ХИДЖАНДЯРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС

№ 517

Превод

VI 94579

ХИЛАНДАРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС

N. 517

Превод

ID=29536263

ТРАНСКРИПЦИЈА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ТЕКСТА И ПРЕВОД

Љубомир Коштарчић и Младен Миливојевић

РЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА НАУКЕ СРБИЈЕ СВОЈИМ СРЕДСТВИМА ПОМОГЛА ЈЕ ОБЈАВЉИВАЊЕ ОВЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

ХИЛАНДАРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС
N. 517
Превод

Приредио
и уводну студију написао
Реља В. Катић

Београд
1989.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
Београд
*
ДЕЧЈЕ НОВИНЕ
Горњи Милановац
*
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА МЕЂУНАРОДНУ НАУЧНУ,
ПРОСВЕТНУ, КУЛТУРНУ И ТЕХНИЧКУ САРАДЊУ СР СРБИЈЕ
Београд

Инв. бр. 654196

ЗА ИЗДАВАЧЕ
Миломир Петровић
Срећко Јовановић
Радивоје Марковић

РЕЦЕНЗЕНТИ
Проф. др Слободан Ђорђевић
Проф. др Драгољуб Дивљановић
Прим. др sc. *Будимир Павловић*

УРЕДНИК
Вукосава Брајуљан

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE SERBIE
*
»DEČJE NOVINE«
*
INSTITUT POUR LA COOPERATION DANS LES DOMAINES DE LA SCIENCE, DE L'ENSEIGNEMENT, DE LA CULTURE ET DES TECHNIQUES DE LA RS DE SERBIE

LE CODE MEDICAL DE CHILANDAR

N. 517

Texte établi et préface par
Relja V. Katić

Belgrade
1989

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
*
»DEČJE NOVINE«
*
ADMINISTRATION FOR INTERNATIONAL SCIENTIFIC, EDUCATIONAL, CULTURAL AND TECHNICAL COOPERATION OF RS OF SERBIA

THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

N. 517

Edited and preface written by
Relja V. Katić

Belgrade
1989

TRANSCRIPTION DU SERBE-SLAVON ET TRADUCTION PAR

Ljubomir Kotarčić et Mladen Milivojević

Rédacteurs en chef

Milomir Petrović

Srećko Jovanović

Radivoje Marković

Rédacteur

Vukosava Brguljan

TRANSCRIBED FROM SERBIAN-SLAVONIC AND TRANSLATED BY

Ljubomir Kotarčić and Mladen Milivojević

Editors—in—chief

Milomir Petrović

Srećko Jovanović

Radivoje Marković

Editor

Vukosava Brguljan

САДРЖАЈ

I

УВОДНА СТУДИЈА

Увод XI
Кратак преглед општег стања српске средњовековне медицине XIV
Порекло и време настанка Хиландарског медицинског кодекса XXXIII
Значај Хиландарског медицинског кодекса XLVII

II

СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Превод

1. Дијагностика *(превео: Љ. Котарчић)* 3
   а) Спис о дијагностици обољења по променама пулса 3
   б) Спис о дијагностици обољења према променама у мокраћи 17
   в) Списи о огњицама 35
   г) Различита поглавља из интерне медицине 53
2. Списи о заразним болестима *(превео: Љ. Котарчић)* 67
   а) Увод у епидемиологију (л. 61а—64а) 67
   б) Спис о маларији (л. 103б—113а) 78
   в) Списи о другим заразним болестима (л. 113б—123б) 86
3. Фармаколошки списи *(превео: М. Миливојевић)* 97
   а) Спис о простим лековима (14а—59б, 148—158, 193—204) 97
      Лекови који почињу са словом *А* 97
      Лекови који почињу са словом *Б* 111
      Одавде о лековима који почињу на слово *Г* 116
      Овде почињу лекови са словом *Д* 119
      Овде почињу лекови од слова *Л* 131
   б) Списи о сложеним лековима 158
      Пилуле (л. 167, 60б) 158
      Електуарио (л. 167б) 159
      Масти (уља) (л. 168а—173б) 159
      Емпластри (л. 189а—190б) 166
      Сирупи (л. 9а—10а) 167
4. Фармакотерапија *(превео: М. Миливојевић)* 169
   а) Први део терапијских бележака (л. 124а—131б) 169
   б) Други део терапијских бележака (л. 183а—187б) 177
5. Спис о флеботомији (л. 11б—14а) *(превео: Љ. Котарчић)* 185

6. Спис из педијатрије (л. 10а—11а) *(превео: Љ. Котарчић)* 188
7. Токсиколошки спис (л. 160—166) *(превео: М. Миливојевић)* 190

III

ТРАНСКРИБОВАНИ СПИСИ
ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

1. Дијагностика *(транскрибовао: Љ. Котарчић)* 199
а) Спис о дијагностици обољења по променама пулса 199
б) Спис о дијагностици обољења према променама у мокраћи 214
в) Спис о огњицама 232
2. Списи о заразним болестима *(транскрибовао: Љ. Котарчић)* 262
а) Увод у епидемиологију 262
б) Овде почиње о лечењу инфективних огњица 265
в) Списи о маларији 275
г) Списи о другим заразним болестима 282
3. Фармаколошки списи *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 293
а) Списи о простим лековима 293
б) Списи о сложеним лековима 357
4. Фармакотерапија *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 370
а) Први део терапијских бележака 370
б) Други део терапијских бележака 378
5. Спис о флеботомији *(транскрибовао: Љ. Котарчић)* 386
6. Спис из педијатрије *(транскрибовао: Љ. Котарчић)* 389
7. Токсиколошки спис *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 391

IV

ТЕРМИНОЛОШКИ РЕЧНИК

Речник најважнијих термина *(сачинио: Рељa В. Каштић)* 399

V

Le code medical de Chilandar *(traduit en français par M. Kundaković-Koprivica)* 441

VI

The Chilandar medical codex *(translated by O. Bambić)* 475

I

УВОДНА СТУДИЈА

6. Опис за обавезама (с. 10а—10г) (превод Д. Вујковић) 108
7. Тематски опис (с. 10д—10ђ) (превод М. Мајсторић) 109

III

ТЕХНИЧКИ ОПИС
ХИДРАУЛИЧКОГ МЕЂУПРОСТОРНОГ ВЕЗИВНОГ

1. Детаљан опис (преузимање Д. Вујковић) 109
а) Опис и карактеристике обележја по предметима пуњења 109
б) Опис и карактеристике обележја према предметима у покрету 214
в) Опис и објашњење 222
2. Опис и начини уградње (преузимање М. Кнежевић) 262
а) Опис и карактеристике 262
б) Опис начина и начину хидрауличког везивања 263
в) Опис и објашњење 275
г) Опис и начини хидрауличког [illegible] 282
3. Хидраулички опис (преузимање М. Мајсторић) 291
а) Опис и објашњење 291
б) Опис и објашњење 297
4. Хидрауличка [illegible] (преузимање М. Мајсторић) 370
а) Опис [illegible] 370
б) Опис [illegible] 378
5. Опис [illegible] (преузимање М. Кнежевић) 386
6. Опис [illegible] (преузимање М. Кнежевић) 389
7. Тематски опис (преузимање М. Мајсторић) 391

IV

ТЕХНИЧКИ ОПИС
[illegible] 399

Le code postal de Chicago [illegible] en français par M. Knežević-Đorđević 441

VI

The Chilvador method [illegible] by D. Arnold 475

УВОД

Хиландарски медицински кодекс представља драгоцен споменик не само српске медицине већ и српске културе. То је зборник који садржи списе европске научне медицине од XII до XV века. Његовим открићем оборено је погрешно гледиште у нашој науци да су се Срби у средњем веку лечили углавном гатањем и врачбинама.

Тачно је да су се Срби лечили и гатањем и врачбинама, али ништа више но што се то тада користило у Француској и Италији где су постојале медицинске школе. У ствари, то је била најстарија медицина и она је у старом и средњем веку била највише у употреби. Тумачење патолошког и нормалног стања у магијској медицини било је засновано на учењу о вечном дуализму, борби између добра и зла, између демона изазивача болести и човека. Уосталом, и отац медицине *Хипократ* био је првосвештеник Асклепијевог храма, у који су били довођени болесници где их је у току ноћи, шапћући чаробне речи исцељења „посећивало божанство“ или један од свештеника. Средњовековна клиницистичка медицина била је немоћна да потисне ову медицину јер је и сама била далеко од савремених схватања о нормалном и патолошком. Изграђена на принципу равнотеже сокова, средњовековна медицина је покушала помоћу ове теорије да тумачи наведене појаве. При томе се ишло тако далеко да су стваране небројене комбинације али ни оне нису могле да пруже исправна тумачења ових појава, јер им је недостајала методолошка основа експерименталне медицине.[1]

Када је реч о употреби гатања и врачбина за лечење код Срба, мора се указати и на чињеницу да стари Срби нису знали за суђења вештицама, које су углавном на западу сматране изазивачима свих врста епидемија, за инквизицију, забрану Јеврејима да се не могу бавити лечењем итд. Супротно овоме, у старој српској држави постојали су законски прописи који су забрањивали употребу врачбина и гатања за лечење. О томе се говори у најстаријем српском правном споменику *Номоканону* (зборнику византијског права који је превео на српскословенски језик у XII веку св. Сава, а којег су Руси и Бугари касније примили од Срба) и у *Законику цара Душана* (чл. 20. и 109)[2].

На основу списа из *Хиландарског медицинског кодекса* данас можемо да тврдимо да се српска средњовековна медицина није разликовала од европске научне медицине од XIII до краја XV века, из којег периода већином и потичу списи које садржи *Хиландарски медицински кодекс*. Ка-

да ово тврдимо морамо указати и на чињеницу да та медицина није била страна ни широким масама српског народа. Доказ за ово су приручници за лечење српске народне медицине (*„лекарушe“*), за које смо установили да представљају прерађене преводе латинског списа *Practica brevis* чији је аутор *Ioanes Platearius* припадник салернске медицинске школе, а који се налази и у *Хиландарском медицинском кодексу*. Уз помоћ тог списа Срби су се углавном лечили све до прве половине XVIII века.

Једини сачувани примерак *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* данас се налази у библиотеци српског манастира Хиландара у Светој Гори. Народна библиотека Србије, у заједници са Српском академијом наука и Матицом српском, сврстала је у план својих фототипских издања и овај споменик, што је 1980. године било и реализовано. Тиме је било обезбеђено не само његово трајно постојање већ је овај споменик постао доступан за озбиљнија истраживања филолога и историчара српске медицине.[4] Али, због непознавања српскословенског језика и тешкоћа при читању текста, *Хиландарски медицински кодекс* практично је остао и даље неприступачан ширем кругу читалаца. То је био разлог што је Народна библиотека Србије одлучила да га изда и у преводу на савремени српски језик. На овај начин она овај споменик чини доступним свима онима које интересује прошлост српске средњовековне медицине. У њему ће они наћи обавештења о томе шта је српска медицина знала о појединим медицинским гранама. Савремена истраживања су немогућа без познавања онога што су о томе знали они који су се истим послом бавили пре нас.

Полазећи од наведених чињеница, сматрамо да ће превод *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* бити од драгоцене помоћи нашим истраживачима. Али, он ће истовремено сведочити и о стању медицине код Срба које ће остати на истом нивоу скоро до краја XV века, периода који ће бити најфаталнији по даљу судбину српског народа. У то доба српске државе средњег века губе своју политичку самосталност, што ће прекинути даљи развој српске културе па и медицине. Од тог времена, па све до почетка XVIII века, наша медицина неће дати ниједно ново дело. Она ће се свести само на преписивање терапијских зборника српске народне средњовековне медицине чија ће се садржина све више удаљавати од првобитног извора.

Када је реч о превођењу овог зборника на савремени српски језик морамо да споменемо да је то био тежак посао. Разлози за ово били су многобројни и од њих ћемо овде указати само на неке најглавније. Поред тога што је понекад било тешко установити о којој врсти обољења је реч и на шта се односе поједини синоними ишчезли из савременог медицинског језика, постојале су и друге тешкоће. Ако се има у виду учење средњовековне и савремене медицине, као и споменуте околности, онда је то сасвим разумљиво. Озбиљну тешкоћу представљало је и то што је преписивач сачуваног примерка при преписивању, у журби, понекад понављао или изостављао поједине делове реченице, а често правио и грешке. Овим се могу објаснити неке недореченост у нашем преводу које, и поред свег нашег настојања, нисмо могли избећи нити допунити. Пошто је основни циљ превођења *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* био да се његови списи по могућству у што разумљивијем облику пруже читаоцима, на буквалан превод није се могло ни мислити јер би за његово

разумевање, поред речника, била потребна и посебна објашњења која би не само отежавала читање већ би нас удаљавала од основног циља превођења. Ово је могуће код превођења правних, богословских списа и књижевне прозе, али не и при превођењу медицинских списа.

Поред наведених тешкоћа постојале су и тешкоће стилске природе. Овде мислимо на недовршене реченице (непотпуне и нејасне), понављања истих појмова два и више пута, и на недовољну разумљивост теоријских излагања. Због наведених недостатака неки текстови су били толико нејасни да смо понекад били принуђени да одгонетамо мисли преписивача *Хиландарског медицинског кодекса*, упоређивањем са латинским изворним текстовима. Пошто смо желели да пружимо разумљив медицински текст морали смо да одустанемо од дословног превођења јер је то било практично неизводљиво а превод би, у том случају, морао бити пропраћен посебним опширним коментарима. Да бисмо задовољили и потребе филолога оригинални текст зборника транскрибован је и издат заједно са преводом. На овај начин постигли смо оно што се једино могло постићи у оваквој ситуацији а то је: да превод буде јасан и да се пружи лако читљив оригинални текст,

Поред споменутих недостатака треба истаћи и чињеницу да је последњи преписивач учинио многе од наведених пропуста због тога што је желео да добије што вернији препис са предлошка који је имао пред собом. Он није био лекар, па је у жељи да описани материјал прикаже јаснијим, понављао мисли, скраћивао реченице итд.

Због свега овог били смо принуђени да се често користимо слободним преводом, а понекад и препричавањем текста. Осим тога ради праћења континуитета појединих списа нисмо се увек могли држати постојећег редоследа у рукопису јер су неки њихови делови при поновном повезивању били испретурани. То је случај са *Фармаколошким списом*, који је најопсежнији, *Списом о пулсу*, *Токсиколошким списом* и великим списом *О опљицама*. Да бисмо обезбедили континуитет текста, и превода, ми смо ове списе приредили према припадности и назначили стране на којима се налазе у оригиналном рукопису.

Преводиоци су уложили максимум труда при савлађивању наведених тешкоћа у жељи да читаоцима, превод учине разумљивијим односно, да превод списа *Хиландарског медицинског кодекса* буде што ближи нашем савременом медицинском језику.

НАПОМЕНЕ

1. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, Посебно издање, САНУ, DXXXII, 31, Београд, 1981, 15—58.
2. Н. Радојчић, Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, САНУ, Београд, 1960, 94 и 120.
   С. В. Троицки, Како треба издати Светосавску крмчију (Номоканон са тумачењем), Споменик САНУ, СП, 1952, 1 и примедба 100 и V.Jagić, Slovenski tekstovi kanona, Starine, JAZU, IX, 1877, 110.
3. R. V. Katić, O uticaju spisa Ioanesa Plateariusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.
4. Р. В. Катић, Хиландарски медицински кодекс N. 517, Фототоипско издање, Народна библиотека Србије, Београд, 1980.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ОПШТЕГ СТАЊА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ МЕДИЦИНЕ

Хиландарски медицински кодекс представља зборник списа средњовековне научне европске медицине чији су аутори углавном учитељи античке и салернско-монпељеске школе. Постојање једног зборника овакве врсте у српској медицини може се правилно протумачити само ако се познаје њено стање у доба његовог настанка. Или тачније речено, његово настајање је логична последица тог стања. Без овога се настанак и значај *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* не би могли правилно протумачити. Да је ово гледиште исправно потврдиће нам овај кратак преглед општег стања медицине у средњовековној Србији.

Српска средњовековна медицина је по своме учењу била европска, па се зато није разликовала од италијанске и француске медицине XIV и XV века. Разлика је постојала само у томе што Срби нису имали медицинске школе. То је била медицина коју су неговале медицинске школе у Салерну и Монпељеу. Слично српској, европска медицина XIV и XV века није дала ниједно оригинално медицинско дело, нити комплетан превод неког већег дела античке медицине. Већину европских медицинских књига, као и код Срба, представљале су лекарске енциклопедије или приручници који су највише садржавали списе намењене за практичне потребе лекара. То су били махом изводи или прерађени списи античке и арапске медицине. Ово је била схоластична медицина, која је избегавала хируршке интервенције и патолошка стања тумачила као последицу поремећаја насталих у равнотежи сокова. Тек у доба ренесансе јавља се у европској медицини већи интерес за практичне медицинске дисциплине. Од тога времена почиње у медицини да се указује већа пажња изучавању хирургије и анатомије.

У областима Балканског полуострва, које су насељавали, Словени су затицали извесне византијске медицинске традиције које воде порекло још из античког периода владавине. Тако, на пример, у Македонији, у доба византијске владавине, у периоду између XI и XII века, спомињу се византијски лекари и медицински списи написани на грчком језику. *Mercati* и *De Cavallero* објавили су један византијски рукопис Ватиканске библиотеке из XI или XII века, у којем се спомиње лекар *Евстатије* (Εὐστάθιος ὁ εὐτελὴς ἰατρός), који је у неким градовима Македоније (Охриду, Беру и Водену) лечио болести органа за мокрење па је, између

осталог, вршио и литотомију. Исто ово важи и за византијски спис *О зубобољи* (Περὶ τῶν ἐν ὀδοῦσι παθιων), чији је аутор *Неофитос Продроменос*. Споменути аутори сматрају да је овај спис настао у XI веку. Овде заслужује да се спомене и грчки спис *О мокраћи* (Περὶ οὔρων), из XII века, чији је аутор призренски епископ *Јован*. Иако је реч о грчким лекарима и списима, спомињемо их због тога што нам говоре о стању медицинских прилика у овим крајевима.[1] Њихово постојање у споменутим градовима пружа нам извесне елементе за упознавање медицинских прилика затечених у византијским крајевима који су доцније постали саставни део државе владара из породице Немањића.

Премда не располажемо подацима који би нам омогућили да добијемо сасвим верну слику о стању медицинских прилика у византијским областима у доба досељења Словена и у периоду формирања првих српских држава, то никако не значи да у овим областима нису постојали извесни медицински обичаји и установе. Ово се нарочито односи на стање комуналне хигијене у византијским градовима. У ствари, реч је о пракси која је постојала у нашим градовима још у доба античке епохе и наставила се даље у византијској епоси. Тако је врло вероватно да прописи неких српских средњовековних градова (Котор и Будва) о уређењу кланица, воде порекло још из античке епохе. Ово тврдимо на основу тога што је познато да су неки римски градови у нашим крајевима (Domavia код Сребрнице) имали и своје градске кланице. Поред тога, Римљани су у свим градовима имали по два члана општинске управе („*oediles*"), чија је дужност била да воде бригу о чистоћи града, исправности водовода, проституткама, сахрањивању мртваца, једном речју да се старају о свим проблемима комуналне хигијене. У неким градовима се спомиње и шеф лекара („*Лукиос архијатрос*", шеф лекара у Котору). При оцењивању затечених медицинских прилика у византијским градовима мора, се имати у виду чињеница да су оне у својој суштини представљале наставак медицинске културе античког света. Византија је била наследник ове културе, њен чувар и, донекле, преносилац у прве медицинске школе (IX--XI век). На овим традицијама ће се углавном и стварати европска медицина средњег века. Све ово говори у прилог томе да се српска средњовековна медицина није стварала на темељима српске и византијске емпиријске медицине већ на солидним темељима античке медицине.

Када говоримо о медицини као науци код Срба у средњем веку, онда мислимо на ону медицину која је за лечење користила само терапијска средства школске медицине. Наравно да се при доношењу ове оцене мора поћи од тога шта се сматрало науком у доба њеног постанка, а не данас. Али, као што смо већ споменули, упоредно са том медицином увелико су се за лечење користиле молитве и различите врачбине. Могло би се, без претеривања, рећи да је магијско лечење у то време у Италији и Француској било чешће препоручивано за лечење него лекови за које је тадашња медицина сматрала да имају терапијску вредност. Објашњење за ову појаву треба у првом реду тражити у томе што је магијска медицина представљала најстарију и најраширенију медицину којом су се људи хиљадама година користили. Осим тога, лекови су због скупоће били недоступни широким масама, па је њихово коришћење било ограничено углавном на оне који су могли да их купе. Затим, на то је утицала и слаба просвећеност људског друштва у средњем веку.

За српску научну средњовековну медицину може се рећи да се развијала највише под утицајем медицине салернско-монпељеске школе. Тешко је временски одредити када су се Срби почели интересовати за њу. Несумњиво је да је ово питање у тесној вези са општим стањем политичких, економских и културних прилика које су у то доба владале у српским земљама.

Чињеница да је западњачка медицина имала доминантан утицај на развој српске средњовековне практичне медицине, изгледа утолико несхватљивија кад се зна да су и у Византији постојале медицинске школе. По свој прилици објашњење за ову појаву треба тражити у систему школовања лекара на Западу и у Византији. Док се медицина у Византији изучавала као занат, на универзитетима на Западу она је имала одређени систем школског изучавања, па су зато ђаци ових школа добијали и солидније медицинско образовање од византијских лекара. Супротно овоме, византијске медицинске школе налазиле су се при већим болницама и у њима се медицинско знање стицало углавном праксом, учењем од лекара као занат. Тако се у типику Пантократоровог манастира у Цариграду, који је подигао византијски цар Јован Комнен II (1118—1143. г.) са женом Ирином, говори да је један лекар његове болнице био одређен да поучава синове лекара у вештини лечења. Слична школа за лекаре постојала је и у *Српској болници при Продромовом манастиру*. Најездом Турака развој византијске медицине био је прекинут. Приликом освајања Цариграда (1453. г.), у току тродневне пљачке и уништавања непроцењивог блага једне цивилизације која је стварана више од хиљаду година, нестале су и чувене цариградске болнице а са њима и могућност школовања лекара[2].

Медицина коју су Срби примали од Византије била је античка медицина и она се углавном сводила на прихватање организације византијских манастирских болница и комуналне здравствене службе у освојеним византијским градовима, и на превођење одломака из дела античких медицинских и филозофских писаца. Ово последње је био више аматерски рад јер су га већином обављала црквена лица. Супротно овоме, српска средњовековна медицина располагала је комплетним преводима неких најзначајнијих терапијских списа салернско-монпељеске школе.

Већ на самом почетку морамо споменути да српска средњовековна медицина у свом развоју није имала континуитет сличан оном који је постојао код народа чији је културни развој био неометан. Последња појава је у вези са политичким, економским и културним приликама. Када су оне биле повољне, српска медицина је бележила успон, када су биле неповољне, она је, као и све гране културног живота српског народа, назадовала.

За српску средњовековну медицину може се рећи да је у практичним медицинским наукама носила одлике западњачке медицине тога доба, док се у помоћним медицинским наукама осећао јачи византијски утицај. У својој суштини, европска средњовековна медицина, па и српска, била је медицина *Хипократа*, *Галена*, *Аристотела* и других античких лекара. Као и свака копија, она је била слабија творевина од оригинала, тј. античке медицине. Осим античке и клиницистичке медицине Хипократа, ова медицина је много користила и врачања, молитве, магијске формуле и слично. Због тога и није постојао већи интерес за основне медицинске науке

(анатомију и физиологију) па средњовековна медицина, осим преписивања и прерађивања дела старих медицинских писаца, није дала ниједно дело са новим идејама. У вези са овим значајно је споменути да је при превођењу и прерађивању списа античких лекара долазило до тако великих мењања текстова и садржине да они нису увек одговарали оригиналним списима. Ово су најбоље потврдила и наша сравњивања Хипократовог списа Περὶ κρισίων са истим списом из средњовековног приручника *De hebdomadis* — Περὶ Ἑβδομάδων.[3]

На сличне појаве наилази се и у српским преводима списа античке и средњовековне медицине.

Тумачење патогенезе интерних обољења било је изграђено на учењу античке медицине које је било засновано на променама у лучењу сокова. Највећи значај у дијагностици и прогностици различитих обољења био је придаван прегледу мокраће према променама у њеним слојевима, док је основни принцип терапије био: *contraria, contrariis curantur*. Полазећи од становништа да се болест може спречити пуштањем крви, била је изграђена читава наука о том поступку. Тадашња медицина је, између осталог, сматрала да се терапијски ефекат не може постићи пуштањем крви из само једне вене, па је због тога било одређено преко 30 места за ове сврхе и она су често била одређивана према месецима у години. О свему томе говори се и у списима старе српске медицине. Супротно овоме, хируршке интервенције су биле ограничене само на малу хирургију, лечење рана и фрактура, резање апсцеса, херниотомију и, каткад, на трепанације које су се изводиле углавном на грчко-римски начин и, у већини случајева, због инфекција и незашивања рана, завршавале се смрћу. Слично стање било је и у гинекологији. Оволики застој у развоју хирургије може се објаснити чињеницом да се проливање крви сматрало „нечистим послом“ за лекара, па је зато на неким универзитетима у текст заклетве ушла и клаузула да се лекар неће бавити лечењем: „*cum ferro et igne*“. Колико се далеко ишло у овом конзервативизму, најбоље сведочи једна одлука Париског медицинског факултета који је у XVI веку не само одбио да штампа дела која не одговарају „светој доктрини Хипократа и Галена“, већ је чак и 1660. године имао сасвим негативан став и према Харвејевом открићу.[4]

Још на самом почетку споменули смо да се учење наше медицине XIII — XV века није разликовало од медицинског учења у оним европским земљама у којима су постојале и медицинске школе. Објашњење за ову појаву треба тражити у томе што је стара српска држава била изложена и утицају западне цивилизације.

Наведене чињенице јасно говоре да се медицинска култура Срба није стварала на неуким темељима народне емпирије, већ на темељима европске и византијске медицине. При том се не сме губити из вида чињеница да је до оснивања медицинских школа у Италији, Византија била главни носилац и преносилац античке, хипократско-галенске медицине у свету. Ова појава је разумљива, јер је византијска култура била везана за античку не само генетским већ и дубоким суштинским сродством. Због тога је Византија постала не само чувар античке медицине већ и њен преносилац у прву медицинску школу у Салерну. За античку медицину и филозофију интересовали су се и многи хришћански писци (Григорије Назијанин, Јован Златоусти, Василије Велики, Јован Дамаскин и

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

др.). Већина њих користила је гледишта античке медицине у писању својих филозофских и биолошко-медицинских списа. Толерантан став хришћанства према паганским религијама до VI века, омогућио је многим хришћанским писцима тог времена да обрађују проблеме из античке медицине придајући велики значај списима Аристотела, Хипократа, Галена и других. Сличан став задржаће Источна црква и доцније. Према томе, објашњење за застој развоја медицине у Византији у доцнијем периоду треба тражити у првом реду у политичком и економском слабљењу Византијског Царства. За византијску медицину у периоду после V века карактеристично је слабо неговање анатомије и хирургије, што је, уосталом, карактеристика и западњачке медицине тог времена. Супротно овоме, дијагностици, фармакологији са фармакотерапијом, дијететици и терапији различитих органских и заразних обољења посвећивана је прилична пажња. Међутим, за разлику од западњачке медицине, мора се имати у виду чињеница да су наведене медицинске дисциплине остале на старим позицијама античке, односно рановизантијске медицине. С друге стране, општа биологија и физиологија са патофизиологијом биле су прилично неговане и оне су носиле одлике античке медицине. Због тога су списи античких писаца из споменутих дисциплина били много преписивани и прерађивани, само, на жалост, не у целини већ у одломцима.[5]

Први помен о постојању медицине код Срба, у данашњем смислу те речи, потиче из оног периода када је српско политичко средиште постало стабилно што је било од пресудног значаја за несметани развој српске културе. То је почетак XII века. Та медицина се родила у великом српском културном центру, у манастиру Хиландару. Без икаквог претеривања може се рећи да је највећи допринос у развоју наше медицине у XII веку дао св. Сава. Он је оснивач првих српских болница, писац наших најстаријих медицинских списа (прописа за уређење болница) и борац против надрилекарства. У преношењу медицине из Византије најважнију улогу су играли српски калуђери у српским или византијским монашким колонијама на Атосу, који су преводили византијске црквене списе на српскословенски језик. Сличан посао обављан је и у манастирима Србије. На жалост, овим путем до нас су доспевала углавном знања из помоћних медицинских наука, а не и из практичне медицине.

У преношењу тадашње европске медицине главну улогу су одиграли лекари италијанског порекла који су живели и радили у Србији. У вези с овим значајно је напоменути да се приморски део српске државе стално налазио под утицајем италијанске медицине и да је, преко Котора, Србија одржавала врло присне трговачке везе са градовима јужне Италије. Ове везе су постојале не само за све време постојања старе српске државе већ и доцније, о чему нам најбоље сведоче архивске књиге града Котора. Судећи по подацима из њих, которски лекари и апотекари потицали су из различитих крајева Италије и били су ђаци готово свих италијанских универзитета.

Списи из помоћних медицинских наука доспевали су у српску средњовековну медицину превођењем дела византијске књижевности. За њих је у Византији одувек постојао интерес, па су се њима користили и многи византијски богословски писци при писању својих дела. Тако, на пример, Василије Кесарски, као и чувени догматски писац Јован Дамаскин и други, објашњавају структуру земље на основу учења перипатетичке школе. Срби

су кроз цео средњи век радо преводили дела из византијске књижевности а са њима заједно и списе из области помоћних медицинских наука. Истина, ово нису били преводи већих дела већ најчешће изводи из њих или појединн прерађени делови који су коришћени при писању дела која су у основи носила црквени карактер.

Српску медицину је, поред нормалне и патолошке физиологије, од помоћних медицинских наука интересовала и анатомија.

Исто тако за њу су били занимљиви и неки, само истина у мањој мери, проблеми из ембриологије, и то углавном питања зачећа и развој ембрија („како се мења семе у полним органима жене — утерусу, и после кога времена оно оживи"). О свему овоме се говори у једном поглављу *Ходошкоī зборника*.

Највећи број српских списа из области помоћних медицинских наука односи се на нормалну и патолошку физиологију. Ако се проучи њихов садржај, онда се види да су наше старе писце интересовала учења Хипократа и Галена која су утицала на стварање многих гледишта у физиологији хипократске медицине.[6] Ту су, затим, још неки писци: Алкмеј, Диоген и други. Осим тога, српска медицина је била добро упућена и у Аристотелова дела, као и дела Мелетиоса и других писаца. Поред већ споменутих одломака из Хипократовог списа, који се налази у *Ходошком зборнику* (XIV—XV век), остао нам је сачуван и један повећи спис под насловом *Јестествословије* (XV век). Овај спис се налази у збирци рукописа Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић" у Београду, где носи сигнатуру РС 44. То је најопширнији спис овакве врсте у српској средњовековној медицини.[7]

У новије време М. Харисијадес је у збирци Марсиљија у Универзитетској библиотеци у Болоњи открила један спис под насловом *Дамаскин Јован о човеку, шта је човек*. Спис потиче из XVII века и био је некада својина манастира Студенице. У ствари он представља прерађени Хипократов и Аристотелов текст.[8] Овде треба споменути и *Шестоднев* Јована Егзарха, преписан у Хиландару 1263. године од стране Теодосија, а по налогу његовог ученика игумана Доментијана. За састављање овог списа Ј. Егзарх је користио Аристотелово дело *De animalibus historia* као и спис Алкмеја Кротонидеса *О природи*.[9]

Почетак увођења савремене европске медицине код Срба обележен је оснивањем првих српских болница (Студеница и Хиландар), и затим преписивањем значајнијих списа из помоћних медицинских наука (биологије и физиологије) и хигијене. Истовремено долази до упознавања са арапском фармацијом, вештином балсамовања лешева и др.

Импозантан број српских средњовековних болница представља исто тако значајан моменат за познавање стања медицине у средњовековној Србији. У манастирским типицима, повељама и биографијама српских владара налазимо богату грађу за познавање њиховог уређења. Управници ових болница у већини случајева били су приучени лекари-емпирици из редова монаха, али било је и световних лекара (*Српска болница у Цариграду* и *Болница манастира Дечани*). Значајно је споменути да се прве српске болнице нису развиле из сиротишта, као што је то био случај на Западу, већ су у самом почетку биле осниване као установе које треба да служе за лечење. У прилог овоме иде сама чињеница да су то биле манастирске болнице, које су служиле за лечење манастирске браће,

људи са истим правима и дужностима, чији је живот био обезбеђен, тј. за чије издржавање нису била потребна сиротишта. Осниване по угледу на византијске болнице, што се види из самих типика и повеља њихових оснивача, ако се посматрају као установе које су служиле искључиво за лечење, ове болнице се могу уврстити у ред најстаријих болница у Европи. Оне су у ствари биле црквене установе које су у првом реду служиле за лечење манастирске браће, а мање, или никако, за смештај старих и беспомоћних особа. За ово тврђење налазимо основу у прописима неких наших и византијских болница у којима се изричито вели да треба да служе само за лечење. Тако се за зграде које су служиле за смештај сиромаха и неизлечивих болесника (хоспитали) у типику Евергетидског и Продромовог манастира говори да би требало да буду подигнуте изван манастирских зграда. Слично се вели и у повељи цара Душана за болницу Св. Аранђела код Призрена.

Појава првих српских болница пада у доба (XII век) када је српска средњовековна медицина започела свој успон. Богато обдариване од оснивача, оне су постојале до пропасти српске средњовековне државе, док се једна одржала скоро до XVIII века (Дечанска), а Хиландарска и до данас. Њихова делатност није била ограничена само на једну групу болести, већ на различита обољења. Ово се, изгледа, односи и на Хиландарску болницу, што се види из повеље деспотице Маре и њених синова Гргура, Лазара и Ђорђа, издате Хиландару 15. октобра 1406. године.

Старе српске болнице издржаване су средствима својих оснивача, владара и грађана организованих у добротворна друштва.

Постоји једна занимљива појава са којом се сусрећемо у ктиторским завештањима неких наших болница, и то за Хиландарску и Призренску. Она се односи на посебна завештања за издржавање болница. Наведена чињеница изгледа мало необична ако се полази од тога да су то биле установе манастира који су били власници великих добара, па су, према томе, њихово издржавање могли обезбедити без икаквих тешкоћа.

Да ли је давање добара болницама имало за циљ обезбеђење за случај да наступе тешкоће око њиховог издржавања из било каквих разлога или су им се тиме хтела дати извесна аутономна права, не можемо објаснити.

Поред болница у Србији, сачувани су подаци да су српски владари и велможе помагали и неке византијске установе ове врсте. По Григорију Цамблаку, Стефан Дечански је обилато помагао болницу Пантократоровог манастира. Тако он вели: „. . . . а нарочито је много блага добила обитељ Пантократоровог манастира.“ Челник Радич је завештао да се по 2 литре сребра даје годишње манастиру Кастомониту у Светој Гори за исхрану болесника („такожде и ђаконија да се дава у болницу . . . што ће довољно бити болним“) итд. Познато је и да је српски штампар Божидар Вуковић у свом тестаменту, састављеном 5. фебруара 1533. године у Венецији, оставио, између осталог, и венецијанским болницама 12 дуката („хоспиталу св. Антуна 4 дуката; хоспиталу Корабели 4 дуката; хоспиталу св. Зана и Павла 4 дуката“ итд.).

Док је Београдска болница пропашћу српске Деспотовине престала да постоји, неке градске болнице (хоспитали) у Котору постојале су скоро три и више столећа. Тако је Хоспитал св. Духа, основан у доба цара Душана 1350. године, постојао до краја XVII века, а Хоспитал св.

Крста, основан 1372, до 1740. године, када је био припојен државној болници, основаној од стране Млетака. Од старих српских болница, после Хиландарске, Хоспитал св. Крста у Котору је најдуже постојао.

Најстарију српску болницу основао је 1190-1200. године св. Сава у манастиру Хиландару. Она је требало да служи у првом реду за лечење оболелих калуђера. У 40. глави *Хиландарског типика („О болници и работајућих болем")* говори се о кућном реду у болници, али не и о томе која су обољења лечена у њој. У повељи Лазареве кћерке Маре, удовице Вука Бранковића, издате Хиландару 15. октобра 1406. године, којом она болници прилаже сто унча годишње од трга у селу Хочи (Хочног трга) код Призрена, напоминье се да ова сума треба да се троши „за упокојениje немоштним, раслабљеним, свештенога недуга ради страдалцем, слепим и хромим и им же кости скруште се и в не с' става јест'ствених изливајут се сухога ради и неисцелного недуга". Тако је оно што је за болницу у прописима и типику недостојало било речено. На основу овог изгледа да Хиландарска болница није служила само за лечење акутних и хроничних обољења чланова манастирског братства, већ и других обољења на која се овде јасно указује: паралитичара („раслабљених"), епилептичара („свештенаго недруга ради страдалцем"), болесника с трајним манама (слепим и хромим) и лепрозних болесника („в не с'това јест'ствених изливајут се сухаго ради и неисцелнаго недуга"). С обзиром на природу споменутих обољења, изгледа да је болница била и стационар за неизлечиве болеснике. У прилог овом иде и образложење завештања из повеље кнеза Лазара (1380. г.) у којој он за свој поклон болници у износу од 100 ангија годишње вели да треба да служи „за потребу иже ту в немоштних страждуштих", тј. оних који пате од неизлечивих обољења. У почетку је ова болница имала 8 болесничких постеља да би у доба Душана била проширена. Из повеље коју је он издао Хиландару 1340. године, када је заједно са царицом Јеленом и царевићем Урошем боравио у манастиру, сазнајемо да је одредио да се болници даје годишње по 200 венецијанских перпера и да у њој буде 12 постеља. Судећи по томе што је цар Душан овом повељом дао велика права управнику болнице (само је он могао располагати инвентаром болнице) и што је поклонио чамац за ловљење рибе за потребе болнице, изгледа да је она имала посебан статус у односу на остале српске манастирске болнице.[10]

Остаје нејасно да ли је могуће да је међу члановима братства манастира Хиландара било тешко оболелих од епилепсије, слепих, хромих, паралитичара и лепрозних. Истина, са канонског гледишта не постоје сметње да и овакви болесници могу постати монаси. Али то би било у супротности са основним циљем оснивача манастира Хиландара који је био усмерен на то да се прикупе Срби монаси расути по светогорским манастирима и да отпочну интензиван рад на превођењу грчких списа на српскословенски језик и даљој изградњи самог манастира. Осим тога, по Светој Гори су тада лутале разбојничке банде које су нападале и пљачкале манастире. Од њих су Хиландар могли бранити само монаси доброг здравља а не болесници од хроничних болести (паралитичари, лепрозни итд.). Из свега овог произлази да је Хиландар, поред болнице, морао имати и склониште за смештај оболелих од хроничних болести. Да је ова болница служила искључиво за лечење монаха, види се из са-

мога Хиландарског типика, јер се у њему вели: „смерно же паче жити јако подобает мнхом (монахом)“.

Прва болница основана на територији Србије била је Студеничка болница. Њу је основао св. Сава у времену од 1207. до 1216. године, када је, као архимандрит живео у манастиру Студеници, где је, због безбедности, пренео и кости свога оца из манастира Хиландара. Осим помена у Студеничком типику, о њој се више нигде не говори. Врло је вероватно да је ово била болница која је служила само за лечење оболелих чланова манастирског братства.

Болница бенедиктинског манастира св. Богородице Рашачке, судећи по повељи краљице Јелене, издатој 1314. године, и повељи Уроша III из 1319. године, служила је као склониште (хоспитал) за изнемогле и оболеле од хроничних обољења („на пишту старцем и одежду слепим“). По времену оснивања можда је и старија од Хиландарске.[11]

Болница краља Милутина у Продромовом манастиру у Цариграду за нас је врло занимљива. Премда је она била подигнута у Цариграду, из српских и грчких докумената јасно се види да се, почев од оснивања, о њеном издржавању старао краљ Милутин. Писац Милутиновог животописа вели: „подиже . . . странцима за одмор и болесницима за понуде и лечење као што се данас види да тамо постоји“.

С обзиром на богатство Милутинове државе, подизање једне овакве установе није било везано ни за какве финансијске тешкоће. Србија је тада забележила највећи политички и економски успон захваљујући отварању нових рудника и интензивнијем развоју трговине. Високи приходи омогућавали су краљу Милутину да држи знатну најамничку војску, којом је могао да брани проширене границе своје државе и да изнуди мир од Византинаца. Тај штедри приложник био је, по речима његовог биографа Данила II, „ненасити градитељ“ који је подигао више задужбина него сви Немањићи пре њега. У служби краљу Милутину вели се: „још јачи у победама био јеси . . . богатства и силе препун“. Затим, када се набрајају његове задужбине, подједнака пажња се указује и подизању болница, што се велича у току целе службе („. . . и цркве божанствене и болнице болним и изнемоглим за излечење и оздрављење“). Та његова велика дарежљивост према болницама изгледа да је била врло популарна, па зато она представља предмет о којем се највише говори у његовој служби. Заузимање византијских области и установљење пријатељских и родбинских веза са цариградским двором утицало је на појаву једног сасвим новог тона у историјском развоју Србије који се одликовао снажним продором византијског утицаја у српске земље. То се осећало не само у систему државне управе већ и у уређењу земље, судству, финансијама, а нарочито у прихватању грчких титула и обичаја. Ако се имају у виду оваква оријентација у културном животу Србије и амбиције њеног владара да дворски живот и обичаје прилагоди грчком духу и „ромејском укусу“, како то вели Н. Грегора, онда се лако могу схватити разлози којима се руководио Милутин при подизању српске болнице у Цариграду. Тако су поступили владари Византије, и то онда када је она услед спољних ратова била економски и политички уздрмана. Супротно овоме, Србија је тада била снажна и богата земља, и са доста добрим унутрашњим уређењем. Због тога је њен владар могао да подиже своје задужбине у Цариграду, Јерусалиму и на Атосу. Али

поред наведених разлога на ово је утицала и жеља краља Милутина да у борби против славољубивог племства добије у цркви моћног савезника. Јер, не треба заборавити да је он ступио на престо после једног тешког грађанског рата проузрокованог борбама око престола између њега и његовог брата краља Драгутина, у којем је племство играло значајну улогу. По Стојану Новаковићу, подизање манастира и болница у Цариграду и Јерусалиму било је, исто тако, везано за Милутинове политичке претензије у спољној политици Србије.

У хрисовуљама византијских царева Андроника II (1282-1328. г.) и његовог сувладара Андроника III (1321. г.), као и практика из 1323. године, јасно се види „да је ксенон (болницу) подигао многовољени син и зет царства ми, преузвишени краљ Србије". Ова болница налазила се у делу града који се звао Петра (τῆς Πέτρας) и није био много удаљен од царске Влахернске палате. Српска болница је највероватније била подигнута (1308. г.) после пожара у овом делу града који је оштетио и сам манастир а чију је обнову помогао краљ Милутин. Осим тога, у Милутиновој биографији Данило II (1324-1337. г.) између осталог вели да је он „многа изабрана села такође прикупивим од грчке области, и ту приложи, од којих ће се данак давати на том месту, и многе веште лекаре нашавши даде им много злата и што им је на потребу да непрестано надзирају болеснике лечећи их. Уз њих постави . . . своје људе, који ће посећивати болне и болничаре, чинећи им све корисно, да нико од болесних не узнегодује, но што траже да им се даде". Да су наводи Данила II тачни, потврђују и подаци из грчких докумената. То се види и из царске простагме издате овом манастиру септембра 1323. године, у којој се вели да је Милутинова болница имала имање у области Паропоља.

Из свега овог проистиче да је краљ Милутин био не само оснивач ове болнице већ да је обезбедио и материјална средства за њено издржавање, као и за издржавање лекара и болничара. Византијски цар је, на захтев свога зета, српског краља, својом повељом од 1. августа 1322. године потврдио имовинска права болнице која је обезбедио краљ Милутин за њено издржавање. О угледу ове болнице, као задужбине српског владара, говори повластица коју је у својој хрисовуљи, издатој 1321. године, цар Андроник II дао игуману манастира Хиландара. По овој повељи он ће имати три келије, у којима се налази и храм, у II дворишту болнице, за свој боравак и одмор када буде боравио у Цариграду, ради неке потребе (ἔχῃ κελλία τρία, εν οἷς εὑρίσκεται καὶ ναός, απὸ τῶν ὁσπητίων τῶν ὄντων ἐν τῇ αὐλῇ ... του ξενῶνος...).

Овакав углед манастира и солидно економско стање Милутинове болнице (Ξενὼν τοῦ Κράλη) допринели су да је почетаком XV века медицинска школа, која се тамо спомиње још у XIV веку, била подигнута на виши степен и добила назив Καθολικὸν μουσεῖον или Μουσεῖον τοῦ Ξενῶνος, док се болница и даље звала Ξενὼν τοῦ Κράλη. Зна се да је у овој школи почетком XV века предавао Јован Хортосмен, ту је 1405. год. преповезан рукопис Диоскуридовог кодекса, написан 412. године за Аницу Јулијану, кћерку западноримског императора Олибија. У овој школи је по жељи византијског цара Јована VIII Палеолога предавао и Јован Аргиропул (ἤρξατο διδάσκων προτροπῇ βασιλέως ἐν τῷ ξενῶνος καθολυκῷ μουσείῳ). На једној сачуваној минијатури Јован Ар-

гиропул је представљен како предаје за катедром, док се позади виде контуре српске болнице. Са стране се налази запис: „Аргиропул предаје лекару Јовану Панарету, Димитрију Анђелу . . . у краљевској болници". После пада Цариграда, Јован Аргиропул је са многим ученим Грцима пребегао у Италију. Пошто се манастир Св. Јована Претече налазио близу царске палате, он је заједно са њом представљао први циљ разарања и пљачкања јањичара. Три дана и три ноћи трајало је ово пустошење, које је уништило многа непроцењена блага највеће цивилизације тога доба. Овим је била решена и судбина српске болнице у Цариграду. Напуштени манастир султан Мехмед II поклонио је 1463. године мајци великог везира Махмуд-паше, која је била Српкиња и остала у православној вери.[12]

Ван граница Србије постојала је још једна српска болница. Она се налазила у манастиру Св. Аранђела у Јерусалиму. Овај манастир као и манастир Св. Ђорђа у Акри, подигао је краљ Милутин 1315. године као успомену на заједничку победу Срба и Византинаца над Персијанцима у Анадолији. Тако је цар Душан својом повељом, издатом 1348. године, поклонио болници манастир Врањину на Скадарском језеру. Исто ово чинили су доцније и зетски владари (Ђурђе Стратимировић, 1404, Балша III, 1413. и Иван Црнојевић, 1468. године). Стонски данак манастир и болница примали су до 15. априла 1479. године, када је манастир опустео, па је, према одлуци деспотице Маре, кћерке Ђурђа Бранковића, то право било пренето на манастир Хиландар. Ову обавезу Дубровник је извршавао за све време постојања своје самосталности. Ближи подаци о уређењу ове болнице нису нам познати.[13]

Овај манастир је био у српским рукама до 1678. године, када је прешао у својину јерусалимске патријаршије. Може се сматрати да је тада престала да постоји и болница.

Болница Стефана Уроша III Немањића у манастиру Дечанима спада у ред већих српских болница. Као непосредан повод за њено подизање може се сматрати седмогодишњи боравак Стефана Уроша III и његове породице у Пантократоровом манастиру у Цариграду. После неуспеле побуне против свог оца, краља Милутина, Стефан Урош је за казну ослепљен огњем (1313. г.) и послат са целом породицом у заточење у Цариград, свом тасту, грчком цару Андронику II (1300—1328). У Пантократоровом манастиру Стефан и његова породица у заточењу су провели пуних седам година (1313—1320. г.).

Живећи дуго у овом манастиру, Стефан Урош III је могао добро да упозна уређење манастирске болнице, чији нам је опис оставио његов биограф Григорије Цамблак. Из њега се јасно види да су у овој болници били сакупљени болесници који су боловали: 1) од епилепсије, 2) „којима је лице било изједено и којима су прсти отпадали до чланака", 3) они који су били савијени па услед тога нису били способни за рад и 4) болесници који су патили од плућних болести. У групу епилептичара требало би сврстати и друга тежа живчана обољења. Под појмом рањавих болесника треба разумети не само губавце већ и оболеле од рака, сифилиса, ерготизма и разних кожних болести. У групу болесника који су били савијени ваља сврстати, осим богаља, и разне паралитичаре, а под појмом болесника који су боловали од плућних болести треба разумети, поред туберкулозних болесника са плућним емфиземом, још и болеснике

од разних тешких срчаних обољења. За епилептичаре се вели да су били калуђери, али за друге болеснике то не стоји.

После косовске битке манастир је опустео, а вероватно и болница, али она је ипак постојала за све време Турака и поред тешких прилика. То се може закључити по Лонгиновом запису на једној монументалној икони Стефана Уроша III, рађеној од 1574. до 1586. године, на којој је илустровано представљен живот Уроша III и његово чудотворно излечење. Судећи по запису на њој, Лонгин је био лепрозни болесник, јер се у њему вели: „С телом неисцелним, недугом струпи и гнојем љуто бољеште ме". Ова болница је постојала и за време аустро-турских ратова у периоду од 1687. до 1739. г. Она ће постојати и после II веће сеобе нашег живља из тога краја која се одиграла под патријархом Арсенијем IV Шакабендом (1754. г.). Ова болница била је уређена по узору на велику цариградску болницу у Пантократоровом манастиру.[14]

Болница цара Душана у манастиру Св. Аранђела код Призрена, с обзиром на то да је према завештању ктитора требало да служи само за лечење, представљала би нашу најзначајнију болницу. Душан ју је подигао у својој задужбини, манастиру Св. Аранђела код Призрена (1342. г.), и она је имала 20 лежаја, а Хиландарска 12. Служила је само за лечење и, према жељи ктитора, у њој се нису смели лечити изнемогла лица и лица оболела од трајних обољења („ако се ко разболи да (буде) у Болници, а хроми и слепи да се не држе"). Из овога јасно произлази да је то била установа искључиво здравственог карактера и да није служила као склониште за сиромахе и дефектне особе. На ову чињеницу овде нарочито указујемо зато што су овакве појаве у то доба биле ретке на Западу, где су болнице осниване у првом реду да служе као прихватилишта за сиромахе и дефектне особе. Поред осталог, Душан је болници још приложио и цркву Св. Стефана у Призрену „са ... виноградима, воденицама, воћем, јабукама и дудовима и десетком од имања". Ова болница је престала да постоји највероватније крајем XV века, после освајања Призрена од стране Турака (1455. г.), јер је у XVI веку манастир Св. Аранђела био опустошен, а 1613. године Синан-паша га је разорио и од његовог материјала подигао џамију у Призрену.[15]

Из биографије кнеза Лазара (XVII век) види се да је он подигао *болницу* (1381. г.) *у манастиру Раваници*: „Сазида и други храм, који леже на источној страни подгорју тога места, близу цареве лавре и подиже болницу за монахе, за странце и раслабљене (који су боловали од неизлечивих болести)". Дакле, овде се радило о болници и прихватилишту за оболеле од неизлечивих болести.[16]

Од градских болница нашу пажњу заслужују болнице-хоспитали (hospitalium) и то: деспота Стевана Лазаревића у Београду и хоспитали у Котору.

По Константину Филозофу, деспот Стеван Лазаревић „сазида болницу (странопријемницу) за болне на најслађој води", око које је засадио „свакојаког изабраног воћа и приложи села и наследство много у којој болне и стране храњаше и олакшања њима даваше". Ово потврђује и Цетињски родослов. Премда је ова болница имала у своме склопу и цркву, она није била подигнута за потребе калуђера, већ највероватније за потребе становника Београда.

Которски хоспитали (hospitalium) значајни су за нас зато што су они, поред Београдске болнице, једине познате болнице — прихватилишта у старим српским градовима. Осим тога, неке од њих омогућују нам да пратимо историјски развој наших болница од средњовековних до савремених. Ове болнице издржаване су из завештања грађана Котора. Од њих су три вредне помена: *Болница св. Духа*, основана 1350. године, *Болница св. Крста*, основана 1377. и *Лепрозоријум*, основан 1431. године.

Хоспитал св. Духа је 1350. године основало добротворно друштво св. Духа. То је било у време владавине цара Душана, када је Котор доживео свој највећи економски успон и био један од најугледнијих градова Србије.

Други хоспитал, *Болница св. Крста*, према натпису који је објаво И. Стијепчевић, био је основан 1372. године од стране Братства св. Крста, које се налазило при истој цркви. Споменуто удружење сматрало се једним од најугледнијих добротворних установа старога Котора и било је основано још у доба краља Уроша II (1289. г.). Ова болница је у почетку сматрана прихваталиштем за сиромахе (*„Hospitale pauperum sancte Crucis"*), али су њени штићеници у њој били и лечени. Дужност управника болнице обављао је старешина Братства св. Крста.

Которски Лепрозоријум (*„Domus leprosorum* — λεπροκομεῖα") налазио се изван градских зидина, и то иза порушеног манастира Св. Фрање. Ако се полази од тога да су се у лепрозоријумима манастира Хиландара и Дечана, поред болесних од лепре, налазили још и болесници који су боловали и од других хроничних болести, Лепрозоријум у Котору је представљао јединствену установу овакве врсте на територији средњовековне Србије. Лепрозоријум је био основан вероватно по угледу на сличне установе у италијанским градовима. По Ковијанићу и Стијепчевићу, први помен о њему имамо из 1431. године. У которским архивским књигама Лепрозоријум се назива *„Domus leprosorum"* или *„Hospitale St. Lazzaro"*. Упркос свим нашим настојањима нисмо могли установити колики је био просечан број губаваца у овом изолатору. Лепрозоријум је постојао до прве половине XVII века, откада о њему више нема помена. Врло је вероватно да је ова појава уско везана са смањењем броја лепрозних болесника у Приморју. Овој установи је у старом Котору поклањана велика пажња. У почетку она има свога старешину, који се назива *„procurator leprosorum"*, а доцније су бирана по двојица старешина. У једном документу из 1440. године спомиње се Трифун Драго, старешина губаваца (*„procurator hospitalis St. Lazzari"*). Старешине Лепрозоријума биране су сваке године о Ђурђеву дану, када су бирани и лекар, судија, чланови Великог и Малог већа итд. Према нашем истраживању, старешине Лепрозоријума (*„Dui Procuradori della fabrica di St. Lazzaro"*) последњи пут су изабране 21. априла 1621. године, и то и овом приликом, као и некада — два најугледнија которска племића (*Laurentio Boliza* и *Aluisi Bucchia*).

Пада у очи да се највећи број завештања грађана старог Котора односио на Лепрозоријум. Разлоге за ово треба тражити у милосрђу због тешког стања његових болесника. Скоро сваки имућнији грађанин сматрао је за дужност да се у тестаменту сети ових јадних људи.

Када се говори о српским средњовековним болницама које у својој суштини представљају део социјалне медицине, не можемо а да овде не

споменемо и старање за социјално угрожене: неизлечиве болеснике (паралитичаре, слепе итд.), старе особе и сиромахе. Ово питање је било решавано на тај начин што су манастири (поред прихватилишта) и епископи били дужни да помажу сиромахе, а о чему се тако много говори у повељи српских владара издатих црквама и манастирима. Спровођење у дело овога питања било је решено према *Номоканону*, зборнику византијског законодавства, у којем се каже: „. . . да не бринемо само о себи, него о ближњем, и нико да нема ништа више од другог; ни господар од слуге, ни кнез над којим влада, ни цар од војника, ни премудри од неученог . . .“[18] У зборнику се налазе и прописи о начину спровођења социјалне помоћи, па су осим стационара (хоспитала) за смештај хронично оболелих и сиромаха, постојале и јавне кухиње из којих се бесплатно делила храна сиромасима. На извршавање ове обавезе строго се пазило у старој српској држави. Због тога члан 28. *Душанової законика* предвиђа најстроже казне за епископе и игумане манастира који не помажу сиротињу. Казна се састојала од лишавања епископског односно игуманског чина.[19]

Први писани податак о постојању апотека у Србији потиче из 1326. године, доба краља Стефана Дечанског. Апотека је била основана по угледу на сличне установе у Италији, а налазила се у Котору који је за све време постојања старе српске државе био њена главна поморска лука. Први апотекар који се спомиње у Србији био је Италијан *Алберїешус* (1326. г.) родом из Венеције (*Albergetus speciarius de Venetiis*). И апотекари из доцнијег периода били су Италијани, осим једног српског порекла *(Raticho Ozrenich olium spetiario et salariato Communitatis Cathari)* (1378. г).[20] Слично је било и са лекарима. Они су се најчешће налазили у служби владара, неких великаша и већих градова (Призрен, Бар, Котор итд.). Први лекар италијанског порекла спомиње се у средњовековној Србији 1326. године у доба Стефана Уроша III Немањића (Дечанског). То је био градски лекар у Котору *Philippus de Fermo*, у Бару 1330. године *(Menca Antibaranus medicus)*, док је у Призрену у доба цара Душана 1354. године био лекар неки Милицинус *(Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris)*. Краљ Стефан Урош III Немањић имао је 1326. године свог личног лекара такође Италијана *(Magister Egidius)*, а краљ Душан 1333. године магистра *Антонија* (*Magister Antonius phisicus sollariatus domini regis*). Први доктор медицине у Србији спомиње се у доба деспота Ђурђа Бранковића, 1437. године. То је био *маїисшар Јаков* (*Magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor*), а после њега и Флорентинац Ангело Муадо у времену од 1429—1439. године, исто тако у деспотовој служби (Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae i Albaniae), који је и умро у Србији (1439. г.). Први градски лекар доктор медицине у Котору спомиње се 1545. године и звао се *Ђовани Манїрала* (excellens artium et medicinae professor). Осим тога лекари, ђаци италијанских школа, били су и у служби неких српских великаша. Од XIV до XVI века живело је и радило у средњовековној Србији укупно 49 лекара италијанског порекла и 29 апотекара. Од овог броја 15 лекара отпада на XIV век, 30 на XV век, а 14 лекара на XVI век. Већина је била родом из Италије (Рим, Падова, Болоња, Венеција, Ферма итд.). Своје медицинско образовање они су стекли у медицинским школама, док се у Византији медицина углавном изучавала као занат, уз лекара. Због тога су у то

време италијански лекари уживали велики углед у свету, па су их српски градови и владари врло радо узимали у своју службу.[21]

Све ово јасно говори да је српска медицина највећим делом носила западњачка обележја. Ова појава се не може приписати никаквој случајности, већ чињеници да је западњачка медицина била боља од византијске. Лекари Стефана Дечанског и Душанови нису били из Византије већ из Италије, иако су они скоро једну деценију провели у заточењу у Пантократоровом манастиру, чија је болница била једна од најчувенијих у Цариграду. И поред нетрпељивости према Латинима слично гледиште о италијанској медицини постојало је и доцније у Цариграду. Још једна значајна чињеница, која иде у прилог тврђењу да је европска медицина у овом периоду била у употреби код Срба је постојање прилично изграђене медицинске терминологије. Без претеривања се може рећи да је она са језичке стране била далеко боље решена од наше данашње медицинске терминологије.

Иако немамо сачуване веће списе из гинекологије, неуропсихијатрије и хирургије, то не значи да за те дисциплине није постојао интерес у српској средњовековној медицини.

Гинекологија је заузимала значајно место у српској медицини и њу су интересовали сви проблеми из ове области као што су контрацепција, гравидитет, патологија и терапија женских полних органа и др. Учење српске медицине о физиологији зачећа било је засновано на учењу грчког лекара и филозофа Зенона (490. г. н. е.), ученика Парменида, које је доста дуго владало у европској научној медицини. Гледиште о постојању расплодних ћелија одговара Хипократовом у чењу, а тумачење о диференцијацији пола после зачећа — учењу Аристотела, које је прихватио и Гален. О патологији и терапији женских полних органа доста се говори и у српском преводу *Circa Instans* и терапеутским белешкама *Хиландарског медицински кодекса.*[22]

Иако немамо сачуван ниједан посебан спис, и о неуропсихијатријским обољењима се много говори у старој српској медицини. Тако Григорије Цамблак, поред осталог, вели да су у дечанској болници били лечени и болесници од „*свештене болести*" (епилепсије). Ово обољење спомиње се и у *Хиландарском кодексу*. Поред осталог у њему се говори и о другим неуропсихијатријским обољењима, као што су депресија, неуроза, хистерија, импотенција итд. Патогенеза настајања ових обољења углавном се тумачи као и у античкој медицини, и то поремећајима у соковима и пнеуми (Хипократ). О улози разних психичких стања на настајање ових болести и оздрављењу од њих говори се доста често у списима *Хиландарског кодекса* који се односе на интерна и заразна обољења, као и у хигијенским списима. Описани методи за лечење имају много сличности са данашњом психосоматском терапијом. Наравно да смо далеко од тога да говоримо и о њиховој савремености. Зар у прилог овоме не сведочи опис лечења једног хистеричног болесниица од стране св. Саве, које биограф Теодосије овако описује: „. . . и он унесе у цркву раслабљенога . . . А кад паде ноћ, сам се удружи . . . и никога не удостоји да им дође, сам се трућаше да послужи болнику. Одмах припаде Богу, и као да се држи ногу његових . . . прво се сам о себи исповеди, смерношћу привлачи милост (психоанализа), проси да се услиши, проси болнику милости". Сличан начин лечења неуропсихијатријских обо-

љења био је распрострањен и у Византији, одакле је доспео и до Срба. Иначе, он своје порекло води из античке медицине. Познато је да су у Ескулаповим храмовима Амфиаросу, Трофонисосу и др. (Ἰεδατου Ἀσκληπνοῦ, του Αμφιαράου, του Τροφωνίου) на сличан начин лечили и пагански свештеници. Овакав начин лечења користио је и антички беседник Антифон (50. г. н. е.), који се данас сматра оцем психосоматске терапије. Често су у вези са овим вршене и злоупотребе, као што је тортура, што се, на жалост, користило у модерној психијатрији и до XIX века.[23]

Из прегледа општег стања српске средњовековне медицине произлази да она није заостајала за савременом европском медицином. Једини изузетак овде чини хирургија, област из које не располажемо ниједним делом осим већ споменутог краћег списа о флеботомији, који се налази у *Хиландарском медицинском кодексу*, као и забележака у неким старијим терапијским зборницима (*Ходошки зборник*, *Гргуровићев зборник* итд.).

Исто тако, није сачуван ниједан опис оперативног лечења, премда се доста говори о лечењу хирургских обољења помоћу лекова. Но све ово не значи да је код Срба хирургија била на нижем ступњу него што је била на Западу. Постојање знатног броја хирурга у Србији, међу којима је било хирурга и са медицинским образовањем стеченим у италијанским школама, ишло би у прилог изнетом мишљењу.

У вези са делатношћу хирурга код Срба располажемо са доста материјала. У већини случајева то су били берберi који су се поред свог заната бавили и лечењем.

У хируршку вештину нарочито су били добро упућени хирурзи из Приморја, који су били махом из Италије, у којој је хирургија као наука изучавана у медицинским школама. Из извештаја хирурга сачуваних у Которском архиву за период од XIV до XVI века могли смо установити да су они били вешти у лечењу рана. У вези са овим имали смо при руци богат архивски материјал и нисмо наишли ни на један податак о шарлатанству у њиховом раду, о којем се тако много говори у документима новијег датума из архива северних градова Србије (Земун, Нови Сад, Ср. Карловци и др.). Какав је био стручни ниво хирурга старог Котора, најбоље се види из тестамента которског апотекара из 1684. године Антонија, који се бавио хирургијом и чији је брат Тулије био хирург. Тако се, поред хируршких књига („*diversi libri di chirughia*") спомиње и дело *La Chirurghia*, чији је аутор *Gabriel Fallopio*. Которски хирурзи утицали су на преношење ове вештине у ближе залеђе. Највероватније је да су због овог утицаја тамо постојали добри видари рана. Општи суд о стању хирургије код нас у средњем веку био би да се она неговала као занат и да није била на висини европске хирургије. Објашњење за ово треба тражити у општим културним приликама које су владале код нас, као и у томе што се ово знање до пред крај XVIII века лако стицало.[24]

Наша медицина XIV и XV века није била ограничена само на практичну медицину. Она је показивала интерес и за списе из хирургије, и то у првом реду за оне који се односе на дијететику и физиологију исхране. Иако је тада византијска научна медицина обиловала чувеним списима из области дијететике (Περὶδιαίτης Михајла Пселоса), наша испитивања говоре да је већина српских сачуваних списа из ове области настала

углавном под утицајем салернске медицинске школе. Ово би се могло рећи и за спис *Зборника бр. 54* Народне библиотеке у Београду, за који Стојан Новаковић тврди да доста подсећа на спис С. Сета (Σύνταγμα κατά στοιχείον περὶ δυνάμεος). Сличност овога списа са неким поглављима из *Салернских правила о чувању здравља* говори да су у наш спис унесени неки делови из њих *(Regimen sanitatis Salerni)*. Када се говори о хигијенским списима старе српске медицине онда се морају споменути и прописи из комуналне хигијене. Тако су у *Котворском статуту* (1321—1616. г.), сачувани прописи о комуналном уређењу града (чистоћа улица, кланица, канализација итд.), а у *Српском рударском закону* деспота Стефана Лазаревића (1412. г.) и прописи о вентилацији у рударским окнима и категоризацији меса по квалитету.[25]

Пропашћу српске државе прекида се развој српске средњовековне медицине. То се догађа у време почетка ренесансе европске медицине која ће у својој завршној етапи довести до препорода медицинске мисли. Пољуљавши Галенов ауторитет, она је одбацила арапску медицину и довела у питање ауторитет схоластичке науке. Против овог препорода устаје римокатоличка црква која осуђује, као јеретике, носиоце слободне мисли: Коперника, Галилеја, Ђордана Бруна и друге. Медицина у овом периоду бива обогаћена новим знањем из анатомије и хирургије, што ће посредно указати и на значај експерименталних испитивања за напредак медицине. Ово ће утицати и на одбацивање њене филозофске основе, подржаване античким узорима, тј. доћи ће до упућивања на практична запажања, што у суштини представља основу научног рада у биолошким наукама.

Пред крај XV века јављају се нова гледишта у медицини у вези са сузбијањем епидемија. За медицину тога доба много значи појава Ђиролама Фракастора (1483—1553. г.), човека широке културе, одличног познаваоца филозофије, математике, књижевности и медицине, који се може с правом сматрати једном од најзначајнијих личности италијанске ренесансе. Заснивајући своје учење на Хипократским методама, он се бавио испитивањем утицаја спољних фактора на појаву епидемије. Фракастор је нарочито изучавао епидемиологију заразних болести (сифилиса, пегавца и куге). У току посматрања епидемија он долази до запажања да се заразне болести преносе од болесног на здравог човека контактом, што и показује у делу *De contagione et contagiosis morbis*, које је издато у Венецији 1546. године. Ту он енергично устаје против сујеверја и схоластичког гледања на појаву епидемије.[26]

Од овога гледишта није била далеко ни српска медицина XV и XVI века, јер се у поглављу о заразним болестима у *Хиландарском кодексу* вели" ... лечење куге би требало да се спроводи у два правца, једно правило за болесне од куге и друго за здраве, који се налазе међу болеснима од куге" (лист 65а — 66б).[27]

Као и целокупна српска култура, и медицина пропашћу српске средњовековне државе престаје да се развија. Али и поред оваквог стања наш народ није престао да се за њу интересује. У прилог овоме говоре сачувани списи наше медицине, настали у периоду после потпадања српских земаља под власт Турака. Из тога периода потиче једини сачувани препис *Хиландарског медицинског кодекса* (крај XV или почетак XVI века), *Јестествословије* (XV век), *Шестоднев Јована Егзарха* (препис из 1649. г.) и до свога препорода у XVIII веку она ће се ограничити само на препи-

сивање превода зборника *Practica Brevis Ioanesa Platearіusa*, доспелог код нас у XIII или почектом XIV века.

Наведене чињенице јасно потврђују наше гледиште изречено у почетку овог поглавља, тј. да је с обзиром на опште стање српске медицине као науке у средњем веку, постојање списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс* сасвим разумљива појава. Због тога он представља за нас израз медицинске образованости учених лекара који су тада живели у Србији, као и схватања широких маса српског народа. Јер не треба сметнути с ума чињеницу да је превод приручника — бележака за лечење *Practica brevis Joanesa Platearіusa* из *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* био у толикој мери у употреби у нашем народу да је сматран за зборник српске народне медицине.

НАПОМЕНЕ

1. G. Mercati и P. Fr. Cavalieri, Codices Vaticani graeci, I, Roma, 1923. 420—430.
2. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 60.
3. Исто, 62.
4. В. Станојевић, Историја медицине, Београд, 1953, 311; I. Guirot, Histoire de la médicine française, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, The story of medicine in the Middle ages, New York, ed. Haeber, 1970. и G. C. Pouranopoulos, The real value of medieval greck medecine (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Méd., Athènes — Kos, 1960, 34.
5. B. L. Gordon, Medieval and Renaissance medicine, London, ed. P. Owen, 1960. и P. Delaunay, La vie dedicale aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siecles, Paris, ed. Hippocrate, 1935.
6. Hippocrate, Oeuvres complètes, Traduction accompagnée d'une introduction par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.
7. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 74—81.
8. М. Харисијадес, Писмо Јована Дамаскина о човеку у једном српском рукопису XVII века, 700 година медицине у Срба, Галерија САНУ, Београд, 1971, 135—139.
9. R. Aitzetmüller, Das Hexameron des Exarchen Ilanes, I и II, 1960, Graz и В. Моле, Шестоднев Јована Егзарха с Козмом Индикопловом из 1649. године у манастиру Св. Тројица код Пљеваља, Споменик, СКА, XLIV, 38.
10. Р. В. Катић, Болница Св. Саве у манастиру Студеници, Осам векова манастира Студенице, Београд, 1986, 201—207.
11. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 171—176.
12. М. Живојиновић, Болница краља Милутина у Цариграду, Зборник радова Византиског института САНУ, XVI, Београд, 1975, 105—115.
13. Д. Глумац, Српске задужбине у Палестини, Гласник српске цркве, 10, 12, 1946, 252.
14. Старе српске биографије XV—XVI века, превео Л. Мирковић, СКЗ, 1936, Београд, 13, 18, 23 и 26 и R. Katić, Na kome se mestu nalazila Dečanska bolnica, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.
15. Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, СКА, 1912, 699.
16. В. Петковић, Манастир Раваница, 1922, 7.
17. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 183—184.
18. М. Петровић, Крмчија Светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених, Београд, 1983.
19. Н. Радојчић, Законик цара Душана, 48, чл. 28.
20. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 126.
21. R. Kovijanić, Apotekari i ljekari u Starom Kotoru, Zdravlje, 1954, 78 и 232, Р. В. Катић, Порекло средњовековне медицине, 192—201.
22. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 67.
23. D. Kouretas, Aspects modernes des cures psychothércapeutiques, pratiqués dans les sanctuaires de la Grèce antique, XII Congrès int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758. Acta hist. med., pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.
25. С. Мијушковић, Здравствене институције у Котору у немањићком и постнемањићком периоду, 700 година медицине у Срба, Галерија САНУ, 1971, 110—112, Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616; Н. Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, САНУ, Београд, 1962.
26. В. Станојевић, Историја медицине, 303.
27. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 71; р. В. Катић, Медицина код Срба у средњем веку, САН, Посебна издања, CCCX, 12, Београд, 1958.

ПОРЕКЛО И ВРЕМЕ НАСТАНКА ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Рукопис *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* открио је 1952. године у библиотеци манастира Хиландара Ђорђе Сп. Радојичић. Назвао га је по првој страници рукописа: Бесѣда шт позианїа болѣсти по пипанїю жилъ.

На постојање овог рукописа скренуо ми је пажњу 1958. године Н. Радојичић, један од рецензената мога рада *Медицина код Срба у средњем веку*. Од тога врмеена до данас, он је био предмет мојих сталних испитивања. Резултати тога рада били су повремено објављивани. У току ових испитивања успео сам да објасним многа питања која се односе на овај споменик. Међу њима су најзначајнија она која се тичу његовог порекла и времена настанка. Тај рад довео ме је до сазнања да *Хиландарски медицински кодекс* представља медицински споменик велике вредности, значајан не само за историју српске медицине, већ и европске. За нашу медицину и културу он је занимљив јер говори да је Србима у средњем веку била позната европска научна медицина и да је и код нас било врло учених лекара. За европску медицину значајан је због тога што представља једини до сада познати примерак овако велике збирке медицинских списа салернско-монпељеске школе написан на народном језику који не постоје не само код других Словена чије је писмо ћирилица (Руса и Бугара) већ и код већине народа Европе са богатијим традицијама од наших. На ову чињеницу указујемо зато што су у време његовог настанка држана предавања на медицинским школама и писани медицински списи углавном на латинском језику.[1]

У току испитивања појединих списа и њиховог упоређивања са изворним текстовима на латинском језику, установили смо да многи од њих представљају превођене или допуњене текстове. Ово се нарочито односи на нека поглавља фармацеутског списа која су била допуњавана материјом узетом из *Antidotariuma* N. Praepasitusa. Осим тога, у неке списе уношена су и запажања преводиоца, односно њихових преписивача Из наведеног разлога могло би се рећи да неки од њих носе и известан печат оригиналности. Ово истичемо зато што целокупна средњовековна медицина не представља оригиналну творевину те због тога није дала ниједно оригинално дело, већ само прерађене и често искварене списе хипократско-галенске, односно арапске медицине. У прилог томе да списи *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* представљају слободне преводе, при чему се иде понекад тако далеко да неки од њих више личе на препричавање

текста него на стриктне преводе, навешћемо овде неколико поглавља из једног од најкомплетнијих списа *Хиландарског медицинског кодекса*, фармаколошког списа *Liber De simplici medicina dictus Circa Instans*, чији је аутор Matthaeus Platearius (син Ioanesa), потомак чувене породице Platearius, који је живео у XII веку. То су следећи текстови:

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est feminium. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quasdam tuberositates intus et habet quasdam tuberositates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra cotidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet eodem modo et aliter: clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc slistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua aqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilisimo pulvere confice cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit er malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco ciclaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet costi, salis, tartari, agarici et scariticatione, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predictis et temperentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

ѡт агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко врѣк ѥст и сѣх въ трѣтїи степенъ. агарїко ѥст како шнѣки печѣркѥ коѥ сѥ находѣ на дрѣвоѕ. и находи сѥ ѕ латїнскои землѥ коꙗ сѥ зовѣ лѣмардїа. тер сѣ два рода ѡт агарїко, ѥдно мѣжиак, дрѣго женка. итакои можеш познати кои ѥ женка или мѣжиакъ. женъскы ѥст вѣлъ и лъгъкъ, и можеш га растрѣти. добро ѥст за ѡчищенїе фѣѡмѣк. и може дъжати . ѥ . лѣтъ. и такожде ѥст добро за ѡчищенїе чрънѣк жлъчи. и такожде ѥ добро за грозницѣ свакоднъх, коꙗ сѥ чини ѡт флеѡмѣк. възми агарїка. а. аѯака и даи мѣ пити съ ѥчменном водѡм сѣтра къд га похити зима. възми пол ѹиче агарика, и праха ѡт фѣмѣѡерѣк. .а. ѕнчю. и сока ѡт морача .г. ѕнче. и смѣшаи заѥдно и даи мѣ пити наипръво ѥхо по-

хита грозница, добро ест. и wщи възми агарїка .а. ѕничю и кваса wт ечменнаа брашна .а. ѕничю. и масла дрⷮквенаго .в. ѕничⷮ. и соли. .а. ѕничю. и водⷮ .в. кѕпⷮ. и свари все заедно и потwм процⷮди тер мѕ чини глистиръ. Добро ест за всакѕ болⷮестъ трѣвѕшнѕ, и за гризенїе чрⷮва. и еще възми шашкифрагѕ и свари въ водⷮ моцнw. и потwм процⷮди, и постави къ н е и праха и wт агарїка .а. ѕничю. и давай мѕ пити свако ютро докле тече, колико кокошине ѣтро ѣице,. добро ест за онⷮх кон има камен, или пⷮсъкъ, или кои кръв шчїи. и wщи възми солъ и коцио, и тартаротчїю. истри како прахъ wт всⷮхъ и смⷮшаи с мало меда, и малw мастила коим се пише, и стави врхъ шнⷮх ранъ коем сѕ живинⷮ, или врхъ гныаⷮхъ кости, такожде ест добро за оои мⷮстw кое израща залишнw. еще възми прах w агарїко. и сокъ wт сикаламенъ и боквица и масло дрⷮквено топло здола на прохwд. добро ест за онⷮхъ коем сѕ ѯохади. и wщи възми агарико и солъ. и коци, и тартарѕм, и медъ тъкмо, и смⷮшаи заедно докле бѕде како мастъ. и мажи шнⷮки бⷮклⷮгⷮ бⷮклⷮ по wбразѕ, и по всⷮкмъ тⷮлѕ ѕ баинѥ(?) .добро ест за онѕи болⷮест коꙗ се зовⷮ морфеа. и еще възми агарїко, и срⷮшъ, кашорⷮки. и шквї нанти, и шенⷮ (?) тъкмо. и стлъци моцio и свари ѕ бⷮклⷮмъ винѕ добрⷮ. и потом процⷮди и давай за ,д. дни. на всако Ѣтро колико кокошине ѣице. добро ест за шнⷮх коех боли глава, и кои имаю слав стомах: +

De belliculis marinis

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapides.

wт бⷮликѕли: (л. 30.а)

Бⷮликѕли стѕдⷮнⷮ сѕтѫ и сѕхⷮ. нъ фїлософїи сѕт поставили ѕ колико степнъ стѕдⷮна ест и сѕха, възми бⷮликѕли и стъпци с толикожде кокошин ега сала, стѕдⷮна ест и сѕха, възми бⷮликѕли и стъци с толикожде кокошин ега сала, и мажи образ, добро ест за онⷮхъ жен коем сѕ пⷮгѕки по образѕ:

De berberis

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

wт бербери: (л. 31. а)

Бербери стѕдⷮни сѕ и сѕси ѕ дрѕги степен. вощїе ест кое се находи ѕ дрⷮквѕ ѕ раиской земле. и окрѕгло е и мало подѕговато како маслинⷮ. добро ест за всакѕ wгницѕ острѕ и прⷮкострѕ. свари бербери въ водⷮ, и потwм процⷮди,

и постави къ онои водѣ толикожде захара. и вари докле сври половина онѣки водѣ. и потѡмъ съними съ огня и остави. и давай пити по .в. ложицѣ, или по .г. смѣсивши толикожде водѣ ствденѣ къда имъ бѣде драго. добро ест за онѣх коем ѥ огньица остра и прѣшетра. и още възми прахъ ѡт берберн и постави въ водѣ и нѣкка киснѫ всѫ нощъ. и потомъ дай мѫ пити ѡт онѣ водицѣ къда мѫ драго, добро ест за ѡнѣхъ коехъ боли глава ѡт врѫкинѣ: +

На сличне појаве наилази се и у другим списима. После указивања на ове чињенице питамо се да ли списе *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* треба сматрати преводима са латинског језика или прерађеним списима. Можда би се они с обзиром на сличну праксу у то доба и у европској медицини при писању медицинских списа, могли сматрати и оригиналним делом, ако не по идејама, онда бар по начину писања. Али зато све ово говори у прилог томе да су списи *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* били превођени на српскословенски језик од лекара добрих зналаца тадашње европске научне медицине, латинског и српскословенског језика. Посматрани са овог гледишта, ови списи представљају значајне споменике не само наше медицине већ и српске културе[2].

Хиландарски медицински кодекс N. 517 је зборник научних списа средњовековне медицине и то, углавном, салернско-монпељеске школе. Сви су они били намењени лекару и зато, поред практичних упутстава за лечење, садрже и врло опширна тумачења етиологије, патогенезе, клиничке слике и терапије различитих обољења. Због тога је овај кодекс подједнако занимљив не само за историчаре српске средњовековне медицине, већ и за медицинску науку уопште.

Као што сам већ споменуо, *Хиландарски медицински кодекс* био је дуже време предмет мојих проучавања. Резултате тог рада повремено сам објављивао и у њима су, поред приказивања садржине појединих списа, била обрађивана и друга питања значајна за боље познавање овог драгоценог споменика српске средњовековне медицине. Међутим, у последње време појавили су се и радови у којима се дају погрешна обавештења у вези са његовом наменом, пореклом и културном припадношћу.

Пре него што пређем на излагање у вези са темом овога поглавља, само ћу се кратко осврнути на нека питања општег каратера. Сви списи које садржи *Хиландарски медицински кодекс* нису били преведени на српскословенски језик у истом временском периоду. Они су могли настати у времену од XIII до XV века (или почетком XVI века). Због тога се с правом може сматрати да његов састављач није истовремено и преводилац свих списа које кодекс садржи. Његова највећа заслуга је у томе што је прикупио постојеће медицинске списе и сложио их у зборник. Наравно да то никако не искључује и могућност да приликом састављања зборника састављач није могао и да уметне неки спис који је сам превео. Судећи по медицинској вредности списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс*, то је могао да обави само неки учени лекар. Ово тврдимо на основу тога што materia medica, која је обрађена у овим списима, представља синтезу најсавременијих гледишта научне медицине XIV и XV века. Ово се да лако видети и из самог цитирања аутора у појединим списима на које се писац позива када жели да истакне веродостојност излагања или тврђења (и многїн ѕчитєїѳ говорѣ, л. 18а; сворѣ ѕчителїє, л. 31а). Између осталих позива се на *Диоскорида* (Єрх Дїашкоридиш и дрѫгїи ѕчителїє, л. 36а), *Хипократа* (Ѵппократа филисофа, л. 1а); *Галена*

(Глаголѣтъ Галїєно, . 13а), *Авщену* (Єрх тако вели Авицѣна, л. 13а), *Gerardusa de Solo* (Герардѫшъ ѫчитељъ, Герардо л. 13а), *Vincent de Beauvois* (Кинцентиѫшъ л. 128а) и друге. Затим, врло често упозорава да ће дати правилно упутство за лечење.

Што се тиче испретураности неких листова у *Хиландарском медицинском кодексу*, то се не може никако приписати брзини преписивача и писању, већ честој појави на коју се наилази и у штампаним лекарским приручницима тога доба. Ово је случај и са списом *Joanesa Platearіusa Circa Instans*. Као класичан пример постојања оваквих појава ми ћемо овде навести наслов једне штампане медицинске књиге из 1514. године која се налази у збирци ретких књига Библиотеке медицинског факултета у Паризу. To je Rosa gallica aggregatoris Lugdunesis domini Symphoriani Shamperij, omnibus sanitatem ... precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscoridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumquae, aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.

У своме раду *Ајпостолов и Ботев* без икакве основе тврде да је *Хиландарски медицински кодекс* настао под утицајем светогорске књижевности што је лишено сваке основе.[3] *Хиландарски медицински кодекс* је настао ван Свете Горе и представља лекарски приручник који, поред теоретског излагања, највише садржи практична упутства за лечење учитеља салернске и монпељеске школе, што ће потврдити наше даље излагање. Тако се у њему каже:

Єгда видитъ врачъ, л. 3а, р 4; и ты врачю чѫваи се, л. 3а, р 10; ти врачю кои пипаш жилѫ, л. 4а, р. 8; аште вѫдет стоялъ нѣкы врачъ при нѣкоем господарѫ, л. 91б, р. 17; и врачевѣ вештє хвале, л. 142а, р. 8; ков врѣме врачевѣ хвалѣ, л. 142а, р. 18; да вѫдетъ могълъ врач, л. 142а, р. 24; и того ради и многашти прѣкварает се врачъ 1.143а.

Затим указује на штетну улогу надрилекара (Аште га вѫдет видал нѣкы човѣкъ невештъ 90а) и ауторитативно препоручује Того радї трѣбѫе да те навчимо да знаш како хоштеши видати 92а). Горње наводе потврђује и следећа напомена преводиоца: И всегда вѫдеш вѣрован междѫ врачеви, л. 134. а, р. 11.

Сматрам да у вези са овим питањем нису више потребни даљи коментари.

Затим, када се терапијски ефекат не може постићи његовим упутствима за лечење препоручује се лекару да ово проучи и у неком другом приручнику (Аште тѣмъ не може прѣстати а ты мѫ чини дрѫга билїа коя сѫ писана ѫ дрѫгыхъ книгахъ). Ако се ради о неком сложенијем начину лечења, скреће пажњу да га треба претходно увежбати (ѫвежбати) али на једном другом месту констатује се и жалосна чињеница у вези са несавесним радом лекара и каже: Понєже сѫтъ многїи врачевѣ кои пипаю жилѫ и по жилѣ не могѫтъ познати ништа и не хаю за човѣка (л. 134б).

Није само ово доказ који говори да је овај зборник био намењен лекару и да није настао у Светој Гори; у прилог томе говори и сама патологија и терапија обољења која он садржи. Тако, скоро једна трећина отпада на лечење обољења женских полних органа (метритисе, пијометре, торзије утеруса, претераног полног нагона — сатиријазе, стерилитета, запаљење дојке итд.), као и импотенције мушкарца. Сматрам да је депласирано да истичем овде да је све ово било без икаквог интереса

за монахе, и то у доба када је у Светој Гори цветао исихазам који је захтевао строгу аскезу. Наведене констатације говоре да је искључена свака претпоставка да *Хиландарски медицински кодекс* представља производ светогорске књижевности.

Пре него што се осврнем на време постанка и порекло појединих списа *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* желим да споменем да се решавању овога питања прилазило понекад доста једнострано. Далеко сам од тога да негирам значај археографских испитивања, јер она дају значајне елементе за доношење суда у вези са овим питањем, али на жалост не увек потпуне, поготово у нашем случају. Ово велим зато што је *Хиландарски медицински кодекс* састављен из списа који су настајали у различитим временским периодима. Велику забуну уноси и неслагање око тога да ли његови списи потичу од једног, односно два или више преписивача. По нашем мишљењу у њему се назире више различитих рукописа и језик списа није исти (призренски говор и јужно наречје). Због свега овога далеко поузданије елементе пружају нам имена аутора који се спомињу у његовим списима као и сама materia medica, јер је она по своме учењу била карактеристична за поједине епохе у развоју тадашње научне медицине. То је разлог што сам се при доношењу суда о овоме највише користио поменутим чињеницама. Пре него што пређем на излагања у вези са овим желим да споменем да садашњи једини сачувани примерак овога споменика представља само препис неког раније рукописа. То нам потврђује сачувана белешка преписивача у врху листа 31а, и она гласи овако: **Не знам како пишє ѕ изводѕ тє wво биліѣ находи сє ѕ фанскои зем(л)и, а може бити w.**

Да је садашњи примерак зборника заиста препис и да је он био доста раширен сведоче нам и сачувани одломци из њега у *Врачебном шийику Народне библиошеке у Беоīраду бр.* 54. (XVII в.). Тако се прескрипција из *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* (1. 26 а, р. 6) следеће садржине: **Стлъци горкıє мигдалѣ и постави къ нимъ мало захара . . . потом свари ꙁ врашнѡм и с водѡм докле бѣде како каша . . . добро ıест ꙁа онѣх ковмъ ıетѣскота ѕ пръсѣхъ или кашлъ** налази и у споменутом врачебнику, где гласи, овако: **Свари медь добрѣ, ıако бѣдеть (ни) велме гѣıт . . . и по срѣдѣ, вложи вь нь мигдаль горкыхь растлчѣнѣхь.** Ову прескрипцију налазимо и у *Хиландарској ијашрософији о всакој вешши* (XIV в.) и она гласи овако: **Извїи. й. мигдаль, или вешше. И попари ихъ сь ѕкропомь вь единѣ мисѣрь. И егда им сє поддѣеть кожица. Ѣѣзмь облюшти ихь и сьтьлци добрѣ . . . И присыпли кь семѕ сахарь.** Исто то важи за прескрипцију *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* на листу 55б, ред 14. која гласи овако: **Ѣѣзми гдѕнıє и разрѣїи ихъ на полѣ, и потѡм ихъ вари . . . паки постави к нымъ толикожде меда . . . давши мѕ ıасти.** и налази се у *Ходошком зборнику* (XV—XVI) в.) (прескрипција бр. 32) где се вели: **Ѣѣзми гдѕню и пражи с мѣдомь и ıаждь.** Много поузданији доказ да је морало постојати више преписа овог зборника представља број сачуваних терапијских зборника наше народне медицине који садрже његов терапијски део, а који потиче из латинског списа *Practica brevis Joanesa Plateairusa*, на шта ћемо се још посебно осврнути.

Полазећи од споменутог принципа сврстао сам списе *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* према времену њиховог настанка у три групе. У прву групу сам сврстао списе настале у XIII и XIV веку, у другу списе на-

стале око 1497. или 1499. године, и у трећу групу делове који потичу из периода од 1512. до 1528. године.

а) *Прва ӣрӯпа сӣиса (наст̃али у XIII и XIV веку)*

У ову групу спадају следећи списи: *Сӣис о уроскоӣији* (Ѯде почнет ѡт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ л. 138а — 148б и 175а — 182а); *Сӣис о дијаӣносӣици обољења ӣо ӣроменама ӣулса* (Зде почнет вєсѣда ѡт познанїа болѣсти по пипаанїю жилъ л. 1а — 8б и 132—138б); затим терапијске белешке које се налазе од листа 125а — 135б; *Сӣис о оӣровима* (Зде почнет вєликы съворъ ѡтрови по питѣх л. 160а — 166б) и *Сӣис о флеботомији* (Ѯвде почнѣ ѡт пѫштенїа кръви л. 11б — 14а).

Прва два списа унела је у зборник иста особа што се јасно види из напомене на л. 139а, ред 6. у којој се вели: ѡт жилъ смо глаголали, инина тѫѣвѳ да глаголемо ѡт водє (Ѯде почнет ѡт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ). *Сӣис о уроскоӣији* представља најпотпунији и најстарији спис српске средњовековне медицине. Његов аутор је највероватније неки од учитеља салернске медицинске школе. Ово тврдимо на основу тога што се у њима као најмлађи аутори спомињу само учитељи ове школе *Конс̃таӣин* из XI века (Глаголєтъ Константинъ. л. 143б, ред 4) и рановизантијски писац *Теофилос Филарет̃ос* из VII века (Философъ Ѳеофил, л. 139а ред 15). Од старијих писаца спомиње се јеврејски писац *Исак Израели* из IV века (Исакъ, л. 139а ред 15, Инжлак, л. 125б). Од старијих аутора спомињу се *Гален* (Глаголєтъ Галїєно, л. 143а) и *Хиӣократ̃*, као и његов спис *Афоризми* (глаголєтъ Иппократ Философъ въ єднои книзѣ ѥже галагонет сѳ и н. Афоризми л. 140б, ред 19).

Уроскопија је као дијагностичка метода била у широкој употреби у средњовековној медицини, како у западњачкој тако и у византијској. Тако се као аутор оваквих списа, од раномедицинских писаца, спомиње *Конс̃таӣин Афрички*, аутор дела Περὶ οὔρων које је било преведено и на латински језик (De urinis). Од старијих учитеља монпељеске школе аутори једног сличног списа (Tractatus de urinis) су *Bernardus de Cordonio* (умро 1318. г.) и *Ricardus Anglicus* (умро 1252. г.).

Сӣис о дијаӣносӣици обољења ӣо ӣроменама ӣулса такође је написан на основу учења салернске медицинске школе. Ово се види из латинских назива за поједине врсте пулса. Тако се пулс caprinus назива капризнѫшъ, л. 137б; tremolosus — тремоложѫшъ, л. 38б и л. 39б; spasmosus — шпажможѫшъ, л. 138б итд. Од аутора се спомињу само *Гален* (Галїєно єст нас навчилх л. 133б) и *Хиӣократ̃*. Слично као и претходни спис и овај је био написан искључиво за лекара (ковѣ може познати врач пипавши жилѫ, л. 1а; ты врачѫ кои пипаш жилѫ глаголю ти, л. 4а).

По својој материји медици ова два списа могла би се уврстити у најстарије списе српске средњовековне медицине и уједно у наше најстарије списе преведене са латинског на српскословенски језик. Највероватније је да су они доспели код нас крајем XIII века.

Из овог периода је и део теоријских бележака од листа 183а до листа 192б (док други део од листа 183а до листа 192б потиче из списа *Circa Insians)*. Ове белешке представљају терапијске прескрипције салернске и монпелијеске школе, што се види из указивања на имена аутора од

којих су узете. Међу прескрипцијама из прве школе налазе се и оне које су доспеле из арапске медицине, као и из александријске медицинске школе а које су потпуно у складу са учењем салернске школе, јер је оно настало под утицајем учења античке, арапске и рановизантијске медицине која се неговала у северној Африци (Александријска школа). Од аутора античке медицине спомињу се прескрипције *Диоскорида*, античког лекара из I века (Дїашкоѳидишъ ѕчитєл, л. 128а, ред 12 и 18); *Sextusa Placitusa*, латинског фармаколошког писца из IV века (Шишт$шъ), писца дела *Medicinae ex animalibus* које је у XVII веку подстакло Christian von Paulinia да напише своје дело *Dreckapoteke*; *Isaka Judeus - Jakuba* (Ishak ben Soleiman el Israeli) писца, дела *Opera omnia, De diabetis universalibus et particularibus* и *De diabetis particularibus*; затим латинског фармаколошког писца *Macera Floridusa*, који је живео у X веку (Мєсоѳъ, л. 125б, ред 12) и *Константина Афричког*, који је живео у XI веку (Константи$шъ, л. 125б, ред 18; 25; л. 128б, ред 18 и 22).

Од аутора монпељеске медицинске школе спомињу се следећи: Gilbertus Anglicus, васпитаник Салерна и професор универзитета у Монпељеу, који је живео у XIII веку и написао дело *Compendium medicnae* (*Laurea Anglicana*) (Гилбоѳт$с, л. 128а, ред 6); затим Vincentus Bellovacensis (Vincent de Beauvais) (XIII век) (Кисин$шъ, л. 128а, ред 6), један од енциклопедиста средњег века и васпитач француског краља Светог Луја, писац дела *Speciulum majus tripertium* и *Gerardus de Solo* (XIV век) (Гоѳадд$шъ, Гоѳаддѡ, Гоѳад, л. 130а, ред 14 и 131, ред 2). Као последњи аутор монпелијеске медицинске школе помиње се *Matthaeus Platearius*, који је живео у XII веку.

Од медицинских списа цитирају се следећи: *Viaticum* (Кнат$к$шъ), дело арапског лекара Ibn el Djacara које је превео на латински језик Константин Афрички и *Circa Instans* (Сѵрка Инстанш, л. 125б, ред 5 и 128б, ред 6 и 129).

Овај део бележака представља најстарија терапијска упутства у српској средњовековној медицини. Само позивање на медицинске ауторе који су у то доба сматрани за највеће медицинске ауторитете, говори да је њихов састављач био врло учени лекар. Истовремено то сведочи о утицају француске медицинске науке на српску средњовековну медицину.

Сїис о оѿровима (л. 159а — 166б) представља краћи спис (Ѯдѣ почнет вєликыи сѣворъ шѿрови по питѣх и судећи по томе што се у њему од аутора спомиње само Гален и што се позива на античке учитеље (глаголѥтъ Галиенш, к. 162а; и стари ѕчителїѥ сѕтъ рєкли, 166б), овај спис би се могао сврстати у врло старе списе наше средњовековне медицине и да припада неком од аутора салернске медицинске школе. У њему се говори о врстама отрова (наркотицима, отрову скорпије, псимиди — cerussa psymida, letargirum-plumbum oxydosum итд.), антидотима и терапији. Спис садржи и врло опширан и тачан опис клиничке слике тровања живом којем се не може ништа замерити ни са савременог гледишта науке. Ово је научни спис који је намењен искључиво лекару што се види из сталног указивања на то (Того ради ты врачю єгда видиш, 161а, р. 7; И ты врачю єгда видиш, 161а,р. 23 и И нѣкїи сѣтъ шт врачевѣ имали сѣмию 164б, р. 3), и на крају опомиње лекара на озбиљност лечења тровања и саветује га да ако нема при руци одговарајуће лекове - да се може користити и неким народним лековима (Нъ межд$ късѣмїи хоштємо ти пи-

сати Єдно биліѥ сеѣарскѡ и се ѥст: Ѣкли лѧкъ тлъчен с виномъ., 166а, р. 3). Пошто се у нашим последњим радовима налазе опширна обавештења и о овом спису, ми се више нећемо овде освртати на њега.

Спис о флеботомији (Ѡвде почнѣ wт пѫштенїа кръви л. 11б—14а) представља краћи спис и садржи упутства о начину пуштања крви, као и о самој индикацији ове методе о којој се иначе много говори у терапијским зборницима наше народне медицине.

Судећи по његовој садржини могло би се сматрати да припада салернско-монпељеској школи.

б) *Друга група списа (настalих у периоду од* 1497. до 1499. *године)*

У ову групу спадају списи узети из дела *Practica JO. Serapionis dicta breviarum. Liber Serapionis de simplici medicina. Liber de simplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis,* издатог у Венецији 1497. или 1499. године. Из овога дела ушли су у *Хиландарски медицински кодекс* следећи списи: *Фармаколошки спис — Circa Instans* (највећи његов део), чији је аутор *Matthaeus Platearius.* Иначе, овај спис је настао у XII веку. Прво штампано издање потиче из 1488. године, док је у Венецији издат 1497. и 1499. године. Једно од њих које сам такође имао у рукама било је издато 1528. године у Лугану заједно са списима *Nicolausa Praepositusa,* а у његовом *Antidotariumu.* У *Хиландарском медицинском кодексу* носи следећи наслов; Ѡказанїе ѥстствѣ wт всякого биліа или ѥст вѣѕкіе или ѥ стоѣдвно, или сѣхо, или мокрѡ и въсако биліѥ за что ѥ добро (141а — 159б и 193а — 202б). Наш превод садржи углавном исти распоред текста као и у оригиналним латинским издањима. Цео овај спис ми смо издали у једном од зборника Матице српске у Новом Саду, док смо у критичкој студији уз издати текст приказали и резултате наших испитивања овога списа, који потичу из издања штампаних 1497. или 1499. године. Ово тврдимо на основу тога што се поглавље о различитим огњицама и терапијска упутства из *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* не налазе у *Antidotariumu* N. Praepositusa, већ само у споменутим издањима. У вези са овим списом треба рећи да је он у периоду од XII до почетка XVIII века представљао једно од најзначајнијих дела европске медицине на којем је углавном била изграђена фармакотерапија.

Као што смо већ споменули, наш спис је састављен према венецијанском издању из 1497. године које носи следећи наслов: *Practica Jo. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medecina dictus Circa Instansa, Practica Platearie. P. Dorveaux* сматра да је дело *De simplici medicina,* настало у времену од 1130. до 1160. године у Салерну, када је медицинска школа овога града доживела свој највећи процват. Осим тога, *M. Platearius* је написао и *Glossae in Antidotariu m Nicolai.* Иначе, он је био лекар у Салерну у XII или почетком XIII века, док је његов отац *Joanes Platearius,* као што смо већ споменули, живео у XI или у првој половини XII века.

Најстарији француски превод овога дела данас се налази у Библиотеци Св. Женевјеве у Паризу (бр. 3113), и настао је у XIII веку. Наш превод, као што смо већ споменули, садржи опис 145 лекова, премда постоје латинска издања доцнијег датума, која садрже и опис 432 лека

биљног порекла. Ако се упореди садржај описа лекова латинског штампаног издања из 1497. године са описима из споменутог француског превода, могу се установити знатне разлике не само у начину описа већ и распореду описане материје, премда се материја медика не разликује много.

Поред већ наведених издања дела *Circa instans (De simplici medicina)* у библиотеци Фармацеутског факултета у Паризу налазе се и венецијанска издања из 1523, 1525. и 1530. године. По *P. Dorveaux*, из овог дела је црпљена грађа и за писање различитих ботаничких списа, па између осталог и за дело *Grant (d) Herbier*, написано у XV веку од стране *Pierrea Garona*, које је у току XVI века доживело 12 штампаних издања. Према овоме, постојање једног оваквог списа на српскословенском језику од значаја је не само за познавање стања српске медицине у средњем веку већ и за познавање прошлости природних наука код нас. Наведена чињеница говори да смо ми у далеком XV веку, практично узев, имали преведен на српскословенски језик и најзначајнији ботанички спис тога времена.

Dispensarium magistri Nicolai Praepositi, био је издат 1517, 1524 и 1536. године у Лиону а 1537, 1538, 1564. и 1582. године и у Паризу.

Сїис о заразним оїньицама носи следећи наслов: (Ѯде почнет wт огньице чѕмнѣ и wт родобъ ıе Ꙋ и wт богин и wт коѯїачъ, и wт дрѕгых болести кое приликѕютъ къ чѕмномѕ родѕ л. 61а — 73а).

Сїис о акуїним оїньицама (Ѯде почны пръвы съборъ wтъ всаке огницє пѣкостѣ, л. 73б и Ѡт огницє Флематикѣ, л. 120а). У склопу овог поглавља говори се о ефемерним огњицама (Ѡт огныѥ ефимерѣ, л. 88а), док се до л. 120б налазе описи различитих врста маларије (wтъ гроѯницє коıа ѕхвати ѥднъ дънъ а дрѕгы нѣ вєзъ пѣмѣкıенїа, л. 103а). У опису ових огњица помешани су описи клиничких слика пегавог тифуса, салмонелозе, рекуренса и различитих септичких стања. Али ово се не може никако приписати непознавању материје од стране аутора или преводиоца списа јер је у то доба, до великих Пастерових открића, такво било учење тадашње медицине.

Пошто смо о свему овоме опширно говорили у нашој књизи о пореклу српске средњовековне медицине, овде ћемо навести само неколико примера који иду у прилог нашем тврђењу да ови списи потичу из дела *Practica brevis*. Тако, на пример, на крају VI трактата *De practica brevis J. Plateariusa*, из наслова *De curatione almefir(a)e* налази се поглавље *Curatio variolarum* које се налази и у нашем списку о заразним болестима у којем носи следећи наслов: Ѯде почнетъ виданїѳ wт богин (л. 70а). Део тог текста на латинском језику гласи: Custodii oculos adeo egredientur in eis ulcera . . . cum ergo apporent ulcera difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri итд., а у нашем тексту: „Чуваније оку от ране од вариоле . . . најбољше јест да чиниш в око алкохол и постави га в воде колиандре (кориандра)“ итд. Слично је и са поглављем *О ефемерним оїньицама*. Тако:„ огњица ефемера јаже стварајат се от велике жалости“ (л. 78а), одговара латинском тексту: De febre ephimera quae sit ex tristitia (CCIX); от огњице ефимере јаже стварате се от зловољенија (л. 78а) — De febre ephimera ex vigilis (CCIXb); от огњице ефимере јаже стварајет се от много работанија — De febre ephimera quae sit ex labore (CCXa); от огњице ефимере јаже стварајет се от шинкопа (л. 80а) — De febre ephimera quae sit ex sincopa (CCXIIa); от огнице ефимере

јаже стварате се от великаго натоварениja стомашна (л. 81) — De febra ephimera quae ex repletione (CCXIa); затим, от огнице ефимере јаже ствапајет се от апостеоме (л. 85а) — De febre ephimera quae sit ex apostemate (CCXIIa) и от огнице ефимере јаже стварајет се од велике врућине (л. 87б) — De febra ephimera quae sit a calore exteriori. На исту појаву наилази се и у поглављу: ѡт огниць іаже ствадет се ѡт крвы (л. 119а) што одговара поглављу у латинском тексту De febre sinocha r. est febris sanguinis (Lib.); Ѿтъ огныце флематикіе. гнилостъ створена въ флеомѣ... л. 121а — 122б — Febris emissemerina accit ex flegmata ...

Наведене чињенице јасно говоре о латинском пореклу ових списа.

Из овога списа потиче и један део терапијских бележака који се налази од л. 183а до л. 192б.

Раније сам споменуо да су ове белешке, као и оне претходне врло значајне за нас јер су оне ушле у све терапијске зборнике српске народне медицине. Из њих су се лечили Срби скоро до XVIII века, па их зато налазимо у свима крајевима где су они живели на простору од Мостара до Будима и од Ходоша (Румунија) па све до Скадра. У прилог овоме тврђењу навешћу резултате мојих упоредних испитивања ових прескрипција са истим из терапијских зборника и *Circa Instans (Practica brevis)*. За ова испитивања употребио сам следеће зборнике: *Хоготшки* (XV—XVI век); *Ијатрософију о всакој вешти* (XIV в.); *Терапијске белешке из Хиландарскоī медицинскоī кодекса* (XVIII в.); *Дечански врачебник* (XVI век); *Врачебни типик* Народне библиотеке у Београду (XVII век). Ова испитивања су показала да су неки наслови рецепата из терапијских бележака *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* и терапијских зборника истоветни са латинским насловима из *Practica brevis* Joanesa Plateariusa.

Тако се из *Ијатрософије о всакој вешти* следећи рецепти налазе у *Practica brevis*: рецепт бр. 1-От болезни зубној — De dolore dentium; рецепт бр. 3-От часани крастнијем — De pruritu acute in corpore и бр. 9-От живине — De canceris.

У првом делу терапијских бележака *Хиландарскоī медицинскоī кодекса* установили смо следеће сличности рецепата: бр. 1 „О паденија власи почиње“ — De alopetia; бр. 2 „Овде почиње од красте што бива по главе“ — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 5 „Овде почне болест која се зове летаргија“ — De letargia и бр. 7 „Овде почне от епилепсија, србски се зове велика болест“ — De epilepsia.

У другом делу рецепт бр. 1. „Зде начинајет от онех жен, от којих много крви иде“ — De fluxu sanguine ex matrice; бр. 3 „Овде начинајет за онех жен које имајут плодову затворену или задушену“ — De suffocatione et presipitatione matricis; бр. 4 „Овде начинајет от онех жен које не могу примати децу“ — De mulieribus quae non impregnatur; бр. 5 „Овде начинајет от онех жен које не могут држати децу к'д су тешке“ — De mulieribus que abortinutur; бр. 7 „Зде начинајет од онех који имајут болест по чланове и по удовех. И ова се болест зове латински артетика“ — De artetica passione; бр. 6 „Когда жена не може скоро родити“ — De illis quibus partus sit difficillis; бр. 14 „О болезни зубњеј“-De dolore dentium и „Овде почиње болест која се зове цетриција. Сербски се зове кад има човек жлтину на образу“ — De icteritia.

У *Дечанском врачебнику* постоје следеће сличности с насловима рецепата из *Practica brevis*: бр. 2 „Да неплодна жена има дете“ — De impedimento conceptione; бр. 11 „О зубној болести“ — De dolore dentium; бр. 12 „Од живине“ — De canceris; бр. 14 „Коме коса опада“ — De alopetia; бр. 17 „Када уједе пас“ — De cane rabioso; бр. 20 „Када уста смрде“ — De fetore oris; бр. 26 „Противу главоболье“ — De dolore capitis; бр. 26 „Против крварења“ — De fluxu sanguinis; бр. 47 „О ранама на глави“ — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 52 „Када неко не може задржати мокраћу“ — De involuntaria emissione uriae; бр. 57 „Против свраба (шуге)“ — De scabie и бр. 61 „Против кашља и сипње“ — De tussi et astmate.

У *Ходошком зборнику* највећи број рецепата одговара насловима истих из *Practica brevis*: рецепт бр. 4 „От беса“ одговарао би рецепту De cane rabiosa; бр. 8 „О главној болезни“ -рецепту De dolore capitis; бр. 16 „Јагда смрдет оуста“ — De fetoris oris; бр. 17 „Аште кто шчит крв“ — De fluxu sanguis; бр. 10 „От живин“ — De canceris, De scrophulis; бр. 31 „О јеже суставити чревницу“ — De diaria; бр. 22 „О болезни срдчњој“ — De disinteria; бр. 43 „Аште коме пожлтејет обрае “De icteritia, III, 23б и бр. 73 „Аште коме пожлтејет тело все и очи“ — De icteritia; бр. 44 „Јегда кому излазит чрево проходно“ — De exitu ani; бр. 48 „От губ“ — De lepra; бр. 50 „От ницине и измета“ — De fistula; бр. 52 „О иже в сне квасештих“ — De involunteria emissione urine; бр. 51 „Јегда косми падајут главни“ — De alopetia; бр. 54 „Аште кто пијет вина много и главоју болит“ — De soda accidente ex potu vini; бр. 62 „От засипа“ — De astmati (62); бр. 72 „Јегда не может кто имјети постељу с женоју својеју — De impedimento conceptione; бр. 71 „Јегда не может чловек воду пустити“ — De retentione emmissione urine; бр. 76 „Аште кто бљујет что љубо изед“ — De vomitu; бр. 77 „Јегда кто иждежет се“ — De combustione ignis; бр. 78 „Аште кто имат гути или ксеропом јеже преходит по чланове и болит“ — De artetica passione и бр. 82 „Јегда болит зоуб“ — De dolore dentium итд.

У Босанском зборнику постоје следеће сличности: рецепт бр. 2 „Што пише која жена деце нема“ — De mulieribus que non impregnatur (De impedimento conceptionis); бр. 3 „От кашља лиек“ — De tussi et astmate; бр 8 „Када човека боли глава“ — De dolore capitis; бр. 9 „Када зуби боле“ — De dolore dentium (72a); бр. 12 „Од живине лиек“ — De canceris и бр. 14 „Када би вода стала“ — De retentione emissione urine.

За *Скадарски зборник* следећи рецепти су узети из *Practica brevis*: рецепт бр. 3 „Од зуба“ — De dolore dentium; бр. 31 „Која жена не може родити“ — De mulieribus quibus partus est difficillis; бр. 32 „Кад ко са женом не може бити“ — De impedimento conceptione; бр. 33 „Од кашли и задухе“ — De tussi et astmati; бр. 35 „Кад отекну женске срамне уди“ — De imoderata erectione virge; бр. 41 „Да нема ушију“ — De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 53 „Од срдобоље“ — De diaria; бр. 69 „У кога крастава и рањава глава“ — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 73 „Коме је глава ћелава“ — De alopetia; бр. 74 „Од срдобоље“ — De dissinteria и De diaria; бр. 71 „Од живине“ — De canceris; бр. 84 „Кога глава боли“ — De dolore capitis; бр. 92 „Кога уједе пас“ — De cane rabioso; бр. 96 „Коме излази стражње црево“ — De exitu ani; бр. 98 „Од зубоболье“ — De dolore dentium.[4]

Резултати ових испитивања говоре да је употреба неких делова *Хиландарског медицинског кодекса* била врло раширена код Срба и да су тиме постали део српске народне медицине.

в) *Трећа група списа (настали у времену од* 1512. *до* 1528. *године и поштчу из дела Antidotarium)*

У ову групу спадају списи о припремању сложених лекова, тј. масти, уља и пилула. Ми их везујемо за поменути период јер се они не налазе у делима *Practica brevis* и *Circa Instans.*

У Хиландарском медицинском кодексу они долазе од листа 168а до листа 174а, док се о пилулама говори на л. 167а и на л. 60б. Ови одломци потичу из списа *Antidotarium* чији је аутор Nicolaus Praepositus који је 1512. и 1528. године био издан у Лугану. Да су заиста узети из поменутог дела потврдиће нам неки њихови називи који слично гласе: рецепт за маст базиликон налази се у поменутом делу (Unguentum basilicum magnum) - „Овде почне маст цитрина (Unguentum citrinum); српски се зове златна маст (Unguentum aureum); овде почне маст популеон (Unguentum populeon); овде почне маст Агрипа (Unguentum Agrippa): овде почне от ружинога масла (Oleum rosaceum (rosatum); овде почне масло од ромонике сиреч камомиле (Oleum camomilinum); овде почне масло от синапа (Oleum sinapinum); овде почне маст от руте (Oleum rutaceum)", итд. Пошто је у вези са овом врстом лекова било више речи у нашој књизи о пореклу српске средњовековне медицине, ми се овде нећемо више осврtати на њих. Овде ћемо само приказати како изгледа латински текст у вези са употребом ружиног уља и српсословенски превод из *Хиландарског медицинског кодекса.* Препорука за употребу поменутог уља на латинском гласи овако: Oleum rosatum virtutes habet frigidam et stipticum et ideo . . . dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intestines, а на српскословенском: „Добро јест за многе болести. Најпрво је добро ако мажеш њим чело; добро јест од главне болести (главе). И ако пије добро јест за стомашне болести".[5]

У ову групу ми смо сврстали и *Спис из педијатрије* (Овде почѣ како трѣбѣ кидати младѣ дѣцѣ, отъ рождєнїа до. ѳ. мѣсєцъ до ѕ. мѣсєцъ л. 10а — 11а). То је краћи спис и по својој садржини без значаја.[6]

Ови списи настајали су сукцесивно и њих је у XV веку прикупио неки учени лекар и сложио у један зборник. Према томе, садашњи једини сачувани примерак који се налази у библиотеци манастира Хиландара представљао би његов препис и он је могао бити начињен крајем XV или почетком XVI века. То је био период турске владавине. У то време су приликом преписивања зборника у њега доспели и турски синоними за неке медицинске термине односно лекове. Судећи по томе што се у зборнику неки списи означавају као аутори (*Circa Instans* — Сирка инштанш ѕчитєл 127б), тај преписивач није могао бити учени лекар, већ највероватније неки приучени — лекар емпирик.

Пошто су наша испитивања показала да се одломци из *Хиландарског медицинског кодекса* налазе и у другим медицинским списима (терапијски зборници за лечење), као и примедба последњег преписивача у фармаколошком спису, сачувани примерак *Хиландарског медицинског ко-*

декса, не би се могао сматрати јединим примерком овога зборника.

Да закључимо ово поглавље: *Хиландарски медицински кодекс* је зборник списа научне европске медицине, салернско-монпељеске школе и написан је за потребе лекара. Његови списи су из различитих временских периода, а као најстарији могли би се сматрати следећи: *Спис о уроскопији* (Ѯде почнет шт познанїа болести по гледанїю водѣ); *Спис о дијагностици обољења по променама пулса* (Ѯде почнет вєсѣда шт познанїа болѣсти п по пипанїю жилъ); *Спис о отровима* (Ѯде почнет великыи своръ штрови по питѣх) и *Спис о флеботомији* (Ѯвде почнѣ шт пѫштенїа кръви). Овде би спадала и група терапијских бележака од листа 183а до 192а. Ова група списа могла је настати у XIII или XIV веку. Од њих би се као најстарији могао сматрати спис *О уроскопији* за који се, с обзиром на ауторе који се спомињу у њему, може претпостављати да је настао у XIII веку. Други потичу из XIV века.

Остали списи настали су у периоду од 1497. до 1528. године (из друге и треће групе)[6]

НАПОМЕНЕ

1. Р. В. Катић, Српски превод Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearіusa, Матица српска, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXV, 2, 1977, 199.
   Ђ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, Архивист, II, 1952, 72—73.
2. Practica 10. Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans. Practica Platearii, Venetiis, 1497.
   A. Wolfel, Das Arzneibuch Circa Instans, Berlin, 1939.
   P. Dorveaux, Le livre des simples medicines, Paris, 1913.
3. М. Апостолов и В. Ботев, Ръкописи с медицинского съдржание от Атон, Хиландарски медицински зборник № 517, Старобългаристика, VI, 1982, София 59—87.
4. R. V. Katić, O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.
5. Antidotarium, Additiones Petri Aponi, Aditiones Francisci de Pedimontium. Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii. Joanes de Sancto Amando super antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes item marginales. Tractatus quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus bulcasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae naviter addite. Prima ad brevius et facilius invendu quo libet antidotarii in antidotariis in antidotarius, venuandantur Lugduni vico in mercuriali sub ligno Angeli, 1512.
6. L. Dulieu, La Chirurgie à Montpellier de ses origines du XIIe siècle, 1975, Avignon, Presse Universitaire.
   L. Dulieu, La Pharmacie à Montepellier de ses origines à nos jours, Avignon, 1957, Presse Universitaire.
   L. Dulieu, La Médicine á Montpellier, I, le Moyen Age, 1975, Avignon, Presse Universitaire.
   P. Masford, L'Histoire de la Gynécologie á Montpellier, Montpellier, 1909.

ЗНАЧАЈ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Највећи значај *Хиландарског медицинског кодекса* је у томе шо он непобитно говори да српска медицина од XIII до XV века није заостајала за европском научном медицином тога доба. У нашим ранијим радовима, полазећи од чињеница које се налазе у овом споменику, указали смо да се на основу њих може закључити *да су преводиоци списа које садржи Хиландарски медицински кодекс као и његови састављачи морали бити Срби.*[1] На жалост, у овом поглављу морамо се осврнути на ово питање поново. То чинимо зато што се у новије време у бугарским часописима јављају радови у којима се дају погрешна обавештења не само о намени *Хиландарског медицинског кодекса* већ и о његовој културној припадности (Апостолов и Ботев).[2] Ми смо већ раније споменули да је лишено сваке основе гледиште да је он настао под утицајем светогорске књижевности. То је лекарски приручник и то намењен ученом лекару. *Хиландарски медицински кодекс* је зборник списа научне медицине написаних према учењу салернско-монпелијеске школе. Ако се они боље проуче може се доста добро уочити који од њих припада салернској, а који монпењеској школи. Аутори списа *Хиландарски медицински кодекса* морали су бити људи ретко великог медицинског знања. Да даје тумачења за најсложеније медицинске појмове на своме матерњем језику могао је само лекар високе медицинске културе и одличан познавалац латинског и свог матерњег језика. Ово потврђује и сам избор списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс.* Он је тако зналачки састављен да и данас, после толико векова, остајемо задивљени пред медицинским образовањем и стварањем овог нашег уистину великог лекара. Дајемо му с правом овај назив не само због његовог високог медицинског образовања већ и због значаја његовог дела за нашу медицину и општу културну прошлост српског народа. Ово исто важи и за ауторе његових списа. Тај значај лежи у томе што су они успели да за две трећине медицинских појмова дају народне називе и тиме поставе темељ српској медицинској терминологији. Њиховом заслугом је заувек исправљено погрешно схватање у науци да Срби у средњем веку нису познавали научну медицину.[3] Да су његови списи заиста написани на српскословенском језику и за Србе сведочи стално указивање на српске медицинске термине и са овом појавом се сусрећемо у свима њима. Горњу констатацију потврдиће нам следећи примери:

Ѡт анѣтѫмъ, сръвскы се зовѣ копръ, л. 22б (поглавље); сръвскы се зовѣ . . . шафранъ, л. 43б, ред 2; сръбскыи се зовѣ wманъ, л. 125. р. 9; камомила сръбскыи се зовѣ ромоника, л. 125. р. 12; пиретро сръвскыи се зовѣ таркосъ, л. 125, р. 14; и wште ѫзми алѫмен. Сръбскы се зовѣ кисѣли камен, л. 127а, р. 8; и ѫзми тѫришъ Сръбскы се зовѣ бѣли Дїмиан, л. 127а, р. 8; Ѡвде почнѣ шт епиленжїа, сръвскы се зовѣ велика волѣстъ, л. 129б (поглавље); папаверъ, сръвскыи се зовѣ бѣли мак ,л. 128а, р. 15; сръвски се зовѣ чѫвръ, л. 128а, р. 15; апїо сръвскы се зовѣ селин. л. 130б, р. 13; шт евбор сръбскы се зове бѣли кѫкѫрекъ, л. 129б, р, 23; и листиїе шт ѣдрѣ, сръвскыи врѫшлыи, л. 129а, р. 9; папавериш чрънїи... сръвскыи се зовѣ чръни мак, л. 129б, р. 23; пилѫлѣ аѫрса, Сръвски се зовѣ златнѣ пилѫлѣ, л. 167а, р. 20; wвде почнѣ масло шт пшинти. Сръвскы се зовѣ пелин, л. 169 (поглавље); wвде почне масло шт лилиѫм, сръвскы се зовѣ крин, л. 170а (поглавље); wвде почнѣ масло шт рафанѫм, сръвскы се зовѣ копръ, л. 171а (поглавље); Мастъ ситрино. Зове се сръвски жлѫта мастъ, л. 172а (поглавље); . . . и сръвъскии глаголиет се сѫлиман, л. 203а, р. 14; Овде почнинѥ вшлѣстъ кои се сръвъскии зове итерїцїа. Сръвскы се зове кои има човекъ жлѫтинѫ на образѫ л. 129а (поглавље) итд.[4]

Списи салернске медицинске школе сматрани су кроз цео средњи век за научне списе. Они су били нарочито много коришћени у јужној Италији где се налазио и град Салерно. Са овим делом Италије одржавао је културне и трговачке везе град Котор, који је био главна поморска лука средњовековне Србије. Са наведеном чињеницом можда би се могло довести у везу и често позивање, поред класичних медицинских писаца, и на писце салернске медицинске школе. Уосталом то потврђује и медицинска култура старог Котора која је била изграђена по угледу на градове у Италији (градски лекари, апотека, комунална хигијена итд.).[5] У *Хиландарском медицинском кодексу* није била обрађена хирургија. Ова појава је карактеристична за сколастичку медицину тога времена која је забрањивала проливање крви. Супротно овоме, у његовим списима исцрпно су обрађени фармакотерапија, интерна обољења, инфекцијске болести и њихова дијагностика. Оно што је у вези са овим значајно да се спомене, то је да *Хиландарски медицински кодекс*, за разлику од сличних зборника тога времена у свету, уопште не садржи астрологију. Ово није зборник који је настао од мањих бележака, већ од преведених или прерађених списа научне медицине тога доба. Списи које он садржи, не садрже само упутства за лечење већ и солидна теоретска објашњења етиологије, патогенеза и терапије различитих обољења. Методологија њихове обраде је таква да они имају понекад карактер медицинских расправа или уџбеника. Ово је лако уочљиво и то ћемо поткрепити и наведеним примерима. Тако, када се жели да се ауторитативно излаже онда се позива на учење античких аутора: *Хипократа* (глаголиет Иппократ философъ въ ѥднои книзѣ ѥже глаголиетъ се И. Н. Ѧфоризмѡ 139б) и *Галена* Ѯа ние глаголиет Галїѣно 70а); затим *Диоскорида* (I в. н. е.) (Дїашкоридишъ 128а); *Sextus Placitus* (IV в. н. е.) (Шишт҃шъ); *Исака Бен Израелиа*, јеврејског писца, припадника александријске медицинске школе (Исак 139а); рановизантијског писца *Теофила Протоспатара* (VII в. н. е.) (Ѳеѡфило философъ ҃ш, 139а); *Констатина Афричкоī*, учитеља салернске школе (Костантин, Конъстантинъ 143а); *Ioanesa Plataeariusa*, припадника салернске школе (Платеариѫшъ 129б); *Gerardusa de Solo* (XIV в. н. е.) (Геррдѫшъ,

Гѣрълад 129б); *Vincentusa Belovacensisa (Vincent de Beauvis)* (XIII в. н. е. (Кисинѫшъ 128а) итд. Међу ауторима монпелијеске школе нарочито је био угледан *Gerardus de Solo* (XIVв.), најмлађи од цитираних аутора, који је био велики љубитељ и преводилац арапских медицинских списа и писац већег броја медицинских дела. Он је написао следеће списе: Comentarium super Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comen tarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris (Rhases). Осим тога, превео је са арапског на латински језик сва дела *Константина Афричкоі*. Од свих аутора салернско-монпелијеске школе он се највише спомиње у терапијским белешкама старијег датума (XIII в.) и у списима интерне медицине. Али поред појединачног указивања на поменуте ауторе када се жели да се истакне значај неког гледишта, онда је доста често и позивање на више аутора (Философи казали сѫтъ мнози, 139а). Када се на нешто нарочито указује обично се каже: Глаголали смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за памет 98а. Или ако је неки проблем сложен упозорава се лекар да, пре него што се одлучи за облик терапије, претходно добро размисли о томе. (И ти врачю . . . трѣбѫе да сѧ домышлѧш шт водѣ по ѓ. законѣ. Пръво каквш иѧи лице 140а). Другом приликом, када се ради о могућности инфекције при прегледу оболелих од куге, онда се упозорава лекар на изглед клиничке слике када је болесник најопаснији за ширење инфекције, и када треба да бежи од болесника да се не би инфицирао (И иѧгда онаи бѣлѣгъ вѫдетъ трѣбѫе да бѣжи врач шт иѧго нЗа).

При постављању дијагнозе лекару се указује да треба да буде обазрив (Єгда таковѣи бѣлѣгиѧ видишъ, немои га сѫдити за мртва, ни се иѧѫдаи много иѧговѫ здравїю 115а). Затим се скреће пажња на разлике у лечењу старијих и новијих лекара (И сїе виданїе чинили сѫ пръвїи, и швїи съдашнїи почели сѫ нїмїи видати 120а). Осим тога врло често се спомиње од каквог је значаја обазривост при избору начина лечења (И аште не вѫдеш разѫмнъ, вратити мѫ хоштеши сїю шгныцѫ на всакоднѣную 109а), као и вредност диференцијално-дијагностичког проматрања (И того ради не трѣбѫе вѣровати въ сїю жилѫ догде тръпи зима, тъкмо къд га врѫкина ѫхвата ер докле иѧ зима шн се сам схтреса а не . . . жила. И вгда ѫхвата врѫкина вса иѧ врѫкина по тѣлѫ, и тогда трѣбѫе вѣровати ѫ то что жила каже) или (И аште хоштеши нхъ познати, сице можеш, да вѣси понѣже велико сѫтъ отрови врѫкн толикои острои сѫт, и веште режѫ,. Того радї потрѣбѫетъ ихъ видати съ млѣком и съ кравїимъ маслѡм прѣснѣм 165а).

Наведене чињенице јасно говоре да је *Хиландарски медицински кодекс* састављен од списа критички одабраних, што иде у прилог његове високе научне вредности, и самим тим указује на велики значај овога дела за нашу медицину и културу. Али исто тако је од значаја и његов фармаколошки спис за познавање знања из ботанике код нас у средњем веку, јер он садржи списе различитих биљака које су употребљаване за лечење и њихову научну номенклатуру.

Значај *Хиландарскоі медицинскоі кодекса* може се правилно оценити само онда ако се претходно осврнемо на све оно што је код нас било написано пре и после његовог постанка. У првом реду мора се имати у виду чињеница да су неки његови списи представљали једине комплетне студије из појединих медицинских дисциплина до најновијих дана.

При оцени његове научне вредности не можемо полазити од садашњег стања науке, већ од тога како се гледало на ове списе у доба њиховог постанка и док су били у употреби. Чињеница да су ти списи у периоду од XII до почетка XVII века били најзначајнија дела медицинске науке, најбоље потврђује научну вредност *Хиландарског медицинског кодекса*.

Вредно је, на крају, да укажемо и на чињеницу да су неки списи, као и трактати о терапији различитих обољења узети из *Practica brevis*, одиграли значајну улогу и у настанку терапијских приручника српске средњовековне медицине и тиме допринели да медицина монопелијеске школе продре увелико у наш народ. Колико је та медицина била у великој употреби у нас најбоље сведочи то што је она због њеног широког коришћења попримила карактер народне медицине. Уосталом ово потврђује и једна опаска преписивача у којој се каже: **Видели сѣ єдного сѣвра гдѣ єст ѡздравѣла** 130а. Као таква она је сачувана до најновијих дана. Наведена констатација захтева исправку одомаћеног гледишта у нашој науци да терапијски зборници *(лекаруше)* српске народне медицине садрже за лечење само лекове које су прибележили наши неуки народни лекари. Приликом оцењивања њихове терапијске вредности мора се полазити од оцене извора из којих су они настали, односно да ли су ти извори у време њиховог постанка сматрани за научне списе или не, а никако са гледишта њихове вредности у односу на данашњу медицину. *Practica brevis* Ioanesa Plateriusa и остали списи *Хиландарског медицинског кодекса* представљали су списе научне европске средњовековне медицине тога доба (салернске и монпелијеске школе).

За европску медицину он је од значаја зато што говори да је медицина класичних медицинских школа Запада била добро позната и на подручју са доминантним утицајем византијске цивилизације. Самим тим што је *Хиландарски медицински кодекс* написан на народном језику, он представља, с обзиром на време настанка, изванредан и редак споменик овакве врсте у свету.

Из свега овога произлази да за нашу медицину и српску културу уопште, медицински списи *Хиландарског медицинског кодекса* представљају споменик од велике вредности. Они говоре да је српска медицина у своме развоју (до краја XV века), до освајања српских земаља од стране Турака, ишла упоредо са европском медицином. Пад под власт Турака прекинуо је развој свих грана нашег културног стварања, па и медицине. То је разлог што ће српска медицина скоро више од 250 година, све до појаве првог лекара Србина Јована Апостоловића (1757. године), са докторском дипломом Јенског Универзитета, остати на темељима салернске и монпелијеске школе, које су оставиле своје неизбрисиве трагове у сачуваним писаним споменицима српске медицине.

НАПОМЕНЕ

1. Р. В. Катић, Порекло Хиландарског медицинског кодекса N. 517, Народна библиотека Србије, *Археографски прилози*, 6—7, Београд, 1984—1985, 173—184.
2. М. Апостолов и В. Ботев, Ръкописи с. мед. съдржание от Атон, 80 и 86.

3. Р. В. Катић, Хиландарски медицински кодекс. Фототипско издање, XXXVII—XLIII.
4. Р. В. Катић, Порекло Хиландарског медицинског кодекса, стр. 184 и примедба под 2.
5. Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот Старога Котора (XIV—XVIII вијек), II, љекари — апотекари — апотеке, Цетиње, 1957.
6. Р. В. Катић, Српски превод Liber de similici medicina, 199—220.
Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 82—151.
M. Pietro Andrea Matthioli, Nel terzo libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo, Venetia, 1544.
N. Lemery, Farmacopea universale che contiente, Firenze, 1696.

II

СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Превод

1. ДИЈАГНОСТИКА

а) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПО ПРОМЕНАМА ПУЛСА

Овде почиње излагање о дијагностици обољења на основу испитивања пулса (л. 1а — 8б и 132а — 138б)

Хипократов увод

Прво почиње излагање Хипократа, учитеља. У име божје говори Хипократ, учитељ. Онај ко жели да лечи унутрашње болести треба да зна који су узроци довели до тих унутрашњих поремећаја и зашто их лечи. Због тога је потребно да познајемо промене пулса, јер на основу испитивања промена у пулсу лекар може да открије (дијагностикује) сâмо обољење. Зато је прво потребно да знамо шта је пулс и због чега се он испитује. Затим, на коме месту треба пипати пулс и на којој се руци он може тачније установити. И овако треба [. . .] за пулс. И како треба да расуђује лекар [. . .] и у каквом је стању срце, и како треба лекар да се односи према болеснику. Осим тога, лекар мора да зна на којој ће руци пипати пулс, и то како ономе који је угојен (дебео) тако и ономе који је мршав, колико прстију треба ставити на жилу, затим на који начин треба да разликујеш [. . .] а срце нема исте особине (природу) које имају крвни судови (жиле). Затим, срце је доста далеко од онога места на крвној жили где треба да се пипа пулс. Ми смо ти већ рекли шта је ту битно, а шта није. И да знаш да срце има у себи силу која га покреће (vis pulsiphica). Благодарећи овој сили цео организам се може одржати у животу, па и сам пулс који постоји. Срце је слично зеленом дрвету. Када дуне макар и слаб ветар, његово лишће ће затреперити, премда оно иначе стално мирује. Ако пак дуне јачи ветар, тада ће се поред трепперења лишћа и гране савијати, и стабло ће се макар мало покренути. Када дуне исувише јак ветар — онда ће се поред треперења лишћа савијати и гране и дрво. Ако се дрво једном или два пута зањише, њихаће се и гране и лишће. Због тога сам и указао да је пулсација последица рада срца, јер када оно престане да ради онда у крвним жилама не постоји пулсација [. . .] И да знаш да ће пулсација бити јако изражена ако се у јетри налази много пнеума („димова"), јер оне зачепљују крвне проходе па зато бива спречено деловање њене животне силе (pneuma zooticon) у артерији. Осим тога, оне услед нагомилавања и [опорости ?] пуноће зачепе крвне судове, па их зато покрећу на прекомерни рад на што утиче сама животна сила.

О четири силе које утичу на рад срца

Да знаш да постоје четири животне силе које утичу на рад срца. Једна је удисање ваздуха, а друга његово издисање. Трећа би била кон-

тракција самог срчаног мишића и четврта — његово ширење. Ми смо већ поменули да чим срце почне да ради истовремено почиње да се осећа и пулсација у жилама, на шта смо већ указали [. . .] Када човек има акутну и перакутну огњицу, тада му је срце превише загрејано и његова ће топлота доспевати у крвне жиле. Она је непосредни узрок за постојање пулсације. Да је ово заиста тако, ми смо већ дали објашњење [. . .]

Поновно јављање топлоте у организму, ако би до њега дошло, не би се смело догодити без постојања одговарајуће хладноће, без чијег би присуства човек изгорео. Она утиче на настајање природне топлоте, а хладноћа без топлоте је без икаквог значаја. Пример: погледај мртвог човека. Иако по свему личи на живог човека, он је хладан и не може се ничим покретати, јер је мождана сила (pneuma psychicon) ишчезла из његовог тела. Слично је и са животном снагом (vis pulsiphica) која се налази у срцу, као и са оном у јетри (pneuma zooticon). Због овога и не постоји природна топлота, а срце ради зато што се она налази у срцу и крвним судовима (жилама). Срце је тада у функцији (живо) као и сви крвни судови и цео организам. Да је то заиста тако најубедљивији доказ је што природна топлота одржава људски организам у животу.

Прво о посети болеснику

Хипократ препоручује да приликом посете болеснику лекар не треба одмах приступити пипању пулса и постављању дијагнозе [. . .] Он треба да буде обазрив и да претходно мало поразговара са болесником. Често се догађа да су пре лекара долазиле неке друге особе да лече болесника. Осим тога, може се догодити да се лекар — као и сам болесник — сне бива, па се отуд не може само на основу стања пулса постављати дијагноза. Затим, ти лекару, чувај се, немој да будеш похлепан на награду за лечење. Буди весео и прибран, немој пожудно гледати болесникову жену или кћер, да га то не би узрујавало. Могло би му се стање болести погоршати због тога, па не би могао да поставиш правилну дијагнозу болести на основу палпације пулса. Из наведених разлога потребно је да обратиш пажњу на болесниково опште стање (хабитус), затим и да мало са њиме поразговараш. Гледај, ако можеш, са обазривошћу да добијеш од њега обавештења да није случајно пре твога доласка узимао од некога лекове, и да ли су га купали у топлој води у коју су биле додате лековите траве (лекови биљног порекла). Осим тога, размисли и да ли је њихова употреба била непрепоручљива, с обзиром на стање његове болести. У случају да болесник ово крије, ти онда обазриво погледај по кући не би ли приметио неко од тих, раније употребљених, средстава за лечење. Због тога, управљај се према томе шта будеш видео, па му тако и испитуј пулс. И реци му: „Ево због чега ти је све ово.“ Ако се он увери да си ти погодио [. . .] и можеш сматрати да ће се болест завршити смрћу, чувај се да приликом пипања пулса болесник не стисне прст, и пази да држи прописно испружену руку (олабављену), тако да изгледа као да није његова.

О пипању пулса десном руком

Ако пипаш пулс десном руком, боље га можеш осетити. Неправилно је да се ово чини једним прстом, већ треба са четири. Са два прста може се добро осетити [. . .] Често је жила (крвни суд) слабо пуњена, али то не мора да буде стална појава. Због тога је треба чврсто притискати. Ово треба чинити зато што многи имају развијеније мишиће руке па им је зато крвни суд дубље усађен. У оваквим приликама, да би могао осетити пулсације, треба жилу чвршће палпирати. Код оних који су мршави не треба тако поступати јер се жила налази на површини. У овом случају и на слаб притисак може се добро осетити пулсација.

Овде почиње о дијагностици (обољења) према стању пулса

Теби се обраћам, лекару који пипаш пулс. Самим тим што се пулсација у нормалним приликама при палпацији може добро осетити, јер је обично праћена са четири до пет удара, али понекад и сувише слабо, говори да, у дијагностичком погледу, и једна и друга имају исти значај. Због тога и указујемо да постоји много врста пулса. Од њих, као најглавнији, дошли би у обзир четири облика. Први је обилан, пун и фреквентан пулс (pulsus magnus et frequens); други редак и слаб (pulsus parvus); трећи је пун (pulsus plenus), а четврти успорен и слабо се осећа (pulsus mollis). Обичан пулс настаје због постојања велике топлоте у организму што доводи до дехидрације, која је последица прекомерног губљења течности из организма, јер срце не може да поднесе велику топлоту у организму. Да не би изгорело, оно са великим напором апсорбује у себе хладноћу, па је зато пулс пун. Слаб, редак и успорен пулс настаје под утицајем хладноће. Ово се догађа због тога што хладноћа почиње да се шири од срца и, затим, прелази у крвне судове. Пошто се због наведених околности срце контрахује, за његово функционисање није потребно дејство мождане силе (pneuma psychica). Али, због тога његова функција бива ослабљена, па је зато и пулс јако успорен (pulsus mollis). Пун пулс настаје због недостатка течности (влаге) у срцу. То је разлог што срце са великим напором покушава да надокнади изгубљену течност (влагу). Ради тога постоји пун и фреквентан пулс. Овај пулс се назива дијастоличан, а када наступи ширење срчаног мишића систоличан. И онај пулс [. . .]

О најчешћем неслагању пулса у нормалним физиолошким условима

И да знаш да се често догађа да се пулс не слаже увек са нормалним физиолошким стањем организма. Наведена појава најбоље се може установити код мале деце. То се догађа због тога што дечји организам садржи више течности. Последња појава наступа из разлога што деца чешће једу, због чега им је желудац пун, па ће им зато и пулс бити пун и фреквентан. Ово се догађа и због тога што се деца више крећу [. . .] а и зато што имају уске дисајне путеве (бронхије и бронхијоле) па чешће удишу ваздух. Код младих људи пулс одступа од уобичајених физиолош-

ких норми зато што код њих постоји већа количина топлоте и умањена хладноћа у организму. Због овога се код њих мора догодити супротна појава, тј. да пулс буде убрзан (pulsus frequens), јер они имају шире ваздушне и срчане отворе.

Овде почиње о разликама у пулсу код жене

Код жене је пулс другојачији него код мушкараца [. . .] Њен пулс је снажан и убрзан. Када се код жене зачне плод, нормалан садржај крви остаје у плодним опнама, у којима се под утицајем топлоте организма ствара (расплодно) семе од кога се развија плод (дете). Због овога је (код жене) пулс пун и јак (pulsus magnus). То се догађа зато што плод у утроби почиње да расте и да се преко пупка храни од крви из организма мајке, због чега пулс постаје успорен и убрзан (pulsus mollis et frequens). Из наведеног разлога срце и крвни судови апсорбују (усисавају) хладноћу, јер би се у обратном случају догодило да плод од превелике топлоте изгори. Пулс затим постаје фреквентнији и пунији (pulsus frequens et magnus), и то зато што сваким даном трбух и материца (uterus) бивају све већи. Наведена појава спречава деловање животне силе која је у срцу (vis pulsiphica) и због тога је пулс пунији и убрзанији. Осим тога, крвни судови код жене бројно су мањи и слабији него код мушкараца. Код оних жена које се налазе у поодмаклом степену гравидитета, због слабе кондиције и повећања количине течности у организму дисање бива ослабљено, и зато при инспиријуму не могу да издахну довољну количину ваздуха [. . .] Код оних жена које имају још и јед (mordus), због смањене количине течности у срцу пулс је убрзан (pulsus celer). Супротно овоме, ако су крвни судови добро пуњени, пулс ће се слабо осећати. У случају да у организму постоји велика хладноћа, артерија ће бити слабо пуњена, па ће зато пулс бити јако успорен. Али код жена чији су крвни судови добро пуњени фреквенција пулса је једва приметна и пулс је јако успорен. Код оних чији организам садржи превише слузи (флегме) артерија је добро пуњена и пулс слаб [?]. Ако је артерија добро пуњена, пулс је снажан и убрзан (pulsus fortis et celer). Код оних који имају уске, неразвијене груди, фреквенција пулса је нормална и без икаквих сметњи и пулс је убрзан. Овакво стање није због смањења течности, већ због неразвијеног грудног коша.

Овде почиње о разликама у пулсу изазваним различитим узроцима који не одговарају нормалном физиолошком стању организма

Постоје многи фактори који не одговарају нормалној физиолошкој ситуацији а од утицаја су на сāмо стање пулса. То су, у првом реду, следећи елементи: ваздух, храна и пиће. Када се спомиње рђав ваздух, мисли се, пре свега, на онај који је топао и сув, што утиче да пулс буде убрзан и пун. Тако је, на пример, позната појава да је преко лета ваздух топао и сув, што утиче на дилатацију крвних судова и срца. Ако рђав ваздух доспе у крвне судове, он ће утицати да пулсација буде слаба и самим тим ће и пулс бити слаб (pulsus inanis). Ово се догађа због тога што се

хла̀дноћа, влага и крв повлаче из крвних судова. Услед овога пулсација се једва осећа, па је зато и пулс слаб. Због тога се Гален пита како се може објаснити наведена појава, када је познато да се крв ствара баш преко зиме, и уколико су ноћи дуже да је она утолико топлија. Овим се ствара могућност и за њено чешће обнављање. Наведена појава се догађа зато што се човек преко зиме мање зноји него преко лета. Стога се он преко зиме и више угоји (него преко лета). Због наведене појаве сасвим је логично да ће пулс бити пунији и фреквентнији.

Хипократ сматра да је трбух постао преко зиме топлији због тога што је богатији салом. Ово бива зато што за време зиме постоји вазоконстрикција крвних судова. Па зар није сваком познато да су преко зиме ноге и руке хладније, зато што се крв због хладноће повукла из њих? Сасвим је нормална појава да ће, ако нема крви, и пулс бити слаб. Када ово говоримо, сматрамо да је наше излагање исправно. Пулс се мења и због јела и пића. Тако је познато да због прекомерног јела и пића пулс постаје убрзанији. Ово се догађа због тога што претоварени стомак не може нормално да вари. Зар свакодневно не видимо да човек који се преко мере најео или напио има отежан инспиријум и експиријум. Такав човек не може да се креће лако, нити лако да говори. Услед овога загревају се мождана сила (pneuma psychicon) и сила која утиче на рад срца (vis pulsiphica). На промену пулса исто тако утиче и неспавање. Ово се догађа због тога што се човек који више спава него што је то потребно више троши него што је то уобичајено. Из наведеног разлога долази до прекомерног губљења течности из организма. Дехидрација ће наступити зато што се срце загрева и губи течност [...] наступиће и промене у пулсу па ће он бити слаб. Ово се може лако установити код човека који је за време спавања био покривен било каквим покривачем, на коме се, после буђења, обично примети пара од ваздуха коју је он издисао преко уста за све време спавања. Осим тога, догађа се да су многи после спавања нерасположени, а до тога долази под утицајем желудачне топлоте [?]. При томе врло често настају промене у пулсу, а на то утичу пнеуме („димови“). Колико их више буде, више ће се и разарати и утицаће на појављивање различитих сметњи у функцијама желуца, јетре и других органа, па ће због тога и пулс бити убрзан и тврд (pulsus oppressus). Због неспавања он бива успорен и млитав (pulsus inanis). Осим тога, код онога који пати од честе несанице биће поремећено не само варење желуца већ и природа желудачног сока: овај ће добити кисели карактер, док ће пулс бити млитав и успорен. Исто тако на стање пулса утиче и прекомерни рад, јер када човек превише ради цело тело му се налази у покрету. И како се креће тело тако се креће животна сила (pneuma psychicon), као и животна сила која се налази у срцу (vis pulsiphica) која је од примарног значаја за његово функционисање. Последње се догађа најчешће због тога што се, услед великог рада, срце превише угреје, док експиријум и инспиријум бивају продужени. Услед честог пуњења и пражњења плућа, пулс је пун (pulsus planus) и тврд (pulsus contractus). Ако срце мирује, пулс ће бити правилан. Због тога се у организму налази оптимална количина топлоте и телесне течности.

Овде почиње о онима који су несйокојни збоі себе самих или се сукобљавају са друіима

Они који су незадовољни собом, пате од потиштености, док они који су свадљиви — имају добар и убрзан пулс. Они који су пргави имају снажан пулс, са јасно израженом пулсацијом. Ово бива стога што — ако се човек срди — велика топлота доспева до срца, а животна сила (pneuma psyhicon) бива сувише активирана, али не остаје на једном месту већ се максимално шири по крвним судовима, због чега превише загреје крв, а то штетно делује на животну силу. У прилог овоме гледишту иде све оно што смо раније поменули у вези са стањем пулса у оваквим приликама. Онда када се неко са неким свађа, и још га грди вичући, због велике срџбе његова животна сила која се налази у мозгу бива ослабљена. Исто ће се догодити и са животном силом која је у срцу (vis pulsiphica), и то ће довести до општег поремећаја свих животних функција у организму. Сасвим је разумљиво да ће то утицати на рад срца и крвних судова, као и на саму адсорпцију хладноће у плућима. Због овога ће пулс бити фреквентан. Слично ће се догодити и у ситуацији када је човек добро расположен, због чега ће му пулс бити пун и фреквентан. До наведене појаве долази услед тога што срце при узбуђењу ради убрзано, па се зато то не може сматрати ненормалним.

Услед загревања животне силе пулс ће бити снажан и убрзан јер на њега утичу све четири животне силе: прва је животна сила која делује на регенерацију; други фактор је животна сила која утиче на правилно функционисање крвних судова и других органа; трећа би била крв која саму себе храни и регенерише*. Због свега овога Хипократ сматра да се човек угоји ако се дуже време налази у добром расположењу. То је разлог што смо и ми тврдили да добро расположење утиче да пулс буде пун и фреквентан, а рђаво да пулс буде слаб и јако успорен. Последње се догађа зато што за време жалости срце слабо функционише, услед чега је прилив телесне топлоте у њега умањен. Ово је од утицаја и на слабије деловање душевне силе која се налази у мозгу (pneuma psychicon) и на животну силу срца (vis pulsiphica) чије је деловање због ослабљене функције умањено. Да је ово заиста тако, већ смо раније споменули. Када је срце слабо, онда је фреквенција пулса јако успорена, па се он зато једва и осећа. И од страха пулс бива јако ослабљен. До овога долази зато што још од самог почетка напада страха деловање животне силе почиње да слаби, па су зато и контракције срца слабије, због чега пулсација толико ослаби да се пулс једва осећа. Уколико ово стање дуже потраје, пулсација ће се погоршавати и пулс ће постајати све више успорен услед ослабљеног деловања животне силе. У оваквим приликама доста је тешко одредити пулс, због неуједначене пулсације.

Овде почиње о томе како је код различитих обољења различит пулс

Пулс није исти код свих обољења. Пре свега, ако се човек налази у акутној огњици због постојања топлих пнеума које се налазе у ње-

---

* Објашњење четвртог фактора у оригиналу је изостављено. (Прим. прев.).

говом организму, пулс ће бити пун и фреквентан. У случају да се ради о хладним пнеумама, када је огњица настала услед назеба, пулс ће бити врло успорен, тако да ће се једва осећати. У путиридној огњици, насталој због топлоте, фреквенција пулса биће добра и он ће се добро осећати, али неће бити убрзан. И то зато што путиридна огњица нема акутни и перакутни облик, пошто код ње долази само до масивног зачепљења крвних судова, што омета нормални проток крви. Услед тог масивног зачепљења жила бива добро пуњена. Међутим, постојање ове путиридне супстанце утиче и на појаву депресивног стања код болесника, као и на појаву брзог и тврдог пулса (pulsus oppressus et pulsus contractus). Као што смо већ рекли, због зачепљења крвних судова деловање животне силе је слабије, па је зато и пулс слаб. Код перипнеумоније пулс је врло убрзан и жила је добро пуњена. Наведене појаве јављају се због наглог дејства пнеума. При инспиријуму болесник увек осећа бол с леве стране. Поменуто стање омета правилан рад срца, па ће зато и пулс бити успорен. У случају да су ове промене настале под утицајем акутних пнеума, пулс ће тада бити учестан.

Овде почиње о стању пулса у почетку болести (теже и обичне)

Ако се ради о тежем обољењу и повећаној топлоти, такође се јавља пун и обилан пулс (pulsus magnus et pulsus planus). Када обољење постане хронично, онда ће пулс бити јачи и фреквентнији. Ако болест ослаби, и промене пулса биће слабије изражене. Али ово се не догађа код сваког обољења, а казаћемо када се то догађа.

У самом почетку болести пулс ће бити нормалан. Ако се ради о лакшем унутрашњем обољењу, трећег дана треба очекивати појачано знојење, а на два три часа пре тога пулс ће постати врло снажан. Ово се догађа због тога што се одбрамбене снаге организма супротстављају повишеној температури, насталој због огњице. Ако су оне у стању да ово успешно савладају, знојиће се и наступиће постепена нормализација пулса, али он ће постати још убрзанији. Треба се плашити да не дође до знојења до седме године [?] премда појава знојења указује да је обољење ослабило. Ако је оно било изазвано гњилим (путиридним) супстанцама, без обзира на то да ли ће знојење наступити или не, све док се оне не излуче из организма неће наступити побољшање пулса, а пнеуме ће се и даље ширити по крвним судовима. У случају да наступи дрхтавица (грозница), функција желуца сасвим би престала, па ће доћи до смрзавања пнеума што ће изазвати погоршање пулса.

Овде почиње о пипању пулса ако човек болује од акутне или перакутне опљице

Ако се неко налази у акутној или перакутној огњици, испитивање пулса треба на овај начин спровести: прво треба поставити четири прста на бйло, тако да можеш да установиш да ли му је фреквенција пулса нормална и да ли се не мења, или треба очекивати да ће доћи до знојења. Ако установиш да је пулс нестабилан и да се мења, појава знојења

може се очекивати за два дана. У случају да постоји велика неправилност пулса, тако да се не може одредити, до знојења може доћи истог дана. Ако оно не наступи истог дана, треба испитати да ли се у трбуху чује неко буђкање. Да би се могло објаснити постојање фреквентног пулса, треба испитати све оне околности које утичу на наведену појаву, а то су: нередовно пражњење црева; неизлучивање мокраће и постојање сметњи при мокрењу; затим, има ли болесник хемороиде и да ли они крваре; затим, да ли често повраћа и да ли повраћа одмах после узимања хране; крвари ли болесник из дигестивног апарата и боли ли га много желудац. Све наведене појаве треба добро испитати и ако се нека од њих установи, онда се не треба чудити што је пулс убрзан. Исто тако, не треба се нимало чудити ако наступи знојење. Ако се и поред тога не установи неки од наведених симптома, а пулс је брз (pulsus celer), пре се може очекивати да болесник умре него да оздрави.

Овде почиње о понашању лекара према болеснику када дође да га лечи

Лекару, када дођеш код болесника да га лечиш, мораш да имаш у виду следеће околности: да обратиш пажњу да ли је болесник млад или стар, и да имаш у виду временске прилике. Ако на ово обратиш пажњу, моћи ћеш правилно да испиташ пулс. Пошто опипаш пулс, од бйла не смеш да уклониш руку све док добро не размислиш о установљеном стању. И ако под прстима прво осетиш шездесет откуцаја, затим још десет, а после овога не осетиш ништа, онда се ради о слабом пулсу (pulsus inanis), па се зато овакво стање може сматрати критичним по здравље болесника. У случају да се не чује више од осам откуцаја, а после се опет чује и не понавља се поменуто критично стање, онда ће исход бити добар. Ово говори да је услед болести организам био истрошен, да се сада почео опорављати и да је постао јачи.

Ми, лекари, пипамо пулс да би могли установити болест, па макар се она налазила у почетном стању развоја. Палпацијом се може одредити који је пулс кратак, а који дуг. Када поставимо четири прста на бйло, ако је пулсација јака онда се ради о нормалном облику пулсације, на шта утичу све животне силе, пошто је оне јачају. Кратак пулс се установи ако се палпација са четири прста држи на оном делу жиле (артерије) која је ближе длану, а даље од лакта. Сматра се да на одржавање оваквог пулса слабо утичу животне снаге као и опште стање организма, које ће сваким даном бити све горе. Овај пулс се може поделити на још две врсте. Једна се зове пулс „мишји реп", а друга се назива [. . .] Назива се „мишји реп" зато што је у корену пун, а идући ка периферији све је тањи. Ево како изгледа овај пулс. Кад поставиш четири прста на бйло, под првим прстом једва га осећаш, под другим већ јасније; под трећим прстом још јаче, а под четвртим једва или никако. Овакав пулс указује на смртни исход болести. Он је последица дисфункције свих животних сила и општег стања организма болесника. Ако се осећа супротно, онда је та појава прогностички повољна. У овом случају, при палпацији, идући према лакту све се јасније осећа. То се догађа због тога што су ојачале животне силе и цео организам. Овај други пулс изгледа као повијен лук.

Због тога, ти, лекару, прихвати моје излагање да не би пао у грешку, јер те је Бог обдарио да можеш много знати, не толико због твоје доброте већ због његовог милосрђа. И када полазиш да лечиш некога, прво обрати пажњу на функционисање кардиоваскуларног система, јер се врло често догађа да многи лекари при испитивању пулса не установе никакве промене и да их при овоме није никаква брига за човека. Ти немој тако поступати. У случају да на основу пипања пулса не можеш ништа установити, обрати онда пажњу на резултате прегледа мокраће.

Овде почиње о Галеновом учењу, о томе какав треба да је пулс с обзиром на значај четири утицаја

Гален нас је научио како се може према пулсацији дијагностицирати неко обољење и његов ток од главе до ногу. Као што смо већ рекли, болест се може дијагностицирати по пулсу ако је већ дошло до мршавости, па било да се ради о раздражљивој или угојеној особи. Због тога и Хипократ, учитељ, каже да услед ослабљеног рада срца долази до неактивности крвних судова, слично као што се то догађа и са стоком због рђаве паше. Јер ако је функција срца ослабљена, онда ће и пулс бити слаб. Ово се догађа зато што сила која покреће срце (vis pulsiphica) доспева у крвне судове и друге органе, због чега се телесна топлота не губи. Исто тако јетра утиче на стварање сва четири природна елемента (крв, флегму, колеру и маланхолију*). Од та четири елемента два отпадају на воду и два на крвне жиле. Крв се налази у крвним судовима, а слуз (флегма - mucus) утиче на рад срца.

Сада би требало да говоримо о пулсу. А када будемо писали о мокраћи, говорићемо о њеним променама значајним за дијагностику различитих обољења. У вези са пулсом потребно ти је да будеш упознат са трима чињеницама: прво, нема тога лекара на свету који може само на основу стања пулса да постави тачну дијагнозу обољења. Због тога, ако на основу промена у пулсу не може да дијагностицира обољење, лекар треба да размишља како то може да учини на други начин. Друго, да савесно испиташ стање пулса и, треће, да проучиш симптоме обољења и њихово порекло. Ако тако будеш поступао, увек ћеш бити поштован међу лекарима јер ће твоје стручно мишљење бити прихватљиво.

О пулсу смо углавном рекли све, а сада ћемо се осврнути на врсте пулса, када се који јавља и како се може одредити.** Многи говоре мало, а неки превише. Они који су добро упућени сматрају да постоје четири врсте пулса које су од значаја за дијагностику. Постоје још две врсте које на сваки начин треба испитати, али оне се не могу одмах одредити, већ се мора причекати. Осталих осам врста пулса испитивали смо на четири начина. При овоме, прво треба испитати узрок за установљено стање пулса, а друго — мора се имати у виду и сама проходност крвних судова и, треће, треба правилно оценити значај систоле и дијастоле. Осим тога, треба да размишљамо не само о ономе што видимо (установимо) већ и о ономе што не видимо. Прве две чињенице

---

* За израз *маланколија* и др. — в. *Терминолошки речник* на крају књиге.

** На овом месту у оригиналу иста се реченица понавља још једном. (Прим. прев.).

на које смо раније указали морају се проматрати врло обазриво. Због тога смо и казали зашто треба да се обрати пажња и на стање у коме се налази болесник. Ово истичемо зато што код многих болесника, ако су неумерени у јелу и пићу или се рђаво негују, обољење које има бенигни карактер може да се погорша и постане озбиљно. Уосталом, правилном исхраном и негом може се учинити да и тешко обољење постане лако. Онај који жели да се сачува од болести треба да води рачуна о следећим двема чињеницама: прво, треба да контролише стање пулса, тј. да ли му је фреквенција довољно јака и да није успорена; и даље, да ли је пулс последица деловања природних сила или самог организма. У првом случају мора се обратити пажња на следећа три фактора, и то: прво, да ли је фреквенција правилна; друго, да ли је артерија добро пуњена и, треће, да ли је пулс нормалан.

Као што смо већ поменули, у случају да је пулс продужен треба испитати још четири* околности: прво, мора се одредити дужина фреквенције; друго, обратити пажњу да није успорен и, треће — да ли је пулс правилан или није. Пуноћа пулса осети се тако што се при палпацији са четири прста напипа широко место, слично перници. То се може установити још и на овај начин: на бйло се поставе четири прста и ако се испод сваког прста осећа пулсација испод интензитета, може се сматрати да је облик пулса правилан. Нормалан пулс постоји због тога што су крвни судови испуњени природном течношћу која стално циркулише у њима и утиче на постојање тонуса. Слаб, испрекидан пулс настаје под утицајем животне силе и услед недостатка телесне течности, а успорен је због мешања сувоће са телесном течношћу. Код пунијих особа крвни суд је смештен дубље и пулс се мора испитати на три начина, а код мршавих на два. Ако се ради о пунијим особама, њихов пулс ће бити брз и фреквентан (pulsus contractus et oppressus), јер организму недостаје природна топлота и недовољна је количина течности. У случају када нема довољно течности, крвни суд биће слабо пуњен и пулс ће се једва осећати, и он је млитав (pulsus inanis).

При палпацији пулса на мршавој руци мора се обратити пажња на две чињенице: ако се пулсација слабо осећа, значи да је организам изгубио знатну количину течности и да је дошло до дехидрације. Ово се најчешће догађа ако болест дуже траје, а може бити пропраћено и кахексијом. Када је фреквенција пулса добра, пулс је снажан и брз. У почетку болести пулсација је јаче изражена, па се пулс може лако опипати. У том периоду, пошто је артерија добро пуњена, пулс је јак, убрзан и учестан. Ова појава биће јаче изражена код мршавих него код пунијих особа, и тај пулс учитељи увек називају великим пулсом (pulsus magnus). Сада би требало да набројимо још и следеће врсте пулса: брз и фреквентан; мекан (pulsus molis), који настаје због слабо пуњеног крвног суда; средњи, тј. нормалан пулс средње јачине, ни много топао, ни много хладан. Топао пулс настаје због постојања топлоте у срцу и крвним судовима; сматра се да се при палпацији бйла са четири прста добро осећа његова фреквенција. Хладан пулс постоји ако супстанце, флегма и меланхолија, тако преплаве крвне судове да друге (супстанце) у њима бивају потиснуте.

---

* Четврта околност, међутим, у оригиналу није објашњена. (Прим. прев.).

О нормалним врстама пулсова

Нормалан пулс може имати два облика. Један се назива кортина, а други кауда сорцина. Тај други пулс при палпацији са четири прста у почетку изгледа пунији, а што се више иде према лакту све је млитавији (pulsus inanis, debilis), тако да има облик мишјег репа, па се зато, као што смо рекли, и латински назива cauda sorcina. Овај пулс има три назива. Први, који се установи при палпацији ближе длану, представља пун пулс (pulsus magnus); онај који се при палпацији осећа у средњем делу руке, умањен је и назива се мекан пулс (pulsus mollis), а трећи, даље од бйла, још је успоренији и назива се слаб пулс (pulsus parvus). Наведене три врсте пулса лекари оцењују прогностички као неповољне због тога што је дошло до пада телесне топлоте, чиме физиолошка равнотежа организма бива поремећена. Други, која се назива кортина, представља слаб пулс, јако успорен и неправилан. При палпацији пулса са четири прста, ни под једним прстом неће се осећати иста фреквенција пулса и она ће бити све слабија. Постојање оваквог пулса лекари тумаче као последицу неравномерног утицаја животне силе, чије деловање није исто у свим крвним судовима.

Постоји једна врста пулса која, при палпацији ближе лакту, изгледа све пунија. За овакав пулс лекари кажу да је добар, јер је деловање животног духа подједнако распрострањено у свим крвним живлама, па је зато и природна отпорност организма инактивирала природну топлоту.

О разликовању врста пулсова

Постоји више врста пулсова. Први се назива поскочним (козјим) пулсом (pulsus caprinus); други валовитим (pulsus fluctuans, pulsus undulans); трећи је истањен пулс (pulsus filiformis); четврти — тврд, напет (pulsus durus, pulsus planus); пети се назива тестерастим (pulsus serratus), шести — луковитим (pulsus sphygmographia) и седми — изувиаиим пулсом (pulsus vermiculosus).

Овде почиње о пулсу кайринус, односно козјем пулсу

Овај пулс се назива козјим зато што је сличан скакању козе, која је по својој природи хитра и лагана. Два пута скочи у висину, а трећи пут је (већ) на земљи. Исто то бива и са пулсом. Када се чују два удара, први означава дијастолу, да би после њега следовала систола. Дијастолом се назива стање када густа и згрушана крв која се налази у околини срца не доспева у крвне судове. Због тога је пулс (фреквенција) успорен и овакво стање се назива дијастолом. Врло често се догађа да се посредством топлоте у организму загреје крв у срцу и у таквом стању доспе у крвне судове; пулс постаје тада фреквентан и назива се систоличним. Назива се и козјим (пулсом) зато што пулсација увек почиње иррегуларно, понекад убрзаном, а врло често и спором пулсацијом. Зато се споменути пулс и означава као пулс који настаје због систоле или дијастоле.

О испрекиданом пулсу (pulsus intermitens)

Испрекидани пулс (pulsus intermitens) сличан је снажном ударцу по наковњу, пошто си опустио руку [. . .] он ће сам ударити зато што је место по коме удара суво и чврсто. Због тога што је пулс испрекидан, пошто се при палпацији осећају два удара, он се и назива „двапут ударајући". Овај пулс настаје због одсуства телесне течности и зато изгледа као одскакање животне силе од неког чврстог предмета. Ово одбијање је тако снажно да један удар изгледа као два. За ову врсту пулса може се рећи да је више под утицајем дијастоле него систоле.

О разлици у дијагностици између испрекиданог и козјег пулса

Најпре о козјем пулсу (pulsus caprinus) који се обично прво примети као слаб пулс, а после постепено бива све јачи. Супротно овој појави, испрекидани пулс (pulsus intermitens) се одмах осети као јак, а доцније бива слабији. Још у почетку желимо да споменемо да од оба треба зазирати, јер први говори о сумњивом здрављу а други о болести. Испрекидани пулс (pulsus intermitens) указује на то да је у организму наступила дехидрација и да је тешко продирање животне силе кроз крвне судове, због чега и настају промене у пулсу.

О истањеном пулсу (pulsus filiformis)

Ево због чега се овај пулс назива истањеним. Као што се код дрвета без икаквог реда развијају гране, на сличан начин је и овај пулс неравномеран. Због тога се и осећа неравномерна пулсација, тамо - амо, горе - -доле. Често се зато догађа да и искусан лекар не може да постави тачну дијагнозу. Иако смо већ, у вези са овим, све раније рекли, опет ћемо напоменути због чега долази до оваквог пулса. И да знаш, било да се ради о мршавој или дебелој особи, мораш имати у виду чињеницу да је главни разлог за наведену појаву то што се животна сила не шири подједнако по крвним судовима, већ излази из њих слично усисаном ваздуху кроз подеране ковачке мехове, тако да само незнатан део доспева у њих. Зато се и чује фијукање као кроз раздеротине. Овакав пулс је за лекара прогностички неповољан јер указује на поремећај у варењу и на спутавање деловања животне силе. Због тога што срце слабо апсорбује храну у себе, а осим тога и зато што она пролази и приликом удисања (inspiriama) и издисања (expiriama) ваздуха, његова функција бива ослабљена.

О напетом пулсу (pulsus spasmosus)

Овај пулс се назива напетим зато што приликом палпације жила изгледа напета (pulsus durus). Ако желиш, можеш упитати болесника да ли може да покреће руке и ноге, и да се сâм окрене. У случају да ти одговори: „Не могу, јер нисам вољан", онда да знаш да има грч. До грча

долази због прекомереног накупљања топлоте у организму. Та се топлота ствара под утицајем четири саставна природна елемента. На пример, када животињи из трбушне дупље извадиш органе за варење и оставиш их да се суше, они ће сваким даном бити све тањи, ужи и чвршћи. Ово се догађа зато што им недостаје њихова телесна течност због које су били сочнији и чвршће конзистенције. Човек не може бити покретљив зато што је напет као лук.

О валовитом пулсу (pulsus fluctuans)

Овај пулс се назива валовитим због тога што се приликом палпације пулса под прстима осећа у крвном суду неко таласање (слично морским таласима). То се догађа због постојања кондензованих течних пнеума, које се шире без икаквог реда тамо - амо, па зато и пулс изгледа таласаст.

О тестерастом пулсу (pulsus serratus)

Овај пулс се назива тестерастим због тога што му је пулсација слична тестери која има зупце и међу њима празне просторе. Тако се догађа да када поставиш на бйло четири прста, под једним или под два прста осетиш пулсацију, а испод друга два не. Може се догодити да се под једним прстом осећа снажан пулс, а под осталима не; или да је испод једног или два прста пун пулс, а да се испод осталих једва осећа. Испод два прста пулс може да буде снажан, а испод друга два слаб. [. . .] Због овога је фреквенција пулса неједнака, па се он зато назива тестерастим (pulsus serratus). Јер, као што знамо, површина тестере је неједнаке равнине [. . .] Ако се овакав пулс установи, треба имати на уму да је то последица деловања четири животне силе, јер се под њиховим утицајем стварају пнеуме чија се активност манифестује на овај начин. Сви ти утицаји заједно реперкутирају се не само на стање већих крвних судова већ и њихових огранака, и они нису увек једнаки. При овоме, природна топлота утиче на постојање снажног пулса (pulsus fortis). Супротно овоме, дехидрација (губљење течности из организма) изазива слабљење овога пулса и зато он постаје слаб и убрзан (pulsus inanis et frequens). Присуство одговарајуће количине течности у организму омогућује да пулс буде снажан.

О уписиваном пулсу (pulsus sphygmographica)

Овај пулс се назива уписиваним (pulsus sphygmographica) због тога што се при палпацији испод два прста осећа пун пулс, а испод друга два млитав (pulsus inanis). Овакав пулс је последица губљења течности у периферним крвним судовима. У случају да се течност надокнади, доћи ће до корекције пулса па ће он опет постати пун (pulsus magnus). Ако није наступила дехидрација и постоји нормална количина течности у организму, или је само незнатно изгубљена, пулс неће бити снажан већ слаб (pulsus inanis).

О извијеном пулсу (pulsus vermiculosus)

Овакав пулс је, у ствари, убрзан пулс (pulsus celer) и одликује се повећаним бројем фреквенција. Због наведене појаве при палпацији се има осећај као да црв гмиже или као да мрави гмижу по кожи. До ове појаве долази због одбране организма од превисоке телесне топлоте и штетног деловања изазивача обољења. Дрхтави пулс настаје зато што се у крвним судовима налазе хладне пнеуме које се шире по крвним судовима и утичу на евакуацију телесне топлоте из организма и из крвних судова. Из наведених разлога крвни судови трепере (тресу се), као што човек дрхти од хладноће.

б) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПРЕМА ПРОМЕНАМА У МОКРАЋИ

Овде почиње излагање о дијагностицирању болести на основу испитивања мокраће (л. 138б—147б и 175а—182б)

Овде почиње објашњење о четири природна елемента

Свевишњи Бог створио је човека из четири елемента: земље, воде, ватре и ветра. У својој суштини земља представља маланхолију, вода флегму, ватра колеру, а ветар — крв. Наведене чињенице показују да без доброг познавања унутрашњих болести организма не можемо протумачити спољашње, видљиве симптоме. Философи су се много бавили истраживањем ових појава, а установили су само да за њихово откривање (дијагностику) постоје два спољна поуздана елемента. Један од њих представља испитивање промена у пулсу, а други у мокраћи. О значају пулса за дијагностику већ смо говорили, а сада би требали да говоримо о значају промена у мокраћи.

Објашњење о томе шта је човекова мокраћа

Пре свега, треба да знамо шта у суштини представља човекова мокраћа, а друго, на које њене особине треба обратити пажњу; треће, како треба тумачити промене у њеном изгледу; четврто, какве све промене настају у њој; пето, које су промене јаче изражене и шесто, треба да знамо да тумачимо на шта указују промене у њој.

Најпре да видимо шта је човекова мокраћа. Теофило и Исак, философи, уче да мокраћа представља производ настао излучивањем крви и ваздуха (пнеума) [?]. Супротно томе, Хипократ сматра да би мокраћа у том случају морала да буде увек црвена. По њему, мокраћа је излучевина сва четири природна течна елемента крви, колере, флегме (слузи) и маланхолије (једне од четири саставне компоненте организма - смесе крви и воде). Крв је по природи топла и течна. Колера (један од телесних сокова) је топла и сува, маланхолија хладна и сува, док је флегма (слуз) хладна и течна. Сама мокраћа представља излучевину сва четири елемента. Због тако сложеног састава њу треба испитивати на више начина.

Упутство како се може мокраћа користити у дијагностичке сврхе

При испитивању мокраће морају се имати у виду многе околности. Прво треба обратити пажњу на њену количину, тј. да ли је у питању

БИБЛИОТЕКА

већа излучена количина, мала или осредња. Здрав човек излучује велику количину мокраће, али болестан много више. Здраве особе излучују већу количину мокраће због обилног узимања хране и течности, или под утицајем све три природне силе (пнеуме) у организму. Ове силе утичу на појачано лучење течности из јетре и стомака. Зато смо и указали на значај обилног узимања хране и течности, јер при варењу долази до лучења велике количине сока у стомаку, док под утицајем природне топлоте, која бива измењена, црева постају инфилтрирана течношћу која се у облику мокраће излучује напоље. У овом случају храна се у желуцу добро вари. Ако човек који је научио да много једе изгуби прохтев за јелом или, једноставно, нема шта да једе, јетра ће, из наведеног разлога, разлагати сок који садржи и који се налази у цревима, и он ће бити излучен из организма. Због овога ће доћи до обилног лучења мокраће, као када је човек много јео и пио. Али ће зато бити умањено излучивање фекалија. Наведену појаву Хипократ, философ, објашњава у једној својој књизи, која се зове *Афоризми*, и то у вези са функцијом црева и јетре, која зависи од физиолошке конституције организма. Код болесних особа долази до лучења велике количине мокраће зато што је непромењена природна функција организма или услед [. . .]. Због саме природне функције долази до лучења мокраће: зато што се у току физиолошких процеса стомак напуни течношћу, док топлота која се налази у јетри утиче на постојање велике жеђи и смањења прохтева за јелом; због тога се мокраћа више лучи, док је количина измета умањена. Степен поремећаја утиче на лучење мокраће, пошто у почетку болести човек још увек поседује нешто од природне отпорности, јер га болест још није сасвим савладала па ће зато излучивати већу количину мокраће.

Болесне особе у почетку болести излучују малу количину мокраће као и здраве. Код здравих је то због слабијег узимања јела и пића или због умањене отпорности организма, од чега зависи функција јетре. У овом другом случају јетра није у стању да апсорбује течност, због чега ће бити смањена количина течности у јетри и у стомаку. Болесне особе луче мању количину мокраће ако имају повишену температуру и ако се обилно зноје, јер у том случају долази до губитка течности у јетри, цревима и крвним судовима. До смањења течности у организму може доћи и услед великог пролива. Према мишљењу лекара, било да се ради о болесним или здравим особама најпожељније је средње излучење количине мокраће.

О изгледу и природи мокраће

При испитивању мокраће треба да имамо у виду следеће три чињенице: прво, какав је изглед мокраће; друго, какав је њен мирис; и треће, шта се може установити у њој, односно какве су промене у њој, јер постоје разлике у њеном изгледу. Према мишљењима лекара, прогностички су повољне следеће боје мокраће: зеленоцрвенкаста, жутоцрвенкаста, црвенкаста и жута као вино. Остале боје мокраће су неповољне и указују да организам није здрав. О изгледу мокраће смо већ говорили, а сада ћемо се осврнути на промене у њеном мирису. Приликом испитивања мириса мокраће треба имати у виду две околности: ако је опора

и густа, указује на постојање дуготрајног процеса распадања пнеума; а ако је ретка и бистра, указује на ишчезавање (нестанак) пнеума и, најзад, ако има једва приметан мирис (воњ), онда се ради само о оштећењу пнеума.

Говорили смо о изгледу мокраће, а сада ћемо рећи шта у суштини представља мокраћа. У мокраћи се обично примећује слабо замућење и због тога треба обратити пажњу на постојање три могућности у вези са овим: да ли је провидна или густа, ретка и бистра, или средње замућена. Мокраћа је ретка и бистра када је усклађена физиолошка равнотежа у организму: одговарајућа топлота, сувоћа и хладноћа. Помоћу ових чињеница требало би објаснити зашто је ретка и бистра. Повољно деловање топлоте у овом процесу могло би се протумачити тако што она помаже варење, стварање одговарајуће влаге у цревима и димове (пнеуме). Све то утиче на нормалан ток прилива мокраће у мокраћни мехур. У овом случају мокраћа полагано доспева у мехур, онолико колико је то потребно, јер повољна топлота спречава губитак течности из организма. Оптимална хладноћа и сувоћа од утицаја су на процес стварања мокраће, тако да у случају јаке или прејаке топлоте, услед њиховог мешања, не може топлота да преовлада. У случају да постоји тенденција пораста сувоће и хладноће, а не осећа се дејство топлоте (врућине) — тј. уколико преовлада сувоћа, наступиће велико испаравање течности. Па и кад би дошло до стварања велике хладноће, у овом случају она не би била од утицаја на тај процес, јер услед постојања сувоће наступило би појачано испаравање и губитак велике количине течности. Да не би дошло до тог диспропорционалног односа сувоћа — хладноћа, неопходно је да постоји равнотежа између хладноће и топлоте, јер, као што смо већ споменули, одговарајућа топлота утиче на стварање бистре и ретке мокраће.

Овде почиње о густој и дебелој мокраћи

Густа мокраћа ствара се из следећих узрока: због превелике врућине, затим од сувишног садржаја мокраће у организму и, најзад, од превелике хладноће. Услед сувишног садржаја мокраће у организму долази до њене веће концентрације у стомаку и тиме се поремећује нормалан процес варења и ствара превише димова (пнеума). Због овога се ствара и велика количина мокраће. Ако је превелика врућина, долази до испаравања (нестанка) течности из организма, јер у стомаку, услед појачаног процеса варења у цревима, има превише влаге и та течност доспева (излучује се) у мехур. Сувише велика хладноћа утиче на смањење секреције течности и спречава лучење у цревима и због тога се вода смрзава. А када се угреје, смрзнути секрет брзо се празни у мокраћну бешику, па је зато мокраћа густа и мутна. На стварање мокраће средње густине утичу одговарајућа влага, топлота, сувоћа и хладноћа. Према мишљењу лекара таква мокраћа је прогностички повољна, премда они сматрају да је ретка и бистра мокраћа, ипак, много повољнија.

Говорили смо о томе шта је мокраћа, а сада ћемо нешто рећи и о њеном изгледу. Уколико је мокраћа слична масти и зеленоцрвенкасте боје, то указује на врење димова (пнеума) у стомаку. Ако пак таква мокраћа не буде имала изглед масти, прогностички је повољна и говори

о добром функционисању унутрашњих органа, тј. о добром здрављу човека. Црвена и замућена мокраћа, код особа које садрже превише флегме, наговештава смрт. Исто тако црна и сувише мутна мокраћа такође наговештава смрт човека. Међутим, ако је незамућена (бистра) и црна, прогностички је повољнија, мада указује на врење крви у њој. Гнојава мокраћа у „пунокрвна човека", као и у човека који садржи превише флегме, по мишљењу лекара прогностички је врло неповољна јер предсказује смрт.

О времену када што треба чинити

При коришћењу мокраће у дијагностичке сврхе врло је значајно да се зна време када је узета, тј. да ли је узета у почетку болести, после дужег лежања болесника или [. . .] а исто тако је важна и количина излучене мокраће.

О бочици у коју треба сипати мокраћу

Узимање мокраће за испитивање треба обављати у чистој просторији. За ово се узима стаклена бочица од провидног стакла, које не сме бити зелене боје. Стаклени суд треба да има облик мокраћног мехура: да је доле шири, а горе ужи. Ово је потребно због тога што лекар тада може да проматра мокраћу у приближно онаквом стању у каквом се она налази у мокраћној бешици, па ће тако моћи да донесе тачнију дијагнозу на основу њене боје. Суд са мокраћом треба добро покрити да се мокраћа не би испаравала. Затим, не сме се мућкати нити пресипати из једне у другу бочицу.

О количини узете мокраће

Ништа не смета ако не узмеш за испитивање целу количину излучене мокраће, без обзира на то да ли се ради о већој или мањој количини. Ако си дознао да се ради о већој количини мокраће, онда је задржи сву, да би је лекар могао лакше и боље испитати. Лекари препоручују узимање целе количине, без обзира на то што се неко стиди да каже лекару како постоји већа количина мокраће. Ако се у почетку болести излучила већа количина мокраће, пре него што је унета храна пробављена, онда то говори о дужем трајању болести. У случају да је прошло више дана од појаве болести, а излучила се већа количина мокраће пре него што је унета храна пробављена, пошто је узимана пре више дана, онда значи да се ради о здравој особи.

О начину узимања мокраће

Приликом узимања мокраће треба обратити пажњу на три околности: на место и време њеног узимања, као и на сам поступак при узимању. Лекари препоручују да се то чини ујутру, зато што је тада — услед спавања и постојања одговарајуће топлоте — процес варења углав-

ном завршен, пошто су преко ноћи органи за дисање затворени и може се лако установити функција јетре и желуца. На основу симптома који се буду одразили у мокраћи, моћи ће се установити да ли се ради о болесном или о здравом организму.

О сакупљању мокраће

Просторија у којој се сакупља и испитује мокраћа треба да је светла, а мокраћу треба узимати од болесника у седећем ставу, како би се црни димови (пнеуме) излучили са њом. У случају да се излучи мала количина мокраће, а уз то је она и црне боје, то је прогностички рђаво јер таква појава у већини случајева предсказује смрт. Ако се излучи већа количина мокраће, онда је то прогностички повољније јер обично указује на побољшање здравственог стања.

О испитивању мокраће

Приликом испитивања мокраће треба имати у виду следеће: прво, када се то чини; друго, како се то чини, и треће — колико пута. Испитивање мокраће треба обавити непосредно након њеног узимања, како би лекар могао да установи њен изглед, пену и друге њене особине. Ако је мокраћа бистра и ретка, и после једног или два часа не промени свој изглед, онда то указује на погоршање здравственог стања и на застој у процесу варења; а уколико се промени, онда то говори о постепеном побољшању. Испитивање мокраће треба обављати на светлом месту, где несметано доспевају сунчеви зраци. Ако је сунце сувише јако, осветљавање мокраће треба регулисати повременим заклањањем руком.

По Галену, мокраћу треба три пута прегледати. Први пут непосредно после узимања, да би се установио њен изглед и да ли садржи пену или талог. Други пут, један час после узимања, како би се установило шта се налази на дну, у средини и по рубу (венцу). Трећи пут, два часа после узимања, да би се видело да ли се замутила или не, односно да ли је дошло до каквих промена у њеном изгледу.

Овде почиње о времену када треба узимати мокраћу

Константин (Афрички) сматра да мокраћу за испитивање треба узимати пре јела и пића. Ако се узима после, она губи свој карактеристичан изглед, због тога што је наступило њено врење у мокраћном мехуру. Услед врења мокраћа ће се замутити, а лекар који на основу таквог стања доноси суд лако се може преварити.

Како се све мења мокраћа

Према Галену, на промене у мокраћи утиче много фактора: исхрана (јело и пиће), неспавање, замор и прекомеран рад. На промене утичу та-

које предуго спавање, одмарање, мало рада, доба старости, опште стање организма и годишње доба. Храна проузрокује промене у изгледу мокраће, у зависности од количине која се уноси у организам. Услед обилне хране и пића, мокраћа ће бити светла, провидна, ретка и бистра, јер желудац није у стању да нормално обавља своју функцију због недостатка природне топлоте. Услед тога, мокраћа неће имати свој прави изглед и неће бити провидна каква би требало да буде.

О изгледу мокраће

Мокраћа код здравог човека по правилу треба да буде светла и бистра, слична белом вину. До ове појаве долази због тога што храна при варењу пада на дно, при чему се претвара у сок који прелази у крв. Овај сок бива дефинитивно пробављен у крви из које се после излучује путем зноја, кроз кожу. Због тога је мокраћа светла и бистра.

О променама мокраће

Хипократ, философ, објашњава због чега долази до промена у изгледу мокраће и каже да услед обилног узимања хране мокраћа треба да буде бистра. При узимању мале количине хране, процес варења у стомаку је појачан, што проузрокује испаравање течности из крвинх судова. То је разлог што бива ослабљен и сам интензитет лучења мокраће у мехур. Због тога ће мокраћа која се лучи бити жута, црвенкаста и бистра. При узимању велике количине хране, као што смо већ споменули, услед превелике течности и оптерећења храном течност ће брже продирати из крвних судова у мокраћну бешику. Ако се посматра са гледишта нормалног физиолошког стања, због узимања мале количине хране и пића мокраћа може бити црвена, провидна, светла, жута, а и различитих других нијанси. Неке особе имају „врућ стомак“, и ако се слабо хране (мало једу) код њих ће наступити стварање велике врућине у стомаку, зато што желудац нема шта да вари. Да би се то спречило њима се препоручује узимање веће количине хране и пића. Друге особе имају слаб стомак тако да и малу количину хране и пића тешко проваре, а поготову већу. Ето, због тога смо ти и указали на промене у мокраћи које настају услед узимања мале количине хране и пића, а касније ћемо те више поучити у вези са овим. До промене у мокраћи долази услед различите природе хране и пића: од топле хране настаје врућа и црвенкаста мокраћа, од хладне хране бистра, од суве хране ретка и бистра, а од течне хране мокраћа може бити бистра и мутна.

Топла храна повољно утиче на варење јер се услед топлоте овај процес брже обавља, тј. наступа интензивнији прелазак врућих димова из стомака у вене, што утиче на брже апсорбовање течности у крвним судовима, па ће се зато стварати и већа количина мокраће која ће бити врућа и црвена. Хладна јела слабе процес варења јер, као што је познато, стомак није у стању да пробавља ништа што је у супротности са његовом нормалном функцијом: уколико се узима сувише хладна храна, доћи ће до слабљења природне топлоте, због чега ће наступити поре-

мећаји у самом процесу варења, па ће зато мокраћа постати „сирова“, недовољно пробављена, слабо обојена и ретка. Течна храна утиче на стварање мутне и густе мокраће, а сува храна на лучење мале количине бистре мокраће. Уколико би се догодило да дође до промена у мокраћи из разлога који нису наведени, томе се не треба чудити јер многи, правилним начином хране, успевају да побољшају стање слабог стомака, а други могу неуредном храном погоршати стање и здравог стомака.

Још о другим разлозима промене у мокраћи

Познато ти је да у природним условима на промене мокраће могу утицати и други фактори. То је случај са женом, чија је природа другачија. У суштини, организам жене садржи више хладноће и природне течности, па је због тога и њена мокраћа не само хладнија већ и другачијег састава него код мушкарца. Њена мокраћа има бистар изглед и не разликује се много од мокраће старих особа, с том разликом што код њих мокраћа није бистра већ замућена, зато што садржи велику количину слузи.

О разликама у мокраћи код старих и младих особа

Код деце је нормална мокраћа густа и жутоцрвенкасте боје. До овога долази због тога што су деца лакома на храну, па се она не може добро проварити, а и дечји органи су још неразвијени. Жутоцрвена мокраћа прогностички није добра јер указује на постојање грознице која тресе дању и ноћу. Код младих особа, због топлоте и сувоће, мокраћа је жута и црвена. Код особа средњег доба, због самог стања лучења у желуцу, храна се не може добро пробавити па је мокраћа зато бистра и ретка.

О природним разликама у мокраћи

Код особа које су сталожене, мокраћа је бледожуте боје и густа. Код оних који имају природу топлу и суву, она је слична мокраћи у особа које пате од хладноће и сувоће. Наведена појава је прогностички неповољна. Ако се ради о особама које имају хладноћу и сувоћу или хладноћу и влажност, и једно и друго стање не говоре о добром здрављу.

О променама у мокраћи у току године

На промене у мокраћи утичу и годишња доба. Тако је мокраћа преко лета, због врућине и топлоте, црвена и бистра. У јесен, услед хладноће и сувоће, мокраћа је бистра. У пролеће, с обзиром на време, као и због присуства димова (пнеума) и штетних материја, мокраћа је жућкастоцрвенкаста и нешто гушћа. Оваква је боја и преко лета, зато што често постоје грознице које се јављају сваког другог дана. У јесен се ствара грозница која траје четири дана.

О различитим изледима мокраће

Лекар треба да зна да постоји осамнаест боја и нијанси мокраће: бела као млеко, зелена, боје земље, боје шафрана, затим провидна, бледожућкаста, жута, црвенкастоцрна, црвенкастожућкаста, јако црвена, слабо црвена, црвена као ватра, црвена као ружа и плавичаста као конопља Од наведених боја мокраће неке означавају топлоту, а неке хладноћу, и то неке мање а неке више, зависно од интензитета; тако нпр. велику хладноћу означавају: бела, карпош (боја земље)*, плавичаста, зелена и црна. Боје које указују на хладноћу су: бледа и жућкаста. Оне боје мокраће које указују на постојање повећане топлоте тела, врућину, настају под дејством топлоте чији утицај може да буде јак, осредњи и слаб. На високу огњицу (топлоту) у организму указују: црвенкаста и црвена, слабо црвена, јако црвена, затим црвена и црна боја мокраће; на оптималну топлоту указују следеће боје мокраће: бледожућкаста, јасно жута и црвенкастожућкаста.

О подели мокраће према променама у њој

Мокраћа која је црвенкаста, црвена или бистра, са мало талога на дну и мало пене на рубу, указује на правилно функционисање желуца. Мокраћа црвена и нешто гушћа, а на дну са чистим талогом, указује на здраву крв, помешану са малом количином течности. Жута или жућкаста мокраћа, у којој се налази мала количина беложућкастог талога на дну, у суштини је од жучи и показује да се ради о доброј функцији органа за варење, што говори о добром здравственом стању и правилном функционисању људског организма. Таква врста мокраће, која је код жена нешто тамнија, говори да се код њих ради о постојању болести у материци и стомаку. Код таквих жена често постоје малаксалост и депресивно стање.

О белој мокраћи

Мокраћа бистра („бела“), бледа и густа, без неких других промена у њој, говори да је особа здрава, а уколико је сасвим бледа, густа и замућена, да се ради о човеку „флегматику“ (пуном флегме) [?] и код њега је појачана хладноћа. Мокраћа бледа („бела“), танка и бистра и жућкаста, без других промена, указује на здрава човека који је у суштини маланхолик. Уколико је таква мокраћа гушћа, значи да је дошло до слабог (малог) мешања са маланхолијом. Ако пак дође до замућења талога на дну, а уз то буде на рубу суда још и пена, онда таква мокраћа представља [...] комплекс симптома на основу којих се могу установити промене у човековом организму.

---

* Καρπόσ је дошло од речи καρπός што значи лубеница, па би се овај израз пре односио на боју лубенице (црвена као месо лубенице) а не земље. (Прим. прев.).

Овде почиње о врстама флегме (слузи)

Постоји пет врста флегме (слузи) и то: природна флегма, слана, слатка, кисела (као оцат) и слаткаста. Природна флегма (слуз) у суштини је хладна и течна; од њене хладноће мокраћа је бледа, а од садржаја течности густа (?). На основу тога, услед природне флегме (слузи), мокраћа би морала бити бледа и густа. Међутим, често се догађа да дође до мешања те флегме са великом топлотом, што се увек мора имати у виду при доношењу суда о мокраћи.

О количини флегме

Ако је мокраћа безбојна, густа, много замућена на дну и пенушава на рубу суда, онда то говори да садржи превише природне флегме, без топлоте. Уколико постоје ове промене, и ако је мокраћа црвенкастожућкаста, значи да је дошло до мешања и повећања димова („штетних пнеума"), а то је наступило зато што не постоји природна [. . .] која би спречила њихово стварање и која би их елиминисала.

О мокраћи чија је боја слична млеку

Мокраћа чија је боја слична млеку, густа и мутна, а у њеном талогу се примећују ситни каменчићи, говори да та особа има каменац у бубрезима или у мокраћној бешици (мехуру). То се може установити тако, што те особе осећају при мокрењу болове који су слични убодима ножа. Оне осећају болове и у крстима; осим тога, мокре кап по кап зато што димови (пнеуме) не могу слободно пролазити, јер су њихови проходи зачепљени песком и талогом. Такве особе осећају болове и у полним жлездама и стално их гони на мокрење. Када се ради о камену у мокраћној бешици, у бедрима се осећа бол који је праћен сврабом. Уколико у гнојавој мокраћи постоји талог сличан песку, да знаш да та особа дуже времена болује од бубрега.

О „карпошу" или о мокраћи чија је боја слична земљи

Ако је мокраћа дуже време слична боји земље, и при томе још и густа, онда то значи да је болест (патолошки процес) локализована у глави. Уколико се таква врста мокраће излучује краће време, то говори о постојању активних димова у организму; док ако је мокраћа смеђе боје, јако густа и светло бледа, то значи да та особа већ дуже време болује од хидропса, односно анасарке.

О прозирној мокраћи

Мокраћа прозирна, густа и тамнија, и мутна, око три прста при рубу блеђа, говори да доста дуго постоји у организму густа слуз (стакласта флегма) и да се она свакодневно излучује. Када је мокраћа прозирна и нешто тамније боје, увек треба сматрати да је „карпош".

О бистрој мокраћи

Бистра и густа мокраћа, блеђе боје, говори да та особа болује од свакодневне огњице изазване природном флегмом и да се болест налази у глави. Затим указује на: постојање мучнине, нередовно узимање хране и свакодневну дрхтавицу, која је чешћа ноћу него дању.

О сланој флегми

Да знаш да промене у мокраћи изазива присуство слане флегме. Слана флегма је врућа и сува, и услед те врућине и сувоће мокраћа ће бити ретка и црвена. Иначе, мокраћа не би смела бити сувише црвена, јер слана флегма (слуз) не садржи у себи праву природну топлоту. До наведене појаве долази најчешће због узимања сланих јела. Често је мокраћа врло ретка, а то је ако се узимају хладна јела, јер она утичу на смањење топлоте у организму. Исувише слана флегма може, премда не мора, садржати у себи велику врућину и због тога ће мокраћа бити отворено црвене, тамно црвене или изразито жуте боје. Ако се оваква мокраћа излучује дуже време, онда то указује на повећану количину флегме у организму и појаву свраба. Ако тај свраб постоји дуже време, онда ће се код болесника појавити и други непријатни симптоми као што су: апатија, мрзовољност према узимању хране, што поједе и попије бескорисно му је пошто се све излучи преко краста напоље. Услед слане флегме која у себи не садржи (природну) врућину мокраћа ће бити бистра и гушћа, што говори да је патолошки процес обухватио цео стомак. Из наведеног разлога, све што поједе болесник бескорисно му је. Осим тога, нема осећај укуса, тако да му се чини као да једе блато (земљу).

Такође о сланој флегми (слузи)

Ако се краће време излучује мокраћа црвене боје или црвенкаста, а при самом рубу је мутна, онда та особа болује од свакодневне грознице која настаје због слане флегме (слузи). Тада ће се осећати болови у глави, гађење на јело, затим пробадање у леђима и општа малаксалост. Постојаће јака дрхтавица, од 9 сати ујутру па све до ноћи. Повишена температура држаће болесника по два сата преко ноћи [. . .]

О црвеној мокраћи

Уколико мокраћа буде црвенкастожута или жућкастоцрвена, на рубу површине мутна, на дну ретка а у средњем делу слична мекињама,

и ако се таква мокраћа лучи дуже време, онда је патолошки процес локализован у прсима и варење је поремећено у стомаку. Ако је ова појава краткотрајна, постојаће и краткотрајна грозница која траје два дана и трећег престаје.

О слаткој флегми (слузи)

Слатка флегма (слуз) је врућа и влажна. Због њене врућине мокраћа треба да буде црвенкастожућкаста, а због присуства веће количине течности (не много) густа — стога ће мокраћа бити црвенкастожућкаста и густа. Ова флегма (слуз) утиче на промену мокраће на два начина:

— ако се помеша слатка флегма (слуз) са природном флегмом, мокраћа ће бити провидна и густа; уколико дође до мешања са сланом флегмом, биће црвена и густа. Слатка флегма некад у себи садржи велику врућину а некад не; ако мокраћа буде црвена или црвена и густа, а по средини [. . .] указује на постојање свакодневне грознице, настале услед присуства слатке флегме. Онај који има овакву грозницу ваздан осећа тежину у глави, има сладак укус у устима и нерадо узима храну;

— ако се догоди да слатка флегма буде без присуства топлоте, мокраћа ће бити жута и врло густа; таква мокраћа указује на постојање грознице са великом дрхтавицом која обично почиње у подне и траје до увече. После пола ноћи долази до пада температуре.

Овде почиње о црвеној мокраћи

Ако је мокраћа црвена или црвена и густа, а на венцу нешто бистрија, и то траје дуже време, та је особа имала хидропс који се још назива асцитес. Он ће се појавити и у случају да су овакве промене постојале макар и краће време. Све ово указује на постојање свакодневне грознице коју је изазвала слана флегма. Осим тога, у овом случају дисање ће бити отежано, док ће температура остати стално непромењена јер не постоји хладноћа под чијим би се утицајем смањила.

Овде почиње о киселој флегми (слузи)

Још у почетку желимо да објаснимо како се све може изменити мокраћа под утицајем киселе флегме. Кисела флегма садржи у себи хладноћу и сувоћу; услед њене хладноће мокраћа треба да је бистра, а због сувоће још и ретка. Због постојања киселе флегме она није ни сасвим бледа ни ретка, јер кисела флегма није сасвим хладна и сува. Познато нам је да свака флегма садржи у себи течност. Осим тога, кисела флегма је некад пробављена а некад и није. Некад је топла, а некад опет није. Провидниja мокраћа и нешто ређа, нарочито на венцу, говори да се ради о непробављеној киселој флегми која не садржи топлоту. Ако се догоди да после извесног времена та мокраћа почне да се згушњава, онда то значи да је отпочео процес пробављања те флегме. При овоме особа не може пробављати све оно што је појела и зато стално подригује ки-

село. Осим тога, осећа тежину у глави. Ако је код мушкарца мокраћа провидна и ретка, онда то показује да је патолошки процес локализован у стомаку због чега се узета храна тешко вари. У случају да се овакве промене установе у мокраћи женске особе, онда то говори да се ради о патолошком процесу у материци.

О провидној мокраћи

Провидна мокраћа, мало жућкасте боје и нешто ређа, указује на постојање свакодневне грознице изазване киселом флегмом. На то указују и ломност, велика зимогрожљивост, повраћање и тежина у глави. Такве се грознице чешће јављају у јесен него у друго годишње доба, и више код старијих особа него код млађих.

О стакластој флеми (слузи)

Да знаш да се стакласта флегма више задржава у организму него иједна друга, због тога што садржи у себи велику количину течности. Из наведеног разлога, мокраћа ће бити густа и бледа. Истина, понекад се догађа да стакласта флегма буде разграђена, али не увек. Ако је мокраћа бледа и густа, ако се у њој примећују ситна бела зрнца а излучује се у малој количини, онда се ради о пробављеној флегми. Међутим, бистра и ретка мокраћа, ако се излучује у великој количини, указује на супротно стање, на непробављену флегму.

О променама у мокраћи насталим од крви

Крв је топла, течна и због постојања топлоте мокраћа треба да буде црвена, а због постојања течности — густа [?]. Дакле, под утицајем крви мокраћа је црвена и густа. Ако је мокраћа црвена и сасвим мутна, таква особа има много крви (пунокрвна је) па је зато мокраћа и врућа. Уколико се догоди да мокраћа буде црвена и светла, и да има непријатан задах, онда се у крвним судовима налазе пнеуме и, у том случају, патолошки процес је локализован у глави. Због постојања сталне температуре, кожа на челу је црвена док су слузокоже очију зажарене. Наведене промене говоре да је патолошки процес локализован у језику и услед његовог отока постоји тешкоћа при говору. Крвни судови су пуни, а долази и до опстипације.

О мокраћи изразито црвене боје

Ако је мокраћа изразито црвене боје или само црвена и мало мутна и густа, то указује на постојање огњице изазване присуством велике количине крви; уколико таква мокраћа не буде мутна него нешто бистрија, да знаш да појаву те огњице изазива колера.

О стању пнеума (димова)

Да знаш да је човек састављен од четири елемента: крви, колере, флегме и маланхолије, и да дан и ноћ трају 24 часа. У том временском периоду смењују се ови елементи по извесном реду, што је од утицаја на опште стање човековог организма. То се одиграва на следећи начин: флегма преовладава од 3 до 9 часова ноћу, а од 9 часова ноћу до 3 ујутру преовладава колера; од 3 до 9 часова дању преовладава маланхолија, док од 9 часова дању па до 3 ноћу преовладава крв.* Треба да знаш да ноћу више долази до стварања отровних (злих) пнеума које утичу на опште стање организма. Иначе, дању се стварају само оне пнеуме које не делују штетно. Постоји 8 врста отровних пнеума (димова). Прва је слана флегма (слуз), друга кисела флегма, трећа је стакласта, четврта слатка, пета „жути јед", шеста је јед налик на жуманце у јајету, седма налик на боју чађи и осма као талог од гвожђа. Када ови димови (пнеуме) преовладавају у функцији организма, јављају се обољења која су много опаснија од оних која би била иначе изазвана под утицајем крви или маланхолије.

О стању желудачног садржаја (једа)

Треба да знамо како долази до промена мокраће због једа. Постоји пет врста једа: први је природни, црвенкасте боје, други је жути, трећи густ и сличан жуманцету у јајета, четврти је сличан чађи, а пети пиљевини од гвожђа. Потребно је да прво нешто кажемо о природном једу. Природни јед је у својој суштини врућ и сув, и под његовим дејством мокраћа треба да буде жућкастоцрвена и ретка. Због присуства ове врсте једа наступа процес трулења, и то најчешће на месту где се он налази; то се догађа у унутрашњем делу организма. У случају да наступи такав процес, биће локализован у малим крвним жилама које се налазе у стомаку, јетри и плућима. Ово ће проузроковати стварање једнодневне грознице (која хвата један дан, а други не), али она није опасна уколико не пређе у свакодневну. У случају да се процес трулења шири од места настанка по крвним жилама, може доћи до појаве огњице која траје два дана.

Такође о колеричној мокраћи

Ако је мокраћа изразито црвене боје, светла (налик на ватру и ретка), ради се о огњици званој „каужон" која се одликује великом главобољом. Ако је мокраћа жућкастоцрвенкасте боје, онда то значи да постоји једнодневна грозница (која тресе један дан, а други не), и та се грозница исто зове „каужон". У овом случају осећа се непрестани бол у десној страни главе као и у слепоочницама, затим прекомерна жеђ и језик је покривен са слузи.

---

* Писац наводи сате према средњовековном бројању времена. (Прим. прев.).

О промена у мокраћи услед природне колере

Мокраћа изразито жуте боје говори о постојању једнодневне грознице. Ова грозница настаје због присуства природног једа у организму. Уколико је та мокраћа сасвим бистра, то указује на постојање грознице. У овом случају осећају се болови у области јетре, затим у плућима, стомаку, слезини, у крвним жилама и у свим унутрашњим органима. Ако је грозница пропраћена великим умором, дрхтавицом и зимогрожљивошћу, то стање неће дуго трајати; али док траје, болесник ће повраћати колеру*, а потом ће наступити напад високе температуре. Док напад буде трајао, у устима ће се осећати горчина, затим главобоља; после ће болесник пасти у депресију и неће моћи да спава. Ако стварање колере буде сконцентрисано у јетри, њен утицај биће незнатан; а уколико присуство једа буде ограничено само на желудац, он ће изазвати јак пролив праћен грчевима у цревима [. . .] Ако се јед буде стварао око плућа и срца, то ће изазвати јак кашаљ и све што болеснику будеш дао да пије он ће повраћати.

О мокраћи жутоцрвенкасте боје

Мокраћа жутоцрвенкаста, при рубу мутна а на самом венцу тамнија, указује на постојање дводневне грознице. Њени симптоми су следећи: главобоља у слепоочницама, осећај жеђи и горчина у устима.

О мокраћи жуте боје

Мокраћа жутоцрвенкасте боје, као кад се шафран размути у води, говори да се ради о запаљењу јетре и да је болест локализована у десној страни главе. У овом случају осећа се стална сувоћа у устима и врло често се после јела појави висока температура. Ако се осећа врућина у јетри, ова појава биће више изражена ноћу него дању. На лицу оболелог ће увек бити добро изражени симптоми жутице. Ако оболели буде често мокрио и имао јак пролив, да знаш да има запаљење јетре и да му је у желуцу велика количина течности.

О црвенкастој мокраћи

Мокраћа изразито жуте или жутоцрвенкасте боје, од средњег дела ка венцу густа и доле ретка а на рубу провиднија, указује на постојање свакодневне огњице са високом температуром. Та се температура појављује увек после трећег дана, а највећу висину достиже у 6 часова ујутро. Тада се најчешће осећа дрхтавица у рукама и ногама, која може дуже трајати, а потом наступа процес знојења; осећа се јака главобоља, слузокожа очију је зажарена и болесник не може да спава. И уколико заспи, то бива силом. Када се пробуди има осећај изнемоглости. Ова огњица је најчешће праћена проливом.

---

* Колера — телесна течност (жуч). В. речник на крају књиге. (Прим. ред.).

О мокраћи жућозеленкасте боје

Мокраћа жутоцрвенкаста, према рубу густа, према дну ретка а уз руб зелена указује на запаљење плућне марамице, а такође и на постојање акутне огњице. У овом случају осећају се болови с леве стране прсију. Ако је у питању перакутна огњица, болови се ће осећати с обе стране плућа, постојаће отежано дисање, велика жеђ, а језик ће бити покривен густом слузи.

О утицају жућој једа на промене у мокраћи

Жути јед по природи није толико врућ и сув колико је то црвени природни јед, и зато ће мокраћа услед деловања жутог једа бити мање црвене боје, али гушћа. Такав жути јед може у себи садржати врућину, али и не мора. Ако је мокраћа жута или жућкаста, бистра и ретка, садржи велику количину жутог једа. Он изазива грозницу чији напад наступа трећег дана. Таква грозница не ствара високу температуру, али оболела особа осећа болове у глави и слепоочницама, губи прохтев за јелом, осећа горчину у устима и пробадање у леђима.

О жућкастој мокраћи

Мокраћа жуте боје и ретка, наводи нас на претпоставку о постојању три обољења: обољења јетре, слезине и плућа. Мокраћа жута и ретка, по средини [. . .] говори да је патолошки процес локализован у слезини. Ако се догоди да тај човек не осећа болове у слезини, да знаш да пати од честе велике сувоће у јетри. Мала количина излучене мокраће жуте боје, ретке и бистре, говори да постоји сувоћа у плућима, мршавост и општа кахексија организма, тако да ће болесник, ако покуша да се креће после јела, осетити општу малаксалост.

О једу који је сличан жуманцету од јајета

Прво треба да објаснимо услед којих промена мокраћа добија боју жуманцета од јајета. Обично се догађа да је она у половини суда идући ка дну ретка, а од средине суда ка рубу мутна. У овом случају ради се о грозници чији ће се напад појавити трећег дана. До појаве ове грознице долази услед постојања једа који је сличан жуманцету јајета.

Овде почиње о маланхолији

Маланхолија је боје вина и представља мешавину крви и талога. Постоје две врсте маланхолије: једна је природна, а друга није. Да видимо како долази до промена у мокраћи услед природне маланхолије. Природна маланхолија мора бити хладна и сува. Услед тога би мокраћа морала бити без промена и ретка, али због деловања маланхолије

наступиће промене, што се може објаснити на два начина: у првом случају долази до њеног мешања с крвљу, а у другом с природним димовима (пнеумама). У првом случају мокраћа ће бити сивкаста (бледоцрнкаста) или црна и мутна, а ако дође до мешања маланхолије са флегмом (слузи), мокраћа ће постати бистра. Први случај показује да је у питању неразлагање, док други говори да се ради о једној врсти хидропса [?] ако су у питању мушкарци, а ако се ради о женама таква врста мокраће говори да је у питању нередовна менструација, да болују од запаљења зглобова или да пате од „велике немоћи" [?]. Али без обзира на то да ли се ради о мушкој или о женској особи, ако болесник излучује овакву мокраћу и при томе има огњицу, неће бити у стању да то преживи.

О прозирној мокраћи

Мокраћа безбојна и ретка, мање бистра и поред тога што се узима обична храна, говори да таква особа садржи знатан проценат маланхолије. Она ће осећати тежину у левом делу главе и патити од несанице. Осим тога, код такве особе ће постојати поремећаји у функцији желуца и јавиће јој се отоци на лећима.

О бледожућкастој мокраћи

Мокраћа бледожућкаста и ретка, и ако се у њој виде ситни угрушци (талог) слични угрушцима крви, и ако таква особа буде често мокрила и уз то непрестано осећала жеђ — говори да се ради о повишеној топлоти у области леђа, што нас често нагони на претпоставку да се ради о хидропсу који се још назива анасарка.

О бистрој мокраћи („беле боје")

Беложућкаста мокраћа ретка и нехомогеног изгледа, по средини налик на крљушти рибе црне боје, ако се ради о женској особи и ако она дуже времена излучује такву мокраћу, говори да још није наступио временски термин за почетак менструације. То се углавном догађа према нормалном ритму, али не мора увек да буде тако. По правилу почиње од четрнаесте године и траје до четрдесете, а мимо тога од четрдесете до педесете године или изнад педесете године.

О изостајању менструације (месечнице)

До изостајања менструације (месечнице) долази из три разлога: због постојања пнеума („димова"), сличних густој слузи, који зачепљују крвне судове, због велике хладноће услед које се згруша крв, или због велике сувоће при чему се проход (лумен) крвних судова толико стисне да они пресуше. Ако би наведена појава настала услед хладноће или згушњавања, то се може препознати на основу следећих симптома: такве

женске особе осећају тежину од појаса наниже, јављају им се отоци на крвним судовима по бедрима, на леђима и имају изразито бледило лица. Ако је ово наступило због велике сувоће, овако се може препознати: таква ће се особа осећати невољно, биће мршава, патиће од велике сувоће, имаће слаб прохтев за јелом, трпеће од несанице, пролива и увек ће бити у огњичавом стању. Ако се налази у природним (нормалним) условима до оваквих појава неће доћи, па се зато не треба бринути.

О белој мокраћи

Бистра мокраћа, боје црвене руже, указује на перакутну огњицу и често падање у несвест. Таквој особи се увек причињава да губи равнотежу, при чему обично тражи ослонац. Ово код ње изазива срџбу. Зато Гален, када говори о томе, саветује да уколико видиш да се ради о таквој болести, све предузми да је што пре спречиш, тј. пре него што доспе до мозга, јер ако се догоди да доспе до њега, створиће се апостеома. Ако се она створи, немој се трудити да болесног лечиш јер од стотину таквих не можеш ни тројицу излечити.

О мокраћи беложућкасте боје

Беложућкаста мокраћа, и ако се на њеном дну види црвени песак, указује на то да таква особа има црвени камен у мехуру који је мек. А уколико је песак „сур", у већини случајева ради се о тврдом камену. Ако се не опажа песак на дну, већ се примећује само нешто бело и талог, та особа болује од оштре (акутне) огњице и склона је падању у несвест.

Такође о беложућкастој мокраћи

Бледожућкаста мокраћа која није много бистра већ се виде бели и округли ситни комадићи како круже по њој, говори да та особа болује од запаљења зглобова са великим отоцима који изазивају велике болове.

Овде почиње о провидној мокраћи

Мокраћа провидна, бистра, чиста и хомогена, указује на постојање велике количине природне слузи, због чега таква особа пати од главобоље, бледа је у лицу, поглед јој је невољан и осећа прободања у зглобовима. Ако би желела да прегази воду, пала би у њу, јер не може да одржи равнотежу.

О сивкастој мокраћи

Ако је мокраћа више сивкаста него провидна, указује на постојање велике немоћи. Због тога се код онога који излучује такву мокраћу примећују следећи симптоми: велика тежина у глави, малаксалост целог

тела, увек је занесен и не зна где се налази, пати од честог мокрења и није у стању да га контролише.

О провидној мокраћи

Ако је мокраћа провидна и лучи се у малим количинама, и ако се у њој виде бели угрушци, доћи ће до појаве пролива и огњице. Ако се оваква мокраћа брзо измени, тако да после два дана постане бистрија и почне се излучивати у већој количини, онда то предсказује смрт.

О утицају црне жучи на промене у мокраћи

Треба да објаснимо како долази до промена у мокраћи под утицајем црне жучи, која није природна па је зато сува и врућа. Због постојања природне врућине мокраћа би морала бити црвена, а због сувоће — ретка и бистра; дакле, због постојања црне жучи која није природна, мокраћа би морала бити црвене боје и ретка. До наведених промена у мокраћи долази из два разлога: прво, због природног мешања и друго, само од себе. Што се тиче мешања, које смо већ споменули, ако се мокраћа меша са корисним пнеумама, биће црвена и ретка. Таква је мокраћа прогностички сасвим неповољна. У случају да дође до њеног мешања са отровним пнеумама постаће црна и густа. Таква мокраћа прогностички предсказује рђав исход — пре смрт него оздрављење. Ако наступи мешање само од себе, биће мање црна и више жућкаста, што предсказује појаву пролива. У случају да је мокраћа црна или црвенкаста, да се лучи у малој количини и да у њој постоји неки други неповољни знак, предсказује несумњиву смрт. Ако човек има температуру и излучује преко лета мокраћу сивкасте боје, то указује на постојање једнодневне грознице. Ако такву мокраћу излучује у јесен, болује од маларије квартне (грознице четвртинице).

О црвенкастој мокраћи

Мокраћа црвенкаста, при рубу ређа а при дну гушћа, указује исто на маларију квартну (грозницу четвртиницу), без обзира на годишње доба.

Овде је крај излагања о испитивању мокраће.

в) СПИСИ О ОГЊИЦАМА

Овде почиње први део излагања о свакој перакутној (наглој) огњици (л. 73а — 77а)

Да знаш да се ова огњица јавља због постојања високе топлоте у јетри и срцу. Она је настала под дејством животних сила (пнеума) које се налазе у тим органима. Под њиховим утицајем ствара се велика топлота у крвним судовима, која се после преноси у све крвне жиле и зато крв у њима почиње да ври. То доводи до губитка телесне течности услед чега се стварају штетне, отровне пнеуме у срцу, стомаку и јетри. Такво стање поремећује нормалне физиолошке процесе па јетра није у стању да обавља своју нормалну функцију у организму, тј. да у крвне судове шаље храну која се крвотоком преноси и у остале делове организма, што условљава човеков живот. Због свега тога треба да знамо које врсте огњица настају због недовољно излечених болести, а које због гњилости која се после дужег времена накупила у стомаку, као последица отока (апостеоме) или неких других болести које постоје у човековом организму. О томе ћемо ти говорити касније. Да знаш да у човековом организму постоје три силе (духа): прва је животна сила, која се налази у срцу, [. . .] друга је природна сила, која се налази у јетри и помаже природни процес пробављања, зато у јетри и стомаку постоји нормална топлота; трећа је душевна сила, која се налази у мозгу и штити га да не изгори од топлих пнеума које тамо доспевају из јетре преко крвотока. На тај начин душевна сила одржава нормалну топлоту мозга и тиме спречава процес труљења, могућ због присуства телесне течности која доспева из стомака. Да знаш да је склоп људског организма у својој унутрашњости сличан бањи, зато што садржи у себи топлоту, а према спољњем делу влагу и течност. Тако је његов животни дух, због топлоте и течности, пун влаге. Поред тога, човеков организам садржи течност и природну топлоту, и до њиховог стварања долази под дејством поменуте три силе (духа). Прва сила се назива животном зато што пребива у срцу и у себи садржи течност и топлоту. Том топлотом она стално одржава оптималну температуру у срцу, јер у противном човек не би могао да живи ни тренутак. Постојећа течност омогућава одговарајућу влажност у срцу, јер ако тога не би било, срце би због велике топлоте изгорело, а с њим и крв којом се храни. Знаш да кад расечеш срце брава у њему нађеш крв и воду: то је зато што срце у себи садржи топлоту и течност.

Већ смо рекли да се у јетри налази друга природна сила, која у сєби садржи течност и топлоту. Топлота помаже пробављање у стомаку јер је јетра „поклопац стомачни“, док присуство течности регулише потребну температуру у јетри, јер би без ње јетра сагорела услед велике концентрације крви. Трећа сила налази се у мозгу и њену природу већ смо описали. Човеково тело се упоређује са бањом због тога што његову животну функцију условљавају слични природни процеси. Ми знамо да је бања од користи ако у њој постоји одговарајућа количина воде и одговарајућа топлота. Али ако је температура воде повећана, доћи ће до њеног врења и личиће више на воду која кључа него на ону која се употребљава за купање. У случају да има превише воде и да је топла, она више личи на не што друго него на воду која се може употребити за купање. Као што смо већ рекли, у организму постоји сила која у себи садржи топлоту и течност, и када човек уђе у бању, истог тренутка се загреје и ознојн. До стварање те силе долази онда кад постоји равнотежа између воде и топлоте у бањи, јер у противном, тј. ако је топлота превисока а количина течности мала, сила (пнеума) у организму биће влажна, али не и много топла. У вези с тим, Хипократ, философ, учи да — уколико је у човечијем организму топлота више изражена од саме количине телесне течности — долази до њеног испаравања, а у вези са овим, услед постојања високе температуре, и до стварања акутних и перакутних огњица, као и других различитих болести које ћемо ти касније описати. Уколико се догоди да у организму постоји велика количина телесне течности, а нема довољно топлоте, та ће течност потиснути природну топлоту и услед тога ће доћи до стварања велике количине флегме, која исто тако проузрокује разне огњице, као и друге болести о којима ћемо доцније говорити. Сада ћемо се задржати на опису различитих огњица и грозница, као и на значају оних фактора који утичу на њихово јављање. Тако, до појаве огњица и грозница може доћи због утицаја топлоте, течности, сувоће и хладноће. Осим тога, потребно је да знамо дужину њиховог трајања и узроке који утичу на њихово јављање, на основу којих можемо тачно утврдити о каквој се врсти огњице ради и тиме ефикасније спровести лечење. Постоје ове врсте огњица: перакутна и акутна огњица, огњица која се јавља спреда у глави (кроника) и огњица која настаје у затиљку, огњица која се јавља ноћу и огњица која се јавља дању, слана огњица, огњица [. . .], која кратко траје и она која дуже траје. Од огњица које дуже трају неке су акутне (нагле). Исто тако, постоји врста огњица која изазива велику узнемиреност, па се особа не може скрасити на једном месту; врста огњица коју прати јака дрхтавица, после које се појављује висока температура те изгледа као да човек гори слично ватри; затим проста огњица и огњице које настају на два начина, огњица троврсна и четвороврсна [?]. Последње би се, према њиховој клиничкој слици, могле поделити на још више подврста.

О йрейознавању болесника који моїу скоро оболеши од йеракуйне (наїле) оїњице

Хипократ, философ, учи да особе које у организму садрже већу количину природне течности имају израженију топлоту, па зато могу и

због мањег поремећаја у организму лако оболети од перакутне огњице. Док код оних, код којих је више изражена топлота и сувоћа, врло лако може доћи до јављања акутне огњице која се назива гњилом. Онима који имају перакутну огњицу зној заудара, док мокраћа садржи гној који се приликом мокрења излучује. Акутна огњица обично почиње са слабије израженом клиничком сликом и она се назива „јектика" [?]. Уколико ова огњица пређе у флегматику (која настаје због накупљања слузи-флегме), висока температура обично траје до пет дана, после чега наступа дрхтавица која прелази у болест која се назива гњила огњица четвртиница. Ова огњица обично траје дуже време и оболела особа оздрави, премда се, иначе, може догодити и да се, убрзо после њеног јављања, болест заврши смрћу. Ако се ова огњица буде појавила код пунокрвног човека, онда рачунај с тим да ће она после седам дана ишчезнути. Код особа које у организму садрже већу количину сувоће и хладноће, или само хладноћу и влагу, може доћи до појаве ефемерне (краткотрајне) огњице. У том случају огњица бива локализована у сржи костију и у крвним жилама. Оваква огњица чешће се јавља после јела него пре јела и њени су симптоми следећи: велика жеђ, затвор (опстипација), непостојање знојења, мокраћа је пре подне жута, према рубу ређа и бистрија, а после подне црвена и мутна. Пулс је ујутро нормалан, сличан као код здравог човека, док се после јела измени и постане сличан ономе као код пијана човека.

О проматрању три појаве у почетку болести

Да знаш да при дијагностиковању било које болести треба имати у виду три чињенице. Прва од њих тицала би се карактеристичних промена које у почетку болести постоје, односно наступања болести; друга, промена примећених у почетном развоју болести; и трећа — на основу анализе свих тих промена лекар би био дужан да да прогнозу о исходу болести. Постоје болести које већ у самом почетку делују веома штетно на организам, тако да, иако је болесник тек пао у постељу, изгледа као да већ годину дана болује, премда се може догодити да се опште стање већ после трећег дана побољша. Други се за време болести почињу трести, а код неких наступи страх или се почињу протезати. Овакво стање прогностички је сумњиво, тако да на основу њега не можеш са сигурношћу одлучити о исходу болести све док не прођу седам дана; али ако (болест) буде трајала седам дана, мало њих ће оздравити. Ако петог или седмог дана наступи знојење, и ако болеснима после два или три дана буде цурила крв из носа, такви знаци биће прогностички повољни, док у случају појаве пролива од стотине ниједан неће преживети, јер је прогноза веома неповољна и предсказује сигурну смрт.

Овде почиње о оним узроцима који утичу на јављање перакутне огњице и о другим огњицама које прати велика дрхтавица

Да знаш да перакутне, акутне и друге огњице проузрокују код болесника велику слабост [. . .] односно болест, која се јавља у грлу и од

које одмах наступа смрт. Од акутне огњице настаје и једнодневна грозница, која један дан тресе а други не; затим болест слезине, грозница која дуже време траје и грозница четвртиница. Поред тога, постоји и друга огњица која се назива пароксизмална грозница (најјача) за чије је појављивање разлог и борба између природне отпорности организма и саме болести. Особу која је оболела од ове врсте огњице познајемо по томе што је она нервозна, тако да не може да се скраси на једном месту. Овакву особу треба у току седмице три пута подвргнути испитивању и то: трећег, петог и седмог дана. Трећег дана треба испитивати мокраћу, и ако је она жућкастоцрвене боје то говори да је природна отпорност организма ослабила и да је болест узела маха. Када је мокраћа сасвим црвена, онда је до тога дошло из два разлога: услед постојања велике количине јѣда, или због велике количине крви. Праву истину о томе сазнаћеш само ако ти болесник буде рекао да осећа непрестану жеђ или да је уопште не осећа [?]. У првом случају ради се о великој количини јѣда, а у другом о присутности велике количине крви или слузи (флегме). А ти, лекару, мораш то тачно да установиш, и ако има сувише крви ти му онда пусти крв, а ако је у питању јѣд — онда му подај нешто за чишћење. Уколико се овим поступком, односно пуштањем крви или евакуацијом јѣда побољша здравствено стање, онда је то прогностички добар знак, али ако се болест компликује и услед тога стабилизује у организму — онда му након пет дана поново испитај мокраћу, а затим пулс и обрати пажњу на [. . .]

Ако мокраћа буде провидна и жућкаста и пулс испрекидан, а лице болесника добије тамну боју налик на земљу, и, осим тога, болесник падне у депресију — на основу тога можеш са сигурношћу закључити да је болест савладала организам. Код таквих особа пре се надај смрти него оздрављењу. У случају да је мокраћа сасвим црвена, са црном нијансом и мутна, а пулс брз и слаб — онда знај да је развој болести достигао своју кулминацију. Овакво стање ће потрајати, без обзира на то да ли је особа здрава и пунокрвна, или супротно, јер се болест укоренила у крвним жилама. Најсигурније можеш установити право стање ако упиташ болесника како се осећа после спавања, пријатно или мучно. Уколико је имао лаган сан, онда се ради о пунокрвном и здравом човеку; али ако је имао рђав сан, када се пробуди осећаће тежину, и тада буди сигуран да се болест раширила по крвним жилама и она се назива огњица. О коначном исходу ове болести још увек је тешко било шта рећи. Зато сачекај седми дан и тада болесника по трећи пут прегледај, и обавезно (му) испитај мокраћу и пулс. Ако је мокраћа провидна и жућкаста, и болесник осећа пробаде на левој страни, или има пролив, пулс му је слаб, и има измучен изглед, код њега ће, без икакве сумње, наступити смрт у року од 24 часа. У случају када је мокраћа црна и мутна а пулс слаб, а уз то болесник још има и пролив и грчеве, буди уверен да ће смрт наступити за девет дана. Ако не буде имао пролив и грчеве, а осим тога наступи знојење означеног дана и почне крв да му цури из носа, онда ће доћи до оздрављења. Ово је прогностички добар знак само онда ако се ради о пунокрвној особи, али ако се ради о флегматику онда знај да ће болест потрајати дуже време; у том случају од ње ће мањи број оздравити. Када се догоди да се оболели не зноји петог дана и не процури му крв из носа, а у питању је пунокрвна особа, онда се треба надати да

до смрти може доћи за 24 часа. Супротно овоме, када се ради о човеку флегматику, болест може потрајати још неки дан, па ће за то време организам сасвим ослабити, због чега ће се болест брзо завршити смрћу. Када болесник има превише црне и жуте жучи, ова ће се болест променити у друго обољење које се назива лудило („френезис"), па ће зато они који буду имали ову болест бити подложни огњицама. Ако се догоди да они сасвим не оздраве, онда ће се болест завршити смрћу.

Спис о обичној огњици (77а—78а)

Треба да знаш да до појаве обичне огњице никада не долази због високе температуре, него због присуства густе слузи (флегме). То можеш лако препознати, тј. да се она јавила због присуства велике количине слузи, због чега се оваква огњица назива ефермерна (краткотрајна). Приликом њеног јављања код болесника постоје следећи симптоми: у почетку је повећана топлота (са сталном тенденцијом да се и даље повећава), затим се јавља зевање, а дан доцније постају све јаче изражени симптоми грознице. Болесник почиње да се протеже, потиштен је од наступа повишене температуре и осећа све већу жеђ. Ускоро се јавља поспаност (сомноленција) и температура се све више пење. Болесник стално осећа хладноћу и тако јаку главобољу да му се чини као да ће му се глава распасти. Пулс му је убрзан и тврд, пробадање осећа по целом телу, прекомерно накупљање пнеума (димова) у стомаку утиче на повећање густе флегме. До њеног повећања најчешће долази из два разлога: због пијанства, јер вино утиче на стварање велике топлоте у организму која покреће све пнеуме, али до тога може доћи и ако се човек после претераног рада или након дугог пута напије хладне воде. То, међутим, није тешко препознати. Да би ово установио прегледај му мокраћу првог дана, и ако она има нормалан изглед и жуту боју — налик на добро вино — а пулс је убрзан и тврд, то указује на постојање обичне огњице која ће брзо проћи, јер траје кратко време. Уколико желиш да то сасвим поуздано установиш, онда му четвртог дана поново прегледај мокраћу и пулс, и у случају да су они без икаквих промена онда је сигурно да ће огњица брзо проћи. Супротно овоме, када је мокраћа мутна, а оболела особа све више губи прохтев за узимањем хране и пулс јој је из дана у дан све слабији, а осим тога је и узнемирена, онда знај да је до ове појаве дошло из више разлога и то: услед премалог или претераног спавања; због прекомерног рада или сувишног мировања; због обилног јела или велике глади; затим ради велике потиштености или превелике радости. После једног или два часа, када му будеш пипао пулс, нећеш приметити никакве промене јер ће пулс бити као код здравог човека. Али о свакој овој појави посебно ћемо говорити.

Спис о ефемерним огњицама (78а—88а)

О ефемерној оїњици која настаје због велике шуїе

Ефемерна огњица која настаје због велике туге уско је везана за промене које настају код све три животне силе (духа) које управљају

човековим организмом. Прва је животна сила која се налази у срцу, друга је природна сила која пребива у јетри и трећа душевна сила која се налази у мозгу. У овом случају све се три силе нагло покрећу и испуштају из себе велику топлоту, чиме утичу на покретање и осталих пнеума које постоје у човековом организму. Да се доиста ради о поменутој болести то можеш препознати на основу ових појава: мокраћа је црвена и врло топла, при мокрењу се осећају велики болови у мокраћном каналу, који због тога изгледа као упаљен, па зато (болесник) када мокри осећа као да га нешто пече и због тога увек жмири. Очи су му упале, а лице му је бледожуто. На спољним деловима тела — услед губитка велике количине крви — осећа се хладноћа, док је пулс сувише слаб и неправилан тако да га једном осетиш, а други пут веома тешко.

Лечење

Пошто смо болест описали, сада бисмо рекли како се она може лечити. Чим осети прве симптоме, таква особа треба да се окупа у млакој води — и то у буретy а не у бањи (купатилу). Када изађе из воде, оболела особа треба да се намаже ружиним или бадемовим уљем и да узима само хладна јела. Затим да се пресвуче у ново одело и да се често умива ружином водицом; да мирише пријатне мирођије и да јој свирају лаутари и играју глумци; да по мало пије танко бело вино и да после јела спава у хладовини.

О ефемерној опњици која настаје због психичке потиштености

Ако човек падне у депресију због губитка имања или из других разлога, животна сила (дух) која се налази у срцу изазваће високу температуру, због чега ће наступити врење крви у жилама што ће довести до појаве ефемерне огњице. Њени су симптоми слични онима као код ефемерне огњице настале због велике жалости. Разлика је једино у томе што се болесник, када гледа, не замара и не жмирка, већ гледа без замора. Пулс му је слаб и успорен, а мокраћа слична оној као у здраве особе, само што је нешто мутнија и црквенкасте боје. Такву особу треба лечити на исти начин као и ону која болује од огњице настале због велике жалости, што смо ти раније описали.

О ефемерној опњици која настаје због претераног рада

Када човек много ради, због телесног напора у њему ће се покренути све три животне силе организма. Животна сила која се налази у срцу прво почиње да гори, што се после преноси на срце, крвне судове и остале органе. Истовремено покренуће се и животна сила која се налази у јетри, што ће утицати на повећано стварање топлоте, и то више него што је у нормалним приликама потребно организму. Наведено стање ће изазвати поремећај нормалне функције желуца, због чега ће храна која се налази у њему, без обзира да ли је пробављена или није, почети да се

распада. Штетне пнеуме које се у овом процесу стварају биће топле и згуснуте, и преко крвних судова пренеће се у све делове организма (све унутрашње органе, удове и зглобове). Због наведеног стања човек постаје неспособан за било какав рад. Осим тога, цело тело му је топло (загрејано) и та ће топлота из јетре доспети у плућа и гркљан. Ово је разлог што болесник стално осећа жеђ и што пати од сувог кашља. Наведена појава доводи до губитка велике количине телесне течности из организма, што бива нарочито појачано знојењем за време рада. На крају, покреће се и душевна сила која се налази у мозгу и која такође гори услед велике топлоте, што у крајњој линији доводи до потпуног ишчезавања телесне течности из мозга. Она се излучује знојењем које „избија из очију", налик на сузе, док су уши зачепљене згуснутим пнеумама због чега болесник слабо чује. Затим, он има осећај као да му зуби трну, језик му је бео и покривен са слузи; због опште телесне слабости пулс му је слаб и мокраћа топла и жута и, због губитка велике количине телесне течности из организма, још и бистра.

Лечење

Особе које су оболеле од ове огњице треба да се добро одморе. Затим да се купају у бурету и бадемовим уљем намажу зглобове удова (руку и ногу), као и цело тело. Осим тога, треба им давати да једу хладна и лако сварљива јела као што су: младо јаретће месо, пилетина и рибље месо [?]. Болесник треба да узима храну у мањим количинама и никако у оној количини као раније, док је био здрав. Ако понекад зажели да поједе ровито јаје, подај му, али му у њега метни уместо соли мало шећера и то му подај да једе за ручак а не за вечеру, јер — и поред тога што су јаја хранљива и лако сварљива — организам их не може добро пробављати због слабости стомака која је наступила услед болести. Затим, да једу [. . .] од петла. Неки учитељи сматрају да оним особама које болују од горе описане огњице не треба давати да једу јаја. Супротно овоме, Хипократ сматра да им треба давати, јер су она врло хранљива и лако сварљива чак и за оне који имају слаб стомак, а због своје хранљивости добро окрепе човека. Он такође препоручује за јело воће које освежава. Овде би дошле и обзир зреле шљиве, куване [?] у води, затим диња са киселим хлебом. Поред тога, треба да им даш и по мало доброг вина помешаног са водом. Без обзира на то да ли се болесник купа или не, свако вече треба да се маже бадемовим уљем, и то девет дана. И рећи ћу ти да би знао због чега сам ти говорио да тиме треба да га намажеш. Ово се користи зато што је организам, услед оне врућине, изгубио знатну количину течности, због чега му је кожа са унутрашње (у поткожном ткиву) и спољашње стране постала сува и рапава. Осим тога оваква особа, било да мирује или се креће, треба да се кади белим тамјаном, измирном или другим мирисавим материјама.

О ефемерној оњици која настаје због болести

Више пута се може догодити да човека заболе глава, стомак и јетра због обилног узимања јела или пића. До наведених појава долази под

утицајем све три силе. Ако се догоди да се нагло покрене животни, односно природни дух, он ће због свога кретања проузроковати велику топлоту, услед чега ће се створити различите пнеуме. Овакво стање у организму изазива ефемерну огњицу коју називамо огњицом насталом због болести. Такво се обољење може установити ако се често испитује пулс. Уколико он буде променљив, односно сваки пут различит, болесника треба чешће упитати шта га боли. Најчешће се жали да га повремено боли глава, а некад око, зуби, уши, руке, ноге, као и њихови зглобови.

Лечење

Таквој особи не треба дати да пије вино. Осим тога потребно је да се чешће купа, затим да узима средства за чишћење и да јој се пусти крв. Поред наведених мера, за неко време мора се поштедети од сваког физичког рада.

О ефемерној оїњици која настаје због синкопе или због стреса

Код сваког човека који болује од ове врсте огњице обично постоји осећање страха, и то је разлог што се он лако узбуђује. То се може установити проматрањем хабитуса. Овакве особе обично имају изобличен изглед. На лицу им се чита страх и ужасавање. Стање пулса и мокраће не показује неке нарочите промене, па нам се чини као да се ради о неком другом обољењу.

О ефемерној оїњици која настаје због глади

Ова врста огњице настаје због глади. Када је стомак празан, јетра и стомак су упаљени; они гӧрē и тај процес бива проширен на друге органе и крвне жиле. Наведено стање утиче на постојање много активних пнеума. Овоме доприноси и слаба исхрана. Тада се код болесника пулс једва осећа, јер је сувише слаб.

Лечење

Таквој особи прво треба дати клизму, за коју се користи јечмена вода у коју је за време кувања додат тамјан. Затим се препоручује да се узме и кокошије сало, исецкано на ситне комадиће, кувано у води. После кувања оно се извади из воде и из њега исцеди чорба, и то колико је могуће више, па се поново стави у ту чорбу и кува док не узаври. После тога се скине са ватре, процеди, и у њу се дода жуманце од јајета, шећер и прах од канеле. Ову чорбу болесник може да једе колико хоће, а уз оброке нека пије црвено вино. Осим тога, мора што чешће да се купа и маже ружином водицом или уљем од љубичице.

О ефемерној оїњици која настаје због жеђи

Ова огњица има исте симптоме као и она која настаје због глади, с том разликом што особа која има ову огњицу излучује малу количину мокраће изразито црвене боје. Таква особа треба да пије хладну воду, сок од лубенице и краставаца, и да се купа у хладној води.

О ефемерној оїњици која настаје због преоптерећености стомака јелом, флегмом и штетним пнеумама

До појаве велике количине јёда, штетне флегме и штетних пнеума у стомаку долази зато што се неко купа у хладној води или пије хладну воду. У последњем случају затварају се поре и тиме се спречава излазак пнеума из организма. Наведено стање утиче и на губитак природне топлоте. То се нарочито догађа онда када се због слабог варења у стомаку нагомила несварена храна или ако неко превише једе. До ове појаве може доћи и код оних који превише ходају по сунцу. Особе оболеле од ове огњице имају у организму више штетних материја, пнеума и јёда, чија се количина сваког дана повећава у стомаку. Наведена појава штетно утиче на физиолошке функције задњег дела дигестивног апарата. Истовремено наступају тешкоће у дисању јер су дисајни путеви испуњени штетним пнеумама које се, због њиховог врења, не могу евакуисати из плућа. Наведено стање је узрок за постојање високе температуре. Ако ова потраје, довешће организам до исцрпљења. То ће утицати и на животну силу која се налази у срцу, што ће изазвати ефемерну огњицу. Ако се догоди да ова топлота доспе у крв и у срце, огњица која због тога настаје неће се називати ефемерна јер се на лицу болесника не примећују промене. Наведена чињеница никако не значи да не треба да наставимо започето излагање, јер треба да знаш да човек који болује од ове огњице стално осећа жеђ и увек има температуру. Уколико ова огњица буде трајала дуже од три дана она ће, после тога, добијати све тежи облик. Истина, она се према спољним знацима тешко може уочити, али то никако не значи да су искључени услови за њено постојање. Ова огњица најчешће се претвара у грозницу праћену јаком дрхтавицом, великим зевањем и протезањем. У случају да се сумња на ову огњицу лекари обично пуштају крв, али ово болесницима не помаже јер после тога, с леве стране груди, према срцу, они осећају велики бол. То би био један од карактеристичних симптома који говори да се ради о овој врсти огњице. Исто тако је препоручљиво да се пусти крв и у случајевима када су у питању друге врсте огњица. Овде ћемо указати и на неке диференцијално-дијагностичке елементе који олакшавају њену дијагнозу. При овоме је врло важно да се испита да ли болесник може да оздрави и без чишћења, јер има много људи који имају много крви и код којих ова огњица проузрокује високу температуру. У оваквим приликама се и без чишћења могу евакуисати јёд и друге штетне материје, па ће болесник оздравити и без давања средстава за чишћење. У том случају можеш сматрати да је огњица настала због присуства велике количине јёда. Ако се ради о јаким особама, јёд може бити јачи и под утицајем високе температуре, али то се не може догодити код слабих особа. У вези са дијагностиком овог обољења, ука-

заћемо овде још на неке симптоме који омогућују сигурно дијагностицирање болести. Тако, на пример, када овакву особу будеш гледао у лице приметићеш да су јој очи толико отекле да изгледају као да хоће да испадну напоље, а лице ће јој бити црвено и језик бео. Ако је човек јак, онда му је пулс јак и убрзан; али ако је у питању слаба особа и пулс ће јој бити слаб, а такође и убрзан. Код јаког човека мокраћа је изразито црвена и на дну бочице садржи много талога, на рубу је тамнија, а у средњем делу нешто мутнија. Код слабе особе мокраћа је црвена и жућкаста, и на дну бочице има много талога; у средњем делу је бистра, док на рубу садржи много пене.

Овде почиње о лечењу

Када се ради о јакој особи, чији организам може да поднесе пуштање крви, онда јој прво треба пустити крв из јетрене жиле, док ако је слаба — онда из главне жиле [?]. Два дана после испуштања крви треба јој дати нешто за чишћење, и то једну унцу сене и реобарбара, један аксаг и пола аксага дијагридио [?], и све то помешати са мало сока од бораџине (бораго). Ако немаш овога сока, онда може и са мало вина, и затим болеснику то подај. Ако приметиш да је слабији, немој му ово давати у наведеним количинама, него мање. Уколико будеш видео да му се узимањем тих лекова здравствено стање побољшало, почни да му помало дајеш ону врсту хране која хлади, окрепљује и лако се вари. У случају да се догоди да се узимањем споменутих лекова здравствено стање оболелог није побољшало, онда му подај да пије ујутро и увече шећер помешан са соком од локвања, који се припрема као и [. . .] Затим му дај да пије кисео ђулап, који се припрема са шећером и мало сока од чивита. Осим тога, подај му да пије зашећерену јечмену воду. Затим, ако се ради о слабој особи, треба је клистирати сваког трећег дана, док ако је у питању јака особа то се може чинити сваког јутра, за време од три дана.

Течност за клистирање припрема се на следећи начин: узми љубичицу, ружицу, бели слез и цвеклу (ако ове биљке не можеш наћи свеже, онда их узми суве), и све заједно скувај у води. У воду додај мало кима или семена од морача, а када проври скини са ватре и процеди. У процеђену течност треба додати уље од љубичице, уље од руже и уље од крина, и то од сваког од њих у количини која стане у љуску једног јајета. Осим тога, треба додати и ружиног меда у количини пола љуске од кокошијег јајета. Пре употребе течност за клистирање треба загрејати да буде млака. Уколико се догоди да се и после тога организам не прочисти, а ради се о јакој особи, ово треба поновити и пустити јој крв. Упоредо са тим треба обавити преглед мокраће и ако установиш да је она мање или више црвена него раније, онда болеснику треба дати клизму, под претпоставком да он то може поднети, док ако закључиш да не може, онда му не треба давати клизму нити му пуштати крв, него га само треба окупати и после тога намазати ружиним уљем помешаним са бобовим брашном. Ако се деси да у току купања малакше, одмах нека изађе из воде, после чега му прегледај мокраћу. Ако видиш да је она црвене боје и ретка (провидна), у току три дана немој му давати споменути лек, него

му у току тог временског периода прегледај мокраћу, како би установио да ли је остала иста или је дошло до неких промена у њој. Осим тога, испитај да ли му је пулс слаб или не. Уколико видиш да му је мокраћа из дана у дан црвена а пулс нешто појачан, подај му ујутро и увече сируп од љубичицâ. Затим га намажи криновим уљем и подај му да једе јела која повољно утичу на организам, која га окрепљују и лако се варе. Та јела нека буду хладна. После овога ток болести ће сваким даном бити све јаснији, па уколико мокраћа у она три дана не буде црвена него све блеђа, а пулс слабији и променљивији, тада му немој давати никакве лекове, већ му подај само јечмену воду мало заслађену шећером. У свакој ситуацији смрт ће наступити у једном од следећа три термина: петог, седмог или деветог дана. Али ако се ради о снажној особи, у том случају знај да ће смрт наступити седмог, деветог или петнаестог дана. И то без обзира на опште стање болести. Постоје, међутим, симптоми на основу којих са сигурношћу можеш закључити којег ће дана и часа наступити смрт, односно када и због које ће болести до ње доћи. Те симптоме ћемо ти споменути.

О ефемерној оїњици која настаје због узимања прекомерне количине хране, што доводи до несйокојсйва

Постоји велики број људи који узимају прекомерну количину хране иако им је слаб стомак. Они, осим тога, имају обичај да се после јела купају, шетају, ходају по сунцу, раде или полно опште. Пошто се обилна храна не може брзо сварити, јер је стомак слаб, долази до стварања велике количине отровних гасова (пнеума) у стомаку. Ово би било слично појави као кад се постави превише сирових дрва на мало жара и ватра се не може разгорети него се само диже дим, а дрва пиште и испуштају велику влагу из себе. На исти начин реагује и стомак, јер је у њега унето превише хране која се не може сварити, због чега долази до њеног врења и стварања гасова који утичу на покретање све три животне силе у организму, и то силе која се налази у срцу, природне силе која је у јетри и душевне која се налази у мозгу. Ове три силе, ако се покрену, изазваће стварање велике топлоте, услед које наступају штетне пнеуме које потискују дисајне органе, њихове бронхије, као и друге канале у јетри, слезини и осталим органима и зглобовима који се налазе у саставу човековог организма од главе до пете. И ова огњица најчешће се јавља код оних особа које имају велику количину јѣда у организму, што можеш познати по томе што такве особе осећају чупање у цревима, увек подригују на кисело и ако их очистиш само ћеш им погоршати стање. Исто ће се догодити и ако им пустиш крв, јер си им тиме смањио отпорност организма. И да знаш да та огњица може трајати до четвртог или седмог дана. Уколико дуже потраје прогностички је сумњивија а одликује се следећим симптомима: болесник често подригује на кисело, осећа велику врућину у унутрашњости организма — док се она споља слабо примећује, лице му је подбуло, жила добро пуњена а пулс убрзан. За све време мокраћа остаје бистра и безбојна.

Уколико се догоди да у току два горе поменута термина не дође до повраћања, нити до дефецирања, на болесника треба обратити велику

пажњу. Треба му испитати хабитус и добро размислити пре него што се одлучиш за избор терапије. Ако му је организам јак онда му пусти крв, али при томе га прво натерај на повраћање, пошто му прет-ходно даш да попије мало млаке воде помешане са маслиновим уљем и надражиш грло прстом да би што пре повратио. Ако установиш да је из стомака повратио јёд и непроварену храну, онда значи да му треба ојачати организам давањем лаганих и хладних јела (која се лако варе) и тек другог дана пустити му мало крви. Уколико видиш да не може повраћати, онда му подај до подне један аксаг праха од каранфилчића са млаком водом и после тога он ће повраћати. Другог дана пусти му мању количину крви, али ако видиш да и поред тога не може повраћати подај му једну унцу истуцаног бибера са мало вина. Када се ради о слабој особи која не може да издржи пуштање крви, онда је треба чешће клистирати и дати јој да једе мање хране. Осим тога, настој да је успаваш. У случају да дође до појаве пролива, без обзира да ли се ради о слабој или снажној особи, не треба да предузмеш ништа да то спречиш, јер је то неопходно да би се из болесника избацила непробављена храна. Када будеш видео да се добро прочистио, подај му да једе ону врсту хране која хлади, спречава пролив и повољно утиче на јачање организма. Ако приметиш да се пролив још није зауставио, чешће му стављај на стомак неопрану вуну поквашену у маслиновом уљу и дај му да пије воду у којој је било кувано семе од диње, лубенице, краставаца и бундеве. Осим тога, подај му да једе јело припремљено од куваног или печеног петла. Уколико код њега не постоји прохтев за јелом, подај му да једе нешто кисело, затим му дај [. . .] од дуње. Тиме ће он регулисати столицу, тако да пролив не буде више сувише јак, али и да сасвим не престане. Осим тога, немој му дати да пије много вина, већ уместо њега нека пије јечмену воду и нека једе бундеву помешану са киселим грожђем и јечменом кашом са соком од бадема. Ако видиш да се његово здравствено стање после неколико дана почело поправљати, нећеш погрешити ако му пустиш мало крви из главне жиле. После тога не сме му се допустити да спава у хладу, већ му треба хладити руке и лице ујутру, у подне и увече.

О ефемерној оїњици која настаје услед великої оїока јеїре

Ова се огњица не зове права ефемера због тога што су њени симптоми помешани са онима од огњице гњиле и од огњице сушице, услед чега се не може сматрати правом ефемерном огњицом. Та огњица настаје због накупљања велике количине флегме у јетри, или због постојања чирева у њој. Тај се оток (апостеома) ствара услед накупљања велике количине штетних пнеума (димова) и прејаке [?] крви која се налази у срцу. До њене појаве може доћи и због накупљања сувишне количине штетних пнеума у мозгу. Присуство овакве апостеоме утиче на стварање топлоте у унутрашњости организма. Раније смо споменули да ова огњица може бити помешана и са другим врстама огњице, због тога што настаје услед штетних пнеума које се налазе у јетри, срцу и мозгу. Ако до њене појаве долази услед пнеума које се налазе у срцу, то се догађа зато што су те отровне пнеуме раширене у свим телесним шупљи-

нама, дисајним путевима, па се зато догађа да приликом њиховог струјања проузрокују апостеому у бедрима, услед чега настаје висока температура која — заједно са отровним пнеумама — својим путевима пође према срцу. Те отровне пнеуме покрећу и животни дух који се налази у срцу, што утиче на настајање велике апостеоме. Ова огњица ефемера настаје у самом животном духу. Али ако долази до стварања отока (апостеоме) испод пазуха, отровне пнеуме које се крећу дисајним путевима утичу на стварање сувише високе топлоте: ова доспева до јетре утичући да се њен природни дух покрене, што проузрокује појаву високе врућине. Ова се огњица назива огњица гњила јер настаје у месту где пребива природни дух, док је апостеома која се јавља испод ушију последица присуства отровних пнеума који се налазе у мозгу. Својим присуством у природним шупљинама, бронхијама и крвним судовима она утиче на стварање високе топлоте. Та се топлота после враћа у мозак, док ови отровни димови покрећу душевни дух (пнеума) који у мозгу пребива, и тај дух проузрокује високу топлоту. Ова се огњица назива јектика и настаје у душевном духу [?].

Поред ових горе описаних огњица, које настају услед постојања отока, могу се јавити — као последица метастаза — и ситни чиреви по целом телу праћени сврабом и крастама; затим, са запаљењем зглобова — преко жилних прохода — може се болест пренети и на друге органе, услед чега настају друга обољења, као и ране са хроничним током. Зато Хипократ, учитељ, ову огњицу назива малигном, због могућих компликација — пошто је она тешко подношљива и од ње настаје више врста, што у ствари представља сасвим друга обољења. А ти, лекару, дужан си када то приметиш да добро размислиш, али пре свега мораш добро познавати њене симптоме, јер много пута иако мислиш да си је излечио, ти у ствари ништа ниси урадио, пошто од ње могу настати друге болести. Стога је, дакле, неопходно да добро познајеш њене симптоме а они су следећи: прво што пада у очи (код болесника) то је да су му образи црвени, мало модри и отекли, очи крваве, а пулс брз као кад има перакутну грозницу. Споља је хладан, а изнутра има велику температуру. Услед горе описане апостеоме права природна врућина му је нешто смањена, док му је мокраћа провидна и жута, што је последица смањења природне топлоте. Затим, често му се спава, али упркос овоме мало ће спавати и при томе ће осећати страх. Пошто смо ти све рекли о њиховим симптомима, сада треба да ти опишемо њихово лечење.

Лечење

Приликом лечења пре свега треба да имаш у виду следеће: ако је пунокрвна особа пусти јој крв колико је то потребно, и то са супротне стране, тј. са друге стране а не са оне у којој осећа болове. Ако приметиш да није у питању пунокрвна особа или да је чак слаба, онда пусти крв са оне стране где осећа болове и то у малој количини. Све док не приметиш да је видно ојачао немој му давати да пије вино, а после три дана од пуштања крви подај му да пије сирупе који се дају као лаксативни, и то без обзира на стање отпорности организма. Осим тога дај му да једе у мањим количинама течна и хладна јела која се лако варе.

Уколико установиш да је апостеома праћена високом температуром, онда накваси крпу у хладној води и стављај му на онај део тела где је локализован процес. Поред овога могу се користити и облози од снега и леда. Тиме се убрзава процес смањења високе температуре из организма и спречава њено ширење ка срцу.

О ефемерној опњици која настаје због сувоће или због промене начина живота

Постоје многи људи који су навикли да се купају, а немају увек услове за то. Други су навикли да пију добру воду и удишу чист ваздух. Наведене навике могу бити измењене ако човек промени средину, односно ако оде у неко друго место где је загађен ваздух, а вода гњила и зато неукусна. У оваквој ситуацији наступају поремећаји у органима за варење, што у првом реду доводи до опстипације. Исто тако настају поремећаји ако се поремети ритам узимања хране и пића, што утиче на губитак телесне течности, а у крајњој линији и на појаву затвора. Из ових разлога њихов организам постаје топао и сув. До наведене појаве долази стога што се услед сувоће смањује течност у организму и покрећу суве пнеуме, које се преко жила шире и у друге органе.

О симптомима који се код њих јављају

Оболеломе је пулс слаб и убрзан, а приликом пипања пулса руке мало дрхте, док му је изглед непромењен, сличан изгледу здрава човека, само је нешто блеђи. Када му будеш пипао чело осетићеш да је оно мало топло, док ће суви кашаљ трајати извесно време, а што је у вези са постојањем велике сувоће у плућима. Због смањења течности у јетри излучиваће се мала количина мокраће и то црвене боје, а када га добро покријеш због одсуства течности у цревима неће се ознојити.

Лечење

Особе оболеле од ове огњице треба често да се купају у млакој води и после купања намажу оном машћу коју ћемо ти препоручити. Та маст се овако припрема: узми две унце баучка и истуцај га у прах, затим три унце бобовог брашна и четири унце уља горких бадема; по једну унцу ољуштеног семена од диња; једну унцу [. . .] све помешај заједно у суду за припремање лекова и то без икаквог загревања. Са овим болесника добро истрљај, да се добро ознојн, како би му та влажност ушла у тело. Осим тога, подај му да једе она јела која су течна, хладна и лако сварљива, и која повољно утичу на његов опоравак. Затим му дај да пије јако вино.

О ефемерној опњици која настаје због велике врућине, купања у сувише топлој води и ходања по сунцу

Болесника који болује од наведене огњице препознаћеш по овим знацима: очи су му отекле, а чело изгледа као да му гори, али се не може озно-

јити. Затим, често стење и све му се чини као да му гори унутрашњост тела, а не може да пљује. Осећа велику жеђ и пати од затвора. Жила му је јака и често бије, док му је мокраћа црвено обојена.

Лечење

Најпре треба да му обријеш главу и да му је често мажеш ружиним уљем. Затим му стављај на стомак хладне облоге наквашене у истопљеном снегу или леду. Након тога му подај да пије јечмену воду колико жели, а све што му будеш давао да једе или пије нека буде хладно. И док буде лежао од ове огњице, нека се за време од три дана купа у млакој води, а за време сунчања често га поливај топлом водом. Чувај га од ветра и после купања намажи га уљем од локвања.

О ефемерној оїњици која настаје због пијанства

Оболеломе најпре подај да пије маслиново уље помешано са топлом водом и нека надражује грло на повраћање стављањем пера у грло [?]. Уколико видиш да не може да поврати, подај му мало праха од турбита [?] размућеног у топлој води. И ако видиш да му још није спала температура, пусти му крв из главне жиле. После пуштања крви, за време од три дана, купај га, али не у сувише топлој води.

Објашњење о томе шта су то гњиле (септичне) огњице и од чега оне настају (л.88а—103б)

Треба да знаш да до појаве гњиле огњице никада не долази нагло, већ после дужег оптерећивања организма јелом и пићем. До тога може доћи и због превелике врућине или хладноће. Када су ове огњице изазване хладноћом њихова клиничка слика се разликује од ефемерних огњица по томе што су у самом почетку јасније. Чак ни пулс није исти у почетку као код огњице ефемере, него је бржи и аритмичнији, и неће ш га увек наћи на истом месту. Слично је стање и са дисањем које није исто као код ефемере, него је отежано. Затим, оболели осећа велику поспаност, док му је сан немиран, често се трза и буди, зева и протеже. И када жели да спава, он не може лако да заспи. Осећа болове у удовима, узнемирен је, чини му се као да чује неку лупу. Затим је невољан и потиштен, често га тера на мокрење, при чему измокри малу количину и мокраћа му непријатно заудара. Глава му је тешка, а пулс се једва осећа; примећује се општа млитавост, човек се изненадно стреса. Сви ови симптоми у почетку су јасније изражени него код ефемерних огњица. После наведених симптома наступа дрхтавица која може да траје један дан а други не, и на основу тога са сигурношћу можеш установити да је до њене појаве дошло услед постојања гњилости (отровне мијазме) и једа. У случају ако она буде трајала седам дана, онда можеш закључити да је до ње дошло услед постојања гњилости и црне жучи. И ако га она тресе сваки дан — понекад дању а некад ноћу — и при томе постоје горе описани

симптоми, онда са сигурношћу можеш закључити да је узрок за њену појаву постојање гњилости и флегме. Изложили смо ти како се деле горе описане огњице, као и узроке њиховог настанка. Сада ћемо ти рећи због чега настају огњице које трају краће, а због чега оне које трају дуже време, да би знао како ћеш их лечити.

О огњици која има дуже трајање

Било да се ради о огњици која тресе сваки дан, оној која тресе други дан, или је у питању она која се зове четвртиница, или која тресе дању и ноћу, уколико потрају дуже време приликом њихова наступања приметићеш следеће симптоме. Најчешће се догађа да се јави грозница са ниском температуром. Када болесника други пут ухвати дрхтавица (грозница), она ће бити слабија и температура виша, а приликом њене треће појаве грозница ће бити још слабија и температура све виша. И на крају, она ће бити праћена јаком грозницом, док ће се температура јављати с времена на време.

О препознавању огњице која настаје због гњилости, за разлику од осталих огњица

Хипократ, учитељ, говори да уколико приметиш огњицу која тресе један дан а други не, и ако видиш да је оболеломе мокраћа жуте боје и при томе има све описане симптоме који су карактеристични за ову огњицу, са сигурношћу можеш закључити да се ради о гњилој огњици. Али уколико видиш да му грозница није јака и да је температура нормална, док је пулс брз и мокраћа изразито црвене боје, без икакве сумње можеш закључити да није у питању огњица гњила него огњица „гњила“ [перакутна?]. Она се назива тако због тога што је прати виша температура него код гњиле огњице. Ова огњица дели се на две врсте: једна је сасвим (права) а друга није. Сасвим права огњица носи тај назив због тога што је пропраћена појавом велике температуре и оштрим шнеумама, док је јед чист или врућ. Таква температура изазива осећај непрестаног нагризања и пробадања по целом телу, слично убодима игле, али није увек смртоносна као гњила јер поменути јед плива при врху стомака и лако га је одстранити из организма. Огњица која није сасвим „адушта“ [паклена?] траје дуже време од оне која је сасвим „адушта“, јер се код сасвим (праве) „адушта“ огњице ретко може догодити да у току њеног трајања у разним временским интервалима наступи седам пута, изузев у случајевима када лекар није присутан да одстрани јед који плива поврх стомака из организма. Огњица која није сасвим „адушта“ [паклена?] траје дуже време због тога што садржи у себи и неке особине гњиле огњице. Ако се ова огњица јавља сваког дана, она се може спречити одстрањивањем једа из стомака.

Када дође до појаве свакодневне огњице која настаје због путиридних супстанци у крви, то можеш препознати по изгледу мокраће: боја јој је црвеноцрна и мутна. Осим тога, наведена појава је пропраћена високом температуром и сувоћом у организму. Ова огњица је или дуго-

трајна или смртоносна. Уколико дође до појаве огњице због гњиле флегме, дању или ноћу, она је веома опасна и дуго траје. Од ње се човек много тресе јер се гњила флегма ухватила око стомака као слуз, и она омета природно пробављање пошто је у својој суштини хладна. Ова огњица је опасна и због тога што наступа сваки дан и од ње нема човек мира ни тренутка. Особа која болује од ове огњице осећа ноћу велики страх. Због њеног враћања не може да се одмори, услед чега осећа велику малаксалост и тегобе у стомаку, па зато губи прохтев за узимањем хране а пулс јој је слаб и променљив. Ако се догоди да се ова огњица јавља сваког трећег дана, онда она неће имати нагли ток, нити ће бити праћена високом температуром, него само појачаном грозницом. Временски размак између једног и другог напада омогућује да организам поврати своју физичку снагу, па зато лакше подноси наступе дрхтавице. Уколико се догоди да је дрхтавица приликом свакодневне огњице у толикој мери јака, слично огњици која се јавља четвртог дана, онда би се могло догодити да болесник умре трећег дана после њеног наступа. И то стога што се он за тако кратко време не може опоравити. Супротно овоме, код огњице четвртинице он има два дана одмора, за које време може ојачати свој организам. Зато Хипократ каже да дужи временски период између једног и другог напада утиче на јачање организма. Треба да знаш да се она огњица која кратко траје назива огњица гњила, јер настаје због црне жучи. Ова огњица „четвртиница", која се назива с правом „адушта" [?] будући да је настала због црне жучи, често може трајати годину дана, са дужим или краћим временским прекидима и тешко се може излечити. Осим ако би до излечења дошло природним путем, само од себе, или услед пролива праћеног трајним чупањем у стомаку, или услед наглог повраћања праћеног дугом мучнином, или услед дужег лежања у постељи са дужим подношењем тегоба као што су болови, цурење крви из носа — које је исто тако праћено несносним боловима — или ако га буде лечила нека невешта особа дајући му при томе да много једе и пије и врло кратком временском року (краћем од једног часа), због чега долази до наглог повраћања свега онога што је појео, при чему из организма избацује и отровне пнеуме и јед. До наглог повраћања може доћи и ако болесник пије хладну воду, или ако је знојење изазвано вештачким путем у бањи (купатилу). Али све ово може утицати на то да се ова огњица одстрани из организма.

г) РАЗЛИЧИТА ПОГЛАВЉА ИЗ ИНТЕРНЕ МЕДИЦИНЕ

О прейознавању клиничке слике пре неіо шшо се неко разболи

Хипократ, учитељ, саветује сваком лекару када први пут дође ради лечења код неког болесника, да се прво упозна са његовим општим здравственим стањем, а то се постиже прегледом мокраће и пулса. Из наведеног разлога преко ових чињеница не сме се површно прелазити. Осим тога, пре било каквог прегледа, треба да с њим поразговара о његовом свакодневном начину живота, тј. његовој исхрани, о томе која јела радо једе и у којој количини, да ли много пије или не, да ли много спава или не, да ли је преоптерећен радом или не, обичава ли да зими станује у топлим просторијама а лети у хладним, да ли често полно општи са женом или не, да ли живи у месту где је чист ваздух или не, као и о његовом старосном добу. Поред тога треба да му упозна природу, мокраћу и пулс, и на основу тога да донесе закључак о њему. Затим треба да му прегледа измет, јер уколико је болестан од неке болести запазићеш код њега ове појаве које ћемо ти описати: цурење крви из носа, огњицу, повраћање, огњицу четвртиницу, често знојење, врући јед, дрхтавицу која наступа сваког часа, велики осећај жеђи, губитак прохтева за узимањем хране, притисак у прсима, убрзано дисање, честу главобољу и сталну несаницу са психичким тешкоћама. Све ове промене установићеш у мокраћи, пулсу и излучевинама. На основу њих можеш донети суд о томе да ли су у питању акутне болести или не, тј. дуготрајне или краткотрајне, да ли ће код оних које се одликују високом температуром преовладати влажност или сувоћа, или — ако је у питању четвртиница — да ли ће се болесник трести и да ли ће та дрхтавица бити дуготрајна, те да ли ће при томе температура бити висока или не; затим, колико ће дуго она трајати. На основу свега тога треба да закључиш да ли ће од те болести особа коју лечиш остати жива или не. Поред тога треба да обратиш пажњу и на ове појаве: да ли болесник често мокри или не, повраћа ли често или не, да ли му лице изгледа модро, слично олову, или не, да ли му је лице бледо, анемично, потамнело, или не, као и да ли му је нос оштар и зашиљен. На основу ових симптома, као и промена у мокраћи и пулсу, може се извести неки закључак. Уколико будеш приметио да му је лице тамнобледо, као што смо већ споменули до тога је дошло због присуства хладних пнеума. Али немој веровати мојим речима док претходно не прегледаш мокраћу. Уколико будеш видео да је она бистра и са зеле-

ном нијансом, онда моје гледиште може бити прихватљиво, тј. да су пнеуме утицале на то да се охладе природна топлота и крв, и да се флегма подигла изнад једа, што је од утицаја на његову нормалну функцију. Због тога ће јед у стомаку бити кисео и тиме постати опаснији по организам. Особе које су навикле да мало једу лако оболе. Уколико им се не да ништа да једу, оне ће нагло ослабити и због тога што је функција стомака била умањена, а њихов стомак ће моћи да пробавља мале количине хране, па ће зато код болесника бити смањен прохтев за узимањем хране. Уколико им будеш давао да једу, због умањене физиолошке способности може им се догодити да умру. Због тога треба да те научимо како ћеш поступити у наведеним ситуацијама. Хипократ каже да ћеш, уколико таквим особама даш да једу, још више допринети погоршању болести, слично ономе као када се огањ потпаљује новим огњем.

Оно што сам ти о томе већ рекао и сада потврђујем, и говорим ти да ако хоћеш лечити треба да обратиш пажњу и на њихово доба старости, као и на отпорност организма, тј. да ли су у питању старе и слабе особе или лица, пошто се ове три групе лече на један начин. Таквим особама најпре треба дати млеко од бадема са шећером и понеко ровито жуманце умућено са малом количином шећера, компот од воћа, варену цвеклу, супу од младе пилетине, кисео хлеб [. . .] и јечмену воду са шећером. Наведене животне намирнице, припремљене на споменути начин, повољно утичу на организам јер га прочишћавају и јачају. Уколико после тога наступи велики пролив, подај им оне лекове који утичу на постепено смањење или престанак пролива и окрепљују их. Уколико видиш да је дошло до наглог затвора подај им лекове који ће их постепено отворити и ојачати.

Говорио сам ти о томе како се лече слабе старе и младе особе, а сада треба да ти кажем како се поступа са онима који узимају храну у изобиљу. Казао сам ти шта ће се догодити ако им даш да превише једу, као и када им то ускратиш. Исто тако кажем ти да, ако их оставиш неколико дана без хране и после им даш да једу, не чиниш добро. Погрешио си из два разлога. Прво, због тога што им ниси дао да једу, па си зато јетру оставио да испадне из функције, и друго — што си дозволио да неколико дана уопште не узимају храну а после им дозволио да претерано једу. Због неузимања хране, пошто им желудац слабо вари, оно што си им дао да једу не могу пробављати, па им се зато храна нагомилава у стомаку заједно са једом. Из наведених разлога хоћу да те научим како ћеш им давати храну. Ако заиста намераваш на прави начин да их лечиш, треба најпре да им поправиш функцију стомака, а то можеш најбоље учинити ако им даш да узимају јела припремљена од раније споменутих врста намирница од којих ће повраћати. После тога функција стомака постепено ће се поправљати и изгубљени прохтев за јелом повратити. Када се изгуби прохтев за јелом, желудац би, после тога, код болесног човека требао да буде у нормалној функцији, јер се ослободио оних пнеума које су раније штетно деловале на њега. Уколико хоћеш да га натераш да повраћа, подај му најпре једну унцу ђулапа од сирћета помешану са три унце млаке воде и после тога ће повраћати. Затим му подај да поједе компот од киселог воћа да би повраћао два до три јутра, дотле док ти се не учини да је довољно повратио. После тога подај му да једе она јела која освежавају и јачају организам.

О томе како треба дати болесним особама да пију јечмену воду и ђулап од сирћета услед горе описаних болести

Приликом давања јечмене воде са ђулапом од сирћета у терапијске сврхе, треба водити рачуна о томе да сирће буде жуто као вино. Јечмена вода се припрема на овај начин: узми четири литра воде и две унце јечма (али пази да при томе не узмеш нов јечам), и то кувај у лонцу док не видиш да је вода постала жута. После тога скини то са ватре и остави да се избистри, што је врло значајно и корисно. Овде ти напоминьем да ниједан лекар није био у стању сасвим да испита од какве је све користи јечмена вода, било да се ради о води припремљеној од јечма или његовог брашна. Јечмену воду добро је узимати против акутне и перакутне огњице, јер снижава телесну топлоту и помаже варење, а такође утиче на евакуацију гасова и на смањење отока. Осим тога, због своје велике хранљивости, она је од велике користи за организам. Зато треба да знаш да је, осим као лек против акутне и перакутне огњице, она и врло хранљива. Препоручљиво је да се ђулап, који се припрема од јечмене воде и сирћета, укува са додатком шећера, али он се тада не може употребљавати за лечење оних који имају метеоризам.

Лечење од акутне опљице

Раније смо већ говорили о ослобађању организма од штетних елемената употребом лекова, као и о начину његове исхране, али корисно је да ти у вези са овим још нешто напоменем. Ако желиш да ослободиш болесника од високе температуре, онда ово треба да чиниш постепено. При овоме треба да му дајеш да једе она јела која проузрокују хладноћу и одстрањују температуру из организма. Поред тога треба га чувати од загађеног ваздуха, преселивши га у неко здраво место где је ваздух чист, све време стављајући му хладне облоге. Даље, давати му да једе она јела која су припремљена од животних намирница које су по природи хладне, затим припремати му чај од куваних синопа, шипака или од сока госпиног биља. Овај чај који му будеш припремио треба да дуже времена држи у устима, јер што дуже буде то радио (што га више буде држао у устима) јаче ће утицати на секрецију. У многим случајевима на ово повољно утиче и клистирање са течношћу припремљеном од хладних биљака, затим од сока лубенице, краставаца, бундеве [. . .], ружиног уља помешаног са мало камфора. Ове клистире Хипократ највише препоручује за лечење акутне и перакутне огњице. Хипократ такође сматра да таква особа треба да се пресели у места где је чист ваздух. Уколико она није у могућности да промени место боравка, онда је треба хладити и дати јој да пије вино. У случају да осећа велику жеђ, треба јој дати да пије мало слатке воде, али не чисте него помешане са јечменом водом, па и то јој не треба давати онолико колико она жели. Ако установиш да је дошло до повишења телесне топлоте, онда оболелог умивај водом у којој су претходно били потопљени изданци врбових гранчица или јој је била додата ружина водица, водица локвања или љубичице. Ако се ради о јакој особи, онда узми већу количину ружине водице и лишће мурте или наранџе, прах од сандалије, мало камфора, и у то досни неколико

капи вина које има добар мирис. Све ће јој ово добро користити као заштита од било које врсте загађеног ваздуха.

О начину исхране говорили смо ти раније; у случају да приметиш да услед постепеног хлађења организма болест почиње постепено да пролази, онда болеснику подај да пије сок од бундеве или лубенице, а затим сок од краставаца или салату са сирћетом, што ће му бити од користи. Уколико се ради о слабим особама, најпрепоручљивије је да им сасвим утолиш жеђ и снизиш им телесну топлоту, дајући им у ту сврху кисео хлеб умочен у пресну сурутку. Ако приметиш да са појавом температуре наступа и пролив, онда им подај да једу кисео хлеб наквашен у соку од киселих шипака или киселог грожђа. Док, уколико имаш воду од грахора, подај им њу да пију и стављај им облоге од ружиног сока, наравно уколико је доба њеног цветања. У случају да није, онда им то чини са ружином водицом и прахом од сандаловог дрвета, као и са камфором и са водом од коријандера: све то заједно помешај и стави болеснику облоге на стомак и чело. Уистину ти кажем да то хлади и спречава појаву температуре. Уколико се догоди да немаш ниједан од горе описаних лекова, ти онда узми буачак, сирће и ружину водицу, а уколико ни њих не буде — онда узми само сирће и стављај му облоге. Ако наступи обољење плућа, кашаљ или осећај некакве тежине у глави, онда то говори да су се у њој накупиле пнеуме и зато болеснику треба ружином водицом мазати чело односно слепоочнице. Уколико немаш ружину водицу намажи му главу са сирћетом и нека је пари. Ако закључиш да до тога није дошло услед обољења органа за дисање, нити од било чега другог о чему смо ти раније говорили, ти пази да при овоме не поступиш онако како то чине неки лекари који — када примете да таква особа нема високу температуру у глави — ошишају јој косу и намажу главу женским млеком. Ако будеш тако поступио погрешићеш, јер због тога болеснику може да се појави апостема у глави и он може да умре. Уколико приметиш да је до појаве температуре дошло због колере, слободно му можеш ошишати главу и намазати је женским млеком. Закључићеш уколико пати од несанице, односно мало спава, да је до температуре дошло због колере. При томе нос му је сув, осећа велику жеђ и нема апетит. Када уочиш горе описане симптоме све твоје мисли треба да буду усмерене на то како да га ослободиш отровних пнеума у стомаку. Уколико му нос и лице буду изразито црвени, због чега изгледају као да су отечени, нећеш погрешити ако му пустиш извесну количину крви из носа или му хладиш јетру хладним облозима. Приметиш ли да му је стање промењивог карактера, и на основу постојећих симптома установиш ли да ће наступити знојење, обрати већу пажњу на њега и немој му стављати хладне облоге јер га то исцрпљује. Ако установиш да је у питању акутна огњица треба да му ошишаш главу, јер уколико то не учиниш нашкодићеш му зато што ће пнеуме кружити, односно оне ће се поново вратити на исходишно место, па ће се саме разграђивати проузрокујући тиме велике тегобе у глави. Уколико болесник осећа потребу за спавањем подај му мало семена од црног мака: тако ћеш му помоћи да заспи.

*Напомена о оним акутним и смртоносним болестима које се јављају при појави акутне опљице и грознице**

Прво ћемо се осврнути на појаве које настају у акутној огњици и грозници, а после тога говорићемо о њиховом лечењу. Поред њихове поделе на врсте осврнућемо се и на узроке њиховог настајања. То ти говоримо зато што се при јављању ових обољења обично прво јавља дрхтавица, а потом грозница са високим температуром, зевањем и слабим знојењем. Затим долази до изненадног крварења из носа, које може трајати дуже време и повремено бити праћено малаксалошћу, општом слабошћу, осећањем велике жеђи, дубоким сном са тешким буђењем, јаким боловима у глави, сталним кашљем, грозницом, губљењем прохтева за јелом, или — уколико овај постоји — храна се болеснику чини као да је без икаквог укуса, што је све праћено слабим варењем и сталним штуцањем.

Лечење од грознице и телесне измучености (ломности)

Треба да знаш да се при свакој грозници у организму непрестано смењују хладни и топли таласи, тако да након хладних наступају топли, због чега се болесник интензивно зноји. Ово знојење није повољан знак јер се зној због поновног наступања хладноће не може сасвим излучити, па се кроз кожу поново враћа у организам. У том случају искусан лекар требало би да болеснику увије прсте на рукама и завије чланке на ногама, намаже му стомак маслом од копра или уљем од романике, пошто ће му користити при знојењу. Скрећем ти пажњу да треба да му завијеш спомењута места на телу, било да се ради о акутној или огњици неке друге врсте. Поред тога, треба да га намажеш уљем од романике које је помешано са истуцаним кореньем од крина. Постоје и други лекови који добро делују на споменуто обољење као: дивљи рен, рицинус, рута, дивљи босиљак, баучак, бибер. И ако му даш било који од њих, биће му од користи. Оног тренутка када ишчезне талас хладноће треба да припремиш маст којом ћеш га намазати. Маст се припрема на овај начин: узми семе од синопа и ашафетида и скувај га у води, затим процеди и у ту воду додај исту количину маслиновог уља, па поново кувај све док вода не прокључа. Са тиме га намажи као што је горе описано, јер ће му то помоћи.

О припремању масти за горе описану болест

Ова маст се припрема на следећи начин: узми копар, мирту, руту, дивљи босиљак, бибер и бухач, и све то заједно добро скувај у вину, затим процеди и у то вино долиј уље од сузама, па опет кувај све док вино вино сасвим не испари тако да остане само уље. То је уље добро за раније описане болести, а за њих је добро и „обротано“ уље. И да знаш да је мазање таквим уљем корисно [. . .]. Осим тога користе за оне болести и поједини напици; најбоље болеснику можеш помоћи ако му будеш

* У старој медицини грозница (дрхтавица) није сматрана синдромом обољења већ посебним обољењем. (Прим. прев.).

давао да пије млаку воду. Уколико приметиш да му се после попијене воде није жеђ утолила, скувај у води семе од аниса, дивљег босиљка, селена, копра [. . .], рута и куст, јер треба да знаш да свака биљка која је по својој природи топла апсорбује грозницу и спречава дрхтавицу, а када будеш успео да одстраниш грозницу успећеш да одстраниш и температуру. Ако видиш да и после смењивања топлог и хладног таласа у организму не долази до процеса знојења, подај му да пије у малој количини топле воде мало сока од вргања са мало опија, након чега ће се ознојити. Или му подај митридато, цимет, бибер, дивљи босиљак или медени сируп у коме су били скувани рута и ашафетида, бухач и бибер.

О лечењу пре него што наступе дрхтавица и грозница

Уколико желиш да човека излечиш од горе описаних болести, или спречиш да од њих оболи, прво треба да установиш његово здравствено стање и то бар један час пре наступа напада дрхтавице која настаје услед грознице. Неопходно је, при томе, да му даш да пије одговарајуће пилуле, и то један час пре појаве дрхтавице. А те се пилуле овако припремају: узми измирну, мира и опија, и све то истуцај заједно; затим додај мању количину крављег лоја и мешај док не буде налик на тесто, па од тога начини пилуле. На један час пре наступа дрхтавице постави га у седећи став и постељу помери поред пећи, при чему гледај да кућа буде добро загрејана. Нека се ту, поред пећи, добро загреје, а потом му подај пет комада оних пилула са мало топлог вина. Затим нека легне и добро се покрије, и тако лежи све док не видиш да почиње да га хвата грозница. За све ово време немој више ништа предузимати него сачекај други временски рок, седми дан. Уколико приметиш да у том временском року наступа дрхтавица, тог часа му подај једну кашику [. . .] горке тиквице [. . .]. Ако немаш при руци ниједан од ових горе описаних лекова, ти му подај ауре или златне пилуле, јер су оне најефикасније за лечење горе описаних болести.

Лечење од претераног знојења при акутној опљици и грозници

Претерано знојење које прати поменуту болест треба лечити односно спречити и свести на што је могуће мању меру, јер уколико то не учиниш таква особа ће много ослабити пошто ће се знојењем излучити велика количина течности из организма. Зато је препоручљиво да таква особа буде смештена на хладно место. Ако се ни на овај начин не може спречити претерано знојење, онда јој треба ставити хладан облог од сирћета и ружине водице на полни орган. Док зној не треба често отирати јер ћеш јој на тај начин сувише исушити кожу, па услед те сувоће може доћи до несвестице или појаве дрхтавице. И да знаш, што болесника будеш више брисао знојење ће бити све интензивније, а услед тога и већи губитак течности из организма, па се он суши и гори сам. Уколико му не обришеш тај зној, он ће се згрушати на површини коже и болесник се више неће знојити. Поред тога, треба да га намажеш соком од врбе [?] или маслом од шипка, маслом од мирте или машћу која хлади. Ова

маст се припрема на следећи начин: узми цвеће од шипка и мирте, сок од дивљих јабука, сок од дивљих крушака и исту количину маслиновог уља. Све заједно добро прокувај, а потом процеди и тиме га намажи; тако ћеш сасвим спречити процес знојења. Уколико не будеш имао горе наведене лекове, онда га намажи сирћетом помешаним са водом. Још боље ћеш учинити ако у том сирћету помешаним са водом скуваш шишкије; ово делује ефикасније против знојења. Ако видиш да му знојење и после тога не престаје, ти га онда намажи соком од дивљег грожђа, соком од врбе или соком од чуваркуће [?]. Уколико ни тада не престане, обложи му цело тело лишћем од букве наквашеним у сирћету. Осим тога подај му да пије ђулап од сирћета. Ако видиш да и након свега тога не можеш зауставити знојење, онда му стављај снежне облоге на прсте и табане, а у случају да немаш снега — ти га онда окупај у хладној води, разуме се ако је довољно јак да то може поднети.

О јаком цурењу крви из носа код особа оболелих од акутне опљице

Треба да знаш да ако човек лежи оболео због акутне огњице па почне да му цури крв из носа, то у сваком случају не треба спречавати. Али уколико видиш да много цури, и да човек због губитка крви малаксава, онда му стави [. . .] на затиљак, и то с оне стране на којој му је ноздрва из које му тече крв. У случају да му тече из обе ноздрве, ти му му онда постави [. . .] с обе стране. Затим му убрусима обмотај сваку руку посебно и смести га на хладно место; истовремено нека накваси полни уд са сирћетом. Уколико видиш да крв постепено престаје да цури, то му онда немој поставити [. . .]. Раније смо ти описали и друга средства којима се може крв зауставити. Ако се догоди да особа има огњицу четвртиницу и крв почиње да јој цури из носа, ако то није у великој количини, онда се надај скором оздрављењу.

О повраћању

Видиш ли да особа која је оболела од огњице четвртинице или од акутне огњице (које настају због сувишне количине једа у стомаку) не повраћа, онда ти болесника натерај и на ово: подај му да пије ђулап од сирћета помешан са топлом водом, наравно само у оном случају ако видиш да је то у стању да поднесе. На тај начин очистиће се стомак од нездравих пнеума и једа. Уколико установиш да се тиме неће ослободити од свега овога, онда му подај мало алоје са [. . .], јер ће му много помоћи. Затим му опет подај ђулап од сирћета или од шипка, па ако видиш да повраћа тај ђулап подај му у три пута сок од шипка, али не сувише кисео. Поред овога подај му ђулап од метвице — ставивши у њега неколико зрна од киселих шипака, али да не буду сувише кисела, јер ћеш у обратном случају спречити евакуацију штетних пнеума из стомака, односно сам процес повраћања. Уколико се догоди да те штетне пнеуме буду одстрањене болесник ће осетити малаксалост и повраћање ће бити све интензивније. У том случају можеш му дати сваку врсту хране и то која је по природи кисела; ако није кисела онда је треба преузимања закиселити. Затим му

стављај хладне облоге на стомак, наквашене у куваном киселом вину или сирћету. Када је избљувак црне боје или боје земље, онда намочи сунђер у сирће и постави оболелог на стомак — што ће му бити од користи. Ако се догоди да ово не спречи даље повраћање, ти онда покушај да то учиниш са другим лековима, о којима је било писано у другим списима.

О проливу

Још од раније смо ти говорили о проливу, а сада ти само напомињемо да, ако установиш да излучени измет заудара, будеш сигуран да је до ове појаве дошло због присуства једа. При оваквој појави, без обзира на отпорност организма, корисно је да то стање потраје дуже. Када је пролив сувише чест болеснику треба испитати мокраћу и обратити пажњу на опште стање организма. Ако приликом прегледа измета не установиш у њему крв и мехуриће гаса, нити је боја измета слична боји земље, а уз то још не садржи излучене и некротичне комадиће слузокоже црева, онда се не мораш журити са лечењем. Наравно, само под условом да је кондиција болесника у задовољавајућем стању и да процес не траје дуго. У случају да установиш неку од наведених промена, онда пролив треба зауставити. То се постиже давањем болеснику старог сира куваног у оцту са додатком сока од боквице. Подај му, осим тога, електуарио од оскоруша и друге лекове који хладе и умањују секрецију, а о чему смо ти говорили у ранијим поглављима.

О великој жеђи

Оним особама које осећају велику жеђ треба прво ошишати косу, а потом главу намазати ружиним уљем. Поред тога треба им дати да пију сок од лубенице и да једу мешавину начињену од семена краставаца, лубенице, бундеве и диње, и да непрестано држе у устима комадић шећера. Осим тога, подај им да једу куване шљиве и вишње, али при томе пази да не буду заслађене са медом. Затим им подај сок од сладића са семеном од лоћике (салате) и сок од плода тамархинде.

Рећи ћу ти како да знаш да ли је до наступања те жеђи дошло због врућине или хладноће. Хипократ сматра да се она, ако је до ње дошло због хладноће, може сузбити дугим спавањем, а ако је узрок жеђи велика врућина, онда ћеш то познати по томе што се она може угасити дугом несаницом.

О прекомерном спавању у огњици

Ону особу која за време огњице сувише дуго спава треба често будити, а то ћеш учинити гласним причањем или смејањем, тако да та бука може да је пробуди. Али, догоди ли се да она и поред тога и даље спава, ти јој онда завежи полни уд и чврсто га затежи све дотле док не осети бол. Осим тога, стави му у очи кап ружиног уља. Уколико се догоди да се болесник и поред овога не буди, ти му онда постави мирисаву смолу испред носа; а уколико немаш миро ти, место њега, употреби голубињи измет и постави му вандузе између плећа.

О онима који осећају велики притисак (тежину) у глави и због тога не могу спавати

Приликом таквог стања на те особе треба пазити и не треба им дозволити да руком чешу или трљају главу. Главу им немој прати цеђем, него је само намажи маслом од ромонике или од исопа, и подај им електуарио од рицинуса.

О оним особама које леже у оњишци и због тога се непрестано окрећу с једне на другу страну, немогући да се смире на једном месту

Уколико наступи овакво стање код болесника, онда треба да размислиш како ћеш да му начиниш и припремиш уље које ће ефикасно деловати против таквог стања у његовом организму. То уље се овако припрема: узми маслиново уље и семе од лоћике (салате) и са тим поступи на исти начин као кад припремаш уље од руже. На исти начин се припрема и уље од локвања као и уље од бундеве. Пошто си му, претходно, ошишао косу, намажи му тим уљем главу и нос. При томе нећеш погрешити ако му даш да мирише корење од мандрагуре или локвања, али пре тога болесника треба удаљити од ватре. Ако приметиш да овакав начин лечења не делује ефикасно на његово стање, односно да болесник не може ни после овога да се смири, онда му подај ђулап од млека. У случају да се ни на тај начин не може смирити, подај му неколико упаљених свећа да их држи у рукама, а око њега нека људи галаме и гласно говоре. Осим тога, привежи му сваку руку посебно у пределу шаке са крајем одела и што више затегни тако да осети бол, а ноге му, такође, свежи у области глежњева. После извесног времена одвежи му прсте на рукама, узми свеће и постави их у свећњак покрај њега, и у онај час када затвори очи ти му реци да спава.*

[. . .] непрестано, док не видиш да си му одстранио слуз и рапавост језика. Уколико установиш да у томе ниси успео, ти онда узми сунђер и накваси га у ружином уљу, које си пре тога мало посолио, и тиме му отари језик, јер ће му то много помоћи при оваквом стању. Говорио сам ти да до наведених промена долази због велике сувоће, зато би требало сам да размислиш о томе како ћеш је одстранити. Познато ти је да у случају оваквих промена болесник треба да узима течна јела која хладе, што ће ублажити клиничку слику. У случају да си ово сметнуо с ума, ми ћемо те на то подсетити. Видиш ли да наведеним средствима ниси успео да му одстраниш рапавост језика, било бо добро да му даш и друга средства која хладе и омекшавају. За ово је препоручљиво да болесник држи у устима баупио наквашен у ружиној водици, или семе од дуња и јабука наквашено у ружиној водици, или оно семе које се налази у тамархинди (индијској урми). Осим тога, може да држи у устима комадић индијске соли величине бобовог зрна, при чему му не треба дозволити да спава на перинама; реци му да приликом спавања заузме обрнут, супротан положај: са ногама на јастуку а главом доле.

---

* У наставку следи л. 99 б који због оштећења није могао бити транскрибован и преведен. (Прим. прев.).

Овде почиње о јакој кијавици

Када видиш да човек много кија у огњици, при таквој појави треба да будеш опрезан и да је спречиш јер у супротном, ако га оставиш у таквом стању, може доћи до појаве разних болести које проузрокује кијавица. На пример, услед тога глава због пражњења постане лака, па наведена појава може изазвати цурење крви из носа, после чега човек ослаби и може му се јавити вртоглавица. Зато треба да му често трљаш нос, врат и грло, а палцем горње непце. Ово се ради тако да му прво отвориш уста, истовремено стиснеш му јако прсте на рукама и укапаш му у уво неколико капи топлог маслиновог уља. Испод главе му стави топао перјани јастук и чувај га од хладноће.

О главобољи за време акутне опљице

Таквој особи треба прво да свежеш руке код прстију и ноге код зглобова (и то сваку посебно), затим да је јако масираш, трљаш јој дланове, а осим тога и ошишаш јој косу. Поред тога пери јој главу често водом у којој су биле куване ружица и лубеница, затим је осуши и намажи ружиним уљем. Ако видиш да јој од тога није лакше, ти јој онда намажи главу уљем од камилице и подај јој лепу ариопопавиш [?]. Уколико сматраш да је у питању јака особа, мажи јој главу често козјим млеком, док ако се ради о слабој особи онда женским млеком. При томе води рачуна и о томе да јој стомак не буде пун хладних пнеума, јер се може догодити да после мазања поменутим средствима оваква особа и даље спава, после чега ће осећати тегобе. Ако установиш да њезин организам садржи сувише хладноће, а ради се о јакој особи, ову треба да уклониш са лековима који не делују драстично. Ако су у питању слабе особе, онда их треба клистирати, јер се на овај начин евакуишу из организма гасови који су настали због постојеће хладноће.

Овде почиње о појави кашља код болесника за време опљице

Да знаш да се кашаљ код оваквих особа јавља због велике врућине и губитка течности из организма, јер та врућина загреје плућа и суши их више него што то треба, и тиме зачепљује дисајне путеве, што доводи до стварања пене која проузрокује појаву кашља. Због тога такве особе треба да у устима држе пилуле „дебјеке“ [?], а уколико их немају онда нека узму сок од госпиног биља или уместо овога нека употребе исту количину баучка (псилиума) увезану у крпицу наквашену у ружиној водици, и нека тиме често влаже језик.

О губљењу прохтева за узимањем хране код болесника за време акутне опљице

Када човек лежи болестан од акутне огњице, па је због тога изгубио прохтев за узимањем хране, треба да знаш да је то због згуснутих пнеума

које поремећују функцију мозга. А до тога долази зато што те пнеуме покрећу јёд, који због тога почиње да ври у стомаку више него што је потребно. У оваквој ситуацији треба да му помогнеш, а то ћеш учинити ако му најпре саветујеш — разуме се ако установиш да то његовом организму одговара — како ће најлакше да повраћа. То ће постићи на тај начин да прст стави у грло. Ако у томе не успе, нека то понови више пута. Уколико се догоди да и поред тога не може да повраћа, онда му треба испитати стање мокраће. Ако при томе установиш да му је мокраћа на рубу тамна а да се на дну примећује талог сличан блату, онда буди сигуран да је конституција његовог организма јака и да су се густе пнеуме и јёд у стомаку спекли (стврднули), због чега не може добро пробављати. Када желиш да одстраниш из стомака те згуснуте пнеуме и јёд овако поступи: прво му подај ђулап од сирћета помешан са водом, али само у случају ако је његов организам отпоран. У тај се ђулап може додати и комадић од вргања величине бобовог зрна. Уколико болесник поврати, знај да ће му се повратити прохтев за узимањем хране и тиме ће му се знатно олакшати опште стање болести. Поред тога, треба да нађеш пријатне мирисе и да му их стављаш испред носа да их мирише, а то су следећи мириси: комадић платна натопљен у сирћетном раствору и одговарајућа количина летуарија са мало вина. Уколико хоћеш, можеш му дати и малу количину јела припремљеног од јетре, бубрега итд. помешаног са сирћетом, или месо од младе јаретине, исто тако помешано са сирћетом. Исецкај, затим, било коју врсту воћа које хлади и додај у то мало пелина и постави му на стомак. Ако му при том намажеш стомак ружиним уљем, још више ћеш му помоћи.

О онима који имају црн језик за време оїњице

Пре него што приступиш лечењу оболелог треба да му са баучком (псилијумом), помешаним са ружином водицом, отареш црнило са језика. У случају да га не можеш лако одстранити, ти му намажи језик са ружином водицом помешаном са бадемовим уљем. Ако у ову емулзију додаш и мало шећера нећеш погрешити.

Овде почиње о онима који имају дрхтавицу праћену са високом телесном тоїлоїом (температуром)

Треба да знаш да дрхтавица настаје услед присуства велике количине јёда у стомаку који превише ври, па се због тога шири ван њега и у друге органе. Зато таквој особи, пре него што је ухвати дрхтавица, треба дати једну коцку од киселог хлеба наквашену у соку од шипка и у соку од киселог грожђа. При овоме треба да знаш да је, и кад наступи дрхтавица, тиме најбоље можеш лечити. Ако је неопходно, подај јој и мало старог вина у количини од три унце. Много ћеш јој помоћи и ако јој даш кувани јечам са неколико зрна од киселог шипка.

Овде почиње о отежаном дисању за време болести

Знај да до отежаног дисања може доћи из више разлога: прво, због сталног губљења влажности из организма, што доводи до сувоће у дисајним путевима услед чега они постају сужени. До овога може доћи и у случају када из главе почиње да се шири по бронхисима и њиховим гранама густа слуз, при чему постоји опасност да се човек угуши. Друго, наведена порава може наступити и услед постојања природних пнеума које су се нагомилале у жилама главе и грла, због чега човек изгуби глас и моћ говора, и зато шишти као губавац. Сва три описана обољења лече се тако што болеснику треба дати ону врсту лекова који хладе и појачавају секрецију, чиме спречавају да се због тих болести човек угуши. Ти се лекови овако припремају: узми прах од белог сандала и помешај га са ружиним уљем и тиме му мажи стомак и грло. Затим узми кору од зелене бундеве, истуцај је и помешај са претходним, па је болеснику стави на стомак и око грла. Поред тога, намажи му грло кокошијом, гушчијом или пачијом машћу.

Овде почиње о великој потиштености која се јавља код човека када лежи у акутној отњици

Када човек лежи у акутној огњици и падне у дубоку депресију треба знати да то утиче да неке пнеуме почну да се шире према површини стомака, услед чега се јавља чупање и пробадање. Због тога му треба хладити и окрепити стомак, што се постиже оним јелима која се препоручују за исхрану преко лета. Затим му намажи стомак ружиним уљем помешаним са белим сандалом или гушчијом, кокошијом или пачијом машћу. Поред тога, свежи му руке код прстију и ноге код зглобова и подај му да мирише пријатне мирисе. Затим, нека једе јела која хладе и имају пријатан мирис, који ће добити ако се пошкропе ружином водицом и са соком од локвања, помешаним са белим сандалом. Исто тако, многима користи и ако се клистирају са лековима који хладе. Клистир се овако припремају: узми сок од бундеве, сок од тлоша [?], сок од шемпор виве [?], ружино уље и све то помешај. Ово ће му бити од користи.

Овде почиње о тешкоћама при гутању

Да знаш да они који тешко гутају сигурно имају велику врућину у стомаку, која се споља слабо осећа. Та врућина осуши им гркљан и зато он постаје рапав и сув, због чега болесник тешко гута. У таквој ситуацији одмах му пусти крв из јетрене жиле и клистирај га лековима који хладе и отварају. Ти лекови не смеју да хладе [?] и спадају (сврставају се) у други степен. Осим тога, подај му да пије воду у којој су биле куване шљиве и индијске урме.

О онима којима су често хладне руке и ноге

Хипократ говори да многе особе имају одоздо затворен стомак, а отворен одозго, због чега имају високу температуру у организму. Ова врућина шири се према глави не обухватајући остале делове тела и због тога су болеснику руке и ноге хладне. Такве особе треба да често држе руке и ноге у топлој води и не би требале пити хладну воду.

Овде почиње о огњици и грозници које настају због колере

Знај да постоје три врсте грознице које настају због присуства велике количине колере у организму. Прва је она која траје један дан, а другог већ почиже да јењава; друга траје само један дан. При појави ове последње многи лекари греше ако је не сматрају болешћу. Трећи облик се назива каужон и његови су симптоми исти као код већ споменутих огњица. Разлика је само у томе што, у периоду од наступања овог облика огњице и њеног попуштања, болесник непрекидно има температуру. Она огњица која траје један дан а други не, није много опасна по човека и настаје због правог жёда. До њене појаве може доћи и услед густог гњилог жёда који се помешао са флегмом и почиње да се распада. На тај начин настаје горе описана огњица. И да знаш сасвим поуздано, да се у овој огњици, када после попуштања грознице поново наступи напад температуре, ради о грозници која је настала због постојања споменуте гњилости. Овде треба додати да ће, ако ова огњица траје дуже време, доћи до отицања слезине (спленомегалије) и појаве хидропса — који се још назива хидропизам. Грозница која се зове каужон спада по својим одликама у групу свакодневних огњица, с тим што у почетку има тежи облик и што се брзо шири по свим жилама и јетри, премда најчешће оштећује оне жиле које се налазе у близини срца. И у оној грозници која [. . .] жёд се такође шири по жилама, а у грозници која настаје због жёда тај жёд доцније бива накупљен између коже и поткожног ткива, због чега болесник не осећа жеђ. Док у грозници која [. . .], болесник осећа велику жеђ, затим дубоку потиштеност и не може да се скраси на једном месту. Осим тога, веома је нестрпљив и склон свађању, у устима осећа велику горчину и сувоћу, глава га све више боли, док је врућина све јаче изражена.

2. СПИСИ О ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА

а) УВОД У ЕПИДЕМИОЛОГИЈУ (л. 61а — 64а)

Овде почиње о инфективној опљини и о њеним врстама. О великим и малим богињама и о другим болестима које имају епидемијски карактер

Догађа се да се ваздух затрује и да у њему постоји гњилост (инфективна мијазма). Такође се догађа да се затрује и вода када доспе у њу гњилост из ваздуха, која под утицајем топлоте или хладноће [?] почиње сама од себе да се распада и шири непријатан задах. Аристотел, учитељ, сматра да у природи постоје само четири основна елемента који не могу сами од себе да труле: први би био вода, други земља, трећи ватра, а четврти је ветар. Према томе, они који су тврдили да се ова четири елемента могу распадати били су на погрешном путу, због тога што ти основни елементи не садрже у себи никакав отров нити гњилост. Да би могао да разумеш како може доспети гњилост у ове елементе, ја ћу ти то објаснити. То се најчешће дешава ако наступи у војсци велики помор услед присуства гњилости (инфективне мијазме), па се лешеви не могу покопати већ се бацају у воду или остављају незакопани, да се распадају Ово се догађа и ако, због великих угинућа изазваних разним епизоотијама код домаћих и дивљих животиња и гмизаваца, у ближој и даљој околини њихови лешеви остану незакопани, па се под утицајем сунчеве топлоте распадају, ширећи у својој околини непријатан задах трулежи. Затим се исто ово дешава и ако се у текуће или устајале воде бацају лешеви. На тај начин ваздух и вода постају гњили (инфективни) јер се они сами од себе не могу распадати, осим ако се не помешају са покваренim ваздухом који садржи у себи гњилост која може доспети преко ветра и у здрава места и тада она, због њеног присуства, постају затрована и трулежна, односно заражена. Много пута се догађа да се затровани ваздух ствара и у шупљинама земље [?], о чему пише Аристотел у књизи *О природи ствари*, па се преко те гњилости могу затровати (инфицирати) ваздух и вода. Та „гњилост" штетно делује на људски организам, јер она утиче на појављивање инфективних огњица. Од сувог и загађеног ваздуха настају и колеричне огњице. Инфективне огњице могу настати и из других узрока и то најчешће онда када је време облачно и ваздух влажан. Ако је лето суво и није кишовито, ређе ће се појављивати инфективне огњице. Али у случају да се јаве, оне ће бити теже и раширеније од осталих огњица. Због тога и Аристотел каже да на њихово појављивање најповољније утичу сезонске атмосферске прилике. Са овим

гледиштем многи се не слажу, тако да једни говоре једно, а друго друго. Али они који тако мисле у заблуди су: у оно о чему смо ти у вези са овим раније говорили имали смо прилику да се и лично уверимо. Из наведеног разлога сматрамо да треба да ти укажемо на чињеницу да епидемије настају из два узрока. Први је гњилост (инфицираност) воде и ваздуха, о чему смо већ раније писали, док у други спадају атмосферске прилике, са којима треба да се доведе у везу и утицај околине. Велики утицај на појаву епидемије имају нарочито атмосферске прилике, као и сама околина. Влажност присутна у атмосфери утиче да и ваздух постане влажан, што опет има велики утицај на сам процес распадања и то не само у води већ и на земљи. У оваквој ситуацији инфицирани (мијазматични) ваздух доспева до срца и инфицира животни дух који се налази у њему, као и природни животни дух. Када тај затровани ваздух доспе до срца и око њега се накупи, онда се знатна количина телесне течности почне разлагати. То проузрокује стварање велике топлоте и она, пошто изађе из унутрашњости организма, почиње да се шири по целом телу. Услед присуства те гњилости настају инфективне огњице. Због тога ће се, ако људи буду изложени деловању оваквог ваздуха, код њих јавити оваква врста огњице. Али, и поред тога што је мијазматични ваздух доспео у људски организам, он на свакога не мора увек штетно деловати, већ само на оне који нису предузимали никакве превентивне мере пре него што се појавила инфективна огњица у околини, или ако им је организам већ био пун нездравих (мијазматичних) пнеума. Они код којих то не постоји нека се не плаше да ће оболети од инфективне огњице. Организам бива нарочито ослабљен због претераног сексуалног општења. Затим због превеликог знојења, нарочито онда ако су се, због честог купања, отвориле поре на кожи. У случају када не постоје препреке за инфекцију услед дејства спољне топлоте, отпорне снаге организма биће сасвим ослабљене и он ће бити доведен у стање потпуне неотпорности. Ово се може лако препознати по постојању високе огњице, па изгледа као да организам гори у пламену, односно као да се налази у пламену. Због великог испаравања течности из организма болесник стално осећа жеђ и зато му је језик сув. После овога наступа малаксалост, док прохтев за узимањем хране сасвим ослаби. Стога је узалудан сваки покушај да болесника повратиш, иако му дајеш да једе укусна јела. Истовремено наступају поремећаји у функцији желуца; у вези са овим јавиће се оток слезине (спленомегалија) и болесник ће пасти у депресију. Осим тога, поред опште слабости јављају се суви кашаљ, дрхтавица, бунцање и несаница. Кожа постаје лако растегљива, док се под пазухом и на другим местима јављају болна места која могу бити модра или црвена. Она су обично добро изражена, али доста пута могу бити и слабо уочљива. У случају појачане секреције жучи постојаће стални надражај на повраћање; преко дана пулс ће бити убрзан и слаб, а преко ноћи врло фреквентан. Тада се обично јављају симптоми који су слични онима код хидропса и профузног пролива. У последњем случају измет ће бити редак, слузав и непријатног задаха. Садржаваће и мехуриће гаса. Са мокраћом ће се излучивати колера и маланхолија. Избљувак ће бити помешан са колером, док ће зној имати непријатан задах.

Симптоми инфективне огњице у почетку нису јасно изражени и то је тако све дотле док њене инфективне отровне пнеуме и инфективне ми-

јазме не доспеју у организам у довољној количини и не почну се у њему интензивно размножавати, а о чему смо већ писали. Огњица најчешће почиње са осећањем хладноће, после чега наступа дрхтавица и затим [. . .] Без обзира на то што се ради о правој инфективној огњици, болесник у почетку болести није свестан тога. Његов пулс постаје врло брз. Када клиничка слика болести постане јасна, онда и болесник постаје свестан свога стања, а то се догађа онда када се инфективна огњица прошири по свим крвним судовима [?]. У том случају, приликом палпације, осетиће се убрзан пулс. У вези са овим Хипократ каже да када лекар установи овакво стање, у случају да му за постављање праве дијагнозе недостаје неки од елемената, па макар и да постоје други, он треба да бежи од болесника пошто ће овај ускоро умрети. По Хипократу, ако су поменути симптоми јасно изражени, лекар треба нарочито да обрати пажњу на то да ли се болеснику из уста осећа непријатан задах, и ако га осети онда нека зна да је то, и поред тога што је дошао да га лечи, узалудно јер ће болесник, сасвим сигурно, умрети. То је због тога што му се гњилост (мијазма) не само сасвим угњездила у срцу већ се и згрушала у њему.

О знацима који ушичу на појављивање инфекшивних оіњица

[. . .] и када почне рано да дува топли јужни ветар (аустер), као и онај који се назива „сунчани укеман" [?], нарочито онда ако буде дувао више дана. Време ће онда бити облачно и влажно, и поред тога што изгледа да би се могло (лако) променити у кишовито. Али до тога неће доћи већ ће оно остати и даље суво, јер знај да инфективна гњилост и преко зиме остаје активна. Летње епидемије су теже зато што дуже трају и зато су губици од њих већи. Оне ће се јавити и ако пролеће буде хладно и мање кишовито, а после тога почне више дана да дува топао и влажан јужни ветар (аустер), због којег ће се време променити постајући влажно и магловито. Овај ветар најчешће дува око недељу дана, а затим престане и време се пролепша. И да знаш, ако наступе овакве климатске и атмосферске прилике, можеш очекивати појаву епидемија. Када наступи лето, ако су ноћи хладне, а преко дана је време тмурно, влажно и топло, онда знај да је стигла куга; осим тога, надај се и појави епидемије великих и малих богиња, као и других обољења која имају сличан карактер. У случају да се догоди да преко лета буде велика врућина уз врло променљиво време, превише топло или свеже, као и да дувају различити ветрови онда, такође, треба очекивати да ће се појавити епидемија куге. Указаћемо ти на још једну чудну појаву, која се јавља само у таквим временским приликама када се у ваздуху налази гњила материја, и то онда ако се наведене временске појаве јављају узастопно, једна за другом. Због оваквих околности ваздух ће бити загађен са гњилошћу (мијазмом) и преко њега ће се затровати (инфицирати) вода и земља.Ово се може препознати још и по томе што долази до великог размножавања жаба, пошто вода у којој постоји гњилост представља добру средину за њихово размножавање, али зато не и земља. Због тога ће се тада на земљи видети много гамади, инсеката и гмизаваца који су напустили своја склоништа. Исто тако могу се видети и многобројне дивље звери, које излазе из

својих јазбина и беже пред људима [?]. Слично је и са птицама које, остављајући јаја у својим гнездима, лете на све стране. Ако све ово видиш, онда са сигурношћу рачунај на скору појаву епидемије куге и знај да ће она по својим последицама бити тешка.

Овде почиње о лечењу инфективних огњица (64 б — 73 б)

Најпрепоручљивији начин за лечење инфективних огњица је [...] обилно пуштање крви и чишћење (пургација). Ако ти се чини да болесник има сувише крви (да је црвен у лицу), прво му пусти крв па му онда подај неко средство за чишћење. У случају да има много колере или гњиле (инфициране) пнеуме, онда му, исто, прво подај неко средство за чишћење, па му опет пусти крв. Такође треба да расхладиш (проветриш) просторију у којој се болесник налази или да га преместиш у место где је ваздух чист и здрав (да није инфициран мијазмом). Осим тога, препоручује се да се у соби где се налази болесник држи воће које лепо мирише: јабуке, дуње, наранџе, те друго воће пријатног мириса. Препоручује се исто тако да се под у кући поспе лишћем и травама које лепо миришу. Осим тога, оболелом треба да мажеш усне, нос, руке и ноге ружином водом помешаном са белим сандалом и камфором. У исте сврхе се препоручује растурање по поду гранчица од врбе попрсканих ружином водицом. Са њоме треба оболелог чешће мазати по лицу и целом телу и ако можеш добро је и да њоме попрскаш просторију у којој се налази болесник. Исто тако, припреми миришљаву водицу од врбовог лишћа и локвања и са њоме попрскај просторију. Врло је добро ако у кући постоји студенац, јер се са водом може често поливати под, услед чега ће из куће бити уклоњен рђав ваздух (инфективно—мијазматични). Болеснику треба такође дати прах од камфора [...] да пије у сурутки од киселог млека, као и кисело млеко из кога је извађен маслац. Ружину водицу ваља узимати помешану са закисељеном сурутком.

Ово треба добро да упамтиш: болеснику много помажеш ако му у почетку болести дајеш да пије што више хладне воде. Нисмо ти много говорили о оним средствима која утичу на губитак течности из организма. Ово смо учинили зато што се плашимо да не би пореметили физиолошку равнотежу. Када се ова болест буде потпуно развила постаће му руке и ноге хладне, и болесник ће се протезати и неће моћи да спава. Затим, он може да падне у бесвесно стање са плитким и убрзаним дисањем, што се тумачи као последица постојања велике унутрашње топлоте. Због тога треба да предузмеш мере да би му смањио високу температуру. Уколико је дошло до смањења прохтева за јелом треба да га појачаш, а то је могуће само ако га будеш терао да једе на силу. Имали смо прилике да се сами уверимо како су многи болесници успешно савладали болест тиме што су на силу јели, из страха да не оболе од куге. Обилнијим узимањем хране организам ојача и зато се болесник може успешније борити против инфекције. Сва храна и пиће треба да буду закисељени [...] и да му не дајеш одједном много хране, већ да му, због постојања велике количине покварених пнеума, дајеш помало. Што се тиче самог лечења куге, оно треба да буде засновано на два принципа. Први важи за оне који су оболелк од куге, док се други односи на здраве који се налазе међу оболе-

лима од куге. Што се тиче превентивних мера за оне који се налазе међу оболелима од куге, прво што треба учинити јесте уклањање покваренога ваздуха из њихове околине и то средствима која апсорбују влагу насталу због присуства покваренога ваздуха. Такве особе треба да миришу мирисаве биљке: алоје, камфор, тамјан, москос, мирисаве смоле и измирну, дивљи босиљак, каранфилчић, капру, кипарис, мастику, азуфетиду, брочац, горки бадем и копитњак. Један део треба да држе у руци миришући га стално, а други део нека се искористи за прскање просторија у кући. Просторије у кући треба прскати асафетидом и сирћетом растворенim у води. У исте се сврхе препоручује и често кађење просторија са сандаловим дрветом и камфором, кором од шипка и миртом. Ово важи за здраве, а за болесне смо ти рекли раније. Прво што требаш да учиниш то је да из њих уклониш превелику течност и доведеш им организам у нормално стање. Због тога се препоручује да се болеснику смањи количина хране и пића. Осим тога не сме му се дозволити да ради било какав посао, нити да се купа у пари, у бурету. Ако буде патио од жеђи, без обзира на то немој му дозволити да много пије воду. Прво треба проветрити просторије, тј. заменити устајали ваздух са свежим, затим дати оболелом да мирише пријатне мирисе, а са истим попрскати стамбене просторије, о чему смо већ писали у првој глави. Потом замени исхрану са закисељеним јелима и нека их узима у мањим количинама. У случају да сматраш да би га неко лагано месо могло боље окрепити, а ти га скувај са оцтом или соком од незрелог грожђа или другим јелом припремљеним са другим киселим додацима. У случају да имаш сок од лимуна, а ти са њиме скувај месо, јер он највише делује расхлађујуће. Такође је добро да се кува у соку од незрелих купина, или када једе да једноставно умаче хлеб у њега [. . .] препоручљиво је да му даш да једе и друга слична средства, јер сва она много помажу за поправак апетита [. . .]. Од свих средстава која се препоручују за сузбијање куге најбољим се може сматрати теријак, али ако га немаш ти онда узми митридато. Наравно, све то само уз примену осталих терапијских препорука. Исто тако болесник може употребљавати колико хоће и електуарио припремљен од лекова који пријатно миришу, као што су алоја и шафран.

Овде почиње о малим и великим богињама

У случају да наступи врење крви због присуства било које врсте гњилости (мијазме) и ова течност услед врења почне да излази напоље, онда ће на више места доћи до појаве егзантема. Ако би се та гњилост сасвим раширила у организму, што би представљало нормалну појаву, онда ће се у том случају помешати и са храном коју је човек унео у организам. Ово обољење може се, осим тога, јавити и због узимања покварене и смрдљиве хране, јер се она у присуству и незнатне количине крви распада, пошто је сама по својој природи гњила[?] И ако се помеша гњилост, која је настала под утицајем топлотних супстанци, са смрдљивом и покваренom храном доспелом у организам, она ће под утицајем топлоте и крви постати активнија. Ово је разумљиво, јер поред већ постојеће гњилости у крви она количина која доспева из стомака помешаће се и са пнеумама, па ће зато њено врење бити интензивније,

услед чега ће се тај процес проширити свуда. Све ће ово утицати да кожа постане тања и лабавија, њене ће се поре још више раширити, па ће зато први симптоми ове болести бити слични онима који се јављају код запаљења јетре или, ако је кожа постала црвена, слична појави као кад се иде (хода) по сунцу. И да знаш, да није топлоте и присутне гњилости не би дошло до појаве великих и малих богиња, јер споменута обољења настају због тога што је кожа због утицаја постојеће топлоте и гњилости постала танка, па су се зато и раширили поре. Ово се може објаснити тиме што је кожа под утицајем топлоте постала лабавија и тања, док су се под утицајем трулежне материје толико отворили пєре да ваздух, помешан са топлотом, може да уђе унутра и затрује организам доспевајући у све крвне судове и њихове проходе [. . .]*. Од тог затровања настају заразне болести, куга или велике и мале богиње, као и остале инфективне болести. Због овога Гален и говори да загрејано и покисло тело пружа најпогодније услове за појаву ових обољења. Исто се ово односи и на оне особе чији су сокови у унутрашњости организма мутни па, због тога, ако бисмо желели да им пустимо крв она неће лако истећи, јер се у унутрашњости тела згрушала. Најсигурнији доказ за ово је чињеница да се то најчешће догађа деци и млађим особама, старијим ређе јер је њихов организам богатији флегмом.

О великим боїињама или козјачама

Када се јаве козјаче или велике богиње оне обухвате цело тело, споља и изнутра, ширећи се по свима органима и жилама. Пре него што богиње избију болесник осећа велики свраб. После тога се јављају црвене пеге, прво величине врха од чиоде, после чега се стварају мехурићи облика проса који се на крају испуне гнојем. У следећој фази развоја ти мехурићи пркају и стварају се красте различитог облика које, пошто се осуше, отпадају (љуште се). Оне могу бити прогностички врло рђаве ако им је дно дубље, услед чега човек много трпи. Ово се може препознати по томе што се сваког дана оне све више испуњавају гнојем, тако да на крају красте добијају боју пепела. Друге могу бити љубичасте боје, а неке и црне. И да знаш да има много врста богиња. Неке од њих су црвене, неке зелене, а неке нису много црне. Оне које су зелене и љубичасте боје прогностички су врло неповољне, а нарочито оне које су црне. Красте које нису дебеле прогностички су боље, чак и онда ако се егзантем појави у интензивнијем облику [. . .] јер ће у том случају бити смањена превелика топлота у унутрашњости организма. Док се егзантем налази у почетном стадију, ако дође до његовог бржег и интензивнијег развоја у унутрашњости организма смањиће се топлота, што представља прогностички бољу појаву. Ако буде више егзантематозних промена беле боје и ако су се почеле отварати красте, онда се не треба плашити за исход болести. У случају да дође до конфлуирања пет и више мехурића (да се сливају у један), онда је то прогностички рђав симптом. Такође се може догодоти да се на трбуху слију до два или три мехурића у један, што ће за исход болести прогностички бити неповољније. У случају да

* Овде је у оригиналу још једном поновљен исти текст. (Прим. прев.).

бели мехурићи прсну то је прогностички добро, премда ће се лекар уплашити када их види, јер се за такав егзантем (богиње) сматра да споро сазрева(ју), пошто докле год не сазру постоји страх да ће болесник умрети. На наведену појаву утиче густоћа пнеума због којих се поре не могу отворити. Наведене су појаве врло неповољне, јер због оваквог развоја болести многи људи помру, а оне се јасно разликују од осталих облика болести по овоме егзантему. За исход болести прогностички би било добро ако би се болесник могао ознојити, јер би га то окрепило [. . .].* На жалост, страх од смрти још постоји премда промене не би говориле у прилог смртног исхода. Истина, због насталих компликација и страха, у унутрашњости организма одигравају се велике промене, због чега болесник тешко дише. У овом случају лекар је дужан да му то олакша. Ако му помогнеш, ослободио си га од две највеће тешкоће. У случају да је стање болесника и даље тешко, при чему је изгубио још и моћ говора, онда то значи да су наступиле едематозне промене у области оне преграде која се налази између плућа и трбушне дупље, а назива се дијафрагма. Ако су наступиле такве промене, онда је слаба нада да ће болесник оздравити. За то време постојаће код болесника велика жеђ и пашће у тешко депресивно стање, што може бити пропраћено и другим тешким септичним променама.

Све ово указује да ће се болест завршити смрћу и да ће она брзо наступити. Најчешће се болест завршава смртно код оних особа код којих се као компликација појавио пролив. До овога долази услед унутрашњих промена, што је праћено исцрпљеношћу. После појаве егзантема љубичасте боје [. . .]**. Нарочито је тежак облик који се зове хархухумера [?]. Он настаје под утицајем једног специјалног отровног изазивача великих и малих богиња, при чему егзантем добије боју сличну олову, и он је мање локализован на трбух а више на руке и ноге. Овај облик се најчешће јавља после неке већ преболеле инфекције и то ради тога што све пнеуме, због њихове густоће, нису могле бити евакуисане одједном (јер се то не може догодити одједном већ у два пута).

Овде почиње о избијању симптома код богиња или козјача (великих богиња)

Пре него што дође до појаве егзантема јавља се свраб у носу, по леђима, раменима и по целом телу. Сан постаје тежак и немиран, осећа се општа ломност и малаксалост целог тела. После тога, на кожи се јавља црвенило, слузокожа очију је зажарена и праћена јаким сузењем. Присутни су и често зевање, отежано дисање и промуклост грла. Испљувак је слузав и густ. Затим се осећа главобоља и бол у области јетре, лупање срца и велика малаксалост. Доцније, уста постају сува а болесник јако потиштен. Такође се јавља бол у грлу и плућима, а уз то и висока температура [. . .] и да знаш да морбиле више избијају на површину коже него вариоле. У почетку, пре него што избију, њихови симптоми су исти као код вариоле, а уколико постоје разлике оне су незнатне. У последњем случају очи више сузе и болесник пати од веће потиште-

---

* Текст који се односи на појаву егзантема више пута се понавља, па је стога овде изостављен. (Прим. прев.).

** Следи понављање ранијег текста. В.напомену у претходној фусноти.(Прим.прев.).

ности. Температура је виша али није стабилна, док се пробадање осећа више у раменима и леђима него код вариоле. Осим тога, крвни судови су боље пуњени него код вариоле, нарочито они у области леђа [?]. Затим, вариоле настају због постојања гњиле (отровне) крви, док морбиле изазива присуство велике количине пнеума и влаге у трулежној (мијазматичној) материји. Појава егзантема код морбила је еруптивна, док код вариоле иде сукцесивно, један облик егзантема за другим.

Симптоми морбила

Код морбила симптоми су у почетку слични симптомима вариоле. За оне код вариоле карактеристично је да еруптивно избијају, тако да се лако и брзо може установити природа болести. Брже сазревају, брже се суше, брже отпадају и болесник зато брже оздрави. Онај егзантем који је зелене или љубичасте боје и на опип тврд, прогностички је повољан. За њега је карактеристично да спорије сазрева и да је праћен дрхтавицом и великом депресијом. Уколико дође до његове појаве, он наступа позније, зато утолико брже и нестаје, али прогностички је неповољнији. Који је од сва три наведена облика најнеповољнији не могу ти рећи, јер се сви они најчешће завршавају смрћу.

Овде почиње о лечењу

Код вариоле треба, пре свега, пустити што више крви, и то колико год више може поднети болесник. То треба учинити и онда кад ниси установио јасно изражене промене. Зато код морбила треба пустити крв најдаље до четири дана по избијању егзентема. Ово учини и ако је дошло до избијања, а исто тако и ако видиш да има много крви. Тада болеснику опет пусти крв, али ако има мало крви онда му је немој пуштати. То чини само да би му олакшао стање. Не каже узалуд Гален да прво што треба учинити код лечења сваке болести јесте пуштање крви. Много ће му користити ако му пустиш крв из носне жиле, због отрова који је проузроковао вариолу [?]. У случају непуштања крви може му се догодити смрт, губитак неког органа [?], рак или неко друго инфективно обољење. Такође се треба плашити за исход болести код онога болесника који је споља хладан а у унутрашњости организма топао [?]. Ако ово установиш треба да му даш храну која ће га окрепити и расхладити изнутра. Од тих добрих јела долазе у обзир следећа: ђулапи од дуда, незрелих урми, куваног сочива и сваког јела које освежава. Подај му да једе и куване диње [. . .]. А ако желиш да регулишеш његово варење, онда му подај [. . .] помешај са мало драганта и дај му да пије са мало воде у којој су претходно биле куване шљиве. И такође му подај сируп од [. . .] Када видиш да је почео да избија вариолозни егзантем, подај му да пије са водом прах од камфора. Одмах по појави симптома треба му дати да пије воду у којој су куване незреле урме. Када прође други дан и дође до еруптивне појаве егзантема [?] хлађење је штетно јер затвара поре, спречавајући тиме излазак отрова напоље: зато он може доспети у неки други орган и изазвати оштећења. Уколико буде излучен, он може утицати на појаву потиштености и на расположење, па му треба помоћи

давањем оних средстава која утичу на отварање пора и омогућују врење непромењених [?] пнеума. У ове сврхе препоручује се да болесник пије воду у којој је било кувано корење од морача или од селина, и у коју је додато мало шећера. Исто је тако добро да му се даје да једе суве смокве, куване или некуване. Знај да вода у којој су биле куване смокве врло повољно утиче на уклањање штетних пнеума и других тегоба. Када се појаве први симптоми, од свих врста хране најбоље је да му се даје пет унци козјег млека у коме је скувано седам аксага ољуштеног сочива; ово му давати да пије. Такође узми три аксага драгантума и шест унци воде и све заједно кувај док не уври половина воде, па му потом дај то да пије. Од средстава која најбоље утичу на развој вариоле споменућемо ти ово: узми седам аксага жутих смокава, три аксага ољуштеног сочива, четири аксага млека, по два аксага драгантума и морача, пола литра воде и све кувај дотле док два дела течности не уври, затим процеди и дај болеснику. Знај да ово изгони топлоту из околине срца и помаже рад жиле срца. Због тога у први мах не треба да користиш никакво средство за мазање, већ га само добро покри, и то више ако је јесен или је зима. Затим, чувај га од хладноће, онако као што чуваш оне који су се ознојили за време болести. Ово ти понављам и поред тога што сам ти исто већ више пута споменуо. Хладноћа затвара поре и тиме спречава уклањање штетних пнеума. Обилно узимање течности, хладне воде, леда, снега, као и стајање на ветру, те хладноћа у кући, врло штетно делују ако нису прошла два до три дана од појаве егзантема. Због овога избегавај да му пустиш крв. То би много штетило оним болесницима код којих није дошло до појаве егзантема, без обзира да ли ће се овај појавити или неће. Врло често се догађа да, услед превеликог утопљавања или борављења у топлим просторијама, наступи синкопа. Ако до синкопе дође, онда према њој треба прилагодити и терапију. У овом случају препоручује се да се болеснику даје да мирише камфор, сандалово дрво и да се премести у хладне просторије. Ако и даље остане у високој температури, онда му сасвим скини одело и остави га да се хлади на ветру или га хлади лепезом. Ако болесник нема високу температуру, онда га не треба много свлачити ни хладити. Али, без обзира на све ово, ако се ради о високој температури — она може остати непромењена, због чега болесник има осећај као да гори у ватри. Језик ће му бити обложен црним слузавим наслагама и зато га чувај и немој га утопљавати. Уколико егзантем буде јаче изражен чувај се од [. . .] на стомаку и рукама, јер му се могу зачепити дисајни путеви, у ком случају ће смрт наступити одмах или ће доћи до појаве крвавог пролива. Такође треба ојачати организам болесника дајући му нешто да једе. Као најбоље од јела која се препоручују сматра се двапут кувано сочиво у води која је оба пута мењана. Подај му да пије и воду у којој је кувана метљика. Њу треба помешати са соком од киселог грожђа и киселог шипка. Исто тако добар је и сок у коме је било кувано неко воће, као и други кисели напици који помажу згушњавање крви, а хлађењем спречавају њено врење. Добар је, такође, сок од незрелог грожђа, као и сок у којем је било кувано воће и сируп од [. . .], затим сируп од мирисаве траве [?] као и други сирупи који садрже у себи врло благотворно дејство.

О лековима за ову исту болест

Ако не можеш [. . .] а ти употреби само мирисаву траву [?] коју треба иситнити. Затим узми пиљевину и сандалово дрво — у количини колико износи половина пиљевине — и све то метни у сирће или у сок од незрелог грожђа. Нека ово кисне неколико дана, па га после прокувај на тихој ватри, затим процеди и то подај болеснику да пије колико више може. Треба му дати исто тако сирћета или, још боље, сока од киселог грожђа. Добра је, такође, и сурутка добивена цеђењем сира кроз густо платно, кроз које не могу да пролазе комадићи сира и масло (кајмак). У ово, затим, додај мало пшеничног брашна; све то прокувај па му подај да пије колико хоће. Исто тако, узми сурутку од киселог млека и помешај је са истом количином јечмене воде, па скувај заједно. Ако ово буде желео да пије добро је, а ако не подноси — ти у то додај мало брашна и од тога скувај кашу. Уколико му то чешће дајеш биће му утолико боље. И такође, узми пет делова овога сока и помешај са једним делом сока у којем су биле куване крушке; на све ово додај два дела сока у коме су биле куване киселе дуње. Све то помешај и прокувај на слабој ватри, па му подај да пије што чешће, али не у већој количини.

Такође је добар и напитак од копитњака, лимуна, киселих шљива, незрелих урми и зелених дудиња које су тек почеле да сазревају [. . .] исто тако и сок од лоћике, мака, руже, копитњака, коријандра, лишћа од шипка и од крушке [. . .]. Све лекове као и сокове узми и метни у чист калајисани котлић. Додај, затим, у то сочиво, и то у количини колико износи четвртина од целе мешавине. После свега додај зрнца од киселих шипака и то у количини колико износи цела ова маса. Све то помешај и кувај док не уври на половину, а затим склони са ватре и држи покривено све док се не расхлади. Затим процеди кроз крпу, снажно притискајући ту масу, тако да у њој не остане нимало течности [. . .] Потом у ту воду додај камфор, и то само у количини која износи један тристоти део од те масе. Ово излиј у суд и пошто се расхлади подај му да пије сутрадан, у подне и увече, у количини до три унце [. . .] или по четири и више, према томе какво је његово стање здравља, али више од пет унци никако. Многи практикују да у ову мешавину додају још и [. . .] шипак, анис, бибер и семе од урме у количини као претходне дроге. Кад су се вариоле појавиле и од тога прошло четири дана, тако да су се оне добро развиле, мехуриће треба пробушити са златном иглом и очистити их. Много ћеш му помоћи ако их будеш окадио са измирном, што треба нарочито чинити за време зиме. У случају да су мехурићи пуниј гнојем, просторије се морају чешће кадити са миртом и њеним лишћем. Ово је добро за лечење великих и малих богиња, јер то помаже бржем сушењу егзентема и отпадању краста [. . .] које могу бити величине просечног зрна јечма или боба [. . .] И ако их будеш мазао са мало слане воде, онда још боље чиниш.

О прейорукама за чување од комйликација код вариоле

У време када се егзентем вариоле односно богиње развија, органе треба чувати од компликација. Оне могу бити следеће: оштећења ждре-

ла, очију, горњег дела носа, плућа и грудног коша. Ово су места која најчешће бивају обухваћена ранама. У случају да буде оштећено око, може се догодити да га болесник изгуби или да му оно побели. Компликације у ждрелу су такве природе да се може изгубити способност гутања или може доћи до појављивања рака — од кога се мало ко излечи. Ако буде обухваћен горњи део носа, у њему се такође може створити неизлечива рана, због чега ће болесник не само изгубити осећање мириса већ се то може пренети и на гркљан и трахеју. У случају да наступе компликације у плућима, доћи ће до зачепљења бронхија, услед чега ће бити отежано дисање, што ће у тежим случајевима довести до фтизиса. Што се тиче последица компликација у цревима, овде долази до запаљења истих са љуштењем слузокоже и то се врло тешко лечи.

О лечењу рана у оку насталих као последица вариола и морбила

Ако дође до компликација у очима, као најбоље средство препоручује се испирање ока алкохолом од [. . .]. Затим се може употребити инфузум од кориандра, ружине водице у коју је додат [. . .] и камфор. Тиме треба мазати очи што чешће, и то почев од првог дана Ако ово не будеш имао при руци, а ти болесника мажи само алмуром [?]. Такође узми алкохол и [?] што боље га иситни и потопи у води од кориандра и од [. . .] и затим додај у то мало камфора и са тиме му чешће мажи очи. Добро је, исто тако, да се у почетку за мазање користи и сок добивен од исцеђених зрна киселих шипака. Пре него што избије егзентем, око треба често мазати камфором, ружином водицом и маслом од смокава [?] што у ствари представља оно чиме жене у нашој земљи најчешће мажу очи. Са мазањем очију треба отпочети чим избије егзентем вариоле односно морбила, од чега ће очи постати светлије [. . .] За лечење рана насталих у носу и устима, у почетку болести препоручује се употреба сока од зрна шипка, или од планинских малина или купина и дудиња, и тиме треба често да испирају грло (гаргарењем). За ово је, исто тако, добар сок од киселог грожђа, оцат или закисељени бели сандал. Исто тако, препоручљиво је да се мирише оцат, јер то много помаже. У случају када су компликацијама обухваћена плућа, помоћ је безуспешна. Ако је скувано сочиво са љуском, чорбу (воду) од тога подај му често да пије. Када су компликације обухватиле и црева, уопште му се не може помоћи [. . .] Уколико буде боловао од пролива, подај му [. . .] семе од сирћетњака.

б) СПИС О МАЛАРИЈИ
(л. 103б — 113а)

О грозници која траје један дан а други не, и која се назива трећиница (маларија терцијана?)

Знај да појаву овакве грознице (редовно) прати јака дрхтавица, због које се човек тресе и услед које наступа код њега потиштеност и осећај да је изгубљен, што је праћено пробадима по целом телу. Због тога почињу да му трну руке и ноге, и та општа слабост бива све јача и није иста као код других врста грозница. До појаве опште слабости долази услед тога што природна врућина почиње да се покреће према срцу и јетри, а услед њеног покретања настају поменуте појаве (трну му руке и ноге као и други делови тела).

У већини случајева ова огњица се јавља нагло и има акутни ток. Због тога, ако се догоди да се болесник не ознојн пре њеног престанка — умреће. Али, уколико код такве особе наступи нагло знојење, онда ће му мокраћа бити црвена, топла и бистра. Ако приметиш да је мокраћа остала непромењена и да је гушћа, онда знај да ће грозница трајати дуже време. Хипократ сматра да је прогностички повољнији знак ако је мокраћа црвенија. Уколико је таква огњица помешана са [. . .] пулс је и брз и неравномеран (не можеш га два пута осетити на истом месту). До наведених појава долази због пнеума које се крећу по жилама. Зато пулс не треба да ти буде поуздан симптом на основу кога можеш судити о томе колико ће дуго трајати ова грозница. На ово указујемо зато што када наступи велика врућина (температура), у периоду док га грозница још држи, оболели ће се непрестано трести, што утиче и на само стање пулса. Али када, после тога, наступи висока температура и она обухвати цео организам, тада ће болесник престати да се тресе. У том периоду треба обратити пажњу на промене пулса.

О препознавању грознице која тресе један дан а други не, и која је права а која није

Права огњица је она која има благи ток и која је лака по организам, а траје обично од четири до дванаест часова, а понекад и краће. Уколико се догоди да потраје дуже време, онда то није права грозница. Да се не ради о правој грозници препознаћеш по томе што она

најдуже траје седам часова, и у том периоду болесник осећа слабу језу и дрхтавицу, после чега обично одмах наступи напад врућине (температуре). Тада ће ти и сâм болесник рећи да осећа велику врућину и лако ћеш установити да му је цело тело вруће, док су му ноге и руке хладне.

Права грозница има нагли, перакутни ток и никада, у току свога трајања, нема више од седам напада. Најчешће, после првог, другог или трећег напада она почиње да јењава (слаби), попримајући доста благ (слаб) ток. Али ако видиш да је она по свим својим симптомима права грозница, а за време њеног трајања не наступа са више од седам напада, онда се може сматрати да је дошло до делимичног мешања са оном грозницом која није права. Када се ради о правој грозници, човеку се стално чини да му организам добро не пробавља. А када му спадне температура и после тога се ознојн, тај зној ће бити у малим количинама и таложиће се на површини коже као густа слуз.

Овде почиње о лечењу праве грознице

Ову грозницу треба да лечиш на исти начин као што смо ти рекли раније, тј. слично као када она постоји и код других болести. За њено лечење треба дати болеснику лекове који [. . .]. Поуздај се у моје речи, јер ти ово говорим зато да не би послушао неког другог који ће ти препоручити да болеснику даш лекове за чишћење — слично онима који су тек оболели од огњице трећинице — као што су комуника, мирабо, лано или неке друге лекове са јаким дејством. Због тога, прво треба добро проучити болест, њене особине и отпорност болесника. Уколико се ради о јакој особи, у самом почетку болести не треба давати поменуте лекове, и то све дотле док не установиш, отприлике, време њеног трајања. Истина, треба настојати да се и у самом почетку болести нешто предузме за њено лечење, да би се ослабио њен облик и ток. У ове сврхе, чини ми се, најбоље би било следеће: узми четири унце тамарханде и потопи је у три литре воде, па нека тако одстоји једну ноћ. Сутрадан процеди, и у ту воду додај српац или мастику, затим сок од слатких и киселих шипака или ђулап од ископа, мастике и сувог грожђа. Ово подај болеснику да пије колико год жели. Поред тога, узми суве шљиве и увече их потопи у топлој води, а сутрадан их добро изгњечи и процеди; у тај сок додај мастике или белог лука; добро је ако додаш и ђулап од љубичице или електуарио. Затим, натопи у воду баучак и сутрадан то исцеди, па у тај сок додај мало тамарханда и, потом, заслади са шећером и подај му да пије као ђулап. Осим тога, узми топлу воду у којој је било кувано сочиво и у њу додај шљиве џанарике и сутрадан процеди. У ово додај шећера и подај болеснику да пије. Буди уверен да ће се ток болести ублажити. Можеш га, исто тако, клистирати са лековима који олакшавају болест. Као најпогоднији од тих лекова изгледају ми следећи: алоје, вења, шебој, корен од крина и сок од цвекле. Ове лекове треба сварити у води и у тај сок додати мало уља од љубичице, а уколико немаш друго — ти онда узми сок од цвекле, уље од љубичице и мало баучка и са тиме га клистирај. Уколико је болесник жедан, подај му јечмену воду и нека једе куван ољуштени јечам; знај да ће га то

доста расхладити, а осим тога не постоји боље и ефикасније средство од тога које би, у ту сврху, могао употребити.

Ако се у почетку догоди да у огњици трећиници дође до појаве пролива, у том случају се може једноставније и лакше излечити. У случају да у почетку њеног наступа код болесника постоји затвор, то је прогностички лош знак. Када прођу сва три горе споменута временска рока и установиш да болесник може лако поднети пуштање крви, пусти му крв јер ћеш му тиме много помоћи. Приликом пуштања крви треба што савесније да установиш ток болести, јер крв му треба пустити само уколико постоји вероватноћа да ће болест имати неповољан развој, јер — ако му пустиш крв а болест не буде имала такав ток — услед губитка крви болест може попримити тежак облик, сличан као када се ради о тешкој болести а ти му, при томе, ниси пустио крв. Стога, дакле, треба пре самог пуштања крви добро размислити о могућности даљег развоја болести. Затим, онога дана када добије напад дрхтавице, када се решиш да му пустиш крв, не смеш му пре тога дати да узима никакву храну; а још боље ће учинити сâм болесник ако тога дана ништа не једе. Осим тога, да би му регулисао нормално лучење мокраће подај му да пије воду у којој је био куван ким: то му треба дати пре јела и пре него што наступи напад дрхтавице. После тога — сваког другог дана — подај му ђулап од сирћета, а после паузе од два часа нека пије и јечмену воду. Препоручљиво је да ђулап од сирћета узима ујутру, а за ручак му треба дати да једе кувани ољуштени јечам. У случају да му, два часа после наступа напада дрхтавице, даш да пије ђулап од сирћета, ако се ради о особи која има добру конституцију онда јој то неће нашкодити. Ако пак приметиш да болесник има високу температуру, онда нека држи ноге у хладној води, јер ће му то помоћи да смањи температуру тела. А, право да ти кажем, много је корисније ако држи ноге у сирупу од сирћета. Ако немаш сируп од сирћета, а ти онда узми семе од краставаца, диње и бундеве, па скувај то у води, потом процеди и додај у ово исту количину сирћета: и нека држи ноге у тој течности. То треба применити три часа пре наступа напада дрхтавице. Ако болесник буде осећао жеђ после наступа дрхтавице подај му да пије јечмену воду, а ако буде желео да једе и пије подај му сок од слатких шипака, помешан са водом и соком од лубенице.

Давање хране болеснику треба усклађивати према стању његовог организма, тј. ако је он слаб — окрепи га јачом храном, а ако је јак — употреби начин исхране који смо ти већ раније описали. Оног дана када га ухвати дрхтавица немој му дати ништа да једе, а другог дана, када га попусти, препоручљиво је да му даш куван ољуштени јечам и кисео хлеб натопљен у води. Затим узми кисео хлеб натопљен у води и добро га оцеди, па му ту воду подај да пије. Осим тога, помешај ту воду са киселим млеком из кога је извађено масло. Скувај, затим, сочиво у киселом млеку и подај му да га једе. Ако болесник после јела осећа киселину у стомаку, онда му не треба давати јечмену чорбу, јер самим тим што има у стомаку довољно киселине — присутна је и одговарајућа хладноћа у организму. Неопходно је да се болеснику који осећа жеђ дâ да пије јечмену чорбу помешану са водом у којој је био куван корен од селина. Када му је стомак хладан, а огњица није акутна, Хипократ саветује да се у ту воду дода мало бибера. Али ако видиш да

ће код њега ускоро наступити процес знојења, тада је довољно да му даш само воду без бибера, сок од слатких шипака или ђулап од сирћета. Затим му подај да једе оно воће које може најбоље поднети његов организам и то: слатки шипак, шљиве џанарике и коре индијске лубенице. Ово најбоље помаже болеснику јер га освежава и ослобађа од сувишне телесне топлоте, појачавајући уједно и процес знојења. Ако му, при томе, даш да једе и мало добре дињe нећеш му наудити, а исто тако корисно је да му даш да једе и добру зелену бундеву, краставац, лоћику и цикорију.

Лекари сматрају да болесник који болује од грознице трећинице наведена средства треба да узима из два разлога: да би му се снизила телесна топлота и да би се освежио и ојачао [?]. За освежење смо рекли да долази лако после снижења температуре. За јачање организма препоручује му се да једе петлове полне жлезде и јаречи мозак, затим жуманце од ровитог јајета и кувану гершлу (ољуштени јечам), добро иситњену, са бадемовим млеком или са чорбом од младе пилетине. Ако видиш да је особа стара, исцрпљена и мршава, не смеш јој давати јела и пића која ће јој сувише расхладити организам. Јер то важи само за оне случајеве који се налазе у почетку болести, када још није наступила висока температура. У случају да се она појавила, немој обраћати пажњу не његово физичко стање, већ му одмах подај јела и пића која хладе организам. Уколико при томе не будеш довољно обазрив може, ти се догодити да ову огњицу претвориш у свакодневну. Ако се догоди да се болесник ознојн, а мокраћа му има нормалан изглед и талог, и поред тога што му се за извесно време смањио прохтев за узимање хране, не треба му давати средства која ће га изнутра охладити. Уколико његова мокраћа има добар изглед, за лечење треба користити и друга средства. Главно би било клистирање, да га отвори, и пуштање крви из носа. Можеш му, осим тога, дати лекове који ће га натерати на повраћање, а исто тако и средства за чишћење. Ако се догоди да болесник пати од затвора, одмах му подај неко средство које би га отворило. Препоручљива су следећа средства: тамаринда, смрдљика и мираболаниш — скувани у води. У ту воду треба додати потребну количину аљма. Ако се ради о јачем организму, добро је да у тој води скуваш и мало сене. За стару особу треба припремити лек од следећих средстава: узми росуљу, шенику и шљиве џанарике, скувај их и процеди. У ту чорбу треба додати одговарајућу количину аљма. Ово му подај да пије, и то ће га добро прочистити. Затим му можеш дати процеђен електуарио од шподија [?]. Осим тога, узми три аксага жутог мираболена без кошчица, два аксага шећера и два аксага аљме: од тога припреми електуарио. Овај му подај да пије свако јутро, у количини од једног ораха, са мало хладне воде. Треба му дати да једе она јела која хладе и освежавају организам.

Када будеш клистирао болесника који пати од високе и непромењене температуре, добро је да му даш и она јела која освежавају и одстрањују врућину из организма. Осим тога, припреми му лек од оних препарата о којима смо ти већ писали. Најефикасније средство против тога чини ми се да су емпластри. Уколико је болесник у стању да то поднесе препоручује му се купање, али пре а не после јела, јер се пре процеса пробављања опусти организам, док се после купања загреје јетра, услед чега се поремети процес варења хране у стомаку. Приликом купања вода

треба да буде млака, а ваздух у просторији чист и пријатан (мирисав). У близини не би смео да се осећа никакав смрад, ваздух треба да буде свеж и влажан и без запаре да се болесник не би ознојио. Супротно овоме, ако буде запаре, код болесника ће доћи до појаве температуре која ће му поћи према срцу. После купања болесника намажи уљем од љубичице или од руже, али пре тога разблажи уље у води и са њиме га немој само попрскати него му добро истрљај цело тело, односно добро га масирај. Уколико чешће и на време будеш поступао овако, његово здравствено стање ће се побољшати. Када дође време да болесник изађе из бање, ако си га купао у млакој води остави га да лежи у њој још пола часа после купања. Остави га и дуже ако је у стању да то издржи. Када изађе из воде подај му да пије слабо бело вино у које су додате биљке са лепим мирисом. Када попије вино добро га покриј: то ће му појачати знојење, а утицаће и да се у стомаку пробави сва непробављена храна. Ако приметиш да болест почиње да узима све више маха, немој да се због тога уплашиш и да му не даш да пије вино у коме су куване мирисаве биљке, јер вино, чак и ако је јако, када у њему скуваш поменуто биље изгубиће од своје јачине и биће сасвим лагано и погодно да се пије при лечењу ових болести. Вино са мирисавим травама припреми на овај начин: узми четири литре белог вина, једну литру јечмене воде, два аксага канела, један аксаг нарда, по два аксага кима и корења од морача, три аксага шећера и све то скувај заједно. Затим, пошто га процедиш, подај му да пије — то ће му, без сваке сумње, бити од користи. Уколико болесник буде осећао жеђ, патио од болова у глави и несанице, треба да знаш да се све ове три појаве јављају и у другим огњицама, о чијем смо ти лечењу говорили већ раније.

Ако после знојења болесник буде имао високу температуру, напоминьем ти да му ниједним другим средством не можеш боље помоћи до ђулапом од сирћета, помешаним са оним лековитим биљем које освежава и окрепљује организам. Од њих узми шенику, кошић, тамаринду или друге лекове који имају слично деловање. Поред тога, треба да знаш да се огњица трећиница лечи на исти начин као и свакодневне огњице, с тим што је код особе оболеле од огњице трећинице процес варења више поремећен: зато за лечење можеш употребити све оне сирупе као и при лечењу свакодневне. Може се употребити и ђулап од сирћета у који је додато семе од краставаца и од цикорије. Све ово кува се краће време и затим процеди, а у то се дода сируп од шећера у потребној количини и поново прокува. После тога може се дати болеснику да пије. Када буду прошла два часа подај му да пије јечмену воду, затим му ускрати узимање јела и пића и клистирај га са оним средствима која хладе и освежавају организам, а о чему смо ти раније говорили. Али при томе треба увек да имаш у виду оно што смо ти раније напоменули, а то је да не треба да спроводиш клистирање са оним лековима који имају сувише јако пургаторно дејство, него користи она блажа, као што је ђулап од љубичице помешан са водом од љубичице, соком од краставаца или диња.

О оїњици која йо својим особинама не личи на йраву ӣреѓиницу
(о оїњици ӣреѓиници која није йрава)

Да ли се ради о правој огњици трећиници или не, најбоље се може утврдити на основу терапијских средстава која се користе приликом лечења, а по чему се, такође, могу разликовати и друге врсте огњица. Та разлика између појединих врста огњица огледа се у томе што неке од њих треба лечити лековима припремљеним од биљака које су по природи хладне, друге хладним и течним, а неке врућим и течним средствима.

Она огњица која се лечи лековима припремљеним од хладних и течних биљака јесте права огњица трећиница. При њеном лечењу, као што смо ти рекли, препоручљиво је да се болесник често купа. Али када се ради о огњици која није права трећиница, немој много размишљати него полази од тога да га не треба купати, јер услед купања може доћи до стварања велике количине непробављене флегме у организму. Уколико приметиш да болесник већ има велику количину флегме у организму, окупај га и остави да лежи мало дуже у води: у том случају ће доћи до мешања штетних пнеума са јѐдом, док ће сама вода повољно утицати да се оне одстране из организма. Говорили смо ти да ову огњицу не треба лечити као праву огњицу, због тога што праву трећиницу можеш још у самом почетку дијагностицирати, што ће ти олакшати да примениш одговарајућу терапију. Када је у питању огњица која није права трећиница, онда болеснику треба да даш да једе сваког другог дана, што значи не оног дана када она наступи већ другог када ишчезне. Таквим болесницима треба давати јела која повољно утичу на загревање и чишћење организма, и она нека буду супстанционалнија од оних која се дају болесницима од праве трећинице. То треба чинити у мањим количинама, слично као код оних који болују од праве огњице. Давање хране треба да је постепено, све док се не достигне одговарајућа количина. Овако се поступа због тога да не би наступило прекомерно хлађење организма. Уколико видиш да се ради о довољно јаком организму, онда за клистирање употреби топлу смесу, слично као код оних који имају праву огњицу трећиницу. Ако се при томе појави и пролив, болеснику не треба давати много да једе него само онолико колико му је стомак у стању да поднесе. Уколико после тога установиш да је функција стомака код болесника задовољавајућа, онда му подај онакву врсту хране која ће га окрепити. Болесницима треба давати све оне врсте хране и пића која су припремљена од јечма, као и јечмену чорбу у коју су додати лекови који помажу варење, а при томе не хладе много организам. Лекови које треба користити при поменутим болестима исти су као и они који се дају особама које имају велику количину киселине у стомаку. Уколико су они јачи и по природи њиховог деловања топлији, утолико ће бити и ефикаснији. Тражиш ли најефикасније средство против тога наћи ћеш га ако му скуваш у јечменој води исоп, оригану и шипак. Од ових средстава подај болесном онолику количину колику сматраш да он може поднети. Поред тога, препоручљиво је да му се даје цвекла кувана у води. Добро је и ако му даш да једе куваног певца, односно чорбу од њега. При овоме треба, у сваком случају, да утврдиш да ли се ради о правој огњици трећиници или не, и на основу тога да предузмеш по-

требне мере за лечење болести. Уколико видиш да су се ове огњице приближиле једна другој, у том случају и средства која будеш користио за лечење неће се много разликовати. Приметиш ли да и код друге огњице болесник има густу и мутну мокраћу, без икаквог размишљања пусти му крв, и у том случају не треба га више клистирати. Поред тога, ако видиш да је после ручка болесников стомак препун непробављене хране, треба га натерати да повраћа. У другим случајевима то не треба чинити јер му на тај начин нећеш помоћи. Уколико желиш да му помогнеш и да га отвориш, онда му подај [. . .] куван у ђулапу од сирћета. Додаш ли у то још и [. . .] боље је. Желиш ли да ово средство јаче делује додај у њега и турбанлија. Осим тога, у почетку болести болесника можеш и клистирати, јер је то боље од давања других пургативних средстава. Препоручљиво је да за клистирање припремиш масу од ових биљака: комањике, алхажеље [?], шикалика, кратуша, љубичице, шебоја и сувих смокава; затим додај воду у којој је била скувана турбанлија. Све то заједно помешај и тиме га клистирај. Ако процениш да је човек јак и да може поднети — додај у то сену, сезамово уље и бунику. Ако се пак ради о слабој особи, додај само један од тих лекова. Да би му олакшао варење подај му ђулап од сирћета помешан са ђеламобином [?] или ђулапом који се добија од стозрника. Када прође време од седам дана подај му да пије воду у којој је био куван пелин, јер ће му много помоћи у нормализовању функције стомака. Осим тога,можеш му дати да пије чај од морача или од селина, помешан са сирупом од сирћета. Када прође време од осамнаест дана добро ћеш учинити ако му даш изданке од руже, али не од великих већ од младих ластара. Ако видиш да се болест одужила треба да му даш [. . .] од еупапорио који пре тога треба загрејати [. . .]. Уколико је дошло до стабилизовања процеса варења, добро је да се болесник очисти или натера на повраћање. При овоме не треба много да размишљаш која ћеш средства употребити за чишћење — зна се да је за то најбоља смеша састављена од пет аксага ђерспира [?] и сок од лоћике: од свакога по три аксага, а затим семе од селена, жути дуд, по пет аксага амандра и седам аксага бундева. Све то заједно излупај и од тога начини пилуле, па их помешај са водом од селина. Ово му подај да пије по два аксага на дан за све време трајања болести. Поред тога можеш му дати и ђулап који ћеш припремити на следећи начин: узми еупаторија и мираболана (од сваког по пет аксага), семе од дуње, семе од дугачких и кратких краставаца, семе од селина и слатке папрати [. . .], од свакога по једну унцу, двадесет аксага сувог грожђа без семена, двадесет комада сувих смокава, гролимабин [?] припремљен са осам аксага ружа першико; сваки од ових састојака посебно ситно истуци. Затим помешај заједно и скувај на овај начин: узми чистог меда колико је потребно за припремање електуарија и приликом кувања скупљај пену са површине. Пошто се све добро укува, додај у то поменуте биљке и после тога све поново кувај и од тога начини електуарио. Знај да овај електуарио, ако се даје као средство за чишћење, може да очисти само мршаве особе. Његове се добре особине састоје у томе што као средство за чишћење ефикасно одстрањује слузаве пнеуме из стомака. Честим давањем овога лека не уклањају се из болесника само оне пнеуме које су сувишне у организму. При његовој употреби треба пазити на то да се он тачно дозира, како се не би

догодило да се одстрањивањем незнатне количине хране поред штетних пнеума одстране из организма и оне које су корисне. Зато болеснику треба дати средства за чишћење у умеренијим количинама, како се не би пореметила природна равнотежа. Јер овај лек служи и за мало и за велико чишћење, зависно од тога о каквој се особи ради. Ако видиш да човек има снажнију конституцију, онда му у поменути лек додај и мало цимета и подај му да га попије. Видиш ли да после тога болесник избацује већу количину непробављене хране, немој више додавати цимет када му лек по други пут будеш давао. У случају да се то не догоди и да болесник излучује малу количину хране, онда додај више цимета и подај му да пије. За то је добар и овај лек: узми бундеве, цимета, козинца и галамабијана, од свакога по две унце, затим шест унца сока од руже и на ово додај потребну количину шећера или меда: на тај начин припреми електуарио и подај му сваког дана три, два или један и по аксага, сходно његовом физичком стању. Када видиш да се болесник добро очистио и да више није потребно да му дајеш средство за чишћење, можеш му почети давати јела која ће га окрепити и смирити му стомак.

в) СПИСИ О ДРУГИМ ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА
(л. 113а — 123б)

О оīњици која се īрчки назива фариош а лаīински каужон

Огњица каужон настаје пре свега због гњилости и назива се колерика. Назива се колерика зато што је до њене појаве дошло услед мешања гњилости и колере, што проузрокује стварање штетних пнеума које почињу да се шире по свим жилама и, на крају, захвате и срчане жиле, као и оне које воде у стомак и јетру. Поред тога, ова огњица настаје и због присуства велике количине флегме у организму, јер се та флегма распада, постаје гњила, због чега се стварају отровне пнеуме. Ове почињу да се шире преко крвних жила, слично као што Хипократ о томе говори у поглављу о куги. До распадања флегме долази увек због постојања течне флегме помешане са јèдом, јер јèд проузрокује распадање (гњилост) у воденој флегми.

Ова огњица зове се каужон (врућица) због тога што настаје услед гњилог јèда и гњиле флегме, и по свом облику има акутнији ток од огњице трећинице. Ретко се догађа да код старијих особа дође до појаве врућице, али уколико се то ипак догоди, онда се она најчешће завршава смрћу јер, као што смо већ споменули, ова огњица настаје због накупљене велике количине гњилог јèда и флегме. То се догађа стога што је отпорност организма код старијих особа углавном смањена, због чега оне најче шће и умиру. Ако нека од њих и оздрави, онда знај да код ње постоји јака отпорност организма. Ова огњица се чешће јавља код деце и млађих особа. Опаснија је када се јави код дечака и девојчица, него код сасвим мале деце. Услед постојања влажних пнеума болесник се стално налази у бесвесном стању, и то због тога што су ове флегме преко жила доспеле у главу (мозак). Хипократ каже да ће, уколико за време огњице каужон наступи напад грознице, после којег болесник почне да бунца, она убрзо проћи. Ово се догађа зато што је у току развоја болести дошло до загревања мозга и жила, па због тога болесник више неће дрхтати. Ово се може протумачити тиме што топле пнеуме које проузрокују огњицу каужон почињу да се шире по жилама, чиме спречавају нови наступ дрхтавице. Премда ова огњица има акутан ток, често се догађа да брзо прође; наравно само ако се појави неки од раније описаних знакова које ћемо ти поновити. Хипократ сматра да до тога долази само онда кад се код огњице каужон јаве следећи симптоми: повраћање, пролив, зној ење или цурење крви из носа.

Овде почиње опис симптома огњице каужон

Код особе оболеле од ове огњице најпре ће се појавити рапавост на површини језика, затим велика врућина и бубуљице на језику и образима. Потом ће доћи до појаве сиве наслаге на језику, а онда ће наступити процес непрестаног знојења који изазива велику жеђ. Хипократ говори да ће, уколико дође до појаве слабог кашља, овај брзо проћи, наравно под условом да не буде велики кашаљ који је локализован у плућима. Врућина која се јавља код болесника за време болести више се осећа у унутрашњости организма него споља. И њен акутни ток није толико опасан као што је то случај код других огњица. Судећи по симптомима огњица каужон која настаје због прекомерног накупљања колере има акутнији ток од оне која се јавља услед присуства флегме. Ти симптоми су: перманентна несаница, раздражљивост која не дозвољава болеснику да се смири на једном месту, висока температура, бунцање, цурење крви из носа, главобоља, жигање у слепоочницама, дубоко упале очи, пролив при којем је измет измешан са слузи, губитак апетита. Ако се ова болест појави код мале деце, она ће престати да сисају, а уколико пак сисају, млеко им се неће пробавити у стомаку него ће га после краћег времена повраћати згрушано, укисељено и сасвим непробављено.

Лечење

[...] Лечење огњице каужон треба спроводити на исти начин као што се то чини са лечењем болесника код којих је поремећен процес варења. Због тога из стомака треба одстранити не само пробављену храну него и непробављену. За време трајања ове болести препоручљиво је да се оболелом пусти крв, али само у случају ако је болесник пунокрван, јер — ако се ради о слабој особи а ти јој пустиш крв — ово може деловати провокативно и изазвати велику врућину. Зато је, уместо тога, боље да му даш мању количину јела и пића, и то од оних врста јелâ која расхлађују организам. Уколико се плашиш да ћеш тиме ослабити код болесника прохтев за узимањем хране, онда му повремено подај храну и пиће који окрепљују организам. Код ове болести често долази и до живчаних сметњи које настају због присуства велике количине штетних пнеума: ове, преко жила, доспевају у мозак, па због тога болесницима треба давати иста средства за чишћење као и онима који болују од акутне огњице. Уколико видиш да болесник има слабу отпорност организма, услед чега не би могао да поднесе тежи начин лечења, ти га онда лечи на начин који смо ти горе описали. Најбоље ћеш га лечити ако му даш да пије сок од тамаринде. Уколико болесник има велику врућину, додај у ту воду мало камфора, а поред тога можеш му дати и ђулап од сирћета, воду у којој је био скуван плашт, или семе од цикорије, или саму цикорију. Уколико немаш при себи ниједно од ових средстава за лечење а болесник и даље има високу ватру (температуру), онда му дај да пије хладну воду док се не напије; јер ако та врућина потраје и даље могу наступити и појаве живчаних сметњи код болесника, и он ће заборавити чак и то како треба да пије воду. А воду треба да пије кашиком и да је срче, слично као кад једе чорбу, јер ће му од те воде хладноћа најбрже

доспети у главу. Исто то треба давати и оним болесницима којима се суши језик.

Говорили смо ти доста о симптомима који се јављају код огњице каужон, али ћемо ти још нешто споменути у вези са њом, како би још боље био упућен у њено познавање. Рекли смо ти да велико олакшање за време ове болести представља ако болеснику пустиш крв из носа. Цурењем крви растерећује се велики притисак у глави, очима, мозгу и у целом организму. Али при томе треба да водиш рачуна о дисању болесника, јер уколико му исцури превише крви из носа дисање ће му бити упола ослабљено, због чега може доћи до притиска у прсима и отежаног дисања. Ако видиш да му из носа цури сувише јак млаз крви, онда му стави облог на главу, који претходно мораш наквасити сирћетом, ружиним уљем или ружином водицом, камфором односно белим сандалом. Не будеш ли имао поменута средства, онда накваси облог у сирћету и води у којој је била кувана сува или свежа ружа. Приметиш ли да болесник дуже време пати од несанице, мораш га од тога излечити. За ово лечење добро је ако даш болеснику ђулап од црног мака, а после тога прашак који се, исто тако, препоручује за ову врсту болести. Од тих прашкова најбољи ми изгледа прашак од камфора. Значи: болеснику прво треба дати прашак од камфора, после тога ђулап од сирћета помешан са млеком од семена дугих краставаца или од семена цикорије, или пак са млеком од семена плаштака; и то од сваког по два аксага, а ђулап од сирћета нека износи двадесет или тридесет аксага. Уколико се појави пролив, онда подај болеснику прашак који је припремљен од осам унци шподна, или прашак направљен од ружиног сока и шподна [семењака ?], али добар прашак. Од горе наведених лекова можеш му дати који год хоћеш и то само по једну унцу дневно, наравно помешан са ђулапом од сирћета. Ако желиш да добијеш добар прашак, онда га припреми на овај начин: узми прах од руже, семе од плаштака и цикорије, и то од сваког по три аксага, затим семе од бундеве и дугих краставаца по два аксага, сандала један и по аксаг, сок од сладића и кима по један аксаг и камфора један и по аксаг. Све то помешај заједно и начини пилуле са додатком сока од плаштака: и нека свака буде тежине једног аксага. У исте сврхе може се употребити лек састављен од четири аксага руже и по два аксага семена од кратких и дугих краставаца, односно семена од плаштака; затим један аксаг шафрана, један аксаг камфора и по један и по аксаг комода, гриза, козинца, те сока од сладића. Све ово помешај заједно и од тога начини пилуле. Њихова тежина износи два аксага. Пилуле треба узимати са лакшим и топлим вином. Уколико приметиш да болест није сасвим престала, онда болесника окупај у млакој води и да знаш да ће после тога огњица, која је настала због накупљања и распадања флегме, попустити — јер се купање за лечење ове огњице показало много ефикаснијим него код других врста огњице.

О оїьици која настаје због крви

На основу својих запажања Гален је дошао до закључка да је неисправно гледиште лекара који сматрају да ова огњица настаје због крви. Јер се приликом распадања (разлагања) крви од ње ствара јед, што у

суштини није више крв. Као потврду свога гледишта он наводи чињеницу да од такве огњице не може настати огњица трећиница која се назива каужон [?]. Ово се не слаже ни са Хипократовим учењем. Када крв почиње да се распада (разлаже), она по својој природи више није крв. Свако ко жели да упозна разлику између крви и једа треба да има у виду две чињенице: прво, када крв почиње да се распада од ње се после краћег времена ствара јед и друго — да је крв када се распада налик на дрво јер, пошто се сувише загреје, сагори и од ње остане само пепео.

А сада да се мало зауставимо на овој подели, како би је учинили што јаснијом. У прилог нашем гледишту, да до појаве ове огњице долази због гњиле крви, ишло би то што се услед распадања крви ствара ружичаста отровна жуч, а такође и то да због згрушане крви настаје црна жуч. Треба да знаш да до стварања ружичасте жучи не може доћи пре него што наступи процес распадања крви. Поменуте појаве могу се код болесника установити и на основу промена у мокраћи. Затим, када дође до стварања ружичасте жучи још увек није сигурно да је она настала због распадања крви, јер се у њој налазе и други елементи који исто тако могу изазвати труљење [. . .]. Треба да знаш када смо рекли да оне не могу саме од себе да се распадају, да смо ти говорили истину. Али пошто оне не могу да мирују на једном месту него се крећу по жилама и осталим органима, могу такође да изазову труљење. Пнеуме се мешају и зато долази до стварања црне или ружичасте жучи. Стога треба да знаш да само разарање крви није исто што и процес распадања који проузрокује труљење других састојака. Гњилост, осим тога, не представља процес који је временски ограничен него [. . .]. Крв која се разлаже губи своја својства па се, пошто је изгубила своју природу, не може више звати крвљу и од ње такве могу настати само црна или ружичаста жуч.

И поред тога што смо указали да се Хипократ не слаже са овим тумачењем, казаћу ти и шта ја мислим о његовом учењу. Када Хипократ тврди да ова огњица настаје због крви у праву је, јер да нема крви не би ни дошло до њене појаве. Ово је разумљиво јер сам процес распадања почиње у крви, што је непосредни разлог њеног јављања. Хипократ је тако учио и није погрешио. Али и оно што сам ја казао је исправно. Исто тако, и оно што је раније речено не треба омаловажити, него ваља размишљати о томе шта је у овом моменту корисније. Треба да знаш да је гњилост по својој природи слична отрову који изазива распадање крви. Ако тај процес наступи у флегми, онда то неће бити опасно по крв, али ако случајно до тога дође у крви — то ће се онда веома лоше одразити на флегму, ружичасту и црну жуч. Због тога је Хипократово учење исправно када тврди да од крви настају гњила, као и она друга огњица која се јавља због врења штетних пнеума у њој. Ове две огњице се још називају и „ипократшиноха“ (хипократовим), затвореним. Она огњица која настаје због врења штетних пнеума ствара се од пнеума које затварају душник и друге дисајне, телесне и крвне путеве. Услед овога евакуација топлоте из организма бива отежана: због тога често долази до појава других обољења у организму човека, која су много опаснија од огњице ефемере. Настајање те болести условљено је постојањем велике количине густих пнеума и због тога се таква огњица

назива „профунтиташ шомнифортиш“ [?] или дубок сан (кома). Иако се по својим особинама убраја у гњиле и ефемерне огњице, не може се у потпуности сматрати ни ефемерном ни гњилом; пошто садржи велику количину врућих пнеума не може се називати ефемером а, с друге стране, због присуства гњилости не може се назвати ни гњилом. Осим тога, ова огњица је акутна, што није случај са ефемером, гњилом или огњицом јектиком. Али та огњица често може прећи у гњилу огњицу или огњицу јектику. За њу је карактеристично да понекад траје веома кратко, тако да се само понекад примети, и после сасвим кратког трајања брзо нестане

Гален је сматрао да се огњица од крви не може сврстати у ред других огњица ради тога што се гњиле пнеуме, када наступи распадање крви, прошире по целом телу. О њеним симптомима нема потребе да се много говори јер су они многобројни. Њено дијагностиковање зависиће од самог лекара. Главни узрок за појаву ове огњице је претовареност и дисфункција желуца, али до њене појаве може доћи и због претераног рада код особа које на то нису навикле. У таквом случају треба им дати неко од средстава за чишћење. Ово је сасвим индицирано зато што им је стомак препун непробављене хране, чије је функционисање отежано код оних особа које дуже време непрекидно раде. Осим тога, до појаве ове огњице може доћи и због „водене крви“ која се јавља услед узимања велике количине сировог воћа. Треба да знаш да због узимања велике количине сировог воћа или сирових јела долази до стварања велике количине „сирових пнеума“ у телу, услед чега почиње крв да гњије. До настајања поменутих пнеума најчешће долази услед узимања кратких и дугих краставаца, незрелих крушака и других сличних врста хране. Ова се огњица обично јавља сваког дана и ње се болесник може ослободити само ако наступи знојење; у противном-умреће.

Постоје три врсте ове огњице: прва [. . .] је прогностички повољнија од осталих, јер мада настаје са великом жестином брзо пролази; друга [. . .] обично траје од пет до седам дана. Ова огњица је по својој клиничкој слици слична оној о којој смо ти говорили, јер претходна, иако има акутни ток, обично кратко траје, њени напади су слабији и јављају се у више махова. Али, да ти право кажем, премда није акутна, досадна је за болесника и то због тога што код других огњица знојење обично наступа за три, пет или седам дана, док код ове огњице тек после седам или више дана, па је зато сасвим разумљиво што је досадна. Уколико се болесник ознојн трећег дана и после тога се буде чешће знојио, болест ће имати слабији ток. Ако пак знојење наступи тек петог дана, ток ће бити тежи јер је период трајања болести дужи. Ако се болесник ознојн седмог дана, биће му још теже, јер што је дуже огњица „затворена у телу“ утолико она проузрокује вишу температуру и тиме отежава опорављање болесника и угрожава опште стање његовог здравља. Ова огњица може прећи у огњицу каужон, као и у огњицу која се назива „летаргија“. Појаву ове огњице обично прати велика дрхтавица, па се зато често догађа да она претходи појави козјача или великих богиња. За време њеног трајања болесник може пасти и у кому. Може доћи и до надувавања стомака, и то у толикој мери да ако удариш по њему он ће звонити као тимпан. Због отечености стомака долази до појаве пролива са тенезмом који може дуго трајати. Излучени измет повре-

мено је зелене боје или је помешан са црном згрушаном крвљу. На основу ових симптома тешко је прогнозирати исход болести, јер нити си сигуран да ће болесник умрети, нити се можеш много надати да ће оздравити.

Лечење оīњице која настаје због крви

Најбољи начин за лечење огњице која настаје због крви, без сумње, представља чишћење. Болеснику треба давати средства за чишћење за све време трајања болести, све дотле док не дође до губљења свести (синкопе). Поред тога треба да му прегледаш крв, јер уколико му је крв ретка мораш да му побољшаш крвну слику, давањем одговарајућих јела и пића. Међутим, ако је крв „топла" и у њој има много јèда, онда болесника требаш охладити и очистити. Ако видиш да он није у стању да узима ону врсту хране која утиче на стварање „дебеле и сирове крви", тада је наболье да му пустиш крв из руке, и то с оне стране где се више осећа [. . .]. У том случају немој чекати да наступи процес знојења, него му пусти крв чим приметиш да је огњица јака. Болеснику треба пустити крв да тече све док, евентуално, не дође до синкопе. Ако до ње дође, то значи да се крв охладила, што ће непосредно довести до пада телесне топлоте. Знај, ако му после пуштања крви даш да пије хладну воду, исто ћеш га охладити као да си му дао лекове који се користе у ту сврху.

Приликом лечења добро је да водиш рачуна о каквој се особи ради, и на основу тога треба да примениш лечење. Јер већу количину крви можеш пустити пунокрвној особи, а мању анемичној; исто тако већу младој, а мању старој особи, као и више крви јаком, а мање слабом болеснику. Уколико видиш да је у питању јака особа, онда јој пусти крв и после два до три дана подај јој средства за чишћење. Али, видиш ли да болесник и поред добре физичке кондиције почиње да слаби, немој му дати средство за чишћење него му само пусти крв. Уколико је у питању мршава особа, за чишћење употреби блажа средства и немој пуштати крв. Поред тога, стално настој да се на било који начин ознојиш, јер то много утиче на побољшање општег стања болесника. То делује тако као да нестаје храна и пиће из стомака, па било да си му пустио крв или дао неко средство за чишћење. Ако такве особе осећају жеђ, добро је да им скуваш мало тамаринде у води у коју си додао сирће и то им подај да пију када приметиш да је почео процес варења. Затим узми нађурак, сену и росуљу, и скувај их у води. Напитак подај болеснику да пије када видиш да је завршено пробављање, јер ће му то очистити црева и „избистрити" крв. Уколико установиш да је и поред тога неопходно да се пусти крв, онда му пусти крв из руке као што смо ти већ раније рекли. Ако се болесник налази у слабој кондицији и због тога не можеш да му пустиш крв из руке, ти му онда пусти крв из жиле у „челном рогу". У случају да она не цури, постави му облоге на то место, пошто је овакав начин лечења веома ефикасан за огњицу каужон и он се препоручује уместо узимања средстава за чишћење. Поред тога треба да му даш да једе она јела која су лако сварљива и освежавајућа. Ако се догоди да приликом пуштања крви дође до синкопа, у поменута јела додај и сок од киселог грожђа. У случају да крв почне сама да цури из носа и услед тога наступи синкопа, онда му припреми она јела која

утичу на побољшање крвне слике. Од јелā ова ми се чине добрим: узми ђунђибара три зрна и пет литара воде, па кувај док не уври на две трећине. Потом процеди и додај у ту воду исту количину шећера, или чак и већу јер ће бити боље, па поново кувај. Ово подај болеснику да пије свако јутро у одређеној количини. Приметиш ли да у његовом стомаку има знатна количина штетних пнеума, тада му немој дати зрна од ђунђибара, ни сочиво кувано у сирћету. У случају да има велику врућину и желиш да га расхладиш, подај му да пије хладну воду у којој је било кувано сочиво или хладну воду у којој је кувана лоћика. Не будеш ли имао ни једно ни друго, ти му онда подај само хладну воду, јер се може догодити да му она снизи топлоту. Догоди ли се пак да ова огњица пређе у огњицу флегматику, онда му подај прашак од руже. Овај начин лечења користио се раније, а и сада се поново почео употребљавати, само што ове лекове треба давати са јечменом водом. Мораш да знаш да је то корисно, без обзира на то што ће ослабити отпорност организма. Поменуте лекове најбоље је дати болеснику када наступи највиши напад врућине услед врења крви. Када су добро пуњене крвне жиле, болеснику не треба пуштати крв нити му давати средства за чишћење, јер би то могло да доведе до грушања крви у жилама. Даље, када наступи напад високе температуре и напетост, ти му подај оне лекове које смо ти саветовали; сачекај, затим, извесно време, па види да ли је дошло до пада температуре када му можеш дати средства за чишћење и пустити му крв. У ову сврху подај му лекове који утичу на евакуацију јèда и помажу пробављање сирове крви, јер је она узрок гњилости. Зато је, такође, добро да се дају прашкови припремљени на следећи начин: узми три аксага шподија, пет аксага семена од плаштака, четири аксага семена од дугих краставаца, шест аксага семена од бундеве, по три аксага гумирабике, драганта и милолда, и седам аксага сока од сладића. Од свега тога начини прашак и дај му га свако јутро по један комадић, и то са јечменом водом. Видиш ли да је болесник веома слаб и да му је јетра слаба па не може да пробавља, онда узми три аксага од руже, два аксага семена од дугачких и кратких краставаца, по један аксаг сока од шимширке, семена од диње, плаштака и шподија, затим по пола аксага гумиарабике, козинца и брашна [. . .], круљице и ламфорапо [?] четвртину аксага; од тога припреми прашкове и подај му као што смо ти горе казали. Јелу не треба додавати воду у којој је куван ђунђибар нити кувано сочиво са сирћетом, кисели шипци или сумак. После давања ових лекова, ако видиш да је дошло до затвора и због тога се будеш уплашио да ће му он нашкодити, онда подај болеснику кувани сируп, или куване шљиве, или бундеву, или неко кисело биље. Ако зажели да једе воће, подај му зреле крушке или шипак. Буде ли хтео да једе нешто од зеленог поврћа, подај му кувану бундеву или мало дугачких и кратких краставаца, затим кувану цикорију, јер ће му то много помоћи. Осим тога, можеш му дати прокувано сирће или куван коријандер. У случају да му се јаве главобоља, тегобе у крвним жилама, дужа несаница или дубок сан (кома), сувишно цурење крви из носа, што може да изазове слабљење отпорности организма, сваку од наведених појава можеш излечити горе описаним лековима.

О оīњици флеīматици

Да знаш да гњила огњица, која настаје од флегме, често може да траје веома дуго. Њени симптоми, време настајања и слабљења су познати. Премда смо споменули да има само једна врста ове огњице, због времена њеног трајања ипак постоје извесне разлике. Тако она може трајати до девет дана, а некад и много дуже — до тридесет па чак и до четрдесет дана. Углавном ова огњица најчешће траје девет, тридесет или четрдесет дана. За то време уколико се буде болесник више знојио, то ће се од ње лакше и ослободити, јер се знојењем одстрањује велика количина штетних пнеума, а такође долази и до лабављења и отварања пора на кожи. Од ових огњица најдуже траје она која је везана за неко друго обољење, по чему се и разликује од огњице која није права трећиница. Флегма гњила може бити стакласта, кисела, слана или слатка. Да знаш да од слатке флегме настаје огњица каужон. До појаве огњице флегматике најчешће долази код оних особа које имају велику количину телесне течности у организму или код оних који се превише одмарају. Затим се јавља и код старијих особа и деце, као и код оних који превише једу, услед чега долази до претоваривања стомака храном. Јавља се, такође, и код особа које превише раде или које се купају после јела, односно у невреме, као и код оних који узимају јело у обилним количинама, због чега се храна добро не пробавља па зато сутрадан подригују на кисело. Она се, исто тако, јавља и код особа које дуже време пате од затвора. До њене појаве може доћи и онда када почињу да се распадају штетне пнеуме. Ако болесник оздрави без употребе лекова, то је знак да има здрав организам и да се ослободио флегме и гњиле материје. Треба да знаш да у свакој огњици која је праћена дрхтавицом долази до сужавања крвних жила, услед чега циркулација крви бива ослабљена.

Симīтоми оīњице флеīматике

Приликом појаве огњице која настаје од стакласте или киселе флегме обично код болесника наступа велика хладноћа и потиштеност, а осим тога и [. . .], која је израженија у огњици насталој због стакласте флегме него у оној изазваној киселом флегмом. Ова хладноћа се не јавља нагло већ постепено, почев од најнижег степена, и када достигне највећи успон болесник ће бити хладан као лед. После тога веома тешко ће се загревати и зато је потребно да процес његовог знојења траје дуже. Ово утолико пре што ће се хладноћа и даље повремено јављати, због чега ће болесник почети да се протеже и зева. Ако се болесник протеже, то је повољан знак који говори да се ради о малој количини флегме, а у противном — то говори о присуству њене веће количине. Уколико хладноћа буде дуже трајала и огњица ће трајати дуже и имаће акутнији ток. Ова огњица не настаје од оних штетних пнеума које проузрокују пробадање по телу нити ствара [. . .], као што је то случај са другом врстом огњица. Када дође до распадања флегме, јавља се огњица флегматика. У оваквој ситуацији таква се огњица назива огњица гњила, њено јављање карактерише велика мучнина која је много опаснија по организам

него што то изгледа: често се догађа да болесник падне у кому. Више пута њеном јављању претходи појава велике хладноће праћене дрхтавицом [. . .] и потиштеношћу. Услед тога болесник се често стреса и чини му се као да ће га ухватити дрхтавица, премда до тога не мора доћи. Ако то видиш, онда знај да му је функција стомака поремећена и да је изгубио прохтев за узимањем хране. Наведена појава не говори само о губитку прохтева за јелом већ указује и на поремећаје у пробављању хране и слабљењу функције стомака.

Први симптоми на основу којих се може закључити да је дошло до појаве огњице изазване од слане флегме јесу потиштеност и осећај хладноће. Код огњице која настаје од слатке флегме она се ређе јавља у почетку. Исто је и са осећањем хладноће и појавом протезања. У већини случајева огњица флегматика почиње дрхтавицом. Наступи ли и висока температура, онда ће болест имати тежак облик, па може доћи и до смрти. Оно што смо ти раније рекли о овој огњици тачно је: огњица гњила прво се јавља у акутном облику, после тога се стиша, јер она има променљив карактер. Ако дође до појаве огњице од слане флегме, треба знати да ће она утолико бити опаснија уколико буде дуже трајала. Исто ће се догодити и код огњице од слатке или стакласте флегме. Свака огњица која настаје од флегме, премда не увек, обично почиње дрхтавицом и тек када прође известан период времена код болесника се могу јавити велика хладноћа и потиштеност. У почетку болести болесник дрхти, после тога се јавља напад високе температуре а огњица поприма тежи облик. Доцније температура бива нижа.

И поред тога што Гален тврди да ова огњица настаје од флегме, мени се чини да не настаје само од ње, него да је помешана и са гњилошћу. Ово тврдим на основу тога што огњица гњила има у почетку акутни ток и што дуже траје температура опада, и на основу тога што до појаве гњилости пре може доћи у слаткој и сланој него у другим флегмама. Када се појави као последица слатке флегме, она обично постане још слађа, а ако је у сланој — онда ће бити сланија. Када прође извесно време треба болеснику испитати пулс: приметиш ли да је он слаб, а жила пуна штетних пнеума, ако будеш дуже држао прст или руку на жили [. . .] осетићеш повишену температуру. Докле год буде трајала ова болест поменуте појаве ће стално варирати. Помеша ли се са оном која је густа као слуз, када опипаш човека по целом телу или на двадесет места, свуда ћеш, осим на два места, осетити исту топлоту, јер густа флегма када почне да ври, онда она не ври сама него у друштву флегме са којом се помешала. Зато у овој болести може увек доћи до промена. Због ње често долази до појаве чирева на појединим деловима тела, зато што се на тим местима накупе гњиле и здраве пнеуме. Због тога долази и до појаве високе температуре (врућине). Болеснику ће образи потамнити и осећаће велику жеђ. Желеће да седне у хлад или да га ветар расхлади по лицу, да пије хладну воду, и осећаће тешкоће при удисању и издисању ваздуха. За време ове огњице обично се догађа да болесник, сат или два, осећа жеђ и стално има осећај да се налази у префебрилном стању, премда се не може догодити да добије огњицу. Ако овакво стање потраје дуже време, биће мања могућност да дође до појаве огњице. У периоду када ова огњица почиње да се јаче развија или слаби, а поготову ако се поврати, болесник ће то сâм осетити. У том

случају обично долази до појаве жеђи, али се не треба бојати рецидива јер до тога не мора увек доћи.

Треба да знаш да за време огњице настале од флегме долази до стварања велике количине густих пнеума које испуне организам и затварају дисајне путеве. Услед присуства велике количине телесне течности и ниске температуре болесник се мало зноји. До наведене појаве долази због тога што се слуз згуснула и тиме спречила да се зној излучи. Није добар знак ако се догоди да зној пође напоље јер то указује на општу слабост организама. Знај да када болесник излучује малу количину зноја постоји нека болест, тј. физиолошки поремећај због којег се зној у већој количини не може излучивати из организма јер се ради о појави густе флегме. За време огњице флегматике човек мање жедни него за време других огњица.* Код оваквих особа често се на ребрима јави оток или им кожа постане тања, због чега се лако истеже. Осим тога, код оваквих особа на лицу се примећује бледило и понекад добију тамно зелену боју (налик на олово). Наведена појава траје све дотле док огњица у своме развоју не достигне праву јачину. Када до тога дође, онда се мења изглед болесниковог лица. Тада буди сигуран да болест иде на боље, јер код онога који болује од ове огњице лице се неће заруменити без обзира на акутно стање огњице, као што је случај и код болесника који има огњицу насталу од јѐда. Код оболелих од ове огњице пулс је млитав, једва се осећа и обично је убрзан. Наиме, њихов пулс је бржи него код оних болесника који имају огњицу четвртиницу или трећиницу. До наведене појаве долази због тога што су се жиле сузиле, па пнеуме не могу слободно да се крећу у њима. Често ова огњица може бити врло опасна, али никада нема тако акутни ток као огњица четвртиница. Њено дејство на организам може бити јаче или слабије, али никада прејако као код огњице четвртинице. Многи лекари је сматрају за перакутну због њеног несталног акутног карактера. Гален сматра да се због слабо изражене клиничке слике ова огњица не би могла сврстати у перакутну. У прилог оваквом гледишту иде и појава да су њени симптоми променљиви, некад су слабије а некад јасније изражени. Супротно овоме, клиничка слика перакутне огњице од почетка напада има своју пуну јачину и јасно изражене симптоме. Свака промена у овој огњици условљава и промене у пулсу, али ако настану промене у пулсу код перакутне огњице која је непроменљива за све време њеног трајања, онда је та појава за болесника боља него што је то код оних огњица које су променљивог облика. Уколико ова огњица добије акутнији облик, њен ће утицај на организам бити много јачи него код оне огњице која је променљива. Код оних код којих је до појаве ове огњице дошло због флегме, мокраћа је у почетку болести провидна и бистра. Ради присуства пнеума и хладноће, после краћег времена она постаје црвенкаста, док ће се због гњилих супстанци које су се помешале са пнеумама замутити. Ако мокраћу оставиш дуже време да стоји, она ће се раздвојити и од средине према рубу биће бистра и светла, а на дну ће остати жућкасто-црвени талог. Провидни део према рубу указује на присуство флегме, а талог према дну на гњиле супстанце. До појаве црвене боје дошло је услед врења гњилих супстанци и флегме. Они који болују од ове огњице

---

* Даље опет следи понављање истог излагања. (Прим. прев.).

повремено могу излучивати и бистру мокраћу, ређе мутну, а само некад изразито црвену. Ако излучују бистру мокраћу, онда значи да је преовладала флегма која се раздвојила од гњилости, док излучивање мутне мокраће указује да је преовладао јед који се издвојио од флегме. Када се излучује црвена и мутна мокраћа, онда то значи да је дошло до врења гњилих супстанција заједно са флегмом. До појаве мокраће црвене боје може доћи и када човек који има здрав стомак узме превише хране која се, због здравог стомака, добро пробавља. За време овог процеса у организму се ствара висока температура, услед чега се отварају поре и други проходи, па се зато болесник зноји. Истовремено ће доћи до излучивања мутне мокраће и оне црвене боје. Али такво пробављање ретко се догађа.

Код особа које имају огњицу флегматику измет је редак, мекане конзистенције, тако да је скоро сав слузав. Један од значајнијих симптома који указује да се ради о огњици флегматици је постојање дрхтавице. Јачина и временски ток трајања огњице флегматике обично износе до осамнаест часова, док њено попуштање и ишчезавање наступају после шест часова. Ова огњица одмах не престаје, јер се и сутрадан по њеном престанку болесник осећа сасвим ошамућен зато што у његовом организму још постоје густе пнеуме. Наведени симптоми могу варирати и они зависе од начина живота болесника: његове прошлости, утицаја места и ваздуха (околине), јела и пића. Ако се она појави услед јела и пића, онда обично почиње са следећим симптомима: надувеношћу, отоком образа [. . .].

3. ФАРМАКОЛОШКИ СПИСИ

а) СПИС О ПРОСТИМ ЛЕКОВИМА

Тумачење природе сваког лека: да ли је врућ, хладан, сув или влажан. О сваком леку за шта је добар

(14а — 59б, 148—158, 193 — 204)

Лекови који почињу са словом *А*

Алој (Aloë), Алојево дрвце (Aloe ligno), Злато (Aurum), Смрдеће зеље (Assa foetida), Жива (Argentum vivum), Дивљи бибер (Agnus caustus), Стипса (Alumen), Селен (Apium graveolens), Антимонијум (Antimonium), Акација (Acacia), Агарико, гљиве, вргањ (Agaricus), Мирођија (Anethum graveolens), Чапљан (Asphodelus albus), Бели лук (Allium sativum), Водени божур (Acorus calamus), Кајсија, шевтелија (Prunus armeniaca), Анис (Pimpinella anisum), Пелин (Artemisia absinthinum), Пипци (Anacardium occidentale), Бадем горки (Prunus Amigdalus communis), Јаболчина (Aristolochia macedonica), Амбра (Ambra), Комуника (Artemisia absinthinum), Оцат (Acetum passim), Аурипигменто, лек минералног порекла (Auripigmentum), Ашпалтум, лек фантастичног порекла (Aspaltum).

Алој (Aloë)

Алој је врућ, сув и сврстава се у други степен. То је сок од једне траве која се зове âлоја и која расте у Индији, а такође и у Персији. Има га и код Латина, у земљи која се зове Пула.

Постоје три врсте âлоја: прва је шукорум, друга епатикум, а трећа кабалинум. Припрема се тако што се истуца трава и сок добивен од ње стави на ватру да мало ври. Затим се склони са ватре, преспе у чиније и држи на сунцу. Суши се све док не постане сув и тврд, када се извади и раздвоји на три дела. Доњи део се зове кабалинум и није употребљив. Горњи се зове шукорум или шикортинум, и добар је, али не и средњи део. Који је бољи познаћеш тако што му иситњени прах личи на шафран. У комаду личи на комад јетре. Пошто се и од других лекова може припремити маса да личи на алој, могу те зато преварити. Ово се може проверити на следећи начин. Успи оцат у лонац и на ватри га загревај док не проври; тада додај у њега прах од шафрана, орашчића и алоја кабалина, у количини довољној да се цела та маса добро згусне. Затим изручи у чинију и загревај је док не уври, па после држи на сунцу док се не згусне и опет загревај док се не стврдне. Овако ћеш познати да ли се ради о правом алоју или је реч о лажном. Узми један комадић од

те масе и међу прстима га иситни; ако је прави алој, он ће пријатно мирисати, а ако није биће сув, шупаљ и смрдеће. Запамти да је сваки алој горак и да је бољи онај који је горчи.

Рекли смо како се добија, а сада ћемо казати за што се алој користи. Добар је јер чисти слуз, жуту и црну жуч. Окрепљује све крвне судове и даје им чврстоћу, ослобађа стомак од хладних димова (пнеума). Такође окрепљује главу и користи за лечење свих болести главе. Појачава ослабели вид и помаже оздрављење јетре и слезине; утиче на регулисање тока месечнице код жена за време њеног трајања, а такође чисти лице од сваке жутине. — Овако се употребљава: узми два аксага меда и један алоја, ситно га издроби и дај оболелом три дана сваког јутра. — Узми два аксага алоја и три белог вина, помешај и остави да се избистри. Затим то стави на очи онима који имају катаракту или неку очну болест, јер ће им то добро чинити. Такође, ко хоће да очисти вид нека узима по пола аксага алоја сваког дана, ујутро и увече, а ако га не може поднети због његовог горког укуса нека га онда помеша са једним аксагом мираболаниса и узима пред спавање или кад устане, и то за време од четири дана. — Ако има јетру или слезину пуну једа или слузи, узми три аксага алоја, по две унце сока од морача и сока од корена шпароге, па помешај заједно и дај му три јутра. — У почетку оболења од жутице, или водене болести настале уселед запаљења јетре или слезине, или као последица тропске маларије, или због прекомерног узимања воде, подај оболелом један аксаг алоја да попије са белим вином или пелиновим соком. Ово треба да му дајеш све док не видиш да му је боље. Осим тога, препоручује се за лечење деце и одраслих особа код којих су се запатиле глисте. Терапијска доза за одрасле је 1/2 аксага праха од алоја помешаног са медом, а за дете у количини малог лешника, исто тако помешано са медом. Лек се даје три дана, сваког јутра.

Ономе кога боли уво или има црве у њему, смешај прах од алоје са соком од першикарије, и то му стави на уво. — За онога коме опада коса, узми две литре јаког оцта и једну литру корена од маслиновог дрвета; то добро скувај, процеди кроз крпу и томе додај једну литру праха од дивље кафе, две унце праха од алоја и једну унцу праха од вашљивке. Помешај све заједно и мажи му главу пре спавања. — За онога кога боле ручни и ножни зглобови, узми један аксаг алоја и једну унцу сока од [. . .]; све то помешај и девет дана од тога му дај да пије сваког јутра по три аксага. — За онога ко од слане слузи [. . .], узми једну унцу алоја и четири унце оцта, па помешај и мажи га са тиме. — За онога ког има свраб у очима, узми три аксага алоја и три унце ружине воде, и све то помешај; овим му облажи очи ујутро и увече. — Ономе ко има главобољу или пнеуме (димове) у глави, дај му да прогута парче алоја, величине зрна пасуља, и тако да ради три јутра.

Алојево дрвце (Lignum Aloë)

Алојево дрвце је врућe и суво, и спада у други степен. Расте у Горњем Вавилону, „код велике реке". Како говори Константин (Афрички), учитељ, има га три врсте. Прва врста расте у долини која се зове Кумја

[?] и боља је од осталих. Друга се налази у долини Кумамон, и није тако добра; трећа расте у равници. Која је боља познаћеш по следећим особинама. Прва мора бити тежа, пријатног мириса и треба да мало горчи; плавкасто - црвенкаста је, и чворновата. Када се стави у уста и мало прожваће, осећаш пријатан мирис у носу. Друга врста се познаје по томе што није тако тешка и горка, има пријатан мирис, али не као прва. Трећа врста је лагана и нимало не мирише. Није црна, већ светла. — Има једна гора у латинској земљи која се зове Умалфија [?]. Ту расте дрво које је тврдо, чворновато и пријатног мириса. Кувају га у вину и томе додају мало праха од амбре и алојевог дрвца, да мирише као добро алојево дрвце. Када је кувано, изваде га и трљају онако топлог оловом, да поцрни као добро алојево дрвце. Али, овако ћеш знати да није право: расцепи га и изнутра неће бити црно као споља и неће имати онај пријатан мирис као добро алојево дрвце. И тврдо је, па га не могу зуби прожвакати као добро алојево дрвце. Алојево дрвце снажи стомак и побољшава варење. Добро је за оне који имају слабо срце или пате од заборавности, затим за оне који су малаксали због тешке кахексије и, такође, за оне жене које не добију на време месечницу, као и за сваку болест изазвану назебом. — Скувај у литри вина два аксага алојевог дрвца, један аксаг каранфилчића и један аксаг мастика, па процеди кроз крпу и дај му да то пије топло сваког јутра девет дана у количини као кокошије јаје. — За олакшање тешкоћа које настају због обољења централног нервног система, сируп се прави овако: узми два литра ружине воде, једну литру шећера, једну унцу праха од алојевог дрвца, два аксага праха од кошчица које се налазе у срцу јелена и један аксаг праха од каранфилчића. Скувај све то заједно и дај болеснику сваког јутра за време од пет дана. Добро је и за ону жену која има затворену материцу, па не може затруднети, и код које се задржала месечница. — Узми алојево дрвце и стави на врућ пепео у једну мању црепуљу; поклопи широким крајем левка тако да не буде ни мало ватре изван левка, и нека ово жена подеси тако да јој дим иде ка материци. За то време препоручује јој се да се покрије хаљином како јој пара не би доспела у нос. — Такође, ако се постави алој на ватру и удише дим, помоћи ће мозгу.

Овде почиње о злату (Aurum)

Злато има добре особине. Није много ни вруће ни хладно, ни влажно ни суво. Има боље особине од било које друге руде. Добро је за сваку мождану и срчану болест, као и за стомак који је слаб и хладан.

Свако јело кувај са златним дукатима, па их извади пре него што јело служиш. Добро је за оне који се боје да не огубаве. Узми злато и остружи га пилом па затим кувај са соком од боражине и дај им да пију када хоће, што више то боље. Овај лек је добар и за оне којима је усахла половина тела и који пате од слезине. Узми једну литру сока од боражине, шест унци шећера и један аксаг праха од кошчица које се налазе у срцу јелена, па кувај на ватри. У то настружи пилом пола дуката злата (што је дукат већи то боље) и дај му да пије јутром све док га има.

О смрдећем зељу (Assa foetida)

Смрдеће зеље је врућe и суво, и спада у трећи степен. То је смола од неког приморског дрвета. Скупља се лети и јако смрди. Зове се још и смрдећа смола, и што више смрди то је боља.

Узми смрдеће зеље и направи од њега пилуле и подај оболелом да пије девет дана, сваког дана по пет, са ровитим жуманцем или са сирупом од љубичице. Добро је за оне који болују од сипње. — Узми један аксаг смрдећег зеља и кувај га у једној литри вина са исто толико меда. Ово процеди кроз крпу и дај оболеломе да пије топло сваког јутра у количини колико је кокошије јаје. Добро је за оне који имају маларичну или свакодневну (ефемерну) грозницу. — Узми један аксаг смрдећег зеља и два аксага галабача; помешај заједно и од тога направи супозиторијум дужине и дебљине прста, па га стави жени у вагину у правцу материце. Добро је за оне жене које се не могу добро очистити после порођаја. — Узми по две унце шефтелије, смрдећег зеља и маслиновог уља, и једну унцу чистог воска. Кувај све заједно, па када се растопи скини са ватре и мешај док се не стисне и са тиме мажи место где је слезина. Корисно је за оне који имају отечену слезину. Препоручује се за мазање и женама којима се усирило млеко у дојкама. Добро је, такође, ставити смрдеће зеље у шупаљ зуб који боли. — Узми четири аксага смрдећег зеља, једну литру оцта и три аксага ружа, па скувај добро све заједно. Док је топло овим испирај често уста. Корисно је за оне којима је отекло грло, па не могу гутати пљувачку. — Стави у лонац три унце смрдећег зеља и петролеја и загревај на ватри, па кад се растопи додај унутра по један аксаг рицинуса, млечике, чистог сирупа и воска. Направи мелем и мажи место на коме осећаш бол. Корисно је за оне које боле зглобови и удови, као и за оне којима је одузета половина тела. Препоручљиво је да се овим маже свако место где се осећа бол.

О живи (Hydrargirum)

Жива је врућа и влажна, и спада у четврти степен. Многи учитељи сматрају да у себи садржи хладноћу и да је употребљива за лечење многих болести.

Узми једну унцу брашна од дивље кафе и једну литру оцта, затим кувај док не постане густо као каша. После узми две унце живе, растопи [...] у црепуљи и помешј са оном кашом. Са тиме треба три вечери мазати главу, испод пазуха, около појаса и по грлу. Корисно је за оне који имају много вашки. — Ако неко често узима живу па због тога код њега наступи затвор, ти му дај да пије много козјег млека и обеси га за ноге да мало виси. Ако не повраћа, дај му да пије вино у којем су кувани исоп и пелин. — Узми три унце ораховог уља, две унце оцта, по једну унцу праха оловног оксида и белила, па стави на ватру да ври док не буде као каша. Тада скини са ватре и измешај са две унце живе док не добијеш модру маст. Мажи овом машћу где је свраб. — Узми једну унцу живе, затим додај по две унце кокошијег сала и белила: све то мешај заједно док маса не добије изглед масти. Нека тиме мажу лице увече, пред спавање, оне жене које од рођења имају пеге или црнило по лицу.

О конопљици (Agnus castus)

Конопљика је врућа и сува. То је једна врста воћа; и од њега узми лишће и помешај са леком. Конопљика је увек зелена јер расте на мочварним местима. Бере се лети и боља је зелена него сува. Дејство може сачувати једну годину.

Онога који мокри у сну треба парити одоздо, док ономе који много прича, јер је блудник, треба посипати бедра са прахом од истуцане зелене конопљике. — Затим узми конопљику, мајоран и ким, и све ово истуцај заједно, и то стављај на крста онима који у сну или на јави полуцирају. — Узми сок од конопљике и исто толико воска и маслиновог уља, па кувај. Када се восак растопи скини са ватре и остави мешавину да се стиња, па са њом мажи стомак: добро је за оне који имају грч мишића стопала или их боли стомак.

Паром од воде у којој је била кувана конопљика треба да се пари она жена која има затворену или тврду (повећану) материцу или која на време не добије месечницу.

О стипси или киселом камену (Alumen)

Стипса је врућа и сува, и спада у четврти степен. То је руда која се вади из земље, па се онда она кува. Налази се на оним местима где и сумпор, и може дуже време сачувати своју активност.

Узми прах киселог камена и [...] и оне беле црве што се налазе у гноју, па стави у мањи лонац и мало прокувај. Скини са ватре и остави да се стиња; мажи тиме оне ране из којих месо само од себе отпада. Исто тако добро је направити стенило, и том машћу мазати живу рану. — Узми по једну унцу праха од киселог камена, оловног оксида и сумпора, затим две унце маслиновог уља и шест оцта, па скувај све заједно. Корисно је да се тиме мажу они који имају свраб и да се после окупају. — Узми кисели камен и исто толико соли, па са водом кувај, у котлу. Препоручљиво је да се у овоме окупа онај који има свраб.

О селену (Apium vulgare)

Селен је врућ и спада у први степен, а када је сув у трећи. Сваки његов део може да се користи као лек.

Узми две унце сока од лишћа селена и једну унцу праха од белог камендара, па стави у шест унци воде и додај једну унцу шећера. Пошто ово мало проври, подај ономе који мокри крв или има камен, и то свако јутро у количини величине кокошијег јајета. Препоручљиво је да се даје топло. — Узми по једну унцу камендара, сурчице и [...] па иситни у прах и затим све то скувај у две литре сока од селена. Процеди кроз крпу, додај једну унцу шећера и дај свако јутро у количини колико запрема кокошије јаје онима који мокре крв. — Сок од селена, у којем је кувана метљика, подај неколико јутара да пију они којима је болесна јетра или слезина. — Узми по једну литру сока од селена и од копрача и шест унци шећера, скувај заједно, па подај оболелсм да то попије

топло, свако јутро у количини мало већој од кокошијег јајета. Ово је корисно за оне који имају жутицу. — Узми кору селена и морача, и скувај у соку од фумуштере [?]; процеди затим кроз крпу и мало зашећери, па дај оболелом да пије када хоће. Корисно је за оне који пате од много слузи или водене болести. — Узми један литар сока од селена и од сморча [?] шест унца, затим једну унцу праха од пистације; скувај ово заједно, процеди и заслади са две унце шећера, па опет скувај. Пре него што ћеш скинути са ватре стави у то по два аксага праха од алоја, каранфилчића, једну унцу праха од реобарбара [?], па скини са ватре. Дај болеснику да пије неколико дана свако јутро по једну унцу од овог сирупа помешаног са две унце воде. Корисно је онима који имају много слузи или водену болест. Гравидним женама не треба давати (да гризу) селен.

О шширку или кашасшашу (Amidon)

Штирак је топао и влажан, и спада у други степен.

Овако се спрема: потопи пшеницу у води и мењај воду сваког дана. Када видиш да почиње да гњили, исцеди воду и истуцај пшеницу; додај затим по мало исцеђене воде на пшеницу, па настави да туцаш. Када пшеница буде као каша, процеди је кроз крпу и стави у пљоснати суд, па држи на сунцу док не отврдне и не посветли. Ово се препоручује да се пије са бадемовим млеком против кашља и сипње.

О анШимону (Antimonium)

Антимон је врућ и сув, и спада у трећи степен. То је руда која се вади из земље и налик је на гвожђе. Можеш га познати по томе што се, за разлику од сваке друге руде, не може растопити. И што је антимон светлији, бољи је.

Узми исте количине праха од антимона и сапуна, скувај у води и процеди: у то умачи стенило и стављај га у живу рану. Такође умачи крпу и стављај на оне ране у којима је изражена некроза и отпада месо из њих, и то понављај много пута. — Узми прах од антимона и умеси са соком од папрати (Digitaria sanguinalis), натопи памучну хартију и стави у нос. Корисно је за оне којима тече крв из носа. — Узми прах од антимона и умеси са соком од чемпреса, па постави одозго на чмар. Препоручљиво је за оне који имају хемороиде.

О акацији или сушеном соку од незрелих шљива (?) (Acacia)

Акација је хладна и сува, и спада у трећи степен.

Овако се прави. Исцеди се сок од незрелих шљива и остави да стоји на сунцу док се не осуши. Он се не може употребљавати дуже од једне године. — Узми акацију, мумију, беланце и ладановог комида, па истуцај док не добијеш кашасту масу као за фластер и стави на кашичицу.

Ово је корисно да узимају они који су ослабили од великог повраћања јèда. — Акацију са исто толико брашна испржи са маслиновим уљем као уштипке, па му дај да једе. Ово се препоручује онима који су ослабили од великог повраћања јèда. — Узми акацију, бадру и прах од гљиве ипоквисчиде [?], па истуцај и све заједно помешај са ружином водом или са кишницом тако да се добије маса као за фластер. Стави на стомак. Ово је корисно за жене које имају одлив, као и за мушкарце којима тече крв из носа и одоздо. — Узми акацију, (—) мирисну смолу и мало ружине воде. Истуцај све заједно па натопи памучну хартију (бамбикеру) и стави у нос. — Узми акацију, драгонску крв [?] и мастику, па их истуцај заједно; додај томе мало ружиног и љиљановог уља и беланце од јаја, па начини фластер и стави га на стомак. Ово се препоручује онима који пате од пролива и повраћања. — Умеси акацију са соком од боквице док не добијеш облик масе за фластер; ово је добро да се стави на ребра где је апостеома (оток).

О' врiању (Agaricus)

Вргањ је врућ, сув и спада у трећи степен. Вргањ је сличан оној печурки која се налази на дрвету. Расте у латинској земљи која се зове Ломбардија.

Постоје две врсте вргања: мушки и женски. Овако ћеш познати које је женка а које мужјак. Женски вргањ је бео, лаган, може се издробити између прстију као прах, и тај је добар. Мушки није тако светао, ни тако лаган, и њега не можеш иситнити између прстију. Користан је за чишћење слузи и своју делотворност може сачувати до пет година. Може се употребити и за чишћење црне слузи. Користан је и против свакодневне грознице која настаје од слузи. — Узми један аксаг вргања и дај оболелом да пије са јечменом водом сутрадан након што га ухвати грозница. Ако видиш да га не попушта, узми пола унце вргања, једну унцу праха од зеља и три унце сока од морача. Све то помешај заједно и дај му да пије пре него што га почне трести грозница. — Узми једну унцу вргања, две унце меда, једну унцу квасца од јечменог брашна, две унце маслиновог уља, једну унцу соли и две купе воде, па све заједно скувај и процеди, и са тиме га клистирај. Корисно је за сваку стомачну болест и за грчеве у цревима. — Узми комендар бели (саксифрагу) и добро прокувај у води. Процеди и стави унцу праха од вргања, па му дај да пије свако јутро у количини запремине кокошијег јајета. Корисно је за оне који имају камен или песак, или мокре крв. — Узми со, куст и стрешу, истуцај их док не постану као прах, а затим помешај са мало меда и мастила којим се пише; стави ово на живе ране или гњиле кости. Такође је добро за она места на којима израста тумор. — Узми прах од вргања, сок од цикламе, боквицу и топлог маслиновог уља, па помешај заједно; натопи памучну хартију и док је топло стави у чмар. Корисно је за хемороиде. — Узми вргањ, со и куст, стреш и мед. Мешај заједно док мешавина не постане слична масти. За време купања овим мажи беле пеге на лицу и по телу, и оне ће нестати. Препоручује се против болести која се зове морфеја. — Узми вргањ, стреш, костар[?], пекмез од грожђа и шећ [?], па их истуцај снажно и добро скувај у бе-

лом вину. Затим процеди, и то нека се узима девет дана свако јутро у количини колико је кокошије јаје. Ово се препоручује против главобоље и слабог стомака.

О анетуму. Српски се зове копар (Anethum graveolum)

Анетум је врућ, сув и спада у други степен. За лек се користи само корење и семе. Његово семе бере се лети. Ако хоћеш да сабираш корење, чини то у марту пре него што трава постане велика. Ова трава, корење и семе могу се чувати на месту где нема влаге и до три године. Боље је, ипак, ако се бере сваке године.

Узми једну унцу семена од копра и истуцај га у прах, па помешај са четири унце електуарија који се зове липонтрипон [?] и мало прокувај са једном литром белог вина; дај оболелом да пије топло у количини колико је гушчије јаје. Корисно је онима који мокре крв или имају камен. — Скувај копар добро у води, процеди кроз крпу и у ту воду стави исто толико шећера; поново кувај док не уври половина. Скини са ватре, процеди кроз крпу и остави да се стиња. Дај му топло да пије сваког јутра у количини коју захвата кокошије јаје. Добро је за оне који имају болесне бубреге. — Скувај добро у води копар, па ту воду стави на врућ камен. Нека се жена овом травом пари спреда, испред полних органа. Корисно је за оне жене које имају хладну материцу, па не могу затруднети. — Узми суве смокве и стави их у сок од копра, и нека остану у њему једну ноћ. Додај овоме мало вина и нека мало проври; затим процеди и дај му да пије три дана сваког јутра у количини колико је гушчије јаје. Корисно је за оне који имају сипњу. — Узми праха од копра и коприве, и мед, па све помешај заједно. Натопи хартију и стави у чмар. Ово је добро за лечење хемороида. Ако су хемороиди натечени и крваре, помешај прах од копра са беланцетом и мажи их. И да знаш да опоравља стомак када једеш или жваћеш копар, или његов прах пијеш са вином.

О чапљану (Asphodelus albus)

Чапљан је врућ, сув и спада у други степен. Друго име му је стоглави, а треће — абусим. Лишће му је слично лишћу од празилука. Његово корење је лековито и добро је за исте оне болести за које је и копар, али је корисно и за друге болести.

Узми сок од чапљана и пепео од спаљених пчела, па помешај заједно. Корисно је за оне који имају беле пеге по лицу и телу, када се њиме мажу. — Узми једну литру чапљановог сока, па у њега стави три аксага праха од чапљана, једну унцу праха од морача и шест унци црвеног вина. Стави на ватру, и нека ври док не уври половина. Процеди и стави у стаклени суд, зачепи и држи на сунцу: нека тако стоји док не испари половина течности; и то стављај у очи кад год хоћеш. Корисно је за оне који имају глауком или неку другу болест у очима.

О алијуму или белом луку (Allium sativum)

Алијум је врућ, сув и спада у трећи и по степен. Постоје две врсте алијума: питоми и дивљи. Дивљи се латински зове кордеон, а питоми алијум. За лек се не користи питоми, већ дивљи. Од дивљег се употребљава само цвет. Може се чувати две године, али је бољи онај који се бере сваке године. Користан је као антидот за отрове, као и против уједа змија отровница. За друге ствари, када се пије, употребљава се истуцан и помешан са вином. Или се ставља на рану истуцан без мешања са вином.

Узми питоми лук (алијум), истуцај га и кувај у маслиновом уљу све док не буде густ као каша. Направи фластер и стави на бедра. Корисно је за оне који мокре крв. Цветове од дивљег лука скувај у вину па затим процеди и остави да се течност стиња. Препоручује се да се пије неколико дана, ујутро и увече, по пола чашице као средство против мокрења крви.

О воденој сабљици (Acorus calamus)

Водена сабљица је врућа и сува, а спада у други степен. То је корен од траве која се зове гладиолус, која расте и на сувим и на мочварним местима, али је бољи онај који расте на сувим местима. Бере се у мају месецу, и пошто се исцепа на четворо извади се срж из њега и суши на сунцу. Може се користити три године. Добар је за чишћење Побољшава апетит ономе ко не може да једе. Користан је за сваку болест јетре и слезине.

Узми један литар акоруса, истуцај га мало и стави у оцат, и нека стоји три дана и три ноћи. Затим кувај док не уври половина течности, процеди кроз крпу и опет стави на ватру. Додај му исто толико меда, па нека ври док не уври половина а затим га склони. Сваког јутра за време од девет дана оболеломе дај од овога количину колико је кокошије јаје. Корисно је за оне који болују од јетре и слезине. — Узми једну литру сока од акоруса и шест унци праха од акоруса, затим по три унце оцта и маслиновог уља, једну унцу шефтелије и две унце шерапина [?]. Смешај све заједно и нека тако стоји једну ноћ. Затим кувај док не уври половина; тада скини са ватре и овом смесом мажи места где су јетра и слезина. Ако хоћеш да правиш фластер од горе описане масти, стави у њу воска и растопи заједно, па прави мелем и стави га врх јетре или слезине. — Скувај акорус у води, процеди и у томе кувај црвени пасуљ. Када се скува процеди га и дај оболеломе да то пије када хоће и колико хоће. Корисно је за оне који имају жутицу, али само ако немају огњицу. А ако имају огњицу, скувај корење од акоруса у води: нека се у њој окупа и после тога добро озноји. Корисно је за оне који и поред узимања средстава за лечење не могу регулисати уклањање јѐда из организма. — Узми сок од акоруса, морача и од копра. Успи у стакленку, добро зачепи и остави нека стоји на сунцу осам дана; затим у то стави четвртину праха од алоја. Остави нека мало ври, скини са ватре и процеди кроз крпу, па успи у стакленку и добро зачепи. Стављај на очи. Корисно је за оне који имају катаракту или другу очну болест.

О армонијаку или цејарику (Armoniaca)

Армонијак је врућ и сув, и спада у други степен. То је смола од дрвета чије је име такође армонијак, баш као и његовој смоли. То дрво има густе гране које се мало засецају; испод њих се стављају судови у које капље сок сличан беланцу од сировог јајета. Кад се охлади постаје тврд као беланце скуваног јајета. И што је бељи то је бољи. Добар је и онај који је помешан са земљом, и то за лечење старог кашља и сипње коју изазива густа слуз.

Узми пет аксага армонијака и четири аксага меда, па помешај заједно и раздели на пет делова; од овога оболеломе дај по један део сваког јутра са топлим вином. И још армонијака и [. . .] стакло истуцај, свако посебно, и стави још воска колико и армонијака, а оцта колико и свих већ описаних лекова; све ово заједно нека стоји преко целог дана и ноћи. Затим оцеди оцат, па са оним што је остало мажи оток или где је повећана гуша - добро је. — И још узми армонијака и толико галабана; стави у мало оцта и нека стоји цео дан и ноћ. Затим извади из оцта и ту стави трећи део воска, праха од куста и пелина колико и воска. Растопи све заједно тако да добијеш маст, и мажи отеклу материцу. — Ако хоћеш да направиш мелем, додај још мало воска и тиме облажи место где је слезина, слично као фластер. — Од армонијака направи два мала супозиторијума величине датуле и стави жени један у вагину а други у чмар. Корисно је оним женама које много крваре. — Узми армонијака, те сок од пелина и меда. Малом детету које има глисте дај количину као један лешник, и то само једно јутро или највише два. — Узми армонијака, сока од пелина и од персикарије и мало оцта; све заједно помешај и стави на пупак детету, ако нерадо узима лек. Корисно је за ону децу која имају глисте.

О анису који се грчки зове гликанисос (Pimpinella anisum)

Анис је врућ и сув, и спада у трећи степен. То је заправо семе траве која се назива истим именом и која се може гајити и у врту. Своју делотворност може сачувати три године. Препоручује се против свих врста метеоризма у стомаку, као и поремећаја у варењу и подригивања праћеног киселином.

Узми анис и семе од морача и мастике, и то од сваког по једну унцу, па истуцај сваки посебно. Све то заједно помешај, па изручи у један суд од вина и загревај док не проври. Затим процеди кроз крпу и дај болеснику сваког јутра да пије количину као гушчије јаје. То је корисно за болести које су претходно споменуте. — Узми анис и вијашницу, попрскај их вином и скувај у малом суду. Ово стави на крпу и тиме обложи стомак. Препоручује се онима који пате од болова у цревима или стомаку. — Узми један аксаг праха од аниса, три аксага сока од празилука и два аксага маслиновог уља; помешај све заједно и стави у главицу црног лука из које си претходно извадио њену срждину, па постави на врућ пепео да се мало укува. Затим ово прецеди у чашу и укапај у уво пре спавања; добро је против болова у ушима. — Скувај анис у води и процеди, тако да остане од те воде толико колико

је гушчије јаје. У ово додај једну унцу тролисника, и док је топло нека то пију жене ујутро. Ово користи оним женама које боли материца од назеба. — Скувај анис у води, процеди и мало заслади и док је топло нека пије сваког јутра неколико дана, у количини величине гушчијег јајета. Препоручује се онима којима је отекла слезина. — Узми анис и ким, и истуцај их заједно; затим умеси са два пута толико воска, па загревај на ватри. Умеси све као малу питу и док је топла стављај на модрицу која је настала од убоја. — Ако жена која доји често једе анис, имаће много млека, а мушкарац који га често једе имаће појачану спермогенезу.

О пелину или айсинтуму (Artemisia absinthinum)

Пелин је врућ и спада у први степен, а када је сув у други. Постоје две врсте пелина. Један је мали, ниско расте, црн је и зелен. Други је грмолик, високо расте и беличаст је, али није тако добар као први јер има два супротна дејства: једно је да отвара човека, а друго да га затвара. Затвара га због тога јер је дебео и опор, а отвара јер је врућ и горак. Треба га брати половином маја и сушити тамо где нема сунца. Активно дејство му траје једну годину.

Узми сок од пелина и прах од бетонике или од чемерике, першикарије, коштице или лишће од бресквe. Од тога оболеломе дај са медом по једну кашику изјутра: ово је корисно да се даје деци која имају глисте. — Узми сок од пелина и копрача и додај му шећер, па све добро скувај. Ово треба пити док је топло девет дана, и то изјутра по три кашике. Препоручује се онима којима је отечена слезина, или које боли јетра од назеба, као и онима који имају жутицу по лицу, очима и по целом телу. — Узми пелин и камилицу, па их згњечи заједно. Ово треба испржити на маслиновом и мусцелиновом уљу. Док је топло, стави жени спреда и нека држи колико дуже може да отрпи. Корисно је за оне жене које имају одлив. — Узми сок од пелина и помешај га са исто толико шећера, па то дај болеснику да пије кад год хоће. Корисно је за оне који су јели отровне печурке. — Узми сок од пелина и помешај га са исто толико кајсије, воска и маслиновог уља. Растопи све заједно и остави да се стиња. Мажи тиме слезину, и то лети на сунцу, а зими крај ватре. То је корисно за оне који имају отечену и тврду слезину. — Узми сок од пелина, прах од кима и мед, помешај заједно и направи фластер, па стави на модрицу од убоја. — Онима које боли уво или имају нешто у њему, нпр. мртвог црва, укапај у уво сок од пелина процеђен кроз чисту крпу. — Онај који често пије пелинов сок побољшаће вид. Процеди сок од пелина и стави на очи, јер је добро за оне који имају катаракту или друге тегобе.

О џиџку (Anacardium occidentale)

Анакарди је врућ и спада у четврти степен. То је плод од једног дрвета које расте у Индији. Неки говоре да су то вашке од неке звери која се зове елефант. Но, то није истина! Ово је воће врло тешко и мо-

же се сачувати тридесет година. Онај који једе анакарди или га пије без других лекова, може добити гуту или оболети од албинизма.

Узми анакарди (очисти му претходно кору) и исто толико рицинуса, па кувај заједно у јаком оцту док не добије изглед масти; са тиме мажи затиљак. Корисно је за оне који су заборавни. Узми сок од анакардија и истуцај исто толико аспалтума, и мешај све док та маса не добије изглед масти; са тим мажи оно место где су биле старе ране или лишај, али претходно опери то место топлом водом. Ту маст не држи дуже од једног сата и затим брзо испери. Остане ли дуже, сва ће кожа да му се огули и биће велико зло. — Узми жалфију, пелин и горку тиквицу: иситни их у прах, помешај са три унце сока од анакардија и мажи са тим пеге по лицу, рукама и телу.

О бадему (Amygdalus communis)

Постоје две врсте бадема: један је горак, а други благ. Горки бадеми су врући и суви, спадају у други степен и више се користе као лек него слатки. Користе се против сваке врсте сипње, против стомачних тегоба, као и против кашља изазваног назебом.

Истуцај горке бадеме и мало их зашећери, да им ублажиш горчину, па их кувај са брашном и водом док не добијеш кашу. Подај оболеломе да једе кад год хоће. И нека ту кашу припреми више пута. Корисна је за оне који имају тескобу у грудима (астму) или кашаљ. — Истуцај горке бадеме и стави их између два листа купуса, па их запрети у врелом пепелу као погачу; и тако нека стоје све док не почне да излази дим из њих. Онда их извади из листова и добро иситни (истуцај). Додај им мало зрна од ловорике и топлог уља, па затим издроби између дланова; изручи у љуску од јајета, па тиме наливај у канал ува док се не напуни. То понови више пута, док болесник не оздрави. Овако треба лечити оне који имају бол у глави или гној у уву. Корисно је за лечење сваке болести ува.

О вучјој јабуци. Турски се зове заравен (Aristolochia)

Постоје две врсте вучје јабуке. Једна је дугуљаста, а друга округла. Обе су врућe, суве и спадају у други степен. Истина, има учитеља који сматрају да су оне суве и врућe, и да спадају у трећи степен. Корен округле вучје јабуке се више користи као лек него лишће. Као лек је боља округла него дугуљаста јабука. И да знаш, корен који се узима за лечење треба да се вади онда када биљка цвета. Своју делотворност може сачувати до две године. Боље је, ипак, када се бере сваке године. Употребљава се за лечење људи од свих тровања изазваних уједом отровних животиња или инсеката, као и против тежих инфекција.

Узми прах од вучје јабуке и дај човеку да пије са соком од метвице кад год хоће. Ово је добро против тровања изазваног уједом отровних инсеката. — Направи стенило од крпе, премажи га медом и одозго поспи прах од вучје јабуке па стави на живу рану. Ако није жива већ обична

рана, онда намажи крпу медом, поспи оним истим прахом и стави на рану. Добро је за оне којима расте тумор. — Узми четири аксага праха од вучје јабуке, један аксаг праха од линцуре и четири литра чистог меда, па све мало прокувај. Скини са ватре и дај болеснику три дана сваког јутра по једну унцу. Корисно је за оне који болују од сипње. — Скувај корење вучје јабуке у вину и маслиновом уљу са мало кучине, и стави жени на материцу. Корисно је за оне жене код којих је плод мртав и због тога се муче да се породе. — Узми вучју јабуку и рицинус, и по једну унцу чистог сумпора и млечике, па од тога начини прах. Овоме додај две унце мошусовог или маслиновог уља, па мало загрej на ватри. Затим мешај умерено, док се не добије маса слична масти. Овом масом мажи крста увече и ујутро неколико дана. Корисно је за оне који пате од тешке кахексије. — Узми прах од вучје јабуке, помешај га са оцтом и употребљавај против свраба.

О амбри (Ambra)

Амбра је врућа, сува и спада у трећи степен; друго јој је име „шпермацет" (спермацет). Бела је као гипс. Амбра која је црна, ништа не вреди.

Овако се познаје лажна амбра. Узми мало москоса (мошуса) и растопи га у ружиној водици. У ружиној водици растопи и мало амбра. Помешај све заједно и остави да се суши на сунцу. Ако поцрни, онда то није права амбра. Када хоћеш да је преломиш рукама, она се издроби: праву амбру не можеш преломити руком. Онај ко носи амбру са собом поправиће своје расположење. Корисно је носити је са собом и кад се осећа општа слабост. — Узми по једну унцу праха од амбре, беле сабљице и кошчица које се налазе у срцу јелена. Овоме додај мало ружине водице и мешај све заједно док не буде тврдо као тесто. Затим направи пилуле. Дај оболеломе по три пилуле три дана сваког јутра. Корисно је за оне који имају бол у пределу срца. — Стави амбру у стаклени суд и додај мало ружине водице, па загрej на ватри. Са том паром нека се жена пари спреда. Корисно је оним женама које боли материца. — Намажи амбром стенило и стави у нос; ово је добро за оне код којих постоји смрад у носу.

О комуници (Artemisia vulgaris)

Комуника је врста траве. Врућа је и сува, и спада у трећи степен. Добра је када је зелена, док сува није тако добра. Кориснија је за женске него за мушке болести.

Узми једну унцу праха од комунике и исто толико (праха) од ораш-ца, једну унцу сока од потпрснице и три литре чистог меда, па помешај заједно; дај оболелом ујутро и увече по једну кашику. И нека се окупа неколико пута у води у којој је кувана комуника. Нека такође пије вино у којем је кувана комуника. Корисно је за оне жене којима је затворена материца, па зато не могу затруднети. — Такође је добро јести комунику помешану са маслиновим уљем и водом. Ово се препоручује

оним женама које имају оболелу материцу. — Загреј комунику добро у црепуљи (без воде), затим је извади из ње и стави на даску, па нека човек чучне изнад тога. Добро је за оне које боли чмар. — Узми прах од комунике и исто толико мацине траве, па помешај са мало маслиновог уља; са тиме намажи стенило и стави жени у вагину ако је [. . .], или ако има оболелу материцу. — Скувај комунику у води и дај оболеломе да пије кад год хоће. Добро је за оне које боли половина главе.

О оцту (Acidi acetici)

Оцат је хладан и сув, и спада у четврти степен. Покваси вуну у топлом оцту и стави је на стомак. Ово се препоручује онима који много повраћају. Исто тако је добро да се стављају облози на трбух и крста онима који имају пролив. Затим узми сируп у који је додат оцат и дај оболеломе да пије сваког јутра по једну унцу, помешано са водом. Ово се препоручује против сваке грознице настале услед присуства слане слузи (флегме).

О аурипигменту или сару зрнаку (Auripigmentum)

Аурипигмент је врућ и сув, и спада у четврти степен. Добија се од руде која се вади из земље. Постоје две врсте аурипигмента: први је жут, а други црвен. За лечење се узима жути, а не црвени.

Узми аурипигмент и стави га на врућ пепео; одозго поклопи широким крајем левка и изнад њега обеси човека за ноге. Реци му да уски крај држи у устима, тако да му онај дим иде у груди. Корисно је онима који имају кашаљ у грудима или сипњу. — Дај му да попије пола аксага аурипигмента са ровитим јајетом, са млеком или у вину. Користиће онима који болују од сипње, као и против кашља и појачаног лучења слузи у плућима. — Узми једну унцу праха од аурипигмента и четири унце негашеног креча, па стави заједно у лонац пун воде и све добро скувај. Да ли је добро кувано познаћеш по томе што ће, када умочиш перо у ову смесу, са њега отпасти длаке. Препоручује се за мазање онима који хоће да уклоне длаке. Намазане особе треба да стоје на топлом месту и да маст остане на њима највише један сат. Ако се дуже задржи може доћи до гуљења коже. После тога треба да се оперу топлом водом. — Узми један део аурипигмента и два дела сапуна, па их мешај док та маса не постане као маст; тиме мажи где су црвене пеге, лишај, длаке или беле пеге, три дана — сваки дан по једном. Намазану маст немој држати дуже од једног сата. Ако дуже држиш може ти се огулити кожа. Затим се опери топлом водом.

О асфалтуму који се друкчије зове и битумен јудаикум (Asphaltum)

Аспалтум је врућ и сув, и спада у трећи степен. Своје деловање може дуго задржати. То је земља која се увози из Индије. Црна је, тешка и непријатног мириса. Неки кажу да се та земља налази у једном

језеру које се зове Содома и Гомора. Добра је за зацељење рана. Исто тако је добро често посипати рану прахом од аспалтума, било да се ради о старој или свежој рани. Корисно је и за сваку болест материце.

Стави аспалтум на врућ пепео, па нека жени иде пара ка материци. Добро је за оне жене којима је материца оболела или испала. — Узми прах од аспалтума и исто толико рицинуса, помешај са мало сока од сирове руде док се не добије маса као тесто, и од ње прави пилуле. Пре употребе растопи једну или две пилуле у води од аспалтума и стави у нос. Ово је добро за оне који много спавају или који се за време огњице често налазе у бесвесном стању.

Лекови који почињу са *Б*

Баусија (Baucio), Балсам (Balsamus), Болус арменикум (Bolus armenicus), Бораго, борожина (Borago officinalis), Баусија (Baucio), Боракс, плод од палме (Borassus flabeleformis), Беликула, белика (Leucanathemum vulgare), Бетоника, потпрсница (Betonica officinalis), Траторак, медвеђа ступа (Acanthus mollis), Бербера, шишмирка (Berberis vulgaris), Бделија (Bdelio), Биштopта, потпрсница (Potentilla bistorta).

О балсаму (Balsamus)

Балсам је дрво. Диоскорид, учитељ, тврди да га је видео својим очима и да то дрво, из којег цури балсам, расте близу Вавилона, на једном пољу где се налазе седам извора. И ако би га човек посадио на другом месту, оно не би ни цветало, ни плодове доносило. То дрво не може да порасте више од два педља.

Овако ваде његово уље. Зарезују гране ножем и испод тих резова привезују стаклени суд, тако да из стабла та течност, слично сузама, капље у тај суд. То што капље зове се опобалсам. Од њега се користе и гранчице које се суше на сунцу (зову се ксилобалсам или јудејски балсамовац). Плодови који расту на балсаму зову се карпобалсами. То се воће не може сачувати дуже од четири године, и после тог времена почиње гњити. Може се чувати све док не постане шупље. Гранчице се могу сачувати две године. Овако ћеш познати да ли су старе или младе: када их преломиш треба да су унутра целе као и споља. Ако су на изглед маснији, онда ксилобалсам и карпобалсам делују тако да загрејају и окрепе човека. Опобалсам је, када се избистри, сличан уљу, јер он је сок од дрвета које се зове балсам. Опобалсам има велику јачину и снагу; врућ је и сув, и спада у други степен. Топлоту одржава и има пријатно дејство. Ако више стоји, изгледаће боље [. . .] .Мало се може наћи добар балсам, јер мало балсама мешају са много терпентина, па то продају као (добар) балсам. Многи говоре да ако узмеш гвоздени ексер и умочиш га у балсам, врх ексера може се усијати. Други учитељи говоре да таква проба није поуздана, јер и терпентин може проузроковати исту појаву. Диоскорид препоручује да узмемо лонац козјег млека и у њега

успемо једну капљу балсама: ако је балсам исправан, млеко ће се усирити а капља пасти на дно. И када то млеко излијеш, наћи ћеш капљу на дну.

Други учитељи препоручују да узмемо танку, чисту крпу и сквасимо је у балсаму, а затим оперемо водом. Ако је балсам добар, сав ће остати као талог на дну воде, а на крпи га неће нимало остати. Такође, ако се главом ексера узме капља балсама, па се пренесе у воду, он ће остати као талог на дну суда. Ако га ставиш на средину воде, он ће ту и остати — на средини воде. Исто тако, ако га ставиш на површину воде — он ће остати на површини. Такође, добро раствори балсам у мало воде и ако је добар — балсам ће се сам одвојити, док ако је помешан са терпентином, раствориће се у води. Учитељи такође говоре да ће, ако ставиш на длан једну кап балсама, он исцурити на другу страну. Али Диоскорид каже да то није тачно. — Ако напуниш једну љуску од јајета добрим балсамом а другу љуску терпентином, па обе љуске ставиш на вагу, три пута ће бити тежи балсам од терпентина. Такође, стави једну кап балсама у уста, па ако је прави балсам осетићеш у глави топлоту; ако се ради о лажном балсаму, ништа нећеш осетити.

Рекли смо како се може познати који је балсам добар, а који није. Сада треба да се обавестимо за што се он употребљава. — Помешај једну кап балсама са мало топле воде и подај да попије она жена која не може побацити мртво дете или се не може добро очистити након порођаја. — И још, покваси хартију у балсаму и постави жени у вагину: то је корисно за ону жену која много крвари. — И ако мушкарац мокри крв, дај му да пије балсам помешан са вином. — Такође је добро да се њиме маже место где је оток. — Исто тако, подај да пије балсам са вином онај коме је стомачна болест проузрокована назебом. И још: помешај балсам са исто толико воска, стави га на оно место где се осећа бол од ране или од неке друге болести; нека тако стоји неколико дана па ће бол, односно болест престати. — Осим тога, ако мушкарац мокри крваву мокраћу подај му да пије балсам са вином: и заиста ће ова појава ишчезнути. — И такође, добро је да се ономе кога боли уво мало балсама укапа у то уво. И онај кога боле зуби, нека их маже балсамом. — И ако не желиш да леш иструли, ти га намажи балсамом: и тако хиљаду година може остати у нераспаднутом стању.

О болусу арменикуму (Bolus armenicum)

Болус арменикум је хладан и сув, и спада у трећи степен. То је црвена земља коју налазимо у Арменији (Јерменији); зато се и зове болус арменикум (арменска глина). Као лек, он је увек постојан.

Узми прах болуса арменикума и исто толико комида, па помешај заједно са мало ружине воде и од добијене смесе прави пилуле. Корисно је за оне који повраћају крв или једу оно што је штетно, као и за оне који имају пролив. — Узми болус арменикум и исто толико беланца, и четири пута више пшеничног брашна. Замеси све заједно са мало ружине и јечмене воде; од овог теста начини танке погачице, затим их испржи у маслиновом уљу и дај оболеломе да једе кад год хоће. Корисно је за оне који имају крварење или профузни пролив. — Узми прах

од болуса арменикума, затим беланце и мало оцта: све заједно мешај док се не добије маса за фластер и стави болеснику на стомак. Добро је за оне који добију пролив одмах после узимања хране. — Помешај прах од болуса арменикума са соком од зубаче; натопи у то хартију и стави је у нос. Корисно је онима који крваре из пробавног тракта или из носа. — Узми болус арменикум, беланце и сок од зубаче: помешај све заједно и добијеном масом намажи чело — све до ушију. Добро је за оне којима тече крв из носа.

О балаусији или цвету великоī шиūка. (Balaustia)

Балаусија је хладна и сува, и спада у други степен. Може се употребљавати две године. Користи се за лечење истих болести као и болус арменикум.

О борожини или бораīу (Borago officinalis)

Борожина је топла и влажна, и спада у други степен. То је трава широког и мало оштрог лишћа. Када је зелена користи се за припремање лекова. Њено семе јако расхлађује крв и добро јој чини, а такође корисно делује против црне жучи и код огњица, када човек почне да се опоравља од њих. Добра је и за лечење других болести ако се једе са месном супом.

Добро скувај борожину у води, затим је процеди кроз крпу: додај исто толико шећера и поново кувај све док од ње не уври половина. Ово дај болеснику да пије са водом кад год хоће. Корисно је за оне који падају у несвест од перакутне огњице или осећају општу слабост.

О баусији (Bauciо)

Када је топла баусија спада у један и по степен, а влажна у први степен. Постоје две врсте баусије: питома и дивља. Баусија утиче на повећање количине крви и на њену густину. Боља је сува од зелене. И много помаже обилном стварању сперме (сперматогенези). Затим, помаже и варење.

Узми баусију, скувај је у води, затим изгњечи и иситни ту траву, па настави да куваш са чистим медом све док не уври мед. Овој маси затим додај неколико бадема. Када видиш да је добро укувана, додај још и мало мирођије. Затим склони са ватре и изручи у чист суд. Дај оболеломе да једе кад год хоће. Добро је за оне који имају хладна и слаба леђа.

О бораксу (Borrassus flabeliformis)

Боракс је врућ и сув, и спада у четврти степен. То је смола од једнога дрвета које расте у Индији. Скупља се лети. И што је већа топлота, смола постаје тврђа. Она која није добра, није тврда. И смрди. Зато

треба бирати ону смолу која је тврда, бела, чиста и светла. Препоручује се за улепшавање лица и против пега које се јављају на лицу под утицајем ветра, сунца или прашине.

За ово узми прах од боракса помешан са исто толико ружине водице и са тиме намажи лице једном дневно. Користан је као средство за заштиту од ветра, сунца и прашине.

О белику (Leucanthum vulgare)

Белик је хладан и сув, али филозофи нису одредили у којем је степену.

Узми белик, истуцај и помешај са исто толико кокошије масти. Овим нека се маже лице, јер је добро за оне жене које имају пеге по лицу.

О потпрсници или бетоници (Betonica officinalis)

Потпрсница је врућа, сува и спада у трећи степен. Њено се лишће користи за припремање лекова, али само када је зелено и суво.

Узми потпрсницу и исто толико стафисаргије, па заједно скувај у води. Затим процеди и са том топлом водом гаргари. Добро је за оне које боли глава од назеба. — Узми потпрсницу и исто толико сока од пелина, скувај заједно са вином, процеди кроз крпу и нека пије кад год хоће. Користиће онима које боли стомак као последица назеба. — Скувај потпрсницу у води, па у ту воду стави камење и нека жена, утопливши се, пари материцу, или нека то чини у купатилу. После тога јој дај да једе прах од потпрснице скуван са мало меда. Користиће жени која има оболелу материцу, па не може изнети трудноћу.

О тратворку или медвеђој стопи (Acanthus mollis)

Траторак је топао и влажан, и спада у други степен.

Скувај мало траторка, затим изгњечи и помешај са исто толико старог свињског сала. Направи фластер па стави на тврди оток (апостеому), омекшаће је. — Скувај траторак у маслиновом уљу, процеди га и снажно изгњечи крпу кроз коју је цеђен. После тога га помешај са исто толико воска, па растопи. Затим га остави да се прохлади. Мажи тиме слезину која је тврда или жиле које су се згрчиле — омекшаће.

О берберу или шимширки (Berberis vulgaris)

Шимширка је хладна и сува, и спада у други степен. То је воће коесе налази на дрвећу у рајској земљи. Округло је и дугуљасто попут мајс лине. Користи се против сваке огњице, акутне или перакутне.

Скувај шимширку у води, процеди и додај тој води исту количину шећера, па поново кувај све дотле док не уври половина воде. Скини са

ватре и остави. Подај им да пију, две или три кашичице помешане са исто толико хладне воде, кад год хоће. Препоручује се онима који болују од акутне или перакутне огњице. — Узми прах од шимширке и помешај га са соком од [. . .], па стави изнад јетре или плућа. Добро је за оне којима су врућа плућа или јетра. — Узми шимширку, стави је у воду и нека кисне у њој целу ноћ. Затим му дај од те водице нека пије кад год хоће. Користиће онима које, због температуре, боли глава.

О бделију (Bdellium)

Бделио је врућ и влажан, и спада у други степен. Налик је смоли и мало је лепљив. Добија се из прекоморских крајева, од воћака чији плод има изглед шишарке. Унутра, у том воћу се налази. Препоручује се за лечење пролива праћеног перакутном огњицом. Такође је добар против различитих отока (апостеома), камена у мокраћном мехуру, кашља, уједа змије или скорпије. Против споменутих болести треба да се употребљава помешан са оцтом; са њиме треба мазати болно место или га пити растворено у води.

О потпрсници (Potentilla bistorta)

Потпрсница је хладна и сува; ниједан учитељ не говори у којем је степену. Али, без обзира на њену природу као и на дејство које има када се скува, она се користи као лек. Учитељи су је сврстали у трећи степен.

Прах од потпрснице помешај са беланцем и испеци у тигању без уља, па дај оболеломе да поједе. Користиће онима који повраћају услед много једа. — Узми прах потпрснице и помешај га са соком од боквице, па нека га пије. Добро је за оне који имају дизентерију. — Скувај потпрсницу у води. У ту воду стављај вруће камење и на насталој пари нека жена пари материцу. Ово је од користи оним женама које много крваре и када није време месечнице. — Узми и помешај по један аксаг праха од потпренице, исиота, каранфилића, канеле, мастике, орашца и додај меда потпрсници; када се све то заједно добро скува скини са ватре. Од овога нека пије по једну кашику са мало воде. Користиће женама које не могу затруднети. — Потпрсницу постави на врућ пепео и добивени дим усмери спреда, ка полним органима. Од користи је оним женама које не могу затруднети. И да знаш да потпрсница делује слично као и канела, али је интензитет њеног деловања слабији.

О љубичици (Viola)

Љубичица је хладна и спада у први степен, а има влажност као да је у другом степену. Своје деловање не губи две године, али је ипак најбоље да се бере сваке године. Од љубичице се праве електуаријуми и сирупи (са шећером). Од љубичице се такође прави и уље које се додаје многим лековима. Као лек, сама љубичица је без икаквог дејства.

О стаклу (Vitrum)

Стакло је хладно и спада у први степен, а када је суво у други. Узми прах од добро иситњеног стакла и исто толико стреша од вина, затим катрана у количини колико од оба претходна састојка и мало маслиновог уља. Све то заједно помешај и мажи где имаш свраб: користиће. — Затим узми ситан прах од стакла, измешај га са истом количином терпентина и мажи где је лишај: користиће. — Узми ситног праха од стакла и цветове од дудиње, ружино уље и цеђ, па све заједно помешај и тиме мажи беле и црне пеге, али их претходно ољушти ноктима. — Узми сасвим ситан прах од стакла и вежи га у малу, танку и чисту крпу, и стави у чашу или калајисани суд. Запали затим ту крпу са прахом, па нека гори све дотле док сасвим не изгори. Потом помешај са доста морачевог сока и процеди кроз крпу; од тога се, са пером, по мало ставља у очи. Препоручује се онима који имају мрену на очима.

Одавде о лековима који почињу на слово *Г*

Гарофал или каранфилчић (Gariophalus aromaticus), Генсијана или линцура (Gentiana lutea), Галанга или алпина (Galanga), Галабано (Ferula galabniflua), Гумарабика (Gumma arabica), Гариофилат или копитњак (Asarum europeum), Зечји мак (Adonis vernalis), Христова шишарка (f. Noix de galle), Брођац (Galium mollego), Оман [...] (Inula Helenium).

О гарофалу или каранфилчићу (Gariophalus aromaticus)

Каранфилчићи су хладни, суви и спадају у трећи степен. Они који су суви и хладни користе се за припремање лекова, али не као посебни лекови. Остали каранфилчићи су врући и суви, и спадају у трећи степен. Користе се за припремање различитих лекова. Расту у Индији и беру се лети, док су зелени. Активност могу чувати осам година.

Овако ћеш познати који су добри: морају бити дебели, имати главу сличну ексеру а, с друге стране, бити шиљати и лепо мирисати. — Узми каранфилчиће и семе од морача; скувај то у вину и нека болесник пије кад год хоће. Ово се препоручује онима које боли стомак од назеба. — Узми козинац и гумарабику, и нека одстоје једну ноћ у јечменој води. Затим процеди и проспи ту воду. Томе потом додај исто толико праха од каранфилчића и умеси да буде маса слична тесту; од тога прави пилуле и сваке вечери стави по једну под језик све док се не осети побољшање. То се препоручује против астме. — Узми педесет каранфилчића и исто толико мастикса, па стави у стаклени суд и допуни ружином водицом; све добро зачепи, па стави у котао у који ћеш налити воду до грлића стакленог суда и пусти нека мало ври. Извади потом стаклени суд из котла и оболеломе дај нека ту течност пије. Корисна је за оне који повраће све оно што поједу. — Прах од каранфилчића скувај у вину и

нека оболели пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који су добили пролив од употребе лекова. — Прах од каранфилчића са соком од боражине треба да пије и онај који има лупање срца.

О линцури (Gentiana lutea)

Линцура је врућа и сува, и спада у трећи степен. Као лек се употребљава само корење од поменуте траве. Корење је корисно, а трава није. Бере се у пролеће. Добра је само она која није шупља и мора бити жута.

Узми два аксага праха од линцуре и нека болесник пије са хладном јечменом водом кад год хоће; користиће ономе ко болује од хроничне астме. — Узми прах од линцуре и исто толико сока од коњеде, па скувај заједно са мало меда. Дај му по једну кашичицу са мало воде. Ако већ дуго има астму, оздравиће. — Помешај прах линцуре са соком од дивље руже и подај као напитак ономе човеку који осећа општу слабост, користиће му. — Ако човека уједе отровна змија или неки други отровни инсект, посипај прахом од линцуре поврх тог места. И, такође, нека пије са топлим вином линцурин прах, користиће му.

О галанги (Alpinia galanga)

Галанга је врућа и сува, и спада у трећи степен. То је корен траве која расте под (неким) дрвећем у Персији. Своје деловање може сачувати пет година. Добру ћеш галангу познати по томе што је црвенкаста, тешка, пријатног мириса, а приликом жвакања у устима се осећа топлина.

Скувај галангу у вину и нека је болесник пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који пате од метеоризма у стомаку или их боли стомак. — Ономе који пати од главобоље препоручује се да узме мало праха од галанге и стави га у нос.

О галабану (Ferula galauca)

Галабан је врућ и сув, и спада у трећи степен, а када има влажности онда спада у први степен. Има их који сматрају да је то смола од неког великог дрвета. Диоскорид тврди да то није истина, већ каже да је то дрво налик трсци, али није шупље. У одговарајуће доба га избуше и испод бушотина поставе суд у који капље његов сок.

Узми галабана у количини величине лешника и оболеломе дај да то пије са ровитим јајетом. Ово се препоручује онима који тешко дишу због назеба. — Узми галабан и стави на врућ пепео. Нека настали дим иде у нос и уста: добро је за оне који имају вртоглавицу. — Такође, нека жена пари на том диму материцу: корисно је за лечење гангренозног метритиса. — Узми галабан и стави у оцат, па нека стоји у њему три дана. Пошто се прокува, процеди га кроз крпу и у оцат додај

исто толику количину маслиновог уља и мало воска; припреми затим масу за фластер и стави је на место где је слезина. Пре него помешаш галабан са другим лековима скувај га самог, па кад се растопи — изручи га у хладну воду да се слегне; на крају, проспи сву воду, а талог остави.

О гумарабици (Gumma arabica)

Гумарабика је врућа влажна и спада у први степен. Зове се тако јер се налази у арапској земљи. Постоје три врсте: жута, црнкаста и беличаста. За лечење се употребљава само беличаста, а остале две служе за припремање мастила.

Узми комид и потопи га у води, па остави тако да кисне два сата. Затим одвој од тога количину величине ораха, завежи у малу крпу и кваси у води, па често стављај на језик ономе коме је језик покривен са слузи. — Узми прах од комида и помешај га са исто толиком количином праха од цимета: подај оболеломе да то пије са вином; ономе који много повраћа јед, користиће. — Узми доста комида, стави у лонац и налиј га ружином водицом (ако немаш ружину водицу онда може и са кишницом); ово добро скувај и нека болесник пије кад год хоће. Ономе који пати од дуготрајног пролива, биће од користи. — Узми грлицу и извади јој утробу, па је затим опери (ако немаш грлицу, онда узми голуба). Напуни шупљину прахом од комида и са мало праха од цимета. Испеци је добро на слабој ватри и дај болеснику да једе. Ако не може, а ти му реци да једе на силу. Ово је корисно за оне којима је организам исцрпљен од дуготрајног пролива. — Узми доста комида и потопи га у топлу воду, и нека кисне једну ноћ. Затим све процеди кроз крпу и додај тој води мало праха од тришље. Ову течност мало загрej и употреби за клистир. Препоручује се нарочито онима који имају велика крварења из чмара. — Узми прах од комида и толико драгонске крви, па помешај са ровитим јајетом. Нека ово пију жене које много крваре из полних органа, биће им од помоћи. — Онима који имају суви кашаљ или отежано дисање дај да пију прах од комида са јечменом водицом, кад год хоће: помоћи ће им.

О копитњаку (Aristolochium europeum)

Копитањак је врућ, сув и спада у други степен [. . .] браду и главу и нека стоји тако један сат. Затим добро опери топлом водом; корисно је за оне који имају седе власи у коси и у бради, или им је коса бела а желе да им буде црна.

О броћу (Galium mollugo)

Броћац је врућ и сув, и спада у други степен. Неки учитељи тврде да расте на неком дрвету као воће, а други да изгледа као мошус или као амбра, или опет као нека мирисна дрога. Греше и ме-

шају га са другим биљкама, па то није добро. Био би делотворнији када га не би мешали, али се ретко налази.

Скувај бројац са вином и нека га пије кад год хоће онај који пати од стомачних тегоба: помоћи ће му.

О оману (Inula Helenium)

Оман је врућ и сув, и спада у трећи степен. Своје деловање може сачувати једну годину.

Скувај оман у маслиновом уљу и вину, направи масу налик фластеру па је оболеломе стави изнад ува. Користиће онима којима су услед назеба натекли уво и чељуст. — Истуцај оман па га стави изнад новостворених гута или изнад мртвих костију, и помоћи ће. — Узми гаруш и исто толико ташобарбата [?], скувај у вину и постави на чмар као фластер. Корисно је за све оне који имају хемороиде. — Прах омана помешај са ружином водицом и тиме мажи лице: добро је против пега на лицу или перути. — Прахом омана посипај ране: користиће онима који имају неоплазме или гранулацијско ткиво у старим ранама.

Овде почињу лекови са словом *Д*

Дијагрио, лек источњачког порекла (Diagridum), Драгантуш, козинац (Astragulus tragacantha), Даукуш, шаргарепа (Daucus carota), Диптамуш, вилино цвеће (Dictamnus albus).

О gujaīpujy (Diagridum)

Дијагрио је врућ и сув, и спада у трећи степен. Друго му је име скамонеја. То је сок од неке траве која се зове титималус.

Овако га у лето праве: одрежу врхове те траве [. . .] из које капље сок бео као млеко. Затим тај сок помешају са мало ситног овсеног брашна и ставе да се суши на сунцу. Та трава расте у арапској земљи где се и прави скамонеја. Може потпуно сачувати делотворност за време од тридесет година. И знај, да се заједно са сваким колачем може узети за чишћење. Скамонеју [?] немој никад давати са хладном водом него са топлом. Знај да је један аксаг скамонеје делотворнији по топлом времену, него зими два. — Од исте масе направи пилуле и подај оболеломе по три сваке вечери током девет дана. Корисно је за оне код којих се осећа задах из уста. — Узми један део праха од сене, по три дела вина и ружине водице, па све заједно скувај и затим процеди. Са тиме се мажи под пазухом, јер то помаже онима који имају бол (под пазухом). — Препоручљиво је да се њиме испирају десни ако се на њима налазе улцерозне промене. — Помешај скамонеју са мусцелиновим маслом или маслиновим уљем; са том загрејаном мешавином натопи хартију и стави у вагину.

О козинцу (Astragulus tragacantha)

Козинац је хладан и спада у други степен, а влажан у први. То је смола од једног дрвета које је слично комиду. То дрво из којег се он добија расте на морској обали. Постоје три врсте козинца: први је бео, чист и светао, и ваљан је; други је црвен и није тако добар, а трећи је жут и најгори је. Онај први, бели, користи се за припремање лекова, а други само за масти. Може сачувати своју делотворност и до педесет година.

Узми исте количине козинца и комида, скувај их у води а затим процеди. Тој води додај мало јечма и затим поново кувај. Склони са ватре, процеди и дај оболеломе да пије када хоће. То се препоручује онима који пате од сувог кашља и ништа не могу искашљати. — Стави драгантуш (козинац) у воду и нека стоји једну ноћ, па га онда процеди. Тој води додај исто толико праха од козинца и мешај док не постане као тесто. Онда од овог теста направи пилуле величине зрна боба. Под језик оболелога стављај једну пилулу пре спавања, и тако све док не осети побољшање. Препоручује се онима који имају суви кашаљ. — Узми два дела козинца и један део сока од сладића, и мешај све док се не стврдне као тесто, па прави пилуле и стављај под језик по једну, увече, пре спавања. Нека болесник то узима док му не буде боље. Корисно је против сувог кашља. — Узми два дела праха од козинца и један део сока од сладића, па мешај док маса не отврдне и постане слична тесту. Од тога припреми пилуле и стављај болеснику под језик увече, пре спавања. И тако све док му не буде боље. Препоручљиво је и за оне који имају запаљење плућа или пате од велике жеђи. Ако тој води додаш исто толико шећера и куваш док не уври половина, па даш болеснику да пије са водом — користиће му за лечење перакутне грознице. — Узми козинац и стави га у ружину водицу нека одстоји једну ноћ. Затим процеди и додај томе мало праха од штирка. Овим мажи језик, усне и рану. Користи онима којима су испуцали језик и усне, као и онима којима се скорела рана. — Узми два дела козинца и по један део камфора и измирне, и то нека одстоји у ружиној водици једну ноћ. Затим процеди и са тиме мажи лице. Користиће женама које по лицу имају пеге или друге белеге. — Козинац стави у сок од сандаловог дрвета, па нека одстоји једну ноћ. Сутрадан у то скваси крпу и стави на врућ оток (апостеому). Такође у тај сок скваси крпу и стави где је [. . .], користиће. — Стави козинац у кишницу, и нека стоји једну ноћ. Процеди и у ћећевини скувај младо пиле; тако кувај више пута и нека болесник једе. Ово ће бити од користи онима који имају пролив праћен високом температуром. — Узми козинац, исто толико шећера и мало ружине воде. Све заједно мешај док не добије изглед масти, коју затим стави у уста малом детету. Препоручљиво је за децу која имају болове у прсима због сувог кашља.

О шаргарепи (Daucus carota fortensis)

Шаргарепа је врућа и сува, и спада у трећи степен. Постоје две врсте шаргарепе: једна се зове кретикус, јер расте на острву Криту, а друга мркља и она се свуда налази, али није тако добра као прва која се ређе

може наћи. Трава јој је добра, али корење и цветови не вреде ништа. Може сачувати своју делотворност целу једну годину.

Добро скувај у вину исте количине шаргарепе и сувих смокава, затим процеди и дај болеснику нека пије кад год хоће. Добро је за оне који болују од назеба и имају суви кашаљ. — Скувај зелену шаргарепу у вину и дај му да пије кад год хоће. Користиће онима које због назеба боли стомак. — Скувај такође зелену шаргарепу у вину и маслиновом уљу. Извади ту траву, истуцај је и стави топлу на стомак. Од користи је за оне које од назеба боли стомак. — Узми шаргарепу и исто толико семена од саксифраге [?], скувај у вину и процеди. Дај оболеломе да пије док је топло, кад год хоће. Користиће онима који имају камен или песак у бубрезима.

О вилином цвећу (Dictamnus albus)

Вилино цвеће је врућe, суво и спада у трећи степен. То је корен траве која расте на кршевитим планинама. Може се користити две године. Корисно је да се његов прах пије са вином, или да га са нечим једе онај којег уједе змија отровница или отровни инсект. И може да се истуцана трава стави изнад ране изазване уједом. Знај да се не може направити добар теријак ни митридат без вилиног цвећа. Препоручљиво је да се вилино цвеће скува у вину и процеди, и да то пију они који мокре крв.

Узми вилино цвеће и исто толико сувих смокава [. . .]

О ипоквистидосу (Rosa canina)

Ипоквистидос је хладан, сув и спада у други степен. То је врста печурке и расте на једној трави која се зове дивља ружа Пошто се печурка истуца, одвоји се њен сок, стави на сунце и држи тако све док се не стврдне. Може се користити пет година.

Узми један аксаг ипоквистидосовог праха и три унце ружине воде; помешај и дај болеснику да пије. Корисно је за оне који болују од пролива изазваног црном жучи и високом температуром. — Узми прах од ипоквистидоса, затим сок од боквице и беланце, па помешај све заједно и као фластер стави на крста и леђа. Користиће онима који болују од пролива изазваног високом температуром. — За заустављање повраћања тај фластер се ставља на стомак.

О вењи (Iuniperus communis)

Вења је хладна и сува, и спада у трећи степен. То је дивље воће и има плод величине зрна од ловорике.

Узми вењина зрна (плод), скувај у доста кишнице и нека се у томе купа онај који има пролив. — Скувај вењу у вину и дај да је пије кад год хоће онај који мокри крв или ко има ветрове у стомаку, и помоћиће му. — Узми два аксага уља од вење и помешај га са топлим бе-

ланцетом; нека пије онај који мокри крв, биће му од користи. — Такође га са тим уљем мажи где га боли и ублажићеш му бол. Мажи зглобове и болне удове, и биће од помоћи. — Добро чини и онима којима се, при постојању опште слабости, мажу крста. — Ако неко болује од астме добро је да узме вењу, скува је у вину и често пије.

О камфору (Camphora)

Камфор је хладан и сув, и спада у трећи степен. Диоскорид и још неки учитељи тврде да се он добија од сока неке траве. Та се трава бере у месецу мају. При оцени квалитетних својстава камфора морају да се имају у виду многе чињенице. Добар камфор треба да је лаган, чист и светао као стакло, а лош је када је плав, сивкаст и мутан, и нема чистоћу као онај који је добар.

Растопи камфор у соку од боквице или од киселог грожђа, па натопи крпу или кучине и стави оболеломе на бедра, а са прахом му поспи хрбат. Препоручује се онима који имају полуције у сну. — Узми камфор растопи га у соку од [...], натопи крпу и стави на јетру. Биће од користи онима који осећају врућину у јетри. — Узми прах од камфора и исто толико пепела од семена коприве и мешај их са соком од зубаче све док се не добије маса слична тесту; па онда од овога стави у нос. Препоручује се онима којима тече много крви из носа. Ако се од тога крварење не заустави, онда узми прах од камфора и исто толико меда и ружине водице, те мало оцта, па све то мешај док се не умеси као тесто и онда стави у нос. — Исто тако, ако се некоме не мили да полно општи са женом, нека мирише камфор и нека га носи са собом. — Помешај камфор са ружином водицом, умачи перо и стави у нос. Препоручљиво је за оне који имају акутну и перакутну огњицу. — Помешај камфор са ружином водицом, процеди кроз чисту црвену крпу и, умачући перо у ово, стављај у очи. Ово се препоручује онима који имају запаљење (слузокоже) очију.

О горкој тиквици (Citrullus colocynthis)

Горка тиквица је врућа и спада у четврти степен, а када је сува у други. Расте у Индији и код Јерусалима, а у другим крајевима је нема. Не расте на дрвећу, већ на некој високој трави. Друго јој је име кукурбита александријска. Знај да је лошија она псофаке [?]. То потврђују Диоскорид и Константин. Има кору, семе и месо. За припремање лекова најбоље је користити месо, затим семе, а кору за нужду (кад нема ни меса ни семена), јер није много делотворна. Ваљану горку тиквицу познаћеш по томе што је изнутра бела и пуна меса и семена. Она која звечи кад је протресеш не може се користити за лекове. Може се користити три године.

Узми девет аксага горке тиквице, три унце сока од дивљег краставца, две литре воде и једну литру шећера; кувај све дотле док не уври половина оне воде, па му дај по три кашичице да пије свако јутро све док има. Ово се препоручује онима који болују од свакодневне огњице

изазване претераним накупљањем слузи (флегме). — Скувај горку тиквицу у оцту и течност подај за гргорење ономе који пати од зубобоље. — Узми два аксага праха од горке тиквице и дај га са медом ономе који има глисте. — За ону децу која не могу да једу већ само сисају, узми прах од горке тиквице и помешај га са соком од пелина па им то постави на пупак. Ово је добро и за ону децу која имају глисте. — Узми два аксага праха од горке тиквице и две унце сока од персикарије; мало прокувај и затим процеди и капај помало у уво. Користиће онима који имају црве у уву. — Узми једну унцу праха од горке тиквице и једну литру сока од морача. Скувај заједно па процеди, и нека пије помало свако јутро, све док има. Добро је за оне којима су отечени слезина и јетра или за жене којима је оболела материца, као и за оне које не добијају месечницу на време. — Узми целу горку тиквицу, пробуши је на једном месту и извади све из ње. Напуни је ораховим уљем и стави на врели пепео да мало проври. Затим склони са ватре, умачи у њу стенило од хартије и стављај у чмар онима који имају хемороиде. Да би се постигао потпуни успех то треба поновити више пута.

О зубовини (Cassia fistula)

Зубовина је врућа, сува и спада у први степен. Од осталих лекова разликује се по томе што је веома слатка. Има је доста у Индији где расте на (неком) дрвету. Када је добра, онда је тешка и не звечи изнутра. Може се користити за лечење пуне три године, после чега губи своју делотворност. Даје се свакоме ко има ватруштину — у сировом облику, кувана у води или заједно са другим лековима.

О вилиној косици (Cuscuta europea)

Вилина косица је врућа и спада у други степен. Расте на дрвећу. Она је тврда и налик на печурку. Употребљава се за чишћење од флегме или једа. Препоручљиво је да се додаје и у друга средства (лекове) која се користе такође за чишћење од једа или флегме.

О дивљем рену или кардаману (Cardamina pratensis)

Дивљи рен је врућ, сув и спада у трећи степен. То је плод неког дрвета и има изглед ситног семена. Постоје две врсте дивљег рена: велики и мали. Велики је сладуњав и пријатног мириса, а мали није сладак, нити има дејства као први. Пре употребе за лечење треба да се очисти од каменчића који су у њему [. . .].

Узми једну унцу дивљег рена и истуцај [. . .] и додај две унце ружине водице, једну литру и шест унци вина. Све скувај заједно, процеди и дај оболеломе свако јутро и вече да пије помало, док је топло. Ово је корисно да узимају они који пате од вртоглавице или имају лупање срца. — Узми један аксаг дивљег рена иситњеног у прах и две унце вина, скувај па му дај сутрадан да све попије. Препоручује се за оне

који повраћају или немају апетит. — Узми по једну унцу праха од дивљег рена и метвице, истуцај и додај мало оцта, па му стави на стомак: добро је за онога који повраћа или нема апетит. — Прах од дивљег рена ако се стави у нос помоћи ће онима који су заборавни. — Узми прах од дивљег рена и мусцелиново масло, па све заједно успи у љуску од јајета и метни на врући пепео да проври. Затим га уклони и са тиме болеснику мажи главу пре спавања. Корисно је за оне који имају много флегме у глави.

О капару (Capparis spinosa)

Капар је врућ, сув и спада у други степен. Расте на трави у облику бобица. За припремање лекова користе се бобице, цветови и корење. Капар се једе посољен и скуван са медом у маслиновом уљу. Треба да га једу они који имају слаб стомак или немају апетит.

Узми четири литре праха од цветова и корења капара, три литре маслиновог уља и две литре вина. Кувај то заједно све док вино не уври. Тада додај шест унци воска и све то греј док се восак не растопи. Затим склони са ватре и мешај док се не стисне. Том смесом мажи стомак на оном месту где се осећа бол. Ово се препоручује за лечење назеба. — Узми једну унцу праха од корења капара, једну унцу праха од метљике и један литар меда. Скувај све заједно и од тога му подај по једну кашику сваког јутра. Помоћи ће онима који немају апетит. — Узми сок од лишћа капара, загреј га и укапај у уво по неколико капи. Препоручује се онима који имају болесне уши или не чују добро. — Узми црвене змије, одмери од њих дужину од пет прстију и одсеци. Издвој средину и стави у лонац на коме се налази мала рупа на дну. Тај лонац стави поврх другог лонца, тако да само његово дно уђе у њега. После тога облепи га са тестом. Затим поклопи одозго поклопцем и опет облепи тестом, па стави у котао. Налиј воду у котао до половине доњег лонца: све то нека ври док не искапа маст од оних змија у доњи лонац. После тога извади лонце из котла, скини горњи лонац са доњег, пошто претходно одлепиш спољни слој теста. Тој маси додај исто толико праха од корења капара и праха од кукурека, па све заједно прокувај. Кад мало проври, додај воска и кад се он растопи склони са ватре; тиме често мажи гушу или мртву кост — биће од користи. — Истуцај заједно кору од корења капара и кору од корења белог пелина, па исцеди сок из њих. Кувај ово са исто толико шећера док не уври половина. Затим га уклони са ватре и нека болесник узима два дана у недељи, ујутро и увече, увек у количини величине кокошијег јајета. То се препоручује за лечење онима који имају хронично запаљење зглобова и метастазирајуће апсцесе.*

О дивљем босиљку (Thymus serpyllum)

Дивљи босиљак је врућ, сув и спада у трећи степен. Бере се када цвета и дејство не губи годину дана.

---

* Ова примедба је забележена са стране, на маргини рукописа *Кодекса*. (Прим. прев.).

Узми дивљи босиљак, скувај га у вину и додај томе неколико смокава, па поново добро прокувај. Пошто то процедиш, дај болеснику да пије девет дана, ујутро и увече, сваки пут у количини запремине кокошијег јајета. Ово се препоручује за лечење кашља изазваног назебом. — Узми две унце праха од дивљег босиљка, затим по једну унцу праха од линцуре и сладића, и две литре меда без пене. Све то скувај заједно и дај му ујутро и увече по једну кашику, све док не осети побољшање. Ово се препоручује онима који имају суви кашаљ услед назеба или астму. — Узми мало праха од дивљег босиљка и дај му ујутро са ровитим јајетом. Добро је против кашља. — Узми сиров дивљи босиљак, а ако га немаш онда сув, скувај га у вину и процеди; нека оболели то пије после ручка и вечере. Ово је добро за оне које од назеба боли трбух или желудац. — Осим тога, онај који не може да гута пљувачку због отока грла, треба да користи за грготање процеђени сок од босиљка куваног у оцту. Такође му се препоручује да узме прах од дивљег босиљка помешан са истом количином црне смоле [?] и медом; тиме треба да маже крста и да их одозго посипа са тим прахом. Ово се препоручује онима које боли дебело́ црево, због чега не могу избацивати његов садржај (гасове и храну). — Дивљи босиљак скувај у води, и нека жена седи у тој води тако да јој вода доспе до материце. Ово се препоручује оним женама које имају тешке патолошке промене у утерусу (гњили или тврд утерус).

О сени (Cassia acutifolia)

Сена је топла, сува и спада у трећи степен. Расте на великом дрвету поред једне реке у близини Вавилона. Своје дејство може сачувати осам година.

Узми прах од сене и помешај га са исто толико праха од копитњака. Од тога направи пилуле и нека их оболели узима свако јутро по три комада за време од девет дана. Корисно је против опште слабости и за оне који пате од вртоглавице. — Узми прах од сене, помешај га са исто толико ружине воде и стави на врућ пепео. Нека се оболели нагне, да му онај дим иде у нос. Ово се препоручује онима који имају пнеуме у глави. — Добро скувај сену у вину, а затим процеди; нека то пије, ујутро и увече, онај који мокри крв или има песак у бубрезима: помоћи ће му. — Скувај добро сену у води, процеди је кроз крпу и затим додај тој води исту количину шећера. Опет кувај, и то све дотле док не уври половина. То нека пију свако јутро током девет дана, у количини запремине кокошијег јајета, они који имају камен у мокраћном мехуру или песак у бубрезима. — Узми две унце сене, три унце тршње и три литра вина; скувај заједно и затим процеди. Од овога нека се пије свако јутро — у количини запремине гушчијег јајета — док се све не попије. Добро је за оне којима је хладан стомак или мокраћна бешика. — Узми сену, скувај је у вину и затим процеди. Том вину додај исто толико меда, па то поново скувај и опет процеди. Нека током девет дана, сваког јутра, пију у количини колико је кокошије јаје. Ово се препоручује онима којима је хладан стомак и не могу варити. — Узми прах од сене и умеси га са истом количином измирне; направи пилуле

па их узимај три дана, сваке вечери. Ово је добро за оне код којих се осећа задах из уста. — Узми један део праха од сене, по три дела вина и ружине водице, па све скувај заједно и затим процеди. Са тиме нека се мажу под пазухом они који осећају бол под пазухом. Препоручује се такође да се тиме испирају десни, ако се на њима налазе улцерозне промене. — Прах од сене помешај са мусцелиновим маслом или маслиновим уљем, и овом загрејаном мешавином натопи памучну хартију па је стави у вагину. Ово је корисно за оне жене којима је оболео утерус. — Ко често жваће сену неће имати гнојне процесе на деснима, нити ће му се осећати задах из уста.

О крљежу или рицинусу (Ricinus communis) [?]

Крљеж је врућ и спада у трећи степен, а када је сув у други.

Узми полне жлезде од крљежа и исуши их тамо где нема ни сунца ни ветра. Његове жлезде не смеју бити нити од јако старог, нити од јако младог дабра, већ од средњег [?]. Многи погрешно раде када изваде све што је у њима и напуне их крвљу брава, а затим је помешају са мало онога што су извадили. Можеш познати када није право тако што се лако извади оно што је у њима. Ако се приликом мазања лица расипа као земља, онда је добар. Деловање може сачувати седам година. — Узми једну унцу крљежа и четири унце сока од руте, скувај их заједно и нека пије три јутра онај коме је назебла глава или пати од опште слабости. — Мало праха од крљежа постави под језик и нека стоји док се не растопи. Добро је за оне који се разболе од болести од које се одузима пола језика, па не могу говорити. — Узми једну унцу праха од крљежа, по три унце руте и жалфије и три литре вина. Све то скувај заједно, затим процеди и дај оболелом да пије док је топло, сваког јутра у току девет дана, у количини запремине кокошијег јајета. Ово је корисно за лечење оних којима се од ветра одузело пола језика, једна рука и једна нога (хемиплегија). — Крљеж скувај у вину и са тим вином пари бедра. Добро је за оне код којих је одсуство ерекције полног уда. — Узми крљеж и помешај га са соком од руте. Мажи тиме главу која је пре тога ошишана. Ово је добро за оне особе које су због несанице изгубиле памћење.*

О ковиљу (Stipa pennata)

Ковиље има оптималну топлоту и сувоћу. Не може се дуго чувати јер брзо губи дејство.

Узми ковиље и скувај га у води, па затим процеди. Тој води додај исто толико шећера и настави да куваш док не уври половина. Од тога нека болесник пије сваког јутра количину запремине кокошијег јајета. Користиће онима којима је болесна слезина.

---

* У наставку је, у оригиналу, помешан текст (Прим. прев.).

О камелији или јапанској ружи (Camellia iaponica)

Камелија је врућа, сува и спада у трећи степен. За припремање лекова користе се њено лишће и цветови, а корен не. Своју делотворност може сачувати једну годину.

Скувај камелију у води, па нека се у тој води купа и удише пару онај који мокри крв или има болесну јетру, и помоћи ће му. — Скувај камелију у вину, процеди је и подај да је пије кад год хоће; добро је за оне који болују од [. . .]. — Камелију скувај у вину па у то додај мало меда, маслиновог уља и соли, и то користи за клистирање. Биће од користи ономе који болује од [. . .]. — Скувај камелију у вину и маслиновом уљу; употреби то као фластер за облагање бедра и стомака, или стави на слезину. Користиће онима који не могу нормално мокрити, као и онима којима је назебла јетра или слезина. — Узми једну унцу праха од камелија и по три аксага саксифраге и [. . .], те једну литру чистог меда без пене; нека све то заједно мало проври. Сваког јутра оболеломе дај од тога по једну кашику, све док не потроши сву количину. Помоћи ће онима који мокре крв или имају камен у мокраћном мехуру, или крваре из ануса. — Узми зелену камелију и зелени камепитулос, [?] и нека у вину одстоје девет дана; затим вари док не уври све вино. После тога ону траву исцеди кроз крпу што више можеш и затим баци, а у оно што је процеђено додај исто толико маслиновог уља и мало воска. Кувај опет све заједно док се восак не растопи, па мажи места где се налазе јетра или слезина. Користиће онима којима су тврди јетра или слезина. — Узми прах од камелије, помешај га са мало куваног меда и дај му ујутро. Користиће онима који имају глисте. — Узми прах од камелије, напуни њиме шупљи део пера за писање и стави му под главу. То је од користи онима којима је јако назебла глава па им цуре слине из носа. — Узми камелију, скувај је у води и нека се жена у тој води купа, а траву нека стави спреда. То се препоручује оним женама којима је затворена материца.

О карујиу (турски назив је каравија) [?]

Карујн је врућ, сув и спада у четврти степен. То је семе једне траве која расте на Сицилији. Може сачувати своје дејство пет година.

Стави карујн у вино и кад год хоће нека то пију они који мокре крв. — Узми прах од карујиа и стави га у јело; користиће онима који немају апетит.

О киму (Carumcarvi)

Ким је топао, сув и спада у други степен. Своје дејство може сачувати пет година. Онај који често једе ким добро ће пробављати храну.

Узми ким и семе морача, скувај у вину, па од тог вина дај оболелима да пију кад год хоће. Користиће онима које боли црево или стомак. — Узми ким и суве смокве па их скувај у вину, затим процеди кроз крпу и нека то пију, кад год хоће, они који имају суви кашаљ иза-

зван назебом. — Узми ким и суве смокве, истуцај их добро, затим скувај у вину и, пошто то ставиш на лице као фластер, преко тога повежи крпу. Ово се препоручује онима којима је отечен образ од зубобоље. — Скувај ким у вину, процеди га и оно што остане на крпи стави на стомак као фластер. Од онога вина нека оболели пије кад год хоће. Ово је корисно за оне који имају пролив услед назеба, или их боли стомак или црево. — Узми јаје, извади из њега беланце, затим жуманцету додај исто толико кима и стави на врућ пепео да се пече док не буде ровито. Затим га извади из љуске и размажи на две крпице: једну постави између очију, а другу између ока и ува. Другу крпицу стави са обратне стране. Добро је за оне који болују од запаљења очију. — Знај да ће ономе ко често једе ким или се њиме кади, бити жуто лице.

О кађунку или шафрану (Crocus sativus)

Шафран је врућ и сув, и спада у други степен. Постоје две врсте шафрана: једна се зове хортенсис (српски — вртни шафран), а друга оријенталис. Ова друга врста расте преко мора и боља је од прве. И једна и друга се употребљавају као лек. Могу се користити пет година.

Узми један аксаг шафрановог праха и једну литру вина, скувај заједно и нека се то попије у три јутра. Биће од користи онима којима је слаб стомак или болују од лупања срца. Али ако тај човек има много црне жучи не дај му да пије, јер ћеш му надражити стомак на повраћање. — Узми ситан прах од шафрана и исто толико жуманца. Стави заједно у љуску од јајета, па нека мало ври на врућем пепелу. После тога стави на крпицу и притисни изнад очију. Добро је за оне којима је запаљена слузокожа очију. — Скувај шафран у маслиновом уљу и кваси у то крпу или кучине, па стављај на стомак. То се препоручује онима који имају грчеве у стомаку, бол у цревима или пролив.

О џалми (Calamus — daemonoropus draco)

Палма је врућа, сува и спада у други степен. То је корен од неког дрвета које је мало веће од траве. Стабљика му је шупља и лепо мирише. Када га копају, ваде из њега срж. Постоје две врсте: једна расте у Персији, а друга у Индији. Она која расте у Персији је жута, а у Индији бела. Боља је жута од беле.

Узми три унце палме, четири унце пелиновог сока и три литре старог белог вина, па све заједно скувај. Процеди и нека болесник пије док је топло девет дана сваког јутра у количини запремине кокошијег јајета. Биће од користи онима који болују од неке хроничне болести у стомаку. — Узми прах од палме и помешај га са истом количином праха од цимета. Ово додај у свако јело као зачин: користиће онима који пате од слабог варења. — Скувај палму у ружиној водици, и нека болесник ту водицу пије са вином кад осети потребу. Ово је добро за оне којима гори стомак од високе температуре. — Прах од палме поспи на памучну хартију и притисни одоздо на чмар.

Помоћи ће онима који пате од затвора и не могу испуштати гасове, услед чега осећају бол.

О коралима (Coralli)

Корали су хладни, суви и спадају у други степен. Постоје две врсте корала: црвени и бели. Црвени су бољи од белих. Хипократ, учитељ, тврди да се корали налазе поред мора у пешчарама које су увек пуне воде. Такође говори да настају од саме морске земље. Црвени корали настају у оној земљи која има велику сувоћу, а бели у оној која има велику влажност. Бели су корали више хладни него суви, а црвени су више суви него хладни. И једни и други се користе као лек. Али никад не користи беле као лек док ти се не каже: Узми беле корале! Због тога, када ти се препоручи да узмеш корале за лек, онда се зна да се мисли на црвене. Треба бирати оне црвене корале који су дебели, чисти, јако црвени и шупљикави. Бели корали треба да су дебели, чисти, јако бели и не смеју бити шупљи. Никада не могу изгубити своје дејство.

Узми прах од корала и умеси са исто толико сока од зубаче, па стави у нос. Ово је од користи онима којима тече крв из носа. — Узми два дела ситног праха од корала и један део праха од козинца, па све заједно замеси са мало јечмене воде. Направи од тога шилуле и по једну му стављај изнад језика, пре спавања. Нека је држи тако док се не растопи. И тако да чини док му не буде боље. Ово је од користи за оне који повраћају крв.— Ако имаш крварење из ануса не употребљавај јечмену воду, него сок од боквице. Ако због назеба дође до оваквог крварења, користиће прах од корала са ровитим јајетом. — Прах од корала умеси са исто толико сока од боквице, па накваси хартију и стави жени на анални отвор и отвор полног органа. То се препоручује женама које много крваре из полних органа. — Узми ситан прах од корала, помешај га са исто толико ружине воде и са тиме често масирај десни. То је добро за оне који болују од запаљења десни. — Узми прах од корала и исто толико праха од руже, помешај заједно и стави на десни пре спавања. Тако чини док не буде боље. Добро је за оне код којих постоји крварење на деснима.

О катапусији или кати (Catha)

Катапусија је врућа и спада у трећи степен, а када је влажна у први. [?]. Катапусија је семе неке траве. Зелена је, није шупља изнутра и препоручује се за уклањање флегме, црне и жуте жучи.

Узми катапусију и што боље је иситни и испеци у купусовом лишћу, затим је запрети у пепелу. После је склони и добро процеди. Додај му (болеснику) од тога у зеље које хоће да једе, и то количину од пола јајета. Користиће ономе који пати од јаког свраба изазваног сланом флегмом. — Нека узму један аксаг праха од катапусије и попију са мало топле воде они који имају много јѐда у стомаку и због тога пате од слабог варења.

О креси или крешанушу (Cressa critamus)

Креса је врућа, сува и спада у трећи степен. То је трава која расте поред мора. Корисна је за оне који мокре крв због камена или песка у бубрезима.

Узми доста кресе и скувај у сланој води, у великом котлу. После овоме додај мало маслиновог уља и нека настави да ври. Нека жена седне у ону воду до појаса. Вода треба да буде што топлија, онолико колико жена која у њу седа може да издржи. Од користи је за лечење горе поменуте болести. За те болести биће од користи и ако се пије креса скувана у вину, и то колико се год хоће.

О костu или кустu (Costus speciosus)

Куст је врућ, сув и спада у трећи степен. То је корење од једног дрвета које расте у Индији. Постоје две врсте куста: један се зове индикус, црвен је и мало жут, а други оленциор [?]. Прва се врста коју смо поменули користи, а друга не (јер брзо труне). Овако ћеш познати који је куст добар: ако је тврд када се разломи, онда је добар. Међутим, онај који је као прах и шупаљ — не ваља. Онај који се лепи за језик и горчи добар је, док није добар онај који слади. Његово дејство траје пет година.

Узми куст и скувај га у вину, и нека оболели ово пије кад год хоће. Од користи је за оне којима је тврда јетра или слезина. — Узми прах од куста, маслиново уље и восак. Све то кувај дотле док се восак не растопи, затим га скини са ватре и мажи њиме место где је јетра и слезина. Препоручљиво је за оне који имају тврду јетру или слезину. — Узми смрдљивак и потопи га у вину, и нека у њему кисне пет дана. Затим добро прокувај и процеди. Вину додај исто толико праха од куста и воска. Кувај затим добро док се восак не растопи. Тада склони са ватре и мажи место где је слезина. Биће од користи онима којима је отечена слезина. — Узми две унце праха од куста и по једну унцу тришље и тамјана, затим три унце маслиновог уља и две унце воска. Кувај све заједно док се восак не растопи, а онда уклони са ватре. Од тога се прави фластер и ставља на стомак. Биће од користи онима које боли стомак од назеба. — Узми куст, скувај га у вину и процеди. То нека пије, кад год хоће, онај кога од назеба боли глава и помоћи ће му. — Прах од куста помешан са медом добар је да се даје малој деци која имају глисте.

О мекињама (Cantabrum furfur)

Мекиње нису ни много мокре, ни хладне, ни суве, ни врућe, већ су како ваља.

Узми мекиње и мало накиселог белог вина, па кувај све дотле док не постане доста густо. Док је јако топло стави га на стомак. Добро је за оне који имају пролив или ветрове у цревима, па их због тога боли стомак. — Истуцај јечам, скувај га у доста воде и процеди. Тој води

додај исто толико мекиња, затим још мало кувај па процеди кроз чисту крпу. Томе додај мало шећера и нека оболели пије кад год хоће. Биће од користи онима који имају суви кашаљ од назеба или неку болест на плућима. — Стави мекиње у воду и нека у њој кисну преко ноћи, па затим процеди. Овоме додај вино, мало меда, соли и маслиновог уља и са том течношћу га клистирај. Биће од користи ономе који има акутну огњицу.

О калафонији или црној смоли (Calophonia)

Калафонија је врућа, сува и спада у други степен.

Узми прах од калафоније, стави на врућ пепео и нека му онај дим иде на чмар. То је од користи за лечење пролива. — Узми прах од црне смоле и исто толико праха од дивљег рена; пошто болеснику намажеш медом крста, поспи одозго прах од црне смоле и затим повежи крпом. Ово је препоручљиво за оне који болују од назеба ректума. — Узми прах од калафоније, стави га на врућ пепео па нека тај дим удишу они који болују од астме. То нека понове више пута и помоћи ће им.

О тикви (Cucurbita)

Тиква је хладна и влажна, управо онолико колико је потребно.

Узми ољуштено семе од тикве, иситни га и кувај у јечменој води и на крају процеди. Ако болесник не може да га пије, додај мало шећера и онда нека то пије кад год хоће. Корисно је за оне који болују од астме или имају штетне гасове у стомаку. — Скувај зелене тикве у води, а ако немаш зелене истуцај мало њиховог семена, процеди и стави у ту воду. Затим додај исто толико шећера и кувај све док не уври половина воде. Подај оболеломе да често пије тај сируп, пошто си га претходно разредио водом. Користан је за оне који имају акутну огњицу. — Иситни зелену тикву, помешај је са мало оцта и стави на место где се налази јетра. Користиће онима који имају температуру у јетри.

О коријандеру (Coriandrum sativum)

Коријандер је врућ, сув и спада у други степен. То је семе једне траве која се често може наћи. Ако се његово истуцано семе узме са ровитим јајетом или стави у неко јело као зачин, то ће бити корисно за оне који имају пнеуме у глави или их боли стомак због назеба.

Овде почињу лекови од слова *Л*

О копитњаку (Asarum europeum)

Копитњак је врућ, сув и спада у трећи степен. Неки учитељи тврде да је плод, док га други сврставају у смолу дрвета, али то није истина. То

је роса која пада на једну врсту траве која расте у Грчкој. Ту траву скупљају и истресају росу са ње. Она има пријатан мирис и врло је корисна; мешају је са балегом од дивље козе, па од те мешавине припремају прах. Као замену користе и црни прах од једног дрвета, па га зато има много. Диоскорид, учитељ, препоручује да се никада не узима сама роса, него је треба мешати и са другим састојцима. Ако се не би мешала било би је мало и зато би била прескупа.

Узми копитњак, од њега припреми стенило и стави га у нос. Биће од користи онима који болују од запаљења синуса. — Скувај копитњак са ружом у води, па том водом пери оне жиле које га боле и помоћи ће му. — Помешај копитњак са тришљом и стави на десни изнутра и споља. Препоручљиво је за оне којима се клате зуби. — Стави копитњак на врућ пепео и нека жени иде тако створен дим ка полним органима. Препоручљиво је за оне жене којима је назебла материца.

О сладићу или госпином биљу (Glycynhisa Liquiritia echinata)

Сладић је врућ, мокар и спада у други степен. Неки мисле да је воће, а други говоре да су то младе гране дрвета. Диоскорид тврди да ово није тачно и сматра да је сладић жуто корење једне траве. То корење се истуца, затим ситно издроби и остави да кисне у води цео дан и целу ноћ. Након тога ову масу извади из воде, изгњечи је и исцеди сок из ње. Затим тај сок кувај све док постане густ као каша и црн као мастило.

Узми сладић величине зрна бибера и стављај га себи под језик пре спавања, све дотле док ти не буде боље. Препоручује се онима који имају астму или им је језик покривен са слузи или много жеђају. — Узми сладић, скувај га у вину, и ујутру и навече подај да га пију они који имају суви кашаљ или гњила плућа.

О љиљану или крину (Lilium candidum)

Једна врста крина је питома, а друга дивља. Питоми крин има бео цвет, а дивљи је наранџасте боје. Дејство му се може очувати до једне године. Бољи је зелен од сувог.

Истуцај крин са старим свињским салом, намажи овим тврде чиреве и помоћи ће.

О вучцу (Lycium halimifolium)

Вучац је влажан и спада у први степен, а када је сув у други. Неки тврде да је реч о смоли једног дрвета, али то није тачно. Вучац је сок од једне траве који се после држања на сунцу осуши. Добар вучац је тврд изнутра, плавкаст и прозиран. Онај који је лош није светао (прозиран), него црн и мекан. Своје дејство не губи током пет година.

Узми прах од вучца, помешај га са ружином водом и стави на очи. Корисно је за оне који имају катаракту или неку другу болест очију. — Узми прах од вучца и мало воска па направи супозиторијум дугачак и

дебео као прст и стави га у чмар. Корисно је за оне који имају перакутну огњицу. — Узми прах од вучца, помешај га са измирном и са мало ружине водице, па са тиме мажи усне. Добро је за оне којима су испуцале усне. — Узми прах од вучца, помешај га са оцтом и са тиме трљај десни; добро је за оне којима су десни отекле. — Од трилисника припреми супозиторијум, дебео и дугачак као прст, одозго га поспи прахом од вучца и стави жени у вагину. Користиће женама које имају неку болест материце.

О оїьичини (Lapsana communis)

Огњичина је врућа, сува и спада у трећи степен. Постоје три врсте огњичине: једна има оштро и уско лишће, друга широко, а трећа округло. Од све три најбоља је она која има оштро и суво лишће.

Узми сок од огњичине и помешај га са мало праха од аурипигмента. Са тиме мажи место где имаш лишај и помоћи ће ти. — Узми сок од огњичине, измирну и шефтелију; све то помешај заједно са мало оцта и нека стоји тако три дана и три ноћи, па затим процеди. Додај томе мало воска и маслиновог уља и кувај док се восак не растопи. После тога склони са ватре, остави да се прохлади, па са тиме мажи место где је слезина. Помоћи ће онима којима је слезина тврда или отечена (пленомегалија). — Узми огњичину, скувај је у вину и маслиновом уљу и то стави на бедра као фластер. Биће од користи за оне који мокре крв. — Узми огњичину скувај је у вину или води и подај да је пије онај који има болесну јетру или слезину, и помоћи ће му. — Узми по две унце праха од огњичине и од каранфилчића, дадај томе меда колико је потребно и све скувај заједно. Подај болеснику ујутро по једну кашику. Добро је за оне који имају много флегме. — Узми сок од огњичине и помешај са исто толико меда; дај ту мешавину сутрадан онима који имају глисте. — Соком од огњичине мажи тамо где имаш свраб: помоћи ће ти.

О оловном оксиду или летарїиру (Plumbum oxidatum)

Оловни оксид поседује сва четири потребна својства. Постоје две врсте оловног оксида: једна је прах од злата, а друга од сребра. Обе врсте су корисне. Постоје још и оловни оксид од коситре, затим од олова, али су они много хладни.

Узми прах од коситреног летагрира и стави на рану. Користиће, јер чисти рану и убрзава зарастање. — Узми прах од коситреног летаргира, орахово уље и мало оцта, па помешај заједно. Мажи где је свраб и помоћи ће. — Загревај комад коситреног летаргира на ватри све док побели; тада га скини са ватре, попрскај оцтом, иситни и скувај са ружиним уљем. Користи ову смесу за клистирање. Добро ће чинити онима који имају пролив услед високе температуре. — Узми јако ситан прах од коситреног летаргира, помешај га са ружином водицом и мажи тиме мушки полни уд. Користиће онима који су се инфицирали због честог полног општења са женом. — Узми врло ситан прах од злата, маслиново уље, кокошије или гушчије сало; стави на ватру да мало ври. Онда

склони са ватре и мажи тиме лице оним женама којима је лице смежурано од рођења.[?]

О салати, лоћики (Lactuca sativa)

Салата је хладна и влажна, а и семе јој је хладно. И она и њено семе користе се као лек. Семе може очувати своје деловање током једне године. Корисније је од било којег другог семена. Препоручује се као средство против малокрвности и за појачање секреције млека. Саму салату корисно је да једу они који имају црну и жуту жуч. Добро је да салату, кувану са мало шећера, једу они који имају акутну огњицу; помоћи ће им и ако је једу сирову.

Скувај салату у оцту, додај мало шећера и нека је једе онај којега боли слезина: биће му од користи. — Узми прах од салатиног семена, помешај га са беланцетом од јајета и женским млеком и стави изнад слепоочнице. Помоћи ће онима који не могу спавати због огњице. — Онај који има перакутну огњицу нека пије са вином прах од семена салате и помоћи ће му. — Узми прах од семена салате па га помешај са ружиним уљем и стави на апостеому.

О дивљој кафи (Lupinus albus)

Дивља кафа је врућа, сува и спада у трећи степен. Врло је горка.

Пошто мало одстоји у води и тако из ње изађе горчина, добро је иситни, помешај са медом и подај је оболеломе сутрадан. Користи ономе који има глисте. Ако не буде хтео јести, а ти са оним прахом помешај сок од пелина и мало алоје, па му стави на стомак и на пупак као фластер. Добро је против тих болести. — Прах од дивље кафе помешан са соком од персикарије мало загреј, и док је топло укапај му у уво. Добро је против црва у уву. Такође, помешај овај прах са соком од празилука, загреј га и док је топло укапај га у уво ономе коме тече гној из ува.

О ловорици или зрнцима ловорике (Laurus nobilis)

Ловорика је врућа, сува и спада у трећи степен. И зрно и уље и лишће користе се као лек. Зрна могу очувати своју делотворност три године, лишће годину, а уље стално.

Узми ловорикино лишће и скувај га у води. Ту воду користи за парење јер је добра за оне који имају болестан стомак или пате од метеоризма. Ово је од користи и женама које за време трудноће боли стомак. — Ловорикина зрна скувај у вину, склони са огња и истуцај, па са овим облажи крста и бедра. Добро је за оне којима је назебао стомак. Ако се облога стави на стомак биће од помоћи онима које боли стомак. — Скувај ловорикина зрна у вину и нека оболели то вино пије. Добро је за оне који повраћају због назеба. —Овако се прави ловорикино уље: добро истуцај зелена ловорикина зрна па их помешај са исто толиком количином топле воде; стави у кесицу, добро изгњечи притискивањем између

две дашчице и, затим, све оно што си исцедио скувај у маленом котлићу. Скини са ватре и остави да се стиња. Вода и талог ће пасти на дно, док ће уље остати да плива на површини суда. То уље треба скинути и сачувати. Топло ловорикино уље укапај у уво онима које боли уво. Ако желиш да употребиш неко друго топло уље додај у њега неколико капи ловорикиног уља.

О сочиву (Ervum lens)

Сочиво је хладно, суво и спада у други степен.

Узми сочиво и кувај га са оцтом све дотле док оцат не поцрни. Ово дај болеснику да поједе. Добро је за оне који пате од пролива. Исто то сочиво се може употребити као облога за дојке, ако је дошло до њиховог запаљења услед надошлог млека.

О десйику или шйиканарду (Lavandula spica-vulgaris)

Десцик је врућ и спада у први степен, а сув у други. Постоје две врсте: једна се зове шпиканарди, а друга шпикаселти. Неки учитељи тврде да је то цвет од једног дрвета које расте у Индији. Онај који је добар треба да лепо мирише, и када се жваће да је горак и резак. Треба да је црвенкасте и црнкасте боје. Ако се држи на сувом месту може очувати деловање десет година. Неки тврде да је шпиканарди исто што и шпикаселти, али то није тачно. То је корен од једне траве која расте у [...]

Узми деспик и скувај га у ружиној водици, и нека се то пије за време јела. Добро је за оне који имају лупање срца или који се за време болести тресу. — Онај који има слаб стомак нека често мирише прах деспика — добро ће му чинити. — Узми прах од деспика и скувај га у мусцелиновом уљу. Ако немаш то уље, онда узми маслиново. Ово му стављај често у нос. Користиће онима којима је назебла глава па им иду слине из носа. Ако то исто укапаш у уво ономе који има гнојно запаљење ува или му иде гној из ува, помоћи ће му. — Скувај деспик у вину и нека га пије онај коме су плућа, јетра или стомак пуни штетних пнеума, или не може пробављати. Биће му од помоћи. — Прахом од деспика посипај десни пре спавања. То ће помоћи онима који осећају болове у деснима или кореним зуб. — Направи кесицу дугачку и дебелу као средњи прст, наспи у њу праха од деспика па је зашиј одозго. Онда је скувај у мусцелиновом уљу, а ако немаш то уље онда у маслиновом. Склони ово са ватре и стави на утерус пре спавања; и нека ту стоји целу ноћ. Помоћи ће оним женама које побацују децу од два или три месеца или им је болесна материца. — Деспиково уље се овако прави: узми две унце праха од деспика и литру маслиновог уља, па све заједно помешај; остави да стоји на сунцу двадесет дана. После тога га скувај, процеди и изручи у стаклени суд. Ко га често пије помоћи ће му да се опорави од велике слабости (кахексије). Исто тако је добро да се са њиме мажу гуте на зглобовима руку, ногу и грудима, настале услед метастазе.

*О левистику (Levisticum)**

О магнетном камену (магнетиту)

Лапис магнетис је врућ, сув и спада у трећи степен. Аристотел тврди да се тај камен налази у Индији, дуж морске обале. Ниједно дрво не може бити близу тог камена, јер он има такву снагу да може ишчупати ексере из њега.

Намажи папирнато стенило [...] и одозго га поспи прахом магнетита па стави у рану. Помоћи ће онима који у рани имају комадиће гвожђа који се не могу извући напоље. — Узми два аксага праха од лапис магнетита и дај да се пије ујутро са морачевим соком. Користиће онима који болују од хидропса.

О мирти (Myrthus communis)

Мирта је хладна и спада у први, а сува у други степен. Мирта је танко и ниско дрво. Њена се зрна зову миртеле.

Узми зрно од мирте и дај оболеломе да поједе. Помоћи ће онима који имају пролив. Ако немаш зелена зрна, а ти му онда подај да пије сируп припремљен од сувих зрна са шећером. — Узми прах од миртиног лишћа и њених зрна, измешај са жуманцетом од јајета па онда стави на стомак као фластер. То је од користи онима који болују од пролива. — Узми зрна од мирте, добро их скувај у води и са том водом, док је још топла, опери руке и ноге. Ово треба радити онима који су за време огњице у коматозном стању. — Зрна од мирте стави на врућ пепео, па нека онај дим који се ствара иде у нос и уста. Чиниће добро ономе кога боли глава. — Ако имаш врхове гранчица од миртиног дрвета скувај их у оцту, а у случају да их немаш, ти онда скувај зрна и то му стави на стомак. Помоћи ће ономе коме се повраћа. Ако му тај фластер ставиш на крста и бедра, зауставићеш му пролив. — Миртино лишће и зрна треба скувати у кишници, и нека се болесник пари на тој води. Ово ће бити од користи онима који су оболели од пролива изазваног флегмом. Исту ту воду моћи ће да користи за парење главе против главобоље и и онај који не може да спава због јаке огњице. — Узми мирту и скувај је у кишници и оцту, па је стави на стомак као фластер. То ће бити од користи онима који су ослабили од великог повраћања. Ако тај исти фластер ставиш на крста, помоћи ће онима који пате од болова у крстима за време перакутне огњице. — Припреми сируп од миртиних цветова и подај им да пију. Добро је код поменутих болести. — Узми воду у којој су кувани миртини цветови и од тога нека болесник пије по пола чашице ујутру, у подне и увече. Осим за споменута обољења, ово је корисно и за акутну и перакутну огњицу. — Ако се са прахом од миртиног лишћа посипа рана, она ће добро зарасти.

---

* На овом месту рукопис оригинала *Кодекса* веома је сштећен, па га није било могуће прочитати и превести. (Прим. прев.).

О мани (Manna)

Мана је врућа и мокра, и спада у други степен. Њена влажност је веома добра. Неки говоре да је то сок од једне траве, али то није тачно. Диоскорид и други учитељи тврде да се добија од росе која пада на једно дрво у облику капи меда, а затим се стврдне. Скупљају је пастири и продају. Има је мало, па је зато мешају са другим састојцима. Једни јој додају прах од сладића помешан са медом, други додају кандирани шећер [?], а неки опет и бело саће од меда.

Овако ћеш познати која је права мана: ако се комад који ставиш у уста одмах растопи, и осетиш такву сласт у устима каква се не може осетити од било чега другог на овој земљи, онда то значи да је мана права. Она која није чиста не може се тако брзо растопити и остаће мало вештине од меда или праха од сладића. Чиста мана помешана са сечаником и мало топле воде може се узимати и за лечење сваке акутне и перакутне огњице. Она која није чиста може се користити за лечење (сваке) болести изазване назебом.

О дивљем слезу (Malva vulgaris)

Слез је хладан, влажан и спада у други степен. Има га две врсте: једна питома која се зове бели слез или малва вискус [?], и он је добар, хладнији и влажнији од другог. Други се зове ситан слез или малва доместика [?].

Узми корен од белог слеза, иситни га и скувај у цеђу. Затим га извади из цеђа и истуцај са мало свињског сала, па то стави на тврду апостеому, чир, јетру или слезину — и биће од користи. — Узми доста слеза и скувај у много воде, па нека се у тој води купа онај човек који има акутну огњицу и не може да спава. — Лишће од белог слеза скувај у мало воде. На то додај мало крављег масла па оболеломе дај да једе. Биће од користи ономе који има акутну или перакутну огњицу, услед чега је дошло до опстипације због које тешко може дефецирати. Ако неће да једе, а ти га са истом том водом клистирај и помоћи ће му. — Корење од белог слеза скувај у маслиновом уљу и стави на тврду апостеому, и помоћи ће му. — Корен од слеза обради тако да не буде дужи и дебљи од прста; затим га намажи са медом, одозго поспи прахом од скаможе и стави жени у вагину. — Семе од белог слеза попари у води и подај да га пије онај који има суви кашаљ: помоћи ће му.

О мастици (Pistacia lentiscus)

Мастика је врућа, сува и спада у други степен. То је смола једног ситног дрвета које расте код Грка и Арапа. Добра је она која је чиста, бела и светла. Она која је жута није добра јер је помешана са земљом. Препоручује се за лечење онима којима теку сузе, боле их зуби, имају отечене крајнике или их боли стомак.

Узми прах од мастике, бели тамјан, беланце од јајета и мало вина. Све то помешај заједно и стави на слепоочницу. Користиће онима ко-

јима теку сузе из очију. — Узми мастику и помешај је са исто толико копитњака, и тиме мажи десни. Користиће онима којима се климају зуби. — Прахом од мастике трљај зубе: добро је за оне којим су зуби црни, јер ће се од тога очистити. — Узми прах од мастике и алоје, па све заједно помешај и стави на стомак. То место премажи маслиновим уљем и преко праха стави малу крпицу. Затим узми загрејан цреп или дно од лонца, па стави на ону крпицу и држи дотле док се на то не прилепи тај прах. Ово је добро за оне који болују од пролива. — Узми мастику и мало морачевог семена, скувај их у води и дај болеснику да пије. Ово је добро против повраћања или ако болесник има пролив. — Узми мастику и четири каранфилчића, скувај их са ружином водом или кишницом и дај да се пије. Ово је добро да се даје онима који су узимали лекове за чишћење, после којих не могу брзо да зауставе пролив.

О дуњи (Cydonia vulgaris)

Дуња је хладна, сува и спада у други степен. Јако затвара човека. Зато онај који пати од пролива нека пре оброка једе сирове дуње. Добра је и за оне који повраћају после јела.

Пошто скуваш дуње у кишници, извади их из воде и добро иситни, стави на стомак ономе ко повраћа и помоћи ће му. Ако их ставиш на бедра или крста, пролив ће се зауставити. — Узми сок од дуње и подај оболеломе са мало праха од [. . .]; и нека пије, јер је то корисно за поменуте болести. — Од дуње се такође прави једна врста колача која се зове дијаситонитон. Он се овако припрема: узми дуње, прережи их на пола и затим кувај. Склони их са ватре и извади унутрашњи део. Ољушти кору, па их иситни и стави на сито и трљај руком. После тога на ово додај исто толико меда и кувај дотле док се не почне згушњавати. Када је кувано познаћеш по томе што ћеш, ако узмеш део, овај моћи лако одвојити од камена или дрвета на које га претходно ставиш. После тога овој смеси додај мало праха од мастике и каранфилчића, затим добро помешај и стави да се охлади. Добро је да се једе код поменутих болести. — Семе од дуње скувај у вину и то вино, док је топло, нека пије онај који има сипњу: биће му од користи. — Стави семе од дуње да кисне у води, а онда му то семе дај да жваће и једе. Ово је добро да узима онај коме је оштар језик од огњице.

О великом шипку или нару (Punica granatum)

Постоје две врсте нара: једна је слађа, а друга киселија. Онај слађи је пријатнији и веома сочан, док је киселији хладан и мање сочан. Слађи нар је бољи за јело него за лекове и може се дати ономе који има акутну или перакутну огњицу.

Узми два дела сока од киселог шипка и један део од слатког. Помешај са мало топле воде и нека оболели овај напитак топао пије ујутро. Користиће онима који имају акутну или перакутну огњицу. — Узми пет делова од киселог шипка и један део од слатког и кувај са шећером. Ово је добро да се узима против пролива, као и против сваке грознице.

О дивљим јабукама (Malus communis)

Дивља јабука је хладна и сува. Од ње се узима сок и прави сируп са шећером, слично као и од шипка. Препоручује се против истих оних болести против којих се користи и сируп од шипка, само је за лечење пролива бољи од овога.

О менти или метвици (Mentha aquatica)

Метвица је врућа, сува и спада у други степен. Постоје две врсте метвице: питома и дивља. Питома је боља за јело од дивље, док је дивља боља да се користи за лек него ли за јело. Осим ових метвица постоје и друге, али оне имају друга имена. Само ове овде долазе у обзир за употребу, а друге не.

Скувај питому метвицу у вину, и са тим вином често испирај зубе. Помоћи ће онима који имају каријес зуба или парадентозу. — Иситни питому метвицу и додај јој мало оцта и праха од бибера: подај му да једе са месом или рибом. Добро је за оне који имају слаб стомак или их стомак боли. — Дивљу метвицу скувај у оцту и сланој води. Њоме натопи сунђер и стави овај на стомак онима који повраћају. Користиће им. — Кувана метвица у вину и маслиновом уљу, док је још топла, користи се за облогу код запаљења дојке. Врло је корисна за оне жене којима су отекле дојке или им се усирило млеко. — Кад видиш да човек много повраћа, а хоћеш да му даш добар лек, немој му га давати без сока од метвице. — Сок од дивље метвице помешај са медом и дај му да једе по једну кашику свако јутро. Од користи је онима којима су оболели јетра или стомак. — Сок од метвице, помешан са мало оцта, нека пије ујутру онај који има глисте: помоћи ће му. — Загреј сок од метвице и и по неколико капи стављај у уво. Користиће онима који имају црве у уву. — Суву или сирову метвицу стави на врућ пепео и нека му пара иде у нос и уста. Ово је од користи за оне који имају болове у глави.

О маргарити или бисеру

Маргарита је хладна, сува и спада у први степен. Налази се у неким рудама у мору. — Он (бисер) није шупаљ, већ се касније пробуши. Онај бисер који се користи као лек мора бити чист и светао, а који није светао и чист — не треба да се користи за припремање лекова. Препоручљиво је да се бисер користи као лек против свих крварења одоздо.

О мумији (Mumia)

Мумија је врућа, сува и спада у четврти степен. Неки учитељи сматрају да је хладна, због тога што затвара. Али Хипократ, Авицена и Гален тврде да је сува и топла, зато што је човечије месо. Хипократ говори да су Саракини [?] у Египту давно, када човек умре, вадили оћоме утробу и мазали га балзамом изнутра и споља, па леш затрпавали у пе-

сак. Они су тако правили мумије. Мазали су гркљан изнутра и сакралну кост, зато што је балзам врућ и извлачио је крв на гркљану и сакралним костима [?]. Та се крв згрушавала и кувала. То се зове мумија [?]. Она која је добра мора бити јако црна и сјајна, и мора мало заударати, док она која је плава и не заудара ништа не вреди, и то није права мумија.

Узми прах од мумије и помешај га са соком од зубаче, направи стенило и стави у нос. Користиће онима којима тече крв из носа. — Узми прах од мумије и помешај га са беланцетом и стави на слепоочнице. Биће од користи онима који повраћају сукрвицу. — Затим, препоручује се да се помешају и размуте у ружиној водици или са соком од боквице, прах од мумије и бакра. Нека то пије по два аксага онај кога муче пролив или повраћање. — Узми прах од мумије, размути га са мало цимета у јечменој води, па све заједно скувај и употреби за клистирање: добро је као средство против пролива. — Узми прах од мумије, помешај га са оцтом и беланцетом, и стави оболелом на стомак и пупак. Ако има пролив стави му на бедра и крста.

О скочцу или мандраїори (Mandragora acaulis)

Мандрагора је хладна и сува, и спада у други степен. Постоје две врсте мандрагоре: мушка и женска. Многи тврде да женска мандрагора личи на жену и да спреда има полни орган као жена, а да мушка има напред слично мушкарцу. Али, Хипократ и Диоскорид тврде да то није истина. Јер [. . .] они се не слажу да трава може да личи на човека, премда изгледа да има руке, ноге и лице као човек. Многи тврде да је женска мандрагора боља од мушке, али ово није тачно јер смо то проверили. Добре су подједнако и мушка и женска. И кора њихова, и јабучице што на њима расту, и лишће, све је добро, и зато се све сматра као лек. Дејство јој се може очувати четири године.

Узми прах од мандрагоре, помешај га са мајчиним млеком и беланцетом и стави га на слепоочнице. То је препоручљиво онима који не могу спавати за време перакутне огњице. — Лишће од мандрагоре скувај у маслиновом уљу и мажи тиме чело и слепоочнице. Користиће онима који пате од главобоље и високе температуре за време огњице. Са тим истим уљем може се мазати апостеома и биће од помоћи. — Прах од мандрагоре помешан са вином или чорбом, или са чим ти драго, добро је да пију оне жене које боли материца.

О меду (Melli)

Мед је врућ и спада у први степен, а сув у други. Бели мед се сврстава у хладне лекове, а жути у топле. Постоји и мед који се добија од пчела које живе по планинама, и он се зове дивљи мед. Користи се за лекове који затварају. Он није тако сладак као питоми, већ помало горчи. Има још једна врста меда која је још горча од овог поменутог; праве га пчеле које се хране кестеновим цветом. Припада лековима који се препоручују за чишћење. Мед може очувати своју делотворност и до сто година.

Они који су пуни флегме или штетних пнеума, треба да пију свако јутро топао мед куван у води, и сутрадан им још подај да пију со размућену у води. Ово је добро да узимају они којима је повећан стомак због слабог пролаза хране из њега. — Узми две унце меда и две унце [. . .] и једну унцу камфора, и помешај све заједно. Нека се тиме мажу оне жене којима је лице смежурано [?]. Осим тога, нека умивају лице са раствором меда у води. После овога лице ће им постати лепше. — Намажи тигањ маслиновим уљем и у њега успи мед, па нека ври све док не поцрни и постане чврст. Затим направи стенило и стави га у чмар. Добро је за оне којима је због високе температуре отежано дефецирање. — Мед се још користи за припремање многих електуарија и лекова.

О мошусу (Muscus)

Мошус је сув, врућ и спада у други степен. Добија се из Индије од неких дивљих звери које су налик јаричима. Ове су звери веома брзе. Пуштају на њих псе да их ловe. Када их ловци ухвате, истог часа их ставе у хладну воду. Отекне им нешто на бедрима, па се стиња. То место изрежу заједно са кожом. Кожа треба да је бела и да има много длака, и то се зове мошус. Постоје три врсте мошуса: једна је црвена и добра је; друга је црна и помало црвенкаста, и боља је од прве; трећа је црна, мало црвенкаста и плавкаста — слична шпиканарду — и она је најбоља. Кажу да је та врста најбоља, пошто звер код које се налази личи на шпиканарди. И увек је тамо где расте шпиканарди, и са њом се храни. Добар мошус, када га човек жваће у устима, мора да горчи и да има пријатан мирис. Тај мирис истог часа испуни целу главу. Онај који се брзо растопи у устима, а из њега се не излучује пријатан мирис, није прави мошус. Онај који није чист и светао, није добар.

Од једне унце правог мошуса многи праве литру јаловог. Узимају се кришке киселог хлеба па их прже на жару и на то додају исто толико козје крви. Све помешају са правим мошусом који си претходно одвојио од кожице. Када све помешају онда обавију оном истом кожицом, а преко тога хартијом и крпама, и ставе да на сунцу стоји три или четири дана, а затим га продају као добар мошус. Рђав мошус ћеш познати по томе што ће се моћи растегнути [. . .] колико и прави мошус. Када разломиш прави мошус, он ће се цепати на плочице. Онај који није прави, када га разломиш, дроби се на ситне комаде. Ти комадићи су унутра светлији због додате крви и хлеба. Мошус је добар за све болести главе и мозга. — Узми један аксаг мошуса и дај да се пије ујутро са топлом водицом. Користиће онима који имају болестан стомак и општу слабост. — Узми један аксаг мошуса и три аксага трилисника (Trifolium fibrinum), помешај заједно и намочи тиме папирно стенило. Стави то жени у вагину: помоћи ће оним женама које боли материца. Ако то исто ставиш мушкарцу у чмар, користиће онима који имају пнеуме у мозгу. — Они који имају задах из уста иика жваћу мало мошуса, а затим нека пију вино. То нека раде више пута на дан. — Онај коме се осећа непријатан мирис под пазухом нека тај део маже мошусом, и помоћи ће му. — Ако не можеш по горе описаним знацима разликовати добар мошус од лошег, а ти затвори уста и нос, и трчи горе-доле, колико можеш из-

држати да не испустиш дах. Оног тренутка када испустиш дах из уста или носа, узми мошус па га мириши. Ако ти пође у мозак, купи га и добро ћеш учинити.

*О маштици (Pistacia lentiscus)**

Мастика је врућа, сува и спада у други степен. Многи тврде да су то цветови од орашчића, али то није тачно. Јер цветови [. . .] већ је зелена кора од орашчића, јер се љушти док су орашци зелени, а затим се суши на сунцу. Те коре налазе се на орашчићима слично као и на лешницима док су зелени. Делотворност може очувати десет година. Треба бирати оне који су тешки, и који нису црни већ плавкасти. И када их разломиш, не треба да се као земља раздробе наситно.

Прах од мастике куван у вину препоручује се онима којима је назебао стомак и не могу пробављати (ентералгија). — Узми мастику,восак и мало ружиног уља. Све то помешај, скувај заједно, па стави на стомак као фластер. Корисно је за горе поменута обољења. — Онај коме је назебла глава нека жваће мастику и биће му од користи. — Скувај мастику у морачевом соку и када је добро укувана додај мало вина и дај му да пије. Добро је за оне који су прехладили стомак, јетру или главу, или који тешко дишу због назеба.

О мајорану (Majorana hortensis)

Мајоран је врућ, сув и спада у други степен.

Узми мајоран, скувај га у вину и дај оболеломе да пије. Биће од користи за оне којима је хладан стомак. — Ако му поспеш мало праха од мајорана биће корисно онима којима је назебла глава. — Мајоран стави у чист лонац без воде и додај томе неколико капи вина. Загреј га, потом изручи у малу кесицу, и док је топло стави га болеснику поврх болног места: помоћи ће му. — Добро скувај мајоран у води и нека на њој пари материцу жена коју материца боли, користиће јој.

О белом дуду или мурви (Morus alba)

Дуд је топао, сув и спада у други степен. Садржи мало влажности. То је воће чијим се лишћем хране бубе од којих се прави свила (свилене бубе). Постоје две врсте мурве: питома и дивља. Питома се зове бели дуд, а дивља ерпитос. Од ње се прави електуарија која се зове дијаморон. Препоручује се онима којима је отекло грло или имају рану у грлу, или им је грло промукло.

Узми сок од мурве, маслиново уље, вино и оцат, и све помешај. Пошто мало уври, са том течношћу често испирај грло (гргоћи). Корисно је за горе поменуте болести. — Узми сок од дуда, скувај га са исто толиком количином меда, па му дај ујутро као лек за чишћење. Добро је

---

* Текст о мастици, у нешто измењеном облику, налази се на стр. 137. (Прим. прев.).

за оне који пате од затвора. — Ако му даш прах од коре белог дуда, помешан са топлим вином — помоћи ће му. Ако ставиш кору белог дуда на зуб који боли, испашће му. — Своје дејство дуд може да сачува десет година.

О горушици (Sinapis arvensis)

Горушица је врућа и спада у трећи степен, док се њено семе користи као лек. Трава се не користи као лек када је сува, него само док је зелена. Препоручује се да је узимају они који су изгубили моћ говора за време перакутне огњице. — Ако се жваће њено семе и држи испод језика, и ако се уз то пије по мало вина у коме је била кувана зелена горушица и једе њено семе, користиће за горе поменуте болести.

Ако се прах од семена горушице стави у нос, користиће онима који пате од заборавности. — Узми семе или зелену биљку горушице, метни у кесицу и скувај у вину. Затим извади, стави на бедра и пупак, и помоћи ће онима који болују од [...], или мокре крв.

О шалитри (Nitrum)

Шалитра је топла, сува и спада у други степен. Она се налази у земљи као руда, и после се кува. Постоје две врсте шалитре: бела и жута. Боља је бела од жуте. Заувек може остати делотворна.

Узми мало праха од шалитре, много слане воде, мед и маслиново уље; све то помешај, затим кувај и после употреби за клистирање. Користиће онима који имају ветрова у дебелом цреву или који болују од [...]. — Узми шалитру, помешај је са исто толико меда и мажи тиме лице. Добро је за оне који по лицу имају пеге или црне белеге. — Узми прах од шалитре, мед и маслиново уље. Помешај то заједно, и потом добро опери главу топлом водом и сапуном. Затим намажи главу наведеном машћу. Нека стоји два сата, а затим опери главу (косу) врућом водом. Корисно је за оне који у коси имају ваши или гњиде. — Узми прах од шалитре, помешај га са соком од руте, и док је топла укапај у уво. Од користи је за оне који имају црве или гној у уву.

О локвању (Nymphlea alba leuteum)

Локвањ је хладан и влажан, и спада у други степен. Расте по барама, али има га и на сувом. Две су врсте локвања: једна је жута (nuphar luteum) а друга бела (luteum). Бели локвањ је бољи од жутог. Његови цветови се беру у јуну и од њих прави сируп. Овај сируп је користан када се пије са хладном водом, за акутну и перакутну огњицу и уопште за свако обољење желуца изазвано температуром.

О орашчићу (Nox moschata)

Орашчић је топао, сув и спада у други степен. Налази се на једном дрвету у Индији и може очувати своје дејство седам година. Користан је за оне који су назебли па имају поремећену пробаву.

Узми прах од орашчића, мастике и аниса, и скувај га добро у вину. Нека га оболели пије кад год хоће, јер ће му користити код поменуте болести. Корисно је то вино дати и онима који су се придигли из болести.

О индијском орашчићу (Myristica fragrans)

Велики индијски орах расте у Индији. Неки учитељи тврде да је топао и сув; други опет сматрају да је влажан и топао. Деловање може очувати пет година.

Побољшава крв. Много помаже онима који не могу полно да опште са женама. — Узми прах од великог индијског ораха и од цимета, и нека га човек пије са вином или уз јело кад год хоће. Што му више даш, боље је. Већ смо споменули да утиче на полну потенцију. Суве смокве скувај у вину, па их извади и истуцај; затим исцеди њихов сок, помешај га са прахом од великог индијског ораха, па му подај да пије. Помоћи ће онима који тешко дишу услед назеба.

О грахору или мачковом брку (Nigella damascena)

Грахор је сув, топао и спада у други степен. Своју делотворност може сачувати пет година.

Узми прах од нигеле (грахора) и дивље кафе, помешај га са соком од пелина и стави деци на стомак као фластер. Добро је за децу која имају глисте. У ове сврхе треба им дати прах од нигеле помешан са медом, и помоћи ће им. — Стави грахор у вино да у њему кисне једну ноћ, а затим му од тога вина дај да пије колико хоће. Биће од користи за оне који мокре крв. — Прах од грахора кувај у јаком оцту док не постане густо као каша. Додај, затим, мало маслиновог уља и мешај док маса не постане као маст. Корисно је за мазање против свраба или лишајева.

О бухачу или пиретруму (Tanaceum balsamita)

Бухач је топао, сув и спада у други степен.

Узми корење од бухача, скувај га у оцту и тим оцтом често пери грло. Корисно је за оне који имају главу пуну флегме, због чега су им отекле десни. — Корење од бухача скувај у вину и маслиновом уљу, извади га и иситни, па стави као фластер на она места где је гута или запаљење зглоба. — Корење од бухача добро иситни и стави у вино. Нека у њему стоји девет дана; затим га кувај у том вину све док не остане сасвим мало вина, па процеди. Додај исто толико маслиновог уља и воска, па оболелог тиме мажи по местима где има гуту или запаљење зглоба; биће му од помоћи.

О биберу или пипру (Piper)

Бибер је врућ и спада у трећи степен. Постоје три врсте бибера: црни, који се зове меланопипер и који се употребљава за исхрану, бели-

који се зове лигопипер, а трећи је макропипер (зове се тако јер је дугачак). Све три врсте расту у Индији на неком дрвећу. То дрвеће на којем бибер расте слично је једно другом.

Узми мало праха од бибера и стави га у нос онима који не могу да кијају а имају пуну главу флегме. — Додај бибер као зачин у припремљено јело, и то ће бити од користи онима који имају поремећено варење. — Држи три зрна бибера у топлој води све док се не ољушти њихова кора, па их онда иситни у прах и успи у ружину воду. Нека у њој стоје девет дана у стакленој запечаћеној посуди. И нека болесник ушмркава из тог суда током девет дана сваког дана по једном. Пошто се та течност избистри, нека је укапа у очи онај који има катаракту, и користиће му.

Овде почиње о млечици (Euphorbia officinarum)

Млечика је врућа, сува и спада у четврти степен. То је смола која се добија од једне врсте дрвета која расте у Индији. Нека смола се скупља по дрвету, а друга опет под дрветом јер пада на земљу. Оно што је на дрвету боље је и светлије, и има већа зрна од оног што је на земљи; ово потоње је ситно, жуто и помешано са козинцем, па зато није добро. Млечика не губи своју делотворност током четрдесет година.

Узми три аксага праха од млечике, три унце бендушке и по три аксага бделија и мастике. Све ово помешај заједно и затим му додај једну литру воде у којој је куван морач. Пошто је претходно угрејеш, употреби је за клистирање. Биће од користи за оне који пате од болова удова и зглобова, или ако имају гуте или [. . .]. — Ако дајеш лек онима који имају општу слабост или вртоглавицу, уместо бендушке стави здравац. — Узми прах од млечике, крљеж, орахово уље и мало воска. Све то помешај, стави на ватру и загревај док се не растопи. После уклони са ватре, и стави да се стине, па тиме мажи затиљак до пола главе и крста. Препоручује се онима који имају општу слабост или вртоглавицу. — Прах од млечике помешај са ружином водом и мажи са тиме нос споља и изнутра. Користиће онима који су за време болести у бесвесном стању, или имају много пнеума (димова) у глави па не могу да кишу. — Узми један део млечике, два дела алојевог дрвцета, два дела [. . .] један пипак и чистог меда без пене три пута колико свега другог заједно. Све ово заједно прокувај и од тога оболелом подај, сваког јутра током три дана по једну кашику са топлим вином. Од користи је онима који су изгубили памћење. — Узми мало праха од млечике и мастике, стави у ровито јаје па му дај ујутро. То чини три јутра. Ово је корисно против астме. — Узми [. . .] и додај му мало праха од млечике и мастике, па дај болеснику да пије три дана сваког јутра по пола кашике са топлим вином. Од користи је за оне којима је отекла слезина. — Прахом од млечике посипај рану и користиће онима који имају дивље месо у рани.

О маку (Papaver somniferum)

Мак је хладан, влажан и спада у други степен. Црни мак је хладан, сув и спада у други степен.

Узми један део белог и црног мака и један део беланца од јајета. То помешај, истуцај све заједно и стави на слепоочнице као фластер. Биће од користи онима који не могу да спавају. — Мала деца која не могу спавати нека пију са козјим млеком мало праха од белог мака и биће им од помоћи. — Семе белог мака помешај са ружиним уљем и стави на тврду апостеому или на стомак. Користиће онима који имају тврду апостеому или високу температуру у стомаку. — Од мака се такође прави и електуаријум. Препоручује се онима који имају сувоћу у грудима, високу температуру или болују од неких других болести.

О сиљевини (Peucedanum)

Сиљевина је врућа, сува и спада у други степен.

Узми сиљевину, скувај је у вину и болеснику дај то вино да пије. Ово је од користи за оне који мокре крв, или имају пнеуме у стомаку, јетри или слезини. — Сиљевину скувај у вину и маслиновом уљу, а затим је извади и стави на бедра као фластер онима који имају нешто тврдо у бедрима, као и онима који не могу мокрити или мокре крв: биће им од користи. — Скувај сиљевину у вину и усмери пару ка материци. Користиће оним женама које имају болести материце. — Петроселина се препоручује за лечење истих болести као и сиљевина.

О шљивама (Prunus domestica)

Постоје три врсте шљива. Једне су црне, друге беле, а треће црвене Али боље од свих су тургуне, јер имају већу хладноћу и влажност.

Узми суве тургуне, скувај их са водом, па дај болеснику да пије ту воду а тургуне да једе. Користиће онима који имају акутну и перакутну огњицу и услед тога пате од затвора.

О буачку (Plantago psyllium)

Буачак је влажан, хладан и спада у други степен. То је семе једне врсте траве. И та трава и семе зову се буачак.

Узми семена у количини ораха, завежи у крпу и стави у ружину воду. Ако немаш ружину воду, а ти га потопи у обичну воду. Остави нека мало кисне. Добро очисти језик дрвеним ножем, па га затим трљај оном крпицом у којој се налази семе, често је квасећи у води. Ово је од користи за оне којима је услед акутне огњице језик постао бео и сув. — Семе покваси у води и стави оболелом под језик. Корисно је за оне који за време огњице пате од велике жеђи. — Узми семе и потопи га у води, и нека тако стоји једну ноћ; затим га извади стави у другу воду, и нека га оболели пије са њом. Од користи је онима који имају суви кашаљ или огњицу, па због њих не могу мокрити. — Скувај семе у води и од тога направи сируп, па му дај да га пије: користиће ономе који има акутну или перакутну огњицу. — Осуши семе у лонцу, добро га иситни и подај болеснику ујутро са ровитим јајетом. Ово је од користи за оне који имају

пролив. — Узми прах од семена, беланце од јајета, ружину водицу и мало оцта. Од тога начини масу као за фластер и болеснику стави на бедра и крста. Користиће онима који имају пролив услед високе температуре. — Ако му из носа тече крв, стави му тај исти фластер на слепоочнице: помоћи ће му да крварење престане. — Семе скувај у топлој води и том топлом водом болеснику често пери главу. Добро је за оне којима опада коса.

О слаткој папрати (Polypodium vulgare)

Слатка папрат је топла и спада у трећи степен, а сува у други. То је једна врста траве која расте на церу [?] или по камењу. Корење од ове траве користи се као лек, али не и сама трава. Своје дејство не губи током три године. Слатка папрат се не користи за припремање лекова у којима нема аниса или семена од морача. Слатка папрат се даје сама као средство за уклањање флегме и жуте жучи из организма. Подстиче стварање пнеума и стварање ветрова у стомаку.

Узми једну унцу праха од дивље папрати, три унце метљике, три аксага љубичице, две унце аниса, пет литара воде и две унце шећера. Све то помешај и кувај док не уври половина воде. Затим процеди и све док болест траје дај болеснику да пије док је топло сваког јутра, у количини запремине гушчијег или мањег јајета. Користиће онима који имају много пнеума, црне жучи, или ветрове у дебелом цреву. — Узми једну унцу праха од слатке папрати и по један аксаг аниса, галанга, исиота (зингибера) каранфилчића, цимета, орашчића и шафрана. Од свега тога начини ситан прах. На то додај две литре вина, па скувај заједно и процеди. Дај болеснику да ово пије ујутро и увече, све док не попије целу припремљену течност, и то сваки пут у количини запремине гушчијег јајета. Користиће оним женама које не могу затруднети.

О петролеју или нафти (Petroleum)

Петролеј је врућ и сув, и спада у четврти степен. Постоје три врсте петролеја: један је жут, други бео, а трећи црн. Најбољи је жути, и налази се у води која мирише на сумпор. Та вода је топла.

Ова нафта, од топлоте воде и масноће земље, плива на површини воде као уље. Дуго се може очувати у стакленом или коситреном суду. Од користи је за оне који имају запаљење зглобова, едем, болест у пределу леђа или онима који су изгубили половину живота [?], али и онима који имају пролив услед високе температуре или мокре крв. — Узми петролеј и њиме мажи горе споменута оболела места, и користиће болеснима. — Диоскорид говори да ће онај који је сувише ослабио, ако пије две унце петролеја, или брзо оздравити или умрети. Исто ће се десити ако то даш да пију они који имају црну жуч или су слаби. Никоме ово немој давати лети, него само зими. — Узми по две унце петролеја и сока од белог пелина. Скувај их заједно, процеди и нека то оболели пије три јутра: користиће ономе који има оток. — Узми седам унци петролеја и једну унцу ситног праха од [. . .], скувај заједно и стави у топли свињски

мехур, у који је утакнут врх гушчијег пера, па тиме испери уретер. Али пре тога опери уретер водом у којој је куван слез. Ово се препоручује онима који имају камен у мехуру. — Узми по једну унцу сока од сладића и петролеја, скувај заједно, и нека оболели то пије два јутра; користиће ономе који већ дуго има кашаљ или астму. — Ако мажеш стомак нафтом помоћи ћеш онима којима је јако назебао стомак. — Покваси памучну хартију у нафти и стави је жени у вагину: користиће женама којима је оболео стомак или материца.

О вијашници (Parientaria officinalis)

Вијашница је врућа, сува и спада у трећи степен. Као лек користи се зелена, док сува не вреди ништа. Употребљава се за лечење сваког стомачног назеба, других обољења стомака, као и крварења.

Истуцај вијашницу и скувај је у вину, додај мало трица (мекиња) и начини фластер; то стави на болно место и користиће код горе поменутих болести. — Вијашницу скувај у сланој води и додај мало маслиновог уља, па оболелом стави на бедра и крста као фластер. Корисно је за оне који мокре крв. — Скувај вијашницу уместо неког другог зеља и дај болеснику да је поједе. Ово је корисно за оне који имају болестан стомак услед назеба или имају ветрове.

О тушту (Portulaca oleracea officinarum)

Тушт је хладан и влажан, и спада у други степен. Бољи је зелени од сувог. Корисно је да једу сирови или кувани тушт они који имају акутну или перакутну огњицу, па не могу испразнити цревни садржај.

Узми корен од туштa, исуши га и иситни у прах, помешај са медом и тиме мажи усне. Ово је корисно онима којима су испуцале усне.

О мајчиној душици (Thymus serpyllum)

Мајчина душица је врућа, сува и спада у трећи степен. Своје дејство неће изгубити током две године.

Узми мајчину душицу, скувај је у води и том водом пери главу. Користиће онима који имају реуму у глави услед назеба. — Узми мајчину душицу и скувај је у оцту; додај затим неколико сувих смокава и нека болесник са овим опере грло и гргоће. Од користи је за оне којима је упаљено грло па не могу гутати слину. — Мајчину душицу скувај у вину и то му подај да пије. Ово је корисно онима који кашљу због назеба или им је болестан стомак.

О крушки (Pirus communis)

Крушка је хладна и сува, и спада у други степен. Дивље крушке су хладније и сувље од питомих, а зреле мање затварају од незрелих. Када

их човек једе наште срца, онда затварају. А када се једу након ручка, отварају.

О шашули или сувом грожђу

Суво грожђе је топло и влажно. Скувај га у вину и оболелом дај да га пије. Користиће ономе који има суви кашаљ.

О олову (Plumbum)

Олово је хладно, влажно и спада у други степен.

Узми оловни аван и тучак. У њега сипај ружино уље, па мешај тучком све док се не згусне као каша. Овом кашом мажи оно место где се човек повредио или опарио врућом водом, или где има топао оток.

О смоли (Pix-pissa)

Смола је топла, сува и спада у други степен. Једна врста смоле је тврда а друга мекана. Диоскорид тврди да мека смола представља талог од тврде.

Узми меку смолу, маслиново уље и оцат, и скувај све заједно. Купај се у купки, а затим се овим мажи. Користиће онима који имају свраб. — Узми смолу, аурипигмент и сапун, стави на ватру да се растопи, а затим мажи где имаш лишај или неке друге пеге. — Смола се такође користи за припремање многих фластера, као и лекова о којима смо већ писали и о којима ћемо још писати.

О ружи или ружици (Rosa centifolia)

Ружа је хладна и спада у први степен, а када је сува у други. И свежа и сува ружа користе се за припремање лекова. Када хоћеш да береш ружу, убери је пре него што се потпуно расцвета. Осушена ружа може очувати своју делотворност за време од три године. Користи се за многе лекове.

Од свеже руже праве се ружин мед, ружин шећер, сируп, ђулап, електуарио, ружино уље и ружина вода. Ружин мед правиш овако: узми девет литара процеђеног меда без пене и једну литру чисте руже, па је истуцај добро и кувај са оним медом док почне лепо мирисати и добије црвену боју. Тада све склони са ватре и остави. Може сачувати делотворност пет година. Корисно је за оне који имају много флегме или много јёда, као и много хладних пнеума (димова) у стомаку, када им даш да пију са хладном водом кад год хоће. — Ружин шећер се овако прави: узми литру чисте ружице, добро је истуцај па помешај са четири литре шећера. Стави на сунце и нека тако стоји тридесет дана. За време док стоји, промешај сваки дан по једанпут. Ружин шећер своју делотворност може очувати за време од три године. — Узми пет унци ружиног шећера и једну унцу праха од мастике, помешај их заједно и дај

оболеломе да то једе кад год хоће. Корисно је за оне који су јако ослабили због великог пролива. — Узми ђулап од руже и додај му мало мастике, па нека то пије кад год хоће. Користиће онима који повраћају или имају пролив услед перакутне огњице. — Овако се прави ружино уље: узми ружицу и стави је у крчаг, па налиј маслиново уље. Стави ово, затим, на сунце па нека тако стоји два дана. Може дуго очувати делотворност. — Узми ружино уље и њиме мажи стомак. Користиће онима којима гори јетра или их боли стомак. — Ружиним уљем мажи чело и слепоочнице. Добро је за оне које боли глава услед високе температуре. То се уље користи и за припремање многих масти и лекова које смо већ поменули и о којима ћемо тек писати. — Ружина вода прави се овако: узми ружицу, стави је у суд и са нечим поклопи одогзо. Под овај суд наложи мало ватре и стави стаклени суд испод отвора на суду. И нека у њега капље пара од руже. Затим залепи онај стаклени суд и стави га на сунце, и нека тако стоји тридесет дана. Биће од користи онима који имају запаљење слузокоже очију, катаракту или пролив. Исто тако ће користити и онима који имају акутну или перакутну огњицу, али их боли глава, али и за још многе друге болести о којима ћемо писати. — Узми ружину водицу и додај јој мало мастике. Добро је за оне који повраћају или имају пролив од много јёда, или имају пролив због употребе многих лекова. — Мастику и каранфилчић кувај у мало ружине воде док не постане густо, и тиме мажи десни. Добро је за оне који имају на деснима улцерозне промене. — Нека ружином водом често умивају лице и руке они који имају акутну и перакутну огњицу. — Узми прах од руже, беланце од јајета и оцат. Помешај све заједно и стави на бедра и крста као фластер. Од користи је онима који имају пролив. — Скувај ружу у води, па у ту воду намочи сунђер и стави оболеломе на стомак. То се препоручује онима који повраћају. — Знај да се ружина вода користи и за припремање многих лекова и масти о којима смо већ писали.

О реобарбару

Реобарбаро је топао и сув. Његову топлоту и сувоћу, међутим, учитељи нису одредили, јер је та топлота повољна и блага, и није оштра. Постоје две врсте реобарбара: једна се зове ореобарбаро јер расте у Барбарији [?], а друга равасени. Арапски се зове равенделини. Расте у Индији, у једној земљи која се зове Чинимачин [?], и ова врста је боља. Учитељи говоре да је то корен од неке траве која изгледа као дрво. Треба знати који је реобарбаро добар а који рђав. Онај реобарбаро који је црн, рђав је. Изнутра је шупаљ и лаган. Онај који је добар треба да је унутра црвен као месо. Добар је за [. . .]

О чубару (Satureia hortensis)

Чубар је топао, сув и спада у трећи степен.

Узми сирово корење од чубара, добро га истуцај и скувај са медом. Дај човеку да пије по једну кашичицу пре спавања. Корисно је за оне који пате од импотенције. — Узми корење од чубара, урмину палму и

измирну, и направи прах од сваког посебно. Скувај овај прах са медом и подај му да пије три вечери пре спавања по једну кашику: биће од помоћи ономе који пати од импотенције. — Узми сок од чубара, оцта и меда, па скувај заједно. Подај ово оболеломе три јутра, сваки пут по једну кашику: користиће ономе који има запаљење зглоба. — Соком од чубара мажи жени материцу и [. . .] Помоћи ће оним женама које не могу затруднети.

О ноћурку (Prunus myrobalanus)

Ноћурак је хладан и спада у први степен, а када је сув у други. То је воће које расте на једном дрвету у Индији. Постоји пет различитих врста ноћурка, али сви имају иста својства. Један ноћурак се зове добар лимун, други красуљак, трећи белирикус, а четврти се зове чивит. Цитрус треба бирати који је дебео и тежак. Своје дејство може очувати пет година. Слично је и са осталим врстама.

Не треба их много бирати, јер добри су какви год да су. Сваки од њих утиче на излучивање слузи (флегме), црне и жуте жучи, и оболеломе се ниједан не даје сам, осим цитруса. Од њега се узме мала количина, истуца и стави увече у мало топле воде. Ово је корисно за оне који имају акутну огњицу јер ће их прочистити. — Ако хоћеш болеснику да очистиш и прохладиш крв, подај му лимунаду са касијом (једна врста цимета) или са маном, или пак са метликом. Знај да му се може дати ујутро она вода у којој је био потопљен цитрус. Такође му се ујутро могу дати и они други, а чивит и ујутро и увече. — Ко има хладан стомак треба да га узима са топлом водом, јер ако му га даш са хладном — истог часа ће повратити. — Узми јако ситан прах од мираболаниса и стави га у око. Користиће онима који имају катаракту на очима. — Узми ситан прах од мираболаниса и његових коштица, стави у стаклену бочицу и на то додај мало ружине водице. Нека та бочица стоји на сунцу док не испари сва ружина водица, и онда прах стављај у очи. Користиће онима који имају катаракту. — Постоји електуарио мираболанис кондити [?], али се не прави овде већ у Индији. Прави се само од зеленог мираболаниса. Овај се електуарио доноси код нас. Дајемо га оним људима који имају акутну и паракутну огњицу. Знај да се овај електуарио не прави од свих ових врста, већ само од лимуна.

О мири или мирисној смоли (Myrrhis odoratus)

Мира је топла и сува, и спада у други степен. То је смола која се добија од једног дрвета које расте у Индији. Треба бирати ону миру која је црнкаста, црвенкаста и жућкаста. Она која је црнкаста, бела и ситна — не вреди ништа. Добра мира никад неће изгубити дејство. — Узми прах од мире и каламина и сок од морача. Све заједно помешај и прави од тога пилуле. Дај оболеломе по три сваког јутра и то за време од девет дана. Користиће онима који имају обољење синуса (а можда и енцефалитис?) или стомака. — Узми миру, цимет и мало смокава, скувај их у вину и подај оболеломе да пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који имају астму или не могу пробављати, или имају задах у устима.

О кости од јелењеī срца или кошчицама које се налазе у јелењем срцу

Кости од јелењег срца су хладне и суве, и спадају у други степен. Које су жуте-не вреде ништа. Добре су оне које су дебеле. Многи се преваре и узимају кошчице које се налазе поред козијег стомака, између груди. Која је кост јелења познаћеш по томе што има једну рупицу, док је козја нема. Добро их је користити за припремање електуарија и других лекова. Чисти од пнеума и црне жучи, и утиче на добро расположење. Од користи је онима који се за време болести тресу. Препоручује се и за лечење многих других болести, ако се њихов прах даје са соком од зубаче.

О белом тамјану (Thus)

Тамјан је топао, сув и спада у други степен. То је смола једног дрвета које расте у Александрији, али га има и у другим крајевима. Користан је за оне којима теку сузе из очију или их боле зуби. — Узми прах од тамјана и беланце од јајета, помешај са мало вина и стави на чело и слепооченице као фластер. Користиће онима којима теку сузе. — Узми тамјан и дај оболеломе да га жваће, и нека при том не пљује слине. Корисно је за оне којима је отекло грло, па због тога не могу да гутају пљувачку.

О дивљем краставцу (Ecballium elaterium)

Дивљи краставац је топао, сув и спада у четврти степен. Овако праве лекове од њега: беру га у месецу мају када је зрео, па из њега туцањем изваде сок. После тога га суше на сунцу све док се стврдне. Он се зове електуаријум. Неки узимају овај сок, помешају га са исто толико меда и кувају све дотле док не уври половина, и то дају болеснику да пије са мало топле воде. Од тога се човек прочисти. Своје дејство може да сачува до две године.

Узми по три аксага дивљих краставаца и мире, четири аксага ружиног уља, пет аксага сока од морача и једну литру воде. Све помешај и мало прокувај, након чега то можеш употребити за клистирање. Ово ће користити онима који имају оток на зглобу [...] или болују од хроничног запаљења зглобова. — Ако имаш лишће и стабљике од дивљих краставаца, изгњечи и скувај у маслиновом уљу и вину. Користи то као фластер тамо где човека боли. Ово се препоручује онима који имају отечене зглобове или хронично запаљење зглобова. — Узми дивљи краставац, помешај га са исто толико терпентина и стави на место где је тврд оток (апостеома) или где постоје тврди чиреви: помоћи ће. — Корисно је узети пола аксага топлог сока дивљих краставаца помешаног са оцтом и укапати у уво онима који имају црве у уву.

О кукуреку (Helleborus odorus et niger)

Кукурек је топао и сув, и спада у трећи степен. Постоје две врсте кукурека: један је црн, а други бео. Црни кукурек чисти од црне жучи, а бели од флегме.

У почетку су лекари стављали у лекове за чишћење и црни и бели кукурек, као што сада чинимо са дијагрионом. Сада их не користе као лекове за чишћење, али их понекад препоручују само оним људима који су јаки. Раније су људи били у бољој кондицији и јачи, а сада су слабе природе и мршави. Ове лекове треба давати онима који имају отежано дисање или слаб стомак, јер ће повраћати. Кукурек је добар за лечење свакодневне огњице која настаје од накупљања природне флегме или од густе (флегме). Користан је за лечење отока зглобова, хроничног запаљења зглоба и мишићних тетива. [...]. — Узми корење од кукурека, згњечи га и стави у оцат, и нека у њему стоји четири дана. Затим га процеди и оцту додај исто толико меда. Ово треба кувати све док од тога не уври половина: затим извади и подај човеку да једе по једну кашику сваког јутра у току три дана. Корисно је за горе поменуте болести. — Скувај кукурек у води [...]

О исиоūу (Zingiber officinale)

Исиот је топао, сув и спада у трећи степен, а по влажности у први степен. Једни тврде да је то корен од неког дрвета, а други да се налази у води као орашчић. Али Диоскорид и други учитељи сматрају да то није истина. Они мисле да је то корен од једне траве која расте у Индији.

Узми прах од исиота и суве смокве, скувај то у вину и дај оболеломе да пије ујутро и увече, док је топло. Користиће онима који пате од кашља изазваног великим назебом или имају слаб стомак. — Узми исиот и ким, скувај их у вину. Подај му да пије док је топло, ујутру и увече. Ово се препоручује онима које боли стомак због великог назеба, као и онима који пате од метеоризма у стомаку и не могу варити. — Мало праха од исиота саспи на хартију и стави болеснику у чмар. Препоручује се и против болова у цревима који наступају услед назеба. Исто тако се користи за припремање других лекова.

О зедуару

Зедуар је врућ, сув и спада у трећи степен. Користи се за исте оне болести за које и исиот. Употребљава се за припремање многих лекова.

О шећеру (Saccharum)

Шећер је врућ, сув и спада у први степен.

Узми сируп од шећера и подај човеку да га пије са хладном водом, јер је од користи за оне који пате од жеђи или имају високу температуру. Ако немаш сируп, а ти му дај шећер са хладном водом. Ево од чега се прави шећер. Постоје дебеле трске које нису шупље. Док су зелене, оне се секу један педаљ изнад земље. Са врха се одсеца само један лакат, а остало се баца. Оно што је исечено ситно се издроби и меље у жрвњу, а затим ставља под пресу којом се из њега добро исцеди сок. Тај сок се кува у котлу све дотле док не уври половина. Добијена маса затим се разлије у мале лонце, који су тако направљени да су доле уски а горе ши-

роки. После тога они се оставе да стоје у влажној просторији цео дан и ноћ (или дуже) [. . .], и за то време из њих испари непотребна течност, што се познаје по томе јер се у судовима наталожи чврст шећер. Али тада он још није сасвим чист и [. . .] има горчину у себи. Да би шећер добио белу боју, постао чист и ослободио се горчине, треба га иситнити и поново кувати са водом, затим излити у лончиће да се искристалише, слично као и пре тога. Што се шећер више пута кува то је бељи, чистији и слађи. Многи га кувају све дотле док не постане сличан кандираном шећеру. Шећер се користи за припремање многих лекова, сирупа и електуарија.

О буници (Hyoscyamus niger)

Буника је хладна и спада у трећи степен, а сува у други. То је једна трава и постоје је три врсте: црвена, бела и црна. Црна буника је смртоносна, док се бела и црвена користе као лекови. Као лек се узима њихово семе и даје човеку заједно са другим лековима. Сама биљка користи се тако да се ставља одозго на човечију кожу.

Скувај травку бунике у води и са том водом треба прати главу, руке и ноге. То се препоручује онима који не могу да спавају због перакутне огњице. — Узми семе од бунике, беланце од јајета, мајчино млеко и мало оцта; помешај заједно и стави на слепоочницу као фластер. Ово треба давати онима који много спавају за време напада перакутне огњице. — Ако са тим истим фластером помешаш мало праха од тамјана и ставиш им на чело, користиће онима којима теку сузе из очију. — Узми прах од семена бунике, беланце од јајета и мало оцта, помешај заједно и подели на два дела. Један део стави на бедра као фластер, а други на крста. Корисно је за оне којима тече крв из дигестивног тракта. — Узми прах од семена бунике, помешај га са мало воска и док је топло стави му на зубе, а затим склони и реци му да зева над хладном водом. У воду ће му испасти црви из зуба.

О исопу (Hyssopus officinalis)

Исоп је врућ, сув и спада у трећи степен. Као лек користи се цела биљка са њеним цветовима, али без корења јер је ово без икакве вредности. Бере се у пролеће, кад цвета. Дејство може сачувати и тридесет година.

Скувај исоп у вину и затим на то додај мало смокава, и нека са тиме ври. Затим процеди смокве кроз крпу и то му подај да пије. Ово је добро за оне који пате од кашља због назеба. — Узми исоп и семе од морача, скувај их у вину, процеди, и подај му да пије кад год хоће. Од користи је за оне које боли стомак због назеба. — Узми доста исопа, скувај га у много воде и нека се жена у тој води купа. Ово је од користи за оне жене које имају гњилу материцу. — Узми прах од исопа и сипај га у врећицу која може да покрије целу главу. Врећицу добро загрej и стави му је што топлију на главу. Али му прво обриј главу. Добро је за оне који имају јак назеб главе.

О ђеруници (Iris div.)

Перуника је врућа, сува и спада у трећи степен. Има исту природу као ирис [?]. Има исто лишће и стабљику, и добра је за исте болести, осим што се разликују у боји цвета: перуника има сиви цвет, а ирис бели. Корење се користи за лекове, а остали делови биљке не користите. Бере се у пролеће. Дејство може сачувати до две године.

Препоручује се онима којима је јетра пуна штетних материја и пнеума, што важи и за слезину, плућа или мокраћни мехур. Користиће и онима који пате од метеоризма стомака. — Скувај перунику у вину и дај му да је пије за време ручка и вечере у току неколико дана. Корисно је за лечење горе поменутих болести. — Са прахом од перунике посипај оне ране у којима јако буја гранулационо ткиво. Овај прах ће га редуковати. — Узми јако ситан прах од перунике па га помешај са ружином водом. Од тога направи облоге и стави му их на очи. Помаже код лечења катаракте.

Овде почиње о живи (Hydrargyrum)

Живом се назива један од отрова. Многи који су је пили мислећи да је вода истог часа су добили пролив. Онима којима је пун стомак или пате од јаког затвора у цревима може да буде штетна. Коме жива капне у уво, мало њих ће проћи без тешке ушне болести, или без падања у несвест. И код многих ће изазвати спазам. И осећаће велику тегобу, и то не само у уву већ и на целој тој страни главе.

Многе људе може одвести у општу слабост или им проузроковати несвестицу. Због своје хладноће може да проузрокује нахладу мозга и да га покрене из његове дупље и ваља по глави као јабуку. — Међу те отрове спада и сублимат који се српски назива сулиман. Ко то пије биће му као да је попио оловни оксид. Јер ко попије оловни оксид добиће грчеве у стомаку и у цревима, и осећаће као да га нешто пробада у утроби. Оловни оксид код њега ће изазвати крварење из дигестивног тракта, парализу језика, метеоризам, унутрашњу апостеому и чиреве свуда по телу. Мокраћа се неће лучити, и такав неће моћи да мокри. Тада је најбоље могуће лечење следеће: нека му се после повраћања дâ један аксаг праха од мире помешан са вином. После тога треба му дати један до два аксага воде или колико хоће, ако је са медом. Такође треба да га клистирају [. . .], а затим му реци да устане из постеље. Ако се не може сам подигнути, подигни га и реци му да устане и пусти ветрове. Ако не може, онда нека скаче на једној нози држећи главу накриво. Затим нека опусти руку, савије ногу и нагне се на ону страну где му је уво у које је упала жива, и нека тако држи нагнуто. За то време нека га људи држе за ноге и тело, и тресу главу да му жива испадне из ува. Ако видиш да не може испасти, реци му да држи главу над перницом. Удари га перницом поврх другог ува пет или седам пута. И ако испадне — добро је. Ако не испадне, укапај му у уво топло ловориково или маслиново уље. Угурај му унутра гушчије перо што више може издржати. Трљај то перо између руку и уво ће се очистити. Ако ни тада не испадне, нека тресе главом изнад оног ува у којему је жива и удара руком по другом уву; тако ће она испасти напоље. Видели смо да је код многих само тако испала.

Овде се іовори о оловном оксиду (Plumbum oxydatum)

Ономе који попије оловни оксид догодиће се да ће му цело тело отећи, а да му затим отекне и паралише се и језик, а неће моћи да мокри ни дефецира. Многима се догађа да им се задржава мокраћа и да имају јак пролив, осећају велику тегобу у стомаку, а у цревима стругање [?], као да су им пробушена. Код неких се догађа да им због јаког пролива испадне гузно црево (гужњак) напоље; имају осећај као да им то црево струже или клопара, као да су у њему ораси. И осећаће се као да су му по целом телу, изнутра [. . .] док ће му лице и цело тело бити модри као олово. Осим тога, тешко ће дисати и патиће од астматичних напада. Код многих се догађа да дође и до повреде у плућима, да се она пробуше. Њима ће и лице и тело поцрнети.

Лечење

Потребна је брза помоћ. Мораш брзо одлучити како ћеш га лечити и помоћи му да се брзо поврати. Од добрих лекова ови ми се чине најбољи. — Узми семе од селена, суве смокве, зелени или суви папар и сумак. Скувај их у води па му подај да пије ту водицу, ако мораш и силом. — Такође, дај му три аксага праха од мире помешане са вином. — Дај му, такође, [. . .] са голубијим изметом и вином. Од сваког да буде по два аксага. Ако му уместо голубијег измета даш птичији, боље је. — Узми по пола аксага пелина, семена од селина, бибера и мире: скувај то са вином и подај му да попије. Од тога ће се много ознојити. Када видиш да се ознојио, подај му да попије седам зрна [. . .] куваних у води са мало меда. И све што једе нека једе хладно и јако закисељено са оцтом. Знак је да ће болесник оздравити када добије пролив и узмогне слободно мокрити, при чему још увек не осећа прохтев за храном. Када то приметиш, знај да ће оздравити.

Овде се іовори о уйоштреби йсимида који се латински зове церуса (Cerussa)

Онима који пију псимиду догађа се да им језик побели, изгубе ерекцију, добију напад великог кашља, штуцања и грозницу; долази, такође, до тешкоћа у говору и одузетости целог тела, мозга и губитка моћи распознавања. Осећају у грлу неко гребање, језик им постане јако храпов, имају пробадање у стомаку а после и јаке болове, дишу отежано. Многима ће се догодити да им цело тело побели; измет ће им бити редак и црно обојен, а многи ће и крв мокрити.

Код кога се буду установили ови симптоми тај неће живети дуже од три дана. Али код сваког човека нису наведени симптоми исти, па и поред њихове тежине треба покушати лечење. Ово лечење понекад је као код оних који су се отровали оловним оксидом. Потребно је да им даш сачмицу помешану са медом и водом. Подај им такође лекове који ће им помоћи да мокре, дај им клизму и немој им дати да спавају. Ово можеш поновити више пута. — Узми по четири унце масла од крина и уља

од нарда, девет унци смоле од шљиве и драгонске крви, и једну унцу букве. Истуцај све посебно, па онда помешај (све) заједно. Обриј оболела места и том масом намажи му и главу и цело тело у купки. Користиће му и ако још може да издржи да жваће сусам.

б) СПИСИ О СЛОЖЕНИМ ЛЕКОВИМА

Пилуле (л. 167, 60б)

Пилуле без којих не сме нико да буде (sine quibus nullo esse)

Овде почиње о томе како се праве пилуле „шине квибуш еше ноло“ (без којих не сме нико да буде). Називају се тако јер су препоручљиве против многих болести. Нарочито су добре против свих врста назеба, као и за лечење оних који имају хладне пнеуме у жилама или запаљење очију са крмељима. Треба их узимати једну до две вечери узастопно. Исто су тако препоручљиве и за оне који имају притисак у очима или им се у глави накупила црна и жута жуч. — Препоручљиве су и за оне који болују од мигрене и несносне главобоље. Ове особе треба да узимају увече по шест до седам пилула.

Ове пилуле овако припремати: узети две унце алоја или два аксага дивљег краставца; ноћурка, белика, емблика, реобарбара, мастике, пелина, руже, љубичице [...] вргања и вилине косице — од свега овога по један аксаг. Све ово треба помешати и додати мало сока од морача; затим поново треба добро мешати руком наквашеном у белом вину и тако све док се не добије маса слична тесту. И онда начинити пилуле.

Златне пилуле

Српски се зову златне пилуле зато што вреде више од злата.

Добре су за оне који су постали кратковиди услед нагомилавања пнеума у мозгу. Треба да се узимају током девет дана, свако вече одједном по пет пилула, и ослободиће главу од сваке пнеуме. Овако се припремају: узми по пет аксага алоја и дијагридија, и од мирте један аксаг. Све помешај заједно, умеси са мало ружине воде, док не добијеш масу као тесто; и онда припреми пилуле.

Пилуле против акутне и перакутне очњице и за сваку очњицу која смета правилној функцији унутрашњих органа

Много су корисније ако се ради о огњици која је настала од флегме. Оне се овако припремају: узми алоја, мастике, мираболана и реобарбара. Затим сока од еупаторија и пелина, и ружу (само црвену). Овоме додај

шафрана у количини колико износи било који од наведених састојака. Све ово помешај са соком од индивије и потом начини пилуле. Када их дајеш оболеломе, увек му дај у количини од два аксага са ђулапом од оцта.

О другим пилулама врло добрим за пробаву

Узми алоју, мастику, ружу и сок од пелина. Затим на ово додај шафрана у количини колико износи половина једног од узетих састојака. Све то замешај са соком од индивије и направи пилуле. Подај болеснику по три аксага са ђулапом од оцта, два сата пре узимања хране.

Електуарио (л. 167б)

Електуарио са чубраком

Електуарио са чубраком припрема се овако: узми пестикуларуш, чубрак, баусио, индијски орашчић, мастику, измирну и злато — од свакога по две унце; [. . .] цимет, зелени кондаруш, шиканиш и семе од буеле — од свакога по три унце, и још пет унци меда; од овога припреми електуарио. Добро је за оне који имају слаба леђа и не могу са женом полно да опште. Ово им подај да пију увече са мало вина.

Масти (уља) (л. 168а — 173б)

Овде почиње о ружином уљу (Oleum rosatum)

Учитељи говоре да се ружино уље може справљати на три начина. Прво се уље овако прави: узми једну литру маслиновог уља или три унце свежих ружиних листова, помешај са иситњеним стаклом; зачепи суд одозго и обеси, па нека стоји пет дана на сунцу. Затим добро процеди кроз чисту крпу и поново стави у суд. — Друго се уље овако спрема: узми једну литру маслиновог уља и три унце свежих ружа; помешај то са иситњеним стаклом и зачепи одозго. Затим посуду обеси и зачепи да не доспева у њу вода, ни друга влага. Нека тако стоји три месеца. Затим садржај извади из суда, процеди и врати у суд. — Треће се уље овако справља: узми уља и ружâ као и у претходном случају; намажи медом суд изнутра и у њега стави оно уље и руже. Ископај рупу у сувој земљи и у њу стави зачепљен суд и покриј га одозго земљом. Нека ту стоји три месеца. Затим га извади и процеди његову садржину, па је опет врати у суд. Корисно је за многе болести. Пре свега је ко-

рисно мазати њиме чело, јер је добро против свих болести главе. Ако се пије, користи онима којима гори у стомаку. Мажеш ли тиме стомак, корисно је за стомачна обољења. Ко га пије са буачком користиће му против пролива и за црвљиве ране. А ако се пије са козјим млеком, користиће против камена и песка. Добро је да га пију жене којима су врућа крста или материца. Такође је добро, помешано са оцтом, за мазање ошишане главе онима који падају у несвест. Корисно је мазати се њиме по целом телу, против свраба. Ако је рана на глави, па се види мозак, добро је мазати рану њиме, мешајући га претходно са голубијом или грличином крвљу. Ако се помеша са жуманцем препеченог јајета и постави изнад очију, корисно је за оне који имају крваве очи или за онога кога боли глава.

Када се помеша восак са исто толико уља, па том смесом мажеш руке, усне или табане, користиће против испуцаности. Ако смесу помешаш са козјим млеком и ставиш на гениталије, користиће онима који имају тешкоће када хоће да мокре. Када се пије помешано са [. . .] користи против сувог кашља и ватре у јетри или плућима. Ако га умесиш са јечменим брашном и поставиш на стомак као фластер, користиће онима који имају астму или задах из уста.

Овде почиње о камомилином уљу (Oleum chamomillum)

Справља се као и прво ружино уље и корисно је за многе болести. Пре свега, корисно је да се њиме маже чело до ушију онима који имају много пнеума у глави, па не могу довољно спавати, али и онима који су дуго у несвести. Ако се помеша са белим воском и ружиним уљем, корисно је њиме мазати апостеому у стомаку или јетри. Добро је да га пије са оцтом онај кога јако мучи жеђ, а помешано са буачком добро је да га пију они којима је врућа мокраћа, као и они који имају песак у бубрезима.

Овако се прави: узми три унце уља камомиле и једну литру маслиновог уља и стави их заједно у крчаг, па остави да стоји девет дана на сунцу. Затим процеди кроз крпу, па опет стави у крчаг. Ово се уље може правити и на други начин. Узми зелене главице камомиле и снажно их истуцај, па исцеди сок из њих. Затим их помешај са исто толико маслиновог уља и скувај. Нека се кува док не уври сав сок од камомиле. Затим стави то уље у стакленку. Корисно је да њиме мажу стомак они који имају згуснуту слуз услед назеба. Ако је човек црвен у лицу (има рубор), или је пун флегме, или жуте односно црне жучи, за све ово је добро ово уље када се њиме мажу места која боле услед назеба.

Овде почиње о пелиновом уљу које се српски зове пелинова маст (Oleum absinthum)

Узми један литар пелиновог лишћа и три литре маслиновог уља, стави у крчаг и нека стоји на сунцу пет дана. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је за многе болести. Пре свега добро је за оне којима је отечена слезина, као и за оне жене којима касни ме-

сечница. Такође окрепљује особе које имају слаб стомак. Корисно га је пити за све поменуте болести. Такође је добро улити га топлог у уво ако се ради о гнојном обољењу ува. Добро је ставити га на ватру и узети мирисави део одозго, јер ће тако угинути глисте у стомаку. Када га истопиш са исто толико воска и поставиш на стомак као фластер, добро је за сваку стомачну болест.

Овде почиње о ловоровом уљу (Oleum laurum)

Овако се припрема: узми ловорова зрна одоздо, истуцај их и скувај добро у води. Кад вода испари, процеди садржај кроз крпу, а маст скини одозго кашиком па је стави у стаклени суд. Ово уље велику топлоту има. Ономе ко се њиме маже отвара крвне судове, затим умањује тврдоћу јетре и слезине. Корисно је њиме се мазати код сваке болести која долази од назеба удова; добро је и за сваки свраб који настаје од слане слузи. Такође је добро против лепре.

Овде почиње о уљу од слачице (Oleum sinapinum)

Узми семе од слачице, истуцај га, стави у врелу воду и мешај док се не прохлади. Нека стоји једну ноћ. Затим процеди кроз крпу, а оно уље које буде на површини воде покупи кашиком и стави га у суд од стакла. Добро је мазати се њиме против многих болести. Пре свега за болести од назеба, сваког свраба, болести удова и зглобова, за оне које боли рука и нога са исте стране [?]*, као и за оне које је ујела шкорпија. Ако се њиме маже затиљак, користиће онима који не памте добро. Такође одстрањује слуз и греје леђа.

Овде почиње о уљу од руте (Oleum rutaceum)

Овако се прави: узми шест унци зеленог лишћа од руте, шест литара маслиновог уља и три литра воде. Нека ври док вода не уври. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је за мазање против сваке болести која долази од назеба. Пре свега добро је против гасова у стомаку. Пошто се помеша са растопљеним воском нека се стави у унутрашњи део старе ране или карцинома, с тим што ова претходно мора да се очисти. Ово је добро за сваку стару или живу рану.

Овде почиње о ротквином уљу које се српски зове хрен [?]
(Oleum raphanum)

Овако се прави: узми семе од хрена, направи од њега прах и стави га у котао пун воде. Скидај кашиком уље и стављај га у стаклени суд. Ово је уље све боље што је старије. Корисно је за мазање оних који имају албинизам или, како се српски каже, беле или црне белеге по ру-

* Може да се односи на хемиплестију или реуматично обољење. (Прим. прев.).

кама и целом телу. Маже ли се њиме стомак, корисно је за оне који имају затвор. Добро је против перути када се њиме маже глава. Такође је добро њиме мазати болне делове, и то када боле руке или нога с једне стране.

Овде почиње о уљу од љиљана који се српски зове крин (Oleum lilium)

Узми четири литре маслиновог уља и једну литру цветова од крина. Стави ово у стаклени суд и нека стоји тако осам дана на сунцу. Затим склони са сунца и стави суд на ватру, па нека мало ври. Процеди кроз крпу и врати у суд. Корисно је овим мазати сваку тврду апостеому или тврди чир.

Овде почиње о уљу од маститике (Oleum masticium)

Овако се спрема: узми две литре маслиновог уља, пет унци старог вина, шест унци индијског масла, а затим по једну унцу смоле од крина и шаргарепе, пелина и мелиота. Истуцај све посебно, па кувај све заједно док не уври оно вино. После процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Добро је мазати се њиме против сваког назеба, кидања зглобова [?], а преломљене кости може саставити да зарасту.

Овде почиње о уљу од бзовине

Овако се справља: узми литру и по младог корења од бзовине, једну литру маслиновог уља и шест унци воде, па кувај заједно док не уври сва вода. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је њиме мазати све што је тврдо. Ако њиме мажеш тврд стомак, омекшаће и престаће затвор.

Овде почиње о уљу од ћерамиде (црепа)

Масло од истуцаног црепа (ћерамиде) има у себи четрдесет лековитих својстава више од балзама, а поврх тога је корисно и за сваку болест од назеба.

Овако се справља: узми добро испечене нове и суве ћерамиде. Истуцај их на ватри, па нека стоје док не поцрвене као ватра. Потом их стави у маслиново уље, и то тек толико да огрезну у њему. Нека, затим, тако стоје три дана, а онда их преспи у судове налик на мале стаклене светиљке и одвој из њих уље као што издвајаш ружину воду, па нека капље из стаклене светиљке у стаклени суд. Када светиљке почну да се диме, скини са ватре, јер више нема масла. Зачепи онај суд и тако остави.

Овде почиње о уљу од анетума који се српски зове копар (Oleum anetum)

Прави се исто као и уље од камилице. Корисно је њиме мазати стомак у коме су ветрови од назеба. Од њега такође омекша оток ма где он био. Добро је њиме мазати оне који осећају слабост и корисно га је ставити у уво ономе којег оно боли због ветра.

Овде почиње о уљу популеона (Oleum populeon-populeonicum)

Уље од популеона добро је за сваку акутну и перакутну огњицу. Њиме треба мазати слепоочнице, дланове и табане. Ако са њиме помешаш ружино или уље од љубичице, па тиме мажеш стомак, веома брзо ће из њега извући врућину. Ако мажеш пупак, ознојиће се.

Овако се прави: узми литру и по уља од популеона, лишће црвеног мака, врх младог борића, лишће од бунике и мандрагоре, смолу од сандаловог дрвета, лоћику, [. . .], бардане, љубичицу, дивљи хрен [. . .], салату, и то од сваког по три унце. Најпре узми уље од популеона и добро излупај са рицинусом, па од те масе начини ситне комаде величине ораха. Нека тако стоји три дана. Затим додај томе горе поменуте биљке, пошто си их претходно добро иситнио. Све добро измешај, па направи комаде који нека одстоје осам дана. Те комаде затим издроби и стави у котао. Томе додај једну литру доброг вина; и нека све ври док не ври вино, а ти стално при томе мешај палетом. Скини са ватре и процеди кроз крпу, па стави у стаклени суд: биће добро.

Овде почиње о Агрипиној масти (Unguentum Agrippa)

Агрипином машћу мазао се јеврејски краљ, и она беше тако драгоцена да никоме није хтео рецепт за њу казати. Али један украде тај рецепт и побеже са њим. Ова маст је корисна за сваку болест од које се надима стомак, као и за болести ногу и руку. Ова се болест на грчком зове тимпанитис, а на латинском идропижим. Корисна је за сваки оток, било на ком месту да се овај налази. Добра је код назеба свих жила, као и код смањеног излучивања мокраће. Ко њоме маже стомак, помаже излучивању мокраће.

Овако се прави: узми две литре брисоније, једну литру корена од лимуна, шест унци сквиле, три унце ирса и по две унце корена од папрати, ебуле и маруба. Све набројано корење скувај заједно и затим снажно излупај. Стави у четири литре масла од сочива и нека тако стоји два дана. Затим га стави да ври док не буде оно корење јако, па га процеди кроз крпу и врати опет на ватру. Унутра додај једну литру белог вина и три унце воска. Кад се восак растопи склони са ватре и мешај док се не згусне. Потом стави у стаклени суд и тако ће бити добро.

Овде почиње о лимуновој масти (Unguentum citrinum)

Лимунова маст се српски зове жута маст, јер се кува са жутим јабукама. Улепшава лице и чисти пеге са њега. Она жена којој је лице

поцрнело од сунца очистиће (побелеће) га мазањем. Лечи сваки свраб, на било ком месту, а лечи и од слане слузи. Чисти и старе белеге (ожиљке) и ране. Ко има губу, излечиће се. Лечи и друга тежа кожна обољења.

Овако се справља: узми три унце палмине смоле, једну унцу камфора, три аксага белих корала, једну унцу аменти лактиса, по три унце умблици матрини [?], белог козинца, штирка, енталиса, лаписа, белог тамјана и белог стакла. Затим још белог мермера две унце, једну унцу [. . .], по шест унци белика и свињског сала, девет аксага сала од пловке и једну унцу кокошијег сала.Такође узми козинца и унцу беликус маринуса; направи од њих прах и стави га у котао воде, па нека ври, Додај томе мекиња и свињског сала. Када видиш да се све растопило, процеди кроз крпу и скини маст одозго, стави је у котлић, додај оне лекове и мало вина, па нека још ври. Затим скини са ватре и стави у кострену, каљену или дрвену. Мешај док се не згусне и стави у калајисани суд. И што дуже стоји — боља је.

Овде почиње о црној масти (Unguentum fusco-fuscum)

Тако се зове јер је црна. Добра је за сваку рану јер извлачи гној напоље, чисти је и зацељује. Овако се прави: узми шест унци маслиновог уља, четири унце воска и по две унце калафонија, свињског сала и смоле. Затим још по две унце мастике, галабана и смоле, по једну унцу мастике, галабана, белог тамјана и терпентина. Прво стави масло у лонац и нека ври. Додај восак и калафонијум. Када видиш да се растопило, додај смолу и мало продрмај, па додај галабан, терпентин, бели тамјан и мастику од којих је раније направљен прах. Када видиш да се све растопило, скини са ватре и мешај док се не згусне, па онда остави.

Овде почиње о златној масти (Unguentum aureum)

Онолико колико је злато драгоценије од других руда, толико је и ова маст боља од других. Корисна је за многе болести које дођу у човечије тело. Веома је добра за болести које настају од назеба. Корисна је за болести бубрега (за камен) и за све стомачне болести, за грозницу која тресе четврти дан (ако њоме мажеш крста). Помаже и оној жени коју боли материца, ако је маже топлу по стомаку.

Овако се прави: узми по шест унци праха левистикума и корења од биљке фол. Затим по четири унце дуге и округле аристологије, кукурека, исопа, мајчине душице, комунике, руте, ловорике, воденог божура, [. . .], рузмарина, [. . .], камелије, саскифрага, сенера, шпарије, брускуе, корења од пеникуле; по девет аксага семена од селена, љиљана, [. . .];* по три аксага шкивнанта, белог тамјана, мастике и мира; једну унцу масла од мускалина, једну литру маслиновог уља и три унце воска. Ову маст правити онако како су радили [. . .], и стави у калајисану посуду.

---

* На овом месту недостаје већи део рукописа. (Прим. прев.).

Овде почиње о масти против запаљења зглобова (Unguentum contra arthritidem или periarthritidem)

Корисна је за оне који имају болесне зглобове или су са исте стране изгубили руку и ногу. Овако се справља: узми једну литру маслиновог уља, по једну унцу метвице и мајорана, и две унце млечике. Скувај заједно у новом лонцу, па процеди кроз крпу, а затим додај томе три аксага воска и по две унце терпентина и праха од тамјана. Нека мало постоји на ватри. Скини са ватре и мешај док се не згусне, па стави у стаклени суд. И када будеш хтео да мажеш, мажи поред ватре.

Овде почиње о масти за оне који имају црвене очи

Овако се прави: узми три унце маслиновог уља, по две унце јелењовог лоја и крављег масла: валеријану, пипинелу, зинзивер, галангу [. . .] на ватри. Склони са ватре и мешај док се не згусне, па затим процеди кроз крпу. Ову маст стављај изнад очију. Корисна је онима које очи сврбе или су им крваве.

Овде почиње о масти базиликума (Unguentum basilicum)

Овако се прави: узми по две унце катрана, калафонија, воска, терпентина и маслиновог уља. Додај још и по једну унцу белог тамјана и мастике. — Воску, терпентину и маслу додај друге лекове од којих је начињен прах. Прокувај, а затим скини са ватре и мешај док се не згусне. Добро је за сваку рану.

Овде почиње о масти која из рана отклања ињило месо и израслине

Овако се прави: узми по једну унцу зеленог козинца и меда, као и две унце оцта, па све стави нека ври на тихој ватри. При томе мешај док се не згусне.

Овде почиње о масти атрактивум

Ова маст се овако прави: узми две литре козијег лоја и по шест унци пекмеза од грожђа и терпентина, као и три унце новог воска. Растопи све заједно на тихој ватри, па онда скини са ватре, процеди кроз крпу и мешај док побели. Уколико је маст бља, то је боља. Очистиће сваку рану.

Емпластри (л. 189а—190б)

Ово је емпластер за редукцију пролиферованог ткива

Узми по четири унце летаргира и љиљана, и по две унце галабана и кајсије. Новог воска [. . .] унце, затим шкама купри [?], бделија, тамјана, мастике, мирисне смоле и округле вучје јабуке — од свега по једну унцу. Старог маслиновог уља једну литру. Од наведених лекова, оне које можеш иситни у прах. Помешај са маслом и воском, и онда загревај на ватри стално мешајући. После тога додај мало шарконола и дивљег босиљка, па мешај све дотле док та маса не постане црвена. Тада у њу додај праха од јасенка и округле аристологије. Овако ћеш познати да ли је маса добро укувана: када једну кап ставиш у хладну воду, пошто се расхлади она не сме бити ни много мекана ни тврда. Затим све изручи у хладну воду, па покупи из воде; овај емпласт можеш користити за зарастање сваке ране.

Ово је емпластер против отока (апостеоме)

Овако се припрема: узми корење од левистукума, терменисе и фенигрека, и то од свакога по једну унцу. Затим још додај тамјана и мирисне смоле, и то од сваког по четири унце. Све загреј на ватри и додај пет унци белог слеза, па то помешај са машћу. Прокувај још мало, па онда процеди кроз платно и остави да се стиња. Размажи ову маст на крпу и стави преко отока.

Ово је емпластер за сваку рану или емпластер састављен од сока од много трава

Овај емпластер је добар за сваку рану. Узми по једну унцу сока од бетонике, мајорана, [. . .] врбене, пимпинеле и терпентина. Кувај док не видиш да је сав сок уврео. Тада додај једну унцу мастике у праху, па опет мешај. Покваси суд женским млеком, у њега успи овај емпластер и мешај га док се не стиња, па га подели на делове.

Ово је емпластер за лечење шуге

Он се овако припрема: узми једну литру живог сумпора, три литре црне смоле и три унце воска. Све ово скувај заједно и њиме, у топлој просторији, мажи онога који болује од шуге.

Ово је емпластер за лечење преломљених костију

Узми по три литре смоле и воска, по једну литру праха од тамјана и мастике, и једну унцу измирне. То растопи заједно на слабој ватри,

затим га склони с ватре и мешај док се не стиња. Ову масу стави на крпу и вежи изнад места где је разбијена кост, и то нека стоји током [. . .] дана.

Ово је емūласūер за оне који имају неку болесū на лицу која их īризе

Овако се припрема: узми лишће од руте и мастике, и све заједно истуцај [. . .].

О различиūим емūласūрима

Узми алоја, мастике, измирне и смоле, куста, кађунка, цвет од шипака, пелин, камилицу и [. . .], све у истој количини. Воска треба да буде у количини четири [. . .]. Све помешај, па додај мало вина и онда припреми емпластер. — Узми два дела смоле, једну меру мастике [. . .] колико треба и мало вина; све то помешај и начини емпласт. — Узми исту количину од измирне, кађунка, мастике и алоја. Воска у количини [. . .], терпентина [. . .], једну литру нарда и мало вина. Све ово помешај и начини емпластер. — Узми дуговача и [. . .], црне траве и четири дела реобарбара, те једну литру воска: помешај све и начини емпластер. Два дела [. . .] (једна врста руже) [. . .] помешај све и припреми емпластер. — Узми јабуку и дуњу [. . .] дела и суника или смокве [. . .] делова. Четири дела мираболана, четири дела оманијакона, два дела алоја, два дела ириса и један литар кађунка. Три дела јабучног масла и [. . .] делова. Од свега овога припреми емпласт. — Узми једну литру печених јабука, два дела мастике, два дела кађунка, три дела стурека, [. . .] делова јабучног масла, [. . .] делова родомана. Све то помешај и припреми емпластер.

Сирупи (л. 9а—10а)

Овде īочиње о ūоме како се īрийрема ђулай или сируй

Неки ђулапи и сирупи припремају се само са водом. Али има их и таквих који се припремају са шећером и водом, као и са разним лековима. У неке се додаје мед уместо шећера. Неки који се праве без воде, и у које се додају мед или шећер, могу бити бистри, док су други згуснути или сасвим густи. Они који су бистри на изглед су лепши и нису толико јаки као они који су згуснути или сасвим густи.

Овако ћеш установити када су добро скувани. Узми једну кап од сирупа и стави је на нокат. Ако се задржи на њему, знај да је добро укуван. Многи сирупи припремају се од разних лекова, док се неки праве од одређеног дела биљке, од корена или семена. Неки се справљају од цветова, неки са травама, неки са соком, а неки са воћем. Они који се припремају од саме биљке (коре, гранчице итд.), праве се на тај начин

што се прво та биљка добро иситни, па се стави у кесицу која се добро завеже; затим се у лонац са водом дода шећер и у њега метне и кесица са дрогом. После неког времена кесица се извади из воде и добро изгњечи, па се опет врати у воду, затим извади из ње и исцеди течни садржај. Овај се кува све дотле док не видиш да је добро укуван, онако како је описано. — Они сирупи (или ђулапи) који се праве од цвећа овако се припремају: узми траву или цвеће и кувај их у води све дотле док се добро не скувају, па их затим процеди кроз крпу. У добивену течност додај шећер или мед и припреми као раније описан сируп. Ако желиш да припремиш ђулап од корења или семена, онда их претходно добро иситни, затим скувај у води па процеди кроз крпу; у добивену течност додај шећер и уради као што је описано. Овако се припрема ђулап од буачка, слично као од сваког лека биљног порекла. — Ако желиш да припремиш електуаријум од буачка, ти онда узми толико буачка колико и других лекова, и чини како је горе описано. Због тога додај шећер у њих: у сируп, ђулап и електуаријум. Неки су лекови мало или превише опори. Други су превише суви или су топли; неки су сувише сочни, док су други хладни. Неки су опет слатки. Неки пак могу дуже трајати јер више очврсну. Шећер је сладак зато што није ни врућ ни хладан, и то потпуно одговара човечијем организму. Због тога са њим и мешамо лекове. Јер они лекови који су опори, када им се дода шећер, подношљивији су. Премда код неких обољења не смемо оболелом дати лек помешан са медом. Диоскорид нам препоручује да не дајемо ниједном човеку лек са медом ако се овај налази у акутној огњици, пошто је мед врућ па као такав не одговара овој болести. Исто тако се припремају сируп, ђулап, електуаријум и други лекови са медом. Јер се ради о другој врсти болести, па ако желимо да припремимо ђулап или сируп од оцта, онда додајемо шећер или мед у сирће и поступамо како је раније описано. И да знаш да ће сваки сируп или ђулап бити гушћи што их више куваш. Приликом припремања сваког лека са медом или шећером буди обазрив да се не кува на јакој ватри.

4. ФАРМАКОТЕРАПИЈА

а) ПРВИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА
(л. 124а—131б)

Овде почиње о лечењу против опадања косе (ћелављења)

И овако се лечи: припреми цеђ од мале количине пепела и пошто се добро скувао ти га остави да се избистри. Затим га одлиј у неки лонац и у њега додај једну литру корења од белог слеза (цеђа да буде половина од другог дела); после га загревај на ватри све док не узаври неколико пута. Овим треба прати главу три јутра узастопце, и после још три дана [?]. — И још да коса не опада (длаке са главе): узми дванаест унци ољуштеног лешника и четири унце сала од медведа. Све то заједно добро измешај (истуцај) у авану и после тиме мажи главу. Од овог ће се утврдити корен длаке. — Осим тога, Мацер Флоридус,* учитељ, још препоручује да се узме корен од слеза и пошто се скува у води да се њиме маже глава. Поред осталог, ово утиче и на уклањање перути са главе. Екшпери [?]** то потврђује. — И још се могу узети мале жабе које се ставе у један лончић у коме нема воде. Пошто се он добро покрије, загрева се затим на ватри све док се жабе не осуше тако да се могу иситнити у прах. Сутрадан се тај прах поспе по глави мокром руком и затим се глава покрије топлим убрусом. Масна перут ће од овог праха нестати и глава ће постати чиста. — Робертус,** учитељ, препоручује да се узме измет од козе и помеша са истом количином маслиновог уља, тако да добије изглед масти. Овим треба намазати косу пре спавања и коса ће нарасти. — Осим тога, може се још узети корење од дулме, и пошто се оно очисти од горње коре метне се у воду и кува све док не узаври. Када се добро укува, скине се са ватре и остави да се (у суду) избистри, па се затим течност одлије. Са њом треба прати главу да свуда доспе ова течност и длаке ће израсти. — Робертус, учитељ, још препоручује да се узме лишће од апшинтија, које се српски назива пелин, и да се стави на главу пре спавања, па да се сутрадан ујутро уклони; длаке ће расти утолико више уколико чешће будеш овако поступао. — Мацер, учитељ, препоручује још да се користи корење од македониса, помешано са истом количином крви од вепра; пре тога оно се добро иситни (истуче), па се помеша са вином и затим кува. Пошто се добро укува, процеди се кроз неку крпу која се стави изнад суда у коме се налази хладна вода. Скувана маса се добро изгњечи да би из ње изашла

---

* Мацер Флоридус, латински писац X века.

** Погрешно написано као име аутора, а његово право име није се могло открити. Ово се, на жалост, поновило више пута у току превођења списа *Кодекса*. Види *Терминолошки речник*. (Прим. прев.).

сва течност, и пошто се са површине течности скине маст — она се одлије у посебан суд. У ову маст се затим дода кувано жуманце од јајета и меша све дотле док се не добије хомогена маса. Овим мажи главу где желиш да ти длаке израсту. Исто чини и са исцеђеним и укуваним медом. После овога треба посути главу са прахом добијеним од нагореле траве која се зове латрика. Она се бере док је зелена, а затим се осуши и иситни у прах. — Екшпери, учитељ, препоручује да се узме крв од овна и са њом намаже оно место на коме желимо да израсту длаке. — Диоскорид каже да се за ово [. . .] може употребити јечмени хлеб пошеман са лојем од ласице. Та се мешавина употребљава у облику масти. Припрема се на тај начин што се ова два састојка помешају заједно и затим туку у авану све дотле док се не створи једна маса слична масти. Њоме се мажу она места на којима желимо да израсту длаке.

Овде се говори о лечењу тешких (гнојних) краста које се налазе на глави

И овако се лече: узми бели оцат и камилицу која се српски назива романика. Добро их укувај и онда са тиме сваког дана пери главу. — По Мацеру, учитељу, треба узети и пиретрум, који се српски назива бухач. На њега треба додати гушчију маст и све то заједно истуцати, па тек онда употребљавати за мазање главе. После овога болесник ће брзо оздравити. — Још се може користити лишће од маларије. Оно се помеша са исто толико чистог меда и то туци све дотле док та маса не добије изглед масти. Њоме треба намазати главу и красте ће нестати. — Затим се може узети сок од пасуља, у који се додаје и мало соли. Овим треба намазати она места на глави на којима се налазе красте. Исправност оваквога лечења потврђује и учитељ Исак. — За лечење се, затим, може користити и корен лукавица од цикламе који се српски назива дивљи лук. Њега треба помешати са вином, па скувати. Овим треба опрати крвава места са којих су изгребене красте. — Осим тога, може се употребити и дивљи лук који је претходно био скуван у маслиновом уљу. Ако се њиме мажу красте на глави, оне ће брзо ишчезнути. — Поред овога, Дискорид, учитељ, препоручује употребу стреша помешаног са белим оцтом (сирћетом) који је претходно скуван у једном лонцу. Ако се овим мажу места на глави где су красте, оне ће брзо нестати. — Цирка инстанс, учитељ*, тврди да је ово ново лечење исправно. — И још узми [. . .] младе са лишћем од смокве, па све то истуцај у авану. На ово додај мало оцта и настави снажно да мешаш све дотле док цела та маса не добије изглед масти. Овим треба мазати красте на глави свако вече све док се не осуше, што ће довести до оздрављења [. . .]. — Затим се могу употребити и горки бадеми. Њих треба пре употребе попарити топлом водом, а затим туцати у авану све док се из њих не добије маст. Овом машћу треба мазати красте на глави. Пре него што намажеш красте, њих треба ољуштити. — Константин препоручује да се још узме корен од денуле, која се српски зове аман. Затим горки бадеми и од смокве гранчице са лишћем. На све ово треба додати маслиново уље

* Реч је, у ствари, о наслову дела *De simplici medicina* односно *Circa Instans*, а не о аутору. (Прим. прев.).

и јак оцат, па ставити у аван и туцати све док се не добије једнолична маса слична масти. Та се маса користи за мазање оних места на глави где су красте, само претходно треба ошишати косу. После тога главу ваља напрашити са пепелом добивеним од корења купуса и повезати је убрадачом (марамом). То треба понављати свако вече. — Константин још препоручује да се узму шишарке и горки бадеми па, пошто се иситне, да им се дода жуч од бика. Ово се, затим, кува све док маса не постане густа. Том масом треба мазати главу сваке вечери, све док се не оздрави. — Константин још препоручује да се узме семе од метвице и морача, иситни у прах и, пошто се преспе у аван, да се прелије са мало вина; затим се туче све док та мешавина не добије изглед масти. Овим треба мазати само ошишану главу. — Мацер, учитељ, препоручује да се узме клокочевина и да се скува у води, па да се затим та вода преспе у аван, у њу дода стреш и све промеша. Овим треба мазати ошишану главу три или четири пута. — Затим се може узети и смеша начињена од два литра црне смоле и оцта. Пошто се све то помеша, успе се у лонац и у њему се кува све док из ове масе оцат не испари. На остатак од црне смоле затим се додају четири унце ораховог уља и по једна унца од аурипигмента, праха од храстовог уља и живе. Целу ову масу мораш после усути у аван и мешати је све док не добије изглед масти. Пре него што се красте намажу, малим клештима (пинцетом) ишчупају се длаке из њих и затим се сва коса ошиша. Овом машћу се сваке вечери маже цела глава. За описани начин лечења учитељ Екшпери каже да је добар. — И још, узми корење од денуле [. . .] добро прокувај у оцту, па затим све ово помешај са прокуваним корењем од исте биљке и изручи у аван. На ову масу додај исту количину свињског сала, мало живе и стреша. Целу масу добро мешај све док не добије изглед масти, и тада је можеш употребити за мазање главе. Да је овај лек добар тврди Екшпери, учитељ [. . .]. — Осим овога, лек се може припремати и од негашеног креча који се претходно угаси у води, па се после помеша са старим маслиновим уљем; пошто се из креча одлије вода, онда се помеша са маслиновим уљем. Главу треба мазати пошто се претходно ошиша коса. Екшпери тврди да је овакав начин лечења добар. — Лек се може припремати још и тако што се узме измет од магарца и иситни у прах, те помеша заједно [. . .] пошто се красте уклоне до корена, место на коме су биле поспе се споменутим прахом. — По Екшперију лечење се може спроводити још и тако да се узме [. . .] и стави у аван, да би се ова маса истуцала. Затим се на њу додаје двострука количина масла, и све се то добро измеша. Главу треба свакодневно мазати пошто се претходно ошиша коса. Овако треба поступати све до потпуног оздрављења. — По Диоскориду и Екшперију, учитељима, лечење се може спроводити још и на овај начин. И још узми [. . .] сало свињско [. . .] само сумпор, па све заједно добро промешај у тарнанику, док се не добије маса слична масти. Овим мажи главу која је претходно ошишана. — Екшпери, учитељ, препоручује још да се узму четири унце алумена, који се српски назива кисели камен (стипса), затим по две унце соли, оцта и звездице. Све ово треба мешати у авану док не добије изглед масти. Овим треба мазати ошишану главу и брзо ће доћи до оздрављења, како тврди Диоскорид. — За ово се може употребити и вода у којој су пре тога били ораси. Овом водом треба прати краставу главу

и болесник ће брзо оздравити. — По Константину, лечење се може обавити и тако [. . .] да се узме [. . .]; док је још зелена, и пошто се претходно истуца у авану [. . .] тиме се намаже ошишана глава. Помоћу овога многи су се излечили. — И још се за лечење може употребити корен од белог елебора, који се српски зове бели кукурек. Он се претходно истуца у ситан прах, а затим помеша са свињским салом. Онда се све добро меша у тарионику док се не добије маст. Добро је да се овом машћу намаже глава, тврди учитељ Диоскорид.

Овде почиње о лечењу свраба на леђима

Узми две литре овчијег лоја, скувај у води, па процеди кроз крпу. После тога остави да се стине. При овоме треба пазити [. . .] да у њему не буде талога. Затим процеђен лој пренеси у лонац и додај црну и белу смолу и туриш, који се српски зове бели тамјан. После тога узми по једну унцу мирисне смоле, мастике и летаргира (оловног оксида). Све то сипај у аван и туци док не добијеш ситан прах који, затим, додај у лој и смолу. Ова се маса после кува и меша све док се лој и смола растопе. Затим се скине са ватре, остави да се стине, при чему се пази да се прах који је додат не сталожи на дну. Овим треба мазати бедра, све док се свраб не умири. — Екшпери, учитељ, још препоручује да се узме [. . .] и све стави у аван. На то се дода иста количина свињског сала и снажно меша све док се не добије маса слична масти. Овом машћу се треба мазати сваког дана против сувог свраба, све док свраб не ишчезне. — Екшпери препоручује и прање белим вином места на којем се осећа свраб [. . .] да се посипа са стрешом од белог вина. Екшпери [. . .]

Овде је о лечењу вашљивости

Узми рог од јелена и истуцај га у ситан прах. Од овога треба узимати сваког јутра по мало и глава ће се очистити од вашију и гњида. — По Диоскориду, учитељу, глава се може очистити од вашију и сваке нечистоће [. . .]. — Гилбертус, учитељ, још препоручује да се узму стафигарија и ауripимento, да се помешају и, пошто им се претходно дода мало оцта, заједно истуцају у авану. После мазања овом машћу ваши ће бити уништене.

Овде почиње о лечењу болести која се зове летаргија

Овако се лечи: узми руту и мало зингибера, помешај их па их затим истуцај. На ово додај мању количину оцта и опет све помешај. Од те мешавине укапавај по мало у нос и болесник ће оздравити од високе огњице (температуре), тврди Константин. — Затим се препоручује да се ишчупају длаке из косе и спале у црепу, и да се на ово дода мало беле смоле и оцта. Све треба да се помеша и да се стави у нос човеку који је у бесвесном стању, и овај ће се одмах пробудити (Константин). — Осим тога, на главу болесника претходно ошишану, треба метнути [. . .] и он

ће се пробудити из бесвесног стања. Узми још кокошији измет и прах од јеленског рога, све заједно помешај и стави му у нос. Ово је добро за оне који се дуго налазе у бесвесном стању. — Затим, узми шипак па га уситни у прах и подај (болеснику) да га пије са водом или вином. Ово је добро за оне који се налазе у дубоком летаргичном стању. — Винцентијус, учитељ, препоручује да се узме жуч од [. . .] и успе у малу оловну чашицу, а затим да се добро промеша и да се са тим мажу глава и врат. После овога ће се болесник брзо пробудити из сна. — Такође се може узети девесиље и дати болеснику да мирише, што ће брзо довести до његовог буђења из сна. — Осим тога, Диоскорид, учитељ, препоручује да се човеку који се налази у дубоком сну даде семе од синапа, које је пре тога добро истуцано и помешано са оцтом. Овим треба болеснику масирати табане и он ће се брзо пробудити из сна. — Осим тога, може се узети и сатурагија, која се на српском назива чубар. Овај лек се прво добро стуче, па се затим кува у оцту. Пошто се добро скува, извади се из оцта и стави болеснику на затиљак, а одозго се повеже са крпом. После овога болесник ће се брзо пробудити. — Диоскорид, учитељ, [. . .] каже.

О лечењу оїњице

Ако због огњице неко не може да спава, узми мира и комадић од добре мушке полне жлезде; овај последњи се на српском назива тестикули од дабра. Затим опијум (офијум) јушкијан или на српском бунику. Све ово треба додати на једну слезину од овце и прокувати у мало воде. Када се скува, треба скинути са ватре и уклонити слезину из суда. Са течним делом ове смесе треба мазати спољни део уста и очију све до очне јабучице, и болесник ће после моћи да спава. — У ову течност треба затим још додати ружино уље (масло) и све заједно кувати док не почне да кључа. Овим је добро да мажеш главу ако због огњице не можеш да спаваш. — И још узми апију, српски селин, затим на то додај квасац, (комадић) слезине и мало сирћета, па све то заједно стуци у авану: овим треба да маже ноге и руке онај ко не може да спава. — Осим тога, ако не може да спава подај му да пије анакард (питок), помешан са вином, и одмах ће заспати. — Може му се дати и семе од апије, која се на српском зове селен [. . .] од јушкијана, који се српски зове буника, као и семе од лоћике. Све ово треба претходно помешати и онда у авану истуцати у прах. На то треба додати још мало шећера и сок од лоћике, па све добро промешати. Ова маса се затим разастре на комаду платна које се болеснику веже на чело, тако да му обухвати део од једног ува до другог. После овога освестиће се и онај који се дуже налази у бесвесном стању. — Може се употребити и лек који се зове бели мак коме се још дода семе од бунике, беланце од јајета и млеко од жене. Све то треба да се добро утуче, тако да се добије маса слична масти. Овом масом му треба мазати нос и чело све до ушију, и болесник ће после тога заспати. Осим тога, болеснику треба пустити крв из чеоне жиле и тада ће код њега наступити побољшање. — У „Цирка Инстансу“ (Circa Instans) се препоручује да се употреби још и лек припремљен на следећи начин: једна унца селена, три унце семена од бунике и четири унце црног папаверика, који се на српском зове црни мак. То треба да се помеша и

затим заједно истуца у авану, тако да се од те масе добије ситан прах. На све ово треба додати још две унце масти популеана и једну унцу млека од жене која дoји [. . .]. Ово треба тако измешати да се добије смеса слична масти. Ту смесу треба разастрти на парче платна и болеснику ставити на чело — од једног ува до другог. После тога ће брзо заспати болесник који је патио од несанице. — Константин, учитељ, још препоручује да се узму селен односно буника, папавер који се на српском зове мак, затим сок од лишћа мандрагоре (скачца) или само лишће од ње. Поред овога додаје се још и лишће од једре (која се на српском зове бршљан), затим семе од лоћике и белог дуда, и на све то још сок од цикуте. Све ово треба помешати и туђи, док се не добије маса слична масти. За лечење се употребљава само масни део смеше, и то тако што се упије сунђером који се затим болеснику подноси под нос. Он ће се после овога пробудити иако се налази у бесвесном стању. — Против главобоље која је настала због високе огњице Екшпери препоручује да се узме смеса од ружиног уља, девесиља и рицинуса, и да се са њом маже глава. Затим још препоручује да се болеснику намаже глава масом од истуцаног зеленог купуса и плућа [?] од овце, и да му се повеже глава марамом. После овога болесник ће брзо заспати. — Осим тога, може се употребити шафран и мандрагора [. . .], на ово треба додати мало селена; све ово онда истуцати у авану, тако да се од ове масе добије ситан прах. Овај прах се употребљава тако што се њиме посипа глава (са које је претходно ошишана коса), па се затим повеже марамом. После овога болесник ће заспати. — У случају да желиш да га пробудиш, ти му потури испод носа оцат. Такође му оцтом намажи руке и затим га снажно масирај. Ово тврде учитељи Герардус и Вијатикум.*

Овде почиње о лечењу епилепсије, која се на српском назива велика болест

И овако се лечи: девет дана треба узимати ујутру и увече прах припремљен од јелењег рога, у количини од по једног аксага. Секстус**, учитељ, посипао је [. . .] и то је истина. — И још узми ону маст која се добија из јагњећих плућа када се она пеку, па је мешај са ровитим жуманцем од јајета, и подај болеснику да то пије. Добро је. — Затим узми рицинус [. . .], апија — који се на српском зове селин, антимонијум и драгонску крв [. . .]. и све то истуцај тако да добијеш ситан прах; и подај му да пије по један аксаг сваког јутра за време од четири дана. Да је ово добро тврде учитељи Герардус и Плетеријус. Један стари човек, који је боловао од ове болести тврди да се са овим излечио. — Ова болест се исто тако може успешно лечити ако се пије антимонијум са осveћеном водом. — Од епилепсије се може успешно излечити ако се пију гавранова јаја. — Онај ко је душевно оболео може се излечити ако једе вучје месо. У писму које је Секстус упутио Октавијану говори се [. . .]. Осим тога, и други учитељи тврде да су не само чули од других већ и да су се само уверили да је овакав начин лечења добар. И тако говоре

---

* Вијатикум није име аутора, већ је то спис *Viaticum* чији је аутор Константин Афрички (XI век). (Прим. прев.).

** Sextus Placitus, латински фармаколошки писац из IV века. (Прим. прев.).

[. . .] да је за излечење препоручљиво да се поједе и вучје срце. Ово тврде Екшпери и Хипократ, који су се уверили да се на овакав начин излечио један сељак (себар). — Добро је, затим, да се узима и сок од кријандра[. . .], што је нарочито корисно ако се ради о великој немоћи, јер се тако спречава да пнеуме доспеју у главу. — И још се препоручује да се узме истуцана ротква, и да се стави на главу. Ово је добро против сваке слабости. Може се узимати и сириште од зечице, које болесник треба да пије са вином [?]. На овај начин се може излечити од велике немоћи.

Овде почиње о лечењу очију

Узми беланце од јајета, помешај га са истом количином ружиног уља тако да постане водњикаво, па то болеснику укапај у очи. Ово је добро за оне који имају запаљење коњуктива или свраб у очима. — Секстус, учитељ, писао је Октавијану да је ово истина. — Узми сок од шалитре и помешај га са мало сирћета. Са тиме накваси крпу и постави је болеснику на чело од једног ува до другог. Крпу треба често мењати и квасити. Ово је добро за оне који имају запаљење коњуктива и свраб у очима. — И још се може узети један аксаг камфора, затим четири унце кандираног шећера и пет унци ружине воде. Све ово ваља усути у аван, добро измешати, па затим пресути у чисти суд који треба зачепити и оставити да се течност разбистри. Када се ова течност разбистри, онда се користи за укапавање у очи. А то се ради на тај начин што се ујутру и увече перо умаче у течност и после преноси у очи [. . .].- — Герардус де Соло, осим тога, препоручује да се ишчупају длаке (тре пуше) из трепавица на следећи начин: прво треба одсећи нокте на ногама или рукама, метнути их у једну чашицу, па на ово додати мало топле крви и тиме мазати унутрашњи део очних капака, и то оно место где се налазе длаке за које смо рекли да их претходно треба ишчупати са малим клештима (пинцетом). Овако припремљену мешавину треба уносити са малом тупом иглом испод трепавица сваке вечери, укупно четири дана. — Диоскорид препоручује да се за ово користи и смеса припремљена од алојевог праха, жутог шећера, камфора, вердерама (који се српски зове зелени драгат) [?] и каранфиличћа. Све ово треба у авану да се иситни у најситнији прах, који потом треба просејати кроз густо сито и пресути у мали сач. Тако нека одстоји једну ноћ, а сутрадан га треба пресути из сача у нов лонац. Добијеног праха требало би да буде четири унце. На њега ваља усути две литре ружине водице, мало га загрејати у води и потом оставити да се расхлади и избистри. У ту течност после се умаче гушчије перо и са њиме мажу очи. То се чини ујутру и увече, укупно девет дана. Ово је добро за оне који болују од катаракта као и за оне којима сузе очи. — Диоскорид, учитељ, препоручује да се за лечење користи још и смеса за чије су припремање узети једна унца праха од алоје и четири унце сока од македониса. Пошто се ово помеша, у добијену смесу се покваси комад платна и стави на очи. Добро је за оне који болују од запаљења слузокоже очију и којима теку сузе. — Затим се за лечење може узети беланце од јајета помешано са соком од вијушнице, тако да ова смеша после мешања постане слична масти. Пошто се процеди кроз чисту крпу, она се користи за облагање очију.

Осим тога, може се користити и сок од каригиола, који претходно треба процедити кроз крпу; затим у њега треба још додати мало жутог шећера, после чега се може користити за лечење очију. То се чини тако што се гушчије перо умаче у ову течност и затим уноси у око. Ово средство је добро и за лечење глаукома. — За лечење очију може се користити и смеса припремљена од једне унце сока од апшинта (који се на српском зове пелин), затим по једна унца женског млека и ружине водице. Када се ова смеса унесе у очи, преко њих се стави мокра крпа. Лек треба стављати у очи свакодневно, ујутро и увече, до оздрављења. Диоскорид, учитељ, препоручује да се узму млад пелин и беланце од јајета, помешају и затим добро истуцају, и да се са овом смешом споља, мажу очи. Она треба да остане на очима преко целе ноћи. Ово је добро за оне који пате од болова у очима, и то нарочито онда ако је на коњуктивама јако изражена хиперемија. — Употребљава се и кувано жуманце, којему су додати ружина водица и коштана срж. Овом машћу треба увече мазати очи. Нарочито је препоручљиво за оне код којих је дошло до едематозног отока спољњег дела очију, што је обично праћено болом. — Затим се може узети и исоп, који је претходно скуван у вину. Пошто се добро скува, исоп се извади из вина и вином се снажно измасира глава; тако треба прати очи ујутро и увече. Ово је нарочито добро за онога који има свраб у очима, као и за оне које боли глава. — Осим тога, може се употребити и пепео од купуса помешан са куваним жуманцетом од јајета. Ово треба тако измешати да добије изглед масти. На то се додаје још мало млека од жене која доји и ружине водице. После се ова мешавина остави да се избистри, а затим користи за лечење свраба и хиперемије у очима. — Може се затим, узети, корен од [. . .] и још стави крв од голуба у очи. Добро је за оне којима лете свици из очију, као и за оне који имају оток око очне јабучице и запаљење коњуктива. — Осим тога, могу се узети рута и ким, које треба помешати и истуцати. На ту се масу дода жуманце од јајета и све се поново добро измеша. После се маса наноси на крпу и ставља на очи ујутро и увече. Ово је добро и за оне чије су очи крмељиве. — Поред ових лекова још се могу употребити тамјан, прах од алоја, баусије и цвеће од ириса. Све скупа треба да се иситни у прах, затим се дода сок од арнеглоса и остави да се избистри. Бистри се део течности одлије у посебан суд. Ова течност се ставља у очи ујутро и увече, док се прах употребљава за посипање споља, непосредно после укапања течности у очи. Ово је добро за оне који имају рак или неку рану у оку. — Поред тога, може се још употребити и сок од бетонике, који се такође ставља у очи ујутро и увече. Овај лек се користи против свраба очију, као и против запаљења коњуктива. — Осим тога, бетоника се може осушити и иситнити у прах. Добро делује ако се пола аксага овог праха сваког јутра пије са хладном водом, и тако девет дана. Употреба овог лека нарочито се препоручује против запаљења коњуктива и сузења очију. У последњем случају спречава секрецију суза и суши их.

б) ДРУГИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА
(л. 183а—187б)

Рецепти за гинеколошка обољења

[. . .] и нека јој она пара иде на плодницу (предњи део полних органа): добро је. — Затим треба узети корење од дебуле, тј. од земљиног омана [?]. Њу треба скувати у води па све пресути у корито у које жена треба да седне тако да јој пара доспева до плоднице, — За ово се може употребити још и оригано, тј. чубар, који се такође претходно скува у води и заједно са њоме успе у корито у коме жена треба да се пари. — Од ове траве може се начинити и емпласт, који треба да се постави спреда — на улазни део у полни орган. — Ова трава може се ставити и на жеравицу, али се мора наместити тако да при сагоревању дим иде према полним органима жене. — Осим тога треба начинити и фитиљ (стенило) од памучне хартије (бумбака), који не сме да буде дебљи од прста. Стенило се намаже терпентином, тј. жутом смолом, и стави у вагину. — Поред овога, може се употребити нигела која се претходно мора иситнити и замесити са водом. Од добијене масе се начини супозиториј, дужине и дебљине прста, који се метне у вагину. — Осим тога, добро је и масло од нитe. Са њим се намаже сунђер и метне у вагину. — Може се, такође, метнути анакарди. — Затим, може се употребити и корење од руте, односно великог пигана. Оно треба претходно истуцати и онда да се са тиме маже вагина (плодница). — Такође се могу употребити мајчина душица или камилица, која треба претходно да се скува у вину. Ово се пије помало. — Ове траве се могу употребљавати и тако да се прво истуцају, па се после тим прахом маже вагина (плодница). — Осим тога, препоручује се да се пије са вином и прах од вучје јабуке, и то у количини у којој хоће. — Такође, треба узети корен од воденог божура и обрадити га тако да не буде дужи и дебљи од прста: тако обрађен он се меће у вагину. — И још треба узети по једну унцу цимета или дарчина, палминог дрвета (хилидана)*, коре тисовине (тисовог дрвета), семена од морача, дивљег босиљка, салвије, мајчине душице и мртве коприве. Све то заједно скувати у води. Када се скува, треба изручити у корито да би се парили полни органи. — Може се узети и горка тиквица. Њу треба скувати у маслиновом уљу и после тога је

* Chelidonium majus L. — назива се лишовац, руса трава, а не палмино лишће. (Прим. прев.).

употребити за припремање стенила од памучне хартије (бубмака), које не сме да буде дуже од прста. Пошто се намаже овом уљаном масом, стенило се ставља у вагину. — Осим тога, треба узети и дроб (талог) од воска, прокувати га у води и, затим, све заједно излити у корито да би се могла парити плодница [?]. — Може се узети и истуцани бели лукац помешан са маслиновим уљем. Пошто се покупи из авана, стави се у малу кесицу величине прста, завеже и метне у вагину. — Исто тако је корисно да се вагина маже уљем од љиљана или да жена то уље пије. — Затим се у исте сврхе може употребити и корен од белог слеза. Он се метне у вагину али тек када се претходно поспе прахом од камена. Али, може се користити и вода [. . .] просута у корито, чија пара би требало да доспева до полних органа. — Може се узети и пелен (артемизија,) тј. колшника [?] жута, док је друга бела. Прва је боља, и треба је употребљавати док је свежа. Претходно се истуче и ставља на пупак, док соком од метвице треба мазати плодницу (вагину).

Овде је о лечењу жена које за време месечнице много крваре

Против претераног крварења за време месечнице треба овако поступати: узми измет од козе и помешај га са соком од сангвинарије. Од ове масе треба начинити супозиторијум дебљине прста и метнути га у вагину.

Овде је о лечењу жена код којих дође до запаљења дојке услед прекомерног лучења млека

Против отока дојке препоручује се емпластер припремљен на следећи начин: узми боб иситњен у прах или белу зенку; помешај их са беланцетом од јајета и тиме намажи дојке. У исте сврхе може се употребити и сочиво скувано у оцту. — Осим тога, ружиним уљем треба мазати околину дојки. За ово се може употребити и иситњен кисели хлеб помешан са соком од селина. Емпластер се може сачинити и од праха боба, којем су додати ружино масло и беланце од јајета. Све се ово добро измеша и после користи у облику емпластра. — У случају да се млеко згруша и услед гнојења дојке дође до перфорације апсцеса, онда рану треба често мазати смесом припремљеном од козијег измета помешаног са медом. — Ради ублажавања бола треба мазати брадавице са балзамом. — На површину ране може се стављати и истуцано лишће од маслине. Исто тако, рана се може посипати и прахом од изгорелог људског измета, затим прахом од празилука односно праза и власице. Успешно лечење може се проводити и ако се рана маже белим слезом, који је претходно скуван у маслиновом уљу. — Дојке се, исто тако, могу мазати и са истуцаним семеном од коријандра помешаним са мало вина, али само ако се ради о отоку дојке.

Овде почиње о лечењу оне жене код које је дошло до зачепљења материце

На овај начин се лечи: добро је да се иситњено лишће од коприве стави у плодницу (вагину), а да се истуцано семе пије са вином. Затим да се исто тако пије истуцано семе од суваратке са истом количином гервина [?]. Осим тога, може се од праха од еуфорбија, помешаног са оцтом и маслиновим уљем, припремити супозиторијум. Жена га меће у вагину, при чему он не сме бити дебљи и дужи од прста, док остатак треба да стави у нос. — Осим тога, треба јој дати да пије са белим вином једанпут на дан по један аксаг рицинуса и каранфилчића и један ас* фетиде. — Затим ваља узети левиштику, изоп, пелин и лишће од врбе, све заједно скувати у води и направити емпласт. Овим емпластом облажи трбух жене, од пубиса до пупка, и са леђне стране до хрбата. — И још узми велики теријак, каранфилчић и бели лук. Све то стуцај, затим умеси и подај јој да пије — добро је.

Овде је о лечењу оних жена које не могу да се оплоде

Узми семе рицинуса и подај жени да га носи са собом: и нека га често мирише када спава са мужем. Добро је. — И још узми теодорикон [?], пипак и скамијанију. Све ово треба помешати и тиме мазати вагину. И жена још мелисом да се кади одоздо. Добро је, затим, да једе сваки желудац или да део од њега метне у вагину. Осим тога, треба јој дати плодницу од зечице и брзо ће зачети. Узми, исто тако, желудац и измет од зечице па на ово додај иситњен кукурек и мед. Све то заједно помешај и загревај на ватри. Ово јој треба дати да пије по пола кашике, ујутру и увече.

Овде је о спречавању побачаја код трудних жена

Узети рака, иситнити га у прах и давати по један аксаг жени свако вече. Добро је! Такође је добро да јој се још даје да пије [?] некуван желудац од зечице. — Осим тога, може јој се дати по једна унца калафоније (тј. беле смоле) и две унце мастике (тј. смоле саказа). То треба ставити у љуску од јајета, загрејати и метнути на врх од пупка. — Затим иситњен фериман треба помешати са соком од пелина. Овим ваља наквасити фитиљ од памучне хартије (бумбака) и метнути у вагину: добро је. — И још, да се жена кади димом од алојевог дрвета: добро је. — Затим, узми по једну унцу мозга од јелена или телета и изоп, овчијег и крављег масла, цвет од љиљана тј. комода, уље од горког бадема и семена од дињe. Све ово треба помешати и затим истуцати. На ту мешавину треба додати још две унце масла од шпиканадри. Овом смесом ваља натопити фитиљ од памучне хартије (бумбака) и непосредно пре полног сношаја метнути жени у вагину. Ово треба што чешће чинити. — И још треба узети иситњен фераман [?] помешан са вином у коме је била скувана мандрагора (скачац). И то јој треба давати да пије увече.

---

* Ас (лат. as, assis) — апотекарска фунта од 12 унца. (Прим. прев.).

Овде је о пружању помоћи женама које се не могу лако породити

Кад се жена не може лако породити треба јој давати да пије иситњен прах од урме (датуле) са вином. Затим, прах од ловоровог дрвета. Ово је нарочито добро да се даје оним женама чији је плод мртав, а оне не могу да га побаце. — За побацивање мртвог детета може се употребити и изгњечено лишће од македониса, које треба унети у вагину. Истовремено, добро је да јој се даје да пије и сок добивен од македониса. У случају да наступе порођајни трудови, треба жени обложити ноге са иситњеном папрати (која расте по камењу) и она ће се одмах породити, без обзира да ли је дете живо или мртво. — Узми четири аксага коре од сене (сенаника), иситни је и подај јој да је попије са вином. Ако се кува у води, онда нека се пари над том паром: добро је. — Осим тога, подај жени да пије воду у којој су скувана муда од неуштројеног овна: добро је. — Затим, узми струготине од магареће копита, иситни их у прах, додај у то шафрана, па замеси са тамјаном. Од те масе начини болус величине ораха и повежи крпом [. . .]: добро је. — Затим, нека јој се привежу за ноге измирна и алфикан: добро је. — Осим тога, и зубача из које се, када се сломи, излучује [. . .]. Ово јој треба дати да пије са водом [. . .]. — Затим, да се узме пелин, скува у води и метне на трбух исто као емпласт. Осим тога, треба да јој се даје и сок од празилука помешан са водом: добро је. — Затим јој дај да пије и сок од метвице, тј. сусама, помешан са маслом [?]. Такође ваља истуцати и помешати са маслиновим уљем корење од планије, тј. божура. Овим треба мазати леђа, од појаса наниже: добро је. — И још узми слатку шећерну трску, истуцај је заједно са кореном, па метни жени на главу. Затим је кади одоздо димом од рогова и папака козе (док горе): добро је. — И још ово: истуцај анасон и метни јој у вагину: добро је. — Узми четири аксага од бетонике и скувај у [. . .]. И подај јој да то пије са вином. Осим тога, узми још један аксаг праха од галабана и подај јој да пије са вином.

Овде почиње о лечењу жена које боле полни орїани после порођаја

Узми жуч од зеца и скувај је у води. Ако жена за коју ово припремаш буде у огњици, онда га скувај у вину. Овде још треба додати босиљак иситњен у авану и исту количину свињског сала и сока од пелина (тј. комунике), а затим и ким; од свега направи масу као емпласт. Ову масу треба жени метнути на трбух, у пределу полних органа и на бедра, односно где је видљиво повећање (оток). — И још, добро скувај у води црни лук, помешај га са истом количином маслиновог уља, кима, жучи и са жуманцетом од јајета. Од тога припреми емпласт. То треба жени поставити на трбух и крста где се налази споменути оток [?]: добро је. — Узми затим семе од пеоније, тј. божура, свињско сало, пшенично брашно и жуч од зеца; све помешај и излупај, припреми емпласт и постави га жени на трбух и крста: добро је. — Узми црни лукац и скувај га у мало вина или воде; потом га скини са ватре, изгњечи и испржи у маслиновом уљу, па од тога припреми емпласт. И скувај још у води корење од белог слеза. Када га скинеш са ватре излупај га са свињским салом

и док је још топао постави жени на трбух и крста: добро је. — Затим, узми зрна ловорике и метни их на жеравицу, тако да њихов дим жени доспева до улаза у вагину: користиће јој.

Овде почиње о лечењу болести запаљења зглобова и удова (артритис)

И овако се лечи: узми слачицу (горушицу), тј. кардам, дивље грожђе или лозу, Све заједно излупај са истом количином свињског сала, загрej и метни на место где те боли: добро је. — Затим излупај бели слез са истом количином свињског сала, загрej и стави на место где те боли. Ово је добро за оне код којих је отекао зглоб услед запаљења или артритиса. — И још узми лишће од вучје јабуке, односно боквице [?], излупај га са истом количином свињског сала, загрej и стави тамо где те боли. Добро је за оне код којих је, услед запаљења, дошло до отока зглоба или артритиса. — Семе од арноглоса, тј. жиловлака, истуцај и излупај са свињским салом; гледај да ово поставиш на оно место где га боли: добро је. — Узми горушицу, затим пшенично брашно и сирће, све то помешај, па загрej и постави на онај део (уд) где те боли: добро је. — Осим тога, узми семе од синапа, средину од кисела хлеба, семе од суве смокве, мед и мало оцта. Све излупај са истом количином свињског сала и, пошто загрејеш, метни на место где те боли. Добро је за оне који болују од запаљења зглобова. — Чим одереш овцу, узми њену кожу док је још топла и са њоме обложи оно место које те боли. — Узми сало од гуске, јазавца и лисице, коштању срж од јеленског рога, бршљан, руту, тврдо кувано (препечено) жуманце и огуљеног пужа. Све ово ваља заједно иситнити и метнути у лонац са избушеним дном. Тај лонац треба поставити поврх другог лонца, облепити га тестом и одозго поклопити поклопцем, који исто тако ваља облепити. Пошто је све овако припремљено, метни на жеравицу и када видиш да је у доњи лонац искапала маст ти је покупи, па са њоме мажи оно место које га боли. — Може се узети и иста количина млечике, ловорикиног (тј. дафиновог?) уља [...] са додатком мало соли. Нека се све то загреје и потом болеснику стави на место где га боли. — Осим тога, узми стару свињску маст, беланце од јајета, мекиње и корење од огњичине, тј. плаве биљке (чичак) која расте по виноградима. И те бодљикаве цветове (чичкове) који лако пријањају на одело, и још само живу. Све ово треба помешати, заједно излупати и стављати без загревања као емпласт, ујутро и увече, на место (кожу) где га много боли. Сутрадан га треба скинути, али му поставити исто и следеће вечери: добро је. — И још узми црну смолу и помешај је са истом количином кајсија. Затим узми ољуштен боб и добро га скувај, па на то додај исту количину свињског сала и припреми емпласт. Овај емпласт постави на место где болесник осећа бол. То је добро за оне који имају отечене зглобове или их боле тетиве. — Узми затим коштице од датуле (урме) и лишће од руте, тј. пигана, па заједно испржи и док је још топло стави болеснику на место где га боли. Пре тога намажи болно место медом и на крају покриј кучинама. — Узми још и ољуштене пужеве, тј. без љуштуре, па их пржи у маслиновом уљу и тиме намажи место које га боли: добро је. — Осим тога, болно место намажи соком од црног лука и од слачице, па одозго поспи прах од бибера [...] у

којој треба да буде куван ким. Са топлом водом измешај стиракс, русавицу, балегу од зеца и болеснику стави на место које га боли. — Осим тога, добро је болно место намазати и са коштаном сржи из јеленског рога. Јелењи рог треба иситнити, ставити га у котлић и налити у овај вино па кувати све док од вина остане само мало. Затим треба покупити срж која је испала из рога, изручити је у суд и у овај додати ловориково уље, [. . .] од љиљана, тј. бузијевог уља [?], од сваког по три унце. Потом треба додати још једну унцу лоја и саркоколе, изопа (тј. беле смоле), мира, аса фетида, тј. смоле од трске [?] — свакога по једну унцу а од руте шест унци. У случају да немаш при руци руту, а ти онда уместо ње додај пелин: ако немаш пелиново лишће, онда можеш и семе. И на крају додај унцу воска. Све то мешај док не добије изглед масти. Овим болесника мажи тамо где га боли. Поред тога ово је добро и за сваку другу болест изазвану назебом. — И још узми жучи од бика и мажи њоме оболелог тамо где га боли: добро је. — Затим узми сок од хаватова корења, тј. [. . .] и од ермотатела, и свињско сало; излупај све и прокувај мало па припреми емпласт: добро је. — И узми још кору од омана, излупај га са свињским салом (пошто га претходно скуваш у вину) и од добијене масе направи емпласт. — Затим брашно од ражи замеси са ружиним маслом и као емпласт метни болеснику на место које га боли. Затим измет [. . .] и од магарца скувај у оцту и додај мало [. . .] тј. цимета, нека ври, па га употреби као емпласт: добро је. — Узми још једну унцу праха од селена, четири аксага праха од шафрана и два жуманцета од јајета. Све то замеси са ружиним уљем и стави као емпласт оболеломе на оно место где га боли. — Затим узми коштану срж из јелењег рога и скувај је прво у вину и маслиновом уљу. Када уври, ти опет налиј маслиновог уља и остави нека још мало ври. После ово процеди кроз крпу и употреби за мазање оних места где оболели осећа бол. Пошто си га намазао, покриј кожом. Ово је добро за оне који болују од запаљења тетива и зглобова. — И још, нека скува имелу у води и нека се у њој окупа. Затим узми бели тамјан, помешај га са истом количином жуманцета и мажи по местима где га боли. И још га мажи салом од лисице: добро је. — Затим [. . .] од мазге, тј. мокраћу, стави у лонац и додај јој мало воска, маслиновог уља и летаргиро (оловни оксид) који се још назива и глеђ. Припреми од овога емпласт, па болесника мажи где га боли. Чиниће му добро. — У случају да на месту где га боли постоји још и оток, треба узети пет унци брашна од боба и помешати га са беланцетом од четири јајета и од тога припремити емпласт: добро је. — Истуцај боб и помешај га са свињским салом и метни [. . .]. Осим тога и корен од љубичице, тј. тамјанике скувај у оцту и метни на болно место: добро је. — И још узми сало [. . .] две литре воска и сало од лентишко [?]. Ово треба иситнити као грах и метнути у други котлић у коме се налази мало маслиновог уља. Ово стави на ватру да се кува. Затим узми ону масу из другог котлића и изручи је у онај котлић у коме се налази уље. Све то кувај дотле док маса не постане густа као мед. Тададодај сок [?] и нека још мало ври; томе додај калафонију, мастику и бели тамјан, па остави да тако још мало ври. Затим метни још имелу, и када се она буде раскувала додај терпентина, тј. процеђену смолу која је слична меду. Када будеш видео да се терпентин растопио, ти онда додај оне лекове који су горе споменути. На крају скини са ватре и додај гуму-

арабику, тј. комид [?] а турски залик. Мешај све док се не стегне и тада га исеци на комаде: добро је.

О сврабу у очима

Када у очима имаш свраб и болест, треба утробу да ослабиш [?]. За време лежања ноћу из малог бакарног суда треба мазати очи [?]. Ако боле очи, треба иситнити суви молотор и помешати га са пшеничним брашном, па тиме облагати очи. Када осећаш бол у очима, мажи их пљувачком а не водом.

*А ово је о лечењу тегоба**

Узми псећу главу и људску кост па их спали да добијеш пепео. После тога узми вино и њиме опери чмар, па га посипај пепелом седам дана, редовно га перући вином. Затим спали сочиво и узми његов пепео, па га скувај са медом [. . .] да опет добијеш пепео [?]. Овим пепелом треба посипати чмар. Ако болесник нема тегоба, онда узми недопечено јаје и помешај га са тим пепелом, па му подај да пије. — И још узми измет од голуба, паприку и свету водицу .Затим, узми рог од овна и смолу из дрвета и то спали, а бибер иситни у прах и њиме запрашуј чмар. — И још истуцај [. . .] и пери чмар са вином и посипај га тиме, затим ту воду у којој је кувана [. . .]. — Још истуцај бели тамјан и посипај са тиме. — Затим, жуманце од јајета и препек сушен иситни и користи са вином. — Осим тога, из скуваног хлеба исцеди воду, па узми жуманце од јајета и маслиново уље; то замеси и користи [. . .]. Покривши се, седи на отвор суда и пари се. — Затим, узми још струготине, иситни је стави у воду, и са њом се пери. — Узми жабу и смести је у покривени суд са водом. Нека у њему остане шест дана, а потом је избаци и са том водом се пери. — Још узми девет каменова у руке и запали их [?], а четири стави у суд; узми четири комада балеге од свиње [. . .] седи над избушеним судом и пари се, а воду просипај на зажарен камен [?].

О лечењу зубне болести

Узми блескун са оцтом [. . .] скувај га па то држи у устима. — Исто тако црну тресан кувај са оцтом и држи је у устима. — Узми кукоља са медом и оцтом, скувај га па дај болеснику да пије. — Истуцај кукољ и затим га кувај у оцту. — Узми оштрице [. . .] иситњен кувај у оцту и то нека држи у устима. — Узми корен од пелина [?] и пошто га иситниш исцеди сок из њега. Затим га угрej и стави у ноздрву где је болест. [?] Ово је сок од наголиде. — И узми корен од аспараге па га скувај у оцту и

---

* „Труд“ може да има различито значење. Почев од ознаке „тегоба“ као синдрома неког обољења (услед затвора, пролапсуса ректума, хемороида итд.), он може да означава и свако теже обољење. Наш рецепт, судећи по свему, могао би се односити на пролапсус ректума, хемороиде и нека слична обољења. (Прим. прев.).

после држи у устима. О томе ћу још писати како се успешно лечи. — Узми кукоља, чист бибер, зинзивера и ориган. Све то иситни, па просеј и помешај са медом. И узми од њега за жвакање [. . .] и то стављај на покварене зубе. Ово што сам написао корисно је за зубе и оболеле десни — Скувај кукољ са медом и оцтом и држи то у устима. — Или лишће од купине [. . .] кувај у оцту или вину и држи то у устима. — Ако се жели употребити сува мирисава вераньика, онда је треба добро иситнити, и пошто се оперу уста са оцтом нека се са њом посипају десни. — Ако се зуби климају а десни су отечене, узми љуспе од шипака, иситни их и скувај у оцту. И то држи у устима.

Овде је о лечењу болести која се зове жутица (иктерус)

Узми по пола унце иситњеног кукурека и сока од епатика [?]. Два аксага шафрана и два аксага галитрика. Све то завежи у једну кесицу и урони ову у хладну пијаћу воду. У овој треба да стоји све док се употребљени лекови добро не оперу. Тада их извади из кесице и скувај у вину, па тако спремљени напитак дај болеснику да пије три дана, сваког јутра онолико колико може да стане у љуску од јајета. Ово је добро за оне који имају жутицу по лицу и у очима. — Осим тога нека пије девет дана, сваког јутра, властиту мокраћу помешану са соком од татрљана. — И још сок од плантигиније, која се на српском зове боквица. Добро је укувај и подај му да пије кад хоће. — Још узми божур и сирагилу, и скувај их у води. Ово му подај да пије кад хоће. — Такође му дај да пије воду у којој су стајале комине од грожђа. Ово болеснику подај да пије увече, у количини која ожме да стане у љуску од гушчијег јајета. После га треба добро покрити, да би се ознојио. Овако поступај са њиме четири дана, дајући му да од тога пије сваког јутра по један аксаг са мало вина. — И још му ансирикум подај да пије у току четири дана, сваког јутра, количину колико је гушчије јаје. Ово је добро за оне код којих је жутица изражена на лицу и у очима.

5. СПИС О ФЛЕБОТОМИЈИ

(л. 11б—14а)

Овде почиње излагање о пуштању крви

Пуштање крви представља веома значајну меру за здравствено стање човека, ако његов организам може то да поднесе. Тиме се одстрањује сувишна количина крви, као и штетне пнеуме које се налазе у њој. Јер познато нам је да највећи број болести у човечијем организму настаје због сувишне количине крви и знатног накупљања штетних пнеума („димова"): ове испуне жиле и на тај начин доводе до великог загревања крви. Из наведеног разлога корисно је да се крв пушта у пролеће и јесен. У пролеће нека се то чини после Ускрса, а у јесен у месецу септембру. У пролеће се крв пушта да би се уклониле штетне пнеуме које су се умножиле у стомаку, око њега и по жилама.

Треба да знаш да зими крв из руку, ногу и других удова тела почиње да се креће према стомаку и да се сакупља око њега: на тај начин помаже лакшем пробављању хране која се налази у желуцу. Осим тога, зими су ноћи дуге, па је зато и процес пробављања дужи, услед чега долази до стварања веће количине крви и штетних пнеума у организму. Из наведеног разлога у пролеће треба одстранити оно што је сувишно у организму. Ако се ради о особи која је навикла организам на пуштање крви у пролеће, и поред узимања лекова за чишћење нека исто то обави и у јесен. Ово треба тада чинити и због тога што храна лети, услед велике врућине коју човек унесе у организам, не бива сасвим пробављена и зато долази до стварања велике количине једа и штетних пнеума. Да би се то спречило и одстранило из организма, треба пустити крв.

Овде се говори о пуштању крви када неко има оток (апостеому)

Један од првих знакова да се ради о надутости (апостеоми) у стомаку јесте свакодневна огњица, док је други — кашаљ са избацивањем испљувка. Овај испљувак треба посматрати са четири гледишта. Када је налик на боју земље онда је то знак да је оток (апостеома) у слезини, а уколико болесник избацује испљувак беле боје и пенушав, онда то говори да је апостеома локализована у плућима. Док, ако болесник стално осећа болове у стомаку и при кашљању избацује црну крв, осећајући при томе горчину у устима, онда је у питању апостеома која се

налази у јетри. Ова апостеома, која је локализована у јетри, може се препознати и по томе што болесник не може да лежи на десној страни, стално га боли стомак с десне стране, а услед надимања (апостеоме) — због обилног јела и пића — осећа још болове у леђима и крстима. Уколико болесник више кашље изјутра, увече и ноћу (у пола ноћи), а преко дана слабије, и приликом кашљања избацује испљувак зелене боје, нешто мало крвав и сладуњавог укуса, онда се ради о апостеоми која је локализована у стомаку [?].

Свака од горе описаних апостеома може бити смртоносна, премда се од њих може и оздравити. Изузетак чини последња, а коју смо ти описали и од које болесник не може оздравити. Поред овога постоје и друге врсте апостеома које нису праве, а до њихове појаве може доћи из више разлога. До тога може доћи у случају ако човек падне с крова или са неког другог високог места, затим ако је од некога претучен, после чега не испусти крв накупљену услед тих удараца у контузованим (згњеченим) местима на телу. У том случају она се распада и меша са црном жучи. Пошто је црна жуч у суштини топла, она утиче на губљење телесне (природне) течности у крвним судовима и то проузрокује стварање тврде апостеоме. Затим, постоји и апостеома која настаје због узимања обилне количине јела и пића. У овом случају обилна количина јела и пића неће моћи да се сасвим пробави, па због велике количине непробављене течности долази до појаве чирева и осећаја свраба по телу. Због свега наведеног треба да знамо како и на који начин да пустимо крв таквим особама, а затим и у које време. Такође и када треба да се уздрже од јела и пића, јер Авицена у вези са тим каже да свако прекомерно узимање хране и пића утиче на стварање штетних пнеума у организму. Поучавајући нас о томе он каже да, када је у питању апостеома локализована с десне стране стомака, крв треба пустити из главне жиле која се зове чеона, и то са оне стране где је оток (апостеома) локализован. Крв му треба пустити у количини коју може поднети. [. . .]. У случају да се апостеома појави у плућима, пусти му крв из жиле на руци, и то из обе главне жиле. Ако то не можеш да учиниш, а ти га онда клистирај и подај му мало да једе, јер у оваквим приликама не сме да узима већу количину хране: наиме, поремећен му је процес пробављања хране, што може да утиче на стварање велике количине једа у стомаку. Из наведеног разлога препоручује се таквим особама да помало једу у току три дана, а четвртог да не једу ништа него да само пију нешто бистрију јечмену воду. Осим тога, нека гргоћу и узму сок од сладића у коју је додато сасвим мало мајорана, и то им треба дати да прогутају. Особе које болују од других врста апостеома такође треба да пију пресну сурутку помешану са једном врстом мака [?]. Ако је велика врућина, и у случају када болесник има високу температуру, а лекар нема код себе дијапендио (једну врсту мака), онда нека му дâ драганта са хладном водом. Установиш ли да се ради о поменутој апостеоми, која још није сасвим добро изражена а локализована је са десне стране, онда му пусти крв с леве стране. Ако се пак апостеома налази с леве стране, онда му пусти крв са десне стране. Да ли се ради о апостеоми у бубрезима препознаћеш по изгледу мокраће, која ће у том случају бити црне или смеђе боје. Ако се апостеома налази у десном бубрегу, пусти му крв са десне стране, а уколико је у левом бубрегу — онда му пусти крв с леве стране. Поред

тога треба да знаш да до појаве апостеоме може доћи и услед различитих болести: јектике, епилепсије, апоплексије, [. . .], као и од других болести код којих треба болеснику пустити крв. Када су у питању такве болести онда му крв треба пустити из петне жиле, и то с оне стране где је мали прст. Осим тога, такву особу треба окупати па намазати машћу о којој ћемо ти касније говорити.

Овде се говори о томе како треба смањити врућ оток (апостеому)

Треба да знамо како ћемо смањити топао оток (апостеому), јер је познато да свака врућа апостеома садржи у себи црну жуч и зато треба знати [. . .] начини прах и умеси са жуманцима и ружиним уљем, па начини емпласт и постави га на оно место где видиш да ће се апостеома јавити. Њу треба што пре отворити. Затим, помешај једну унцу праха од селина, обложи је тим емпластом, и од тога ће му бити боље.

Овде се говори како треба смањити тврд оток (апостеому)

Потребно је пре свега да знамо којим средствима и лековима можемо да смањимо тврди оток (апостеому). Ту спадају: корен од белог слеза, ланено семе и семе од морача. Узми од њих које желиш и кувај га у води, затим извади из воде, истуцај и помешај са свињском машћу; болеснику тиме намажи оток и он ће се смањити од тога. Уколико хоћеш да знаш са којим емпластом најефикасније можеш ублажити оток, онда би то био следећи: узми „пшенични“ квасац, помешај га заједно са старим свињским салом, затим на то додај мало соли и цимета. Тако припремљен емпласт постави на оно место где се налази апостеома (оток).

Овде се говори о боловима у ушима изазваним „реуматичним“ [?] нападима

Уколико се догоди да човек осећа болове у ушима због реуматичних [?] напада, одмах му треба пустити крв из главне жиле (V. basilica). И тога дана нека болесник ништа не једе. Другог дана може му се дати нешто да поједе и попије. Затим му укапај у уво неколико капи од рутиног и ловорикиног уља, помешаног са уљем од горких бадема. При томе треба да знаш да сваки лек који се укапа у уши треба да буде топао, док онај који се ставља у очи ваља да је хладан.

6. СПИС ИЗ ПЕДИЈАТРИЈЕ
(л. 10а—11а)

Овде почиње како треба лечити децу стару од три до шест месеци

Код мале деце (обично) се јављају ове болести: кашаљ, несаница, повраћање, пролив, затвор, огњица, непрестано плакање, назеб који обично долази од руку и ногу, нагло мршављење, општа слабост и глисте.

Прво ћемо почети излагањем о кашљу. Да не би дошло до појаве кашља дојиља не сме да узима сувише слану или масну храну. Пре него што дâ сису детету, обавезно млеко треба да прегледа; без тога не треба му да ти да сиса. Дође ли до појаве кашља, за његово сузбијање треба предузети следеће мере: прво, када се дете положи у колевку да спава треба му намазати прса и грло топлим говеђим лојем, и то највише што дете може да поднесе. Затим узми мајоран, изоп и жалфију, и добро их осуши на ватри; уситни их у прах и тиме посипај она места која си пре тога намазао лојем. Од овога лека кашаљ ће престати. — Када се догоди да дете не може да спава, намажи му ружиним уљем, соком од лоћике и љубичице чело, слепоочнице, део иза ушију, део под пазухом, руке и табане на ногама. Поред тога, узми сок од лоћике и белог мака и помешај га са женским млеком; тиме накваси крпу и стави му је као облог на чело. Потом узми слез и бели мак и скувај их у води, затим извади из воде, истуцај сасвим ситно и, пошто на то додаш сок од лоћике, женско млеко и мало сирћета, све заједно помешај: у то накваси крпу и стави је детету као облог на чело. — Уколико дете повраћа, онда узми мастику, бели тамјан, баусио, цветне листиће од руже, болус арменикус и селен; све то заједно иситни, а потом помешај са соком од метвице и боквице и са сирћетом, све док се не добије маса која се може користити као емпласт. Са њоме намажи две крпице: једну му постави на стомак, а другу на подбрадак. — Када дође до појаве пролива, узми баусио, суве цветове од [. . .] све то помешај и истуцај, затим додај мало сирћета и сока од метвице и боквице. Целу ову масу треба мешати све дотле док не постане погодна да се употреби као емпласт. И ову масу разастри на две крпице: једну постави детету на стомак, а другу на леђа. Поред тога окупај га у води у којој је пре тога била кувана камилица. — Ако дете има затвор и не може да дефецира, узми корен од купуса, изоштри га да буде танак као чеп, а потом га намажи свињском машћу и одозго га мало посоли ситном сољу; то увуци детету у чмар. — Када се догоди да дете има ватру, узми јечмено и пшенично

брашно, бело, црвено и жуто, и сандаловину. То мешај са сирћетом и ружином водицом док се не створи маса која се може употребити као емпласт. Са том масом намажи две крпе и једну му постави на стомак, а другу на крста. Поред тога узми сок од слачице и сабљичице као и јечмено брашно; помешај заједно док не добијеш масу погодну за емпласт. Затим узми крпу и ту масу пребаци на њу, па је постави на онај део тела где се отприлике налази јетра. — У случају да почну да му трну руке и да се тресе, узми две унце ружиног уља и једну унцу масла од нарда, помешај их заједно, и тиме му намажи руке и ноге, и чувај га од хладноће. — Уколико је дете слабо и мршаво, узми овчије ноге и главу, кувај их у води све док месо не почне да се одваја од костију, и у тој води га окупај више пута. Након тога намажи га машћу чије ћемо ти припремање описати. Узми восак, свињско сало и лој од овна, и то заједно истопи, па процеди кроз крпу. Знај да је ова маст веома добра. — Када се догоди да дете има глисте, онда узми пелин и брашно од нигеле, и то заједно истуцај и мешај, све док не добијеш масу погодну за емпласт. Затим распростри на крпу и ово постави детету на стомак, и то на оно место где се налази пупак. — Уколико дете пати од фраса и зато подрхтава у колевци, онда му намажи чело машћу од романике, а дојиља нека пије вино помешано са водом у којој су били кувани изоп и рута. — Ако дете непрестано плаче и дању и ноћу, намажи му чело са сржи из јелење кости.

7. ТОКСИКОЛОШКИ СПИС
(л. 160—166)

Овде почиње опис свих отрова који се употребљавају перорално

У својој суштини отрови имају двоструко дејство. Једном делују као отрови, а други пут као противотрови. Принцип деловања отрова је прво, а друго би било засновано на изазивању оштећења слузокоже са тешким некрозама унутар ткива. Ови се отрови на латинском језику зову лепуш маринуш, што на српском значи морски зец [?]. Они могу имати такву жестину да изгледа као да тело изнутра гори. Тако делује млечика. Отрови могу деловати и као наркотици и довести тело у стање неосетљивости. Тако делује опијум. Осим оваквог његовог дејства, може настати и сужавање или затварање дисајних путева, кроз које се удише или издише ваздух. Тако делују оловна једињења.

Деловање неких отрова је врло брзо и они одједном захвате цело тело, жиле, зглобове и природне отворе. Овакве последице може проузроковати и биљка која се зове дигиталис, као и њена смола. Корење ове траве слично је отровној гљиви нари [?], премда је то у ствари корен од шпиканардија. Међу осталим јаким отровима најгори су они од жучи лава који се зове леопард. Такође постоје отрови који делују на један орган. То су шпанске бубе (кантариде). Оне делују на мокраћни мехур, слично као што морски зец делује на плућа. Отрови који својим деловањем захвате цело тело зову се опијати (наркотици). Сама токсичност не убија човека, већ њена количина. Ако се узимају у дозвољеној количини, отрови представљају лекове, али када се хипердозирају, они су токсични. Неће наштодити толико њихова количина, колико њихово дуго задржавање у организму (акумулација). Понекад делују уништавајуће на све четири животне силе. Ако је организам здрав, а његове снаге непоремећене, отровани може добро да се зноји и да на тај начин, преко зноја на кожи, излучи отрове. Али, могу устребати и нека медикаментозна средства која разарају отрове, и њих ћемо ти описати. Поред наведених отрова постоје и они који се називају наркотици. Ти отрови нису јаки, тако да човек у почетку уопште не осећа њихово присуство у себи, а када их осети онда су се обично раширили по жилама и удовима, у шупљинама унутрашњих органа и по бронхијама. Такви отрови штетније делују у топлим него у хладним условима. Њихово деловање се може препознати једино тако што сваким даном све више сужавају дисајне путеве, због чега је експиријум и инспиријум отежан.

Због овога долази до појаве сипљивости и, као последица овога, до отежаног дисања. У оваквим приликама узалудно је свако лечење. Ти, лекару, када видиш да почињу да се затварају дисајни путеви, обрати пажњу на стање мокраће и пулса болесника. Ако му је мокраћа жута и прозирна, са густом пеном на површини жуте и црнкасте боје, а при томе му је пулс убрзан и јак, слично као за време огњице, ове симптоме прогностички треба сматрати дубиозним. У случају када се отрови прошире по свим органима у трбушној дупљи, а у жилама и око срца и стомака влада висока температура, под утицајем ових отрова у области стомака и срца нагомилава се крв, јер отрови имају афинитет према срцу. Природна топлота која је у срцу спречава доспевање отрова, и зато је мокраћа хладна. Ово је због тога што мокраћни мехур не садржи топлоту јер се она повукла у срце.

Ти, лекару, када видиш такву мокраћу и пулс, треба да знаш да постоји велика борба између срца и отрова. Зато је нужно да га брзо лечиш и то са лековима које ћемо ти описати. Гален, учитељ, говори да такви отрови неће наудити организму ако је он пун природних пнеума, већ само оном чије су пнеуме топле и разређене. Због овога је потребно доспеле отрове што пре евакуисати из организма, док постоји природна температура у срцу и стомаку, односно док отрови не доспеју у њих. Гален говори да су ти отрови слични оном зрневљу које позобају чворци и од њега не угину, јер имају уске дисајне путеве и немају природну топлоту. У овом случају отрови бивају разграђени и зато они не могу доспети до срца, јер су изгубили своју отровност за човека. Иако су дисајни путеви широки они се могу, као и природна топлота, брзо изменити и отрови окренути ка срцу, претећи да изазову смрт. Овде желим да споменем да се отровани може и сам излечити од тровања, дакле без помоћи лекара, само ако је сталожен и разуман. Што се тиче јетре, њена функција је врло селективна, због чега она може разграђивати само оно што одговара њеној функцији, али не и отрове. Због тога ће, ако они доспеју у њу, њено реаговање зависити од њихове природе, количине и јачине.

На присуство отрова не реагује само јетра, већ и жиле и други органи, као и отвори бронхија и остали делови тела од главе до ногу. Такође, постоји отровни паук, то је један ситан створ, али лекари не говоре да ли је животиња или звер, јер је веома ситан. Ако уједе човека док спава, овај неће ништа осетити. Ово ће моћи да препозна само на основу промена око места уједа, јер на том ће месту остати модрина величине педља. Може се десити, поред тога што не осети када га ујео, ако не обрати пажњу на место уједа, да и сутрадан не примети ништа. На ово може обратити пажњу само преко чињенице да ће га на месту уједа јако сврбети, и — што се више буде чешао — може се догодити да се на месту уједа створи рана са израженом некрозом. Зато треба около тога места намазати теријаком и исти му дати да једе. Гален тврди да шкорпија [?] и отровни паук имају исту природу, зато што и после уједа шкорпије такође помодри место уједа, слично као код уједа отровног паука.

Овде се говори о познавању токсичних особина отрова

Овде ћемо се осврнути на својства отрова и разлике у њиховој природи, тј. да ли се једу или пију, да ли се могу препознати симптоми који

се јављају после њиховог узимања, јер они углавном изазивају лакше и теже озледе, које су праћене некрозом ткива, унутра у телу, и симптомима општег карактера као што су пробадања по целом телу. Све то зависи не само од природе отрова, већ и од његове јачине и унете количине. Од ових од значаја је да се спомене арсеник, који се српски зове сулиман. Ако код болесног човека видиш да му из уста иде пара, да је сав врео, да му избија врућ зној, постоји црвенило у очима, велика потиштеност, и жеђ онда значи да је попио неки од поменутих отрова, јер клиничка слика одговара тровању са истима. Слични симптоми се јављају код особа које су се отровале са еуфорбијумом, услед хипердозирања истог. Ако се догоди да је дуго у бесвесном стању, и да уз то има јаку грозницу, онда знај да је пио оне отрове који се зову наркотици. Ако хоћеш да тачно установиш које је отрове узимао, ти му реци да ујутро поврати наште срца, а и ти да ништа ниси јео! Када помиришеш оно што је повратио, ако је пио много опијума, онда ће му избљувак мирисати на њега. А ти помириши и видећеш да ли је стварно опијум. У случају да оно што поврати смрди на трулеж, слично мртвом псу који се распада, онда са сигурношћу можеш сматрати да има у организму отров морског зеца, или да се отровао кантаридама. Ово можеш препознати и по начину самог повраћања. Када човек повраћа и после повраћања не може подигнути очи, нити гледати, онда значи да је појео или попио оловни оксид. Ако се ради о употреби ове врсте отрова, и поред тога што је он повраћен, после повраћања наступиће смрт. Исте ћеш симптоме приметити и код оних који су јели гипс или згрушану крв, пре дужег аремена. Слично ће се догодити и са онима који су јели покварено или устајало кисело млеко. Ако му случајно жаба уђе у стомак, што год буде јео јешће на силу, и осетиће му се задах из уста. Осим тога, код оних особа које су се отровале често постоји или грозница, очи су им изврнуте и што год гледају виде супротно; тако ако је нешто црно, њима се чини да је бело. У случају да дође до појаве ових симптома, онда ће болесник сигурно умрети. Ако су му очи упаљене, ако језик држи испружен напоље, ако испушта ветрове, облива га хладан зној, при чему му је пулс једва приметан, такав болесник тешко да може оздравити.

Овде се говори о лечењу оних који су се отровали

Ко хоће да лечи отроване људе не сме оклевати, већ треба да их лечи што пре може, док је организам још у снази, пре него што његова отпорност буде ослабљена. Пре свега треба обратити пажњу на стомак, и зато му одмах треба дати да попије маслиново уље помешано са топлом водом. Врло је корисно да се пре тога натера на повраћање. У случају да не може, подај му уље од сунцокрета са мало топле воде и кисели камен. Ако томе додаш још и мало [...] биће још боље. Ако све ове састојке немаш, онда му подај само уље помешано са водом. Добро би било и да му даш масло од крина помешано са мало топле воде, или гушчије сало, јер ће му то помоћи да што пре поврати. Треба му дати и друга средства за повраћање и умивати га. Ако видиш да не може да поврати, подај му да пије доста свежег млека. Почне ли после тога да повраћа, то је добар знак. Можеш му дати и ону воду у којој је кувано семе од коприве, помешано са машћу. Ово ће га надражити на по-

враћање или на чишћење, и тако ће уклонити отрове из желуца. — Такође добро делује на повраћање и ако пије свеже млеко помешано са маслом. У ове сврхе препоручује му се да пије чорбу у којој је кувано семе од лана, јер то помаже евакуацији отрова из желуца. — Такође је препоручљиво да му се даје да пије кувано слатко вино, као и ону воду у којој је био потопљен пепео од лозе. — Пошто видиш да је довољно повратио, и да се прочистио, подај му још и клистир. За ово употреби воду у којој је куван бели слез. Од ове воде узми шест унци, затим шест унци маслиновог уља, шест унци вина и шест унци животињског масла. У случају да се догоди да се после овога не прочисти, можеш поново употребити сва она средства која се препоручују у ове сврхе. — Корисно је да му се дају млечни напитци, а ако му не помогну онда му дај теријак са мало тера сигилате, јер они имају корисно деловање против отрова. Нарочито добро делују ако се дају у почетку болести, јер теријак има такву моћ да утиче на излучивање отрова и да надражује желудац. — Такође је од користи да се пије пепео од вижњике, помешан са исто толико праха од ловориковог зрна. У ову мешавину треба додати мало воде. — Исто тако је добра и мешавина од праха од тере стилате, помешане са мало праха од перунике и са мало маслиновог уља. — Добро је и помешати балсам са мало праха од исопа, дивље репе, са мало праха од белог, црног и дугачког бибера, копитњака и семена беле бунике. Од свега овога нека се узме по четири аксага. И по пет аксага цветова од деспића и пекмеза од грожђа. Десет аксага сене, шест аксага шафрана, и меда колико је потребно. Од овога треба направити електуарио, и пре него што узме да га пије у њега треба додати зрна од крупног боба. Ако немаш све те састојке онда му дај да пије прах од тере сигилате, и то увек у количини зрна крупног боба. Истина, ово је од мање помоћи него што се то постиже употребом горе споменутих мешавина. — Неки лекари су против употребе фецеса од петла, јер сматрају да се, ако се овај пије са вином или топлом водом, отрови не могу излучити, већ да то утиче на њихову кумулацију у организму. — Такође је добар сок од празилука, затим лишће од велике трске, као и лишће од [. . .], семе од баусије, рицинуса, лешници, суве смокве и руте, и то пошто се претходно истуцају и скувају са истом количином меда. Ово треба припремити на принципу електуарија и дати му да једе сваког дана колико хоће.

Од оних лекова чије дејство лекари хвале, навешћемо следеће. Мешавину припремљену од четири аксага мирисаве галанге и једног и по аксага измирна. Све ово треба скувати у слатком вину и дати му да пије. — У случају да приметиш да му је услед великог повраћања, високо скочила температура, подај му да пије снежницу (воду од отопљеног снега или леда), помешану са ружиним уљем; после тога остави га да повраћа. — Затим, корисно је ако спава, али не много. Све време препоручљиво је да неко буде поред њега, да га забавља, терајући га да се смеје или да виче. Пошто си све то учинио и уверио се да је заиста отрован и да са лечењем ниси успео да побољшаш стање код отроване особе, ти онда употреби оне лекове о којима ће бити говора у поглављу о отровима.

Ако га хоћеш правилно лечити ти можеш то спровести на два начина, и оба треба да познајеш. Прво што мораш знати то је о којим се

отровима ради, а друго што треба да знаш јесте која су њихова својства. При овоме најважније је да се има у виду, уколико се ради о отровима који су топлији, да они делују брже и изазивају јаче болове. Због тога, при лечењу оваквих случајева, мораш за лечење употребљавати млеко са додатком свежег крављег масла и бадемовог уља, као и кувано кравље масло. Ово му мораш дати да пије са водом или са вином, и то по свом нахођењу, било по два одједном или помешано све заједно, јер они ублажавају њихово штетно деловање. — Ако су отрови веома јаки, дај му да пије један аксаг камфора помешан са ружином водом, или са водом у којој је куван коријандер. Ако немаш то, а имаш снег или лед, онда му дај то. — Осим тога, припреми мелем од [. . .] и стави изнад [. . .] И по тим жилама ће бити велика хладноћа. — Такође је добро да му даш кравље млеко из којег је извађено масло, али пре него што му то даш да пије, охлади га. Ако му не буде боље после прописаног лечења, онда знај да је узео отрове који опијају, а у које се убраја и опијум, као и други који исто делују као и наркотици. Због свега овога мора му се дати теријак, помешан са смрдећим зељем и слатким вином. Исто је тако добар митридато помешан са теријаком и слатким вином. Такође се препоручује и електуарио [. . .]. Затим га изведи из куће у којој се налази, преобуци у друго одело, осим кошуље, и снажно му мажи трбух утрљавањем ружиног или бадемовог уља. Затим му стави у уста трску и дувај у њу, а главу му обриј.

Пошто сазнаш који је отров узимао, лечи га на начин који ћемо ти описати. Све то што ћемо ти описати углавном се односи на средства за повраћање отрова и за неутралисање њиховог деловања. У вези са овим ми смо описали много лекова и сви су добри. Свеже млеко са крављим маслом, или тера сигилата, као и многи други лекови које ћемо ти описати. Али, између свих лекова нарочито ћемо ти указати на један лек који се назива „народни лек". Када видиш да је неко попио отров, или да га је ујела шкорпија, а немаш при себи друго средство, не можеш му дати ништа боље од истуцаног белог лука помешаног са вином.

Овде се говори о простим (једноставним) лековима против отрова

Постоје лекови против отрова (антидоти), као и они који спречавају њихово доспевање до срца. Али пре него што они тамо дођу морају се прво у стомаку помешати са узетим отровом, да би контролисали његову токсичну моћ. Ти лекови су следећи: теријак, митридато, албедагар (?), и тера сигилата, а теријак се прави од ње, као и теријак који се зове дијасетрон. Гален наводи који од лекова са антидотским деловањем утичу на њихово излучивање из организма. Поред осталих, он препоручује да се узима вино у које су додати иситњени цветови и лишће од олијандра. — Затим, добро је и да се пије вино у које је додат истуцан прах од вење. — Такође, узми по три аксага амудена и његовог корена, две унце [. . .], затим три унце сока од дивљих јабука, две унце корена од [. . .] и две унце дивљег босиљка. Сваку компоненту посебно истуцај па онда све заједно помешај са истом количином меда ,и затим скувај као електуарно. Од овога му дај да пије са вином сваког дана колико год хоће. — Осим тога, узми по две унце семена од репе и вргања,

помешај, па затим све истуцај, и дај му да од тога пије са вином сваки дан по мало. — Исто тако узми по један аксаг ковиља, слеза, његово семе, цимета, и оцта од доброг вина. По два аксага лишћа од маслине и црвеног грашка; свако посебно истуцај, па помешај са исто толико меда и направи као електуарио. Ово му дај да пије по мало са вином, кад год хоће. — Корисно је да пије и сок од вирака. — Поред осталог, узми семе од баусије, смрдеће зеље и [. . .] и воду у којој је куван ким, галачеја, и семе од онога дрвета на којем се налази попков раст. Сваку количину истуцај посебно, помешај са исто толико меда, па скувај као електуарио: ово му дај да помало пије са вином кад год хоће. — Поред наведеног узми семе од дивљег попковог раста, крљежа и лишће од трске, истуцај све заједно, и од те му мешавине дај да пије по мало са вином, кад год хоће. — Осим тога стари су учитељи препоручивали и месо од дивље зебре. Њено је месо слано, и ако му га даш да једе, добро ћеш га очистити од отрова. Ово спада у ред врло активних средстава за излуза излучивање отрова.

Овде се говори о лековима који се добијају из руда

Стари учитељи су говорили да руде представљају камење у којима се налазе отрови. Међу тим камењем налази се једна руда слична камену, и она је црвена као корал. Ова руда садржи врло јаке отрове. Гален тврди да ако човек попије од ње, да га та количина отрова може усмртити, јер је она далеко јача од напела.

III

ТРАНСКРИБОВАНИ СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

1. ДИЈАГНОСТИКА

а) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПО ПРОМЕНАМА ПУЛСА

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) БЄСѢДА СѠТ(Ъ) ПОЗНАНІА БОЛѢСТИ, ПО ПИПАНІЮ ЖИЛЪЪ-НЪ НАИПРЪКО ПОЧИНІЄТ(Ъ) ГЛ[АГОЛАН]ІЄ І VПОКРАТА, ФІЛОСОФА:

[1а]

Ѣ҃ ИМЄ Б(О)ЖІЄ Г(ЛАГО)ЛЮТ҃ ИППОКРАТ(Ѫ) ФІ҃ЛОСОФ(Ѫ) ДА ѠНЇ КО(И) ХОТѢ҃ ВИДАТИ ВѢНѢТРѢНІЄ БОЛѢСТИ, НЕЗНАВШ(И), ѠНѣИ ВѢЛѢГЄ КОИ КАЖѢТ СЄ ИЗНѢТРА НАДВОРѢ ЗА ТѢЩЄ ВИДАЮ. ТОГО РАД(И) ТРѢБѢЄ ДА ЗНАМО ВѢЛѢГЄ ЖИЛНѢ. ПОНЕЖ(Є) СѢТ҃ БОЛЕСТИ КОЕХ(Ѫ) МОЖЕ ПОЗНАТИ ВРАЧ(Ѫ) ПИПАВШИ ЖИЛѪ. ТОГО РАД(И) ТРѢБѢЄ. ДА ЗНАМО[. . .] [ЗА]ЧТО Є ЖИЛА, И ЗАЧТО ПИ[ПАТИ][. . .] И ВѢ КОЕМѢ МѢСТѪ Ю ТРѢБѢЄ ПИПАТИ, И СА КОЮ РѢКѪ БОЛШЕ ЄС(ТЪ), И КАКО ТРѢБѢЄ МИСЛИТИ ЗА ЖИЛѪ, И КАКО ТРѢБѢЄ МИСЛИТИ ВРАЧЮ[. . .] СТОИ СР(Ъ)ДЦЄ, И КАКО ТРѢБѢЄ МИСЛИТИ ВРАЧЮ ПРѢМА БОЛНѪ: И ТАКОЖДЄ ТРѢБѢЄ МЫСЛИТИ ВЪ КОЮ РѢКѪ ТРѢБѢЄ ПИПАТИ ЖИЛѪ ѠНѢМѢ КОИ СѪ ПРѢТИЛИ, И ѠНѢМѢ КОИ СОУ МРѢШАВИ, И КОЛИКО ПОТРѢБѢЄ ПОСТАВИТИ ПРЪСТА НА ЖИЛѪ И КОИМ СЄ ЗАКОНОМ(Ъ) ТРѢБѢЄ ДОМИШЛЯТИ, И ТРѢБѢЄ ДА СЄ ДОМИШЛЯМО КОИМ(Ѫ)|| [. . .] ѢТА ѠТ(Ъ) ЄС(ТЪ)СТВѢНАГѠ, И ѠТ(Ѫ) НЕПРАВАГѠ [. . .] ПО [1б]
ВѢЖИ ѠТ(Ъ) ПРАВАГО ЗАКОНА, И ѠТ(Ѫ) НЕПРАВАГѠ [. . .] ПО ВѢДЕТ(Ѫ) РАЗЛИКА ВѢ ПОЧЕТѢКѢ БОЛѢСТИ, [. . .] БОЛѢСТИ, И КАКО ИХ(Ѫ) ТРѢБѢЄ СѢДИТИ И ЧЄ[. . .] ѠНАИ Д(Ѫ)НѢ ЄГДА ВРАЧ(Ъ) НАДА ЄРѢ КІЄ БОЛНѪ ЧЛѠ[ВѢКѪ] [. . .] И ѠПОКОЄНЇЄ, И КАКО ИХѢ ТРѢБѢЄ СѢДИТИ [. . .] Ѫ, ИЛИ НА ЖИВѠТѢ : +

СѠТ(Ъ) КРЄНІЄНЇЯ ЖИЛЪЪ:

[. . .] ПРОТИВ(Ъ) ѠНОГАИ ЧТО Г(ЛАГО)ЛЕТ҃ ИППОКРАТ(Ѫ) ЄС(ТЬ) КРЄ[ПЛЕНЇЄ] СР(Ѫ)ДЦА И ВСѢХ(Ѫ) ЖИЛѢХ И ЧЛАНѠВѢХ. НѢ ЗДЄ ЄСТ(Ѫ) ВЕЛИКО [Г]ЛАГО[ЛАНІЄ]. ПОНЕЖ(Є) ЖИЛА НЕ КРЄНЕТ СЄ ІАКОЖ(Є) СР(Ъ)ДЦЄ, ЗАНЄ СР(Ъ)ДЦЄ КРЄНЕТ СЄ ЄДНѪЩИ А ЖИЛА ИСТО КРАТ(Ѫ) И СР(Ъ)ДЦЄ НЕ ИМАТ(Ъ) ѠНОИ ЄС(ТѢ)СТВО КОЄ ИМАЮ ЖИЛѢ, И ПАКЫ ЄС(ТЪ) СР(Ѫ)ДЦЄ МНОГО ДАЛЕКО ѠТ(Ѫ) ЖИЛѢХ, ГДЄ ТРѢБѢЄ ПИПАТИ ЖИЛѢ. НѢ СЇЄ ТИ СМ(О) РЕКЛИ ТЕКІЄ ДА ЗНАШѢ ЧТО ЄС(ТЪ) ИСТИНА, И ЧТО НѢСТѢ : + И ДА ЗНАШ(Ѫ) КАКО ИМАТѢ СР(Ѫ)ДЦЄ ВѢ СЕБѢ ЖИВѠТНЇИ Д(Ѫ)ХѢ, ТАКО НИМѢ ЖИВѢ В'СЄ ТѢЛШ И ЖИЛѢ. И СР(Ѫ)ДЦЄ ЄС(ТЪ) ПОДОБНО ДРѢВѪ ЗЕЛЕНѪ, ПОНЕЖ(Є) МНОГАЩИ ДѪНЄ(ТѢ) МАЛѢ ВѢТРѢ, И КРЄНЕТ(Ъ) ЛИСТВЇЄ ЧЕСТО, И ДРѢВѠ СТОИ СМИРѠМ(Ѫ). И ПАКЫ ДѢХНЕТѢ ПОВЕИКѢ ВѢТРѢ, И КРЄНЕТ СЄ ЛИСТВЇЄ СѢ ГРАНАМИ, И ДРѢВѠ КРЄНЕТ СЄ ЛИХО МАЛШ. И ПАКЫ ДѢХНЕТѢ ВЕЛ'МИ ВЕЛИКѢ ВѢТРѢ, И КРЄНЕТ СЄ ЛИСТВЇЄ И ГРАНЇЄ

и дрⷦкw. Нѫ аще и кренет се дрⷦкдw еднwм(ѫ) или двaщи; а листвїе и гранїе и сто крат(ѫ), и тога рад(и) г(лаго)ахѫ да жила ѥс(тъ) движенїе ср(ѫ)дца. Понеж(е) егда ср(ѫ)дце ѕмрет(ѫ) [2a] жила не может се ни еднwм(в) кренѕти, понеж(е) кр[. . .] сѫтварает се wт(ѫ) живwтнаго д(ѕ)ха кои по жила[. . .] храни иⷯѫ, и чини иⷯ(ъ) кренѕти. И того рад(и) р[. . .] по неж(е) не чинитѫ кренѥнїе ср(ѫ)дца кренѕт се жи [. . .] понеж(е) кренѥнїе ср(ѫ)дца и жилъ нъ съслагаетъ заедно [. . .] зане ср(ъ)дце ѥс(тѫ) далеко wт(ѫ) жилѫ. И аще кренѕт се жиле с [. . .] вwтнаго д(ѕ)ха кои прⷦвываетѫ вѫ ср(ѫ)дцѕ, не кренѕт се [. . .] wт(ъ) ср(ѫ)дца, нѫ ѥдно и дрѕго вїсе ѥ еднw. И да знаш(ѫ) по[неже] многаши кренет се жила wт(ѫ) много димwв(ѫ) кои сѕтѫ вѫ иетрⷦ, кои затворетѫ проходⷦ и не дадѕ доки живwтномѕ д(ѕ)хѕ вѫ жиле, лихо своиwм(ѫ) ѕсилостїю и трѫпкостїю за дѕше жилⷦ, и чинⷦ ихъ работати и тѕжити выше мⷦрⷦ. нъ вїсе тои живwтнїи д(ѕ)хъ работа : +

СѪТ(Ъ) ЧЕТИРѢХЪ КРЄНІЄНІЯ :

Да знаш(ѫ), понеж(е) сѕтѫ.д. кренѥнїа. Єдинъ[. . .] иманїе д(ѕ)хѫ, дрѕго ѥс(тѫ) пѕщенїе д(ѕ)хѫ, третїе ѥс(тъ) затискиванїе ср(ѫ)дца, четврⷯто ѥс(тъ) разширенїе ср(ѫ)дца : —
И что ѥсмw г(лаго)лали, егда кренет се ср(ѫ)дце, тад(а)и се кренѕ жилⷦ, право смw г(лаго)лали. Понеж(е) егда има чл(о)вⷦк(ѫ) острѕ wгницѕ, или прⷦwстрѕ, ср(ѫ)дце горит(ѫ) емѕ wт(ѫ) велике врѕкинⷦ, и wнаи врѕкина ходи по жилахѫ, и чинит(ѫ) кренѕти жилⷦ. Да егда ѥс(тъ) тако и право смо г(лаго)лали: и что смо рекли да не кренѕт се жилⷦ wт(ѫ) кре [. . .] [2b] смо рекли. Понеж(е) многаши егда ѥс(тъ) чл(о)в(ⷦ)кѫ, [. . .] ет се а ср(ѫ)дце стои смирwм(ъ) и чл(о)в(ⷦ)кѫ рⷦдⷧко ѕсди [. . .] бые, чеще нежели wнѫ ѕздише и прїемлет(ѫ) [. . .] wт(ѫ) четирⷦхъ вещи, кое чинⷦ кренѕти [. . .] да знашѫ, понеж(е). д. вещи чинⷦтѫ кренѕти, [. . .] прⷯво ѥст(ѫ) ѥс(тѫ)ствѫнаа врѕкина, дрѕго ѥст(ѫ) ти [. . .] третїе, ѥс(тъ) д(ѕ)хѫ, или димѫ, четврⷯто ѥс(тъ) [. . .] твореніе. Понеже г(лаго)летѫ Галїенw фїлософ(ѫ), [. . .] [ѥстѫств]наа врѕкина вїсе сѫтвореніе тⷦкла wживлает(ѫ) [. . .] тѕдѫ ѕмрътвитѫ, нѫ добро ѥс(тъ) да г(лаго)лемо, что ѥс(тъ) истина. Аще и wживлаетѫ ѥс(тѫ)ствѫнаа врѕкина, нѫ без(ъ) сѕда не можетѫ быти, врⷦ бы чл(о)в(ⷦ)кѫ изгорⷦлѫ, нѫ сѕд(ъ) wнѕи врѕкинѕ спод(о)блаетѫ, и сѕд(ѫ) безѫ врѕкинⷦ нⷦс(тъ) врⷦдѫн(ѫ) ница : +

ПРИТЧА :

Гледаи чл(о)в(ⷦ)ка мр(ѫ)тва сѕден(ѫ) ѥс(тъ), нѫ вїсе тⷦлw иматѫ како чл(о)в(ⷦ)кѫ, нѫ нⷦс(тъ) волан(ѫ) ничим(ѫ) кренѕти, зане ѥс(тъ) пошлѫ д(ѕ)шевныи д(ѕ)хѫ надворѫ и живwтнїи и ѥс(тъ)ствѫнїи. Того рад(и) понеж(е) ѥс(тѫ)ствѫнⷦ врѕкинⷦ; врⷦ ѥс(тѫ)ствѫнаа врѕкина ѕтопли крѫвѫ вѫнѕтра ѕ жилахѫ и вѫ ср(ѫ)дцѕ, и ср(ѫ)дце живw ѥс(тъ) и вїсе жилⷦ, и вїсе тⷦлw. да ѥгда ѥс(тъ) тако и право смо г(лаго)лали, понеж(е) ѥс(тѫ)ствѫнаа врѕкина wжидаетѫ тⷦлw: +

: + СѢТ(ЪІ) ПОШЪСТЕІА КЪ БОЛНѪ ЧЛ(О(Е)Ѣ)КѪ НАИПРЪКѠ : +

Vппократ(ѫ) г(лаго)летъ, єгда погнеш(ѫ) кѫ болнѫ чл(о)в(ѣ)кѫ наипрѣвѡ, немои на ѡнаи час(ѫ) пипати жилѫ ни сѫдити, понеж(є) многаци прѣкварает се врач(ѫ) такои пипавши||жилѫ и сѫдивши. Понеж(є) єгда до [3а]
[. . .] на ѡнаи час(ѫ) жилѫ, не може ю добрѣ сѫдит[и] [. . .] нес(тъ) ходеки догде не ѡт(ъ) почине, и жилѣ мѫ се тре[сѫ]. И пакы болнїи єгда видитѫ врача, или весели [. . .] га хощетѫ сѫдити на добрѡ, или страши [. . .] не ре(ч)етѫ скончати се хощеши. Того рад(и) тр(ѣ)вѫет(ъ) [вра] чю да се домышлѧ да разговори болна : + И многа[ци(и)] вѫд(ѫ)тѫ дошли дрѫзы чл(о)в(ѣ)цїи да видет(ѫ) болна, и вѫдет се врач(ѫ) срамовалѫ, или болнїи, и не вѫдетѫ могалѫ сѫдити жиле: И ты врачю чѫваи се, немои да ти се крене ср(ѫ)дце лакомости рад(и), или добитка рад(и), нѫ вѫди веселѫ и мѫдрѫ и немои гледати ѡногаи болна женѫ или дѫшерѫ да се ѡн(ѫ) не зловоли. Понеже мѫ хощетѫ быти хѫгіе неж(є)ли ѡнаи болѣстѫ, и не вѫдеш(ѫ) моглѫ по жиле познати болести, лиѫо трѣвѫе да мѫ гледишѫ ѡбразѫ, и да га разговараш(ѫ): —
И вижд(ѫ) мѫдрїимѫ закономѫ аще можешѫ извадити, ѡт(ѫ) него, єда нес(тъ) ѡт(ѫ) кого вѫзималѫ билїе, или єда га сѫнѣ кѡм(ѫ) травѡм(ѫ) ванѧли варившї ю вѫ водѣ, и, мысли несѫ ли били ѡнѣки травѣ сѫпротивѫ нес(тѫ)ства его, и аще ѡн(ѫ) вѫде(тъ) таѧлѫ и ты мѫдрїимѫ законѡмѫ гледи по кѫкіе єда вид(и)шѫ нѣкѫ травѫ, и с противѫ ѡнога и что вид(и)шѫ нѣкѫ травѫ, и с противѫ ѡногаи что вид(и)шѫ пипаи жилѫ и сѫди, и реци немѫ ево что тїе. Понеж(є) аще видитѫ да си ѫгодилѫ тако
и ти хощетѫ|| [. . .] агг(є)лѫ кѫ немѫ, и да би мѫ ре [. . .] щеши: И сїе ти [3б]
г(лаго)лю єгда пипашѫ [. . .] да простертѫ рѫкѫ и да ю не дрѫжи крѡто, [. . .]
а би: и, наипрѫвѡ неж(є)лї ю пипаш(ѫ), прашаи га [. . .] врѫхѫ ѡнѣки рѫке, и аще ти реч(є) да є спалѫ врѫх'[. . .] аи се немои мѫ пипати жилѫ, понеж(є) не вѫдешї ю [. . .] лѫ наки ни малѡ. И вѫдешѫ га сѫдил(ѫ), за мрѫтва : —
[. . .] чѫваи се да ѡн(ѫ) не стиснетѫ прѫстѫ, ни да прострет(ѫ) длanѫ, лиѫо да дрѫжи слабо рѫкѫ како да не бы была нѣгова : +

СѢТ(ЪІ) ПИПАНІА ЖИЛЪ ДЄСНѠМ(Ъ) РѪКѠМЪ :

Десною рѫкою трѣвѫе пипати жилѫ, понеж(є) десном(ѫ) рѫкѡмѫ болше можешѫ чѫти, и четирмїи прѫстмїи трѣвѫе да пипашѫ жилѫ, понеж(є) нѣс(тѫ) за доста, пипати єднѫм(ѫ) прѫстѡм(ѫ) или двѣма. Заніе многаци єгда пипа жилѫ врачѫ, пѡд(ѫ) двѣма прѫстїю ѡсѣкіа добрѣ, и под(ѫ) двѣма мъніе. заніе многаци вѫдет(ѫ) жила слаба и не может(ѫ) бити до конца. И многаци трѣвѫе притисковати прѫстмїи жилѫ моцнѡ, понеж(є) сѫтѫ мнозыи кои имают(ѫ) рѫкѫ месната, и жила им(ѫ) вѫдет(ѫ) глъбоко, того рад(и) трѣвѫет(ѫ) притисковати прѫстми рѫкѫ моцнѡ, да ю вѫдеш(ѫ) чѫлѫ добрѣ.
И мнозѣмъ нетрѣвѫе притисковати єре сѫ мрѫшави, и кажетѫ им се жила надворѫ, тог(о) рад(и) лиѫо да ю дотъкнеш(ъ) прѫстмїи хощешї ю чѫти добрѣ: —

[4a] ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) СѫЖДЄНІЯ ПО ЖИЛЄ :

Ты врачю кои пипаш(ѫ) жилѫ г(лаго)лю ти, . . . снымити рѣкѫ и сѣдити, догде не пипашѫ де[. . .] законѡм(ѫ) видишѫ да вїе векма шнѣмѫ законѡм(ѫ) сѣди [. . .] многащи пипаш(ѫ) жилѫ, и пѡд(ѫ) прѫстми хощет(ѫ) быти [. . .] крапа слабо или петѫ кратѫ; и ѣко, двадесети кра [. . .] и шноі слабо не трѣвѣе сѣдити лиχо шноі ѣко: —
И аще быетѫ четири кратѫ ѣко, или пет(ѫ) крат(ѫ), и множицею слабо, не трѣвѣе сѣдити шноі ѣко, лиχо шноі слабо. И того рад(и) г(лаго)лемо да сѫ шт(ѫ) много рѡждѡв(ѫ) жилѫ. Ѫ наипрѫвѡ трѣвѣе да гледимо ѡ четирѣхѫ. Прѫво ес(тѫ) велика жила, дрѣго ес(тѫ) мала жила, третїе ес(тѫ), коіа често бые, четврѫта ес(тѫ) коіа рѣдко бѫїе. Велика жила сѫтварает се шт(ѫ) великѣ врѣкинѣ, коіа сѣши ес(тѫ)ствѫнѣю мокриню, и ср(ѫ)дце не может(ѫ) трѫпѣти толикѡи врѣкинѣ, и теглит(ѫ) кѫ себѣ χлад(ѫ) сѫ великою сѫилостїю да не изгори, и того рад(и) сѫтварает се великаа жила: Мала жила сѫтварает се шт(ѫ) стѣда, понеж(є) стѣд(ѫ) погѫет(ъ) около ср(ѫ)дца и по жилаχ(ѫ) и ср(ѫ)дце затискѣет се и не потрѣвѣетѫ немѣ теглити д(ѫ)χѫ кѫ себѣ, и не трѣдит се толикои, [. . .[рад(и) ес(тѫ) мала жила. Жила коіа често бѫїе, сѫтварает се шт(ѫ) сѫχотѣ ср(ѫ)д(ѫ)чнѣ, и ср(ѫ)дце теглитѫ кѫ себѣ мокриню сѫ великою сѫилостїю, и того рад(и) честа ес(тѫ) и тѫнка. И сїа жила г(лаго)лет се дїашколен(ъ). Зане ѥгда разѫширит се ср(ѫ)дце г(лаго)лет се дїашколен(ѫ) и ѥгда
[4б] затворит се г(лаго)лет се шишколен(ѫ). И шнаи жила || [. . .] ср(ъ)д(ъ) чнѣ мокриние. Понеж(є) [. . .] χлади врѣкинѣ и сѫχотѣ, и ср(ѫ)дце [. . .] тѣготе, и того рад(и) рѣд'ко бые [. . .] четирмїи прѫсти и быетѫ крѣпко. ет се велика жила. И аще бые тѫнко под(ѫ) [. . .] стмїи, г(лаго)лет се тѫнка жила. И аще быетѫ [. . .] в'сѣмїи прѫстмїи, г(лаго)лет се честа жила. И аще [. . .] сѫ редко под(ѫ) в'сѣмїи прѫстмїи, г(лаго)леет се рѣдка жила.

СѢТ(Ъ) НЄСЪЛОЖЄНІЯ ЖИЛѢ СЪ ІЄС(ТЪ)СТЄ(Ъ)НСѠМ(Ъ) ВЄЩТЇЮ МНОГАЩИ :

Да знашѫ понеж(є) жила, не сѫлагает се сѫ ес(тѫ)ствѫнѡмѫ вещїю многащи, и нѣколикащи не сѫлагаетѫ сѫ шнѣми вещ'мїи кое сѫ близѫ ес(тѫ)ства, и сего рад(и) не сѫлагаетѫ сѫ ес(тѫ)ствѫнїими вещмїи, понеж(є) дѣтца млада имают(ѫ) много мокриние, и аще бы вила ѫдарала жила сѫпротивѫ ес(тѫ)ства, лѫг'ко би ѫдарала мокриние ради. Ѫ зане дѣт'ца често ѣдѫтѫ, тере имѫ ес(тѫ), плѫнѫ стомаχѫ и того рад(и) бие жила ѣко, понеж(є) трѫдет се дѣтца често сопѫки. И такожде того рад(и) сопѫ, понеж(є) имаютѫ ѫске дѫшнїке и проходе, и того рад(и) трѣвѣе да често теглетѫ кѫ себѣ д(ѫ)χѫ, И шнїи чл(о)в(ѣ)цїи кои сѫ млади, не быетѫ имѫ жила сѫпротив(ѫ) ес(тѫ)ства, понеж(є) вещє врѣкинѫ и сѫχотѫ имаю. И аще би била ѫдарала сѫпротивѫ, танка бы била, и честа нѫ понеж(є)
[5a] имаю широке дѫшныке и проходе срѫдѫчнѣ, || и поемлет(ѫ) ср(ѫ)дце свободно д(ѫ)χѫ кѫ [. . .] имаю дезелѣ жилѣ, и ѣкие и рѣдко бию

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) РАЗЛѪЧЄНІЯ ЖЄНСКѢЫХ(Ъ) ЖИЛЪ:

Женѫские жилѣ разликие сѫтѫ. И ѥгда женаχѫ [. . .] дадѣте прїими, много ес(тѫ) плаχа жила и ѣка, и паки ѥгда прїиметѫ дѣте, ес(тѫ)ствѫна

крѣвѫ дрѫжит се [. . .] въ ложеснах(ъ), и сварѝ се ѥс(тъ)ствѫнѣ вр҃кинѣ рад(и) и сътворит се сѣме и шт(ъ) тогаи сътворит се дѣте, и того рад(и) ѥс(тъ) велика жила и тѫка. И многаџи сътворит се мала жила, понѥже дѣте почнѣтъ расти, въ трѣбѫхъ. и шт(ъ) шнѣи крѣви ѥс(тъ)ствѫнѣ иматъ хранѫ скозѣ пѫпакъ, и велика вр҃кина ѥс(тъ) и того рад(и) сътварает се жила мала и честа того рад(и) трѣбѫе теглити ср(ъ)дцѫ и жиламъ къ себѣ хладъ да не изгоритъ дѣте шт(ъ) велике вр҃кинѣ. И такожде сътварает се жила честа и плаха, понѥж(е) в'сакыи д(ъ)нъ исплѫнѭет се трѣбѫх(ъ) векма и ложесна и ложесна и затискѫет се живштїи д(ѫ)хъ кои ѥс(тъ) въ ср(ъ)дцѫ, и того рад(и) сътварает се жила честа и плаха. И такожд(е) жилѣ женскѥ имаю быти манѣ и рѣгѥ нежели мѫжскѥ, мокротѣ ради. нъ кое сѫ замашнѣ шт(ъ) подавна, слабѣ сѫтъ и немогѫтъ теглити д(ѫ)хъ къ себѣ на ѥднъ кратъ колико потрѣбѫе || зде начнет [. . .] къ себѣ [. . .] [5б]

ЗДѢ ПОЧНЕТ МѢЖДѪ СѪНѢМІИ, КОИ СѪ ПРѢТИЛИ И МРЪШАВИ :

И да знаш[ъ] междѫ шнѣмїи кои сѫ прѣтили, и междѫ шнѣми кои сѫ [мрѫша]ави. Ѣъ прѣтилѣхъ чл(о)в(ѣ)цѣхъ вѫсегда ѥс(тъ) рѣ [. . .] флеѿмѣ ради И въ мрѫшавыихъ(ъ) чл(о)в(ѣ)цѣхъ вѫсегда ѥс(тъ) сѫха и тѫнка сѫхотѣ ради. И шнїи кои имаю ѥдъ, [. . .] џеи биѥ жила често вр҃кинѣ и сѫхотѣ ради ср(ъ)д(ъ)чнѣ : —

И шнїи кои имаю много мокринѥ, дебела имъ ѥс(тъ) жила и рѣдко быѥ. И шнїи кои имаю великъ ствдъ мала имъ ѥс(тъ) жила и рѣд'ко виѥ. И шнїи кои имаю маланхолїю тнъка имъ ѥс(тъ) жила и рѣд'ко виѥ. И шнїи кои имаю много флеѿмѣ, дебела имъ ѥс(тъ) жила нъ вел'мїи рѣдка. И шнїи кои имаю многѿ крѣвїи дѣбела имъ ѥс(тъ) жила и тѫка. и вел'ми често бъіе. И шнїи кои имаю тѣскне прѣси често имъ бъіе жила сѫ великѿм(ъ) плаховстїю нѣ толикои сѫхотѣ ради колико тѣскотѣ прѣснѣ рад(и) : —

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѪТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІА ЖИЛЪ МНОГЪІИХ(Ъ) ѢЕЩИ РАД(И) КОѢ НЕ ПРИЛАГАЮТЪ ИСПРОТИѢ(Ъ) ѤС(ТЪ)СТВА :

Разликѫю жилѣ многъіихъ вещи ради кое не прилагаю сѫпротивѫ ѥс(тъ)ства и швѣ сѫ шнѣки вещи: въздѫх(ъ). ѣстїе. питїе. наипрѣѿ ѥгда иматъ бити злъ въздѫх(ъ), тада ѥс(тъ) вр҃щъ и сѫхъ. и шнѥго сътварает се жила честа и дебела понѥж(е) вѣси да въ лѣтѫ ѥс(тъ) въздѫх(ъ) вр҃щъ и сѫхъ, тере штвори жилѣ || и ср(ъ)дце и шнаи зліи въздѫх(ъ) погѥт(ъ) къ самїимъ жиламъ и того ради биѥ чеще. Жила въ зимѣ рѣдко бъіе и тѫн'ко. понѥж(е) ствдъ и влага и крѣвѫ бѣжитъ шт(ъ) жилъ къ ср(ъ)дцѫ, и затискѫют се в'се жилѣ. И того рад(и) ѥс(тъ) рѣдка и тѫнка. И г(лаго)лѥтъ Галїенѿ како можетъ бъіти такои, вѣси понѥж(е) веще крѣви сътварает се въ зімѣ, и веще ѥс(тъ) вр҃ща и веще длъга ноща ѥс(тъ). И веще скоро можетъ пробавлѭти. И паки се чл(о)в(ѣ)къ не шпоти толикои въ зимѣ коликои въ лѣтѫ и тогаи рад(и) чл(о)в(ѣ)къ веще шпрѣтилѣ въ [6а]

зимѣ. да егда ѥс(тъ) такои, трѣбѣе да мѕ чеще бѣіе жила и ѣче. Нъ г(лаго)лѣетъ иппократъ, трѣбѣси зимнїи прѣтили сѣтъ и врѣщи. того рад(и) понеж(е) сѣтъ жилѣ стиснѣте зимѣ ради. Занѥ вѣси да сѕ зимѣ стѣденѣ рѣке и ногѣ, понеж(е) шт(ъ) нїихъ(з) бѣжи кръвъ зимѣ ради. и где нѣс(тъ) кръви мала иматъ бѣіти жила. да егда ѥс(тъ) такои, право смо г(лаго)лали : —

Жила прѣмѣкнѣет се ѣастїа ради, и питїа ради. И шт(ъ) много ѣастїа и питїа бие жила често, понеже стомахъ(з) ѥс(тъ) плънъ, и неможетъ провавлѣати скорѡ. Занѥ видимо в'сакъіи д(з)нъ егда ѥс(тъ) ѣалъ ч(ло)в(ѣ)къ бѣіше мѣрѣ или пилъ, не можетъ слободнѡ поимати д(ѕ)хъ къ себѣ, ни пѕстити надворъ ни добрѣ г(лаго)лати, ни добрѣ ходити ѣастїа и питїа ради. И шт(ъ) тогаи сѣтварает се врѣщ(з) ѥс(тъ)ствънїи д(ѕ)хъ
[6б] и живѡтнїи.|| И такожде прѣмѣкнѣют се жилѣ шт(ъ) спанїа, понеж(е) многаци спи чл(о)в(ѣ)къ веще неж(е)ли потрѣбѣе и шт(ъ) шногаи спанїа провавлѣает се. Нъ егда провавлѣает се веще неж(е)ли потрѣбѣе сѣшит се ѥс(тъ)ствъна мокрина шт(ъ) великіе мокрине. и ср(ъ)дце гѡритъ и сѣши стомашню мокрину, и шт(ъ) тогаи сѣтварает се тънка жила. Понеж(е) вѣси да многаци спи чл(о)в(ѣ)къ выше мѣрѣ, и вѣдет(з) кошм(з) годѣ хали нѡм(з) покривенъ врѣхъ ѕста, и егда провѣдит се хоцет(з) видѣтишнѣи паръ на халинѣ кога мѕ изъшла изъ ѕста. И мнозыи сѣтъ сѣжденіи егда въстанѣтъ шт(ъ) спанїа, стомашне врѣкинѣ ради : —

И могаци прѣмѣкнѣет се жила димѡвъ ради. Занѥ егда ѥс(тъ) димѡвъ веще неж(е)ли потрѣбѣе, гнивѣтъ самїи междѕ собѡм(з). и досаждаютъ стомахѕ и иетрѣ, и горе. и того рад(и) вѣдетъ жила плаха. И такожде сѣтварает се жила танка шт(ъ) многѡ вдѣнїа занѥ ктѡ много вдитъ не можетъ добрѣ провавлѣати, и шстае въ стомахѕ мокрина шцтѣна, и того рад(и) вѣдет(з) жила тънка и рѣдко бие мокрине ради. И такожде прѣмѣкнѣет се жила залишна работанїаа ради. Понеж(е) егда работаетъ чл(о)в(ѣ)къ бѣіше мѣрѣ, в'се тѣлѡ кренет се. И како се тѣлѡ
[7а] кренѐ, такои кренет се|| и д(ѕ)шевнїи д(ѕ)хъ, и ѥс(тъ)ствънїи и живѡтнїи. нъ веще кренет се живѡтнїи д(ѕ)хъ, неж(е)ли ниединъ. понеж(е) шт(ъ) велике работѣ много прїемлет(з) ср(ъ)дце врѣкинѣ и често тегли д(ѕ)хъ къ себѣ и пѕща. и шт(ъ) честа тегленїа и пѕщенїа, бѣіе жила често и плахѡ : —

И шт(ъ) покоа вѣдетъ мала и покоина понеж(е) иматъ ѥс(тъ)ствънѕ врѣкинѕ и подобнѕ мокрину : +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(ЪІ) ОНѢХЪ КОИ ЗЛОВОЛѢТЕСЕ САМІИ СѢТ(ЪІ) СЕБѢ, ИЛИ КАРАЮТ СЕ СЪ ДРѢЗѢМІИ :

Ѣъ шнѣх(з) кои зловолет се самїи шт(ъ) себѣ, нл(и) карают се съ дрѣзѣми, или кою имают(з) жалостъ нъ любо, кое вѣдет(з) шт(ъ) сїихъ. И шнаи кои иматъ злѕ волю сам(з) въ себѣ, имат(з) жилѕ честѕ и палхѕ. И шнїи кои сѕ сѫдити, имаю жилѕ ѣакѕ и дебелѕ. И да знашъ егда чл(о)в(ѣ)къ сѫдит се велика мѕ врѣкина догиет(з) къ ср(ъ)дце, и живѡтнїи д(ѕ)хъ кренет се бѣіше мѣрѣ, и не может(з) стоѣати къ иединѣмъ мѣстѕ, нъ прѣжит се къ жилам(з) далеко и моцно сѣгрѣетъ кръвъ по жилахъ, и досладит(з) ѥс(тъ)ствънѡм(з) д(ѕ)хѕ велике врѣкинѣ ради. да егда ѥс(тъ) такои право смо г(лаго)лали да мѕ вѣдетъ, жила честа и плаха:

И аще расрѫдит се сѫ дрѵгѣим(ѫ) чл(о)в(ѣ)ком(ѫ), трѣбѵе да вичє каравши се сѫнимѫ, и шт(ъ) оногаи викан҃ıа и зловолиен҃ıа трѣбѵе да размѵтит се емѵ д(ѵ)шевн҃ıи д(ѵ)хѫ кои вѫ мозгѵ прѣбѫива. и шт(ъ) тога размѵтит се ıес(тѫ)ствѫн҃ıи д(ѵ)хѫ кои вѫ ıетрѣ прѣбѫива, и живштн҃ıи || д(ѵ)хѫ [7б]
кои вѫ ср(ъ)дцѵ прѣбѫива, и все тѣлѡ размѵтит се и шнои размѵщен҃ıє ходи по жилахѫ, и того рад(и) бѵдет(ѫ) ıака жила и дебела. понеж(є) трѣбѵе да работа ср(ъ)дце и плюща тегл҃ıен҃ıа рад(и) хлада кѫ себѣ. по неж(є) не можетѫ тегл҃ити на ıед[и]нѫ кратѫ лихо често тегли и того ра(ди) бѵдет(ѫ) жила честа. и шт(ъ) весел҃ıа, онои движен҃ıє ср(ъ)дца, не г(лаго)лет се зло, понеже движет се шт(ъ) сѫгрѣан҃ıа ıес(тѫ)ствѫнаго д(ѵ)ха. нѫ под(о)бно сѫгрѣıе того рад(и) бѵдетѫ жила бръза и плѫна, понеж(є) помагают(ѫ) .д. вещи. Прѫвоıес(тѫ) д(ѵ)шевн҃ıи д(ѵ)хѫ, кои шкрѣпи в’се жилѣ дрѵго ıес(тѫ) живштн҃ıи д(ѵ)хѫ кои весели в’ се жилѣ и проходѣ, и члановѣ трет҃ıє ıес(тѫ)ствѫн҃ıи д(ѵ)хѫ кои сѫгрѣетѫ ср(ъ)дце под(о)бн҃ıим(ъ) законѡм(ѫ). четврѫто ıес(тѫ) крѫвѫ сама шт(ѫ) себѣ коıа храни и шкрѣпи.—

И тогаи рад(и) г(лаго)летѫ иппократѫ, често в(є)сел҃ıє штлѫсти месѡ. да єгда ıес(тѫ) такои, ıраво смо г(лаго)лали, зане шт(ъ) весел҃ıа бѵдетѫ жила бръза и плѫна: шт(ъ) жалости бѵдет(ѫ) жила рѣдка и мала и слаба. того рад(и) ıегда ıес(тѫ) чл(о)в(ѣ)кѫ жалостнѫ ср(ъ)дце мѵ ıес(тѫ) затворено и ıес(тѫ)ствѫна ıес(тѫ) врѵкина ѡслабѣкла и такожде ıес(тѫ) ѡслабѣклѫ д(ѵ)шевнѫı д(ѵ)хѫ кои вѫ мозгѵ прѣбива и живштн҃ıи д(ѵ)хѫ кои ıес(тѫ) вѫ ср(ѫд)цѵне имат(ѫ) добрѵ хранѵ затворен҃ıа ср(ѫ)д(ѫ)чнаго ради. Понеж(є) єгда не имат(ѫ) ср(ъ)дце добрѵ хранѵ, тадаи ıес(тѫ) живштн҃ıи д(ѵ)хѫ мал(и) и рѣдкѫ и слабѫ да ıегда ıес(тѫ) такои право смо г(лаго)лали: Понеж(є) || єгда ср(ъ)дце ıестѫ слабо ıес(тѫ) и [8а]
жила и редка и мала и шт(ъ) страха бѵдетѫ жила како мравниц҃ı’и. Понеж(є) єгда почнетѫ бѫıти страх(ѫ), живштн҃ıи д(ѵ)хѫ почнет(ѫ) изгѵбити ıакостѫ, и ср(ъ)дце почнет се затврѫдити, того рад(и) чинит се жила под(ѫ) прѫстм҃ıи како мравинц҃ıи. И єгда много врѣме дрѫжит(ѫ) шнаи страх(ѫ), жила бѵдет се стрѣсала, и бѵдет(ѫ) мрѫшава понеж(є) не имат(ѫ) хранѵ шдавна и єгда пипаш(ѫ) жилѵ, ник(ѫ)дѫ ю не можеш(ѫ) добрѣ сѵдити, єре сѡ стрѣса: —

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) КАКО СѢТ(Ъ) РАЗЛИКЪ҃ИХ(Ъ) БОЛѢСТИ РАЗЛИКО ЖИЛѢ БІЮ:

Ѫ разликѵı҃ıїх(ѫ) болѣстѣх(ѫ) разлико жилѣ бию. наипрѫвѡ єгда чл(о)в(ѣ)кѫ лежитѫ вѫ шстрои шгныци шн҃ıи димовѣ врѵщи бѵд(ѵ)тѫ вѫнѵтра, и того ради бѵдет(ѫ) жила великаа и честа. И аще шн҃ıи димовѣ бѵд(ѵ)тѫ стѵдени и шнаи шгнѫица бѵдет се сѫтворила шт(ъ) настѵда, жила мѵ бѵдетѫ мала и рѣд’ка. И аще бѵдетѫ шгница гнѵıла, и онаи гнилостѫ бѵдетѫ дошла шт(ъ) вр(ѵ)кинѣ, дебела бѵдет(ѫ) жила и плаха, нѫ не честа. Понеж(є) шгница гнила нѣс(тѫ), шстра, ни прѣшстра, тѫчїю, иматѫ димовѣ дебелѣ кои затворѣ жилѣ и проходѣ. и шт(ъ) онѣх(ѫ) димшвѫ дебелїıхѫ сѫтворит се жила дебела и пакѵı шнаи гнилостѫ сѫтвараетѫ тѵгѵ великѵ и шт(ъ) нѣки тѵгıє сѫтворит се плаха жила. И како смѡ рекли рѣдко бию, ıесѵ затворенѣ жилѣ и доц’кна межет(ѫ) поки кѫ нимѫ живштн҃ıи д(ѵ)хѫ. И вѫ перїплевмн҃ıа много често биетѫ жила, и нѣс(тѫ) многѡ тѫнка || того рад(и) често бию. Понеж(є) шнаи болѣстѫ сѫтварает се [8б]

шт(ъ) остр҃кх(ѕ) димшвѕ, и в'сегда егда теглитѕ чл(о)в(ѣ)кѕ д(ѕ)хѕ кѕ себѣ, болитѕ его вѕ лѣвои ѣстранѣ и ср(ъ)дце иматѕ досажденїе шт(ъ) того, и того рад(и) вздет(ѕ) жила слаба шт(ѕ) досажденїа ср(ъ)дцѕ. И вздет(ѕ) емѕ честа шт(ъ) остр҃їих(ѕ) димшвѕ :.

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѪТ(Ъ) СѢТКОРЄНІЯ ЖИЛѢ ЄѢ ПОЧЄТЪКѢ БОЛѢ ВЄЛИКІЄ И ЧЄСТЄ :

Такожде сѣтваряет се жила велика и честа. И егда вздет(ѕ) болѣстѕ повекыа и врѕкина, сѣтваряет се жила повеикю и поплаша. И егда болѣстѕ ѕкоренит се тадаи вздет(ѕ) жила шщѕ повеикыа и поплаша. И егда болѣстѕ пошманка, и жилѣ пошманка и плахости нѕ нѣс(тѕ) вѕ в'сакои болѣсти. И вѕ коши вздетѕ казати кѣмш. Єгд(а) ѣс(тѕ) чл(о)в(ѣ)кѕ вѕ почетѕкѕ болѣсти шт(ъ) огнице, жила ѣака вздетѕ аще вздетѕ много болѣсти вѕнѕтра. И аще вздетѕ мала болѣстѕ вѕнѕтра, трет҃їи д(ѕ)нѕ надаи се пот҃їи и пр҃ѣжде неж(е)ли догиетѕ потѕ на два часа или на три велми вздет(ѕ) емѕ жила плаха, понеж(е) шгнична мѕ врѕкина вздет(ѕ) вѕнѕтра коыа рѕвет се сѕ ѣс(тѕ)ствшм(ѕ). И аще вздет(ѕ) пр҃ѣмоглш ѣс(тѕ)ство онѕи врѕкинѕ, потомѕ вздетѕ ѣмѕ шнаи часѕ, вздет(ѕ) жила помаыа. И ащ(е) пр҃ѣможе врѕкина ѣс(тѕ)ство, жила мѕ вздет(ѕ) еще плашеыа. и страх(ѕ) ѣс(тѕ) да мѕ не догиет(ѕ) потѕ до. є. го д(ѕ)не или до седмаго нѕ егда догиет(ѕ)
[132a] емѕ потѕ тои глаголет се помѕнканїє болѣсти. И аще догиетѕ || ѣмѕ шнаи болѣстѕ шт(ѕ) гнилости, или вздетѕ потѕ или не вздет(ѕ) никогда не вздетѕ ѣмѕ добра жила догде не шчистит се шнаи гнѕилостѕ коыа ѣ вѕнѕтра. Понеж(е) аще вздет(ѕ) велика врѕкина вр҃ѣди ти хощетѕ онаи гнилостѕ вѕнѕтра и шнїи димовѣ поки хоте по жилах(ѕ). И аще мѕ вѕі дошла зима, стомах(ѕ) не вѕі могѣ вр҃ѣти ни малш. И хотѣ шнїи димовѣ примрѕзнѕти, и того рад(и) хощетѕ ѣмѕ вѕіти жила зла : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѪТ(Ъ) ШИПАНІЯ ЖИЛЪ ЄГДА ИМАТЪ ЧЛ(О)Ѣ(Ѣ)КЪ СѪСТРѪ СѪГНИЦѪ, ИЛИ ПРѢОСТРѪ :

Кто лежитѕ шт(ѕ) огнице, любо вздет(ѕ) остра любо пр҃ѣшстра, швѣмѕ законшм(ѕ) тр҃ѣбѕе да пипашѕ жилѕ. И наипрѕво постави ѣмѕ. д. прѕсте на жилѕ. и аще вид(и)шѕ да ѣ жила плаха, и ѣака и дебела и честа. и видиш(ѕ) да се ш҃и(ѕ) не м҃ѣша, немои мѕ сѕдити потѕ. И аще вид(и)шъ да се шнѕ м҃ѣша и н҃ѣколико имат(ѕ) тѕгиѣ, сѕди мѕ потѕ до втораго дне. И аще видишѕ да се м҃ѣша моцно, и не наидетѕ м҃ѣсто где хощет(ѕ) стоыати, онаи мѕ д(ѕ)нѕ сѕди потѕ. И аще вид(и)шѕ да мѕ не догиет(ѕ) шнаи д(ѕ)нѕ пот(ѕ), пазѕі имат ли н҃ѣколико вѣцанїе вѕ тр҃ѣбѕхѕ. И ѣс(тѕ) ли прошлш
[132б] что шт(ѕ) ниега здола. или аще се ѣст(ѕ) || дрѕжала вѕ них(ѕ) вшда, и н҃ѣс(тѕ) ю помоглѕ пѕстити, ил(и) аще иматъ ѯохади и идетѕ крѕвѕ из нѕінхѕ. Или аще блюе често, и не можетѕ дрѕжати что ѣастѕ или аще иматѕ крѕви теченїе здола. Или аще болитѕ его моцно чр҃ѣвш. И сїе б҃ѣл҃ѣге вѕіше писанн҃ѣ в' се тр҃ѣбѕе гл҃ѣдати и испитовати, аще вздет(ѕ) н҃ѣкѕіи шт(ѕ) нїихѕ вѕ н҃ѣкоем(ѕ) чл(о)в(ѣ)кѕ, н҃ѣс(тѕ) чѕднш, и вздет(ѕ) емѕ врѕла жила, и аще не догиетѕ емѕ потѕ н҃ѣс(тѕ) велико чюдш. Нѕ аще не вздетѕ ималѕ шт(ѕ) он҃ѣхѕ б҃ѣл҃ѣгѕ више писанніихѕ ни єдногa, и вздет(ѕ) емѕ жила врѕла како смо сѕвѕіше писали, веще его сѕди на смрѕт(ѕ) неж(е)-ли на жившт҃ѕ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ ꙋТ(Ъ) МЫШЛІЄНІЯ ЄГДА ПОГІЄТЪ ЕРАЧЪ КЪ БОЛНѪ ЧЛ(О)Б(Ѣ)КѪ :

Єгда погіет(ѕ) врачь кѕ болнѫ чл(о)в(ѣ)кѫ, да га вида, трѣбѣе да мѕісли коимѕ закономѕ лежи. и да мѕісли іес(тѕ) ли старѕ или младѕ. и да мѕісли какво е врѣме. и тои мѕісливши бѫдетѕ его могль сѫдити каква мѫ е жила. И єгда жилѫ пипаш(ѕ) немои на шнаи часѕ снимити рѫкѫ, догде не расмотриш̃ѕ в' се потѕн' ко. И аще под(ѕ) прѕсти ѫдараетѕ жила. і. крат(ѕ), и потом(ѕ) ѫдараетѕ .и. крат(ѕ). и потом(ѕ) ю не чѫеши под(ѕ) прѕстмїи, тои г(лаго)лет се мѕнїа жила, понеже на мане доходи и такваи жила смр(ѕ)тнїи бѣлѣгѕ каже. И аще не ѣзіе до шсмѕ кратѕ и потомѕ ю чѫеш̃ѕ. аще не вратит се на прѕвїи бѣлѣгѕ злїи, добрш || каже [133a]
понеж(е) кажет(ѕ) да ебилш іес(тѕ)ствш трѫднш и мѫчно шт(ѕ) болѣсти, и пакѕі се є почелш помагати и шкрѣпити: — Мѕі врачевѣ пипамо жилѫ да бѫдемо могли познати из далека вѕ малѫ мѣстѫ болѣстѕ. и да бѫдемо познали коіа іес(тѕ) кратка жила и коіа іес(тѕ) длѕга. Єгда поставимо .д. прѕсти на жилѫ, колико ю веще кратѫ пипамо веща бѫдетѕ и іача, и тои г(лаго)лет се длѕга жила, понеж(е) помагаютѕ ю в'сїи д(ѫ)ховѣ и шкрѣпѣ. Кратка жила г(лаго)лет се, єгда поставиш̃ѕ. д. прѕсти на ню, и наг іеш(ѕ) ю близѫ кон(ѕ) длани повещѫ и кѕ лактоу в'се маню. Такваи жила каже да ю д(ѫ)хови не помагаю ни іес(тѕ)ствш. И в'сакѕіи д(ѕ)нѕ бѫдетѕ свє хоуглѕ. И шт(ѕ) овѣки малѣ жилѣ раздѣлет се двѣ. єдна г(лаго)-лиет се мишїа шпаш̃ѕ, дрѫга г(лаго)лет се варкателна. Мишїа шпаш̃ѕ г(лаго)лет се, понеж(е) мишїа шпаш̃ѕ іес(тѕ) згора дебела а кѕ краю свє тѕнѕ. Таква іес(тъ) сїа жила, понеж(е) поставиш̃ѕ врѕхѕ ніе. д. прѕсте и под(ѕ) прѕвѣмѕ прѕстом(ѕ) чюеш̃ѕ'ю нѣколико, и под(ѕ) дрѫгим(ѕ) поман'ма, и под(ѕ) третїем іеще поман'ма. И под' четврѕтѣмѕ велми малш, или нималш. И такваи жила кажетѕ сѫмрѕтѕ, понеж(е) кажет(ѕ) да сѫ ослабѣли в'сїи д(ѫ)ховѣ вел'мїи и іес(тѕ)ство. нѕ єгда биет' нашпако, велми добра іес(тѕ). понеж(е) кажетѕ єгда ю пипаш̃ѕ кѕ лактѫ свею іачю шбрѣтаеши. того || рад(и) понеж(е) живштнїи оукрѣпил' се іес(тѕ) и іес(тѕ)- [133б]
ствш. И она дрѫга жила коіа вара, како лѫкѕ іес(тѕ). того рад(и) тѕі врачю постави ѫмѕ вѕ мое рѣчи да се не прѣвариш̃ѕ. понеж(е) тїе далѕ Б(ог)ѕ много знати. не толикои твое добродѣтѣли ради, колико своего м(и)л(о)-ср(ъ)дїа рад(и). Єгда погіеш(ѕ) чл(о)в(ѣ)ка видѣти, наипрѕво виждѕ шт(ѕ) нѣго ср(ѕ)д(ѕ)чнїимѕ законшм(ѕ). Понеж(е) сѫтѕ мнозїи врачевѣ кои пипаю жилѫ, и по жилѣ не могѫтѕ познати ницѣа, и не хаіа за чл(о)в(ѣ)ка. нѕ тѕі немои такон чинити, тѕчїю аще не можеши познати по жилѣ, а тїи гледаи водѫ : —

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ ꙋТ(Ъ) ГАЛІЄНОВА КАЗАНІЯ КАКО БЪІЄ ЖИЛА ПО .Д. ЗАКОНѢ :

Четири соутѕ различїа в'сѣмѕ бѣлѣгшм(ѕ). Галїенш іес(тѕ) нас(ѕ) нашчилѕ како можемо познати болести и отоке. и биенїе кое сѫтварает се шт(ѕ) главѣ до ногѫ. И что смо рекли за болѣсти болестѕ познавает се по жилѣ омрѕшавленїа рад(и). и плаѕости рад(и), и дебелости рад(и). Понеж(е) г(лаго)летѕ иппократ(ѕ) фїлософѕ. такои шмрѕшавѣ жилѣ шт(ѕ) досажденїа ср(ѕ)д(ѕ)чнаго, како добитѕкѕ шт(ѕ) зле паше. Понеж(е)

егда ѥс(тъ) сѫ(з)дцѧ досажденїе. тадаи ѥс(тъ) и жиламъ досажденїе. заи҆е сѫ(з)дце послетъ живѡтнїи д(ѕ)хъ по жилахъ' и по чланѡвѣхъ да хранитъ ѥс(тъ)ствꙗ вѫкинѧ. И такожде ѥтра послѣтъ все .д. ѥс(тъ)ствѣ. крꙁвъ флегмѧ. колерѧ. маланхолїю. и съ ними послет(з) ѥс(тъ)ствꙁнїи д(ѕ)хъ кои съ нимїи храни заѥдно ꙁсе тѣлѡ. и ѡт(з) ѡнѣхъ.

[134a] д. хъ ѥс(тъ)ствꙁ, двѣ кажѧт(з) водѧ || и двѣ жилѧ. жилѧ кажет(з) крꙁв(з) и флегма, кои хране сѫ(з)дце. И колѣра и маланхолїа кажѧтъ водѧ. Ѩ н(ы)ня трѣбѫе да г(лаго)лѣми ѡт(з) жилꙁъ. И егда ѕспишемо ѡт(з) водꙁ, хощемо казати бѣлѣге ихъ. И г(лаго)лю ти ѡт(з) жилѣ трѣбѫе да знаш(з), три вещи. Наипрꙁво трѣбѫе да знаш(з) понеже ни ѥднъ врач(з) нѣс(тъ) на свѣтѧ, кои може то познати сѧсма болестъ по жилѣ. ѩ трѣбѫе да се домꙁшла. И аще может(з) познати по жилѣ в'сѧ онѧи болестъ, а ѡнꙁдаи нѣколико. Дрꙋго трѣбѫе да знашъ каква ѧздетъ ѡнаи жила. Третїе трѣбѫе да знаш(з) ѩ мало вѫмѣ какве бѣлѣге имаю и ѡт(з) ѩзда догю. И аще такои чиниш(з), всегда ѧздеши вѣровап(з) мѫждѧ врачеви : +

СѪТ(Ъ) ЖИЛЪ СМО Г(ЛАГО)ЛАЛИ НѢКОЛИКО. НЪ СЪДЯ ТРѢБѪЄ ДА ВИДИМО КОЛИКО СѪ И ЗАЧТО СѪ, И ПО КОЛИКО ИХ(Ъ) ТРѢБѪЄ ЗАКОНЪ СѪДИТИ :

Г(лаго)лали смо нѣколико что е жила. н(зі)ня трѣбѫе да видимо колико сѧ и зачто сѧ, и по колико ихъ(з) закон(з) трѣбѫе сѫдити. Мнозꙁіи г(лаго)лютъ малѡ, и мнозꙁіи много. нъ ѡнїи кои сѧ правїи фїлософи г(лаго)лютъ, да ѥс(тъ). дѣ. жилꙁ по главнїихъ(з) кое трѣбѫе, сѫдити какве сѧ. И двѣ сѧ коимꙁ потрѣбѫе да, имꙁ видиш(з) бѣлѣге чекавшїи ихъ. И ѡт(з) онѣхъ ѡсмꙁнадесете ѡсмꙁ глѣдет се по .д. начинѣ. Прꙁво гледит се сѫпротивꙁ како кренет се жила. Дрꙋго гледан мꙁісливши ширинѧ или тѣскотѧ проходѡм(з) жилꙁнꙁіим(з). Третїе трѣбѫе да се гледа, сѫпротивꙁ дїашколен(з), и шишколен(з). Четврꙁто трѣбѫе да глодамо и спротивꙁ что видимѡ ѡчима, да сѫдимо что не видимо очима. И ѡнѣки

[134б] ||две что сам(з) рекꙁ наипрꙁво трѣбѫе да ихъ(з) гледашꙁ велми мѫдрїимꙁ закономꙁ.Того ради смо рекли да га велми мѫдрїимꙁ законѡм(з) гледашꙁ. понеже трѣбѫе да гледишꙁ болна где лежи. Заи҆е сѫтꙁ мнозꙁїи болнїи, кои самїи ѡт(з) малѡ болѣсти чинетꙁ много своим(з) злїимꙁ законѡм(з) ꙗстїемꙁ и питїемꙁ, и дрꙋгꙁіими злими ѡбꙁічаими. И дрꙋзꙁїи сѫтꙁ кои своим(з) добрїимꙁ закономꙁ питїемꙁ и ꙗстїемꙁ ѡт(з) велике болѣсти чине малѧ болѣстъ. И ѡнѣм(з) кои се чѫваю два закона трѣбѫе глѣдати. прꙁвѡ трѣбѫе гледати како бꙁіе жила, моцно ли или малѡ. бые ли сама ѡт(ъ) себе, или ѡт(ъ) ѥс(тъ)ства. И аще бъіе сама ѡт(з) себѣ, по .г. законѣ трѣбѫе да се гледа. аще бꙁіетъ длꙁго. дрꙋго трѣбѫе да се гледа бꙁіет ли широко. третїе трѣбѫе да се гледа аще бꙁіетъ глꙁбоко. Что смо рекли да гледамо коиа ѥс(тъ) длꙁга, сїю трѣбѫе гледати по. г. законѣ. Прꙁвѡ трѣбѫе гледати аще бꙁіе длꙁго. Дрꙋго трѣбѫе глѣдати, аще бꙁіе редко. Третїе аще бꙁіе под(о)бнѡ. и сїимꙁ законѡм(з) хощеши познати, постави .д. прꙁсте на жилѧ. И аще ю чюеши под(з) в'сѣмїи прꙁстѫмїи ѥднакѧ, длꙁга жила ѥс(тъ). И аще поставишꙁ .д. прꙁсти на жилѧ и под(з) в' сакꙁіим(з) прꙁстомꙁ чѫеш(з) све поманю, можеш(з) рещи да ѥс(тъ) кратка жила: И аще ю чѫешꙁ под(з) двѣма прꙁсти повещѧ,

и под(ъ) двѣма помѧню, можеш(ъ) сѣдити да ѥс(тъ) под(о)бна. Дльгѣ жилѣ смо рекли, понѣж(е) сътворит се wт(ъ) живwтнагw || д(ѣ)ха и прѣжит [135а]
се далекw. Кратѣ жилѣ смо рекли понѣж(е) сътварает се wт(ъ) живwтнагw д(ѣ)ха егда не иматъ добрѣ wт(ъ) ѥс(тъ)ствѧнѣ врѣкинѣ, и того ради не может се прѣжити. Срѣдню смо жилѣ рекли, понѣж(е) сътварает се wт(ъ) живwтнаго д(ѣ)ха кои се храни под(о)бнw. И wнѣи кою смо рекли да бзіе широко, трѣбѣе да ю гледамо по. г. законѣ. Прьво трѣбѣе да ю гледамо бзіе ли широко. Дрѣго трѣбѣе ѥли ѣска и wстра. Третїе трѣбѣе да гледамо, ѥс(тъ) ли под(о)бна. Широкѣ потрѣбѣе да гледамо, поставшн врьх(ъ) ніе ѣ прьсте и аще чюешъ под(ъ) прьстми мегкѣ, и широкѣ како перѧщѣ, можешъ сѣдити да е широка жила. И аще поставивши .д. прьсте на жилѣ видишъ, да бѣдетъ пwд(ъ) в'сѣкмїи прьстмїи остра и ѣзка, можеш(ъ) сѣдити да е ѣска жила. И аще поставишъ на жилѣ. .д. прьсте, и чѣешъ ю пwд(ъ) в'сѣкмїи прьстмїи под(о)бнѣ, можеш(ъ) сѣдити да е срѣд'ня жила. Широка жила сътварает се wт(ъ) ѥс(тъ)ствѧнѣ мокринѣ под(о)бнѣ, коя прѣжит се по жилахъ и напльнитъ ихъ, и того рад(и) бѣдетъ широка жила како смо рекли. Жила ѣска и остра, сътварает се wт(ъ) сѣхотѣ коя затискѣе жилѣ и нашстрїи. Срѣдня жила сътварает се, егда сѣхота мѣшает се с мокринwм(ъ). Глъбока жила гледа се по .г. законѣ, въ прѣтилѣхъ чл(о)в(ѣ)кwх(ъ). и по два, въ мрьшавїихъ || чл(о)в(ѣ)цѣх(ъ). Въ прѣтилїих(ъ) чл(о)в(ѣ)цѣх(ъ) трѣбѣе да [135б]
бѣдет(ъ) по ѥс(тъ)ствѣ глъбока. Въ аще бѣдетъ тън'ка и плаха, да знашъ ере мало ѥс(тъ) wт(ъ) подобнѣ мокринѣ, и врѣкина мѣ ѥс(тъ). И аще бѣдет(ъ) танка и редко бие, мокриня ѥс(тъ) велика : —
И мрьшавѣ жилѣ трѣбѣе гледати по два закона. аще жила ѣзбзіе глъбокw, кажетъ да га е wставила ѥс(тъ)ствѧна врѣкина, и под(о)бна мокриня, дльгѣе болѣсти ради и слабости. И аще биетъ велми надворъ, кажетъ да ѥс(тъ) въ почетъкъ болести и еще јака аще и мрьшава ѥстъ. Въ јака жила и дебела, и плаха и честа любо бѣдетъ въ мрьшавїихъ чл(о)-в(ѣ)цѣхъ, любо въ прѣтилїихъ, вѣсегда ю г(лаго)лютъ фїлософїи великѣ жилѣ. И еще трѣбѣе да гледимо. г. жилѣ. тврьдѣ, и мекѣ, и срѣдню. Тврьда г(лаго)лет се, егда, ѥс(тъ) плѧна. Мекка г(лаго)леет се, егда ѥс(тъ) праздна. Срѣдня г(лаго)лет се егда ѥс(тъ) под(о)бна. Врѣкя жила г(лаго)лет се егда поставишъ, д. прьсте врьхъ ніе, тере wсѣкашъ крьвъ и димовѣ под(ъ) ними. Стѣдена жила г(лаго)лет се, егда поставиш(ъ). д. прьсте врьх(ъ) ніе, и не wсѣкаш(ъ) крьв(ъ) ни димовѣ, лихо како мрьтва ѥс(тъ). Срѣдня жила г(лаго)лет се, егда пипаш(ъ) тере ю нагѣешъ ни много врѣкѣ ни много стѣденѣ. Врѣща жила сътварает се wт(ъ) нѣкое врѣкинѣ, коя сътварает се междѣ ср(ъ)дцемъ и междѣ жилами, и wт(ъ) крьвїи и wт(ъ) колерѣ. Стѣдена жила сътварает се wт(ъ) маланхолїе, кою ходи по жилахъ съ флегмwм(ъ) и господѣе. Срѣдня жила сътварает се егда ходит(ъ) крьв(ъ) подобнw || съ флегмwм(ъ) по [136а]
жилахъ(ъ). И не господѣе инw, тъчїю крьвъ съ флегмwм(ъ) : —

СѢТ(Ъ) ЖИЛѢ ЄДНЯКЄ И РѢДНЄ :

Жила ѣднака и редня, два рода иматъ. Єдна г(лаго)лет се кwртива. дрѣга г(лаго)лет се кавдашор'цина. Того ради г(лаго)леет се кавдашорцина, понѣж(е) егда поставишъ. д. прьсте на жилѣ тере ю пипашъ

спрѫва є дебела и колико веще пипашѫ кѫ лактѫ, веще ѥ танка и чиниена є како мишїа шпашѫ. Понеж(є) мишїа шпаш(ѫ) г(лаго)лет се латинѫскѫı каѳдашор'цина. И сїа иста жила иматѫ. г. имена. наипрѫво єгда пипашѫ жилѫ близѫ кѡн(ѫ) длан҃ı, и нагнешѫ ю дебелѫ, тои г(лаго)лет се дебела жила. Дрѫго. Єгда ю пипаш(ѫ) по срⷣдⷣ, и нагнешѫ ю маню, тои г(лаго)лет се срⷣдн҃а жила. Третїа єгда ю пипаш(ѫ) пониже и нагнеш(ѫ) ю маню, тои г(лаго)лет се мала жила. И сїе .г. жилⷣ вѫіше писаннⷣ, велми кѫде врачевⷣ, понеж(є) кажѫтѫ сѫрѫванїе врѫкинⷣ сѫ ѥс(тѫ)ствѡм(ѫ), и прⷣможенїе врѫкинⷣ ѥс(тѫ)ствѡ. Дрѫга жила г(лаго)леет се кортива. того рад(и) понеж(є) можешѫ ю познати вѫ малѫ мⷣстѫ и вѫ кратькѫ. Понеж(є) єгда поставишѫ .д. прѫсте на жилѫ вѫ єдно мⷣсто, и не вѫдет(ѫ) єднака пѡд(ѫ) в'сⷣкми прѫсти, лиχо све потан҃а, таковои жилⷣ г(лаго)лютѫ врачевⷣ да иматѫ кривинѫ шт(ѫ) животнагѡ д(ѫ)χа, кои се не прѫжитѫ по жилаχѫ колико бѫı потрⷣбовалѡ:
Такожде ѥс(тѫ) нⷣкѫıи рѡдѫ шт(ѫ) жилⷣ, коıа г(лаго)леет се корнадина тере ѥс(тѫ) како да би смо рекли мишїа шпашѫ понеже колико шнѫи жилѫ вѫіше пипаш(ѫ) кѫ лактѫ свею деблю хощеши наки. И таквѫи жилѫ
[136б] χвале|| врачевⷣ. Понеж(є) кажет(ѫ) да се живштѫїи д(ѫ)χѫ прѫжи по жилаχ(ѫ). И ѥс(тѫ)ствѡ прⷣможло ѥс(тѫ) врѫкинѫ : +

СѲТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІЯ ЖИЛЪ :

Жила коа нⷣс(тѫ) рѣдн҃а ни єднака, много рѡдѡв(ѫ) иматѫ. пръва г(лаго)лет се капризаншѫ. Дрѫга г(лаго)лет се мар'телинѫшѫ. Третїа г(лаго)лет се, флѫтван'шѫ. Четврѫта г(лаго)леет се, раможѫш(ѫ). Пета г(лаго)лет се шпаж'можѫш. Шеста г(лаго)лет се, шер'рїнѫшѫ. Седма г(лаго)лет се, аркѫатѫшѫ. Ѳсма г(лаго)лет се, верминкѫложѫшѫ : +

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СѲТ(Ъ) КѪПРИН'ЗШЪ. СИРѢЧ(Ъ), КОЗІЯ :

Того рад(и) г(лаго)лет се козїа, занеѥ ѥс(тѫ) како коза. понеж(є) ѥс(тѫ) коза сама шт(ѫ) себⷣ плаχа и лѫг'ка. занеѥ многаши скочи дваци ѳ н(є)бо и третїемѫ на землю. такои чини жила. понеж(є) хощетѫ ѫдарити дваци, дїашколен(ѫ) наипрѫвѡ, нежели ѫдаритѫ єдном(ѫ) шишколенѫ: — Дїашколен(ѫ) г(лаго)леет се, єгда ѥс(тѫ) крѫвѫ дебела тере є спихтосала. И дрѫжит се около ср(ѫ)дца бⷣжавшїи шт(ѫ) жил(ѫ). и того рад(и) вѫıетѫ жила лагаχнѡ. И сїе г(лаго)лет се дїашколен(ѫ). нѫ многаши догнетѫ ѥс(тѫ)ствѫна врѫкина и сѫгрⷣкетѫ крѫвѫ тере прѫжит се по жилаχ(ѫ), и того рад(и) вѫıетѫ жила добрⷣ, и тои г(лаго)лет се шишколенѫ. И того рад(и) г(лаго)лет се коза, понеже никогда не хощетъ поки ѫправъ, лиχо кѫдѫ плаχѡ, и кѫдѫ л'гкѡ. И тои г(лаго)лет се жила коıа вѫıе по дїашколен(ѫ), и по шишколенѫ : +

СѲТ(Ъ) МЯРТЕЛИНѪШ(Ъ) СИРѢЧЪ КОРѪКИЦЪ :

Того рад(и) г(лаго)лет се коракицѫ. понеж(є) єгда ѫдариш(ѫ) коракіем(ѫ) моцнѡ на наковалїю, и ѡслабиш(ѫ) рѫкѫ, дрѫговїа хощет(ѫ) самѫ ѫда-

рити, того рад(и) понеж(е) твръдо||мѣсто ес(тъ) и сѫхо где ѕдари. Тогаи [137a]
рад(и) г(лаго)леет се онаи жила дващи ѕдараюки. понеж(е), шнаи жила
сътварает се шт(ъ) велике сѫхотѣ и твръдости, коръвет се съ живш-
тнѣим(ъ) д(ѕ)хом(ъ) и ѕтвръдо бѣе. и толикои іако бѣе, како не может(ъ)
ѕдарити ед'нъ крат(ъ) лихо два кратъ. И таквои жилѣ можемо рещи да
иматъ веще дїашколен(ъ), неж(е)ли шишколенъ : +

ЗДЄ ПОЧЕТЪ СѪТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІА МАРТЕЛИНѪШЪ И КАПРИ-НѪШЪ, СЪІРѢЧ(Ъ), СѪТ(Ъ) КОРѦКИЦА, И СѪ КОЗІЄ :

Ѣъ капринѫшъ наипръво єгда ю нагнеш(ъ), нагнеш(ъ) ю малѫ. и потомъ
ю нагнеш(ъ) све вещѫ. Ѣъ мартелинѫш(ъ), наипръво ю нагнеш(ъ) іакѫ, и
потомъ све манию. нъ пръвш да г(лаго)лемо шѣкма трѣвѫе зазрѣти.
Понеж(е) капринѫш(ъ) кажетъ нечисто здравїе, и дахгѫ болестъ.
И мартелинѫш(ъ) кажетъ великъ сѫхотѫ, и великѫ теготѫ въ пѫщенїю
д(ѕ)ха живштнагш по жилахъ. и въ прѣмененїю жилъхъ : +

СѪТ(Ъ) РѦМОЖѪШЪ, СЪІРѢ(Ъ). ГРАНИЧАТА :

Того рад(и) г(лаго)лет се граничата, понеж(е) како дръвш иматъ гране
сѣмо и тамо, таквои є шнаи жила коіа нѣ с(тъ) иднака. понеж(е) єгда
ю пипашъ, чюешъ ю сѣмо и тамо, и горѣ и долѣ, тъкмо да ши догнет(ъ)
малъхно досажденїа, не может(ъ) врачъ рещи таквои мѫ є жила. Ѣъ того
рад(и) смо рекли, теке да знамо шт(ъ) ца сътворит се. И да знашъ, любо
бѫдет(ъ) тлъстъ чл(о)в(ѣ)къ, любо мръшав(ъ). Єгда мѫ пипаш(ъ) жиле
коіа не шт(ъ) съвъіше писанна. да|| знаш(ъ) єрѣ живштнїи д(ѕ)хъ не идетъ [137б]
по право по жлѣбовѣхъ жилнъіихъ(ъ), лихо чини такои како мѣховѣ ко-
вачнїи єгда сѫтъ раздрѣти на много мѣста, и хоте дѫхнѫтї нимїи, нѣчто
идетъ по цѣкви и нѣчто съ мои тамо кѫдѣ не раздрѣто. И таквои жилѣ
зазираю врачевѣ. Понеж(е) кажетъ не правш пробавленїе. и живштнїим(ъ)
нѫховшм(ъ) мѫченїе. Того рад(и) понеж(е) ср(ъ)дце не възъімлет(ъ) къ
себѣ хранѫ тъкмш. теде пѫща д(ѕ)хъ и прїимат(ъ) къ себѣ и спротивъ
хранѣ: +

СѪТ(Ъ) ШПАЖМОЖѪШЪ, СЪІРѢЧЪ НАПЄТѦ:

Того ради г(лаго)лет се шпажможѫш(ъ), понеж(е) єгда пипаш(ъ) жилѫ
нагнеш(ъ) ю напетѫ, и тан'кѫ и сѫхѫ. И хощеши прашати болна, може ли
кренѫти рѫками и ногами, или лювo самъ собшм(ъ) кренѫти. и аще ти
реч(е) не могѫ нисам(ъ) вол'нъ да знаш(ъ) єрѣ имат(ъ) шпажмш. ш'пажмш
сътварает се шт(ъ) велике и залишнѣ сѫхотѣ без мокрине, коіа сътворит
се шт(ъ) в'сѣхъ четирѣхъ ес(тъ)ствъ:

ПРИТ'ЧѦ :

Ѣкси понеж(е) єгда изъвадиш(ъ) чрѣвш шт(ъ) брава. и поставиш(ъ) да
се сѫши, въсакъіи д(ъ)нъ бѫдет(ъ) тане и ѫже, и твръге, такои сѫ шнѣки
жилѣ въ чл(о)в(ѣ)кѫ єгда имат(ъ) залишнѫ сѫхотѫ и твръгне. понеж(е) не

имаютъ ѥс(тъ)ств(ъ) нѕю мокрину чимъ бꙁѣ бѵле широке и влажнѣ, и мекъке и не можетъ доки къ ним(ъ) крѣвъ да ихъ храни и того рад(и) не может се чл(о)в(ѣ)къ кренѕти, понѣж(е) стоитъ напетъ како лѕкъ : +

СѢТ(Ъ) ФЛѴТѴЯНШ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) СЛЯПОВИТѢ :

Того рад(и) г(лаго)лет се слаповита, понѣж(е) како морѣ чини слановѣ
[138a] ега ѥс(тъ) вѣтръ, такои чинит(ъ) сїа жила слановѣ || по прѣстмїи, множства мꙁглѣнїихъ(ъ) и водѣнꙁіхъ(ъ) димѡв(ъ) ради, кои ходе кѣдѣ семо. кѣд(ъ) тамо. и того рад(и) г(лаго)лет се слаподита : —

СѢТ(Ъ) ШЕРРИНѴШ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ) ПИЛОВИТЯ :

Того рад(и) г(лаго)лет се пиловита, понѣж(е) на пилѣ междѕ ѣднемъ ѕвѣ'цемъ и междѕ дрѕгꙁіим(ъ) шѕплина ѥс(тъ). такои ѥс(тъ) ѳгда пипашъ пиловитѕ жилѕ поставивши .д. прѣсте врѣхъ ніе. под(ъ) ѣднѣмъ прѣстѡм(ъ) кренет се, и под(ъ) дрѕзѣми. не кренет се или пѡд(ъ) двѣма кренет се, и под(ъ) двѣма не кренет се. ил(и) под(ъ) ѣднѣм(ъ) бꙁіетъ іако, и под(ъ) инѣми слабо. или под(ъ) двѣма бꙁіетъ плаѳо, и под(ъ) двѣма доцкна. ил(и) под(ъ) двѣма бꙁіетъ глꙁбокѡ, и под(ъ) двѣма высокѡ и того рад(и) г(лаго)лет се пиловита, понѣж(е) въ пилѣ нѣс(тъ) ниѣднѣ равнинѣ, такожде и въ сеи жилѣ нѣс(тъ) равнꙁінѣ. И ѳгда такѵви жилѕ вид(и)шъ, да знаш(ъ) зане се сѵтъ все. д. ѥс(тъ)ствѣ кренѕле, и всако ѡт(ъ) себѣ пѵща димъ, и кажет(ъ) свою ѕсилостъ. и играю в' са заѣднѡ, по жилахъ и по членѡвѣхъ, нъ не могѕтъ играти равнѡ, понѣж(е) врѕкина плаѳѕ жилѕ сътваретъ. и мокрина слабѕ жилѕ сътвараетъ и дебелѕ. и сѕѳота тан'кѕ жилѕ сътвараетъ и сѕѳѕ и честѕ. И стѕд(ъ) сътварает(ъ) іакѕ и тврѕдѕ : +

СѢТ(Ъ) ЯРКѴЯТѴШЪ, СЪІРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) ЛѴКОВИТѢ :

Тога рад(и) г(лаго)лет се лѵковита, понѣж(е) ѳгда пипаш(ъ) четирмїи прѣстмїи, под(ъ) двѣма срѣдніема хощет(ъ) бꙁіти дебела. и под(ъ) кра-
[138b] нима танка. и под(ъ) срѣдніема || хощетъ бꙁіти вꙁісѡка, и пѡд(ъ) краинима глꙁбока. Такван жила кажетъ да е дошло нѣколико сѕѳотѣ на кран жилѣ. и ѡпетъ догіетъ под(о)кна мокрина, и наплꙁнитъ ихъ ѡпетъ посрѣд(ъ) мокрине, и ѡпет(ъ) догіетъ сѕѳота, и сътворитъ дебелѕ жилѕ. И аще нѣс(тъ) мокрине. и аще не бѕдетъ дошла сѕѳота лиѳо тан'ка мокрина не бѕдет(ъ) жила глꙁбока лиѳо тан'ка: +

СѢТ(Ъ) ѢЄРМИКОЛѴЖОШ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ), КРЪѢОВИТЯ И ТѢКОЖДЄ ІЄСТ(Ъ) ДРѴГЯ КОИ Г(ЛАГО)ЛІЕТ СЄ ЄЩѴСѢЖѴМ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ) КОИ ЗАЛИШНСѢ БЪІЄ :

Ѡнѣки двѣ жилѣ кѣде врачевѣ. понѣж(е) ѳгда пипаш(ъ) жилѕ, и бѕдет(ъ) гмизала под(ъ) прѣсти како мравинцїи. кажет(ъ) залишнѕ слабостъ. И ещѕѡжѕм(ъ) кажет(ъ) залишнѕ врѕкинѕ. и велико р'ванїе междѕ ѥс(тъ)ствѡм(ъ) и междѕ болѣстїю: —

СѢТ(Ъ) ПРѢМОЛОЖѪШ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ), ТРѢСѠВИТА :

Того рад(и) г(лаго)лет се трѣсѡвита. понѣж(е) догнетъ нѣкъі стѫденъ
димъ и ходитъ по жилахъ(ъ). и чинитъ бѣгати кръвь и нс(тъ)ствнѫ кръ-
кинѫ шт(ъ) жилъхъ. и жилѣ сътрѣсаютъ се, якож(е) чл(о)в(ѣ)къ сътрѣсает
се зѣмѣ ѳгда нс(тъ) обнажен(ъ) : +

б) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПРЕМА ПРОМЕНАМА У МОКРАЋИ

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) ѠТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ БОЛѢСТИ ПО ГЛЄДАНІЮ ВОДѢ.

Нѫ наипрѫво почнет(ѫ) г(лаго)ланіе wт(ѫ) четирѣх(ѫ) ієс(тѫ)ствъ. + Сѫвѣшнѧі Б(о)гъ сѫтвори чл(о)в(ѣ)ка wт(ъ) четирѣхъ ієс(тѫ)ствъ wт(ѫ) земліе. wт(ъ) воде и wт(ѫ) огніа. и wт(ѫ) вѣтра. Земліа сказѣетъ маланхолі҃ю. вода сказѣетъ флегмѫ. wгнъ сказѣет(ѫ) колѣрѫ. вѣтръ сказѣетъ кръвъ. того рад(и) трѣбѣе искати
[139a] нѣкіе бѣлѣге како хощемо познати wнѣки болѣсти вънѫтрънѥ. по wнѣхъ бѣлѣзѣхъ кои кажѫт се изънѫтра надворъ. И фі҃лософі҃и, искали сѫтъ многw, и нѣсѫ могли вещѥ наки, лихо два бѣлѣга истънѧа. Ѳдно ієс(тъ) жила, дрѫго ієс(тъ) вода. wт(ѫ) жилѣ смw (глаго)лали. н(ѧі)ніа трѣбѣе да г(лаго)лемо wт(ѫ) воде:

ѠТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ ЧТО ІЕС(ТЪ) ЧЛ(О)Б(Ѣ)ЧЯ ВОДА:

Наипрѫкw трѣбѣе да знамо что ієс(тѫ) чл(о)в(ѣ)ча вода. дрѫго трѣбѣе да знамw по колико се закона хощемо домъішлѧати. третіе трѣбѣе да знамо какво е лице и како хощемо сѫдити, четвръто, по колико се закона може прѣмѣнити. пето, да гледамо коѧ ієс(тѫ) болша. шесто, трѣбѣе да знамо что каже в'сака вода. Наипрѫво трѣбѣе да видимо что ієс(тѫ) вода. испротивѫ wногаи что г(лаго)леетъ фі҃лософъ Ѳеофил(ѫ) и Исакъ вѫда ієс(тѫ) wцѣжденіе крѫви и димwвъ. нѫ г(лаго)летъ Иппократ(ѫ). аще бѫі лихо wт(ѫ) крѫвѫі и wт(ѫ) димwвъ, вѫсегда бѫі бѫіла чрѫбена, нѫ вода ієс(тѫ) wцѣжденіе wт(ѫ) в'сѣхъ четирѣхъ ієс(тѫ)ствъ wт(ѫ) крѫви и wт(ѫ) колѣрѣ. и wт(ѫ) флегмѣ, и wт(ѫ) малан'холі҃е. Крѫвъ топла ієс(тѫ) и мокрiню иматъ. жлѫта жлѫч(ѫ), вр҃ща и сѫха. маланхолі҃а стѫдена и сѫха. флегма стѫдена и мокра. и того рад(и) wцѣждает се вѫда wт(ѫ) в'сѣхъ четирѣхъ ієс(тѫ)ствъхъ. и того рад(и) трѣбѣе да се разликѫім(ѫ) законwм(ѫ) гледа вода.

ѠТ(Ъ) МЪІШЛЄНІЯ КАКО ХОЩЄТ СЄ ВОДА СѪДИТИ:

Тр҃ѣбѣе да се домъішлѧ чл(о)в(ѣ)къ по много законъ, како хощетъ сѫдити водѫ. наипрѫкw трѣбѣе да се гледаш҃ъ многолі҃ ієс(тъ) вѫдѣ, или

малѡ, или посѹдѣ || Многаци здрав(ѕ) чл(о)в(ѣ)к(ѕ) много водѣ пѣца, [139б]
и многаци болнѣ чл(о)в(ѣ)кѣ много водѣ пѣца. Здравїи чл(о)в(ѣ)ци
пѣцаютѣ) множѣствѡ водѣ, или залишна ѣастїа рад(и) и питїа или
в'сѣмѣ трѣмѣ д(ѕ)ховѡмѣ и ес(тѣ)ствѕ ѣакости, коꙗ изгони в'сѕ мо-
кринѹ долѣ ѡт(ѕ) ѥтрѣ и ѡт(ѕ) стомаха. того рад(и) смо рекли ѡт(ѕ)
залишна ѣастїа и питїа, понѥже залишнѡ ѣасте и питїе иматѣ много сока,
и ес(тѣ)ствѣна врѣкина провавлꙗетѣ, и ѡпотит се чрѣквѡ. и долѣ идетѣ
вѡда. И такожде сѣтварает се множѣствѡ водѣ, єгда иматѣ ѥтра много
сѡка вѣ себѣ и такожде бѣдетѣ чрѣква влажна и соковита, и бѣдет(ѕ)
стомах(ѕ) готѡв(ѕ) да добрѣ провавлꙗ. и ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѣ бѣдет се
навчил(ѕ) много ѣасти, и тади не бѣдет(ѕ) хотѣлѣ ѣасти, или не бѣдетѣ
ималѣ что. И ѥтра хоцетѣ провавлꙗти ѡнаи сѡкѣ что иматѣ и чрѣквѡ, и
послати долѣ. и хоцетѣ бѣіти множѣствѡ водѣ, како да бѣі многѡ ꙗлѣ
и пилѣ, нѣ не бѣдетѣ пошло толикои гноꙗ ѡт(ѕ) ѥтрѣ. Того рад(и) г(лаго)лѥтѣ Vппократ(ѕ) фїлософѣ вѣ єдноі кнѣзѣ ꙗже г(лаго)лет се инѣ
форижмѡ. множѣствѡ вѡдѣ и малѡ гноꙗ, сѡк(ѕ) ѡт(ѕ) ѥтрѣ и ѡт(ѕ)
чрѣква, и ѣакостѣ ѡт(ѕ) ес(тѣ)ства сказѕетѣ. Ѣ болнѣіхѣ чл(о)в(ѣ)цѣхѣ
сѣтворит се вода или ѡт(ѕ) ѣакости ес(тѣ)ства, или ѡт(ѕ) ѣакости шин-
коматиш(ѕ). Ѿт(ѕ) ѣакости ес(тѣ)ства сѣтварает се вода того рад(и)
понѥж(є) бѣдет(ѕ) стомах(ѕ) плѣн(ѕ) мокринѥ, и бѣдетѣ ѥтра врѕца, и
бѣдет се хотѣло вѡнѕ много пити, и малѡ ѣасти. || и того рад(и) бѣдет(ѕ) [140а]
ишлѡ ѡт(ѕ) ниего много вѡде и малѡ гноꙗ. И ѡт(ѕ) ѣакости шинкома-
тишѣ сѣтварает се много вѡдѣ того рад(и), понѥж(є) єгда паднетѣ чл(о)-
в(ѣ)кѣ вѣ болестѣ єще иматѣ в'сѕ ѣакостѣ, и болѣстѣ га нѣс(тѣ) развалила, и того рад(и) бѣдетѣ множѣствѡ вѡдѣ. Ѿт(ѕ) шинкоматишѣ г(лаго)лет се, сѣрѣч(ѕ), почетѣкѣ болести. Мало водѣ сѣтварает се и вѣ
здравїихѣ чл(о)в(ѣ)цѣхѣ и вѣ болнѣіхъ. Ѣ здравїих(ѕ) сѣтварает се
мало ѣастїа и питїа рад(и). или бѣдет(ѕ) слабо ес(тѣ)ствѡ, и не бѣдетѣ
могла ѥтра теглити кѣ себѣ мокринѥ. и не бѣдетѣ имала ѥтра и сто-
мах(ѕ) мокринѥ, и того рад(и) бѣдетѣ мало вѡдѣ. И вѣ бол'нїихѣ смо
рекли да є малѡ вѡдѣ, или ѡгничне врѣкинѣ рад(и) коꙗ пїе ес(тѣ)ствѣнѕ
мокринѹ вѣ ѥтрѣ и вѣ чрѣквѣхѣ, и вѣ жилахѣ. или залишна ѡпокиенїа
рад(и) кое сѣши в'се тѣклѡ или залишна т(є)ченїа рад(и), и того рад(и)
ес(тѣ) малѡ вѡдѣ. Срѣдняꙗ вода коꙗ ес(тѣ) ни мала ни велика. или
бѣдетѣ вѣ здравѣхѣ(ѕ) или вѣ болнѣіхѣ вѣсегда ю хвале врачевѣ.

Ѿт(ъ) лица и Ѿт(ъ) ес(тъ) стеꙗ кѡдѣ :

Трѣбѕе да се домѕішлꙗмѡ вѡдѣ по .г. законѣ. прѣво каквѡ иен лице
ес(тѣ). дрѕго, каквѕ иматѣ воню. третїе что ес(тѣ) вѣ нѥн. трѣбѕе да
гледимѡ какво є лице, понѥж(є) ес(тѣ) разликѕіхѣ(ѕ) лицѣхѣ вода. нѣ
сїа лица хвалетѣ врачевѣ междѕ инѣмїи лицїи || зелено и малѡ на чрѣ- [140б]
венѡ. и жлѣто и на чрѣвенѡ. и чрѣвено малѡ. и жлѣто како винѡ. Сїе
кѕіше писаннѣ вѡдѣ хвалеа ѡсталѣ кѕде, понѥж(є) не кажѕтѣ здравїе:—
Рекли смѡ ѡт(ѕ) лица. сѣдѣ трѣбѕе да речемо ѡт(ѕ) вонѥ. Вонѥ трѣбѕе
да се домѕішлꙗмо по два закона. наипрѣвѡ аще бѣдет(ѕ) воня ѥѳ трѣпка
и дебела, кажетѣ гнилѣ димовѣ давнѥ. и аще бѣдетѣ воня тан'ка и
ѡстра, кажетѣ ѕчтекиенїе димѡв(ѕ). Рекли смо что є воня. сѣда трѣбѕе
да видимо что є вѣ водѣ. Ѣ водѣ ес(тѣ) сѣнѣ како мѕгла. и сеи сѣнѣі
трѣбѕе да се домѕішлꙗмо по. г. законѣ. дебела ли ес(тѣ) и гѕста. тан-

ка ли ѥс(тъ) и бистра. или посрѣдѣ. тѣнкота и бѣістрота сѣтварает се въ водѣ. или шт(ъ) под(о)бнѣ врѣкинѣ, или шт(ъ) под(о)бнѣ сѣхотѣ и ствда. Тѣмъ законшм(ъ) чинит се танка и бѣістра шт(ъ) подобнѣ врѣкинѣ. Права врѣкина и под(о)бна чини пробавлѧти. и под(о)бнш сѣтворитъ потъ въ чрѣквѣ. и под(о)бнѣ димовѣ, и полагахнш капле вшда въ мѣхирѣ, и толикои капле колико є потрѣбнш. и врѣкина ѥс(тъ) по д(о)бна, и не попїе шнѣи мокриню, и того ради бѣдетъ вода тан'ка и бистра. Сѣт(ъ) под(о)бна ствда и сѣхотѣ сѣтворит се швѣмъ законшм(ъ). пшд(о)бнъ ствдъ и сѣхота не дастъ врѣкинѣ господовати. и аще бѣдетъ остра или прѣ остра смѣшают се съ ншмъ, и бѣдет(ъ) врѣкина под(о)бна,
[141a] и того рад(и) бѣдетъ вода тан'ка и быс'тра|| и шврѣтает се многащи да бѣдет(ъ) сѣхота, коѧ попїе много мокриње. И аще билш множѣствш ствда, не иматъ велике моци вгда сѣхота попїе мокриню. Да ѥгда ствд(ъ) не иматъ велике моци трѣбѣ да се смѣша съ врѣкиншм(ъ) и врѣкина бѣдет(ъ) под(о)бна, и вода бѣдетъ тан'ка и бистра : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) КОДѢ ГѢСТѢ, И ДЄБѢЛѢ :

Кшда дебела и гѣста сѣтварает се по .г. законѣ. наипрѣво сѣтварает се дебѣла и гѣста шт(ъ) залишнѣ врѣкинѣ. дрѣго шт(ъ) залишње мокриње. третїе шт(ъ) залишна ствда. того рад(и) сѣтварает се дебела и гѣста шт(ъ) залишње мокриње. Понеж(є) залишна мокриѧ сѣвлажит(ъ) стомахъ и смокри, и не дает(ъ) пробавлѧти како бѣі потрѣбовалш. и чини да бѣд(ѕ)тъ димовѣ мѣглѣни и влажнїи, и того рад(и) бѣдетъ вода дебѣла и гѣста и много є бѣдетъ. дебела и гѣста сѣтварает се швѣмъ законшмъ шт(ъ) врѣкинѣ, залишна врѣкиня попїе что є мокро или влажнш, понеж(є) чинитъ врѣкти стомахъ веще неж(є)ли потрѣбѣ и чрѣвш опотит се прѣзъ мѣрѕ, и шнаи потъ идетъ въ мѣхирѣ, и того рад(и) бѣдетъ вшда дебела и гѣста. шт(ъ) залишна ствда сѣтворит се вшда бѣла и гѣста швѣмъ закономъ. Залишнн(ъ) ствд(ъ) замразитъ потъ, и ѥгда малахнш сѣгрѣет се, шнаи потъ шт мрѣзнет се и идетъ въ мѣхирѣ.
[141б[и того рад(и) бѣдет(ъ) дебела и гѣста. И срѣдня вшда сѣтварает се ѥгда ѥс(тъ) под(о)бна мокриня, и под(о)бнаа врѣкина, и под(о)бнаа сѣхота и ствдъ и таквѣи водѣ хвалет(ъ) врачевѣ, нъ веще хвалетъ коя є тѣн'ка и бѣістра. Рекли смш цю є вода, н(ѕі)ня требѣ да видимш цю є лице. Аще бѣдетъ въ воде како мѣстъ и бѣдетъ зелена и на чрѣвена како смш рекли, врѣнїе кажетъ димовшмъ въ стомахѣ. И аще шнаи иста вшда бѣдетъ мастна, здравїе каже и пробавленїе. Чрѣна вшда и мѣтна ѕ флематика чл(о)в(ѣ)ка, смр(ъ)тъ каже. И аще бѣдетъ крѣвен(ъ) чл(о)в(ѣ)къ бѣдетъ много мѣтна, такожде смр(ъ)тъ кажетъ. И аще бѣдетъ чиста и чрѣна, кажет(ъ) да ври крѣв(ъ) въ нем(ъ), нъ не кажет(ъ) смрѣтъ. Кшда бѣла ѕ крѣвена чл(о)в(ѣ)ка, и ѕ чрѣвена ѕ флематика. таковѣи водѣ в'сегда кѣде врачевѣ: +

СѢТ(Ъ) КРѢМЄНЯ КѢДѢ :

Крѣменѕ потрѣбѣ да се домѣшлѧмо въ водѣ. ели вшдѣ много въ почетѣкъ болести. и аще бѣдетъ лежалъ нѣколико, ели много водѣ прѣжде пробавленїа : +

СѢТ(Ъ) ЦѢКЛЯ ѢЪ КОЕМ(Ъ) ПОТРѢБѢ ѢЪЗИМАТИ КОДѢ

Мѣсто чисто вѣ коемѣ потрѣбѣетѣ водѣ вѣзиматѣ. трѣбѣетѣ да бѣдетѣ цѣклѡ бѣклѡ, и да не бѣдетѣ на зеленѡ. и да бѣдетѣ како человѣчїи мѣхирѣ. здола да бѣдетѣ широко, и згора ѣско. Того ради да бѣдетѣ могли врачѣ познати вѣ онои водѣ лице. и что е вѣ нѣи, како да би смо рекли вѣ чл(о)в(ѣ)чемѣ мѣхирѣ: И трѣбѣе|| да се онои цѣклѡ доврѣ покрива, [142a]
да не изѣвѣтра. вода. И такожде трѣбѣе да стои вѣ єдномѣ мѣстѣ да се не размѣти. И такожде трѣбѣе да се не прѣлѣва шт(ѣ) єдного цѣкла вѣ дрѣго: —

ЗДѢ ПОЧНѢТЪ СѢТ(Ъ) КОДѢ КОЛИКО Ю ПОТРѢБѢ ѢЪЗѢТИ:

Нехае ниша аще не ѣзмешѣ вс'ѣ вѡдѣ, аще се чѣешѣ да ю имашѣ многѡ. и аще се чѣешѣ да ѣзимашѣ много вѡдѣ, вѣзмї ю в'сѣ того рад(и) да бѣдетѣ могли врачѣ болше познати. нѣ врачевѣ вѣще хвале да ю вѣзимлю своу, аще нес(тѣ) изазѡрѣ казати врачю много воде. И аще бѣдетѣ много воде вѣ почетѣкѣ болести, прѣжде пробавлєнїа длѣгѣ болѣстѣ каже. И аще бѣдетѣ минѣлѡ нѣколико д(ѣ)нїи да е болнѣ, и бѣдетѣ много водѣ прѣжде пробавлєнїа, кажетѣ ере е пробавлялѣ что нес(тѣ) нѣкѣі д(ѣ)нъ ѣлѣ наипрѣвѡ и здравїе каже: +

СѢТ(Ъ) ѢЪЗИМАНІЯ ВСѢДѢ:

Оу вѣзиманїю вѡдѣ, трѣмѣ работамѣ трѣбѣе да се домѣішлямо. врѣме. и мѣсто, и како трѣбѣе вѣзети водѣ. Ерѣм(ѣ) врачев(ѣ) хвалѣ, да вѣзмет се вода вѣ ютрѣнѣе дока, єгда сѣтѣ в'са трїи пробавлєнїа доспѣла, спанїа рад(и). и под(о)бне врѣкинѣ рад(и). и затворенїа рад(и) дѣшнѣікѣ. и тад(а)и можемо знати що е нетра работала и стомаѣ(х). и по шнѣѣ(х) вѣлѣзѣкѣ(х) кое ти хоштетѣ вода казати, хоштеши познати вѣсакѣ болѣстѣ телѣснѣ или здравїе: +

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) СѢБРАНІЯ КОДѢ:

Мѣсто доврѡ сѣбранїю вѡдѣ требѣе да || бѣдет(ѣ) свѣтло и да сѣдитъ [142б]
кѣд(ѣ) водѣ вѣзимлѣ, да идѣтѣ димшвѣ чрѣни надворѣ. И аще бѣдетѣ мала вода и чрѣна, вѣще кажетѣ смр(ѣ)тѣ нежели животѣ. И аще бѣдет(ѣ) много воде и бѣдетѣ чрѣна, нехае ниша. понеж(е) вѣще кажетѣ пробавлєнїе, и здравїе неж(е)ли болѣстѣ: +

СѢТ(Ъ) ГЛЕДАНІЯ КОДѢ:

Вѣ гледанїю вѡдѣ трѣмѣ трѣбѣе да се домѣішлямо. прѣво. кѣд'. дрѣго како. третїе коликаци. И єгда трѣбѣе да се види, трѣбѣе да се гледа на шнаи часъ єгда вѣзмешї'ю, да бѣдетѣ могли врачѣ познати лице и пѣнѣ, и како е. И аще бѣдетѣ танка и вѣістра єгда ю пѣсти, и бѣдет(ѣ) стоіала

такои за ѥд(и)нѫ часа или за .в. и не бѫдет се прѣмѣновала, вел'ми не пробавленїе каже. И аще бѫдет се прѣмѣновала, почетѫкѫ пробавленїю каже: —

Дрѫго како потрѣбѣ да се гледа вода. трѣбѣ да се гледа вѫ свѣтлѣ, мѣстѣ где догѣтѫ зара сл(ѫ)н(ѫ)чнаа. и аще вид(и)шѫ да е велика зара, заслони рѫкомѫ да ю бѫдешѫ могласѫ боле познати. Третїе коликаци г(лаго)лѣтѫ Галїенѡ да ю трици трѣбѣ гледати. наипрѫво егда ю пѫсти да види какво е лице, и пѣнѣ, и что е вѫнѫтра. дрѫго да ю гледа егда минетѫ ѥдинѫ часѫ, да бѫдетѫ видѣласѫ что ѥс(тѫ) на днѣ, и посрѣд(ѫ), и вѫ вѣки'цѣ. Третїе трѣбѣ да ю гледаш(ѫ) егда минѣтѫ два часа, или се размѣтила или нѣс(тѫ): —

[143a]

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѪТ(Ъ) КОДЄ КОИМ(Ъ) ЗѢКОНѠМ(Ъ) ХОЩЄТ СЄ КЪЗЄТИ:

Г(лаго)лѣтѫ Конѫстан'тинѫ, аще хощеши вѫдѣ, вѫзмї ю наипрѫвѡ неж(е)ли часи и пиешѫ. Понѣже аще, пїешѫ и потом(ѫ) вѫзмеш(ѫ) водѣ, сѣда ради мнѣки водѣ хощетѫ изгѫбити лице. и хощет се казати како да бі била сирѡва. и аще вѫзмеши водѣ по частїю, мнаи вода хощетѫ врѣти вѫ мѣхирѣ дрѫговїа и хощет се размѣтити оногаи частїа ради. и того рад(и) многаци прѣкварает се врачѫ: +

СѢДЄ ПОЧНѢ, ПО КОЛИКО ЗѢКОНА ПРѢМѢНѪЄТ СЄ:

Г(лаго)лѣтѫ Галїѣно, по много закона прѣмѣнѪет се вода, частїа рад(и) и питїа, и неспанїа и непокоа, и залишна работанїа ради. Или мала частїа рад(и) и питїа. или залишна спанїа рад(и) и покоа. или мала работанїа ради. И такожде старости рад(и) или младости или ѥс(тѫ)ства рад(и), или слабости рад(и). или врѣмена рад)и). прѣмѣнѪет се частїа рад(и) по два закона, или зла частїа ради и питїа. или залишна частїа ради. Сѫт(ѫ) много частїа и питїа, вода бѫдетѫ бѣла и тнѫка и бистра. того ради понеж(е) стомахѫ(ѫ) не можетѫ пробавлѣти добрѣ. и ѥс(тѫ)ствѫна врѫкина бѣжи понеж(е) нѣстѫ чака сварити. и того рад(и) бѫдетѫ вода сирова и бѣла, и не бѫдет(ѫ) бѣла како бѫі потрѣбовалѡ

[143б]

||: + СѪТ(Ъ) ЛИЦѪ ВОДѢ:

Г(лаго)лали смѡ по правѫіи и по здравѫі законѫ, да иматѫ бѫіти вода бѣла и бѫістра како бѣлѡ вино. того ради понеж(е) сварет се частїа вѫ стомахѫ, и паднѫт(ѫ) на днѡ стомаха, и сѫтварает се шт(ѫ) нїихѫ како сѡкѫ. и шнаи сѡкѫ ходи по жилахѫ, и по великемѫ чрѣвѣ, и смѣша се сѫ крѫвїю, тере га крѫвѫ сваритѫ, и потомѫ га пѫща надворѫ скозѣ кожѫ како потѫ, и шнаи потѫ иде вѫ мѣхирѫ скозѣ кожѫ, и того рад(и) иматѫ бѫіти вода бѣла, и чиста: +

СѢТ(Ъ) ПРѢМѢНІЄНІЯ КОДѢ :

Г(лаго)лѣтѫ Иппократѫ фнлософѫ, зачто прѣмѣнѧєт сѧ вода єгда г(ла)лѣте да иматѫ бѫіти шт(ъ) мало ластїа бѣла вода, како имат(ъ) быти бѣла шт(ѫ) мног(о) ластїа. Знате понєж(є) мало ластїа добрѣ ври вѫ стомахѣ. и ієс(тѫ)ствѫна врѣкина попїа шнѣи мокрииѭ. и по малѡ погнет(ѫ) потѫ шт(ъ) жил(ѫ) вѫ мѣхирѫ. и шнои что погіе имат(ѫ) бѫіти жлѫто и на чрѫвенѡ, и бѫістрѡ. И шт(ъ) залишна ластїа и питїа како смо сѫвѫіше писали, многѡ ієс(тѫ) мокрииѣ и сирѡвинѣ. и наплѫнет сѧ плѫнѣ жилѣ шт(ѫ) онѣи мокрииѣ, и скорѡ идет(ѫ) шт(ѫ) жилѫ вѫ мѣхирѫ. нѫ аще хощемо г(лаго)лати по правои фнлософїи ієс(тѫ)-ствѫнои, шт(ѫ) мало ластїа и питїа, може бѫіти вода чрѫвена, или бѣла или жлѫта.|| или в'сакого лица разлика. и аще хощеши да ти рекѫ ѥкѡ [144а]
заѭ. Знаш(ѫ) да сѫ мнозїи чл(о)в(ѣ)цїи кои имаютѫ стомах(ѫ) ѩкъ, и врѣщѫ и такѡвїи чл(о)в(ѣ)цїи аще и малѡ ѣдѧтѫ, великѫ врѣкинѫ бѫд(є)т(ъ) имали вѫ стомахѣ. понєже стомахѫ празд(ѫ)нѫ ієс(тѫ) и не имат(ѫ) что пробавлѩти и того ради гори., И аще мѫ дашѫ много ласти и пити, нагодѣ мѫ хощеши бѫгасити врѣкинѫ. И дрѫзїи чл(о)в(ѣ)цїи ієѫ кои имаю слабѫ стомахѫ, и шно что мало ѣдѧтѫ єдва могѫтѫ пробавлѩти, а некали да много ѣдѧтѫ. И тогѡ рад(и) ти рекохѫ разлике сѫтѫ водѣ шт(ѫ) малѡ ластїа и питїа, и напрѣд(ѫ) те хощемѡ бол'ше вѣкжвати шт(ѫ) нихѫ. Рекли смѡ шт(ѫ) много ластїа и питїа н(ѫі)на трѣвѫе да ти реч(є)мо шт(ѫ) ієс(тѫ)ства ластїа и питїа. Симѫ законѡм(ѫ) прѣмѣнѧет сѧ вода шт(ѫ) ієс(тѫ)ства ластїа и питїа, ѥѫ ластїа врѫща, и шт(ѫ) нїих(ѫ) сѫтва рает сѧ вода врѫща и чрѫвена. И шт(ѫ) ластїа стѫденѣхѫ сѫтварает сѧ вода бѣла. И шт(ѫ) ластїа сѫха, сѫтворит сѧ тан'ка и бѫістра. И шт(ѫ) ластїа мокрихѫ, сѫтворит сѧ мѫтна и гѫста. И шт(ѫ) врѫщїих(ѫ) ластїа рекли смѡ да да створит сѧ врѫща вода и чрѫвена. того ради || понєж(є) [144б]
в'сако врѫще ластїе помагат(ѫ) врѣкти, стомахѫ любо хощетѫ, любо не хощетѫ. такои врѫща ластїа помагаютѫ ієс(тѫ)ствѫ, хощет ли, не хощет ли, и вещє ври что ієс(тѫ) ѩлѫ чл(о)в(ѣ)кѫ, и вещє помагает сѧ ієс(тѫ)ствѡ, тѫчїю да не боу'дет(ѫ) ималѡ много мокрииѣ, и того рад(и) бѫдетѫ вода врѫща и чрѫвена. понєж(є) ю такождє помагаю димовѣ врѫщи, кои исходетѫ изѫ стомаха и ходетѫ по жилах: + Г(лаго)лали смѡ шт(ѫ) врѫщїихѫ ластїа. н(ѫі)на трѣвѫе да г(лаго)лемо шт(ѫ) стѫденѣхѫ. Сѣт(ѫ) стѫдена ластїа и питїа, сїимѫ законѡм(ѫ) прѣмѣнѧет сѧ вѫда. К'сакѫи стоуд(ѫ) любо где бѫдетѫ, тѫкмо да прѣмага малѡ бѫдетѫ врѣнїє. да ѥгда ієс(тѫ) такои знаш(ѫ) да стомахѫ не пробавлѩ ни ѥднѫ вещѫ добрѣ, кол ієс(тѫ) сѫпротивѫ ієс(тѫ)ства его, того рад(и) смо рекли да стомах(ѫ) иматѫ ієс(тѫ)ств[ѫ]нѫ врѫкинѫ, и можеть пробавлѩти что ієс(тѫ) по-д(о)внѡ кѫ нємѫ. и ѥгда моу дашѫ что є много стѫдено, хощет(ѫ) помлачити ієс(тѫ)ств[ѫ]нѫ врѫкинѫ, и не може сѧ пробавлѩти како є потрѣвнѡ. и шстае сировѡ, и того рад(и) боудет(ѫ) вѫда бѣла. И аще бѫіхѡм(ѫ) ти рекли шт(ѫ) мокрииѣ знашѫ ере шт(ѫ) мокрииѣ сѫтварает сѧ мѫтна и гѫста, и шт(ѫ) сѫхотѣ малѡ бѫдетѫ воде, и бистра бѫдетѫ || нѫ зачто бѫ- [145а]
детѫ и како, напрѣд(ѫ) ти хощемо казати. И аще бѫі видѣлѫ и спротивѫ шнѣх(ѫ) бѣлѣгѫ выше писаннѫіих(ѫ) нѣкѫ водѫ да сѧ прѣмѣноує, не чюди сѧ томѫи понєж(є) ти хощемо казати. Мнозїи сѫтѫ кои злаа стомаха добра чине работанїа рад(и) и мнѡзїи чинѣ добра стомаха зла работанїа рад(и) : +

СѢТ(Ъ) ПРѢМѢНІЄНІА КОДѢ ПО ДРѢГЪІИ ЗАКОНЪ :

СѢТ(ѫ) ІЄС(ТѫС)ТВА ПРѣМѣНѢЄТ СЄ ВОДА СЇИМ(ѫ) ЗАКОНѠМ(ѫ). ВѣКИ ПОНІЄЖ(Є) Вѫ ЖЄНАХ(ѫ) ІЄСТ(ѫ) ІЄС(ТѫС)ТВО СТѪДѣНѣЄ И МОКРОЄ, НЄЖ(Є)ЛИ Вѫ МѪЖЕХ(ѫ). ДА ІЄГДА ІЄС(ТѫС) ТАКОИ ВЄЩЄ СТѪДЄНѣЄ И ВЄЩЄ СИРОВѣЄ ИМАЮТѫ БЫТИ ВѠДѣ ИХѫ НЄЖ(Є)ЛИ МѪЖСКІЄ. И НѣКОЛИКО НА БЫСТРѣ. И МАЛО РАЗЛИКѪЄ ВОДА ИХѫ ѠТ(ѫ) ВОДѣ СТАРЇИХ(ѫ) ЧЛ(О)В(Ѣ)КѫХ. ПОНІЄЖ(Є) Вѫ СТАРЇИХѫ ЧЛ(О)В(Ѣ)ЦѣХѫ ІЄС(ТѫС) ВОДА БѣЛА И ДЄБЄЛА, Нѫ НѣС(ТѫС) БЫСТРА НЄХО МРАЧНАА, ВЄЛИКІЄ ФЛЄѠМѣ РАДИ ЧТО ИМАЮ. Нѫ НЄ Г(ЛАГО)ЛЄМО ѠТ(ѫ) В'СѣХѫ СТАРЇИХѫ ЧЛ(О)-В(Ѣ)КѫХ, ТѫЧІЮ ѠТ(ѫ) ОНѣХ(ѫ) КОИ СѪ ВЄЛ'МИ СТАРИ: +

СѢТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІЯ КОДѢ МЛАДОСТИ РАД(И) ИЛИ СТАРОСТИ :

СЇИМѫ ЗАКОНОМѫ РАЗЛИКѪЮ ВОДѣ. Вѫ МЛАДЇИХѫ ДѣЦАХ(ѫ) ПО ПРАВЇИ ЗАКО-Н(ѫ) ИМАТѫ БЫТИ ЖЛѫТА, И НА ЧРѫВЕНА И ГѪСТА. Нѫ ЛАКОМОСТИ РАД(И) ЧТО ЧЕСТО ГАДѪТѫ, И НЕ МОГѪТѫ ПРОБАВАЛАТИ И ТАКОЖДЕ ТѣСКНѪІИХѫ ПРО-ХѠД(ѫ) РАД(И), ТОГО РАДИ ИМАЮТѫ ВОДѪ БѣЛѪ И ТѪНКѪ. Нѫ ЄГДА ІЄС(ТѫС) ЖЛѫТА И НА ЧРѫВЕНА, ВЄЩЄ ЗЛО КАЖЄ НЕЖЕЛИ ДОБРѠ. ПОНІЄЖ(Є) КАЖЕТѫ ГРОЗНИЦѪ КОЯ ТРЕСЄ СЄ Вѫ ДѫНЄ И Вѫ НОЩИ. И Кѫ МЛАДЇИХ(ѫ), ЧЛ(О)В(Ѣ)ЦѣХѫ
[145б] ВРѪКИНѣ И СѪХОТѣ РАДИ, ИМАТѫ БЫТИ ВѠДА ЖЛѫТА И НА ЧРѫВЕНА. И ѠНЇИ || КОИ СѪ ДОШЛИ БЛИЗѪ Кѫ СТАРОСТИ, МОКРИНЄ И СѪХОТѣ РАД(И), НЕ МОГѪТѫ ДОБРѣ ПРОВАДЛАТИ, ТОГО РАД(И) ИМАТѫ БЫТИ ВѠДА БѣЛА И ТѫН'КА: +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІЯ КОДѢ ІЄС(ТЪ)СТВА РАД(И) :

ЄСТѫСТВА РАД(И) РАЗЛИКѪЮ ВѠДѣ СЇИМѫ ЗАКОНОМѫ. Вѫ ѠНѣХ(ѫ) ЧЛ(О)-В(Ѣ)ЦѣХ(ѫ) КОИ ИМАЮ ІЄС(ТѫС)ТВѠ ВРѪЩЄ И СѪХѠ, ВРѪКИНѣ И СѪХОТѣ РАДИ ИМАТѫ БЫТИ ВѠДА ТАН'КА И ЧРѫВЕНА. И Вѫ ѠНѣХ(ѫ) КОИ ИМАЮ ІЄС(ТѫС)ТВѠ ВРѪЩЄ И МОКРѠ, ВОДА ИХѫ ИМАТѫ БЫТИ ЧРѫВЕНА И ДЄБЄЛА: — И Вѫ ѠНѣХ(ѫ) КОИ ИМАЮТѫ ІЄС(ТѫС)ТВѠ СТѪДЕНО И СѪХО, ВѠДА ИХѫ ИМАТѫ БЫТИ ЖЛѫТА НА БЛѣДА. И ДЄБЄЛА И ГѪСТА : + И ЄГДА ВОДА ѪЗДЄТ(ѫ) Вѫ ѠНѣХ(ѫ) КОИ ИМАЮ ІЄС(ТѫС)ТВО ВРѪЩЄ И СѪХО, КАКО Вѫ ѠНѣХ(ѫ) КОИ ИМАЮ СТѪД(ѫ) И СѪ-ХОТѪ, ИЛИ МОКРИНЮ И СТѪД' НЕ КАЖЄ НИ ЄДНО ЗДРАВЇЄ : + И ЄГДА ВОДА ѪЗ-ДЕТѫ Вѫ ѠНѣХѫ КОИ ИМАЮ СТѪДѫ И СѪХОТѪ КАКО Вѫ ѠНѣХѫ КОИ ИМАЮ ВРѪ-КИНѪ И СѪХОТѪ, НЕ КАЖЄ НИ ЄДНО ЗДРАВЇЄ: +

СѢТ(Ъ) ПРѢМѢНІЄНІА ВСѢДѢ ВЪ ГОДИЦѢ :

СЇИМѫ ЗАКОНѠМ(ѫ) ПРѣМѣНѢЄТ СЄ ВОДА ВРѣМЕНА РАД(И). ЛѣТЄ ВРѪКИНѣ И СѪХОТѣ РАДИ, ИМАТѫ БЫТИ ВОДА ЧРѫВЕНА И ТАН'КА. ЄСЕНѬІ, СѪХОТѣ И СТѪДА РАДИ, ИМАТѫ БЫТИ ВѠДА ЖЛѫТА И НА БЛѣДА И ТАН'КА И ГѪСТА: И Вѫ ПРО-ЛѣТЇЄ СПОД(О)БЛЄНЇА ВРѣМЕНА РАД(И) СПОД(О)БЄТ СЄ ДИМОВѣ. И ТОГО РАД(И) ИМАТѫ БЫТИ ВОДА ЖЛѫТА, И МАЛѠ НА ЧРѫВЕНА И НА ГѪСТА. ТОГО РАДИ МНОГАЦІИ СѫТВОРЄТ СЄ ЛѣТѣ ѠНѣКИ ГРОЗНИЦЄ КОЄ ТРЕСѪ ЄДИН(ѫ) Д(ѫ)НѬ И ДРѪГѬІ Нѣ. ЄСЕНЬІ СѫТВАРАЄТ СЄ ГРОЗНЬІЦА ЧЕТВРѪТИННИЦА: +

СѢТ(Ъ) КОДЄ КОЛИКЪІИХ(Ъ) ЛИЦЯ ІЄС(ТЪ) :

Да знаш҃ѣ ер҃ѣ. ні. лица іс(тѫ) въ водѣ, коꙗ трѣбѣ врачю да ихъ зна. бѣло и како млѣко. и зелено. и гаропошъ. и како шафранъ. и на блѣдѡ. и блѣдѡ. и на жлъто. и жлъто. и чрвенѡ|| на чрнѡ. и чрвенѡ на жлъто. [146а]
и моцно чрвено. и малѡ на чрвенѡ како ѡгнъ. и чрвено како рѧжица. и плаветно. и како конопле. и чрнѡ. И ѡт(ъ) сїихъ вѡдъ сѫзіше писаннъіихъ, нѣкое кажѧ врѧкинѧ, и нѣкое стѧд(ъ) и нѣкое много и нѣкое под(о)бнѡ. и нѣкое малѡ. И ѡне кое кажѧтъ. великъ стѧдъ се сѧтъ. Бѣла, и гаропош(ъ), и плаветна, и како млѣко. и чрна : — И ѡнѣки кое кажѧ под(о)бнѡ се сѧтъ. Блѣда, и малѡ. на жлъта. И ѡнѣки кое кажѧ малъ стѧд(ъ) сїе сѧтъ. бѣла на жлъта. и на бѣла. И сїе сѧтъ кое каждѧ врѧкинѧ нъ врѧкина раздѣлꙗет се въ три раздѣленїа. велика. и под(о)бна, и мала. И сїе сѧтъ кое кажѧтъ великѧ врѧкинѧ. на чрвена, и чрвена. и малѡ чрвена. и моцно чрвена и зелена. и чрна. И сїе сѧтъ кое кажѧ под(о)бнѧ врѧкинѧ. бѣла на жлъта, и жлъта бъістра. и чрвена на жлъта : —

ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) РѦЗДѢЛЄНІЯ БОДѢ :

Кѡда на чрвена, или чрвена и чиста, и коꙗ иматъ малѡ мѧтежа на днѧ, и въ вѣнцѣ малѡ пѣна, таквеи водѣ кажѧтъ чистотѫ въ стомахъ и добрѡ пробавленїе: Кѡда чрвена, и нѣколико дебела, и бѫдетъ ѥ и на днѡ чисто дрождѥ здравѧ крвъ кажетъ и под(о)бнѧ, и смѣшеннѧ с нѣколико мокриѥ: — Кѡда жлъта, или на жлъта коꙗ не иматъ || инѣ [146б]
примѣсѣ, лихо малѡ дрождїа на днѧ бѣла на жлѣта, кажетъ здравїе, нъ иматъ ѥс(тъ)ствѡ ѡт(ъ) колерѣ, и такожде кажетъ добрѡ прововленїе и в’сѣмъ четирѣмъ ѥс(тъ)ствѡмъ здравїе. И аще такваи вода бѫдетъ въ женахъ(ъ), и бѫдетъ мало сѧтъмна кажетъ да ѡнаи жена нѣс(тъ) здрава въ ложеснахъ(ъ) и въ стомахѧ. и многаціи доидетъ ѥи слабостъ или тѧга: +

СѢТ(Ъ) БѢЛѢ КѠДѢ :

Кода бѣла и на блѣда и гѧста, и не бѫдет(ъ) имала инѣ примѣсѣ, здрава флематика каже. и аще бѫдетъ свасма блѣда и гѧста. и не бѫдетъ имала добра лица, флематика чловѣка каже, нъ ѡнаи чл(о)в(ѣ)къ много имат(ъ) стѧда. Кѡда бѣла и танка и бъістра, и малѡ на жлъта и безъ иногопримѣшенїа, здрава чл(о)в(ѣ)ка каже кои иматъ ѥс(тъ)ствѡ ѡт(ъ) малан’холїѥ. И аще бѫдетъ такваи вода малѡ гѧста, кажетъ да ѡи нѣколико смѣшанѡ стѧда с малан’холїѡмъ. И аще бѫдет се въ таквои вѡдѣ мѣшалѡ дрождїѥ на днѧ, и бѫд(ѥ)тъ въ вѣнцѣ пѣнѣ. ві. бѣлѣгъ каже, кое ти хощемо казати пакъі: +

ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) РѦЗДЄЛЄНІЯ ФЛЄГѠМѢ :

Да зъкаш҃ѣ зане ѥс(тъ). ѥ. родѡвъ въ флегѡмѣ. прва ѥс(тъ) ѥс(тъ)-ствна. .в. ѥс(тъ) слана. третїа|| ѥс(тъ) сладка. четврта ѥс(тъ) ѡцтѣна. [147а]

.в. ꙗс(тѫ) цѣклена : — Ꙗс(тѫ)ствѣна флегма стѫдено имат҃ и мокрω. И ωт(ѫ) стѫда имат҃ ѣзіти вода блѣда, и ωт(ѫ) мокрине гѫста. да ꙗгда ꙗс(тѫ) такоι, можемо рещи да є ωт(ѫ) ꙗс(тѫ)ствѣнѣ флегмѣ блѣда вода и гѫста. нѫ многаци прилѫчает се да се ωнаи флегма мѣша с великомѫ врѫкинωм(ѫ). И аще вѫдет се мѣшала с великωм(ѫ) врѫкинωм(ѫ), напрѣда ти хощемо казати како ю хощеши сѫдити. И аще вѫдет҃ мѣшана с великωм(ѫ) врѫкинωмѫ, знаш҃ како ю имаш҃ сѫдити : +

СѪТ(Ъ) МНОЖЪСТВА ФЛЄГМѢ :

Вода блѣда, и на бѣла и гѫста, и много мѫтна на днѫ, и вѫ вѣн'цѫ пѣнаа, кажет҃ многω флегмѣ залишнıе ꙗс(тѫ)ствѣнѣ безѫ врѫкинѣ. И аще вѫд(є)т҃ вѫ нıеи в'сїи бѣлѣзїи вѫше писаннѫıи. и вѫдет(ѫ) чрѫвена и на жлѫта, кажет(ѫ) смѣшенїе димовωм(ѫ) и ѫмноженїе ихѫ того рад(и) по нıеж(є) не имат(ѫ) ꙗс(тѫ)ствѣнѣ врѫкинѣ колико ѣзі трѣбовали, да ωчисти ωнѣи димовѣ. И аще вѫде, такваι вода вѫ женахѫ, кажет(ѫ) ωдавна болѣстѫ вѫ главѣ, и велико затворенїе здола. и ωток(ѫ) вѫ вѫврѣзѣхѫ и исплѫнѣнїе стомашнω. И мрѫзостѫ на ꙗстїе. и тежинѫ вѫнѫтра: +

СѪТ(Ъ) ВОДѢ КОИ Є КѢКО МЛѢКО :

[147б] ||Ежда како мѣкω и гѫста и нечиста и мѣша ю се здола како каменцїи малаχни, кажет҃ да имат҃ каменѫ вѫ вѫврѣзѣхѫ или вѫ мѣхирѫ. и сице можеши познати да є камен(ѫ). Понеж(є) егда пѫстит҃ вѫдѫ хощет҃ ѥго ꙗко болѣти, и вости како ножеки. И лѣдвїе ѥмѫ хотѣ ѫтрѫнѫти. и покапаıе хощет҃ мокрити и д(ѫ)ховѣ не могѫт҃ проходити свободнω, понеж(є) сѫтѫ проходи затворенїи пѣскωм(ѫ) и блатомѫ. и ωнїи истїи кои имаю сїю болѣстѫ, ꙗица ихѫ болѣ, и в'сегда теглит се за ωнаи ѫдѫ. И аще каменѫ вѫдет҃ вѫ мѣхинѫ, в'сегда болѣтѣ ѥго димїє, и сврѫбит҃ сѫ болѣнїемѫ. И аще видит се вѫ гною како пѣсѫкѫ, да знаш(ѫ) єр(ѣ) ꙗс(тѫ) ономѫи чл(о)в(ѣ)кѫ ωдавна болѣстѫ вѫ вѫврѣзѣхѫ: +

СѪТ(Ъ) КАРАПОШЪ, СЪРѢЧЪ СѪТ(Ъ) ВОДѢ КОИ ꙗС(ТЪ) КѢКО ЗЄМЛѪ :

Ѫще вѫда вѫдет҃ како землѫ, и вѫдет(ѫ) гѫста. и вѫдет҃ многω врѣме да є такваι, кажет(ѫ) болѣстѫ вѫ главѣ. И аще ωт(ѫ) мала врѣмена вѫдет҃ такваι вода, кажет҃ димовѣ сирωвѣ вѫ тѣлѫ. И аще вѫдет҃ вѫда сѫра и моцнω гѫста и мѫтнаа и на блѣда, кажет҃ да ωнаи чл(о)в(ѣ)кѫ имат(ѫ) ωдавна идропикѫ, кои г(лаго)лет се и пожарка : +

[175а] || СѪТ(Ъ) ВОДѢ БѢЛѢ :

Вода бѣла и гѫста и сѫмрачна и нѣколико мѫтна, и три пѫсте кѫ вѣнцѫ на блѣда, кажет҃ ѫдавна цѫклена флегмѫ. Вода бѣла и тнѫка и како водѣна и на сѫмрачна. такѫ водѫ вѫсегда трѣбѫе сѫдити како карапошѫ :

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѠТ(Ъ) БЛѢДѢ КОДѢ :

Кода блѣда и гѣста, или на блѣда, кажет(ѕ) грознѭщѧ в'сакод(ѕ)нѣ ню, ѥс(тѣ)ств[ѕ]нѣ флѥѡме рад(и). и болестѣ въ главѣ и тежинѧ, и мрѣзостѣ въ ѩстїю, и тресенїе в'сакыи д(ѕ)нѣ. и сїе тресенїе вещи ѯхвата въ нощи нежели въ д(ѕ)не : +

СѠТ(Ъ) СЛАНѢ ФЛЄСѠМѢ :

Да знаш(ѕ) єрѣ вода прѣмѣкнѧет се сланѣ флѥѡмѣ ради. Слана флѥѡма врѧща ѥс(тѣ) и сѧха. и врѧкиние ѥѕ и сѧхотѣ ѥерад(и), иматѣ бѣіти вода тан'ка и чрѣвена нѣ не трѣбѧе да бѧдетѣ моцно чрѣвена, понеж(е) флѥѡма слана не имат(ѕ) ѥс(тѣ)ств(ѕ)нѧю врѧкинѧ правѧ. Нѣ и многаци бѧдетѣ чрѣвена ѩстїа рад(и) слана. И многаци бѧдет(ѕ) бѣла стѧденѣхѵ(ѕ) ѩстїа рад(и), кога хладе врѧкинѧ. Нѣ многаци слана флѥѡма бѧдетѣ имала врѧкинѧ и многаци не бѧде. и того рад(и) бѧдетѣ чрѣвена, или чрѣна. или мног(о) жлѣта. и аще бѧд(е)тѣ таквеи водѣ ѡдавна|| ка- [175б]
жѧт(ѕ) множѣства флѥѡмѣ и сврава. И аще ѡнаи сврав(ѕ) бѧдетѣ много трѣпѣлѣ, мрѣз'скостѣ ѥс(тѣ) и зло. Понеж(е) ѡно что ѩстѣ и пїетѣ нема хранѧ. Зане в'ѕе идетѣ по ѡнѣхѣ. крастахѣ надворѣ. И ѡт(ѕ) сланѣ флѥѡмѣ без(ѕ) врѧкинѣ бѧдетѣ вода блѣда и малѡ гѣста, и таквои, и вода кажетѣ болѣстѣ въ стомахѧ и испльнїенїе, и в'ѕе что ѩстѣ чинит се емѧ како блато : —

СѠТ(Ъ) СЛАНѢ ФЛЄСѠМѢ ТѦКОЖДЄ :

Кода чрѣвена или на чрѣвена и згора мѧтна, и аще бѧдетѣ ѡт(ѕ) мала врѣмена таквои, кажетѣ грознцѧ в'сакод(ѕ)нѣню ѡт(ѕ) сланѣ флѥѡмѣ, и болестѣ въ главѣ, и мрѣзостѣ въ ѩстїю, и болестѣ въ ледкїахѣ. и тежинѧ въ в'сѣмѣ тѣлѧ. И сѧтресеїне в'семѧ тѣлѧ ѡт(ѕ) деветаго часа д(ѕ)не до ноци и врѧкина га држи два часа ѡт(ѕ) ноци : +

СѠТ(Ъ) ЧРЪѢЄНѢ КОДѢ :

Аще бѧдет(ѕ) вѡда чрѣвена на жлѣта, или жлѣта на чрѣвена, и бѧдетѣ згора мѧтна и здола тан'ка, и по срѣд(ѣ) како трице и ѡт(ѕ) много врѣмена бѧдетѣ таквои, кажетѣ болестѣ въ прѣсѣхѣ, и въ стомахѧ не пробавленїе. И аще ѡт(ѕ) мала врѣмена бѧдет(ѕ) таквои кажетѣ грознцѧ, кога два д(ѕ)нѣ тресе и третїи пѧца : +

СѠТ(Ъ) СЛѦДКЄ ФЛЄСѠМѢ :

Флѥѡма сладка врѧща ѥс(тѣ), и мокриню имат(ѕ) и врѧкинѣ ѥѕ ради трѣбѧетѣ да бѧдетѣ вѡда чрѣвена и на жлѣта. И мокрин ѥ ради ѥѕ имат(ъ) бѣіти гѣста. И того рад(и) иматѣ бѣіти вода чрѣвена и на жлѣта || и гѣста, [176а]
И сїа флѥѡма чини прѣмѣновати водѧ по два закона. прѣво аще мѣшает

се флегма слад'ка сѫ флегмомѫ иес(тѫ)ствѫнѡм(ѫ), имат(ѫ) бѫіти вода бѣла и гѫста. И аще мѣшает се сѫ флегмомѫ сланѡм(ѫ), имат(ѫ) бѫіти чрѫвена и гѫста. нѫ сладка флегма многаџи иматѫ врѫкинѫ велікѫ, и многаџи нѣ. и аще вода бѫдетѫ чрѫвена, ил(и) на чрѫвена и гѫста, и посрѣдѣ смѣсита, кажет(ѫ) в'сакод(ѫ)нѫню грознїцѫ ѡт(ѫ) сладкіе флегмѣ. И кто иматѫ такѳви грознїцѫ вѫсегда немѫ иес(тѫ) тежина вѫ главѣ и сладостѫ вѫ ѕстѣхѫ, и мрѫзостѫ на частїе. И аще бѫдетѫ сладка флегма безѫ врѫкинѣ, иматѫ бѫіти вѡда жлѫта и много гѫста. И такѳви вода кажетѫ грознїцѫ сѫ великѫімѫ стресенїемѫ ѡт(ѫ) пладне до ноџи. И ѡт(ѫ) пол(а) ноџи малѫ врѫкинѫ иматѫ : —

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѪТ(Ъ) ЧРЪѢѢНѢ КОДѢ :

Аџіе вѡда бѫдетѫ на чрѫвена, или чрѫвена и гѫста и нѣколико згора побл'да: и ѡт(ѫ) много врѣмена бѫдетѫ такѳви, кажетѫ да е ималѫ ѡнаи идропикѫ кои г(лаго)лет се аш'клитешѫ. И аще не бѫдет(ѫ) его ималѫ, имати га хоџетѫ. И аще бѫдетѫ такѳви вода ѡт(ѫ) мала врѣмена, кажетѫ грознїцѫ в'сакод(ѫ)нѫню џаже сѫтварает се ѡт(ѫ) сланѣ флегмѣ. и тежинѫ и тѣскотѫ вѫ прсѣхѫ и врѫкинѫ безѫ охлажденїа : +

[176б] || — ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѪТ(Ъ) ФЛѢГМѢ СѪЦТѢННѢ :

Трѣбѫе да видимо како может се прѣмѣновати вода ѡцтѣнне флемѡѣ рад(и). Сѫцтѣнна флегма стѫдена иес(тѫ) и сѫха. и стѫда рад(и) трѣбѫе да бѫде бл'да и сѫхотѣ ради трѣбѫе да бѫдет(ѫ) тѫн'ка. да ѳгда иес(тѫ) такои, имат(ѫ) бѫіти вода и бл'да и тѫн'ка ѡт(ѫ) ѡцтѣнне флегмѣ. и сїа вода ни сѫасма бл'да иес(тѫ), ни сѫасма тѫн'ка. Понеж(е) ѡцтѣна флегма нѣс(тѫ) сѫасма стѫдена, ни сѫасма сѫха. заніе вѣси истинѡм(ѫ) да в'сака флегма иматѫ вѫ себѣ мокрїню. И сїа флегма ѡцтѫна многаџи иес(тѫ) провавлена, и многаџи нѣс(тѫ). и многаџи не иматѫ: — И вода бл'да на бледа и нѣколико тѫнка, и згора маніе танка, кажетъ флегмѫ ѡцтѣнѫ и непровавленѫ. и безъ врѫкинѣ. И аще сїа истаа вѡда стоавшіи нѣколико почнетѫ бъіти гѫста, кажетѫ да е почель провавлѧти ѡнѫи флегмѫ да не может(ѫ) провавлѧти что џастѫ, и всакѫи д(ѫ)нѫ ригнетѫ како ѡцтомѫ. и тежина мѫ иес(тѫ) вѫ главѣ. И аще бѫдетѫ вода, бѣла, или бл'да и тан'ка и бѫдетѫ мѫшка кажетѫ болестѫ вѫ стомахѫ и сидѡвинѫ. И аще бѫдет(ѫ) женска, кажет(ѫ) болестѫ вѫ ложеснах(ѫ) : +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѪТ(Ъ) БЛѢДѢ КѪДѢ :

[177а] Бл'да вода и малѡ на жлѫта и нѣколико танка, || кажетѫ в'сакод(ѫ)нѫню грознїцѫ ѡт(ѫ) флегмѣ ѡцтѣнѣ. И велико сѫтрѣсенїе и скрѫшенїе, и великѫ зимѫ и ригањїе ѡцтѡм(ѫ), и тежинѫ вѫ главѣ. И такѳеи грознице веџе вѫ иесенѫ ѫхватаю нежели вѫ ино врѣме, и веџе вѫ старїихѫ(ѫ) чл(о)в(ѣ)цѣхѫ(ѫ) нежели вѫ младїихѫ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) ЦѢКЛЄНѢ ФЛЄѠМѢ :

Да знаш(ѫ) да ф҃лешма цѫклена сѫвѫіше стои неж(є)ли ни ѥдна того ради имать бѫіти вѡда бѣла моцнѡ. и сїа ф҃лешма велик҃ѫ мокриню иматѫ, и имать бити вода гѫста, да ѥгда ѥс(тѫ) такои ѡт(ѫ) ф҃лешмѣ, цѫклен҃ѣ имать бѫіти вода гоуста и блѣда. Ѫ ф҃лешма цѫклена многаци ѥс(тѫ) провавлѥна, и многаци нѣс(тѫ). И многаци иматѫ вр҃кинѫ вѫ себѣ, и многаци нѣс(тѫ) : +
Кода бѣла и дебела и вѫнѫтра како зрѫн'ца бѣла, и мало є боудетѫ, провавлѥноу ф҃лешмѫ кажетѫ : + Ѥѡда бѣла и тѫнка, и аще много бѫдетѫ ѥе ф҃лешмѫ непровавлѥнѫ кажетѫ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѠ ПРѢМѢНІЄНІѧ ѤСѠДѢ СѢТ(Ъ) КРЪВИ :

Крѫвѫ вр҃ѫца ѥс(тѫ) и мокра, и вр҃кинѣ ради трѣбѫѳ да бѫдетѫ вѡда чрѫвена, и мокриѥ рад(и) гѫста да ѥгда ѥс(тѫ) такои, ѡт(ъ) крѫви и ѡт(ѫ) мокриѥ иматѫ бѫіти вѡда чрѫвена и гѫста. Ѥѡда чрѫвена || и сва мѫтна, [177b]
кажет(ѫ) да ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѫ имат(ѫ) много крѫви и вр҃ѫца бѫдетѫ. И аще вода бѫдетѫ чрѫвена и свѣтла и смрѫдеща, велик҃ѥ димовѣ кажетѫ вѫ крѫви и по жилахѫ. и болѣстѫ вѫ главѣ и вр҃кинѫ вѫсегда и чрѫвеностѫ вѫ челѫ и вѫ ѡчиїѭ. и болестѫ вѫ ѥзыкѫ и дебелостѫ. и испѫнѥнїе вѫ жилахѫ и вѫ ѫстнахѫ и затворенїе здола : +

СѢТ(Ъ) ѤОДѢ МОЩ'НѠ ЧРЪѢЄНѢ :

Ащє вѡда бѫдетѫ мощнѡ чрѫвена, или чрѫвена. и нѣколико мѫтна и гѫста, ѡгниць҃ѫ каже ѩж(є) сѫтварает се ѡт(ѫ) множѫства крѫви. И аще ѡнаи истаа вода не бѫдетѫ мѫтна, нѫ на бистра, да знашѫ ѳре сїа ѡгнѫща сѫтварает се ѡт(ѫ) колере : +

СѢТ(Ъ) РАЗДѢЛІЄНІѧ ДИМѠВЪ :

Да знаш(ѫ), понеж(є) сѫтѫ. д҃. ѥс(тѫ)ства. крѫв(ѫ). и колера. и ф҃лешма. и маланхолїа. и. кд҃. часовѣ сѫтѫ вѫ д(ѫ)не и вѫ ноци. Ф҃лешма господѫе почнѫши ѡт(ѫ) трѣтїаго часа ноци, до.д҃. го часа ноци. И почнѫши ѡт(ѫ) .д҃. го часа ноци до третїаго часа д(ѫ)не, господѫе колера. И почнѫши ѡт(ѫ) третїаго часа д(ѫ)не, до, д҃, го часа д(ѫ)не, господѫе маланхолїа. И ѡт(ѫ) .д҃. часа д(ѫ)не до третїагѡ часа ноци, господѫе крѫвѫ. И да знаш(ѫ) понѣже || вѫ ноци вѣще злїи димовѣ господѭю, и вѫ д(ѫ)не доврїи. И [178a]
злїихъ димѡвѫ ѥс(тѫ) ѡсмѫ. Прѫвыі глаголет се слана ф҃лешма. Которїи ѡцтѣна. Трѣтїи цѫкклена. Четврѫтїи сладка. Пето, жлѫтїи ѥдѫ. Шесто, ѡнаи ѥдѫ кои ѥ како жлѫтѫцѫ ѡт(ѫ) цаица. Седмїи како чажде. Ѳсми, како троска ѡт(ѫ) гвоздїа. И докле ѡвїи димовѣ господѭю и коіа болестѫ сѫтворит се вѫ нїихѫ, врѫла є неж(є)ли коіа се бѫі сѫтворила ѡт(ѫ) крѫви, или ѡт(ѫ) маланхолїе : +

СѢТ(Ъ) РАЗДѢЛЄНІЯ ѢДА :

Трѣбѣ да знамѡ, како прѣмѣнѧет се вода ѥда ради. Петѫ родѡвѫ сѫтѫ ѣда. прѫвїи ѥс(тѫ)ствѫни ѥс(тѫ), и чрѫвен(ѫ) ѥс(тѫ) и на жлѫтѫ. Ѥтори ѥс(тѫ) жлѫтѫ третїи ѥс(тѫ) како жлѫтѫцѫ ѡт(ѫ) ѩица и гѫстѫ ѥс(тѫ). Четврѫтїи ѥс(тѫ) како чажде. Петїи ѥс(тѫ) како тросква ѡт(ѫ) гвоздїа. Нѫ потрѣбно ѥс(тѫ) наипрѫвѡ ѡт(ѫ) ѥс(тѫ)ствѫнаго ѣда. ѥс(тѫ)ствѫнїи ѣдѫ самѫ ѡт(ѫ) себѣ врѫщ(ѫ) ѥс(тъ) и сѫхѫ, и имат(ѫ) ѫзѣти вода ѡт(ѫ) нѥго жлѫта и на чрѫвена и тан'ка. нѫ ѥс(тѫ)ств(ѫ)нїи ѣдѫ многаци гнивѥ ѫ ѡнѣмѫ мѣстѣ где стои, и многаци изѫванѫ. И аще гнивѣ ѫнѣтра ѫ мѣстѣ, гнивѥ ѫ ѡнѣхѫ тан'кѫихѫ(ѫ) жилахѫ кое сѣ ѫ стомахѣ и ѫ ѥтре, и ѫ плюще. и сѫтворитѫ ѡнѣки грознице кое ѣхватаю ѥдинѫ д(ѫ)нѫ
[178b] || и дрѣгїи нѣ: Нѫ ѡвѣки грознице мало трѫпѣ, тѫчїю прѣмѣнѣют се ѫ ѡнѣки кое тресѣ ѫсакїи д(ѫ)нѫ. И аще бѣдетѫ гнилѫ ѡнаи ѣдѫ извѫнѫ ѡноган мѣста, и бѣдет се проливалѫ по жилахѫ) сѫтварает се ѡнаи грозница, коꙗ тресе два д(ѫ)нїи. и. г. нѣ : —

ТѪКОЖДЄ СѢТ(Ъ) КОЛѢРИЧНѢ ѤСѢДѢ :

Аще бѣдет(ѫ) вода моцно чрѫвена и свѣтла како ѡгнѫ и тан'ка, кажет(ѫ) ѡгницѣ каѣжѡн(ѫ). и ѫ сеи ѡгници в'сегда глава болїи. И аще бѣдет(ѫ) вода жлѫта на чрѫвена и размѣцѣна кажет(ѫ) грозницѣ коꙗ тресе ѥдинѫ д(ѫ)нѫ, и дрѣгїи нѣ. Сїа грозница такожде г(лаго)леет се каѣжѡн(ѫ), понеж(е) ѡт(ѫ) неѥ в'сегда болит(ѫ) глава вещ'ма сѫ деснѣ странѣ, неж(е)ли сѫ лѣвѣ. И слѣпе очїи вел'ми болѣ. И в'сегда дрѫжит(ѫ) ѥго жежда. и ѫзѫікѫ немѣ ѥс(тѫ) острѫ : +

СѢТ(Ъ) КОДѢ ЖИЖ(Є) ѤС(ТЪ) СѢТ(Ъ) ѤС(ТЪ)СТѢ(Ъ)НѢ КОЛЄРѢ :

Ѥжда моцно жлѫта и моцно мѣтна, грозницѣ каже коꙗ тресе ѥдин(ѫ) д(ѫ)нѫ, и дрѣгии нѣ. и сїа грозница сѫтварает се ѡт(ѫ) ѥс(тѫ)ствѫнаго ѣда. И аще сїа ѫжда бѣдетѫ много бѫістра кажетѫ ѡнѣи ѥстѣ грозницѣ, нѫ кажет(ѫ) ѫ ѥтрѣ, и ѫ плюще, и ѫ стомахѣ, и ѫ слѣзенѣ. и ѫ жилах(ѫ). и по в'сѣхѫ ѫнѣтрѫнїихѫ ѣдовѣкѫ болестѫ и теготѣ. и ѥгда ѣхвата ѣхватаетѫ сѫ великѫимѫ скрѫшенїемѫ, и с великомѫ зимѡм(ѫ).
[179a] нѫ малѡ трпи.|| нѫ догде га дрѫжи много блюѳ колерѣ, и потѡм(ѫ) га ѣхвата велика врѣкина. И догде га врѣкина дрѫжитѫ вел'ми сѣт(ѫ) ѥмѣ горка ѣста. и глава ѥго боли и велика мѣ ѥ тѣга. и не можетѫ спити. Нѫ аще ѡнаи колера бѣдепѫ ѫ ѥтрѣ, много бѣдетѫ затворенѫ. И аще ѡнаи ѣдѫ бѣдетѫ ѫ чрѣвѣ, течерїе бѣдет(ѫ) с великѫим(ѫ) гнзенїемѫ чрѣва. и много бѣдетѫ ѥмѣ врѫщѫ прохѡд(ѫ). И аще бѣдетѫ сѫи ѣдѫ около плюще и ѡколѡ ср(ѫ)дца кашлѫ бѣдет(ѫ) ѥмѣ: и колико мѣ даш(ѫ) пити, все хощет(ѫ) блювати : —

СѢТ(Ъ) КОДѢ ЖЛЪТѢ НѪ ЧРЪВЄНѢ :

Ѥжда жлѫта на чрѫвена, и згора мѣтна. и вѣн'цѫ како чрѫнѫ, сказѣ грозницѣ коꙗ тресе два д(ѫ)нїи, и третїи нѣ. и сїи сѫтѫ вѣлѣзѫі. глав(а)

болїи и слѣпѣ очи. и жега дрѫжи. и ѕста емѕ горка сѣтъ. и лѣдвїе болетъ его : —

СѢДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ЖЛЪТѢ КОДѢ :

Кѫда жлъта и на чрѫвена како да ѫзі размѣтилъ шафран въ кѫдѣ, врѣкинѕ шт(ъ) ютре каже, и болестъ въ десноі странѣ главѣ и сѫхотѕ въсегда въ ѕстѣхъ. и многаціи га ѫхвата по шбѣдѕ велика врѣкина. И аще бѫдетъ емѕ врѣкина въ ютре, вещ въ ноціи неж(є)ли въ д(ъ)не въсегда мѕ бѫдет(ъ) жлътъ шбразъ. И аще имат(ъ) многш водѣ, и бѫдетъ шт(ъ) его пошлш много гноѥ, да знаш(ъ) врѣ мѕ в|| ютра врѣщ, и великѕ мокриню иматъ [179б]
въ чрѣвѕ : +

СѢТ(Ъ) НА ЧРЪВЄНѢ КѢДѢ :

Кѫда мощно жлъта, или жлъта на чрѫвена, и шт(ъ) срѣдо вѣнца гѫста. и шт(ъ) срѣдѣ долѣ тѫн'ка, и вѣн'цъ нѣколико блѣдъ. и сїа вода кажетъ шгниць въсакод(ъ)нѫю с великомъ врѣкинѕм(ъ), и въсегда его третїи д(ъ)нъ ѫхвата велика врѣкина и тегота въ. з час(ъ) д(ъ)не. и многаціи вгш ѫхвата тада и велика зима по рѣкахъ(ъ) и по ногахъ, и дрѫжитъ его дл(ъ)го. и потом га ѫхвата нѣколика потъ. и глава га бѫдетъ болѣла. и шчїи его бѫд(ѕ)тъ чрѫвенѣ. и не бѫдет(ъ) могл спати. и аще спи сѫ ѕсилостїю спи. И вгда пробѫдит се ѕсилно бѫдетъ емѕ шт(ъ) оногаи спанїа и таквеи шгнице наивеще бѫд(ѕ)тъ с теч(є)нїем(ъ) : +

СѢТ(Ъ) КОДѢ ЖЛЪТѢ И НА ЗЄЛѢНѢ : +

Кода жлъта и на чрѫвена, и згора гѫста, и здола танка, и вѣнцъ зеленъ, кажетъ плѣврежишъ. И такожде кажет(ъ) шстрѕ шгнъіцѕ. иболѣстъ въ лѣвои странѣ прѫси вел'ми шстрѕ. И вгда ѥс(тъ) шгнъіца вел'ми остра, сѫ шбѣ странѣ га боле прѫси. и великѕ тѣскотѕ иматъ въ нїихъ. и жежда мѕ ѥс(тъ), и велика сѫхота въ ѥзъікѕ и шстрина —

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) ЖЛЪТАГО ѢДА, КАКО ПРѢМѢНѪЄТ СЄ КОДА :

Жлътїи ѣдъ нѣс(тъ) толикои врѣщ(ъ) и сѫх(ъ), колико чрѫвенїи|| ѥс(тъ)- [180а]
ствънїи ѣдъ. да егда ѥс(тъ) такои, манѣ бѫдетъ чрѫвена вода шт(ъ) жлътаго ѣда, нъ веще гѫста. Нъ сѫи жлътїи ѣдъ многаціи иматъ великѕ врѣкинѕ, и многаціи не иматъ. Кода жлъта, или на жлъта, или в'са въістра тнъка, кажетъ да є много жлътаго ѣда, и грозницѕ коіа трясе третїи д(ъ)нъ, и сїа грозница не имат(ъ) великѕ врѣкинѕ. и глава га боли и слѣпѣ шчїи, и мрѫзостъ емѕ ѥс(тъ) на ѥастїе. и гор'ка емѕ сѣтъ ѕста. и лѣдвїе болет(ъ) его : +

СѢТ(Ъ) КОДѢ НА ЖЛЪТѢ :

Кѫда жлѣта и тан'ка, трїи казанїа има. Кажет(ѕ) болестѫ вѫ ѥтрѣ и вѫ слѣзенѣ, и сѫхотѫ вѫ прѣсѣхѫ. Кода жлѣта и тан'ка, и по ср(ѣ)дѣ како прѣтаста, болестѫ кажет(ѕ) вѫ слѣзенѣ, и аще wнаги чл(о)в(ѣ)ка не бѫдет(ѕ) болѣла слѣзена да знашѫ врѣ имат(ѕ) вел'ми великѫ сѫхотѫ вѫ ѥтрѣ. и вода мала и на жлѣта, и тан'ка и быстра, великѫ сѫхотѫ вѫ прѣсѣхѫ каже и мрѫшавостѫ. и лѣностѫ. въ в'сем(ѕ) тѣлѣ. и слабостѫ вѫ хожденїю по wбѫдѫ : +

СѢТ(Ъ) ОНОГАИ ѢДА, КОИ Ѣ КАКО ЖЛЪТЪЦЪ СѢТ(Ъ) ЦИЦА :

Трѣбѫе да видимо како прѣмѣнѫет се вода како жлѣтѫцѫ wт(ѕ) цица. И тан'ка wт(ѕ) половинѣ до дна. и wт(ѕ) срѣдѣ до вѣн'ца мѫтна. каже грозницѫ кoга тресе третїи д(ѕ)нѫ. И сїа грозница сѫтварает се wт(ѕ) ѳда како жлѣтѫцѫ wт(ѕ) цица : +

[180b] ## ЗДѢ ПОЧѢТ(Ъ) СѢТ(Ъ) МАЛ(Я)Н'ХОЛІѢ

Малан'холїа ѥс(тъ) мѣшана сѫ крѫвїю, како вино здрождиемъ. нѫ малан'холїѣ двѣ сѫтѫ. ѣдна ѥс(тѫ) ѥс(тѫ)ств[ѕ]на, и дрѫга нѣс(тѫ) ѥс(тѫ)ствѫна. и wт(ѕ) ѥс(тѫ)ствѫнѣ да видимѡ како прѣмѣнѫет се вѫда ѥс(тѫ)ств(ѕ)на мал(а)н'холїа, по правїи ѥс(тѫ)ствнѫїи закон(ѕ), имат(ѕ) бѫіти сѫдена и сѫха. и вода иматѫ бѫіти блѣда и тан'ка. нѫ по два закона прѣмѣнѫет се. Єдно аще мѣшает се сѫ крѫвїю, и сѫ ѥс(тѫ)ствѫнимїи димѡви. вода иматѫ бѫіти блѣда на чрѫна или чрѫна и мѫтна. И ѳгда ѥс(тѫ) мѣшана сѫ флеѡмѡм(ѕ); иматѫ бѫіти вода бѣла. нѫ wнаи прѫви кажетѫ непрѡбавленїе. И сїа дрѫга кажет(ѕ) прѫвїи рѡдѫ wт(ѕ) идропика вѫ мѫжехѫ. И аще бѫдетѫ вѫ женахѫ такваи вода. каже да имѫ не доходено во мѣсѣчїа, или да имают(ѕ) артетикѫ, или великѫ немощѫ. нѫ или бѫдетѫ мѫжѫ или жена, и бѫдетѫ вода ихѫ бѣла, и бѫд(ѕ)тѫ имали огницѫ, такои ѥс(тѫ) смр(ѕ)тнаа како женскаа : +

СѢТ(Ъ) БѢЛѢ ѢСѢДѢ :

Бѣла вода и тан'ка, и нека ни бѫістра аще wнаи чл(о)в(ѣ)кѫ бѫдет(ѕ) ылѫ много wнаи д(ѕ)нѫ прѫвїи, кажетѫ да иматѫ много малан'холїѣ, и тежинѫ вѫ лѣвои странѣ главѣ, и малѡ спанїе, и не можетѫ пробавлѣти, и wтокѫ вѫ лѣдвїахѫ : +

ЗДѢ ПОЧѢТ(Ъ) СѢТ(Ъ) КОД(Ѣ) БѢЛѢ, И МАЛѠ НА ЖЛЪТѢ :

Кѫда бѣла и малѡ на жлѣта, и тан'ка, и не ѳднака. иматѫ вѫ себѣ поср(ѣ)дѣ како дроптинице wт(ѕ) меса дѫлге и wнаи чл(о)в(ѣ)къ често
[181a] || водѫ пѫща и всегда е жедан(ѕ), кажет(ѕ) прѣкостѫ врѫкинѫ вѫнѫтра вѫ ледвїахѫ. и многаџи кажет(ѕ) идропикѫ, кои г(лаго)леет се и пожарка:+

СѢДѢ ПОЧНЄТЪ СѲТ(Ъ) БѢЛѢ ВОДѢ :

Бѣла вода и малѡ на жлѣта, и тан'ка и не ѣднака, и поср(ѣ)дѣ како скрамюци шт(ѫ) рибѣ, и вѣд(є)тѫ чрѫнѣ, и шнаи жена много врѣме бѣдет(ѫ) пѫцала таквѣи водѣ. кажетѫ да много врѣме ѥс(тъ) да ши нѣстѫ дошлѡ онои врѣмѣ что иматѫ ѥи доходити. и многаци догѥтѫ имѫ по прави законѫ. и многаци мимо законѫ. По правѫіи законѫ ѥс(тѫ), почнѫши шт(ѫ) дѣ. лѣтѫ, до четири(на)дес(є)тїи. И мимо закон ѥс(тѫ), почнѫши шт(ѫ) .м. лѣтѫ, до петдесетѫ, или вѣце шт(ѫ) петдесетѫ, или прѫвш четиринадесете : +

СѲТ(Ъ) ЗѦТВОРЄНІѦ НСѲЄ(О)МѢСѢЧІѦ :

По три законѣ затварают се нѡвомѣсѣчїа. или димѡвѫ ради кои сѣ како клеи. кои затворе жилѣ и проходѣ. или стѣда рад(и) велика кои спихтоса крѫвѫ, или великіѧ сѫхотѣ ради, коıа затескѣѳ жилѣ и проходѣ и сѣшитѫ ихѫ : — И аще бѣдетѫ шт(ѫ) настѣда, или шт(ѫ) димѡвѫ кои сѣ како клеи, сице можешѫ познати. тежинѣ бѣд(ѣ)тѫ имале шт(ъ) пояса доле великѣ. или жилѣ бѣд(ѣ)тѫ ѥи по димїю штекле и по бедрахѫ(ѫ). и ледвѫіе. бѣд(ѣ)тѫ ѥи штекле, и блѣда бѣдетѫ по шбразѣ. И аще бѣдет(ѫ) шт(ѫ) великѫіе сѫхотѣ. сице можешѫ познати. Сѫха бѣдетѫ и мрѫшава, и великѣ сѫхотѣ бѣдетѫ имала. И вѫсегда|| бѣдетѫ имала врѣкинѣ. и не бѣ- [181б]
детѫ имала орежи на ѣастїе. и не бѣдетѫ могла спати. и бѣдет(ѫ) имала теченїе. нѫ аще по ѥс(тѫ)ствѫнїи законѫ дрѫжит се и не догѥтѫ ѥи, не трѣбѣѳ да се трѣди чл(о)в(ѣ)кѫ : +

СѲТ(Ъ) ВОДѢ БѢЛѢ :

Ѥжда бѣла на чрѫвена како рѣжица, кажет(ѫ) прѣострѣ шгнѫщѣ и велико тлапленїе ѣ несвѣстѫ. И видит се ѳмѣ да мѣ ѥ вѫсегда шдрѫ плѫнѫ трещїа, и пипа да ѣхвати шнои трѣщїе, и не иматѫ чесш. и расрѫдит се. И того ради г(лаго)лѥтѫ Галіенш шт(ѫ) себѣ г(лаго)лавшїи. Єгда ѳ вид(и)шѫ таквѣи болѣстѫ, колико скорш можешѫ прихвати се да ю изѫвадишѫ, наипрѫвш неж(є)ли погѥт(ѫ) остриıа вѫ мозѫкѫ. Понеж(є) аще погѥт(ѫ) вѫ мозѫкѫ, апостешма сѫтворит се. и аще сѫтворит се апостешма немои се трѣдити, понеж(є) шт(ѫ) ѳ. трѣхѫ не можеш(ѫ) видати : +

ЗДѢ ПОЧНЄТ(Ъ) СѲТ(Ъ) ѦСѲДѢ БѢЛѢ И НА ЖЛѢТѢ :

Бѣла вѡда и на жлѣта. и аще бѣдет(ѫ) на днѣ пѣсѫк(ѫ) чрѫвенѫ, кажетѫ да ѥ чрѫвени камен(ѫ) вѫ мѣхирѣ, нъ ѥс(тѫ) мекѫк(ѫ). И аще бѣдетѫ пѣсѫкѫ сѳрѫ, кажетѫ вел'ми тврѫдѫ камен(ѫ) вѫ мѣхирѣ. И аще не бѣдет(ѫ) пѣсѫкѫ на днѣ, лихо бѣдетѫ нѣчто бѣлш, кажетѫ да имат(ѫ) шнаи чл(о)в(ѣ)кѫ шгниць шстрѣ, и тлапленїе ѣ несвѣстѫ : —

ТАКОЖДЕ СВТ(Ъ) КОДѢ БѢЛѢ НА ЖЛЪТѢ :

[182a] || Бѣла вода и на жлъта. и не бѫдет(ъ) многѡ чиста лихо сѫмѣсита, и ходетъ по ѡноі вѫдѣ дроптинице вѣлѣ и ѡкрѫглѣ, кажетъ артетїкѫ по чланѡвѣхъ, и великъ ѡтокъ, и вел'ми болитъ его : +

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ), СВТ(Ъ) БѢЛѢ КОДѢ :

Кода бѣла и тѫн'ка и чиста и єднака кажетъ множествѡ флегмѣ ес(тъ)-ствънѣ, и болестъ въ главѣ, и блѣдостъ на ѡбразѣ и тѫмностъ въ очїю. и како бодежи по в'сѣх(ѣ) чланѡвѣхъ. И аще хотѣлъ бѫдет(ъ) прѣ ити прѣко вѫдѣ, хощет(ъ) пасти въ ню, зане не бѫдет се могълъ дръжати : +

СВТ(Ъ) КСѪДѢ БѢЛѢ И НА СЛОБѢНѢ :

Аще вода бѫдет(ъ) вещє на ѡловѣка неж(е)ли на бѣла, кажетъ великѫ немощъ. и сїе бѣлѣге имат(ъ) великѫ тежинѫ въ главѣ, и въ в'сѣмъ тѣлѣ лѣностъ. и в'съ ес(тъ) занесенъ и не вѣстъ где стои. и не имат(ъ) правѫ паметъ. и често имат(ъ) нѡщинъіке. и многаџи пѫститъ вѫдѫ и не хощє : +

СВТ(Ъ) БѢЛѢ КСѪДѢ :

Аще вѫда бѫдет(ъ) бѣла. и бѫдетъ ю малѡ. и бѫдѫт се валіали по нѣи како коматики бѣли, кажет(ъ) теч(е)нїе и ѡгниць. и аще такваи ѫзиде за два д(ъ)ни и потѡм(ъ) бѫдет(ъ) таніа. И вещє ѥѳ бѫдетъ ишло смр(ъ)тъ каже : +

[182б] КАКО ПРѢМѢНѪЄТ СЄ КСѪДА СВТ(Ъ) ЧРЪНѢ ЖЛЪЧИ :

Трѣбѫе да видимѡ како прѣмѣнѫет се вода ѡт(ъ) чрънѣ жлъчї, коіа нѣс(тъ) ес(тъ)ствъна, ес(тъ) сѫха и врѫща. и врѫкинѣ ради по правъіи законъ иматъ бъі вода чрънвена и сѫхопѣ ради имат(ъ) бъіти тан'ка, да егда ес(тъ) такои ѡт(ъ) чрънѣ жлъчи, коіа нѣс(тъ) ес(тъ)ствъна, иматъ бъіти вѫда чрънвена и тан'ка. Ѫ многаџи прѣмѣнѫет се вѫда по два закона. Єдинѡ ес(тъ)ств(ъ)нагѡ смѣшенїа ради. и дрѫго сама ѡт(ъ) себѣ. егда прѣмѣнѫет се ѡт(ъ) смѣшенїа что смо рекли аще смѣсит се съ добрїими димѡвїи. вѫда имат(ъ) бїти чрънвена и тан'ка. и сїа вѫда кажетъ зло. И аще смѣсит се съ злїими димѡви, бѫдетъ вѫда чрънна и гѫста, и вещє кажетъ смрътъ неж(е)ли живѡтъ. И єгда смѣсит се сама ѡт(ъ) себѣ, малѡ бѫдетъ чрънна и вещє на жлъта, кажетъ теч(е)нїе здола. И аще вода бѫдетъ чрънна или на чрънвена, и бѫдетъ ѥіе малѡни бѫдет(ъ) въ нѣи нѣкъі дрѫгъіи злъ бѣлѣгъ, без' никѣдне сѫмніе смрътъ каже. аще

шнаи чл(о)в(ѣ)кх имал(х) бѫдет(х) врѣкинѫ. И аще вѫда бѫдет(х) блѣда на чрѣна лѣте, кажет(х) шнѣи грозницѫ кота тресе един(х) д(х)нх и дрѣги нѣ. И аще бѫдет(х) иесени такваи вѫда, четврѣтиницѫ каже : —

СѢТ(Ъ) ЕСѢДѢ НА ЧРЪЕЄНѢ :

Кѫда на чрѣвена и шт(х) згора потана, и здола подебла, кажетх грозницѫ четврѣтиницѫ вх кое любо врѣме бѫдет(х) такваи вѫда : +

Конецх шт(х) погледанїю водѣ : +

в) СПИС О ОГЊИЦАМА

Спис о перакутним огњицама

[73б] **ЗДЄ ПОЧИ҃ЊЫ ПРЪВЪІ СЪВЄ҆Р(Ъ) Є҆Т(Ъ) ВСѧКЄ Є҆ГНИЦЄ ПРѢЄ҆СТРѢ :**

Да знаш(ѕ) ерѣ шгнѣща ѥс(тѣ) ѥдна крѣкина много велика и глѣбока коꙗ се чини ѕ ѥтре, и ѕ ср(ѕ)дцѕ шт(ѕ) д(ѕ)хшвѣ живштнѣіихѣ кои ѕ ср(ѕ)дцѕ прѣбѣівају. И шт(ѕ) д(ѕ)хшв(ѕ) ѥс(тѣ)ствѣнїихѣ кои ѕ ѥтрѣ прѣбѣівлю. И швїи дѧховѣ ижедгѧт(ѕ) кр(ѕ)кѣ по всѣх(ѕ) жилахѣ. и чинетѣ ю врѣти вѣнѧтрѣ ѕ жилах(ѕ) и сѧшити ѥс(тѣ)ствѣнѧю мокриню. И чинитѣ великѣі димшвѣ ѕ ср(ѕ)дцѕ, и ѕ стомахѣ, и ѕ ѥтрѣ. и бранит(ѕ) ѥс(тѣ)ствѣнш провавленїе. и не дава ѥтрѣ раздѣлити хранѧ по жилах(ѕ), и по ѕдшвѣх(ѕ), и по чланшвѣхѣ чимѣ ѥ чл(о)в(ѣ)кѣ живѣ. И того рад(и) трѣвѕе да знамш коꙗ шгнѣща доходи изѣ давнѥе болѣсти. и коꙗ доге изѣ давнѥе гнилости коꙗ се чини ѕ стомахѧ. и коꙗ доге шт(ѕ) апѧстешм(ѣ), или шт(ѕ) дрѧзѣхѣ болѣсти кое се чинѣ ѕ чловѣчемѣ тѣлѧ. коихѣ ти вѧдемо казали послѣ : + И да знаш(ѕ) ерѣ ѕ чл(о)в(ѣ)чемѣ тѣлѧ ѥстѣ. г. дѧхшвѣ. Єдно е д(ѕ)хѣ живштнїи кои ѕ ср(ѕ)дцѕ прѣбѣіва. ерѣ ѥ ср(ѕ)дце прѣвїи ѧдѣ что е сѣтворенѣ ѕ чл(о)в(ѣ)кѧ. дрѧго ѥс(тѣ) д(ѕ)хѣ ѥс(тѣ)ствѣнїи, кои ѕ ѥтрѣ прѣбѣіва, и помагаетѣ ѥс(тѣ)ствѣномѧ провадленїю, и сѣгрѣваетѣ ѥтрѧ и стомах(ѕ): — Трет҃їи д(ѕ)хѣ ѥс(тѣ)
[74a] дѧшевнїи кои ѕ мозгѧ прѣбѣіва и храни мозакѣ|| и сѣблюдаетѣ его да не изгорит(ѕ) шт(ѕ) димшв(ѕ) врѣк ѥх(ѕ) кои изѣ ѥтрѣ доходе, и даѥт мѧ топлотѧ да не гниетѣ шт(ѕ) мокроти и шт(ѕ) влаге коꙗ изѣ стомаха доходи. И да знаш(ѕ) ерѣ ѥ чл(о)в(ѣ)кѣ вѣнѧтрѣ како банꙗа, и имат(ѕ) врѧкинѧ како банꙗ вѣ себѣ. и школо стѣна влагѧ и мокротѧ, тере ѥс(тѣ) плѣна дѧха влажна. нѣ все швѣки вещи чин(и)тѣ шгнѣ и вода. и такожде е ѕ чл(о)в(ѣ)кчемѣ тѣлѧ мокрота и врѧкина ѥс(тѣ)ствѣнаа. нѣ швѧи мокротѧ и врѧкинѧ творетѣ шнїи трѣі дѧховѣ вѣіше писаннѣін : + Прѣвїи дѧх(ѕ) г(лаго) лѥт се живштнїи ерѣ ѥ ѕ ср(ѕ)дцѧ. и имат(ѕ) мокротѧ и врѧкинѧ ѕ себѣ врѧкинѧ иматѣ, да бѧдетѣ вѣсегда дрѣжал(ѕ) врѧке ср(ѕ)дце. ерѣ ако не би била врѧкина вѣ ср(ѕ)дци, не бѣі могл҃ѣ чл(о)в(ѣ)кѣ бѣіти жив(ѕ) ѳдин(ѕ) час(ѕ). Мшкротѧ оубш имат(ѕ), да дрѣжитѣ в’сегда влажнш ср(ъ)дце ерѣ ако не бѣі била влага вѣ ср(ѕ)дци изгорѣлш бѣ само ср(ѕ)дце. шт(ѕ) великѣіѥ врѧкинѣ, и шнаи крѣвѣ что е вѣнѧтрѣ чим’ се ср(ѕ)дце храните : + Ерѣ знаш(ѕ) кѧд(ѕ) раздрѣжеш(ѕ) ср(ѕ)дце шт(ѕ) брава шбрѣцеши вѣнѧтрѣ крѣв(ѕ) и водѧ, того рад(и) имат(ѕ) ср(ѕ)дце вѣ себѣ врѧкинѧ и мокротѧ : + И вѣ ѥтрѣ смо рекли да е дрѧгѣі д(ѕ)хѣ ѥс(тѣ)ствѣнїи,

и имат(ꙁ) въ себѣ мокроты и вр҃кины. и вр҃кины иматъ да помагаетъ стомахꙋ пробавлѧти. ер҃ѣ нетра нес(тъ) поклопцъ стомашнїи, и мокроты иматъ да самаа не сгорит се, понеж(е) не шт(ꙁ) дебелїе крꙁви сътворена : + Третїи д(ꙋ)хъ г(лаго)лет се въ мозгꙋ, и негово смо нес(тъ)ство писали. тогаи рад(и) г(лаго)лет се чл(о)в(ѣ)че тѣлш ꙗкож(е) банꙗ: ер҃ѣ кꙁда е въ бани|| шгнꙗ и водꙁі велико потрѣбует(ꙁ), тогда банꙗ добра и под(о)бна. [74b]
и кꙁд(ꙁ) имат(ꙁ) многш огнꙗ и малш водꙁі, кшда изꙁвритъ и в҃са мокрота что нес(тъ) въ нѣи. и шно се не г(лаго)лет(ꙁ) банꙗ нехо пеш҃ъ. и ако бꙋдет(ꙁ) много вшди и малш огнꙗ, шгнъ погаснет(ꙁ) и вода шстинетъ. и шноі не г(лаго)лет се банꙗ лихо батланъ : + И такожде смш г(лаго)лали да въ банꙁі нес(тъ) нѣкꙁіи дꙋхъ, и имат(ꙁ) въ себѣ вр҃кины и мокроты, ер҃ѣ кꙁд(ꙁ) погѣ чл(о)в(ѣ)къ въ баню, въ тѫи час(ꙁ) сгр҃ѣет се и шпотит се, и швꙁи дꙋхъ иже смо г(лаго)лали сътварает се кꙁда е въ бани огнꙗ и води под(о)бнш. нъ кꙁда в огнꙗ многш онаи дꙋхъ бꙋде вр҃ък(ꙁ), и не бꙋде имал(ꙁ) мокроти ни малш. и када бꙋде въ бани шгнꙗ малш и води много, шнаи дꙋх(ꙁ) бꙋде влажнъ и малш вр҃ш҃ъ. Того рад(и) г(лаго)лет(ꙁ) Ѵппократ(ꙁ) ф҃ілософъ, егда нес(тъ) въ чл(о)в(ѣ)чем(ꙁ) тѣлѣ вр҃кина великаа и мокрота, мала, шнаи вр҃кина нс҃ꙋшаетъ шнꙋи мокроты, и шнаи вр҃кина сътвараетъ шгнице шстр҃ѣ и пр҃ѣшстре. и многе дрꙋге болѣсти еже хощемо писати. И кꙁда е венкіе мокроти неж(е) ли вр҃кинꙁі, шнаи мокрота чинит(ꙁ) стиснꙋти нес(тъ)ствнꙋ вр҃кинꙋ, и шт(ꙁ) шнѣи мокроти сътварает се множъствш флегмѣ, и различнꙁіе шгнице, и дрꙋгꙁіе болѣсти иеж(е) хощемо писати: + И сада пр҃ѣвзе да знамш онѣи шгнице и грознице, колико разликѣхъ кое се сътварают(ꙁ) шт(ꙁ) вр҃кинѣ, и шт(ꙁ) мокроти, и кое шт(ꙁ) сꙋхоти. и кое шт(ꙁ) стꙋда. и тр҃ѣвзе да знамо шнаи час(ꙁ) и д(ꙁ)нъ колико могꙋтъ трѫпѣти. И тр҃ѣвзе да знамо нїихъ бѣлѣге. и по нїих(ꙁ) бѣлѣзѣхъ да знамо нїих(ꙁ) да ихъ бꙋдемо ꙁмѣли видати: + И тако раздѣлают се швеи шгнꙁіце. нес(тъ) огнꙁіца пр҃ѣшстра, и нес(тъ) огница шстра. и нес(тъ) шгнꙁіца кроника спр҃ѣд(ъ) ꙁ главѣ, и нес(тъ) шгнꙁіница коꙗ се сътварает(ꙁ) ꙁ затилкꙋ. и нес(тъ) шгнꙁіца коꙗ доходи въ нощи. и нес(тъ) шгнꙁіца коꙗ доходи въ д(ꙁ)не. и нес(тъ) шгница слана. и нес(тъ) шгнꙁіца трѫпка и грꙋба. и нес(тъ) шгнꙁіца коꙗ ꙋхватаетъ ||и вставлает(ꙁ) скорш. и нес(тъ) шгнꙁіца коꙗ не вставлает(ꙁ) въ скоръ. [75a]
И шт(ꙁ) швѣх(ꙁ) шгнꙁіцъ кое не вставлаютъ скорш, всѫ нѣке тихѣ, и нѣке врѫлѣ и вр҃ѫке многш. и нес(тъ) шгница шт(ꙁ) кое не может(ꙁ) лежати на ѣднѫм(ꙁ) мѣстѣ. и нес(тъ) шгница ꙁꙁімна и хощетъ пойти чл(о)в(ѣ)къ къ шгню, а горит(ꙁ) како шгнъ. и нес(тъ) шгница проста. И нес(тъ) шгнꙁица двоевр҃ста. и нес(тъ) шгница троевр҃ста и четвор(о)вр҃ста. И швѣи шгнꙁіце и болѣсти вѫіше писаннѣ въ многш гран(а) раздѣлают се : +

СѪТ(Ъ) ПОЗНАНІꙗ СѪНѢХ(Ъ) БЛЮД(И) КОИМ(Ъ) МОЖЄ ДОКИ СКОРО ПРѢСѪСТРꙗ СѪГНЪЩꙗ :

Г(лаго)летъ Ѵппократ(ꙁ) ф҃ілосшф(ꙁ), да шнїи чл(о)в(ѣ)ци кои имаю вр҃кинꙋ и мокротꙋ шт(ꙁ) малѣ им(ꙁ) болѣсти может(ꙁ) доки пр҃ѣшстра шгнꙁіца. И шнїи кои сꙋ вр҃ѫки и сꙋхи скодо имъ может(ꙁ) доки шстра шгныца. И шваи шгница г(лаго)лет се гнила : + И шнїи кои имаю пр҃ѣшстрꙋ шгницꙋ воноа им(ꙁ) пот(ꙁ), и вода что мокретъ. и гноі что исходитъ шт(ꙁ) него : — И шнїи кои имаютъ шстрꙋ шгнꙁіцꙋ, наипрѫкш

почнетъ по малѡ, и потом(ъ) доходитъ све векїа и їача. и ѡваи ѡгница г(лаго)лет се ѕтика. И бѣде флематика, надаи се вр҃ѣ мѕ хокѥ доки петїи д(ъ)нъ врѣхѹ(ъ) шн҃ки врѣкинѣ зима. И ѡваи зима г(лаго)лет се ѡгница четвръгинница гнила. И ѡваи ѡгница ил(и) бѣде длъга ил(и) смр(ъ)тна и ако бѣдет(ъ) ѕ многокръвена чл(о)в(ѣ)ка, надаи мѕ се. з. д(ъ)нъ смр(ъ)ти: + И шнїи чл(о)в(ѣ)цїи кои сѣтъ стѣденїи и сѣхи. или стѣденїи и влажнїи может(ъ) им(ъ) доки шт(ъ) малїе болести ѡгница ефимера. и сїа ѡгница пр҃ѣбъивает(ъ) вънѣтръ ѕ костѣхѹ(ъ) и ѕ жилахѹ(ъ) и множае ѕхва таетъ по шбѣдѕ, неж(е)ли пр҃ѣд(ъ) шбѣдѡм(ъ), и всегда сѕ жеднїи и затворенніи здола, и никогда се не ѡпотѣ. и шт(ъ) сѣтра до полъ д(ъ)не имаютъ водѕ жлътѕ, и тнъкѕ и бистръ. и шт(ъ) по д(ъ)не до ноѡи бѣдет(ъ) чръвена и мѕтна. || И сѣтра мѕ бѣдет(ъ) жила како ѕ здрава чл(о)-]75б
в(ѣ)ка, нъ бѣдет(ъ) тнъка. и по шбѣдѕ мѕ бѣдет(ъ) жила како ѕ пїана чл(о)в(ѣ)ка : +

СѺТ(Ъ) ГЛЄДАНІА ТРѢХ(Ъ) ВЄЩИ У ПОЧЄТЪКѢ БОЛѢСТИ :

Да знашъ вр҃ѣ на в'сакои болѣсти тр҃ѣбѣ ѥс(тъ) гледати тр҃ѣхъ вещи. прѣво ѕ почетъкѣ болести како є почела болсетъ. дрѕго тр҃ѣбѕе гледати, како стоит(ъ). кѣда є минѕлѡ нѣколико д(ъ)нїи. третїе тр҃ѣбѕе да се домѣшіла врач(ъ) по бѣлѣзѣхѹ(ъ) на что кѥ доки шнаи болѣстъ. вр' сѕ мнозїи бѣлѣзѣхі по коихѹ(ъ) может(ъ) сѕдити врач(ъ) чл(о)в(ѣ)ка болна, на смр(ъ)тъ или на живѡтъ. вр҃ѣ ѥсѕ болѣсти шт(ъ) коихѹ(ъ) кѣд(ъ) падне чл(о)в(ѣ)къ на постелю, на шнаи час(ъ) толикои мѕ ѥс(тъ) ѕсїѡнѡ, како да би лежал(ъ) годище. и ѕ швоизи ѕсилости может(ъ) лежати, г. д(ъ)ни. и потом' мѕ почнет(ъ) бѣіти болѥ и дрѕзы се ѕ швои болѣсти почнѕтъ стресати, и бѣдет(ъ) ихъ страхѹ(ъ), и бѣд(ѕ) се протезали. нъ того рад(и) не тр҃ѣбѕетъ его сѕдити на смрѣтъ, или на животъ докле не доге. з. д(ъ)нъ и ако пр҃ѣбѣд(ѕ)тъ въ швоизі болѣсти до седмагѡ д(ъ)не, мали въстаютъ шт(ъ) таковѣки болести. и ако се бѣд(ѕ)тъ ѕ, в. д(ъ)нъ, или ѕ. з. ѡпотили. ил(и) бѣдет(ъ) прошлѡ шт(ъ) нїихѹ(ъ) двацѣ(и), или .г. ц(и). или имъ бѣдет(ъ) текла кръв(ъ) из носа, добрїи бѣлѣзїи сѣтъ. нъ кѣд(ъ) имъ догѥ велико теченїе, шт(ъ), р. еднъ не можетъ бѣіти живъ : +

+ ЗДЄ ПОЧНѢ СѺТ(Ъ) ОНѢХЪ БОЛѢСТИ КОЄ МОГѫ СЪТКОРИТИ ПРѢСѺСТРЄ СѺГНИЦЄ, И СѺТ(Ъ) ОНѢХЄИ СѺГНИЦЪ, КОЄ ИМАЮТ(Ъ) ЪѢ СЄБѢ ВЄЛИКО СТРѢСЄНІЄ :

Да знаш(ъ) ер҃ѣ шт(ъ) пр҃ѣшстре ѡгнъіще и шт(ъ) шн҃ѣхеи ѡгницъ кое имаютъ велике шстрине въ себѣ, может се чин(и)ти велика немощъ, и шквинанцїа, сир҃ѣч(ъ) шнаи болестъ коіа се чини ѕ грълѕ тере ѕмираетъ чл(о)в(ѣ)къ шт(ъ) нѥѳ въ. а. часъ : — И такожде се сътвараетъ шт(ъ) [76a]
остр҃ѣ ѡгнице грозница || коіа тресѣ єдин(ъ) д(ъ)нъ и дрѕги нѣ. и болѣстъ въ слѣзенѣ. и шн҃ки грознице кое много трѣпѣ. и грознъіца четвръгинница : — Такожде ѥс(тъ) и дрѕга ѡгница іаже г(лаго)лет се февриш(ъ) парашижма. сѣір҃ѣч(ъ), бои, или рѣванїе междѕ ѥс(тъ)ствѡм(ъ) и междѕ болѣстїю и сице можеш(ъ) познти да ѥс(тъ)а шнаи

ѡгница ѥаже г(лаго)лет се парашижми, ер҃к кѫда чл(о)в(ѣ)кѫ лежитъ ѫ нѥи, не можетъ наити мѣсто и дѣж(е) бѫі починѫлъ. и хощеши мѫ гледати. г. роковѣ. г, ти, д(ъ)нъ, и пети, и седми. Ѫ третїи д(ъ)нъ мѫ гледаи водѫ, и ако бѫде вода жлъта на чрѫвена, кажет(ъ) да имат(ъ) ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѫ тѫн'ко ѥс(тъ)ство и почетъкѫ болѣсти. нъ ако бѫде много чрѫвена, кажет(ъ) да имат(ъ) ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѫ болнъ крѣпко ѥс(тъ)ствѡ. нъ два бѣлѣга каже, или каже да є ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѫ болнъ ѥда тлѫнъ, или каже да є плѫн(ъ) крѫви : + Нъ сице хощеши познати истинѡм(ъ) прашаи болнаго ако мѫ є жега в'сегда, то имат(ъ) ѥдъ. ако ли мѫ се не жега то имат(ъ) крѫвь, или множъство флегмѣ : — Ѫ тъі врачю трѣбѫе да се домѫішлѭш(ъ), ил(и) да мѫ пѫстиш(ъ) крѫвь ако има множъствѡ крѫви. и аще имат(ъ) ѥдъ да га ѡчистиш(ъ). И аще съ ѡнѣмѣки ѡчищенїемъ или пѫщенїем(ъ) крѫви вѫде мѫ воле, добрѡ: — И ако вид(и)шъ да болестъ вѫіше иде и да веще ѫкоренит се, чекаи и дрѫгѫіи рѡк(ъ) кои ѥс(тъ) ѫ петїи д(ъ)нъ гледаи мѫ водѫ, и жилѫ, и ѡбразъ, и аще вода бѫде бѣла и на жлъта, и жила бѫде раскидена и бѫіе самои ѡкамѡ, и гледаи мѫ ѡбраз(ъ), и бѫде мѫ прашѫн(ъ) ѥкож(е) земла. и прашаи || га ели га тѫга. И аще бѫд(ѫ)тъ ѡнїи бѣл(ѣ)зїи више писаннъіи, да знаш(ъ) ер҃ъ є ѡборила болѣстъ ѥс(тъ)ствѡ. И сицевїим(ъ) чл(о)в(ѣ)кѡм(ъ) надаи се вещъшїимъ смр(ъ)ти нежели животѫ: И аще вода бѫде много чрѫвена и на чрѫна и мѫтнаа, и жила честа и плаѫа, да знаш(ъ) ер҃ъ є болѣстъ и ѥс(тъ)ствѡ на наивещем(ъ) р'ванїю сѫкд(ъ) боꙗ. тер҃ъ каже два бѣлѣга. или каже да иматъ чл(о)в(ѣ)к(ъ) ѥко ѥс(тъ)ство и множъство крѫви. или каже да се є болѣстъ ѫкѫпила по жилаѫ(ъ). И сице хощеши познати, ѫпроси его кѫдъ ѫстанетъ ѡт(ъ) спанїа, аще мѫ бѫдет(ъ) л'гкѡ кадъ є ѫсталъ, аще ли мѫ бѫдет(ъ) ѫсилнѡ. и аще бѫдет(ъ) нѣколико спалъ и ѫгодно ѥмѫ ѥс(тъ) много спати, сеи имат(ъ) множъствѡ крѫвїи и ѥко ѥс(тъ)ствѡ. и аще бѫдет(ъ) плаѫо спалъ, и ѥгда се разбѫдит(ъ) бѫдет мѫ ѫсилнѡ, да знаш(ъ) ер҃ъ мѫ є болѣстъ пошла по жилаѫ(ъ), и тои г(лаго)лет се ѡгница гнила:. И нѣс(тъ) его моцно сѫдити на смр(ъ)тъ или на живѡтъ, докле не доге трет̃ї рѡк(ъ) ѫ седми д(ъ)нъ. И ѥгда доидѣтъ трет̃ї рѡк(ъ), гледаи ємѫ водѫ и жилѫ. и аще бѫдет(ъ) вода бѣла и на жлъта. и бѫд(ѫ)тъ ѥмѫ водѣжи ѫ лѣвои странѣ. или мѫ бѫдет(ъ) дошло теченїе тере мѫ бѫіетъ жила плаѫѡ, и бѫдет(ъ) ѥмѫ страшнъ ѡбразъ. ни без(ъ) единого съмнѣнїа надаи се ѥмѫ смр(ъ)ти, ѫ. кд. час(ъ):+ И аще вода бѫдетъ чрѫна и мѫтна и жила плаѫа, и бѫдетъ ѥмѫ теч(є)нїе и водежи, такожде се надаи смр(ъ)ти ѫ. д. д(ъ)нъ || И аще ємѫ не бѫдет(ъ) теч(є)нїе ни бодежи, чекаи да вид(и)шъ хощет ли се ѡнаи д(ъ)нъ ѡпотити, или хощет ли ѥмѫ тещи крѫв(ъ) из носа. и ако бѫде крѫвнъ, надаи се да мѫ ке бѫіти болѥ. и аще бѫдетъ флематикъ, знаи ер҃ъ хощетъ ѡнаи болѣстъ трѫпѣти длъго ер҃м(є). нъ мали исцѣлѣютъ. И аще се не ѡпоти ѫ тѫи д(ъ)нъ, и нѣс(тъ) ѥмѫ текла крѫв(ъ) из носа. и аще бѫдет(ъ) крѫвнъ надаи се ємѫ смр(ъ)тнъ ѫ. кд. час(ъ). И аще бѫдетъ флематик(ъ) трѫпѣти ке ишщъ нѣкѫіи д(ъ)нъ, нъ хощет(ъ) изгѫбити половицѫ живѡта, нъ ке єднако ѫмрѣти скорѡ. И аще бѫдетъ ѡнаи чл(о)в(ѣ)кѫ имал(ъ) чрѫнѫ жлъч(ъ) и жлътѫ жлъч(ъ). прѣмѣнити се хощетъ ѡнаи болѣстъ ѫ дрѫгѫю болѣс(тъ) ѥже г(лаго)лет се френешиш(ъ). и иже имаютъ сїю болѣстъ многѡ(о) тлапѣ ѫ ѡгнѫщи. нъ до. ді. д(ъ)нъі надаи се ѫсма смр(ъ)ти. или ѫсма здравїю : +

[76б]

[77а]

СѢТ(Ъ) СѢГНИЦЄ ПРОСТѢ:

Да знаш(ѫ) ѥр҃ѣ wгница проста никогдаже се не сѫтварает(ѫ) wт(ѫ) великїе вр҃ѣкинѣ, тѫчїю wт(ѫ) цѫклѣнѣ флеwмѣ. и сице можеш(ѫ) познати ѥр҃ѣ сѫтварает се wт(ѫ) цаклѣнѣ флеwмѣ. понеж(є) г(лаго)лет се ѥфимера. почто г(лаго)лет се ѥфимера. Понеж(є) наипр҃ѫвw начинаетѫ мала зима, и паки се повеикіе ѕмножи. и начинает зеѫати чл(о)в(ѣ)кѫ. и сѵе вєкка мѕ зима начинаетѫ доходити. и починет се протезати и сѫкр҃шати, и похватаетѫ его нѣколика вр҃ѣкина и жега. и хощет се емѕ спати. и вр҃ѣк(ѫ) ес(тѫ) нѫ хощет(ѫ) на wг'нѫ вѫзлѣси. и мнит се емѕ да мѕ хощетѫ
[77б] испасти челw и wчи надвор(ѫ). и глѫбоко || мѕ хощет(ѫ) наити жилѕ нѫ плаѫѕ. и доходет(ѫ) емѕ нѣкѫі бодежи по тѣлѕ. и wвои сѫтварает се емѕ девѣлѣхѫ, димшвѫ ради иеж(є) иматѫ вѫ стомаѫѕ еже вѫздвизаетѫ цѫклена флеwма: И многаци вѫздвїзает се двою вещи рад(и). или вѫздвизаетѫ великіе пианости рад(и). понеж(є) wнаи велика вр҃ѣкина винна подвизаетѫ wнѣи димовѣ или двигнѕт се wт(ѫ) залишна работанїа, или wт(ѫ) пѕтнаго шѫствїа, егда пр҃їидетѫ чл(о)в(ѣ)кѫ трѕднѫ и напїет се води нѫ лѫстно вѫзможно ес(тѫ) познати. И сице можеш(ѫ) познати. гледаи емѕ пр҃ѫвїи д(ѫ)нѫ вwдѕ, и аще вид(и)шѫ да є вода пробавленнаа и да є жлѫта wкож(є) добр҃ wино, и жила да мѕ є девела нѫ не плаха, да знашѫ ѥр҃ѣ г(лаго)лет се ѥфимера проста. и сїа wгница скор҃ мине. И тр҃ѣѵѕе аще хощеш(ѫ) да извѣстно знаш(ѫ), гледаи wнѕи водѕ за .д. д(ѫ)нїи и аще вода и жила бѕдетѫ еднака за. .д. д(ѫ)нїи, тогда можешѫ знати извѣстно да скор҃ минѣ: И аще вид(и)шѫ да є мѕтнаа и всакѫіи д(ѫ)нѫ почнет(ѫ) бѫіти вещє чр҃ѫвена. и всакѫіи д(ѫ)нѫ почнѣтѫ изгѕбити wр҃ѣи. и вѫсаки д(ѫ)нѫ хощеши мѕ находити жилѕ сѵе р҃ѣгю нѫ немир҃ш бѫітїе. да знашѫ ѥр҃ѣ мѕ є wгница сѫтворена wт(ѫ) мал(о) спанїа. или wт(ѫ) много спанїа. или wт(ѫ) много работанїа. или wт(ѫ)много покоꙗ. или wт(ѫ) велика ꙗденїа или wт(ѫ) много глада. или wт(ѫ) великіе скр҃ѫби, или wт(ѫ) великаго вес(є)лїа. или wт(ѫ) коеждо вѫіше писаннѫіе вещи. не можетѫ
[78а] бѫіти єднѫ час(ѫ) или два када || мѕ гледаеши жилѕ да мѕ не бѕдетѫ wкож(є) ѕ здрава чл(о)в(ѣ)ка. нѫ иднако ти хощемо казати wт(ѫ) в'сакаго на се: +

[88а] СѢТ(Ъ) СѢГНИЦЄ ИЖЄ СѢТВ҃ЯЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ПІЯНОСТИ:

Наипр҃ѫво дати мѕ пити масло др҃ѣвѣно с топлwм(ѫ) водицwм(ѫ), и да сеже пер҃wм(ѫ) ѕ гр҃ѫлѕ да вмюе. и аще вид(и)шѫ да не может(ѫ) вмювати, дати малw праха wт(ѫ) тр҃бита с топлwм(ѫ) водицwм(ѫ). И аще вид(и)шѫ да є ишщі(ѫ) нѣколико вр҃ѣкинѣ, пѕсти мѕ кр҃ѫвѫ wт(ѫ) главне жилѣ. и потwм(ѫ) испѕстивши. г. д(ѫ)нїи. банїаи га, нѫ не ѕ много вр҃ѣкіе банїе: +

ЗДЄ ПОЧНИ СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ СѢГНЪЩЪ ГНИЛѢХЪ, ЧТО СѪ, ИЛИ СѢТ(Ъ) ЩІЯ ДОГЮ:

Да знаш(ѫ), ѥр҃ѣ wгнѫіце гнилѣ, никогда се не могѕт(ѫ) творити, wт(ѫ) мала вр҃ѣмена, лихо wт(ѫ) щѧ є чл(о)в(ѣ)кѫ натоварилѫ wт(ѫ) данва wт(ѫ) зла ꙗстїа, и wт(ѫ) злаа питїа. И wт(ѫ) залишнѣ вр҃ѣкинѣ, и wт(ѫ) ве-

ликıе зимѣ. И ѕ швѣхѫ(ѕ) огнѧщахѫ(ѕ) кѧд(ѕ) ѕхвата зима, не ѕхвата
такои ıакож(є) ѕ шнѣхѫ(ѕ) шгницахѣ вже г(лаго)лют се вфимере || и по зимѣ [88б]
када ѕхвата вр҃ѕкина, не ѕхвата такои ıакож(є) ѕ шгнѧще вфимере, лиѫш
острѣе и хѵгıе. и веикıе трѧпи и веикѣ оусилостѣ чини. И жила нѣ како
ѕ шгнѧще вфимерѣ, лиѫо плашеа и хѵгıа. и не наидешї ю на еднѡм(ѕ) мѣ-
стѣ. и негово ѕздиханїе нѣс(тѣ) како ѕ шгнѧще вфимере, лиѫо хѵгıе. и
много мѣ се хоикıе спати, и спи сѣ страхѡмѣ. и пробѵждает се сѣ стра-
хѡм(ѕ). и многаци се сѣтреса, и често зеха, и често се протеже. И кѧдѣ
потрѣбѵе да спи не хощетѣ спати, и в'сега жилѣ болѣ и глава. и мнит се
емѣ да мѣ ѧзıютѣ кораıем(ѕ) школо главѣ. и слабостѣ мѣ догıе и жлѣтина
и тѵга, и често мѣ се хоикıе водѣ пѵщати и поки себѣ ради, нѣ малѡ
погıет(ѕ) шт(ѕ) негѡ, и шно цо погıетѣ смрѧдитѣ злѣ. и много мѣ є
теж'ка глава. И многаци мѣ ѧзıетѣ често жила терѣ глѧбокѡ. И нѣколи-
ци мѣ догıет(ѕ) сѣтресенїе а стоитѣ с миромѡ(ѕ). И всїи швѧзи вѣлѣ-
зїи ѧзıше писанныи хѵги сѵ и ıачи нежели ѕ шгнице вфимере. И аще ви-
д(и)шѣ в'се швѣки вѣлѣге ѧзıше писаннѣ. и бѵдет(ѕ) ево тресла один(ѕ) д(ѕ)ны, и дрѵгıи нѣ, можеш(ѕ) сѵдити да се ıес(тѣ) чин(и)ла шт(ѕ)
гнилѡсти и шт(ѕ) вда. И аще иматѣ сїе вѣлѣгѣ выше писаннѣ
ѧзсе и бѵдет(ѕ) тресела ѧзсакıи д(ѕ)ны, можеш(ѕ) сѵдити да се ıес(тѣ)
створила шт(ѕ) гнилости и шт(ѕ) кр҃вѧı. И аще вѵд(ѵ)тѣ сїи вѣлѣзїи
ѧзıше писанныи в'сїи, и бѵдетѣ грозница четвр҃тница, можеш(ѕ) сѵдити
да се ıе чинила шт(ѕ) гнилости и шт(ѕ) чрныѣ жлѣчїи. И аще бѵдетѣ
в'сакїи д(ѕ)ны, тере га ѕхвата нѣкогда || ѕ д(ѕ)не, нѣкогда ѕ ноки. и бѵде- [89а]
т(ѕ) имал(ѕ) ѧзсе шнѣки вѣлѣге. ѧзıше писаннѣ, можеш(ѕ) сѵдити да
се ıе чинила шт(ѕ) гнилости и шт(ѕ) флегмѣ. Показахѡм' ти како се
раздѣлаютѣ ѧзıше писаннѣ шгниц, коıа се шт(ѕ) чесѡ сѣтвараетѣ н(ѕı)ныа
ти хощемо казати шт(ѕ) чесѡ сѣтварает се ıаже мало трѧпитѣ, и коа
много трѧпитѣ, да вѣси како иѫ(ѕ) хощешѣ видати:—

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЕ ІИЖЕ МНОГО ТРЪПИТЪ :

Сѣвїи сѵ вѣлѣзїи неинїи, аще бѵдет(ѕ) шнаи коıа тресе в'сакıи д(ѕ)ны.
и аще шнаи коıа тресе дрѵгıи д(ѕ)ны. и аще шнаи ıаже г(лаго)лет се
четвр҃тиница. и аще шнаи коıа ѕхвата ѕ д(ѕ)не или ѕ ноки. аще имат(ѕ)
трѧпѣти много вр҃ме, и сїе вѣлѣге хощеши наки ѕ нимѣ. Наипр҃ѧшѡ
кад(ѕ) га похвата, зима га ѕхвата и мала вр҃ѕкина. и дрѵговїа егда га
похвата, помаıа зима бѵдетѣ емѣ и повеикıа вр҃ѕкина. и третїѡм(ѕ) ега
га похваıа. бѵдетѣ емѣ ишще помаıа зима и повеикıа вр҃ѕкина. и потомѣ
егда га похвата бѵдет мѣ зима велика. и вр҃ѕкина бѵдет(ѕ) ѧзѕда трѧпѣла
шт(ѕ) рока до рока : —

СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІА СѢГНИЦЕ ІИЖ(Є) СѢТВАРАЕТ СЕ СѢТ(Ъ) ГНИЛОСТИ МЕЖДѢ ДРѴГѢМІИ СѢГНИЦАМИ :

Г(лаго)летѣ Іппократ(ѕ) ѕчител(ѕ), кад(ѕ) видиш(ѕ) шгнѧщѣ, коıа тресе
один(ѕ) д(ѕ)ны и дрѵгıи нѣ, тр҃вѵе да гледиши има ли много ѣда. и аще
вид(и)шѣ да є вѡда жлѣта, и да иматѣ шнѣки вѣлѣге ѧзıше писаннѣ. ѕезѣ
сѵмнѣнїа можеш(ѕ) сѵдити да ıес(тѣ) шт(ѕ) гнилѣ шгнице:+ И аще

вид(и)шѫ да мѕ нѣ много зима, и по зимѣ мѕ се не бѣде казала врѣкина
[88в] надворѫ и вид(и)шѫ да мѕ е плаѫа жила, и вѡда много чрѫвена, безѫ
схмѣнїа можеш(ѫ) сѣдити да нѣс(тѫ) гнила ѡгнѫища, лиѫо ѡгница адѣща.
[89б] И сего рад(и) г(лаго)лет се адѣща, понеж(е) иматѫ великѕ врѣкинѕ и
шстрею нежели гнила. И сїа ѡгница адѣща раздает се на двое. една се
г(лаго)летѫ свѫсма адѣща. и дрѣга се не г(лаго)летѫ свасма адѣща.
И шнаи ѡгница г(лаго)лет се свасма адѣща, того рад(и) г(лаго)лет се
понеже иматѫ острѕ врѣкинѕ, и шстрѣ димшв(ѫ). и чистѫ ѥдѫ шстрѫ
и врѣк(ѫ). И шнаи врѣкина вѫсегда гризетѫ и бодетѫ по в'семѕ тѣлѕ
ѥкож(е) иглѣ. иѫ нѣс(тѫ) смр(ѫ)тнаа толико велико гнила. Понеж(е) ѥдѫ
плива врѫх(ѫ) стомаѫѫ и ласно га е извадити : —
И шнаи коѥ нѣс(тѫ) свасма адѣща веикѣ дрѫжи него шнаи коѥ е сва-
сма адѣща понеже шнаи коѥ не свасма адѣща малаши се ѕгоди да ѕхва-
та седмѫ кратѫ, лиѫо аще не бѣдетѫ врача кои кѣ изѫвадити шнаи ѥдѫ,
кои плива врѫхѫ стомаѫа. И шнаи ѡгница коѥ нѣс(тѫ) свѫсма адѣща
того рад(и) не шставлаетѫ скорш, понеж(е) имат(ѫ) вѫ себѣ нѣкѫі дѣлѫ
шт(ѫ) гнилѣ ѡгнѫіце. И аще бѣдетѫ хватала в'сакѫі д(ѫ)нѫ коѥ нѣс(тѫ)
свѫсма адѣща, такожде се можетѫ свободити изѫвадивши ѥдѫ : —
И аще бѣдетѫ ѡгница свакод(ѫ)нѫноѥ. шт(ѫ) гнилости. шт(ѫ) крѫви, по-
знати кѣеш(ѫ) ѕ водѣ. врѣ вода бѣдетѫ чрѫвена и на чрѫна и мѕтна. и
великѕ врѣкинѕ и сѫхотѕ бѣдет(ѫ) ималѫ вѫ тѣлѕ. и сїа ѡгнѫіца или ѥ
далѫга или смр(ѫ)тнаа:+ И аще бѣдетѫ ѡгнѫіца шт(ѫ) гнилѣ флешмѣ
[90а] ѕхватала ѕ д(ѫ)не или ѕ ноки много е зла и много трѫпи, и много се шт(ѫ)
не сѫтреса чл(о)в(ѣ)кѫ. Понеж(е) флешма гнила ѕхватает се школш
стомаѫа ѥкож(е) клеи и досадитѫ ѥс(тѫ)ств (ѫ)номѕ пробавленїю понеже
[90а] ѳ сама шт(ѫ) себѣ ствдена. и того ради ѥ злаа врѣ ѕхвата чл(о)в(ѣ)ка
вѫсакѫіи д(ѫ)нѫ, и нѣс(тѫ) свободнѫ ни ѥднѫ часѫ : — И кто иматѫ сїю
ѡгнѫіцѕ, велик(ѫ) страѫ(ѫ) имат(ѫ) вѫ ноши. того рад(и) врѣ ѥ нема
ѳднѫ часѫ шт(ѫ) рока до рока. И такожде имат(ѫ) великѕ слабостѫ ѕ сто-
маѫѕ, и не иматѫ орежи на ѣденїе. и в'сегда мѕ хошеши наки жилѕ тѫн'кѕ
немирнѕ. И аще нагѥш(ѫ) шнѣ бѣлѣге вѫіше писаннѣ и нагѥш(ѫ) водѕ
жлѫтѕ, мшжеш(ѫ) сѣдити да нѣс(тѫ) гнила лиѫо адѣща ѣже нѣс(тѫ)
свасма: — И аще сїа ѡгнѫіца шставлаетѫ два д(ѫ)нїи и трет̃ї трасетѫ,
не имат(ѫ) толикѕ остротѕ и врѣкинѕ вѫ себѣ, иѫ веикю зимѕ иматѫ. иѫ
мѕ нѣс(тѫ) мѕчнш толико вѫ нѥи, понеж(е) шставлаетѫ ѳго два д(ѫ)нїи.
и ѕ шнаи два д(ѫ)нїи вѫземлетѫ вѫ себѣ мшкѫ, чимѫ можетѫ трѫпѣти
шнаи д(ѫ)нѫ коѥ га трасе. И аще вы его ѕхватала толикоѥ зима ѕ всакод(ѫ)-
нѫноѥ грознице, велико га ѕхвата ѕ четврѫтиници, трет̃ї ршк(ѫ)
вѫі ѕмрѫлѫ. понеже ѕ всакод(ѫ)нѫноѥ не иматѫ мира ѥднѫ час(ѫ) ни
здравїа, а ѕ четврѫтиници иматѫ два д(ѫ)нїи мирѫ. Понеж(е) г(лаго)летѫ
Ипократѫ, дѫлг(ѫ) рѣкѫ чинитѫ покоѥ: И да знаш(ѫ), врѣ шнаи ѡгница
коѥ малш трѫпи бѫд(ѕ)ки четврѫтиница, г(лаго)лет се ѡгница гнила,
ѣже сѫтварает се шт(ѫ) чрѫнѣ жлѫчи. И сїа ѡгнѫіца четврѫтиница ѣже
г(лаго)лет се свасма адѣща бѫд(ѕ)ки сѫтворена шт(ѫ) чрѫнѣ жлѫчи,
[90б] многаши трѫпит(ѫ) годище, или веикіе или маніе. и малаши се может(ѫ)
изѫвадити. тѫкмш аще вѫі ѥмѕ ѥс(тѫ)ствш помогло тере вѫі мѕ дошлш
шт(ѫ) себѣ, или теч(ѥ)нїе з дѫлгим(ѫ) трѫпѣнїемѫ. или блюванїе велико
з дѫлгѫім(ѫ) трѫпѣнїемѫ. или шпокіенїе велико з дѫлгѫіим(ѫ) трѫпѣнїемѫ.
или теченїе крѫви из носа, сѫ великим(ѫ) трѫпѣнїемѫ. Или аще га бѫдет(ѫ)
видалѫ нѣкѫі чл(о)в(ѣ)кѫ невещѫ, тере мѕ бѫдет(ѫ) далѫ много ѣасти,

или пити пр҃кгіе рока.а. час(ъ). тере бѫдет(ъ) по ѫхвакіенїю блювалъ в'се что е ѣлъ. и врѣхъ тогаи зле димшв҃к и ѣдъ. или аще бѫдетъ такожде блювалъ шт(ъ) ст҃ѫден҃к вшд҃к. или ако се бѫдетъ шпотилъ ѫ баніе силѡм(ъ). може бѣітъ да га кіе т҃км҃ки пѫстити : +

СѪТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ БОЛѢСТИ ПО БѢЛѢЗѢХ(Ъ) Ѫ ЧЛОКѢЧЕМ(Ъ) ТѢЛѪ, ПРѢЖДЕ НЕЖЕЛИ ЄГДА ПАДНЕТЪ БОЛНЪ :

Г(лаго)летъ Ипократ(ъ) ѫчител(ъ), аще бѫдет(ъ) стоѣлъ н҃ккі врачъ при н҃ккоем(ъ) господарѫ. и пр҃кжде га не бѫдетъ видалъ, ни мѫ бѫдетъ знал(ъ) іес(тъ)ствш по вшд҃к или по жил҃к. аще єго хощет(ъ) дрѣжати здрава, тр҃кбѫе да га вида наипрѣвш неж(є)ли бѫдетъ боланъ. Ѩ наипрѣвш неж(є)ли єго вида тр҃кбѫе да га праша кои закон(ъ) имат(ъ) шт(ъ) ѣстїа, или шт(ъ) питїа. И кое|| вещи веще хощет(ъ) ѣсти. и ѣстъ ли многш [91a]
или н҃к. и пиет ли многш или н҃к. и спит ли многш или н҃к. и тр҃ѫдит ли се н҃коликѡ ѫ работ҃к или н҃к. и дрѣжит ли зим҃к топлотѫ а л҃ет҃к хладъ или н҃к. и пр҃кбѣіва ли честѡ сѣ женѡм(ъ) или н҃к. и стоит ли ѫ таков҃кмъ| м҃кстѫ и деж(є) іес(тъ) добрѣ вѣздѫх(ъ) или н҃к. и старѣ ли е или младъ. И пакі да мѫ гледашъ іес(тъ)ство и водѫ и жилѫ, и да сѫдишъ спротивъ б҃кл҃кгъ. и такожде да мѫ гледишъ гнои. Понеж(є) аще имат(ъ) бѣіти боланъ н҃ккѫ болестъ хощеши наити ѫ нимъ шт(ъ) шв҃кх(ъ) єже ти бѫдемо рекли. Или мѫ бѫдет(ъ) крѣви теч(є)нїе из носа, или шстра шгнѣіца. или блюванїе. или шгнѣіца четврѣтиница. или често шпокіенїе или врѫк(ъ) ѣдъ. или сѣтресанїе на час҃к. или жежда велика. или изгѫбленїе орѣѯи. или затискованїе прѣси, и често поиманїе д(ѫ)хъ. или често болестъ ѫ глав҃к. или велико бд҃кнїѳ сѣ изгѫбленїемъ памети : — И в'се шн҃ки б҃кл҃кге вѣіше писанн҃к, хощетъ нам(ъ) казати вода, и жила. и гнои, по б҃кл҃кзѣхъ кои сѫ|| ѫ нїих(ъ) іаке ли бѫд(ѫ)тъ болести или н҃к. и [91б]
много ли хотетъ трѣпѣти или малш. и ѫ т҃кх(ъ) врѫкіех(ъ) болести бѫдет ли мокрота или сѫхота. И аще мѫ бѫдет(ъ) четврѣтиница бѫдет ли сѣтресал се вѣ ніен. И шнои сѣтресенїе много ли бѫдет(ъ) трѣпѣлш, и бѫдет ли много врѫкина или н҃к. И шнаи врѫкина бѫдет ли много трѣпѣла или не. и ѫ шнои главнои бол҃ксти бѫдет ли платилъ или не. И бѫдет ли водѫ често мокрилъ или н҃к. И бѫдет ли често блювалъ или н҃к. и бѫдет ли имаѣ шбразъ модрѣ іакож(є) шлово или н҃к. и бѫдет ли б҃клъ обраѯ(ъ) и безъ крѣви и на зеленъ или н҃к. И бѫдет ли носъ тѣнѣкъ и шстрѣ, или не. И шт(ъ) ов҃кхъ б҃кл҃кгъ, н҃кчто кажет(ъ) вода, и н҃кчто жила. и н҃кчто хощемо мѣі казати: — И аще бѫдеши вид҃клъ да іес(тъ) шбраѯ(ъ) б҃кл(ъ) и на зелен(ъ) іакож(є) смо сѣвѣіше рекли того рад(и) мѫ іес(тъ) то, понеж(є) имат(ъ) димове ст҃ѫден҃к. нъ немои в҃крѫвати моимъ р҃кчем(ъ), докле не видиш(ъ) вшдѫ. И аще видишъ да е вода б҃кла҃и на зелена, можеш(ъ) в҃крѫвати что ти самъ рекълъ. Понеж(є) шнїи димови ѫст҃ѫдили сѫтъ іес(тъ)ств(ъ)нѫю врѫкинѫ и крѣвъ. Понеж(є) флешма погнет(ъ) врѣх(ъ) ѣда, и не дастъ мѫ творити своего д҃кла да гр҃кетъ стомахъ, вр҃к га ѫгаситъ іакож(є) вода погашаетъ|| бавлати и гори, тере свари ѣдъ ѫ стомахѫ и [92a]
шстр҃ке га чини. и того рад(и) горше іес(тъ). И шнїи кои се сѫ навчили мало ѣсти, и падѫтъ ѫ бол҃кстъ, и не дашъ имъ ѣсти ниіа шслаб҃кти те вр҃к нїих(ъ) ѣтра ѣднако е малш пробавліала, и нїихъ стомахъ мало е бил(ъ) штворенъ и мало е пробавліалъ. И мал҃ке орѣѯи ималъ на ѣстїе.

И аще мѕ бѣдеши ти далѣ ѣсти, и шнои что в билѣ штворенѣ затворити се хощетѣ, и може бѣити да ѕмрѣ: — Того рад(и) трѣбѣе да те навчимш, да знаш(ѣ) како хощеши видати вѣсакого сѣпротивѣ іес(тѣ)ства егш: — Їппократѣ г(лаго)лиетѣ, аще имѣдаши ѣсти хощеши поставити врѣхѣ огнѣ. и онои иеже г(лаго)лахѣ н(ы)нѣ затврѣдимѣ. Из ты г(лаго)лю аще ихѣ хощеши видати, трѣбѣе да их(ѣ) гледиш(ѣ) иесѣ ли старїи. или сѣ слаби. или сѣ дѣца. и швїи три иединѣм се законшм(ѣ) видаю. наипрѣво требѣе да имѣ даш(ѣ) мигдановш млѣко сѣ захаршм(ѣ). и нѣкыи жѣтцѣ рофитѣ с мало захара. и вощїе варенш. и свеклш варенш. и юшицѣ шт(ѣ) младехѣ пиликѣ. и кисѣлѣ хлѣбѣ. и водицѣ шт(ѣ) тамарѣхин'ди. и ечменнѣ водѣ сѣ захаршм(ѣ). шкеи сѣ вещи добре, врѣ штворѣ и ѕкрѣпѣ. и потомѣ аще вид(и)шѣ да сѣ штворенїи много, затвори ихѣ шнѣмїи билїами по малш по малш. кога затворе и ѕкрѣпѣ. И аще ви-
[92б] д(и)шѣ || да сѣ миогш затворѣнїи, штвори их(ѣ) по малш по малш. сѣ шнѣмїи билїамїи кога штваряютѣ и ѕкрѣпет(ѣ). Рекѣ ти самѣ ш слабѣхѣ, и ш старѣхѣ, и ш младѣхѣ. И н(ы)нѣ трѣбѣе да ти кажѣ ш онехѣ кои сѣ много ѣли. Казах' ти аще имѣ ѣсти что имѣ хощетѣ бѣити, и аще имѣ недаш(ѣ) ѣсти что им(ѣ) хощетѣ бѣити: — И такожде ти г(лаго)лю, аще ихѣ шставиши нѣколико д(ѣ)нїи без(ѣ) ѣстїа, и пакы имѣ дашѣ ѣсти не чинишѣ добро. Понеже по два закона хощеши грѣшити. Єдно врѣ имѣ нѣси далѣ ѣсти наипрѣвш тере си оставилѣ ветрѣ да гори. дрѣго вре си испѣстил(ѣ) нѣколико д(ѣ)нїи, тере им си далѣ ѣсти. врѣ не стомах(ѣ) слабѣ шт(ѣ) болести и шт(ѣ) не ѣденїа. и шнои что мѕ си далѣ ѣсти не може се пробавлѣти, тѣкмо се иждеже ѕ стомахѕ, и бѣдетѣ ѣедѣ врѣхѣ ѣеда. тогш рад(и) те хощѕ навчити како хощеши дати ѣсти.

Аще хощеши видати свободно и почтено, трѣбѣе да ѕзмешѣ наипрѣвш ѣкостѣ шт(ѣ) стомаха давши мѕ шнѣки вещи имїи же хощетѣ блювати, и кѣд(ѣ) блюетѣ не бѣдетѣ толикои ѣкѣ стомах(ѣ) врѣ не изгѣбилѣ врежи. и аще бѣдетѣ изгѣбилѣ врежи стомахѣ, болнѕ чл(о)в(ѣ)кѕ вещаа хощетѣ доки ѣкостѣ. врѣ се испразнїи шт(ѣ) онѣхѣ димшвѣ кои га чинѣтѣ ослабѣти: + И такои га хощеши чинити блювати. даимѕ наи-
[93а] прѣво гюлап(ѣ) ацетожѣм(ѣ), еднѕ || ѕн'чю сѣ трѣма ѕичема млачиѣ водѣ, и хощет(ѣ) блювати и потомѣ мѕ даи ѣсти вокице варено кое не кисѣлш. и такои га чин(и) блювати за двѣ стрѣ, или за три, догде вид(и)шѣ да е блювал(ѣ) доста. и потомѣ мѕ даи ѣсти шнаи ѣстїа кога ѕкрѣпѣ и штваряю: —

СѢТ(Ъ) ДѦТЇѦ ПИТИ БОЛНЪІНМ(Ъ) ЛЮДѢМЪ ЄЧМЄНѪ ВОДѪ. И ГЮЛѦП(Ъ) ѦЦЄТОЖѪМЪ ЗѦ КЪІШЄ ПИСѦННѢ БОЛЄСТИ:

Кѣд(ѣ) хощеш(ѣ) дати ечменѕ водѕ з гюлапом(ѣ) ацетожѣмѣ требѣе да бѣдетѣ жлѣта како вино. И ечмена вшда такои се чиин. Кѣзми водѣ .д. литри. и ечменa. в. ѕн'че. и чѣкаи се немои ѕзети шт(ѣ) нова ечмена. и шнаи ечмеи(ѣ) вари ѕ грѣнцѕ сѣ шншм(ѣ) водшм(ѣ) догде вид(и)шѣ да е шна вода жлѣта. и потомѣ постави да се изѣвистри, добрѣ иес(тѣ): — И да знашѣ врѣ ечменои водѣ ни иednѣ врач(ѣ) нѣс(тѣ) моглѣ доити на кон'цѣ толикои иес(тѣ) добра. любо вода, любо ечмен(ѣ),

любо врашио нѣговѡ. Нѣгова є вода добра за wгницѫ острѫ и прѣwстрѫ, вре хлади и чини пробавлѧти. и извади всакѫі вѣтрх и всакѫіи wток(ѫ), и много иматѫ храньѣ вѫ себѣ : И да знаш(ѫ) врѣ кѫдѫ поставишѫ ячменѭ водѫ ѫ wцѫтѫ и свариш(ѫ) сѫ захарѡм(ѫ) догде бѫдет(ѫ) гюлапѫ, за wгнѫіцѫ острѫ и прѣwстрѫ. врѣ хлади и чин(и) пробавлѧти. И изѫвади в'сакѫіи вѣтрх болѣ є wвои неж(є)ли гюлап(ѫ) ацетожѫмѫ кои се чинѣ сѫ захарѡм(ѫ). нѫ по истѫінѣ не трѣбѫе дати wнѣм(ѫ) кои имаютѫ апостеѡмѫ : +

КИДАНІЄ СѬТ(Ъ) ОСТРѢ СѬГНЪЩЄ :

Г(лаго)лали смѡ вѫ дрѫгіѭ(ѫ) кнѫігаѭ(ѫ) wт(ѫ) почищенїа вѫ wгнѫіщи. и wпокіенїа. и wт(ѫ) пробавлєнїа. и wт(ѫ) потищенїа з вїлїамїи. и wт(ѫ) закона ѣденїа. Нѫ да болѣ знаш(ѫ) || трѣбѫе да ти вѫспоминамѡ: [93б]
Аіре хощеши затисковати и изѫвадити великѫ врѫкинѫ трѣбѫе да изѫвадишѫ по малаѭнѡ давши мѫ ѣасти онаи ѣастїа кога изѫвадетѫ врѫкинѫ и чинетѫ хлад(ѫ). и да га чѫваш wт(ѫ) зла вѫздѫха. И да погѣ ѫ добро мѣсто где ѣс(тѫ) добрх вѫздѫх(ѫ). и да мѫ чиниш хладнѣ им'власте и да мѫ дашѫ хладна билїа. И да мѫ чиниш мѫщелагѡ wт(ѫ) пшїлїѫмѫ. или да мѫ чин(и)шѫ мѫщелагѡ wт(ѫ) шипѫкѫ. И wт(ѫ) сока wт(ѫ) плѫща. и wт(ѫ) сѡка wт(ѫ) легѫрицїе. и wвои что мѫ чиниш, трѣбѫе да држжи много вѫ ѫстѣхѫ. врѣ колико вещѣ држжитѫ толикои мѫ бѫде вещѣ мѡкриѭ вѫ ѫстѣхѫ:+ И многаци помагаю глистиѳи чинѣнїи wт(ѫ) хладиѣхѫ вещи, wт(ѫ) сока лѫбенична, и краставична, и тиквена, и тлѫщиаа. и wт(ѫ) рѫжнаго масла тѫкмо и смѣшавши с мало кам'ѳора, и чинивши мѫ глистирх. и сїе глистирѣ Іппократѫ вел'ми хвали за wстрѫ и прѣwстрѫ огнѫіцѫ. И г(лаго)лѣтѫ Іппократ(ѫ), вѫіше вѫсакѫіе вещи да поидетѫ ѫ таковои мѣсто где ѣс(тѫ) добрх вѫздѫхѫ. И аще не бѫдет(ѫ) могѫ пити, а wнїи да га хладѣ махалѡмѫ. И да га чѫваю wт(ѫ) вина. и аще бѫдетѫ много жедан(ѫ), даи мѫ малаѭнѡ wт(ѫ) сладкіе водѣ, нѫ немои често. тѫкмо мѫ даи wт(ѫ) ячменѭ водѣ, нѫ и wт(ѫ) нѣ немои мѫ дати на волю. И аще вид(и)шѫ да мѫ є великѫ wгнѫ, оми мѫ образѫ и рѫке ѫ wнои вѡдѣ ѫ кѡи бѫд(ѫ) сквашени врѫхо чаи wт(ѫ) врѫбѣ. или родостомѫ, или вод(о)мѫ wт(ѫ) ненѫфарѫ. или вод(о)мѫ wт(ѫ) любичице.
И аще бѫд(ѫ)тѫ ѣацїи чл(о)в(ѣ)цїи терѣ ѫзмеш(ѫ) по много || род(о)ста, и [94а]
листвїе wт(ѫ) мѫртелѣ, или wт(ѫ) нерап'же, и прах(ѫ) wт(ѫ) шандалїи, и мало камѳора. И аще поставишѫ кѫ нїимѫ нѣкою честѫ бѣлога вина кое иматѫ добрѫ миризмѫ, можемо рещи да є добрѡ wт(ѫ) в'сакого зла вѫздѫха : +
Законѫ wт(ѫ) ѣденїа рекохѡм(ѫ) ти. и аще тїе є драго сѫ wнѣм(ѫ) стѫжденїемѫ бѫдетѫ полѫгшенїе болѣсти, и помегченїе чрѣвѫ, даи мѫ пити сѡк(ѫ) wт(ѫ) тикве, или сѡкѫ wт(ѫ) лѫвеницѣ, или сѡк(ѫ) wт(ѫ) краставице. или локике сѫ wцтом(ѫ) добро ѣс(тѫ). И аще бѫд(ѫ)тѫ слабѫі, под(о)бно ѣс(тѫ) аще мѫ хощеши свасма wтсѣщи жеждѫ, и погасити врѫкинѫ да мѫ даш(ѫ). хлѣбѫ кисѣлѫ сквашенѫ вѫ прѣснои сврѫткіе. И аще вид(и)шѫ да сѫ wнѣмѫ wгнѣм(ѫ) имат(ѫ) теч(е)нїе, даи мѫ хлѣбѫ кисѣлѫ сквашаюки га ѫ сокѫ wт(ѫ) кисѣлѣхѫ, шипѫкѫ, или wт(ѫ) ѣагридѣ. И аще имашѫ водѫ wт(ѫ) китрѣ даи мѫ пити. и чини мѫ им'власте wт(ѫ) сока рѫжичнаго аще бѫдетѫ вѫсѣлє рѫжицѣ. аще ли не бѫдет(ѫ) а тѫі

с родостомъ, и с прахомъ(ъ) отъ(ъ) шандали, и с канфоромъ(ъ). и с вод(о)мъ отъ(ъ) кѵріандріе, смѣшавшіи заедно и постави на стомахъ и на челѡ. истинѡмъ(ъ) ти г(лаго)лю да хлад(ъ) дрѫжитъ: +
И аще не имашъ ни едно отъ(ъ) вѕіше писанѣхъ бѕіліа, а тѕі ѕѕми пшилїѕмъ и ѡцѣтъ и род(о)сто. аще не бѫдетъ ихъ, а тѕі лихо съ ѡцтомъ. И аще бѫдетъ катарѡ, или кашалъ, или нѣкаа тежина ѕ главѣ, то каже да иматъ много димова ѕ главѣ. того рад(и) трѣбѵе да мѕ мажешъ челѡ и слѣпѣ очи род(о)стомъ. И аще не имаши родосто, а тѕі съ ѡцтомъ.
[94б] и чини да дрѫжи|| низко главѕ над(ъ) парѡмъ(ъ). И аще вид(и)шъ да нѣ отъ(ъ) катарѡ, ни отъ(ъ) иного что смѡ сѵвѕіше пысали, чѕваи се немои чинити како инїи врачевѣ чинѣ. врѣ кѵд(ъ) видетъ врѣ иматъ мало врѕкинѣ ѕ главѣ, острѫжѕ мѕ главѕ, и мажѕ женѵскѵіим(ъ) млѣкѡмъ. и аще тѕі такои чинишъ грѣшити хощеши. Понеж(е) може бѵіти да мѕ се хощетъ творити апостеѡма ѕ главѣ, и може бѵіти да кѥ отъ(ъ) тогаи ѕмрѣти. И аще видишъ да е врѕкина отъ(ъ) колерѣ, слободно можешъ острѫгати и мазати женѵскѵіимъ: — И сице можешъ познати ако ѥс(тъ) врѕкина отъ(ъ) колѣрѣ, много бѫдетъ бдѣлъ и мало спитъ, и носъ мѕ бѫдетъ сѵхъ. и жеданъ бѫдетъ и никогда гладенъ. И кѵд(ъ) видишъ ѡнѣи бѣлѣгѣ вѕіше писанѣ, трѣбѵе да бѫд(ѕ)тъ все твое мѵісли како хощеши ѡчистити ѡнѣи димѡвѣ изъ стомаха. И аще бѫдетъ много крѵвнъ носъ съ ѡбразѡмъ, и бѫдетъ ѡкож(е) отъклъ нѣс(тъ) зло ако мѕ изѵвадишъ нѣколико крѵвѵіи из носа. и хладиш мѕ ютрѕ съ хладнѣми имбласти:—
И аще вид(и)шъ да се мѣша сѣмо и ѡкамѡ, и познашъ по бѣлѣзѣхъ да мѕ кѥ бѵіти потъ, чѕваи се немои га ѡхладити, врѣ хощешъ га ѕморити: —
И аще видиш(ъ) да е остра огнѵіца, трѣбѵе да мѕ острѫжешъ главѕ. вре ако ю не острѫжешъ много хощеши зло чинити врѣ мѕ ѡнїи димѡвѣ хотетъ ѡпетъ поки ѡнамо отъ(ъ) кѫда съ дошли, и хоте изѵгорѣти самїи, и много те зло чинити ѕ главѣ: — Аще хощеши да спи, дан мѕ малахѡ
[95а[сѣмена отъ(ъ) чрѵнога || мака, врѣ мѕ некѥ ни едно зло чин(и)ти : —

ПАМЄТ(Ъ) СѴТ(Ъ) ОНѢХЪ БОЛѢСТИ КОЄ СѪ СѴСТРѢ И СМР(Ъ)ТНѢ Ѫ СѴСТРОИ СѴГНЪЩИ И ГРОЗНЪЩИ :

Наипрѵвѡ потрѣбѵе да г(лаго)лемо отъ(ъ) онѣхъ болѣсти кое се пригагаю ѕ остроии ѡгнѵіщїи, и ѕ грознѵіци. И такожде да г(лаго)лемо отъ(ъ) нїихъ виданїа. И да поспѣшимѡ и да раздѣлимѡ ѡвѣи огнѵіце и грознѵіце, да знамо что съ, и ѕ нїихъ что се может(ъ) пригагѵіати: Того ради ти г(лаго)лю, врѣ многаци се пригажда гороженїе зимѣ. И пакѵі сва зима. и протезанїе и скрѫшенїе, и зеханїе и велико ѡпокѵенїе. или велико теч(е)нїе крѵви из носа съ трѫпѣнїемъ велико врѣмѣ. Или велико врѣменно теченїе съ слабостїю и ли велика жегы без(ъ) ѕгашенїа или глѵбоко спанїе безъ пробѵгѵенїа. или велико бдѣнїе безъ спанїа. или велика остриныа въ кѕзікѕ. Или е велико киханїе без(ъ) прѣстан'ка. Или велика болестъ ѕ главѣ или велик(ъ) кашлъ безъ прѣстанїа, и изгѕбленїе ореѯи. Или велико ѵаденїе често безъ сладости, и безъ пробавленіа. или гороженїе зимѣ с великѡмъ(ъ) ѵѕцавицѡмъ(ъ) : +

КИДАНІЄ СѢТ(Ъ) ЗИМѢ, И СѢТ(Ъ) СѢКРѢШЄНІЯ :

Да знаш(ѫ) ѳрѣ въ всакои грознѭіїи догде зима дрѫжи, и болѧн(ѫ) се чл(о)в(ѣ)кѫ потомѫ опоти ѕтопливши се, онѕи потѫ не хвалимо, ѳрѣ се шт(ѫ) зимѣ шнаи потѫ не може очистити. и шпет(ѫ) погіе ѕ кожѕ:— Може бѫіти аџе вѕдет(ѫ) врачѫ вѣцѭ да мѕ привеже рѕкіе за пестїю, и ногѣ конѫ глѫжнѫ, и да мѕ маже стомахѫ маслѡм(ѫ) шт(ѫ) копра, или масломѫ шт(ѫ) ромоникіе, тои мѕ е добрѡ за шнои шпокіенїе. И сїе ти г(лаго)лю, или вѕдет(ѫ) острa шгнѭіца, или прѣѡстра. или каква вѕде, трѣвѕе да привежеш(ѫ) вѫіше писанныа мѣста како е сѫвѫіше писано. И да га мажеш(ѫ) маслѡм(ѣ) шт(ѫ) рѡмѡникіе. || Сквашаюки га с корѣ- [95б]
нїем(ѫ) тлѫченѣм(ѫ) шт(ѫ) крина. И дрѕгѣ сѕ вещи кое ѕкрѣпѣ вѫсеи болѣсти и швои сѕ шнѣки вещи. Кардамомо. и кашторѫ, и рѕта, и кала ме'нто. и вавракѫ. и папарѫ. и пиретро кое ти драгѡ шт(ѫ) овѣхѫ(ѫ) вилїа давши мѕ добро ес(тѫ). И кѫд(ѫ) мѕ минетѫ онаи час(ѫ) шт(ѫ) зимѣ, трѣвѕе да мѕ чини мастѫ чим се хощет(ѫ) мазати. И такои се чини. вѫзми сѣме шт(ѫ) синапа, и ашафетидѕ, и сварн въ вѡдѣ. И потѡм(ѫ) процѣди, и постави кѫ шнои водѣ толикожде дрѣвѣнога масла. И свари шпетѫ догде в'са вода изѫври. И мажи како ес(тѫ) сѫвѫіше писанно добро ес(тѫ) : +

+ СѢТ(Ъ) ЧИНІЄНІЯ МАСТИ ЗА КЪШЄ ПИСАННѪ БОЛѢСТЬ

И сице чинит се. Ѣѫзми копрѫ и мирти. и рѕтѕ. и каламенто. и папарѫ. и пиретро тѫкмо, и свари заѥдно мощно ѕ винѕ. и паки процѣди. И потом(ѫ) постави кѫ ономѕи винѕ масла шижамина єлико половина шногаи вина.И вари шпет(ѫ) догде изѫври в'се онои вино, тѫкмо маслѡ да встанѣ, добро ес(тѫ) за онѣки болести вѫіше писаннѣ. И такожде ѥ добро масло шт(ѫ) абротанѡ. И да знаш(ѫ) ѳрѣ шнои мазанїе сѫ таковѡм(ѫ) мастїю добро ес(тѫ) за нолѫг'ка ес(тѫ) : + И многаџи сѕ добре пити за шнѣки болести нѣкіе ствари. И многаџи помага млачнаа вѡда аџе мѕ ю дашѫ пити: И аџе видишѫ да не може прѣстати жежда шнѣки водѣ рад(и), а тѫі мѕ свари вѡдѕ сѫ сѣменшы(ѫ) шт(ѫ) анѣжи, и с' сѣменѡм(ѣ) шт(ѫ) каламенто. и сѣменѡм(ѫ) шт(ѫ) селина. и сѫ сѣменѡм(ѫ) шт(ѫ) ерѕкѣ, и сѣменомѫ шт(ѫ) копра. и с мастихѡм(ѫ). и шнѕи водицѕ даи пити. И чин(и) да се ваніа ѕ кошн водѣ вѕдет(ѫ) ванеро абротамѡ. и каламен'то. и копрѫ. и шквинантѕм(ѫ). || и рѕта. и шаншекѕм(ѫ). и кощѕш(ѫ). Єрѣ да [96а]
знаш(ѫ) вѫсако билїѳ ерѕкіе извадитѫ шнѕи зимѕ, и шнои гроженїе, ерѣ кѫдѫ извадишѫ зимѕ, лѫсно можеш(ѫ) извадити ерѕкинѕ. И аџе видишѫ да се не може шпотити по шнои зимѣ кѫда мѕ догіе шнаи ерѕкина, даи мѕ малѡ шт(ѫ) агарико с малѡ опїа ѕ малѡ топлѣ водицѣ, и потомѫ хоикіе спати и шпотити се: — И аџе мѕ не хощеши онои дати, а тѫі мѕ даи терѫыкѫ, или митрїдато, или дїацимїнѡ. или дїапїперѡн(ѫ) или дїакаламентѕм(ѫ). или меденѫі ширѡпѫ вѫ коемѫ вѕдетѫ варена рѕта. и ашафетида. и пиретро. и папарѫ: +

СѠТ(Ъ) ДѦТІѦ БОЛНѪ ЧЛ(О)К(Ѣ)КѪ НАИПРѢКО НЄГО ГА ѪХВАТА ГРОЖЄНІЄ И ЗИМА :

Ащє хощеши видати чл(о)в(ѣ)ка wт(ѕ) онѣхѣ болести вѕіше писанніѣх(ѕ), тр҃ѣвѕе да знашѣ пр҃ѣжде на єднѣ часѣ неж(є)ли догіе wнои згроженїе wт(ѕ) зимѣ ор҃ѣ потр҃ѣвѕе да мѕ дашѣ пилѧлѣ пр҃ѣжде згроженїе на, єднѣ час(ѕ). И wнѣи пилѧле такои се чинѣ. Ѣѕми цѵраѣшѣ, и мирра и wпїи. и опопонако тѣкмw. истлѣци в'се заєднw. И потом(ѕ) смѣшаи с мало кравїега масла, догде ѣѕдет(ѣ) како тѣсто и чини пилѧле :+ И такожде тр҃ѣвѕе пр҃ѣжде тога на єднѣ час(ѕ) кѕд(ѕ) знашѣ да мѕ кіе доки сѣтр҃ѣсенїе да мѕ чин(и)шѣ постелю кѡн(ѕ) огня. и да га чинишѣ стоѧти на постеліе. Или да ѣѕде wнаи кѕкіа топла. И вѣ ніеи довр҃ѣ wгнѣ, и нѣка се гр҃ѣіе довр҃ѣ кѡн(ѕ) wгня. и wт(ѕ) онѣхѣ пилѧлѣ даи мѕ є. с малѡ топла винца. И потѡм(ѕ) да легне и покри га довр҃ѣ. и нека тои
[96б] такои догде видишѣ да га є ѳхватила || зима и потом(ѕ) мѕ немои ничто дрѕго чин(и)ти, тѣкмw мѕ чекаи дрѕгѕі рѡкѣ. И ащє видишѣ да га похвата гроженїе вѣ дрѕгѕіи рѡкѣ, на wнаи час(ѕ) мѕ даи єднѕ ложицѕ wт(ѕ) гіераколокнїнтїда, или wт(ѕ) гіераарметишѣ или wт(ѕ) гіера логодїѡнѣ, или wт(ѕ) гіераапигра. или wт(ѕ) дїафїнїконѣ. И ащє не имашѣ ни єдноѕа wт(ѕ) сїихѣ вѕіше писаннѕіихѣ. а тѕі мѕ даи пилѧле аврѣ, сѕірѣч(ѕ), златѣ пилѧле ор҃ѣ є wвои наиболіе: за вѕіше писаннѕю болестѣ : —

ВИДѦНІЄ СѠТ(Ъ) ВЄЛИКѦ СѠПОКІЄНІѦ Ѵ ОСТРОИ ОГНЪЩИ И ГРОЗНИЦИ : —

Тр҃ѣбѕетѣ кто видати wнои wпокіенїе залишно, под(о)баетѣ да га затврѣди колико вещє скоро може. ор҃ѣ ащє га не затврѣдитѣ ослабити га хощет(ѕ) многw. И изитикіе из нѣга права ѥс(тѣ)ствѕна мокрина. и тог(о) рад(и) тр҃ѣбѕе да се бол'нѕі постави где ѥс(тѣ) мѣсто стѕденw. И ащє се тѣкмѣки не хощет(ѕ) ѕставити онаи опокіенїе а тѕі мѕ настѕди таинѕі ѕдѣ сѣ оцтомѣ и с родостѡм(ѕ), смѣшавши заєдно. И не потр҃ѣбѕе да мѕ често wтирашѣ онѕи потѣ ере га хощеши вел'ми осѕшити. И wт(ѕ) оноган осѕшенїа може доки шинкопа. сѕірѣч(ѕ), сѣтресенїе:+ И да знаш(ѕ) ор҃ѣ колико га вещє ѕ wномѣ опокіенїю wтирашѣ, вещє се wпоти, ор҃ѣ се сѕши и гори самѣ. И ащє не wпираш(ѕ) онои опоти, ор҃ѣ се
[вбв] сѕши и гори самѣ. И ащє не wтираш(ѕ) онои опокіенїе се хощетѣ стинѕти на нимѣ, и вєкіе се неікіе wпотити. Ѭ врѣхѣ тогаи тр҃ѣбѕе да га мажешѣ маслѡм(ѕ) врѣбовѣкм(ѕ). или маслѡмѣ wт(ѕ) балаѕщїе или маслѡмѣ wт(ѕ) миртелѣ. или стѕденѣкмѣ маслѡмѣ чинивши га. И сице
[97а] чинит се. Ѣѕми балаѕщїе || и миртелѣ и сѡк(ѕ) wт(ѕ) дивїех(ѕ) кавлѧк(ѕ). и сѡк(ѕ) wт(ѕ) дивїех(ѕ) крѕшѣкѣ. и толикожде масла др҃ѣвена, и свари мощ'но и потомѣ, процдѣки. И мажи га ор҃ѣ хощетѣ затисковати онѕи пот(ѕ) мощ'нѡ. И ащє wнои не можешѣ имати вѕіше писанно, а тѕі га мажи wцтомѣ смѣшавши га с водѡмѣ. И ащє вариш ѕ wнѡм(ѕ) оцтѕ и ѕ водѣ коіа є смѣшана сѣ wцтѡм(ѕ) шиш'кіе болі єѕде, и вещє хощетѣ затисковати потѣ : + И ащє видишѣ да тѣкмѣки неікіе пр҃ѣстати wпокіенїе. а тѕі га мажи сокомѣ wт(ѕ) агѕриди или сокѡм(ѕ) wт(ѕ) врѣбѣ. и ли сокѡм(ѕ) wт(ѕ) шенпервивѣ. И ащє вид(и)шѣ и тѣкмѣ неікіе пр҃ѣста-

ти, а тхі wбложи вхсега листвїемх wт(х) боквице скваснвши в wцтв. И дли мв пити гюлапх ацетожвм(х). И аще га вид(и)шх да се нwцих не може вставити, а тхі мв постави снѣг(х) за пестма и на подплатѣ. и аще не бвдетх снѣга а ти га вани в ствденѣ водѣ, аще бвдетх лкх трхпѣти : +

СЭТ(Ъ) ЗАЛИШНА ТЕЧ(Є)НІА КРЪВИ ИЗ НОСА ЄГДА ИМАТ(Ъ) ЧЛ(О)Е(Ѣ)КЪ ОСТРХ СЭГНИЦХ :

Да знаш(х) ерѣ не трѣбве вставлати крквх да не теч(е) кзд(х) лежитх чл(о)в(ѣ)кх wт(х) острѣ огнхіце. нх аще вид(и)шх да много тече и почнетх wслабѣти, постави мв вен'тожв в затилхкх сх wнѣки странѣ изх кое мв ноздрѣ теч(е) крквх. И аще мв тече изх обѣю ноздрїи а тхі мв постави сх wбѣ странѣ вентоже. И потwм(х) мв свежи рвчнхікwм(х) сваkв рвkв за пестїю на се и постави га да стои в ствденв мѣств. и чини да сквази в wцтв лонета сх таннхіим(х) вдwмх : + И аще вид(и)ш(х) да почнетх прѣстати крквх, немои|| мв поставити вентоже. и дрвгѣ ти [97б]
смо вещи писали чим се може крквх вставити. И аще бвдетх ималх гро
зницв четврхтиницв, и почнет мв тещи крквх из носа, надаи се негов
здравїю. тхкмо да мв не течетх много : —

СЭТ(Ъ) БЛЮВАНІА :

Аще вид(и)шх да не блюе в грозницїи четврхтиницїи. или в wгнхіци остроu коиа се творитх wт(х) ѣда, трѣбве да га чинишх блювати аще бвдетх лкх трхпѣти, давши мв гюлапх ацетожвм(х) с топлwм(х) во дицwм(х). врѣ да знашх сх wнѣмх блюванїем(х) хощет се wчистити wт(х) злѣхх димwвх, и wт(х) вда : +
И аще видишх да се сх wнѣм(х) не може wчистити wт(х) злѣхх димwвх и wт(х) ѣда, а тхі мв даи мало алоеш(х) и гѣрапигра. врѣ мв е много добро. И можеши мв дати wпетх гюлап(х) ацѣтожвм(х) wт(х) шипхкх. И аще вид(и)шх да блюе wнаи гюлапх, а тхі мв даи сwк(х) wт(х) шипхкх до три кратх, тхкмо да нѣс(тх) много кисѣлѣхх шипхкх. И такожде мв даи гюлапх wт(х) метвице, поставивши к немв нѣколико зрхна wт(х) кисѣлѣхх шипхкхх, нх немои да бвдетх много кисѣлх, врѣ ако бвдетх много кисѣлх хощетх затисковати и дрхжати wнѣи злѣ димовѣ. И полагахно вставлаи wноu блюваніе:+ И аще вид(и)шх да св wчищени wнїи димовѣ, и wнх почнетх wслабѣти. И блюванїе мв бвдетх све веще, даи мв в'сакв вещ(х) коиа не wцтѣна и кисѣла, и трхп'ка. И чини мв им'бластѣ || ствденѣ. и такои се чинѣ. Ехзми корѣ wт(х) шипхк(х) и шишкие и [98a[
свари в винв кое не на wцтѣнw. или в wцтв, и wт(х) тогаи мв чини имхбластх, и постави мв на стомахх. И аще видишх да блюе, и wноu что блюе бвдетх чрхно, или како земла сквази гвбв морхскв вх оцтх и постави на стомах(х), врѣ моу е wвои много добрw. и аще тѣмх не може прѣстати, а тхі мв чини дрвга билїа коиа св писана в дрвгхіихх книгахх.

СѢТ(Ъ) ТЕЧ(Є)НІЯ ЗДОЛЯ :

Г(лаго)лали смо и прѣжде wт(ѫ) теч(є)нїа, тѫкмо ти сїе чинимw за паметѫ. иегда вид(и)шѫ да е теч(є)нїе wт(ѫ) иеда. и вид(и)шѫ да иес(тѫ) wнаи гнои смрѫдѣцѫ и wстрѫ нѣка идет(ѫ) сѫпротивѫ иес(тѫ)ства иелико е под(о)бно. и потwм(ѫ) аще вид(и)шѫ да идет(ѫ) више мѣрѣ. гледи водѫ и иес(тѫ)ствw. И аще видишѫ да може трѫпѣти, и идет(ѫ) wт(ѫ) нѥго крѫвѫ, и не бѫдетѫ вѫ нѥи много пѣна, ни бѫдет(ѫ) како земла, ни како стрѫготинѣ wт(ѫ) чрѣва, или да не wслабѣ вел'ми. нека идет(ѫ) нѣколико: — И аще вид(и)шѫ нѣкое бѣлѣгѣ wт(ѫ) вѫше писаннѫіихѫ(ѫ) затвори га, давши мѫ лисѫмѫ варен(ѫ) сѫ оцтомѫ, и сѫ старѣмѫ сирwмѫ, и сокwм(ѫ) wт(ѫ) боквицѣ. И давши мѫ лѣтѫарїw дїашор'бишѫ. сѫірѣчѫ, летѫарїw wт(ѫ) оскорѫш(ѫ). и дрѫга билїа можеш дати коа хладе и затворѣ, коа ти смо писали ѫ дрѫзѣхѫ.

СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІЄ ЖЄЖД(Є):

Наипрѫвw потрѣбѫе wнѣмѫ кои имаю великѫ жеждѫ да им се острѫже
[98б] ‖глав(а), и потwм(ѫ) да им се маже рѫжнѣм(ѫ) маслwм(ѫ). И трѣбѫе да им се да вода wт(ѫ) лѫвеницѣ пити. и да им се да ѣасти мѣкко wт(ѫ) сѣмена краставична и тиквена, и динна. И да дрѫже вѫсегда кандїw захара вѫ ѫстѣхѫ. И чини да ѣастѫ тѫргоніе паренѣ, и вѫшніе. и юшцѫ wт(ѫ) нїихѫ да сръкаю. нѫ чѫваи се да не поставишѫ меда. И такожде мѫ даи сокѫ wт(ъ) легѫрицїе сѫ сѣменwм(ѫ) wт(ѫ) локикѫ, и водѫ wт(ѫ) тамарѫхинди. И хощѫ ти казати да знашѫ аще ѥ дошла wнаи жегла wт(ѫ) врѫкинѣ или wт(ѫ) стѫда. Г(лаго)летѫ Іппократѫ, аще иес(тѫ) wнаи врѫкина дошла wт(ѫ) стѫда, потом(ѫ) хощеши познати, врѣ ю хощешѫ ѫгасити великѫімѫ спанїем(ѫ). И аще бѫдетѫ дошла wт(ѫ) великѫіе врѫкинѣ, потом(ѫ) хощеши познати врѣ ю хощеши ѫгасити великѫімѫ бдѣнїемѫ : +

СѢТ(Ъ) ВЄЛИКАГО СПАНІЯ ЪѢ ОГНЪЩІИ :

Кои вѫ wгнѫщїи много спе трѣбѫе да ихѫ пробѫдиш(ѫ) често говорившi имѫ много, и смѣкавши се многw. И да работашѫ кою годѣ работѫ wколо нїихѫ(ѫ) мокно да чѫю. И аще видишѫ да и тѣмѫ не wставитѫ спанїе а тѫі имѫ привежи лонѣта сѫ таиннѫімѫ ѫдwм(ѫ) тврѫдо догде ихѫ(ѫ) почнет(ѫ) болѣти. и постави мѫ вѫ очїи каплю рѫжнагw масла. И аще вид(и)шѫ да се не може и тѣмѫ пробѫдити, а тѫі мѫ чин(и) кад(ѫ) вѫ носѫ с малw мѵрра. И аще не имаши мѵрра, а тѫі голѫбинѫімѫ гноемѫ. и постави мѫ вен'тоже междѫ плешма : +

[99а] ‖ СѢТ(Ъ) СѪНѢХ(Ъ) КОИ ИМАЮТЪ ВЕЛИКѪ ТѢЖИНѪ ЪѢ ГЛАВѢ ТЄР(Ъ) НЄ МОГѪТЪ СПАТИ :

Чѫваи се немои имѫ дати чесати рѫкомѫ главѫ, или трѫти, и чѫваи се немо имѫ ѫмити лѫгомѫ главѫ. тѫкмо имѫ можи главѫ маслwм(ѫ) wт(ѫ) ромоникѥ. или маслwмѫ wт(ѫ) ѵссwпа. И да имѫ лѣтѫаргїw дїакацорїwн(ѫ) : +

СѢТ(Ъ) СѢНѢХ(Ъ) КОИ ЛЕЖЄ КЪ СѢГНЪЩІИ, ТЄРЄ СЄ МѢШАЮ САМО И СѢКАМО, И НЄ МОГѢТЪ СТОЯТИ С МИРСѢМ(Ъ) КЪ ІЄДНСѢМ(Ъ) МѢСТѢ :

Наипрѣѫ трѣбѣ да мѣслишѫ, како мѣ хощеши чинити маслѡ сѫпротивѫ нєгова єс(тѫ)ства. И такоі сє чини. Ѣзми дрѣвено маслѡ и сѣме шт(ѫ) локикѣ, и чини како сє чинѣі рѣжно маслѡ. И такожде сє чини маслѡ шт(ѫ) ненѣфар(ѫ). и такожде сє чин(и) маслѡ шт(ѫ) тиквена цвѣтїа. и мажи мѣ носѫ и главѣ шстрѣгавши. И нѣс(тѫ) зло ако мѣ чин(и)шѫ да мирише корен(ѫ) шт(ѫ) мандрагѹрѣ, или шт(ѫ) ненѣфар(ѫ), поставивши шгнѫ далеко шт(ѫ) нєго. И аще вид(и)шѫ да сѫ швѣкми вещ'ми не можетѫ имѣти мира. а тѣі мѣ даи гюлап(ѫ) шт(ѫ) мака. И аще вид(и)шѫ и тѣмѣки не может(ѫ) покоити, даи мѣ много свѣща ѣжегшїи да дрѫжи вѫ рѣкѣ, и чини да вичю кшд(ѫ) нєга чл(о)в(ѣ)цїи и да много говорѣ. и привежи мѣ сваkѣ рѣкѣ на се за пестїю краицем(ѫ) шт(ѫ) свитѣ, мокно догде га бѣдетѫ болѣлш. и такожде ногѣ кшд(ѫ) глежнѫ. и мало потрѫпѣвши штвежи. И извади мѣ свеще изѫ рѣкѣ, и постави ихѫ кшн(ѫ) нєга вѫ свѣцнѫікѫ. и на шнаи час(ѫ) реци мѣ да спи склопивши очї : —

||Често дондеже видиш(ѫ) да си изѫкадил(ѫ) остриню и клеи сѫ ѣзыка. И аще видиш(ѫ) да има великѣ остротѣ, ѫзми гѣмѣ морскѣ и скваси вѫ рѣжнѣм(ѫ) маслѣ, поставивши кѫ нѣмѣ малш соли. И да знаш(ѫ) врѣ мѣ є швои велико полѫгшенїе:+ Рекѫ ти самѫ да се сѫтвара сїа шстриниа вѫ ѣзыкѣ шт(ѫ) великѣ сѣхотѣ. того рад(и) ѫі потрѣбовалш да се сам(ѫ) домѫішлыашѫ чим' га хощеши видати врѣ знаш(ѫ) да вѫ всакои шстринѫі и сѣхотѣ потрѣбѣю шнѣки вещи кое хладѣ и швлаже, и шмегшаю, нѫ аще тебѣ нѣс(тѫ) на памети, трѣбѣ да ти вѫспоменемо. Аще вид(и)ши да шнѣмѣки вещмїи нѣси могѫ изѫвадити онѣи остршѣ сѫ ѣзыка, добро єс(тѫ) да мѣ поставишѫ дрѣгїе вещи кое хладѣ и шмегшаю. добро єс(тѫ) да дрѫжи пшилїѣмѫ сквашаюки га вѫ рѡдоствѣ. или сѣме шт(ѫ) гдѣнѫѫ и шт(ѫ) ыаблѫк(ѫ) сквашаюки вѫ род(о)стѣ. или шнѣмѣки сѣменшм(ѫ) кое єс(тѫ) вѫ тамархїнди. Или мѣ постави вѫ ѣста шт(ѫ) индїскіе сшли колико бобовш зрѫнш. И немои мѣ дати спати на перинаѫ(ѫ). И реци мѣ да спи ничка а не вѫзнако : + [100a]

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ЗѢЛИШНЯ КИХАНІЯ :

Єгда вид(и)шѫ да чл(о)в(ѣ)кѫ много киха вѫ шгнѫіщи, да знаш(ѫ) врѣ не трѣбѣ да га шставишѫ такои врѣ ако га оставишѫ, много є болѣсти могѣтѫ сѫтворити болѣсти шт(ѫ) киханїа. Наипрѣво се шпразни глав(а). И такожде мѣ можетѫ доки теченїе крѫви из носа || и може чл(о)в(ѣ)кѫ шслабѣти и шврѫтоглавѣти. Того рад(и) трѣбѣ да имѫ често трешѫ носѫ, и врат(ѫ) и грѫлш. И да имѫ трешѫ пальцемѫ горнѣе неб'це штворивши ѣста. и стиснѫі га рѣкама за пестмїи мощнш. И постави вѫ ѫхо его малаѫно маслa дрѣвенагш топла. И постави под(ѫ) главѣ его пѣринѣ топлѣ, и чѣва ихѫ шт(ѫ) зимѣ: + [100б]

СѠТ(Ъ) ГЛАВНѢ БОЛѢСТИ ѢЪ ОСТРОИ СѢГНЪЩИИ :

Наипрхвѡ потрѣбѕе да имѫ свежеших в'сакѕ рѕкѕ за пестїю и в'сакѕ ногѕ кѡд(ѫ) глѣзнѫ. И да им(ѫ) треш(ѫ) под(ѫ) платє длан̃ю мокнѡ. и да имѫ острѕжешѫ главѕ. И ми имѫ главѕ често вод(о)мѫ, на коиѡм(ѫ) ѣзде варена рѕжица и любичица. и потѡм(ѫ) иссѕши и мажи рѕжнѣм(ѫ) маслѡмѫ. И аще вид(и)шѫ дѕ мѕ тѣм(ѫ) не ѣздетѫ полаг'шенїе, а тхі мѕ мажи главѕ маслѡм(ѫ) ѡт(ѫ) ромоникѣ. и даи мѕ летѕарїѡ папавешѫ. И аще видишѫ да ѣс(тѫ) ꙗкѫ мажи мѕ главѕ често козїемѫ млѣкѡм(ѫ). И аще ѣздет(ѫ) слабѫ, мажи мѕ главѕ женскѣм(ѫ) млѣкѡм(ѫ):— Нѫ трѣбѕе да се чѕвашѫ да не ѣздетѫ стомаχ(ѫ) плѫнѫ ѡт(ѫ) стѕденѣхѫ димѡвѫ, врѣ ако тѫдаи мажеш(ѫ) залишно хощетѫ спати, и хощетѫ емѕ зло ѫхіти:+ И аще вид(и)ши да є плѫнѫ стѕда, трѣбѕе да мѕ изѫвадиши онаи стѕдѫ тѫнікѣми вилїами, аще ѣздѕтѫ ꙗцїи. И аще ѣзд(ѕ)тѫ слабхі чини имѫ глистирѣ, да им(ѫ) изѫвадетѫ онаи вѣтрѫ кон ѣ ѡт(ѫ) настѕда : +

ЗДѢ ПОЧНИ СѠТ(Ъ) НІИХ(Ъ) КАШЛИ :

Да знаш(ѫ) врѣ ѡнаи кашлѫ, не доходитѫ ѡт(ѫ) иногѡ, тѫкмо ѡт(ѫ) великѣ врѕкинѣ и сѫхотѣ врѣ ѡнаи врѕкина сѫгрѣ плющѕ, и иссѕши вещѣ неж(є) ѣс(тѫ) под(о)бнѡ, и затискѕе дѕшнхікѣ и сѫтворе се пѣнѣ, и ѣздет(ѫ) кашлѫ. того рад(и) трѣбѕе да држжи вѫ ѕстѣхѫ пилѕле бебѣкѣ. и аще не может(ѫ) држжати пилѕле, а тхі мѕ взми сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) легѕриц̃ѣ, и толикожде пшилїѕмѫ. И свежи заѣдно ѕ малѕ крѫпицѕ, исквашаи [101a] || често вѫ род(о)стѕ, и трииим(ѫ) ѕзык(ѫ) често и мокнѡ—

СѠТ(Ъ) ИЗГѪБЛЄНІЯ ОРЕѲИ ꙗСТИ

Єгда чл(о)в(ѣ)кѫ лежит(ѫ) болѫнѫ ѡт(ѫ) острѣ ѡгнѫіще, терѣе изѫгѕбил(ѫ) орѳ̃и ѡт(ѫ) ꙗденїа да знашѫ врѣ се ѡнои чини ѡт(ѫ) дебѣлѣхѫ димѡвѫ мѫглянѣхѫ, кои затворѣ стомаχ(ѫ) и ѕчтете и чинѣ двигнѕти ѣдѫ, и врѣти вещѣ неж(є) ѣс(тѫ) под(о)бнѡ. и того рад(и) се ѕчтети стомаχѫ.

Того ради га трѣбѕе помагати, наипрхво навченїем(ѫ) аще видишѫ ѣс(тѫ)ство готовѡ на блюванїе, р'ци мѕ да сеж(є) прхстомѫ ѕ грхлѡ, и аще вид(и)шѫ да блюе, ижка блюе. догде видиш(ѫ) да мѕ є ѕсилиѡ, и потом(ѫ) чини да не блюе. И аще вид(и)шѫ да не може блювати и шнѣм(ѫ) сезанїем(ѫ) прхста ѕ грхлѕ, а тхі мѕ гледи вѡдѕ. И аще вид(и)шѫ вѫ водѣ чрхнѫ вѣнцѫ, и на днѕ како блато плавѡ, да знашѫ врѣ нѣгово ѣс(тѫ)ство вел'ми тврхдѡ и шнїи дебели димѡвѣ и ѣдѫ спекли се сѕ вѫ нѣм(ѫ), и того рад(и) не може пробавлѧти. И аще хощеши да изѫвадиши шнѣки дебелѣ димѡвѣ и шнаи ѣдѫ, се мѕ чини. Наипрхвѡ мѕ даи гюлап(ѫ) ацетожѕм(ѫ) с топлом(ѫ) водицѡм(ѫ). И аще вид(и)ши да є ꙗко ѣс(тѫ)ствѡ ижс(тѫ) зло аще мѕ поставишѫ кѫ ѡномѕи гюлапѕ ѡт(ѫ) агарико колико бобово зрхно. врѣ аще блюе, да знаш(ѫ) повратити мѕ се хощет(ѫ) орѳ̃и на ꙗстїе и полѫгшити мѕ се хощет(ѫ) шнѣки болести. И такожде трѣбѕе да имѫ нагюш(ѫ) мирізми кое мирішѕ лѣпо, и да ихѫ поствишѫ ѕ носѫ. И ѡвои сѕ шнѣ мирізмѣ. наипрхво имѫ постави шакикѫ скващивши га ѕ

ѡцтѕ и ѕ водѣ и дан мѕ лѣтѣарїѡ пропорцїѡналх с малѡ винца. И || аще [101b]
мѕ даш(х) малахиѡ ѡт(х) онѣх(х) пихтїа кое сѕ чинѥнѣ ѡт(х) дробнице
сх ѡцтомх. или ѡт(х) младѣхх козликх сх ѡцтом(х). Истлѣци мѕ
кое ти драго ѡт(х) стѣденѣх(х) воцїа с малѡ пелина и постави мѕ на
стомахх. И аще мѕ мажешх рѕжнѣмх маслѡм(х) стомах(х) полѣзно
ѥс(тх) : +

СѢТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) КОИ ИМѢЮ ЧРЪНЪ ѢЗЪІКЪ КЪ СѢГНЪЩИ :

Аще ихх хощеши видати, трѣвѕе наипрѣвѡ да мѕ трешх ѣзхікх сх шилиѕмх смѣсивши га с родѡстомх, дон'деже ѡтрет се чрѣностх ѣзхіка. И аще видишх да не может(х) толикои скоро изѣкадити ѡнѕи чрѣностх сх ѣзхіка. а тхі мѕ мажи ѣзхікх с родостѡмх и с мигдалѡвѣкмх маслѡмх смешавши. И аще смѣшашх шнхіми малѡ захара нѣс(тх) зло нїедно : —

ЗДЄ ПОЧНЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОНѢХЪ КОИ ИМАЮТ(Ъ) СТРѢСЄНІЄ С ВЄЛИКѢМЪ ЕРѢКИНѢМЪ :

Да знаш(х) ерѣ стресенїе сѣтварает се ѣгда ѥс(тх) ѣх стомахѕ ѣда залишно. понѣже ѣри неж(є) ѥ под(о)ѣно, и проливает се ѣрхх(х) стомаха. того рад(и) трѣвѕе прѣжде неж(є) га похвата ѡнои сѣтресенїе, да мѕ дашх ѣднѕ фелїю ѡт(х) кисѣла хлѣва, сквасивши ѕ сокѕ ѡт(х) шипхкх. и ѣх сокѕ ѡт(х) ѣгѕридѣ. И да знаш(х) ерѣ кхд(х) га похита стресенїе ѡнадаи га можешх наиволіе видати. И аще мѕ потрѣвѕе малахно вина да мѕ се дае старога вина колико. г. ѕнче. И аще мѕ даешх ѣчмен(х) грѕханх варенх поставивши кх немѕ нѣколико зрхна ѡт(х) кисѣлѣхъ шипкх, много мѕ полѣзно ѥс(тх) : —

|| ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) МНЪКАНІА Д(Ѹ)ХА ЕЪ БО[ЛЄ]СТИ : [102a]

Да знаш(х) ерѣ се ѡкрати д(ѕ)хх и ѕчтетїи многхіихх(х) вещи ради. наи прѣвѡ сѣтварает се велика сѣхота. и сїа сѣхота ходи по дѕшнхіщѣхх(х), и сѣши ѥс(тх)ствнѕю мокротѕ, и затискѕе дѕшникіе. И такожде мѕ можетх доки ѡт(х) главѣ по дѕшнхіщѣхх(х) и по жлѣвовѣхх(х) нѣкаа вещх како клеи и страх(х) ѥс(тх) да га не ѕдави. И такожде мѕ може доки ѡт(х) нѣкоега ѡстра дима, кои господѕе по ѡнѣхх жилахх кое сѕ около главѣ и ѡколо грхла ерѣ затискѕю дѕшнхікѣ и жилѣ кое сѕ ѡколо грхла. и того рад(и) изхгѕби чл(о)в(ѣ)кх глхс(х) и говоденїе, и писка како гѕбавцх. И ѡнѣки. г. болѣсти вхіше писаннѣ трѣвѕе да се видаю сх ѡнѣми вещ'ми коіа хладе и ѡмег'ше, и не дадѕ болѣсти да ѕдави чл(о)в(ѣ)ка. И ѡвои сѕ ѡнѣки вещи. Ехзми прах(х) ѡт(х) вѣлѣхх(х) шандали, и смѣси сх рѕжнѣм(х) маслѡм(х) и мажи стомах(х) и грхлѡ и такожде вхзми тлхцх, и тиквѣ зелѣнѣ и стлхцїи заѳдно, и постави на стомах(х) и ѡколо грхла. И такожде мажи грхло кокошинѥм(х) салѡм(х) или гѕсчимх салѡм(х) или плѡвчїимх салѡм(х) : +

ЗДЄ ПОЧНИЄТЪ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІЄ ЖАЛОСТИ, ЄГДА ЛЄЖИТЪ ЧЛ(О)В(Ѣ)КЪ ВЪ СѢСТРОИ СѢГНЪЩИ :

Єгда лежитѫ чл(о)в(ѣ)кѫ вѫ острои wгнѫщїи терѣ мѕ догиет(ѫ) великаа жалостѫ. wнаи жалостѫ сѫтвори се wт(ѫ) нѣкиєх(ѫ) димwв(ѫ) wстрѣхѫ
[102б] кои погю врѫхѫ стомаха, и гризѕ и водѕ стомахѫ.|| того рад(и) трѣвѕе хладити и wкрѣпити стомах(ѫ) давши мѕ wнаи ѣастїа коѣа се ѣадѕтѫ лѣтѣ. и такожде мажи стомах(ѫ) рѕжнѣмѫ масломѫ смѣшавши з вѣлѣми шан'дали, или сѫ гѕшчем(ѫ) салwмѫ, или с кокошинием(ѫ), или с пловчемѫ. И чини мѕ свезати сваѕ рѕкѕ за пестїю, и всаѕ ногѕ кwн(ѫ) глежанѫ и чини да мирише лѣпѣ миризмѣ. и да им(ѫ) ѣасти wнаи w воцїа коѣа хладѣ и лѣпѕ миризмѕ имаю. И кропи ихѫ рwд(о)стом(ѫ) и с водwм(ѫ) wт(ѫ) неѕфар(ѫ) смѣшавшїи з вѣлѣмїи шан'далїи. Многаци имѫ сѕ доврїи глистирїи чинieнїи wт(ѫ) стѕдѣнѣхѫ вещи и wвїи глистири wвакои се чинѣ. Козмїи сwкѫ wт(ѫ) тиквѣ, и сwк(ѫ) wт(ѫ) краставицѣ и сwк(ѫ) wт(ѫ) тлоша и сwк(ѫ) wт(ѫ) шенпор' вивѣ и рѕжно масло тѫкмо, полѫзно ес(тѫ) : +

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) НЄМОЖЄНІА ПОЖДИРАТИ :

Да знаш(ѫ) ерѣ шнїи кои не могѕт(ѫ) подирати и свободнw, велиѕ врѕкинѕ имают(ѫ) вѫ стомахѕ и надворѫ и се не каже ни половина. И wнаи врѕкина wсѕши грѫкиан(ѫ). и чин(и) га остра, и того ради не може пождирати. И на wнаи час(ѫ) трѣвѕе да мѕ се пѕсти крѫвѫ wт(ѫ) иетрѫнѣ жилѣ. и да мѕ се чин(и) глистирѫ wт(ѫ) стѕденїихѫ(ѫ) вещи кое хладе и wтворѣ. и шнѣки вещи да вѕд(ѕ)тѫ стѕденѣ, вѫ дрѕгаіи степенѫ. И даи мѕ пити водѕ вѫ кожи вѕдѕтѫ варенїи тѕргони с малw тамархиндїи:+

СѢ ОНѢХ(Ъ) КОИМ СЄ ЧЄСТО НАСТѪЖДАЮ РѪКЄ И НОГѢ:

[103а] || Г(лаго)иетѫ Іппократ(ѫ), многаци ес(тѫ) стомах(ѫ) затворенѫ здола, и wтворенѫ згора терѣ има великѕ врѕкина. И wнаи врѕкина в'са погиет(ѫ) вѫ главѕ, и того рад(и) сѕ стѕденѣ рѕкиє и ногѣ, ерѣ се врѕкина не имат(ѫ) камо расходити. И wвѣмѫ чл(о)в(ѣ)кwм(ѫ) трѣвѕе да имѫ чиниш(ѫ) често дрѫжати рѕкє и ногѣ вѫ топлѣ вwдѣ. И да им(ѫ) не даіѫ пити стѕденѕ вwдѕ : —

ЗДЄ ПОЧИНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОГНЪЩЄ И ГРОЗНИЦЄ ІИЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) КОЛѢРѢ :

Да знаш(ѫ) ерѣ грознѫщѣ вже сѫтварают се wт(ѫ) колерѣ, трїи сѕ. Єдна коѣа ѕхвата иеднѫ д(ѫ)нѫ и дрѕги нѣс(тѫ) прѣмѣнienїа: Дрѕга ес(тѫ) коѣа догиє единѫ д(ѫ)нѫ, и дрѕгаі нѣ. и многаци грѣше ерѣ прѣскаче. Третїа ес(тѫ) ѣаже г(лаго)лет се каѕжwн(ѫ). И такожде ѕхвата ѣакоже вѫіше писаннѣ. Ѧли wнаи д(ѫ)нѫ кои ѕхвата, и кои не ѕхвата еднако га дрѫжи врѕкира : —

И wнаи коıа ѕхвата ıеднѫ д(ѫ)нѫ и дрѕгѫı нѣ, и пакѫı прѣскаче, нѣс(тѫ) много ıака и чини се wт(ѫ) праваго ıеда. Ѧли се чини wт(ѫ) гнѫıла ıеда дебела кои се смѣша сѫ флешмомѫ и гнивѕтѫ заедно. И чинитѫ се wнаи wгнѫща више писанныа:— И да знашѫ да е истина, врѣ вѫсегда ѕ wвои wгнѫщи вгда мѕ минетѫ зима и пакѫı мѕ догıетѫ wгнѫ, еднако грозитѫ зима. и сїа зима чинит се гнилости ради вѫіше писан'нѣ: || — И да [103б]
знаш(ѫ) врѣ wваи wгница вгда многw трѫпитѫ отече слѣзена. и может се сѫтворити wт(ѫ) ниее идропикѫ, иже г(лаго)лет се идропижишѫ. И wнаи грознѫща ıаже г(лаго)лет се каѕжwнѫ, ıес(тѫ) wт(ѫ) оноıаи рода како е вѫсакод(ѫ)нѫıа. тѫкмо wваи вгда ѕхвата острѣ ѕхвата, и много досаждѕе в'сѣмѫ жиламѫ и ıетрѣ. И наивеще досади wнѣм(ѫ) жиıам(ѫ) кое сѕ близѕ ср(ѫ)дца: — И вѫ wнои грозиици коıа нникогда не грѣша, има ıедѫ раздѣлен(ѫ) по жиıахѫ. Ѧли вѫ wнаи грозници ıаже сѫтварает се wт(ѫ) ıеда. ıес(тѫ) ıедѫ междѕ кожwм(ѫ) и междѕ месwмѫ, и не имат(ѫ) великѕ жеждѕ: — Ѧли wнаи коıа никогда не грѣша, имат(ѫ) великѕ жеждѕ и тѕгѕ и жалостѫ, и не може наки мѣсто. И не може ничто трѫпѣти тѫкмо се сръди. И како вѫзнесен(ѫ) ıес(тѫ) и великѕ тѕгѕ има. и миого мѕ сѕт(ѫ) горка ѕста и сѕхѣ ѕстнѣ. И све веще га боли глава. и све веща мѕ доходитѫ врѕкиıа и сѕхота: +

Спис о ефемерним огњицама

СѢТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ЄФИМЄРѢ, ІЇЖ(Є) СЪТВАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІЄ ЖАЛОСТИ : [78a]

Того рад(и) сѫтварает се wт(ѫ) великѫıе жалости, поніеж(е) в'сїи, г. дѕхwвѣ, прѫви живwтнїи кои вѫ ср(ѫ)дци прѣбѫıвает(ѫ). втори ıес(тѫ)ствѫнїи кои вѫ ıетрѣ прѣбѫıваетѫ трети д(ѕ)шевнѫı иже вѫ мозгѕ прѣбѫıваетѫ. в'сїи, г. дѕховѣ двигнѕт се и испѕщаютѫ wгнѫ изѫ себѣ. и не тѫкмо wнїи кренѕтѫ, нѫ двигнѕт се и дрѕзїи димwвѣ злїи кои ходетѫ по человѣчем(ѫ) тѣлѕ. и по сїиѫ(ѫ) вѣлѣзѣхѫ хощеши познати. Кода мѕ ıес(тѫ) чрѫвена и врѕкıа ıако wгнѫ и вгда бѕдет(ѫ) пѕщıалѫ вwдѕ велми его болит(ѫ) прохwд(ѫ) и горитѫ и в'сегда жми. и очи мѕ сѕ глѫбокѣ и wбраз(ѫ) мѕ ежлѫтѫ. того ради вмѕ ıес(тѫ) врѕкина вѫнѕтрѫ; а надвора стѕден(ѫ) ıес(тѫ) поніеж(е) изгѕбил(ѫ) кр(ѫ)вѫ. и жила мѕ ıес(тѫ) много тѫи'ка и мала. и не можешѫ ю наки вдан(ѫ) крат(ѫ) како дрѕгıи : +

КИДАНІЄ :

Г(лаго)ла ли смw о болѣсти, н(ѫı)ıа трѣвѕетѫ да г(лаго)лемо чим(ѫ) се хоикıе видати. прѣжде ıес(тѫ) трѣвѣ да се ваıа ѕ хар'довѕ, а не ѕ ваніе. и да нѣс(тѫ) много топла вода, и кад(ѫ) изѫıдет(ѫ) изѫ ваніе, да се мажет(ѫ) рѕжнѣм(ѫ) маслwм(ѫ), и мигдалевѣм(ѫ) смѣшавши заıедно. и да ıастѫ ıастїа коıа хлад(ѫ) дрѫжет(ѫ) и да wмивает(ѫ) wбразѫ и рѕке често родостwм(ѫ). и да се прѣкwблѣчетѫ ѕ добре свите, и да ми-

ришетъ лѣпѣ миродіе. И да биютъ кжд(ж) нега лаштъ. и глѣмціи да свирѣ.
[78б] и вино да пиетъ бѣлш || и тнжкш и да малш пив и по шбѣдѣ да спи ѣ
хладнѣ мѣстѣ : —

СЭТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРЄ, ІЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СЭТ(Ъ) ЗЛА КОЛІЄНІА :

Єгда се чл(о)в(ѣ)къ дастъ злѣ воли за нѣкое бл(а)го іеж(є) ес(тъ) изгѣбилъ. или сам(ъ) шт(ъ) себѣ за иніе вещи. горитъ шнаи д(ѣ)хъ живштніи кои ѣ ср(ж)дцѣ пѣквзіваетъ. и сътваряет(ъ) горѣкти крѣви по жилахъ, и низмещетъ чл(о)в(ѣ)ка въ шгницѣ єфимерѣ, и в'си сѣтъ шніи бѣлѣзіи късеи шгници, иже сѣтъ въ шнои шгниці іаже чин(и)т се шт(ъ) великіе жалости. Кромѣ лихо єрѣ не гледает(ъ) глѣбокш, и не жмитъ лихо гледи мокно надворъ и страшнш. и жила мѣ бзіетъ тнн'ко и слабш. И вода мѣ є іакож(є) ѣ здрава чл(о)в(ѣ)ка, нъ є на мѣтна и малш чрѣвена. и такои трѣвѣе да се вида іакож(є) шт(ъ) огнице коіа се чинитъ шт(ъ) жалости. Єже и сквзіше зде ѣписасмш : +

СЭТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ ІЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СЭТ(Ъ) МНОГО РАБОТАНІА :

Єгда чл(о)в(ѣ)къ много работаетъ, в'сіи три дѣховѣ двигнѣт се. напрѣжде се двигне д(ѣ)хъ живштніи иже въ ср(ж)дци пѣквзіваетъ. и горит(ъ) самъ, и творит(ъ) да горит(ъ) съ нимъ ср(ж)дце и жилѣ, и ѣдовѣ. и тажде се двигне д(ѣ)хъ ес(тъ)ствънїи иже въ ютрѣ пѣквзіваетъ, и съгрѣетъ ютрѣ веще неж(є) ес(тъ) под(о)бнш, и размѣти стомахъ(ж). и шнои іастїе что въ нем(ъ) пробавленно и непробавленно. и шт(ъ) шноган мѣтежа движѣт се димови, мѣтнїи, и врѣки, и дѣбѣли. и раздѣлет се по жилахъ(ж) и по ѣдовѣхъ(ж), и по членшвѣхъ(ж). и чл(о)в(ѣ)къ нѣс(тъ)
[79a] волнъ собшм(ж) ница. и рѣкіе и ноге и в'се мѣ тѣлш || врѣкіе. И велика мѣ врѣкина исходитъ изъ ютре и изъ пюкіе скозѣ грътанъ. и вздетъ немѣ жегіа съ сѣхимъ кашлем(ъ). и шнъ в'съ вздетъ сѣхѣ внѣтра. еръ ес(тъ) изъшла мокриниа кжд(ж) ес(тъ) работалъ. И такожде се двигнет(ъ) д(ѣ)хъ д(ѣ)шевнїи иже ѣ мозгѣ пѣквзіваетъ, и горитъ и исѣшаетъ нѣколико шт(ъ) шнѣ мокроти, іаже ес(тъ) въ мозгѣ. и шна иста мокрота идетъ емѣ скозѣ шчїи іакож(є) слъзе. и плънѣ мѣ се ѣши дебѣлїихъ димшвъ. и не чѣетъ добрѣ. И мнит се емѣ да мѣ се сътресают(ъ) зѣбзі. и незікъ ес(тъ) немѣ бѣл(ъ) и шстръ. и жила мѣ ес(тъ) тнжка шт(ъ) слабости, и плаха шт(ъ) врѣкинѣ. и вода мѣ ес(тъ) врѣкіа и жлъта, работѣ и врѣкинѣ ради. и бзістра мѣ вздет(ъ) слабости рад(и), и великіе сѣхотѣ ради іаже ес(тъ) въ тѣлѣ : +

БИДАНІЄ :

Наипрѣво ес(тъ) трѣбѣ, да им се дастъ великзіи покои и да се банїаю ѣ хардшвѣ и потшм(ъ) да мажѣ мигдалшѣм(ъ) маслшм(ъ) членовѣ и ѣдовѣ и все тѣлш и да мѣ дают се іастїа хладна іаж(є) могѣт се скорш

пробавлѧти. Младе козликѣ, пилиѣ, и дробнѫ рибицѫ, и да се не ѧзда толикои ѣсти, ѥлико ѥс(тъ) пр҃кжде ѣлъ. И аще мѫ се хощетъ н҃ѣкогда ѣице рофито, даи мѫ с малѡ захара м҃ѣсто сѡли. и на ѡбѣд(ъ) мѫ даи а на веч(ѥ)р҃ѣ немои. нъ аще имаютъ ѣица хранѫ||добрѫ, нъ не можетъ иҳ(ъ) [79б]
пробавлѧти добр҃ѣ иже имат(ъ) слаб(ъ) стомаҳ(ъ). И такожде да ѣстъ лонета ѡт(ъ) петла. И н҃ѣцїи ѡт(ъ) ѫчителиѥи г(лаго)лютъ, да не даваютъ се ѣица ѡн҃ѣм҃ѣи чл(о)в(ѣ)кѡмъ. иже лежетъ ѡт(ъ) вѣше писанн҃ѣи ѡгниц҃ѣ. нъ Vппократ(ъ) г(лаго)летъ да им се даваютъ зане аще и имаютъ въ себ҃ѣ малѫ вр҃ѣкинѫ, али хранѫ имают(ъ) добрѫ, и хранетъ чл(о)в(ѣ)ка иже иматъ слабъ стомаҳъ. и ѫкр҃ѣпетъ: И такожде г(лаго)летъ да даваютъ се имъ ѣсти ѡ вощїа ѣже имаютъ хлад(ъ) и могѫт се скорѡ пробавлѧти. И се сѫт(ъ) ѡнаи ѡ вощїа. тѫргоніе добр҃ѣ здр҃ѣл҃ѣ сквашаюки ѕ вѡд҃ѣ. и малѡ добр҃ѣ динѥ с кис҃ѣл҃ѣмъ хл҃ѣбѡм(ъ). и да пиетъ по малѡ добра винца с водѡм(ъ). И или се ѣаниа или се не ѣаниа, потр҃ѣбѣетъ в'сакъіи веч(ѥ)р҃ъ да се мажетъ мигдалѡв҃ѣмъ маслѡм(ъ) за. д. д(ъ)нїи. и да в҃ѣси чесо рад(и) г(лаго)лютъ мазати нимъ. вр҃ѣ иматъ кожѫ остр҃ѫ изнѫтра иснадвора. понеж(ѥ) ѳ попила ѡнаи вр҃ѣкина ѥс(тъ)ствънѫ мокротѫ. и потр҃ѣбѣетъ или ходит(ъ) или с҃ѣдитъ да се кадит(ъ) често в҃ѣлїимъ димїанѡм(ъ), и ли др҃ѣгъіими миризмами доброд҃ѣтелнъіими:+

+ СѪТ(Ъ) ОГНИЦѢ ЄФИМЕРѢ ІЖЕ СЪТѢВАЄТ СЄ СѪТ(Ъ) БОЛѢСТИ:

Множицею бѫдетъ чл(о)в(ѣ)ка болѣла глав(а) ѡт(ъ) много питїа, и ѡт(ъ) много ѣденїа. или стомаҳ(ъ) или ѥтра, толикѫщи како двигнет се н҃ѣкъі ѡт(ъ) он҃ѣх(ъ) тр҃ѣх(ъ) дѫхѡвъ. или животнїи. или ѥс(тъ)ствънїи|| и ѡнаи [80а]
д(ѫ)хъ иже двигнет се и спѫстит(ъ) ѡт(ъ) себ҃ѣ вр҃ѣкинѫ, и ѡнаи вр҃ѣкина двигн҃ѣт(ъ) димов҃ѣ различн҃ѣ и таковаи се ѡгница г(лаго)лет(ъ) ѳфимера ѣже сѫтваряет се ѡт(ъ) болѣсти. И сице можеш(ъ) познати. гледаи мѫ жилѫ често, и кад(ъ) ю вѫдеш(ъ) гледал(ъ), не можеш҃ї ю наки ѡпет(ъ) ѣкож(ѥ) пр҃ѣжд(ѥ). и въпрашаи его често что га боли вр҃ѣ ти хощет(ъ) рещи н҃ѣкогда боли ме глава, и н҃ѣкогда боли ме око. И н҃ѣкогда боле ме зѫби, и н҃ѣкогда боле ме ѕши и н҃ѣкогда бол҃ѣ ме чланов҃ѣ. и н҃ѣкогда бол҃ѣ ме рѫке и н҃ѣкогда бол҃ѣ ме ноге:—

ВИДѦНІЄ:

Наипръвѡ немои мѫ дати пити винѡ. и пакъі его ваніаи, и ѡчисти и пѫсти мѫ кръвъ. и покои га ѡт(ъ) работ҃ѣ за н҃ѣколико вр҃ѣме : +

СѪТ(Ъ) ОГНИЦѢ ЄФИМЕРѢ ІЖЕ СЪТѢВАЄТ СЄ СѪТ(Ъ) ШИНКОПѦ, СЪІРѢЧ(Ъ), СѪТ(Ъ) СТРЄССЄНІѦ :

Не может(ъ) вѣіти да ѡнаи кои имат(ъ) ѡгницѫ да се не страши самъ ѕ себ҃ѣ. И тако можеш(ъ) познати. Гледаи мѫ ооч҃ї и ѡбразъ и хощешъ вид҃ѣти да є грознъ ѡт(ъ) страшенїа. и гледаи мѫ жилѫ. и ѳлико ю гледашъ, вѣсегда хоикешъ мн҃ѣти да има др҃ѣгѫ болѣстъ и такожде ѕ код҃ѣ: —

КИДАНІЄ :

[80б] Аще вид(и)шѫ да є затворен(ѫ), отвори его. аще вид(и)шѫ да є отворен(ѫ), затвори его. и да ємѹ ласти онѣки вещи кое се скоро провавлаютѫ и вкрѣпет(ѫ) чл(о)в(ѣ)ка. и небои се от(ѫ) врѫкинѣ. даждѫ мѹ пити вино. и аще вид(и)шѫ да ємѹ минетѫ онои сѫтресенїе, и да га дрѫжит(ѫ) ишще врѫкина, пѹсти мѹ кръв(ѫ) от(ѫ) главнѣ жилѣ. и дан ємѹ ласти онѣки вещи кое хладѣ и вкрѣпетѫ:+

СѢТ(Ъ) СѢГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ГЛАДИ:

Сего рад(и) сѫтварает се от(ѫ) глади. врѣ кѫд(ѫ) и стомах(ѫ) праздн ѥтра горѣ и стомах(ѫ). и подвигнет се д(ѹ)хѫ ѥс(тѫ)ствнїи, и горит(ѫ) самѫ вѫ себѣ. и творитѫ горѣнїе ѹдовѡм(ѫ) и жилам(ѫ), врѣ се подвижит(ѫ) множѫствѡ дѫімѡвѫ тан'кѥх(ѫ) и ѡстрѣх'. того рад(и) врѣ не имаютѫ хранѹ. и жила мѹ є много тнѫка и мала:—

КИДАНІЄ :

Напрѫво ємѹ чин(и) глистирѫ сѫ ѥчменномѫ вод(о)мѫ, кога бѹде варена сѫ дїмїанѡм(ѫ). и потѡм(ѫ) вѫзми кокѡш(ѫ) прѣтилѹ и изрежї ю на малѣ коматикѥ, и сварї ю вѫ водѣ. и потѡм(ѫ) ю изними изѫ водѣ. истлѫщї ю моцнѡ и с костмѫі єлико вещѥ можеш(ѫ). и ѡпет(ѫ) постави ѹ онѹи истѹ юхѹ. и єгда вѹдет(ѫ) врѣла єлико ѥс(тѫ) доволнѡ. и потѡм(ѫ) сними сѫ огня и процѣди. и постави кѫ ѡвоизи юшицѣ нѣкѫі жлътѫщѫ от(ѫ) ѥица, и нѣколико захара. и праха от(ѫ) канела. и сѫгрѣки, и дан мѹ от(ѫ) нѥѳ єлико мѹ ѥс(тѫ) доволнѡ, и да пиетѫ вино чрѫвенѡ. и-
[81a] ванѥи га често. и потѡм(ѫ) га|| мажи рѹжнѣм(ѫ) маслѡм(ѫ), или маслѡм(ѫ) от(ѫ) любичице:+

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ЖЄГИЄ :

Сѣваи огнѫща таковѣки бѣлѣге имат(ѫ) ѥкож(є) онаи кога сѫтварает се от(ѫ) глади. кромѣ лихо врѣ малѡ водѣ има. и мног(о) ѥс(тѫ) чрѫвена. И даждѫ ємѹ пити сѫдєнѹ водѹ. и водѹ от(ѫ) лѹбенице. и водѹ от(ѫ) краставїицѫ. и ванѥи га вѫ сѫдєнѣ водѣ:+

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКАГО НАТОВАРЄНІА СТОМАШНАГѠ СѢТ(Ъ) ѢДА И СѢТ(Ъ) ФЛЄѠМѢ И СѢТ(Ъ) ЗЛІИХЪ ДИМѠВЪЪ :

Того рад(и) се натовари стомах(ѫ) от(ѫ) ѣда и от(ѫ) зле флешмѣ и от(ѫ) злїихѫ димов(ѫ). врѣ ѥсѹ мнозїи кои се ванѥютѫ вѫ сѫдєнѣхѫ вѡда-

х(z). и такождею пию еже затварают(z) ч л(о)в'ка и ждебел'кают кожѫ
его. и не дадѫт(z) димовѡм(z) изити надворѣ. и хладет(z) ес(тz)ственꙋю
врѫкинѫ. и такожде се творет(z) ѡт(z) разлик ех(z) поставѣ, что ядѫт(z),
ед'кнѣ врѣх(z) дрѫг'ех(z). и такожде се сътварают(z) ин'км(z) иже ходетѣ
по с л(z)нцѫ. и сїа иста ѡгнѣща сътварает се вънѫтра ѫ жилн'ех(z) про-
х'кд'кхѣ иснадвора. И егда чѣешѣ да е чл(о)в(ѣ)ка болнѣ ѡт(z) сїе ѡгнѣще,
можеш(z) сѫдити да се не ѫмножило кала и димѡв(z), и еда в'сакыи
д(z)нѣ и све веще ѫ стомахѫ и такожде ѫбыва ес(тz)ственаго провак-
лениа. и долнега прохожденїа. и всакыи д(z)нѣ затварают се све по-
векма ѡнїи дѫшници по коихѣ || чл(о)в(ѣ)ка пѫща д(ѫ)хѣ и поемле. и [81б]
всакы д(z)нѣ се све векма напълнꙗ димѡвѣ, ѣр'к не имаю кѫд'к исходити
надвѡрѣ ѣр'к сѫ затворенїи дѫшнѣщи. и того рад(и) сътварает се ве-
ликаа врѫкина. И аще бѫдетѣ трѣп'кла за н'колико вр'км'к сїа врѫкина.
в'сакыи д(z)нѣ мѫ кие све векы слабостѣ доходити ѣр'к сїа врѫкина до-
ходи къ ср(z)дцѫ и досаждаетѣ живѡтномѫ д(ѫ)хѫ кои въ ср(z)дци пр'кбы-
ваетѣ, и бѫдет(z) ѡгница ефимера. И аще сїа врѫкина погнетѣ къ кръвы,
и не погнет(z) къ ср(z)дцѫ, не г(лаго)лет се ѡгнѣща ефимера, ѣр'к мѫ
бѫдет(z) рѫмен(z) ѡбраз(z) и л'кпѣ. нѣ ѡ сеи ѡ коеи смо почели тр'кб'к
ес(тz) г(лаго)лати. Да знашѣ ѣр'к ѫ сеи ѡгнѣщи много жегы чл(о)в(ѣ)ка
и в'сегда е врѫкѣ. и сїа ѡгница аще мимоидетѣ .г. д(z)нѣи, много се
потомѣ ѫмножи, и мало се бѫде показала надворѣ, и всакы се д(z)нѣ све
векма затврѣгюе вънѫтра. и сїа ѡгнѣща многаци се пр'кмѣнюе ѫ грозни-
цѫ. и творитѣ великѫ зимѫ и велико зеханїе и протезанїе. И многаци
имѣ врачев'к пѫщаютѣ кръвѣ ѫ сеи болѣсти. и по пѫщенїю кръвы много
ихѣ бѫдетѣ бол'клѫ сл'кв'к стран'к пр'кма ср(z)дцѫ. И такои можешѣ
познати да е ѡгнѣща вѣше писаиа. нѣ иеднако потр'ебѫе да мѫ пѫс-
тѫш(z) кръвѣ дрѫговїа. нѣ зде ти хощемо казати какою хощеши познати
междѫ дрѫзѣмїи ѣр'к сѫ дрѫг'к ѡгнѣще еже приликѫют(z) къ сеи. Нап-
рѣвѡ тр'ебѫе да вид(и)шѣ аще ѡздрав'к без(z) почищенїа. ере сѫтѣ
мнѡзїи иже имают(z) много кръвы. и сїа иста ѡгнѣща творитѣ великѫ
врѫкинѫ ѣкож(е) смо вѣше писали. и сїа врѫкина бѫдет(z) исѫшила, и
поѣала || ѡнои злато и иедѣ, и ѡнаи болнїи бѫдетѣ ѡздрав'клѣ без(z) по- [82а]
чищенїа. и тадаи можеш(z) познати да е ѡгница ѡт(z) исплѣнїа еда. Нѣ
сѫтѣ н'кцїи чл(о)в(ѣ)цїи слабы ѫ сеи ѡгнѣщи, и н'ккыи ѣацїи. и того
рад(и) могѫтѣ н'ккыи без(z) почищенїа ѡздрав'кти, и н'ккыи не могѫтѣ.
понеж(е) кои сѫтѣ ѣацїи могѫт(z) трѣп'кти иедѣ докле га изестѣ врѫ-
кина. и слабы не могѫтѣ того рад(и) потр'ебѫе да кажемѡ ишщ(z) н'ккыи
в'кл'кгѣ, да не погр'кшиши, лихо изв'кстно да знаш(z) болестѣ. и сице
хощеши познати:+
Гл'кдаи емѫ ѡбразѣ, и хощеши емѫ вид'кти ѡчи ѡтекл'к како да би
мѫ изѣшле надворѣ. и ѡбразѣ емѫ бѫдетѣ чрѣвенѣ и ѕѣлыкѣ б'клѣ. И
аще бѫдетѣ ѣакѣ чл(о)в(ѣ)кѣ жила мѫ бѫдет(z) бевела и плаха. и аще бѫ-
дет(z) слаб(z) жила мѫ бѫдетѣ тнѣка, нѣ иеднако плахо быетѣ. И аще бѫ-
детѣ ѣакѣ чл(о)в(ѣ)кѣ, вѡда мѫ бѫдетѣ много чрѣвена, и на днѫ бѫдетѣ
много дрождїа и в'кнцѣ бѫдет(z) на чрѣнѣ. и поср'кд(z) бѫдет(z) н'кко-
лико мѫтна. И аще бѫдет(z) слабѣ чл(о)в(ѣ)кѣ вода мѫ бѫдетѣ чрѣвена
и н'кколико на жлѣта, и много дрождїа бѫде на днѫ и поср'кд(z) бѫдетѣ
бистра. и ѫ в'кнцѫ бѫдетѣ много п'кна : +

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ КІДАНІЕ :

Наипрѣѫ потрѣѳѣѕетѫ да мѕ пѫстишѫ крѣвѫ шт(ѫ) ѥтрѣнѣхѵ(ѫ) жилѫ аще ѩкѫ ѳѣдетѫ трѣпѣти. аще ли ѳѣдет(ѫ) слабѫ, а тѫі мѕ пѫсти шт(ѫ)
[82б] сѣворѣ жилѣ. и спѫстивъши || два днѫі по пѫщенїю крѣвѫі, вѫзми кашїе шчищенѣ. а. ѕнчю. и рецваръварѫ .а. аѯаж(ѫ). и дїагрїдїѫ пол(а) аѯаж(а) и смѣшаи с малѫ сѫка шт(ѫ) борагине. и аще нѣс(тѫ) сока а тѫі с малѫ винца и даждь(ѫ) ѥмѕ. нѫ аще ѳѣдетѫ слабѫ немои мѕ дати толико лиѫо помѫнѥ. И аще вид(и)шѫ да шнѣмѫ билїемѫ шздравѣ, почни мѕ даати шнаи ѩстїа по малѫ ѩж(е) ѫладѣ и шкрѣпѣ, и скоро се пробавлѩютѫ. нѫ аще вид(и)шѫ да сїемѫ билїемѫ не шздравѣ, даи мѕ пити захарѫ с водицомѫ шт(ѫ) ненѕфара кога се чини како род сто, сѫтра и веч(е)рѫ, и даждь мѕ пити гюлапѫ ацетожѕм(ѫ) кои се чини с захаромѫ, и малѫ водѣ шт(ѫ) ин'дивїе. и такожде мѕ даи пити ѥчменѕ водѕ сѫ захарѫм(ѫ). и чини мѕ глистирѫ ѕ. .г. д(ѫ)нѫіи ѥдншм(ѫ) ѳѣдетѫ слабѫ и аще ѳѣдетѫ ѩкѫ всако ютро ѥдномѫ за шнѣки. г. д(ѫ)нїи. ѥдномѫ аще ѳѣдетѫ слабѫ. И аще ѳѣдетѫ ѩкѫ в'сако ютро ѥдномь за шнѣки. .г. д(ѫ)нїи И сѫи глистирѫ сице чинит се. Ѫѫзми любичицѕ, и рѕжицѕ, и вѣлїи слѣзѫ, и свеклѫ. И аще сїе вещи не можеши имати сирѫвѣ, а тѫі вѫзми сѕхе и сварь заѥдну вѫ водѣ, и постави кѫ ним(ѫ) малѫ анежи, или сѣмена шт(ѫ) морача. и кѫда поври нѣколикѫ, изними шт(ѫ) огня и процѣди. и постави кѫ шномѕи что процѣдишѫ маслѫ шт(ѫ) любичице, и маслѫ шт(ѫ) рѕжице. и маслѫ шт(ѫ) крина, ѿ в'сакого колико ѩице. и рѕжнаго меда колико пол ѩица. и малѫ соли. и сѫгрѣки да ѳѣдетѫ млачнѫ. и кад(ѫ) мѕ ѕчиниш(ѫ)
[83а] глистирѫ : — И аще вид(и)шѫ || да е тврѫд(ѫ) вѫнѕтра и имат(ѫ) ѩко ѥс(тѫ)-ствѫ, ишщ(ѫ) га шчисти. и пѫсти мѕ крѣвѫ. нѫ наипрѣѫ потрѣѳѕе да гледиши вѫдѕ. И аще вид(и)шѫ да е вода манѥ чрѣвена неж(е) ли прѣжде, и ѥс(тѫ) провавлѣна добрѣ немои мѕ дати почищенїе, ни пѫстити крѣвѫі, нѫ мѕ давди често вѫіше писанпаа вѫілїа. Нѫ аще вид(и)шѫ да е вода чрѣвена ѩкож(е) и прѣжде или векмаа, даи мѕ почищенїе и пѫсти мѕ крѣвѫ. И аще вид(и)шѫ да не может(ѫ) трѣпѣпи, немои га шчистити, ни пѫстити крѣви, тѫкмо га баніаи, и потшм(ѫ) га мажи рѕжнѣм(ѫ) маслшм(ѫ) смѣшавши га с' врашншм(ѫ) бобовѣм(ѫ). И аще вид(и)шѫ да почнет(ѫ) шслабѣти вѫ бани, вѫ тѫи час(ѫ) да изѫідетѫ из' ње, и гледаи мѕ вѫдѕ. И аще вид(и)ши да е чрѣвена и тѫн'ка, шстави га .г. д(ѫ)нїи немои мѕ дати вѫілїе. и гледаи мѕ вѫдѕ за шнѣки. г. д(ѫ)нїи. ѫокѥ ли вѫіти како и прѣжде. и гледаи мѕ жилѕ ѫонкѥ ли вѫіти слава. И аще вид(и)ш' да мѕ ѥ вѫда чрѣвена единѫ д(ѫ)нѫ како дрѕгѫіи. и жила мѕ ѳѣдетѫ нѣколико поѩча, даждь(ѫ) ѥмѕ гюлап(ѫ) шт(ѫ) любичице сѫтра и веч(е)рѫ. и мажи га маслшм(ѫ) шт(ѫ) крина. и даи мѕ ѩсти ѩстїа ѩже ѕкрѣпляют(ѫ) и скоро се пробавлѩют(ѫ). и сїа ѩстїа да ѳѕд(ѕ)тѫ ѫладна. И по
[83б] томѕ хощеши видѣти в'сакоѫіи д(ѫ)нѫ бшлинѕ. и аще не || ѳѣдет(ѫ) вода за шнѣки. г. д(ѫ)нѫі чрѣвена, лиѫо све повѣлѩ, и жила мѕ ѳѣдетѫ слабѣ и немирнѣа ниѥдно мѕ билїе немои дати потомѫ, тѫкмш ѥчменѕ водѕ с малѫ захара. и сѣди мѕ. г. роковѣ смр(ѫ)тнѣ. ѥ. д(ѫ)нѫ, или .з. или д. хощет(ѫ) пѕтовати. и аще ѳѣде ѩкѫ сѣди мѕ смр(ѫ)тѫ седми д(ѫ)нѫ; или. д. или петинадес(е)ти. И сїе г(лаго)лемо сѫпротивѫ болѣсти. нѫ ѥсѕтѫ вѣлѣѫзі смр(ѫ)тни по конѫ(ѫ) можеш(ѫ) познати д(ѫ)нѫ и час(ѫ), кад(ѫ) кѥ болестѫ скончанїе имати шт(ѫ) кое болѣсти. и сїе вѣлѣгѫ хощемо ти показати напрѣд(ѫ):+

СЂТ(Ъ) СѢГНИЦЄ ЄФИМЄРЪ, ИЖ(Є) СЪТВАРАЄТ СЄ СЂТ(Ъ) МНОГО ЯДЄНІА, И ПОТѢМ(Ъ) НЄПОКОЄНІА:

Єсѣтх мнозїи чл(о)в(ѣ)ци кои ядѣтх много а имаютх слабх стомахх. и вх тхи час(х) по ядєнїю или се банѭю или пѣтою, или по сл(х)нцѣ ходѣтх, или работаю или сх женою прѣбиваю. Залишно ластїе не может се пробавлѧти понєж(є) є стомах(х) слабх, и творитх великіе димовѣ. Сице ѭкож(є) кгд(х) поставишх множствш дрхвх сиршвѣхх на малш огнѧ. И шнаи шгнх не творит(х) правїи пламен(х) лихо дим(х) с мокротшм(х). Сице творитх стомах(х) кгд мѣ дашх веще неж(є) ли; может(х) пробавлѧти, и творитх дигнѣти димовѣ мглѣнѣ. и сїе димовѣ творет(х)|| двигнѣти в'се. г. дѣхшвѣ. живштнїи кои ѣ ср(х)дцѣ прѣбхиваетх. [84a]
и ес(тх)ствнїи кои вх нетрѣ прѣбхиваетх. и д(ѣ)шевнїи кои вх мозгѣ прѣбхиваетх. И сїи, г. дѣхшвѣ єгда двигнѣт се творетх великѣ врѣкинѣ мегю собшм(х), и сїа врѣкина творит(х) великіе димшвѣ и дебелѣ. и сїи димшви затваряютх в'се дѣшнхікіе и проходѣ жилѣ. И дрѣгіе проходѣ кое сѣ вх нетрѣ и вх плюще, и ѣ слѣзенѣ, и вх дрѣзѣхх ѣдовѣхх и члашшвѣх(х) иже сѣтх вх члювѣчемх тѣлѣ шт(х) главѣ до петѣ:— И сїа шгница вєикіе прѣбхиваетх вх тѣх(х) чл(о)в(ѣ)цѣхх иж(є) имают(х) много ядa. и сице можеш(х) познати. Чрѣва их(х) боле. и в'сегда дигнѣт(х) ѭкож(є) ѡщтомх. И аще имх дашх почищенїе, зло имх кіе сътворити. и аще имх пѣстиш(х) крхвх, само ес(тх)ствш хощет(х) чинити теченїе. И да вѣси єрѣ сїа шгница имат(х) два рока, четрхтїи д(х)нх или седмїи. И аще вєикіе трхпитх нѣс(тх) добра. и сїе бѣлѣге иматх: Многаши дигнетх ѭкож(є) ѡщтшм(х), и врѣкина мѣ вѣде вхнѣтра. И надвор' се вѣдет(х) малш показала. и шбраз(х) мѣ вѣдет(х) како швѣхалх. И жила мѣ вѣдет(х) дебела и плаха, и мегка. и вода мѣ вѣдет(х) бѣла|| ѭко [84б]
вшда и непробавлѧена. И аще видиш(х) да мѣ на шнаи два рока вхіше писана не вѣдет(х) емѣ блюванїе, ни долнєе прохожденїе, трѣвѣе да мислиш(х) сам(х) вх себѣ. И да мѣ гледишх образх и нега ели ѭк(х) трхпѣти, или нѣ. И аще вид(и)шх да є ѭкх пѣщенїе ѣзети, наипрхво мѣ чини да блюе давши мѣ пити малш водѣ топлѣ с маслшм(х) дрѣвѣнѣмх. и да се гнет(х) прхстшм(х) ѣ грхлш. И аще вид(и)шх да є блювал(х) ядх и сидшвинѣ вже ес(тх) билш ѣ стомахѣ, шкрѣпи га вх тан д(х)нх лаг'-ким(х) ѭстїем(х) хладнем(х), вже се можетх скоро пробавлѧти. и дрѣги мѣ даи лхгкш почищенїе. И аще вид(и)шх да не блюе, подаи мѣ .а. аѯаг(х), праха шт(х) ежѣлѣ с мало топлѣ водице, и хощетх блювати. И дрѣги мѣ д(х)нх даи почищенїе лхгкш. И аще вид(и)шх да єднако не можетхе блювати, даи мѣ. а. вн'чѣ шт(х) дїапипершн(х) с малш вин'ца. И аще вѣдет(х) слабх и не вхзможет(х) вхзети почищенїе, чини мѣ глистире, често, и даи мѣ малш ѭсти. и чини да спи. И аще вѣдетх слабх, или ѭкх и идетх шт(х) издола шт(х) него, немои га затворити догде не погет(х) шт(х) него онои ѭстїе вже ес(тх) непробавлѧено. И єга вид(и)шх да се ѥ добрѣ шчистил(х), даи ємѣ|| шнѣки вещи иж(є) хладе и затвараю [85a]
и хранѣ и крѣпѣ: — И єгда вид(и)шх да се шнои теч(є)нїе ишщх не ѕставилш, поставлѧи мѣ на трхбѣх(х) често влхнѣ непранѣ сквашаюкїю ѣ маслѣ шт(х) мастихѣ. и даи мѣ пити водѣ вх кошн вѣдет(х) варено сѣме шт(х) дїинхх и шт(х) лѣбеницх, и шт(х) краставицхх, и шт(х) тикве. И даи мѣ ѭсти лшнѣта шт(х) петла варена и печена. И аще не иматх орѣѯи на ядєнїе, даи мѣ нѣчто кисѣлш, и даи мѣ лѣтварїш шт(х) гдѣнх.

и немои га затворити, ни много штворена ставити. И немои мѕ дати много пити вина, лихо мѕ даи водѕ ячмен'нѕ. и даи мѕ ѣасти тиквѕ сѫ ѣагѵридѡм(ѫ). и ячмен(ѫ) гѵхан(ѫ) с мигдалов'ѣм(ѫ) мл'ѣкѡмѫ. И аще вид(и)шѫ за нѣколико д(ѫ)нїи да се почнет(ѫ) ѕкр'ѣпити, н'ѣс(тѫ) злѡ ни єдиѡ ако мѕ пѕстиш(ѫ) мало крѫви шт(ѫ) сѫборн'ѣ жиле. И по том(ѫ) мѕ немои дати да спи ѕ пладн'ѣ. и чини да хлади рѕке и шбразѫ. сѕтра и ѕ пладне и веч(є)рѫ:+

СѲТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄР'Ѣ ИЖЄ СЪТѢАРАЄТ СЄ СѲТ(Ъ) АПОСТЄСѲМ'Ѣ ИЖЄ ЄС(ТЪ) ЪѢ ЄТР'Ѣ :

Сїа шгница не г(лаго)лет се права єфимера. понєж(є) имат(ѫ) н'ѣкыі д'ѣлѫ в' себ'ѣ шт(ѫ) гнил'ѣ шгнице и шт(ѫ) огнице єтикѥ. и того рад(и) се не может(ѫ) г(лаго)лати права єфимера. И шт(ѫ) сїе огнице творит(ѫ) апостєѡма вѫ єтр'ѣ. и такожде се творитѫ сїа шгница шт(ѫ) апостєѡм'ѣ
[85б] коіа ес(тѫ) вѫ єтр'ѣ. сѫір'ѣч(ѫ)|| чирѡв'ѣ велицїи. И сїе апостєѡм'ѣ чинет се шт(ѫ) залишн'ѣх(ѫ) димѡв(ѫ), и шт(ѫ) єда, и шт(ѫ) чрѣн'ѣ жлѣчїи и шт(ѫ) флєѡм'ѣ кои сѕ вѫ єтр'ѣ: и такожде се творитѫ шт(ѫ) залишн'ѣхѫ димѡвѣхѫ и шт(ѫ) крѫвїи коіа ѕ ср(ѫ)дцѕ. И такожде чинет се шт(ѫ) залишнѣіх(ѫ) димѡвѫ кои сѕ вѫ мозгѕ. И сїе апостєѡм'ѣ єлико вєще стое да се не прокинѕ, толикѕ вєикю чин'ѣ вр̃ѕкинѕ вѫнѕтрѣ ѕ т'ѣлѕ. и того рад(и) смо г(лаго)лали вр̃'ѣ сїа шгница см'ѣшана здр̃ѕг'ѣми шгницами. вр̃'ѣ се творитѫ шт(ѫ) димѡвѫ иже сѕтѫ вѫ єтр'ѣ, и шт(ѫ) димѡв(ѫ) иже сѕт(ѫ) вѫ ср(ѫ)дцѕ, и шт(ѫ) димѡвѫ кои сѕ ѕ мозгѕ:+ И аще се творитѫ шт(ѫ) димѡвѫ иже сѕтѫ вѫ ср(ѫ)дцѕ. по шн'ѣхѫ проход'ѣхѫ и дѕшнѣщ'ѣхѫ и жилахѫ, шт(ѫ) кѕда догиетѫ изѫ ср(ѫ)дца надворѫ, и чинитѫ апостєѡм'ѣ по бедрах(ѫ). по шн'ѣхѫ истѣіихѫ дѕшнѣщ'ѣх(ѫ) и проход'ѣх(ѫ) и жилахѫ. И погиетѫ шстра вр̃ѕкина кѫ ср(ѫ)дцѕ шпет(ѫ) и чемєрнїи димов'ѣ. и шнїи чем(є)рнїи димѡв'ѣ творетѫ двигнѕти жившт нїи д(ѕ)хѫ иже вѫ ср(ѫ)дци пр'ѣквіваетѫ, и творит(ѫ) великѕ вр̃ѕкинѕ. И се г(лаго)лет се шгница єфимера, ѣаже сѫтвараєт се ѕ живштномѫ д(ѕ)хѕ. И аще творет се апостєѡм'ѣ пшд(ѫ) пазѕхамїи шт(ѫ) димѡв(ѫ) кои сѕ вѫ єтр'ѣ, по шн'ѣх(ѫ) проход'ѣхѫ. и дѕшнѣщ'ѣхѫ и жилах(ѫ) кѕд'ѣ догю. шнѕдеи шпетѫ поидетѫ кѫ єтр'ѣ пр'ѣшстра вр̃ѕкина. и чемєрнїи димѡв'ѣ. и творет(ѫ)
[86а] ||двигнѕти ес(тѫ)ствѫнїи дѕх(ѫ) кои вѫ єтр'ѣ пр'ѣквіваєт(ѫ) и шнаи д(ѕ)хѫ творитѫ великѕ вр̃ѕкинѕ. и се г(лаго)лет се шгнѣіца гнила ѣаж(є) сѫтвараєт се вѫ ес(тѫ)ствѫнѡм(ѫ) д(ѕ)хѕ. И аще творет се апостєѡм'ѣ под(ѫ) ѕшима шт(ѫ) он'ѣхѫ димѡвѫ кои сѕ ѕ мозгѕ, по шн'ѣхѫ ист'ѣх(ѫ) проход'ѣхѫ и дѕшниц'ѣх(ѫ) и жилах(ѫ) кѕд'ѣ догю из мозга надворѫ, и шнѕдеи шпетѫ погѥ кѫ мозгѕ пр'ѣшстра вр̃ѕкина и чемєрнїи димѡв'ѣ, и творетѫ, двѣігнѕти д(ѕ)шевнїи д(ѕ)хѫ иже вѫ мозгѕ пр'ѣквіваетѫ, и шнаи д(ѕ)хѫ творит(ѫ) великѕ вр̃ѕкинѕ. И се г(лаго)лет се шгница єтика ѣаж(є) сѫтвараєт се вѫ д(ѕ)шевн'ѣмѫ д(ѕ)хѕ. И вр̃хѫ шв'ѣх(ѫ) апостєѡм(ѫ) єже творет се ѕ вѣіше писаннѣіих(ѫ) шгницах(ѫ), может се творити сврав(ѫ), и крост'ѣ и дробнїи чирѡв'ѣ по в'сѣмѫ т'ѣлѕ и болести и водѳжи по ѕдов'ѣх(ѫ) и по членѡв'ѣх(ѫ). И дрѕге бол'ѣсти єже затвараютѫ) дѕшнѣіке по жилах(ѫ), и шт(ѫ) сег(о) могѕтѫ творити живин'ѣ, и множѣствѡ дрѕз'ѣхѫ бол'ѣсти. И сице г(лаго)летѫ Иппократ(ѫ) ѕчителѫ. Сїа шгница г(лаго)лет се малигна. сир'ѣч(ѫ), хѕгіа неж(є)ли зла. Сего рад(и) понеж(є) сама н'ѣ,

нѫ имат(ѫ) много рждвѡ'. и wт(ѫ) ниѣѡ се может(ѫ) творити много болѣсти. и тебѣ длъжно ѥс(тѫ) врачю, ѳгда вид(и)шѫ сицѳ трѣбѹет(ѫ) да добрѣ поставиши паметѫ, и да вѣси бѣл(ѣ)гѥ|| ѳгда мниши да ю си [86б]
видал(ѫ), тада нѣси ницꙗ чинилѫ, понѥж(ѥ) ѩвлꙗют се дрѹге болѣсти.
И того рад(и) ѥс(тѫ) добрѡ да вѣси бѣлѣге. и сице можеш(ѫ) познати.
Наипрѫвѡ мѹ ѥс(тѫ) образѫ чрѫвенѫ и малѡ модрѫ и wтеклѫ. и очї
мѹ бѹд(ѹ)тѫ крѫвавѣ, и жила мѹ бѹдетѫ плаха како да бꙋі ималѫ прѣшестрѹ
wгницѹ, и бѹдетѫ снадвора стѹденѫ, и вънѹтра имат(ѫ) малѡ врѹкинѣ.
И wт(ѫ) праве мѹ ѥс(тѫ)ствънѣ врѹкинѣ бѹдет(ѫ) ѹзето, понѥж(ѥ) расходит се по апостеѡмахѫ вꙁіше писанньіихѫ(ѫ). и вода мѹ бѹдетѫ бѣла и
жлѫта. того рад(и) понѥж(ѥ) мѹ се ѥс(тѫ) разꙁішла врѹкина по апостеѡмахѫ(ѫ) вꙁіше писанньіихѫ(ѫ) и често мѹ се хощет(ѫ) спати, и малѡ бѹдет(ѫ) спалѫ. и wнои что бѹдетѫ спалѫ сѫ страхѡм(ѫ). г(лаго)лали ти
смѡ wт(ѫ) нїихѫ бѣлѣгѫ, н(ꙁі)нꙗ трѣбѹетѫ г(лаго)лати wт(ѫ) нїихѫ
виданїа:+

ВИДѢНІЄ:

Наипрѫвѡ трѣбѹе аще бѹдетѫ крѫвен(ѫ), да мѹ пѹстиш(ѫ) крѫвѫ
ѳлико ѥс(тѫ) под(о)бнѡ, ꙁ дрѹге страрѣ а не сѫ wнѣки с кое га болитѫ.
И аще вид(и)шѫ да нѣс(тѫ) крѫвен(ѫ), или да бѹдет(ѫ) слабѫ, пѹсти мѹ
крѫв(ѫ) сѫ wнѣки странѣ с коега болитѫ, нѫ малѡ. И докле не вид(и)шѫ
да се почнет(ѫ) ѕкрѣплꙗти, немои мѹ дати винѡ, и по пѹщенїю крѫви
до. г. го д(ѫ)не даи мѹ почищено бꙋілїе сѫпротивѫ нѥговѣ моки. и даи
мѹ ꙗсти малѡ wт(ѫ) онѣхѫ ꙗстїа ꙗж(ѥ) имаꙗт(ѫ) мокротѹ и стѹд(ѫ),
тере хранѣ и скоро се провалꙗют(ѫ):|| И аще вид(и)шѫ врѣ ишще стоит(ѫ) [87а]
ѹ апостеѡмахѫ(ѫ) врѹкина, сквашаи крѫпѹ често ѹ стѹденѹ вѡдѹ и ставꙗи врѫхѫ(ѫ) апостеѡм(ѫ). или мѹ стави ледѫ или снѣг(ѫ) да изидетѫ
wнаи врѹкина надворѫ, да мѹ не поидет(ѫ) wпетѫ, кѫ ср(ѫ)дцѹ:+

СѠ ОГНИЦѢ ЄФИМЄРѢ ꙗЖЄ СѢТКАѓЄТ СЄ СѠТ(Ъ) СѪХОТѢ, ИЛИ СѠТ(Ъ) ПРѢМѢНІЄНІА СѠБИЧАѤ:

Єсѹ мнозїи чл(о)в(ѣ)цїи, кои се сѹ навчили банꙗти и не банꙗю се. И
нѣцїи ѥсѹ кои се сѹ навчили пити добрѹ вѡдѹ и ѹ добрѹ вѫздѹхѹ стоꙗти.
И такꙑ погю ѹ таковаи мѣста ѹ конѫ ѥс(тѫ) злѫ вѫздѹх(ѫ), и гнила
вѡда и дебела коꙗ затвара. И нѣцїи ѥсѹтѫ кои се сѹ навчили по законѹ ꙗсти и пити, и пакꙑ прѣмѣнет(ѫ) дрѹгꙑ законѫ злѫ, тере пїю и
ꙗдѹ веикіе него є под(о)бнѡ, таковѣхѫ веци кое затвараю и сѹше. И wт(ѫ)
онѣх(ѫ) веци творит се нїихѫ ѥс(тѫ)ствѡ врѹкіе и сѫхѡ. И сїа врѹкина
и сѫхота попїꙗ ѥс(тѫ)ствънѭ мокротѹ. и двигнетѫ димовѣ сѫхѣ и раздѣли по жилѫх(ѫ) и по ѹдовѣхѫ: —

НІИХ(Ъ) БѢЛѢЗІИ:

Жила мѹ бѹдет(ѫ) тнѫка нѫ плаха. И рѹка мѹ се тресет(ѫ) малѡ ѳгда мѹ
пипаш(ѫ) жилѹ. И wбраз мѹ бѹдетѫ како ѹ здрава чл(о)в(ѣ)ка. лихо

ѳрѣ мѕ бѕдет(ѕ) бѣли. И егда мѕ пипашѫ челѡ мала мѕ крѕкина бѕдет(ѕ). и бѕдет(ѕ) кашлѧлѫ нѣколикѡ, нѫ не может(ѕ) изѫхракати надвор(ѕ) ница великыѥ сѕхотѣ ради плюкнѣ. И ѥгда бѕдет(ѕ) мала и чрѫвена сѕхотѣ рад(и) ѥтрѫнѣ. и аще его покрїеши доврѣ, не бѕде се могла ѡпо-
[87б] тити‖ сѕхотѣ рад(и) чрѣвнѥ : +

БИДАНІЄ :

Наипрѫвѡ трѣбѕе да ихѫ вѫдишѫ често ѕ баню, и баня да не бѕдет(ѕ) многѡ крѕкѧ. И да ихѫ мажешѫ сїѡмѫ мастїю юже ти хощемѡ рещи. и сїа сице чинит се. Ѫзми пшенїѕмѫ двѣ ѕн'че, и чини прах(ѕ) ѡт(ѕ) нѥго и брашна ѡт(ѕ) боба .г. ѕнче. и масла ѡт(ѕ) гор'кѫихѫ(ѕ) мигалѫ. д. ѕнче. и сѣмена дынна ѡблющена. а. ѕнчѕ. и баврак(ѕ). а. ѕнчѕ. и смѣшаи ѕ мѣрѣлигѕ заѥдно без(ѕ) ѡгня. и ѡнѣм' га мажи да се ѡпоти доврѣ, да мѕ погѥт(ѕ) ѡнаи мокрота ѕнѕтра ѕ тѣлѡ. и даи мѕ ѥсти ѡнаи ѥстїа коя сѕтѫ хладна, и имаютѫ мокротѕ вѫ себѣ, и скоро се провавлѧют(ѕ) и ѕкрѣпет(ѕ) чл(о)в(ѣ)ка, и вино мѕ даи пити дебелѡ:—

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРЄ ЇЖЄ СЪТВОРЯЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ЄЄЛИКЪЫЄ КРѪКИНѢ, И СѢТ(Ъ) МНОГО КРѪКЄ БАНІЄ И СѢТ(Ъ) ЗАХОЖДЄНІЯ ПО СЛ(Ъ)НЦѪ :

По сїихѫ(ѕ) бѣлѣзѣхѫ можешѫ познати. очї мѕ бѕд(ѕ)тѫ ѡтекле, и челѡ и вѫше чела, и все мѕ горитѫ. И не может се ѡпотити. и често сопе. и мнит се ѥмѕ да мѕ горитѫ ср(ѕ)дце и плюща. и не можетѫ плювати ница надворѫ. И жежда га дрѫжитѫ нѣколикѡ. И не прѫходитѫ ѡт(ѕ) нѥго ничто. И жила мѕ бѕдетѫ ѩка и плаха. и вода мѕ бѕдет(ѕ) мокнѡ чрѫвена: +

КИДАНІЄ :

Наипрѫвѡ потрѣбѕе да мѕ ѡстрѫжеш(ѕ) главѕ. и да ю мажешѫ често
[88а] рѫжнем(ѕ) маслѡм(ѕ) прохладившїи‖ наипрѫвѡ онои маслѡ ѕ снѣгѕ, или ледѕ. или ѕ стѫденѣ вѫдѣ. и такожде мѕ мажи нимѫ често стомахѫ. И даи мѕ пити ѡчменнѣ водѣ ѡлико мѕ ѥс(тѫ) драгѡ. И в'се что мѕ хоще дати, да бѕдет(ѕ) стѫденѡ : — И кѫд(ѕ) бѕдет(ѕ) лежалѫ ѡт(ѕ) огнице. г. д(ѕ)нїи. чинн да се баня, нѫ не вел'ма ѕ крѫкѣ банѥ. И често га полѣваи ѕ банѥ топлом(ѕ) вод(ѕ)мѫ. И чѫваи га ѡт(ѕ) ветра. и када погѣтѫ изѫ банѥ мажи мѕ главѕ маслѡмѫ ѡт(ѕ) ненѕфра:

2. СПИЦИ О ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА

а) УВОД У ЕПИДЕМИОЛОГИЈУ

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СЭТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ЧѪМНѢ И СЭТ(Ъ) РОД(О)КЪ ІЄЄ И СЭТ(Ъ) БОГИН(Ъ), И СЭТ(Ъ) КОЗІЯЧЪ, И СЭТ(Ъ) ДРѪГЪІИХ(Ъ) БОЛЄСТИ КОЄ ПРИЛИКѪЮТЪ КЪ ЧѪМНОМѪ РОДѪ: [61a]

Прилѧчает се ѡчемерєнїе вѫздѫхѫ и гнилостѫ и такожде вѫ водѣ прилѧчает се ѡчемерєнїе и гнилостѫ врѫкинѣ рады или стѫда ради, єгда пр҃їима вѡда вѫ себѣ ѡт(ъ) зла вѫздѫха гниветѫ сама вѫ себѣ и ѕѫкоиает се. Ѭ г(лаго)лютѫ Ѧр҃їстотелѫ фі҃лософѫ. четири стѵ̈хїе сѫ кое не могѫ гнюти: єдинѡ. вода второ ѥс(тѫ), земла. третїе ѥс(тѫ) ѡг'нѫ. четврѫто ѥс(тѫ) вѣтрѫ. И ѡнїи кои сѫ г(лаго)лали да сїе четири стѵ̈хїе могѫтѫ гнити нїиѫ(ѫ) бесѣда нѣс(тѫ) вѣрованна. єрє стѵ̈хїе не имаю вѫ себѣ чемерѫни ѥднѫ, ни гнилостѫ ни ѥднѫ. Єрѣ сѫ самѣ вещи начинєннѣ ѡт(ѫ) дрѫгѣхѫ(ѫ) вещи. Ѭ да знашѫ како се может(ѫ) прилѧчити гнилостѫ вѫ нѣкѫ ѡт(ѫ) сїиѫ стиѫїа казати хощем(ѡ). Прилѧчает се смр(ѫ)тѫ по воискахѫ(ѫ) и гнилостѫ иѫ и потопленїе люди по водахѫ(ѫ) . и по батланѣхѫ и гнилостѫ иѫ(ѫ). и ѱофі҃санїе скѡтѫ и звѣрїи и гадѫ чемериѫіиѫ(ѫ) по сѫсѣхѫ мѣстѣхѫ(ѫ) где ѕдарает(ѫ) сл(ѫ)нце кое иѫ чини гнити и смрѫдѣти. или по мокрѫіиѫ(ѫ) мѣстѣхѫ и по водахѫ, где могѫ гнити и не тѫкмѡ онїи гнивѫ. тѫкмо|| вѡда и вѫздѫх(ѫ) где ѡнїи вѫдѫ. И тѣмѫ [61б] законѡ(мѫ) можемо рещи да гниветѫ вѡда и вѫздѫх(ѫ), нѕ самѣ стиѫїе вѫ себѣ не могѫ гнити, догде се не мѣшаю ѕ дрѫгеми вещм(и): —

И ѡнїи вѫздѫси кѫд(ѫ) се крен҃ѫ полесѫ сѫ совѡм(ѫ) гнилости ѕ здрака мѣста, ѡт(ѫ) онѣхѫ гнилѣхѫ мѣстѫ где сѫ прѣбивали и вѫд(ѕ) ѡнаи здрава мѣта чѫмнаа и чемерна:+

И многаџи прилѧчает се гнилѡ ѕ гѫбаѫ(ѫ) земле какѫ пишетѫ Ѧр҃їстотел(ѫ) вѫ кнѫіги ѡт(ѫ) ѥс(тѫ)ства ствари, и ѡнаи гнилостѫ землѫнаа може чинити гнити и ѡчемерити водѫ и вѫздѫх(ѫ) и сїа гнилостѫ много ѫди л(ю)д(є)мѫ, єрѣ ѡт(ѫ) нєе сѫтварают се ѡгнѫіще чѫмнѣ.

И гнила и сѫха рад(и) вѫздѫха сѫтварают се ѡт(ѫ) дрѫгѫіиѫ вещи тѫкмо ѡт(ѫ) вѫздѫха мокра и мѫтна:+

И вгда лѣто бѫдетъ сѫхо и недъжд(ъ)ливо, мание се хоте wт(ъ) нѣкихъ(ъ) прилѫчати wнѣ wгнѣице чѫмнѣ. ихъ кѫд(ъ) се прилѫчаю вел'ми сѫ wстре нежли дрѫге. и г(лаго)нетъ Аристотелъ, wнои врѣмѣ се хвали кое дрѣжи свое ес(тъ)ство:+

И въ wвѣхъ г(лаго)ланїю мнwзїи сѫ кои говорѣ едно, и кои глаголютъ дрѫго. нъ всїи сѫт(ъ) ходили въ тъмѫ. И что ти смw говорили искѫшали смw. того рад(и) трѣбѫе да те навчимо да знаш въ вре сїа гнилостъ чѫмнаа.
[62a] трѣбѫе|| по два закона да се зна. едно гнилостъ водная, и въздѫшнаа како ти смw писали. дрѫго сѫтъ н(е)б(е)снїи бѣлѣзи. и по н(е)б(е)снїихъ(ъ) бѣлѣзѣхъ трѣбѫе да сѫдимо землънѣи вещи:+ И такожд(е) трѣбѫю моцнаа дѣла н(е)б(е)снаа и моцнаа трѫпѣнїа землънаа. Мокнїа дѣла н(е)б(е)снаа ес(тъ) мокриня велика, кою прїма въздѫхъ(ъ) въ себѣ, и съ wнwм(ъ) великомъ мокринw(ъ) wмекши паре и димwвѣ wстре и чинитъ ихъ гнити. и земля сїе трѫпи и трѫпѣнїа рад(и) гнивѣ земля. и не тъкмw земля нъ и вwда:+

И приличает се да сѫи чемернїи въздѫхъ(ъ) поге къ ср(ъ)дцѫ, и wчемери живwтнїи д(ѫ)хъ кои въ ср(ъ)д(ъ)ци прѣбѫива, и живwтнаго д(ѫ)ха ес(тъ)ство. и wгради се wколо нега и сѫтварает мокриню и гнивѣ, и сѫтварает се wт(ъ) онѣи гнилости врѫкина велика, коя изиде wт(ъ) ес(тъ)ства и прѫжи се по всѣмъ тѣлѫ. и wвеи гнилости и врѫкинѣ рад(и) бѫдетъ огница чѫмнаа. и сїа wгница господѫе въ всѣхъ(ъ) ч(ло)в(ѣ)-кwхъ(ъ) кои имаю въздѫхъ(ъ) въше писаннѣи. и сѫи въздѫхъ(ъ) въсегда бѫдет(ъ) въ ч л(о)в(ѣ)ка и справарѣ. и не идетъ ѫ дрѫгѣхъ тъкмw въ wнѣхъ кои се не ѫмѣю чѫвати из далека. и имаю плънw тѣлw гнилѣхъ димwвъ вре wнїи кои имаю праздnw тѣлw wт(ъ) злїихъ(ъ) димwв(ъ), не вое се wт(ъ) чѫмне wгньице:+

И тѣлеса слаба коя wслабѣю ради залишнаа прѣбѣиванїа сѫ женwм(ъ)
[62б] и тѣлеса|| мекка и мокра коя имаю wтворенѣ пороше чества баняанїа ради. въ таковѣихъ(ъ) ч л(о)в(ѣ)цѣхъ чѫмна е wгнѣица ѫкорененна коя иматъ великѫ врѫкинѫ снадвора, коя размѫтитѣлw вънѫтра и затискѫе дѫш'никіе. и wслабѣі д(ѫ)хъ до wтв(е)денїа въ погибѣлъ:+

И можеш(ъ) ихъ познати ѫ поиманїю д(ѫ)хъ къ себѣ често, и въ великои врѫкинѣ и ѫ великѫ пламенѫ, и въ великои сѫхотѣ. и въ великѣіе жежде и къзда имъ бѫдетъ сѫхъ ѣзѣікъ. и потwм(ъ) имъ догнет(ъ) тѫга и спаденїе wрѣѯи. и аще хи не помагаш(ъ) съ такѣеми частїами мрѣтвѣіи сѫтъ. Такожде им се прилѫчает(ъ) болѣстъ стомашнаа и wдебелѣнїе слѣзенѣ и велико зловоленїе и жалостъ и непокои. И можетъ бѣіти кашлъ сѫхъ и падне им(ъ) снага, и почнѫт се сѫтресати и говорити ѫ несвѣстъ. и не могѫ спати. и протеже им се кожа на цѣебѫчинѣ, и бѫдет имъ в'се тѣлw омекшалw, и кажѫ им се бѣлѣзѣі пwд(ъ) пазѫхами, или по дрѫгѣихъ мѣстѣхъ по тѣлѫ. нѣкъдъ белїи, и нѣкъд(ъ) модрїи, и нѣкъдъ чрѣвенѣ. и нѣкъд'се кажѫ, и нѣкъд се крїю, и нѣкъд се чинѣ како крастице.
И вгда им се движетъ рѫка жлѣч(ъ) тере им се хощетъ блювати и бѫде
[63a] им(ъ) жила мала и честа ѫ д(ъ)не, и въ ноши|| бѫдет(ъ) врѣла. и кѫд(ъ) им се прилѫчаю wнїи бѣлѣзѣіи, како wнѣмъ кои имаю идропикъ или теч(е)нїе:+ И нїихъ гнои бѫдет(ъ) вонюкъ съ wстрѣм(ъ) смрадwм(ъ), и плън(ъ) пѣна, и бѫдетъ жидъкъ и дрѫжал'се бѫдетъ како клеи. и нїих(ъ) вода бѫдет(ъ) на колерика и малан'холика. и многаци е прилѫчает(ъ)

да блюютъ меланхолїюм(ъ). Их наивеце се привычаетъ блювати колерюмъ. и юпоте се смрѣдещїм(ъ) юпокоенїем(ъ):+ И сїа югныца чюмнаа къд(ъ) почне, не почне тъкмю къд(ъ) се якрѣпи и ямножи въ чл(о)в(ѣ)къ. и юнїи дмовѣ и въздъси гныли и чемернїи кое ти смю съвыше писали:+ И егда сїа югныца почнѣ, почнетъ зимюм(ъ) и сътресенїемъ, и потюм(ъ) опаж'мюм(ъ):+ И егда ест(ъ) права огныца чъмнаа, и спрѣва се не домъшлаетъ болѣзни, ни мъ е жила много врѣла. и егда се ест(ъ) чоумнаа юг'ныца якоренила и бъдетъ ю чл(о)в(ѣ)къ юсѣтилъ ъ себѣ, юна се ес(тъ) ъгосподила и ъхватила в'се жилѣ. и аще мъ пипаш(ъ) жилъ кюнъ пести врѣла моу бъдетъ:+ И врѣх(ъ) тогаи г(лаго)летъ уп'пократъ, егда врачъ види такои, не мънка мъ лихо единъ бѣлѣгъ, и егда юнаи бѣлѣгъ бъдет(ъ) трѣбѣе да бѣжи врач(ъ) ют(ъ) него, ере юноган болна смр(ъ)тъ зове:+ И такои г(лаго)летъ Галлїено, къд(ъ) видишъ на чл(ѣ)къ юнѣ бѣлѣге въише писаннѣ, пазы аще мъ смрѣди д(ъ)хъ || что [63б]
поущаетъ изъ ъстъ. И аще видиш(ъ) да мъ смрѣди д(ъ)хъ, да знашъ ере си доспѣлъ негово виданїе, и безъ ниеднѣ съмнѣ съди га за мр(ъ)тва. ерѣ да знаш(ъ) гнилостъ мъ се ес(тъ) якоренила и затврѣдила въ ср(ъ)дцъ:+

БѢЛѢЗЪІ ЧѪМНІИ:

Ѿт(ъ) юнѣхъ бѣлѣгъхъ кои кажъ чъмню годище, ес(тъ) ямноженїе рюиюм(ъ), ашъхъбъ. ъ почетък(ъ) есенъі елъл(ъ). И егда тъі видишъ сїе, можеш(ъ) съдити истъінюм(ъ) да е чъмно годищ(е):+ И егда ямножит се вѣтръ кои г(лаго)лет се авшеръ. и дрѣгъіи вѣтръ кои г(лаго)лет се слън'чїи якемин(ъ). и бъдетъ трѣпѣл(ъ) юнан вѣтръ нѣколико д(ъ)нїи и бъдеш(ъ) видѣлъ мѣтнъ вѣтръ и мъглен(ъ). и бъдеш(ъ) мнѣл(ъ) да хощет(ъ) бъіти дъждъ, и не бъдетъ дъждъ тъкмю съхо врѣме, да знаш(ъ) врѣ ес(тъ)ствю зимѣ чъмно бъде и гнилю:+ Лѣтнаа чъма велика, и зла и дългаа можешъ ю познати къд(ъ) видишъ въ пролѣтїе мало дъждевъ, и великъ зимъ, и потом(ъ) се ямножи авшеръ съ трѣпѣнїем(ъ) нѣколико д(ъ)нїи, и бъдетъ размъщенїе вѣтровюмъ и мъгла. и сїи вѣтровїи бъд(ъ)тъ трѣпѣли еднъ нед(е)лю, и потомъ бъдетъ чисто врѣм(е). и егда тъі видиш(ъ) таковѣки бѣлѣге, можеш(ъ) г(лаго)лати да ке бъіти чъмню врѣме:+ И егда доге лѣто, и вид(и)шъ да е зима въ ноши и ъ д(ъ)не мъгле, и юблачинѣ и велика връкина, дошла е чъма и надаи се чъмнъіим(ъ) огнъщамъ. и козїачам(ъ) и богинам(ъ), и дрѣгъіим(ъ) волестѣм(ъ) кое съ къ ним(ъ) под(о)бнѣ:+ || И егда лѣтѣ не бъдетъ многю [64а]
велика връкина, и бъдетъ многю размъщенно врѣме. и бъд(е)тъ бъіле въ юнои есенъі коіа е минъла много велике връкинѣ, и прѣмѣнюенїе вѣтровюм(ъ), такожде се надаи юнои лѣто чъмѣ:+ И егда бъдеш(ъ) видѣлъ въздъх(ъ) и вѣтръ да се размъти заедню, и да се ючистѣ многаци еднъ д(ъ)нъ. и бъдеш(ъ) видѣлъ да юнаи истїи д(ъ)нъ истече с л(ъ)нце чисто, и дрѣгъіи д(ъ)нъ бъдеш(ъ) видѣлъ размъщенно сл(ъ)нце, и мъгла како прах(ъ), можеш(ъ) съдити да кие доки чъма:+ И такожде ти хощъ казати еднъ чюднъ бѣлѣгъ, и съи бѣлѣгъ не чини сеи надъ, тъкмо къд' е врѣм(е) гнилю и чемерню. и егда догю врѣмена врѣх(ъ) врѣмен(ъ) гнъілѣхъ и чемернѣх(ъ), въ коіа врѣмена гнивътъ къздъси и чемере се. и гнивѣ и ючемери се вода и земліа, потюм(ъ) можеш(ъ) познати. Пази

ере хощеши видѣти ѕмноженїе жабамъ, кое се сѫ ѕмножилѣ wт(ъ) гнѵлости водѣнѣ и землѧнѣ. и хощеши видѣти многѡ гад(ъ) чемерныхъ(ъ) кои бѣже wт(ъ) мѣстъ своихъ. и такожде хощеши видѣти звѣръ дивїю ходещѫ прѣд(ъ) людмїи. и хощеши видѣти множьствѡ птикъ где се легнѫ и потѡм(ъ) бѣже wт(ъ) гнѣздъ своихъ. и ѳгда тѧı видиш(ъ) такои, можеш(ъ) сѫдити да ке бѫıти скоро чѫма врѣла и чемерная:+

б) ОВДЕ ПОЧИЊЕ О ЛЕЧЕЊУ ИНФЕКТИВНИХ ОГЊИЦА

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) КИДАШЄ СѠТ(Ъ) ОГНИЦ(Ъ) ЧѸМНЪІИХ(Ъ): [64б]

Наиболіе виданїе ѥс(тѫ) ѡт(ѯ) огнѧіце чѹмне, прихваќенїе и ѡсѹшенїе, сѫ великыим(ѯ) пѹщенїем(ѯ) крѫви. и сѫ великѫим(ѯ) ѡчищенїем(ѯ) здола: — И аще вид(и)шѫ да є много крѫвенѫ, наипрѫво мѯ пѹсти кр(ѯ)вѫ, и потом(ѯ) га ѡчисти здола:+ И аще шид(и)шѫ да имат(ѯ) многѡ колѣр҃ѣ и гнилѣхѫ димѡв(ѯ), наипрѫво га ѡчисти здола и паки мѯ пѹсти крѫвѫ:+ И такожде тр҃ѣбѹе да ѯладиш(ѯ) нїиѯ(ѯ) кѹще, и да иѯѫ ѡтвед(є)шѫ ѹ добрѫ вѫздѹѯ(ѯ) ѹ чистѫ и ѹ здрав(ѯ) и да мѣшаш(ѯ) по нїиѯ(ѯ) кѹкіе ѣаблѫке, и гдѹніе, и нераньже и дрѹга вощїа коіа имаю лѣпѹ миризмѹ. и да простреш(ѯ) по нїиѯ(ѯ) кѹкіѯ(ѯ) врѫшїе ѡт(ѯ) овощїа и ѡт(ѯ) дрѹгіиѯ(ѯ) травѫѫ кое лѣпо мириш҃ѹ:+ И такожде тр҃ѣбѹе да им(ѯ) мажешѫ ноге и рѹке и ѹстиѣ и носѫ и челѡ до ѹшїю рѡдостом(ѯ), смѣшавши с камфорѡм(ѯ) и сѫ бѣлѣми шандалит(ѯ). и такожде врѫшїе ѡт(ѯ врѫбѣ сквашаи ѹ родостѹ, и кропїи ним(ѯ) често по ѡбразѹ и по всѣмѫ тѣлѹ. и кѹкю скропи аще ѥс(тѫ) вѫзможнѫ:+ И такожде чини водѹ ѡт(ѯ) врѫбова листвїа, и ѡт(ѯ) ненѹфарѫ и кропи ними:+ И аще бѹдет(ѯ) стѹденцѫ ѹ кѹщи добро ѥс(тѫ) полити често кѹщѹ водѡм(ѯ), вре често поливанїе ижденѣ злѫ вѫздѹѯ(ѯ) ис кѹще:+ И такожд(є) мѯ тр҃ѣбѹе дати|| тросишкіе ѡт(ѯ) камфора и робѫ стѹден(ѯ). и водѹ ѡт(ѯ) мѣка кисѣ- [65a]
ла. и мл҃ѣко кисѣлѡ ис кога бѹдет(ѯ) извагіено маслѡ. и родосто мѣшано с' сѹрѹткѡм(ѯ) ѡцтѣнѡм(ѯ):+ И да знашѫ вр҃ѫ кѫд(ѯ) ѥ почетѫк(ѯ) болѣсти давши имѫ много стѹденѣ водѣ пити, великѹ им(ѯ) помощ(ѯ) чиниш(ѯ). Мало ти смо казали ѡт(ѯ) онѣѯ(ѯ) вещи кое сѹше, вр҃ѣ се боимо да не ѡсѹшимо врѹкинѹ и да ю не ѹмножимѡ. вр҃ѣ аще се сїа болѣстѫ ѹмножи, и бѹдеш(ѯ) видѣлѫ да се цѣвчинѣ протежѹ, и да бѹд(є) стѹденѣ рѹке и ноге, и да не бѹдет(ѯ) могл҃ѫ спати. и сметенїе памети. и пѡдвизанїе прѫси и спласкованїе, да знаш(ѯ) вр҃ѣ иматѫ великѹ врѹкинѹ ѹнѹтра. и тр҃ѣбѹе да се домѫшлѧаш(ѯ) како хоцеши извадити ѡнаи врѹкинѹ изнѹтра:+ И аще видишѫ да мѯ сѹ спале орѣѯи ѡкр҃ѣпи, чинившїи да силѡм(ѯ) ѣастѫ. вр҃ѣ смо видѣли мнѡзѣѫ кои се рѫвѹ ѫ сен болѣсти юначкѫі, и ѣадѹтѫ силѡм(ѯ) ѡт(ѯ) страха чѹмна боѣавши се ѡт(ѯ) смр(ѯ)ти. и ѣаденїа рад(и) ѡкр҃ѣпе се и ѡслободе се ѡт(ѯ) болѣсти и бѹд(ѹ)тѫ живѫіи. того рад(и) тр҃ѣбѹе да им(ѯ) дашѫ ѣасти, и да иѯ(ѯ) ѹкр҃ѣпиш(ѯ):+ И тр҃ѣбѹе да бѹдет(ѯ) ѣастіе иѯ(ѯ) и питіе ѡнѣи вещи кое сѹ ѡцтѣнѣ и сѹшнѣ. и ѡнои что им(ѯ) даш(ѯ) да бѹдет(ѯ) малѡ, по

нѣж(е) имѫ ѕдит(ѫ) много ѣастїа, залишнѫихѫ(ѫ) и злѫихѫ(ѫ) димѡв(ѫ)
[65б] ради:+ И сїе виданїе чѧмнѡ || трѣбѣе да бѫдетѫ по два закона, єднѫ закон(ѫ) болнїим(ѫ) и чюмнѫим(ѫ). и дрѫгѫі законѫ здравїимѫ кои сѫ междѫ чюмнѫими:+ Закон(ѫ) здравїимѫ кои сѫ междѫ чѧмнимѫіи. ес(тѫ) wчищенїе злаа вѫздѫха сѫ wнѣмеи вещмїи кога сѫше мокриню wт(ѫ) злаа вѫздѫха:+ И трѣбѣе да wнїи чл(о)в(ѣ)ци мирише кшилоалоешѫ, и амбарѫ, и дїмїанѫ, и москосѫ. и коцѡ сладкѡ. и цюракшѫ каламите. и шандарака. и ашафетїда. и гарофали. и мастихѫ, и глѧтино алботим(ѫ). и лаѡданѡ. и мед(ѫ). и шафран(ѫ). и кѵпарїсѫ. и лаврѡ. и гюнибер(ѫ) и капаришѫ. и шквинато. и шавина. и кори. и галїа мѧшката. и мигдалѣ гѡрке. и ажарѡ: и многаци wт(ѫ) овѣхѫ вещи вѫіше писаннѫихѫ(ѫ), нѣчто дрѫже вѫ рѧкѧ и мирішѧ, и нѣчто покропѣ по кѧкѣ, и сами се покропѣ:+ И такожде є добрѡ покропити wц'тѡм(ѫ) по кѧкѣ мѣшав'ши га сѫ ашафетидѡы(ѫ). и чинившїи димѫ сѫ шандали и с камфорѡм(ѫ). и с корами шипковѣмїи, и с мирѳи. И трѣбѣе да мѧ често чинишѫ wваи димѫ:+ За здравѣхѫ ти смо казали. и прѣжде ти смо казали за болнїихѫ:+

ДѪВАНІЄ СѲТ(Ъ) ЧѪМЄ И ПРЪВО НЄЖ(Є)ЛИ ПРІМЛѢТ(Ъ) ЧЛ(О)В(Ѣ)КЪ:

Наипрѫвѡ трѣбѣе извадити wт(ѫ) нїихѫ(ѫ) залишню мокриню и прѣвратити нѣгово ес(тѫ)ство вѫ сѫхотѧ вѫ в'сакои вещи. и помалити ѣастїе
[66а] єго и питїє || и не трѣбѣе да работа ни єднѧ работѧ, ни да гавањашѫ. ни да мѧ чинишѫ парѧ ѕ хардовѧ:+
И аще бѫдетѫ жеданѫ, немои гледати нѣговѧ жегю да би мѧ дал(ѫ) много пити. и wчисти мѧ вѫздѫхѫ wтвед'ши га ѕ добрѫ вѫздѫх(ѫ), и дои мѧ мирисати. и покропи мѧ кѧкю wнѣмѣки вещ'ми кое ти смо писали ѕ прѫвои главизмѣ:+ И прѣврати ѣастїа егѡ на wцтена ѣастїа, и wт(ѫ) оногаи истога мало мѧ дои:— И аще би га хотелѫ wкрѣпити давши мѧ ѣасти и нѣкое месѡ лѫг'кѡ, вари га сѫ wц'тѡм(ѫ), или сѫ агѵридѡм(ѫ) или с ѕмакѡм(ѫ). или з дрѧгѣми вещ'мїи wцтѣннѫіими:— И аще имаш(ѫ) сѡк(ѫ) wт(ѫ) лемѧн(ѫ) и вари шнѫіим(ѫ) месѡ, веще хлади неж(е)ли ниеднѡ wт(ѫ) онѣхѫ:+ И такожде добрѡ варивши с' сокѡм(ѫ) wт(ѫ) кисѣлбх(ѫ) шипкѫѫ или без(ѫ) варенїа сквасившїи вѫ нїихѫ(ѫ) хлѣб(ѫ) кисѣлѫ и давши мѧ ѣасти:+ И гебѣри кое сѫ кисѣлѥне вѫ wцтѧ. или инѣ вещи давши имѫ ѣасти добро ес(тѫ). понеж(е) имѫ дают(ѫ) великѧ помоцѫ и велике wрѣзи на ѣастїе. И ал'гемавин(ѫ) ес(тѫ) єднѡ билїе кое и веще под(о)бнѡ кѫ сеи болѣсти, и кое веще брани вѫнѧтрѫнеи болѣсти:+ И wт(ѫ) онѣхѫ вещи wт(ѫ) коихѫ наивеще чѧма бѣжи ес(тѫ) терѫѣакѫ и митридато ес(тѫ) добрѡ мѣсто тер(ѫ) ѣакїа, здрѧгїим(ѫ) добрїим(ѫ) ви данїемѫ. wт(ѫ) летѵарїо чинѥнна и wт(ѫ) мирра. и wт(ѫ) алоешѫ. и wт(ѫ) шафана. даи мѧ ѣастї в'сакѫіи д(ѫ)нѫ.

ЗДЄ ПОКИНѢ СѢТЪ БОГИНІЄ И СѢТЪ КОЗЇЯЧЪ: [66б]

Єгда прилѣчает се въ врѣнїю крѣви, нѣкыі рѡд' wт(ѕ) гнилости въ коем(ѕ) ес(тъ) врѣнїе сочано. требѣе да wнаи сwк(ѕ) погє надворъ врѣнїа рад(и), казавшїи се на много мѣста:+ И єгда се wнаи гнилостъ много ѕкорени творит се ыакож(є) ес(тъ)ствънаа. и творитъ врѣти крѣв(ѕ) ыакож(є) ес(тъ)ств'нѣм(ѕ) законwм(ѕ), зачто чин(и) гнѣити wнѣи ес(тъ)ствънѣ хранѣ кою въ земльетъ чл(о)в(ѕ)къ. ере се шномъ мѣша:+ И многаци сътварает се сїа иста болестъ wт(ѕ) злаа ыастїа и смрѣдекыа, коыа с малwм(ѕ) помокїю врѣнїемъ крѣвѣі могѣт(ѕ) гнити понєж(є) сѣтъ сама гнила:— И єгда се мѣша гнилостъ коыа є сътворена wт(ѕ) гнилѣхъ вещи, єже ыастъ чл(о)в(ѣ)къ вонюкіе и смрѣдеще, тере се мѣшаю с врелwм(ѕ) крѣвїю, вещіе се чинитъ ыака, и вещіе ес(тъ)ствъна неж(є)ли прѣва гнилwстъ. понєж(є) сїа гнила изъ давна вънѣтра. и wнаи прѣва не гнила тъкмw вънѣтра. и сїа ври въ стомахѣ и раздѣли се по жилахъ(ѕ). и прїимаю жилѣ wт(ѕ) нѣе хранѣ, и wт(ѕ) онѣи хранѣ сътварает се крѣвъ злаа коыа ври више мѣрѣ, и мѣша се здимови, и чинитъ ихъ(ѕ) врѣти къіше мѣрѣ. и размѣтити и горѣти. и wт(ѕ) оногаи врѣнїа и размѣщенїа wрѣди се кожа и раз'ширѣ се пороши. и бѣдетъ бѣлѣзі въ почетък(ѕ) ||ыакож(є) wнѣм(ѕ) кои имаю врѣкинѣ wт(ѕ) ютрѣ. и како wнѣм(ѕ) кои [67a]
имают(ѕ) тнъкѣ кожѣ и ходет(ѕ) по сл(ѕ)нцѣ:— И да знаш(ѕ), ере wнѣи врѣкинѣ ради и гнѣилости, не би се створиле богинѣ и козїаче, тъкмо се сътварают(ѕ) wт(ѕ) орѣгенїа коже, и wт(ѕ) разширенїа порош(ѕ) кое се сътворе врѣкинѣ рад(и) и гнилости. Понінж(є) врѣкина сътварает(ѕ) рѣдкѣ кожѣ. и гнилостъ сътваретъ мокриню коыа се смѣша. с врѣкинwм(ѕ) и wтвори порош(ѕ) и доге чем(є)онїи вѣздѣхъ и наге пороши wтворенѣ. и поге вънѣтра и wчемери тѣлw и все жилѣ, и тѣлѣснѣ проходѣ. и wт(ѕ) оногаи чемеренїа сътварают се чѣмѣ, или козїаче, или богинѣ, и дрѣге болѣсти кое сѣ wт(ѕ) чѣмнаго рѡда:+ И того рад(и) г(лаго)летъ Галїено. тѣлѣса врѣкыа и мокра готова сѣтъ на wве и болѣсти къіше писанѣ:+ И wнїи кои имаю великѣ мокриню и мѣтнѣ вънѣтра ѕ тѣлѣ, такожде сѣ готовїи на къіше писанѣ болѣсти. Понєже аще къі им(ѕ) хотѣлъ пѣстити крѣвъ не можетъ поити надворъ, занє се ес(тъ) ѕсирила вънѣтра И аще се хощешъ болше ѕвѣрити да се сътварает wт(ѕ) велике врѣкинѣ, и wт(ѕ) мокриня. Знаш(ѕ) ере се въ дѣцахъ(ѕ) наивеще прилѣчают(ѕ). и потwм(ѕ) въ младыихъ(ѕ) чл(о)в(ѣ)цѣхъ(ѕ). и въ старїихъ(ѕ) є малw прилѣчают се, понєж(є) сѣт(ѣ) стари флематицїи:

СѢТ(Ъ) КОЗІЯЧЄ ИЛИ БОГИНІЄ:

И козїаче или богинѣ єгда прилѣчают се не тъкмо прилѣчают се изъ [67б]
надворa по в'сѣкмъ тѣлѣ. тъкмо се прилѣчаю и изнѣтра по в'сѣхъ ѣдовѣхъ(ѕ) и жилахъ(ѕ):— И єгда прилѣчают се богинѣ, наипрѣво га бѣдет(ѕ) ѣхваталw сврѣбенїе. и потwм(ѕ) се бѣд(ѣ)тъ казале ыакож(є) рѣтовѣ wт(ѕ) игле. и пак(ѕі) се бѣд(ѣ)тъ просвѣ ыакож(є) просw. и потwм(ѕ) се ѣмноже и испльне гноем(ѕ), и потwм се wпразнѣ и чине се wнѣи красте разликіех(ѕ) лица, и потwм(ѕ) паднѣ:— И могѣт(ѕ) бит(и) толикои зле, и толикои трѣпѣ, ыакож(є) может се wт(ѕ) нихъ(ѕ) сътворит(ѕ) адѣвел(ѕ). И по wвем(ѕ) можѣш(ѕ) познати. понєж(є) всакѣі д(ѕ)нъ испль-

нлают се гноем(ѫ) сѵе векма, и сѵе венкіе бѫд(ѕ)тѫ. и нїих(ѫ) лице бѫдет(ѫ) ꙗкож(є) пепел(ѫ). И нѣкѡ како любич(и)ца. и нѣкѡ ꙗкож(є) на чрѫнѡ:+ И да знаш(ѫ) понеж(є) богин(ѫ) много ес(тѫ) род(ѡ)вѫѫ. нѣкіе сѵтѫ чрѫкенѣ. и нѣкіе сѵт(ѫ) зелѣнѣ, и како любич(и)ца, и нѣкіе сѵтѫ кое нѣсѕ много чрѫнѣ:— И шнѣ кое сѵтѫ зелѣнѣ и како любич(и)ца вел'ми сѵтѫ злѫ. И ѳлико сѵт(ъ) веще на чрѫнѣ толикои сѵтѫ хѵге. И ѳлико веще бѫд(ѕ)тѫ кѫ чрности под(о)бнѣ, толикои сѵт(ѫ) веще прѣклоннѣ кѫ чѵмнѫіим(ѫ) шгнѫщам(ѫ):— И шнѣ кое сѵтѫ бѣлѣ, болше сѵтѫ, тѫкмо да иχ(ѫ) не бѫдет(ѫ) многѡ, и да не бѫд(ѕ)тѫ дебѣле. И да изыдѕт(ѫ) скорѡ надворѫ что иχ(ѫ) имат(ѫ) изѫіти. И да не сѫтворетѫ великѕ тѵгѕ и великѕ крѕкинѕ:— И ѳгда || вид(и)шѫ нїих(ѫ) почетѫк(ѫ), и почнѕт(ѫ) исходити [68a] надвор(ѫ), и ѳлико иχ(ѫ) веше изѫідетѫ толико иχ(ѫ) мнѫша крѕкина бѫдетѫ и толико є, белїи бѣлѣгѫ:+ И такожде сѵтѫ нѣке бѣлѣ, и бѫдетѫ иχ(ѫ) множѫствѡ, и сїе трѣбѕе гледати. И аще вид(и)ши да в'сака чин(и) насе крастицѕ не бои се. И аще вид(и)ши да иχ(ѫ) се пет(ѫ) и ли. з слиѥ заѳднѡ зле сѵтѫ. И такожде сѵтѫ нѣке бѣлѣ, ѳже слѣкают се по двѣ или по три заѥднѡ на трѫбѕχѕ. и бѫдѕт(ѫ) веще и сїе хѕждѫше сѵтѫ:+ И такожде сѵт(ѫ) нѣкіе бѣлѣ и велми дробнѣ сѵтѫ и до конца кажѕт се свѫсма. И не бѫдет(ѫ) кѫ нїих(ѫ) великаа тѵга, и испочетка кажѕт(ѫ) здравїе, нѫ кои ес(тѫ) правѫіи врач(ѫ) ѳгда иχѫ вид(и)тѫ вел'ми се бои шт(ѫ) них(ѫ). Понеж(є) г(лаго)лютѫ врачевїи, таковеи богин ѥ доц'кна сѫзрѣвают се. И догде се сѫзрѣютѫ страх(ѫ) ес(тѫ) да не скончает се чл(о)в(ѣ)кѫ. Понеж(є) сїе богин ѥ сѫтварыт се шт(ѫ) дѣвелѣхѫ димѡв(ѫ) клеевитїих(ѫ) кои не дадѕ отворити пороши:— И род(о)вѣ шт(ѫ) шнѣ-хеи кои сѕ велми злѣ шт(ѫ) коих(ѫ) ѥ много страхѫ ѳре много чл(о)в(ѣ)кѫ ѕморе, шнѣки сѕ кое разликѕю своимѫ изѫшѫствїем(ѫ) надвор(ѫ). И сїе богин ѥ многаци кажѕт се и многаци сѫкриваютъ се. И ѳгда се кажѕт(ѫ), кажѕт се ꙗкож(є) любич(и)ца, и кажѕт се сѫ великѡм(ѫ) слабостїю и шнаи ѕдѫ где се бѫд(ѕ)тѫ казале почнет(ѫ) шзелѣнѣти, и слабостѫ не ѕбива шт(ѫ) ѕмноженїа до смр(ѫ)тѫі, и аще бѫдѕтѫ шнїи ѕдовѣ зеленѫі на чрѫнѫі, тѫкмо да се да шпотити. ѥ шслабѣ ни спадне снага пач(є) сѫ шнѣмѫ шпокиенїемѫ догдѥ мѕ шкрѣпленїе. и не бѫдетѫ || страх(ѫ) [68б] шт(ѫ) смр(ѫ)ти. нѫ и аще нѣсѕт(ѫ) сѫмр(ѫ)тне страх(ѫ) ес(тѫ) да не сѫтворет(ѫ) живинѣ вѫнѕтра или дрѕге болѣсти:— И ѳгда прилѕчает се шгнѫіца и потѡмѫ богин ѥ, боле ес(тѫ) неж(є)ли ѳгда прилѕчают се богин ѥ и потѡм(ѫ) огница: Оу поглавнѫіих(ѫ) работѫ, ѡ коих(ѫ) иматѫ врач(ѫ) мѫіслити ес(тѫ) да шслободитѫ д(ѕ)хѫ, да может(ѫ) болнѫіи слободно дихати. и да мѕ шчисти глѫс(ѫ). Понеж(є) ѳгда мѕ сїе двѣ работѣ шслободишѫ свободилѫ га ес(тѫ). шт(ѫ) болести:— И аще вид(и)шѫ да не може добро дихати, и да є изгѕбил(ѫ) голѫс(ѫ), можешѫ рещи да мѕ се ес(тѫ) сѫтвори ла апостешма вѫ шнои шпонѣ коѩ ѥ междѕ плюкѡм(ѫ) и междѕ стомахѡм(ѫ), и г(лаго)лет се дїафрагма. и шт(ѫ) сїихѫ нѣс(тѫ) ни ѳдно на ѕзданїе шт(ѫ) здравїа:— И аще вид(и)шѫ да шномѕ болиѕ догнетѫ велика жега, и велика тѵга и шне богин ѥ кое се кажѕ, стинѕ и постаю зеленѣ ,повѣдаютѫ болиѕ ѕмрѣти. И сїа сѫмрѫтѫ скоро кѥ бѫіти, аще шцкнѫінїихѫ изѫшѫствїе:+ И наивеще шт(ѫ) онѣх(ѫ) кои ѕмираютѫ шт(ѫ) сїе болѣсти ѳсѕт(ѫ) шнїи коимѫ бѫдет(ѫ) теченїе шт(ѫ) онѣх(ѫ) богїинѫ понеже ес(тѫ) сїе бѣлѣгѫ да шнѣ шчемерѣ и раздерѣ вѫнѕтра, И пак(и) кажѕт се надворѫ. И ѳгда кажѕт се великѡм(ѫ) слабостїю кажѕт се:+ И ѳгда видиш(ѫ) да постаю богин ѥ ꙗкоже любичица,

егда изхідѧтѫ надворѧ и бѣд(ѧ)тѫ се казали врѣхѫ(ѫ) каже и потѡм(ѫ) чине ꙗкож(е) рѧпице, и стое глѣбоко. ѡнаи бѡлни не можетѫ бѣіти слободнѫ ѡт(ѫ) шинкопѫ и ѡнаи шинкопа малаціи прилѣчает се безѫ смр(ѫ)тѫіи:— И егда ѡт(ѫ) богинѫ или ѡт(ѫ) козїачѫ бѣдетѫ болнїи скорѡ пѣстил(ѫ) вѡдѧ. и наипрѣвѡ бѣдет(ѫ) капала ꙗкож(е) крѣв(ѫ), и потѡм(ѫ) чрѣна. ѡнаи болиїи смрѣтнѫ ес(тѫ):+ И аще онаи болнїи кои мокри крѣвїю наипрнѣѡ, и потѡм(ѫ) чрѣномѫ и бѣде мѧ теченїе. И ѡнои что идетѫ ѡт(ѫ) нѥго бѣдет(ѫ) зелено, без(ѫ) ни ѥдне сѣмнѥ сѣди мѧ смртѫ:+ Нал'хѧхѧмера ес(тѫ) една ѡт(ѫ) род(ѡ)вѫ ѡт(ѫ) козїачѫ. и ѡт(ѫ) богин(ъ). и сїе егда прилѣчает се, многаціи бѣдет(ѫ) два кратѫ болнѫ ѡт(ѫ) нїихѫ. ерѣ егда ѡставлѭютѫ его ѡпет(ѫ) се поврате понѥж(е) много ес(тѫ) вѫнѣтра ѡдебелѣхѫ димѡвѫ, и нѣс(тѫ) ихѫ(ѫ) ꙗко ес(тѫ)ствѡ истерити надворѫ, тере ихѫ(ѫ) иждене ѧ два крат(ѫ). ѡнѣмѫ богинам(ѫ) бѣдетѫ лице ꙗкоже ѡловѣкнѡ. и бѣд(ѧ)тѫ на ѡбразѧ и на прѣсѣхѧ и на трѣбѣхѧ веще неж(е)ли по ногахѫ(ѫ) и по рѧкахѫ. ѡнои злѣ бѣлѣгѫ. Ере каже дебелѣ димовѣ кои не могѧ поки по ногахѫ(ѫ) и по рѧкахѫ(ѫ):+

+ БѢЛ(Ѣ)ЗИ ѠТ(Ъ) ИЗЪШЪСТЕІЯ БОГИН(Ъ) ИЛИ КОЗІЯЧЪ:

Прилѣчаѭт се наипрѣвѡ неж(е)ли и бѣдѧт(ѫ) богинѥ или козїаче болестѫ ѧ хрѣб'тѧ и ѧ плещехѫ(ѫ), и сврѣбенїе носа. и страх' вѫ снѣ и бодежи по в'сѣмѣ тѣлѧ и тежина. и чрѣвеностѫ на ѡбразѧ и на ѡчїю. и слѣзе. и пламен(ѫ) и често зеханїе и затискованїе дѧха. и изѫмлѣкнѧтїе грѣтана. и деб(е)лостѫ ѧ плюванїю. и тежина вѫ ѥтрѣ. и болестѫ вѫ главѣ. и сѫтресенїе ср(ѫ)дца, ꙗкож(е) да би бѫіла велика немоцѫ. и ѡсѣхнѧтїе ѧста. и тѧга сѫ жалостїю. и болестѫ вѫ грѣлѧ и вѫ прѣсѣхѫ. и вѫзда мѧ не мнѣка стресенїе ср(ѫ)дца. и врѣхѫ(ѫ) тогаи врѧкина велика:+

ѠТ(Ъ) ДРѪГАГѠ РОДА ѠТ(Ъ) КОЗІЯЧЪ:

Да знаш(ѫ), ере мегю богинѭми, и междѧ козїачами. нѣс(тѫ) дрѧго раздѣленїе. тѫкмѡ ере сѧ ѥдне врѧке, неж(е)ли дрѧгѣ. и ѥдне бѣд(е)тѫ дебле неж(е)ли дрѧге. и една бѣдетѫ || тѫне неж(е)ли дрѧге. И еде сѧ кажѧ мокно врѣхѫ(ѫ) кѫже и дрѧге малѡ. и ѥдне се изѫсипѧютѫ мног(ѡ) врѣхѫ(ѫ) коже, и дрѧге малѡ:+ И да знаш(ѫ), ере мѫрѧилѡ веще се каже врѣхѫ. коже, неж(е)ли варїѡлѣ. и мѫне прилѣчаѭт се вѫ окѧ неж(е)ли варїѡлѣ:+ И наипрѣвѡ неж(е)ли кажет се морѧилѡ, таковѣи бѣлегѣ имат(ѫ) ꙗкож(е) варїѡла. и аще разликѧютѫ ѡт(ѫ) варїѡлѣ малѡ разликѧютѫ. истина веще бѣд(ѧ)тѫ слѣзе вѫ ѡчїю. и веще тѧга сѫ ѫалостїю и вещи пламен(ѫ), али мѫнша бѣдетѫ болестѫ вѫ плещихѫ(ѫ), и вѫ хрѣб'тѧ. И такои бѫі бѫіла велика болѣс(тѫ) вѫ хрѣб'тѧ и вѫ плещїихѫ, ꙗкож(е) ѧ варїѡлѣ. тѫкмѡ ере ѧ варїѡлѣ жила ес(тѫ) плѫна крѣвѫіи, коꙗ се ес(тѫ) прѧжила посрѣд(ѫ) хрѣб'та и ѧ морѧило нѣ. И варїѡлѣ сѫтварают се ѡт(ѫ) много гнилѣ крѣви и чем(е)нѣ. а мѫрѧилѡ сѫтварает се ѡт(ѫ) много дебелїихѫ димѡвѫх, и ѡт(ѫ) мало крѣви гнилѣ:+ И морѧилѡ наивеще скорѡ изхіде. И варїѡлѣ лѫгко изидѧ ѥдне по, дрѧзѣхѣхѫ

БѢЛѢЗЪІ СѢТ(Ъ) МОР'БИЛС:

Таковїи сѣт(ѫ) бѣлѣзы wт(ѫ) мор'вилw, ꙗкож(є) бѣлѣзи здравїа wт(ѫ) варїwлѣ. и wнѣ вже скорw исходет(ѫ) надвwр(ѫ), и скоро се каже что се имат(ѫ) казати. и скорw здрѣю, и скоро се сѣше, и паднѣ. кажѣ здравїе:+ И wнѣи вже сѣтѫ тврдѣ и зелѣнѣ, или како любичица злѣ сѣ. Сїе ж(є) доц'кна зрѣю. и догют(ѫ) често сѫ тресенїем(ѫ). и с' тѣгwм(ѫ), и сѫ жалостїю гwрше сѣтѫ:— И wнѣ кое се кажѣ и доцкна скоро гинѣ, такожде сѣтѫ зле. нѫ wт(ѫ) wкѣхѫ трѣхѫ кое сѣт(ѫ) наигwрше не
[70a] ѣмѣм(ѫ) ти || рещи, понеж(є) wт(ѫ) всѣх(ѫ) привычает се смр(ѫ)тѫ:+

ЗДЕ ПОЧНИ БИДАНІЄ:

Оу варїwлѣ толикои трѣбѣе изѫвадити крѫви, влико вид(и)шѫ да є ꙗкѫ волнии трѫпѣти, и аще вид(и)ши wнѣи бѣл(ѣ)ге вѫїше писаннѣ:+ И такожде аще мор'вилw иматѫ много крѫви, и не бѣдет(ѫ) изѫшлѫ до четири д(ѫ)нїи, пѣсти мѣ крѫв(ѫ):— И аще вид(и)ши варїwлѣ да изѫїдѣт(ѫ) наедну, без(ѫ) ни єдинѣ сѣмнє пѣсти крѫв(ѫ), аще вид(и)ши да є много крѫвнѫ. И аще вид(и)ши да не много крѫвнѫ. немои мѣ пѣстити крѫв(ѫ). нѫ аще мѣ пѣстиш(ѫ) малаҳну, тѫкмw да га полѫг'чиш(ѫ) нѣс(тѫ) ни вдну зло:+ Занє г(лаго)лет(ѫ) Галїенw, ѫсеи болести прѫвw виданїе ес(тѫ) пѫщенїе крѫви без(ѫ) сѣмнє:— И аще мѣ пѣстиш(ѫ) крѫв(ѫ) wт(ѫ) жилѣ носнѣ мнѫго мѣ є добрw wт(ѫ) теченїа крѫви из носа, и wт(ѫ) чем(є)ра wт(ѫ) коего есѣ варїwлѣ сѫтворили:+ И вгда видишѫ да се привычаю вѫ дѣт'цаҳ(ѫ), и вид(и)шѫ и да сѣ крѫвена, и не смѣш(ѫ) имѫ пѣстити крѫв(ѫ), велми зло чин(и)шѫ. Понеж(є) wт(ѫ) оногаи непѫщенїа крѫви, может се привычити смр(ѫ)тѫ: Или изгѫбленїе нѣкѫи ѣдѫ, wт(ѫ) ѣдwв', или живинѣ. Или нѣкіе дрѣге болѣсти wт(ѫ) чѣмнаго рода:— И такжде ес(тѫ) страхѫ wт(ѫ) оногаи болна врѫҳ(ѫ) коего ес(тѫ) в'сегда зима снадвора и врѣкина вѫнѣтра:+ И вгда тѫи вид(и)шѫ такои, трѣбѣе да имѫ даш(ѫ) wнаи ꙗстїа кога wкрѣпѣ и хладѣ изѫнѣтра, и и не затворе:— И wт(ѫ) доврїиҳ(ѫ) ꙗстїа вид(и)ми се, гюгюбѣ, и тамаринднишѫ, и летѣварїw wт(ѫ) нездрѣлїиҳѫ финїкѫ. и лещѣ варенѣ. и ине всаке вещи кое хладе и wтворе:+ И дан мѣ ꙗсти тикве варенѣ и динѣ. И вѣд(ѣ)тѫ твое мѫісли вгда га хощеш(ѫ) wтворити, с тамарҳинди га wтвори. И аще не слѣша ес(тѫ)ство да се wтвори с тамарҳинди, мѣшаи
]70б] ш нѫім(ѫ) мало ширакwщ(ѫ)|| и дан мѣ пити с малw водице вѫ кои вѣдѣ варенѣ сливѣ. И такожде мѣ є добрѫ ширwп(ѫ) wт(ѫ) торамабинѫ:+ И аще вид(и)шѫ да почнѣт(ѫ) исходити варїwлѣ, дан мѣ тросшици кам'форати с водицwм(ѫ) вѫ кои вѣд(ѣ) варенѣ фїнїке дивїе: И такжде водѣ wт(ѫ) фїнїкѫ нездрѣлѣхѫ давши мѣ пити вѫ прѫвїти час(ѫ) ꙗвленїа иҳ(ѫ) добро ес(тѫ):+ И вгда минет(ѫ) дрѣгѫии д(ѫ)нѫ. и вид(и)шѫ да на єдно идѣт(ѫ) надвор(ѫ) нїиҳ(ѫ) хлажденїе, велико ес(тѫ) грѣшенїе, понеж(є) мѣ затворишѫ порwше и не даш(ѫ) поки чемерѣ надворѫ и хощет(ѫ) пойти wнаи чемерѫ кѫ нѣкоемѣ ѣдѣ и хощет(ѫ) емѣ зло чин(и)ти:+
И аще затворет се и не погю надвwр(ѫ), може им(ѫ) доити wт(ѫ) тогаи непокои и тѣга и зла волѧ того рад(и) трѣбѣе да иҳ(ѫ) поможешѫ сѫ wнѣмѣки вещ'мїи, кое wмек'ше и wтворе пороше. И чинѣ врѣти сирwвѣ димwвѣ давши мѣ водѣ wт(ѫ) морача, или wт(ѫ) селина, сварикши

нѣговѡ кореніе или трав҃ или сѣме с водѡм(з) и с малѡ захара:+ И такожде є добрѡ давши мѵ сѵхе смок'ве варене и неварене. Ѳре да знаш(з) вѡда вз кои бѵдѵ варенѣ смокве, много изводит(з) wт(з) злїихз димѡвз: И ес(тз) єдна wт(з) онѣхз вещи кое бранѣ wт(з) злобѣ ихз:+ И на wнаи прѵвѵі час(з) ѳгда се почнѵт(з) гавлѧти wт(з) добрїихз(з) килїа wт(з) коихз(з) мѵ хощеши дати ѣсти, ес(тз) козїе млѣкѡ. Ѥ. ѵнзчз. и лещ(є) облющенѣ, з. аѯаж(а). сваривши заєдно и давши мѵ пити:— И такожде взѧми драгантѵм(з). г. аѯаж(а), и водѣ, з. ѵнзч(з). и вари догде ѵври половина, и потомз мѵ дан пити:+ И wт(з) wнѣх(з) вещи кое чине наивеще wбѧвити варїѡлѣ и мѡрвилѡ овеи сѵ взѧми смокві жлѧтих(з). з. аѯаж(а). и леще wблющенѣ. г. аѯаж(а). и млѣка. д. аѯаж(а). и драган'тѵм(з), и сѣме wт(з) морача wт(з) всакагѡ. в. аѯажа. и водѣ пол(а) дрѵгѵ литрѵ.|| и вари догде ѵврѣ двае дѣла вѡдѣ, и потѡм(з) процѣди и дан мѵ пити. ѳре да знаш(з) сїа вода изгони врѵкинѵ wт(з) срѣд(з)чнїих' мѣстз. и брани бїенїю ср(з)д(з)чноі жилѣ:+ И вз тзи прѵзи час(з) не трѣвѵе да приближит се кз нємѵ ни едно мазенїе маслѡм(з). И трѣвѵе да его добрѣ покрїешз, и велми вещ аще бѵдетз есензі или зимѣ. И такои ти трѣбѣ чѵвати его wт(з) зимѣ, ѣкож(є) чѵвашз wнѣхз кои се опотѣ вз болѣсти. понеж(є) ти г(лаго)лю, и многаци ти несмз г(лаго)лалз. Ѳре зима затварает(з) порошз. и чин(и) вствпити злимз димовѡм(з):+ И залишно питїе стѵденѣ водѣ, или лед(з). или снѣгз. и стоанїе на ветрѵ, или ѵ хладнѣ кѵщи, сїе сѵтз. и вещи велми зле:+ И ѳгда минѵтз два д(з)нїи или три и почнѵт се емѵ гавлѧти, велми се чѵваи немои мѵ пѵстити крзв(з), понеж(є) мѵ хощеши зло чин(и)ти, зане wне кои се вз гаавили, те се нете гавити и прилѵчает се многаци wт(з) залишна покоивенїа и дрзжанїа ѵ топлѵ шинкопа. И ѳгда тзі вид(и)шз да бѵдет(з) шинкопа, трѣбѵе да его инако видаш(з), давши мѵ мирисати камафѡр(з), и шандали, и wтведши га на хлад(з): И аще вид(и)шз да мѵ є ѳднако велика врѵкина сзвлѣци его сз в'ѣхз халин(з), и постави га на вѣтрз. или га хлади махалѡм(з). И аще вид(и)шз да не иматз великѵ врѵкинѵ, не трѣбѵе охладити его, немои га хладити ни wткрити вел'ми:+ И ѳгда вид(и)шз да се почнѵтз вел'ми гавлѧти. и сз wнѣмз гавленїемз не бѵде мѵ болина ни прохлаждене, пач(є) мѵ бѵдет(з) велика врѵкина. и велик(з) пламен(з) и бѵдетз емѵ ѳззік(з) чрзн(з) и острз, чѵваи се немои га ѵтоплити:+ И любо аще бѵдетз мѡрвилѡ, или варїѡлѣ, чѵваи се wт(з) чинненїа им'власта на стомах(з) || и на трзбѵх(з), ѳре мѵ могѵ задѵшити дѵшизіке, и ѵморити га за єднз час(з). Или мѵ се хощет(з) сзтворити теч(є)нїе здола, и мокренїе крзвїю:+ И такожде трѣбѵе да их(з) wкрѣпиш(з) давши им(з) чтогодер(з) ѣсти. И wт(з) добрїихз(з) ѣстїа ес(тз) леща варена два крат(з) кзсегда прѣмѣнивши водѵ. и дан мѵ пити вѡдѵ wт(з) тамар'хїнди. и сѡк(з) wт(з) гагѵриде. и сѡк(з) wт(з) киселѣх(з) шипзкз. и ине вещи кисѣлѣ. и билїа кога wдебеле крзв(з), и бране wт(з) врѣнїа и хладѣ:+ И такожде є добрз сѡк(з) wт(з) гагѵриде: И водицѵ вз кои бѵдѵ варена сѵха вощїа. И гюлап(з) wт(з) асел'ка. и ширѡп(з) wт(з) дїюмар(з). и ширѡпз wт(з) ал'кори. И wваи исти гюлап(з) г(лаго)лами смѡ дрѵговїа понеж(є) иматз много добротѣ вз себѣ. И wт(з) доброте его ище хощемо рещи:—

[71a]

[71b]

СѠТ(Ъ) БИЛІЯ, ЗЯ СѢХИ ИСТѪ БОЛѢСТЬ:

Ѥѫзми рѡѣѫ алкоѳи, и аще не можеш(ѫ) наки рѡв(ѫ) алкоѳи, а тѫі ѥѫзми самѫ алкоѳи и шпили га и шноѩ шпиленїѳ ѥѫзми. и ѥѫзми шан'дали ѳлико половинѫ шпиленїа. И постави ѫ ѡцѫтѫ и ѫ сѡк(ѫ) шт(ѫ) ѣгѹриде. и нека кисн҃ѫ нѣколико д(ѫ)нїи, и потѡм(ѫ) вари варенїемѫ тихым(ѫ) и длѫгим(ѫ), и паки процѣди, и даи мѫ пити. И ѳлико веще бѫдетѫ ѡцта или сока шт(ѫ) ѣгѹриде, толикоѩ боле бѫде:+ Итакожде мѫ даи водѫ шт(ѫ) сира процѣжиѩнѫ скрозе честѫ рѧчнѣікѫ, ѣкож(є) не может(ѫ) проити ни малш шт(ѫ) сира, ни шт(ѫ) масла. И постави ѫ ниеи малш брашна пшеничнаа, и вари, и даи мѫ пити кѫд(ѫ) мѫ драго. И такожде ѥѫзми вѡдѫ шт(ѫ) кисѣла мл҃ка, и толикожде ѳчменнѣ вѡдѣ и свари заѥднѡ. И аще хощет(ѫ) такои добрѡ. И аще не хощетѫ, а тѫі постави ѫ ним(ѫ) брашна нѣколико и свари ѣкож(є) скрѡв(ѫ) и даи мѫ пити. и ѳлико чеще пїе толико є боліе:— И такожде ѥѫзми ѡне исте водѣ.
[72a] є. дѣлѡв(ѫ). и водѣ на кои бѫдѫ варенѣ || варѣне крѫшкіе. а. дѣл(ѫ). и водѣ шт(ѫ) кисѣлѣх(ѫ) гдѫн(ѫ). в. дѣла. И свари заѥдно варенїемѫ тихим(ѫ) и длѫгѣім(ѫ) и даи мѫ пити често, али немои помного:+ И такожде вода шт(ѫ) азарѫмѫ. и вода шт(ѫ) лемоніе. и вѡда шт(ѫ) кисѣлѣхѫ сливѫ. и вода шт(ѫ) датили нездрѣлїих(ѫ) кѫд(ѫ) се почнѫтѫ казати. И вода шт(ѫ) алкоѳи сирѡвѣх(ѫ). и вода шт(ѫ) мѫрикѫ нездрѣлѣхѫ. и вѡда шт(ѫ) крижоморѫм(ѫ) нездрѣлїих(ѫ), и ѡцтѣннѣх(ѫ). и сѡк(ѫ) шт(ѫ)рѫѳеш(ѫ). и сѡк(ѫ) шт(ѫ) ластара. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) рожапер'шика. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) ненѫфарѫ. и шт(ѫ) вїшле сокѫ. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) китре. и сѡкѫ шт(ѫ) ситрангѫли. И сѡкѫ шт(ѫ) кѫлїн'дре. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) локѫкіе. и сокѫ шт(ѫ) литвїа шт(ѫ) папаверишѫ. и сѡкѫ шт(ѫ) тлѫца. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) листвїаврѫ бова. и листвїе шт(ѫ) шипѫк(ѫ). и листвїе шт(ѫ) крѫшѫк(ѫ). и листвїе шт(ѫ) азарѫм(ѫ). и рѫжицѫ. и листвїе шт(ѫ) вир'гапашориш҃ѫ, и сокѫ шт(ѫ) барбаир'си. и рѫжицѫ сѫхѫ. и берберизѫ сѫхѫ. и сѣме. шт(ѫ) индивїе. и сѣме шт(ѫ) локикіе. и валѫцїа сѫха. и ненѫфарсѫх(ѫ). и сокѫ шт(ѫ) мента. и сѡк(ѫ) шт(ѫ) бербериз(ѫ) тѫкмо. Ѥса сїа билїа и в'се сїе сокове ѥѫзми и постави ѫ котлѫновѫ, ѫ покоситрен(ѫ) и ѫ чистѫ. И постави кѫ шѣм(ѫ) билїамѫ четврѫти дѣлѫ леше, ѳлико шнѣх(ѫ) билїах(ѫ) в'сѣхѫ. И сѫмака, .і. дѣлѫ, ѳлико шнѣх(ѫ) билїа всѣхѫ. И ячмена грѫхана шсми дѣл(ѫ), [...] И зрѫна шт(ѫ) киселѣх(ѫ) шипѫк(ѫ) петинадес(є)те дѣлѫ ѳлико шнѣх(ѫ) билїа. И постави кѫ шгню. и мѣшаи полагахнѡ. и нека ври догде ѫзри пол(о)вина, и потѡм(ѫ) изними сѫ шгня, и нека се прохлади. и три междѫ рѫкама моц'нѡ и потѡм(ѫ) процѣди скрозѣ рѧчнѣікѡм(ѫ) моц'но догде не шстане ни малш сѡка ѫ топинах(ѫ). И постави кѫ
[72б] шноѩ водѣ шт(ѫ) триста дѣлѡкѣ. а. кам'фора, и постави ѫ сѫсѫд(ѫ) || стракіен(ѫ), и даваи мѫ стѫдено сѫтра, и ѫ пладне и веч(є)рѫ. или по. в, ѫнче. или по. г. или, по. д. испротив(ѫ) ѣкож(є) вид(и)шѫ нес(тѫ)ство его. али веще немои. И мнозїи несѫ иже ставет(ѫ) ѫ сїа иста билїа зинзиверѫ, и ш'пика. и сѣме шт(ѫ) феникѫла. и анеж(ѫ). и пиперѫ. тѫкмо ѣкож(є) и шт(ѫ) прѫвїих(ѫ) билїа:+ И егда ѣвет се вариш҃лѣ сѫврѫшенно, и бѫдет(ѫ) минѫш. .з. д(ѫ)нїи, и бѫдеш(ѫ) видѣлѫ да сѫ добрѣ здрѣлѣ, добро є да ихѫ прокинеш(ѫ) златѡм(ѫ) иглѡм(ѫ). и потѡм(ѫ) да ихѫ штрешѫ:— И аще ихѫ кадиш(ѫ) често тамарикѡм(ѫ) вел'ми

ıес(тѫ) велика помѡщ(ѫ). И зимѣ чеще трѣбѵе кадити тамарикѡм(ѫ):— И егда сѵт(ѫ) варїѡлѣ мног(о) сочанѣ тогда трѣбѵе чеще кажденїе с мирти. и сѫ листвїем(ѫ) его. И ѡт(ѫ) добїих(ѫ) виданїа за варїѡлѣ малѣ или велике коıа ихѫ чине сѵшити и пасти скорѡ. ıес(тѫ) да спи онаи ко их(ѫ) имат(ѫ), врѫх(ѫ) ориза, ил(и) врѫх(ѫ) ечмена, ил(и) врѫх(ѫ) боба, ил(и) врѫх(ѫ) проса чин(и)вши брашно ѡт(ѫ) кога ти драго:+ И аще скваснш(ѫ) ѡт(ѫ) онѣхѫ брашѫн(о) кое ти драго вѫ малѡ сланѣ водѣ и мажешѫ, еще болше бѵдет(ѫ):+

Ѡ ЗНАНЇИ, КОЕ ѴДОБѢ ПОТРѢБѴЕ ЧѴВАТИ ѠТ(Ъ) КАРИСѠЛЪ ИЛИ ѠТ(Ъ) МОР'БИЛСѠ:

Оудобѣ еже потрѣбѵе чѵвати ѡт(ѫ) злаа, еже сѫтваряет се ѡт(ѫ) варїѡлѣ или ѡт(ѫ) мѡрбилѡ, сїи сѵтѫ. грѫтан(ѫ). око. вѫнѵтра. ѵ носѵ вѫісоко. и вѫ плющи, и вѫ ребрѣхѫ. сїа сѵтѫ мѣста ѡнаи вѫ коıа привѵчают се ранѣ. И егда привѵчает се вѫ око, может(ѫ) изгѵбити, или ѡбѣлити. и егда привѵчают се вѫ грѫтанѫ, может(ѫ) бѫіти да ѡтвед(є)тѫ ега вѫ изгѵбленїе поглитанїа, ил(и) може бѫіти да сѫтворит се живина чем(є)рна, ѡт(ѫ) кое мали ѡздравѣю:+ И егда привѵчает се ѵ нос(ѫ) вѫісокѡ. может(ѫ) бѫіти да сѫтворет се таковѣи ранѣ, еже хотѣт(ѫ) затисковати миризанѣ дѵшнѫіке: И егда привѵчает се|| вѫ плющи, мо- [73a]
жет(ѫ) сѫтворити затискованїе дѵшникѡм(ѫ). и с врѫлѣмѫ затискованїемѫ д(ѵ)ха. и ѡт(ѫ) сего затискованїа многаци привѵчает се птижиш(ѫ):— И егда привѵчают се вѫ чрѣквѵ, сѫтварают(ѫ) ѡблющенїе чрѣквѡмѫ. еже ıес(тѫ) велми ѵсилно видати:+ Чѵванїе окѵ ѡт(ѫ) ранѣ ѡт(ѫ) варїѡлѣ, ил(и) ѡт(ѫ) мор'билѡ. наиболше ıес(тѫ) да чин(и)шѫ вѫ око алкохолѫ ѡт(ѫ) алмир'ри. и ѡт(ѫ) воде ѡт(ѫ) корїандрѡ. и ѡт(ѫ) род(о)ста, вѫ конѫх бѵдет(ѫ) кисѵлѡ нѣколико сѵмака, и камфора. и сим(ѫ) мажи често почнѫши ѡт(ѫ) прѫваго д(ѫ)не. И аще не имащ' сїихѫ вещи, добро ıес(тѫ) да мажеш(ѫ) сѫ алмѵри самѣми:+ И такожде вѫзми алкохѡлѫ и сѫтри га вел'ми ситно, и постави га вѫ вѡдѣ ѡт(ѫ) кѵлиан'дре, и вѫ водѵ ѡт(ѫ) сѵмака. и постави вѫнѵтра малѡ камфора, и сїимѫ мажи често. И такожде сокомѫ ѡт(ѫ) зрѫнѫ ѡт(ѫ) кисѣлїихѫ шипѫкѫ мазати и спрѣва велми добро ıес(тѫ):+ И напрѫво неж(є) ликажѵт се, мажи око често с кам'форѡмѫ и с родостомиѫ:+ И масло ѡт(ѫ) фицици ıес(тѫ) ѡнаи вещѫ ıюже мажѵт(ѫ) женѣ око вѫ нашеи земли, егда видет(ѫ) да се сѵ сѫтворилє вѫ ним(ѫ) варїѡлѣ или мѡрбилѡ. и г(лаго)лютѫ да многѡ изѫбистри око и ѡчисти. И ѡт(ѫ) коренитѫ варїѡлѣ, или мѡрбилѡ:— И ранıенге ѵстом(ѫ) и грѫтанѵ ѡт(ѫ) варїѡлѫ или ѡт(ѫ) мор'билѡ ıес(тѫ) сокѫ ѡт(ѫ) зрѫн(ѫ) шипѫкѫ вѫ почетѫк(ѫ) болѣсти, или сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) мѵрик(ѫ) планинскѫіих(ѫ):+ И такожде ıе добрѡ варити сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) мѵрик(ѫ) планинскѫіихѫ и чинити га є гариж ѵ честѡ. И такожде є добрѡ лизати често ѡнаи сѡк(ѫ) варенїи, изѫвагıаюки ѳзѫїк(ѫ) надворѫ:— И егда привѵчают се вѫнѵтра ѵ носѫ. да имѫ дате глѣносѡм(ѫ) сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) агѵриде. или ѡцѫтѫ. Или шандали|| сѫ ѡцтѡм(ѫ), и мирисати ѡцѫт(ѫ) [73б]
самѫ често велми велика помѡщ(ѫ) ıес(тѫ):— И егда привѵчает се сїа болѣстѫ вѫ плющи, ни ıедна вещ(ѫ) не можетѫ толикои помагати, ѳлико

ıєс(тъ)҇ леща варена съ сѣмѣнωмъ ωт(ъ) мака давши мꙋ честω:+ И єгда
прилꙋчает се въ чрѣвѣхъ, ни єдинꙋ вещъ не можеш мꙋ болшꙋ чин(и)ти,
ıакож(е) давши мꙋ тросишщїи ωт(ъ) шподїω:+ И аще вид(и)шъ да мꙋ
бꙋдет(ъ) теч(е)нїе даи мꙋ просишщїи ωт(ъ) сѣмена ωт(ъ) ацетоже:

в) СПИС О МАЛАРИЈИ

||СѢТ(Ъ) ГРОЗНИЦЕ КОИ ѪХВАТА ІЕДНЪ Д(Ъ)НЪ И ДРѪГЪІ НѢ. И Г(ЛАГО)ЛІЕТ СЕ ТРЇТЕСѢШТЪ [103б]

Да знаш(ѫ) вгда починѣтѫ сїа грозница ѫхватати, и почнет се чл(о)-в(ѣ)кѫ сѫтресати заедно сѫ шнѣмѫ стресенїемѫ ѫхвата га сѫкрѫшенїе велико, и како бодежи по всемѫ тѣлѫ. И вел'ма мѫ почнѫтѫ стинѫти рѫкѣ и ногѣ. и шноі мѫ сѫкрѫшенїе вѫде сѫ великшм(ѫ) ѫсилостїю. сѫ вешѫшшм(ѫ) иеж(е)ли вѫ іеднои грознѫіци:+ Сего рад(и) мѫ доходит(ѫ) шнаи ѫсилостѫ и сѫкрѫшенїе, терѣ мѫ се настѫдѣ рѫкѣ и ногѣ, понеж(е) ||врѫкина ес(тѫ)ствна бѣжит(ѫ) кѫ ср(ѫ)дцѫ и кѫ ятре. терѣ шстаю [104а] рѫкіе и ногѣ стѫденѣ, и дрѫзи ѫдови: И како догіе шван шгнѫіца іака и врѫла, аџе се не бѫі чл(о)в(ѣ)кѫ шпотилѫ вѫ ніеи потошѫ кад' га шстави, ѫмрлѫ бы:+ Нѫ се много бѫдетѫ шпотилѫ и вода мѫ бодетѫ чрѫвена и шгніена и тан'ка: И аџе видишѫ да е вода невадена и подебела. да знашѫ ерѣ мѫ хощетѫ много трѫпѣти шнаи грозныца. ерѣ г(лаго)лѣтѫ їппократѫ, ѳлико е веџе чрѫвена вода вѫ сеи грозници, толикои болѣ ес(тѫ). И аџе бѫдет(ѫ) шваи шгница смѣшана сѫ флешмомѫ, негова жила бѫдет(ѫ) шстра и врѫзш бые. и не можешѫ ю наки ѳдномѫ како дрѫговїа. ерѣ димовѣ ходѣ и швамо:— И того ради не трѣбѫе вѣровати вѫ сїю жилѫ догде трѫпи зима, тѫкмо кѫд(ѫ) га врѫкина ѫхвата. ерѣ докле ѣ зима шн' се сам(ѫ) сѫтреса а не кали жила:— И вгда ѫхвата врѫкина в'са ѣ врѫкина по тѣлѫ, и тогда трѣбѫе вѣровати что жила каже:—

СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІА ГРОЗНИЦѢ КОІА ТРЕСЕ ІЕДНЪ Д(Ъ)НЪ, И ДРѪГЪІ НѢ, И КОІА ІЕ ПРАВА, И КОІА НѢ ПРАВА:

Права ес(тѫ) шнаи коіа ѣ тѫн'ка и лѫг'ка, терѣ|| трѫпи почнѫши шт(ѫ) [104б] четири часшкѣ, до .ік. или маніе. и аџе веџе трѫпи нѣс(тѫ) права. И аџе нѣс(тѫ) права сице можешѫ познати, ерѣ хощет(ѫ) сѫкыше трѫпѣти. з. часшѫ. и мала га зима хощетѫ дрѫжати, и потомѫ скорш врѫкина догіе: И хощеши видѣти да самѫ рече да мѫ ѣ велика врѫкина. и врѫкіе мѫ бѫдетѫ в'се тѣлш. тѫкмш мѫ рѫке и ногѣ вѫд(ѫ)тѫ стѫденѣ:+ Нѫ шнаи коіа ѣ права, и ако бы била наніача, никогда не ѫхвата выше. з. рокшмѫ:+ Миогаџи прѫвїи крат(ѫ) пѫсти или дрѫгыи или третыи тѫнкотѣ свое рад(и) и лѫгкотѣ:— И аџе вид(и)шѫ да е по в'сѣх(ѫ) бѣлѣзѫх(ѫ) права и почнетѫ трести выше. з. рокшвѫ. може быти да е

смѣшана с нѣкиемъ(ѫ) дѣлѡмѫ ѡт(ѫ) онѣи коꙗ нѣ права. И ѡнаи коꙗ не права в'сегда се чл(о)в(ѣ)кѹ мни да не пробавлꙗ:+ И кѫд мѹ минетѫ врѹкина и потѡм' се ѡпоти ѡнѣи мѹ поти бѹдет(ѫ) малѡ и бѹде се дрѫжала како клеи:+

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ ВИДАНІЕ ЗА ГРОЪНЪЩѢ КОИ НЕ ПРАВА:

Потрѣбѹе видати сїю грозниацѹ како ти смо г(лаго)лали многаци вѫ дрѹгыихъ(ѫ) болѣстѣхъ. да дашѫ быліе вѫсакомѹ сѫпротивѫ негова
[105a] нес(тѫ)ства. и ѹтѣмели се врѫхъ(ѫ) моихъ(ѫ) рѣчи. И сице ти г(лаго)лю немои слѹшати оногаи кои ти бы рекѫ да даш(ѫ) билїе почищенно. Аще кто имат(ѫ) ѡгныцѹ третиницѹ вѫ почетѫкѫ болести како не ш'камонеа или мираболанишѫ. или дрѹга быліа ꙗка:+ Тѫкмо наипрѫвѡ трѣбѹе видѣти болестѫ и негѡво нес(тѫ)ствѡ. и неговѹ ꙗкостѫ. Аще бы истино быѫ ꙗкѫ не трѣбѹе мѹ дати на ѡнаи часѫ быліѳ, догде не вид(и)шѫ како бѹдетѫ теглила болестѫ. Истына трѣбѹе вѫ почетѫкѫ болести ѡмег'шити. нѫ ѡвои ми се види болѣ ѡмег'шеніе:+ Ѣѫми тамарꙗхинди. д. ѕниче. и постави вѫ три литрѣ топлѣ вѡдѣ. и нека стои ѳднѹ ношѫ. И сѹтра процѣди и кѫ сеи вѡдѣ постави ширакошѫ, или терамабинѫ. или сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) сладкїихъ шипѫкѫ и кисѣлѣхъ. или гюлап(ѫ) чинѡен(ѫ) ѡт(ѫ) зинзивера, и ѡт(ѫ) терамабинѫ, и ѡт(ѫ) гроздїа сѹздїа сѹшена. и даваи мѹ пити ѳлико мѹ нес(тѫ) драгѡ:+ И такожде вѫзми сливѣ сѹхѳ, и постави ихъ вечерꙗ вѫ топлѹ вѡдѹ, и сѹтра процѣди иждимаюки мокнѡ. и постави кѫ сеи вѡдѣ терамабинѫ или ширакоцѫ. и такожде не добрѡ гюлап(ѫ) ѡт(ѫ) любичице, или летѹарїѡ:— И ѡц(ѫ) пшилїѡ скваси вѫ вѡдѣ и сѹтра процѣди, и постави
[105б] кѫ ѡномѹи малѡ тамарꙗхинди и чини гюлапѫ сѫ захарѡм(ѫ) и даждѫ немѹ пити. И такожде вѫзми вѡдѹ топлѹ вѫ коѡи вѹде варена леща, и постави кѫ нѣи тѹргоне. и сѹтра процѣди и чини гюлапѫ сѫ захарѡм(ѫ) и даждѫ немѹ пити. ѳрѣ да знашѫ хощетѫ многѡ ѡмег'шити. Или немѹ чини глистирѣ сѫ ѡнѣмѣки вещ'мїи кои ѡмегашаю. и ѡт(ѫ) добрѣхъ(ѫ) трава ѡвѣки ми се видѣ. Ялтѣ. и гюнибѣ. и шебещен(ѫ). И коꙗен(ѫ) ѡт(ѫ) крина. и сокѫ ѡт(ѫ) свекла. варивши сїе вещи вѫ вѡдѣ. и поставивши кѫ ѡнои водѣ малѡ масла ѡт(ѫ) любичицѣ. И аще дрѹго не можешѫ имати, а ты вѫзми сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) свекла, и маслѡ ѡт(ѫ) любичицѣ, и малѡ баврак(ѫ) и чин(и) глистирѫ:+ И аще хощет(ѫ) что вѫзети, дан мѹ ечменнѹ водѹ, и ечмен(ѫ) огрѹханѫ варенѫ. ѳрѣ да знаш(ѫ) много га хощет(ѫ) прохладити. и бол'ше ꙗстїе и лѫг'ше не можешѫ мѹ дати:— И кѫд(ѫ) се пригоди вѫ огници третиници ѡт(ѫ) почетка теченїе, болѳ
[106a] ѳ и лѫшнѳю не видати и вещи скорѡ освободит се ѡт(ѫ) нѳѳ, неж(ѳ)ли ѡт(ѫ) онѣи кои нес(тѫ) затворен(ѫ) испочетка, истинѡм(ѫ) нѣс(тѫ) добра:+ И ѳгда бѹд(ѹ)тѫ минѹли. г. роковѣ. аще вид(и)шѫ на нимѫ да може трѫпѣти пѹщеніе крѫви, пѹсти мѹ ѳрѣ га хощешѫ многѡ ползевати:+ И аще се боишѫ да кѳ быти врѫла болестѫ терѣ мѹ пѹстишѫ кѫрвѫ, и потом се не прилѹчи врѫла болестѫ, такои си зло чинилѫ ѳре мѹ си пѹстилѫ крѫвѫ, како да би мѹ не пѹстилѫ крѫв(ѫ) аще бы била врѫла болестѫ:+ Того рад(и) трѣбѹе разѹмѣти наипрѫвѡ болестѫ, неж(ѳ)ли мѹ пѹстишѫ

крѣвѫ:— И wнаи рwкѫ кои мѫ догнетѫ сѫтрѣсенїе аще мѫ пѫстиш(ѫ) крѣв(ѫ) наипрѣвw, немои мыслити да мѫ даш(ѫ) wнаи д(ѫ)нѫ ни ѥднw биліе. И аще можетѫ бити да wнаи д(ѫ)нѫ не ѣстѫ ничто волѥ е. И чини мѫ чтогодѣ да можетѫ слободнw водѫ пѫстити. давши мѫ пити вwдѫ на кожи бѫдетѫ варен(ѫ) кумин(ѫ). ерѣ того рад(и) трѣбѫе да мѫ се да догде мѫ догѥ сѫтресенїе догде нѣс(тѫ) ѣлѫ:—
||И ѥгда минет(ѫ) онаи рwк(ѫ), всегда мѫ даваи втори д(ѫ)нѫ гюлапѫ [106б]
ацѣтожѫмѫ. и по питїю да стои. в. часа, и пакы да пїе ечменнѫ водѫ:—
И wнаи гюлап(ѫ) ацѣтожѫм(ѫ) кѫд(ѫ) вѫзимлетѫ, трѣбѫе да га возимлѣт(ѫ) вел'ми сѫтра. и кѫд(ѫ) бѫдетѫ врѣме wвѣда, даи мѫ ѣсти ечмен(ѫ) wгрѫхан(ѫ) варенѫ. И аще мѫ дашѫ по сѫтресенїю и спѫстившїи. в. часа, пити гюлап(ѫ) ацетожѫм(ѫ), тѫкмо да имат(ѫ) ѥс(тѫ)ствw ѣко нѣс(тѫ) зло ни ѥдно:+ И егда вид(и)шѫ да мѫ е велика врѫкиіа, постави мѫ ногѣ вѫ стѫдень вwдѫ, ерѣ мѫ стѫдена вода тегли врѫкинѫ надворѫ коѣ ѥ внѫтра. И азѫ ти правw г(лаго)лю, болше е да ихѫ дрѫжи вѫ шифонѫ оцтѣним(ѫ) неж(е) вѫ водѣ:+ И аще мѫ тои не може быти. а ты вѫзми сѣме wт(ѫ) краставицѣ. и сѣме wт(ѫ) динѥ. и сѣме wт(ѫ) тикве, и свари с водwм(ѫ) и потwм(ѫ) процѣди и постави вѫ сеи толикожде wцта, и нека дрѫжи ногѣ въ нѥи. И сїе чин(и) прѣжде сѫтресенїа на .г. часwвѣ. И аще бѫдет(ѫ) шедан(ѫ) по сѫтресенїю, даи мѫ пити ечменнѫ водѫ:+ И егда потрѣбѫетѫ wтѫвѥнїе ѣстїа или питїа,|| даи [107а]
мѫ пити водѫ wт(ѫ) слад'кѥх(ѫ) шипѫкѫ сѫ лѫвеничwм(ѫ) водwм(ѫ). И помалw помалw вѫзвращаи, ѣстїе вѫ ѥс(тѫ)ствѫ:+ И аще вид(и)шѫ да е слабѫ, да га wкрѣпиш(ѫ) ѣстїем(ѫ). И аще вид(и)шѫ да е ѣкѫ, да га дрѫжиш(ѫ) како е сѫвыше писаннw. И wнаи д(ѫ)нѫ кои мѫ догнет(ѫ) сѫтрес(е)нїе, немои мѫ дати ѣсти. И вѫ wнѣи д(ѫ)нїи вѫ кое мѫ даш(ѫ) ѣсти, добро е да мѫ даш(ѫ) ечмен(ѫ) грѫхан(ѫ) и варенѫ. и хлѣб(ѫ) кисѣлѫ сквашаюки вѫ водѣ:— И такожде сквази вѫ водѣ хлѣб(ѫ) кисѣлѫ, и изѫжми мокнw и даи мѫ wнѫи водицѫ пити. И аще мѣшашѫ сїю водицѫ с кисѣлѣмѫ млѣкwмо ис кога бѫдет(ѫ) изваѓено маслw. и вари лецѫ с кисѣлѣмѫ млѣкwм(ѫ) и даи мѫ ѣсти: — И кѫд(ѫ) чин(и) ѣстїе вѫ стомахѫ како wц'тѫ, немои мѫ дати ечменнѫ водѫ. ерѣ кѫд(ѫ) ѥс(тѫ) wц'тѫ вѫ стомахѫ доста ѥс(тѫ) стѫда:+ И аще бѫдетѫ жеданѫ, и бѫде мѫ потрѣбовалw да пїе ечменнѫ водѫ, мѣшаи ю с водwм(ѫ) вѫ кожи бѫдет(ѫ) варено кореніе wт(ѫ) селина. И аще бѫдет(ѫ) стомахѫ(ѫ) стѫден(ѫ) и не бѫдет(ѫ) ѣка wгнѫіца, свари малахнw пѫпра вѫ водѣ сеи, понеж(е) такои сѫвѣтѫѥт(ѫ) Іппократ(ѫ):+|| И аще по бѣлѣзѣх(ѫ) вид(и)шѫ да [107б]
мѫ хощет(ѫ) бити близѫ рwк(ѫ) опокоенїю, доста мѫ е да мѫ дашѫ самѫ водѫ без(ѫ) пѫпра. или водѫ wт(ѫ) слад'кѫіих(ѫ) шипѫк(ѫ), или гюлап(ѫ) ацетожѫм(ѫ):— И wнаи wвощїа коѣ сѫ наивеще подобнаа нимѫ ѣсти. ѥс(тѫ) шипцїи сладцїи, и тѫрагwнїи, и лѫвенице индїиске, велми помагаю за таковѫи болѣстѫ ерѣ wтворѣ чл(о)в(ѣ)ка, и истискѫю надворѫ врѫкинѫ. и многаци чинетѫ опотити чл(о)в(ѣ)ка. И аще мѫ дашѫ малw wт(ѫ) доврѣ динѥ не ѫдит мѫ ница. и такожде мѫ е добра тиква зелена, и краставица. и локикѥ. и їндиввїа:—
И да знаш(ѫ) ерѣ врачевѣ сѫмнет се вѫ сїихѫ(ѫ) вещехѫ(ѫ) кое даю ѣсти wнѣмѫ кои имаю грознѫіцѫ третиницѫ, двонхѫ вещи рад(и). или да ихѫ(ѫ) прохладѣ и wкрѣпѣ. или да ихѫ(ѫ) прохладѣ и wтворѣ:+ За wхлажѫденїе и wтворенїе рекли смw. нѫ за wкрѣпленїе сїе ѥс(тѫ) добрw. мѫдетаа wт(ѫ) петлета. и мозѫкѫ wт(ѫ) козлета и wт(ѫ) ѣица хлѫтѫцѫ

рафитѫ и ячмен(ѫ) трѫханѫ и мощно варенѫ с мигдалокѣмѫ мѣкомѫ
[108a] или сѫюхѡм(ѫ) wт(ѫ) младѣхѫ петликѫ. И аще вид(и)шѫ да є|| мрѫшов(ѫ) или слаб(ѫ), или стар(ѫ), немои га мощнѡ прохладити ѩстїем(ѫ) и питїем(ѫ). И сїе ти г(лаго)лю вѫ почетѫкѫ болѣсти, тѫкмѡ аще имали великѫ врѫкинѫ свасма. и аще бѫі била велика врѫкина, немои гледати какѡв(ѫ) бѫде, тѫкмо га почнѫі wхладити ѩстїем(ѫ) питїем(ѫ), сѫпротивѫ како вид(и)шѫ врѫкинѫ. И аще не бѫдеш(ѫ) разѫмнѫ, вратити мѫ хощеши сїю wгнѫіцѫ на в'сакод(ѫ)нѫню : + И аще се бѫделѫ wпотилѫ гледи мѫ водѫ и аще бѫдет(ѫ) вода добра лица и бѫдет(ѫ) имѣла добрѫ уподїажиш(ѫ), сѫпротив(ѫ) бѣлѣгѫ вѫіше писаннѣѫ(ѫ). и вид(и)шѫ да мѫ не догю нѣколико орѣѯи на ѩстїе, немои га хладити вѫнѫтрѫ. И аще вид(и)шѫ вѫ водѣ добрѣ бѣлѣгѣ вѫіше писаннѣ, трѣбѫе да се домѫшлаш(ѫ) по дрѫгѫіи законѫ, или да га wтвориш здола давши мѫ почищеніе кое хлади и wтвори. или чинившїи да мѫ тече крѫвѫ из носа или дав'ши мѫ бѫілїе кое чинѫі блювати. или wчистивши мѫ ледвїа и мѣхирѫ : — И аще вид(и)шѫ да самѫ г(лаго)летѫ врѣ не затворенѫ, wстави дрѫге вещи тѫкмо га wтвори. И се ѥс(тѫ) добрѡ за wтвореніе. Ѫзми
[108б] тамар'хїин'ди и терамвин(ѫ). и гроздїє|| сѫхѡ, и мѫраболанишѫ тѫкмѡ, и свари с водѡмѫ. и сѫ wном(ѫ) водицѡм(ѫ) дай шкамонеа єлико потрѣбѫе. И аще вид(и)шѫ да є много ѩка ѥс(тѫ)ства, нѣс(тѫ) зло аще сваришѫ сѫ wнѫмѫи водицѡм(ѫ) нѣколико кашїа фїщѫла. И бѫди ти на паметѫ, аще бѫдет(ѫ) старѫ да мѫ чиниш wвои бѫілїе єже ти хощемо рещи. Ѫзми фѫмѫшерѫ. и шенѣ. и тѫргоне сѫхе тѫкмѡ. и свари заѥднѡ и потѡм(ѫ) процѣди. и постави кѫ сеи водице шкамонеа колико трѣбѫе, и да имѫ, врѣ ихѫ хощет(ѫ) wчистити добрѣ : — И летѫарїѡ просищїи wт(ѫ) шподїѡ кое wтвара добро ѥс(тѫ) : — И сїе лѣтѫрїѡ добро ѥс(тѫ). Ѫзми мораболанишѫ жлѫтїи безѫ косчицѫ. г. аѯаж(а). и захара. к. азаж(а). и шкамонеа .в. аѯаж(а). и чин(и) како лѣтѫарїѡ. И дай мѫ сѫтра колико ѥднѫ орахѫ(ѫ) с малѡ стѫден(ѣ) водицѣ. и потѡм(ѫ) га видаи сѫ wнѣмѣи вещми кое хладѣ и wтворѣ : + И аще вид(и)шѫ да има великѫ врѫкинѫ вѫнѫтрѫ и великѫ пламенѫ снадвора, вгда га бѫдеш(ѫ) wчистилѫ, иѣс(тѫ) зло аще мѫ дашѫ wиѣи вещи кою хладетѫ и изѫвадетѫ врѫкинѫ надвор(ѫ). wт(ѫ) онѣхѫ билїа коіа ти смо писали wт(ѫ) коже : — И wт(ѫ) добрѣхѫ(ѫ) виданїа wвои ми се вид(и) wнїихѫ(ѫ) им'влас(тѫ). И аще бѫі могл трѫпѣти да се баніа нѣколици прѣжде
[109a] провавленїа а не по провавленїю.|| врѣ прѣжде провавленїа wмегша, и по провавленїю иждежетѫ иетрѫ и сѫмѫтит(ѫ) ѩстїе : + И трѣбѫе да нїихѫ(ѫ) баніа бѫдетѫ ни много врѫкіа ни много стѫдена, тѫкмо под(о)бна. и да бѫдето вѫ ниеи добрѫ вѫздѫх(ѫ) и добра миризма. и да не бѫдет(ѫ) код(ѫ) ние близ(ѫ) баніе нѣкѫіи смрад(ѫ). и да бѫдет(ѫ) вѫ баніе мокриніа а не wстриніа wт(ѫ) врѫкинѣ. врѣ ако бѫдетѫ мокрота под(о)бнаа wпотити се хощетѫ добрѣ. и аще бѫдетѫ. wстриніа и врѫкина, велїа мѫ хощетѫ доити врѫкина и пламень кѫ ср(ѫ)дцѫ : + И мажи ихѫ маслѡм(ѫ) wт(ѫ) любичице, и маслѡм(ѫ) wт(ѫ) рѫжице, измиваюки wнои маслѡ прѣжде вѫ водѣ. И тѣмѣи немои крѫсмати, тѫкмо єлико мощ'нѡ скоро чини. врѣ колико чеще чиниш(ѫ) и брѫже, толикои є болѥ. И вгда изѫідет(ѫ) изѫ бани, аще га чин(и)шѫ кѫпати вѫ млачнѣ вѡдѣ, и wставивши га вѫ ниеи да стои. до полѫ часа, или колико може трѫпѣти. и потѡм(ѫ) вгда изидет(ѫ) трѣбѫе да пїе вино бѣлѡ тѫн'ко вѫ коем(ѫ) бѫд(ѕ)тѫ варенѣ лѣпѣ миризмѣ. и вгда бѫдетѫ пилѫ покри га добрѣ, и хощет се

wпотити ѥкѫім(ѫ) wпокіенїемѫ. и хощетѫ пробавлѧти в'се|| что є непро- [109a]
бавленно : — И єгда вид(и)шѫ да почнет(ѫ) болести ѕвѣівати, немои те
бѣіти стрaх(ѫ) да мѕ даш(ѫ) пити вино вѫ коем(ѫ) вѕд(ѕ)тѫ варена ми-
родїинаа биліа. занѣ вино и ѥко бѕдетѫ єгда вариши з биліамїи изгѕ-
битѫ ѥкостѫ, и бѕд(є)тѫ под(о)бнw кѫ нїихѫ болестї. и сїе ми се види
нѣговw мѣшанїе: Ѣѫзми вина вѣлѫга .д. литре. и ячменнѣ вждѣ .а.
литрѕ. и канела. в. аѯаж(а) и шпиканарди. а. аѯаж(а). и анежѫ, и коренїе
wт(ѫ) морача wт(ѫ) в'сакого по .в. азаж(ѫ). и захара. г. аѯаж(а). и свари
заѣдно и потомѫ процѣди, и дан мѕ пѕти без(ѫ) сѫмнѣ : + И аще вѕ-
дет(ѫ) имал(ѫ) жеждѕ, и болѣстѫ вѫ главѣ, и не может(ѫ) спати. wт(ѫ)
сїихѫ(ѫ) трѣхѫ(ѫ) вещи наипрѫво ти смо писали виданїе вѫ дрѕгѫихѫ(ѫ)
wгнѫіцахѫ(ѫ) : + И єгда по wпокіенїю вѕдетѫ остала врѕкина сїе ти
г(лаго)лю, не можеш(ѫ) мѕ болѣ чинити како да мѕ даш(ѫ) гюлап(ѫ)
ацѣтожѕм(ѫ), поставивши кѫ нѣмѕ нѣколико wт(ѫ) онѣхѫ биліа коѭ
wмегше и wтворе. Сѫірѣч(ѫ). шенѕ. или кашїю. или тамарѫхїн'ди, или
дрѕгѣ вещи кѫ нїим(ѫ) под(о)бнѣ. И да знаш(ѫ) врѣ виданїе wт(ѫ) ог-
нѫіце третинице таково ес(тѫ) како виданее wт(ѫ) в'сакод(ѫ)нѫнѣ, тѫкмо
врѣ разликѕе вѫ провавленїю. занѣ вѫ трѣтиници потрѣбѕе таковѫіи
широпїи како вѫ в'сакод(ѫ)нѫнои, кромѣ wвоган : + Ѣѫзми ширwп(ѫ)
ацетожѕм(ѫ) и постави кѫ нѣмѕ сѣме wт(ѫ) краставице. и сѣме wт(ѫ)
ин'дївїе тѫкмо, истлѫци|| и повари нѣколико, и потwм(ѫ) процѣди, и [110a]
постави кѫ семѕ широпѕ захара єлико потрѣбѕе, и вари wпетѫ и да
мѕ пити. и потом(ѫ) испѕстившїи. в. часа. дан мѕ пити ячмеи'нѕ водѕ
и wтѫни мѕ ѥсїе и питїе. и чини мѕ гдистиое кое хладе и wмег'ше, и
wтворе како ти смо сѫвѫіше писали. И наипрѫвw како ти смw писали.
не трѣбѕе да им(ѫ) даш(ѫ) ѥко бѫіліе почицен'но. тѫкмо аще им(ѫ) хо-
цеши чтогодѣ дати, да им(ѫ) гюлап(ѫ) wт(ѫ) любич(и)це смѣшавши га
с водwмѫ лѕбеничнwм(ѫ). или краставичнwм(ѫ). или диннwм(ѫ) : +

СѪТ(Ъ) ОГНИЦЕ ТРЕТИНИЦЕ КОИ НѢС(ТЪ) СКЪСМА :

Сѫнѣки вещи кое разликѕю виданїемѫ междѕ третиницwм(ѫ) коѭ не сквѫс-
ма, и коѭ є свасма. wнѣки сѕ кое разликѕю мегю нихѫ wгницами. И сїа
сѕтѫ нихѫ различїа. нѣкіе wгнѫіце есѕ кое трѣбѕе видати стѕденѣми
вещ'мїи. и нѣкіе кое трѣбѕе видати стѕденѣмїи и мокрѣмїи. и нѣкеіе
врѕкіеми и мокрѣмїи :— Ѫѫ wнѣ кои се видаю стѕдѣнѣми и мокрѫмїи
биліамї wнѣки сѕтѫ третинице кое сѕ свасма. Понеж(є) за wнѣки кое сѕ
свасма рекли ти смо баніанїе. и рекли ти смо да им(ѫ) не дашѫ ѥко
биліе вѫ почетѫк(ѫ) : — И wнаи коѭ нѣс(тѫ) свасма немои ницѭа чекати,
ни ихѫ баніати. занѣ баніа чини поки флемѣ коѭ нѣс(тѫ) пробавленаа.
||нѫ аще вид(и)ши да є многw флемъѣ залишно, баніаи га да малw стои [110б]
вѫ бани. понеж(є) баніа чинитѫ да се мѣшаютѫ острїи димwвѣ сѫ гни-
лостю и истери ихѫ надвwрѫ : — И что ти смо рекли да ихѫ не трѣбѕе
видати како правѕ wгнѫіцѕ, того рад(и) ти смw рекли, врѣ вѫ правои
wгнѫіци трѣбѕе гледатѫ тѫкwо wнаи час(ѫ) вѫ кои догіе. И потомѫ мѕ
можешѫ дати wнѣки вещи выше писаннѣ. Ѧли вѫ wгнѫіци коѭ нѣс(тѫ)
свасма, трѣбѕе да имѫ дашѫ ѥстїе ѥднѫ д(ѫ)нѫ, а дрѕгѫі нѣ. Ѧ wнаи
д(ѫ)нѫ вѫ кои догіетѫ да не ѥдетѫ. и вѫ wнаи д(ѫ)нѫ вѫ кои не догіет(ѫ)
да ѥдѕтѫ : + И трѣбѕе да нихѫ ѥстїа бѕд(є)тѫ коѭ сѫгрѣбаютѫ нѣко-

лико и wчисте, и да вѣд(ѕ)тѫ гѣщѕ неж(є)ли wнаи коıа свасма. и помалѣ помалѣ wт(ѫ) нїю, како wнѣи коıа ѥ свасма догде догѥт(ѫ) на мѣрѕ. нѫ ихѫ мѫнѥ хлади : + И аще вид(и)шѫ да могѕт(ѫ) трѫпѣти, чини имѫ глистирѣ повръкѥ, неж(є)ли вѫ wнаи wгнѫіци коıа ѥ свасма. И аще се прилѕчит(ѫ) теч(є)нїе, немо ихѫ на wнаи час(ѫ) наплѫнити тѫкмw ѳлико. могѕтѫ провавлıати. и ѳгда вид(и)шѫ да могѕ провавлıати wкрѣпи ихѫ инїихѫ(ѫ) ıастїе и питїи к'сегда вѣдет(ѫ) wт(ѫ) ѥчмена. И ѥчменнаа вода поставившїи кѫ нѥи wнѣки вещи кое wтворе и не хладе мокнw : —

[111a] И сїа билїа сѕт(ѫ) wнаи ıаже потрѣвѕетѫ давати|| wнѣм(ѫ) коим се чин(и) wц'тѫ вѫ стомахѕ. И аще сѕт(ѫ) ıача и топлѣа болѥ ѥ. Нѫ аще им(ѫ) хощешѫ добрw чин(и)ти, не можеш(ѫ) имѫ болѥ чинити како да имѫ вариш(ѫ) вѫ ѥчмѣн'ои водѣ ижwп(ѫ), и wригано, и шпика. И wт(ѫ) wвѣхѫ вещи толикои постави ѳлико вид(и)шѫ да може трѫпѣти. И такожде ѥ добрw свекло варено с водwм(ѫ). И такожде ѥ добрw ıасти рѣвїтѫ варен', и нѥговѕ юхѕ пити : — И трѣвѕе да се дwмѫішлıашѫ ѳлико ѥс(тѫ) далеко wгнѫіца коıа нѣс(тѫ) свасма, wт(ѫ) огнѫіце коıа ѥ свасма. и испротив(ѫ) иїих(ѫ) различїа, да разѫчиниш(ѫ) иїих(ѫ) виданїе. Понеж(є) аще вид(и)шѫ да ѥс(тѫ) близ(ѫ) ѥдна кон(ѫ) дрѕгѣ, малw трѣвѕе да разчинишѫ иїихѫ виданїе: И аще вид(и)шѫ да иїих(ѫ) вода вѣдетѫ дебела и гѕста, пѕсти им(ѫ) крѫв(ѫ) безѫ ниедиѣ сѫмнѥ. И аще имѫ пѕстишѫ крѫв(ѫ), нѣс(тѫ) имѫ потрѣбнw чинити глистирѣ : + — И кто иѫ(ѫ) чинитѫ блювати по wбѣдѕ, ничтож(є) имѫ не пол'ѕѕетѫ, аще не бѫі бѫіли вел'ыїи плѫнѫі. И аще им(ѫ) хощеши что годѣ помагати да иѫ(ѫ) wтворишѫ, да им(ѫ) ал'гемовин(ѫ) варен(ѫ) сѫ wцтѣнѣмѫ гюлапwм(ѫ). И аще поставиши кѫ нїимѫ wт(ѫ) кашїа фїщѕла бwлше ѥс(тѫ). и аще хощеши чин(и)ти да вѣдет(ѫ) ıаче, постави кѫ нимѫ тѕр'битѫ :]— И аще им(ѫ) хощеши чин(и)ти испрѫва иѣкѫіи глистир(ѫ) добро ѥс(тѫ), и болѥ

[111б] неж(є)ли да им(ѫ) даш(ѫ) почищенїе. И сїѥ|| глистирѣ аще иѫ(ѫ) хощеши чии(и)ти добрѣѫ(ѫ), постави вѫ ниѫ(ѫ) кам'моля, и ал'ѫажелѣ. и цикле. и картамw, и виwлw. шебецінѫ. и смоквѫі сѫхе. И водѕ вѫ коwи вѣдетѫ варенѫ тѕр'бѫітѫ, тѫчію сымѣшавши в'се заѥднw и чин(и)вшїи глистирѫ. И аще вид(и)шѫ да ѥ чл(о)в(ѣ)кѫ ıакѫ и може трѫпѣти, постави кѫ нимѫ кашї [. . .] масло шижаминw, и баврак(ѫ). И аще вид(и)ши да не може трѫпѣти, а тѫі постави ѳднw wт(ѫ) нїихѫ тѫчїю : — И аще га хощеши помагати кѫ провавлѥнїю, даи мѕ гюлап(ѫ) ацетожѕм(ѫ), сѫмшѣавши сѫ нимѫ нѣколико гѥламабин(ѫ), или сѫ широпwм(ѫ) оцтѣннѣм(ѫ), кои се чини wт(ѫ) радицибѕш(ѫ). И ѳгда минетѫ. з. д(ѫ)нїи, даи мѕ пити, водѕ вѫ коwи вѣдет(ѫ) варенѫ пелинѫ, заніе мѕ вел'ми хощетѫ помагати w ѕкрѣплѥнїи стомаха : — Или мѕ даи водѕ wт(ѫ) морача, или wт(ѫ) апїw смѣшавши сѫ wцтѣннѣм(ѫ) широпwм(ѫ) : + И кѫд(ѫ) мине wсми надесети д(ѫ)нѫ, добро ѥ ако мѕ даш(ѫ) тросиш'ціи wт(ѫ) рѕжице, не wт(ѫ) великѥ рѕкѥ тѫкмо wт(ѫ) малѣ. И аще вид(и)шѫ да се продлѫжи болѣстѫ, трѣвѕе да мѕ даш(ѫ) тросишкѥ wт(ѫ) ѳвпаторїw, с водwм(ѫ) вѫ коwи вѣдет(ѫ) варенw ѳвпаторїw. и трѣвѕе да мѕ чин(и)шѫ згрѣати цѣвѕчинѣ : — И ѳгда вид(и)шѫ да ѥ дошло добрw провавлѥнїе, добро

[112a] ѥ да иѫ(ѫ) wчистишѫ изѫ вѫнѕтрѫ, и да иѫ(ѫ)|| чин(и)шѫ блювати. И вѫсемѫ немои се сѫмнѫіти. И wт(ѫ) добрѣѫ(ѫ) почищенїа wвои ѥс(тѫ). Кѫзми гіерапитра .ѥ. азаж(ѫ). и сwкѫ wт(ѫ) локѕкѫ и ѳпѕпаторїw wт(ѫ) в'сакого по. г. а҃ѯаж(ѫ), и сѣме wт(ѫ) селина. и мираболанишѫ жлѫти. и кевѕли, wт(ѫ) в'сакого .к. а҃ѯаж(ѫ), и тѕрбита. ѯ҃. а҃ѯаж(а). истлѫщи в'се

заѣдно и чини пилѧлѣ смѣшавшїи с вод(о)мѫ шт(ѫ) селина, и даждь мѕ на в'сакѫ д(ѫ)нь по. в. а҃ѯаж(ѫ) докле тече : — И такожде мѕ можешь дати сїе. Ѥѫзми ѳѕпаторїѡ и пелин(ѫ), и мѵ̈равоолани кнѣзи, шт(ѫ) всакого по пет(ѫ) а҃ѯаж(ѫ). и сѣме шт(ѫ) диние. и сѣме шт(ѫ) длъгѫихѫ(ѫ) краставицѫх и шт(ѫ) крат'кѫихѫ. и сѣме шт(ѫ) селина, и полиподїѡ и шѕкаха, и бедегварѫ, шт(ѫ) всакога .а. ѕнчю .и. гроздїе сѕхѡ без(ѫ) зрънѫц(ѫ). к. а҃ѯажѫ. и шебещенѫ. л. азаж(ѫ). и смоквѫ сѕихѫ. .к. броивши ихѫ. и гралимабин(ѫ) чинѥн(ѫ) с рѕжицѡмѫ пер'шикомѫ. и. а҃ѯаж(ѫ). истлѫци в'сако на се. И смѣшаи заѣдно, и свари како ти хошемо рещи. Ѥѫзми меда чиста, ѳлико потрѣѳѕе за чинѥнїе летѕрїѡ, и ѡчисти га шт(ѫ) пѣнѫ, и свари га мощно, и потомѫ постави кѫ нѣмѕ шнаи билїа, и вари како летѕарїѡ:+ И да знаш(ѫ) ѳрѣ шваи летѕарїѡ и аще се даѥ за почищенїе, не можетѫ очистити наипрѫѳѡ тѫчїю аще ѳѕд(ѕ)тѫ свѫсма слави. || ѳрѣ шкои билїе нѣ чинѥнѡ тѫчїю да шпразны [112б] тѣлѡ, тѫкмо є чинѥнно и да ѡчисти клеѳвитѣ димѡѳѣ изѫ стомаха:— Ѳѳѣи истѣ димѡѳѣ не ѡчисти наипрѫѳѡ, тѫчїю давши моу често шт(ѫ) нѥга, понеж(є) ѫсеи болѣсти трѣѳѕе често ѡчищати шнѣи димѡѳѣ залишнѣ. Ѳрѣ аще мѕ дашь. шноган билїа дрѕговїа много, видѣвши прѣжде мало пошло шт(ѫ) нѥга, ѳрѣ мѕ си билѫ мало билїа далѫ. такои га хощешь опразныти, шт(ѫ) доброѣх(ѫ) димѡѳ(ѫ) како шт(ѫ) злѣхѫ того рад(и) трѣѳѕе давати по мало да не ѕчтетишь иес(тѫ)ствѡ. Ѳвои исто билїе чинѥн'но иес(тѫ) за ѡчищенїе, кѫд(ѫ) мало и кѫд(ѫ) много ѩкож(є) чло(о)в(ѣ)ка хощетѫ:+ И аще видишь да чл(о)в(ѣ)кѫ иматѫ ѩко иес(тѫ)стнѡ постави кѫ нѣмѕ мало шкамонеа и дай мѕ. и аще видишь да идетѫ много шт(ѫ) нѥго немои мѕ поставити дроуговїа шкамонеа кѫ ѡномѕ билїю. и аще вид(и)шь да идетѫ мало шт(ѫ) нѥга, постави и дроуговїа шкамонеа кѫ ономѕи билїю нѫ мало:— И такожде мѕ сѕ добра сїа билїа. Ѥѫзми тѕр'витѫ, и шкамонеа, и драган'тоумѫ, и геламабин(ѫ)|| шт(ѫ) всакого по .в. ѕн'че. и сѡка шт(ѫ) [113а] трендафїла .з. ѕнчѫ. и захара или меда ѳлико потрѣѳѕе, и чин(и) летѕарїѡ. и давои мѕ на в'сакѫи д(ѫ)нь .г. а҃ѯаж(а). или .в. или .а. ипѡл(ѫ), сѫпротив(ѫ) како вид(и)шь нѥгово иес(тѫ)ство. И ѳгда вид(и)шь да є доброѣ ѡчищен(ѫ), и вещи мѕ не потрѣѳѕе ѡкрѣпи га ѩстїемь и ѕблажи мѕ стомаѫ(ѫ).

г) СПИСИ О ДРУГИМ ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА*

+ СѢТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ѦДѪЩЄ ІЖ(Є) Г(ЛАГО)ЛЮТ СЄ ГРЪЧ'КЪІ ФАРІСѢШ(Ъ). И ЛАТИНСКЪІ КАѪЖѢН(Ъ):+

Каѫжѡн(ѫ) ѥс(тѫ) wгнѫіца іаже сѫтваѓает се заѥдно wт(ѫ) сїнх(ѫ) вещи. Или се сѫтваѓаетѫ wт(ѫ) великіе гнилости, и г(лаго)лет се колѣрика. сего ѓад(и) г(лаго)лет се колера, понеж(є) смѣшана ѥс(тѫ) гнилостѫ сѫ нѡм(ѫ). и ходит(ѫ) по всѣхѫ жилахѫ тѣлѣ снѫіих(ѫ). и не тѫкмо по всѣхѫ, нѫ и ср(ѫ)д(ѫ)чне жилѣ захвата И такожде ходетѫ по всѣх(ѫ) жилахѫ кое помагаіа оустомѫ стомашнымѫ. или по ѥтрѫнѣх(ѫ) жилах(ѫ). и wвои ѥс(тѫ) прѫвыи законѫ:+ И по дрѫги се законь сѫтвори wнаи wгнѫіца кѫіше писанная wт(ѫ) флегмѣ. и wваи флегма бѫдет(ѫ) гнила и ласна коіа ходи по ср(ѫ)д(ѫ)чнѫіихѫ жилахѫ, іакож(є) г(лаго)летѫ Їппократ(ѫ) ѕ главизмѣ wт(ѫ) чѧме: И да знаш(ѫ) ерѣ флегма слана, никѫд(ѫ) се не сѫтворит(ѫ) wт(ѫ) иного тѫчїю wт(ѫ) водѣнѣ флегмѣ кѫд(ѫ) се смѣша сѫ острѣм' ѥдѡмѫ, ѥс(тѫ) ѥдѫ кои чинит(ѫ) гнити флегмѧ водѣнѧ. || и wвои что смо рекли за каѫжѡн(ѫ). Сего ѓад(и) и г(лаго)лет(ѫ)
[113б] се каѫжѡн(ѫ), понеж(є) творит(ѫ) се wт(ѫ) гнилога ѥда. и wт(ѫ) гнылѣ флегмѣ, и имат(ѫ) врѫлѣ рѡковѣ, неж(є)ли трѣтиница:— И старим(ѫ) чл(о)в(ѣ)кѡм(ѫ) малаџи се прилѫча каѫжѡн(ѫ). и ѥгда им(ѫ) се прилѫчитѫ имат(ѫ) погинѫти wт(ѫ) нѥе. Понеж(є) каѫжѡн(ѫ) сѫтваѓет(ѫ) се wт(ѫ) врѫла ѥда wстра и гнила, и wт(ѫ) гнилѣ флегмѣ водѣнѣ. и wнїи имаютѫ тѫнко ѥс(тѫ)ство, и того ѓад(и) скончают(ѫ) се. и кто wздравѣ wт(ѫ) нїихѫ да знаш(ѫ) ерѣ иматѫ іако ѥс(тѫ)ство:— И младїимѫ ич(о)в(ѣ)кѡм(ѫ) и дѣцам(ѫ), многаџи прилѫчает(ѫ) се каѫжѡн(ѫ) и вѫ дѣт'цахѫ нѣс(тѫ) толикои врѫлѫ єлико вѫ юнотахѫ великыѥ мокроти ѓад(и). и многажди прилѫчает(ѫ) се вѫ нїихѫ сѣнѫ велик(ѫ) и глѫбѡк(ѫ) мокрихѫ димѡв(ѫ) ѓад(и) кои погю вѫ главѫ:— Іппократ(ѫ) г(лаго)летѫ, аџе се прилѫчитѫ вѫ каѫжѡн(ѫ) сѫтресенїе. и потомѫ мѫ доидетѫ сметенїе памети, минѫти мѫ хоџетѫ сѫтресени понеж(є) сѫгрѣвает(ѫ) се ѳмѫ мозѫкѫ и жилѣ, не хоџет(ѫ) се сѫтресати. понеж(є) wнїи шимѡвѣ врѫки wт(ѫ) коех(ѫ) се сѫтваѓаетѫ каѫжѡн(ѫ) прѫжают(ѫ) се по жилах(ѫ) и сѫгрѣютѫ ихѫ, и того ѓад(и) не сѫтресают(ѫ) се. и сѫи каѫжон(ѫ) и ако є врѫлѫ многаџи се наґѥ да минетѫ скорѡ: И аџе се

---

* У овој групи обољења помешани су описи симптома тако да је тешко одредити о коме се обољењу ради. Овде су помешани симптоми: септикемичне куге, салмонело-лозе, пегавог тифуса, рецуренса итд.

прилѣчи вѫ нїихѫ нѣкыи бѣлѣгѫ шт(ѫ) швѣх(ѫ) иже ти хощемо рещи: Іппократѫ г(лаго)лиет(ѫ), аще се прилѣчи вѫ каѧжѡн(ѫ) блюванїе, или теч(е)нїе здола. или шпокоенїе, или теченїе крѫвы из(ѫ) наса.—

ЗДЕ ПОЧИѪТ(Ъ) НІЄГОВИ БѢЛѢЗІИ:

Наипрѫвѡ острина вѫ ѥзыкѣ и врѣкина. и жлѫтина по ѥзыкѣ и по шбразѣ. и прѣмѣнѣнїе ѥзыка на чрѫностѫ. и дрѫжанїе шпокоенїю вѣгда бы потрѣбовалѡ да мѣ догиетѫ и врѫла жежда:— И Їппократѫ|| сице [114a]
г(лаго)лиетѫ. аще се прилѣчи кашлѫ лѫгѫкѫ, минѣти мѣ хощетѫ шнаи жежда, аще не бѣдет(ѫ) великѫ кашлѫ кои догиетѫ из(ѫ) плюще:+ И шнаи врѣкина что е вѫ каѧжѡн(ѫ) нѣ толикои врѣкиа снадвора велико ѥс(тѫ) врѣща вѫнѣтрѫ и сѫкрѣшенїе ѥѳ нѣ толико врѫло ѥс(тѫ), ꙗкож(е) вѫ дрѣгыихѫ(ѫ) шгныцахѫ(ѫ). и швѣки бѣлѣгїе кое ти смо казали чине се вѫ каѧжѡн(ѫ) иже сѫтварает(ѫ) се шт(ѫ) флешыѣ. И шн(ѫ) каѧжѡн(ѫ) вже сѫтварает(ѫ) се шт(ѫ) колѣре вел'ми врѫлѣ бѣлѣгиѥ иматѫ, нежели шнѫ иже сѫтварает(ѫ) се шт(ѫ) флешмѣ:+ И сїи сѣтѫ велико бдѣнїе без(ѫ) спанїа, и непокоенїе на вднѡм(ѫ) мѣстѣ. и пламен(ѫ) великѫ. и сметенїе памети. и теч(е)нїе крѫви из(ѫ) носа. и болѣнїе главѣ. и бїенїе вѫ слѣпѣхѫ очїю. и глѫбокостѫ вѫ шчїю. и теченїе здола сѫ ѥдѡмѫ. и развалиенїе шрѣжи. И вѣгда прилѣчает се сїа болѣстѫ малим(ѫ) дѣцам(ѫ) мрѣзетѫ на сисѣ и немогѫтѫ ю сисати. и аще ю сисаю дрѫже шнои млѣко вѫ стомахѣ нѣколико, и паки га блюю ѣчтекшена, и ѣшцтѣна. и непробавленнаа: — Ѥиданїе: — Ѥстѫ виданїе за каѧжѡнѫ. И вѣгда вид(и)шѫ да потрѣбѣе виданїе дрѫжанїе ѥѳ болѣ ѳ: — И виданїе сїе болѣсти трѣбѣе да бѣдетѫ близѫ конѫ пробавленїа. ере, не тѫкмѡ трѣбѣе изѫвадити шнои что е пробавленно, нѫ и шнои что е непробавленно: + И вѫсеи болести аще не видиш(ѫ) да иматѫ много крѫви, немои мѣ пѫстити крѣвѫ. занѥ мо жетѫ бѫіти да им(ѫ) догиетѫ велика врѣкина шт(ѫ) оногаи пѫщенїа.|| И може бѫіти да им(ѫ) потрѣбѣе шт(ѫ) нѥнїе ꙗстїа [114б]
и питїа и тврѫгѫі законѫ неже сѣ имали, и вещѥ прохлажденїѳ: + И аще се боишѫ да имѫ хотетѫ пасти шрежи шт(ѫ) ꙗденїа штѫ нѥнїа рад(и) ꙗстїа и питїа потрѣбно ѥс(тѫ) да ихѫ шкрѣпишѫ ꙗстїемѫ и питїемѫ И многаши им(ѫ) догѥ шт(ѫ) овѣки болѣсти изгѫбленїе памети шт(ѫ) множества димшвѫ злѣхѫ и шстрѣхѫ того ради потрѣбѣе да се шчистѥ како да би имали шстрѣ шгнѫщи : — И аще вид(и)шѫ да нема толикои ꙗко ѥс(тѫ)ство, како да би моглѫ трѫпѣти ꙗко виданїе, а тѫі иѫ(ѫ) видаи како ти смо сѫ вѫше писали : — И вѫ ниѫ(ѫ) виданїи добро им(ѫ) се види да им(ѫ) дашѫ водѣ шт(ѫ) тамарѫхин'ди. и аще видишѫ да е великаа врѣкина постави кѫ нѥи малѡ кам'фора. и такожде ѳ добрѡ гюлап(ѫ) ацетожѣмѫ. или водѣ вѫ кошн бѫдетѫ варенѫ тлѫщѫ. или сѣме шт(ѫ) ин'дивїе, или индївиа. И ѥгда ѥс(тѫ) врѣкина ꙗка и не можешѫ накинн ѳдно шт(ѫ) онѣхѫ билїа даи мѣ стѣденѣ водѣ често и до ситости. За нѥ може бѫіти да мѣ кѥ шт(ѫ) нѥѳ доки сметенїе памети и хощетѫ заборавити питїе вждѣ. и трѣбѣѳ ѥгда пиютѫ водѣ да ю посрѫкѣютѫ како юхѣ. и да имѫ идетѫ шт(ѫ) нѥѳ стѣдѫ вѫ главѣ. и сїе трѣбѣетѫ шнѣм(ѫ) коим се ѥс(тѫ) всѣшил(ѫ) ѳзыкѫ шт(ѫ) жежде. И шт(ѫ) нїихѫ виданїа и шт(ѫ) нїихѫ бѣлѣгѫ залишно рекохѡм(ѫ) ти вѫ инїихѫ главизнахѫ, нѫ те|| ище хощемо болше вѣщи ѣчити. И како ти г(лаго)лахѡм(ѫ) да [115a]

имѫ є добрѡ полѫг'шенїе болѣсти ѳгда им(ѫ) тече крѫвь из носа. зане
залишно теченїе крѫви из носа wслаби главѹ и wчїи, и памет(ѫ) и нс(тѫ)-
ство:+ И трѣбѹе да имѫ чѹваш вѫздиханїе, зане аще им(ѫ) много истече
крѫви из(ѫ) носа, изгѹбити кє половиноу вѫздиханїа, и дойти имѫ хощетѫ
ш'пажмш вѫ прьси : + И аще вид(и)шь да имѫ идетѫ много крѫви из но-
са, свежи имѫ главѹ крѫпшм(ѫ) сквасившїю вѫ wцтѹ и рѹжнѣмѫ маслѹ или
ѹ род(о)стѹ, и ѹ кам'форѹ, и вѫ бѣлѣхѫ шандалѣхѫ. И сїихѫ вещи не
имашь, а тѫі сквась вѫ оцтѹ и вѫ вждѣ вѫ кожи вѹдетѫ варена рѹжица сѹха
или сирова : — И аще вид(и)шь да се ѹмножи на ним(ѫ) бдѣнїе видан
га. и нєговѹ нѣс(тѫ) зло виданїю, аще мѹ даш(ѫ) гюлапѫ wт(ѫ) папа-
вериш чрѫни и потомѫ мѹ дан тросищїи, кои сѹ добрїи за нїихѫ бо-
лестѫ нѫ наиволиеми се виде тросищи wт(ѫ) камфора. и вѫ тѫи час(ѫ)
коим(ѫ) дашь тросищїи wт(ѫ) камфора, да имѫ гюлап(ѫ) ацетожѹм(ѫ) с
мѣкшм(ѫ) wт(ѫ) сѣмена длѫгѫихѫ(ѫ) краставицѫ. и с м(л)ѣкшм(ѫ)
wт(ѫ) сѣмена индивїе и с м(л)ѣкшм(ѫ) w(тѫ) сѣмена wт(ѫ) тлѫща.
wт(ѫ) всакогш .в. аѯаж(ѫ). и гюлап(ѫ) ацетожѹм(ѫ) да вѹдетѫ .к. аѯаж(ѫ),
или .л. И аще вид(и)шь да имѫ нє теч(є)нїе здола, да им(ѫ) тросищїи
кои сѹ чинѥни wт(ѫ) шподїш, .и. ѹнча. или тросищїи кои се чине wт(ѫ)
сока рѹжична и wт(ѫ) шподїш. или просищїи бони, вже ти нс(тѫ) драго
[1155] wт(ѫ) овѣх(ѫ) можешь мѹ дати по .а. ѹнчѹ в'сакѫіи д(ѫ)нь с(ѫ) мало
гюлапа ацетожѹм(ѫ). Нѫ аще хощеши добрѣ тросищѣ чинити, wва-
ко иχ(ѫ) трѣбѹе чинити. Ѥѫзми шподїш и трен'дафїлѫ, и сѣме wт(ѫ)
плѫща, и сѣме wт(ѫ) индївїє, wт(ѫ) в'сакого по .г. азаж(а). и сѣме wт(ѫ)
тиквѣ, и сѣме wт(ѫ) длѫгыихѫ краставицѫ, wт(ѫ) всакого по .в. азаж(ѫ).
и шандали .а. аѯаж(а) и пол(ѫ). и сwк(ѫ) wт(ѫ) легѹрицїе. и анежь. wт(ѫ)
в'сакого по .а. аѯажь. и камфора .а. аѯаж(ѫ) и пол(ѫ). и смѣшаи в'се
заѥдно и чини пилѹлѣ с малш сока wт(ѫ) тлѫща. и в'сегда мѹ даваи
wт(ѫ) wнѣχ(ѫ) пилѹлѫ ѥлико .а. аѯаж(ѫ) : — И сїє нс(тѫ) такожде до-
брш. Ѥѫзми рѹжицѣ .д. азаж(а). и сѣме wт(ѫ) краставицѫ краткыихѫ(ѫ)
и длѫгыихѫ(ѫ). и сѣме wт(ѫ) диниє. и сѣме wт(ѫ) тлѫща, wт(ѫ) вѫсакого
.в. азажа. и шафран(ѫ) аѯаж(ѫ) и камфора .а. аѯажь. и комида, и амилш,
и драган'ти. и сwк(ѫ) wт(ѫ) легѹрицїе, wт(ѫ) в'сакого .а. аѯаж(ѫ) и полѫ.
и смѣшаи в'се заѥднш и чин(и) пилилѣ. и даваи мѹ в'сегда по .в. аѯажа
с малш винца слава и топла : + И ѳгда вид(и)шь да волестѫ на маніе
почнет(ѫ) доходити, нѣс(тѫ) злш аще га банѣшь, вѫ млачнѣ вждѣ : —
И да знаш(ѫ) ерѣ шнаи шгнѫіца ѣаж(є) сѫтваряет(ѫ) се wт(ѫ) флешмѣ
сланѣ вещє любит(ѫ) баню неж(є) ли ни ѥдна : +

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЕ ѢЖЕ СѢТВАРАЕТ(Ъ) СЕ СѢТ(Ъ) КРЪВИ :

Галїено се ѹтвръди вѫ сїемь г(лаго)ланїю, и сице г(лаго)лет(ѫ). мно-
зїи врачевѣ г(лаго)летѫ да нс(тѫ) шгнѫіца. ѣаже сѫтваряет(ѫ) се wт(ѫ)
крѫви, азь же не г(лаго)лю. Зане ѳгда крѫвь гниветѫ ѥдь се wт(ѫ) нєѳ
сѫтваряетѫ, и не г(лаго)лет(ѫ) се крѫвь. да ѥгда нс(тѫ) сице право смо
г(лаго)лали. зане шнаи шгнѫіца не г(лаго)лѣт се крѫвна, нѫ ко-
лерика. и wт(ѫ) нѳѳ сѫтваряет(ѫ) се шгнѫіца третиница, ѣаж(є) г(ла-
го)лѣт се каѹжшнь. тѫд(ѫ) нѣс(тѫ) такои ѣакоже г(лаго)лѣт іппо-
кратѫ, нѫ нс(тѫ) различїе междѹ нашеми рѣчми : — И сего рад(и) сѹтѫ
различенїа междѹ намїи, зане ѳгда крѫв(ѫ) гнивѣ ѥдь се сѫтваряетѫ.

и шнои се вещє крвв(ѫ) не г(лаго)лет(ѫ) : —|| И кто хощетъ разѣмѣти [116a]
различїє междѣ крввїю и междѣ ѣдшм(ѫ), двѣ работѣ трѣбѣе да зна.
єдно ѥс(тъ) да зна єрѣ кѫд(ѫ) гнїе крввъ минѣвши малш врѣмѣ ѣдъ
ѥс(тъ) : — Дрѣго ѥс(тъ) зане г(лаго)лет(ѫ) се шнаи крввъ кѫд(ѫ)
гни є дрѣвш. понеж(є) єгда сѫгрѣет(ѫ) се и иждеже, сѫтворит(ѫ) се како
пепелъ. и такожде трѣбѣе да се дшмѫішлѭмш въ шѣки раздѣленїи что
смо рекли. нъ сїа раздѣленїє сице трѣбѣе разѣмѣти: Прво раздѣ-
леніе что смо рекли да се сѫтвори шт(ѫ) гнилѣ крви, по два закона
се раздѣли. Єдно ѥс(тъ) кѫд(ѫ) гнивє крввъ, шнои что є въ нїи рѣса
жлѫч(ѫ) сѫтварает(ѫ) се зла. Дрѣго ѥс(тъ), зане шт(ѫ) онѣи гѣстѣ
крви сѫтварает(ѫ) се жлѫч(ѫ) чрѫна : — И да знаш(ѫ) врѣ шт(ѫ) онѣи
всє крвві не раздѣленѣ, не сѫтварает(ѫ) се рѣса жлѫчъ, зане шнои
что се сѫтворитъ шт(ѫ) нѥє, не сѫтварает(ѫ) се прѣжде гнилости, нъ
потшм(ѫ). и сама вшда нѥгова хощет(ѫ) казати нїх(ѫ) бѣлѣгъ : + Тре-
тїє ѥс(тъ), зане єгда ѥс(тъ) рѣса жлѫчъ сѫтворена, не знамо ѥс(тъ) ли
въ нїи гнилостъ или нѣ, зане находет(ѫ) се многѣ вещи кои гнївѣ.
и нїихъ гнилости ради раздѣлит(ѫ) се нихъ тѫнкота на се, и нїих(ѫ)
гѣстина сїа се. и не бѣдетъ гнилостъ въ шнои тѫнкотѣ, ни въ шнои
гѣстинѥ. Зане въ шнои тѫнкотѣ не трѣбѣе да бѣдет(ѫ) гнилостъ єгда
се ѥс(тъ) раздѣлила, ни въ шнои гѣстотѣ : + Истина гнилости рад(и)
се сѣ раздѣлилы, зане єгда сѣ били заѥдно тогда се сѣ звали гнили.
нъ єгда се сѣ раздѣлили не г(лаго)лют се гнили. И аще би се сѫтво-
рили шт(ѫ) онѣх(ѫ) рѡдѡв(ѫ) что смѡ рекли дрѣгѣ гнилости, глаго-
лала се бѫі шнаи шгнїіца шт(ѫ) чрѫнѣ жлѫчи : — И да знашъ зане
аще ти смо рекли да не могѣт(ѫ) гнити на се, истина ти смо рекли самѣ.
стоѥки да не могѣт(ѫ) гнити. нъ не стое самїи лихо ходе по жилахъ(ѫ) и
по ѣдовѣхъ, и не тѫкмш онїи гнивѣт(ѫ), тѫчїю чинетъ гнити и шнаи
мѣста по коѥхъ ходетъ : —|| И шнѣи димшвѣ кои се съ ними мѣшаю, [116б]
чрѫна ли жлѫчъ бѣдетъ или рѣса и да знашъ врѣ гнилостъ, не тѫкмо є
сама въ себѣ гнилостъ, тъкмо є ѣзрѡк(ѫ) дрѣгїим(ѫ) гнилостѣмъ: И
да знашъ врѣ гнилостъ не има врѣме ни рѡкъ, тѫчїю све на хѣгѥ дохѡди.
И шнаи крввъ кота гнивє, ѩкож(є) изгѣбит(ѫ) име и не г(лаго)лет се
крввъ, такожде изгѣбитъ и ѩкостъ врѣ шна не бѣде тѫчїю бивает чрѫна
жлѫчъ или рѣса жлѫчъ. нъ и аще ти смо рекли врѣ Їппократовѣ рѣчи
нѣсѣ сличнѣ с моеми, нъ да исплѫнет(ѫ) се нїппократовѣ рѣчїи,
казати хощемо наше мысли и то мыслимо шт(ѫ) нѥгова г(лаго)ланїа.
Їппократъ г(лаго)летъ да є шваи шгныца сѫтворена шт(ѫ) крви. и
єже г(лаго)летъ право г(лаго)летъ зане аще крввъ не бы была, шнаи
шгныца не би се сѫтворила шт(ѫ) крви нъ се крви ради сѫтварает(ѫ)
онаи гнимостъ, шт(ѫ) кое се сѫтворила сїа штница. и аще є по шваи
закон(ѫ) г(лаго)лалъ Їппократъ право е г(лаго)лалъ. и шнои что ѥсмъ
азъ г(лаго)лалъ право сѫмъ г(лаго)лалъ. зане шномѣи что є минѣлш
не трѣбѣе име поставити, нъ шт(ѫ) оногаи что ѥс(тъ) трѣбѣе г(лаго)лати.
И да знаш(ѫ) зане гнилостъ ѥс(тъ) ѩкож(є) нѣкое штровленїє иж(є)
чинитъ гнити крввъ. и аще шнаи гнистъ почне ѣ флешмѣ не ѣдитъ много
крввы. нъ аще почивъ крви, ѣдитъ флешмѣ, и рѣсши жлѫчи и црѫноі
жлѫчи. Єда да бѣдетъ истина иж(є) г(лаго)летъ|| Їппократ(ѫ) зане г(лаго)- [117a]
летъ, шт(ѫ) крви гниле сѫтвори се шгница. и азъ г(лаго)лю да шт(ѫ) крви
ѥс(тъ) шгница гнинѣ. И шгница, и шгнинница шт(ѫ) врѣнїа димшвъ. и сїе
дѣ шгницѣ г(лаго)лют се ѵпокрашинока затворена. И сїа шгныца ѩж(є)

сѫтваѧет се се шт(ѫ) вр҃кнїа димовѫ сѫтваѧет(ѫ) се шт(ѫ) димшв
кои затваряютѫ дв҃шныкıе, и проходѣ тѣлѣснѣ ср(ѫ)д(ѫ)чнѣ, и
не дадѧтѫ поки вр҃кинѣ надворѫ + И многажди сѫтвара ют(ѫ) се нѣкıее
злоби ради вѫнѫтрѫ ѕ тѣлѧ еже врѫлıе нежели шгныца ефимера. и
сїа болестѫ иматѫ великıе димшвѣ и дебѣлѣ вѫ себѣ. и сїа болѣстѫ
г(лаго)лет(ѫ) се профѕнтїташ(ѫ) шомнифортишѫ, сїирѣч(ѫ), глѫбина
сѫ снш҃м(ѫ) ѣка: — И сїа шгница ıес(тѫ) шт(ѫ) онѣх(ѫ) кое се бро҃в
междѧ гнилѣми шгницами и междѧ ефимерш҃м(ѫ). и того рад(и) не сва҃с-
ма ефимера, ни сва҃сма гнила. вр҃к вѫ нıеи ıес(тѫ) димѫ велми зґрѣктıан(ѫ).
Того рад(и) не можемш҃ рещи да нѣ ефимера: и того ради можемш҃
рещи, да нѣ гнила вр҃к не има гнилостѫ вѫ себѣ: — И кожде ıес(тѫ)
шгница шстра, коѣ нѣ, ни шгница ефимера, ни шгница гнила, ни шгни-
ца ѳтика. и шваи иста шгныца остра многаци се пр҃кмѣнıов вѫ шгни-
цѧ гнилѧ, или вѫ шгницѧ ѳтикѧ: — И многаци догıет(ѫ) толикои мала,
како не ѕхвати лаѫо ıедншм(ѫ), и пакы мине: + И видѣлш се
Галїенѧ да шгница шт(ѫ) кр҃ви нѣстѫ вѫ тѫи чин(ѫ) вѫ коем(ѫ) сѧ дрѧге
шгныце, того род(и) заıе егда ıес(тѫ) гнилостѫ вѫ кр҃ви по в'сѣм(ѫ)
сѧ тѣлѧ гнили димшвѣ. и шт(ѫ) ıе ѣлѣгѫ не трѣвѕе нам(ѫ) лѫго
г(лаго)ланїе заıе вѫ ѣлѣзѣх(ѫ) ѫоцеши наки в'се, по коıх(ѫ) ѣлѣзѣхѫ
[117б] догıе врач(ѫ) вѫ разѕм(ѫ):‖ — И ѕзр҃ш҃к(ѫ) швои шгници испл҃ıенїе
стомаха и тр҃пкостѫ. и такожде прилѧчает(ѫ) се шт(ѫ) велика работанїа,
шнѣм(ѫ) кои нѣсѧ вили вичнїи работѣ. или се прилѧчи шнѣмѫ ко
се потр҃ѣбшвалш шчистити испл҃ıенїа рад(и), и нѣсѧт(ѫ) се шчистили.
или шнѣмѫ кои се сѧ прихватили за великѧ работѧ вѫ лѫго вр҃кме.
И такожде се чин(и) сїа шгныца вшдѣнѣ кр҃ви рад(и), ѣж(є) сѫтваряет(ѫ)
се шт(ѫ) множ҃ства сирш҃ва швощїа. И да знаш(ѫ) ер҃к множ҃ство сирова
швощїа, или инѣ вещи сирш҃вѣ сѫтворет(ѫ) множ҃ствш великыıх(ѫ)
димов(ѫ) и сирш҃вѣхѫ вѫ тѣлѧ. и шт(ѫ) онѣхѫ димшв(ѫ) гниветѫ кр҃вѫ.
и швїи исти димшвѣ наивеще се творетѫ шт(ѫ) лѫгыıхѫ краставицѫх
и шт(ѫ) кратkых(ѫ). и шт(ѫ) сирш҃вѣх(ѫ) кр҃вшкѫ, и шт(ѫ) дрѧгыıх(ѫ)
вещи кое сѧ ним(ѫ) под(о)бнѣ: — И сїа шгныца вѫсакыи д(ѫ)нѫ ѕхвата,
и не пѕца никѫд(ѫ) догде не догıе рш҃к(ѫ) шпокıенїю, или смртѫ: — И
вѫсѣи шгныцїи .г. рш҃д(о)вѣ сѫтѫ. ѳдна г(лаго)лет се ѳпагмаци. и
сїа ıес(тѫ) болша неж(є)ли ни ѳдна шт(ѫ) нїıх(ѫ). заıе почнетѫ сѫ вели-
кш҃м(ѫ) вр҃лостїю, и пакы мине. поıеж(є) шнаи болестѫ ıеж(є) ıес(тѫ) вѫ
ıе скорш҃ се растопи. И дрѧга г(лаго)лет се омотенѕшѫ, и кажет(ѫ)
се за .ѳ. д(ѫ)нїи, или за .з. д(ѫ)нїи. и шваи нѣс(тѫ) ѣкож(є) шнаи кою
ти смш҃ рекли. заıе шнаи, аще и крѣпко ѕхвата али малш҃ дрѫжи + И
шваи малш҃ ѕхвата и не дрѫжи више рш҃ка. и мнѫша ıес(тѫ) неж(є)ли
шнаи выше писаннаа: — Нѫ да ти правш҃ кажемш҃, аще и малш҃ ѕхвата
досадна ıес(тѫ). Поıеж(є) дрѧге шгнице ıесѧ коим(ѫ) чекашѫ рш҃к(ѫ)
опокıенїю .г. д(ѫ)нѫ. или .ѳ. или .з. наивище. И в'сеи шгныци тр҃ѣвѕе
да чекашѫ до .з. д(ѫ)нїи. или до веще. тога рад(и) ıе досадна. вр҃к кѫд(ѫ)
се чл(о)в(ѣ)кѫ третїи д(ѫ)нѫ шпоти ѳлико се веще скорш҃ опоти толикои
мѧ ѳ по лѫгше скоро болести. и егда га ѕхвата потѫ вѫ .ѳ. д(ѫ)нѫ, ѳще
[118а] мѧ бѣде потеж(є) заıеѳ длѫжїи рш҃кѫ. и аще га ѕхвата‖ до .з. магод не.
ѳще длѫжи бѣдет(ѫ) и ѕсилнѣи. заıе ѳлико веще стои затворена вѫ тѣлѧ,
толикои веща вр҃кина доходи. и толикои ıе веща мѧка шномѕи кои
трѫпи: — И такожде се пр҃кмѣнюетѫ сїа шгныца вѫ каѕжшнѫ и шт(ѫ)
ıее се можетѫ сѫтворити шгныца ıеже г(лаго)лет се лѣтаргїа: — И

сїа wгныца догнетъ с великым(ъ) стъдwм(ъ). И многаџи се прѣмѣнюетъ въ козїаче, или въ богине. и многаџи се прѣмѣни въ глъбинѫ сънw(ъ), и въ wтеч(е)нїе тръбѫха. и хощеши ѫдарити врѫх(ъ) нега, и звънѣти хоще також(е) тѵ̈мпан(ъ). и wт(ъ) wногаи wтеч(е)нїа трѫбѫшнаго догнетъ теч(е)нїе тнъко и редко, нъ длъго трѫпи. и wт(ъ) тогаи мѫ доидѫт(ъ) бѣлѣзи къд(ъ) зелѣни и къд(ъ) мѣшани с мрътвwм(ъ) кръвїю чрънwм(ъ). и егда таковѣи бѣлѣгие вид(и)шъ немои га сѫдити за мрътва, ни се наѫздаи много негова здравїю: +

ВИДАНІЄ СѲТ(Ъ) СѲГНИЦЄ КРЪКѢНѢ:

[119a]

Сѫмнїа ѕ виданїю wгнице wт(ъ) кръви ес(тъ) wчищенїе толикои догде мѫ догнет(ъ) шинкопа. и аџе мѫ бѫдетъ тън'ка кръвъ wдебелї ю тастїемъ и питїемъ. и аџе бѫдетъ врѫкиа и плъна неда. wхладї ю и wчистї ю. и аџе бѫдетъ дебела wт(ъ) нї ю и wчистї ю билїами. И аџе бѫдет(ъ) wнаи немощнїи талъ wнѣи вещи еже сътваряютъ дебелѫ кръвъ и сирwвѫ, ни една вещъ нѣс(тъ) болиа како пѫщенїе кръви wт(ъ) рѫкие съ wнѣи странѣ с кое се векма чѫе теж'къ. и немои чекати ни wпонѣнїе ни провавленїе тъчїю пѫсти кръв(ъ) на wнаи час(ъ). аџе вид(и)шъ да е така wгница. и толикои мѫ пѫсти догде вид(и)шъ да мѫ догне шинкопа, ерѣ шинкопа прохлади ес(тъ)ство. и аџе бѫдетъ тако или бѫдет(ъ) ималw великъ врѫкинѫ: —И да знаш(ъ) къд(ъ) мѫ пѫстишъ кръвъ и потwм(ъ) мѫ дашъ пити стѫденѫ вwдѫ, такои га можеш(ъ) прохладити, како да би мѫ далъ билїе кое хлади: — И добро ес(тъ) да се домѣшлиашъ каквъ ес(тъ) wнаи чл(о)в(ѣ)къ. такъ. такъ лїе, слаб(ъ) лї е. стар(ъ) лї е, млад(ъ) лї е флегматик(ъ) лї е. кръвѣн(ъ) лї е. и съпротив(ъ) також(е) вид(и)шъ такои видаи. ерѣ веще потрѣбѫе да ѫзмешъ кръви wт(ъ) кръвена, неж(е)ли wт(ъ) флематїка, и веще wт(ъ) млад(а), неж(е)ли wт(ъ) стара, такожде wт(ъ) така и wт(ъ) слаба: — И егда видишъ да е такъ пѫсти мѫ кръвъ. и минѫвши два д(ъ)нїи, или .г. даи мѫ почищенїе, съпротивъ. како вид(и)шъ негowѫ исплънѣнїе. и аџе вид(и)шъ да е кръви много и бѫдет(ъ) слаб(ъ), пѫсти мѫ кръвъ и немои га wчистити. и аџе вид(и)шъ да е слабъ wчисти га полагахнw, и немои мѫ пѫспипи кръвъ: — И трѣбѫе въсакїи час(ъ) [119б]
да га помагаш(ъ) да се wпоти. Ѳда дас(тъ) б(ог)ъ да исцѣлѣтъ съ wнѣм(ъ) wпокоенїемъ, и бѫде мѫ wнои wпокоенїе како да би мѫ wтънил(ъ) тастїе и питїе и пѫстилъ кръвъ и wчистилъ. И аџе таковъі чл(о)в(ѣ)ци бѫд(ѫ)тъ жедни, добро ес(тъ) да им(ъ) свариш(ъ) малw тамар'хїн'ди въ вwдѣ, поставивши къ немѫ малw ширакоцъ. и да мѫ дашъ пити егда вид(и)шъ да почнетъ пробавлати. Ѣзми мирталаниш и кашїа фицѫла, и фѫмѫрѫ тъкмw, и свари въ вwдѣ и даваи мѫ пити ѳгда вид(и)шъ да е пробавлалъ.ерѣ мѫ хощет(ъ) wчистити чрѣва, и ѫбистрити кръвъ: — И аџе вид(и)шъ да инако не може бъіти, нъ потрѣбѫе да мѫ пѫстиш(ъ) кръвъ, пѫсти мѫ кръвъ изъ рѫке како тї е съвише писанw. и аџе нѣс(тъ) ес(тъ)ствw тако да мѫ пѫстиш(ъ) кръв(ъ) из рѫке, а ти мѫ пѫсти кръв(ъ) на челнwм(ъ) роглю. и аџе вид(и)шъ да неикие ити кръвъ, постави мѫ вентоже на wнои исто мѣстw. зане сїе добро ес(тъ) въ каѫжwн(ъ) мѣсто почищенїа, и мѣсто пѫщенїа кръви. И такожде трѣбѫе̄ да мѫ даешъ wнѣи вещи тасти еже wтворе и хладе. и аџе се прилѫчи wт(ъ) пѫщенїа кръви шинкопа, постави мѫ въ wнаи тастїа

что мѕ даешѫ сѡкѫ wт(ѫ) ꙗгѕридѣ: И аще се прилѧчи трѫгнѕтїе крѫви из носа само wт(ѫ) себѣ, и wт(ѫ) тогаи мѕ догіе шинкопа, тѣкѣѕе да мѕ чиниш҃ билїе, и да мѕ даш(ѫ) шнѣи вещи кое wдебелѣ крѫкѫ и сѫтворет(ѫ) ю гѕстѕ. и wт(ѫ) доврех(ѫ) вещи wвои ми се види добрѡ. вѫзми гюниѣѣ .р. зрѫна. и водѣ .в. литрѫ. и вари вѫ водѣ догде
[120a] ѕварѣ два дѣла. и потѡм(ѫ) процѣди. и постави кѫ шнои водѣ || толикожде захара. и аще веще поставиш(ѫ) болше ес(тѫ) и чини да покри нѣколико. и потом(ѫ) мѕ даи пити в᾽сако ютро по нѣколико: — И аще вид(и)ш҃ да е плнѫ(ѫ) вѫнѕтра, и иматѫ многѡ димѡвѫ, чѕваи се немои мѕ дати рѡб(ѫ) wт(ѫ) гюниѣѣ. ни лещѕ варенѕ вѫ wцтѕ. И аще вид(и)ш҃ да има великѕ връкинѕ, и хощеши га прохладити, даи мѕ пити водѕ прохлагіенѕ, вѫ кѡши бѕдетѫ варена леща. или водѕ вѫ кѡши бѕд(е)тѫ варене локїчкіе прохладив᾽шїю. И аще не бѕдет(ѫ) ни ѣдно wт(ѫ) нїиѫ(ѫ), а тѫі мѕ даи стѕденѕ водѕ. ерѣ може бѫіти да га хощеш҃ онаи вѡда исцѣлити. И прилѧчает(ѫ) се да се прѣмѣни сїа wгнѫщ҃а вѫ wгнѫщѕ флематикѕ. и тѫі ѣгда такои вид(и)ш҃ даи мѕ тросищїи wт(ѫ) рѕжице: + И сїе виданїе чинили сѕ прѫвїи, и wвїи сѫдашнїи почели сѕ нимїи видати. нѫ сїи сѫдашнїи га даютѫ сѫ ячменнѡм(ѫ) вод(о)мѫ и да знаш҃ ерѣ вел᾽ми имѫ добрѣ пристои, и аще ослабѫі ес(тѫ)ство: — И ѕ наиволи час(ѫ) ес(тѫ) да ти сїе билїе, ѳгда мѕ догіетѫ наивеща врѫкина, и наивеще врѣкнїе крѫвїи, и наивеща ѕсилостѫ. и наивеща врѫлостѫ ср(ѫ)д(ѫ)чнѫіим(ѫ) жилам(ѫ): И wнаи час(ѫ) не тѣкѣѕе пѕстити крѫв(ѫ), ни wчистити. занѣ хощетѫ изгорѣти остатѫкѫ и гнити. нѫ ѣгда минетѫ wнаи час(ѫ) врѫки и ѕсилостнїи, и бѕдеши далѫ что ти смѡ сѫвѫіше писали, чекаи нѣкѫіи час(ѫ) и дрѕгы. и аще вид(и)ш҃ да мѕ мнѫка врѫкина, мѡжеш(ѫ) га wчистити, или пѕстити крѫвѫ: — И wчисти га сѫ шнѣмїи вещ᾽мїи кое wтворѣ и шпразднѣ ѣдѫ сѫпропивѫ нѣгова ес(тѫ)ства. и сѫ
[120б] шнѣмїи вещмїи кое чинетѫ пробавлѧти крѫв(ѫ).|| сировѕ, занѣ она ес(тѫ) ѕзрѡк(ѫ) гнилости. И сїи сѕт(ѫ) тросищ҃їи добрїи такожде: вѫзми шподїѡ .г. аѯаже. и сѣмена wт(ѫ) тлѫща .е. аѯаж(а): и сѣме wт(ѫ) длѫгѫіиѫ(ѫ) краставицѫ .д. аѯаж(а). и сѣме wт(ѫ) тиквѣ .ѕ. аѯаж(а). и гѕми арабиш҃. и драганто, и милѡ wт(ѫ) всакого .г. аѯаже. и сѡка wт(ѫ) легѕриц҃їе .ѕ. аѯаж(а). и чин(и) wт(ѫ) нїиѫ(ѫ) тросищ҃їи, и даваи мѕ в᾽сако ютрѡ по ѣднѡм(ѫ) коматикю сѫ ячменнѡм(ѫ) водѡм(ѫ). И аще вид(и)ши да е вел᾽ми слабѫ, и да мѕ е ютра слаба, и да не може пробавлѧти. вѫзми рѕжице .г. аѯаж(а). и сѣме wт(ѫ) длѫгѫіиѫ(ѫ) краставицѫ и wт(ѫ) кратѫкыиѫ. и сѡка wт(ѫ) бер᾽беризѫ .в. аѯажа. и сѣме wт(ѫ) динѥ и wт(ѫ) тлѫща. и шподїѡ, wт(ѫ) в᾽сакого по .а. аѯаж(ѫ). и гѕми, и драган᾽ти, и амилѡ, wт(ѫ) в᾽сакого по, пол(ѫ) аѯажа. и рен [. . .] и кроси. и камфѡрѫ, wт(ѫ) в᾽сакого четвѫтїи дѣлѫ аѯаж(а). и чин(и) тросиш᾽ц҃їи, и даваи мѕ како ти смѡ сѫвѫіше писали. И нѣговѡ ꙗстїе, гюниберо нѣ с вод(о)мѫ. или лѣщ҃а варена сѫ wцтѡмѫ. или шпиц҃їи кисѣли. или сѕмакѫ: — И аще вид(и)ши да га си много затворилѫ. и боиши се wт(ѫ) многа затворенїа, даи мѕ ширакощѫ варенѫ. или тѕргоніе варенѣ. или тиквѣ варенѣ. или ер᾽ва ацѣтожа: — И аще мѕ ес(тѫ) драгѡ нѣкое швощ҃їе, даи мѕ крѕшкіе добрѣ здрѣле. или шипц҃їи. И аще мѕ ес(тѫ) драго зелїе ꙗсти, даи мѕ тикве варенѣ. или мѕ даи нѣколико wт(ѫ) длѫгѫіиѫ краставицѫ, или wт(ѫ) кратѫкіѫ(ѫ). и їндивїа варена добра имѫ ѥ. или ацѣтожа варена. или кѕлиан᾽дра варена: + И аще мѕ се прилѧчи болестѫ ѕ главѣ, или врѫлостѫ вѫ ср(ѫ)д(ѫ)чнѫіѫ жилаѫ.

или множ҃ствш бдкнїа или глꙋбина сн҃овнаа. или залишнш теч(є)нїе кр҃ви из носа, кое шслави ес(тв)ствш. кою ти любо шт(ѕ) вз҃ише писанн҃ихъ(ѕ) болести, видан вз҃ише писанн҃ими вещмїи : +

СШТ(Ъ) ОГНИЪЩЕ ФЛЕМАТИКІЄ :

Да знаш(ѕ) єрк шгнз҃ица гнила шт(ѕ) флешмк, многажди обрктает(ѕ) се коꙗ не пꙋща. и бклкге ев вкси. и часшвк ев, егда ꙗ҃вата, и пꙋщіа. Нз҃ сїа шгнз҃ица шт(ѕ) нїихъ(ѕ) рwд(о)вз҃ъ єдна ес(тв). и г(лаго)лали ти смо|| да є в'се єдино. нз҃ сим(ѕ) разликꙋе. понеж(є) сїа может(ѕ) трхпкти [121a]
до .дї. д(ѕ)нїи. нз҃ коꙗ много трхпи, может(ѕ) трхпкти между .л. д(ѕ)нїи, и четирндесети : + И да знашъ. или. трхпи .дї. д(ѕ)ни или .л. или .м. д(ѕ)ни. вз҃ коwи шт(ѕ) нїихъ(ѕ) се вещє шпоти. скорке се можетъ шслободити шт(ѕ) нев. зане сказꙋетъ шт҃нненїе и шмн'канїе злїимъ димовшм(ѕ). и дрꙋгз҃иим(ѕ) болестк҃мъ кое сꙋ вз҃ тк҃лꙋ. и такожде сказꙋетъ шмег'шенїе, коже и штворенїе порошк҃мъ : + И между в'ск҃мїи рwдови шт(ѕ) сїе шгнз҃ищк, длжжї є рwкъ єгда ес(тв) по срк҃д(ѕ) болести. и симъ разликꙋе шт(ѕ) третиницк коꙗ є свасма. И флешма гнила цз҃клена ес(тв), или шцтк҃на или сладка. или слана. и да знашъ єрк шт(ѕ) флешмк слан҃к каꙁжwн(ѕ) сътваряет(ѕ) се : + И многаци прилꙋчает(ѕ) се шгнз҃ица флематика вз҃ онк҃х(ѕ) кои имаютъ великꙋ мокротꙋ. или великъ покои, и вз҃ старих(ѕ) чл(о)в(к҃)цкх(ѕ). и вз҃ дкцахъ. и вз҃ тк҃х(ѕ) кои ꙗдꙋтъ много вз҃ише мкрк, тере им(ѕ) шт(ѕ) оногаи ꙗденїа доге како задꙋшенїа на шнаи час(ѕ). и вз҃ тк҃хъ, кои работаю вз҃ише мкри. и вз҃ тк҃хъ кои се банаю ꙋ невркме, или по великꙋ ꙗстїю. и вз҃ тк҃хъ кои немогꙋ провавлꙗти, и изригꙋю сътра како шцтwм(ѕ). и вз҃ шнк҃х(ѕ) кои сꙋ исплз҃нєнї шдавна : — И кои любо шт(ѕ) швк҃х(ѕ) что ти сам(ѕ) рекъ, не може се сътворити шгнз҃ица, догде не гнивꙋтъ димшвк҃ вз҃ нїихъ : — И єгда се сама шт(ѕ) себк҃ штрзгнет(ѕ) безъ билїа, бк҃лкгъ ес(тв) здравїю. зане шсвобаждает се шт(ѕ) флешмк҃ и шт(ѕ) гнилости, и да знашъ єрк вз҃ в'сакои шгнз҃ицїи вз҃ коwи бꙋдет(ѕ) зима, затискованїе жилам(ѕ) бꙋдет(ѕ) и мзн'канїе : +

БѢЛ(Ѣ)ЗЇИ СШТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ФЛЄМАТИКІЄ:

Огница шт(ѕ) флешмк҃ цз҃клѣнк҃, или шцтк҃нк҃, много се ꙋмножи вз҃ ниеи зима или сзкрꙋшенїе. и хмꙋренніе. вз҃ цз҃кленои врзлие ес(тв) нежели шцтк҃ннои. и зима не догіе толикои врззш на|| ѥдно. тзк- [121б]
мш малз҃нш почнзши шт(ѕ) кон'чїа, и такои се помалш помалш ꙋмножи шнаи зима догде бꙋдет(ѕ) стꙋден(ѕ) како лед(ѕ). и такшвїи не сзгрквают се тзкмш с великшм(ѕ) ꙋсилостїю и доцкна+ И єгда се почнꙋтъ згкти шпет(ѕ) имъ догнет(ѕ) зима помалꙋ между шнкм(ѕ) сз҃ грканїемъ. и може быти да мꙋ догіе сз҃ шннwм(ѕ) зимшм(ѕ) протезанїе. нз҃ шнои протезанїе не каже многш флешмк҃. и вещє флешмк҃ каже єгда се не протеже: — И да знаш(ѕ) єлико доцкнк҃е зима похвата, толикои ес(тв) врзла, и толикои вещє трхпи:+ И сїа нк҃с(тв) сътворена шт(ѕ) такшвк҃х(ѕ) димшк(ѕ) кои сътворе бодеже. ни сътваряетъ хмꙋренїе ꙗкож(є) сътваряет(ѕ) иные шгнз҃ице:+ Гнилостъ сътворена вз҃ флешмк҃.

и бѣдет(ъ) се сътворила шт(ъ) сїе флеѡмѣ шгница, сїа г(лаго)лет се шгъыца гнила. и почнетъ с великѡм(ъ) теготѡмъ, ѣрѣ не тежка шт(ъ) себѣ. и шнаи коию има глъбокым(ъ) сънѡм(ъ) спи: — И многаши се примѣча въ почетъкъ сїе шгныце сътрѣсенїе и велика зима, али нѣ с великым(ъ) хмѣренїемъ, и аще не бѣдетъ сътресенїе, и бѣдет(ъ) зима, еднако не бѣде хмѣренїе: — И многаци почнет(ъ) стресати, и бѣде мѣ се мнѣлѡ да мѣ хощетъ быти зима, и не бѣде. и егда ты вид(и)шъ такои, да знаш(ъ) ѣрѣ великѣ слабостъ иматъ въ стомакѣ, и изгѣбленїе шреѣи: И шнои изгѣбленїе шреѣи, не тъкмо изгѣбленїе шреѣи нъ и изгѣбленїе стомашнои ѣакости и пробавленїе шт(ъ) кого догю шреѣи: + И шнаи шгныца ѣаже сътварает(ъ) се шт(ъ) флеѡмѣ сланѣ, пръви бѣлѣгъ шт(ъ) нѣѳ ес(тъ) хмѣренїе велико и зима. И шнаи ѣаже сътварает(ъ) се шт(ъ) слад'кѣ флеѡмѣ, малаци се прилѣча въ нѣеи ѕ почетъкъ хмѣренїе. истына парашижмѡ бѣдет(ъ), али зима ѕ почетъкъ бѣдет(ъ), и не бѣдетъ протезанїе: — И шт(ъ) сїиχ(ъ) шгницъ флематикъ. наивеще шт(ъ) нїиχ(ъ) почнѣт(ъ) испръва съ трескнїемъ. и егда почнет(ъ) ѣрѣкина въ ниχ(ъ), испръва велика почнетъ, нъ скорѡ почнетъ ѕбивати: || — И шнои что смо г(лаго)лали за шнѣи шгныцѣ, под(о)бно ес(тъ) да бѣдетъ. понеж(е) шгница гнила почнет(ъ) съ великѡм(ъ) ѕилостїю, нъ скорѡ мънка. и такои шна чини. И шнаи иста шгныца, аще бѣдет(ъ) шт(ъ) сланѣ флеѡмѣ, елико веще стои веще бѣдетъ слана. И аще бѣдет(ъ) шт(ъ) сладкѣ, елико веще стои веще бѣдет(ъ) сладка: — И аще бѣдетъ шт(ъ) ощтѣнѣ, елико веще стои веще бѣдетъ ощтѣна. И да знаш(ъ) ѣрѣ в'сакаа шгныца шт(ъ) флеѡмѣ, въсегда егда почнет(ъ) ѕхватати, ѕхватаетъ съ тресенїемъ. и аще не ѕхвататъ в'сегда, ѕхвата наивеликıе крат(ъ). и догде не мине нѣколико рокѡвъ, некıе мѣ доки велика зима ни велико хмѣренїе: — Нъ и аще догıе съ нѣкыми шт(ъ) онѣх(ъ) бѣлѣгъ выше пъісанныи или съ в'сѣмїи. испръва трѣбѣе да мѣ догıе сътресенїе. догде минѣ нѣколико рокѡв(ъ). И егда почнет(ъ) пръвїи рѡк(ъ), или нѣколико рокѡв(ъ) в'сегда почнетъ с великѡм(ъ) ѣрѣкинѡм(ъ). нъ потом(ъ) почнетъ ѕбывати. и елико веще рокѡвъ мине, маıе ѣрѣкина бѣде. Галїенѡ г(лаго)летъ, и аще ти смо рекли да г(лаго)лет(ъ) се сїа шгныца шт(ъ) флеѡмѣ, нъ не види ми се да е шт(ъ) самѣ флеѡмѣ. нъ ми се види да е мѣшана съ гнилостїю, за два разлога. Пръво ѣрѣ шгныца гнила свои почетъкъ ѣрѣлѡ сътварает(ъ) и елико веще стои, маню ѣрѣкинѣ иматъ. Дръгѡ ѣрѣ гнилостъ веще прилипле къ флеѡмѣ сладкои, или къ сланои, неж(е)ли къ дръгыим(ъ): и егда се прилипле къ слад'кои, веще ю сладкѣ творит(ъ), и егда се прилипле къ сланои, веще ю сланѣ творитъ: И егда е минѣлѡ нѣколико рокѡвъ, постави рѣкѣ на жили, или на плът(ъ). и видѣти хощеши да е слаба жила и плъна димѡвъ. и елико веще дръжит(ъ) рѣкѣ на жилѣ, или на плът(ъ) толикои ти се веща ѣрѣкина види и шстрина. и шт(ъ) почетка сїе болѣсти до конца, не можешъ рещи да стое на иednѣ мѣрѣ: + И егда се мѣша съ
[122б] шѣѡм(ъ) флеѡмомъ нѣколико || шт(ъ) онѣи флеѡмѣ кои е како клеи пипати хощеш чл(о)в(ѣ)ка по в'сѣмъ тѣлѣ, и аще пипаш(ъ) на .к. мѣста, не можеш(ъ) мѣ наки ѣрѣкинѣ на иednѡм(ъ) мѣстѣ, како на дръгѡм(ъ); занеже егда ѣри шнаи флеѡма клѣна, не тъкмѡ бѣдетъ шнаа сама клеена, тъкмо чин(и) да бѣдет(ъ) и шна клеена с коиѡм(ъ) се мѣша. И бѣдет(ъ) разлика въ шнои болѣсти зъсакыи час(ъ). И многаци се сътворет(ъ) шт(ъ) ниеже чирѡвѣ по тѣлѣ на нѣколико мѣста. и аще се не сътворетъ

изѣвѣнѣ тѣла, сѣтворити се хощетѣ вънѹтра гнилостѣ въ добрѣхъ(ѕ) димшвѣхъ(ѕ), и шт(ѕ) тогаи сѣтварает(ѕ) се ѳмѹ врѹкина велика, и тѣмностѣ на шбразѹ, и жежда велика, и желанїе стоѭати въ хладѹ. и желанїе да мѹ ѹдара вѣтрѣ на шбразѣ. и желанїе пити стѹдене водѹ. и на часѣ затискованїе д(ѹ)хѹ, и на часѣ велико пѫщенїе. и прилѣчает(ѕ) се късеи истои шгныци да га дрѣжи жежда .а. час(ѕ) или .в. и бѹдет(ѕ) мнѣл(ѕ). да мѹ е дош'лѣ рѡк(ѕ) ѹхваченїю шгницѣ, и не бѹдет(ѕ) дошлѣ: И аще мѹ такои догіе неколико рокшвѣ, мани страх(ѕ), ес(тѣ) шт(ѕ) ніее. и догде се сїа шгныца ѹмножи, и не бѹдет(ѕ) ѳще дошла въ шмнѣканїе, видѣти хощетѣ шнѣ самѣ, како се бѹдетѣ све веше ѹмножила и аще ѹ шнѡм(ѕ) ѹмноженїю бѹдет(ѕ) жежда, и бѹдетѣ мнѣл(ѕ) мѹ хощетѣ доки рѡк(ѕ), и вара га како ти смо писали, маніе страх(ѕ) ес(тѣ): — И да знашѣ ерѣ шгница іаже сѣтварает(ѕ) се шт(ѕ) флешмѣ, много исплѣни тѣлш дѣвелѣ димшвїи и затвори прохѡдѣ и дѹшнике велике мокрине рад(и) и мала шпокіенїа, и малѣхъ парѣ топлѣхъ. И того рад(ѕ) тебѣе малш опокіенїе, понеж(е) флешма клеена приклеи тѣлѹ вънѹтра, и неда поки поки надворѣ. И аще да поки поти на дворѣ, не добрѣ бѣлѣгѣ, заніе шнаи потѣ каже слабостѣ. И да знаш(ѕ) ерѣ шнїи кои се такои шпотѣ, мало имѣ догіе поти. и шнои, что догіе не бѹде ни на ѥднѹ болинѹ, тъкмш на велико размѫщенїе тѣла. ерѣ се крѣне много поти. и малое изыде надворѣ, клеѳнѣ флешмѣ іад(и). И да знашѣ ерѣ въ шгныцахъ(ѕ) флешматичнахъ, мѣніа|| бѹдет(ѕ) жежда неж(е)ли въ дрѹгыихъ(ѕ) шгныцахъ(ѕ). нѣвелике [123a]
гнилости ради и сладости, ни сланости, нѣ велике мокротѣ ради. и размѫщенїа, и малш опакіенїа. И многаши имѣ штекѹ ребра. и многаци се прилѣча да им(ѕ) се штани кожа на ребрѣхъ(ѕ), и да им се протеже: И шнїи кои имаю сїю шгницѹ, нїихъ шбразѣ бѹдет(ѕ) зеленѣ на жлѣтѣ, и набѣлѣ. нѣ наивецем(ѕ) шт(ѕ) нїихъ(ѕ) бѹдетѣ шбразѣ како шлшво, нѣ не трѣпи вѣзда, тѣчїю догде се ѹмножи шгныца. и егда почнетѣ шгныце ѹбивати, почнетѣ лице бол'шати. И немои вѣровати да швомѹи кои имат(ѕ) сїю шгныцѹ да мѹ кіе доки чрѣвеностѣ на шбразѣ, егда почнетѣ ѹбывати, іакож(е) шномѹи догіе кои иматѣ огныцѹ шт(ѕ) ѥда, ѳгда почнетѣ ѹбывати. И шнѣм(ѕ) кои имают(ѕ) сїы шгныцѹ, жила им(ѕ) ес(тѣ) мала и слаба и глѣбока сѣ крѣсманїемѣ бїенїа. и колико веще пипаш(ѕ) толикои ти се чеща види. и честога ѥв чеща е неж(е)ли шноган кои има четврѣтиницѹ, или третиницѹ. И того рад(и) бие често, ерѣ ѥ ѹзѣка и не имаю се камо димшвѣ прострѣти. И многаци сѣтварает се врѣла, али се не сѣтвори врѣла неж(е)ли шгныца четврѣтиница. може се сѣтворити толикои іака, или мѣніа, нѣ врѣлиа не може. нѣ мншзїи врачевѣ поставліахѹ да е врѣлиа, того рад(и) ерѣ се често прѣмѣкнюе. Нѣ галїено г(лаго)лиетъ ерѣ нѣ врѣлиа, едва ес(тѣ) толикаи ерѣ коіа се често прѣпрѣмѣкнюе, нѣкогда се прѣмѣкнюе на хѹгіе, и нѣкогда на боле. и коіа врѣла на едно притиціе, сѣпротив(ѕ) вѣсакого прѣмѣкненїа шгныце, бѹдетѣ прѣмѣкненїе жилѣ. нѣ аще се прѣмѣкнюе жила ѹ врѣлои шгниц(и), коіа се не прѣмѣкнюе никогда. аще се прѣмѣкнюе нѣколикш на болинѹ боліе е, неж(е)ли коіа се често прѣмѣкнюе. И аще се прѣмѣкнюе на хѹгіе вел'ми ѥ хѹжѫдша неж(е)ли шнаи коіа се често прѣмѣкнюе. И шнїи кои имают(ѕ) сїю шгныцѹ шт(ѕ) флешмѣ, нїихъ вода бѹдетѣ бѣла и тѣнка. въ почетѣхъ. ,,болести. рад(и) исплѣненїа димшв(ѕ) и стѹда. И стоавши малш прѣмѣкнюет се на чрѣвеностѣ, гниности рад(и) коіа е змѣшана сѣ флешмомѣ. и стоавши мало размѹтит се, мѣшанїа болѣсти рад(и):

И аще ю вещи вставиш, хощет се раз'двоити. и что є дебело пастикіе долѣ, и что є тѫнко поки кіе горѣ, и вноги бѣлѫ бѫде, и вноги белѫ чрѫвено на жлѫто. И вноги бѣлѫ каже флегмѫ, и вноги дебелѫ каже гнилостѫ. и вноги чрѫвенѫ каже врѣніе гнилости сѫ флегмѫмѫ(ѫ). и вніи истіи кои имаютѫ сію вгныцѫ, многаци пѫщаютѫ) водѫ бѣлѫ. и многаци мѫтнѫ, и многаци чрѫвенѫ: + Кѫдѫ пѫщаю вѫдѫ бѣлѫ, каже да господѫе флегма, развоивши се вт(ѫ) гнилости. и єгда пѫщаю мѫтнѫ вѫдѫ, каже да г(о)сп(о)дѫе гнилостѫ, раздвоивши се вт(ѫ) флегмѣ, и вгда пѫщаю водѫ чрѫвенѫ и мѫтнѫ каже врѣніе гнилости сѫ флегмомѫ. И внаи иста вѫда чрѫвена, такожде се може чинити без(ѫ) врѣніа гнилости вѣкм законѫн(ѫ):— Єгда би чл(о)в(ѣ)кѫ ималѫ нѣколико крѣпости вѫ стомахѫ. тере бы ялѫ нѣчто выше мѣри, тере се бы прилѫчилѫ сѫврѫшенно пробавленіе, ѫтворилѣ би се пороши и проходи, и ѫпотил се бы вноги чл(о)в(ѣ)кѫ, и сѫгрѣкалѫ се бы вѫнѫтра, и тѣм(ѫ) законѫм(ѫ) бы вода чрѫвена и мѫтна. Иѫ таковои пробавленіе рѣдко прилѫчает се:— И вніи кои имаю сію вгныцѫ флегматикѫ, нїихѫ гнои иес(тѫ) мекѫк(ѫ) и тѫнѫх, и вса флегма. И вт(ѫ) онѣх(ѫ) бѣлѣгѫ кои вещи кажѫ вгныцѫ флегматикѫ иес(тѫ) сѫтресеніе, и нїих(ѫ) вмноженіе болести. нї. часѫвѫ. и помѫнканіе и попѫщенїа. ѕ. часѫв(ѫ), нихѫ пѫщеніе не често, зане дрѫгы д(ѫ)нѫ вѫсгда сѫтѫ размѫщени, того рад(и) иесѫ плѫніи девелїихѫ димѫв(ѫ):— И такожде сѫ бѣлѣіи вѫ ниеи сѫпротивѫ под(о)бїа чл(о)в(ѣ)чега, и ѫбичаа. и сѫпротивѫ врѣменѫ прѣз(ѫ) годице. и сѫпротивѫ земле и вѫздѫха где бѫд(е)т(ѫ) прѣбивалѫ. и сѫпротив ястїа и питїа и вт(ѫ) сѫи иес(ть) бѣлѣгѫ, ѫбѫхнѫтїе ѫбраза, и мекkота вѫ пипа [. . .]

3. ФАРМАКОЛОШКИ СПИСИ

а) СПИС О ПРОСТИМ ЛЕКОВИМА

СКАЗАНІЄ ІЄС(ГЪ)СТЕХ СЭТ(Ъ) К'СЯКОГО БИЛІЯ, ИЛИ ІЄ КРѢКІЄ ИЛИ ІЄ СТѢДЕНО ИЛИ СѢХО, ИЛИ МОКРЭ. И КѢСЯКО БИЛІЄ ЗА ЧТО Є ДОБРО. ѪКАЗѢ СЭТ(Ъ) АЗЪ: [14a]

(А)лое. (А)лое лигно. (А)вр҃вм(ѫ). (А)ша фетїда. (А)ргентѵм(ѫ) викѵмѫ. (А)гнѵшѫ нацївшѫ. (А)лѵмен(ѫ). (А)лїо. Анѵлѵм(ѫ). (А)нтїмонїѵмѫ. (А)касїа. (А)гарїкѡ. (А)нетѵмѫ. (А)фодили. (А)лїѵм(ѫ). (А)кодѵш(ѫ). (А)ѳмонїако. (А)нѣжѫ. (А)пшинтїѵмѫ. (А)накарди. (А)мигдалѣ. (А)ѳиѡлогїа. (А)брѫ. (А)ртѣмѣжїа. (А)цѣтѵмѫ. (А)вр҃їпименто. (А)шпалтѵмѫ: +

||Алое вр҃вк(ѫ) ес(тѫ) и сѵхѫ ѵ дрѵги степен(ѫ). Сѡк(ѫ) ес(тѫ) ѡт(ѫ) [15б]
ѥдне травѣ коꙗ се зовѣ алоенѫ. И ѡваи се трава находи ѵ индїе, и такогер(ѫ) се находи ѵ персїе. И такогер(ѫ) се находи ѵ латїнѣхѫ, ѵ ѥдне земле коꙗ се зове пѵлиа. Алое има .г. родовѣ. Прѫви се зовѣ шѵкодѵмѫ. Дрѵги се зовѣ ѳпатикѵмѫ. .г. ти се зовѣ кабалинѵмѫ. И такои се чины. ѵзим'ле се онаи трава тер(ѫ) се стѵче. И изѫвага сѡк(ѫ) ѡт(ѫ) ние. И поставлю се кѡи огниа да ври малѫхно. И потом(ѫ) се изними сѫ огниа и постаꙗ се на сл(ѫ)нцѵ ѵ блюдах(ѫ). И сѵши се докле бѵде сѵхо и тврѫдѡ. И потомѫ изѫвади изѫ блюдѣ цѣлѡ тер(ѫ) раздвои на .г. дѣ ловѣ. И пак(ѫ) изѫвади, и ѡнаи долны комать зове се кабалинѵм(ѫ), и нѣ толикои добрѫ. И горни се зовѣ шѵкодѵм(ѫ). такогер(ѫ) се зове шикотринѵмѫ и добро е. И нѣс(тѫ) толикои добро колико срѣдние. И такои можешѫ познати кое ие боле. кѫдѫ се разбие такои се види праѫ(ѫ) нѥгѡв(ѫ) како шафранѫ. И кѫд(ѫ) нѣ растрен(ѫ) такои се види како комат(ѫ) ѥтрѣ. И может(ѫ) чинити || ѡт(ѫ) дрѵгагѡ билїа, да ти се види како [15a]
алое, да те пѣварѣ. такои га чинѣ. ѵзмѵ ѡцѫтѫ и поставе га ѵ грѫн'цѫ, и чинѣ да ври. и потом(ѫ) поставе к нѥмѵ мало праѫ(ѫ) ѡт (ѫ) шафранѫ, и ѡт(ѫ) орашѫцѫ, и поставѣ алое кабалино. и толико поставѣ ѡт(ѫ) оногѡ праха докле видѣ да бѵде гѵсто. и чинѣ да ври докле бѵде моцино гѵсто. и потом(ѫ) поставѣ изѫ грѫн'ца ѵ блюдѡ, и поставе га на сл(ѫ)нцѵ докле бѵде тврѫдо. и такои ѫоикиешѫ познати како нѣ право алое. вѫзми мегю прѫстмїи и разѫтри, и ако бѵде право алое мирисати кие. аколи нѣ право, быти кие сѵхо шѵплие смрѫдѣ кие. и да знашѫ ерѫ алое кои е мало горкѫ болїи ес(тѫ). Их в'сакы год'кѫ ес(тѫ) говорили смо ѡт(ѫ) ца се чины. сѫда трѣбве да говоримо за что е добрѫ. алое добрѫ ес(тѫ) ерѫ очица флешмѵ, и жлѫтѵ жлѫчѫ, и чрѫнѵ жлѫчѫ. и тако ѡкрѣпи

в'се жилѣ и да им(ѕ) крѣпостѫ. и изѫвади ст҃денѣ димѡвѣ изѫ стомаха. и ѫкрѣпи главѹ. и помага wт(ѕ) в'сакѣ главнѣ болѣсти. и wчисти тѫмнѫ видѫ. и в'сакѹ болестѫ очисти wт(ѕ) иетрѣ, и wт(ѕ) слѣзѣнѣ. и очисти женам(ѕ) новом(ѣ)с(ѣ)цчїа кѫд(ѕ) се бѹд(ѹ) дръжала. и wчисти образ(ѕ) wт(ѕ) в'сакое жѹтиие. и тако им(ѕ) трѣбѹе даватѫ. Ѫзми меда. .в. аз҃ака, и алое .а. (а)з҃ак(ѕ). И сталѫци моцно и даваи иемѹ за .г. д(ѕ)ныи, свако ютро по толикожде. и wще ѫзми алое. .в. аз҃ака и бѣлога
[16б] вина .г. аз҃ака и смѣшаи заедно, и остави да се изѫбистри.|| и потwм(ѕ) стави на очї, добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) е павлага на очїю, или инаа болѣстѫ. и такожде кто хоике очистити видѫ ѹзми алое свакы д(ѕ)нѫ колико пол(ѕ) азака сѹтра и веч(е)рѫ, и ако га не може ѹзети wт(ѕ) горчинѣ. смѣси сѫ нимѫ. .а. аз҃акѫ wт(ѕ) мираболанишѫ, и даваи мѹ кѫд(ѕ) поге спати, или кѫд(ѕ) ѹстанѣ за .а. д(ѕ)ни. Ако има иетрѹ или слѣзенѹ плѫнѹ иеда, или флегмѣ ѫзми алое .г. аз҃ак(а). и сока морачева .в. ѹн(че) и сока wт(ѕ) корѣнѣ шпарогова .в. ѹнче. и смѣшаи заедно и даваи емѹ за .г. ютоѣ. И ако мѹ почнѣ wжѹтѣти тѣло и образ ако ли мѹ бѹде wт(ѕ) идропика. или wт(ѕ) вѹскинѣ иетрѫние, или слѣзѣннѣ. или ако бѹде отекла wт(ѕ) грознице четвртинницѣ. или wт(ѕ) питїа многоводѣ, даи мѹ алои .а. аз҃ажѫ з бѣлѣмѫ зиномѫ, или ѹ сокѹ пелиновѹ, такои мѹ даваи докле вид(и)шѫ да мѹ е боле. и ако бѹде имѣло дѣте много глистѫ, или великѫ чл(о)в(ѣ)кѫ. ако бѹде великѫ чл(о)в(ѣ)кѫ, даи мѹ пол(ѕ) азака с малѡ меда за .г. д(ѕ)нїи, свако ютро. и ако бѹде мало дѣтѣ, даи мѹ алое колико полѫ мѣшныка, и мало меда по .г. ютра. и кого боли ѹхо, или има чрѫвїе ѹ ѹхѡ. изми сwк(ѕ) wт(ѕ) першекарїе, и смѣси сѫ алое, и стави кого боли ѹхѡ, и комѹ опад(а)ю косѣ wт(ѕ) главѣ, ѫзми оцта ѣака .в. литрѣ, и корен(ѕ) wт(ѕ) маслонова дрѣвїа .а. литрѹ, и свари моцінѡ. и потом(ѕ) процѣди кроз крѫпѹ. и кѫ wномѹи сwкѹ. .а. литрѹ брашна wт(ѕ) лѹпинѫ, и праха wт(ѕ) алое .в. ѹн(чие). и прах(ѕ) wт(ѕ) стафїс'грїе .а. ѹн(че). и смѣшаи заедно, и мажи главѹ веч(е)рѫ кѫд(ѕ) погиеш(ѕ) спати. и кога чл(о)в(ѣ)ка болѣ чланѡвїы рѹчны и ножны ѫзми алое .а. аз҃ак(ѕ). и сwк(ѕ) wт(ѕ) бардан(ѕ) .а. ѹн(че). и смѣшаи заедно, и даваи мѹ за .а. д(ѕ)нїи. всако
[16а] ютро по .г. аз҃аж(ѕ). и кто има сврав(ѕ) wт(ѕ) сланѣ|| флегмѣ. ѫзми алое .а. ѹн(че) и оцта .д. ѹн(чие) и смѣшаи заедно и мажи добро ес(тѫ). и кто има сврав(ѕ) ѫ очїю. ѫзми алое .г. аз҃агие. и трендафїловѣ вѡдѣ .г. ѹн'че, и смѣшаи заедно, и стави на очи сѹтра и веч(е)рѫ добро ес(тѫ). и кога глав(а) боли, или има димѡвѣ ѹ главѣ. ѫзми алое колико грахово зрѫнѡ. и даи мѹ пождрѣти облѡ. и такои чин(и) за .г. ютра: +

СѢТ(Ъ) ѦЛОЕШЪ ЛИГНѠ:

Ѧлоешѫ лигно, врѹк(ѕ) ес(тѫ) и сѹх(ѕ) ѫ дрѹгыи степен(ѕ). и находи се ѹ горнои Бабилонїе, ѹ великои рѣкѣ. и има .г. родовѣ. и такои гwв(о)ри константцїѹш(ѕ) ѹчителѫ. Прѫвїи рwд(ѕ) ес(тѫ) тер(ѕ) се находи ѹ Еднои нѷсїе кога се зовѣ кѹмѣ. тер(ѕ) е wвои боле неж(е)ли ни иедно + И дрѹго се находи ѫ иеднои нѷсїе, кога се зове кѹмамонѫ, и нѣ толикои доро. трет҃їе се находи ѫ иеднои нѷсїе, кога се зовѣ дамасѣны. И такои хоикеш(ѕ) познати кое е боле. има быти тежко, и има миризмѹ, и нагорѫчно е малѡ. и быти има наплаво и начрѫно. и има быти чворовато. и кѫда

чл(о)в(ѣ)кѫ постави малѫхно ѵ ѵста, тер(ѕ) га разѫж'ве и погıе мѵ миризма дори ѵ носѫ. и дрѵгыи родѫ такои се познава, ерѫ нѣ толикои тежѫкѫ, ни толикои горѫкѫ. и има добрѵ миризмѵ. нѫ не толико колико прѫви. Трет҃ıи рѡд(ѕ) много е лѫгѫхнѫ, и не мирише ни малѡ терѫ|| нѫ [17б]
чрѫн(ѕ) лиѫо набѣлѫ. и такои се може чин(и)ти (сирѣ лоше) (ално).
алоеш(ѕ) ıес(тѫ) една гора ѵ латинскои землıе, коа се зовѣ ѵмал'ф҃ıе. и растѣ ѵ едно дрѫвѡ, тер(ѕ) е тежко и чворовато. и има нѣчто мало миризмѣ, тер(ѕ) га варѣ ѵ вино. и поставѣ к нıемѵ нѣколико праѫ(ѕ) ѡт(ѕ) ам'бра, и ѡт(ѕ) алоешѫ, да бѫде мирисало како добро алоешѫ.
и кѫда е варено извади га тер(ѕ) га трѵ онакои топла оловѡм(ѕ) да се бѫде видѣти чрѫнѫ како добрѫ алоешѫ. нѫ такои можешѫ знати да не право алоешѫ. расцѣпи га и не бѫде чрѫно ѵнѵтра како сѫнадворѫ. и не има онѵи миризмѵ кою има вѫнѵтрѫ. како има добр҃ıи алоеш(ѕ). и не може га зѵбы жвати како правыи алоеш(ѕ) ерѫ ıе тврѫдѡ: +
Алоешѫ лигно, ѵкрѣпи стомаѫ(ѕ) и чин(и) пробавлıати. и добро ıес(тѫ) за онѣѫ(ѕ) кои имаю слабо сердце, или слабѫ мозѫкѫ. и за онѣѫ(ѕ) кои падıѵ ѡт(ѕ) великıе немоки. и такогıер(ѕ) е добрѫ за ѡнѣи женѣ коем(ѕ) не догıе ниѫ(ѕ) врѣм(ѕ) ката м(ѣ)с(ѣ)ца. и за в'сакѵ болѣстѫ. коıа догıе ѡт(ѕ) настѵда.
Ѫѕми алоешѫ .в. а҃ѯ(а)жа. и гарофали .а. а҃ѯ(а)жа и мастиха .а. а҃ѯ(а)жа. и свари заедно ѵ литрѣ вина, и процѣди кроз҃ѫ крѫпѵ, и даваи немѵ (топло пити) за .д. д(ѕ)нѱи. Свако ютро колико кокошинıе ıаице. и за слабостѫ коıа догıе ѡт(ѕ) мозга, чины мѵ ширѡп(ѕ) и такои се чини.
Ѫѕми трендафѵловѣ водѣ .в. литрѣ. и захара .а. литрѵ. и праха ѡт(ѕ) алоешѫ. .в. ѵн(чıе)|| и праха ѡт(ѕ) кош'чицѫ кое се находѣ ѵ елѣнѣм(ѕ) [17а]
ср(ѕ)дцѵ .в. а҃ѯ(а)жа. и праха ѡт(ѕ) гарѡфали .а. а҃ѯ(а)жа. и свари заедно, и даваи мѵ за .е. д(ѕ)нѱи. на всако ютро добро ıес(тѫ): + И коıа жена има затворенѵ плод(ѡ)вѵ, тер(ѕ) не може дѣте прѱимити, и ѵ кощи се бѫде дрѫжалѡ. онои врѣмѣ что има доити ката м(ѣ)с(ѣ)ца.
Ѫѕми алоешѫ и постави на сѵпрашицѵ, и еднѵ црѣпѵлицѵ. и поклопи онѵи црѣпѵлицѵ широкıем(ѕ) крышѡм(ѕ) налѣв'ка, тер(ѕ) да не бѫде ни малѡ огниа изѫѫѫн(ѕ) налев'ка. и да постави жена здола спрѣда. и нека ѡи иде онаи дим(ѕ) кѫ плѡд(ѡ)вѣ. и да се то крѱıе халинами. и да се то крѱıе халинами да ѡи не иде онаи пара ѵ нос(ѕ) добро ıес(тѫ): + И такогıер(ѕ) поставивши алое на огнѫ и ѵзѫмши димѫ, помага мозгѵ: +

ОѢ'ДЕ ПОЧНѢ ѠТ(Ъ) ѦХРѵМЪ:

Ѧхрѵмѫ добро ıес(тъ)ство има, ниıе много врѵкıе, ни много стѵденѫ, ни многѡ мокрѫ. ни мног(ѡ) сѵхѫ. болше ıес(ът)ство има, нехо ни една рѵда, нѫ се ѡт(ѕ) рѵдѣ чин(и). болıе ıес(тѫ) за в'сакѵ мождань болестѫ, и за ср(ѕ)д(ѕ)чиѵ. и за стомаѫ(ѕ) коиıе слабѫ и стѵден, и в'сако ıастїе что даш(ѕ) ıасти вари сѫ дѵкати златѣми. и пакы иѫ изми кѫда мѵ даш(ѕ) ıасти, добро ıес(тѫ) кои се вои да не ѡгѵбавѣ. Ѫѕми злато те га опили пилѡм(ѕ). и свари га сокомѫ ѡт(ѕ) боражинѣ, и дан мѵ пити кѫд(ѕ) мѵ|| [18б]
драго, колико веикıе поставиш(ѕ) болıе ıес(тѫ). и такогıер(ѕ) ѡно ıесто билїе добро ıес(тѫ) за онѣѫ(ѕ) коемѫ ıе ѵсѫхло половица тѣла, и кто е волнѫ ѡт(ѕ) слѣзѣнѣ. Ѫѕми сѡкѫ ѡт(ѕ) борагинѣ .а. литрѵ. и захарѣ .ѕ. ѵн(чю) и праѫ(ѕ) ѡт(ѕ) кошчицѣ кое се находѣ ѵ елѣнıем(ѕ) ср(ѕ)-

дцѫ .а. а҃а҃(а)жа. и вари кѡи огнꙗ. и ѡпили пилѡм(ъ) къ нѣмѫ полъ дъката злата. аколї є ꙗкъ вѣкіе бол'ше ѥс(тъ). и давай мѫ пити съ ютра докле т(є)че добро ѥс(тъ): +

СѢТ(Ъ) АШІА ФЕТІДЕ:

Ашa фетида кр҃вка ѥс(тъ) и сѫха ѫ трѣтїи степен(ъ) аша фетида ѥс(тъ) смола ѡт(ъ) нѣкоега дрѣва примор҃скаго. и лѣтѣ се берѣ, и смр҃ди моцно. аша фетїда се зовѣ, сырѣч(ъ), смр҃дѣкꙗ смола. и да ѫвѣси колико вѣкіе смр҃ди, толикои є болꙗ. Ѥ҃зми аша фетида и чин(и) пилѫлѣ ѡт(ъ) ніе, и давай є мѫ за .а. д(ъ)ни. Ѥ҃сакы д(ъ)нъ по .є. съ рофитѣм(ъ) ꙗицемъ жлътцѣмъ. или з гюлапом(ъ) любичиєм(ъ), добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) є засипъ. и ѡц(ъ) ѫзми аша фетидѣ .д. а҃а҃(а)ка. и свари въ единои литрѣ вина, и стѣкма ѫн'чама меда. и потом(ъ) процѣди кроз҃ъ кр҃пѫ. и давай мѫ топло на в'сако ютро колико ꙗице, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѥс(тъ) грозница четвр҃тиница, или свакаднꙗнꙗ. и ѡцѣ ѫзми аша фетїда .д. а҃а҃(а)жа и гал(а)бана .в. а҃а҃(а)жа. и смѣшаи заѥдно. тере чи(ни) дѫго и дебело како прѣстъ, и постави
[18a] женѣ спрѣда къ пл(о)дѡвѣ. добро ѥс(тъ) за онѣки женѣ, кое се|| не могѫ очистити добрѣ по рожденїю. Ещѥ ѫзми армонїако и аша фетїда, и дрѣвѣно масло ѡт(ъ) всѣхъ .в. ѫн(чю). и воска чиста .а. ѫн(че). и свари заѥдно и кѫда се растопи изними съ огнꙗ и мѣшаи докле се стинѣ и мажи слѣзенѫ. Добро ѥс(тъ) за онѣхъ коем(ъ) є тврѫда слѣзена, или коем(ъ) ѥ отекла. И такогѥр(ъ) мазавши нимъ съсъ, добро ѥс(тъ) за онѣхъ коем(ъ) се є ѫсирило мѣко въ нихъ. и такогѥр(ъ) є добро поставити аша фетидѫ ѫ шѫплъ зѫб(ъ) кои га боли. и ѡцѥ ѫзми аша фетїда .д. а҃а҃(а)жа. и ѡцта .а. литрѫ. и трѣ ндафїла .г. а҃а҃(а)жа. и свари заѥдно моцн'но. и измивай топлѣм(ъ) често ѫста. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) є отекло грꙁло тер(ъ) не може поглитати слинѣ: + И ѡц(є) ѫзми аша фетїда, и петролѣи ѡт(ъ) свакого .г. ѫнꙁч(ъ). и постави заѥдно ѫ грꙁн'цъ къ огню. и кѫда се растопи постави въннѫтрꙁ .а. а҃а҃(а)жа праха ѡт(ъ) кацюрїѫмъ, и дрѫгы а҃а҃аж(ъ) ѡт(ъ) єѫфѡрѣїѡ. и трѣтїи а҃а҃акъ ѡт(ъ) шѫлфѫр(ъ)кїѫмъ. и четвр҃ти а҃а҃ак(ъ) ѡт(ъ) воска. и чин(и) амблас(тъ), и постави где га боли. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коеѯ(ъ) болѣ чланови и ѫдови. и за онѣх(ъ) коемъ ѥ половица тѣла ѫ(ѫхла. такогѥр(ъ) мажи гдегодер(ъ) боли, добро ѥс(тъ): +

СѢТ(Ъ) АРГІЄНТѪМ(Ъ) КІЄѪМ(Ъ). СЫРѢЧ(Ъ) РЕПѪТ:

Аргентѫм(ъ) кїѫмъ, кр҃вкъ ѥс(тъ) и влаж'нъ, ѫ четвр҃ти степен(ъ). и мнозїи ѫчителїе говорѣ, да има нѣколико стѫдени ѫ себѣ. и за мног(о)
[19б] работъ|| добръ ѥс(тъ). Ѥ҃зми брашна ѡт(ъ) лѫпина .а. ѫн(че) и ѡцта .а. литрѫ. и свари заѥдно докле бѫде гѫсто како каша. и възми .к. ѫн(чѥ) р'тѫта, и растопи слинами ѫ чрѣпѫ. и постави къ онои каше. и мѣшаи заѥдно и мажи главѫ, и под(ъ) пазѫхами, и ололо пояса и по грꙁлѫ, и такои твори за .г. веч(є)ри. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю многѡ въши. и ако би пил(ъ) нѣкто р'тѫтъ, теръ не бы могла проити ѡт(ъ) нѣга долѣ, дай мѫ пити много козїега млѣка, и ѡбѣси га за ногѣ

нѣка стои мало. и ако га не бліое, дай мѫ пити вино на коемѫ бѫдет(ъ) варенѫ ижѡп(ъ) и пелин(ъ), добро іес(тъ): + и еще ѫзми масла орѧхова. .г. ѫн(че): и оцта .в. ѫн(че) и праха ѡт(ъ) лѣтаръгїра .а. ѫн(че) и бѣлила .а. ѫн(че) и постави къ огню и нѣка стои докле ври како каша. и потом(ъ) ѫзми съ огня и смѣшаи съ двѣма ѫнчами р'тѫта, дондеж(е) бѫде модра мастѫ. и мажи где има сврабѣ(ъ) добро іес(тъ). и ѡщ(ъ) ѫзми р'тѫт(ъ) а.а ѫн(че) и салѡ кокошиніе и бѣлила, ѡт(ъ) свакога .в. ѫн(че) и смѣшаи заедно докльѣ бѫдѣ како мастѫ. и мажи образ(ъ) веч(е)рѫ кѫд(ъ) погіешѫ спати, добро іес(тъ) за онѣи женѣ кое имаю пѣгѫки на образѫ, или чрѫн(ъ) по рожденїю: +

ѠТ(Ъ) ѦГНѪШГЪ КѦЦІѪШГЪ:

Ѧгнѫшѫ кацѫшѫ, врѫкѫ іес(тъ) и сѫх(ъ). нѣкое вощїе іес(тъ). и ѡт(ъ) того вощїа вѫзми листвїе и смѣшаи з билїемѫ. и да знашѫ ерѫ се находи агнѫш(ъ)|| кѫзда зѣлен(ъ) тер(ъ) растѣ ѕ мочарнѣх(ъ) мѣстѣх(ъ) [19a]
и лѣтѣ се бере и бол'ши іес(тъ) зеленѫ нѣхо сѫх(ъ). и може стоати .а. годиц(ъ). и кто има нокныкіе вѫзми агнѫш(ъ) кацѫш(ъ) и чини мѫ парѫ здола добро іес(тъ). и кои іес(тъ) чл(о)в(ѣ)кѫ много врѫк(ъ) терѫ іе блѫдныкѫ, стѫци агнѫш(ъ) кацѫшѫ зелѣн(ъ) и постави томѫ на димѫіе и на трошета добро іес(тъ): + и еще вѫзми агнѫш(ъ) кацѫш(ъ), рѫтѫ и маюранѫ, и кѵмин(ъ) тѫкмо. и стѫци заедно и постави врѫх(ъ) хрѫв'та, добро іес(тъ) за онѣх(ъ) ѡт(ъ) коеѫ иде сѣме вѫ мѫчтаны, или на іавѣ: — Еще вѫзми сѡк(ъ) ѡт(ъ) агнѫш' кашѫшѫ, и толикогіер(ъ) воска и масла дрѣвенога. и свари заедно докле се восѫкѫ растопи, и потомѫ вѫзми съ ог'ня, и остави да се стинѣ, и мажи трѫбѫх(ъ). добро іес(тъ) за онѣх(ъ) коем се ѫдрѣвѣны стомах(ъ), или га боли. и тако свари агнѫш(ъ) кацѫш(ъ) вѫ водѣ, и ѡномѫ водомѫ и травѡм(ъ) да чини жена парѫ спрѣда. добро. іес(тъ) за ѡнѣх(ъ) жен(ъ) коем(ъ) ѕ затворена плѡд(о)ва, или тврѫда. и ако им(ъ) не догіе онои врѣме кое доходи ката м(ѣ)с(ѣ)ца. и добро іес(тъ) имѫ чинити ономѫ истомѫ травѡм(ъ) и водѡм(ъ) парѫ спрѣда: —

ѠТ(Ъ) ѦЛѪМЄН(Ъ) СЫРѢЧ(Ъ) КИСѢЛИ КАМЄН(Ъ):

Ѧлѫмен(ъ) врѫк(ъ) іес(тъ) и сѫх(ъ) ѕ четврѫтїи степенѫ. алѫмен(ъ) рѫда іес(тъ) ѡт(ъ) земліе, нѫ се потомѫ свари. и находи се вѫ ономзи мѣстѫ где се находи сѫнпѫрѫ, и много вр(ѣ)мѣ може стоати. Кѫзми праха ѡт(ъ) кисѣлога камена, и каромарина и ѡнѣи чрѫви вѣлѣ кое се находѣ ѕ гною, и постави вѫ мал(ъ) грѫнчикѫ || и повари га [20б]
малѡ. и потом(ъ) вѫзми съ ѡгня и остави га да се стинѣ, и мажи ѡнѣи ранѣ кое се самѣ ѕѣдаю, тер(ъ) ѡпаднѣ месо ѡт(ъ) нїихѫ. и такогіер(ъ) добро іес(тъ) чинити стѣнилѡ и мазати онѡм(ъ) истомѫ мастїю. и поставити на живинѫ. Еще вѫзми прах(ъ) ѡт(ъ) кисѣлога камена, и летаргїро и сѫнпорѫ, ѡт(ъ) всакога .а. ѫн(чіе). и масла дрѣвѣнагѡ .в. ѫн(чіе). и ѡщ'та .з. ѫнщ(ъ) и свари заедно в'се. добро іес(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю сврабѫ, мазавши се по банданїю. и віре вѫзми кисѣли каменѫ и толико сѡли. и свари заедно ѕ котлѫ вѫ водѣ. и нека поври нѣколико потѡм(ъ) да се баня топлѡмѫ, добро іес(тъ) ѡт(ъ) сврабѫ: +

СѢТ(Ъ) ЯПСѢ. СЪІРѢЧ(Ъ) СЕЛИНЪ:

Ꙗпїо вр҃ск(ꙁ) ѥс(тꙋ) ѕ пр҃ви степен(ꙁ), и сѣх(ꙁ) ѕ трет҃їи степенѫ. и сѣме, и кореніе, и листвїе, все ѥ добро ѕ билїе. вѫзми сокъ wт(ꙁ) листвїа апїа .в. ѕн(чѥ) и прах(ꙁ) wт(ꙁ) шашкифагѣ, .а. ѕн(чю). и свари в'се заѥдно ѕ .ѕ. ѕн'чѫ водѣ. и постави .а. ѕн(чю) захара. и да ври малѡ, и подаи wнѣмъ кои ш'че кр҃квїю. и кои имаю каменъ свако ютро колико їанце кокошинѥ докле тече. и кѫда мѕ даш(ꙁ) да бѫде топло добро ѥс(тꙋ). и wще вѫзми шаш'кифагѕ, и гранашолишъ, и ф҃їлїпен'дѕла, и лапиш(ꙁ) лен'тиш(ꙁ). wт(ꙁ) всѣхъ(ꙁ) по .а. ѕн(чю). и прах(ꙁ) чинивши wт(ꙁ) нїихъ. и свари ѕ .в. ли(трѣ) сока wт(ꙁ) апїѡ. и потомъ процѣди кроз(ꙁ) рѕчныкъ. и постави к нѥмѕ .а. ѕн(чю) захара, и даи мѕ пити топло свако ютро докле т(є)че колико кокошинѥ їанце, добро ѥс(тꙋ) за wнѣхъ(ꙁ) кои мокрѣ кр҃квїю и еще сwк(ꙁ) wт(ꙁ) апїѡ на коемъ бѫде варенъ тамариш'кѫшъ. даи мѕ пити за нѣколико ютръ, добро ѥс(тꙋ) за онѣхъ кои имаю волестъ вѫ ѥтрѣ, или вѫ слѣзѣнѣ. И еще вѫзми сокъ wт(ꙁ) селина,
[20a] и wт(ꙁ)‖ шкарїолѣ, wт(ꙁ) в'сѣхъ(ꙁ) по .а. литрѕ. и захара .ѕ. ѕн'чъ. и свари заѥдно и даи мѕ пити топло на в'сако ютро, докле т(є)че, мало веикѥ нехо кокошинѥ їанце. добро ѥс(тꙋ) за онѣхъ(ꙁ) коем(ꙁ) ѥс(тꙋ) жлѫтина на образѕ. или на очїю. и еще вѫзми кореніе wт(ꙁ) селина и wт (ꙁ) модача. и свари ѕ сокѕ wт(ꙁ) ф҃ѕмѫцерѣ. и потом(ꙁ) процѣди и постави къ нѥмѕ нѣколико захара, и даи мѕ пити кѫда мѕ драго, добро ѥс(тꙋ) за онѣхъ(ꙁ) коемъ ѥ много ф҃лешмѣ, или итропикъ: И wще вѫзми сwк(ꙁ) wт(ꙁ) селина .а. лит(аръ) и wт(ꙁ) шкарїолѣ .ѕ. ѕн(чѥ). и прах(ꙁ) wт(ꙁ) мастїха .а. ѕн(чю). и свари заѥдно и потомъ процѣди. и постави к нѥмѕ .в. ѕн(чѣ), захара, и потом(ꙁ), свари. и мало попрѣжде него кѫд(ꙁ) хоикѥш(ꙁ) изнимити изъ огня постави к нѥмѕ праха wт(ꙁ) алое .в. аꙋ҃акꙗ. и прах(ꙁ) wт(ꙁ) ежѕлѣ. .в. аꙋ҃(а)ка. и прах(ꙁ) wт(ꙁ) орѣобар'барѡ .а. ѕнчю. и потомъ вѫзми съ огня. и даи мѕ пити wт(ꙁ) овогаи гюлапа свако ютро .а. ѕн'чю, съ двѣма ѕнчама водѣ. и такои мѕ даваи за нѣколико днїи. добро ѥс(тꙋ) за онѣхъ кои имаю много ф҃лешмѣ, или итропикъ. и да знаш(ꙁ). коꙗ жена нѣс(тꙋ) празна, не трѣвѕе дати ѥи селин(ꙁ) да гризе: +

СѢТ(Ъ) ЯНѪЛѪМ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ). КАТАСТАТЪ:

Ꙗнѫлѫм(ꙁ) топлъ ѥс(тꙋ), и мокриню има ѕ дрѕгы степен(ꙁ) и такои се чины. вѫзми пшеницѕ и постави ѕ водѕ. и на в'сакыи д(ꙁ)н(ꙁ) пр҃ѣмѣнѕи дрѕгѕ водѕ. и кѫд(ꙁ) видишъ вр҃ъ начинѥ гнити, wщѣди онѕи водѕ, и стѫци пшеницѕ и стави ѕ wнои водице что си оцѣдилъ, помалѕ къ wнои пшенице, и стѫци. и кѫда бѫде како каша. потом(ꙁ) процѣди кроз҃ъ кр҃пѕ, и постави вѫ сѫсѕд(ꙁ) плоскѫнъ. и стави свакыи д(ꙁ)н(ꙁ) на сл(ꙁ)-
[21б] нце, докле wтвр҃дѣ, и бѫде [. . .]‖ бѣлѡ. и даи ꙗсти съ мигдалевѡм(ꙁ) млѣкѡм(ꙁ) wт(ꙁ) кашлꙗ и wт(ꙁ) засипа: +

СѢТ(Ъ) ЯН'ТІМОНѪМЪ:

Ꙗн'тїмонїѕмъ вр҃ѫщ(ꙁ) ѥс(тꙋ) и сѫх(ꙁ) вѫ трет҃їи степен(ꙁ). антїмонїѡ рѕда ѥс(тꙋ) wт(ꙁ) землѥ. и такои се види како мѣдъ. и такои га можешъ

познати. Єрѫ свака се рѣда може растопити, а антїмонїѡ не може. и колико є в'се бѣло боле ѥс(тѫ). Ѫзми прахъ(ѫ) ѡт(ѫ) ан'тїмонїѡ, и сапѹна толикожде, и свари въ водѣ и потом(ѫ) процѣди и ѡмакѹи стѣнилѡ и стави на живинѹ. и такожде ѡмакѹи крѫпѣ и стави на ѡнѣ ранѣ кое се самѣ ѕѣдаю тер(ѫ) ѡпада месѡ ѡт(ѫ) нїихъ(ѫ), и такои чины многѡ кратъ. и ѡще ѫзми прахъ ѡт(ѫ) антїмонїѡ, и смѣси сокѡм(ѫ) ѡт(ѫ) шангвинарїе. и сквашаи ѫбак(ѫ) и стави ѹ носъ. добро ѥс(тѫ) за онѣхъ коемъ т(є)че кръвъ из(ѫ) носа. и ѳще ѫзми прахъ ѡт(ѫ) антїмонїѡ, и смѣси сокомъ. ѡт(ѫ) ташовар'бато, и постави ѡт(ѫ) здола на прохѡд(ѫ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) сѫ зохади: +

СѢТ(Ъ) АКАСІЯ. СЪЫРѢЧ(Ъ), ССѢКЪ СѪШЕНЪ СѢТ(Ъ) НЕЗДРѢЛѢХЪ СЛЪІКЪЪ: +

Акасїа стѫдена ѥс(тѫ) и сѫхъ въ третїи степенъ. и такои се чини, ѫзымлю сѡкъ ѡт(ѫ) нездрѣлѣхъ слывъ и поставлаю на сл(ѫ)нцѹ. и дотлѣ стои на сл(ѫ)нцѹ, докле бѫде сѫх(ѫ) и вѣкѥ не може стоати лихо .а. годице. ѫзми акасїа и мѫмїа и бѣл'цъ ѡт(ѫ) ѩица и комидъ тѫкмо. и растлѫци заѣдно докле бѫде како имѫбластъ, и постави на ложичицѹ. добро ѥс(тѫ) за онѣхъ кои ѡслабѣю ѡт(ѫ) много блюванїа ѣда. и ѥще акасїа и толикожде брашна поприги сѫ дрѣвѣнимъ маслѡмъ како ѕџип'кѣ и дои мѹ ѩсти, добро ѥс(тѫ) за|| онѣх(ѫ) кои ѡслабѣю ѡт(ѫ) [21a]
много блюванїа ѣда. и ѳще ѫзми акасїа и лапиш(ѫ) ематишиш(ѫ) и ипоквицидѡш(ѫ) тѫкмо. и стѫци заѣдно сѫ водѡм(ѫ) трендафїловѡм(ѫ), или сѫ дѫждевномъ дон'д(є)же бѫде како имѫбластъ, и постави на стомахъ(ѫ), и на трѫбѫхъ, добро ѥс(тѫ) за онѣки женѣ ѡт(ѫ) коехъ(ѫ) тече много крѫви спрѣда. или мѫжѣмъ коем(ѫ) т(є)че кръвъ из носа. и здола. ѫзми акасїа и мѷрра и мало трендафїловѣ водѣ. и стлѫци заѣдно и сквази ѫбак(ѫ), и постави въ носъ добро ѥс(тѫ): Ѳще ѫзми акасїа, и драгонѫскѫю кръв(ѫ) и мастихъ(ѫ) тѫкмо и стлѫци заѣдно, и постави къ ним(ѫ) мало трѣднафїлова масла, и кринова, и бѣл'цъ ѡт(ѫ) ѩица. и чини како им'бластъ и постави на стомахъ(ѫ). добро ѥс(тѫ) за ѡнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) є т(є)ченїе и блюванїе. и ѡщ(ѫ) смѣси акасїа сокѡм(ѫ) ѡт(ѫ) боквице, докле бѫдѣ како им'бластъ, и постави на ребра где ѥ апостеѡма, добро ѥс(тѫ): —

СѢТ(Ъ) АГАРІКѺ:

Агарїко врѫк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) въ трѣтїи степенъ. агарїко ѥс(тѫ) како ѡнѣки печѫрке кое се находѣ на дрѣвѡѕ. и находѥ се ѕ латїн'ски земле кога се зовѣ лѧм'бардїа. тер(ѫ) сѫ .в. рода ѡт(ѫ) агарїо, ѳдно мѫжѫак(ѫ), дрѫго женка. и такои можеш(ѫ) познати кои ѳ женка или мѫжѫакъ. женскъ' ѥс(тѫ) бѣлъ лѫгъкъ, и може га растрѫти мегю прѫстмїи како прахъ(ѫ), и добро ѥс(тѫ). мѫшко нѣ толико бѣлѡ, ние толикои лѫг'ко, ни се може мегю прѫстмїи растрѫти. добро ѥс(тѫ) за ѡчищенїе флеѡмѣ. и може с(є) дрѫжати .є. лѣтъ. и такожде ѥс(тѫ) добро за ѡчищенїе чрѫнѣ жлѫчи. и такожде ѥ добро за грозницѹ свакоднѫню, кога се чин(и) ѡт(ѫ) флеѡмѣ. ѫзми агарїка. .а. аѯ(а)ка. и дои мѹ пити сѫ ѥчменномъ вод(ѡ)м(ѫ) || [22б]

сѵтра кѫд(ѫ) га похити зима. и ако кид(и)шѫ да не пѵсти. вѫзми пол(ѫ) ѵнче агарика, и прах(ѫ) шт(ѫ) фѵмѵцерѣ .а. ѵн(чю). и сока шт(ѫ) мор(а)ча .г. ѵнче. и смѣшаи заедно и даи мѵ пити наипрѫво нехо похита. грозница, добро ес(тѫ). и шци(ѫ) вѫзми агарїка .а. ѵн(чю) и меда .в. ѵн(чıе) и кваса шт(ѫ) ечменнаа врашна .а. ѵн(чю), и масла дрѣвенаго .в. ѵн(чıе) и соли .а. ѵн(чю) и водѣ .в. кѵпѣ. и свари в'се заедно и потѡм(ѫ) процѣди тер(ѫ) мѵ чин(и) гластирѫ. добро ес(тѫ) за всакѵ болѣстѫ трѫбѵшнѵ, и гризенїе чрѣва. и ѳще вѫзми шаш'кифагѵ. и свари вѫ водѣ моцнѡ. и потѡм(ѫ) процѣди, и постави кѫ не и праха шт(ѫ) агарїка .а. ѵн(чю). и даваи мѵ пити свако ютро докле тече, колико кокошине ѩаице. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю камен(ѫ), или пѣсѫкѫ, или кои крѫв(ѫ) шчїи. и шци(ѫ) вѫзми солѫ и коцо, и тартаро тѫчїю. и сѫтри како прахѫ шт(ѫ) в'сѣхѫ и смѣшаи с мало меда, и малѡм(ѫ) мастила коим се пише, и стави крѫх(ѫ) шнѣх(ѫ) ранѫ коем' сѵ живинѣ, или крѫх(ѫ) гнилѣхѫ кости. и такожде ес(тѫ) добро за онои мѣстѡ кое израцца залишнѡ. и ѳще вѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) агарїко, и сокѫ шт(ѫ) сикламенѫ (и) боквица и масло дрѣвено топло тѫкмо, и смѣшли заедно и скваси вѵбакѫ, и постави здола на прохѡд(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем сѵ зохади. и шци(ѫ) вѫзми, агарико и солѫ. и коци. и тар'тарѵм(ѫ), и медѫ тѫкмо. и смѣшаи заедно докле вѵде како мастѫ. и мажи шнѣки бѣлѣгѣ бѣлѣ по швразѵ, и по всѣмѫ тѣлѵ ѵ бане. добро ес(тѫ) за онѵи болѣстѫ коıа се зовѣ мор'феа. и ѳще вѫзми агарїко, и срѣшѫ, и кацюрѣки, и ш'к'вїнан'ти, и шенѣ тѫкмо. и стлѫци моцнѡ и свари ѵ бѣлѣмѫ винѵ доброѣ. и потом(ѫ) процѣди и даваи за .д. д(ѫ)ни на всако [22a] ютро колико кокошиніе ѩаице.‖ добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коех(ѫ) боли гл(а)ва, и кои имаю слаб(ѫ) стомах(ѫ) : —

СѲТ(Ъ) АНѢТѵМЪ. СРЪБСКЪІ СЕ ЗОВѢ КОПРЪ :

Анѣтѵмѫ врѵкѫ ес(тѫ) и сѵх(ѫ) вѫ дрѵгѫі степен(ѫ). анѣтѵм(ѫ) се постаıа ѵ билїе, и кореніе и сѣмѣ. и лѣгѣ се бѣре сѣме шт(ѫ) нıега. и ако га хоикıешѫ врати, травѵ наипрѫво бери, него сѣме вѵдѣ. и ако хоикıеш(ѫ) врати кореніе, бери га мартїа м(ѣ)с(ѣ)ца, прѣжде него бѵде трава велика и шваизи трава и кореніе и сѣме може се дрѫжати .г. годица, вѫ добрѣм(ѫ) мѣстѵ где не има мокрине. нѫ боле е ако се берѣ свакѣ годинѣ. вѫзми сѣмена шт(ѫ) анѣтѵмѫ .а. ѵн(чю) и сѫтри како прах(ѫ). и смѣшаи сѫ четиромїи ѵн'чами летѵарїш кое се зовѣ липонѫтрипон(ѫ). и свари га малѫхно сѫ иединѡм(ѫ) литрѡм(ѫ) бѣлога вина, и даи мѵ пити топло свако ютро колико гѵшчїе ѩаице докле т(ѣ)че, добро ес(тѫ) за онѣхѫ кои мокрѣ крѫвѫ, или кои имаю каменѫ : + и шце анѣтѵмѫ свари вѫ водѣ моц'но, и потѡмѫ процѣди кроз крѫпѵ. и кѫ онои водѣ постави толикожде захара. и свари докле ѵври половина. и потом(ѫ) сѫними и процѣди кроз крѫпѵ, и шстави да се стинѣ. и даваи мѵ пити на в'сако ютро топло колико кокошиніе ѩаице докле тече. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю болестѫ ѵ бѵбрѣзѣхѫ. и шце свари анѣтѵмѫ вѫ водѣ моц'но. и потомѫ постави онѵи водѵ на врѵкіе каменїе. и нѣка жена ѵзимаıе шнѵи травѵ спрѣда врѫх(ѫ) плѡд(ѡ)вѣ. добро ес(тѫ) за шнѣки женѣ кое имаю плѡд(о)вѵ стѵденѵ тер(ѫ) не могѵ прїимити дѣт'цѵ: И шци(ѥ) ѵзми смоквѫ сѵхѣх(ѫ), и постави ихѫ ѵ сокѫ шт(ѫ) анѣто, и нѣка киснѵ

вѫ ѥдинѫ нощѭ. и потом(ѫ) постави кѫ нимѫ мало вина, и ѫчини да
поври нѣколико, и потѫмѫ|| процѣди, и даваи емѫ топло пити ба .г. д(ѫ)нїи [23б]
свако ютро колико гѫш'чїе ѥице. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ кои имаю за-
сипѫ : — И ѡще вѫзми прахѫ ѡт(ѫ) анѣто и ѡт(ѫ) копривѫ, и медѫ
тѫкмо и смѣшаи заѥдно. и скваси бѫбакѫ и постави здола на прохладѫ,
добро ес(тѫ) за онѣхѫ кои имаю ѯохади. и ако бѫдѫ ѯохади ѡтекли терѫ
иде крѫвѫ из нѭихѫ, смѣшаи прахѫ ѡт(ѫ) анѣто и смѣшаи з вѣл'цѣмѫ
ѥинѣмѫ и мажи добро ес(тѫ):— И да знаш(ѫ) ако жвешѫ анѣтѫмѫ, или
ешѫ, или нѥгѡвѫ прахѫ пиешѫ с винѡм(ѫ) стомаχ(ѫ) ѫкрѣпи : +

СѢТ(Ъ) ѦФОДИЛИ :

Ѧфодили врѫкѫ ес(тѫ) врѫк(ѫ) ѥ(ст) и сѫχѫ вѫ дрѫгѫи степенѫ. и дрѫ-
гим(ѫ) се именомѫ зовѣ стоглави. и третїимѫ именомѫ, абѫсимѫ. и нѥ-
гово листвї ѥес(тѫ) како листѫ ѡт(ѫ) порога лѫка. и нѥгово се корѣнїе
поставља ѫ билїе, такогѥрѫ боле ес(тѫ) за онѣи болѣсти како анѣтѫмѫ.
нѫ е и за дрѫгѣ болести добрѡ. вѫзми сокѫ ѡт(ѫ) афодили, и пепелѫ
ѡт(ѫ) иждеженнѫіихѫ пчелѫχ тѫкмо. и смѣшаи заѥднѡ. добро ес(тѫ) за
онѣχ(ѫ) коем' сѫ бѣлѣзѫі бѣли по образѫ, и по в'семѫ тѣлѫ мазавшїи.
и ѡще вѫзми .а. литрѫ сѡк(ѫ) афодїли, и постави кѫ нѥмѫ прахѫ(ѫ) ѡт(ѫ)
шафрана .г. аѯагѫ. и прахѫ(ѫ) ѡт(ѫ) морача, .а. ѫн(чю) и вина чрѫвена
добра .с. ѫнч'ѫ, и постави кѫ огню. и нѣка ври докле ѫври половица. и
потом(ѫ) процѣди и постави ѫ викїю и затѫкни и постави на сл(ѫ)нцѫ.
и нѣка стои докльѣ видишѫ да га е ѫбѫіло половица, и постави ѫ очї кѫда
мѫ е драгѡ. добро ес(тѫ) за шнѣχ(ѫ) коем(ѫ) е метал'ка ѫ очїю, или
иннаа болѣстѫ : +

СѢТ(Ъ) ѦЛІѪМЪ. СЪЫРѢЧЪ, БѢЛИ ЛѪКЪ :

Ѧлїѫмѫ врѫкѫ ес(тѫ) и сѫχѫ ѫ пол(ѫ) четврѫтїи степеѫ(ѫ): и два рода
има, ѳдин(ѫ) питоми а дрѫгѫі дивїи. Дивѫіи лѫк(ѫ) зове се латин'скѫі
кордеѡнѫ, и питоми се зовѣ, алїѫмѫ. и ѫ билїе се не сталя питоми лѫк(ѫ),,
лихо дивѫіи. и ѡт(ѫ) дивїега не стави лихо цвѣтїе. и мож(ѥ)|| стоати .в. [23а]
годинѣ. нѫ боле ес(тѫ) кои се берѣ ката годиціа. добро ес(тѫ) за отрови
и за онѣи змїе кое сѫ чемѣрнѣ. или за инѣ сѫтвари давши мѫ пити
стлѫчено с виномѫ. или поставити на ранѫ стлѫчено безѫ(ѫ) вина. и еще
вѫзми лѫк(ѫ) питоми, и стлѫци га терѫ свари ѫ маслѫ дрѣвѣнѫ, докльѣ
вѫде гѫсто како каша. и чини а мѣластѫ и постави на димѫіе. добро ес(тѫ)
за онѣхѫ кои с'че крѫвїю. и ѳще цвѣтїе ѡт(ѫ) дивїега лѫка свари сѫ ви-
нѡм(ѫ) и потом(ѫ) процѣди и постави да се стинѣ. и даваи мѫ пити
сѫтра и в(ѥ)черѫ. колико полѫ чашице. и такои чин(и) за нѣколико д(ѫ)нїи
добро ес(тѫ) ба онѣχ(ѫ) кои ш'че крѫвїю : —

СѢТ(Ъ) ѦКОРѪШЪ :

Ѧкорѫшѫ врѫк(ѫ) ес(тѫ) и сѫχ(ѫ) ѫ дрѫгѫі степен(ѫ). коренѫ ес(тѫ) ѡт(ѫ)
ѥднѣ трављ коіа се зовѣ гладиолѫшѫ, тер(ѫ) ѫ мочюр'нѣχ(ѫ) мѣстѣχ(ѫ)
расте, и сѫχѣχѫ. нѫ ѥ боли кои ѫ сѫχѣχ(ѫ) мѣстѣχ(ѫ) растѣ. и трѣбѫе
да се берѣ маїа м(ѣ)с(ѥ)ца. тер(ѫ) га трѣбѫе цѣпати на четворѡ, и изѫ-

вадити сръчликъ изъ нѣга, и поставити да се сѫши на сл҃н(ъ)цѣ. и
[23b] може с(ѣ) дръжати .г. година. и мѫк(ъ) има за почищєнїе чл(о)в(ѣ)ка. и
оре҃ди чини чл(о)в(ѣ)къ ѣасти, кои не може добрѣ да ѣастъ. и добро ѥс(тъ)
за в'сакъ болестъ ѥтрѣнъ и слѣзенъ. вѣзми .а. ли(тръ), акоди, и стѫци
ихъ малѡ, и постави ихъ ѣ ѡцѣтъ. и нѣка стое въ нѣм(ъ) .г. д(ъ)нїи, и
.г. ноще. и потом(ъ) вари докле ѫври половина оцта. и потом(ъ) процѣди
кроѕъ рѫчнѣкъ, и ѡпет(ъ) постави къ огню. и постави къ нѣмъ толигѣр(ъ)
меда. и нека ври докле ѫври половина. и потѡм(ъ) изними, и даи мѫ за
.д. д(ъ)нїи свако ютро колико кокошиѥ ѣаице. добро ѥс(тъ) за ѡнѣх(ъ)
кои имаю болѣстъ въ ѥтрѣ и въ слѣзѣн(ъ). и ѡш(ъ) ѫзми .а. литрѫ
сока ѡт(ъ) акоди, и такожде прах(ъ) ѡт(ъ) акоди .с. ѫн'чѧ. и ѡц'та .г.
[24b] ѫн(чє) и масла дрѣвѣнаго .г. ѫн'чє|| и армонїако .а. ѫн(чю) и шерапина
.в. ѫн(чє) и смѣшаи в'се заѥдно. и нѣка стои .а. нощѣ. и потомъ вари
докле га ѫври половина. и потомъ изнѣми и мажи ѥтрѫ, и слѣзенъ,
добро ѥс(тъ) : И аще хоцѥши чинити ам'бластъ ѡт(ъ) вѣше писан'нѣ
масти. постави къ нѥи .д. ти дѣл воска, и растопи заѥдно и чин(и)
ам'бластъ. и постави врах(ъ) ѥтрѣ, или врах(ъ) слѣзѣнѣ добро ѥс(тъ):+
и ѡш(ъ) свари акоди въ водѣ и потом(ъ) процѣди. и вари въ нѥи цръвени
грах(ъ). и кѫда бѫде варен(ъ) процѣди, и даваи мѫ пити ѡт(ъ) нѥ кѫда
мѫ драго, и колико мѫ драгѡ. добро ѥс(тъ) за онѣх къемъ ѥ жѫтина
на образѫ и на очїю ако не бѫде имѣл(ъ) ѡгнѣщѫ. и ако бѫде имѣлъ
огнѣщѫ, свари кореніе ѡт(ъ) акоди въ водѣ и ѡт(ъ) онѣи мѫ водѣ чин(и)
баню, и нека се добрѣ ѡпѫти добро ѥс(тъ) ѡнѣмъ кои вѣзимаю билїе,
тер(ъ) неможе проити ѡт(ъ) нїих(ъ) ѣдъ. Єщѥ вѣзми сѡк(ъ) ѡт(ъ) акоди,
[23a] и ѡт(ъ) морача и ѡт(ъ) копра тѣкмо. и постави ѣ цѣкло, и затѣкни
добрѣ, и постави на сл(ъ)нце, и нѣка стои .ї. д(ъ)нїи. и потѡм(ъ)
постави к нимъ четвртїи дѣл(ъ) прах(ъ) ѡт(ъ) алоеш. и потѡм(ъ)
нѣка поври малѡ и ѡтими ѡт(ъ) огня и процѣди кроѕъ рѫчнѣкъ, и
постави въ цѣкло. и ѡмакѫи перо и стави на очїи, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ)
коем(ъ) ѥ павлака на очїю, или инаа болестъ : +

СѢТ(Ъ) АРМОНЇАКО. СѢРѢЧ(Ъ) ЦАПАРІКА :

Армонїако врѫк(ъ) ѥс(тъ) и сѫх(ъ) въ дрѫгїи степен(ъ). Смола ѥс(тъ)
ѡт(ъ) нѣкоега дрѣва, тер' се ѡнои дрѣвѡ зовѣ армонїако, како нѥгова
смола. и ѡнои дрѣвѡ има гране много честѣ, тер(ъ) се насѣцаю малѡ.
тер(ъ) под(ъ) онѣи гране ставѣ сѫдовѣ тер(ъ) капле ѡт(ъ) нїихъ како
бѣл'цѣ ѡт(ъ) сирова ѣаица. кѫда се стѣнѣ тврѫдо бѫде како бѣлѫцѣ
ѡт(ъ) прѣварена ѣаица. и колико ѳ вѣике бѣло боле ѥс(тъ). и кое нѣ
[24a] смѣшано землѡм(ъ)|| добро ѥс(тъ). ѡт(ъ) стара кашла и ѡт(ъ) засипа,
кои се чин(и) ѡт(ъ) онѣи флегмѣ кога ѥ како клен(ъ). Ѣзми армонїако
.ѳ. аѯак(ъ) и меда .д. азаѯ(ъ) и смѣшаи заѥдно и раздѣли на .ѳ. дѣлвѣ.
и даваи мѫ .а. дѣл(ъ) свако ютро с топлѣм(ъ) винѡм(ъ). и ѡш(ъ) армо-
нїако и шал(ъ) гемѣ, и цѣкло тѣкмо, и стлѣци в'сако на сѣ, и постави
къ ним(ъ) воска колико армонїако. и оцта колико в'сѣхъ билїа вѣше
писаннѣх(ъ). и нѣка стое съ оцтом(ъ) д(ъ)нѣ и нощ(ъ) потѡм(ъ) онаи
оцѣт(ъ) оцѣди и ѡтметнїи и ѡнѣм(ъ) что ѡстанѣ мажи где ѥ отекло.
или где сѫ гѫше добро ѥс(тъ) : + и ѡш(ъ) вѣзми армонїако, и толикогѣр(ъ)
гал(а)бано. и постави ѣ малѡ оцта, и нѣка стои д(ъ)нѣ и ноцѣ. и по-

том(ъ) изъвади изъ оцта, и постави къ ним(ъ) третїи дѣлъ воска. и прах(ъ) wт(ъ) коци. и wт(ъ) пелине колико воска. И растопи в'се заед'но докле бѫде како мастъ, и мажи плwд(о)вѫ wтеклѫ. и ако бѫдеш(ъ) хотѣлъ чинити ам'бластъ и постави к нимъ еще мало воска, и постави на слѣзѣнѫ како им'блас(тъ), добро ес(тъ): И wщ(ъ) wт(ъ) армонїако чин(и) .в. коматика, како фїнїкѫ. и постави женскои странѣ, един(ъ) спрѣда, а дрѫгъі зада. добро ес(тъ) за онѣи женѣ wт(ъ) кое иде много кръви. и wщ(ъ) възми ар'монїако, и сwк(ъ) wт(ъ) пелина, и медъ тъкмо, давай дѣтетѫ малѫ кое има глистѣ колико .а. лѣшнъік(ъ) за .а. ѫтро, или за .в. и wщ(ъ) възми армонїако, и сwк(ъ) wт(ъ) пелина, и wт(ъ) пер'шикарїе, и мало wц'та и смѣшаи заедно и постави на пѫпък(ъ) дѣтетѫ кое не може вълїе ѫзети добро ес(тъ) за онѣхъ кои имаю глистѣ : +

СѲТ(Ъ) АНѢЖ(Ъ) ГРЪЧЬСКЪІ СЕ ЗОВѢ ГЛИКАНИСЪ :

Анѣж(ъ) врѫк(ъ) ес(тъ) и сѫхъ въ третїи степен(ъ). сѣме ес(тъ) wт(ъ) нѣкое травѣ, и wнаи се трава зовѣ такожде. и ѫ врътѣх(ъ)|| растѣ. и [29б]
может(ъ) дръжати .г. годиця. и добро ес(тъ) за в'сакъі вѣтръ, кои е ѫ трѫбѫхѫ или ѫ стомахѫ. и за онѣх(ъ) кои не могѫ добрѣ провавлѣти. и за wнѣхъ кои ѫзригѫю како wцтwм(ъ). възми анѣже и сѣме wт(ъ) морача, и мастихъ. wт(ъ) в'сакого .а. ѫн(чю). и стлъщи в'сако насѣ. и потомъ постави в'се заедно ѫ пинтѫ вина, и чин(и) да ври малw, и потом(ъ) процѣди кроз рѫчнъікъ, и дай мѫ пити на в'сако ютро колико гѫш'чїе ѣице. добро ес(тъ) за онѣи болѣсти въіше писаннѣ. и wщ(ъ) възми анѣж(ъ) и парїтарїа, и свари га малw ѫ тиганю покропивши винцем(ъ). и постави на крънѫ, тер(ъ) притиснъі врѫх(ъ) стомаха. добро ес(тъ) за онѣхъ коехъ боли чрѣвw, ил(и) трѫбѫх(ъ): — И wщ(є) ѫзми прахъ wт(ъ) анѣже .а. аѯак(ъ). и сwк(ъ) wт(ъ) подога лѫка .г. аѯак(ъ) и дрѣвенаго масла .в. азак(ъ) и смѣшаи заедно, и постави ѫ главицѫ кромиднѫ извадивши онѫи срѣдинѫ. и постави на сѫпрашицѫ да поври нѣколико. и потwм(ъ) постави изъ главице ѫ чашѫ, и стави ѫ ѫхо кѫд(ъ) погіе спати, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коехъ болѣ ѫши : + И wщ(ъ) свари анѣж(ъ) въ водѣ. и потомъ процѣди и да бѫде wнѣи водицѣ колико гѫш'чїе ѣице. и постави къ онои .а. ѫн(чѫ) трїферамана, и давай топло пити женамъ съ ѫтра. добро ес(тъ) за онѣи женѣ кою боли плwд(о)ва wт(ъ) настѫда : — И wще свари въ водѣ анеж(ъ), и потwм(ъ) процѣди и постави къ ноі мало захара, и дай мѫ пити топло за нѣколико д(ъ)нїи, на в'сако ютро колико гѫшче ѣице, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) є wтекла слѣзѣна. и ѳще възми анеж(ъ) и кwминъ тъкмо, и сътри заедно. и два кратъ толикои воска, и смѣси заедно пригрѣвае къ wгню. и ѫмѣси како краваицъ, и постави топло врѫх(ъ) модринѣ коіа не wт(ъ) боіа добро ес(тъ). и ако жена често ѣастъ анѣже, много бѫде млѣка имѣла. И ако|| [25a]
ихъ мѫж(ъ) често ѣастъ, многw сѣмена чин(и) : +

СѲТ(Ъ) АПШИНТІѪМ(Ъ) СЪРѢЧ(Ъ) ПЕЛИН(Ъ) :

Апшин'тїѫмъ врѫкъ ес(тъ) ѫ прѫвъіи степен(ъ), и сѫх(ъ) ѫ дрѫгъіи. и .в. рода има. Єдин(ъ) ес(тъ) мал(ъ) тер(ъ) не скорw расте и чрън(ъ) є на-

зелен(ѫ). и дрѵги чинѣ велик҃ грѣм(ѫ). и вѣсоко раст҃ъ трѣ҃ е наб҃клѧ. нѣ н҃ъ толико добр҃ колико прѣвѣи. и дв҃ъ работ҃ъ чи:(и). трѣ҃ не една сѫпротив(ѫ) дрѵг҃ъ. една в кога штвара чл(о)в(ъ)ка, и дрѵга кога затвара. тогаи рад(и) затвара ерѣ҃ има дев҃ъло нес(тъ)ствш, и трѣп'кш. и тогаи ради отвара, ерѣ҃ има врѵкѣ нес(тѣ)ство и гор'кш. и тр҃ъвѣе да се б҃р҃ъ ѵ пол(ѫ) маїа м(є)с(ъ)ца, и да се сѵши где н҃ъ с(тѣ) сл(ѫ)нца. и може стоати. .а. годице. вѣзми сшк(ѫ) шт(ѫ) пелина и прах(ѫ) шт(ѫ) ветонике, или шт(ѫ) сентаѵр҃ъ. или шт(ѫ) пер'шекарїе. или шт(ѫ) прасквен҃ъх(ѫ) кош'чиц(ѫ), или листвїа. и даи мѵ с медшм(ѫ) заѵтра колико .а. ложицѵ, полѣзно нес(тѣ) за онѵи д҃ъцѵ коим(ѫ) сѵ глист҃ъ. и шџе вѣзми сшкѣ шт(ѫ) пелина, и шт(ѫ) шкарїшл҃ъ, и захара тѣкмо и свари заедно моџ'но. и потомѣ даи мѵ пити топло за .д. д(ѫ)ни свако ютро колико .г. ложице. добро нес(тѣ) за он҃ъх(ѫ) коем(ѫ) в штекла сл҃ъзк҃на, или кога боли ютра шт(ѫ) настѵда. или кои имаю жѵтинѵ по шбразѵ, и на очїю и по в'с҃ъм' т҃ълѵ, и шџ(ѫ) вѣзми пелинѣ и артемежїю тѣкмо, из'г'м҃ъжди заедно. и сѫпригаи др҃ъвк҃ним(ѫ) маслом҃, и ѵ мѵџелинѵ маслѵ. и постави жен҃ъ сѫпр҃ъдѣ топло колико може трѣп҃ъти, добро нес(тѣ) за шн҃ъи жен҃ъ и шт(ѫ) коиѵ(ѫ) много крѣви иде. и вџе вѣзми сшк(ѫ) шт(ѫ) пелина, и см҃ъси с толикожде захара, и даи мѵ пити кѣд(ѫ) мѵ драго. добро нес(тѣ) за он҃ъх҃ъ коем сѵ димов҃ъ ѵ стомахѵ. и вџе вѣзми сокѣ шт(ѫ) пелина, и оцѣтѣ, и ѵкрѡп(ѫ) тѣкмо и см҃ъкшаи заедно и даи мѵ пити колико мѵ драго. добро нес(тѣ) за он҃ъх(ѫ) кои сѵ ели зл҃ъ печѵр'кѣ: И шџ(є) вѣзми сок(ѫ) шт(ѫ) пелина
[25б] ||и см҃ъси с толикожде ар'монїака, и таликожде воска, и масла др҃ъвенога. и растопи в'се заедно, и потом(ѫ) остави да се стин҃ък. и мажи сл҃ъзенѵ ако бѵде л҃ът҃ъ на сл(ѫ)нцѵ, ако ли бѵде зим҃ъ кшн(ѫ) огнь. добро нес(тѣ) за он҃ъх҃ъ коемѣ в отк҃ъкла сл҃ъзк҃на тер(ѫ) в тврѣда : + И шџ(є) вѣзми сшкѣ шт(ѫ) пелина, и прахѣ шт(ѫ) кѵ̈мина. и медѣ тѣкмо, и см҃ъкшаи заедно и чинѣ како имѣбластѣ. и постави заедно на модринѵ кога е шт(ѫ) ѵвоѣ, добро нес(тѣ) : — И шџ(ѫ) сшк(ѫ) шт(ѫ) пелина проц҃ъди крозѣ честѵ крѣпѵ и стави ѵ ѵхш, добро нес(тѣ) за он҃ъх(ѫ) коех(ѫ) боли ѵхо, или мѵ в н҃ъчто ѵ ѵхш, или не ѵмрѣлѣ врѣвѣ ѵ нѣем(ѫ). и такожде кои пїе често сшк(ѫ) шт(ѫ) пелина, шчистити мѵ се кѣ видѣ добр҃ъ. и вџе сокѣ шт(ѫ) пелина проц҃ъди и стави на очїи, добро нес(тѣ) за он҃ъх(ѫ) кои
[26а] имаю павлагѵ на очїю, или инїи б҃ълг҃ъ злѣ : +||

СѪТ(Ъ) ѦНАКАРДИ :

Ѧнакарди вр҃ъкѣ нес(тѣ) ѵ четврѣти степен(ѫ), вощїе нес(тѣ) шт(ѫ) н҃ъкоего др҃ъва кое ѵ їндїи расте. нѣ н҃ъцїи говор҃ъ да сѵ вѣши шт(ѫ) н҃ъкоега зв҃ъра кои се зове елефан'тѣ. нѣ н҃ъс(тѣ) истѣина. ерѣ шкои вощїе много теж'ко, и може стоати .л. л҃ът(ѫ), и кто ѣстѣ анакарди, или пие безѣ дрѵгаго билїа, може мѵ ѵчинитѣ мор'фїа, или г҃ът҃ъ. вѣзми анакар'ди и очисти кор҃ъ згора, и толикожде кашора, и свари заедно ѵ ѣкѵ оцтѵ, докле бѵде како мастѣ. и потшм(ѫ) мажи затилѣкѣ до врѣха, добро нес(тѣ) за он҃ъх(ѫ) кои не имаю добрѵ паметѣ: И вџе вѣзми сшк(ѫ) шт(ѫ) анакарди, и ствци толикожде авр҃ъипїмен'та докле бѵде како мастѣ. и мажи шнои м҃ъсто где сѵ бил҃ъ стар҃ъ ран҃ъ, или лишаи. нѣ наипрѣво шмиваи онои м҃ъсто топлшм(ѫ) водомѣ. и онѵи мастѣ немои држѣатѣ лихо .а. час(ѫ). и потом(ѫ) омиваи скорш. Єрѣ ако веикѣ држѣишѣ, огѵлити мѵ се

хоикѥв'са кожа. и велико ѥ зло чинити: вще взми шлавїю, и пелин(ъ), и колоквинтїдѫ, и чин(и) прах(ъ) шт(ъ) вскѣх(ъ), и смѣси сокѡм(ъ) шт(ъ) (а)накар'ди. ѫ .г. ѫн(че) и мажи вѣлѣгѣ кои вѫд(ѫ) потѣлѫ, и по рѫкѫ, и по шбразѫ, добро ѥс(тъ) : —

СѢТ(Ъ) ѦМИГДАЛѢ. СЪРѢЧ(Ъ) МИГДАЛѢ :

Ѧмигдалѣ .в. рода сѫтъ. Єдин(ъ) гор'кыихъ(ъ) а дрѫгыи бл(а)гыихъ. гор'кѥ мигдалѣ врѫкѥ сѫтъ и сѫхѣ, ѫ дрѫгыи степен(ъ). и ве'нкѥ се постлаю ѫ билїе нѣхо слад'кѥ и добрѣ сѫ шт(ъ) в'сакого засипа, и шт(ъ) в'сакое тѣскотѣ стомашнѣ. и шт(ъ) в'сакого кашла кои се чин(и) шт(ъ) настѫда. стлъци гор'кѥ мигдалѣ и постави къ нимъ мало захара, да изквади горестъ изъ нїих(ъ) потом(ъ) свари з в'рашнѡмъ и с водѡм(ъ) докле бѫде како каша. и дан мѫ ѣсти кзд(ъ) мѫ драгѡ. и реци мѫ да чинитъ такои за много крат(ъ) кашѫ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѥ тѣскнота ѫ прсѣх(ъ), или кашлъ, : + И вще стлъци горкѥ мигдалѣ, и постави ихъ мегю .в. листа кѫпѫсна, и запрѣки ихъ ѫ сѫпрашицѫ како погачю. И нѣка стое малъхно докле вид(и)шъ да погѥдим(ъ) из(ъ) нзіхъ. И потомъ ихъ изними изъ оногаи листїа, и стлъци ихъ мощно. и постави к ним(ъ) малш шт(ъ) ловориковѣхъ зрънъ масла топла. и изъждимаи мегю рѫками. и шнои что изъждимашъ постави ѫ ѣичанѫ люспѫ, и наливаи нимъ ѫхо пѫно, и такои чини докльѣ шздравѣ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѥ гнои ѫ ѫхо, или нежитъ. и шт(ъ) сваке ѫшнѣ болѣсти добро ѥс(тъ) : +

СѢТ(Ъ) ѦР'ЦѠЛОГІЄ. ТѪР'СКЪІ ЗѦРѦБЕН'ТЪ :

Ѧр'цѡлогїа .в. рода има. Єдна ѥ дльга, а дрѫга окрѫгла. нъ шбѣ сѫтъ врѫкѥ и сѫхѣ ѫ дрѫгыи степен(ъ). нъ мнозїи ѫчителїе говорѣ да сѫ врѫкѥ и сѫхѥ ѫ трет'ї степенъ. и вейкѥ потрѣбѫѥ шт(ъ) окрѫгльѣ ар'цѡлогїе корен(ъ) нѣхо листвїе. и болѣ ѥ за билїе окрѫгла, нехо дѫга. и да знаш(ъ) за сваки коренъ кои се стави ѫ билїе трѣбѫѥ се копати кзд(ъ) ц'вѫти негова трава.|| и мож(ѥ) стоати арїстологїа .в. льтѣ. нъ ѥ болѣ коа се берѣ [26б]
свакѣ годинѣ. добра ѥс(тъ) шт(ъ) свакѣх(ъ) отрѡв(ъ), и шт(ъ) свакѣхъ чемернѣх(ъ) ствари кое ѫведаю чл(о)в(ѣ)ка. и шт(ъ) в'сакѣх(ъ) живин(ъ) взми пр(а)ха шт(ъ) арцѡлогїе и дан мѫ пити сокѡм(ъ) шт(ъ) метвицѣ кзд(ъ) мѫ драго. добро ѥс(тъ) за шнѣхъ кои сѫ отровлензі, или кои сѫ ѫедензі шт(ъ) чемѣрнѣхъ свари. и вще чинзі стѣнило шт(ъ) крѫпѣ, и помажи га медѡм(ъ) и посипли згора прахѡм(ъ) шт(ъ) арцѡлогїе, и постави ѫ живинѫ. и ако не бѫде живина лихо рана, мажи крѫпѫ медѡм(ъ) и посипли онѣмъ истѣмъ прахѡм(ъ), и постави врѫх(ъ) ранѣ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѥ изшло месѡ залишно. и вще взми прахъ шт(ъ) арцѡлогїе .д. аѯак(ѩ) и прах(ъ) шт(ъ) генсїанѣ, .а. аѯак(ѩ) и меда чиста .д. литрѣ, и свари вса заедно мало. и потомъ взми съ шгня, и дан мѫ свако ютро за .г. д(ъ)нїи .а. ѫн'чю. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю засипъ. и вще свари коренїе шт(ъ) арцѡлогїе ѫвинѫ и ѫдрѣвѣнѡм(ъ) маслѫ с нѣколико кѫчиц(ъ), и постави женѣ на плщд(о)вѫ. добро ѥс(тъ) за онѣи женѣ ѫ коехъ ѥ мрътво дѣте теръ се мѫче да родѣ: И вщ(ъ) взми

ар'шологїю и кашорх, и шѵлфѵр(х) вивѵм(х), и евфор'вїш, шт(х) в'сѣхх .а. ѵн(чю) прахх ч(и)нивши и масла мѵщелина, или дрѣвѣнога .в. ѵн(че) и згрѣи кшд(х) огнꙗ мал'ми. и потом(х) мѣшаи ѵмѣрѣли гѵ докѣ бѵде како мастх. и мажи хрхвхтх вечерх и завтра за нѣколико д(х)нїи. добро ес(тх) за онѣхх коем(х) е велика немощх: и шще взми прахх шт(х) арщологїе, и смѣси сх щтшм(х) и мажи сврабх добро ес(тх) :+

СѲТ(Ъ) АМБРА:

Амб'рх врѵкх ес(тх) и сѵхх вх .г. степен(х). и дрѵгѣм се именшм(х) зове шпер'мацѣти. и бѣлх ес(тх) како гупсосх. кои е чрхн(х) нѣ врѣдних ничто. и такои се чин(и) ал'ни амбрх, сырѣчх лоши. взми мало москоса и растопи га с родостом(х), и такожде растопи с род(о)стом(х) малѵ ам'бра. и потомх смѣшаи заедно и постави на сл(х)нцѵ да се сѵши. и
[27а] такои можеш(х) познати да|| нѣ прави амб'рх, врх бѵде чрхн(х). И кгд(х) хоикеш(х) рѵкшм(х) прѣломити, такои се издроби на ситнш. и прави ам'врх не можешх разломити рѵкшм(х). кто носи собшм(х) ам'брх, чин(и) мѵ веселити ср(х)дце. и такожде добро ес(тх) за великѵ немощх кто га носи собшм(х). и шще взми прах(х) шт(х) ам'бра, и шт(х) лигно алоешх. и шт(х) кошцїцх кое се находѣ ѵ елѣномх ср(х)дцѵ шт(х) в'сѣхх .а. ѵн(чѵ) и смѣшаи заедно с мало рждоста докле бѵде тврхдш како тѣсто. и потомх чин(и) пилѵлѣ. и даваи мѵ за .г. д(х)н(ъ), всако ютро по .г. пилѵлѣ. добро ес(тх) за онѣх(х) конм(х) е дрхгантїе ѵ ср(х)дцѵ. и вще ам'бра постави ѵ викїю, и постави к(ъ) немѵ малш родоста, и згрѣи кшн огнꙗ. и нека ѵзимлѥ жена онѵи парѵ спрѣда. добро ес(тх) за шнѣх(х) женх коехх боли плшд(о)ва. и шщ(х) мажи ам'бршм(х) стѣнило и постави ѵ нос(х), добро ес(тх) за онѣх(х) коемх нос(х) смрхди:+

СѲ(Т) АРТѢМѢЖІЄ:

Артѣмѣжїа трава ес(тх), врѵкꙗ е и сѵха ѵ третїи степен(х). и кгда е зелена добра ес(тх), и кгда е сѵха нѣ толикон добра. и веикіе ес(тх) добра за женхскіе болѣсти, нѣхо за мѵш'кіе. взми прахх шт(х) артѣмежїе .а. ѵн(чю) и прах(х) шт(х) орашхцх. .а. ѵн(чю) и сока шт(х) бищортѣ .а. ѵн(чю) и меда чиста .г. литрѣ. и смѣшаи заедно, и даваи [...] сѵтра и веч(е)рх по единои ложице дакле тече. и чин(и) да се банꙗ. нѣколико кратх вх водѣ ѵ коши бѵде варена артемежїа. и такожде да пїе вино, вх коемх бѵде варена артемежїа. добро ес(тх) за онѣх(х) женх коемх ес(тх) плод(о)ва затворена, терх не могѵ дѣцѵ прїимити. и такожде добро ес(тх) ꙗсти артемежїю с маслшм(х) дрѣвѣнїимх и с вод(о)мх, добро ес(тх) шнѣм(х) женамх кое имаю плшд(о)вѵ гнилѵ. и шщ(х) ар'темежїю згрѣи добрѣ ѵ црѣпѵле безх водѣ. и потомх изними изх црѣпѵлю и постави на дскѵ, и нека сѣднѣ чл(о)в(ѣ)кх проходшм(х) врхх(х) топлѣ, добро ес(тх) за шнѣх(х) коех(х) боли прохшд(х):— И шщ(х) взми прахх шт(х) артемежїе, и толикожде шт(х) марѵвїш. и смѣшаи с мало масла дрѣвѣнагш, и мажи ним(х) стѣнило, и постави женѣ кх плшд(о)вѣ кое сѵ како момѵлицѣ, или ако имх е гнила пошд(о)ва.
[27б] и вще свари артемежїю вх водѣ, и даи мѵ|| пити кгда мѵ е драгш. добро ес(тх) за онѣх(х) люди хоех(х) боли пш л(х) гларѣ:+

СѢТ(Ъ) ЯЦѢТѪМ(Ъ). СЪІРѢ(Ъ), СѢЦЪТ(Ъ):

Яцѣтѫм(ѫ) стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ дрѫгы степенѫ. сквраси вѫнѫ ѫ шцѫтѫ и постави врѫкю. на стомах(ѫ) добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коемѫ ѳ блюванїе. и тако поставивши на трѫбѫхѫ и на хрѫбѣтѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥ теченїе здола. и шце ѫзми ширѡп(ѫ) кои се чины сѫ оцтѡм(ѫ) и даи мѫ пити сваконютро .а. ѫн(чю) з двѣма ѫнчама топлѣ водѣ, за .г. д(ѫ)ни: добро ѥс(тѫ) за в'сакѫ грозницѫ коꙗ се чини ѡт(ѫ) слан'ѣ флегмѣ.+

СѢТ(Ъ) ЯѪРИШМЕНТО: СЪІРѢЧ(Ъ) СЯРИ ЗРЪНЯКЪ:

Яѫрипименто врѫк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ четврѣтїи степен(ѫ). и чин(и) се ѡт(ѫ) нѣкое рѫдѣ коꙗ се находи ѫ земли. и два рода има прѫви жѫтѫ, и дрѫгы чрѫвленѫ. жлѣти се поставлꙗ ѫ билїе, а чрѫвленїи нѣ. ѫзми аѫрїпимен'то и постави на сѫпрашицѫ, и поклопи згора широкем(ѫ) краемѫ налѣв'ка, и шбѣси чл(о)в(ѣ)ка за ногѣ. и рци мѫ да дрѫжи ѫзѣки краи ѫ ѫстохѫ. да мѫ иде ѡнаи димѫ ѫнѫтра ѫ прѫси. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю кашлѫ ѫ прѫсѣх(ѫ). или засипѫ. и шщ(ѫ) прах(ѫ) полѫ аѯаж(а) ѡт(ѫ) аѫрипименто, подаи мѫ пити ѫ ѣицѫ рофитѫ, ил(и) ѫ млѣкѫ, или ѫ винѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю засипѫ, и ѡт(ѫ) флегмѣ, и ѡт(ѫ) мокринѥ: И шце ѫзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) аріїпименто .а. ѫн(чю) и вара несквашена .д. ѫн(чѳ) и постави заедно ѫ пѫнѫ грѫн'цѫ водѣ, и свари моцинѡ. и потомѫ можешѫ познати кѫд(ѫ) ѥ варено, омочи перо ѫнѫтрѫ и ако падне с нѥга мѫхѫ, то ѥс(тѫ) варено. швои ѥ добрѡ за онѣхѫ кои хотѣ ѫзѫвадити длакѣ где мѫ драго мазавши нѡмѫ. и трѣбѫе да стои ѫ топлѫ мѣстѫ, и да дрѫжи онѫи мастѫ лихо .а. час(ѫ) Ерѫ ако веикѥ ѫзѫдрѫжи, хоикѥ мѫ се кожа огѫлити. и попѡм(ѫ) да омїе топломѫ вод(о)мѫ добро ѥс(тѫ). и шщ(ѫ). ѫзми аѫрипименто .а. дѣлѫ и сапѫна .в. дѣла. и стлѫци заѥно дакле бѫе како мостѫ. и мажи где бѫдѫ бѣлѣзы чрѫвени, или лишаи или длакѣ, или бѣлѣзїи бѣли за .г. д(ѫ)нїы сваку д(ѫ)нѫ ѥднѡм(ѫ). и ѫ швои немои дрѫжати лихо .а. час(ѫ). и потомѫ|| шми топлѡм(ѫ) вод(о)мѫ. ерѫ ако веикѥ дрѫжиш(ѫ), хоикѥ се и кожа шгѫлит(и):+ [28a]

СѢТ(Ъ) ЯШПАЛТѪМ(Ъ). И ДРѪГѢМ(Ъ) СЕ ИМЕНСѢМ(Ъ) ЗОВѢ БЪІТѪМЕН(Ъ) ГЮДЯИКѪМЪ:

Яшпалтѫмѫ врѫк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ третїи степенѫ и много врѣме може стоати землꙗ ѥс(тѫ) коꙗ се ѡт(ѫ) їндїе доноси, тер(ѫ) ѥ чрѫна и теж'ка и смрѫдѣкꙗ. нѫ дрѫзїи говорѣ да ѥ землꙗ коꙗ се находи ѫ еднѣ ѥзерѫ кое се зовѣ сод(о)ма и гомора добра ѥс(тѫ) за затворенїе ранѣ. и такожде добра поставлꙗти на ранѫ често чинивши прах(ѫ) ѡт(ѫ) ѥ или на старѫ, или на младѫ. такожде добра ѥс(тѫ) за в'сакѫ болѣстѫ ѡт(ѫ) плодѫ, поставивши ашпал'тѫмѫ на сѫпрашицѫ, и нѣка иде женѣ кѫ плмд(о)вѣ добро ѥс(тѫ) за онѣи женѣ коемѫ ѥ гнила плѡд(о)ва или коемѫ ѥ опала долѣ: и шщ(ѫ) ѫзми прахѫ ѡт(ѫ) ашпалтѫмѫ, и

толикожде кашора. и смѣси мало сока wт(ѫ) дивїе рѧдѣ докле бѫде како тѣсто, и чины пилѧлѣ. и кѫда е потрѣбно растопи .а. ил(и) .в. вѫ водѣ wт(ѫ) ашпал'то. и постави ѕ носѫ, добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кои многѡ спе. или кои много тлапѣ ѕ несвѣстѫ ѕ wгныце: —

ѠТ(Ъ) БАЛАХЦПА: БАЛШАМО. (Б)ОЛХШ(Ъ) АРМЕНІКХШ(Ъ). (Б)ОРАГО. (Б)АХСІА. (Б)ОРАКШЪ. (Б)ѢЛИКХЛИ. (Б)ѢТОНИКА. (Б)РАН(А) КАХРШИНА. (Б)ѢРБЕРИ. (Б)ДѢЛІХМ(Ъ). (Б)ИЦІОРТА:

ѠТ(Ъ) БАЛ'ШАМѠ:

Балшамо дрѣвѡ ис(тѫ). Ѳрѫ свѣдочи дїашкоридиш(ѫ) ѕчителѫ, да е видѣлѫ своима очїма. и говори да wнои дрѣвѡ ис кога бал'шамо т(е)че расте близѫ вабилонїе на еднѡм(ѫ) полю где ис(тѫ) .з. источныкѫ. и ако вы чл(о)в(ѣ)кѫ садилѫ вѫ дрѕгѣмѫ мѣстѣ, не бы цвѫтѣло ни вощїа чинилѡ. и онои дрѣво выше не може расти wт(ѫ) дв(ѣ) педы. и такои изѫваѓаю масло wт(ѫ) нога. нарѣзвю wнѣи граніе ножемѫ, и ниж(ѫ) онѣх(ѫ) рѣзотин(ѫ) привезвю викїю тер(ѫ) иде изѫ оногаи дрѣва како слѫза и
[28b] капліе и викїю.|| и онои что капліе зове сѣ, опобалшамѡ. и wт(ѫ) нѣга границе ѕзимлю терѫ ихѫ сѕше на сл(ѫ)нцѕ, тер(ѫ), се зовоу кшїлобал'шамѡ. и wнои вощїе кое се находи на нимѫ, зовѣ се кар'побалшамѡ. и онои се вощїе не може дрѫжати лихо .д. лѣтѣ, и потѡм(ѫ) почнѣ гнити. нѫ толикои се може дрѫжати дакле не бѫде шѕпліе. и wнѣи се границе могѕ дрѫжати .в. лѣтѣ. и тако ихѫ можеш(ѫ) познати кѫда сѕ старѣ, или кѫда сѕ младѣ. кѫда ихѫ разломиш(ѫ) трѣбѕе да сѕ оунѕтра цѣлѣ. како сѫнадворѫ. и кѫда бѕд(е) мало на мастнѣ. кшилобал'шамо, и кар'побалшамо, имаю ѓакостѫ згрѣати и ѕкрѣпити чл(о)в(ѣ)ка. нѫ wпобалшамѡ како масло ис(тѫ) кѫда се изѫбистри, ерѫ и сокѫ wт(ѫ) оногаи дрѣва кое се зовѣ бал'шамо. и wвои опобал'шамо има великѕ ѓакостѫ. и великѕ силостѫ и врѕкіе ис(тѫ) и сѕхо ѕ дрѕгы степен(ѫ) топлиню дрѫжи и бл(а)готѕ има, и крѣпостѫ има. и колико великіе стои болѣ ис(тѫ). и много сѣ ѓално чины. и мало се добро находи. Ѳрѫ ѕзимаю малѡ бал'шама, и много тремен'тина и смѣшаю заѥдно, и и прадаю га колико добро бал'шамо. и мнозїи говорѣ ако ѕзимлеш(ѫ) клин'цѫ гвоздѣнѣ, терѫ омочишѫ ѕ нимѫ текіе р'тѫ оногаи клинца може горѣти. дрѕзыи ѕчителїе говорѣ, ерѣ таково искѕшенїе нѣс(тѫ) добрѡ. Ѳрѫ такожде може горѣти и ѕ трѣмен'тїнѕ. нѫ дїашкоридишѫ говори, да ѕземемо .а. грѫн'цѫ козїега млѣка, и да постави ѕ нега .а. каплю добра бал'шама, и хонкіе ѕсидити онои млѣко. и wнаи кіе капла пасти на дно. и кѫда изѫвадиш(ѫ) млѣко можеш(ѫ) наки wнѕи капаю на днѕ. и дрѕзы ѕчителїе говорѣ. да ѕземемо крѫпѕ тѫн'кѕ чистѕ и даю сквасимо ѕ бал'шамо, и потомѫ да омїемо вош(о)мѫ. и ако вѫде добро бал'шамо, хонкіе пасти в'се на дно водѣ. и невкіе на крѫпѣ остати нималѡ. и такожде ако ѕзме иднѕ каплю бал'шама на р'тѕ клинца, тер(ѫ) постави
[29a] на днѕ водѣ такои кіе и стоѓати на днѕ водѣ.|| и ако га поставишѫ на срѣдѕ водѣ, такои се кіе и стоати на срѣдѕ водѣ. и ако га поставиш(ѫ) врѫх(ѫ) водѣ, тако кіе стоати врѫхѫ ніе. и такожде растопи балшамо ѕ малѡ водѣ моцно. и ако вѫде добро балшамо, хонкіе се раздвоити

на се. и ако бѣде смѣшано тремен'тином(ѫ), хоикѥ се размѣтити с вод(о)мѫ. и такожде говорѣ ѕчителїе, ако поставишѫ на длан(ѫ) еднѫ каплю добра бал'шама, хоикѥ пропасти на дрѣгѫ странѫ. нѫ говори дїашкоридиш(ѫ) нѣ тои исты на. и такожде ако напѫнишѫ .а. люшпѫ ѥичанѫ бал'шама добра, и дрѣгѫ люш'пѫ тремен'тїна, и поставиш(ѫ) на мѣрѫ .г. кратѫ веикѥ кѥ потеглити бал'шамо, нехо тременгино. и такожде постави бал'шама, еднѫ каплю ѫ ѫста, и ако бѣде право бал'шамо бѣдетѫ ти се видѣло ѫ главѣ како шг'нѫ. и ако бѣде ѥлно бал'шамо, не бѣдешѫ ничто хаѥлѫ. рекли смо како можемо познати кое е добро бал'шамо, и кое нѣ. сѫда трѣбѣе да знамо зачто е добро. Смѣси еднѫ каплю бал'шама сѫ мало топлѣ водице, и дати пити шнѣмѫ женамѫ кое не могѫ избыти мрѫтво дѣтѣ. или ако се не могѫ шчистити добрѣ по рожденїю. и шще скваси ѫбѫакѫ ѫ балшамо и постави женѣ спрѣда ѫ плшдвѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣи женѫ шт(ѫ) кое многш крѫвы иде. и ако мѫж(ѫ) ш'чи крѫвїю, дати мѫ пити балшамо с вин'цемѫ. и такожде где ѳ отокѫ мажи ним(ѫ) добро ѥс(тѫ). такожде дати пити бал'самo с вин'цемѫ коем(ѫ) ѥ болѣстѫ стомашна шт(ѫ) настѫда. и еще смѣси балшама и толикожде воска, и стави где старѫ болитѫ шт(ѫ) ранѣ, или от(ѫ) инѣ болѣсти. и нѣка стои за нѣколико д(ѫ)нїи, и погынѫти хощте онаи болѣстѫ. и такожде кто нма грозныцѫ четрѫтин'ныцѫ|| дати мѫ [29б]
наипрѫво почищенїе. Потом(ѫ) дати мѫ пити балсамо сѫ виншмѫ, и хоикѥ га пѫстити истына ѥс(тѫ). И такожде кога ѫхо боли постави мѫ шт(ѫ) бал'самo нѣколико добро ѥс(тѫ): и такожде кога зѫбы болѣ, мажи ихѫ бал'самшмѫ. И кое тѣло хоикѥш(ѫ) да се не разгныѥ, мажи га балѫсамшм(ѫ), и може стоати тисѫщѫ лѣтѫ: +

СѢТ(Ъ) БОЛѪШЪ ЯРМЕНИКѪШЪ:

Болѫшѫ арменикѫшѫ, стѫденѫ ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ трѣтїи степен(ѫ). земла ѥс(тѫ) чрѫвена терѫ се находи ѫ арменѫском земли, и тогаи ради се зовѣ болѫшѫ др'меникѫш(ѫ). и вѫзда може стоати. вѫзми прахѫ шт(ѫ) болѫшѫ арменикѫшѫ, и толикожде комида и смѣшаи заедно с мало рѫжнѣ водѣ, и чини пилѫлѣ. и дати мѫ пити свако ютро по .е. пилѫлѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) кои блюю крѫвїю, или что ѳдѫ. или коим(ѫ) ѥс(тѫ) теч(ѥ)нїе штѫ здола: — И шщ(ѥ) вѫзми болѫшѫ арменикѫшѫ, и толикожде бѣлца ѥичана. и .д. крат(ѫ) толикожде брашна пшенична, и смѣси заедно с мало родоста, и мало ѥчмен'нѣ водѣ. и чин(и) тѫн'кѥ погачице исприган ѫ дрѣвѣном(ѫ) маслѫ, и дати мѫ ѥасти кѫд мѫ драгш. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе крѫвы. или гноѥ: и шщ(ѥ) вѫзми прахѫ шт(ѫ) болѫш(ѫ) арменїкѫш(ѫ) и бѣл'цѫ ѥичани и малш оц'та, и смѣшаи заедно докѣ бѫде како им'бластѫ и постави на стомахѫ(ѫ). добро ѥс(тѫ) за шнѣхѫ(ѫ) кои ѥадѫ тер(ѫ) иде здола шт(ѫ) нїихѫ(ѫ) на шнаи час(ѫ). и прахѫ шт(ѫ) болѫш(ѫ) арменикѫш(ѫ) смѣшаи сшкшм(ѫ) шт(ѫ) шанігвинарїе, и скваси ѫбѫакѫ и стави ѫ носѫ, добро ѥс(тѫ) за шнѣхѫ коемѫ ѥ много теченїе крѫви здола, и из носа. и шщ(ѥ) вѫзми болѫш(ѫ) арменикѫш(ѫ), и бѣлцѫ шт(ѫ) ѥица, и сшк(ѫ) штѫ шанігвинарїе, и смѣшаи заедно. и постави на челш до ѫшїю. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе крѫвы из носа: —

СѢТ(Ъ) БАЛАѮЩІЄ, СЪІРѢЧ(Ъ) ЦѢѢТІЄ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІХ(Ъ) ШИПЪКЪЪ:

[30а] Балавщіа стѫдена ѥс(тѫ) и сѫха въ дрѫгыи|| степен(ѫ). и двѣ лѣте се може дрѫжати. и за толикои є болѣсти добра балавщіа, за колико болѫшѫ арменикѫш(ѫ): +

СѢТ(Ъ) БОРАГО:

Бораго топла ѥс(тѫ) и мокра въ дрѫгїю степен(ѫ). трава ѥс(тѫ) терѫ има листвїе широко и мало остро. кѫда є зелѣна стави се ѫ вилїе, и сѣме тое многѡ прохлади крѫвѫ, и добро ѡи чини. и такожде помага ѡт(ѫ) чрѫнѣ жлѫчи, и ѡт(ѫ) ѡгнице, и ѡт(ѫ) грознице помага кѫда се почнѣ придизати из(ѫ) ныхѫ. и за дрѫгѣ болѣсти ако га ѥстѫ с варенѡм(ѫ) юхѡм(ѫ) мѣсномѫ и ѡц(є) бораго свари въ водѣ моцно, и потѡм(ѫ) процѣди кроз ѫ крѫпѫ, и постави къ онои водѣ толикожде захара. и свари нѣколико докле ѫври половина. и даи мѫ пити с водицѡм(ѫ) кѫда мѫ є драго. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ кои тлапѣ ѡт(ѫ) прѣкострѣ огныце. или коемѫ є велика немоц(ѫ): +

СѢТ(Ъ) ВАѮСІА:

Баѫсїа топла ѥс(тѫ) ѫ полѫ дрѫгы степен(ѫ), и мокра ѫ прѫвы степенѫ. и два рода има. ѥдно питама, а дрѫго дивїа. и ѫмноженїе крѫви чини и гѫстиню. и боліа є сѫха, нѣхо зелѣна. и много чл(о)в(ѣ)чемѫ сѣменѫ помага. и чини пробавлѣти. ѫзми баѫсїа и свари къ водѣ, и потом(ѫ) изѫжми онѫи трав ѫ терѫ ю сѫдроби на ситно и свари сѫ чистѣм(ѫ) медѡм(ѫ), докѣ ѫсѫ медѫ изѫври. и потом(ѫ) постави к нѣмѫ нѣколико мигдалѫхѫ. и кѫда видишѫ да кѥ быти скоро варено, постави к нѣмѫ нѣколико копра и мало спецїе. и потом(ѫ) изними сѫ огню и постави ѫ чистѫ сѫсѫдѫ. и даи мѫ ѥсти кѫд(ѫ) мѫ драго. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю стѫдѣна лѣдїа и слава: +

СѢТ(Ъ) БОРАКШЪ:

Боракшѫ врѫкѫ ѥс(тѫ) и сѫхѫ ѫ четврѫтїи степенѫ. Смола ѥс(тѫ) ѡтѫ нѣкоега дрѣва кое ѫ ин'дїе растѣ. и лѣтѣ се берѣ. и колико є веикѥ врѫкина, толикои се веикѥ чин(и) тврѫда. и коа нѣ добра нѣ толикои тврѫда. и пакы смрѫди. [30б] || и тогаи рад(ѫ) трѣбѫе избирати онѫи смолѫ коа ѥ тврѫда, и бѣла и чиста и свѣтла. и добра ѥс(тѫ) за ѡчищенїе образѫ и за онѣки бѣлѣгѣ что се чинѣ на образѫ ѡт(ѫ) вѣтра, или ѡт(ѫ) сл(ѫ)нца, или ѡт(ѫ) праха. ѫзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) боракшѫ и смѣси сѫ толикожде родоста. и мажи образѫ свѣкы д(ѫ)нѫ по .а. крат(ѫ). и да се чѫва ѡтѫ вѣтра и ѡт(ѫ) сл(ѫ)нца. и ѡт(ѫ) праха, добро ѥс(тѫ): —

СѢТ(Ъ) БѢЛИКѸЛИ:+

Бѣликѹли ствдѣнѣ сѵтz и сѵхѣ. нz фїлософїи нѣ сѵт(z) поставили ѵ колико степенz ствдѣна ѥс(тz) и сѵха. взѧми бѣликѹли и стлѫщи с толикожде кокошинѣга сала, и мажи образ(z), добро ѥс(тz) за онѣхz жен(z) коем(z) сѵ пѣгѵки по образѵ: +

СѢТ(Ъ) БѢТОНИКѢ:

Бѣтоника вровкыа ѥс(тz). и сѵха вz .г. степенz. и шев се листвїе ста(к)лѧ ѵ биліе кzда є зелено, и кzда є сѵхо. взѧми бѣтонїкѵ и толикожде стафїс'грїе, и свари вz водѣ заѥдно. и потомz процѣди и шншмz вод(о)мz топлшм(z) чин(и) гар'гариж'мѵ. добро ѥс(тz) за онѣх(z) коехz боли гзав(а) шт(z) настѵда. и ще взѧми бетоникѵ, и толикожде сока шт(z) пелина, и свари заѥдно сz винцемz, и потшмz процѣди крозz крzпѵ и дан мѵ пити кzд(z) мѵ драгш. добро ѥс(тz) за онѣхz коехz боли стомахz шт(z) настѵда. и ще бѣтоникѵ свари вz водѣ, и ѵ шнѵи водѵ постави каменїе, и нѣка иде онаи пара женz кz плѫдвѣ, терz да чин(и) такожде ѵтопливши се, или ѵ баніе. и потомz подаи иеи ѥсти праxz шт(z) бетоникіе сварившн с мало меда. добро ѥс(тz) за онон женѣ коем(z) нѣ добра плодва, тер(z) не могѵ носити дѣтета до врѣмена: +

СѢТ(Ъ) БРѪНКА ѪРШИНА:

Бран'ка ѵр'шина топла ѥс(тz), и мокриню има ѵ дрѵгыи степенz. свари бран'ка ѵр'шина мал'ма. и потшм(z) изzмажди и смѣшаи с толикожде свинского сала старога, и чины како им'бластz, и постави где є ||тврzда апостешма, помог'чити ю хоикіе. и ще бран'ка ѵр'шина свари [31a]
ѵ дрѣвѣномz маслѵ, и потшм(z) процѣди и измzжди мощ'нш шнѵи крzпѵ, и смѣси с толикожде воска и растопи. и потшм(z) остави да се стынѣ. и мажи слѣзѣнѵ коıа ѥ тврzда, или жилѣ кое сѵ се згрzчилѣ, и хотѣ се помѣг'чити: +

СѢТ(Ъ) БЄР'БЕРИ:

Бер'бери ствдѣни сѵ и сѵси ѵ дрѵгы степен(z). вощїе ѥс(тz) кое се находи ѵ дрѣвѵ вранскои земліе. и окрѵгло ѥ и мало подѵговато како маслинѣ. и добро ѥс(тz) за в'сакѵ шгныцѵ острѵ и прѣострѵ. Свари бер'бери вz водѣ, и потшм(z) процѣди, и постави кz онои водѣ толикожде захара. и вари докле ѵвери половина онѣи водѣ. и потшмz сzними сz огня и остави. и даваи пити по .в. ложицѣ, или по .г. смѣсивши с толикожде водѣ ствденѣ кzда имz бѵде драго. добро ѥс(тz) за онѣх(z) коем(z) ѥ огныца острa и прѣшестра. и ще взѧми праxz шт(z) бербери, и смѣси сокшмz шт(z) шолатро, и постави врzх(z) ѥтрѣ, или врzх(z) плюкіе. добро ѥс(тz) за шнѣх(z) коем(z) є врѵкıа ѥтра, или плюкıа. Еще взѧми бер'бѣри и постави вz водѵ и нѣка киснѵ в'сѵ ноцz. и потомz даи мѵ пити шт(z) онѣ водице кzда мѵ драго, добро ѥс(тz) за шнѣхz коехz боли глав(а) шт(z) врѵкинѣ: +

СѢТ(Ъ) БДѢЛІСѢ:

Бдѣлїѡ врѣкъ(ѕ) ѥс(тѫ) ѕ дрѣгы степен(ѕ) и мокриню има ѕ дрѣгы степенѫ. вдѣлїѡ ѥ како смола и малѡ прилипле. и находи се прѣко мора ѕ еднѣхъ(ѕ) швоцїахъ коиа сѣ какъ шиш'кѥ. и вънѫтрѫ се находи ѕ онѣмъ воцїю. добро ѥс(тѫ) за теч(ѥ)нїе кое ѳ шт(ѕ) прѣострѣ огныцѣ. и такожде ѳ добро шт(ѕ) апостѣшмѣ, и шт(ѕ) камена что ѥ ѕ мѣхырѕ, и шт(ѕ) кашла и шт(ѕ) ѕыденїа змїи, или скор'пїи. и добро ѥс(тѫ) за болѣсти выше писан'нѣ, смѣсивши сѫ оц'тѡм(ѕ), и мазавши онои мѣсто где га болы. или растворивши с водѡм(ѕ) и даваи мѕ пити: +

[31б] || СѢТ(Ъ) БИЦЮР'ТѢ:

Бицюр'та стѕдена ѥс(тѫ) и сѣха. нѫ заисто ни еднѫ ѕчителѫ не говори ѕ колико степенѫ. нѫ сѣпротивѫ нѥгова ѥс(тѫ)ства и нѥговѣ добротѣ коючины кѫдѫ се свари ѕ билїе. и поставилїю сѕ ѕчителїе вѫ трѣтїи степенѫ. вѫзми праχ(ѕ) шт(ѕ) бицюртѣ и смѣшаи з' бѣл'цѣмъ ѩичанѣмъ испригаи ѕ тиганю безъ масла, и даи мѕ ѩасти, добро ѥс(тѫ) за онѣхъ(ѕ) коемъ ѥ блюванїе шт(ѕ) много ѥда. и ѡще вѫзми праχ(ѕ) шт(ѕ) быцюр'тѣ, и смѣкси сокѡм(ѕ) шт(ѕ) плантаго и даи мѕ пити, добро ѥс(тѫ) за онѣхъ(ѕ) коемъ ѥ теченїе шт(ѕ) велике врѣкинѣ: + И ѡще свари быцюр'тѕ ѕ водѣ, и онѕи водѕ меки врѣке каменїе, и нека иде шнаи пара женѣ кѫ плѡдѣ. добро ѥс(тѫ) за шнѣки женѣ шт(ѕ) коеχ(ѕ) иде много крѫвы кѫда ѥ нїихъ(ѕ) врѣм(ѣ): — И ѡще вѫзми праχъ шт(ѕ) быцюртѣ, и шт(ѕ) зинѫзивера, и шт(ѕ) гарофали и шт(ѕ) (а)канѣла. и шт(ѕ) масишѫ, и шт(ѕ) орашѫцѫ, шт(ѕ) к'сакого по .а. а҃ѫаж(а). и меда колико потрѣѣбѕе, и свари заѥдно моц'но. и потѡм(ѕ) штими сѫ огня. и даи пити колико ѣднѕ ложицѕ с мало водице. добро ѥс(тѫ) за онѣки женѣ, коиа не могѕ пріимити дѣцѕ. и ѡще быцюртѕ постави на сѕпрашицѕ, и нѣка иде шнаи димъ спрѣда кѫ плѡдѣ, добро ѥс(тѫ) за шнѣки женѣ кое не могѕ дѣцѕ пріимити. и да вѣси какова ѥс(тѫ) быцюрта, како канѣла ѥс(тѫ), лиχо врѫ не има толикѣи ѩакостѫ: +

СѢТ(Ъ) ЕІСѢЛѢ:

Ёїола стѕдена ѥс(тѫ) ѕ прѫви степенѫ, и мокриню има ѕ дрѣгы. и мож(ѥ) стоѩати .в. лѣт(ѕ), нѫ ѳ воля коя се бѣрѣ ката годиця. шт(ѕ) любичицѣ се чины летѕарїѡ захарѡм(ѕ), и гюлапѫ. и такожде се чин(и), любичицѡм(ѕ) масло, и ѕ многа се дрѣга былїа постала. нѫ сама нѣс(тѫ) врѣдна ницо: +

СѢТ(Ъ) БИТРѪМЪ. СЪРѢЧ(Ъ) ЦѢКЛО:

Битрѫмъ стѕденѫ ѥс(тѫ) ѕ прѫви степен(ѕ), и сѫχ(ѕ) ѕ дрѣгы. вѫзми праχа много ситна цѫкла, и толикожде срѣша вин'на. и колико шт(ѕ)
[32а] сїнѫ обоихъ толикои катрана, и мало || масла дрѣвѣнагѡ, и смѣшаи заѥдно и мѫжи где имаш(ѕ) сврѣб(ѕ) добро ѥс(тѫ). и ѡще вѫзми ситна

праха wт(z) цѫкла, и смѣшаи с толикожде тремѣн'тїна, и мажи где има лишаи добро ес(тѫ):+ И wще вѫзми праха ситна wтѫ цѫкла, и цвѣтїе wт(z) мѧрикѣ и рѧж(и)но масло. и цѣгѫ и смѣшаи заедно. и мажи где вѧд(ѧ) бѣлѣзыи бѣли или чрѫни. нѫ наипрѫво почеши нокти, добро ес(тѫ): — И wщ(є) вѫзми прах(z) wт(z) цѫкла много ситнѫ, и завѣжи ѧ малѫхнѧ крѫпицѫ тнѫкѧ чистѫ. и постави ѧ чашѫ, или ѧ калѣн(z) сѫсѧд(z) зажег'ши онѧи крѫпѫ с прахwм(z). и нека гори докле изгори мокно. и потомѫ смѣси сѫ повеикіе сшка морачева. и процѣди кроз(z) крѫпѧ, и по ста(в)лаи помалѧ ѧ очї перомѫ. добро ес(тѫ) коемѫ ѥ павлага на очїю:

(Г)ѦРОФѦЛИ. (Г)ЄНСІѦНА. (Г)ѦЛѦНГѦ. (Г)ѦЛ'БАНО. (Г)ѪМИ ѦРАБИШ(Ъ). (Г)ѦРІОФІЛАТѦ. (Г)VТЪ. (Г)РАНА ШОЛИШ(Ъ). (Г)ѦЛИТРИКѪМЪ. (Г)ѦЛЛѦ. (Г)ѦЛІѦ МѪШКАТѦ. (Г)ѦРѪШ(Ъ).

Гарофали сѫдени сѧ и сѫси вѫ трети степен(z). нѫ wнїи гарофали кои сѧ сѫдены и сѫси, поставлаю се ѧ билїе, а ѧ спецїю се не поста(в)лаю. дрѫзы сѧ гарофали врѫкы и сѫси ѧ третїи степен(z), и поставлаю се ѧ билїе и ѧ спецїе. и ѧ и(н)дїе растѧ. и ѧ лѣтѣ се бере кѫда сѧ зелѣны. и могѧ стоати .і. лѣтѫ. и такои можеш(z) познати кои сѧ добрїи. трѣквю да сѧ дебели, и да сѧ главичати како клин'цѫ. из дрѫгога краіа островръхати, и да мириш ѧ лѣпо. Къзми гарофали и сѣме wт(z) морача. и свари ѧ винѧ, и даи мѧ пити кѫда мѧ є драго, добро ес(тѫ) за онѣхѫ(z) коехѫ боли стомахѫ(z) wт(z) настѫда. и wщ(є) вѫзми драгантѫм(z), и гѫми арабиш(z), и постави|| ѧ ечмен'нѧ водѧ да стои єднѧ нощ(z). и потом(z) [328] процѣди и онѧи водѧ wтметни. и кѫ ономѫи билїю постави толикожде праха wт(z) гарофали, и смѣшаи докле бѫде тврѫдо како тѣсто. и потомѫ чины пылѧлѣ, и стави в'сакы веч(є)рѫ .а. под(z) ѩзык(z) докле мѧ бѫде воле. добро ес(тѫ) wт(z) засипа: И wщ(є) вѫзми .и. гарофали и толикожде мастиха, и постави оу вїкию, и налїи рѫдостомѫ, и затѫкни добрѣ и постави ѧ котлѫ. и налїи онаи котлѫ вод(о)мѫ до грѫлика викые, и чины нѣколик(о) да поври. и потомѫ изними викїю изѫ котла. и даи мѧ пити изѫ викїе. добро ес(тѫ) за онѣхѫ(z) кои блюютѫ что гадѧт:+ И wщ(є) прах(z) wт(z) гарофали свари вѫ винѧ. и даи мѧ пити кѫда мѧ драго. добро ес(тѫ) за онѣхѫ(z) коемѫ ѥ теченїе wт(z) билїа. и wще прахѫ wт(z) гарофали даи мѧ пити сѫ сокwм(z) wт(z) боражиніе добро ес(тѫ) за онѣхѫ(z) коемѫ ѳ трѣсенїе на ср(z)дцѧ: +

СѪТ(Ъ) ГЄНСИѦНѢ:

Ген'сїана врѫкіа ес(тѫ) и сѫха ѧ третїи степен(z). кореніе ес(тѫ) wт(z) нѣкое травѣ коіа се такои зовѣ. и корѣн(z) ѥ добрѫ а трава нѣ. и бере се ѧ пролѣтїе и кои ѥ добрѫ трѣбѣ да нѣ шѫплѫ, и да ѳ жлѫтѫ. Къзми прах(z) wт(z) гѥнсїнѣ .в. аѯак(а). и даи мѧ пити сѫ ечменномѫ вод(о)мѫ. и сѫдѣнѡм(z) кѫдѫ мѧ драго добро ес(тѫ) коем(z) ѥ засипѫ одавна:+ И wще вѫзми прахь wт(z) ген'сїанѣ, и толикожде сока wт(z) легѫрицїе, и свари заедно с мало меда, и даваи мѧ по єдинои ложицѣ с мало водицѣ. и ако бѫде имѣлѫ засипѫ wдавна оздравѣти кіе. и wще

смѣшаи прахъ(ъ) шт(ъ) генсїанѣ сокшм(ъ) шт(ъ) дивїе рѣдѣ. и даи пити кѣда пада чл(о)в(ѣ)кѣ шт(ъ) велике немои, добро ес(тъ): — И шще ако бѣде чл(о)в(ѣ)кѣ ѣеден(ъ) шт(ъ) чемернѣхъ(ъ) змїа, или шт(ъ) инѣхъ(ъ)
[33a] сътвари чемѣрнѣхъ, посипѣи прахшм(ъ) от(ъ) ген'сїанѣ врхъ(ъ) оногаи|| мѣста. и такождѣ мѣ даи пити с винѣм(ъ) топлѣм(ъ) прах(ъ) шт(ъ) ген'сїанѣ добро ес(тъ):

ѠТ(Ъ) ГАЛАН'ГА:

Галан'га врѣкѣ ес(тъ) и сѣх(ъ) въ третїи степенѣ. коренѣ ес(тъ) шт(ъ) нѣкѣ травѣ, коꙗ се находи пшд(ъ) нѣкымѣ дрѣвом(ъ) ѣ пер'сїе. и може се дрѣжати .е. лѣтѣ. и такои можеш(ъ) познати кои ѳ добрѣ трѣбѣе да бѣде начрѣвен(ъ) и тежѣкѣ, и да лѣпо мирише. и кѣда га жвеш(ъ) ѣ ѣстахъ да чины врѣкинѣ. вѣзми галан'га, и свари ѣ винѣ и даи мѣ пити кѣд(ъ) мѣ драго. добро ес(тъ) за онѣхъ коемъ ѳ вѣтрѣ ѣ трѣбѣхѣ. или коехъ стомах(ъ) боли. и шщ(є) вѣзми мало прах(а) шт҃ъ гал'га, и постави ѣ носъ, добро ес(тъ) шт(ъ) главнѣ болѣсти: +

ѠТ(Ъ) ГАЛ'БАНѠ:

Гал'бано врѣкіе ес(тъ) и сѣх(ъ) въ трети степен(ъ). и мокриню има ѣ прѣвїи степѣн(ъ). нѣцїи говорѣ да є смола шт(ъ) нѣкоего великаго дрѣва. нѣ дїашкоридишъ говори да нѣ истына. нъ ес(тъ) нѣко дрѣво како трѣстїе, нъ нѣ шѣплıе. тер(ъ) кѣда є ѣмѣздрано дова, набадаю га и поставѣ сѣсѣдъ ѣ что капле сокъ шт(ъ) нега. вѣзми галбана колико лѣшныкъ и даи мѣ пити сѣ ыицемъ рожїтом(ъ). добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѳ засипъ шт(ъ) настѣда: И шще вѣзми гал'бано и постави на сѣпрашицѣ, и нека иде онаи дим(ъ) ѣ ѣста и ѣ носъ, добро ес(тъ) за онѣхъ кои сѣ врѣтоглавїи. и такождѣ вѣзми онаи димъ женѣ къ плшдвѣ, добро ес(тъ) шт(ъ) гнилости плшдвѣ; и шще вѣзми гал'бано и постави ѣ шцѣтъ и нѣка киснѣ .г. д(ъ)ны. и потомъ нѣка поври нѣколико и процѣди козъ крѣпѣ, и къ ономѣи оцтѣ постави толикожде масла дрѣвѣнаго, и мало воска. и чины како им'бластъ и постави на слѣзенѣ. добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коехъ боли слѣзена. нъ наипрѣво него поста-
[33б] виш(ъ) гал'банѣ, шт(ъ) дрѣва биліа. вари га самога, и кѣда се|| растопи, изли га ѣ ствденѣ водѣ да се стинѣ, и кѣда се стинѣ что бѣдѣ врѣхъ водѣ, и что бѣдѣ на днѣ водѣ остави: +

ѠТ(Ъ) ГѢМИ АРАБИКѢШ(Ъ):

Гѣми арабыкѣшъ, врѣкъ ес(тъ) и мокръ къ прѣвыи степенъ. и тогаи ради се зовѣ гѣми арабыкѣшъ, ѳр(ъ) се находи ѣ арапѣскои земле. и .г. сѣ родовѣ. единъ жлѣти, втори на чрънъ .г. ти на бѣлъ. нъ шнаи кои на бѣлъ постала се ѣ былїе. а шнизїи дрѣвїи не посталаю, нѣхо ѣ мастилш. Кѣзми комидъ и постави ѣ водѣ. и нѣка киснѣ .в. час(а). и потом(ъ) завѣжи шт(ъ) нега ѣ малѣ крѣпицѣ колико орах(ъ). и сквашаи въ водѣ и натаплıаи юмѣ ѳзыкъ често добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коимъ ѳ коимъ

ѥ остры єзыкѫ чѣсто. и wщѣ вѫзми прахѫ wт(ѫ) комида, и смѣси с толикожде праха wт(ѫ) канѣла, и даи мѫ пити с винwмѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ кои много блю(ю) ѳ:— И wщѣ вѫзми комида доста и постави ѫ грѫн'цѫ, и налїи рѫжномѫ вод(о)мѫ. и аще не бѫдешѫ ималѫ а ты дѫждевнwм(ѫ). и свари моцно и даждѫ мѫ пити кѫд(ѫ) мѫ драго. добро ѥс(тѫ) коем(ѫ) ѳ велико теч(є)нїѣ и wщѣ ѫзми грѫлицѫ и измѣтны ѥ и дрwб(ѫ) wскѫб'шїю и. потомѫ wми. и ако не бѫде могѫ имѣти, грѫлицѫ, а ты голѫба. и наплѫни ѫнѫтра прахwм(ѫ) wт(ѫ) комида, и мало праха wт(ѫ) канѣла, и испѣци истыха добрѣ, и даи мѫ ѣсти. и ако не може ѣсти, р'ци мѫ да ѣстъ и силwм(ѫ). добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои сѫ wслабѣли wт(ѫ) многw теч(є)нїа: И wщѣ вѫзми многw комида, и постави ѫ топлѫ водѫ и нѣка киснѣ .а. нощѫ. и потомѫ процѣди кроз кръпѫ, и постави кѫ онои водѣ нѫколико праха wтѫ мастиха: и чини мѫ глистирѫ стопливши, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥ велико теченїе здола wт(ѫ) крѫви. и wщѣ вѫзми прахѫ wт(ѫ) комида. и толикожде драгонѫски ѥ крѫви, и смѣшали с рофитѣм(ѫ) ѣанцѣм(ѫ), и даи пити женамѫ коимѫ иде много крѫви спрѣда. добро ѥс(тѫ): — И wщ(є) прах(ѫ) wт(ѫ) комида, даи мѫ пити сѫ ѥчменномѫ вод(о)мѫ кѫда мѫ драго, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коемѫ ѳ сѫхи кашлѫ, или тѣ скота ѫ пръсѣхѫ: +

СѪТ(Ъ) ГАРІОФѪЛАТА. СЪРѢЧ(Ъ) КОПИТНЪЫК(Ъ):

Гарїофїлата врѫкыа ѥс(тѫ) и сѫха ѫ дрѫгыи степенѫ. нѫ тра [...] || ими мѫ брадѫ и главѫ, и нѣка стои тако .а. час(ѣ). и потwѫ wми мокно ѫкропомѫ топлwм(ѫ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем сѫ сѣдинѣ ѫ главѣ и ѫ брадѣ, или кои имаю бѣлѣ косѣ, и хотѣ да им сѫ црѫнѣ: + [34a]

СѪТ(Ъ) ГАЛІА МѪШКАТА:

Галїа мѫшката врѫкыа врѫкыа ѥс(тѫ) и сѫха вѫ дрѫгы степен(ѫ). нѣкы ѫчителїе говорѣ, да се ражда на нѣкоемѫ дрѣвїю како вокѥ. и дрѫзы ѫчителїе говорѣ да се чин(и) како москосѫ, или како ам'брѫ. или како спецїе кое лѣпо мириш. нѫ ю смѣшаи ѕ дрѫзѣми билїами тер(ѫ) нѣ добра. лихо ако ю бы не мѣшали ѕ дрѫзѣми билїами, много бы била драгоцѣн'наа, врѫ се мало находи. свари галїа мѫш'ката с винцем(ѫ) и даи мѫ пити, кѫд(ѫ) мѫ драго, добро ѥс(тѫ) wтѫ стомашнѣ болѣсти: +

СѪТ(Ъ) ГАРѪШ(Ъ) И ДРѪГѢМ(Ъ) ИМЄНСѪМ(Ъ) СЄ ЗОВѢ ЄРБАРОН(Ъ):

Гарѫшѫ врѫк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ. трєтїи степѣн(ѫ), и може с(є) дръжати .а. лѣто. ѫзми гарѫш(ѫ) и свари ѫ маслѫ дрѣвѣнwм(ѫ) и ѫ винѫ. и чин(и) како им'бластѫ и постави и постави врѫх(ѫ) ѫха, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѳ wтекло ѫхо и челюстѫ wт(ѫ) настѫда. и wщѣ стлѫци гарѫш(ѫ), и постави врѫх(ѫ) онѣх(ѫ) гѫшѫ кое сѫ скоро постал, или

врхх(z) мрхтвѣхх(z) кости добро ѥс(тz): — И шц(є), взми гарѣш(z), и толикогѥр(z) таше барбато, и свари ѕ вино и постави на прохшд(z) како им'бластz, добро ѥс(тz) за онѣх(z) коем(z) сѕ ѯохади. и шце прах(z) шт(z) гарѣшz смѣшаи с родостом(z) и маж(и) образz, добро ѥс(тz) за онѣх(z) коем(z) сѕ пѣгѣки по шбазѕ, или прхѵѣтz. и шц(є) прахшм(z) шт(z) гарѣш(z) посипѣи ранѣ, добро ѥс(тz) за онѣх(z) коемz ѥ залишно месш вz ранахz: +

СѢТ(Ъ) ДОБРО:
(Д)ІАГРІДІѴМ(Ъ). (Д)РАГАН'ТѴМ(Ъ). (Д)АѴКѴШ(Ъ). (Д)ѴПТАМѴШ(Ъ).

СѢТ(Ъ) ДІАГРІСѢ:

Дїагридіш врѣк(z) ѥс(тz) и сѣхz вz третїи степен(z). и дрѣгѣм(z) се именомz зов(ѣ) шкамонѣа. нz сок(z) ѥс(тz) шт(z) ѥднѣ травѣ. коіа се
[34б] зовѣ титималѣш(z). и такои га чинѣ ѕ лѣтѣ, срѣзвю врххо ||чаи шт(z) онѣки травѣ, тер(z) каплѥ сшк(z) шт(z) ѥ бѣл(z) како млѣко. и потом(z) смѣшаю шнаи сокz с мало врашна швсѣна ситна, тер(z) сѣше на сл(z)нцѣ. и шнаи се трава находи ѕ арапzскои земли. и тамо се чин(и) шкамонѣа. и може се држати ѕ свошu ѣакости .л. лѣтz. и да знашz свакѣм(z) се гл҃ѵкїзмшм(z) може дати за почищеніе и шкамонеа немои дати ныкzда стѣденшм(z) водшм(z), лихо с топлшм(z). и да знашz шкамонѣа .а. аѯак(z) веикіе чин(и) проки чл(о)в(ѣ)ка ѕ топло врѣмѣ, нехо ѕ зимно .в. аѯакіа: +

СѢТ(Ъ) ДРАГАНТѴМ(Ъ):

Драган'тѣмz стѣден(z) ѥс(тz) вz дрѣгы степенz, и мокрz вz прzвы степен(z). смола ѥс(тz) шт(z) нѣкоега дрѣва, тер(z) ѥс(тz) таква и како комидz. и шнои дрzво кши мора растѣ на коем(z) се находи тер(z) сѕ .г. родови. єдин(z) ѥс(тz) вѣл(z), и чистz и свѣтлz, и добрz ѥс(тz). и дрѣгы ѥс(тz) чрzвен(z). нz нѣс(тz) толикои добрz. и третїи ѥс(тz) жлzт(z), и тz ѥс(тz) наигор'шїи. и шнои се вѣлш поставма ѕ былїе. и шнаи дрѣга ѕ масти и може стоати ѕ свошu ѣакости .и. лѣт(z). ѕзми драган'тѣм(z) и толикогѥр(z) комидz, и свари ѕ водѣ и потшмz процѣди. и кz шнои водѣ постави малш ѥчмена и вари шпетz, и изними и процѣди и даи мѣ пити кzд(z) мѣ драго. добро ѥс(тz) за онѣх(z) коемz ѥ велика сѣхота ѕ прzсѣхz тер(z) кашлѥ и не може ниціа изzхракати. и шце драган'тѣм(z) постави ѕ водѣ, и нека стои, єднѣ нщ(z) и потомz процѣди. и кz онои водѣ постави толик(о)гѥр(z) праха шт(z) драган'тѣмz, и мѣшаи докле бѣде тврzдш како тѣсто. и чин(и) пилѣлѣ колико бобшк(z) зрzно. и постави по єднои пилѣлѣ пшд(z) єзыкz кzд(z) погѥш(z) спати. и такои мѣ даваи докле мѣ бѣде болѥ. добро ѥс(тz) за онѣхz конмz ѥс(тz) сѣхи кашлz. и шце ѕзми .в. дѣла шт(z) драган'тѣм(z), и .а. дѣлz сока шт(z) легѣриціе, и мѣшаи докле бѣде како тѣсто тврzдш, и чины
[35а] пилѣлѣ и стави|| пшд(z) ѥзык(z) по ѥднои веч(є)рz кzд(z) погѥш(z)

спати. и такои мѫ даваи докле мѫ бѣде болѣ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) ѥс(тъ) сѫхи кашлъ:+ И ѡцѣ(є) ѧзми .в. дѣла праха ѡт(ъ) драган'тѫм(ъ), и .а. дѣлъ сока ѡт(ъ) легѫриці҃ѥ, и мѣшаи докле бѣде тврѫдо како тѣсто, и чин(и) пилѧлѣ и стави пѫд(ъ) ѥзык(ъ) по ѥдинои веч(є)рѫ кѫд(ъ) погѥшѫ спати, и такои мѫ даваи докле мѫ бѣде болѣ. добро ѥс(тъ) за ѡнѣх(ъ) коѥмъ ѥ врѫкина ѫ плюкѣ, и сѫхы кашлъ, и жегꙗ велика. и ѡцѣ постави мало ѡт(ъ) драган'тѫм(ъ) къ ѥчмен'нъ водѣ, и нека стои ѥднѫ ноцѫ, и сѫтра мѫ даи нѣколико, и потѡм(ъ) како мѫ драгѡ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥмъ ѥ врѫкина ѫ плюкѣ. или коѥмъ ѥ много жегꙗ. и ако поставишѫ къ ѡноі водѣ толикоигѥр(ъ) захара, и вариш҃ докле ѧври половина, и потѡм(ъ) даш(ъ) имъ пити с водицѡм(ъ), добро ѥс(тъ) ѡт(ъ) пръшестрѣ огныцѣ: И ѡцѣ ѧзми драган'тѫмъ и постави ѫ род(о)сто. и нѣка стои ѥднѫ ноцѫ, и потѡм(ъ) процѣди и постави к нои мало праха ѡт(ъ) катастата, и мажи ѥзык(ъ) и ѫстнѣ и ранѫ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) се ѥс(тъ) испѫцал(ъ) ѥзык(ъ) и ѫстнѣ, и коѥм(ъ) ѥ окорѣла рана. и ѡцѣ(є) ѫзми драган'тѫм(ъ) .в. дѣла. и комфора и шорак'шѫ .а. дѣлъ, и постави ѫ род(о)сто и нѣка стои .а. ноцѫ. и потѡм(ъ) процѣди и мажи образ(ъ), добро ѥс(тъ) за онѣки женѣ коѥм(ъ) сѫ пѣгѡки на образѫ. или инїи вѣлѣзїи: + И ѡцѣ драган'тѫм(ъ) постави вѫ сокѫ ѡт(ъ) вер'миквлариш҃. и нѣка стои .а. нѡц(ъ). и сѫтра скваси крѫпѫ ѫ ним(ъ), и постави где ѥ апостеѡма врѫкꙗ. и такоігрѫ скваси крѫпѫ ѫ ним(ъ), сырѣч(ъ), ѫ ѡнѫи сѡкъ, и постави где ѥ ж'галима добро ѥс(тъ):+ И ѡцѣ постави драган'тѫм(ъ) и дѫждевнѫ водѫ, и нѣка стои .а. ноцѫ, и потѡм(ъ) процѣди и свари ѫ нои младо пилѣ, и дави мѫ ꙗсти. и такои мѫ вари много кратъ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) ѳ‖ теч(є)нїе с великѡм(ъ) врѫкинѡм(ъ). и ѡцѣ(є) [35б]
ѫзми драган'тѫм(ъ) и толикоігр(ъ) захара, и мало род(о)ста, и смѣшаи заѥдно докле бѫде како мастъ, и постави младѫ дѣтетѫ ѫ ѫста. добро ѥс(тъ) за ѡнѫи дѣтцѫ коѥмъ ѥ болестъ ѫ прѫсѣх(ъ) ѡт(ъ) сѫхога кашлꙗ:+

СѢТ(Ъ) ДѪХѪШЬ:

Дѫвѫшѫ врѫк(ъ) ѥс(тъ) и сѫх(ъ) ѫ трѣтїи степен(ъ). и два сѫ рѡда. ѥдин(ъ) се зове крѣтиквшѫ, ѳрѫ расте ѫ нѫкоем(ъ) отокѫ кои се зове крето. и дрѫгы се зѡвѣ дѫвѫшѫ ажины, и вѫсѫдѫ се находы, нѫ нѣст(ъ) толикои добрѫ колико прѫвїи, ѳрѫ се прѫвога мало находи. и трава ѥ добра а кореніе и цвѣтїе нѣ врѣдно ница. и може се дрѫжати ѫ своѡи ꙗкости .а. лѣто. ѧзми дѫвѫшѫ, и толикоігр(ъ) смоквѫ сѫхѣх(ъ), и свари ѫ винѫ мокнѡ, и потомъ процѣди и даи мѫ пити кѫд(ъ) мѫ драгѡ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥмъ ѥ сѫхы кашлъ ѡт(ъ) настѫда. и ѡцѣ(є) дѫвѫш(ъ) свари зелен(ъ) ѫ винѫ, и даи мѫ пити кѫд(ъ) мѫ драго, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥхъ боли стомах(ъ) ѡт(ъ) настѫда. и такоігр(ъ) дѫвѫшѫ зеленъ свари ѫ винѫ, и ѫ дрѣвѣнѡм(ъ) маслѫ. и потом(ъ) стѫци онѫи травѫ изѫвадивши и постави топлѫ врѫх(ъ) стомах(ъ). добро ѥс(тъ) за онѣхъ коѥхъ боли стомах(ъ) ѡт(ъ) настѫда. и ѡцѣ ѫзми дѫвѫш(ъ), и толикоігр(ъ) сѣмена ѡт(ъ) шаш'кифагѣ. и свари ѫ винѫ и потомъ процѣды, и даи мѫ пити топло кѫд(ъ) мѫ драго, добро ѥс(тъ) за ѡнѣх(ъ) коѥмъ ѥ каменъ или пѣскъ ѫ бѫборѣзѣх(ъ):

СѢТ(Ъ) ДИПТАМѪШ(Ъ):

Дїптамѫш(ѫ) врѣк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ третїи степен(ѫ). коренѫ ѥс(тѫ) wт(ѫ) нѣкѥ трав҃ѣ кога расте ѫ каменитѣх(ѫ) горах(ѫ). и може стоати ѫ своѡи ѩкости .в. лѣтѣ. добро ѥс(тѫ) давши пити прах(ѫ) wт(ѫ) нѥга с вин'цемѫ. или ѫ нѣчимѫ ѩсти онѣмѫ кои сѫ отровленїи, или ѫѕеденїи wт(ѫ) змїи чемрныхѫ, или wт(ѫ) инѣ сѫтвари чемрнѣхѫ. или стѫкшїи трављ и поставити врѧх(ѫ) ранѫ где вѫдѫ оуѥденїи. и да знашѫ, ѳрѫ се неможе чинити доврѫ дивїакѫ без(ѫ) диптамѫш(ѫ): ни митрїдато. и ѡще дїптамѫш(ѫ) свари ѫ винѫ, и потомѫ процѣди и даи мѫ пити топлѡ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои мокре крѧвїю. и ѡще вѧзми дїптамѫш(ѫ) и толикогѥрѫ смоквѫ сѫхѣх(ѫ) [. . .]

[36a] ||СѢТЪ ИПОКѢЪЦИДСѢЦ(Ъ)

Ипоквыцидѡш(ѫ) стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгыи степенѫ. тер(ѫ) ѥ печѫрка. и находи се кѡд(ѫ) ѥднѣ трав҃ѣ тер(ѫ) се зовѣ рѫжа канїна. тер(ѫ) онѫи печѫркѫ стѫкѫ, и ѩзваде сѡк(ѫ) wт(ѫ) ѥ и постав҃ѣ на сл(ѫ)-нцѫ да се сѫши докле вѫде тврѧдѡ. и може [. . .] дрѧжати .ѥ. лѣт(ѫ). ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) ипоквыцидоша .а. а҃а҃(кѫ) и рѫжнѣ водѣ .г. ѫнче, и смѣшаи заѥдно, и даи мѫ пити сѫтра. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе wт(ѫ) чрѧнѣ жлѧчи, и wт(ѫ) великѥ врѫкинѣ. и ѡщ(ѥ) ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) ипоквицидош(ѫ), и сѡк(ѫ) wт(ѫ) боквице и бѣлцѧ wт(ѫ) ѩица и смѣшаи заѥдно и постави како им'бласт҃ѧ на димїе и на лѣдїа. добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе wт(ѫ) великѥ врѫкинѣ. и ако вѫде имал(ѫ) блюванїе, постави мѫ wн(а)и им'бластѧ на стомах(ѫ): +

СѢТ(Ъ) ИЮНИПЄРЪІ:

Июнипери, стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѧ трећїи степен(ѫ). вокыѥ ѥс(тѫ) дивїе, тер(ѫ) сѫ толика и зрѧна колико ловорїкова. ѫзми зрѧна wт(ѫ) юнипер(ѫ) и свари ѫ многѡ дѫждевноі водѣ, и нека се баніа. добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥс(тѫ) теч(ѥ)нїе. и ѡщ(ѥ) вѧзми wт(ѫ) юни-пер(ѫ) и свари ѫ винѫ и даи мѫ пити кѧд(ѫ) мѫ драгѡ. добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) кои мокре крѧвїю, ил(и) коем(ѫ) ѥ вѣтрѧ ѫ стомахѫ. и ѡщ(ѥ) вѧзми масла .в. а҃ак(а) wт(ѫ) июнипервѧ и смѣси с топлѣм(ѫ) бѣлцем(ѫ) ѩичанѣмѧ и даи мѫ пити сѫтра, и даи мѫ пити сѫтра добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) кои мокрѣ крѧвїю. и такогѥр(ѫ) мажи wнѣм(ѫ) маслѡм(ѫ) где га болїи добро ѥс(тѫ): и такогѥр(ѫ) мажи члановѣ и ѫдовѣ где га болїи добро ѥс(тѫ): и такогѥр(ѫ) мажи хрѧбтѣнинѫ костѧ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ великаа немокѧ: — И ѡщ(ѥ) ѫзми июнныперѧ и свари||
[36б] ѫ винѫ и даи мѫ пити често, добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) засипа: +

Камфор(ѫ) стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѧ трећїи степенѧ. Єрѧ дїашкоридиш(ѫ) и дрѫзїи ѫчителїе говорѣ да се чин(и) ѫ сокѫ wтѧ нѣкое трав҃ѣ. тер(ѫ) се wнаи трава бере м(ѣ)с(ѣ)ца маїа. и камфѡр(ѫ) се чин(и) по много закона. нѧ кои ѥс(тѫ) добро трѣбѫе да да вѫде лѧх'нѧ и чистѧ и свѣтлѧ како цѧклѡ. и wнаи кои нѣс(тѫ) доврѧ тер(ѫ) ѥс(тѫ) плавѧ,и

насѫрѫ и помѫтнѫ. и не има онѫи чистогѫ како wн(а)и кои ѥс(тѫ) доброѫ. ѫзми камфѡр(ѫ) и растопи ѫ сокѫ wт(ѫ) воквице ил(и) ѫ сокѫ ꙗгѫридинѫ, и смокри кръпѣ или кѫчица и постави на димѣ и натрошетаи на хрѫбѫтѣнинѫ костѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) wт(ѫ) коеѭ(ѫ) иде сѣме ѫ снѣ. и wц(ѥ) камфорѫ растопи ѫ сокѫ wт(ѫ) шолатро и скваси кръпѣ и постави на ѥтрѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѳ врѫкин(а) ѫ ѳтрѣ: и wц(ѥ) ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) камфора, и толикоѥр(ѫ) пепела wт(ѫ) сѣмена копривна. и смѣшаи сокѡм(ѫ) wт(ѫ) шангвинарїѥ || докле бѫде тврѫдо како тѣсто. и постави ѫ носѫ. добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коемѫ тече кръвѫ многѡ из носа. и ако се с нимѫ не ѫстави, ѫзми прахѫ wт(ѫ) камфора и толикоѥр(ѫ) меда, и толикоѥр(ѫ) род(о)ста, и мало wцта, и смѣшаи заѥдно докле бѫде тврѫдо како тѣсто, и постави ѫ нос(ѫ). и ѳще комѫ не бѫде драгѡ прѣбывати сѫ женѡм(ѫ), да мирише камфор(ѫ) и да га носи собѡм(ѫ), и wц(ѥ) комфор(ѫ) смѣшаи с род(о)стѡм(ѫ) и wмакѫи перѡ терѫ стави ѫ носѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥс(тѫ) огныца остра и прѣостра: и wц(ѥ) камфор(ѫ) смѣси с род(о)стѡм(ѫ), и потѡм(ѫ) процѣди кроз(ѫ) чистѫ крѫпѫ чрѫвенѫ. и wмакѫюки перѡ стави ѫ очїи, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ великаа врѫкина ѫ очїю: —

[37a]

СѪТ(Ъ) КОН(О)КѪИНТІДЄ:

Кон(о)квинтїда врѫкыа ѥс(тѫ) ѫ четврѫтїи степен(ѫ), и сѫха, и сѫха ѫ дрѫгы. и ѫ ин'дїѥ расте, и кон(ѫ) ѥр(ѫ)с(а)л(и)ма. а ѫ инѣх(ѫ) мѣстѣх(ѫ) нѣ. и не расте на дрѣвїю, лихо на нѣкое велике травѣ. и дрѫгѣм(ѫ) се именѡм(ѫ) зовѣ кѫкѫрбыта алеѯан'дрїна. и да знаѡ(ѫ) коꙗ сама расте горша ѥс(тѫ) нехо фофакѣ. и томѫи сведочи диашкоридишѫ и констанцїѫшѫ. и корѫ има и сѣме и месѡ. месѡ ѳ добро поставити ѫ былїе, и по месѫ сѣме. и корѣ сѣ ставѣ ѫ билїе за нѫждѫ кѫд(ѫ) нѣс(тѫ) меса, и сѣмена, ѳрѫ коꙗ малѫ ꙗкостѫ има. и кол(о)квинтїда такои се хоикѥ познати коꙗ ѥ добра. трѣбѫе да бѫде ѫнѫтрѫ пѫна меса и сѣмена. и да бѫде бѣла || ѫнѫтра. и коꙗ ѫзме грохотари ѫнѫтра кѫд(ѫ) сѫтресеш(ѫ) нѡм(ѫ) немои ю поставитї ѫ билїе и мож(ѥ) се дрѫжата ѫ своѡи ꙗкости .г. годиѡ(ѫ) ѫзми колоквинтиде .д. аѯаг(ѫ). и сока wт(ѫ) ꙁ'вѫли .г. ѫн(чѣ) и водѣ .ѫ. литрѣ. и захара .а. литрѫ. и вари докле ѫври половина wнѣи водѣ, и погом(ѫ) мѫ даи свако ютро .г. ложице докле тече. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ), коеѭ(ѫ) тресе правница свакод(ѫ)нѫиа wт(ѫ) много флегмѣ. и wцѥ свари колоквинтїдѫ ѫ wцтѫ, и потом(ѫ) чин(и) мѫ гаргарижмѫ, добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) ѕѫбнѣ болести. и wцѥ ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) колоквинтїда .в. аѯага и даи мѫ с медѡм(ѫ), добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) глистѫ. и wц(ѥ) онаи дѣца коꙗ не могѫ ꙗс(тѫ) лихо сисаю. ѫзми прахѫ wт(ѫ) колоквинтїде и смѣшаи сокѡм(ѫ) wт(ѫ) пелина и постави имѫ на пѫп'кѫ, добро ѥс(тѫ) за онѫи дѣцѫ коем(ѫ) сѫ глистѣ. и wц(ѥ) ѫзми wт(ѫ) кол(о)квинтїдѣ прах(ѫ) .в. азаг(ѫ). и сока wт(ѫ) першикарїѥ .в. ѫн'чѥ, и свари малѡ и потѡм(ѫ) процѣды и постави по малѫ ѫ ѫхѡ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) сѫ чрѫвїѥ ѫ ѫхѫ: и wц(ѥ) ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) колоквин'тїде .а. ѫн(чѥ) и сока wт(ѫ) морача .а. литрѫ. и свари заѥдно и потѡм(ѫ) процѣды и даи мѫ пити по малѫ в'сако ютро докле тече. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥ отекла слѣзена. и ѥтра. или коем(ѫ) ѥ женам(ѫ) гнила плодва: или ко-

[37б]

емъ не може доки нїихъ(ъ) врѣм(е). и wцѣ(е) взми кол(о)квинтїдъ цѣлъ и прошъплаї ю на иедном(ъ) мѣстъ и изъвади что е въ нѡи. и налї ю пѣнъ орахова масла и постави на сѣпрашицъ да поври нѣколико. и потѡм(ъ) сными съ огня и омакѡи въ ним(ъ) стѣнилѡ wт(ъ) вѣбака и стави въ про-
[38a] хѡд(ъ). добро ие(тъ) за|| онѣх(ъ) коем(ъ) съ ѯохады. и такои мъ чин(и) нѣколико крат(ъ) добро ие(тъ):+

СѺТ(Ъ) КАШАЯ ФІЦѢЛА:

Кашїа фицѣла врѣка ие(тъ) и съха въ пръвїи степен(ъ). и ве(л)ма ие(тъ) блага мегю дрѣгемїи биліамїи. и доста се находи въ индїе на нѣкоем(ъ) дрѣвїю. и къд(ъ) е добраа тежка е, и не грохоке внѣтра. и може стоѣати въ своѡи ѣакости .г. мѣта. и потѡм(ъ) нема тѣи ѣакостъ и можешъ ю дати сировъ или варенъ с водѡм(ъ). или з дрѣзѣмїи биліамїи, свакомъ чл(о)в(ѣ)кѣ кои има волестъ wт(ъ) врѣкинѣ: +

СѺТ(Ъ) КѢШКѢТѢ:

Кѣшкѣта врѣка ие(тъ) въ дрѣгїи степен(ъ) и съха въ дрѣгы. и кѣшкѣта се находи на дрѣвїю. теръ е тврѣда, нъ ие(тъ) како печѣрка. и добра ие(тъ) за очищенїе флегмѣ, или иеда, и такогер(ъ) ѳ добра поставити на в'сако почищенїе, кое се дава за иедъ, ил(и) за флегмъ: +

СѺТ(Ъ) КѢРДѢМѢМЪ:

Кардамѣмъ врѣкъ ие(тъ) и съх(ъ) въ трѣтїи степен(ъ) воцїе ие(тъ) кое расте на нѣкоем(ъ) дрѣвїю, нъ дробно ие(тъ) како сѣме, и два рода има, єднъ е великъ а дрѣгы малъ. великы има нѣколико сладости, и мириѕмъ ѣакъ. и мала не има сладостъ ни толикѡи ѣакостъ колико прѣвѡ. и наипрѣво него га ставишъ въ билїе, трѣвѣе да га очистиш(ъ) връ се находи въ ним(ъ) нѣкое комени .е. взми кардамоумъ, и єднъ внчю стѣци момѣ. и род(о)ста .в. вн(чѣ) й вин(а) .а. литръ и .з. вн(чѣ). и свари
[38б] заедно и потомъ процѣди и даи мъ топлѡ|| по малъхнѡ съ̀тра и веч(е)ръ докле теч(е). добро ие(тъ) за онѣх(ъ) кои съ врътоглавы, или коем(ъ) ѳ стрѣсенїе на срдцъ. и wцѣ(е) взми кардамѣмъ .а. а҃ак(ъ) и чин(и) прах(ъ) wт(ъ) нега. и вина .в. вче. и свари и даи мъ пити съ̀тра све. добро ие(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) е блюванїе. или коем(ъ) нѣсъ оре҃ѣи на ѣаденїю. и wцѣе прах(ъ) wт(ъ) кардамѣм(ъ) и метвицъ wт(ъ) в'сѣх(ъ) по .а. внч(ю) и стѣци с малѡ отца и постави на стомахъ, добро ие(тъ) за wнѣх(ъ) коем(ъ) е блюванїе. ил(и) коем(ъ) нѣсѣтъ оре҃ѣи на ѣаденїе и wцѣ(е) прах(ъ) wт(ъ) кардамѣмъ постави въ нос(ъ), добро ие(тъ) за wнѣх(ъ) коем(ъ) ие(тъ) слаба глава. и wцѣ(е) взми прах(ъ) wт(ъ) кар'дамѣмъ и маслѡ мѣцелинѡ. и постави заедно въ ѣанчанъ люш'пъ. и чин(и) да въѕкри wноѝ на сѣпрашице, и потѡм(ъ) изними и мажи главъ къд(ъ) поге спати, добро ие(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) е многѡ флегмѣ въ главѣ: —

СѢТ(Ъ) КЕБЄ҃РИ:

Кебери вр҃ѕкıе сѵ҃тх и сѵ҃хе ѕ дрѵгы степен(х). и на травѣ расте терх сѵ҃ како пѵ҃цѣ. и кебѣри и цвѣте и кореніе све. добро за билїе кıебери се ıедѣ осоливши их(х) и сварившїи с медшмх, и с маслшм(х) дрѣвѣнїим(х) добрѣ сѵ҃ ıести онѣм(х) коем(х) ı слабх стомах(х), и коем(х) нѣсѵ҃ орѣ҃зи на ıаденіе. и шц҃(є) ѕзми прахх шт҃х цвѣтїа и шт(х) кореніа .д. литре. и масла дрѣквенога .г. литре. и вин(а) .в. литрѣ. и вари заıедно докле вид(и)шх да ѳ ѕврѣлш све шноı винш. и потомх постави .ѕ. ѕн(ѣ) воска. и нека ври докле се растопи шнаı воскх, и потшм(х) изними ч мѣшаи докле се стынѣ. и маж(и) стомах(х) или трхвѵ҃х(х), или ин҃де где болїи добро ıес(тх) шт(х) настѵ҃да: + И шц҃(є) ѕзми прахх шт(х) кореніа кıебѣри .а. ѕн(чю). и прах(х) шт҃х тамариш(х) .а. ѕн(чѕ). и меда .а. лит ар(х). и свари заıедно и даваи мѕ по .а. ложицѕ свако ютро. добро ıес(тх) за онѣх(х) кои не имаю шрези ıести. и шц҃(є) ѕзми сшкх шт(х) листїа шт(х) кıебери. и згрѣки и постави ѕ ѵ҃хш по нѣколико каплицхх. добро ıес(тх) за онѣх(х) кои имают(х) болестх‖ ѕ ѵ҃шїю. или кои не чıою добрѣ: + И [39a]
шц҃(є) ѕзми шнѣки змїе кое сѵ҃ чрхвенѣ. терх имх штмѣри штопаши .д. прхстѣ и штметни штрѣзавши. и шнѣки срѣдинѣ постави ѕ грхн'цх прошѵ҃пливши мо малхнѡ ѕталиницѕ здола на днѕ. и шваи грхн'цх постави врхх(х) дрѵ҃гаагш грхнца текıе да мѕ дно стане ѕ ним(х). и шклѣпи тѣстшм(х) по срѣд(х) ихх околш. и такогıер(х) поклопи згора поклопцем(х) и шклѣпи тѣстшм(х) и постави ѕ котлх. и ѕлїи водь ѕ котлх текıе да огрѣзне долнıега грхн'ца половина, и чин(и) да ври докле вид(и)шх да искапле мастх ѕ долнїи грхнцх изх шнѣки змїи. и потом(х) изхними изх котла шнѣки грхн'це. и сними горнїи грхнцх з долнıега, шклѣпивши наипрхво тѣстом(х) и потшм(ѧ) постави кх онѵ҃и масти толикогıер(х) шт(х) кореніа шт(х) кıебери праха. и толикорıер(х) праха шт(х) кѵ҃кѵ҃рѣка, и свари заıедншш. и кхд(х) поври нѣколико постави кх ним(х) малххно воска. и кхд(х) се растопи воскх изними шт(х) огня и мажи често гѵ҃ше. или мрхтвѕ костх. добро ıес(тх). и шц҃(є) корх шт҃х кореніа шт(х) кıебери, и корѣ шт(х) кореніа хавп'та стлхцїи заıедно и изхвади: сшкх шт(х) нїихх, и вари заıедно с толикогıер(х) захара докле га ѕври половина. и потшм(х) га изними шт(х) огня и даваи мѕ ѕ ıеднои нед(є)ли за .в. д(х)ни сѵ҃тра и веч(є)рх вхсегда комико ко(ко)шине ıанце добро ıес(тх) за шнѣх(х), коем(х) ıес(тх) болестх по чланшвѣх(х): +

‖СѢТ(Ъ) КАЛАМЄНТО: [40a]

Каламенто вр҃ѕк(х) ıес(тх) и сѵ҃х(х) кх третїи степен(х) и кхд(х) цвхти тхдаи га трѣбѣ брати. и мож(є) стоıати ѕ свошı ıакости .а. лѣто. ѕзми каламенто и свари ѕ винѕ, и постави кх ниемѕ нѣколико смоквх. и свари мокншш. и потшм(х). процѣди и даи мѕ за .д. д(х)ны сѵ҃тра и веч(є)рх, сваку кратх колико кокошıе ıанце. добро ıес(тх) за шнѣхх коем(х) ı великы кашлх шт҃х настѵ҃да: — И ще ѕзми прах(х) шт(х) каламенто .в. ѕнч(ѣ) и прах(а) шт(х) генсианѣ. и прах(х) шт҃х легѵ҃риціе, шт(х) всѣх(х) по .а. ѕнч(ѕ), и меда без(х) пѣн(х) .в. литрѣ и свари заıедно, и даваи мѕ сѵ҃тра и веч(є)рх: по ıединои лажице докле бѵ҃де боле. добро ıес(тх) за онѣх(х) коем(х) ıес(тх) сѵ҃хы кашлх шт(х) настѵ҃да или засипх: + И

wще взми малѫхно праха wт(ѕ) каламенто и дай мѵ сѵтра ѵ таиць рофїтѵ. добро ес(тѫ) wтѫ кашла: + И wщ(є) взми каламенто сыровш. ако ли неможеш(ѕ) имѣти сирово а ты сѵхо. и свари ѵ винѵ и потwм(ѕ) процѣди. и дай мѵ пити по wбѣдѵ и по веч(є)рѣ. добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) боли трѫбѵх(ѕ) или стомах(ѕ) wт(ѕ) настѵда. и wщ(є) каламенто свари сѫ оцтwм(ѕ) и процѣди, и реци мѵ да чины гаргарижмѵ, добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥ грѫлw отекло, терѫ не могѵ пождирати слынѣ: + И wщ(є) взми прах(ѕ) wтѫ каламенто и смѣси с толикогєр(ѕ) чрѫр
[40б] смолѣ, и мажи мѵ хрѫбѫтѫ медwм(ѕ), и посипѵи|| wнѣм(ѕ) прахwм(ѕ) згора. добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) боли велико чрѣвw, терѫ неможе проки ни вѣтрѫ ни гнои wт(ѕ) нїихѫ. и wщ(є) каламенто свари ѵ водѣ и нека сѣдїи жена ѵ wнои водѣ да wи иде вода кѫ плwдвѣ. добро ес(тѫ) за онѣи женѣ коемѫ ѥ гнила плwдва или тврѫда: —

СѴТ(Ъ) КАШИЯ ЛИНѢА:

Кашїа линѣнѣа, врѵкш ес(тѫ) и сѵха вѫ трєтїи степен(ѕ), терѫ расте на великwм(ѕ) дрѣвїю кwн(ѕ) ѥдне рѣке коѧ ѥ близ(ѕ) вавулонїе. и може стоѧти ѵ свое ѧкости .і. лѣтѫ. взми прах(ѕ) wт(ѕ) кашїа линѣа, и смѣшаи с толикогєрѫ лаwдана, и чини пилѵле и даваи мѵ за .д. д(ѕ)нїи, свако ютро по .г. добро ес(тѫ) за wнѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥ велика немокѫ, или кои сѵ врѫтоглавы: — И wщ(є) взми прах(ѕ) wт(ѕ) кашїа лїнѣа, и смѣшаи с толикогєр(ѕ) род(о)ста и постави на сѵпрашицѵ, и нека се нагніе да мѵ иде wнаи дим(ѕ) ѵ носѫ. добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) сѵ димовѣ ѵ главѣ. и wще свари кашїа линѣа ѵ винѵ мокнw, и потwм(ѕ) процѣди, и даи мѵ пити сѵтра и вечер(ѕ), добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) кои мокрѣ крѫвїю или коем(ѕ) ѥ пѣсѫкѫ ѵ бѵбрѣзѣхѫ. и еще кашїа линѣа свари ѵ водѣ мокно, и процѣди кроѕ рѵчныкѫ, и потwм(ѕ) постави кѫ онои водѣ толикогєр(ѕ) захара, и вари докле ѵври половина, и даи мѵ пити топло за .д. д(ѕ)нїи. свако ютро колико кокошиньє ѧице. добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ), коем(ѕ) ѥ каменѫ ѵ мѣхырѵ, или пѣсѫкѫ ѵ бѵбрѣзѣхѫ: — И wщ(є) взми кашїа линѣа .в. ѵн(чѣ) и мастиха .г. ѵн(чѣ)
[41а] и вина .г. литре и свари заѥдно и потwм(ѕ) процѣдїи|| и даи мѵ пити свако ютрw колико гѵшче ѧице докле тече, добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) стѵден(ѕ) стомах(ѕ), или мѣхирѫ. и wщ(є) взми кашїа линѣа и свари ѵ винѵ и потwм(ѕ) гроцѣди, и постави кѫ wномѵи винѵ толикогєр(ѕ) меда, и свари wпет(ѕ) и пакы процѣды и даи мѵ пити свако ютро за .д. д(ѕ)нїи сваки кратѫ колико кокошиньє ѧице. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коемѫ ѥ стѵден(ѕ) стомах(ѕ) тер(ѕ) немогѵ пробавлѧти: — И wщ(є) взми прахѫ wт(ѕ) кашїа линеа и смѣси с толикогєрѫ шоракшѫ и чин(и) пилѵлѣ и даваи мѵ за .д. д(ѕ)нїи, сваки веч(є)рѫ по .г. добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коемѫ д(ѵ)ша смрѫди: + И wщ(є) взеи прах(ѕ) wт(ѕ) кашїа линѣа .а. дѣл(ѕ), и вина .г. дѣла и род(о)ста .г. дѣла, и свари заѥдно и потwм(ѕ) процѣди и можи под(ѕ) пазѵхамїи, добро ес(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) боле пазѵхе. и такогєр(ѕ) измиваюки десны, добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѕ) сѵ гнилѣ: — И wщ(є) прах(ѕ) wт(ѕ) кашїа линѣа смѣси с маслwм(ѕ) мѵщелинwм(ѕ), или з дрѣвѣнwм(ѕ). и зѫгрѣи и скваси вѵвак(ѕ) и постави кѫ плwдѣ, добро ес(тѫ) за онѣи женѣ кожи ес(тѫ) гнила плwдва. и кто жве често кашїа лїнѣа нете мѵ гнити деснїи, ни смрѫдѣти ѵста: +

СѢТ(Ъ) КАЦОРІѢМЪ:

Кацорїѣм(ѫ) врѣк(ѫ) ѥс(тѫ) ѣ третїи степен(ѫ), и сѣх(ѫ) ѣ дрѣгыи ѣзми мѣда wт(ѫ) кацорїѣмѫ, и исѣши ихѫ где нѣс(тѫ) сл(ѫ)нца ни вѣтра. и негова мѣда трѣбѣю да бѣдѣ не wт(ѫ) миого стара дѫвра, ни wт(ѫ) много млада, лихо wт(ѫ) срѣдњега. и мнозїи ихѫ лошеѫ(ѫ) чинѣ, врѫ изѫвадѣ что е ѣ нїих(ѫ), и напѣнѣ их(ѫ) крѫвїю wт(ѫ) врава, смѣшавшїи шнїим(ѫ) малѫхнw wт(ѫ) оногаи что сѣ изѫ них(ѫ)|| изѫвадили. нѫ такои можеш(ѫ) [41б]
познати кѫд(ѫ) ѥ ално, извади что е ѣ нїихѫ, и ако се лѫсно изѫвади нѣс(тѫ) добрw. и ако има жилице ѣ себѣ тер(ѫ) се расипѣе како земла, добро ѥс(тѫ). и може стоѩти ѣ своwи ѩкости .з. лѣт(ѫ). ѣзми кацора .а. ѣн(чю) и сока wт(ѫ) гѣтѣ .д. ѣн(чю) и свари заѥдно и дан мѣ пити за .г. ютра, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ), коем(ѫ) ѥ настѣд(ѫ) ѣ главѣ, или коемѫ е великаа немощѫ и wщ(є) мало прахѫ wт(ѫ) кацора постави пwд(ѫ) ѥзык(ѫ), и нека стои докле се растопи. и такои мѣ стави често добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ ковмѫ догѥ нѣкаа болестѫ. и ѣзимѩе им(ѫ) полѫ ѥзыка тер(ѫ) немогѣ говорити: — И wщ(є) ѣзми прах(ѫ) wт(ѫ) кацора .а. ѣн(чю) и рѣдѣ .г. ѣн(чѣ) и шалвїе .г. ѣн(чѣ) и вин(а) .г. литрѣ. и свари заѥдно и потwм(ѫ) процѣди. и даваи мѣ пити топло за .д. д(ѫ)нїи, свако ютро колико кокошинѥ ѩице. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ ѣзел(ѫ) вѣтр(ѫ) пол(ѫ) ѳзыка, и .а. рѣкѣ, и .а. ногѣ: + И wщ(є) кацорѫ свари ѣ вин. и wнѣм(ѫ) виномѫ чины парѣ на димѫѥ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) се не може дики жила: + И wщ(є) ѣзми кацорѫ и смѣси сокwм(ѫ) wт(ѫ) рѣдѣ и мажи мѣ главѣ острѣгавши, добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ кои сѣ изгѣбили паметѫ wт(ѫ) неспанїа: —

СѢТ(Ъ) КѪВѢБѢ:

Кѫбебѣ врѣкинѣ има и нѣколико сѣхотѣ. нѫ ѣчителїе нѣсѣ поставили ѣ колико степен(ѫ) ѳрѫ ниѥ многw сѣха ни многw сѣха, лихо подобнаа. нѫ кѫбебѣ вощїе ѥс(тѫ) кое се находи на нѣкоемѫ дрѣквїю ѣ їндїе. ѣзми прах(ѫ) wт(ѫ) кѫбебѣ .д. ѣн(чѣ). и сока|| wт(ѫ) богарине .и. ѣн(чѣ). и смѣшаи [42а]
заѥдно и даи мѣ пити за .г. ютро. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) догѥ стресенїе на час(тѫ) на ср(ѫ)дце перѫ шпахнѣ. и wщ(є) ѣзми прах(ѫ) wтѫ кѫбебѣ. и стави помалw често ѣ носѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коемѫ ѳ ревма ѣ мозгѣ или настѣд(ѫ): — И wщ(є) прах(ѫ) wт(ѫ) кѫбебѣ стави ѣ ѥстѫѥ и нека ѩстѫ често, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ стѣден(ѫ) стомах(ѫ), и блѣдѫ образѫ: — И wщ(є) ѣзми прах(ѫ) wт(ѫ) кѫбебѣ .в. ѣн(чѣ) и гарофали, и канела. и зинзїверѫ, и орашкѥ, и масїшѫ wт(ѫ) в'сѣхѫ по .г. а҃важ(а) и вина .г. пинтѥ. и меда чиста безѫ пѣн(ѫ) полѫ пин'тѣ. и свари заѥдно и потом(ѫ) процѣди. wт(ѫ) овогаи мѣ даи .а. чашѣ на обѣдѣ, и на веч(є)рѣ такогѥрѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ стѣден(ѫ) стомахѫ, или блѣдѫ образѫ: +

СѢТ(Ъ) КѪШИЛИШ(Ъ) ВЄНЄРИШЪ:

Кашилиш венеришѫ, сырѣч(ѫ), ковилїе. има врѣкинѣ и сѣхотѣ под(о)бнw. и мало мож(є) стоѩти ѣ своwи ѩкости ѳрѫ ѥ тѫнѫкѫ. ѣзми капилишѫ

венериш(ѕ) и свари с водѡм(ѕ), и потѡм(ѕ) процѣди. и постави къ ѡнои водѣ толикогіер(ѕ) захара, и свари ѡпетъ докле ѕври половица. и даи мѕ пити свако ютро колико кокошиње таице. добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) є волестъ ѕ слезенѣ. или ѕ ітрѣ. +

СѢТ(Ъ) КАМЄДРѢСѢШ(Ъ):

Камедреѡш(ѕ), врѕк(ѕ) іес(тъ) и сѕх(ѕ) въ трѣтїи степен(ѕ) и ніеговѡ листвїе и цвѣтїе добро за билїе, а корен(ѕ) нѣс(тъ) доброѕ. и мож(є)
[43б] стоіатї ѕ свое такости .а. лѣто. ѕзми|| камедреѡш(ѕ) и свари ѕ водѣ, и ѡнѡм(ѕ) вод(о)мъ да се баніа. и да ѕзимае паръ ѡт(ѕ) ніе, добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) кои мокрѣ крѣвїю, или коем(ѕ) є волестъ ѕ етрѣ. или ѕ слѣзѣнѣ. и ѥщ(є) камедреѡш(ѕ) свари ѕ винѕ, и потѡм(ѕ) процѣди, и даи мѕ къд(ъ) кѣд(ѕ) мѕ драго, добро іес(тъ) ѡт(ѕ) днѣ: — и ѡщ(є) камедреѡш(ѕ) свари ѕ водѣ и постави къ ноі мало меда и масла дрѣвенога, и малѡ соліи. и чин(и) мѕ глистиръ добро іес(тъ) ѡтъ днѣ: + И ѡщ(є) камедреѡш(ѕ) свари ѕ винѕ и ѕ маслѕ дрѣвенѕ и постави како имѣбластъ на диме, ил(и) на стомах(ѕ). ил(и) на слѣзенѕ. добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) кои не могѕ слободно водѕ пѫститы, и коем(ѕ) є настѫд(ѕ) ѕ етрѣ, или ѕ слезѣнѣ: + И ѡщ(є) ѕзми прах(ѕ) ѡт(ѕ) камедреѡшъ .а. ѕн(чю). и шашкїфарѕ, и лапиш(ѕ) лентиш(ѕ) ѡт(ѕ) свакога .г. а҃ѕаг(а). и меда чиста без(ѕ) пѣнъ .а. лит(рѕ). и чин(и) вѕе да проври заедно малѡ. и потѡм(ѕ) мѕ даваі вѕако ютро по .а. ложицѕ докле тече, добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) кои мокрѣ крѣвїю или коем(ѕ) є камен(ѕ) ѕ мѣхирѕ, или коем(ѕ) теч(є)нїе крѣви здола. и ѡщ(є) възми камедреѡш(ѕ) зеленъ. и камепїтеѡш(ѕ) зелен(ѕ). и постави ѕ винѕ и нека стои за .д. днїи и потомъ вари докле ѕври все ѡнои винѡ. и ѡнѣи травѣ ѡтметни. и къ ѡномѕи что се процѣди постави
[43а] и ѡнѕи травѕ ѡтмѣтни. и къ ѡномѕи что се процѣди постави|| толикогіер(ѕ) масла дрѣвенога, и мало воска. и вари заедно докле се растопи воскъ. и изними теръ жажи ітрѕ и слѣзенѕ. добро іес(тъ) за ѡнѣх(ѕ) коем(ѕ) є тврѫда ітра и слѣзѣна. и ѡч(є) възми камедреѡшъ [. . .] и ѡщ(є) възми прах(ѕ) камедреѡш(ѕ) и смѣси с мало меда варена и даи мѕ за ѕтра, добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) сѕ глистѣ + И ѡще ѕзми прах(ѕ) камедреѡш(ѕ), и наплъни нимъ перницѕ и подстави мѕ под(ѕ) главѕ, добро іес(тъ) за ѡнѣх(ѕ) коем(ѕ) є многѡ настѫда ѕ главѣ тер(ѕ) мѕ идѕ капле из(ѕ) носа: — И ѡщ(є) възми камедреѡш(ѕ) и камепитеѡш(ѕ), и свари ѕ водѣ, и нека се баніа жена ѕ ніи. и ѡнѕи травѕ да постави спрѣд(ѕ) на ню. добро іес(тъ) за онѣи женѣ, коем(ѕ) се іе затворила плѡдва: —

СѢТ(Ъ) КАРѪИ. ТѪРЪСКЪІ, КАРАБІЯ:

Карѕи, врѕк(ѕ) іес(тъ) и сѕх(ѕ) въ четврътїи степен(ѕ). карѕи сѣме іес(тъ) ѡт(ѕ) нѣкое травѣ коіа растѣ ѕ цицїлїе. и может(ѕ) дръжати ѕ свои такости .е. лѣтъ. стави карѕи ѕ винѕ и даи мѕ пити кѣд(ѕ) мѕ драгѡ, добро іес(тъ) за ѡнѣх(ѕ) кои мокре крѣвїю: — И ѡщ(є) прах(ѕ) ѡтъ карѕи стави ѕ тастїе что хоикемо тасти, добро іес(тъ) за онѣх(ѕ) коемъ нѣсѕ ѡрезѫи на таденїе: +

СѢТ(Ъ) КИМІНЯ

Кѵ̈мїнъ врѣкъ(ѕ) ѥс(тъ) и сѣхъ(ѕ) ѣ дрѣгы степен(ѕ), и может(ѕ) дрѫжати .ѥ. лѣт(ѕ). и кто ѥстъ често кѵ̈мїнъ, добрѣ, може провавлѣти. и ѡцѣ(ѥ) ѣзми кѵ̈мин(ѕ) и сѣме ѡт(ѕ) морача и свари ѣ винѣ, и ѡт(ѕ) оногаи|| мѣ [435]
винца даи пити кѫд(ѕ) мѣ дратѡ добро ѥс(тъ) за ѡнѣхъ(ѕ) коеѫ(ѕ). боли
чрѣвѡ или стѡмахъ(ѕ): + И ѡцѣ(ѥ) ѣзми кѵ̈мїнъ и смоквѣ сѣхѣ, и свари
ѣ винѣ и процѣди крѡз(ѕ) крѫпѣ и даи мѣ пити кѫд(ѕ) мѣ драгѡ. добро
ѥс(тъ) за онѣхъ(ѕ) коем(ѕ) ѥ слаб(ѕ) стомахъ(ѕ) или стрес(ѥ)нїѥ на ср(ѕ)дцѣ. [44a]
нъ ако бѣде имѣ лъ онаи чл(о)в(ѣ)къ многѡ чрѫнѣ жлъчи, немои мѣ дати
пити, вр(ѕ) мѣ хощешъ подвизати ср(ѕ)дце блювати. и ѥще вѫзми ситнїи
прахъ ѡт(ѕ) шафрана и толикожде жлътца ѡт(ѕ) ѥица и постави заѥдно
ѣ ѥичанѣ люшпѣ, и нека повари нѣколико на сѣпрашице. и постави на
крѫпицѣ и притисны врѫх(ѕ) очїю. добро ѥс(тъ) за ѡнѣх(ѕ) коем(ѕ) сѣ
чрѫвенѣ очїи ѡт(ѕ) крѫвїи: + И ѡцѣ(ѥ) свари ѡт(ѕ) шафрана ѣ дрѣвенѡм(ѕ)
маслѣ, и сквашаи кѣчинѣ ѣ ним(ѕ) или крѫпѣ, и постави на стомахъ.
добро ѥс(тъ) за онѣх(ѕ), коем(ѕ) ѥ гнзенїѥ ѣ чрѣвѣ. или коеѫ(ѕ) боли
чрѣвѡ ил(и) кто има теч(ѥ)нїѥ: +

СѢТ(Ъ) КАЛАМѢШ(Ъ) АРОМАТИКѢШ(Ъ):

Каламѣш(ѕ) ароматикѣш(ѕ) врѣщ(ѕ) ѥс(тъ) и сѣх(ѕ) въ дрѣгыс тепенъ.
корен(ѕ) ѥс(тъ) ѡт(ѕ) нѣкоега дрѣва кои ѥ малѡ венкыѥ ѡт(ѕ) травѣ, нъ
лѣпо мирише и шѣпле ѥ ѣнѣтра. вр̈ъ кѫда га копаю изѫвагїю срѫчликѣ

изѫ нѣга. и два рода има. една расте ѫ персїе, а дрѫга ѫ їн'дїе. и шнаи кога расте ѫ персїе жлѫта ѥс(тѫ). а кога расте ѫ їн'дїе бѣла ѥс(тѫ) и болї е жлѫти нехо бѣли. вѫзми каламѫш(ѫ) ароматикѫшѫ .г. ѫн(чѣ). и сока шт(ѫ) пелина .д. ѫн(чѣ). и бѣлога вина старога. г. лит(рѣ) и свари заѥдно и потшм(ѫ) процѣды. и даи мѫ пити топло за .д. д(ѫ)нїи. вѫсако ютро колико кокошиѭ їаице добро ѥс(тѫ) ба шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥс(тѫ) стара болестѫ ѫ стомахѫ. и шц(є) ѫзми праха шт(ѫ) кал(а)мѫш(ѫ) ароматикѫш(ѫ), и смѣшаи с толикожде праха шт(ѫ) канела, и стави мѫ ѫ всако ѥстїе како спецѫ, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои не могѫ добрѣ
[44б] пробавлѭти: —‖ и шц(є) кал(а)мѫш(ѫ) цѣлѫ свари ѫ родшствѫ, и потшм(ѫ) даи мѫ пити шнѫи водицѫ с вин'цем(ѫ) кѫда шѣдѫє. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) гори стомах(ѫ) шт(ѫ) великиѭ врѫкинѣ, или ср(ѫ)дце: — И шц(є) прах(ѫ) шт(ѫ) кал(а)мѫщѫ постави на бѫвак(ѫ), и пригисны здола на прохшд(ѫ). добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коехѫ не може проки ни гнои ни вѣтрѫ тер(ѫ) га боли моцнш:

СѢТ(Ъ) КОРѦЛИ:

Корали стѫденїи и сѫсїи ѫ дрѫгы степен(ѫ) и два рода сѫ, един(ѫ) чрѫвен(ѫ), а дрѫгы бѣлѫ. нѫ сѫтѫ болїи чрѫвены нехо бѣлїи. и говори ѵппократ(ѫ). корали се находе кон(ѫ) мора ѫ пещерах(ѫ), кое сѫ вѫзда плѫнѣ водѣ. и такогиер(ѫ) говори да се чинѣ шт(ѫ) саме мор'скиѭ земле. и чинѣ се чрѫвѣны коралїи ѫ шнои землїѥ кога има великѫ сѫхотѫ. и бѣли се чин(и) ѫ шнои землиѭ кога има великѫ мокриню. и бѣли корали веикиѭ сѫ стѫдены нехо сѫсїи. и чрѫвени сѫ коралїи веикю сѫсїи нехо стѫденїи. и шбои се посталяю ѫ билїа нѫ никѫда немои поставити бѣлѣ коралїи ѫ билїа, докле не реч(є), вѫзми бѣлѣ коралїи. и вѫзда кѫд(ѫ) говори
[43в] ѫзми коралїи, тои се зна да гов(о)ри ѫзми црѫвенѣ коралїе. и трѣбѫє изѫбрати чрѫвенѣ коралїи кои сѫ дебѣли и чисти и чрѫвенїи моцн'ш и нашѫплїи. а кои сѫ коралїи бѣлїи трѣбѫє ихѫ изѫбрати кои сѫ дебелїи и чистїи, и бѣлїи моцн'но и не шѫплїи. и никѫд(ѫ) немогѫ остарѣти. вѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) коралїи и смѣси с толикожде сшка шт(ѫ) шан'гвинарїе и постави ѫ носѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) теч(є) крѫв(ѫ)
[44в] из носа. и шц(є) ѫзми праха ситна шт(ѫ) коралїи два дѣла, и прах(ѫ) шт(ѫ) драган'ти .а. дѣлѫ. и смѣси заѥдно с мало ѥчмен'нѣ водѣ.
[45а] и чин(и) пилѫлѣ и стави по єдинои над(ѫ) ѥзыкѫ‖ кѫд(ѫ) погѭш(ѫ) спати. и нека стои докле се растопїи. и такои чин(и) докле мѫ бѫде болѥ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои блюю крѫвїю. и ако бѫде ималѫ здола теченїа шт(ѫ) крѫвїи, немои поставити ѳчмен'нѫ водѫ, тѫчїю сшкѫ шт(ѫ) боккице. и ако бѫде ималѫ теч(є)нїе здола крѫвїю шт(ѫ) настѫда, даи мѫ прахѫ шт(ѫ) коралїи с рофїтемѫ їаицемѫ добро ѥс(тѫ): — и шц(є) прах(ь) шт(ѫ) коралїи смѣсїи с толикожде сока шт(ѫ) боккице, и сквази бѫбакѫ и постави женѣ спрѣда и шт(ѫ) здола, добро ѥс(тѫ) за онѣки женѣ шт(ѫ) коѥ иде многш крѫвы спрѣда: — И шц(є) ѫзми прах(ѫ) ситнѫ шт(ѫ) коралїи и смѣси с толикожде род(о)ста, и испираи моцно десны често. добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) се гризѫ деснїи: — И шц(є) вѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) коралїи и толикожде прах(а) шт(ѫ) рѫжице и смѣшаи заѥдно и постави на десны кѫда погѭш(ѫ) спати. и такои чин(и) докле бѫде болѥ, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) теч(є) крѫвѫ изѫ деснїи: +

ѠТ(Ъ) КАТАПѸСІЄ:

Катапѹсїа врѣкїа ѥс(тѫ) ѵ трєтїи стєпєнѫ, и мокра ѵ пръвїи стєпєнѫ. катапѹсїа сѣме ѥс(тѫ) wт(ѫ) нѣкое травѣ. и катапѹсїа зелена ѥс(тѫ), и нѣстѫ шѹпліа ѕнѹстра. и може очистити флєѡмѹ, и чрѣнѹ жлѣч(ѫ), и жлѣтѹ. вѫзми катапѹсїа, многѡ истлѣци. и попеци ѵ кѹпѹснѹ листвїю попретавшїи ѵ сѹпрашицѹ. и потом(ѫ) изними и изѫждиман моцно. и wт(ѫ) тогаи мѹ стави ѵ зелїе кое хонкіе ѥсти колико пол(ѫ) ѭица. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ многѡ сврака wт(ѫ) сланѣ флєѡмѣ. или коем(ѫ) ѳ грозница четвръгтиница wт(ѫ) сланѣ флєѡмѣ: + И wц(ѕ) ѫзми прах(ѫ) wт(ѫ) катапѹсїѥ .а. аѯак(а). и даи ѕм пити с мало водице топлѣ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю многѡ ѣда ѵ стомахѹ и немогѹ пробавлѧти: +

‖ ѠТ(Ъ) КРѢТАНѸШ(Ъ) [45б]

Крѣтанѹш(ѫ) врѣк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѹх(ѫ) ѫ трєтїи стєпєн(ѫ). трава ѥс(тѫ) коіа кѡн(ѫ) мора расте добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ каменѫ. или кои мокрѣ крѣвїю. ил(и) коем(ѫ) ѳ пѣсъкѫ ѵ ѣѵврѣзѣх(ѫ). вѫзми крентанѹш(ѫ) многѡ и свари сланѡм(ѫ) вод(о)мѫ ѵ котлѹ великѹ. и постави малѡ масла дрѣвѣнагѡ. и чин(и) да повари нѣколико. и потѡм(ѫ) нека сѣднѣ ѵ нємѫ до поіаса ѵ врѣкіе колико може трѣпѣти. добро ѥс(тѫ) за выше писаннѣ болести. и такожде за истѣ онѣи болѣсти свари крѣтанѹш(ѫ) ѵ винѹ и даи мѹ пити, кѫд(ѫ) мѹ драго добро ѥс(тѫ): +

ѠТ(Ъ) КОЦѸШ(Ъ):

Коцѹш(ѫ) врѣк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѹх(ѫ) ѫ трєтїи стєпєн(ѫ). кореніе ѥс(тѫ) wт(ѫ) нѣкоега дрѣвїа кое ѵ їндїе расте. и два сѹ рода, єдна се зовѣ їндїкѹш(ѫ) тер(ѫ) ѳ чрѣквєн(ѫ) и мало жлѣтѫ. а дрѹги се зовѣ оленцїѡрѫ, нѫ пръвїи рѡд(ѫ) что смо рекли доноси се, а дрѹги се нѣ доноси врѫ гніе брѫзѡ. и такои мѡж(ѳ) познати кѡштѹш(ѫ) кои ѥ добрѫ. кѫда се разломи. ако вѣде твръдѫ тои ѥ добрѫ. и ако вѣде како прах(ѫ) и шѹплѫ тои не добрѫ. и кои се прїима на ѩзыкѫ тер(ѫ) ѥ нагорѫчѧнѫ, добрѫ ѥс(тѫ). и кои ѥ насладичнѫ нѣс(тѫ) добрѫ, и може се дръжати ѫ своеи ѩкости .ѥ. лѣт(ѫ). вѫзми коцѹшѫ и свари ѵ винѹ и даи мѹ пити кѫд(ѫ) мѹ драгѡ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ твръда ѥтра или слѣзена: — И ѳціе вѫзми прахѫ wтѫ коцѹш(ѫ) и масло дрѣвено и воска тѫкмо. и свари докле се растопи восъкѫ, и потѡм(ѫ) wтними, и мажи ѥтрѹ и слѣзенѹ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ твръда ѥтра ил(и) слѣзена: — И wц(ѕ) ѵзми марѹви и стави ѵ винѹ да киснѣ .ѥ. д(ѫ)нїи. и потомѫ‖ свари моцнѡ пакы процѣди. и постави ѫ wномѹ винѹ толи- [46а]
кожде праха wт(ѫ) коцѹшѫ и воска. и свари мокно докле се растопи восък(ѫ). и потѡм(ѫ) изними и мажи слезенѹ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѳ wтекла слѣзена. и wц(ѕ) вѣзми прах(ѫ) wт(ѫ) коцѹш(ѫ) .в. ѕч(чѣ). и мастих(ѫ) и дїмїанѫ по .а. ѕнч(ѕ). wт(ѫ) в'сакого. и масла дрѣвѣнога .г. ѕн(чѣ). и воска .в. ѕн(чѣ). и свари заѥдно докле се восъкѫ растопїи и потѡм(ѫ) изними. и чин(и) како им'бластѫ и постави на стомах(ѫ),

доброо ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коех(ъ) боли стомах(ъ) шт(ъ) настѹда: и шце ѹзми кацѹшѹ и свари ѹ винѹ, и потом(ъ) процѣди и даи мѹ пити къд(ъ) мѹ драго, доброо ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коех(ъ) боли глава шт(ъ) настѹда. и шце прах(ъ) шт(ъ) коцѹш(ъ) смѣси с медшм(ъ) и даваи младѣмъ дѣцамъ кое имаю глисте доброо ѥс(тъ): +

СѢТ(Ъ) КАНТАБРѸМ(Ъ). СЪЫРѢЧ(Ъ) ТРИЦЄ:

Кан'табрѹм(ъ), ние многш мокръ ни стѹденъ. ни много врѹцъ, ни сѹхъ, лихо под(о)бнъ. вѫзми трицѣ и вино бѣлш наоцтѣнно, и вари докле вѫде гѹще нехо каша. и постави топлш на стомах(ъ) или на трѫбѹхъ. доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ теч(ѣ)нїе, ил(и) коем(ъ) ѳ вѣтрѣ ѹ чрѣвѣх(ъ) тер(ъ) их(ъ) боли стомах(ъ). и шце ѳчмен(ъ) чистъ полтѹченъ, и свари ѹ многш водѣ и потшм(ъ) процѣди. и постави къ онои вшдѣ толикожде трицъ и свари шпетъ мал'мїи, и пакы процѣды кроз(ъ) чистѹ крѫпѹ, и постави къ нѥмѹ мало захара, и даи мѹ пити къд(ъ) мѹ драгш. доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю сѹхы кашлъ шт(ъ) настѹда, или кои имаю нѣкою болестъ ѹ плюкѥ: — И шце постави трице ѹ водѹ, и
[46б] нека киснѹ прѣко ншк(ъ)|| и потшм(ъ) процѣды, и постави с виншм(ъ) мало меда и сшли и масла дрѣвенога тѫкмо, и чин(и) мѹ глистиръ. доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ огныща остра: +

СѢТ(Ъ) КОЛѺФОНІЄ. ЧРЪНѢ СМОЛѢ:

Колофшнїа врѹща ѥс(тъ) и сѹха въ дрѹгы степен(ъ). вѫзми прах(ъ) шт(ъ) колофшнїе и постави на сѹпрашицѹ, и нека мѹ иде шнаи дим(ъ) здола. доброо ѥс(тъ) шт(ъ) теч(ѣ)нїа: — И шце ѹзми прах(ъ), шт(ъ) чрѫнѣ смолѣ, и толикожде праха шт(ъ) кардамш. и мажи медшм(ъ) хрѫб'тѣннѹ костъ. и посипѹи шнѣм(ъ) прахшм(ъ) згора и повѣжи крѫпшм(ъ). доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ болѣстъ шт(ъ) настѹда ѹ проходнѥм(ъ) чрѣвѹ: + И шце прах(ъ) шт(ъ) колофонїе постави на сѹпрашицѹ, и нека мѹ иде шнаи дим(ъ) ѹ оуста и такои чини нѣколико кратъ, доброо ѥс(тъ) за онѣхъ коемъ ѳ засип(ъ) ѹ прѫсѣхъ: +

СѢТ(Ъ) КѸКѸР'БИТѢ. СЪЫРѢЧ(Ъ) ТИКВѢ:

Кѹкѹр'бита стѹдена ѥс(тъ) и мокра под(о)бнш. вѫзми сѣме шт(ъ) тиквѣ шблюцен'но и стлѫци га малш. и свари ѹ ѳчмен'нѣ водѣ и потшм(ъ) прѣцѣди. и аще нѣс(тъ) моц'но пити постави к нои малш захара, и даи мѹ пити къд(ъ) мѹ драгш. доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѥ засипъ ѹ прѫсѣхъ, ил(и) коем(ъ) сѹ злїи димовїи ѹ стомахѹ: — И шц(ѥ) тиквѣ зелѣнѣ свари ѹ водѣ. и ако не можеш(ъ) имѣти тиквѣ зелѣнѣ а ты стлѫци сѣме шт(ъ) нїихъ нѣколикш и потшм(ъ) процѣды и постави къ онои водѣ толикожде захара. и вари докле ѹври половина шнѣи водѣ. и даи мѹ пити често шт(ъ) оногаи гюлапа с водицшм(ъ). доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ огныща остра и прѣостра: — И шце стлѫци тиквѹ зелѣнѹ с малш оцта и постави на ѥтрѹ. доброо ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ ѳ врѹкина ѹ ѥтрѣ: +

СѢТ(Ъ) КОРІАН'ДРѪМЪ: +

Корїан'дрѹм(ѕ) врѹщ(ѕ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѕ) вѫ дрѹгы степенѫ. сѣмеѥс(тѫ) шт(ѕ) нѣкое травѣ и шнѣи се травѣ доста находи. и ноино сѣметлѫчено давши мѹ ѹ юицѹ рофїтѹ, или вѫ поставах(ѕ)|| мѣсто спецѣ. добро ѥс(тѫ) [47a]
за онѣх(ѕ) кои имаю многш димшвѫ ѹ главѣ. и коех(ѕ) боли стомах(ѕ) шт(ѕ) настѹд: —

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ): Л

СѢТ(Ъ) ЛАѠДАНѠ:

Лашданш врѹщ(ѕ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѕ) вѫ третїи степен(ѕ). и нѣцїи ѹчителїе гшв(о)рѣ ерх имаю мокриню. и такожде нѣцїи гшв(о)рѣ, да ѥ смол ашт(ѕ) нѣкоега дрѣва нѫ нѣс(тѫ) истына. нѫ роса ѥс(тѫ) коꙗ пада на нѣкѹ травѹ коꙗ расте ѹ горцѣх(ѕ). и шнѹи травѹ берѹ и истресаю росѹ сѫ ние. и шнаѹ роса има лѣпѹ мидизмѹ. и много ѥ добра, нѫ мѣшаю ш ншм(ѕ) брабронкие шт(ѕ) дивїе козѣ и чинѣ прах(ѕ). и сѫ нѣкыим(ѕ) чрѫнѣм(ѕ) прахшм(ѕ) чинѥ нѣм(ѕ) шт(ѕ) нѣкоега дрѣва. тогаи радї га ѥ доста и такои гшв(о)ри дїашкоридиш(ѕ) ѹчителѫ. никѫда се не носи сама онаи роса, нехо се мѣша ѕ дрѹгѣмїи сѫтвармїи. ерх ако ю не бы смѣшали мало би ю се находилш, и много бы скѹпа была. вѫзми лаодано и чин(и) нѥга како стѣнилш и постави ѹ носѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥ катарш ѹ главѣ. и шщ(є) лашдано и рѹжицѹ свари ѹ водѣ. и потшм(ѕ) оном(ѕ) водомѫ ѹмиваи шнѣи жилѣ кое га болѣ, добро ѥс(тѫ): — И шщ(є) лаодано смѣшаи сѫ мастихшм(ѕ) и постави на дѥсны изнѹтра и снадворѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) се зѹбы стрѣ||саю. [47б]
и шщ(є) лашдано постави на сѹпрашицѹ, и нека иде женѣ шнаи дим(ѕ) кѫ плшдвѣ. добро ѥс(тѫ) за шнѣи женѣ кое ѥс(тѫ) настѹд(ѕ) шт(ѕ) плодвѣ: +

СѢТ(Ъ) ЛЄГѪРИЦІЄ:

Легѹрицїа врѹкꙗ ѥс(тѫ) и мокра вѫ дрѹгы степен(ѕ). и нѣцїи говорѣ да ѥ вокїе. а дрѹзїи горорѣ да сѹ гранѣ младѣ шт(ѕ) нѣкоега дрѣва. нѫ дїашкорїдиш(ѕ) говори нѣс(тѫ) истина. лихо коренїе ѥс(тѫ) жѹто шт(ѕ) нѣкое травѣ. тер(ѕ) га стлѫкѹ здробывшїи наситнш, и поставлаю ѹ водѹ да киснѣ прѣз(ѕ) д(ѕ)нѫ и прѣзѫ ноцѫ. и потшм(ѕ) растлѫкѹ извадивши изѫ водѣ, и изѫжмѹ сшк(ѕ) шт(ѕ) нѥга. и шнаи сшк(ѕ) варѣ докле бѹде гѹсто како каша, и чрѫно како мастилш. вѫзми легѹрицїю и постави пшд(ѕ) ѹзыкѫ веч(є)рх кѫд(ѕ) погѥшѫ спати колико бобшв(о) зрѫно докле мѹ бѹде боле. добро ѥс(тѫ) шнѣм(ѕ) кои имаютѫ засип(ѕ) или коем(ѕ) ѳ ѹзык(ѕ) сѫх(ѕ) и острѫ. или кои жеднѣ многш. и шщ(є) легѹрицїю свари ѹ винѹ, и даи мѹ пити сѹтра и веч(є)рх. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѳ сѫхы кашлѫ, или гнила плюкꙗ: +

СѢТ(Ъ) ЛИЛИѪМ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ) КРІНЪ

Лїлїѹм(ѕ) ѥдин(ѕ) ѥс(тѫ) питоми, а дрѹгы дивы. питомїи имат(ѕ) цвѣт(ѕ) бѣл(ѕ), а дивїи сѹдрїач'нѫ. и мож(є) стоꙗти ѹ свое крѣпости

.а. лѣто. и болї є зѣлен(ъ) нехо сѫх. стлъци крин(ъ) старѣм(ъ) салѡм(ъ) свинскием(ъ) и постави на чировѣ тврдѣ, добро ес(тъ): —

ѠТ(Ъ) ЛИСІѪМЪ:

Лисїѫмъ врѫщ(ъ) ес(тъ) и мокръ въ прквїи степен(ъ), и сѫх(ъ) въ дрѫгы степенъ. и нѣцїи говорѣ да є смола отъ нѣкоега дрквїа, нъ нѣс(тъ) истына. лихо є сѡкъ от(ъ) нѣкое травѣ и поставлꙗ се на сан'це те се
[48a] сѫши. и онои се зовѣ|| лисїѫм(ъ). и онои кое ѳ добрѡ тер(ъ) ѳ тврдо и ѫнѫтра на плавѡ и многѡ свѣтло. и онои кое не добрѡ нѣс(тъ) свѣтло лихо чрънo и мегг'ко. и може се дрѫжати ѫ свое ꙗкости .ѳ. лѣтъ. възми прахъ от(ъ) лисїѫмъ и смѣшаи род(о)стѡм(ъ) и стави на очїи, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ павлага на очїю, или инаа болѣстъ и ѡщ(є) възми прах(ъ) от(ъ) лисїѫм(ъ) и мало воска и чин(и) дѫго и дебел окако прѫстъ, и постави здола ѫ прохѡд(ъ). добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) є прѣострa огница: — И ѡщ(є) ѫзми прахъ от(ъ) лисїѫм(ъ) и смѣси с амидѡм(ъ) и с малѡ род(о)ста и мажи ѫстнѣ. добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) се сѫ испѫцалѣ. и ѡщ(є) ѫзми прах(ъ) от(ъ) лисїѫмъ и смѣси съ оцтѡм(ъ) и истираи десны, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) сѫ отекли десныи. и ѡщ(є) от(ъ) трїѳерамана чин(и) дебело и дѫго како прѫстъ, и посипли згора прахѡмъ от(ъ) лисїѫмъ и постави женѣ къ плодѣ, добро ес(тъ) за онѣи женѣ коем(ъ) ес(тъ) болестъ ѫ плѡдѣ: +

ѠТ(Ъ) ЛАПАСІѠ. СЪІРѢЧ(Ъ), ѪЛѢРЪ:

Лапасїо врѫк(ъ) ес(тъ) и сѫх(ъ) въ третїи степен(ъ). и род(о)вѣ сѫ .г. ѳдин(ъ) има острѡ листвїе и ѫскѡ. и дрѫгы има листвїе широко. и третїи има листвїе ѡкрѫгло. нъ онаи кои има острѡ листвїе и сѫхѡ боли є
[48б] нехо ни ѳднъ.|| възми сѡк(ъ) от(ъ) лапасїѡ и смѣси с малѡ праха от(ъ) аѳѳїпименто, и мажи где имаш(ъ) лишаи добро ес(тъ). и ѡщє възми сѡкъ от(ъ) лапасїѡ, и ціоракшъ, и армонїако тѫкмо, и смѣси съ мало ѡцта и нека стои .г. д(ъ)нїи, и .г. ноци и потѡм(ъ) процѣди. и постави мало воска и масла дрѣвенога. и вари докле се растопи воскъ. и потѡм(ъ) изними и ѡстави да се стинѣ, и мажи слѣзенѫ, добро ес(тъ) за онѣх(ъ), коемъ ес(тъ) тврда слѣзена. или отекла. и ѡщє ѫзми лапасїѡ и свари ѫ винѫ и ѫ дрѣвѣнѣмъ маслѫ, и постави на диме како имѫбластъ добро ес(тъ) за онѣх(ъ) кои мокрѣ кръвїю:+ И ѡщє възми лапасїѡ, и сварi ѫ вино или ѫ водѣ и дан мѫ пити, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ес(тъ) болестъ ѫ ютрѣ, или ѫ слѣзѣнѣ. и ѡщє ѫзми прахъ от(ъ) лапасїѡ и от(ъ) ежѫлѣ, от(ъ) всакогѡ. .в. ѫн(чѣ) и меда колико потрѣбѫє и сварi заедно. и дан мѫ за едно ѫтро .а. ложицѫ. добро ес(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю многѡ флегмѣ: — И ѡщє ѫзми сѡкъ от(ъ) лапасїѡ, и смѣси с толикожде меда и дан мѫ сѫтра, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) сѫ глистѣ: — И ѡщє сѡк(ъ) от(ъ) лапасїѡ, мажи где имаш(ъ) сврабъ, добро ес(тъ): +

ѠТ(Ъ) ЛЄТѦРГѴРѠ:

Летар'гурѡ, шт҃ъ в'сѣхъ .д. ис(т҃ъ)ств(ъ) под(о)бно ис(т҃ъ).|| и҆ два рода има. [49a]
єдно ис(т҃ъ) тросква шт(ъ) злата, а дрѹгѡ шт(ъ) сребра. и шба сѫ под(о)бна.
и ѡще ис(т҃ъ) летаргурѡ шт҃ъ коситра, и шт(ъ) олова, и шваи сѫ много
ствдена. вѫзми прахъ(ъ) шт(ъ) коситрѣна летаргура и стави ѫ рань добро
ис(т҃ъ), ерѫ чисти рань и зараща:— И ѡц҆(є) вѫзми прахъ(ъ) шт(ъ) коси-
трена летаргура, и орахова масла и мало ѡцта и смѣшаи заєдно: и
мажи где ис(т҃ъ) скраб(ъ), добро ис(т҃ъ):+ И ѡще комат҃ъ шт(ъ) коситрѣна
летаргура разбѣли на шгню, и потѡм(ъ) изними сѫ шгня и покропи
ѡцтѡм(ъ), и потѡм(ъ) сѫтри ситно, и свари с рѫжнѣм(ъ) маслѡм(ъ),
и чин(и) емѫ глистирѫ, добро ис(т҃ъ) за шнѣхъ(ъ) коем(ъ) ѥ теч(є)нїе
шт(ъ) великіе врѫкинѣ, и ѡще вѫзми прахъ(ъ) многѡ сит'нѫ шт(ъ) коси-
трѣна летар'гура и смѣси с родѡстѡм(ъ), и мажи дѣтосканны ѫдѫ,
добро ис(т҃ъ) за шнѣхъ(ъ) коем(ъ) се ис(т҃ъ) ѫчтетил(ъ) шт(ъ) многѡ прѣкы-
ванїа сѫ женѡм(ъ): — И ѡще ѫзми прахъ(ъ) многѡ ситнѫ шт(ъ) злата,
и маслѡ дрѣквенѡ. и сало кокошиніе или гѫшчїе тѫкмѡ, и постави кѫ
огню да поври нѣколико. и потѡм(ъ) изними и мажи образ(ъ). добро
ис(т҃ъ) за онѣи женѣ коемѫ се ѥ повѫклѫ образѫ повлагѡм(ъ) по рожде-
нїю: +

ѠТ(Ъ) ЛѦКТѫКІЄ. СѢРѢЧ(Ъ) ЛОКИКЄ:

Лактѫка ствдена ис(т҃ъ) и мокра. и ноино ис(т҃ъ) сѣме ствденѣѥ. нѫ се-
и шна, и ноино сѣме стави ѫ былїе. и може се сѣменіе дрѫжати ѫ свое
крѣпости .а. лѣт(ъ).|| и вєикіе ѳ под(о)бнѡ, нєхо ни ѥдно сѣме. и многѡ [49б]
чины добрѣ крѫви. и такожде млѣка многѡ чины. и сама ѥ лоцика
добра ѥстѫ шнѣм(ъ) кои имаю чрѫнѫ жлѫч(ъ) и жлѫтѫ. и такожде ис(т҃ъ)
добро ѣсти локыкѫ варенѫ поставивши кѫ нѥи малѡ захара, шнѣм(ъ)
кои имаю острѫ шгныцѫ, и такожде имѫ ис(т҃ъ) добра ѣсти сирова:+
И ѡц҆(є) локикіе свари ѫ ѡцтѫ, и постави к нимъ(ъ) малѡ захара и
дай мѫ ѣсти, добра ис(т҃ъ) комѫ болѣ слѣзѣна:— И ѡще ѫзми прахъ(ъ)
шт(ъ) с(ѣ)мена локучкѫ и смѣси з бѣл'цѣмѫ ѣичанѣм(ъ), и сѫ женскіем(ъ)
млѣкѡмѫ и постави сѫ врѫх(ъ) слѣпѣх(ъ) очїю, добро ис(т҃ъ) за шнѣх(ъ)
кои не могѫ спати шт(ъ) огныце: И ѡц҆(є) сѣмена локучна дай мѫ пити с
винѡм(ъ). добро ис(т҃ъ) за шнѣх(ъ) кои имаю прѣшестрѫ огныцѫ: И
ѡц҆(є) ѫзми прахъ(ъ) шт(ъ) сѣмена локучна, и смѣси сѫ рѫжнѣм(ъ) маслѡ-
м(ъ), и постави на апостешмѫ добро ис(т҃ъ): —

ѠТ(Ъ) ѦѰПИНОРѪМ(Ъ):

Ѧѱпинорѫмъ врѫкъ ис(т҃ъ) и сѫх(ъ) въ трєтїи степенъ, и много ѥ горкѡ.
и кѫда постои нѣколико ѫ водѣ и изыде горчстъ из нега. вѫзми
прахъ(ъ) шт(ъ) ѦѰпинорѫм(ъ), и смѣси с медѡм(ъ) и дай мѫ сѫтра.
добро ис(т҃ъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) сѫ|| глистѣ. и ако не бѫде вѫсхотѣл(ъ) [50a]
ѣсты, а ты смѣси сѫ шнѣм(ъ) прахѡм(ъ) сѡк(ъ) шт(ъ) пелина, и мало
алоепатика, и постави на стомахъ(ъ) и на пѫпкъ како им'влас(т҃ъ) добро
ис(т҃ъ) за онѣгіерѫ болести; И ѡще прахъ(ъ) шт(ъ) Ѧѱпинорѫм(ъ) смѣси

сокомъ wт(ъ) першикарїе, и постави топло ѕ ѯхw, добро ес(тъ) за онѣхъ коем(ъ) сѕ чрквїи ѕ оухw. и такожде прах(ъ) смѣси сокwм(ъ) wт(ъ) порога лѯка и постави топло ѕ ѯхѕ, или комѕ теч(е) знои изъ ѯха: +

СѲТ(Ъ) ЛАѮРѮШЪ. СЪІРѢЧ(Ъ), ЛОБОРІКОВА ЗРЪНА:

Лаѯрѯш(ъ) врѯкъ ес(тъ) и сѯх(ъ) въ третїи степен(ъ). и зрна и масло, и листвїе, wт(ъ) всѣх(ъ) .г. посталаю се ѕ виліе: и зрна се могѕ држжати въ своеи крѣпости .г. лѣта. и листвїе .а. лѣт(ъ). и масло се може држжати вѣзда. вѣзми листвїе ловрїковw и свари въ водѣ, и wном(ъ) вод(о)мъ чин(и) парѕ. добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ес(тъ) волестъ ѕ трѣвѕх или вѣтрх. и такожде ѳ добрw за онѣх(ъ) женѣх(ъ) коех(ъ) воли трѣвѕх(ъ) кѣд(ъ) сѕ замашнѣ. и wщ(е) ловорикова зрна свари ѕ винѕ, и потwм(ъ) изѣними тер(ъ) е стлѧци, и постави на хрѣбтѣнѕ костъ и на диме, добро ес(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю настѕд(ъ) ѕ трѣвѕх(ъ), и ако поставиш(ъ) на стомах(ъ), добро ес(тъ) за wнѣх(ъ), коех(ъ) воли стомах(ъ): — И wще свари ловорикова зрна ѕ винѕ и даи мѕ пити. добро
[50б] ес(тъ) за wнѣх(ъ) коемъ ѳ|| блюванїе wт(ъ) настѕда. и такои се чин(и) лwв(о)рїков(о) масло: стлѧци лов(о)рїкова зрна зелена мощ'нw, и мѣси с толикожде ѕкропа топла, и постави ѕ стрѕн'нѕ сакѕлицѕ. и измѣжди моцно мегю двѣма дрѣв'ма, и потwм(ъ) свари ѕ малѣхнѣм(ъ) котлнкю что си процѣдилъ, и паки сними wт(ъ) огня и wстави да се стынѣ и wнаи кіе вода и дрождїе пасти на днw и масло кіе wстати згора, и сними га тер(ъ) wстави. вѣзми лwв(о)рїковw маслw и постави топло ѕ ѯхw, добро ес(тъ) за wнѣх(ъ) коех(ъ) воли ѯхw: И wщ(е) кою хоикѣш(ъ) чин(и)ти масло врѯкю, и постави к нои ловорїково масло добро ес(тъ): +

СѲТ(Ъ) ЛЄНТІКѮЛѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ЛЄЩІА:

Лѣнтїкѯла стѯдена ес(тъ) и сѯха въ дрѯгыи степенѣ. вѣзми лентїкѯлѯ и вари сѣ wщтомъ, докле вѯде wнаи wщѣт(ъ) чрнъ, и даи мѕ ѣсти. добро ес(тъ) за wнѣхъ коем(ъ) ѳ теч(е)нїе здола. и ако поставишъ wнѯи истѕ лещѕ на сѣсѣ. добро ес(тъ) за wнѣи женѣ коем(ъ) се ес(тъ) сѣсѣ зачрквенилъ и wтеклъ, и тврдд(ъ) е wт(ъ) многw мѣка: +

[51a] || СѲТ(Ъ) ШПИКАНАРДИ:

Шпиканарди врѯкіа ес(тъ) ѕ прѣви степен(ъ), и сѯха въ дрѯгы. и два рода има. ѳдна се зове шпиканарди, а дрѯга шпикаселти. и нѣцїи ѯчителїе говорѣ, да е цвѣтїе wт(ъ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндїе расте. и коіа е добра трѣвѯе да лѣпо, мирише. и кѣда ю жвешъ да вѯде нагорѣчна и остра и трѣвѯе да вѯде на чрквенна и на чрѣна. и ѕ сѯхѕ мѣстѕ може стоати ѕ своwи крѣпости .ї. лѣт(ъ) и нѣцїи говорѣ да е шпиканардїи, како шпикаселти. нъ нѣс(тъ) истына. нъ коренъ ес(тъ) wт(ъ) нѣке травѣ коіа расте ѕ шетенѣтрїwнъ. ѯзми шпика и свари ѕ рwдосто и даи мѕ пити кѣдъ ѣстъ, добро ес(тъ) за wнѣхъ коемъ е стрѣсенїе на ср(ъ)дцѕ, или кои

се ѕ болести стреса в'сѫ. и кто има слабѫ стомахъ(ѫ) нека мирише често прахъ(ѫ) шпика добро ѥс(тѫ):+ И wцѣ(є) ѕзми прахъ(ѫ) wт(ѫ) шпика, и свари ѕ маслѫ мѣцелинѫ. и ако не може имѣти маслw мѣцелино, а ты ѕ дрѣвѣнѣмѫ маслѫ. и стави мѫ ѕ носѫ често. добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) є настѣд(ѫ) ѕ главѣ wт(ѫ) рѣwмѣ теръ, мѫ иде вода из носа. и ако мѫ wт(ѫ) оногаи истога поставишѫ ѕ ѫхѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) ѥ нежит(ѫ), или комѫ иде гнои изѫ ѫха: — И wцѣ(є) свари шпика ѕ винѫ. и даи мѫ пити добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) є|| плюкıа плѫна [51б]
и ѥтра и стомахъ(ѫ) злѣхѫ димшвѫ, и не може пробавлıати:+ И еще прахъ(ѫ) wт(ѫ) шпика насипѣви десны кѫд(ѫ) погѥ спати. добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) се гризѫ десны. wт(ѫ) стѣденице. и wцѣ(є) чин(и) сакѫлицѫ дѫгѫ и дебелѫ колико срѣднїи прѫстѫ, насипї ю прахwм(ѫ) wт(ѫ) шпика и пакїю заши згора и свари ѕ маслѫ мѫцелинѫ и ако не можеш(ѫ) имѣти мѫцелино, а ты ѕ дрѣвѣнwм(ѫ) маслѫ. и потwм(ѫ) изными и постави кѫ плwдвѣ, кѫд(ѫ) погѥ спати. и нека стои в'сѫ нощѫ. добро ѥс(тѫ) за wнѣки женѣ кое извываю дѫцѫ wт(ѫ) два м(ѣ)с(є)ца или wт(ѫ) три, или кое имаю нѣкѫ болестѫ ѕ плwдвѣ. и масло wт(ѫ) шпиканардїи такои се чин(и), ѕзми прахъ(ѫ) wт(ѫ) шпиканар'дїи .в. ѕн(чѣ). и дрѣвѣнога масла .а. литрѫ, и смѣшаи заѥдно. и постави на сл(ѫ)нце и нека стои. .к. д(ѫ)нїи. и потwм(ѫ) свари и пакы процѣди и постави ѕ цѫклw. и кто га пїе често добро ѥс(тѫ) wтѫ велике немоки и кто се маже ним(ѫ) добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) гѫтѫ рѫчнїихъ(ѫ) и ножнїихъ(ѫ). и wт(ѫ) болести коıа ходи по чланов҃ѣхъ(ѫ) и по грѫдѣхъ(ѫ):+

||СѢТ(Ъ) ЛѢВИЦИКѪМЪ: [52а]

Лѣвициквм(ѫ), врѫк(ѫ) [. . .] сѣме и кореніе ста [. . .] и може се дрѫжат [. . .] лѣт(ѫ); вѫзми лѣвиц [. . .] пити, добро ѥс(тѫ) з [. . .] вѫ ѥтрѣ, или вѫ [. . .] и wцѣ(є) вѫзми прахъ(ѫ) wт(ѫ) лѣвици [. . .] стави ѕ поставахъ(ѫ) что хоцете ıасти, или ѕ пїтїе кое хоцете пити, добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коем(ѫ) ѥс(тѫ) болѣстѫ ѕ стомахѫ:

СѢТ(Ъ) ЛАПИШ(Ъ) МАГНИѢТИШ(Ъ):

Лапиш(ѫ) магниѣтиш(ѫ) врѫцѫ ѥс(тѫ) и сѫхѫ вѫ трѣтїи степенѫ. и говори арїстотелѫ да се находи wнаи камен(ѫ) ѕ їн'дїе низ'брѣг(ѫ) мора. и ни ѥдно дрѣвw не може прѣити близѕ оногаи камена ерѫ таквѫ ıакостѫ има како бы теглил(ѫ) клинце изѫ дрѣва. намажи стѣнилw вѫбак ѥрнw алефїwм(ѫ) и посипли згора прахwм(ѫ) wт(ѫ) лапиш(ѫ) магнѣтишѫ и постави ѕ ранѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) кои имаю гроздице ѕ ранѣ, тер(ѫ) не може поити надвор(ѫ). и wцѣ(є) вѫзми прахъ(ѫ) wт(ѫ) лапиш(ѫ) магнѣтиш(ѫ) .в. а҃аж(а). и даи мѫ сѫтра сокwм(ѫ) wт(ѫ) морача. добро ѥс(тѫ) за wнѣхъ(ѫ), коемѫ ѥ итропикѫ:+

||СѢТ(Ъ) МИРТѪШЪ: [52б]

Миртѫш(ѫ) стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) ѕ прѫвїи степен(ѫ), и сѫх(ѫ) ѕ дрѫгы степен(ѫ). миртѫш(ѫ) дрѣво ѥс(тѫ) тнѫко и низ'кw. и нѥгова се зрѫна зовѫ

мирѣлѣ. вѫзми зрѫно wт(ѫ) мир'тѫшѫ и дан мѫ ѣасти. добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) кои имаю теч(ѥ)нїе. и ако неможеш(ѫ) имѣти зелѣна, а ты чин(и) wт(ѫ) сѫхѣхѫ гюлап(ѫ) захарѡм(ѫ), и дан мѫ пити, добро ѥс(тѫ). И wщѫ ѫзми прахѫ wт(ѫ) мирѫш(ѫ) и wт(ѫ) нѥговѣх(ѫ) зрѫнѫ, и смѣси сѫ жлѫтцѣмѫ ѣаичанѣмѫ, и постави на стомахѫ како им'бластѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коем(ѫ) в теченїе. и wщ(ѥ) ѫзми зрѫна wт(ѫ) мирѫш(ѫ) и свари вѫ водѣ моцнѡ. и wном(ѫ) вод(о)мѫ топлѡм(ѫ) омїи рѫке и ногѣ. добро ѥс(тѫ). за wнѣх(ѫ) кои многѡ спе ѫ wгныце. и wщ(ѥ) зрѫна wт(ѫ) мирѫш(ѫ) постави на сѫпрашицѫ, и нека иде wнаи дим(ѫ) ѫ носѫ
[53a] и ѫ ѫста, добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коех(ѫ) боли глав(а):‖ И wщ(ѥ) ако можеш(ѫ) имѣти врѫхочаи wт(ѫ) мирѫш(ѫ), и свари ѫ wцтѫ, ако ли не можешѫ имѣти врѫхочаи, а ты свари зрѫна, и постави на стомах(ѫ). добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) комѫ се хоикѥ блювати. и ако мѫ поставиш(ѫ) wнаи ам'бластѫ на хрѫбѫтѫ и на диме, ѫставити се хоцѥт(ѫ) теченїе. и wщ(ѥ) листвїе wт(ѫ) мир'тѫшѫ свари ѫ дѫждевнои водѫ их(ѫ) зрѫна, и wномѫ вод(о)мѫ чины парѫ здола. добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коемѫ ѥс(тѫ) теч(ѥ)нїе wт(ѫ) флешмѣ и ако wт(ѫ) овои истѣ водѣ чин(и)шѫ парѫ на главѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коех(ѫ) глава боли wт(ѫ) огныце тер(ѫ) неможе спати:— И wще вѫзми мирѫтелѫшѫ и свари ѫ дѫждевнои водѣ и ѫ wцти, и постави на стомахѫ како имѫбластѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) кои сѫ wслабѣлїи wт(ѫ) многѡ блюванїа. и ако мѫ поставишѫ исти wнаи имѫбластѫ на(ѫ) хрѫб'тѣн'нѫ костѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коех(ѫ) боли хрѫб'тѫ wт(ѫ) прѣwстрѣ wгныце:— И wщ(ѥ) чин(и) гюлопѫ wт(ѫ) цвѣтїа wт(ѫ) мирѫшѫ, и дан мѫ пити. добро ѥс(тѫ) за выше писаннѣ болести:— И wщ(ѥ) ѫзми водѫ, на коѡи бѫде варено цвѣтїе wт(ѫ) мирѫшѫ. и дан мѫ пити сѫтра, и ѫ пладне, и веч(ѥ)рѫ, на в'сакы крат(ѫ) по полѫ чашице, добро ѥс(тѫ) за више писан'нѣ болести. и за wгныцѫ острѫ и прѣострѫ. и wще насипѫи ранѫ прахѡм(ѫ) wт(ѫ) листвїа wт(ѫ) мирѫш(ѫ), и хоцѥ зарасти:+

СѪТ(Ъ) МАН'НѢ:+

Мана врѫща ѥс(тѫ) и мокра вѫ дрѫгы степен(ѫ). нѫ нѥина мокрина много ѥ под(о)бна. и нѣцїи говорѣ да ѥ сѡкѫ wт(ѫ) нѣкоѥ травѣ нѫ нѣс(тѫ) истина. врѫ гов(о)ри дїашкорїдиш(ѫ) и дрѫгїи ѫчителїе, па да нѣкаа
[53b] роса бѣла на нѣкоѥ дрѣвїе‖ како каплѧ wт(ѫ) меда, и потѡм(ѫ) ѳ се чины тврѫдѡ. тер(ѫ) га берѫ пастирїе и продаваю. нѫ мало ѥ се находи. и тогаи ради чинѣ wт(ѫ) мала многѡ смѣшав'ши сѫ дрѫзѣми ствармїи. и нѣкы постави к нои прах(ѫ) wт(ѫ) легѫрицїе смѣшавши с медѡм(ѫ). и нѣцїи поставлѧю кан'дїѡ захара. и дрѫзїи поставлѧютѫ сѫ тѫ бѣлѫ wт(ѫ) меда, и такои мож[ешѫ] познати коѧ ѥ права маннаа. и тои ѥс(тѫ) праваа ман'на, коню час(тѫ) поставиш(ѫ) ѫ ѫста, тѫи се ѥ час(тѫ) растопити. и толикаи ѥ сладостѫ быти ѫ ѫстѣх(ѫ) како ни wт(ѫ) єдинѣ сѫтвари коѧ ѥ на землѥ не може быти толикаи сладостѫ. и wнаи коѧ нѣ права не може се толикои скорѡ растопити. и пакы wстанѣ мало вощина wт(ѫ) меда. или праха wт(ѫ) легѫрицїа. и wнаи ман'на коѧ ѳ права може се дати за в'сакѫ wгныцѫ острѫ и прѣострѫ, смѣсивши с кашїѡм(ѫ) и с мало топла ѫкропца. и wнаи коѧ нѣ права мож(ѥ) се дати за всакѫ болестѫ коѧ ѥс(тѫ) wт(ѫ) настѫда:+

СѢТ(Ъ) МАЛ'ѢѢ:

Мал'ва стѫдена ѥс(тѫ) и мокра ѕ дрѫгы степенѫ. и два сѫ рода шт(ѫ) малвѣ. ѥдна питома и добра ѥс(тѫ). и веикіе ѳ стѫдена и мокра него дрѫгаа. и шнаи дрѫга се зовѣ, мал'ва домеџика, сырѣч(ѫ), дробнїи слѣзѫ. а дрѫга се зовѣ мал'ва вишкѫшѫ. сырѣч(ѫ), бѣли слѣзѫ. Ѣѫзми коренѫ шт(ѫ) бѣлога слѣза и из'дроби и свари ѕ цѣгю. и потшм(ѫ) изними изѫ цѣгіа и стлѫци с малш свинскагш сала; и постави на апостешмѕ тврѫдѕ. или на чирѫ, или на ѥтрѕ, или на слѣзенѕ добро ѥс(тѫ): И шџе ||вѫзми слѣза доста, и свари ѕ многш водѣ. и ѕ шнои водѣ нека се банїа [54a]
шнаи чл(о)в(ѣ)кѫ кои има шгныцѕ острѕ терѫ не може спати. и шџ(е) листвїе шт(ѫ) бѣлога слѣза свари ѕ малш водѣ, и постави к нємѕ мало масла кравїега и даи м(ѕ) ѣасти, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѫ ѥ огныца остра и прѣострa, тере се ѥс(тѫ) спеклѫ ѕ нїих(ѫ) гнои и неможе проити шт(ѫ) нїихѫ. и ако не бѫде хтѣлѫ ѣасти, а ты мѕ шт(ѫ) онѣи истѣ водѣ чини глистирѫ. добро ѥс(тѫ):— И шџ(ѫ) коренїе штѫ бѣлога слѣза свари ѕ дрѣвѣншм(ѫ) маслѕ, и постави на апостешмѕ тврѫдѕ, добро ѥс(тѫ):+ И шџе чин(и) коѷен(ѫ) шт(ѫ) слѣза. дѫжи и дебели него прѫстѫ, и помажи га медшм(ѫ), и посипли з гора прахшм(ѫ) шт(ѫ) шкамонеа, и постави женѣ кѫ плодвѣ. добро ѥс(тѫ) за шнѣи женѣ коем(ѫ) ѳ затворена плодва:— И шџе сѣме шт(ѫ) бѣлога слѣза свари ѕ водѣ и даи мѕ пити. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѥ сѫхы кашлѫ:+

СѢТ(Ъ) МАСТИХѪ: +

Мастихѫ врѫщ(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгы степенѫ. смола ѥс(тѫ) шт(ѫ) нѣкоега дробнаа дрѣва, кои расте ѕ грѫцѣх(ѫ) и ѕ арапѣхѫ. и шнаи кои ѥс(тѫ) чистѫ и бѣлѫ и свѣтлѫ добрѫ ѥс(тѫ). а кои ѥ жлѫтѫ нѣс(тѫ) добрѫ, врѫ ѥ смѣшанѫ землшм(ѫ). добрѫ ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) текѕ слѫзѣ изѫ очїю, ил(и) коех(ѫ) болѣ зѫбы. или комѕ сѫ штеклѣ лалшкѣ. или кога болїи стомахѫ || вѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мастиха, и дї- [54б]
мїанѫ бѣли. и бѣлцѫ шт(ѫ) ѣаица, и маловина, и смѣшали заѥдну и постави на слѣпѣ очїи. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) текѕ слѫзе изѫ очїю:— И шџе вѫзми мастихѫ и смѣшаи с толикожде лаодана и мажи десны, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) се тресѕ зѫбы:+ И шџе прах(ѫ) шт(ѫ) мастѵха трїи зѫбы. добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) сѫ чрѫны зѫбы врѫ ихѫ шчисти. и шџе вѫзми грах(ѫ) шт(ѫ) мастиха, и шт(ѫ) аллоипатика и смѣшаи заѥдно, и постави на стомахѫ. нѫ наипрѫво подмажи дрѣвѣншм(ѫ) маслшм(ѫ). и постави врѫхѫ шноги праха крѫпицѕ малѫхнѕ. и згрѣи кѥрамидѕ, ил(и) дно шт(ѫ) грѫн'ца и држжи врѫхѫ шнѣи крѫпице докле прїа нѣкѫ шномѕи прахѕ. добро ѥс(тѫ) за шнѣхѫ коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе. и шџе вѫзми мастихѫ и мало сѣмена шт(ѫ) морача. и свари вѫ водѣ и даи мѕ пити, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѫ ѥ блюванїе, или теч(ѥ)нїе. И шџ(е) вѫзми мастихѫ, и .д. гарофали, и свари с род(о)стшм(ѫ) или дѫждевншм(ѫ) вод(о)мѫ и даи мѕ пити, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои сѫ ѕзимали билїе почищен'но терѣ не може скорш ѕставити гнои:+

СѢТ(Ъ) МАЛАСИТОНІЄ И ДРУГѢМ(Ъ) СЄ ИМЄНСѢМ(Ъ) ЗОВЄ КОНТАДА, СЪІРѢЧ(Ъ) ГДУНІА: +

[55а] ||Маласитонїа стѫдена ѥс(тѫ) и сѫха вѫ дрѫгы степен(ѫ). и многѡ затвара чл(о)в(ѣ)ка. вѫзми гдѫніе и дан мѫ ѩсти варенѣ или сирѡвѣ шнѣмѫ кои имаю теч(є)нїе пѣкд(ѫ) шбѣкдѡм(ѫ). и шнѣмѫ кои имаю блюванїе по шбѣкдѫ: И шіце свари гдѫніе ѫ дѫждевнои водѣ, и потомѫ изними изѫ водѣ и стлѫци ихѫ моцнѡ, и постави на стомахѫ, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) є блюванїе и ако их(ѫ) посталыашѫ на димѥ и на хрѫбтѣн'нѫ костѫ, ѫставла теч(є)нїе:— И шц(є) вѫзми сшк(ѫ) шт(ѫ) гдѫн(ѫ) и постави кѫ нѥмѫ мало праха шт(ѫ) сомака и дан мѫ пити, добро ѥс(тѫ) за выше писанѣ болѣсти:+ И такождє сє чин(и) шт(ѫ) гдѫн(ѫ) ѥдно глукизмѡ кое сє зовѣ дїаситонитонѫ. и такон сє чины. вѫзми гдѫніе и разрѣжї ихѫ на полѣ, И потом(ѫ) ихѫ вари. и пакы ихѫ изними терѫ извади срѫчликѣ шт(ѫ) нїихѫ и шблющи корѫ ш ныхѫ. и потѡм(ѫ) их(ѫ) стлѫцїи и постави ѫ рѣшето тере три рѫком(ѫ). и пакы постави к нымѫ толикожде меда. и вари докле почнѣ ч'врѫстѣти. и тако кѥш(ѫ) познати кѫда є варѣно. ѫзми шт(ѫ) нѥга и постави на каменѫ
[55б] ил(и) на дрѣвѡ, и кѫда сє бѫде стинѫлѡ || ако бѫдеш(ѫ) могл ласнѡ изнимити тои ѥс(тѫ) варено и постави тѫдаи к нѥмѫ малѡ прахѫ шт(ѫ) мастиха, и шт(ѫ) гарофали, и мѣшаи добрѣ и шстави. добро ѥс(тѫ) за више писанѣ болести давши мѫ ѩсти. и шц(є) сѣме шт(ѫ) гдѫніе свари ѫ винѫ, и шнои мѫ вино даваи пити топло, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) є засипѫ: И шц(є) постави сѣме шт(ѫ) гдѫнѫ да киснѣ ѫ водѣ. и потомѫ даи мѫ шнои сѣме да жвє, и да ѩстѫ. добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ острѫ ѥзыкѫ шт(ѫ) огныце:+

СѢТЪ МАЛАМАСІАНѢ. СЪІРѢЧ(Ѣ), ДИКІЄ ШБѪКІЄ:—

Маламасїана стѫдена ѥс(тѫ) и сѫха. и такождє сє ѫзималє сшк(ѫ) шт(ѫ) нїихѫ, и чин(ѫ) сє гюлап(ѫ) захарѡм(ѫ) како шт(ѫ) шипка. и за тѣи ѥ болести добрѫ, за коєх(ѫ) и гюлапѫ шт(ѫ) шипка. нѫ ѥ за теч(є)нїе болїи ѥхо шт(ѫ) шипѫкѫѫ:+

СѢТ(Ъ) МѢНТА. СЪРѢЧ(Ъ) МѢТВИЦА:

Мента врѣща ѥс(тъ) и сѣха въ дрѣгы степен(ъ). и два рода има. ѥдна ѥ питома а дрѣга дивїа. питома ѥ бола за ѣастїе, нехо дивїа. и дивїа ѥс(тъ) бола за билїе нехо за ѣаденїе. нъ мегю швѣмїи метвицамїи, находе се и дрѣгѣ метвице. и инѣм се именѡм(ъ) зовѣ. нъ се швѣки двѣ брое, а шнѣки нѣ. свари метвицѣ питомѣ с винѡм(ъ), и шнѣм(ъ) винѡм(ъ)|| измиваи зѣбѣ често, добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) ѥ болестъ [56б]
ѣ зѣбѣхъ, или стѣденица:+ И ѡще стѫцїи метвицѣ питомѣ, и постави къ ние и мало ѡцта и праха шт(ъ) пъпра, и дан мѣ ѣасти с месѡм(ъ) или съ рыбом(ъ), добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) ѳ слабъ стомах(ъ). и коех(ъ) болїи:— И ѡщ(ѥ) дивїю метвицѣ свари ѣ ѡцтѣ и ѣ сланѣ водѣ, и сквашаи гѣбѣ морѧскѣ ѣ шнаи ѡцътъ и ѣ водѣ топлѣ, и постави на стомах(ъ), добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ блюванїе: И ѡще свари метвицѣ ѣ винѣ и ѣ дрѣвѣнѣмъ маслѣ, и потѡм(ъ) изними и постави топло женѣ на съсъ, добро ѥс(тъ) за шнѣки женѣ коем(ъ) ѳ штеклъ съсъ, и ѡще коем(ъ) се ѣсидило мѧкко ѣ ним(ъ). и ако вид(и)шъ връ чл(о)в(ѣ)къ блюѥ многѡ, и хоикѥш(ъ) мѣ дати добро билїе, ни ѥдно мѣ немои дати безъ сока метвичнаа: И ѳще сок(ъ) шт(ъ) дивїе мтвице смѣшаи с медомъ, и дан мѣ ѣастъ по ѥдинѣ ложицѣ, добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) болѣстъ ѣ стомахѣ, или ѣ ѥтрѣ:— И ѡще сѡк(ъ) шт(ъ) метвице с мало ѡцта дан мѣ пити сѣтра. добро ѥс(тъ) за онѣхъ коем(ъ) сѣ глистѣ:— И ѡще сокъ шт(ъ) метвице вѫзми и згрѣки га, и стави по нѣколико капль ѣ ѣхѡ, добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) кои имаю чрѣвїе и ѣхѡ. и ѡщ(ѥ)|| метвицѣ сѣхѣ [57а]
или сировѣ постави на сѣпрашицѣ, и нека мѣ иде шнаи дим(ъ) ѣ носъ и ѣ ѣста, добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) ѳ ревма ѣ главѣ:+

СѢТ(Ъ) МАРГАРИТѢ. РѢКШЕ БИСЕР(Ъ):

Маргаритѣ стѣден(ъ) ѥс(тъ) и сѣхъ ѣ полъ дрѣгы степенъ. и находи се ѣ нѣкоех(ъ) рибах(ъ) ѣ морѣ. нъ ниѥдно нѣс(тъ) шѣпле, лихо се потѡмъ проврѣкюе. и шнаи бисер(ъ) кои се стала ѣ билїе, трѣвѣе да бѣде чистъ и свѣтлъ. и шнъи кои нѣ свѣтлъ ни чистъ, не трѣвѣе посталѧти ѣ билїе. маргаритѣ добро ѥс(тъ) поставити ѣ в'сако былїе кое се дае за теч(ѥ)нїе крѣви здола:+

СѢТ(Ъ) МѪМІЄ:

Мѫмїа врѣкыа ѥс(тъ) и сѣха въ четврътїи степен(ъ). нъ дрѣзїи ѣчителїе гѡв(о)рѣ, да ѥ стѣдена. тогаи рад(и) говорѣ да ѥ стѣдена, връ затискѣе. нъ уппократъ, и авицѣна и галїенѡ свѣдоче говорившїи да ѥ врѣкыа и сѣха. тог(о) рад(ъ) връ ѥ чл(о)в(ѣ)че месѡ. и такои говори їппократ(ъ). да ѥ ѣ прѣкыа врѣмена саракїны и ѳллины, кѫда ѥ ѣмрлъ чл(о)в(ѣ)къ изметнѣли сѣ чрѣква из нѣга и мазали га сѣ бал'самѡм(ъ)|| изъ [57б]
вънѣтръ и снадвѡр(ъ), и ѣкопали га сѣ ѣ пѣсъкъ. и такои се ѳ ѣ нїих(ъ) ѣчин(и)ла мѫмїа. връ сѣ мазали грѫтан(ъ) ѣнѣтра и хрѣв'тѣнѣ костъ. тогаи рад(ъ) връ ѥ бал'само врѣкые, и теглило ѥ крѣвъ къ грѫтанѣ и къ хрѣвтѣннѣм(ъ) костѣмъ. и шнаи се крѣвъ ѣсирїла и сварила. и

тои се зове мѫмїа. и кога є добра трѣбѫе да бѫде моцно чрѫна, и свѣтла, и да нѣколико смрѫди. и шнаи кога не плава и не смрѫдѣкга, нѣс(тѫ) ничто врѣдна, и нѣс(тѫ) права мѫмїа. ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мѫмїе, и смѣси сокѡм(ѫ) шт(ѫ) шангвинарїе и чини како стѣнилѡ и постави ѫ носѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) теч(є) крѫвѫ из носа. и ѡц(є) ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мѫмїе и смѣси з вѣлцем(ѫ) ѩичанѣмѫ и постави на слѣпѣ очїи, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) є блюванїе сѫ крѫвїю:— И ѡце ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мѫмїе и шт(ѫ) жеженнѣ мѣди и смѣшаи заедно и даи мѫ пити с род(о)стомѫ колико .в. а҃ѕака. или сокѡм(ѫ) шт(ѫ) боквице. добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) є блюванїе или теч(є)нїе. и ѡц(є) ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мѫмїе и ечменнѫ водѫ и мало комида и свари заедно и потѡм(ѫ) чини мѫ глистирѫ, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) є теч(є)нїе:— И ѡц(є) ѫзми прахѫ штѫ мѫмїе и смѣшаи сѫ ѡцтѡм(ѫ)
[58a] и з(ѫ) вѣлцѣмѫ ѩичанѣм(ѫ), и постави на стомах(ѫ)|| и на пѫпакѫ.и ако бѫде имѣлѫ теч(є)нїе, постави мѫ на диме и на лѣдїа:+

СѢТ(Ъ) МАНДРАГУРѢ:

Ман'драгѫра стѫдена ѥс(тѫ) и сѫха ѫ дрѫгы степенѫ. и два сѫ рода, единѫ є мѫшкѡ а дрѫгы женѫско. и мнозїи говорѣ, да є женско како жена. и такои има шнѫи работѫ спрѣда како жена, и мѫшко под(ѫ) шнѣ спрѣда како мѫж(ѫ). нѫ говори їппократ(ѫ) и дїашкоридїшѫ нѣ тои истына. врѫ б(ог)ѫ не оставил(ѫ) да є трава како чл(о)в(ѣ)кѫ. нѫ заисто таи є расшха како да бысмѡ рекли рѫкѣ и ногѣ и шбразѫ како чл(о)-в(ѣ)кѫ, и мнозїи говорѣ да є болѩа женѫска нехо мѫшка, нѫ нѣс(тѫ) истѫна врѫ смо исквшали. нѫ є толико добра женѫка колико и мѫшка. и кора шт(ѫ) нїих(ѫ), и ѩабѫчице что растѫ на нїих(ѫ), и листвїе ѫсса се сїа три поставлѩаю ѫ билїе. и могѫ се дрѣжати ѫ свое крѣпости .д. лѣта. ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) ман'драгѫрѣ и смѣшаи сѫ женѫскием(ѫ) млѣкѡм(ѫ) и з вѣлцѣм(ѫ) ѩичанѣмѫ и постави на слѣпѣ очїи, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є прѣостра огныща тер(ѫ) немогѫ спати:+ И ѡце листвїе шт(ѫ) мандрагѫрѣ свари ѫ дрѣвѣнѣм(ѫ) маслѫ и мажи челѡ и
[58б] слѣпѣ очїи, добро ѥс(тѫ)|| за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥс(тѫ) болестѫ ѫ главѣ шт(ѫ) огныце шт(ѫ) велике врѫкинѣ. и шнѣм(ѫ) истѣмѫ маслѡм(ѫ), ако мажеш(ѫ) апостешмѫ добро ѥс(тѫ). и ѡце прах(ѫ) шт(ѫ) манѫдрагѫрѣ давшїи пити женамѫ ѫ винѫ или ѫ юхѣ, или ѫ чим(ѫ) ти драго. добро ѥс(тѫ) за шнѣки женѣ коехѫ боли плѡдва: +

СѢТ(Ъ) МЄЛИ. СЪЫРѢЧЬ МЄД(Ъ):

Медѫ врѫщѫ ѥс(тѫ) ѫ прѫвїи степен(ѫ) и сѫх(ѫ) ѫ дрѫгыи. и шнаи медѫ кои є бѣл(ѫ) постала се ѫ стѫдена билїа. и шнаи кои є жлтѫ постала се ѫ врѫща билїа. и ѥс(тѫ) медѫ кои се находи по горах(ѫ) и зове се дивы мед(ѫ). и постала се ѫ шнаи билїа кога затисквю. и нѣ толикои сладѫкѫ колико питомїи мед(ѫ), врѫ є нагорѫчнѫ. и ѡце ѥс(тѫ) нѣкои медѫ терѫ є погорчѣки шт(ѫ) выше писаннаго ерѫ ѥдѫ шнѣки пчелѣ цвѣт(ѫ) шт(ѫ) коцана. и шѫаи се медѫ стала ѫ почищенна билїа. и мед(ѫ) може дрѫжати вѫ своеи крѣпости .р. лѣтѫ. ѫзми мед(ѫ) и свари с вод(о)мѫ

и даи мѫ пити сѫтра топло. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю многѡ флеѡмѣ или злѣх(ѫ) димѡв(ѫ):— И ѡщ(ѥ) вѫзми и сол(ѫ) и водѫ, и даи мѫ пити сѫтра смѣшавши заѥднѡ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ апостѣѡма, или гнои ѫ трѫбѫх:— И ѡще ѫзми меда .в. ѫн(чѣ). и саланитрѫ .в. ѫн(чѣ). и комфора .а. ѫн(чѫ). и смѣшаи заѥдно и мажи женам(ѫ) образѫ. добро ѥс(тѫ) за‖ ѡнѣи женѣ коем(ѫ) ѳ повѫчен(ѫ) образ(ѫ) павлагѡм(ѫ):— И ѡщ(ѥ) смѣшаи мед(ѫ) с вод(о)мѫ. и нека ѡмиваю женѣ образ(ѫ), ѳрѫ га очисти: И ѡще мажи тиган(ѫ) маслѡм(ѫ) дрѣвѣнѡм(ѫ) и потѡм(ѫ) постави ѫ нега мед(ѫ), и нека ври докле бѫде чрнѫ и поч'врѫстѫ и потѡм(ѫ) чины како стѣнилѡ и постави здола ѫ прохѡд(ѫ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) не може проходити гнои ѡт(ѫ) врѫкинѣ. и да знаш(ѫ) ѳрѫ се мед(ѫ) стави ѫ многѡ лѣтвариа и ѫ многѡ билиа:+ [59а]

СѪТ(Ъ) МѪШКѪШ(Ъ). МОСКОСЪ:

Мѫшкѫш(ѫ) врѫщ(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгы степен(ѫ). ѫ їнїдїе се находи ѫ нѣкоеѫ дївїеѫ звѣрѣх(ѫ) кои сѫ како козлики. и многѡ сѫ брѫзїи. и пѫщаю на нїих(ѫ) ѱе, терѫ ихѫ мнаго тераю. и кѫда их(ѫ) ѫхвате ѡна(и) ихѫ часѫ метнѫ ѫ водѫ стѫденѫ. и ѡтече имѫ нѣчто на бедраѫ(ѫ) терѫ се стинѣ. и ѡнои мѣсто изрѣзвю с кожѡм(ѫ). и ѡнаи кожа има быти бѣла и на ние ѳ многѡ длак(ѫ), тои се зове мѫшкѫш(ѫ). и .г. род(о)вѣ има. единѫ чрѫвен(ѫ) и добр ѥс(тѫ). и дрѫгы ѥс(тѫ) чрнѫ и мало начрѣвенѫ, и болї ѳ нехо прѫвїи. и дрѫгы ѥс(тѫ) мало чрнѫ на чрѫвен(ѫ) и наплав(ѫ). и има лице како шпиканадри и ѡваи ѥ наиболїи и тогаи рад(ѫ) говори да е ѡваи наиболїи нехо ниединѫ, ѳрѫ онаи звѣрѫ ѫ коем се находи‖ такваи ѥ лица како шпїканарди и вѫзда стои ѫ ѡнѣмѫ мѣстѫ где расте шпїканардїи. и ном(ѫ) се храни. и кои ѥ добрѫ москос(ѫ) кѫда га почнѣ чл(о)в(ѣ)кѫ жвати ѫ ѫстѣх(ѫ), трѣбѫе да бѫде нагорѫчѫн(ѫ), и да мѫ погѥѳ мирїзма ѫ мозѫкѫ на ѡнѫи час(ѫ). и ѡнаи кои се скоро растопи ѫ ѫстахѫ и не погѥ мѫ мирїзма ѫ мозѫкѫ, нѣс(тѫ) прави москосѫ и ѡнаи кои нѣс(тѫ) чистѫ и свѣтлѫ нѣс(тѫ) добрѫ. и мнозїи чинѣ ѡт(ѫ) единѣ ѫн'че правога москоса литрѫ москоса ѳална. ѳрѫ ѫзимлю фелїе ѡт(ѫ) кисѣла хлѣба тере ихѫ прѫже на ѫглевїю, и толикогѥрѫ кѫрви ѡт(ѫ) козѣ, и смѣшаю с правѣм(ѫ) москосѡм(ѫ) ѡтнимивши га с кожицѣ. и кѫда бѫд(ѫ) смѣшали ѡбѫвїю оном(ѫ) истом(ѫ) кожицѡм(ѫ). и врѫх(ѫ) коже бѫбакѥм(ѫ) и крѫпамїи, и пакы га поставѣ на сл(ѫ)нцѫ да стои .г. днїи, или .д. и потом(ѫ) га продае како добрїи москосѫ. и такои хоикѥш(ѫ) познати кои ѥ злѫ москосѫ, ѳрѫ бѫде теглилѫ .в. крат(ѫ) толикои колико добрїи москосѫ. и пакы кѫда разломиш(ѫ) добрїи москосѫ цѣпа се на плочице. и кои нѣ правїи кѫда га разломишѫ, здроби се на ситнѫ коматикѥ, и ѡнїи коматикы виде се ѫнѫтра свѣтлїи ѡт(ѫ) онѣи крѫвїи, и ѡт(ѫ) хлѣба. Москосѫ ѥс(тѫ) добрѫ за свакѫ тѣлѣснѫ болестѫ, и за главнѫ и за можда(нѫ).‖ ѫзми москога .а. а҃даж(а), и даи мѫ пити [193а] сѫтра с топлѡм(ѫ) водицѡм(ѫ). добро ѥс(тѫ) за ѡнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ болѣст(ѫ) ѫ стомахѫ, и слабостѫ великаа. и ѳще ѫзми москосѫ .а. а҃даж(ѫ). и трифералана .г. а҃дак(а). и смѣшаи заѥдно и смочи с тѣнилѡ бѫбакѥрнѡ, и постави женѣ кѫ плодѣ. добро ѥс(тѫ) за ѡнѣхѫ женахѫ коеѫ(ѫ) боли плодва. и ако онои исто поставиш(ѫ) мѫжѫ ѫ прохѡд(ѫ),

добро ѥс(тъ) за wнѣх(ъ) коим сѫдимовѣ ѫ мозгѫ. и комѫ смрѫди д(ѫ)ша, нѣка жве нѣколико москоса, и по ним(ъ) да се напїе вина. и такои да чин(и) нѣколико кратъ: И wщ(є) комѫ смрѫди под(ъ) пазѫхамїи, мажи москосѡм(ъ) добро ѥс(тъ) и ако не бы могла познати москос(ъ) по wнѣх(ъ) бѣлѣзѣх(ъ) выше писаннѣхъ кои ѥ добрѫ или зълѫ. затисны ѫста и носъ и трѫчи сѣмѡ и тамѡ, докле бѫдеш(ъ) могла трѫпѣти да не пѫстиш(ъ) дѫхъ. и кои час(ъ) испѫстишѫ д(ѫ)хъ изъ ѫстъ и из носа, wнаи час(ъ) ѫзми москосъ тер(ъ) га мирiши. и ако погѥ ѫ мозъкъ, кѫпи га ѫ добро име:+

[148a] || СѪТ(Ъ) МАСИШ(Ъ):

Масиш(ъ) врѫщ(ъ) ѥс(тъ) и сѫх(ъ) въ дрѫгы степен(ъ). и мнозїи гѡв(о)рѣ да ѥ цвѣтїе wт(ъ) ораш'цъ, нъ нѣс(тъ) истина. врѣ цвѣтїе, [. . .] нъ ѥ зѣлена кора wт(ъ) ораш'цъ, еръ се wблющѫе къд(ъ) сѫ зѣленїи орашцїи, и потѡм(ъ) сѫши на сл(ъ)нцѫ. и такои се находѣ онѣки корѣ на орашцѣх(ъ) како на лѣшныцѣх(ъ) къда сѫ зелѣнїи. и мож(є) се дръжати ѫ своеи якости .ї. лѣт(ъ). и трѣбѫе избирати кои сѫ тежкыи, и нѣ сѫтъ чрънїи нехо на плавы. и къд(ъ) их(ъ) разломиш(ъ) да не бѫд(ѫ)тъ како земла, и да се не раздробѣ на ситно. ѫзми прах(ъ) wт(ъ) масиш(ъ) и свари ѫ винѡ и дан мѫ пити. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коемъ се ѳ настѫдил(ъ) стомахъ и не мож(є) пробавлѣти. и wщ(є) ѫзми масиш(ъ) и мастихъ, и воскъ, и мали рѫжнога масла. и свари заѥдно и постави мѫ на стомах(ъ) како имбластъ, добро ѥс(тъ) за выше писан'нѫю болестъ: И wщ(є) комѫ ѥс(тъ) настѫдъ ѫ главѣ, дан мѫ жвати масишъ, добро ѥс(тъ). и wщѥ свари масиш(ъ) ѫ сокѫ морачевѫ, и къда бѫде варено, постави к нѥмѫ малѡ вина и дан мѫ пити, добро ѥс(тъ) за wнѣх(ъ) коем(ъ) ѳ болестъ wт(ъ) настѫда ѫ стомахѫ, и ѫ ютрѣ. ил(и) ѫ главѣ. или коем(ъ) ѥ засипъ wт(ъ) настѫда:+

СѪТ(Ъ) МАЮРАНѢ:
И ДРѪГѢМ(Ъ) СЄ ИМЄНСѪМ(Ъ). ЗОВѢ ШАНКѪШ(Ъ)

Маюрана, врѫщ(ъ) ѥс(тъ) и сѫха въ дрѫгы степенъ. вѫзми маюранѫ и свари ѫ винѫ и дан мѫ пити; добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѳ стѫден(ъ) стомах(ъ). и ако мѫ поставиш(ъ) малѡ праха wт(ъ) маюранѣ, добро ѥс(тъ)
[148b] за wнѣх(ъ)|| коем(ъ) ѳ настѫдъ ѫ главѣ. и wщ(є) маюранѫ постави ѫ чистъ грѫн'цъ безъ водѣ, и постави к нои нѣколико капль вина, и згрѣки и постави ѫ малъхнѫ сакѫлицѫ, и постави топлѡ врѫхъ оногаи мѣста где га боли добро ѥс(тъ). и wщ(є) свари маюранѫ ѫ вѫдѣ мощ'нѡ. и wнѡм(ъ) вод(о)мъ чин(и) женѣ пар къ плѡдвѣ, добро ѥс(тъ) за онѣки женѣ, коем(ъ) ѳ плодва болна:+

СѪТ(Ъ) МѢЛИШЄ, СЪИРѢЧ(Ъ) МАТИЧИНА:

Мѣлиша врѫщ(ъ) ѥс(тъ), и сѫха въ дрѫгыи степен(ъ). и дрѫгѣм(ъ) се именѡм(ъ) зовѣ ситринарїа, и мож(є) се дръжати въ своеи крѣпости .а. лѣто. и за онѣки ѥ болѣсти добра за кою и маюрана:+

СѢТ(Ъ) МОРАСЄЛШИ. СЪІРѢЧ(Ъ) СѢТ(Ъ) МЎРѢѢ:

Морасел'шїи, рѳвща ѥс(тѫ) и сѣхѳ ѳ дрѳгыи степен(ѕ). и нѣколико мокриню има. тер(ѕ) ѥс(тѫ) нѣкое вѫщїе, и ни(го)вѣм(ѕ) листвїем(ѕ) хранѣ шнѣи бѳбице изѫ коеѫ(ѕ) се свила чины. и два рода има, ѳдна ѳ питома, а дрѳга дивїа. и питома се зовѣ, морасел'ши, а дивїа ерпитошѫ. и шт(ѕ) ніе се чин(и) ѥдно летѳарїш кое се зовѣ дїаморѡн(ѕ). добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) є отекло грѫлш, или коѥмѫ ѳ рана ѳнѳтра ѳ грѫлѳ. или коѥмѫ є измѳклш грѫлш. вѫзми сшк(ѕ) шт(ѕ) мѳрвѣ и дрѣквѣно маслш и шцѫт(ѕ) и вино тѫкмш. и чин(и) да поври малш; и нека чины гар'гаријмѳ многш кратѫ, добро ѥс(тѫ) за выше писан'нѣ болести. и шц(є) ѳзми сшк(ѕ) шт(ѕ) мѳрвѣ и свари с толикожде меда, и даваи мѳ сѣтра како почищен'но билїе, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коемѫ се ѥс(тѫ) спеклѫ гнои ѳ трѫбѳх(ѕ). и такожде чинивши прах(ѕ) шт(ѕ) корѣ шт(ѕ) мѳрвѣ, и давши мѳ мало с топлѣм(ѕ) винцем(ѕ), и може шчистити чл(о)в(ѣ)ка здола. и шц(є) ако поставиш(ѕ) корѳ шт(ѕ) мѳрвѣ на шнаи ‖зѳб(ѕ) кои те боли, хоикѥ испасти. и морасел'ши може стоіати ѳ своеи [149a]
ѥкости .ї. лѣтѫ: +

СѢТ(Ъ) НАЦІѲР'ЦІѲМ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) ГОРѲШИЦА:

Нацѳр'цїѳмѫ рѳвщ(ѕ) ѥс(тѫ) вѫ трѣтїи степен(ѕ). и нѥино се сѣме поставлѧ ѳ билїе. а трава се не поставлѧ ѳ билїе кѫда є сѣха, лихо кѫда є зѣлена. добра ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) кои изгѳбѣ ѳзыкѫ ѳ прѣострѣ огныцїи, ако жве шнои сѣме и дрѫжи под(ѕ) ѳзыкшм(ѕ). и шце горѳшицѳ зелѣнѳ свари ѳ винѳ, и даи мѳ пити шт(ѕ) оногаи вин'ца по малѳ, и шт(ѕ) онѣи горѳшицѣ ѩсти колико мѳ драгш. добро ѥс(тѫ) за выше писаннѥю болестѫ: И шц(є) прах(ѕ) шт(ѕ) сѣмена шт(ѕ) сѣмена горѳшичнаа постави ѳ носѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ кои не паметѳю что им(ѕ) се надѳчи. и шце ѳзми сѣме или травѳ зелѣнѳ, и постави ѳ малѫхнѳ сакѳлицѳ и свари ѳ винѳ, и потшм(ѕ) изними, и постави на димѫѳ и на пѳпѫк(ѕ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥ дна, или кои мокрѣ крѫвїю: +

СѢТ(Ъ) НИТРѲМ(Ъ): СЪІРѢЧ(Ъ) САЛАНИТРЪ:

Нитрѳм(ѕ) рѳвш(ѕ) ѥс(тѫ) и сѣх(ѕ) вѫ дрѳгы степен(ѕ). находи се ѳ земліе како рѳда, и потшм(ѕ) се вари. и два сѳ рода, ѳднѫ ѥ бѣлѫ, а дрѳгы жлтѫ. нѫ є боли бѣли нехо жлѫти. и вѫзда може стоати ѳ своши крѣпости. вѫзми малш праха шт(ѕ) нитрѳм(ѕ) и мног(о) сланѣ водѣ, и мед(ѕ), и масло дрѣквѣно, и свари заедно. и потшм(ѕ) чин(и) глистирѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) кои имаю много вѣтра ѳ великшм(ѕ) чрѣвѳ, или коем(ѕ) ѳ дна.‖ И ѳще кѫзми нитрѳм(ѕ) и смѣшаи с толикожде [149б]
меда и маж(и) шбраз(ѕ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) сѳ пѣгѳкїи на образѳ, ил(и) чрѫны бѣлѣзыи. и шц(є) ѳзми прах(ѕ) шт(ѕ) нитрѳм(ѕ), и медѫ, и масло дрѣквѣнш, и смѣшаи заедно и измиваи главѳ ѳкропшм(ѕ) и сапѳнѡм(ѕ) моцно. и потшм(ѕ) мажи шномѫ мастїю и нека стои .в. часа. и потшм(ѕ) оми добрѫ рѳвкѥм(ѕ) ѳкропшм(ѕ). добро

ꙗєс(тѫ) за онѣм(ѫ) коем(ѫ) ѳ многѡ вѫши или гнид(ѫ). и ѡцѣ ѕѕми прах(ѫ) ѡт(ѫ) саланитрѕмѫ и смѣшаи сокѡм(ѫ) ѡт(ѫ) рѕдѣ. и постави топло ѕ ѕхѡ, добро ꙗєс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ чрѧвїе ѕ ѕхо, или гнои: +

СѢТ(Ъ) НЄНѪФАРЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) ЛОКѠН(Ъ):

Ненѕфар(ѫ) стѕден(ѫ) ꙗєс(тѫ) и мокрѫ вѫ дрѕгы степен(ѫ), и по барах(ѫ) расте. иѫ се и по сѕхѕ находи. и два сѕ рода. ѳдин(ѫ) ꙗєс(тѫ) жлѧт(ѫ). а дрѕгы сѕдрїач'нѫ. и болї є сѕдрїачнѫ неҳо жлѧти. и бере се цвѣтїе ѡт(ѫ) нѣга їѕнїа м(є)с(ѣ)ца. тер(ѫ) се чин(и) гюлап(ѫ). добрѫ ꙗєс(тѫ) за огницѕ острѕ и прѣострѕ, и за в'сакѕ болѣсть стомаш'нѕ коіа ꙗ ѡт(ѫ) врѕкинѣ. давши мѕ пити стѕденѡм(ѫ) вѡд(о)мѫ: +

СѢТ(Ъ) НѪКШЪ МѪШКАТѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ОРѧШ'ЦІИ КОИ СЄ НАХОДѢ, ТЄР(Ъ) СЄ Ѫ СПЄЦІЄ СТѧВѢ:

Нѕкшѫ мѕшкатѫ врѕцѫ ꙗєс(тѫ) и сѕх(ѫ) ѕ дрѕгы степен(ѫ). тер(ѫ) се
[150а] роде ѕ їндїе наким(ѫ) дрѣквїю. и мож(є) држжати вѫ своеи ꙗкости .з. лѣт(ѫ). и добри сѕ за онѣх(ѫ) коемѫ ѳ болестѫ [...] могѕ провавлѧти. вѫзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) нѕк'шѫ мѕшкатѫ и ѡт(ѫ) мастика, и ѡт(ѫ) анежѣ. и свари ѕ винѕ моцінѡ. и даи мѕ пити кѫд(ѫ) мѕ драгѡ, добро ꙗєс(тѫ) за выше писаннѭю болестѫ. и добро ꙗєс(тѫ) дати ѡт(ѫ) оногаи истога вина ѡнѣмзїи кои се сѕ придигли иѕ(ѫ) болѣсти: —

СѢТ(Ъ) НѪКШЪ ІНДІКѦ. СЪІРѢЧ(Ъ), ѢЄЛИКЪІ ОРѧХ(Ъ) ІН'ДІИСКИ:

Нѕкшѫ їн'дїка ѕ їн'дїе растѣ. и нѣцїи ѕчителїе гѡв(о)рѣ да є врѕк(ѫ) и сѕх(ѫ). и нѣцїи гѡв(о)рѣ, да мокриню нма и врѕкинѕ. и мож(є) се држжати ѕ своеи ꙗкости .є. лѣт(ѫ). и добрѕ крѧвѫ чинѣ. и мног(о) помага ѡнѣм(ѫ) кои не могѕ прѣбывати женѡм(ѫ). вѫзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) нѕкш(ѣ) їн'дика, и ѡт(ѫ) канѣла и даи мѕ пити ѕ винѕ, или ѕ ꙗстїю чт(о) х цвет(ѫ) ꙗсти. и колико мѕ веикіе дашѫ, све ѥ болѥ. добро ꙗєс(тѫ) за выше писан'нѕ работѕ. и ѡцѣ смокве сѕхѣ свари ѕ винѕ. и потѡм(ѫ) изними иѫ иѕ(ѫ) вина. и стлѧци иѫ терѫ извади сѡкѫ ѡтѫ нїиѫ, и смѣшаи сѫ прахѡм(ѫ) ѡт(ѫ) нѕкшѫ їндїка, и даи мѕ пити. добро ꙗєс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ засип(ѫ) ѡт(ѫ) настѕда: +

СѢТ(Ъ) НИГЄЛѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ГРѧХСѢРЪ:

Нигела сѕха ꙗєс(тѫ) и врѕща вѫ дрѕгыи степенѫ. и мож(є) се држжати вѫ своеи ꙗкости .є. лѣт(ѫ). вѫзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) нигелѣ, и ѡт(ѫ) лѕпинорѕм(ѫ), и смѣшаи сѫ сокѡмѫ ѡт(ѫ) пелина, и постави дѣцамѫ на стомах(ѫ) како имѫвластѫ, добро ꙗєс(тѫ) за ѡнѕи дѣцѕ коем(ѫ) сѕ глистѣ. и такожде да(и) им(ѫ) праха ѡт(ѫ) нигелѣ смѣшавши с медѡм(ѫ),
[150б] добро ꙗєс(тѫ). || и ѡщ(є) постави нигелѕ ѕ винѕ, и нека киснѣ ѥднѕ нѡщѫ,

и потѡм(ѕ) мѕ даи пити ѡноган винца колико мѕ драгѡ, добро ѥс(тѫ) за ѡнѣхѵ(ѕ) кои мокрѣ крѧвїю: И ѡще прахѫ ѡт(ѕ) нигелѣ вари ѕ ѩкѕ ѡцтѕ докле бѣде како каша и потѡм(ѕ) постави к нѥмѕ малѡ масла дрѣвенагѡ како мастѫ, и мажи сврав(ѕ), ил(и) лиши, добро ѥс(тѫ):+

СѢТ(Ъ) ПИРЄТРѪМ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ), ТѪРКОСЪ:

Пиретрѫм(ѕ) врѫщ(ѕ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѕ) вѫ дрѫгы степен(ѕ). кѫзми кореніе ѡт(ѕ) пиретрѫм(ѕ), исвари ѕ ѡцтѕ, и ѡнѣм(ѕ) оцтѡм(ѕ) да чин(и) гаргаріжмѕ честѡ. добро ѥс(тѫ) за онѣхѵ(ѕ) кои имаю пѫнѕ главѕ флегмѣ, терѫ имѫ ѥ ѡтекло месѡ около зѫба. и ѡще кореніе ѡт(ѕ) тар'коса свари ѕ винѡ и, ѕ маслѕ дрѣвѣнѡм(ѕ), и потѡм(ѕ) изними и стлѫци и постави како им'ебластѫ где ѳ гѫта, ил(и) артетїка. и ѡще кореніе ѡт(ѕ) таркоса, стлѫцїи моц'нѡ, и постави ѕ винѕ и нѣка стои .д. д(ѕ)нїи и потѡм(ѕ) вари сѫ ѡнѣм(ѕ) винѡм(ѕ) докле малѡ останѣ оногаи вина. и пакы процѣды. и постави к(ѕ) нѥмѕ толикогѥр(ѕ) масла дрѣвѣнога, и воска. и постави кѫ огню докле се растопи воск(ѕ). и мажи где имаш(ѕ) гѫтѕ, или артетикѕ, добро ѥс(тѫ):+

СѢТ(Ъ) ПИПЄРЪ СЪІРѢЧ(Ъ) ПѢПРЪ:

Пиперѫ, врѫщ(ѕ) ѥс(тѫ) вѫ трѣтїи степен(ѕ). и .г. родовѣ има. єдин(ѕ) ѥ чрѫнѫ что ѩмо, тер(ѕ) се зовѣ меланопиперѫ. и дрѫгы ѥс(тѫ) бѣлѫ, терѫ се зовѣ лиггопиперѫ. и трети ѥс(тѫ) длѫгы пипер(ѕ) терѫ се зовѣ макрѡпиперѫ. и ѡвїи трїи рѡд(о)вѣ ѕ їн'дїе растѕ на нѣкоем(ѕ) дрѣвїю. нѫ ѳ дрѣвїе ѥдино дрѫгомѕ под(о)бнѡ|| на коеѫ(ѕ) пѫпрѫ растѣ. нѫ ѡт(ѕ) [154a]
овѣхѵ(ѕ) трѣхѵ(ѕ) род(о)вѫ наиболї ѥ чрѫны пиперѫ. кѫзми мало праха ѡт(ѕ) пѫпра и постави ѕ носѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѵ(ѕ) кои не могѕ кѫхнѫти и имаю пѫнѕ главѕ флегмѣ:+ И ѡщ(є) мѕ даи пиперѫ ѩсти ѕ поставахѫ что хоще ѩсти добро ѥс(тѫ) за онѣхѵ(ѕ) кои немогѕ добрѣ прова-вѩти:+ и ѡщ(є) три пѫпрѫ ѕ ѕкропѕ докле се ѡбмѫщи кора ѡ нѥга. и потѡм(ѕ) чины ситнѫ прахѵ(ѕ) и постави ѕ родѡсто, и нѣка стои за .д. д(ѕ)нїи сѫ онѡм(ѕ) вод(о)мѫ ѕ цѫкло затѫкнѫвши га. и да хмѕкыа ѡномѫ викїѡм(ѕ) сваки д(ѕ)нѫ.|| ед'нѫ крат(ѕ). и потѡм(ѕ) за [154б]
.д. д(ѕ)нїи немои хмѕкѩти онѡм(ѕ) викїѡ(мѫ) и кѫда се изѫкистри стави ѕ очїи. добро ѥс(тѫ) за онѣхѵ(ѕ) хоем(ѕ) ѳ паклака на очїю:

|| ЗДЄ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ЄѪФѠРВІѠ: [151a]

Єѕфѡрвїѡ врѕк(ѕ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѕ) вѫ четврѫтїи степен(ѕ). смола ѥс(тѫ) ѡт(ѕ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндие растѣ. и нѣколико га берѕ на дрѣвїю, а дрѫго под дрѣвїемѫ, ерѫ пад(а) на землю. и ѡнои что ѥ на дрѣвїю болѥ ѥс(тѫ) и свѣтлѣ ѥ, и великіеѫ(ѕ) ѳ зрѫн(ѕ), неѫо ѡнои кое ѥс(тѫ) на земли. ерѫ ѥ оно дробнѡ и жлѫто и смѣшано з драпан'тѡм(ѕ), и тогаи ради нѣс(тѫ) добрѡ. И єѕфорвїѡ може се дрѫжати вѫ своеи крѣпости .м. лѣт(ѕ) ѕзми прахѵ(ѕ) ѡт(ѕ) єѕфѡрвїѡ .г. аѯаж(а). и бендита .г. ѕнче. и бдѣлїѡ и мастихѵ(ѕ) ѡт(ѕ) всѣхѵ(ѕ) по .г. аѯагѣ. и смѣшаи

заѣднѡ, и постави к(ѫ) ним(ѫ) .а. лит(ѳѕ) вѡдѣ на кѡи вѣде варен(ѫ) морач(ѫ), и чин(и) мѕ глистирѫ згрѣкавшїи. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коеѭ болѣ ѕдовїи и члановїи, или коем(ѫ) сѕ гѕтѣ. ил(и) церма. и ако мѕ хоикѥш(ѫ) дати пити wнои вилїѳ мѣсто венѣдите, постави гѥралодїѡн(ѫ), добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ великаа немокѫ, ил(и) кои сѕ врѣтоглавыи. и wц(ѳ) прах(ѫ) wт(ѫ) ѳхфорвїѡ, и кацшр(ѫ), и масло wраховѡ тѫкмѡ и постави к ним(ѫ) малѡ воска, и постави кѫ огню в'са заѣднѡ и нека стои докле се растопи. и потѡм(ѫ) изним(ѫ) wт(ѫ) огня и постави да се стинѣ, и мажи затилѫк(ѫ) до пѡл(ѫ) главѣ и хрѫв'тѣнѕ костѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ великаа немоцѫ. или кои сѕ врѫтоглавыи: И wц(ѳ) прах(ѫ) wт(ѫ) ѳѕфорвїѡ смѣшаи с
[151б] род(о)стѡм(ѫ) и мажи носѫ ѕнѕтра|| и снадѳшр(ѫ), добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои много спе ѕ болести. или коемѫ ѳ мног(о) димшѳ(ѫ) ѕ главѣ, тер(ѫ) немогѕ кѫхнѕти. и wц(ѳ) ѕзми wтѫ ѳѕфорвїѡ .а. дѣлѫ, и лигно алоешѫ .в. дѣла. и кашїа .в. дѣла. анакардорѕм(ѫ) .а. дѣлѫ. и меда чиста без(ѫ) пѣнѫ .г. крат(ѫ), онѣх(ѫ) билїа, и повари нѣколико заедно. и даи мѕ за .г. д(ѫ)нїи сѫ винѡм(ѫ) топлѣм(ѫ), вѫсако ютро по .а. ложицѕ добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои сѕ изгѕбили паметѫ: И wц(ѳ) ѕзми малѡ прах(ѫ) wт(ѫ) ѳѕфорвїѡ и wт(ѫ) мастиха, и постави ѕ шице рофито, и даи мѕ пити сѕтра. и такои чин(и) за .г. ютра. добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) засипа; — И wц(ѳ) ѕзми дїашенѣ, и постави к нѥмѕ малѡ праха wт(ѫ) ѳѕфорвїѡ, и wт(ѫ) мастиха, и даваи мѕ за .г. д(ѫ)нїи с твплѣм(ѫ) вин'цѣмѫ. свако ютро по пол(ѫ) лѡжицѣ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ ѥ wтекла слѣзѣна;— И wц(ѳ) прах(ѫ) wт(ѫ) ѳѕфорвїѡ стави ѕ ранѕ, добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ залишно месѡ ѕ ранѣ: +

[154б] || ѠТ(Ъ) ПАПАѲЄРЪ. СЪРѢЧ(Ъ) МАКЪ:

Папаверѫ бѣли стѕден(ѫ) ѥс(тѫ) и мокрѫ вѫ дрѕгы степен(ѫ). и чрѫни папаверѫ стѕден(ѫ) ѥс(тѫ) и сѕхѫ вѫ дрѕгы степенѫ вѫзми бѣлога мака и чрѫнога .а. дѣлѫ. и бѣлцѣ ѓаичанѣх(ѫ) .а. дѣл(ѫ). и стлѫцїи заѥдно и постави на слѣпѣ очїи како им'бластѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои немогѕ спати:+ И wцѥ малѡ праха wт(ѫ) бѣлога мака даи пити с козїем(ѫ) млѣкѡм(ѫ) малѣ дѣцѣ, добро ѥс(тѫ) за онѕи дѣцѕ кое немогѕ спати:+ И wц(ѳ) сѣме wт(ѫ) бѣлога мака смѣшаи с рѕжнѣм(ѫ) маслѡм(ѫ) и постави где ѥ апостѣшма тврѫда или на стомах(ѫ) добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ тврѫда апостешма, ил(и) коем(ѫ) ѳ велика врѕкина ѕ стомахѕ. и такогѥрѫ се чины летѕарїа дїапапаверіш(ѫ). и добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю сѫхотѕ оу прѫсѣх(ѫ) wт(ѫ) великѥ врѕкинѣ. и за многѣ ѳ дрѕгѣ болести добрѡ:+

ѠТ(Ъ) ПѲНЦѲДАНІѪМЪ:

Пенцеданїѕм(ѫ) врѕк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѕх(ѫ) вѫ дрѕгы степенѫ. ѕзми пенцеданїѕм(ѫ) и свари ѕ винѕ, и wт(ѫ) оногаи мѕ даи винца пити, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои мокрѣ крѫвїю, или коим(ѫ) сѫ димовы ѕ стомахѕ, ил(и) ѕ ѥтрѣ, или ѕ слѣзенѣ:— И wц(ѳ) пенцеданїѕм(ѫ) свари ѕ винѕ, и ѕ дрѣквѣнѡм(ѫ) маслѕ. и потомѫ изними и постави на димѫѥ како им'влас-

тѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ нѣчто твръдш ѫ димѫю, и кои не могѫ водѫ пѫстити, или кои мокрѣ кръвїю:— И шц(ѥ) свари пен'цеданїѫм(ѫ) ѫ винѫ и чин(и) паръ кѫ плщд(о)вѣ, добро ѥс(тѫ) за онѣи женѣ коем(ѫ) ѳ нѣкаа болестѫ ѫ плщдвѣ. и шц(ѥ) македонис(ѫ) ѥ добръ за шнѣигиер(ѫ) работѣ, за кое и пенцеданїш:+

‖ СѢТ(Ъ) ПРѪНѢ, СЪРѢЧ(Ъ) СЛИВѢ:

[155a]

Прѫнѣ .г. родшвѣ имаю ѥднѣ сѫ чрънѣ. дрѫгѣ сѫ вѣлѣ. третїѥ сѫ чрквѣнѣ. нѫ мегю свѣмїи болїи сѫг(ѫ) тръгонїи, ѳръ имаю вѥикю стѫден(ѫ) и мокриню. вѫзми тѫргшніе сѫхе и свари с водицшм(ѫ), и шнѫи мѫ водицѫ даи пити и шнѣи тѫргшніе ѣсти. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ шгныца остра, и пръкостра, тер(ѫ) неможе проходити шт(ѫ) нїихѫ:+

СѢТ(Ъ) ПШИЛїѪМ(Ъ). И ДРѪГѢМ(Ъ) СѢ ИМѢНОМ(Ъ) ЗОБѢ, ЗЯРКЯТОНЯ:

Пшилїѫмѫ стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) и мокрѫ вѫ дрѫгы степенѫ. сѣме ѥс(тѫ) шт(ѫ) нѣкіе травѣ, терѫ и сѣме и трава зове пшилїѫмѫ. ѫзми сѣмена колико ораѫ и завѣжи ѫ кръпѫ и постави ѫ рщд(о)сто. ако ли неможеш(ѫ) имѣти родшсто а ты ѫ водѫ. и неѫа кисне нѣколико. и стрѫжи ѳзыкѫ мошно дрѣвѣнѣм(ѫ) ножем(ѫ) и потшм(ѫ) три ѳзикѫ онш(ѫ) кръпицшм(ѫ) ѫ кошн ѳ сѣме, сквашаюки често ѫ водѣ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥс(тѫ) ѳзыкѫ сѫх(ѫ) и вѣл(ѫ) шт(ѫ) острѣ огныце:— И шцѫ сѣме сквази ѫ водѣ и постави под(ѫ) ѥзыкѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) се жега ѫ шгныце: И шце ѫзми сѣме и постави ѫ водѫ и нѣка стои ѥднѫ ноцѫ и потомѫ изними и постави ѫ дрѫгѫ водѫ и даи мѫ пити ш нш(ѫ). добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ сѫхы кашлѫ или коем(ѫ) ѳ огныца, тер(ѫ) неможе проходити шт(ѫ) нїиѫ(ѫ):— И шце свари сѣме с водомѫ, и потшм(ѫ) чин(и) гюлап(ѫ) сѫ оншмѫ ѳшд(о)мѫ и даи мѫ пити. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ огныц(а) остра и пръкостра:— И шц(ѥ) сѣме сѫши ѫ грънъц ѫ потомѫ чин(и) праѫ и даи мѫ сѫтра ѳ рофїтѣм(ѫ) ѣицѣм(ѫ) добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ теч(ѥ)нїѥ: И шце ѫзми праѫ(ѫ) шт(ѫ) сѣмена и вѣлцѫ шт(ѫ) ѣица и рщд(о)сто и мало оцта. и чин(и) како им'бластѫ и постави на димѫѥ и на лѣдїа, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ теч(ѥ)нїѥ здола шт(ѫ) великіе врѫкинѣ. и ако мѫ теч(ѥ) кръв(ѫ) из носа, постави мѫ‖ онаи истїи им'блас(тѫ) на слѣпѣ [155б]
очїи добро ѥс(тѫ):— И шц(ѥ) сѣме свари ѫ водѣ, и шномѫ вод(о)мѫ топлшм(ѫ) мїи главѫ честш, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коемѫ опад(а)ю класи:—

СѢТ(Ъ) ПОЛИПОДІѪМ(Ъ). СЪРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) ПѦПРАТНО МАЛѢ КОРѢНІѢ, ИЖЕ РАСТѢ ПО КАМѢНИ:

Полїподїѫм(ѫ) врѫщ(ѫ) ѥс(тѫ) вѫ трѣтїи степенѫ, и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгы степен(ѫ). трава ѥс(тѫ) коа на цѣрѫ растѣ, ил(и) по каменїю. и кореніе

се шт(ѫ) онѣи трав҃ѣ постала ѫ былїе, а трава нѣ. и может(ѫ) дрѫжати ѫ своѡи ꙗкости .г. лѣт(ѫ) и да знаш҃ врѫ се полїподїѫм(ѫ) не стала ни ѫ едно былїе ѫ кое се не поставлꙗю анѣжи, ил(и) сѣме шт(ѫ) морача. и кѫд(ѫ) се сам҃ дае полїподїѫм(ѫ), флешмѫ очища и жѫтѫ жлѫч(ѫ), нѫ димшвѣ чины и вѣтрѫ ѫ стомаχѫ. вѫзми прах(ѫ) шт ѫ) полїподїѫм(ѫ) .а. ѫн'чю. и тамарχинди .г. ѫн(че). и мювич(и)це .г. аѯаж(а). и анѣж(ѫ) .в. ѫн(че) и водѣ .е. литрѣ. и захара .в. ѫн(че). и чин(и) да ври докле ѫври половина онѣи водѣ. и потѡм(ѫ) процѣди и даи мѫ пити топло докле теч(е), свако ютрѡ колико гюш'че ꙗице и по мѫнѥ. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) кои имаю многѡ флешмѣ. или чрѫнѣ жлѫчїи, или вѣтра ѫ великѡм(ѫ) чрѣвѫ:— И ѡц҃(е) ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) полїподїѫм(ѫ) .а. ѫн(чю). и анѣже и галан'га и сипери, и гарофали, и канела. и зинзивер(ѫ). и орашцѣ. и шафрана. шт(ѫ) свакога по .а. аѯаках. и чин(и) прах(ѫ) шт(ѫ) в'сѣχ҃ и вина .в. литрѣ. и свари заедно и потѡм(ѫ) процѣды. и даи мѫ сѫтра и веч(е)рѫ докле тече свакы крат(ѫ) колико гѫшче ꙗиц(е). добро ѥс(тѫ) за шнѣи женѣ кое не могѫ прїимити дѣцѫ:—

СѪТ(Ъ) ПѢТРОЛЕѪМ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) НАФДА:

Петролеѫм(ѫ), врѫщ(е) ѥс(тѫ) и сѫχ(ѫ) кѫ четврѫтїи степен(ѫ). и .г. родшвѣ
[156a] ||има. един(ѫ) ѥс(тѫ) жлѫт(ѫ), а дрѫгы вѣл(ѫ). третїи чрѫн(ѫ). нѫ наиболїи ѥс(тѫ) жлѫтїи. и находи се ѫ шнои водѣ коꙗ мириш(ѳ) сѫн'пѫрѡм(ѫ) и врѫкꙗ е онаи вода. тер(ѫ) се онаи наф'да шт(ѫ) прѣтилѡсти шнѣи земле, и шт(ѫ) врѫкинѣ онѣи водѣ. и плава врѫχ(ѫ) онѣи водѣ како маслѡ. и многѡ се може дрѫжати ѫ цѫклѫ, или ѫ коситрѣнѡм(ѫ) сѫдѫ. и добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коем(ѫ) ѥ артетика, ил(и) гѫта, ил(и) болестѫ ѫ ледвїаχѫ. или кои сѫ изѫгѫбили пол(о)вицѫ живѡта. или коемѫ ѥ теч(е)нїе шт(ѫ) велике врѫкинѣ. ил(и) кои мшкрѣ крѫвїю. ѫзми петролеѫм(ѫ) и маѯи выше писан'нѣ болести добро ѥс(тѫ) и такои говори дїашкоридиш(ѫ), ако даш(ѫ) пити .в. ѫн'че шт(ѫ) петролеѫм(ѫ) шнѣмѫ кои сѫ изгѫбили половицѫ живѡта, или те скорѡ оздравѣкти ил(и) ѫмрѣкти. и ако им(ѫ) даш(ѫ) пити онѣм(ѫ), кои имаю чрѫнѫ жлѫч(ѫ), или жлѫтѫ жлѫчѫ, или кои сѫ слабы. и никомѫ немои дати лѣте, лиχо зимѣ, и ѡц҃(е) ѫзми петролѣи и сшк(ѫ) шт(ѫ) χѫб'та шт(ѫ) в'саког(о) по .в. ѫн(че). и свари заедно и потѡм(ѫ) процѣд(ы, и даи мѫ пити за .г. ютра, добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) кои имаю многѡ гѫтѫ:— И ѡц҃(е) ѫзми петроелеѫм(ѫ) .з. ѫн(че). и праха ситнога шт(ѫ) лапишѫ линтишѫ .а. ѫн(чю). и свари заедно и потѡм(ѫ) постави топло ѫ мѣχырѫ свински, и ѫтѫкни ѫ шнѫизи мѣχирѫ краи шт(ѫ) гѫшчїега пера, и чин(и) мѫ гластирѫ вод(о)пѫстом(ѫ), нѫ наипрѫвѡ оми водѡпѫстѫ вод(о)мѫ на кожи бѫде варенѫ слѣзн. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коем(ѫ) ѥ каменѫ ѫ мѣχырѫ:— И ѡц҃е ѫзми сшк(ѫ) шт(ѫ) легѫ-
ричїе и петролѣѫмѫ шт(ѫ) всѣχ(ѫ) .а. ѫн(чю): и свари заедно и даи мѫ
[156б] пити за .в. ютрѣ добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ)|| коем(ѫ) каш'лѫ штдавна ил(и) засип(ѫ). и такогер(ѫ) маѯи стомаχ(ѫ) нафдѡм(ѫ) добро ѥс(тѫ) за шнѣχѫ коемѫ ѥ великѫ настѫд(ѫ) ѫ стомаχѫ: И ѡц҃(е) скваси бѫбѫкѫ ѫ нафдѫ и постави женѣ кѫ плѡдвѣ. добро ѥс(тѫ) за онѣи женѣ коем(ѫ) ѥ болестѫ ѫ стомаχѫ ил(и) ѫ плѡдвѣ:+

СѢТ(Ъ) ПАРИТАРІА:

Паритарїа врѣкіа нес(тѫ) и сѣха въ третїи степен(ѫ). зелѣна є добра а сѣха нѣ врѣднаа ниціо. добра нес(тѫ) за сваки настѣдѫ стомашны. ил(и) коеѫ(ѫ) болїи трѫбѣѫ(ѫ), ил(и) кои кропѣ кръвію, или кои имаю теченїе wтѫ кръвы. стлѫци паритарїа и свари ѕ винѣ, и постави къ нѣи мало трицѫ, и чин(и) како им'бластѫ, и постави где га боли, добро нес(тѫ) за выше писан'нѣ болѣсти; И wще парїтарїа свари ѕ сланѣ водѣ, и постави къ нѣи мало масладрѣвѣнога, и постави на димѣ и на лѣдїа како им'бластѫ, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) кои мокрѣ кръвїю. или коем(ѫ) є теч(є)нїе wт(ѫ) кръви:— И еще свари парипарїа мѣсто дрѣгwга зелїа и даи мѣ ѣсти, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) є болестѫ ѕ стомахѣ wт(ѫ) настѣда ил(и) вѣтра:+

СѢТ(Ъ) ПОРТѪЛАКА. СЪІРѢЧ(Ъ), ТѪЩЪ:

Портѣлака стѣдена нес(тѫ) и мокра въ дрѣгыи степен(ѫ) и болѣа нес(тѫ) зелѣна, нехо сѣха. добро ю нес(тѫ) ѣсти сирwвѣ или варенѣ онѣмѫ кои имаю огныцѣ острѣ и прѣострѣ:— И еще свари тѣщѫ сливамїи и даи мѣ ѣсти, и онѣи юхѣ пити. добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) се є спекло чрѣво внѣтра wт(ѫ) прѣострѣ || огницѣ, И немож(є) wт(ѫ) нїиѫ(ѫ) проити гнои:— И wщ(є) взми коренѫ wт(ѫ тѣща, и иссѣши га и потwм(ѫ) чин(и) прахѫ(ѫ), и смѣшаи с медwм(ѫ) терѫ мажи вѣста, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) сѣ испѣцала вѣста:+ [157a]

СѢТ Ъ) ПОЛЄГІЄѠ, СЪІРѢЧ(Ъ), М(А)ТРЄНА Д(Ѫ)ШИЦА:

Полегїѣмѫ врѣкѫ нес(тѫ) и сѣх(ѫ) въ трѣтїи степен(ѫ). и мож(є) се дрѫжати къ своеи крѣпости .в. лѣт(ѫ) къзми полегїw и свари въ водѣ, и wнwм(ѫ) вод(о)мѫ мыи главѣ. добро нес(тѫ) за wнѣхѫ коемѫ нє рѣшма ѕ главѣ wт(ѫ) настѣда. и wщ(є) взми полегїѣм(ѫ) и свари ѕ wцтѣ и постави къ нѣмѣ нѣколико сѣхѣх(ѫ) смок'вѫ, и нека чин(и) нѣколико кратѫ гар'гаряжмѣ, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) є отекло грѣлw терѫ не могѣ прождирати слинѣ:— И wщ(є) полегїѣмѫ свари ѕ винѣ и даи мѣ пити, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) кашлѫ wт(ѫ) настѣда или болестѫ ѕ стомахѣ:+

СѢТ(Ъ) ПИРРА. СЪІРѢЧ(Ъ) КРѪШКІЄ:

Пир'ра стѣдена нес(тѫ) и сѣха въ дрѣгыи степен(ѫ). и дикіе крѣш'кіе веикіе сѣ стѣденѣ и сѣхѣ, нехо питомѣ. и здрѣлѣ мѫніе затворѣ, нехо нездрѣлѣ. и кѫда иѫ(ѫ) ѣстѫ чл(о)в(ѣ)кѫ натѫщіе с(ѫ)дце, тѫдаи затворѫ. и кѫда иѫ(ѫ) ѣстѫ по wбѣдѣ, тѫда и wтворѣ:+

СѢТ(Ъ) ПѦШѪЛѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ГРОЗДІЄ СѪХѠ:

Пашѫла врѣкы нес(тѫ), и мокриню има. свари ѕ винѣ и даи мѣ пити, добро нес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) є сѣхы кашлѫ:+

СѢТ(Ъ) ПѪМБЛѪМЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) ОЛСѢК(О):

Пѫмблѫм(ѯ) стѫден(ѯ) ѥс(тѫ) и мокр҃ вѫ дрѫгыи степен(ѯ). ѫзми wлwв(о) и чин(и) wт(ѯ) нѥга мѣрѣ лигѫ и тѫц'нѫ, и постави ѫ нѥга рѫжно маслw и мѣшаи шнѣмѫ тѫцнѣмѫ докле бѫде гѫсто како каша, и мажи нимѫ онои мѣсто где се чл(о)в(ѣ)кѫ иждегл҃, или шпарил(ѯ) врѫкѥм(ѯ) ѫкро пwм(ѯ). или где ѥ апостешма wт(ѯ) врѫкинѣ:+

[157б] ‖СѢТ(Ъ) ПИШКЪ, СЪІРѢЧ(Ъ) СМОЛѢ:

Пишкѫ врѫк(ѯ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѯ) вѫ дрѫгыи степен(ѯ). и ѣдна ѥ тврѫда, а дрѫга ѥ мег'ка. и такои гwв(о)ри дїашкоридишѫ, да шнаи мегка дрождїе ѥс(тѫ) wт(ѯ) тврѫдѣ. ѫзми мѣг'кѫ смолѫ и дрѣквѣно маслw и wцѫт(ѯ) тѫкмо. и сварн заѥдно и баніаи се ѫ бање и потwм(ѯ) мажи шнѣм(ѯ). добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѯ) коемѫ ѥ сврабѫ. и ѳще вѫзми пишкѫ, и аѳріїпиментo и сапѫн(ѯ) тѫкмо и постави кѫ огню докле се растопи и потwм(ѯ) мажи где имаш(ѯ) лишаи или инїи вѣлѣг҃. такоигѥр(ѯ), се постале пишѫкѫ ѫ многw им'бласти, и ѫ многаа билїа кога смw писали, и кога ти хоикѥмw писати:+

СѢТ(Ъ) РЪЦИ. СѢТ(Ъ) РОЖѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), РѪЖИЦѦ:

Рожа стѫдена ѥс(тѫ) вѫ прѫви степен(ѯ), и сѫха, вѫ дрѫгы. рѫжица и сѫха и сирwва постала се ѫ билїе. и кѫд(ѯ) хокѥш(ѯ) брати рѫжицѫ берї ю наипрѫвw него се вѫсма развїе. и мож(є) се сѫха дрѫжати ѫ своеи крѣпости .г. лѣта. и ѫ мнwга се билїа поставлѧ. и wт(ѯ) сировѣ се рѫжице чины рѫжнїи медѫ: и рѫжнїи захарѫ. и гюлапѫ, и ширwпѫ. и летварїw, и рѫжнw маслw. и рѫжна вwда: и рѫжнїи медѫ такои се чины. ѫзми меда процѣгѥна и шпѣкѥна .д. лит(рѣ). и рѫжице чистѣ .а. литрѫ, и стѫцї ю моцнw и вари с медwм(ѯ) онѣм(ѯ), докле почнѣ мирисати лѣпо, и быти чрѫвен'но. и потwм(ѯ) изними сѫ огня и wтстави и може с дрѫжати вѫ своеи ѩкости .є. лѣт(ѯ) добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѯ) кои
[158а] имаю‖ многw флемwмѣ, ил(и) многw ѣда, и много дымwв(ѯ) стѫденѣх(ѯ) ѫ стомахѫ, давшїи имѫ пити с водицwм(ѯ) стѫденом(ѯ) кѫд(ѯ) мѫ драгw. И рѫжнїи захарѫ такои се чины. ѫзми чистѣ рѫжицѣ .а. лит(рѫ). и стѫци моцно и потwм(ѯ) смѣшаи с четирмїи литрами захара мwкно. и постави на сл(ѯ)нце, и нѣка стои на сл(ѯ)нцѫ .л. д(ѯ)нїи. и сваки д(ѯ)нѫ мѣшаи га .а. крат(ѯ). и може с(є) дрѫжати вѫ своеи крѣпости .г. лѣт(ѯ):— ѫзми рѫжного захара .є. ѫн'чѫ. и прах(ѯ) wт(ѯ) мастиха .а. ѫн(чю). и смѣшаи заѥдно и даи мѫ ѥсти кѫд(ѯ) мѫ драгw, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѯ) кои сѫ wслабѣли моцно wт(ѯ) велика теч(є)нїа:— И wщ(є) ѫзми гюлапѫ wт(ѯ) рѫжице, и постави кѫ нѥмѫ малw мастиха, и даи мѫ пити кѫд(ѯ) мѫ драго. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѯ) ѳбмюване или теч(є)нїе wт(ѯ) прѣкостре шгныцѣ. И такои се чин(и) рѫжно маслw. ѫзми рѫжицѫ и постави ѫ крѫчагѫ, и налїи маслwм(ѯ) дрѣквѣнимѫ и потwм(ѯ) постави на сл(ѯ)нцѫ и нека стои .в. д(ѯ)нїи и многw се може дрѫжати вѫ свwи мокы. ѫзми рѫжно wаслw и мажи стомах(ѯ) добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѯ) коем(ѯ) ѥтра гори и болїи. и wщ(є) рѫжнѣм(ѯ)

маслѡм(ѫ) мажи челѡ и очї слѣпѣ, добро ес(тѫ) за wнѣхѫ коехѫ болїи глава wт(ѫ) великѣ вракинѣ. и wнои се маслѡ поставлѧ ѫ многѡ(о) масти и ѫ многаа билїа коѧ ти смѡ писалїи и коѧ ти хоикѣмо писати. и рѫжнаа вода такои се чини. ѫзми рѫжицѫ и постави ѫ лам'викѫ и поклопи з дрѫгым(ѫ) згора. и налагаи под(ѫ) ним(ѫ) wгнѫ малѫхнѫ, и постави викїю пѡд(ѫ) wнаизи сопѫх(ѫ) кои е ѫ горнѣем(ѫ) лам'викѫ, и да капле ѫ ню wнаи роса wтѫ рѫжице. и потѡм(ѫ) затѫкни wнѫи викїю и постави на сл(ѫ)нцѫ, и нека стои на сл(ѫ)нцѫ .л д(ѫ)нїи. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) хоем(ѫ) ѥ велика врѫкина ѫ очїю. или павлага|| или теч(ѥ)нїе. [158б]
или коем(ѫ) е wгница остра и прѣостра. или коехѫ) болїи глава. и за многѣхѫ) ѥ дрѫгѣ болести добра коехѫ) ти бѫдемѡ писали. ѫзми рѡд(о)сто и постави к нѣмѫ малѡ мастїха добро ес(тѫ) за wнѣхѫ) коемѫ ѥ блюванїе, ил(и) теч(ѥ)нїе wт(ѫ) многѡ еда, или коем(ѫ) е теч(ѥ)нїе wт(ѫ) много билїа. и wщ(ѥ) мастїхѫ и гарофали свари ѫ малѡ род(о)ста. докле бѫде гѫсто, и мажи деснїи. добро ес(тѫ) за онѣхѫ) коем(ѫ) се гризѫ десныи. и wщ(ѥ) род(о)стом(ѫ) нѣка ѫмиваю образ(ѫ) и рѫкѥ честѡ wнѣмзїи коемѫ ѥ остра и прѣостра wгныца. и wще ѫзми прахѫ) wт(ѫ) рѫжицѣ и бѣлцѫ wт(ѫ) ѩица и wцтѫ. и смѣшаи заѥдно и постави на димѫѥ и на лѣдїа како им'властѫ. добро ес(тѫ) за онѣхѫ) коемѫ ѥ теч(ѥ)нїе. и wщ(ѥ) свари рѫжицѫ ѫ водѣ, и ѫ wнѫи водѫ скваси морѫскѫ гѫбѫ и постави на стомахѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ) коем(ѫ) ѥ блюванїе. и да знаш(ѫ) врѫ се род(о)сто посталѧ ѫ многѡ масти, и ѫ многаа билїа за очїи коѧ ти смо писалїи:—

ꙗт(ъ) рєѡбар'барѡ:

Рєѡбар'барѡ врѫк(ѫ) ест(ѫ) и сѫхѫ, нѫ нєговѫ врѫкинѫ и сѫхотѫ нѣсѫ поставили ѫчителїе ѫ колико степѣнѫ, врѫ нєгова врѫкина не wстра лихо под(о)бнаа и вл(а)гаа. и два има, ѥдин(ѫ) се зовѣ wрєѡбар'барѡ, зачто ѫ бар'барїе расте. и дрѫги се зовѣ, равасены. арапѫскы се зовѣ ревенделины. и wваи ѫ ин'дїе расте ѫ ѥднои земле коѧ се зовѣ чинимачин(ѫ), и wваи боли ес(тѫ). и говорѣ ѫчителїе, да е коренѫ wт(ѫ) нѣкое травѣ коѧ ес(тѫ) како дрѣвѡ. и трѣбѫе да знамѡ кои ѥ добрѫ кои ли ѥ злѫ. и онаи кои ѥ чрѫнѫ злѫ ес(тѫ) и шѫплѫ ес(тѫ) ѫнѫтра и много е лѫгѫхнѫ. и wнѫизи кои ѥ добрѫ, трѣбѫе да бѫде ѫнѫтра чрѫвенѫ како месѡ. и добрѫ ес(тѫ) за [...]

|| ꙗт(ъ) шатирїѡн(ъ): [167б]

Шатирїѡн(ѫ) врѫщѫ ес(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ третїи степен(ѫ) ѫзми кореніе wт(ѫ) шатирїѡн(ѫ) сирово и стлѫщи моцно и свари с медѡм(ѫ), и даи мѫ пити по .а. ложицѫ кѫд(ѫ) погѥ спатї. добро ес(тѫ) за wнѣхѫ кои немогѫ з женѡм(ѫ) прѣвывати. и wще вѫзми кореніе wт(ѫ) шатирїѡн(ѫ) и фїнїкѣ, и пишацѣ тѫкмѡ. и чин(и) wтѫ в'сакого прах(ѫ) на се. иссвари с медѡм(ѫ), и даи мѫ за .г. веч(ѥ)ра кѫд(ѫ) погѥ спати, вѫсакы кратѫ по .а. ложицѫ. добро ес(тѫ) за wнѣхѫ кои немогѫ з женѡм(ѫ) прѣвывати. и wще ѫзми сѡк(ѫ) wт(ѫ) шатїрѷонѫ. и wцѫт(ѫ) и медѫ тѫкмо, и свари заѥдно и даи мѫ за .г. ютро, вѫсаки крат(ѫ) .а. ложицѫ. добро

ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ артетика. и шџ(є) мажи сокѡм(ѫ) шт(ѫ) шатирїшна женѣ плѫдѫ, и мажи прѫтликѫ. добро ѥс(тѫ) за шнѣки женѣ кое немогѫ прїимити дѣцѫ:+

[193a] || СѢТ(Ъ) МИРАБОЛАНИШЪ:

Мѵ̈раболаниш(ѫ) стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) ѕ прѫвїи степен(ѫ), и сѫх(ѫ) ѫ дрѫгы воцїе ѥс(тѫ) кое растѣ на нѣкоем(ѫ) дрѣвѫ ѕ їндїе. и .ѕ. род(о)ѫ има, тер(ѫ) сѫ разлицїи, ѫ ѥдино ѥс(тѫ)ство имаю. ѥдин(ѫ) се зовѣ бонарѫм(ѫ) ситинѫш(ѫ). дрѫгы се зовѣ бебѫлѫш(ѫ). трети се зовѣ бѣлирїкѫш(ѫ). четврѫти се зовѣ їндїкѫш(ѫ). ситринѫш(ѫ) трѣбѫе изѫбрати кои ѥ дебел(ѫ) и тежкѫ. и може се дрѫжати ѫ своеи крѣпости .ѕ. лѣтѫ. и
[193б] шнїи дрѫзїи много могѫ стоѩти.|| и не трѣбѫе иѫ(ѫ) изѕбырати, врѫ каквы годер(ѫ) ѫзд(ѕ) добри сѫт(ѫ). и в'сакы может(ѫ) очистити флеѡмѕ. и чрѫнѕ жлѫч(ѫ), и жлѫтѕ жлѫчѫ. и ни ѥдинѫ не дае се сам(ѫ) кромѣ ситринѫшѫ дае се сам(ѫ). и стлѫче се малѫхно шт(ѫ) нѥга, и постаѩ се вечерѫ ѕ малѡ топлѣ водѣ, и сѫ ѕтра се процѣди, терѫ им се дае нѣколико водице. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ остра огныца, врѫ очисти здола. и ако хоикѥшѫ да мѕ очистиш(ѫ) крѫвѫ и прохладишѫ, даи мѕ ситринѫш(ѫ) с кашїѡм(ѫ), или сѫ маннѡм(ѫ), или сѫ тамарѫхин'ди. и да знаш(ѫ) врѫ се єможе дати сѫтра шнаи вода ѕ кошѝ ѫзде киснѫл(ѫ) ситринѫш(ѫ). и такожде се могѕ дати и шнаи дрѫгаа сѫтра. иѫ їн'дїкѫш(ѫ) може с(є) дати, сѫтра и веч(є)рѫ. и кто има стѫден(ѫ) стомахѫ(ѫ) трѣбѫе да им(ѫ) се да с топлѡм(ѫ) вод(о)мѫ, врѫ ако мѕ дашѫ стѫденѡм(ѫ), на онаи кѥ час(ѫ) блювати:— Ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) мѵ̈раболаниш(ѫ) велма ситнѫ, и постави ѕ око. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ павлака на очїю: и шџе ѫзми прахѫ шт(ѫ) мѵ̈раболаниш(ѫ) ситнѫ, и штѫ нѥговѣх(ѫ) кошцїицѫ, и постави ѕ цѫкло, и постави к нѥмѕ мало род(о)ста, и нека стои онаи викїа на сл(ѫ)нцѕ докле исѫхнѣ шнои род(о)сто и потѡм(ѫ) постави на очїи. добро ѥс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ павлака на окѕ. и такожде ѥс(тѫ) летѕрїѡ мѵраболанишѫ кондити, и не чини се швдѣ лихо ѕ їндїе. терѫ се чин(и), кѫда ѥ зелен(ѫ) мѵ̈раболаниш(ѫ). и швои летѕарїѡ носи се намѫ, тер(ѫ) га даваме шнѣм(ѫ) людѣм(ѫ) кои имаю огныцѕ
[194a] острѕ|| и прѣострѕ. и да знаш(ѫ) врѫ се швои летѕарїѡ не чины шт(ѫ) онѣхѫ в'сѣх(ѫ) род(о)ѫ, лихо шт(ѫ) ситринѫшѫ:+

СѢТ(Ъ) МѴРРѦ:

Мѵ̈рра врѕџ(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ дрѕгы степен(ѫ), смола ѥс(тѫ) шт(ѫ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндїе расте, и трѣбѫе изѫбрати коѩ ѥ начрѫна, и нажѕта и на чрѫвена. и шнаи коѩ ѳ на чрѫна и ѳѣла и дровнаа нѣс(тѫ) врѣдна ницѩ. и добра мѵ̈рра никѫда неикѥ остарѣтѫ. ѕзмы прах(ѫ) шт(ѫ) мѵ̈рра и каламите и .сшк(ѫ) шт(ѫ) морача и смѣшаи заѥдно и чин(и) пилѫлѣ и даваи мѕ за д. д(ѫ)нїи, свако ютро по .г. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ катарѡ ѕ главѣ, ил(и) болестѫ ѕ стомахѕ. и шџ(є) ѫзми мѵ̈рра и комидѫ и нѣколико смоквѫ и свари ѕ винѕ и даи мѕ пити кѫд(ѫ) мѕ драго, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ засипѫ, или немогѕ провавлѩти, или комѕ смрѫди д(ѕ)ша:—

СѢТ(Ъ) ОШДЄ КОРДЄ СЄРЕИ. СЪІРѢЧ(Ъ), КОШЧИЦЄ КОЄ СЄ НАХОДЄ Ѵ ЄЛѢНѢМ(Ъ) СДЦѴ:

Сѣш'дє корде сєрви ствден(ѕ) ѥс(тѕ) и сѣх(ѕ) вѕ дрѣгы степен(ѕ). и коє сѣ жѣтѣ нѣсѣ врѣднїи ница. и коє сѣ дебѣлѣ доброѣ сѣ. и мнозїи се прѣвараю. ѳре ѣзымлю кош'чице коє се находе краи козїега стомаха мегю прѕсми. и такои хоикѣшѕ познати кога ѥ ѥленїа, ѳре има на себѣ| [1945]
.а. рѣпицѣ. и кога ѥ шт(ѕ) козѣ не има рѣпицѣ на себѣ. добро ѥс(тѕ) поставлѧти ѣ летѣарїа, и ѣдрѣга билїа. ѳрѕ очища димшвѣ шт(ѕ) чрѕнѣ жлѕчїи. и ср(ѕ)дце веселѣ, и доброѣ сѣ за онѣх(ѕ) кои се ѣ болести стресаю. и такорѕ сѣ доброѣ за дрѣгѣ многе болѣсти. давши мѣ шт(ѕ) нїих(ѕ) прах(ѕ) сокшм(ѕ) шт(ѕ) шангвинарїе:+

СѢТ(Ъ) ОЛИБАНѢНѢМ(Ъ). ТѢРИШ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) БѢЛИ ДІМІАНЪ:

Оливанѣм(ѕ) врѣщ(ѕ) ѥс(тѕ) и сѣх(ѕ) вѕ дрѣгы степен(ѕ). смола ѥс(тѕ) кога растѣ шт(ѕ) нѣкоега дрѣвїа ѣ алеѯан'дрїе и ѣ дрѣзѣх(ѕ) мѣстѣх(ѕ) добро ѥс(тѕ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) слѣзѣ текѣ изѕ очїю, и коех(ѕ) звѣы болѣ. ѣзми прахѕ шт(ѕ) оливанѣм(ѕ) и бѣлцѕ шт(ѕ) ница, и смѣшаи с мало вина и постави на челш и на слѣпѣ очїи како им'бластѕ. добро ѥс(тѕ) шнѣм(ѕ) коем(ѕ) слѣзѣ текѣ изѕ очїю:— И шце ѣзми оливанѣмѕ и даи мѣ да жве и нѣка плюе слынѣ надвор(ѕ) добро ѥс(тѕ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѳ отекло грѕлш, тер(ѕ) немогѣ поглитати слынѣ:+

‖ СѢТ(Ъ) ЄЛЄКТЄРІѢМЪ. ДИКІЄ КРАСТАВИЦЄ: [195б]

Єлектерїѣмѕ врѣк(ѕ) ѥс(тѕ) и сѣх(ѕ) вѕ четврѕтїи степен(ѕ). и такои чинѣ билїе шт(ѕ) нїихѕ. беръ иѕ(ѕ) маїа м(ѳ)с(ѣ)ца кѕд(ѕ) сѣ здрѣла, и изваждаю сокѕ шт(ѕ) нїих(ѕ) стлѕкшї иѕх, и поставлыю на сл(ѕ)нце да се сѣши докле бѣде тврѕд(ѕ), и онои се зовѣ єлактерїѣм(ѕ). и дрѣзїи ѣзималю шнаи сокѕ и толикогиерѕ меда и варѣ заѥдно докле ѣври половица. и даваю по малѣ с топашм(ѕ) водицшм(ѕ), и доброѣ кѥ очиститѕ чл(о)в(ѣ)ка здола. и може стоѧти‖ ѣ своѡи моки .в. лѣтѣ, [196а]
и потшм(ѕ) изгѣби ѧкостѕ. ѣзми єлектерїѣм(ѕ), и мїрра шт(ѕ) в'сакого по .г. азаге. и рѣжнагш масла .д. аѯаж(а). и сока шт ѕ морача .ѳ. аѯаж(а). и водѣ .а. литрѣ. и повари в'се заѥдно малш. и потшм(ѕ) ѣчини глистирѕ. добро ѥс(тѕ) за шнѣх(ѕ) коем(ѕ) сѣ гѣтѣ, или церм(а). или болестѕ кога ходи по ѣдовѣх(ѕ) или по члановѣх(ѕ) и ако можешѕ имати трав ѣ шт(ѕ) єлактерїѣмѕ измѕждїю и свари ѣ дрѣвѣнѣмѕ маслѣ и ѣ винѣ, и постави како им'бластѕ где га боли. добро ѥс(тѕ) коем(ѕ) сѣ гѣтѣ или болестѕ по ѣдовѣх(ѕ):— И шце ѣзми єлектерїѣм(ѕ) и смѣшаи с толикогер(ѕ) трѣментїна, и постави где ѥс(тѕ) апостешма тврѕда, ил(и) чирови тврѕди добро ѥс(тѕ). добро ѥс(тѕ) шт(ѕ) єлектерїѣмѕ. полѕ азак(а) сшк(ѕ) сѕ шцтшм(ѕ) топло ѣ ѣхо поставити шнѣм(ѕ) кои чрѕви имаю:—

ѠГ(Ъ) ЄЛЄБОРЎШЪ. СЪІРѢЧ(Ъ), КЎКЎРѢК(Ъ):

Єлеборѕш(ѯ), врѕщ(ѯ) ѥс(тѯ) и сѕх(ѯ) вѯ трєтїи степенѯ. и два сѕт(ѯ) рода. єдин(ѯ) ѥ чрѯнѯ, а дрѕгы бѣлѯ. чрѯни к:кѕрѣкѯ шчища чрѯнѕ
[196б] жлѣч(ѯ). и бѣли кѕкѕрѣк(ѯ) очища флешмѕ. нѯ прѯвїи врачевѣ || сталѭхѕ ѕ билїе, и чрѯны. и бѣли за почищенїе. како сѯда сталѭмш дїагрїдїш. нѯ ихѯ сѯда не ставѣ ѕ билїе за почищенїе. лихо их(ѯ) рѣдко ставѣ шнѣм'зїи людѣмѣ кои сѕ ѭцїи. врѯ сѕ прѯвїи люд(їи) били тврѯда ѥс(тѯ)ства и ѭка, и сѯда сѕ люд(їи) слаба ѥс(тѯ)ства и тѭн'ка. и шт(ѯ) онѣх(ѯ) билїа немои дати шнѣм(ѯ) кои имаю тѣскотѕ ѕ прѯсѣх(ѯ), или кои имаю славѯ стомах(ѯ), врѯ хотѣ влювати. єлеборѕм(ѯ) доврѯ ѥс(тѯ) за гроѕницѕ в'сакод(ѯ)нѯню коѭ сѥ чин(и) шт(ѯ) флешмѣ ѥс(тѯ)ствѭнѣ, или цѯклен'нѣ. и доврѯ ѥс(тѯ) за гѕтѣ, и за онѕи болестѯ коѭ ходи по ѕдовѣхѯ, и по члановѣх(ѯ) и по жилах(ѯ). ѕзми коренїе шт(ѯ єлеборѯ, и сѯгмежди га и постави ѕ ѡцѯтѯ, и нека стои .д. д(ѯ)нїи и потѡм(ѯ) процѣди и постави кѯ ономѕ оцтѕ толикогврѯ меда. и вари докле ѕври половица. и потѡм(ѯ) изними и дои мѕ ѭсти за .г. д(ѯ)нїи. вѯсако ютро по .а. ложицѕ. добро ѥс(тѯ) за выше писан'нѣ болѣсти. и ѡце єлебѡр(ѯ)
[197а] свари ѕ водѣ [. . .] ||

ѠТ(Ъ) ЗИНЗИВЄРЪ

Зинзивер(ѯ) врѕк(ѯ) ѥс(тѯ) и сѕх(ѯ) вѯ трѣтїи степен(ѯ). и мокриню има ѕ прѯвїи степен(ѯ). и нѣцїи гов(о)ре корен ѥс(тѯ) шт(ѯ) нѣкоега дрѣва. и нѣцїи говорѣ да сѥ находи ѕ водѣ како орашцїи. нѯ дїашкоридишѯ и дрѕзїи ѕчителїе гов(о)рѣ, нѣ тои истына. нѯ корен(ѯ) ѥс(тѯ) шт(ѯ) нѣкоѥ травѣ коѭ ѕ великои индїе растѣ. ѕзми прах(ѯ) шт(ѯ) зинзивера и смоквѣ сѕхе, и свари ѕ винѕ и дои мѕ пити. сѕтра и веч(ѥ)рѯ топлѡ. добро ѥс(тѯ) за шнѣхѯ коем(ѯ) ѥ кашлѯ шт(ѯ) велика настѕда, или болестѯ ѕ стомахѕ:— И ѡц(ѥ) ѕзми зинзиверѯ и кӳмин(ѯ) и свари ѕ винѕ, и дои мѕ пити топло сѕтра и вечерѯ, добро ѥс(тѯ) за шнѣх(ѯ) коехѯ боли стомахѯ шт(ѯ) велика настѕда терѯ има вѣтрѯ ѕ стомахѕ, и неможе пробавлѭти:— И ѡц(ѥ) мало праха шт(ѯ) зинзивера постави на мало ѕѕваѭ и постави
[197б] мѕ на прохѡд(ѯ), добро ѥс(тѯ). добро ѥс(тѯ) за онѣх(ѯ) коехѯ || коех(ѯ) боли чрѣвш шт(ѯ) настѕда. нѯ сѥ и ѕ много билїа поставлѭ, и ѕ поставѣх(ѯ):+

ѠТ(Ъ) ЗЄДЎАРЪ:

Зедѕарѯ врѕк(ѯ) ѥс(тѯ) и сѕх(ѯ) вѯ трѣтїи степен(ѯ). и за толикои ѥс(тѯ) болести доврѯ колико и зинзивер(ѯ) и ѕ толикои сѥ билїах(ѯ) стави. кромѣ сѥ не стави ѕ поставах(ѯ):+

ѠТ(Ъ) ЗЎКАРѠ, СЪІРѢЧ(Ъ), ЗАХАРѢ:

Зѕкарш врѕк(ѯ) ѥс(тѯ) и сѕх(ѯ) ѕ прѯвїис тепен(ѯ). ѕзми гюлап(ѯ) шт(ѯ) захара, и дои мѕ пити стѕденом(ѯ) вод(о)мѯ добро ѥс(тѯ) за шнѣх(ѯ)

коем(ѫ) ѥс(тѫ) жегла. ил(и) коем(ѫ) ѥс(тѫ) велика вѫшкина. и ако неможеш(ѫ) имѣти гюлап(ѫ), а ты мѫ даи захарѣ стѫденѡм(ѫ) вод(о)мѫ: и да знаш(ѫ) штѫ ѡна се чин(и) захарѫ. ѥс(тѫ) трѫстїе деб(е)ло и не шѫпле. и кѫд(ѫ) ѥ зелено сѣкѫ га высокѡ штѫ земле ѥднѫ пед(ѫ). и с(ѫ) врѫха штсѣцаю еднѫ лактѫ тер(ѫ) штмекю. и шнои дрѫго дробѣ ситно, и мелю ѫ жрѫнвѣхѫ. и потѡм(ѫ) посталяю ѫ витрѫтлѫ, тер(ѫ) изждимаю мокно из(ѫ) нега сѡкѫ. и шнаи сѡк(ѫ) варѣ ѫ котлѫ докле видѣ да е веикѥ половина ѫварѣла. и потѡм(ѫ) поставляю ѫ малѣ грѫнчикѥ кои сѫ чинѥнїи здола ѫзѫски|| а згора широцїи, и поста ляю ихѫ ѫ кѫкю [198a]
влажнѫ, и стои д(ѫ)нѫ и нѡк(ѫ) тер(ѫ) ври безѫ шгня како рѫнкѫ. и дотолѣ ври дори се ѫсири. и тѫда и не многѡ чистѫ, и [. . .] има вѫшкинѫ ѫ себѣ. и кѫд(ѫ) хотѣ да бѫдѣ бѣлѫ и чистѣки и стѫденѣки, разбїю га тер(ѫ) га варѣ шпет(ѫ) с вод(о)мѫ, и поставляю ѫ грѫнчикѥ тер(ѫ) се ѫсирѫѥ како и наипрѫквѡ. и колико га веикѥ крат(ѫ) вари, толикои ѥс(тѫ) веикѥ бѣлѫ и чистѣки и стѫдѣнѣки. и мнозїи га дотлѣ варѣ, докле бѫде како кандїѡ захара. и захар(ѫ) ѫ много се билїа посталя. и ѫ гюлапѣ и ѫ лѣтѫарїа:+

ЗДѤ ПОЧНѤ ѠТ(Ъ) .И.:
[ѠТ(Ъ) ИЮШ'КІѦНЪ]

Июш'кїанѫ стѫден(ѫ) ѥс(тѫ) вѫ трѣтїи степен(ѫ). и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгыи. трава ѥс(тѫ). и .г. род(о)вѣ има. чрѫвен(ѫ). и бѣл(ѫ), и чрѫн(ѫ). нѫ чрѫни сѫмрѫтнѫ ѥс(тѫ), а бѣли и чрѫвени стави се и билїѥ. и нихѫ се сѣме даѥ чл(о)в(ѣ)кѫ да|| ѫзимлѥ з билїами по ѫстѣхѫ. а травае [198б]
се поставля згора врѫхѫ чл(о)в(ѣ)чега меса. Сѫвари травѫ штѫ июшкїана вѫ водѣ. и ми мѫ главѫ и рѫкѥ, и ноге. добро ѥс(тѫ) за шнѣхѫ кои немогѫ спати ѫ прѣкостре огнице. и шщ(ѥ) ѫзми сѣме штѫ июшкїана, и бѣлцѫ штѫ ѡаица и женскѡ мѣкко и мало ѡцта, и мѣшаи заѥдно и постави на слѣпѣ очї како имѫбластѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ кои спѥ многѡ ѫ прѣкостре огныце. и шщ(ѥ) ако смѣшаш(ѫ) сѫ шнѣм(ѫ) истѣ имѫбластѡм(ѫ) малѡ праха штѫ димїана и поставиш(ѫ) на челѡ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) коем(ѫ) текѫ слѫзѥ изѫ очїю:— и шщ(ѥ) ѫзми прахѫ штѫ сѣм(ѥ)на їѫшкїанова, и бѣлцѫ шт(ѫ) ѡаица и мало ѡцта. и смѣшаи заѥдно и раздвои на полѫ. и постави едно на димѫѥ како имѫбластѫ. а дрѫго на лѣдїа добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) коем(ѫ) теч(ѥ) крѫв(ѫ) шт(ѫ) здола:— И шщ(ѥ) ѫзми прахѫ шт(ѫ) сѣм(ѥ)на їѫшкїанога и смѣшаи с мало воска и постави топло на зѫбѣ и потом(ѫ) изнимїи, и реци мѫ да зїѫа над(ѫ) мрѫзлѡм(ѫ) вод(о)мѫ. и хотѣ мѫ испасти|| чрѫвїе ѫ [199a]
водѫ кои бѫд(ѫ) ѫ зѫбѣхѫ(ѫ):+

ѠТ(Ъ) ИЖОПѪШ(Ъ):

Ижопѫш(ѫ) крѫк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ трѣтїи степен(ѫ). негова ѥ трава добра и цвѣтїѥ. и коренїе ничто нѣс(тѫ) врѣдно. и ѫ пролѣтїе се бере кѫд(ѫ) цвѫти. и может(ѫ) држати ѫ свое ѡакости .л. лѣто. Сѫвари ѵжѡп(ѫ) ѫ винѫ и потѡм(ѫ) постави нѣколико смок'вѫ, и нека повари нѣколико смоквамїи. потѡм(ѫ) процѣди смоквѣ кроз рѫчныкѫ и даи мѫ пити.

доброⷭ(тꙁ) за онѣⷯ(ꙁ) коемⷭ(ꙁ) ⷭ(тꙁ) кашлꙁ ѡтⷭ(ꙁ) настѫда:— И ѡц҃(ѥ) ѫзми ижѡпⷭ(ꙁ) и сѣме ѡтⷭ(ꙁ) морача и свари ѫ винѫ. и потѡмⷭ(ꙁ) процѣди и даи мѫ пити кꙁдⷭ(ꙁ) мѫ драгѡ, доброⷭ(тꙁ) за онѣⷯ(ꙁ) коеⷯ(ꙁ) боли стомаⷯ(ꙁ) ѡтⷭ(ꙁ) настѫда, или трꙁбѫⷯ(ꙁ):+ и ѡц҃(ѥ) ѫзми ижопа многѡ и свари ѫ многѡ водѣ, и нека се кѫпае жена ѫ ѡнои водѣ, доброⷭ(тꙁ) за ѡнѣи женѣ коеⷭ(тꙁ) гнила плѡдⷭ(о)ва: и ѡц҃(ѥ) ꙁѧми праⷯ(ꙁ) ѡтⷭ(ꙁ) ижопа и ѫсипли ѫ врѣкицѫ коꙗ вѫде могла покрити всѫ главѫ. и зграѣи
[199b] моцѡ. и постави врѫкие|| на главѫ колико ѫзможе трꙁпѣти. ꙁ наипрꙁвѡ острѫжи главѫ полꙁзноⷭ(тꙁ) онѣмзїи коемⷭ(ꙁ) ѥ велик(ꙁ) настѫдⷭ(ꙁ) ѫ главѣ:+

СѢТ(Ъ) ИРИШЪ

Ириш(ꙁ) врѫк(ꙁ) ⷭ(тꙁ) и сѫⷯ(ꙁ) ꙁ трет҃ї степен(ꙁ). и таковѡ ⷭ(тꙁ)ствѡ има како иреѡш(ꙁ). и такѡв(о) листвїе и травѫ, и за онѣи ѥ болѣсти добра, лихо ѡвѣм(ꙁ) разликѫе. ерꙁ ириш(ꙁ) има цвѣт(ꙁ) сѫдрїачнꙁ, а иреѡш(ꙁ) има цвѣт(ꙁ) бѣлꙁ. кореⷩ҃ї се поставлꙗ ѫ билїе а ино нѣ. и ѫ полѣтїе се берѣ. и може с(ѥ) дрꙁжати ѫ своеи ꙗкости .в. лѣтѣ. доброꙁ ⷭ(тꙁ) за онѣⷯ(ꙁ) коемⷭ(ꙁ) ѥ ѥтра пѫна кала, и димѡв(ꙁ) ил(и) слѣзена, ил(и) плѫкꙗ, ил(и) мѣхир(ꙁ). или коемⷭ(ꙁ) ѥ вѣтрꙁ ѫ стѡмаⷯѫ. ꙁми ириш(ꙁ) и свари ѫ винѫ. и даи мѫ пити на обѣдѫ и на веч(ѥ)ре за нѣколико д(ꙁ)нїи. доброⷭ(тꙁ) за выше писан'нѣ болѣсти. и ѡц҃(ѥ) праⷯ(ꙁ) ѡтⷭ(ꙁ) ириш(ꙁ) стави на онѣи ранѣ ѫ коеⷯ(ꙁ) ⷭ(тꙁ) месѡ залишно и хоикѥ га ꙁꙁгристи. и ѡц҃(ѥ) ꙁми праⷯ(ꙁ) ѡтⷭ(ꙁ) ириш(ꙁ) много сит'нꙁ и смѣси сⷭ(ꙁ) родѡствѡмⷭ(ꙁ) и стави ѫ очїи доброⷭ(тꙁ) ѡтⷭ(ꙁ) павлаге:—

[203a] ||ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) Р'ТѪТѦ:+

Рꙁтѫтꙁ г(лаго)лⷭ(ꙁ) се еднꙁ ѡтⷭ(ꙁ) отровїи. ꙁ мнозїи га сѫ̄пили мнѣвши да ѥ вода, и на ѡнаи часⷭ(ꙁ) прошлꙁ ⷭ(тꙁ) долѣ. ꙁ ѡнїи кои имаю затворенⷭ(ꙁ) стромаⷯꙁ. или спечкѥ на чрѣвѣⷯꙁ, ѫдити имꙁ хощетꙁ. И комѫ паднетꙁ вꙁ ѫхо, мали хотетⷭ(ꙁ) се растати ѡтⷭ(ꙁ) нїнꙁ безⷭ(ꙁ) велике болести ѫшѥ. или безⷭ(ꙁ) тлапленїа ѫ несвѣстꙁ. и многаци шпажмѡ чини:— И чѫе теготоу великѫ не тꙁкмо вꙁ ѫхѡ, ꙁ вꙁ в'сеи странѣ ѡнои. и многаци ѡтведⷭ(ѥ)тꙁ чл(о)вⷭ(ѣ)ка вꙁ великѫ немоцⷭ(ꙁ), или вꙁ врꙁтоглавство, стѫда своего радⷭ(ї), понеⷠ(ѥ) чинⷭ(и)тꙁ настѫдити мозѕкꙁ и крѫнити. его ѡтⷭ(ꙁ) своега мѣста, и валиетⷭ(ꙁ) се по главѣ како ꙗблꙁка:— И такожде ⷭ(тꙁ) ѡнои еже г(лаго)лите сребрѡ шѫблиматце. и сꙁбꙁскыи г(лаго)лⷭ(ꙁ) се сѫлиманꙁ. и такожде ⷭ(тꙁ) ѡтровыи. и кто пїетꙁ такои бѫдетⷭ(ꙁ) емѫ, ꙗкожⷭ(ѥ) кто пиетꙁ летаргирѡ:— Понеⷠ(ѥ) кто пиетꙁ летаргурѡ, бодежи бѫдⷭ(ѫ)тꙁ емѫ и гнизенїе вꙁ стомаⷯѫ и вꙁ чрѣвѣⷯꙁ. и течеⷩ҃ї крꙁвы здола. и тежина вꙁ ꙗзыкѫ и дебелостꙁ. и ѡтеч(ѥ)нїе стомаⷯѫ, и апостешма вꙁнѫтра. и чирѡвѣ. по в'сѣмꙁ тѣлѫ. и дрꙁжитⷭ(ꙁ) се вода вꙁ ниⷩ҃ⷭ(ꙁ), и неможетⷭ(ꙁ) ю пѫстити:+ Биданїе ѡтⷭ(ꙁ) добрїиⷯ(ꙁ) виданїа:+ И ѡтⷭ(ꙁ) онѣⷯ(ꙁ) вещи коеⷭ(ѫ) сѫ под(о)бнѣ кꙁ нимꙁ. ⷭ(тꙁ) по блюванїю да мѫ дадѫ .д. аꙋ҃аж(а) праха ѡтꙁ мирра с вин'цемⷭ(ꙁ). потомⷭ(ꙁ) даи ѥмѫ водѫ .а. азаж(а) и дрѫгы. и колико мѫ драго с медѡмⷭ(ꙁ):— И такожде чини ѥмѫ глистирꙁ ѡтꙁ баврака. и потомꙁ реци ѥмѫ да вꙁстанетꙁ ѡтⷭ(ꙁ) постеле. и аще невꙁможетⷭ(ꙁ) се двигнѫти, а вы двигнете

егѡ, и рещи мѵ да двигнетъ є да възможет(ъ) ѡт(ъ) себѣ вѣтръ пѵстити. и аще не възможетъ, нека скачетъ на єднои ногѣ, и догде скаче нека дръжи главѵ накривѡ. и потѡм(ъ) обѣси его|| за ѡнѵи рѵкѵ с кое [203б]
странѣ єс(тъ) бил(ъ) зрѣчил(ъ) ногѵ, и ѡнои ѵхѡ въ кое єс(тъ) билъ
въпалъ рѣтѵтъ да дръжи нагнѵвши. и людїе да дръжетъ, его за ногѣ
и за тѣлѡ, и да тресѵтъ главѡм(ъ) егѡ, и такои хощетъ емѵ испасти
рѣтѵтъ изъ ѵха: и аще вид(и)шъ да не может(ъ) пасти, рещи дръжи главѵ
нагнѵвши врѣх(ъ) перныце. и ѵдри, га дрѵгѡм(ъ) перныцѡм(ъ) врѣхъ
дрѵгагѡ ѵха, .є. крат(ъ). или .з. кратъ. и аще паднетъ добро єс(тъ).
И аще не паднет(ъ) постави ловриковѡ маслѡ въ ѵхо его топло, или,
дрѣвенѡ. и постави мѵ перѡ гѵсче вънѵтра колико може трѣпѣти вещє
и три междѵ рѵкамїи и хощет(ъ) се ѵхо ѡчистити аще бѵдетъ залеглѡ. и
чин(и) да се тресе главѡм(ъ) врѣх(ъ) ѡноган ѵха, и да ѵдарает(ъ) се
рѵкѡм(ъ) врѣх(ъ) дрѵгагѡ ѵха и тако хощетъ поити надворъ. понєже
смо мнозѣхъ видѣли да є пошлъ такои надворъ:—

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ ѠТ(Ъ) ЛЄТАРГѲ́Я. И ѠТ(Ъ) ОПИЛІЄНІЯ ОЛОКЯ:

Прилѵчает(ъ) се ѡномѵ кои пиє летаргѲ́рѡ, да в'се тѣло его чинит(ъ)
се апостеѡма, и да бѵдетъ ѳзыкъ тежак(ъ) и дебелъ, и да дръжит(ъ) се
вода его и гнои. и многаци прилѵчает(ъ) се да дръжит(ъ) се вода, и да
бѵдетъ емѵ теч(є)нїе здола залишнѡ. и бѵдетъ чѵлъ великѵ теготѵ въ
стомахѵ. и въ чрѣвѣхъ чѵє како да би мѵ провраздилъ. и многаци
прилѵчает(ъ) се да ѡт(ъ) многа теч(є)нїа догнетъ емѵ чрѣво прохожденїа
надворъ, и чѵетъ како да би мѵ стрѵгали ѡнои чрѣвѡ. и чинит(ъ) се
емѵ по в'сѣмъ тѣлѵ вънѵтра како ѡраси. и бѵдетъ емѵ образъ и в'се
тѣлѡ модрѡ како ѡловѡ. и затискѵют(ъ) се дѵшныци ег(о) и прѣси:+
И многаши прилѵчает се да прошѵпнет|| се прѣси егѡ надвор(ъ). и [204а]
бѵдет(ъ) образ(ъ) его и тѣлѡ почрѣнѣлѡ:+

ВИДАНІЄ ѠТ(Ъ) ОБѢЮ:

Трѣбѵе да скоро помагаш(ъ) ѳгѡ, и да мыслиш(ъ) како хощеши его
скорѡ видати. и како хощеши его чин(и)ти скорѡ Блювати. нъ ѡт(ъ) до-
брїихъ билїа сїа видет(ъ) ми се наибол'шаа: възми сѣме ѡтъ селина.и
смоквы сѵхе, и копръ зелен(ъ) или сѵх(ъ), и вавракъ тъкмѡ. и Свари въ
вѡдѣ и дажд(ъ) емѵ пити ѡт(ъ) онѣи водицѣ и силѡм(ъ) да пїе. и та-
кожде даждъ емѵ .г. а҃даж(а) праха ѡт(ъ) мир'ра с винѡм(ъ). и
такожде даждъ емѵ шпїка романа съ голѵбинним(ъ) гноем(ъ) и с
винѡм(ъ). въсаког(о) да бѵдет(ъ) .в. а҃даж(а). и аще даси емѵ мѣсто
голѵбиннога гноа птичїи гои болше єс(тъ):— И еще възми пелинъ, и
сѣме ѡт(ъ) селина и папар(ъ). и мир'ра ѡт(ъ) в'сакого пол(ъ) а҃даж(а), и
свари с винѡм(ъ) и даждъ емѵ пити. и хощет се вел'ми ѡпотнти.
и єгад(ъ) вид(и)шъ да се не ѡпотил(ъ) даждъ емѵ. .з. зрънъ шкамо-
неа с малѡ меда варена с водицѡм(ъ). и дан мѵ ѣсти въсегда
что єс(тъ) ѡщтѣнѡ и нѣколико ствдено. и бѣлѣгъ ѡт(ъ) здравїа его
єс(тъ), егда догнет(ъ) емѵ ѡт(ъ) себѣ теч(є)нїе, и пѵщенїе водѣ свс-
боднѡ, и ора҃ди ѣсти. и єгда вид(и)шъ тѣкси. да ѕнѣш(ъ) ѣсчѣл(ъ)
єс(тъ) ѡздравѣти:—

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѠТ(Ъ) ПИТІЯ ѰИМИДА. И ЛАТИНСКЪІИ Г(ЛАГО)ЛЛІЄТ СЄ СЄРѸЖА:

Прилѣчает се wнѣм(ѕ) кои пию ѱимидw, да вѣдет(ѕ) езык(ѕ) его вѣлѣ, и таинныи ѣдѣ мекѣкѣ, и велик(ѕ) каш'лѣ вѣдет(ѕ) емѣ, и цвѣцавица и тресенїе. и сметенїе езыкѣ. и смраженїе в'семѣ гѣлѣ. и смраженїе мозгѣ и ис'сѣшенїе. и вѣдет(ѕ) wсѣтил(ѕ) вѣ грѣлѣ нѣкою wстриню. и езыкѣ его вѣдетѣ велми острѣ, и бодежи по трѣбѣхѣ. и вѣ стомакѣ болестѣ великаа и рѣзанїѳ и затискованїе д(ѕ)ха. и многаци прилѣчает се да вѣдетѣ се чинилw в'се тѣлw его вѣлw. и идетѣ wт(ѕ) ниег(а) вода чрѣна. и многаци прилѣчает(ѕ) се да мокрѣ крѣвїю. и вѣ коего чл(о)в(ѣ)ка
[204б] вѣд(ѕ)тѣ в'сїи вѣлѣзїи выше писанныи, не можетѣ|| быти .г. д(ѕ)ны жив(ѕ). нѣ понеж(є) не прилѣчают се в'сїи wнїи вѣл(ѣ)зїи вѣ всакwм(ѕ) чл(о)в(ѣ)кѣ, тогда трѣбѣе да се видаю:— Биданїе:— Да вѣси понеж(є) виданїе иѣ(тѕ) како wнѣх(ѕ) кои пїю летар'гирw. и такожде потрѣбѣе да имѣ дашѣ шкаменеа с медwм(ѕ) и с вод(о)мѣ. и даждѣ имѣ такожде wнаи вилїа коиа чинѣ пѣстити водѣ, и такожде чини имѣ глистире, и неда(и) имѣ спати. и сїе можеш(ѕ) и немѣ чин(и)ти сѣ выше. Ѣѕми маслw wт(ѕ) крїна и маслw wт(ѕ) нар'сїшкѣшѣ, и смолѣ wт(ѕ) слывѣ, wт(ѕ) в'сакогw .д. внче. и драгон'скіе крѣви .д. внче. и факшинѣш(ѕ) .а. внчѣ. и стлѣцїи всако на се и потом(ѕ) смѣшаи заедно. и wстрѣжи главѣ его, и мажи мѣ главѣ и в'се тѣло его вѣ бани. и аще хошеци добрw чинити, и может(ѕ) трѣпѣти, даи мѣ да жве шижамw.

б) СПИСИ О СЛОЖЕНИМ ЛЕКОВИМА

Пилуле

ПИЛЮЛѢ:

ПИЛЮЛѢ ДОБРѢ ЗА БОЛѢСТЪ ЄМНТРЄТЄСѠШ(Ъ). И ЗА ВСЯКУ БОЛѢСТЪ ѠСТРУ И ПРѢѠСТРУ, И ЗА Є'СЯЛУ ѠГНЪЩУ КОЮ ДОСАЖДАЄТЪ УТРОБЫ.

и вел'ми сѵтх вол'ше егда іес(тх) wгныца wтх флешмѣ. и сице чинит(х) се. вхзми алоешх и мастїхх и мираболаниш(х) жлхти. и рєwбар'барѡ. и сwк(х) wт(х) єѵпаторїѡм(х). и сwк(х) пелина. и рѵжицѵ чрхвенѵтхчїю. и шафрана полх дѣла елико ѥдного wт(х) онѣхх билїа и смѣшаи заѥдно и чини пилѵле сокѡм(х) wт(х) ин'дивїе. и егда мѵ даешх даваи мѵ по .в. аѯажа, з гюлапом(х) ацетожѵм(х):+

[ДРУГЄ ПИЛЮЛЄ БЄЛМИ ДОБРѢ ЗА ПРОБАВЛЄНЄ:]

Ехзми алwеш(х) и мастих(х). и сwкх wт(х) пелина, и рѵжицѵ тхкмѡ. и шафрана пол(х) дѣла, елико ѥдногa wтх онѣх(х) билїа и чини пилѵлѣ с водѡм(х) wт(х) ин'дивїе. и даи мѵ .в. аѯаж(а) з гюлапомх ацетажѵм(х), на два часа прѣжде пробавленїа:+

‖ ѠВДЄ ПОЧНѢ ПИЛЮЛѢ ШИНЄ КВИБЮШ(Ъ) ЄШЄНОЛѠ. [167a]

Тогаи рады се зове такои, како да бы рекл҃х без(х) коех(х) некю бытх тогои ради ѥ рекл҃х такои. врх сѵ доврѣ за много болѣсти. доврѣ сѵ за всакѵ болестх wт(х) настѵда. и за wнѣхх кои имаю стѵденѣ димовѣ по жилахх. и за wнѣх(х) кои имаю тежинѵ ѵ wчїю и крхмеле.давши мѵ .а. или .г. веч(є)рх. и wщх сѵ доврѣ за wнѣх(х) коем(х) ѥ металка ѵ окѵ. и кои имаю ѵ главѣ чрхнѵ жлхч(х) и жлхтѵ. и рѣwмѵ. и wчисти главѵ да ѵзме веч(є)рх .з. или .з. пилѵл(х), ѵ мало скроба кхд(х) мѵ драго. и такои се чин(и). ѵзми алоеш(х) .в. ѵн'че ил(и) .в. аѯаж(а). и мираболаниш(х) и кебѵли и бѣлѣрикѵш(х), и емблиси. и орѣwбарбаро, и мастих(х) и пелинѣ. и рѵжицѵ, и любич(и)цѵ, и шенѣ и агарико. и

кѫш'кѫтѣ, шт(ѫ) в'сѣхѫ по .а. аѯак(ѫ). и ствци заѥдно с мало сшка морачева, докле бѫде како тѣсто. и потшм(ѫ) постави кѫ шномѫи тѣстѫ, .а. ѫн(чю) праха шт(ѫ) шкамонѣка. и смѣшаи заѥдно сквашаюки рѫкѫ ѫ вѣлѣмѫ винѫ, и чин(и) пилѫлѣ, добро ѥс(тѫ):+

ПИЛѪЛѢ ѦѪРѢѦ.
СРѢПСКѢІ СЄ ЗОВѢ ЗЛАТНѢ ПИЛѪЛѢ.

И тогаи ради се зовѫ златнѣ пилѫлѣ, ѳрѫ сѫ веикіе врѣднѣ нехо злато. добрѣ сѫ за шнѣхѫ(ѫ) кои имаю кратѫкѫ видѫ, шт(ѫ) главнѣхѫ димшвѫ и такогіерѫ главѫ шчисти шт(ѫ) в'сакого дима давши мѫ по .д. ѫтри д(ѫ)ни ѳднѫ крат(ѫ) веч(є)рѫ, по .є. пилѫл(ѫ). и такои се чинѣ. ѫзми алоешѫ, и дїагрїдїѡ по .є. аѯак(а) и полѫ. и ан'тош(ѫ). и сѣме шт(ѫ) морача шт(ѫ) всѣхѫ(ѫ) по .а. аѯакѫ и пол(ѫ). и кроси и колокнинтїдѫ и мирти-
[167б] лорѫмѫ, шт(ѫ) в'сѣхѫ по .а. аѯакѫ, и ствци свє‖ заѥдно тер(ѫ) смѣси сѫ малш рѫжнѣ вшдѣ, докле бѫде како тѣсто. и чини пилѫлѣ, добро ѥс(тѫ):+

‖ЛѢТѪАРІѠ ДІАШАТИРІѠН(Ъ)

И такои се чин(и). ѫзми тецикѫлорѫмѫ, и шатирїонѫ зеленѫ. и вассїе, и инѫдинскы орахѫ. и пиѫаци. и ш'тїкадошѫ. и нѫкле аѯрѫмѫ, шт(ѫ) всакого .к. ѫн'че. и ѳрѫцѣмѣнишѫ .з. ѫн(че). синамомѫ, и кан'дарѫм(ѫ) зелен(ѫ). и шикониш(ѫ); и сѣме шт(ѫ) вѫл'вы, шт(ѫ) в'сакого .в. ѫн'че. и меда .д. литрѣ. и чин(и) како выше писанна лѣтѫарїа добро ѥс(тѫ) за шнѣхѫ кои имаю слаба лѣдїа тер(ѫ) не могѫ женшм(ѫ) прѣбывати,
[167б] давши им(ѫ) пити веч(є)рѫ с мало вин'ца:+‖

[174a] ‖ ѠВДЄ ПОЧНѢ ЛѢТѪАРІѠ ГОРКѠ:

Лѣтѫарїѡ горкѡ. добро ѥс(тѫ) за свакіе шторови. И такогіерѫ ѥ добрѡ штѫ чѫмѣ да га ѥ свако ютро. и такои се чины. ѫзми горкыхѫ(ѫ) орахѫ(ѫ) .к. и смоквѫ .є. и рѫтѫ, и пенцеданїѡ. и тормен'тила, и ар'џіологїю дѫгѫ и шкрѫглѫ. и генсїанѫ, шт(ѫ) свакога .а. рѫчицѫ. и дїптамѡ и петрожели. и пинпинолѫ. и марадри зеленѣ. шт(ѫ) свакога по пол(ѫ) рѫчице. и боли армени. и терашири лата шт(ѫ) свакога по .в. ѫн(че). и ловриковѣхѫ(ѫ) зрѫнѫ .в. ѫн(че) и соли .а. ѫн(чю) сва шнаи билїа выше писаннаа сѫши тер(ѫ) чин(и) прахѫ, шт(ѫ) свакога насє. и ѫзми меда чиста .є. кратѫ колико шногаи праха. и постави кѫ шгню. и кѫд(ѫ) видишѫ да ври, постави кѫ нѣмѫ шнаи прах(ѫ) сѫ выше писанныи, и нека се потшм(ѫ) мало ври, и кѫзда мѣшаи и потшм(ѫ) изними сѫ огня. и мѣшаи докле се стинѣ. и постави ѫ чистѫ сѫдѫ добро ѥс(тѫ):+

СѠКДЄ ПОЧНѢ ЛЄТѸАРІСѠ АѸРѢЯ:

И такои се чин(и). ѯзми акори. и кар'повал'шамо, и юшкїанѫ, шт҃ѫ в'сѣхѫ по .в. ѯнче и .г. а҃ѯаж(а). и горофалї и шпїш, и мирти и сѣпери. шт(ѫ) в'сакого по .в. ѯнче балшамш и синамоми. и листїе шт(ѫ) зевѯарѯм(ѫ). и зинзиверѫ. и коци, и корали. и кашїа, и ѳѯфшрвїш. и драгантѣ, и тамїанѫ. и цораци и каламите. и шавинѣ. и менѣ. и кардамоми. и шижелеи. и ѫпеи. и шаш'кифрагѯ. и аѯрѯм(ѫ), шт(ѫ) в'сакого по .а. ѯн(чю). кшїло алоешѫ, и орѣшбарбарш. и алипте, и кацорѯм(ѫ). и шпика, и галанга. и апопонако.‖ и анакарди. и масти и сѯхо. и пїонїю, и рин'ги. и тимо. и акори. и полерїш. и ар'цїологїю дѯгѯ. и генѫцїанѯ. и ман'драгѯрѯ. и корѯ шт(ѫ) камедрѣки. и ф҃ѯоу. и ловрикова зрѫна. и амеи, и даѯци. и дѯги пѫпрѫ. и лентико пѫпр(ѫ) и кшилобал'шамо. и карѯн(ѫ), и амоны. и петрожели, и лѣвицици. и шилѣришѫ, и рѯтѯ. и шиноны. шт(ѫ) всѣх(ѫ) по .г. а҃ѯаж(а). аѯрикокти. и имѣри. и б҃л(ѫ) висерѫ. и блакце вишан'цїе. и кош'чице кое се находе ѯ вленшм(ѫ) ср(ѫ)дцѯ, шт҃ѫ в'сакого, по .а. ѯн'чю. и зрѫна шт(ѫ) кѯкѯрѣка .і. а҃ѯакѫ. корали, и армонїацїи. и тар'косѫ, шт(ѫ) сѫакога по .а. а҃ѯаж(а). и меда чиста бел(ѫ) пѣн(ѫ) .д. литрѣ. и постави медѫ ѯ трѫнцѯ кшд(ѫ) огня и чин(ѫ) прахѫ шт(ѫ) онѣх(ѫ) билїа выше писаннѣхѫ шт(ѫ) сѫакога насе. и потомѫ смѣси ихѫ закѣдно. и кѫдѫ вид(и)шѫ да ври медѫ, постави онаи прахѫ кѫ нємѯ. и нека поври шныим(ѫ) малѫхнш. и потшм(ѫ) изними шт(ѫ) огня и шстави. добро ѥс(тѫ). наипрѫво ѥ добро за сѫакѯ главнѯ болестѫ, коя ѥ шт(ѫ) настѯда или шт(ѫ) вѣтра. или шт(ѫ) зимѣ. и за сѫакѯ теготѯ коя мѯ доге на очї шт(ѫ) стомашнѣхѫ димшвѫ. давши мѯ за .г. д(ѫ)ни, сѫако ютро и сѫаки веч(ѥ)рѫ по .г. а҃ѯаж(а). с малѫхно винца топла. и ако мѯ поставишѫ шт(ѫ) нѣга мало ѯ носѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ тегота ѯ главѣ и ф҃лешма:+‖

Масти

‖СѠКДЄ ПОЧНѢ СѠТ(Ъ) РѯЖНОГѦ МАСЛѦ:—

[168a]

Говорѣ ѯчителїе, по тры законѣ се може чин(и)ти рѯжно маслш. прѫво маслш такои се чины. ѯзмы дрѣвѣнаго масла .а. литрѯ. и листвїа сирова шт(ѫ) рѯжице .г. ѯнче. и постави ѯ цѫклш заедно. и затѫкни викїю шт(ѫ) згора. и шбѣсї ю на сл(ѫ)нцѯ. и нѣка стои .ѥ. д(ѫ)нїи. и потшм(ѫ) процѣди кроз(ѫ) честѯ крѫпѯ, и изѫжми мокнш, и шпет(ѫ) постави ѯ викїю добро ѥс(тѫ):+ Дрѯго маслш такои се чин(и). ѯзми масла дрѣвенаго .а. литрѯ. и рѯжице сиршвѣ .г. ѯн'че. и постави ѯ циклш и затѫкни згора. и шбѣсї ю ѯ р'веник(ѫ) да не дотиче до водѣ, ни ѯ ѥднѯ мокрињю. и нека стои за .г. м(ѥ)с(ѣ)це. и потом(ѫ) изѫвади изѫ викые, и процѣди. и постави шпет(ѫ) ѯ викыю добро ѥс(тѫ): Трет҃ѥ маслш такои се чин(и). ѯзми масла и рѯжице како наипрѫвш, и намажи викїю изѫнѯтра сѫ медшм(ѫ) и постави ѯ ню шнои масло и рѯжицѯ. и ископан рѯпицѯ где ѥс(тѫ) сѯха земля. и постави шнѯи викїю ѯ ню затѫкнѯвшї ю, и покри шт(ѫ) згора землшм(ѫ). и нека стои .г. м(ѥ)с(ѣ)це. и потом(ѫ) изними и процѣди. и шпет(ѫ) постави ѯ викїю. добро ѥс(тѫ)

за много болести. наипрѫво є добрѡ ако можешѫ ним(ѫ) главѹ wстрѹгав'ши wт(ѫ) острѣ. и прѣострѣ wгныцѣ. и ако мажешѫ нимѫ челѡ добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) главнѣ болести. и ако пїѥ wт(ѫ) нѥга добро ѥс(тѫ за wнѣхѫ коем(ѫ) гѡри стомахѫ. и ако мажеш(ѫ) нимѫ стомах(ѫ), добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) стомашнѣ болести. и кто га пїѥ сѫ пшилїѹмѫ, добро ѥс(тѫ)
[168б] wтѫ теч(є)нїа, и wт(ѫ) ранѣ кое се пригаю‖ ѹ цр҃квѣхѫ. и ако га пие сѫ козїем(ѫ) млѣкѡм(ѫ), добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) камена. и wт(ѫ) пѣска. и ако га пию женѣ кое имаю врѹк(ѫ) хрѫбѫтѫ, али плѡдѹ добро ѥс(тѫ). и такогѥр(ѫ) ѥ добро сѫмѣшенно сѫ wцтѡм(ѫ) мазати главѹ острѹгавшїю, и wнѣмѫ кои тлапѣ ѹ несвѣстѫ. и такогѥр(ѫ) добро ѥс(тѫ) мазати нимѫ по в'сѣмѫ тѣлѹ wт(ѫ) сврава. и ако има ранѹ ѹ главѣ, тер(ѫ) мѹ се види мозѫкѫ, добро ѥс(тѫ) мазати нимѫ смѣсивши з голѹбин'нѡм(ѫ) крѫвїю, ил(и) з прѫличїѡм(ѫ). и ако га смѣсишѫ сѫ жлѫтцем(ѫ) wт(ѫ) прѣпеч(є)на ѩица, и поставишѫ врѫхѫ очїю, добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ кои имаю крѫвѫ на очїю, или кога глава боли. и ако смѣсишѫ воска растопл҃ена с толикогѥр(ѫ) масла, и мажеш(ѫ) рѹке или ѹстнѣ, или пѡд плате добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) испѹщанїа. и ако га смѣсиш(ѫ) сѫ козїем(ѫ) млѣкѡм(ѫ). и поставиш(ѫ) ѹ срамни ѹдѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коєхѫ смѹди кѫд(ѫ) хотѣ водѹ пѹстити. и ако смѣсишѫ сѫ птижанѡм(ѫ) и давши мѹ пити, добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) сѹхога кашла, или wт(ѫ) врѹкинѣ кѫд(ѫ) є ѹ ѥтрѣ или ѹ плюкѥ. и ако га смѣсиш(ѫ) сѫ ѩчменнѣмѫ брашнѡм(ѫ), и поставиш(ѫ) на стомахѫ како им'бластѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коемѫ ѥс(тѫ) засипѫ, или коем(ѫ) д(ѹ)ша смрѫди:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛѠ СѢТ(Ъ) РОМОНИКІЄ. СЪРѢЧ(Ъ) КАМОМИЛѢ:

Такои се чин(и) како прѫво рѹжнѡ масло. и за много є болести добрѡ. наипрѫво є добрѡ мазавши ним(ѫ) челѡ до ѹшїю wнѣмѫ кои имаю много димѡв(ѫ) ѹ главѹ терѫ немогѹ много спати. и wнѣмѫ кои много тлапѣ безѫ свѣсти. и ако га смѣсиш(ѫ) з бѣлѣмѫ воскѡм(ѫ). и рѹжнѣмѫ
[169а] маслѡм(ѫ), тер(ѫ) мажешѫ апостемѹ, кои є‖ ѹ стомахѹ или ѹ ѥтрѫ, добро ѥс(тѫ). и ако га пїѥ сѫ wцтѡм(ѫ) комѹ є жегла мокнѡ, добро ѥс(тѫ) и ако га смѣшашѫ сѫ пшилїѹмѫ тер(ѫ) мѹ даш(ѫ) пити добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коемѫ иде врѹкѫ вѡда кѫд(ѫ) ю пѹсти wтѫ себѣ. и wнѣмѫ коемѫ ѥ пѣсѫкѫ ѹ вѹборѣзѣхѫ: И такои се чины маслѡ wт(ѫ) ромонкѥ. ѹзмы цвѣтїѥ wт(ѫ) камомиле .г. ѹнче, и дрѣвенаго масла .а. литрѹ. и постави заѥднѡ ѹ крѫчагѫ, и постави га на сл(ѫ)нцѹ, и нѣка стои .д. д(ѫ)нїи и потѡм(ѫ) процѣди крѡз(ѫ) крѫпѹ. и wпет(ѫ) постави ѹ крѫчагѫ. и wвои маслѡ и по дрѹгы се закон(ѫ) чин(и). ѹзми главичице зелен҃ wт(ѫ) ромоникѥ и стѹци мокнѡ, и изѫжми сѡк(ѫ) wт(ѫ) нїихѫ(ѫ). и смѣси с толикогѥр(ѫ) масла дрѣвенога, и свари, и нека ври докле изѫври всѫ онаи сѡкѫ wтѫ ромоникѥ, и свари тогкогерѫ. и потѡм(ѫ) постаки онои маслѡ ѹ цѫклѡ. добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫ коем(ѫ) се стынѹла ф҃лешма wт(ѫ) настѹда, мазавши нимѫ стомахѫ. и ако вѹде чл(о)в(ѣ)кѫ крѫвенѫ, или ф҃лешматикѫ. или чрѫнѣ жлѫчи. или жлѫтѣ жлѫчїи. wтѫ в'сѣ wвѣхѫ ѥс(тѫ)ствѫ може помощи wвои масло, ако се маже сѫ нимѫ где га боли wт(ѫ) настѹда:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѢТ(Ъ) ПШИНТИ. СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВЄ ПЄЛИН(Ъ):

Ѫзми листвїа шт(ѕ) пелина .а. липр҃ѕ. и масла дрѣвѣнаго .г. литрѣ. и постави ѕ крѫчагѫ, и нека стои на сл(ѕ)нцѕ .і. д(ѕ)нїи. и потом(ѕ) га процѣды кроз(ѕ) крѫпѕ, и постави ѕ викыю. добро ѥс(тѫ) за много болести. наипрѫво є добрш онѣм(ѕ) коем(ѕ) штеч(є) слѣзена. и шнѣм(ѕ) кои имаю жлѫтинѕ по шбразѕ, и по в'сѣмѫ тѣлѕ. и шнѣмѫ женам(ѕ) коем(ѕ) неможе докѫ врѣме ката м(є)с(ѣ)ца. и ѕкрѣпи стомахѫ(ѕ) славѫ. шт(ѕ) в'сѣхѫ(ѕ)|| выше писаннѣхѫ(ѕ) болести кто га пиѥ добро ѥс(тѫ). и]169б]
такогиер(ѕ) є добрш ѕливши топло ѕ оухш шт(ѕ) нежита. и таког иер(ѕ) є добрш поставити на шгнѫ, и ѕзети онѣи миризмѕ здола, врѫ хотѣ помрѣти гнистѣ здола ѕ трѫбѫхѕ. и ако растопиш(ѕ) с толикогиер(ѕ) воска и поставиш(ѕ) и на стомахѫ како им'бластѫ, добро ѥс(тѫ) за в'сакѕ болестѫ стомашнѕ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ ЛОВОРИКОВѼ МАСЛѼ:

Такои се чин(и). ѕзми ловорикова зрѫна добрѣ здрѣла. и стѫчи ихѫ и свари ѕ водѣ мокно. и кгд(ѕ) изѫври вода, процѣди кроз ѫ крѫпѕ, и онѣи мастѫ сѫнимли ложицѡмѫ шт(ѕ) згорѫ, терѫ стави ѕ викїю. великѕ врѣкинѕ има швои маслш. и жилѣ штвори кто се нимѫ маже. и в'сакѕ тврѫдостѫ и затворенїе иетрѣ, и слѣзенѣ. и за свакѕ болестѫ коꙗ доходи шт(ѕ) настѫда по ѕдовѣхѫ. и шт(ѕ) свакога сврава кои се чини шт(ѕ) сланѣ флешмѣ, да мажеш(ѕ) нимѫ. и такогиер(ѕ) иѥ добрш за гѫбѕ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛѼ СѢТ(Ъ) СИНАПА:

Ѫзми сѣме штѫ синапа и стѫци. и постави ѕ врѣк(ѕ) ѕкрѫпѫ и мѣшаи докле прохлади. и нека стои еднѕ нокѫ. и потомѫ процѣди кроз ѫ крѫпѕ, и шнои масло что бѫде врѫх(ѕ) воде сниман ложицѡм(ѕ), и постави ѕ викию. добро ѥс(тѫ) за многш болести кто се маже нимѫ. наипрѫво штѫ сваке болести коꙗ ѥ штѫ настѫда, и штѫ свакога сврава. и штѫ сваке болести коꙗ ходи по ѕдовѣхѫ(ѕ) и по члановѣхѫ. и за шнѣхѫ(ѕ) коехѫ боле сѫ едне странѣ рѫке и ногѣ. и шнѣмѫ кои сѫ ѕѥдены штѫ скор'пїе. и ако мажѕ нимѫ затилѫкѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѕ) кои не пметвю добрѣа ||что им(ѕ) се нарѫчи. и такогиер(ѕ) штгони флешмѕ, и згрѣ ѥ лѣдвїа:+ [170a]

СѢ'ДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѢТ(Ъ) РѪТѢ:+

Такои се чины. ѕзми листвїа зелена шт(ѕ) рѫтѣ .з. ѕн'чѫ. и масла дрѣвенога .є. литрѫ. и водѣ .г. литрѣ. и чини да ври докле изѫври шнаи вода. и потомѫ процѣды кроз ѫ крѫпѕ, и постави ѕ викїю. мазавши нимѫ добро ѥс(тѫ) шт(ѕ) в'саке болести, коꙗ догѥ шт(ѕ) настѫда. наипрѣшш комѕ сѫ настинѕла ледїа, и хрѫб'тѫ. и комѕ ѥ настинѕлѫ мѣхирѫ. и шт(ѕ) свакога вѣтра кои ѥ ѕ стомахѕ. и шт(ѕ) сваке старѣ ранѣ, или живинѣ, растопивши га сѫ воскомѫ сталаюки ѕнѫтра. и очиꙋюки ранѕ или живинѕ:+

ѠБДЄ ПОЧНЄ МАСЛО ѠТ(Ъ) РАФАНѪМ(Ъ), СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВЄ ХРѢН(Ъ):

И такои се чин(и). ѕзми сѣме wт(з) хрѣна, и чин(и) прах(з) и постави ѕ пѕн(з) котлх водѣ. и нека ври докле вид(и)шх да плива масло врхх(з) вшдѣ. и снымаи ложицшм(з) тер(з) стави ѕ викїю. и швои масло колико є веикіє старо бол'ше ес(тх). добро ес(тх) за шнѣх(з) кои имаю мор'фею. срѣбскы се зовѣ кои имаю бѣлѣ бѣлѣгіє, или црквенѣ по рѕках(з) и по свѣм(з) тѣлѕ, и такогіер(з) мазавши ним(з) трквѕх(з), добро ес(тх) за шнѣх(з) кои сѕ много затворены здола. и добро ес(тх) wт(з) прхѵѕта мазав'ши нимх шбразх. и такогіер(з) кѣдх боли рѕка или нога сх иednѣ странѣ, добро ес(тх) мазати нимх:+

ѠБДЄ ПОЧНѢ МАСЛО ѠТ(Ъ) ЛИЛИѪМ(Ъ). СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВѢ КРИН(Ъ):

Оузми масла дрѣвенога .д. литрѣ. и цвѣтїе wт(з) крїна .а. литрѕ. и постави ѕ викїю. и нека стои .и. д(з)нїи на сл(з)нцѕ. и потомх изними изх викыє, и нека поври|| малш и потшм(з) процѣди кроз(з) крхпѕ, и шпет(з) постави ѕ вїкїю. добро ес(тх) мазати нимх свакѕ апостешмѕ тврхдѕ. или чирх тврхдх:+ [170б]

ѠБДЄ ПОЧНѢ МАСЛѠ ѠТ(Ъ) МАСТИХѦ:

Такои се чин(и). ѕзми масло дрѣвѣнога .в. литрѣ. и старога вина .з. ѕнхч(з). и масла нардина .з. ѕнхч(з). и ш'пикаселти и краныи, и дактилорѕмх, wтх в'сакога по .а. ѕн'чю. и пелин(з) и мелилото wт(з) свакога по .а. ѕн'чю. и стѕци свако насє. и потшм(з) свари заедно, докле видишх да є изхврѣло шноі винш. и потомх процѣди кроз крхпѕ, и постави ѕ викїю. добро ес(тх) мазати нимх wт(з) всакогш настѕда. и wт(з) разглобленїа чланшвх. и кости разбыенѣ може ихх сставити и затврхдити:+

ѠБДЄ ПОЧНѢ МАСЛО ѠТ(Ъ) БЗОВИНѢ:

И такои се чин(и). ѕзми коренїа млада wт(з) бзовинѣ пол(з) дрѕгѕ литрѕ. и масла дрѣвенаго .а. литрѕ. и вшдѣ .з. ѕн'чх. и вари заедню докле изхври ова вшда. и потшм(з) процѣди кроз крхпѕ и постави ѕ викїю. добро ес(тх) мазати нимх свакѕ сътварх тврхдѕ. и ако мажешх нимх трквѕх тврхд(з), шмегчити га хоикіє. и проки кіє wт(з) здола wт(з) нега:+

ѠБ'ДЄ ПОЧНѢ МАСЛО ѠТ(Ъ) КІЄРАМИДѢ:

Масло кіерамидино, има ѕ себѣ .м. добршткх, веикіє него бал'само. и врхх(з) тогаи ес(тх) добрш за свакѕ болестх wт(з) настѕда. и такои се чины. ѕзми кіерамидѣ црквенѣ, кое сѕ добрѣ сжежѣнѣ, терх не вѕде

палѫ дѫжѫд(ѫ) на нїихѫ, и да бѣдѫ новѣ. и стѫци ихѫ дробнѡ колико грахово зрѣнѡ. и постави ихѫ на wг'нѫ. и нека стое докле бѣдѫ црквене како wгнѫ. и потом(ѫ)|| постави ихѫ ѫ масло дрѣвѣнѡ текѥ да wгрѣзнѫ [171a]
ѫ маслѫ. и нѣка стое за .г. д(ѫ)нїи. и потомѫ постави ѫ лам'бикѥ цѫклѣнѣ и извади маслѡ от(ѫ) нїихѫ како рѫжнѫ вѡдѫ, терѫ изѫ лам'бїка да капле ѫ викїю. и кѫда видиш(ѫ) да иде димѫ изѫ лам'бика, изними сѫ wгня врѣ вейкѥ нѣ масла. и затѫкни онѫи викїю. добро ѥс(тѫ) и wстави:+

СѪДЄ ПОЧНЄ МАСЛО СѢТ(Ъ) АНЄТѪМЪ. СРЪБЪСКЫ СЄ ЗОВЄ КОПРЪ:

Такои се чин(и), како масло wт(ѫ) ромоникѣ. добро ѥс(тѫ) мазати нимѫ трѣбѫхѫ коемѫ ѥ вѣтрѫ ѫ ним(ѫ) wт(ѫ) настѫда. и та(ко)гѥр(ѫ) wмегчи апостешмѫ ѫ коемгодерѫ мѣстѫ вѫде. и добро ѥс(тѫ) мазати ним(ѫ) онѣхѫ коемѫ ѥ слабостѫ. и такогѥрѫ ѥ добро поставити ѫ ѫхѡ кѫд(ѫ) боли wт(ѫ) вѣтра:+

СѪДЄ ПОЧНЄ МАСЛО ПОПѪЛЄѠН(Ъ):

Масло попѫлѣшнѫ, добро ѥс(тѫ) за сваѫ wгныцѫ острѫ и прѣшстрѫ мазавши нимѫ слѣпѣ очи, и длани и под(ѫ) платѣ. и ако смѣшаш(ѫ) ш ным(ѫ) рѫжнѡ масло, или любичино терѫ мажеш(ѫ) ш ныим(ѫ) стомах(ѫ) чюдѡ скоро изѫвади врѫкинѫ. и ако мажешѫ пѫпѫкѫ wпѫтити се хоикѥ. и такои се чини. ѫзми масло wт(ѫ) попѫлешн(ѫ) литрѫ и пол(ѫ). и листїе wт(ѫ) црквенога мака. и врѫхочаи wт(ѫ) млада брокыа. и листїе wт(ѫ) юш'кїанѫ, и wт(ѫ) мандрагорѣ. и шолатро и вер'миколѫрѫм(ѫ). и лактѫцѣ. и шен'пер'вивѫ. и барданѣе, и любич(и)цѫ. и кардѫм(ѫ) целѫм(ѫ). и ѫнѫблици венерѫмѫ. и лактѫцѣлѣ. wт(ѫ) сваѫога по .г. ѫнче. наипрѫво ѫзми масло попѫлешнѫ. и|| стѫци сѫ кашѫгїа, и чин(и) на дробнѣ [171б]
комате како орахѫ. и нека стои .г. д(ѫ)нїи. и потомѫ шнаи выше писанна билїа постави к нѥмѫ стѫк'ши ихѫ. и wпетѫ стѫци и чини на комате. и нека стои .и. д(ѫ)ни. и потомѫ здрови онѣи комать, и постави ѫ котлѫ. и постави к нымѫ .а. литрѫ вина добра. и чин(и) да ври докле изѫври онои винѡ. и вѫзда мѣшаи палетомѫ. и потѡм(ѫ) сними и процѣди крѡз(ѫ) крѫпѫ. и постави ѫ стракѥн(ѫ) сѫдѫ добро ѥс(тѫ):+

СѪДѢ ПОЧНѢ МАСТЬ АГРИППА:

Мастїѡмѫ агриппѡм(ѫ) мазаше с(ѥ) жидѡвскыи кралѫ. и толикои вѣше драгоцѣнна, колико нѣ хтѣл(ѫ) ни ѳдиномѫ повѣ казатѫ. лихомѫ ѳднѫ повѣ ѫкраде кныгѫ тер(ѫ) повѣже ш нѡмѫ. добра ѥс(тѫ) wт(ѫ) сваѣ болѣсти wт(ѫ) кое се надима трѣбѫх(ѫ). и ногѣ, и рѫкѥ. и wваи се болестѫ зовѣ грѫчкы тим'панитисѫ. а латїнскыи се зѡвѣ идропижим(ѫ). wт(ѫ) сваѫога ѥ штока добра ѫ коем(ѫ) годѣ мѣстѫ вѫде. и добра ѥ wт(ѫ) настѫгненна свѣх(ѫ) жилѫ. и wт(ѫ) неможенїа водѫ пѫстити. и кто маже нѡм(ѫ) трѣбѫх(ѫ), чин(и) проходити wт(ѫ) здола. и такои се

чин(и). взми бр҃ішнїе .в. литр҃ъ и радицешх цитронвм(х) .а. литрв. и шквилъ .з. внчх. и їр҃ъшш(х) .г. вн(че). и радикшх фїлїцишх, и радиш(х) ввзли, и тривзли, и марзвы, шт(х) свакога .в. вн(че). и свари шнаи коренїа выше писанная вхса заедно. и потшм(х) ствци мокно. и постави кх четир҃ъмх литрамх масла шт(х) лентишкш, и нъка стои .в. д(х)нїи. и нъка ври докле взде шнои коренїе мек'ко. и потшм(х) проц҃ъды кршз(х) крхпв, и постави шпетх кх ог'ню. и постави внвтра|| воска бълога .а. литрв [172a] и три вн'че. и кгд(х) се взде восхк(х) растопил(х). изними шт(х) огня и мъшаи докле се стинъ. и постави в стракен(х) сховдх добро ес(тх):+

СЭКДЄ ПОЧНЪ МАСТЪ СИТРИНСЭ:

Мастх ситрино, зове се срхвскыи жлхта мастх, тогаи рад(х) зачто се свари в жвтъх(х) шквкахх. и лъпх шбразх чин(и) и перзки шчисти ш нєга. и коя жена има шбразх шт(х) сл(х)нца чрхнх, шчистити га хоикіе мазаномх. и сваки сврабх изхвади шт(х) сланъ флешмъ и коемх годерх мъствв взде. и старъ бълъгъ и старъ ранъ шчисти. и тнхкв кожв чин(и) и мг'кв кгд(х) є тврхда. и кто има гвбъ много ихх очисти. и такогіерх шчисти в'сакв проказв. и такои се чины. взми боракшх .г. вн'че. и камфора .а. вн'чю. и бълъхх кодали .г. лъаж(а) и аменти лакти .а. вн(чю). и вн'блици мастрины, и драганти бъли, и амидши крїцалш, и ен'талишх, и лапиш(х) агап [. . .] и бъли дїмїанх. и бъло цхкаш, шт(х) свакога по .г. внче. и мрамора бълшга .в. вн(че). и гр҃ъше шерпен'тїнъ .а. вн(чю). и бълила .з. вн'чх. и свинскога сала .з. вн(че). и сала шт(х) плшв'кіе .д. аъаж(а). и сала шт(х) кокоши .а. внчю. взми драган'ти и вн(чю) бъликвшх маринъш(х), и чин(и) прах(х) шт(х) ніих(х) и постави в котлх вшдъ, и чини да ври. и постави кантарвмх салш свин'скш. и кгда вїдиш(х) да се є растопилш проц҃ъди кршз(х) крхпв, и сними мастх штх згор(х) и стави в котлик(х), и постави кх онои онаи билїа и мало вин(а). и нека поври малш. и потшм(х) сънними шт(х) огня и постави в коситр҃ънв блюдв, или в калънв, или в др҃ввънв. и мъшаи дакле се стинъ. и постави в сѣдх калън(х). и колико вєикіе стои болиа ес(тх):+

СЮ'ДЄ ПОЧНЪ МАСТЪ ФВШКСЭ:

[172б] Тогаи ради се зове фвшкш,|| ерх є чрхна, и добра є за в'сакв ранв, ерх потеж(є) гнои надвор(х), изх ранъ. и шчистї ю и шздрави. и такои се чин(и). взми масла др҃ввенаго .з. вн(че). и воска .д. вн'че. и колофонїе, и свинско салш. и смолв навалх, шт(х) в'сѣхх по .в. внче. и мастих(х) и галбанш. и бъли дїмїанх. и трементїнш, шт(х) в'сѣхх го .а. внчю. наипрхвш постави маслш в грхн'цх, и чини да ври. и постави кх нємв восхкх и колофонїю. и кгд(х) видишх да се в растопилш, постави смолш навалх. и мало покрхсмавши постави гал'банш, и потшм(х) трємен'тїно и димїанх бъли, и мастихх чинивши шт(х) нъїихх прахх. и кгда видишъ да се в све растопилш, сними сх шгня и мъшаи докле се стинъ. и штстави добро ес(тх):+

СѢДЄ ПОЧНЄ МАСТЪ АУРЄУМЪ. СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВЄ ЗЛАТА МАСТЪ:+

Тогаи рад(ѕ) се зшве злата мастѫ. ѳрѫ како е веикѥ многоцѣн'но злато шт(ѕ) дрѵзѣхѫ рѵда, такои ѥ веикыа шваи драгоцѣн'на мастѫ, шт(ѕ) дрѵзѣхѫ(ѕ) масти и болѣ. добро ѥс(тѫ) за много болести кое догю ѵ чл(о)в(ѣ)че тѣлш. и вел'мї е добра кѫда догѥ болестѫ шт(ѕ) настѵда. како е гѵта, или сїатика. и за сваки е болестѫ добра коѣ шт(ѕ) настѵда догѥ тер(ѕ) ходи по члановѣхѫ. и шт(ѕ) днѣ ѥ добра, и шт(ѕ) волѣсти кое догю ѵ ѵѵѣрѣгѣ. и шт(ѕ) камена е добра и за сваки болестѫ стомашнѵ. и шт(ѕ) грознице коѣ тресе четврѫтїи д(ѕ)нѫ, ако га мажешѫ ншмѫ по хрѫптѣнои кости. и кѫд(ѕ) боли женѵ плодка да маже ншм(ѕ) топлшм(ѕ) трѫвѵх(ѕ). и такои се чины. ѵзми левициици и кореніе шт(ѕ) ѳѵоу шт(ѕ) в'сѣхѫ по .ѕ. ѵн'чѫ. и арцїологїю дѵгѵ и шкрѵгл.‖ и елѣкторини. и ижп(ѕ). и полерїш. [173a]
и артемежїю. и пендафїлшн(ѕ). и рѵтѵ, и лавори. и акори. и ер'бавентиш(ѕ) и рѵжмаринѫ, и матришил'ва. и камедрешѫ. и шашкыфрагѵ. и сепери. и шпараги. и врѵщїи. и кореніе шт(ѕ) феникѵли шт(ѕ) в'сѣхѫ по .д. ѵн(че) и сѣме шт(ѕ) апїш. и илѣки, и лѣвициици. и милолишѫ, и македонисѫ, шт(ѕ) в'сѣхѫ(ѕ), по .д. аѯаж(а). и сѣме шт(ѕ) босил'ка. и кротициш(ѕ) ситри. и синапѫ, и ѳѵфшр'бїш. и лов(о)риково маслш. и петролѣки, шт(ѕ) в'сакого по .д. аѯаж(а). и ш'квинан'тї, а пиретро. и бѣли тамїанѫ. и мастихѫ. и мѵрра, шт(ѕ) в'сѣхѫ(ѕ) по .г. аѯаж(а). и масла мѵщелина .а. ѵнчю. и масла дрѣвенога .а. литрѵ. и воска .г. ѵн(че). и такои чин(и) шѳѵи мастѫ, како си чинил(ѕ) нардапициици, и постави ѵ кален(ѕ) сѵд(ѕ) добро ѥс(тѫ):+

СѢДЄ ПОЧНЄ МАСТЪ, ѴНЪГЄН'ТѴМ(Ъ) КОН'ТРА АРТЄТИКА:

Дшбра ѥс(тѫ) за шнѣх(ѕ) коем(ѕ) ходи болестѫ по члановѣх(ѕ), и за шнѣх(ѕ) кои сѵ изгѵбили сѫ ѥднѣ странѣ рѵкѵ и ногѵ. и такои се чин(и). ѵзми дрѣвенога масла .а. литрѵ. и метвицѵ, и маюранѵ, шт(ѕ) в'сакога .а. ѵн(чю). и ѳѵфшрѳїш .в. ѵн(че). и свари заѥдно ѵ новѣмѫ грѫн'цѵ. и потшм(ѕ) процѣди кроз(ѕ) крѫпѵ. и постави воска .г. аѯак(а). и трементїно, и прах(ѕ) шт(ѕ) тамїана шт(ѕ) в'сакога .в. ѵн(че). и нека простои малѫхнш кшд(ѕ) огня. и потомѫ изними сѫ шгню и мѣшаи докле се стинѣ. и постави ѵ стракѥн(ѕ) сѵд(ѕ). и кѫд(ѕ) хокѥш(ѕ) мазати, мажи кшд(ѕ) огня. добро ѥс(тѫ):+

СѢДЄ ПОЧНЄ МАСТЪ СѲТ(Ъ) ЖИВИНЄ:

И такои се чини. ѵзми меда неварена .а. литрѵ. и брашно ѥчмен'но и пшеничнш, по .г. ѵнче, и масла шт(ѕ) лентиш'ка .д. ѵн(че) и свари све заѥдно, добро ѥс(тѫ):+‖

СѢДѢ ПОЧНѢ МАСТЪ ЗА СѪНѢХѢ КОИ ИМАЮ ЦРЪВЄНѢ ОЧІ:

И такои се чин(и). ѵзми дрѣвена масла .г. ѵн(че). и лои ѳлени и кравїѥ [173б]
маслш шт(ѕ) овоиѫ(ѕ) по .в. ѵн(че). и валерїанѵ и пипинелѵ. и зин'зївероѫ,

и галанга. и тѫщїа направлѣна wт(ѫ) в'сѣхѫ по .г. аѯаж(а). и сѫта [...] с медwм(ѫ) .в. ѕн(че) и свари тыхw кwд(ѫ) огня. и потwм(ѫ) сными wт(ѫ) огня и мѣшаи докле се стинѣ, процѣдивши напрѫвw кроѕѫ крапѕ, и сталаи врѫх(ѫ) очїю. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коех(ѫ) сврѫбѣ очїи и комѕ сѕ крѫвавѣ:+

ѠБѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ БАЖИЛИКѠН(Ъ):

Такои се чин(и). ѕзми катран(ѫ) и колофонїю, и восѫк(ѫ) и трементинw. и дрѣвѣно маслw wт(ѫ) свѣх(ѫ), по .в. ѕн(че). и бѣли димїан(ѫ) и мастих(ѫ) wт(ѫ) обоих(ѫ) по .а. ѕн(чю). и напрѫвw восѫк(ѫ) и трементино и маслw постави кѫ огню. и кѫд(ѫ) се растопи постави кѫ ним(ѫ) онаи дрѕга билїа чинивши прахѫ. и потwм(ѫ) изными wт(ѫ) огня, и мѣшаи докле се стинѣ добро ес(тѫ) за свакѕ ранѕ:+

ѠБ'ДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ КОІА ИЗѢДА МЄСѠ ГНИЛѠ И ЗАЛИШНО ИЗЪ РАНѢ:

И такои се чины. ѕзми драган'тѫ зелени и медѫ, wт(ѫ) обоих(ѫ) по .а. ѕнчю. и wцта .в. ѕн(че). и чини да ври заѥдно кон(ѣ) тиха огня, докле изѫври онаи wцѫтѫ. и потwм(ѫ) изными wт(ѫ) огня и мѣшаи докле се стинѣ добро ес(тѫ):+

ѠБ'ДЄ ПОЧНЄ МАСТЪ АТРАКТИѤМЪ. ЄТОРЯ ГЛАВИЗНА:

Такои се чины. ѕзми лоя козїега .в. литрѣ. и рѣжинѕ, и трементинw wт(ѫ) всакога .з. ѕн'чѫ. и воска нова .г. ѕн(че). и растопи заѥдно кон(ѣ) мала wгня. и потомѫ изними wт(ѫ) огня кѫд(ѫ) се бѣде растопилw, и процѣды крwзѫ крѫпѕ и мѣшаи докле бѣде бѣлw. врѫ колико кеикѥ е бѣлw све е болѥ. и очисти свакѕ ранѕ:+

[11а] ‖ ѠБѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ ЗЯ ѠНѢН ЛІОД(Ѣ), ѠТ(Ъ) КОЄХЪ НЄ МОЖЄТЪ ПРОКЪ ЗДОЛЯ

Оузми сwк(ѫ) wт(ѫ) дивїе тикве. и wт(ѫ) шквилѣ. и wт(ѫ) сикламенѫ, и wт(ѫ) коренїа лабѕлѣ. и wт(ѫ) хавта. и wт(ѫ) коренїа вѕовинова. и млѣко wт(ѫ) титї мали. и ромонїкѕ. wт(ѫ) вѫсѣхѕ по .в. ѕн(че). и любичицѕ, и сwк(ѫ) wт(ѫ) коренїа дивїе краставице. и сwк(ѫ) wт(ѫ) дивїега лѕка вѣлога. и wт(ѫ) меркорїа лишѫ. и wт(ѫ) полиподїw. и wт(ѫ) лаврѣлѣ. и wт(ѫ) коренїа ковилїева. и wт(ѫ) катапѕсїw, wт(ѫ) сваког по .в. ѕн'че. и дїагридїа. .а. ѕн(чѕ) и сѣме

[11б] wт(ѫ) ораха вомика. и кашанѣ олхи, и пиндици. и евфорвїw wт(ѫ) в'сѣхѫ по .а. ѕнчѫ и шнѣи травѣ выше писан'нѣ стѫци и смѣси сѫ онѣми сокови, и сѫ трѣма литрама масла дрѣвенаго. и вари докле изѫври онаи сокѫ. и потомѫ постави бѣлога воска .а. литрѕ. и жлѫчи wт(ѫ) бика. .в. ѕнче. и мѣшаи докле видиш да се растопи восѫкѫ. и потомѫ изними сѫ огня, и мѣшаи докле се стинѣ. и остави добро ес(тѫ):+

СѢДЄ ПОЧНІЄ СѢТ(Ъ) ѮШПО КЪД(Ъ) БОЛИ СѢТ(Ъ) РѢСѢМѢ:+

Ѩко сѣ прнгоди да боли ѯхо шт(ѯ) рєшмѣ тѯи час(ѯ) пѯсти крѯвѯ шт(ѯ) главнѣ жилѣ. И онаи д(ѯ)нѯ и дрѯгыи да ѥстѯ малш и пїетѯ. И да постави нѣколико каплѯ шт(ѯ) рѯтѣ, али ловрикова масла, али с масло шт(ѯ) горкыихѯ(ѯ) мигдалѯ. И да знаш(ѯ), врѯ свакѯ сѯтвар(ѯ) трєбѯє топлш поставити ѯ ѯхо, а хладно ѯ шко:+

Емпластри

|| ОВДѢ ПОЧИНІЄ ЄМБЛЯС(ТЪ). КОЄ РЯСПѢ МѢСО: [189a]

Ѫзми лѣтар'гирο, сирѣчѯ. глѩц. и крынѯ шт(ѯ) вѯакогш .г. ѯнчии. галбано. и армонїако. шт(ѯ) вѯсакого по .в. ѯн(чє). и воска нова .и. ѯнч(и) и шамакѯври. и вдѣлїш. и дїмїанѯ. и мастихѯ(ѯ) и мирра. и арцолитїа окрѯглаа. шт(ѯ) вѯсѣхѯ. .а. ѯн'ча. и масла дрѣвѣнюга стараго .а. лїтра. шт(ѯ) онѣхѯ былїа выше пис(а)нѣхѯ, шт(ѯ) коєхѯ(ѯ) сє може чинит(и) прахѯ(ѯ) чини го: И постави сѯ маслшм(ѯ) и с воскшм(ѯ) кѯ огню млѯхѯ(но) и мѣшаи. и потшм(ѯ) постави мало шт(ѯ) шаркокола. и шт(ѯ) лавдана каламентариш(ѯ). и мало покрѯсмавши. постави мало шт(ѯ) ф ложерѯмѯ. и штѯ лепидош(ѯ). [. . .]|| и вѯздѣ мѣшаи полѣтшм(ѯ) доклѣ вид(и)шѯ [189б] да ѳ чрѯвено. и потшм(ѯ) постави прахѯ(ѯ) шт(ѯ) диптамшм(ѯ). и шт(ѯ) арцологїє окрѯглѣ. и такои кіешѯ познати кѯда ѳ варѣно. ѯзми .а. каплю тер(ѯ) постави ѯ стѯденѯ водѯ. и кѯда сє прохлади, тер(ѯ) бѯде ни многго мек'ко ни пакѯ тврѯдо. постави свѣ ѯ водѯ ѯ стѯдѣнѯ. и мажи рѯцѣ, ловриковѣмѯ маслшм(ѯ). сирѣч(ѯ) дафїновѣмѯ маслшм(ѯ). и извади изѯ вшдѣ, тер(ѯ) изждимаи рѯками. доклѣ не останѣ ни кап(ѯ) вшдѣ ѯ нем(ѯ). и ови им'бластѯ може зарастити вѯсакѯ ранѯ:

ОВДѢ ПОЧИНІЄ ИМ'БЛАСТЪ, СѢТ(Ъ) АПОСТѢСѢМЄ:

И такои сє чин(и). ѯзми корѣнїє шт(ѯ) лѣвицици. и шер'мен'тило. и фени грѣко. шт(ѯ) вѯсакого .а. ѯнча. и дїмїанѯ и мирра. шт(ѯ) вѯсаког(о) .г. аѯакıє. и апїш, и ар'монїако. и галбано шт(ѯ) вѯсакого .г. ѯнчи. и постави кѯ огню. и постави кѯ ним(ѯ) .д. ѯнчи, дїал'тѣка. сирѣчѯ вѣли слѣзѯ смѣшен(ѯ) сѯ мастїшм(ѯ). и свари мало и процѣди скрозѣ рѯчник(ѯ). и постави да истине. и стави на крѯпѯ. и тако стави врѯхѯ(ѯ) апѯстѣшмѣ кѯд(ѯ) ти драгш:—

ОВДѢ ПОЧИНІЄ ЄМ'БЛАСТЪ ЗА ЪСЯКѮ РАНѮ. И ОВАИ СЄ ЄМЪБЛАСТЪ ЗОВѢ СѢТ(Ъ) МНОГО ТРЯВА СѢВЪ:

Ови ем'блас(тѯ) добро ѥс(тѯ) за вѯсакѯ ранѯ главнѯ. ѯзми сшк(ѯ) шт(ѯ) вѣтоникѣ. и шт(ѯ) магюранѣ. и шт(ѯ) вербенѣ. и шт(ѯ) пин'пинелѣ. шт(ѯ) вѯсѣхѯ(ѯ) по єдинѯ ѯнчю. и трементїно. и режинѯ бѣлѯ. шт(ѯ) вѯсаког(о) .ѕ. ѯн(чє) [. . .] ѥс(тѯ) смола шт(ѯ) смрѣкє [. . .] ѥс(тѯ) ардисакѯзѯ.

[190a] и бѣла воска .г. ѕн(чє). и свари мощно доклѣ‖ видиш(ѕ) да бѫде всѣ сѡк(ѕ) изврѣлѧ. и потѡм(ѕ) постави .а. ѕн(чє) прах(ѕ) ѡт(ѕ) мастиха. и мѣшаи. и скваси в блюдѡ з жен'скыим(ѕ) млѣкѡм(ѕ). и изврати онаи им'бластѫ ѿ блюдѡ. и мѣшаи доклѣ истинѣ. и чини на комате добро ес(тѫ):+

ѠБДѢ ПОЧИНЄ ЄМ'БЛАСТЪ ЗА СВРАБЪ:

Такои се чин(и), ѧзми живога сѵн'пѵра.а. лїтрѵ. и чрѧне смолѣ, .в. лїтрѣ. и воска .в. ѕн(чє) и свари заедно. и потѡм(ѕ) мажи сврабѫ ѿ себѣ. али ѿ топлѣ кѵщи:

ѠБДѢ ПОЧИНІЄ ИМ'БЛАСТЪ ЗА РАЗБІЄНІЄ КОСТИ:

Ѧзми смолѵ, и воскѫ, ѡт(ѕ) вѫсаког(о) .в. лїтрѣ. и прах(ѕ) ѡт(ѕ) мастиха. и ѡт(ѕ) дїмїана. ѡт(ѕ) вѫсаког(о) .а. лит(рѣ). и прах(ѕ) ѡт(ѕ) мирра .а. ѕн(чє) и растопи сѵє заедно кѡн(ѕ) мало огня. и потѡм(ѕ) изними, и мѣшаи доклѣ сє стинѣ. и стави на крѧпѵ, тер(ѕ) привежи врѫх(ѕ) разбїенныих(ѕ) кѡсти. и нѣка стѡитѫ за .в. д(ѕ)ни:+

ѠБДѢ ПОЧИНІЄ ЄМ'БЛАСТЪ ЗА ѠНѢХЪ КОИ ИМАІОТ(Ъ) НѢКѴІО БѠЛѢСТЪ ПО ѠБРАЗѪ ТЕР(Ъ) ГА БѢЗДА ГРИЗѢ:

И такои се чин(и). вѫзми листвїє ѡт(ѕ) рѵтѣ. и масцелїны. и стлѫци мощно.

[190б] ‖ О ЄМ'БЛАСТѢХ(Ъ) ѠБ'ЩИХЪ:

Ѧзми ал'лѡи мастихы. змѵрнѵ. лѵван(ѕ). костѡс(ѕ). крокѡс(ѕ). шипчаныи цвѣтѫ. ромѡн(ѕ). пелин(ѕ). самѱохѡн(ѕ). вѫсє по единои. и ѡнги воска мѣри .д. нарда мѣры .г. сїа вѫса смѣси ти же с воскѡм(ѕ), и нардѡм(ѕ). и вина мало. и сѫтвори же ємбластро:— Ѧзми смѡлы мѣг'кыє, мѣрѣ двѣ. воскѵ мѣрѣ двѣ. мастикы, мѣра една. нарда велико довлѣетѫ. и вина мало. смѣси же вѫсє и сѫтвори ем'бластро: Ѧзми стѵрѵка. крокѡс(ѕ). мастих(ѕ). ал'лѡи. пелин(ѕ). по мѣрѣ единои. воскѵ, мѣрѫ .ѕ. теревїн'фїнѣ мѣрѫ, .ѕ. нар'да, литра, .а. и вина мало. смѣси вѫсє сѫтвори же емластро:— Ѧзми ромѡна мѣры .г. сам'ѱохѡна мѣры .г. и рєѡс(ѕ), мѣры .г. воска лїтра, една. миле єлєѡн(ѕ), мѣра, .а. роде єлєѡн(ѕ), мѣры .в. смѣшаи и сѫтвори емластро:— Ѧзми ѣблѫкѫ и гдѵнѫ мѣрѫ .ѕ. ѱѵника, или смоквы, мѣрѫ .ѕ. мѵроваланѡи, мѣры .г. амѡнїакѡн(ѕ), мѣры .г. аллѡи .в. и рєѡс(ѕ) .в. крокос(ѕ), мѣра, .а. литра. ѣблѫчнааго масла мѣры .ѕ. роде єлєѡн(ѕ), мѣрѫ .ѕ. и сѫтвори емластро: Ѧзми ѣблѫкѫ печ(є)нних(ѕ), лїтрѵ .а. мастикы, мѣрѣ .в. крокоса мѣри .в. стѵрека .г. воскѵ лїтра .а. ѣблѫчнааго масла мѣрѫ .ѕ. роде єлєѡн(ѕ), мѣрѫ, .ѕ. смѣси вѫсє и сѫтвори емластро: вари вѫсє вѫ грѫнци:—

||СѢДЄ ПОЧНѢ КАКО СЄ ЧИН(И) ГЮЛАП(Ъ) И ШИРСѢП(Ъ):

[9a]

Нѣкы сѫ гюлапи и ширѡпи кои се чинѣ лиχо с(ѕ) вод(о)мѕ. инѣккы сѫ кои се чинѣ захарѡм(ѕ) и с вѫд(о)мѕ, и многыми билїами. и ѯ дрѫзѣχ(ѕ) се постави медѫ, мѣсто захара. и нѣкы сѫ ѯ коеχ(ѕ) се постави медѫ или захарѫ без(ѕ) водѣ. и мнозїи се гюлапи и ширѡпи чинѣ быстрїи, и мнозїи гѫсти и дебѣли. и шнїи кои се чинѣ быстри, мѣпши сѫ на видѣнїе, нѕ нѣ сѫтѕ толикои ѥки колико гѫсти и дебѣли. и такои хоикеш(ѕ) познати кѕд(ѕ) сѫ варены. ѯзми адаплю шт(ѕ) нега тер(ѕ) постави на нокѫтѕ. и ако се почне дрѫжати на нокѫ, то є варенѕ. и мнѡзи се дрѫзїи чинѣ сѫ мног(о) билїами. и нѣцїи се чинѣ спецами. и нѣкыи с коренїемѕ, и дрѫзїи сѣменѡм(ѕ). и инїи сѫ цвѣтїем(ѕ) и нѣкыи сѫ травами. и нѣкыи сокѡм(ѕ). и нѣкы сѫ вокем(ѕ). и кои се чини шт(ѕ) спеце, такои га трѣбѫе чинити. сѫщи спецѫ много ситно. и постави ихѕ ѯ сакѫлицѫ тер(ѕ) ю завѣжи. и постави [захар(ѕ) с вод(о)мѕ ѯ грън'цѕ. и постави]|| ѯ шнѯи водѫ сакѫлицѫ, и потѡм(ѕ) ю изѕвади из(ѕ) [9б]
водѣ тер(ѕ) изѕждиман онѯи сакѫлицѫ, и опет(ѕ) сквашаи тер(ѕ) изждиман често. и потом(ѕ) шТметни онои изѕ сакѫлице. и вари докле видишѕ да є варено како є сѕвыше писан'но. и нѣки се чинѣ шт(ѕ) травѣ и шт(ѕ) цвѣтїа. и такои се чинѣ, ѯзми травѫ или цвѣтїе, и сварѝ ѯ вѫдѣ. и кѕда бѫдѣ варено процѣды кроѕ крѕпѫ, и кѕ шнои водѣ постави захара, или медѫ, и чин(и) како є сѕвыше писан'но. И ако хоикеш(ѕ) чинити гюлапѕ шт(ѕ) коренїа, или шт(ѕ) сѣмена. сѫщи мокнѡ и сварѝ ѯ водѣ. и потѡм(ѕ) процѣди кроѕ крѕпѫ, и постави кѕ онои вѫдѣ захарѕ. и чин(и) како є выше писанно, и такои се чин(и) гюлап(ѕ) шт(ѕ) пшилїѡ како шт(ѕ) спецѣ. И ако хоикеш(ѕ) чин(и)ти гликѷзмѡ шт(ѕ) пшилїѡ, толико ѯзми пшилїѡ колико дрѫзѣχѕ билїа, и чин(и) како є выше писан'но. тогаи рад(и) постави захар(ѕ), ѯ билїа, и ѯ ширѡп(ѕ), и ѯ гюлап(ѕ), и ѯ гликѷзма, ѳрѕ сѫ нѣкоѥ билїа коѥ сѫ остра и прѣѡстра. и дрѫгѕ сѫ коѥ имаю сѫхотѫ. и инаа коѥ имаю сѫщеностѕ. и нѣкаа бл(а)готѫ. и дрѫгаа коѥ могѫ многѡ стоѥти, ѳрѕ веикѥ ѫгнию. нѕ захарѕ б(л)агѕ ес(тѕ). ѳрѕ ниѳ ѳрѫк(ѕ), ниє сѫщен(ѕ), лиχо под(о)бнѕ и пристои чл(о)-в(ѣ)чемѫ ес(тѕ)ствѫ. тогаи рад(и) мѣшамо билїа ш ным(ѕ). ѳрѕ онаи билїа коѥ сѫ остра пристое захарѡм(ѕ). и пак(ѕ) сѫ много болѣсти шт(ѕ) коеχѕ несмѣмо дати билїе с медѡм(ѕ). ѳрѕ нам(ѕ) пише дїашкоридїишѕ, да не дамо ни ѳдномѫ чл(о)в(ѣ)кѫ билїе с медѡм(ѕ) кои има острѫ шгницѫ, ѳрѕ ѥ медѕ ѳрѫк(ѕ), и не пристои кѕ шнѣмѕ болестѣмѕ. и такоигѥр(ѳ) се чин(и) гюлап(ѕ), и ширѡпѕ, И гликѷзмѡ, и дрѫгаа билїа с медѡм(ѕ). ѳрѕ пристое дрѫгѣм(ѕ) болѣстѣмѕ. и ако хоикеш(ѕ) чинити гюлап(ѕ), или ширѡп(ѕ) ѡцтѣн(ѕ), постави ѡц'тѕ кѕ захарѣ, или кѕ|| медѫ, и чин(и) како є выше писанно. И да знаш(ѕ) ѳрѕ сваки гюлап(ѕ) [10a]
или ширѡп(ѕ), колико га веикѥ вариш, веикѥ ѳ гѫстѕ. и свако быліе кое чинишѕ с медѡм(ѕ), или захарѡм(ѕ) чѫваи се немои га варитѕ кѡд(ѕ) велика огня:+

4. ФАРМАКОТЕРАПИЈА

а) ПРВИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА

[124а] || СѠТ(Ъ) ПАДЕШІА ВЛАСИ ПОЧИНІЄ

И такои се вида. чин(и) лѫг(ъ) с малѡ пепела. и кѫда бѫде варен(ъ) постави [. . .] да се изѫбыстрїи. и потѡм(ъ) га постави ѕ нѡв(ъ) грѫн'цѫ. и постави ѕнѫтра .а. литрѫ ѡт(ъ) бѣлѫга слѣза коренїа. и ѡноган лѫга да бѫдетъ полъ дрѫга пин'та. и постави къ огню да поври нѣколико. и потѡм(ъ) мїи главѫ .г. крат(ъ), за .д. д(ъ)нїи. и .г. д(ъ)нїи єднѡм(ъ). дїа[шкоридъ] ѕчителъ, и ижалъ говорѣ истына ес(тъ):+ И ѡщ(є) власїи да не ѡпад[...] ѕзми лѣшныкъ(ъ) ѡблюценѣхъ(ъ) ві. ѕнчъ. и ѡт(ъ) мечкє сала .д. ѕнчъ. и стѫци ѕ мѣрѣлигѫ заєднѡ мощнѡ. и мажи главѫ, власи ѕтворѫди: масеръ ѕчителъ говори:— И ѡщ(є) ѕзми корен(ъ) ѡт(ъ) слѣза и свари ѕ водѣ и миглавѫ. ѡчисти прѫхѫтъ ѡт(ъ) главѣ. икъшпери г(лато)мет(ъ) истына ес(тъ). и ѡще ѕзми малѣ жабицѣ, и постави ихъ въ грѫн'цѫ без(ъ) водѣ тере покри доврѣ. и постави къ огню да се сѫше, како можеш(ъ) ѡт(ъ) нїихъ прах(ъ) чинити. и стави на главѣ сѫтра и веч(еръ) тер(ъ) три мокрѡм(ъ) рѫкѡм(ъ) и топлем(ъ) рѫчныкѡм(ъ). мастныи прѫхѫти, и влажнїи и жѫти и црѫвєнїи ѡт(ъ) сего праха погынѫти имѫтъ, и ѡстанетъ чиста глава. рѫбер[тѫсъ] || ѕчител(ъ) говори:+
[124б] И ѡщ(є) ѕзми коѕіе гнои и чин(и) прахъ ѡт(ъ) нега. и поставиѕ мѣрѣлигъ. и постави к нємѫ толикожде масла дрѣвенаго. и мѣшаи докле бѫде како мастъ. и мажи главѫ кѫда погѥш(ъ) спати, власи растѫ. и ѡщъ ѕзми коренїе ѡт(ъ) дѫл'ме и ѡчисти горню коръ и ѡноги дрѫго постави ѕ водѫ и чин(и) да ври. и кѫда бѫде велми варено изными изъ огня, и постави да се изѫбыстрїи, и потѡм(ъ) мїи главѫ или где ин'де измїешъ власїи растѫ. рѫберто ѕчител(ъ) гов(о)ри:+ И още(є) ѕзми апшинтї, срѫбскыи се зовѣ пелин(ъ). и постави на главѫ кѫд(ъ) погѥш(ъ) спати, и сѫтра сними. колико вєикѥ кратъ чиниш(ъ), вєикѥ вла(си) бѫдеш(ъ) имѣл(ъ) месеръ ѕчителъ говори:+ И ѡщ(є) ѕзми макѣдонисъ и съ коренїем(ъ), и толикогер(ъ) крѫви ѡт(ъ) вепра, и стѫци мокнѡ и постави съ винѡм(ъ) къ огню. и кѫда бѫде варено доврѣ, процѣди га скрозѣ рѫчнык(ъ) над(ъ) мрѫзлѡм(ъ) водомъ, тере изѫж'ми мокно. и кѫда се бѫде стинѫлѡ, ѕзми онѫи мастъ что бѫде врѫх(ъ) воде и постави ѕ мѣрелиг(ъ) и смѣси ш нѡм(ъ) варѣнѣ жлѫт'цѣ ѡт(ъ) їаица тер(ъ) мѣшаи докльѣ бѫде како мастъ, и мажи где хоикѥш(ъ) да власи растѫ. Ик'шпери
[125а] ѕчител(ъ) говори:—|| И ѡщ(є) мажи главѫ где хоикѥш(ъ) да власїи растѫ, медѡм(ъ) исцѣгненѣмъ варенѣмъ. и посипѫи прахѡмъ ѡт(ъ) изгора кои

є чинѥн(ѕ) шт(ѕ) ѥднѣ трабѣ коа се зовѣ латрїка тер(ѕ) ю копаю кѫд(ѕ) ѥ зелѣна, и шт(ѕ) ніе праχ(ѕ) чин(и). Єк'шпери ѕчител(ѕ) говори:+ И шц(є) крѫвїю шт(ѕ) овна. мажи нѡмѫ где хоикѥш(ѕ) да растѫ власїи. [. . .] + И шц(є) ѕзми хлѣб(ѕ) шт(ѕ) ѳчмена и сѡк(ѕ), и салѡ шт(ѕ) пѫха тѫкмѡ. и постави ѕ мерѣлигѫ заѥдно, тере стѫцїи доклѣ бѫде како мастѫ. и мажїи где хощешѫ да власїи растѫ:+

СѪДЄ ПОЧНѢ СѪТ(Ъ) ЗЛѢ КРАСТѢ ЧТО БЪІКА ПО ГЛАВѢ:

И такои се вида. ѕзми оцот(ѕ) бѣлїи, и камомила. срѫвѫскы се зовѣ ромоника тер(ѕ) свари мокнѡ и мїи сїим(ѕ) главѫ мокно свакыи д(ѕ)нѫ. масерѫ ѕчителѫ:+ Ишц(є) ѕзми пиретро. срѫв(ѕ)скыи се зовѣ таркосѫ. и стѫци сѫ гѫшчїем(ѕ) салѡмѫ и мажи главѫ, скоро кіе оздравѣти:+ И шце ѕзми листвїе шт(ѕ) молярїе, и толикогіер(ѕ) чиста меда. терѫ стѫци заѥдно докле бѫде како мастѫ. тер(ѕ) наипрѫво нѥга постави, и очиститѫ крастѣ шт(ѕ) главѣ:+ И шц(є) ѕзми сѡк(ѕ) шт(ѕ) граха и постави кѫ нѥмѫ малѡ солїи, и мажи где имаши крастѫ. Ишаакѫ ѕчител(ѕ) говори истына іес(тѫ):+ И шц(є) ѕзми кореніе шт(ѕ) сикламен(ѕ). Срѫв(ѕ)скы се зовѣ дивыи лѫк(ѕ). и постави га сѫ винѡм(ѕ) кѫ огню да се свари, и шмїи где бѫд(ѕ) крастѣ до крѫвѣ:+ И шце ѕзми шт(ѕ) дивиега лѫка, и свари ѕ дрѣвѣнѡм(ѕ) масломѫ, и мажи крастѣ [125б]
‖скоро кіе здравѣти дїа[шкоридишѫ] ѕчителѫ говори:+ И шце ѕзми шцѫтѫ бѣлїи и постави ѕ грѫн'цѫ. и постави к нѥмѫ малѡ срѣша и свари га малѡ сѫ шнѣмѫ шцтомѫ, и мажїи красте, и скоро кіе оздраветѫ. Сир'канн'цаш(ѕ) ѕчител(ѕ) говори истына іес(тѫ):+ И шц(є) ѕзми гране младѣ сѫ листвїем(ѕ) шт(ѕ) смоквѣ, и стѫци мокно ѕ мерелигѫ. и постави кѫ нѥмѫ мало шцта. и мѣшаи мокно докле бѫде како мастѫ. и мажи крастѫ на главѣ свакы веч(є)рѫ докле бѫд(ѕ) сѫхє, и тако те шздравѣти:+ И шц(є) ѕзми мигдалѣ гор'ке, и обѣли ихѫ ѕкропѡм(ѕ) топлѣм(ѕ). и стѫцї и мѣрѣлигѫ, тер(ѕ) изѫвади маслѡ шт(ѕ) нїих(ѕ) и мажи крастѣ на главѣ. нѫ наипрѫвѡ острѫжи крастѣ нехо мажешѫ. конѫстан'цїѫшѫ:+ И оце ѕзми кореніе шт(ѕ) денѫле. срѫв(ѕ)скыи се зове оманѫ. и мигдалѣ горкые и смоквенѣ гране сѫ листвїемѫ. и дрѣвено масло и шцѫт(ѕ) лютѫ, тѫкмо постави ѕ мѣрелигѫ, и стѫци докле бѫде како мастѫ. и острѫжи главѫ и потом(ѕ) мажи, И посипѫи шт(ѕ) изгорѫ пепелѡм(ѕ) шт(ѕ) кореніа кѫпѫсова, и повежи шт(ѕ) изѫгорѫ крѫпомѫ. и такои чины свакыи вечерѫ. консанцїѫш(ѕ):+ И шце ѕзми шиш'кіе и мигдалѣ горкіе, и растѫци и постави ѕ єдин(ѕ) грѫнчик(ѕ). и постави к ныимѫ жѫч(ѕ) шт(ѕ) быка. и чины да ври докле бѫде гѫсто. и маж(и) глав(ѕ) свакыи веч(є)рѫ докле шздравѣ. кон'станцїѫш(ѕ):+ И шц(є) ѕзми сѣме шт(ѕ) морача и чини праχ шт(ѕ) нѥга, и метвыцѫ тѫкмо. и постави [126a]
‖ ѕ мѣрѣлиг(ѕ) с мало вина, и стѫци докле бѫде како мастѫ. тер(ѕ) мажи главѫ острѫгавшїи и скоро ке оздравет(и):— И шц(є) ѕзми пелин(ѕ) и стѫци га терѫ мажи главѫ острѫгавши. Масерѫ [. . .]:+ И шц(є) ѕзми сѣме штѫ стафїсагрїе, и свари с вод(о)мѫ. и потѡм(ѕ) оцѣди онѫи водѫ ѕ мѣрѣлигѫ, и толикоигіер(ѕ) постави к ной строѣша. и смѣси заѥдно и мажи главѫ остригавши .г. или, четирици. сирѫкаин'-цаш(ѕ):+ И шце ѕзми чрѫнѣ смолѣ .в. литрѣ. и шцта .є. пинѫтѫ. и постави ѕ грѫнѫцѫ заѥдно. и чин(и) да ври докле в'сѫ шцтѫ изѫри. и

постави кѫ шнѣ исмолѣ шт(ѫ) орахова масла .д. вн'че. и шт(ѫ) аврїпїменто .а. внчю.и шт(ѫ) храстова вглевїа сѫтрена).а. внчю. и шт(ѫ) живога сребра .а. вн'чю. и постави све заедно в мерелигѫ, и мѣшаи докѣ бѫде како мастѫ. и взми клеще малѫхнѣ тер(ѫ) оскѫби онѣи власѣ изѫ крастѣ. и потомѫ острѫжи главѫ, и мажи оною мастїю свакыи веч(е)рѫ. икѫшпери вчител(ѫ) говори истына іес(тѫ):— И шце взми коренїе шт(ѫ) денѫла кам'пана, и свари в шцтѫ мокнш. и потм(ѫ) оцѣди тер(ѫ) ми главѫ мокнш:+ И шц(е) взми коренїе варено шт(ѫ) онѣи истѣ травѣ, и постави в мерѣ лигѫ, и постави к(ѫ) нѣмѫ толикогѥрѫ свинскаго сала, и малш живога сребра. и нѣколико стрѣша, и мѣшаи докле бѫде како мастѫ, и
[126б] мажи главѫ добро іес(тѫ):— Ѥк'шпери вчителѫ гов(о)ри:+‖ [. . .] листвїе шт(ѫ) рѫдоквѣ и стѫци свинскѣмѫ салшм(ѫ) мажи главѫ, добро іес(тѫ):+ И шце взми варѫ и постави га в водѫ, и нѣка киснѣ .а. ншк(ѫ). и потшм(ѫ) постави кѫ нѣмѫ маслш дрѣвено и свинскш салш старш тѫкмо. нѫ наипрѫво исцѣды водѫ шт(ѫ) вара. и тако сїа смѣшаи заеднш, тер(ѫ) мажи главѫ краставѫ. шстрѫгавши добро іес(тѫ). Ѥкшпери:+ И шц(е) взми гнои штѫ осла и стрѣш(ѫ) тѫкмш. и изѫсѫши тер(ѫ) чин(и) прахѫ шт(ѫ) нѥю и смѣси заедно. и взми шцѫт(ѫ) алисѫчѫ, тер(ѫ) ми красте мокно до крѫвыи, и посипѫи шнѣм(ѫ) прахшм(ѫ) шт(ѫ) изгорѫ добро іес(тѫ). Ѥкшпери:+ И шц(е) взми шт(ѫ) мрва малїихѫ(ѫ) много. и стави в мѣрелигѫ и стѫци. и постави кѫ нимѫ .е. крат(ѫ) толикон масла. и смѣшаи мокнш и мажи главѫ краставѫ, шстрѫгавшїи свакыи д(ѫ)нѫ на сл(ѫ)нцѫ докле шздравѣ: диа[шкоридишѫ] вчител(ѫ). и екшпери. и шц(е) взми старо салш свинско, и цилїдонїа и сѫм'порѫ тѫкмш. и стѫци све заедно в мѣрѣлигѫ, докле бѫде како мастѫ. и мажи острѫгавши главѫ наипрѫво. Ѥк'шпери вчителѫ:+ И шце взми алѫмен(ѫ). срѫбскыи се зове киснѣли камен(ѫ) .д. вн'че. и соли .в. вн'че. и шцта .в. литрѣ. и стѫци в мѣрѣлигѫ све заедно докле бѫде како мастѫ. и мажи главѫ острѫгавшїи. и скоро ќе оздравеѫ. дїа[шкоридишѫ]:+ И шц(е) взми водѫ на кошн бѫд(ѫ)ѫ враси и ми главѫ краставѫ, скоре ќеѫ шздравеѫ: констан'цїѫш(ѫ):+ И шце взми лапаин(ѫ) верша докле е зелѣна, и стѫци в мерелигѫ. терѫ мажи главѫ краставѫ острѫгавши. тѣмзы сѫ многы оздравѣли:+ И шц(е) взми коренїе шт(ѫ) влебшр(ѫ) бѣли, срѫбскы се зове бѣли кѫкрѣкѫ. и чины прах(ѫ) шт(ѫ)
[127а] ніега. и постави сѫ‖ толикогѥр(ѫ) свинскога сала. и стѫци заедно докле бѫде како мастѫ. и мажи главѫ краставѫ, добро іес(тѫ): бросїш вчителѫ и дїа[шкоридишѫ]:+

ѠВДЄ ПОЧНѢ ѠТ(Ъ) СЕРАБА КОИ СЄ ЧИН(И) НА БЄДРАХ(Ъ). И ТАКОИ СЄ БИДА

Ѫзми [лоѫ] швчега .в. лїтрѣ. и свари га с водомѫ мокнш. и потшм(ѫ) процѣди кроз(ѫ) крѫпѫ. и шстави га да се стинѣ. и кѫд(ѫ) се бѫде стинѫлѫ вигѫ да не бѫд(е) в нѥм(ѫ) троплинѣ. и постави га и трѫнѫц(ѫ). и постави к нѥмѫ чрѫнѫ смолѫ и бѣлѫ. и взми тѫриш, срѫб'скыи се зовѣ бѣли дїмиан(ѫ). и мѵрршѫ, и мастихѫ. и леторгїршѫ, шт(ѫ) свакога по ѥднѫ вн'чю. и постави све заедно в мѣрѣлигѫ. и стѫци докле бѫде како прах(ѫ). и постави кѫ ономѫи лою и смолѣ. и постави кѫ шгню и мѣшаи докле се растопи лои и смола, и потшм(ѫ) штними шт(ѫ) огня

докле се стынѣ, да не паднѣ онаи прахъ(ъ) на дно и мажи бедрѣ, доги погыбнѣ сврабъ(ъ). Єкшпери ѵчител(ъ):+ И ѡц(є) ѵзми шкабїѫжа, и постави ѵ мѣрѣлигѫ, и постави кѫ томѵ толикогѥр(ъ) свинскааго сала. и ствци мокнѡ докле бѵде како мастѫ. и мажи сѵхи врабъ(ъ) свакыи д(ъ)нѫ доги погынѣ. єкшпери ѵчител(ъ):+ И ѡц(є) ѡми сѵхыи врабъ(ъ) вѣлѣмѫ винѡм(ъ), или сѫ чем(ъ), доги се ѡлюще крастѣ, и посипѵи стрѣшем(ъ) винѣм(ъ) ѡт(ъ) згорѫ. єкшпери:+|| И ѡц(є) є добрѡ ѡт(ъ) [127б]
в'сакога врава, и ѡт(ъ) злагѡ лишаа. ѵзми летаргѵрѡ и стрѣш(ъ) тѫкмо и чини прахъ(ъ) ѡт(ъ) нїиѫ. и постави заѥдно ѵ ѡцѫта. и ѡстави заѥдно да киснѵ єднѵ нѡц(ъ). и сѵтра изними изѫ оцта и постави кѫ ним(ъ) масло ораховѡ. и постави све заѥдно и грѫнц(ъ) и чин(и) да поври нѣколико, и потѡм(ъ) мажи врав(ъ) или лишаи злїи добро ѥс(тъ). Сир'ка-каин'цаш(ъ) ѵчителѫ гѡв(о)рит(ъ):+

ѠВДЄ ПОЧНѢ КОИ ИМѦІО МНОГО КѢШИ:

Ѣзми рѡт(ъ) ѡт(ъ) єлена, и чин(и) прахъ(ъ) ситнѫ. и дакаи мѵ свако ютро помалѡ с винцем(ъ). и бѣти кіе чиста глава ѡт(ъ) вѫши и ѡт(ъ) гнид(ъ). огдивѵшѫ ѵчителѫ: и ѡц(є) се глав(а) ѡчисти ѡт(ъ) всакое нечистоти мазавшїи свакым(ъ) ствараїю горкою. гл(агол)и бертвсѫ:+ И ѡц(є) ѵзми стафїсагїа и авріпименто. и ствци заедно и постави к нимѫ малѡ оцта тер(ъ) мѣшаи и маж(и) да вѣши погынѵ г(лаго)ли бертвс(ъ):+

ѠВДЄ ПОЧНѢ БОЛѢСТЬ, КОЯ СЄ ЗОВѢ ЛЄТЯРГІЯ:

Такои се вида. ѵзми рѵтѵ и малѡ зинзивера и ствци мокнѡ заѥдно. и постави кѫ ныим(ъ) малѡ оцта, терѫ смѣшаи и стави по малѵ ѵ нос(ъ). скоро исцѣлѣетѫ ѡт(ъ) врѵкинѣ. кѡнстанцїѵш(ъ):— И ѡц(є) ѵзми власїи ѡтѫ главѣ, и сѫжези ихѫ ѵ црѣпѵ. и постави к(ъ) нимѫ малѡ ѡтѫ бѣлѣ смолѣ, и мало ѡцта. и смѣси заедно и стави ѵ нос(ъ) кѫд(ъ) чл(о)в(ѣ)кѫ болнѫ спи. тѫи час(ъ) се кіе пробѵдитѫ. кѡнстанц(иѵшѫ):+ [128а]
||И ѡц(є) плюкы свинскаа, поставленна на главѵ ѡстрѵганѵ чл(о)в(ѣ)ка болнаа ѡт(ъ) сѫна пробѵди:— И ѡще ѵзми гнои кокошини и прахъ(ъ) ѡт(ъ) єлиена рога тѫкмо и смѣси заедно и постави ѵ нос(ъ) добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) кои много спе:+ И ѡще ѵзми анакардїи, и чин(и) прахъ(ъ) ѡт(ъ) нѥга, тер(ъ) да пїе сѫ вод(о)мѫ, или сѫ виномѫ, добро ѥс(тъ). за онѣх(ъ) кои много спе. висинѵшѫ ѵчител(ъ):+ И ѡще ѵзми жѵч(ъ) ѡт(ъ) жерава. и постави ѵ малѫхнѵ чашицѵ оловѣнѵ, и смѣшаи мокнѡ тер(ъ) мажи гл(а)воу и врат(ъ). брѫзо сечл(о)в(ѣ)кѫ болѫнѫ ѡт(ъ) сѫна разбѵди:+ и ѡще ѵзми пенцеданїѡ и мириши га. брѫзо се чл(о)в(ѣ)кѫ болнѫ ѡтѫ сѫна разбѵди. дїа(шкоридишѫ) ѵчителѫ говори:+ И ѡще ако много спи болѫн(ъ) чл(о)в(ѣ)кѫ, ѵзми сѣме ѡт(ъ) синапа. и ствци га мокнѡ и смѣси ш нымъ) малѡ оцта. тер(ъ) три мокно подплатѣ, брѫзо се хоикіе ѡт(ъ) сѫна разбѵдити:+ И ѡц(є) ѵзми шатѵрегїа. срѫбски се зовѣ чюбрѫ. И ствци мокнѡ, тер(ъ) свари сѫ ѡцтѡм(ъ). и кѫда бѵде варенѡ, изѫними изѫ ѡцта и постави ѵ затилѫкѫ, и повежи ѡт(ъ) згора крѫпѡм(ъ), болѫн(ъ) чл(о)в(ѣ)кѫ брѫзо се хоикіе разбѵдити. дїа[шкоридишѫ] ѵчител(ъ) [. . .] говори:+

СѠТ(Ъ) ОГНЪЩЄ:—

Кто неможе спати wт(z) огныце. ѕзми мѵрра и какцюрх, срхвхскыи се зовѣ мѕдца wт(z) дхвра. и wпїо и юшкїанх, срхвхскыи вѕница. и постави све заедно ѕ иednѕ слѣзенѕ бравїю, и сварї ю ѕ мало водѣ.|| и кхда бѕде варено, изними изх слѣзенѣ wнаи билїа, и мажи очї околх [. . .] ѕнѕтра. и ѕста ололw и хонкıе спати:+ И wцı(є) ѕзми [. . .] и кацıюр(z), сырѣч(z) мѕдца wт(z) давра. и рѕжнw масло тхкмо. и ствци све заедно и постави ѕ грхнхц(z), и чини да поври нѣколико и мажи главѕ, кто не може спати и бѕде спалх. добро ıес(тz):+ И wцıе ѕзми апїw, срхв(z)скыи селин(z). и ферменто. срхв(z)скыи квасхцх. и малw слѣзѣнѣ, и ствци ѕ мѣрѣлигѕ све заедно ѕ малw оцта и мажи чланwвѣ. кто не може спати бѕде спалх:+ И wцı(є) анакардїи даи мѕ пити с винwм(z), и бѕде спал(z):+ И wцı(є) ѕзми сѣме wт(z) апїо. срхв(z)скы селин(z). и сѣме wт(z) юшкїан(z), срхв(z)скыи вѕница. И сѣме wт(z) локи. тхкмо. и постави све заедно ѕ мѣрѣлигх терх чин(и) прах(z), и постави к(z) нıемѕ мало захарѣ, и нѣколико сока wт(z) локик(z). и смѣшаи заедно мокнw, и постави на крхпѕ терх привежи на челѣ wт(z) иednога ѕха до дрѕгааго. и кто много спи, не бѕде спалх:+ И wцı(є) ѕзми билїе папавер(z). срѣв(z)скыи се зове вѣлаїи мак(z). и сѣме wт(z) юшкїанх и вѣлхцѣ wт(z) ıаица. и млѣко wт(z) жены, и ствци све заедно докле бѕде како мастх. и мажи челw до ѕшїю и носх. и болѕнх чл(о)в(ѣ)кх спал(z) бѕдетх и wцı(є) ѕзми тер(z) мѕ пѕсти крхвх wт(z) онѣи жилѣ коıа ıе посрѣд(z) чела. и бѕде мѕ болıе. Сирхкаинцıаш(z) ѕчителх:+ И wцı(є) ѕзми апїо тибıако .а. ѕнчю. и юшкїана .в. ѕн(че). и папаперıш(z) чрхнїи .г. ѕнче. срхв(z)скыи се зовѣ чрхни мак(z).|| и ствци све заедно докле бѕде како прах(z). и постави кх нıемѕ wт(z) попѕлєwна .в. ѕн'че. и wт(z) женского млѣка .а. ѕн(чю), коıа бѕде жена доила дѣвоикѕ. и мѣшаи докле бѕде како мастх. и мажи крхпѕ и постави на челw. wт(z) иednога ѕха до дрѕгога. кои чл(о)в(ѣ)кх болѕн(z) не може спат(z) и бѕдет(z) спалх. кwнстан'цїѕшх ѕчителх:+ Єкшпери:+ И wцı(є) ѕзми апїо, срхв(z)скы селин(z). и юшкїан(z), сырѣч(z), вѕница. и папакер(z), срхв(z)скыи мак(z) и сwк(z) wт(z) листвїа мандрагѕрѣ. и листвїе wт(z) ман'драгѕрѣ. и листвїе wт(z) ѥдрѣ, срхвхскыи, врхшлıан(z). и сѣме зрѣлw wт(z) морасел'ше. и сѣме wт(z) локике. и сwк(z) wт(z) сикѕтѣ тхкмо, и ствци све заедно мокнw докле бѕде како мастх и постави мор'скѕ гѕбѕ да попїе wнои мастх. и дрхжї ю под(z) носwм(z). кои чл(о)в(ѣ)кх болнх спы, разбѕдити се кıе. Єк'шпери:+ И wцı(є) кога глав(а) боли wт(z) огныце. ѕзми рѕжно маслw. и пенцеданїw, и кацюрх. срхв(z)скы трошета wт(z) дхвра. и ствци заеднw докле бѕде како мастх и мажи главѕ, добро ıес(тz):+ И wцı(є) ѕзми кѕпѕсх семѣнх, и плюкю wт(z) овце, и ствци заедно мокно и постави на главѕ, и повежи wт(z) изгор(z) крхпwм(z), кои чл(о)в(ѣ)кх болѕнх неможе спати, и заспитх:+ И wцı(є) ѕзми шафранх, и мандрагѕрѣ. и чторакшх. и постави кх сїимх малхнw wт(z) апїо. и ствци заедно ѕ мѣрѣлигѕ докле бѕде како прахх. и наипрхво острѕжи гл(а)воу. и потwм(z) посипѕи онѣмх прахwм(z), и повѣжи
[129б] згора|| крхпwм(z), тко неможе спати да спитх. истына ıес(тz):+ И wцı(є) ако хоикıеш(z) пробѕдити чл(о)в(ѣ)ка болна заради многw спи постави мѕ оцхтх ѕ рѕке и ѕ носх, терх три мокно. герхмд(z) ѕчител(z), и пїатик(z) говорѣ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ЄШЛЄНЖІЯ. СРЪБ(Ъ)СКЪІИ СЄ ЗОВѢ ВЄЛІКАЯ БОЛѢС(ТЪ):

И такои се вида. взми прах(ѫ) чинѣн(ѫ) wт(ѫ) влѣкнїа рога. и даи мѫ пити сѫ винwм(ѫ) сѫтра и веч(є)рѫ за .д. д(ѫ)нїи. свакыи крат(ѫ) по ѣдниwм(ѫ) аѯаки. шиштѫш(ѫ) ѫчител(ѫ) послалѫ ѥс(тѫ) кѫ аѵгѫш'тинѫ говори истына ѥс(тѫ):+ И wц(є) взми онѫи мастѫ что иде изѫ ѣгнѣкѥ плѫкѥ кѫда се пече. и постави ѫ рофитѫ жѫтѫцѫ wт(ѫ) ѣаица, и даи мѫ пити, добро ѥс(тѫ):+ И wц(є) взми кацюрѫ, срѫб(ѫ)скыи се зовѣ трошета wт(ѫ) дѫбра. и апїw. срѫбѫскыи селин(ѫ). и ан'тїмонїа, и драгwнскѫ крѫв(ѫ) тѫкмо и чин(и) wт(ѫ) свѣх(ѫ) прах(ѫ). и даи мѫ пити с винwм(ѫ) за .г. д(ѫ)нїи. свако ютро по .а. аѯак(ѫ) добро ѥс(тѫ). герардѫшѫ ѫчителѫ, и платеаѳриш(ѫ) ѫчителѫ. нѣкыи старѫ чл(о)в(ѣ)кѫ кои ѥ имал(ѫ) wкѫи болестѫ говорѣ истына ѥс(тѫ):+ И wц(є) ан'тїмонїw кто га пїе сѫ вод(о)мѫ крщенwм(ѫ), може оздравѣкти wт(ѫ) овѣки болѣсти:+ И wц(є) кто пїе wт(ѫ) гавдана ѣаице рофито, wздравѣкти кѥ wт(ѫ) велике болѣсти:+ И wц(є) кто ѥс(тѫ) безѫ памети, да ѣастѫ месw wт(ѫ) вѫка, мног(о) кѥ оздравети. шиштѫш(ѫ) послалѫ ѥс(тѫ) отевїанѫ говорившѝ. И wц(є) говорѣ свакѝ ѫчителїе да сѫ видѣли и чѫли wт(ѫ) дрѫзѣхѫ. и искѫсили. и такои говорѣ, кто ѥс(тѫ) ср(ѫ)дце wт(ѫ) вѫка. али кто пїе прах(ѫ) чи- [130а]
нѥн(ѫ) wт(ѫ) нѥга. wздравѣкти кѥ wт(ѫ) изѫгѫбленїа памети:+ И wще взми рѫтѫ шилвецї'риш(ѫ) и даи мѫ гристи добро ѥс(тѫ). ѳкшепери и ипократ(ѫ) говорѣ, видѣли сѫ ѳдногa себра где ѥс(тѫ) оздравѣка:— И wще сwк(ѫ) wт(ѫ) корїандрѣ, кто га пїе добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) великѥ немокы. и неда поки димовwм(ѫ) ѫ главѫ:+ И wц(є) взми рѫдаквѫ и стѫци и постави на главѫ. добро ѥс(тѫ) wт(ѫ) великѥ немоки:+ И wще ако кто ѣастѫ армонїако с медwм(ѫ) добро ѥс(тѫ):+ И wще взми сирище wт(ѫ) заечице и даи мѫ пити с винwм(ѫ). оздравети кѥ wт(ѫ) велике немокы:+

СѢДЄ ПОЧ'НѢ СѢТ(Ъ) ОЧПО:

Ѵзми бѣлцѫ wт(ѫ) ѣаица, и смѣси с толикогѥр(ѫ) рѫжногa маслa, докле бѫде како водa, и постави ѫ wчїи. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю врѫкинѫ ѫ очїю. или сврабѫ. шиштѫш(ѫ) ѫчител(ѫ) послал(ѫ) кѫ wтовїанѫ говори истына ѥс(тѫ):+ И wще взми сwк(ѫ) wт(ѫ) шолатро и смѣси с малw оцта, и скваси крѫпѫ ѫ ним(ѫ). и постави на челw до ѫшїю. и изними често терѫ сквашаи и постави wпет(ѫ). добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) коех(ѫ) очїи сврѫбѣ, и кои имаю врѫкинѫ ѫ нїих:+ И wц ѫзми камфwра .в. аѯаж(а). и кандїю захарѫ .д. ѫн'чѫ. и родоста .є. ѫнчѫ. и смѣшаи све заедно ѫ чистѫ мѣрелигѫ, и потомѫ постави ѫ викїю и затѫкныи, и остави да се изѫбистрїи. и кѫда бѫде быстро wмакѫи перw тер(ѫ) стави ѫ очїи сѫтра и веч(є)рѫ, добро ѥс(тѫ) за wнѣх(ѫ) [130б]
коех(ѫ) очїи сврѫбѣ. или ако имаю врѫкинѫ оу ныих(ѫ):+ Гераѳ'дw. и дешол(ѫ) говорѣ:+ И wц(є) кѫда растѫ власы ѫнѫтра ѫ wкѫ под(ѫ) трѣпавицwмѫ. острѫжи нокть wт(ѫ) рѫкѣ, али wт(ѫ) ногѣ, и постави ѫ еднѫ чашицѫ. и постави кѫ нїимѫ малw крѫвыи wт(ѫ) гавдана. и смѣшаи. терѫ да бѫде wнаи крѫвѫ топлаа, и мажи ѫнѫтра где растѫ водлїи. нѫ наипрѫво wскѫбы бадлѥ с малѫхнѣмїи клещїи. тер(ѫ) ѫзиммюки

на иглѣ wт(ѕ) онѣи масти, и мажи где искѵбеши бадлїи за .г. д(ѕ)нїи, свакы веч(є)рѫ:+ дїа[шкоридиши] ѵчител(ѕ):— И wц(є) ѵзми аллоипатико, и кандїю захар(ѕ), и тѵцїа. и камфора. и вер'дерамѡ, срѫв(ѕ)скыи се зовѣ зелѣны драгатѫ. и гарофали тѫкмо. и чин(и) прах(ѕ) wт(ѕ) в'сѣх(ѕ) много ситнѫ. и просѣи крѡз(ѕ) често сито. и завѣжи ѵ крѫпѵ и постави ѵ сачѫ дѣтиныи. и нѣка стои ѵ нимѫ єдно нѡц(ѕ). и пак(ѕ) сѵтра изѫними изѫ сѫча. тер(ѕ) га изѫвади изѫ wнѣи крѫпѣ, и постави га ѵ нѡв(ѕ) грѫнцѫ ѵ стракѥн(ѕ). тер(ѕ) оногаи праха да бѵде .г. ѵн'че. и постави к нѥмѵ род(о)ста .в. литрѣ. и постави кѫ огню да поври нѣколико. и потѡм(ѕ) изними сѫ огнїа и постави да се изѫбистри, и кѫда бѵде быстрѡ, ѵзми перѡ гѵшчїе терѫ омакѵи. и постави ѵ око сѵтра и веч(є)рѫ за .д. д(ѕ)нїи. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥс(тѫ) павлака на очїю. и коемѫ текѵ славѣ изѫ очїю. дїа[шкоридишѫ] ѵчителѫ:+ И wц(є) ѵзми прах(ѕ) wт(ѕ) аллоепатика .а. ѵн(чѥ). и сока wт(ѕ) макѥдониса .д. ѵн'че. и смѣшаи заѥдно, и смокри крѫпѵ и постави на очїи добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ кои имаю вроѵкинѵ ѵ очїю али славзивѣ очїи:+ [диашкоридишѫ]
[131a] ||И wц(є) ѵзми бѣлѫц(ѕ) wт(ѕ) ѩица, и сwк(ѕ) wт(ѕ) падїтарїе тѫкмо. и смѣшаи заѥдно докле бѵде како мастѫ. и потѡм(ѕ) процѣды крѡз(ѕ) честѵ крѫпѵ и стави на очїи. добро ѥс(тѫ): И wц(є) ѵзми сwк(ѕ) wт(ѕ) корїгїола и процѣди кроз(ѕ) крѫпѵ. и постави к нѥмѵ малѡ кандїю захара. и ѵзми перѡ гѵш'чїе и wмакѵи тер(ѕ) стави ѵ wко. добро ѥс(тѫ) wт(ѕ) металкѣ:+ И wц(є) ѵзми сwк(ѕ) wт(ѕ) агшинти, срѫв(ѕ)скыи пелин(ѕ) .в. ѵн(чѥ). и wт(ѕ) женскога млѣка .а. ѵн(чю). и wт(ѕ) родѡста .д. ѵнче. и смѣшаи заѥдно терѫ стави ѵ очїи. и потом(ѕ) постави wт(ѕ) згорѫ врѫх(ѕ) очїю смокривши крѫпѵ. и такои чин(и) сѵтра и вечерѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) ѥс(тѫ) металка ѵ wко. дїашкоридишѫ ѵчителѫ:+ И wц(є) ѵзми пелин(ѕ) младѫ ѵ бѣлѫцѫ wт(ѕ) ѩица и стѵци заѥдно. и постави врѫх(ѕ) очїю нѣка стои сѵ нокѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) очїи болѣ. ако ли има крѫв(ѕ) ѵ нїих(ѕ):+ И wц(є) ѵзми жѵтѫц(ѕ) wт(ѕ) ѩица тер(ѕ) свари ѵ водѣ. и потѡм(ѕ) изними изѫ водѣ, терѫ смѣси с родостомѫ, или сѫ рѵжнѣм(ѕ) маслом. и постави вечерѫ врѫхѫ очїю. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) очїи болѣ. али коем(ѕ) сѵ wтеклѣ:+ И wц(є) ѵзми зинзивера и свари ѵ бѣлѣмѫ вин, и потѡм(ѕ) изнимї изѫ вина тере три мокно главѵ. и wнои вино стави ѵ очїи сѵтра и веч(є)рѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коєх(ѕ) очїи сврѫвѣ:— Ипократ(ѕ). И wц(є) кога челѡ боли, ѵзми пепела малѫхнѡ кои ѥ чинѥн(ѕ) wтѫ кѵпѵса, тер(ѕ) смѣси с карѣнѣмѫ жлѫтцѣм(ѕ) ѩинѣм(ѕ) докле бѵдѣ како мастѫ. и постави к нѥмѵ малѡ женскога млѣка. коѩ бѵде доила. и малѡ рѵжнѣ вѡдѣ. и wстави да се изѫбистри. и
[131б] потѡм(ѕ) стави ѵ очїи добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ)|| кои имаю крѫв(ѕ) на очїи али сврав(ѕ):+ И wц(є) копаи коренѫ wт(ѕ) корїгїѡлѣ, кѫда бѵде лѵнѣ веикѥ нехо половина. и тикаи wнѣмѫ кореншм(ѕ) ѵ wчїи, за .г. д(ѕ)нїи свакы веч(є)рѫ .а. крат(ѕ). тко чины такои докле мѵ сѵ здравѣ очїи, нете га болѣтѫ никѫдарѫ:+ дїа[шкоридишѫ]:+ И wц(є) стави крѫв(ѕ) wт(ѕ) гѵлѵба ѵ очїи, добро ѥс(тѫ) за онѣх(ѕ) коем(ѕ) летѣ искрѣ изѫ очїю. или имаю крѫвѫ ѵ ныих(ѕ). И wц(є) ѵзми рѵтѵ и киминѡ и стѵци заѥднѡ, и постави к нымѫ жлѫтцѫ wт(ѕ) ѩица терѫ смѣси и намазѵи крѫпѵ тер(ѕ) стави врѫх(ѕ) очїю. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ коемѫ славзѣ текѵ или кои имаю крѫв(ѕ) на окѵ:+ констанцїѵш(ѕ). И wц(є) ѵзми сwк(ѕ) wт(ѕ) шатїрїѡн(ѕ) и стави ѵ очїи сѵтра и веч(є)рѫ. добро

ꙗс(тꙁ) за онѣхꙁ кои имаю крꙁмелꙗ на очїю:+ И шц(є) ѵзми дѵмїан(ꙁ), и аллоупатїко. и шаркокола. и драгшнскѵ крꙁвꙁ. и балаѵцїе. и антїмонїо. и цвѣтїе шт(ꙁ) їришꙁ тꙁкмо. и чин(и) шт(ꙁ) свѣх(ꙁ) праχꙁ, и постави ѵ сшк(ꙁ) арногашш(ꙁ). и шстави докле се изꙁбыстрїи. и потшм(ꙁ) постави ѵ викїю. тер(ꙁ) стави ѵ шчи сѵтрꙁ и вечерꙁ. и шт(ꙁ) оногаи истога праχа посипѵи шт(ꙁ) згорꙁ кꙁда бѵдеш(ꙁ) поставил(ꙁ) водѵ ѵ шко. добро ꙗс(тꙁ) за шнѣх(ꙁ) кои имаю живинѵ ѵ окѵ:+ [дїашкоридиш(ꙁ)]. И шц(є) ѵзми сшк(ꙁ) шт(ꙁ) бѣтонїка и стави ѵ очїи завтра и веч(є)рꙁ добро ꙗс(тꙁ) за шнѣх(ꙁ) кои имаю сврабꙁ ѵ очїю. али врѵкинѵ:+ И шц(є) ѵзми бетонїка и исѵши терꙁ чин(ꙁ) праχ(ꙁ), и давши мѵ пити стѵденшм(ꙁ) водицшм(ꙁ) по пол(ꙁ) а҃ꙁакꙑ за .д. д(ꙁ)нїи свако ютро. добро ꙗс(тꙁ) за онѣхꙁ(ꙁ) коемꙁ ꙗс(тꙁ) врѵкина ѵ очїю, или комѵ славѣ текѵ врѣ ихꙁ сѵши:+

б) Други део терапијских бележака

[183а] || [. . .] и нѣка иде ѳи шнаи пара кѫ плшдвѣ. добро ѥс(тѫ): И ѳще корѣнїе шт(ѫ) дебѫли. сирѣчѫ бозїе землѧно. свари ѕ водѣ и постави ѕ коріто. и нѣка сѣдне шнаи жена ѕ коріто, да ши иде пара кѫ плшдвѣ. добро ѥс(тѫ): И ѳще орїгано, сирѣчѫ чюборѫ, свари ѕ водѣ. и постави ѕ коріто. и нѣка ши иде шнаа пара кѫ плшдвѣ. и чини шт(ѫ) овѣи правѣ имъластѫ, и постави спреда врѫх(ѫ) ніе. и онѣи истѫ травѫ да постави на ог'нѫ. и нѣка ши иде онаи дымѫ кѫ плод(о)вѣ: И шцѫ, чин(и) стѣнило. сирѣчѫ фитил(ѫ). шт(ѫ) ѕм'ваkіа. длѧго колико прѫстѫ, и дебело колико прѫстѫ. и намажи трементїншм(ѫ), сирѣчѫ сѫ смолою жлѧтою. и постави кѫ плшдвѣ, добро ѥс(тѫ): И шцѫ, ѕзми нигела. и смѣси сѫ водицом(ѫ). и чини длѧго колико прѫстѫ, и дебѣло колико прѫстѫ и постави кѫ плшдве добро ѥс(тѫ): И шцѫ. мажи плшдвѫ маслшм(ѫ) шт(ѫ) нитѣ. добро ѥс(тѫ). И шцѫ, ш'пен'гїю, сирѣчѫ свѫгарѫ, постави ѕнѫтра. И такогере постави, цикорѣа, сирѣчѫ питромарѕл'кы: И оцѫ ѕзми корѣнїе шт(ѫ) рѫте магориш(ѫ) сирѣчѫ, великаа пигана. и стлѧци терѫ мажи плод(о)вѫ. добро ѥс(тѫ); И оцѫ ѕзми м(а)терины д(ѕ)шицѫ, или ар'темеа, сирѣчѫ кѫмоника. и свари ѕ вины. и да ои пити колико ши драгш. и ако шнои исто болїе стлѧчеши и да мажѳ плшдвѫ, добро ѥс(тѫ); и оцѫ прах(ѫ) шт(ѫ) арцологїа, даи ѳи пити с винш(ѫ) колико ши драго
[183б] добро ѥс(тѫ). И шцѫ ѕзми|| корѣнѫ шт(ѫ) акори. сирѣчѫ осѫтѫ залывцѫ и чини длѧго и дебело колико прѫстѫ. и постави ѕ плодвѫ: И шцѫ ѕзми синамоми, сирѣчѫ дар'чины, и каламѕш(ѫ) ароматико. сирѣчѫ, хилидшн(ѫ). и кор'тикшѫташи. сирѣчѫ шт(ѫ) тисова дрѣва кора. и сѣме шт(ѫ) морача. и каламен'ти, и шаркокола, фарфїшн(ѫ) арап'скы. и сал'вїа. и полегїю мерегалиш(ѫ). сирѣчѫ м(а)т(е)рина д(ѕ)шица. и галиприци, шт(ѫ) вѫсакого по .а. ѕнчю. и свари ѕ водѣ. и постави ѕ коріто. и нѣка ши иде шнаи пара кѫ плшдве. добро ѥс(тѫ): И ѳще ѕзми колоквинтїд(ѫ) и свари сѫ дрѣвѣнным(ѫ) маслшм(ѫ). и чини стѣнило, сирѣчѫ фитил(ѫ), шт(ѫ) ѕѕваkіа колико прѫстѫ, и мажи га онѣмѫ маслшм(ѫ). и постави кѫ плшдвѣ, добро ѥс(тѫ): И ѳще тропины шт(ѫ) воска свари с водомѫ. и постави ѕ коріто. и нѣка ои иде шнаи пара кѫ плшдвѣ: И ѳще стлѧци бѣли лѕк(ѫ), з дрѣвѣнным(ѫ) маслшм(ѫ). и чини сакѕлицѕ длѧгѕ и дебелѕ колико прѫстѫ. и постави ѕ ню шнои былїе, и завѣжї ю и тако постави кѫ плшдве: И такогерѫ добро ѥс(тѫ) поставити, .а. чеснѫ облюцѣн(а) бѣлога лѕка: И ѳще ѕзми мигдали облюцѣни, и стлѧци ихѫ(ѫ) и чини дебло колико прѫстѫ, и постави кѫ плодве: И ѳще маслшм(ѫ)

wт(ѫ) крїна да маже плѡдѵ8. ил(и) да га ѩстѫ добро ѥс(тѫ): И ѳще острѵжи корѣнѫ wт(ѫ) бѣлога слѣза. и посыпли га прахѡм(ѫ) wт(ѫ) ш'камонѣка. и постави кѫ плѡдвѣ: И ѳще [. . .] сварн ѵ водѣ, и постави ѵ кодито, и нѣка ои || иде онаи пара кѫ плѡдвѣ, добро ѥс(тѫ): И ѳще [184a]
ар'темежїю, сирѣчѫ, комѵника жлѫта. а дрѵга бѣла. и жлѫта ѳ боля. и сировѵ стлѫци. и постави на пѵпѫкѫ: И wще сокѡм(ѫ) wт(ѫ) мѣтвице. сирѣчѫ зоѵѣнѫ. мажи плѡдѵ8 добро ѥс(тѫ):+

ЗДѢ ПОЧИНАѢТ(Ъ) СѢТЪ ОНѢХЪ ЖѢН(Ъ), СѢТЪ КѠИХ(Ъ) МНѠГО КРЪКИ ИДѢ:

Сѣтѫ коиѫ(ѫ) женѫ мнѡгѡ крѫви идетѫ. ѵзми козїи гнои. и смѣси сокѡм(ѫ), wт(ѫ) шан'гвинарїе. и чини длѫго и дебело колико прѫстѫ. и постави кѫ плодвѣ. добро ѥс(тѫ):

ОВДѢ НАЧИНАѢТ(Ъ) СѢТЪ ОНѢХЪ ЖѢНЪ КОѢМ(Ъ) ОТѢКѵТЪ СЪСЦИ, СѢТЪ МНѠГАЯ МЛѢКА:

Когда отикѵтѫ сѫсци, ѵзми прах(ѫ) wт(ѫ) бобѫ. или wт(ѫ) бѣлѣ земли, сирѣчѫ хѵма. и смѣси ѕ бѣлцѣмѫ ѩинѣмѫ. и постави на сѫс'цѫ како имѫбластѫ. добро ѥс(тѫ): И ощѫ лѣцѵ8 свари ѵ ощ'тѵ. и постави на сѫсцѵ како имѫбластѫ. добро ѥс(тѫ). и мажи окол(ѫ) нихѫ) рѵжнѣмѫ маслѡм(ѫ): И ощѫ сокѡм(ѫ) wт(ѫ) сѣлина, и хлѣба кыскла стлѫци. и постави како имѫбластѫ, добро ѳс(тѫ): И ощѫ ѵзми прах(ѫ) wт(ѫ) кѵпѵсна кѡрѣнѣ, и wт(ѫ) мѣтвице, сирѣчѫ гонезѫ, и wт(ѫ) бобѫ. и смѣси сѫ рѵжнѣмѫ маслѡм(ѫ) и ѕбѣлцем(ѫ) ѩичанѣмѫ. и постави како имѫбластѫ: И ако се спече млѣко терѫ бѵде гнои, и ѵчини се рана. смѣси козїи гнои с мѣдѡм(ѫ). и постави врѫч(ѫ) раны мнѡго крат(ѫ): И ѳще мажи брадавицѵ, бал'самѡм(ѫ) кѫда мнѡг(о) боли сѫсца добро ес(тѫ): Ѳще листвїе wт(ѫ) маслины стлѫци, и постави врѫч(ѫ) онѣки ранѣ: И ѳще изждеви чл(овѣ)чїе гнои [. . .] прах(ѫ) wт(ѫ) него и постави врѫч(ѫ) рѫнѣ добро ѥс(тѫ). Ѳще ѵзми прах(ѫ) || wт(ѫ) порога лѵка. сирѣч(ѫ) wт(ѫ) [184б]
праза. и wт(ѫ) политрито. и постави на wнѵи ранѵ. добро ѥс(тѫ): И ощѫ бѣли слѣзѫ свари ѵ дрѣвѣнѣмѫ маслѵ. и постави на сыскѣ. добро ѥс(тѫ) за онѣки женѣ коем(ѫ) отекѵтѫ сысѫ: И ощѫ сѣме wт(ѫ) кѵлїандре. стлѫци с мало винца и постави на сѫсцѣ добро ес(тѫ), за онѣхѫ женѫ кѡем(ѫ) отичѵтѫ сѫсци:+

ОВДѢ НАЧИНАѢТ(Ъ) ЗА ОНѢИ ЖЕНѢ, КѠЄ ИМАЮТ(Ъ) ПЛѠДЕХ ЗАТѢКОРЕНѵ, ИЛИ ЗАДѵШЕНѵ:

И такои се вида. Стлѫци листвїе wт(ѫ) копривѣ, и постави кѫ плѡдвѣ, добро ес(тѫ): И ощѫ сѣме wт(ѫ) коприве, да wи пити сѫ винцем(ѫ): И ощѫ смѣси сѵроваткѵ с толикогерѫ вина. и да он пити добро ес(тѫ): И ощѫ мажи трѫбѵх(ѫ) и плодвѵ, маслѡм(ѫ) wт(ѫ) гор'кыихѫ) мигдалѫ, добро ѥс(тѫ): И още ѵзми прах(ѫ) wт(ѫ) ѳѵфѡр'бїѡ. и смѣси сѫ ощ'том(ѫ) и маслѡм(ѫ) дрѣвѣнныим(ѫ). и чини длѫго и дебело колико прѫстѫ.

и постави внѹтра ѕ плѡдѹѕ. и что wстане постави ѕ носѫ: И оцѫ да ѡи пити кашорѫ. и гарофали. и ашафедїта с виномъ(ѫ) топлѣмѫ, единѫ кратѫ. и да вѣдетѫ wтѫ вѫсакого, по единѡмъ(ѫ) аѯакю. добро ес(тѫ): И еще взми лѣвичикѕ, ижѡп(ѫ). и ап'шинти. и листвїе wт(ѫ) врѫвѣ. и свари ѕ водѣ, и чини како имѫбластѫ. и постави wт(ѫ) пѫпка доги долѣ. и такогѡре доги до хрѫв'та: И още взми великыи терїакѫ, и гарофали. и бѣли лѫк(ѫ) тѫкмо. и стлѫци, таж(ѫ) смѣси ѕ бѣлѣмѫ винѡм(ѫ) топлѣмѫ. и да ѡи пити добро ес(тѫ):—

ОВДѢ НАЧИНАЄТ(Ъ) СѪТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) ЖЕНЪ, КОЄ НЄ МОГѪ ПРІИМАТИ ДѢТЦѪ:

[185a] Ѫзми кашор(ѫ), и дан ѳи да носи собом(ѫ). тер(ѫ) да мирише често кѫда спи сѫ мѫжемѫ. добро ес(тѫ): И оцѫ взми дешдрїкѡн(ѫ). и анакар'ди. и шкамонїа. И смѣшаи заедно. и нѣкаю мажетѫ внѹтра: И оцѫ лѣлишѡм(ѫ) да се кадитѫ wт(ѫ) здола. добро ѳс(тѫ): И оцѫ свако сирице да пастѫ. или да поставитѫ вѫ нѣи. добро ес(тѫ): И оцѫ дан плодѫѕ wт(ѫ) заечице скоро хощет(ѫ) прїети дѣтѣ: И оцѫ ако пїетѫ пѣны wт(ѫ) заеца сѫ водѡм(ѫ). добро ѳс(тѫ): И оцѫ взми сирице wт(ѫ) заечице и гнои. и стрѹгѡтины wт(ѫ) кѹкѹрѣка. и медѫ тѫкмо. и смѣшаи заедно кон(ѫ) огня. и дан ѳи пити сѹтра и веч(ѳ)рѫ. сваки крат(ѫ) по пол(ѫ) лѫжице:+

ОВДѢ НАЧИНАЄТ(Ъ) СѪТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЕНЪ КОЄ НЄ МОГѪТЪ ДРЪЖАТИ ДѢЦѪ. КЪДА СѪ ТЄЖКѢ:

Ѫзми рака и чини прахѫ(ѫ) wт(ѫ) нѣго. и дан ѳи пити сваку веч(ѳ)рѫ по .а. аѯак(ѫ). добро ес(тѫ): И еще сирице wтѫ заечице прѣсно, дан ѳи пити добро ес(тѫ): И оцѫ взми колофонїа, сирѣчѫ, смала бѣла .а. внчю. и мастиха .в. внче. сирѣчѫ, сакѫзѫ. и постави ѕ ѡичанѕ люспѕ. и згрѣи и постави врѫх(ѫ) пѫпка: И еще трїферимана смѣси. сокѡм(ѫ) wт(ѫ) ар'темешїе. и скваси бѫбакѫ. и нѣка постави вънѹтрѫ. добро ес(тѫ) И оцѫ кадї ю лигнѡм(ѫ) алоеш(ѫ), добро ес(тѫ): И още взми мѡзѫк(ѫ) wт(ѫ) ѳлѣна, или wт(ѫ) телета, ижѡп(ѫ). и wвче масло и кровїе и зам'кѫ. сирѣчѫ, комид(ѫ). и масло wт(ѫ) гѡр'кїихѫ(ѫ) мигдалѫ. и сѣме wт(ѫ) дыкіе wт(ѫ) вѫсѣхѫ по .а. внчю. и стлѫци свѣ заедно и смѣшаи ѕ двѣма внчами маслѡм(ѫ) wт(ѫ) шпиканарида [.] и омакѕи бѫбакѫ да стави
[185б] ѕ ню, кѫда приде сѫ мѫжем(ѫ) спа [. . .] и тако да чини често добро ес(тѫ). И още три феромана, и смѣшаи с(ѫ) винѡм(ѫ) на коем(ѫ) бѫде варѣна мандрагѹра. и дан ѳи пити веч(ѳ)рѫ, добро ес(тѫ):—

СѢДѢ НАЧИНАЄТЪ СѪТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЕНЪ КОЄ НЕМОГѪ СКОРО РОДИТИ:

Когда жена неможе скоро родити. вѫзми кошчици wтѫ фїникѫ и чини прахѫ(ѫ). и дан ѳи пити сѫ винѡм(ѫ) добро ес(тѫ); И още взми коре wт(ѫ) ловрикова дрѣва. сирѣчѫ, дафїнова кора. и чини прахѫ(ѫ). и дан ѳи пити

с винѡм(ъ). добро ѥс(тъ) за онѣхъ женъ ѕ коѥх(ъ) ѥс(тъ) мрътво дѣтѣ тер(ъ) га не може избыти: И ощъ макѣдонис(ъ) стлъчен(ъ) да постави вънѕтрь. добро ѥс(тъ) за онѣи женѣ и коѥх(ъ) е мрътво дѣте: И ощъ сокъ ѡт(ъ) листвїа макѣдонисова. даи ѳи пити добро ѥс(тъ): И ощъ полиподїѡ, сирѣчъ пъпрат(ъ) дробнаа по каменїю растетъ, кѡрѣнъ е стлъци. и об'вили нѡсѣ ш нили(ъ) къда се мѕчи да роди. и хощет(ъ) тъи час(ъ) родити. аще бѕдетъ живо, аще л(и) мрътво: И ощъ ѕзми корѕ ѡт(ъ) касїа .г. аѯак(ıа). и стлъци и даи ѳи пити с винѡм(ъ): И ощъ прах(ъ) ѡт(ъ) коилъıа даи ѳи пити с винѡм(ъ). и ако га свари с водомъ. чини ѳи парѕ добро ѥс(тъ): И ощѣ трошета ѡт(ъ) овна брава. сирѣчъ мѕда. свари ѕ водѣ и даи ѳи пити. добро ѥс(тъ): И ощѣ ако бѕде дрѫжала магнитъ ѕ рѕцѣ, добро ес(тъ): И ощѣ ѕзми что се издѣлѧе из магарѣчкога копита, и чин(и) прах(ъ) и нѣка стави ѕ ню. добро ѥс(тъ): И ощѣ шафран(ъ) смѣси з бѣлѣмъ дїмїанѡм(ъ) и чини овло кѡлико орахъ и повѣжи кърпѡм(ъ) къ бѣдрѣ добро ес(тъ): И ощъ да|| привѣже]186a]
на ногѣ цѣракъ, и ал'фїкана. добро ѥс(тъ): И ощѣ шан'гвинарїа трава ѥс(тъ), когда ю прѣкрѫшиш(ъ), такои течетъ трава из ня. даи ѳи пити с водомъ(ъ), чинив'ши прах(ъ) добро ѥс(тъ): И ощъ ар'темежїа, сирѣчъ комѕника, свари с водомъ(ъ), и постави на трѫбѕхъ |како имъ-ѣластъ: И ощѣ сокъ порогалѕка, сирѣчъ празълѕкъ. даи ѳи пити с водѡм(ъ), добро ес(тъ): И ощъ даи ѳи пити сокъ ѡт(ъ) мѣтвице. сирѣчъ, зозенъ. смѣсивши с мъıсѡм(ъ): И ощѣ пїѡнїа, сирѣчъ ѡт(ъ) божѕра корѣнїѣ стлъци и смѣси з дрѣвѣнѣмъ маслѡм(ъ). и нѣка маже лѣдвїа, сирѣчъ ѡт(ъ) поıаса долѕ, добро ес(тъ): И ощѣ родщри стлъци с корѣнѡм(ъ) ѡт(ъ) арегиш(ъ) и постави ѳи на главѕ: И ощъ чини ѳи дым(ъ) ѡт(ъ) здола ѡт(ъ) кѡзїех(ъ) рѡговъ. и ѡт(ъ) попонъкъ, добро ѥс(тъ); И ощѣ стлъкши пин'пинела да постави спрѣда въ ню. добро ѥс(тъ): И ощѣ ѕзми .г. аѯак(ıа) ѡт(ъ) бѣтоникѣ. и свари ѕ мъıсѣ. и даи ѳи пити с винѡм(ъ): И ощѣ ѕзми прах(ъ) ѡт(ъ) галвана .а. аѯак(ъ). и даи ѳи пити с винѡм(ъ):+

ОБДѢ НАЧИНАЄТЪ ЄѠТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЄНЪ, КѲЄХ(Ъ) ПО РОЖДЄНІЮ БОЛИ ЧРѢВО ИЛИ ПЛѲДЕЯ:

Ѣзми жлъчи ѡт(ъ) заецъ. и свари ѕ водѣ. акѡ ѡнаи жена бѕде имала врѕкинѕ. ако ли бѕде стѕдена свари ихъ ѕ винѕ. и стлъци ихъ ѕ мѣрелигѕ. сирѣч(ъ) огдїа. и постави к нимъ толикогеръ свин'скога сала, и сока ѡт(ъ) артемѣжїе, сирѣчъ комѕчика. и кѵмина. и чини како имъ-ѣластъ. и постави ѳи на чрѣво и на диме. сирѣчъ, отокъ(ъ): И ощъ ако бѕде имала врѕкинѕ.|| свари с водѡм(ъ) кромидъ моцно. и смѣси [1866]
с толикогер(ъ) масла дрѣвѣного. и с кѵминѡм(ъ). и жлъчи ıаначанѣми. и чини како имъѣластъ. и постави на чрѣво и на димѣ, рек'ше на отокъ. добро ес(тъ): И ощѣ ѕзми ѡт(ъ) пїонїе сѣме. сирѣчъ божѕръ. и сало свинъско. и брашно пшенично. и жлъчи ѡт(ъ) ıаецъ. и тлъци заедно. и чин(и) како им'бластъ. и постави на чрѣво и на димъе, добро ес(тъ): И ощѣ чрѫни лѕкъ свари ѕ мало вина, ил(и) ѕ мало водѣ. и потомъ изними и стлъци, пакы га испрѫжи ѕ дрѣвѣнѣмъ маслѕ. и чин(и) како им'бластъ. И ощѣ корѣнїе ѡт(ъ) ал'тѣе свари с водомъ. и потом(ъ) изними и стлъци свин'скыимъ салѡм(ъ). и постави топло на чрѣво,

и на димѫе добро ес(тѫ): И оцѣ ловрикова зрѫна, сирѣчѫ дафѣ̄нова зрѫна. постави на жератѫкѫ. и нѣка ѡи идѣ дымѫ спрѣда добро ес(тѫ)ѕ+

ЗДѢ НАЧИНАЕТ(Ъ) О ОНѢХЪ КЄѠИ ИМАЮТЪ БЄѠЛѢЄТЪ ПО ЧЛАНЄѠѢХ(Ъ), И ПО ѪДЄѠѢХЪ. И ОБАИ СЄ БЄѠЛѢЄТЪ ЗОВѢ ЛАТІН'СКЫ АР'ТЄТІКА:

И такои сѣ вида. вѫзми горѕшицѕ. сирѣчѫ, кар'дама или агрїа. сирѣчѫ дивїѣ гроздїѣ, или лозїѣ. и стлѫци с толикогерѫ свин'скога сала. и зграѣи и постави гдѣ те бѡлитѫ. добро ес(тѫ): И оцѣ ал'тѣю стлѫци, с҃ толикогер(ѫ) свинѫскога сала, и зграѣи и постави гдѣ те бѡлит(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є гѕта. или артетикади: И оцѣ ѕзми
[187a] листвїѣ ѡт(ѫ) арт'тоглѡш(ѫ). сирѣчѫ, боквица.|| и стлѫци с толикогер(ѫ) свин'скога сала. и зграѣи и постави где га бѡлит(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є сѕта, ил(и) артетика: И оцѣ сѣме ѡт(ѫ) арноглош(ѫ). сирѣчѫ, сѣме ѡт(ѫ) жиловлака. стлѫци свинѫскым(ѫ) салѡм(ѫ). и зграѣи и постави на онои мѣсто гдѣ га бѡли. добро ес(тѫ): И оцѣ ѕзми горѕшицѕ, и брашно пшенично, и оцѫт(ѫ). и смѣшаи и зграѣи, и постави на онѫи ѕдѫ где га бѡли. добро ес(тѫ): И оцѣ ѕзми сѣме ѡт(ѫ) синапа. и сръдинѕ ѡт(ѫ) кысѣла хлѣба. и смѡквѣ сѕхѣ. и мед(ѫ), и оцѫтѫ, тѫкмо. и стлѫци заедно. и зграѣи, и постави где те бѡли, како имѫблас(тѫ). добро ес(тѫ): И оцѣ ѕзми кѡръѣнѫ ѡт(ѫ) омана. и стлѫци с толикогерѫ свинѫскога сала. и зграѣи и постави гдѣ те бѡли. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є ар'тетика: И оцѣ кожѕ ѡт(ѫ) овце постави где га бѡли, топлѕ кѫда ю одбреш(ѫ): И оцѣ, ѕзми сало ѡт(ѫ) гѕскѣ. и ѡт(ѫ) ѩзвѫца и ѡт(ѫ) лисице. и мѡзѫкѫ ѡт(ѫ) елѣнѣега рѡга. и брѫшлѧнѫ, и шалвїю. и рѕтѕ, сирѣчѫ пигана. и жлѫтѫкѫ прѣпеченѣ. и плѫжѫ безѫ люспе. тѫкмо. и стлѫци заедно. и постави ѕ горн'цѫ, проврътѣкѡши мѕ дно. и постави га врѫхѫ(ѫ) дрѕгога горнца. и облѣпи тѣстѡм(ѫ), и закрїи га ѡт(ѫ) згорѫ поклопцем(ѫ). такогерѫ облѣпи, и постави га на жератѫкѫ. и кѫда видиш(ѫ) да є искапала мастѫ ѕ долныи горнц(ѫ). ѕзми и мажи где га бѡли: И оцѣ ѕзми кромид(ѫ) и мало соли. и толикогерѫ єѕфор'бїѡ.
[187б] и ловриково|| масло сирѣчѫ дафѣ̄ново масло. и стлѫци заедно. и зграѣи и постави гдѣ га бѡлитѫ: И оцѣ ѕзми свинско сало старо. и бѣлѫцѫ ѡт(ѫ) ѩица. и трице и корѣнїѣ ѡт(ѫ) лапасїѣ. сирѣчѫ плаво былїѣ расте по виноградѣхѫ. и зрѫна имат(ѫ) дробна тер(ѫ) се ѕхватаютѫ по свитѣ. и рѕтѕтѫ, тѫкмо. и стлѫци заедно мощно. и постави на коже стѕдено како имѫбластѫ. и притискни где га бѡли мощно [. . .] веч(є)рѫ. и сѕтра извади. и такогер(ѫ) мѕ постави дрѕгы веч(є)рѫ, добро ес(тѫ): И оцѣ ѕзми чрѫнѕ смолѕ. и смѣси с толикогерѫ цапарико. и зграѣи и постави где га бѡли; И оцѣ ѕзми бобѫ облюценѫ и свари га мощно. толикогерѫ свинс'кога сала. и чини како имѫбластѫ, и постави где га бѡли. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є гѕта. или кого жилы бѡлѣтѫ: И оцѣ ѕзми дафѣ̄нова зрѫна. и листїѣ ѡт(ѫ) рѕтѣ. сирѣчѫ пигано. и дровныи осотѫ, и ориган, сирѣчѫ чюбрѫ. и вексино, тѫкмо. и стлѫци заедно, и сприган. и постави топло где га бѡли. нѫ наипрѫво мажи онеи мѣсто медѡм(ѫ), и потомѫ постави онои былїѣ с мало клѫчица: И оцѣ ѕзми плѫжїѣ без(ѫ) корѣ. сирѣчѫ безѫ люспе. и прѫжи га ѕ дрѣвѣнѡм(ѫ) маслѕ. и мажи где га бѡли, добро ес(тѫ); и оцѣ гдѣ га бѡли, мажи

сокωм(ѕ)ωт(ѕ) кромида, и ωт(ѕ) сипана. и посипли ωт(ѕ) згора прахωм(ѕ) ωт(ѕ) пипера. и постави врѣхѫ праха мор'скѫ гѫбѫ. сирѣчѧ, сѫнгерѧ. сквасивши ѕ водѣ.|| на кои бѣде варен(ѕ) кѵ̈мин(ѕ). и каламо ес(тѧ) хили- [188a]
дωн(ѕ): И оцѣ гнои ωт(ѕ) заеца смѣшаи с топлѣмѧ винωм(ѕ). и постави где га бωли: И оцѣ мажи маслωм(ѕ) кѡе се находи ѕ елѣнѣмѧ рогѫ; оцѣ рогѧ ωт(ѕ) елена здроби сытно, и постави ѕ котлѧ. и налѣи га винωм(ѕ). и чини да ври доклѣ останѣ оногаи вина лихо мало. и потωм(ѕ) изними онои масло цѡе е изѧшло из рога. и постави ѕ мѣрилегѧ, сирѣчѧ огдїа. и постави кѧ нѣмѫ оловрикова масла. сирѣчѧ, дафїново масло. и масло ωт(ѕ) кѧмвѫка. сирѣчѧ, ωт(ѕ) бѫзїа масла. ωт(ѕ) сваког .г. ѫнчи. и лоѣ .а. ѫнча и шаркокола. и ѥжестѧ. сирѣчѧ, смола бѣла. и мир'ра. и ашафетида. сирѣчѧ смола ωт(ѕ) трѧстїа. ωт(ѕ) сваког .а. ѫнча. и рѫтѣ .з. ѫнѧч(ѕ). и ако не имаш(ѕ) рѫтѫ, а ты постави пелинѧ. ако нѣс(тѧ) листвїе а ты сѣме ωт(ѕ) пелина. и воска .а. ѫнча. и сплѧщи сѵе заедно, доклѣ бѫде како мастѧ. и мажи топлѣмѧ где боли. добро ес(тѧ) за вѧсакѫ бωлѣстѧ тѣлеснѫю ωт(ѕ) настѫда: И оцѣ жлѧчѧ ωт(ѕ) быка, мажи гдѣ боли добро ес(тѧ); оцѣ ѫзми сокѧ ωт(ѕ) корѣнїа хабѧтова. сирѣчѧ бозїе землѧно. и ωт(ѕ) ермодатели. и свин'ска сало. и сплѧщи и свари мало. и постави како имѧбластѧ, добро ес(тѧ): И оцѣ ѫзми коры ωт(ѕ) дебѫли, сирѣчѧ бωзїе землѧно. и сплѧщи свин'скым(ѕ) салωм(ѕ). сварившι наипрѧво ѕ винѫ. и постави како имѧбластѧ: И оцѣ рѫжано брашно смѣси сѧ рѫжнѣмѧ маслωм(ѕ), и постави како имѧбластѧ, где га боли: И оцѣ гнои говѣжди и магаричи, свари ѕ оц'тѫ, и постави мало канела|| сирѣчѧ дар'чины. нѣка ври, и потωм(ѕ) постави како [188b]
им'блас(тѧ), добро ес(тѧ): И оцѣ ѫзми, .а. ѫн'чю прах(а) ωт(ѕ) сѣлина. и .г. аѯак(ка) шафрана. и два жлѧтца ѩинѩа. и смѣси с рѫжнѣмѧ масломѧ. и постави како имѧбластѧ где га бωли: И оцѣ ѫзми мозѧкѧ что ес(тѧ) ѕ елѣнѣем(ѕ) рогѫ. и свари ѕ винѫ и ѕ дрѣвѣнѣмѧ маслѫ .а. д(ѕ)нѧ. и кѧда бѫде изѧврѣло. опетѧ налѣи винωм(ѕ), и маслωм(ѕ) дрѣвѣным. и нѣка поври нѣколико. и потωм(ѕ) процѣди кроѕѣ крѧпѫ. и мажи где га бωли. и постави ωт(ѕ) згорѧ кожѫ. добро ес(тѧ) за онѣхѧ коем(ѕ) ѳ бωлѣстѧ ωт(ѕ) врѫкинѣ по жилах(ѕ), и по ѫдовѣхѧ: И оцѣ свари имѣлѫ ѕ водѣ. и нѣка се обанѩа ш нωм(ѕ): И оцѣ ѫзми бѣли дїмїанѧ, и смѣси с толикогерѧ ѩичанѣхѧ жлѧт'цѧ. и мажи гдѣ га бωли. И ѡцѣ мажи салωм(ѕ) ωт(ѕ) лисице, добро ес(тѧ): И оцѣ сѧчѧ ωт(ѕ) мѧска. сирѣчѧ, моч(ѕ). постави ѕ грѧнѧцѧ. и постави кѧ нѣмѫ мало воска. и масло дрѣвѣна. и лѣтар'гиро, рекше глезѧ. и чини како имѧбластѧ. и постави гдѣ га бωли, добро ес(тѧ): И оцѣ ако бѫде отекло онои мѣсто где га бωли. ѫзми брашна ωт(ѕ) боба .д. ѫнче, и смѣси сѧ четырѣми ѩичанѣми бѣлци. и постави како имѣблас(тѧ). добро ес(тѧ): И оцѣ бωбѣ сплѧщи свин'скыим(ѕ) салωм(ѕ), и постави: И ѡцѣ корѣнїе ωт(ѕ) любичице, сирѣчѧ темѧѩаника, свари ѕ оцтѫ. и постави добро ес(тѧ): И оцѣ ѫзми сала ωтѧ лѧва .а. лїтрѫ. и воска .в. лїтрѣ. и масла ωт(ѕ) лентишко [. . .] и сплѧщи заедно. и потωм(ѕ) свари и мажи где га бωли.|| [189a]
р'гиро, сирѣч(ѕ), глез(ѕ). и тако чини прах(ѕ) ωт(ѕ) нѥгѡ. и постави ѕ дрѫг(и) котлик(ѕ). ѕ мало масла дрѣвѣнωга. и постави кѧ огню да се вари. и ѫзми онаи из дрѫгωга котлика. и постави ѕ овѧи котлик(ѕ). ѕ коемѧ е масло. и вари доклѣ бѫде гѫсто како мед(ѕ). и потωм(ѕ) постави сокѧ. и нѣка поври нѣколико. и потωм(ѕ) постави колофѡнїю. и мастих(ѕ). и дїмїанѧ бѣли. и мѵ̈р'ра. и нѣка поври мало.

и потѡм(ѫ) поставиⷬ имелѫ. и кѫда се бѣде растопила поставиⷬ трементѫно. сирѣчѫ, смола прѣцѣгена ꙗко мед(ѫ). и кѫда вид(и)шѫ да се є растопило трементїно. и поставиⷬ онаи остала былїа, кѡꙗ сѫ сѫвыше пис(а)нна. и потѡм(ѫ) изниⷬ ѡт(ѫ) огня. и поставиⷬ тѫми арабиш(ѫ). сирѣчѫ, комид(ѫ). тѫрс'кы зам'кѫ. и потѡм(ѫ) мѣшаи докле се стинѣ. и чини на комате, добро ес(тѫ):—

[190б] || О РАЗЧЄѢЂЩЕНИИ ОЧШО:

[191а[Єгда ѥс(тѫ) расчезѣнїе очима и болѣзнѫ ѫтровѫ да ослабиш(ѫ).|| вѫ мѣден(ѫ) сѫсоудѫцѫ. тож(є) нѡщїю ложеща се тѣмѫ помазовати очи: Єгда очи волита, молотрѫ сѫрѡвѫ сѫтлѫкше. смѣшѫ сѫ пшеничныим(ѫ) врашнѡм(ѫ), приложити кѫ очїма: Єгда очи ѡволита, тѡ мѣдїю три по ар'чари сѫ слинами без(ѫ) вѡды. и тѣмѫ намазѫи очи:+

А СЄ ЛѢЧБА ТРѪДѪ:

Вѫзми, главѫ пѫсїю, и костѫ чл(овѣ)чѫскѫю. и изждези пепелѡм(ѫ) вѫзми и вина. и измїи прохѡд(ѫ). а тѣмѫ пепелѡм(ѫ) посыпѫи за .з. д(ѫ)ни. измываюци винѡм(ѫ): И ещє ж(є) изждези лѣцѫ пепелѡм(ѫ). и вѫзвари пепел(ѫ) с медѡм(ѫ), на сковрадѣ. да пакы вѫдет(ѫ) пепелѡм(ѫ). тѡ тѣмѫ пепелѡм(ѫ) посыповати прохѡд(ѫ). не вѫдѫт(ѫ) ли трѫдѡвѣ вѫ нѣ смѣси ꙗице недопечено сѫ тѣмѫ пеп(є)лѡм(ѫ), даждѫ емѫ пити: И ещє ж(є) вѫзми, лаино гѡлѫбинно. и пипра, и гїѡзмѫ, рек'ше ѡѡзѣнѫ, сѫ ѫк'сѫсѡм(ѫ). и прикладаи кѫ проходѫ; И ещє ѳѡгѫ овныи, и клѣи дрѣвѣныи изждегѫ. а пипер(ѫ) сѫтри и размѣси га. и прилагаи кѫ проходѫ. и ещє стлѫци ребра на ѡтѫ вси. и измюваи прохѡд(ѫ) винѡм(ѫ). и посыпѫи тѣмѫ: Єще ж(є) пїи вѡдѫ вѫ нѥи же варѣна капѫста: Єще ж(є) дїмїанѫ вѣли, стлѫк(ѫ). и посыпѫи тѣмѫ: Єще же ѳцерицѫ изждетѫ, посыпѫи пеп(є)лѡм(ѫ) тѣмѫ: Єще же жлѫт'цѫ ꙗичаныи, и прѣпек(ѫ) изсоушивѫ стлѫци с винѡм(ѫ) и прилагаи: Єще ж(є) хлѣбѫ чистѫ изваривѫ, и изждми вѡдѫ. и жлѫтцѫ ꙗичаныи, и дрѣвѣное масло
[191б] смѣси тѡ вѫсе и прикладі же. Єще ж(є) томѫ разжденѫ|| каменїе. сѣдаи же на лоукнѣ пари се покрыв(ѫ) се. Єще вѫзми острѫжины, стлѫци же и тако вѡдом(ѫ) тѡм(ѫ) мыи се. и вѫзми жавѫ, постави же ю вѫ вѡдѣ за .з. д(ѫ)ни. покрыв(ѫ) пакы изврѫгѫ ѥ мыи тѡю вѡд(о)ю. Єще вѫзми .д. каменїи вѫ рѫцѣ. изждези прѫвѣе .г. вѫложи вѫ сѫсѫд(ѫ). и вѫзми .г. лаина свинꙗа. и хрен(ѫ). сѣды же над(ѫ) сѫсѫдѡм(ѫ) доупныим(ѫ), пари же се вѫзливае вѡдѫ на камен(ѫ). а пакы дрѫгїе .г. и пакы трєтїе .г.: И ещє вѫзми прѫстѫ и де же ѥс(тѫ) крѫтѫ копалѫ. разждегѫ каменїе, и сїю прѫч(ѫ), и пари се:+

О БЄѺЛѢЗНѢ ЗѪБНѢИ:

Вѫзми блѥскѫн(ѫ) сѫ оц'тѡм(ѫ), вари и дрѫж(и) вѫ ѫстѣх(ѫ): Вѫзми сѫпрѣжѫ чрѫныи сѫ оц'тѡм(ѫ) вари и дрѫжи вѫ хстѣх(ѫ): Вѫзми агрѡстафїда, сѫ медѡм(ѫ) и оцтѡм(ѫ) вари. и даждд(ѫ) пити вѫзми кѫко-

лицѫ сѣтривх сх оцтѡм(ъ) вари: Ѥзми карѣш сѫкорѣне кожѫ сѣтлѧк(ъ) сх оцтѡм(ъ) вари и дрѫжи вх ѫстѣх(ъ): Ѥзми ав'соделѫ кѡрѣнх, стлѧкх и измѫжди сѡк(ъ) из него. сѣгрѣавх вълѣки же вх нѡздры, и деже ѥс(тх) бѡлѣзнх. сице же на нагадїдѫ сѡк(ъ): Ѥзми аспарагѫ кѡрѣнх сх ѡцтѡм(ъ) вари же и дрѫжи вх ѫстѣх(ъ). сїа же, ѩже хощем(ъ) писати ѫспѣшнаа сѣтх, разчезенїю и кромѣ расчезенїа. Ѥзми агрїѡстафїда. пѫри фрѡн(ъ), пипер(ъ). зерозїн'зїверх. чеснѡвх лѫк(ъ). и орїганх сїа вхса сѣтри и просѣки, и смѣси с медѡм(ъ). и вхзмет(ъ) wтх него да жвѣт(ъ) и проплюваетъ(ъ), и на рѣденїе зѫбы налагаетх. сїи же ѩже написахѡм(ъ). и походино мѫ кѡмѫ жод(ъ) варити. ѫспѣшно ||ѥс(тх) зѫбѡм(ъ), и дѣсныим(ъ) бѡлѣцїим(ъ). Ѥзми агрїѡстафїда, [192a]
сх медѡм(ъ) и сх ѡц'тѡм(ъ) варити, дрѫжи же вх ѫстѣхх: Или кѫпины листвїе. ил(и) кончѳ младо вари сх оц'тѡм(ъ) и дрѫжи вх ѫстѣхх. или с винѡм(ъ). ѳгда же ли ѥс(тх) сѫхх кѫпери, тѡ сѣтри зѣлѡм(ъ) помывх же ѫста оц'тѡм(ъ) посыпли же и по деснамх. Ѳгда зѫбы колѣблют сѩ, и десни надимет сѩ. вхзми шипчаны люспи, сѣтлѧкх вари же сх оцтѡм(ъ). и дрѫжи же вх ѫстѣхх:—

ѻкдѣ починїѳ бѡлѣсть коіа сѳ зовѣ итѳр'ціа. сръб'скы сѳ зовѳ кои има чл(овѣ)къ жлътинѫ на образѫ:

Оузми стрѫготинѣ wт(ъ) кѫкѫрѣка. и сѡк(ъ) wт(ъ) ѳпатика. wт(ъ) вхсаког(ъ) полх ѫнче. и шафрана .в. аѯак(ıа). и галитрици .в. аѯак(ıа). и завѣжи сѵе ѫдинѫ крхпицѫ ѫ стѫденцѫ, докѣ видишх да сѩ ѳпрало добрѣ онои былїе. и потѡм(ъ) изними изх крхпе. и свари ѫ винѫ. и даи мѫ пити за .г. ѫтра. свакы кратх толико ѩецх сѫверѣтх. добро ѥс(тх) за онѣхх коем(ъ) ѳ жлътина на образѫ, и на очїю: И оцих да пїетх свою вѫдѫ, смѣшенѫ сокѡм(ъ) wт(ъ) марѫвы, за .д. д(ъ)ни свако ѫтро: И оцих сѡка wт(ъ) плантигинишх, сръб'скыи сѩ зовѣ бѡквица. свари моцно и даи ѳмѫ пити кхда мѫ драго: И оцих ѫзми акѡры. и сирогили, и свари ѫ вѫдѣ. и даи ѳмѫ пити кхда мѫ драго: И оцих ѫзми вѫдѫ ѫ коѡи бѫд(ѫ) стоялѣ кѡминѣ винѣ. И даи ѳмѫ пити веч(ѳ)рх кѡлико гѫшчїе ѩице и покрыи га добрѣ, докѣ сѩ опѫти. и тако чин(и)|| за .г. д(ъ)ни: И оцих [192б]
даи мѫ пити сх мало винца .а. аѯаж(ъ) шафрана сѣтра за .г. д(ъ)ни. повдин(ъ) аѯак(ъ) кхсако ѫтро: И оцих ан'ширикѫмх, даи ѳмѫ како и шафран(ъ), добро: И оцих сѡкх wт(ъ) кам'миле даи ѳмѫ пити за .г. д(ъ)ни. за ѫтра кхсакы крат(ъ) кѡлико гѫшчїе ѩице, добро ѥс(тх) за онѣхх кѡѳм(ъ) ѳ жлътина на wбразѫ, и на очїю:+

5. СПИС О ФЛЕБОТОМИЈИ

(л. 11б—14а)

[11б] ‖ ѠБДЄ ПОЧНѢ ѠТ(Ъ) ПУЩЄНІЯ КРЪКИ

Пѹшєнїє крѣви єс(тѣ) єдна сѣтварь коꙗ наивекиє потрѣбѹє чл(о)в(ѣ)кѹ, кои се и навчилъ крѣвь пѹшати, єрѣ се опразни wт(ѣ) залишнѣ крѣви. И wт(ѣ) злѣхъ ·димѡвъ ни єдна болестъ не може се чинити wт(ѣ) иного, лиѣо wт(ѣ) залишнѣ крѣви, и wт(ѣ) злѣхъ димовъ. кои напълнюю шнѣки жилъ вешкѣ него є под(о)бно. И згрѣю крѣвь wт(ѣ) вешкиє него є под(о)бно. Тогаи рад(и) трѣбѹє кои се и навчил(ѣ) пѹщати крѣвь, да пѹсти ѹ пролѣтїє и ѹ иесен(ѣ). ѹ пролѣтїє трѣбѹетъ пѹстити по къскр(ѣ)-сенїю. и иесены септемврїа м(є)с(ѣ)ца. Ѹ пролѣтїє требѹє пѹстити да се wпразнѣ онїи димовѣ кои се сѹ ѹчинили ѹ стомахѹ, и около стомаха, и по жилахъ. Єрѣ да знаш(ѣ) да зимѣ бѣжи крѣвь wт(ѣ) ногѹ и wт(ѣ) рѹкѹ, и wт(ѣ) дрѹгихъ ѹдѡв(ѣ), терѣ се скѹпи около стомаха, и помага мѹ пробавлѣти. и свари что є ѹнѹтра ѹ стомахѹ. И пак(и) и зимѣ дѹга нокъ, тер(ъ) пробавлꙗ залишно чл(о)в(ѣ)къ. тер(ѣ) се чин(и) залишна крѣвь и димѡви. тогаи рад(и) и добро wпразнити ѹ пролѣтїє что є залишно.
[12а] И кто се не‖ навчил(ѣ) пѹстити крѣв(ѣ), а wн(ѣ) да ѹзме былїє. И кто се є навчилъ пѹстити крѣвь, и билїа ѹзимати, такогєр(ѣ) ѹ иесенъ крѣвь да пѹсти и билїє да ѹзмѣ. Єрѣ и лѣтѣ врѣкина велика, тер(ѣ) wт(ѣ) вокїа и wт(ѣ) ластїа непробавленнаа и wт(ѣ) великиє врѣкинѣ, чини се иедъ и димови залишнѡ. Тогаи ради трѣбѹє wпразднити се ѹ єсенъ.

ѠБДЄ ПОЧНѢ ѠТ(Ъ) ПУЩЄНІЯ КРЪКИ ТАКОГЄР(Ъ) КТО ИМА АПОСТЄѠМУ:

Кѣда апостеѡма бѣде ѹнѹтра али ѹ стомахѹ, такои хоикеш(ѣ) познати. Али бѣде wгныца свакад(ѣ)нѣꙗ. тои и єднъ бѣлѣгъ. дрѹги бѣлѣгъ ис(тѣ) кашлъ. тер(ѣ) кѣда кашлиє храче. и онои храканїє трѣбѣ глѣдати. д. бѣлѣгѣ. ако храче како землю чрѣно, тои ис(тѣ) апостеѡма под(ѣ) слѣзенѡм(ѣ). и кто храче бѣло како пѣнѣ, тои є апостеѡма ѹ плюкиє, и ако боли вѣзда стомах(ѣ), тер(ѣ) храче крѣв(ѣ) чрѣнѹ терѣ бѣде горка, тѣдаи и апостеѡма ѹ иетрѣ. И такои можеш познати кѣда е ѹ иетрѣ, єрѣ врѣхъ деснѣ странѣ не може лежати, и вѣзда га стомахъ боли з деснѣ странѣ. И кѣдъ се надме онаи апостеѡма wт(ѣ) много ластїа и питїа, терѣ га хоте болѣти лѣдїа, и хрѣбѣтъ. и кѣд(ѣ) кашлиє

сѫтра в(ѣ)черѫ и ѫ полѫ ноки, и ѫ д(ѕ)не мало кашлѥ, тер(ѕ) онои что кашлѥ бѫде зѣлѣно и мало кръваво и сладкѡ, тъдаи ѥ апостеѡма ѫ стомашнѣхъ(ѕ) ѫстѣхъ(ѕ). Смр(ѕ)тна ѳ свака ѡт(ѕ) овѣхъ(ѕ) апостеѡма
выше писаннѣхъ. или се може|| ѡт(ѕ) нихъ(ѕ) оздравѣкти. их ищщ(ѕ) [12б]
овѣки что смо напокон(ѕ) писали не може се оздравѣкти И такогѥр(ѕ)
ѥсѫ дрѫгѣ апостѣѡмѣ инѣсѫ правѣ ѳре се ѡт(ъ) много сѫтвари чинѣ.
И чини се кѫдѫ се чл(о)в(ѣ)къ спадне с кѫкѥ, или сѫ нѣкое висинѣ, или
бѫде биенѫ терѫ не пѫсти кръвѫ скоро, терѣ ѳ онои мѣсто згм(ѣ)чено.
и гние кръв(ъ) ѫнѫтра. тер(ѕ) се смѣша сѫ чрѣнѡм(ѕ) жѫчїю. и чрѫна
жлъч(ѕ) ѡт(ѕ) себѣ ѥ врѫкѹ. тогаи рад(и) сѫши онаи врѫкина ѥс(тъ)-
ств(ъ)нѫю мокриню коѹ ѥ ѫ кръви. итои се зовѣ тврѫда апостеѡма. И
дрѫгѣ се апостѣѡмѣ зовѫ тер(ѕ) се чинѣ ѡт(ѕ) много ѕастїа, и питїа
непробавајеннаа. И ѡт(ѕ) онѣки истѣ мокриѥ чинѣ се чирѡвѣ и сврабъ.
тер(ѣ) ѡт(ѕ) свѣхъ(ѕ) что ѳ сѫвыше писанно трѣбѫѥ да говоримо како
хоикѥмо кръвѫ пѫщати. и ѫ кое врѣмѣ. и кѫд(ѕ) се трѣбѫѳ држати
ѡт(ѕ) ѕастїа и ѡт(ѕ) питїа. Ѳрѫ такои вели авицѣна, свако залишно
ѕастїе и питїе, сѫтворе димовѣ нечистѣ ѫ тѣлѫ. И такои нас(ѕ) ѫчи
говорившн. Кѫдѫ бѫдѫ апостѣѡмѣ з дѣснѣ странѣ стомаха, пѫсти
кръвѫ ѡт(ѕ) главнѣ жилѣ, коѹ ѥ цѣфелика и ѡт(ѕ) онѣки странѣ
с кое ѥ апостеѡма. и толикои мѫ пѫсти колико ѥ под(о)бно, и колико
га вид(и)шѫ ѕака. И кѫд(ъ) бѫде с лѣвѣ странѣ пѫсти кръвѫ ѡт(ѕ) сѫ-
борнѣ жилѣ. и кѫд(ъ) бѫде апостеѡма ѫ плюкѥ, пѫсти кръвѫ ѡт(ѕ)
рѫкѣ с обѣ странѫ ѡт(ѕ) цѣфаликѣ. И ако не може наки да пѫсти кръвѫ,
а ты мѫ чин(и) глистирѫ и пак(и) чини да мало ѥ, ѳрѫ ѡт(ѕ) ѡвѣки
болести много ѥстѫѕ||не трѣбѣ. ѳрѫ чин(и) много ѣда и непробављенїе. [13б]
тогаи се рад(и) говори да мало ѥ дѫѕа. г. д(ѕ)нїи. и четврѫти д(ѕ)нѫ
да не ѥ ничто, лиѳо да пїе ѡт(ѕ) ѥчменѣ водѣ млаало бистрѣ. И ѫзми
сѡк(ѕ) ѡт(ѕ) легѫрицїе, и сва с вод(о)мѫ мало и постави ѡт(ѕ) дїа-
морѫнѫ к нѥмѫ, тер(ѕ) чин(и) гаргарижмѫ. и ѡт(ѕ) онаи дїаморѡн(ѕ)
даи мѫ ѕасти. И такогѥрѫ ѡт(ѕ) дрѫзѣхъ(ѕ) апостеѡм(ѕ) трѣбѫѥ да пїю
сѫрѫткѫ прѣснѫ, и дїапендїѡн(ѕ). И ако бѫде многѡ врѫкѥ врѣме, и
ѡн(ѕ) бѫде ималъ врѫкинѫ, тер(ѕ) не бѫде ималл дїапендїѡнѫ, мѣсто
нега мѫ да дїадрагантѣе стѫденѡм(ѕ) водицѡмѫ. И кѫда бѫдешѫ чѫлѫ,
ѡвѫи апостеѡмѫ прѣгѥ нехо бѫде ѡстарѣла, терѫ бѫде ѳ деснѣ странѣ,
пѫсти мѫ кръв(ѕ) с лѣвѣ странѣ. И ако бѫде апостеѡма с лѣвѣ странѣ
пѫсти мѫ кръвѫ з деснѣ странѣ. И ако мѫ бѫде апостеѡма ѫ бѫбрѣзѣхъ
познати кѥш(ѕ) по водѣ, ѳрѫ мѫ хоикѥ вѫзда быти чрѫна и чагѫава.
И ако бѫдѣ апостеѡма ѫ деснѣхъ бѫбрѣзѣхъ ѡт(ѕ) деснѣ странѣ пѫсти
кръвѫ. и ако бѫде ѫ лѣвѣ странѣ, пѫсти кръвѫ с лѣвѣ странѣ. И да
знаш(ѕ) ѳр'сѫ дрѫгѣ болѣсти ѡт(ѕ) коеѣ(ѕ) се чинѣ, апостеѡмѣ. ѡт(ѕ)
ѳлика. и ѡт(ѕ) ѳпїленжїа. и ѡт(ѕ) апоплежїа, и ѡт(ѕ) шквинанцїа. и ѡт(ѕ) дрѫзѣхъ болѣсти ѡт(ѕ) коеѣ(ѕ) намъ кажѫ пѫстити
кръвѫ. и ѡт(ѕ) петнѣ жилѣ ѡт(ѕ) онѣки странѣ с кое ѳ мали прѫстъ.
И добро ѥс(тъ) банѫати се, и мазати се мастїю коѡм(ѕ) ви хоикѥмо
послѣ казатъ:—

ѼКДЄ ПОЧНѢ, ѼТ(Ъ) ПОБЛАЖЄНИ ЄРѪКІЄ АПОСТЄѼМѢ:

Трѣбѫѥ да знамо како се хоикѥ поблажити в'сака апостеѡма врѫкѫ.
ѳрѫ да знате свака апостеѡма врѫкѫ има чрѫнѫ жлъч(ѕ). тогаи ради

[14a] трѣвѣ знати чин(и) прах(ъ) и смѣси съ шнѣми жлътцїи. и с маслом(ъ) рѣжнѣм(ъ) и чини амбластъ и постави на онои мѣсто где видишъ да се кїе апостима кавитъ, и скоро ю чин(и) штворити. И шџе смѣшаи. а. ѕничю праха шт(ъ) апїш, съ шнѣмъ истѣм(ъ) аблостомъ и боле кїе быти:+

СѢДЄ ПОЧНѢ КАКО ХОИКІЄМО СѢМЄГЧИТИ АПОСТЄСѢМЪ ТЕРЪДѢ:

Потрѣвѣ намъ да знамо шнѣи сътвари, и онаи биліа чим(ъ) хоикіемо помегчити апостешмѣ тврдѣ. и да знашъ връ сѣ различнаа онаи биліа, чим се хоикіе апостешма помегчити. И ваи сѣ коренїе шт(ъ) бѣлога слѣза. лънѣно сѣме. морачево сѣме. Ове заедно свари ѕ водѣ али кое ти драгш шт(ъ) овѣхъ. И изъвади изъ водѣ стѣци свинскіем(ъ) салшм(ъ), и постави где ѣ апостешма, и хоикіе се помегчити:— И шџ(ѣ) ако хоикіешъ знати кои ѳ наиболи имбластъ, и чим се хоикіе апостешма помегчити, шваи ѣс(тъ). ѕзми квасѣцъ пшеничнъ и смѣси свинскіем(ъ) салшм(ъ) старѣмъ, и с мало сшли, и с малш канела. и постави како имбластъ где ѣ апостѣшма:+

6. СПИС ИЗ ПЕДИЈАТРИЈЕ

(л. 10а—11а)

СѢ'ДЄ ПОЧНЄ КАКО ТРѢБѪЄ БИДАТИ МЛАДѪ ДѢЦѪ, СѢТ(Ъ) РОЖДЄНІА ДО .Г. М(Є)С(Ѣ)ЦЄ. ИЛИ ДО S. М(Є)С(Ѣ)ЦИ: [10а]

И ѡвѣки сѫ оу нихъ болесїи, кашах, и неспанїе, и блюванїе. и теч(є)нїе, и затворенїе ѡт(ъ) здола. и ѡгныца, и плаканїе непрѣстанно и на стѫд(ъ) ѡт(ъ) рѫкѫ и ѡт(ъ) ногѫ. и великаа мрѫшавостъ и слабостъ,и глистѣ. И трѣбѫе да почнемо наипрѫвѡ ѡт(ъ) кашла. И такои говѡримо да се чѫва доилица ѡт(ъ) свакѣ ствари сланѣ. и такогїеръ да се чѫва ѡт(ъ) свакога дебела меса. и да гледамо доиличнѡ млѣкѡ немои мѫ датъ сисатъ. И ѡвои трѣбѫе чинити за кашлъ. Наипрѫвѡ кад(ъ) поставиш(ъ) ѫ колев'кѫ стати, мажи мѫ прѫси и грѫлѡ кравїемъ маслѡмъ в ѫкием(ъ) колко може трѫпѣтъ. И потѡм(ъ) ѫзми маюранѫ и ижѡп(ъ) и шалвїю, и изсѫши кѡн(ъ) ѡгныа заедно. И чини прах(ъ) и посипѫи вр(ъ)хъ оногаи мѣста где он мазалъ. и ѡвои кїе билїе ѡчиститї кашлъ. и кад(ъ) не може спати, мажи мѫ чело, и слѣпѣ очї, и заѫшима, и под(ъ) пазѫхами, и рѫкѣ, и под(ъ) платѣ ножнѣ рѫжнѣм(ъ) маслѡм(ъ). И сокѡм(ъ) ѡт(ъ) локикъ, и ѡт(ъ) любичицѣ. И ткогїер(ъ) ѫзми сѡк(ъ) ѡт(ъ) локикъ, и ѡт(ъ) бѣлога мака и женъско млѣкѡ. и смѣшаи заедно и скваси крѫпѫ и постави на челѡ.

И такогїер(ъ) ѫзми слѣзъ и бѣли макъ тъкмо, и свари ѫ водѣ. И потом(ъ) изними изъ водѣ, и стѫци мокно, и постави к нием(ѫ) сѡк(ъ) ѡт(ъ) локикъ, и женско млѣко, и малѡ оцта. и мѣшаи || и скваси крѫпѫ, и [10б] постави на челѡ. И кад(ъ) блюе, ѫзми мастих(ъ) и бѣл(и) дїмїанъ, и балаѫщїю, и рѫжицѫ сѫхѫ, и боло арменикѡ и шподїо тъкмѡ, и стѫци све заедно, и растопи сокѡм(ъ) от(ъ) метвице, и ѡт(ъ) боквице. и съ оцтѡм(ъ) докле бѫде како имбластъ. И постави на крѫпицѫ и притисн(и) врѫхъ стомаха, и дрѫгѫ крѫпицѫ на кран грѫла врѫхъ расѡчицъ. И кад(ъ) имало, т(є)ченїе. ѫзми балаѫщїю и рѫжицѫ, и тера шигилата тъкѡ. и стѫци заедно и постави к ным(ъ) малѡ оцта и сѡка ѡт(ъ) метвице, и ѡт(ъ) боквице. и мишаи заедно докле бѫде како имбластъ. И постави на. в. крѫпице. и притисни ѫднѫ врѫх(ъ) трѫбѫха а дрѫг(ѫ) врѫхъ ледїа. И тагїер' мѫ чин(и) баню, на кою бѫде варена камелеѫнта. И ако не може ѡт(ъ) нѣга проки здола. ѫзми корен(ъ) ѡт(ъ) кѫпѫса и обостри га како чепъ, теръ да бѫде тънъхнъ. и намажи га скотїемъ маслѡм(ъ), и посоли га ѡт(ъ) згора мало солїю ситнѡм(ъ), и постави мѫ ѡт(ъ) здола. И ако има врѫкинѫ оузми браш'но ѳчменно, и пшеничнѡ, и шан-

дали бѣли и чрѣвени и жѣтѣ тѣкмѡ. и смѣшаи заедно сѣ оцтѡмѣ и
с родостѡм(ѣ) докле бѣде како имбластѣ. И постави крѣпѣ тер(ѣ) при-
тисны врѣхѣ трѣбѣха, и такогиерѣ постави врѣх(ѣ) хрѣѣ'та. И такогиерѣ
вѣзми сѡк(ѣ) ѡт(ѣ) шолатро, и ѡт(ѣ) гладїѡли и ечменно брашнѡ,
тѣкмо. и смѣшаи заедно докле бѣде како имбластѣ. И постави крѣпѣ
терѣ притисны врѣхѣ иетрѣ + И ако мѣ ѡстинѣ рѣкѣ терѣ га стреса
зима, вѣзми рѣжнога масла. в. ѕн(че). и масла ѡт(ѣ) шпика. а. ѕнчѣ.
и смѣшаи заедно и мажи рѣкие, и ногѣ. и чѣваи га ѡт(ѣ) зимѣ + И
ако бѣде много|| слабѡ тер(ѣ) мрѣшавѡ, вѣзми ногѣ и главѣ ѡт(ѣ) овце
и вари ѕ водѣ докле вид(и)шѣ да се растанѣ месѡ с костїю. и ѡномѣ
га водѡм(ѣ) ваниаи много кратѣ. и потом(ѣ) га мажи ѡномѣ мастїю
[11a] ковм(ѣ) ти хоикиемо писати. И такои се чины. вѣзми восѣкѣ и свинѣско
салѡ и лои ѡт(ѣ) овна тѣкмо, и стопи заедно и потѡм(ѣ) процѣди
крозѣ крѣпѣ добра ес(тѣ). И ако бѣде имало гличте, вѣзми пелинѣ и
брашно ѡт(ѣ) нигелѣ тѣкмо, и стѣци заедно докле бѣде како имбластѣ,
и постави на крѣпѣ терѣ притисны врѣх(ѣ) трѣбѣха и врѣхѣ пѣпка. И
ако има великѣ болестѣ тер(ѣ) се стресе ѕ колепкие, мажи мѣ чело ма-
слѡм(ѣ) ѡт(ѣ) ромоникие, и доилица коıа га дои да пиие вино с водѡмѣ,
на ковм(ѣ) бѣде варенѣ ижѡп(ѣ), и рѣта. И ако много плаче ѕ д(ѣ)не
и ѕ ноки, мажи мѣ чело мозгѡмѣ ѡт(ѣ) иленѣх(ѣ):+

7. ТОКСИКОЛОШКИ СПИС

||ЗДѢ ПОЧНѢТЪ ѢЄЛИКЪІИ СЪБОРЪ ѠТРОБИ ПО ПИТѢХ(Ъ): [160a]

Ієс(тѫ)стѣ двѣ сѵтѫ шт(ѫ) отрови кое чины свое дѣлш. и кажѵт(ѫ) своіа іес(тѫ)ства и спротивѫ мощи своіе є:— Прквѣ штрови, или кѵдет(ѫ) гризат(ѫ), и кѵдет(ѫ) чинилѫ месш гнити вѫ нѵтра. и сїа шторов(ѫ) г(лаго)лет се латинѫскыи лѣпѵшѫ маринѵшѫ. и срѣб'скы г(лаго)лет се морѫски заіецѫ:— Или кѵдетѫ шгніан(ѫ) кои иждежетѫ тлѣлш вѫнѵтра. и то іес(тѫ) ѳфшрбїш:— Или кѵдетѫ замразителѫ, кои кѵдет(ѫ) замразилѫ и настѵдил(ѫ) все тѣлш. и тои іес(тѫ) шпїш:+ Или кѵдетѫ затворилѫ и затискал(ѫ) проходшм(ѫ) дѵшныим(ѫ) по всѣм(ѫ) тѣлѵ, кѵдѣ чл(о)в(ѣ)кѫ кѫ себѣ тегли дѵхѫ и пѵіца, и то іес(тѫ) иждеженш оловш:— И дрѵгіе шторови|| шкрѣтают се ѳж(є) ѵхватаю в'се тѣлш на ід'нѫ [160б] час(ѫ), жилѣ и члановѣ, и прохшдѣ. и то іес(тѫ) ідна трава іаже г(лаго)лет се напелѵшѫ, и смола іе. и шноі коренїе іаже іес(тѫ) како нарѫжци. и іес(тѫ) коренѫ шт(ѫ) шпиканар'ди:+ Нѫ междѵ дрѵзѣмїи шторовїи лютїими, наигорше сѵтѫ шторовїи шт(ѫ) лѵва иже г(лаго)лет се леопар'дш. шт(ѫ) жлѫчи іего:+ И такожде сѵтѫ отрови кое ѵхватаю ідноѫ ѵдѫ тѫкмш. и тїе сѵтѫ отрови кантаридеш(ѫ). и іес(тѫ) како жавица тере ѵхвата за мѣхирѫ како лепѵш(ѫ) маринѣшѫ, ѵхвата за плющѵ: И шнѣи кое ѵхватаю в'се тѣлш опїш іес(тѫ):+ И в'сакыиѫ(ѫ) шторови не ѵморит(ѫ) чл(о)в(ѣ)ка іес(тѫ)ствш иѫ(ѫ), тѫчїю множѫствш иѫ. понеж(є) сѵтѫ билїа да вѫзимлют се вѫ мѣрѵ. и прѣзѫ мѣрѵ шторови сѵтѫ. и не ѵдитѫ толикои множѫствш иѫ, ѳлико много стоіанїе иѫ вѫ тѣлѵ. понеж(ѫ) чинетѫ гнити все четири іес(тѫ)ствѣ:+ Нѫ многаціи помагает(ѫ) се іес(тѫ)ствш силшм(ѫ), и шнаи чл(о)в(ѣ)кѫ кѵдет се шпотилѫ много, и скрозѣ плѫтѫ хотѣ шнѣи шторови поки надворѫ. или кѵдет се нашло нѣкое билїе кое кѵдет(ѫ) ѵморилш шнѣи шторови коіа ти хощемо писати:+ И такожде шкрѫтают се нѣкое шторови иеж(є) г(лаго)лют се наркотикорѵмѫ. и таковѣи шторови нѣсѵтѫ іаке. понеж(є) не чѵетѫ иѫ чл(о)в(ѣ)кѫ вѫ себѣ до нѣколико врѣмѣ. и ѳгда чюетѫ иѫ, пошлѣ вѣсѵтѫ по жилаѫ и по ѵдшдѣх(ѫ), и по вѫнѵтрѫнїиѫ(ѫ) прохшдѣх(ѫ) и жлѣковѣх(ѫ):+|| И таковѣи шторовѣ хѵгіе чинѣ [161a] вѫ іес(тѫ)ствѣ врѵщиѫ(ѫ) нежли вѫ ствденїиѫ(ѫ). и неможет се познати инако, тѫкмо вѫсакыи д(ѫ)нѫ затискѵют се д(ѵ)шевныи проходи. и не можетѫ свободно пѵстити д(ѵ)хѫ и поимити. И ѳгда прїидетѫ на тои да догіетѫ ѣмѵ сипніа, и да затискѵют се ѳмѵ прѫси, и да почнет

се надимати вѫсѣе ѥс(тъ) виданїе его. Тога рад(ъ) ты врачю егда вид(и)шь и почетъкъ затискованїю прохѡдъ дѣше в ныихъ(ъ), глѣди мѣ вѡдѣ и жилѣ. и наидеши ѥмѣ водѣ жлътѣ набѣлѣ, и згора пѣнѣ дебѣлѣ жлътѣ начрънѣ и жилѣ ѥмѣ наидеши врѣлѣ ꙗко и дебелѣ како да бы ималъ шгныцѣ. и егда видиш(ъ) да вѡда стѣдъ каже, и жила шгныцѣ да вѣсѣ нѣс(тъ) добръ бѣлѣгъ:— Почто, понеж(ъ) сътъ отровїи ѫхватиле в'се ѫдовѣ стомаха и жилѣ имаютъ великѣ врѣкинѣ школо сръдца, и школ(о) стомаха. понеж(ъ) крѫвь бѣжитъ шт(ъ) отрови къ стомахѣ и къ ср(ъ)дцѣ. и штровѣ хотѣ поити къ ср(ъ)дцѣ. и шна врѣкина кою ѥс(тъ) въ ср(ъ)дцѣ бранитъ отровѡм(ъ) доити къ себѣ, и тогаи рад(и) ѥс(тъ) онаи вѡда стѣдена. понеж(ъ) не имат(ъ) мѣхиръ врѣкинѣ въ себѣ, заиѥ ѥс(тъ) побѣгла врѣкина къ ср(ъ)дцѣ:— И ты врачю егда вид(и)шь таковѣи вѡдѣ. и жилѣ да вѣси ерѣ велико р'аиїе ѥс(тъ) междѣ ср(ъ)дцем(ъ) и междѣ штрѡвмїи. того рад(и) потрѣбѣетъ его видати скорѡ, съ шнѣмїи
[161б] вилїамїи кою ти хощемѡ|| писати. Понеж(ъ) г(лаго)лет(ъ). галїено ѵчител(ъ), таковѣи шторови не ѫдетъ шномѣ тѣлѣ кое ѥ плъно сировыихъ(ъ) димѡвъ и дебелїихъ, тъкмѡ она коꙗ сът(ъ) врѫща и тан'ка. Того рад(и) трѣбѣе врачѣ да изъвади шнѣи шторови догде прѣмага ср(ъ) д(ъ) чиаа врѣкина и стомашна, нежли вѫд(ѫ)тъ шторовѣ прѣмогле пръвѡ. понеж(ъ) г(лаго)летъ галїенѡ швѣи сътъ отрови како зрѣна и ꙗдѫтъ шт(ъ) нїихъ(ъ) сквор'ції и не ѫмрѣ. понеже имаютъ ѫскіе проходѣ, и не имаютъ великѣ врѣкинѣ, и шнѣи шторовїи наипрѣвѡ пробавлаютъ(ъ) се, нежели бѫд(ѫ)тъ могле поити къ ср(ъ)дцѣ, и шторови изгѫбе моцъ. Иъ въ чл(о)в(ѣ)кѣ сът(ъ) ширѡци проходи и ѥс(тъ)ствиаа врѣкина, и можетъ пробавлѣти скорѡ. и шторовїи погют(ъ) къ ср(ъ)дцѣ и ѫморетъ чл(о)в(ѣ)ка. Иъ многаци может(ъ) се чл(о)в(ѣ)къ видати самъ аще ѥс(тъ) отровїи възелъ. аще бѫдетъ разѫм'нъ. понеж(е) ѥтра навчила пробавлѣти что ѥс(тъ) под(о)бно къ нѣи. и нѣс(тъ) се навчила пробавлѣти шторови. и егда прїидетъ ѥи шторови пробавлѣти тѫжит се понеж(е) выше мѣри ѫсилноѥи ѥс(тъ). и не тъкмо ѥтра тѫжи, тъкмо в'се жилѣ и ѫдовѣ и проходи и жлѣбовѣ квѣтрънїи шт(ъ) главѣ до ногѫ:— И такожде ѥс(тъ) ал'фар'фашъ ѥдна мала вещъ, иъ кажѫт(ъ) врачевѣ скот(ъ) ли ѥс(тъ)
[162а] ||или звѣрь, понеж(е) велми мал(ъ) ѥс(тъ) и егда ѫладаетъ како чл(о)в(ѣ)къ не бѫдет(ъ) чѫлъ ниша ако бы спалъ. тъчїю остриие его рад(и), бѫдетъ около шногаи мѣста где га е ѫлалъ модрѡ колико педъ. и може быти да нѣс(тъ) ѫсѣтилъ шнаи чл(о)в(ѣ)къ кѫд(ъ) га е ѫлелъ, и не бѫдетъ гледал(ъ) шноѥ мѣсто, и не бѫдет(ъ) се домыслилъ до дрѫгыи д(ъ)нъ ничто, и дрѫгы д(ъ)нъ бѫдет(ъ) егѡ шноѥ мѣсто много сврѣбѣлѡ, и колико бѫдетъ чесалъ толикоѥ бѫдет(ъ) меса и коже без(ъ) крѫвы. и бѫдет(ъ) оноѥ мѣсто в'се школѡ гнилѡ. того рад(и) трѣбѣе школо мазати терѣякем(ъ) и немѫ такожде дати ꙗсти терѣякъ:— Гл(агол)етъ галїенѡ, да напелѫшъ и алжар'фашъ ѥдно ѥс(тъ)ствѡ имаю, почто; понеж(е) напелѫшъ такожде ѡмодри месѡ. и ѫмори крѫвь, ꙗкож(е) алфар'фашъ егда ѫластъ снадвора:

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СЪТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІА СПОД(О)БЛІЕНІА И ЗНАМЕНІА ІЕС(ТЪ)СТВА СЪТРОВІИ:

Знаменїа шторови, и различенїе ѥс(тъ)ства иѣ ꙗже ꙗдѫт(ъ) се и пиютъ, познаваютъ(ъ) се по болѣстѣхъ. и по вѣлѣзѣхъ иѣ понеж(е) шт(ъ) нїихъ

прилѫчает(ѕ) се прѣгрѣшенїе, и прѣсѣченїе, и изѣденїе. и бодежи вънѫтра
въ тѣлѫ. и да внаш(ѕ) колико сѫтъ люцѣхше отровїи толикои|| сѫт(ѕ) [162б]
шстрѣе, и врѫще, и сѫше, и грызѫще:+ И шт(ѕ) нїихъ(ѕ) сѫтъ аршенико,
и алмѫшкѫмъ. и аргентѫмъ вивѫмъ, срѣбрскыи г(лаго)лет се сѫли-
ман(ѕ):+ И аще въ болнаа чл(о)в(ѣ)ка вид(и)шъ да идетъ великъ пла-
менъ изъ ѫстъ ѳгѡ, и да е в'съ врѫщъ. и шпокиенїе врѫще, и чрѣвеностъ
въ шчїю. и тѫга велика и жежда, да вѣси пилъ ес(тъ) шт(ѕ) выше писа-
н'ныхъ(ѕ) и тои сѫтъ бѣлѣзїи швѣхъ(ѕ) отровїи. выше писанныихъ(ѕ) и сїи
истїи бѣлѣзїи не прилѫчают(ѕ) се шномѫи кои пїе ѳѫфѡрбїѡ выше
мѣрѣ. И аще прилѫчает се ѳмѫ велико спанїе глѫбоко, и зима велика,
и ѫнесвѣщенїе, да знаш(ѕ) ерѣ пилъ шнѣи штровыи ѳже г(лаго)лет
се наркодъ:+ И аще хощеши познати кое сѫ штровїи, реци мѫ да ригне
сѫтра наще ср(ѕ)дце, и ты да бѫдешъ наще ср(ѕ)дце. и мириши шнои что.
ригнетъ. и аще бѫдетъ пилъ много шпїѡ нимъ хощет(ѕ) смрѫдѣти. и ты
хощеши мирисати и видѣти да е истынѡм(ѕ) опїѡ:— И аще шнои что
ригнетъ бѫдетъ смрѫдѣлѡ гнилостїю якож(е) мрътвъ пѫсъ, да знаешъ
ерѣ имат(ѕ) въ тѣлѫ шнѣи штровїи, лепѫш(ѕ) маринѫшъ, или кан'-
таридеш(ѕ): и такожде можеш(ѕ) познати по блюванїю, аще лиж(е) блюетъ
чл(о)в(ѣ)къ, и по блюванїю неможетъ двигнѫти очї, ни прогледати.
да вѣси ялъ ес(тъ) или пилъ летаргирѫмъ. и шт(ѕ) таковѣхъ смо штрови
видѣли да сѫтъ мнозїи|| ѫмрѫли по блюванїю. и сїе истѣ бѣлѣге най- [163а]
деш(ѕ) въ шнѣхъ(ѕ) иже сѫт(ѕ) яли гупсосъ, или крѫвъ кою ес(тъ) пих'-
тосана шдавна. или мѣко иже ес(тъ) кисѣлено шдавна:— И комѫ
жаба вънидет(ѕ) въ ср(ѕ)дце ничто мѫ нѣс(тъ) сладко что ястъ, и дѫша
мѫ смрѫдитъ:— егда шномѫи кои ес(тъ) вѫзелъ штрови, почнет(ѕ) мѫ
доходити често стресенїе, и изѫвратет(ѕ) се ѳмѫ очи. и шнои чрѫно что
ес(тъ) въ нем(ѕ) бѫдетъ бѣлѡ, штпиши га шт(ѕ) живыихъ(ѕ):— И такожде,
аще бѫд(ѫ)тъ ѥмѫ чрѫвенѣ шчи, и бѫдетъ испѫстилъ ѳзыкъ вънъ. и
почнетъ пѫщати вѣтрѫ здола. и не бѫдет се ѥмѫ жила ни малѡ чѫла.
и пот(ѕ) ѳго бѫдетъ стѫдена. шт(ѕ) таковыхъ(ѕ) ни единъ неможетъ живъ
быти:+

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) КИДАНІЄ ЗА ОНѢХ(Ъ) КОИ СѪ ПИЛИ ОТРОКІИ:

Кто хощетъ видати такѡвѣхъ(ѕ) людїи потрѣбѫе да не крѫсма, нъ да ихъ
вида елико вещє скорѡ може, догде ес(тъ) тѣлѡ въ своеи моци, наи-
прѫкѡ неж(е)ли расиплет(ѕ) се. и сице потрѣбѫетъ видати да имъ пити
масло дрѣвено с топлѡм(ѕ) вѫд(о)мъ, и гледаи аще может(ѕ) блювати
и аще не вѫзможет(ѕ), даждъ ѥмѫ маслѡ шижаминѡ, поставивши къ
нѥмѫ малѡ ѫкропа, и малѡ кисѣлаго камена. и аще поставиш(ѕ) къ
нимъ малѡ бабракъ болше ес(тъ):—|| И аще сїихъ(ѕ) вещи не можеш(ѕ) [163б]
имати, даждъ ѥмѫ само маслѡ с водѡм(ѕ). И аще можеши и маслѡ
лисїино, даждъ ѥмѫ с малѡ ѫкрога, и с малѡ гѫсчега сала, по-
нѥж(е) лѫсно ес(тъ) ѳмѫ пити тѫчїю да бы блювалъ. и даждъ ѳмѫ ин'нѣ
вещи и мїи же можетъ блювати. И аще вид(и)шъ да не может(ѕ) блювати,
даждъ ѥмѫ пити много прѣсна млѣка. и аще га блюетъ вел'ми добро
ес(тъ). и потомъ даи ѳмѫ пити онѫи водѫ на кѡои бѫдетъ варено сѣме
шт(ѕ) копривѣ. и скотїе маслѡ сїа ес(тъ). вещъ коя чинитъ изѫгнати

wтровы, блюванїемъ и теченїемъ:— И такожде добро ѥс(тъ) да пїетъ мл҃ко пр҃снw, съ скотїемъ масломъ см҃ешавши, понеж(є) под(о)кно ѥс(тъ) къ блюванїю:— И такожде добра ѥс(тъ) вwда въ кwши бyдетъ варено с҃ме. ланено, понеж(є) чинитъ блювати отрови:+ И такожде добро ѥс(тъ) сладко винw варено с пр҃тилостїю гyсчїwмъ:+ И такожде добра ѥс(тъ) wнаи вода въ кwши бyдетъ кисѣлѥн(ъ) пепелъ wт(ъ) лозїа:+ И вгда видишъ да ѥс(тъ) блювал(ъ) доста. и бyдетъ чюл(ъ) да мѵ сѵ прошле wнѣки отровѣ долѣ, добро ѥс(тъ) да мѵ чинишъ глистиръ wт(ъ) воде въ кwши бyдетъ варен(ъ) бѣли слѣзъ, взѧвши wт(ъ) ѥ
[164a] .ѕ. ѵнчъ. и др҃квенога масла .ѕ. ѵнча. и вина .ѕ. ѵн(чъ). и скотїега|| масла .ѕ. ѵнчъ. и аще вид(и)шъ чинивши мѵ сїе да не wтворит(ъ) се здола, чини мѵ въсако билїе ꙗко кое знаш(ъ) да хощетъ вго wтворити. и по ниѥднъ закон(ъ) немои wставити ѥмѵ питїе мл҃чнw:— И аще бyдет(ъ) вел'ми потрѳбнw, даждъ вмѵ терꙗкъ с мало терашигилата, понеж(є) вел'ми ѥс(тъ) добръ за wтрови. и вел'ми бол'ше ѥс(тъ) вгда даси вмѵ въ почетъкъ болѣсти. понеж(є) wбр҃тает(ъ) се таковїи терꙗкъ, како можетъ истерити сам(и) отрови, чин(и)вши га блювати:— И такожде добръ ѥс(тъ) пепелъ wт(ъ) ш'крипцїw см҃есивши га с толикожде праха wт(ъ) ловрїковѣхъ(ъ) зрънъ, и давши мѵ пити с малw ѕкропа. или взѧвши малw праха wт(ъ) тера шигилата, и см҃ешавши с малw праха wт(ъ) иреwш(ъ) и с мало масла дрквенаго:— И такожде добро ѥс(тъ) кар'повалшамо, см҃ешавши га с мало прахwм(ъ) wт(ъ) ижопа. и с мало праха wт(ъ) дивїе р҃кп҃ .и с мало праха wт(ъ) бѣлога пѫпра, и wт(ъ) чрънога, и wт(ъ) длъгога. и wт(ъ) дїакори. и wт(ъ) амони. и wт(ъ) ажари. и wт(ъ) с҃кмена юш'чсїана бѣлога, wт(ъ) в'сакога да бѧд(є)тъ .д. аксажи. и цв҃ктїе wт(ъ) шпика. и шквинанти. wт(ъ) в'сакого .є. а҃ж(а). и кашїе .і.
[164b] а҃ж(а). и шафрана .ѕ. а҃ж(а). и меда колико|| потр҃ебѵе, и чин(и) како л҃ктѳарїw, и давай мѵ въ питїю колико зрънo wт(ъ) великога бова, всегда вгда хощет(ъ) пити:+ И аще wнеи вещи не бѧдешъ ималъ в'се, дай мѵ пити въ питїю wт(ъ) тера шигилата, въсегда колико зрънo wт(ъ) великога бова. понеж(є) ѥс(тъ) малw мнѫша помощъ въсемъ, неж(є)ли въ выше писанн҃кмъ:+ И н҃кцїи сѵтъ wт(ъ) врачевъ имали сѵмню да гнои wт(ъ) петла чинитъ блювати wтровїи. давши мѵ пити с виномъ или с топлwмъ водицомъ:+ И такожде добръ ѥс(тъ) сокъ wт(ъ) прашїи, и листвїе wт(ъ) великаго трѫстїа. и листвїе wт(ъ) шпика сел'тика. и с҃кме wт(ъ) вавсїе. и кашорешм(ъ). и л҃кшныке. и сѵхе смоквы. и рѵтѵ тѫкмо, стлъкши и сваривши с толикожде меда. и чин(и) како л҃ктѳарїw, и дай мѵ wт(ъ) тогаи ѣсти в'сакы д(ъ)нъ колико мѵ драго:+ И wт(ъ) он҃кх(ъ) вещи кое хвале врачев҃к за wтрови сїе сѵтъ кое ти хощемо реши. гал'ганw смрѫдеше .д. а҃ж(а). и мирра .а. а҃ж(а) и пол(ъ). вариви с виномъ слад'кыимъ, и давши мѵ пити:+ И вгда вид(и)шъ да wт(ъ) многа блюванїа догиет(ъ) вмѵ великаа врѵкина, дай мѵ пити водѵ wт(ъ) сн҃га, или wт(ъ)
]165a] леда. см҃есивши с рѵжныим(ъ) маслwм(ъ) и нека блюе. и велими потр҃кбѵе да потомъ спїи. и не тр҃кбѵе да много спи. тѫкмо тр҃кбѵе да бде код(ъ) снега и да см҃ют се. и да вично около снега:+ И вгда! вид(и)шъ да си такои чинил(ъ), и кажет(ъ) се да е истиномъ отровлѥн(ъ), и видавши вго н҃кси могълъ полѵчити ничто, тр҃кбѵе да га видашъ wн҃кмїи билїами кол ти хощемо рещи въ главизн҃к wт(ъ) отрови. И аще хощеши его добр҃к видати по два закона, тр҃кбѵе да ихъ в҃кси. прѫво ѥс(тъ) да в҃кси кое сѵт(ъ) wтровїи. дрѵго ѥс(тъ) да в҃кси коего сѵтъ ѥс(тъ)ства:— И аще

хощеши ихъ познати, сице можеш(ъ). да вѣси понеж(е) велико сѵтъ отрови врѣки толикои остреѥ сѵт(ъ), и вещь режѧ. того рад(и) потрѣбѵетъ ихъ видати съ млѣкомъ(ъ) и съ кравїимъ маслѡм(ъ) прѣснѣм(ъ). и съ фелѵдеш(ъ). и съ мигдаловѣм(ъ) маслѡм(ъ). и съ кравїимъ маслѡм(ъ) варенїимъ. и кое ти любо шт(ъ) выше писанныихъ(ъ) или двѣ заѥдно, или в'се заѥдно, давши мѵ пити с вод(о)мъ или с винѡмъ, понеж(е) облажютъ остриню штровнѵ:— И аще бы|| биле велми шстрѣ, трѣбѵе [165б]
да мѵ даш(ъ) пити .а. а҃ж(а) камфора смѣсившїи с род(о)стѡм(ъ). или с вод(о)мъ на коем(ъ) бѵдет(ъ) варена кориандра:— И вѕгда неможеши имати шнѣи вещи и можеши имати снѣгъ или лед(ъ) подаи мѵ:— И чин(и) ѥмѵ ам'властъ шт(ъ) алтахалѵбъ. и постави ѥмѵ врѣхъ лонетъ и ниже. и хощетъ ѥмѵ донти по шнѣхъ жилахъ(ъ) великъ хладъ:— И такожде добро ѥс(тъ) да мѵ дашъ млѣко кравїѥ и с коего бѵдетъ изваг҃ено масло. и шнои исто млѣкѡ да га наипрѣво прохладишъ неж(е) ли дашъ пити. и чинивши мѵ в'се сїѥ, и вид(и)шъ да не бѵдетъ ѥмѵ бол'ше, да знаш(ъ) вѕзелъ ѥс(тъ) отровїи стѵденѣ, како ѥс(тъ) шпїо. или дрѵге вещи стѵденѣ:+ Того рад(и) потрѣбѵетъ емѵ дати терѕиакъ, смѣсившїи съ ашафетида и с винѡм(ъ) сладкым(ъ). или митридато смѣсивши с терѕиакѥм(ъ), и с винѡм(ъ) сладкыимъ: и такожде добро ѥс(тъ) летѵарїѡ мѵщїи:+ И шт҃ъ онѣи кѵще штведи его где бѵдетъ стоіалъ. и прѣкоклѣци его вѕ инѣ свитѣ до кошѵлѥ. и мажи стомахъ его трѣки моцно рижныим(ъ) маслѡмъ. или мигдаловѣмъ. и дми вѕнѵтрѣ вѕ ѕста его поставивши трѣстъ. и шстрѵши главѵ его:+ И вѕгда вѣси шт҃ъ коега рода сѵтъ шнѣ отровѣ, трѣбѵе да видаши его съ швѣмъ что ти хощемо рещи. шнѣи истѣ вещи что ти хощемо рещи сїѥ сѵтъ кое чини штрови блювати, или разбити. и многаа биліа писалъ ѥсмъ, нъ шт(ъ) добрїихъ биліа сїа сѵтъ. Млѣко прѣсно кравїемъ маслѡмъ.|| или тера [166а]
шигѵлата. и дрѵга биліа многаа ти хощемо писати. нъ мешдѵ вѕсѣмїи хощемо ти писати одно биліѥ се бар'скѡ. исе ѥс(тъ). Вгда видишъ да є нѣкто пилъ штрови, или ѕыден(ъ) ѥс(тъ) шт(ъ) скор'пїе, и не бѵдешъ имѣлъ дрѵго биліе. болше не можеши дати јакож(е) вѣли лѵкъ тлѣчен(ъ) с винѡмъ.

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОБИЧНЪІИХ(Ъ) БИЛІЯ СПРОТИВ(Ъ) СѢТРОВИ:

Сѵтъ биліа спротив(ъ) штрови. почто сѵт(ъ) спротивъ штрови, понеж(е) не дадѵтъ штровѡм(ъ) доити къ ср(ъ)дцѵ. зане прѣво неж(е)ли прїидѵтъ, трѣбѵе да догю вѕ стомахъ(ъ). и смѣшают се съ штровмїи. и вѕзымлютъ моцъ имъ. И сїа сѵтъ шнаи биліа. терѕиак(ъ) и митридато. и алѵбедагаръ. и тера шигилата. и терѕиакъ чиниенъ шт(ъ) ниее. и такожде терѕиакъ кои г(лаго)лет(ъ) се дїашештронъ. И г(лаго)летъ галїенѡ шт(ъ) таинныихъ(ъ) биліахъ(ъ) кои вѕзимлют(ъ) мощъ отровнѵ, и ижеднѵтъ ихъ(ъ) таа сїа сѵтъ. Цѣтїе шт(ъ) олѣан'дрѡ и листвїе его стлѣкши и давши мѵ пити с винѡмъ и такожде добра сѵтъ зрѣна шт(ъ) гюнивгеръ стлѣкши и давши мѵ пити с винцемъ:+ И такожде вѕзми амѵденъ и корен(ъ) его шт(ъ) в'сакого .г. а҃ж(а). и шеха арменика .в. вн'че. и сока шт(ъ) дивыихъ(ъ) јаблѣкъ .г. внче. и корен(ъ) шт(ъ) бохѡр(ъ) .в. внче. и каламентѡ .в. внче. и стлѣцїи в'сако на се. и потомъ смѣшаи в'се заѥдно с толи-

кожде меда, и свари како летварїѡ и даваи мѫ пити в'сакыи д(ѕ)нѫ с винѡм(ѕ) колико мѫ драгѡ:+ И ѡц(є) взми сѣме ѡт(ѕ) рѣпе и агарико
[1665] ѡт(ѕ) в'сакого .в. ѕнче. и стлъци заедно. И даи мѫ пити с винцем(ѕ) по малахнѡ:+ И ѡц(є) взми капи ливенериш(ѕ), и слѣзѫ и сѣме его. и синамеми, и ѡцѣтѫ ѡт(ѕ) добра вина. ѡт(ѕ) в'сакого .а. а҃ж(а) и листвїе ѡт(ѕ) маслин(ѕ). и ѡт(ѕ) аброганѡ. ѡт(ѕ) всакого .в. а҃ж(а). и стлъци в'сако на се. и потомѫ смѣшаи с толикожде҃ меда, и чини како летварїѡ. и даи мѫ пити с винцемѫ по малъхно кѫда мѫ драго:+ И ѡще взми сѡк(ѕ) ѡт(ѕ) ал'хаше и даи мѫ пити добро ес(тѫ). и ѡще ѕзми сѣме ѡт(ѕ) бавсїе. и аша фетида и декосиѡполои. и водѫ вѫ кѡои бѫдетѫ варен(ѕ) шиж(ѕ) и лешш(ѕ). и сѣме ѡт(ѕ) оногаи дрѫва на коем(ѕ) находит се шерапинѡ, тѫкмѡ и стлъци в'сако на се. и потом(ѕ) смѣшаи столикожде меда и свари како летварїѡ, и даи мѫ пити с винцем(ѕ) по малахно кѫд(ѕ) мѫ драго:— И ѡще ѕзми сѣме ѡт(ѕ) дивїега шерапина. и кацюфети, и листвїа ѡт(ѕ) трѫстїа тѫкмѡ и стлъци заедно и даи мѫ пити с винцем(ѕ) по малахнѡ кѫд(ѕ) мѫ драго:— И стари сѫт(ѕ) ѕчителїе рекли, да месѡ ѡт(ѕ) данѫлѣ дивїе. и такожде г(лаго)лет се данна. и такожде г(лаго)лет се зебра. и ан'та. и месѡ иѫ слано ледѫки, много ѡчисти тѫлѡ ѡт(ѕ) отровы. и ес(тѫ) една вещь ѡт(ѕ) онѣх(ѕ) їакїиѫ кои извади отровїи:+

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ РАЗЛОГЪ СѪТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) БИЛІА КОІА ЧИНЄТ(Ъ) СЄ СѪТ(Ъ) РѪДЪ:

Гл(агол)али сѫтѫ старїи ѕчителїе несѫ рѫде и каменїе вѫ коиѫ сѫтѫ отрови. и междѫ рѫдами ѡнѣмїи и каменїами, находит се нѣкоіа рѫда како камен(ѕ) и чрѫвена ес(тѫ) како коралѫ. и вѫ ниеи сѫт(ѕ) великие ѡтрови и сице г(лаго)летѫ галїенѡ, пол(ѕ) а҃ж(а) попитѫ и то ѡт(ѕ) ніе їака ес(тѫ) ѕморити чл(о)в(ѣ)ка. понеж(є) ес(тѫ) вещь їака неж(є)ли на пелѫш(ѕ).

IV

ТЕРМИНОЛО́ШКИ РЕЧНИК

VI

РЕЧНИК НАЈВАЖНИЈИХ ТЕРМИНА*

(*Р. В. Катић*)

А

агарїкѡ, гљива, вргањ (Agaricus).

аглика, јагорчевина, јаглич (Primula veris).

агнѵ̀ъ каштѵ̀шъ, дивљи бибер, конопљика (Vitex agnus castus).

агрїѡстафида куколь (Agrostemma-githago, по P. D.).

ажари, копитњак (Asarum europaum).

акацїа, сок од шљива (фр. „jus prunelles“).

акорѵ̀шъ, водени божур, водена сабљица (Acorus calamus).

аксагъ(а҃ѯакъ) мера за тежину - шести део од унце (ἑξαγίον).

алахаша, вирак, котурак (Alchemilla arvensis).

алъвѳдагаръ, албавер (Balsamina hortensis).

алїѵ̀мъ, бели лук (Allium sativum), црвени лук (Allium cepa).

алканїѳ, глад (fames, esuriens).

алоѳ, алој (Aloe).

алоѳшъ лигно, бела сабљица (Aloe arborescens).

алѵ̀мен, стипса (Alumen crudum).

---

* У речнику се среће неједнако писање синонима, нарочито када се ради о следећим писменим знацима: ѣ, ъ, ѳ, ѡ, ѳγ, ѵ̀ итд. Ово је због тога што су ти изрази неједнако писани у *Хиландарском медицинском кодексу*. Ми никакве исправке у вези са овим нисмо желели да чинимо, већ смо их оставили онакве како су написани у изворном тексту. О овоме види опширније у мојој књизи „*Терминолоїја срйске средьовековне медицине*“. Скраћеница: С. I. означава „*Circa Instans*“ а P. D. (P. Dorveaux).

алфикана,	алфикана; ишчезао лек чије се порекло не зна (Alesine, aluine, по P. D.).
амвръ,	амбер дрво (Liquidamber orientale).
амвра,	амбра (Ambra).
амвласт(емвласт),	фластер, мелем (emplastrum).
амигдалъ,	бадем (Amygdalus communis).
амидонъ,	штирак (Amylum).
анакарди,	пипак, пипци, лек источњачког порекла (Anacardium occidentale).
анакорва,	шипак [?] (Anacardium occidentale).
анѣкж,	анис, анасон (Pimpinella anisum).
анѣктвм,	копр (Anethum graveolens).
антимонїѵмъ,	расток; лек врло старог порекла који је доспео у грчку медицину из египатске (Antimonium).
апїѡ,	питоми целер, селен (Apium graveolens).
апоплежїа,	удар, капља, апоплексија, ἀποπλεξία, ἀποπληκτικὸς (Apoplexia cerebri, apoplexia).
апостѣѡма,	оток, загној (tumefactio, apostema, abscessus).
апостѣѡма тврда,	тврд оток (apostema dura).
апшинтїѵм,	пелен (Artemisia absinthium).
арвотано,	црвени грашак, (Arbus- od Abros-pectorius).
аргентѵм вивѵмъ,	жива (mercurius, argentum vivum, hydrargirum).
аристологїа,	вучја јабука (Aristolochia elematitis major)
армонїако,	кајсија, шевтелија (Prunus armeniaca).
арноглоса (арнеглоша),	боквица, ἀρνογλωσων (Plantago psillium).
артѣмѣжїа,	пелен (Artemisia absinthium).
артѣтика,	запаљење зглоба (Arthritis).
аршеника,	арсен, арсеник (arsenum).
астра,	звездица (Asteriscus aquaticus; Astra alpina, по P. D.).
аѵрипїмнѣто,	лек минералног порекла (Auripimentum).
аѵрѵмъ,	злато (Aurum).

ашклитєшъ,	вода у трбуху, асцит (hydrops, ascites).
ашпалтѵм,	лек фантастичног порекла наводно добивен из језера градова Содома и Гомора (Aspaltum).
афодили,	чапљан (Asphodilus albus).
ацѣтѵм,	оцат (Acetum passim-vehiculum).

Б

б'(а)зовина	базовина, зова (Sambucus nigra).
балшамо,	измирна, врста миришљаве смоле (Balsamum).
бавсїа,	баусио (Baucio).
бдѣлїѡ,	лек у облику смоле источњачког порекла (Bdelio).
бдѣнїє безъ спанїа,	бдети, седети без сна (aphynia, vigilia, pervigilium).
бевѵлѵш,	красуљак (Bellis-bellus-perennis).
бѣлѣгъ,	знак болести, симптом (symptoma).
бѣлѣгъ злъ,	тежак симптом (symptoma gravis).
бѣлѣзы чѵмнїи,	прилике које утичу на појаву заразних болести; симптоми куге (symptomata epidemiarum et pestis).
бѣликѵли,	лек источњачког порекла који је употребљаван за козметичке сврхе (Beliculi marini).
бендита,	бендушка (Crocus neapolitanus).
бѣтоника,	бетоника (Betonica officinalis).
бъзовина,	црна зова, базовина (Sambucus nigra).
билїа коѥ чинєт се шт рѵдъ,	лекови минералног порекла (remedia ex mineralibus).
билїа спротив штрови,	антидоти (antidota).
билїа таина,	тајни лекови; обично су употребљавани у антидотске и магијске сврхе (remedia secreta).
билїє,	назив за лек биљног порекла (species, medicina).

билїв почиштено,	лекови за чишћење (laxativa).
битѵмен,	лек у облику смоле источњачког порекла (Bitumen).
бишторта,	потпрсница (Potentilla bistorta).
блювати кръвъ,	повраћати крв (melamenesis, haemopthoe).
блюдо,	чинија, тањир (plate, patena).
богинѥ,	велике богиње (variola vera).
богинѥ чрвѣнѣ,	примарни стадиј хеморагичног облика вариоле (stadium purpura variolosa);
богинѥ чрънѣ,	хеморагични синдром великих богиња (variola haemorrhagica).
бодеж,	пробадање, пробад (pungens, spasmus, dolor).
бодежи въ трѣвѣхѣ,	грчеви у стомаку (pungentes ventriculi).
бодежи по всем тѣлѣ,	пробадање по целом телу (pungentes generales).
боквица,	боквица (Plantago major lanceolata).
болѣзнъ напрасна,	изненадна болест (morbus subitus).
болѣзнъ срьдчна,	срдобоља, пролив, а може да означава и свако инфективно и неинфективно обољење дигестивног апарата које се карактерише са проливом.
болестъ коя ѣзимлѥ полъ ѥзика,	одузетост језика (glossoplegia, glossolysis).
болест мождана,	обољење ограничено на лобањски део главе.
болѣсти кое прили — кѣют къ чѣмномѣ родѣ,	инфективне болести (morbi infectivi).
болѣстъ шстра и смртна,	епидемија, ἐπιδημία, (epidemia).
болина,	побољшање тока болести (meliorem facere morbum).
болѣшъ арменикѣшъ,	лек источњачког порекла (Bolus armena).
бома,	болест (morbus).
бораго,	боражина (Borago officinalis).
боракшъ,	плод од палме (Borassus flabelliformis).
брокѥ,	брођ(е) (Rubia tinctorum).
брѣшцїи (брѣшсинъ),	вепринац, бруск (Ruscus-Bruscus aculeatus).

вѣвица изъ коиχ се свила чини,	свилена буба (Bombyx mari).
вѣница,	буника (Hyoscyamus niger).

В

валиан'ѣе по глав'ѣ,	несвестица (vertigo).
вариола,	велике богиње (variola vera).
вариола кръвена,	хеморагични облик великих богиња (variola haemorrhagica, purpura variolosa).
вар'ѣол'ѣ твръд'ѣ и зел'ѣн'ѣ,	флегманозни облик великих богиња (variola phlegmanosa).
велика бол'ѣст'ъ, тер'ъ се стресе в колепке,	фрас код мале деце, тетанија (convulsio, eclampsia infantum, tetania).
велика бол'ѣст'ъ,	падавица, епилепсија (morbus magnus, epilepsia).
велика немо(к)шт'ъ,	општа слабост, кахексија (cachexia).
велико шпокиен'ѣе,	прекомерно знојење (diaphoresis).
велико течен'ѣе,	велики- профузни пролив (diarrhoea, enterorrhoea).
вермикѵлор'ѣм,	сандалово дрво (Colitris quadrivalvix bernix).
в'ѣтр'ь (ѵ великом, цр'ѣквѵ, ѵ стомахѵ),	проветравање (ventilatio) а може да означава и метеоризам стомака (meteorismus intestinalis et ventriculi).
въздвизати,	устајати (assurgere).
възьдѵхъ гнили и чемерн'ѣи,	ваздух који садржи задах трулежи, који садржи инфективну мијазму (aer putiridus, miasma pestifera).
възнмати мошт'ъ,	смањити активност, моћ (inactivare).
възлести,	истурити, показати (exponere).
видан'ѣе,	лечење (curatio).
видати,	лечити (curare).
в'ѣк'ѣа,	мањи суд од стакла (vas, vasis).
в'ѣола,	љубичица (Viola odorata).
витр̀ѵм'ъ,	стакло (vitrum).

вода, вода (aqua), мокраћа (urina).

вода человѣча, људска мокраћа (urina).

вода бѣла, гнојна мокраћа (pyuria).

вода бѣла нажълта, мокраћа ненормалне боје (cromaturia).

вода гѫста, густа мокраћа (olighydruria).

вода моштно чрънвена, мокраћа црно обојена (melanuria).

водѫ пѫстити, мокрити (mingere).

вонѣа, непријатан мирис (faetor).

въпрашати, упитати (interrogare).

врачъ, лекар (medicus).

врачеваније, лечење (curatio, therapia).

врѣмѣ шт ковх идѣ, много крънвы, обилно крварење за време менструације (menorrhagia, mennorrhoea).

врътоглавство, вртоглавица (vertigo).

въшъ (въши), ваш, ваши (pediculus, pediculi).

вѫчїево (масло?), уље од „вучје јабуке“, а може да означава и сало од вука (?)
(Oleum Aristolochiae clematitis)

Г

галабано, галабан (Ferula galabaniflua).

галгано (смрдѣште), галаган (Alpinia zingiberina).

галанга, галанга (Alpina galango).

галїа мѫшката, броћац (Galium mollugo).

галитрикѫм, мечије ухо, жалфија (Salvia sclarea).

гаргарижмо, гаргара, гаргарење, γαργαρισμος (gargarismus).

гарїофїлата, горски копитњак (Asarum europeum).

гарофали, каранфилчић (Garophyllus aromaticus).

гарѫшъ, оман (Inula helenium).

гвоздиџе ѕ ранѣ, заостали комадићи гвожђа у рани (feralia vulneris).

гєнсиана,	lincura (Gentiana lutea).
геранодїѵмъ,	здравац (Geranium silvaticum macrorrhizum).
геранинъ,	здравац (Geranium sanguineum-argentum).
главоболь,	главобоља (cephalogia).
главна болѣст,	свако обољење главе (metopodynia).
глад(и)олѵшъ,	гладиола, сабљачица (Gladiolus communis).
гледанїе,	испитивање (exploratio, investigatio).
гледати,	испитати (investigare).
грижнїе чрѣва,	чупање у цревима (spasmus, dolor coli).
гликанисъ,	анис, анасон (Pimpinella anisum).
глистиръ,	клистир, γλυστερὸς, γλυστερὸν (clysteium).
глистиръ водопѵстом,	катетеризирање (catheterismus urethrae).
глѵкїзма,	колач, γλυκισμα, panis genus
гнилост,	труљење, αρωδῆ μιάομασιν (putrefactio).
гнила плодова,	гангренозно обољење неког дела женског полног органа (vaginitiis-metritis purulenta).
гнила плѵка,	овај назив може да се односи на свако обољење плућа при чему болесник баца гнојни испљувак.
гнилостъ чѵмна,	заразна мијазма (mijasma pestifera), „кужна трулеж“ (putrefactio pestifera).
гнои,	има двоструко значење: гној из ране (pus) и измет, фекалије (faeces).
горѣнїе,	ватра, повишења телесне топлоте (calor).
гризѵшти,	онај који изазива грчеве, чупање (spasmans).
грънчикъ,	мали ћуп (olla, testa).
грозница всакоднѣа,	свакодневна огњица (febris quotidiana).
грозница гнила,	овде се мисли на тегобе изазване покваренном храном.
грожен̈е зимѣ,	осећај дрхтавице (frigor).
грозница кои трасе ѥдън днъ и дрѵгы нѣ,	терцијарна маларија (malaria terciana).
грозница кажонъ,	тропска маларија (malaria tropica) а можда и пегавац или рекуренс.

гроχотати,	кркљати (stridere).
гръtан,	гркљан (larynx).
гѵба морска,	сунђер (spongia).
гѵми арабикѵш,	гума арабика - лепак (gumma arabica).
гѵта,	оток (најчешће на зглобу) (tuber, tumefaciens).
гюлап шт папаверіш,	ђулап од мака (sirupus papaveris).
гюнипер,	вења (плод од смреке) (fructus juniperi).
глѷкориза,	сладић (Liquiritia officinalis).
глѷканїс,	анасон (Pimpinella anisum).

Д

давна болѣст,	хронична болест (morbus chronicus).
данѵла,	зебра.
датила,	урма (Phoenix dactylifera).
дахъ,	дах (amhelitus).
даѵкѵшъ,	шаргарепа, мрква (Daucus carota hortensis).
двигнѵти (сѳ),	подићи се (surgere).
длгъ рѡкъ,	дуго трајање (longum termen).
дебелост и тежина въ ѥзикѵ,	едем језика са парализом n. hypoglossus (oedema glotidis p. n. hypoglossi).
дебелост ѕ плюванїю,	густ фибринозни испљувак (sputum fibrinosum).
денѵла,	оман (Inula helenium).
дѣте поїмити,	оплодити се (fecondare).
дѣтосѣаанны ѵд,	мушки полни орган (penis, phallus).
дъждевна вода,	кишница (aqua fluvialis).
дїакастормо,	рицинус, (Ricinus communis).
дїапедїѡ,	врло вероватно каранфил или Papaver (Dianthus armeria — античко име од dias и anthos).
диашколен,	ширење срца, διαστολή (diastola).
дивїа рѵта,	дивља рута (Peganum harmala).

димъѥ,	бедра (crus).
диптамѫш,	јасенак (Dictamus albus).
диасатирикон,	чубар (Dia - Satyrea hortensis - Satiricon).
дыхати,	дисати (respirare).
добиткъ,	награда, приход (remuneratio).
доврo лице,	добар изглед (aspectus bonus).
догиет емѫ чрѣво, прохожденїа надворъ,	испадање задњег црева (prolapsus recti).
доилица,	дојиља, дојкиња (nutrix).
докле тече,	докле траје, док има (quousque durat).
домишлати(се),	размишљати, присећати (се) (cogipatere).
драгантѫм,	козинац (Astragalus tragacartha).
дрѣвѣно маслw,	маслиново уље (Olium olivarum).
дръжати дѣцѫ къда сѫ тежкѣ,	не побацити плод (non abortare).
дръжати водѫ,	отсуство мокрења, задржавање мокраће (oliguria, retentio urinae).
дрождїе,	талог (sedimentum, residuum).
дробнъ,	који се лако ломи (ситни) (comminutus).
дѫхъ дѫшевнїи кои въ мозгѫ пребива,	мождана животна сила πνεῦμα ψυχή (pneuma psychicon).
дѫхъ животни кои въ срдцѫ пребива,	животна сила која се налази у срцу (vis pulsiphica).
дѫхъ животни кои въ ѥтрѣ пребива,	животна сила која се налази у јетри, πνεῦμα ζωτικόν (pneuma zooticon).
дѫша,	дах (при дисању) (amhelitus).
дѫшевны прохwдь,	назив за сваки део дисајног пута (bronchus).
дѫшници,	душник и његове гране (trachea et bronchii cum brachiolae).
дѫн(и)квѳ,	ђунибер, зинзивер (Zingiber officinale).
дѫхъ,	овај израз у својој суштини означава силу која управља организмом (vis, πνεῦμα).
	овај израз у својој суштини означава силу каја управља организмом (υις, πνεῦμα). Она није једна, већ постоје три силе и то: прва, која покреће срце на пулсирање (vis

pulsiphica); друга, која се налази у мозгу (pneuma psychicon); и трећа, која је у јетри (pneuma zooticon). Када све ове три силе правилно функционишу онда у организму постоји физиолошка равнотежа. Према томе, патолошка стања била би последица поремећаја њихових функција. Та стања била су одређивана према променама пулса. Ово је учење грчког филозофа Атенеја из Аталеје, који је око 45. године п.н.е. боравио у Риму. То учење било је прихваћено и у медицини и његови припадници називали су се „*пнеуматичарима*". На њему је била изграђена читава наука о пулсу и на њему се базира цело излагање у спису „*Беседа о познавању обољења на основу промена пулса (по пипању пулса)*" Хиландарског медицинског кодекса. Овај израз, према томе, поред ознаке за удисани и издисани ваздух — дах, служи још и за ознаку духа- животна сила организма.

Е

евѣла, дивљи краставац (Eclallium officinale).

ежѣла, каранфилчић (Eugenia caryophyllata).

езд, језа (продромално стање код различитих фебрилних процеса) (frigor).

еипатоѓїа, грозничица, агримуна (Agrimonia — Eupatoriium cannabinum).

е(к)кшпеѳи, По P. Dorveaux, ово представља рђав превод израза „Spiritus subtilis esperitus" („les esperis du cuer"). Отприлике требало би да значи: учитељи, ауторитети.

елактеривмъ, мирисавац (Elettaria cardamomum).

елеборѣшъ, кукурек (Helleborus niger et Helleborus viridis).

електеріѣмъ, дивљи краставац (Ecbalium elacterium).

емвласт, мелем, емпластер (emplastrum).

ендївїа, ендивија (Cichorium endivia).

епатика, бадра (Marchantia polymorpha).

епилевнжїа, епилепсија, падавица, ἐπιληψία (epilepsia).

ерматеви, врста пелина (Atremisia vulgaris; по P. D. Arvoise et Hemoise).

ескаріол, жуњалица (Scoriole — Cichorium endivia).

евпаторїѡ, дивљака (Eupatorium cannabinum).

евфорвїѡ, млечика (Euphorbia officinarum - cyparissias

ечмен, јечам (Hordeum vulgaris).

Ж

жалостъ, потиштеност, депресија (depressio).

жвати, жвакати (masticare, mandere).

жегіа, жеђ (sitis).

жена непразна, носећа жена (gravida, pregnantem).

живы варъ, негашени креч (calx usta).

живина, рак, свака стара рана, фистула (cancer).

живина въ носѣ, водени рак (noma, laryngitis ulcerosa).

жила, пулс (pulsus).

жила аркантѣшъ, уписивање пулса (sphygmographia pulsus).

жила велика, пулс обилан (pulsus magnus).

жила врѣла, убрзани пулс (pulsus celer).

жила главна, главна вена, φλέψ βασιλική (V. basilica).

жила капризнѣшъ (сырѣчъ козїа), поскочан козји пулс (pulsus caprinus, pulsus saliens).

жила кораКица, пулс на прекиде (pulsus intermitens).

жила плаха, пулс брз и тврд (pulsus opressus pulsus contractus).

жила помамна, јако убрзан пулс (pulsus celer frequens).

жила раможѣшъ, истањен пулс (pulsus filiformis).

жила слаба, мекан пулс (pulsus parvus, pulsus mollis).

жила съборна, При флеботомији крв је пуштана из ове жиле ако је трбух био отечен. φλέψ κεφαλική, κρανιακὸς (V. cephalica).

жила тънка, млитав пулс (pulsus inanis, pulsus debilis).

жила тресовита, дрхтав пулс (pulsus tremulus).

жила слаповита (флѵтѵаншъ),	валовит пулс (pulsus flucuans, pulsus undulosus).
жила чѣста,	пун пулс (pulsus planus).
жила хѵгма,	аритмичан пулс (pulsus arrytmicus).
жила шєрринѵшъ,	тестераст пулс (pulsus serratus).
жила плаха и така,	снажан, брз пулс (pulsus fortis, pulsus celer, pulsus frequens).
жилны проход,	отвор крвног суда (foramen vasis, lumen vasis).
жлѣбовы,	бронхије (bronchioli, bronchiolus).
жлътина по шбразѵ,	жутица (icterus).
жѵтъцъ (жлътць) шт таица,	жуманце од јајета (vitellus).

З

завртѣти(сѧ) очи,	превртути, окренути очи (reicere, etorquere oculi).
зазоръ казати,	непријатно за казивање (reprehensio dicere).
залишно,	превише (quod excedit).
залишно мѣсѡ,	под овим изразом треба подразумевати сваку неоплазму, почев од бенигних миома па све до малигних тумора (cancer).
залишно работанїе,	претерани рад (opressus labor - opus).
законъ шт таденїа,	режим исхране, дијета (regulae diatae).
замашна (жена),	носећа жена у познијем периоду (gravidam, pregnatum esse).
замрзителъ,	анестетик, наркотик (narcoticum).
за онѣх шт ковхъ иде сѣмє въ мъчтаныи, или на снѣ,	просипање мушког семена у сну (polutio).
засип,	сипња, ἆσθμα (asthma).
засип одавна,	засип одавна, хронична астма (emphysema chronica).
засип шт настѵда,	отежано дисање услед назеба (dyspnoea).
затворенъ,	који пати од затвора (constipatus).

затворена плодова, — под овим изразом подразумева се непроходност женских полних органа коју могу изазвати различити узроци.

затисковнїе дѫха, — тешкоћа у дисању, успорено дисање (bradypnoea).

згмечити, — згњечити (contundere).

зеѣати, — зевати (occitare).

зинзивер, — исиот (Zingiber officinale).

злъ вѣлѣгъ, — рђав-неповољан симптом (symptoma malum).

злъ въздѫѣъ, — нечист ваздух који заудара на трулеж (aer putiridus).

зла печѫрка, — отровна печурка (venenatus fungus).

злы димовы, — отровне пнеуме (по Хипократу оне настају услед мешања сокова и узимања затроване хране).

знаменїе, — особина, својство (proprietas).

зѫкарѡ (захаръ), — шећер (saccharum).

И

иждежети, — спалити (incinenere, cremere).

иждењти, — избацити, уклонити (ejicere, rejectare).

ижопѫшъ (ижоп), — исоп (Hyssopus officinalis).

избивати дѣцѫ, — побацити дете (плод) (abortum facere).

изъгристи, — смањити набујало ткиво (пролиферовано) (detrahere, deminuere).

изгѫбити їакостъ, — изгубити дејство (perdere-amittere fortitudinem).

изгѫбленїе стомашнои їакости, — губитак-смањење физиолошке активности желуца (dyspepsia).

издавна болѣстъ, — хронично обољење (morbus chronicus).

изждимати, — исцедити, истиснути (exprimere).

изжети, — процедити (percolare).

измивати, — отпадати, откинути (decidere).

измѫкло гръло,	промукло грло (racus larynx).
изѣдєнїє,	изумрло ткиво, некроза (necrosis).
изъхракати,	испљувати (expuere, expectorare).
изъшъствїє надворъ,	избијање егзантема (код богиња) (eruptio).
илѣє,	љиљан, крин (Lilium candidum).
їндївїа,	чивит (Indigovera tinctoria) и цикорија (Cichorium endivia).
їндїкѫшъ,	чивит (Indigovera tinctoria).
ирішъ,	перуника (Iris florentina — бела и Iris germanica — модра).
искѫшенъ,	испитан (investigatus, exploratus).
испѫстенъ зеык вънъ,	језик испуштен споља (најчешће због едема или парализе) (glossolysis).
испѫсти дѫхъ,	издахнути ваздух (expirare).
исътлъчити,	иситнити (comminuere).
исъхнѫти,	испарити, изветрити (evaporare).
итє'фиц'їа,	жутица (icterus).
июшкїан,	буника (Hyposciamus niger).

К

казанїє,	излагање, приказивање (expositio).
каламентѡ,	дивљи босиљак (Calamintha officinalis).
каламелѫс,	дивљи босиљак, горска метвица καλαμίτης (Calamintha officinalis и acinos). Може да означава и измирну (Styrax officinalis).
каламѫш ароматикѫшъ,	палма (дрво) (Calamus aromaticus).
камеа,	мали храст, χαμαίδρυος (Tenecrium chamaedeos). По P. D. Quercula
камен ѕ бѫбрѣзѣхъ,	камен у бубрезима, νεφρόλιθος (nephrolithiasis).
камомила,	камилица, титрица (Matricaria chamomilla).
камола,	камољика, пелин (Artemisia vulgaris).

камонъ,	цимет (Cinnamomum aromaticum).
кантавбрѳм (или трице),	мекиње.
капилиш венериш̈ъ (или ковиле),	ковиље (Stipa penata).
кардамѵмъ,	дивљи рен (Cardamine paratensis).
карѳа,	ким (Carum carvi).
ката мѣсѣца,	месечница (менструација) (menstruatio).
каѵжон,	ово је израз грчког порекла καύσων, καῦσις, καυσονω (febris ardens). Тешко је рећи на које се обољење овај израз односи (тропска маларија, пегавац).
канела,	цимет (Cinnamomum ceylonicum).
карева,	оштрица (Carex acutiformis longus).
карпош,	лубеница (καρπὸς), карпус (Citrullus vulgaris)
касїа,	касија (Cassia lentiva).
катапѵсїа,	лек арапског порекла (Catha, f. Celastraceae Circa Instans, De Catapusia).
кашалъ ѡдавна,	хронични кашаљ (tussis chronica).
кашїа линѣа,	сена (расте у тропским пределима) (Cassia lentiva - acutifolia).
кашїа фиштѵла,	исти лек као и Кашїа линѣа.
каштерїѵмъ,	крља, крљез (Ricinus communis-croton spinosus).
къда е нїих̆ вѣкмѣ	месечница (menstruatio).
клеи,	густа смеђа наслага на језику (lingua saburalis).
клешта,	кљешта (forceps).
ковм е ѵзел вѣтръ пол езыка,	узетост, парализа језика (glossolysis, glossospasmus).
ков не мог̆ држати дѣцѵ къда с̆ тежкѣ,	побацити плод пре времена (abortus spontaneus).
ковм се гниз̆ деснїи,	патолошки процес на деснима (odontocele, pyorhoea итд.).
ковм тече кръвъ изъ деснїи,	крварење из десни (ulaemorrhagia).
козїаче,	велике богиње (variola vera).

кои тлапѣ (тлапленїе) в невсѣстъ,	падање у несвест (cadere in vertigo).
колепка,	колевка (cunea).
комид,	комид ладанов (Gummi ladani по Зах. Орфелину).
колера,	У поглављу „*О маларији*“ (1.103a) колера се сматра елементом који изазива све облике маларије. По. P. Dorveaux колера (cole) означава жуч (χολή). Према томе израз coleris (фр. Bilieux) означава жучљив.
комѵника,	комуника (Artemisia vulgaris).
копитнык,	копитњак (Asarum europeum).
копръ,	копр (Anethum graveolens).
корѣнїе хавтово (хафтика),	корење од автовине (radices Sambuci ebuli).
кориандрѵмъ,	кориандер (Coriandrum sativum).
коситрѣно блюдо,	чинија од калаја (patena).
кошїа,	кошић (Cucurbitum vulgare)
коштѵш,	куст (Costus spatiosus).
кравацъ,	комад од пите или мали колач (у говору Срба у Призрену — кравајче).
кратъкъ видъ,	кратковидност (myopia).
кръвъ шчїти,	мокрити крв (madefacere sanguis).
кръвенъ человѣкъ,	мисли се на црвенило у лицу (rubor).
крѣпостъ,	снага, активност (potentia).
кренѵти се жила,	пулсирати (pulsare, percipere).
кренленїе,	пулсирање (pulsatio).
кретамо,	Кретуш (Apium graveolens)
крокѵш,	каћунак (Crocus sativus).
кромид,	црвени лукац, κρόμμυον (Allium cepa).
кранин,	морски копар (Crithanum maritimum).
кропити кръвъ,	точити крв, крволиптати (aspergere sanguinem).
кроса,	Кросуљица (Anthiscus cevefolium)
ксенодохиа,	гостионица, ξενών (hospitalium).

кѵбєвѣ, крупан бибер (Piper cubeba).

кѵкѵрбита, бундева, тиква (Cucurbita melopepo).

кѵкѵрѣкъ, кукурек (Helleborus odorus).

кѵминъ, кумин, ким (Cuminum cyminum).

кѵпєри, вероњика (Cyperus esculentus).

кѵчиштє, кучиште, кучине (struppa).

кѵшкѵта, вилина косица (Cuscuta europeae).

кӯмӣнъ, ким (Carvus carvi).

Л

лабѵла, горски копитњак (Laburnum alpinum).

лактѵка, салата (Lactuca sativa).

лаѡданѡ, копитњак (Asarum europaeum).

лапастїѡ, огњичина (Lapsana communis).

лаврѣла, ловорика (Laurus nobilis).

лаврѵшъ, ловорике (Laurus nobilis)

лѣквиштикъ, селен (Levisticum angelica).

лєгѵрицїа, сладић (Glycyrrhiza echinata).

лєдїа, леђа (dorsum).

лєлиш, талог који остаје приликом кувања сапуна („lessive de savoniers“, по P. D.).

лєѡшъ, лављи зуб (Lentodon, o P. D. од leonodus-odontus hispidus).

лєнтикѵла, сочиво (Ervum lens).

лєпишъ, крес (Lepidum sativum).

лєтаргїа, полусвесно стање, летаргија, ληθαργία (lethargia).

лѣчва, лечење, видање (curatio, therapia).

лїлїѵм, љиљан, крин (Lilium candidum).

лисивмъ, жива ограда, вучац (Lycium halimifolium).

лишаи зли, егзем (eczema), псоријаза (psoriasis).

ловриково маслѡ,	ловориково уље (Oleum lauri).
ложица,	кашика (cochleare).
локика,	лочика салата (Lactuca sativa).
лѡкон,	локвањ (Nymphea—Nuphar) (luteum—жути). (бели — album).
ложесна,	материца, μήτρα (uterus).
лютъ отровъ,	јак отров (acerbum veneum).

М

македонис,	зелен, петраселин (Petroselinum macedonicum).
македонис,	јаблочина (Aristolochia).
маланхолїа,	једна од четири течне компнете организма.
малмасиана,	дивља јабука (Malus communis).
малорѵм гранаторѵм	шипак, нар (Punica granatum).
мандрагора,	мандрагора, скачац (Mandragora acaulis).
манна,	мана (manna).
маргарита,	бисер (margarita).
марѵва,	смрдљевак, мацина трава, мардуа (Marrubium vulgare et peregrinum) (По P. D. „Marrub blanc“).
масиш,	мастика (Pistacia lentiscus).
масло мѵштелина,	маст мусцелон (Oleum muscelinum). Формула за припремање ове масти налази се у Dispensariumy — N. Praepositusa.
маслѡ ѡт лїлїѵм,	масло од крина (Oleum lilium).
маслѡ ѡт мастиха,	масло од мастике (Oleum masticinum).
маслѡ мигдалово,	бадемово уље (Oleum amygdalum).
маслѡ ѡт пшинти,	пелиново масло (Oleum absinthinum).
маслѡ ѡт рафанѵм,	масло од рена (Oleum raphanum).
маслѡ ѡт ромоникѥ,	масло од камомиле (Oleum chamomillum).
маслѡ рѵжно,	ружино уље (Oleum rosaceum, rosatum).

маслѡ wт синапа,	синапово уље (Oleum sinapinum).
маслѡ попѣлѣкwн,	масло популеон (Oleum populeonicum —popu leon). По P. D. главни састојак био је Populus niger.
мастъ агрипа,	Агрипина маст (Unguentum Agrippa).
мастъ аѳрѣѕмъ,	златна маст (Unguentum aureum).
мастъ важиликон,	маст базиликон (Unguentum basilicum).
мастъ ситрinѡ,	лимунска маст (Unguentum citrinum).
мастъ кои изѣда месѡ гнилѡ и залишно изъ ранѣ,	маст за редукцију набујалог ткива у рани (услед пролиферације при регенерацији).
мастъ ѕнгвентѕм контра артетика,	маст противу запаљења зглобова (Unguentum contra arthritidem).
мастъ фѕшко,	црна маст (фушко) (Unguentum fuscum).
мастихъ,	мастика (Pistacia lentiscus).
мастныи пръхѕтъ,	матичина (Melissa officinalis).
маточина (мѣлиша),	масни перут (furfurea adiposita).
матерна дѕшица,	мајчина душица (Thymus serpyllum).
мах(а)ло,	лепеза за хлађење.
маюрана,	мајоран (Majorana hortensis).
мелилото,	орлов нокат (по Симоновићу). По P. D. Mellilotus (Trifolium officinalis) је средњовековна биљка чији је назив „краљичина круна“.
меркориа,	росуљац, штир (Mercurialis annua).
металка ѕ очїю,	глаукома, γλαυκός (glaucoma).
метвица,	метвица (Mentha aquatica).
мигдалово маслѡ,	бадемово уље (Oleum amygdalum).
мѣхыръ,	мокраћа бешика (vesica urinaria).
милода,	милода (Levisticum officinale).
миризма,	пријатан мирис (odor).
миродїинаа (билиа),	миришљави лекови (remedia ododrata).
миртелѕшъ,	мирта, μυρτία (Myrtus communis).
митридато,	митридато. Овај лек добио је име по понтијском краљу Митридату (II в. н. е.).

Био је припреман од 24 састојака, а користио се у превентивне сврхе против тровања и куге.

мнѣканїе дѫха въ болести, отежано и успорено дисање (bradypnoea, oligopnoea).

много водѣ пѫштенїе, често мокрење (sychnuria, uresis, micturatio).

много кръви спрѣда, овај израз служи за ознаку свих врста крварења из предњих делова урогениталних органа (melaena, metrorrhagia).

много спати ѕ болести бити у несвесном стању, кома (coma).

мозькъ въ костѣхъ, коштана срж (medulla ossium).

мокрина ѕ стомахѣ, појачана секреција у стомаку (secretio in ventriculi).

морасѣлиши, бели дуд (Morus alba) — (Morasllinum).

морачъ, морач (Foeniculum vulgare).

морбили, мале богиње (morbilli).

морбили аште затворыт сѣ и не погю надворъ мале богиње без осипа (егзантема) (morbilli sine exanthmate).

моровалании (мировалании), лек источњачког порекла (Morobalanis C.J.). Може да се односи на биљку Myrobilis Nyctago a и на измирну (од μύρρα) σμύρνα) Myrrha.

москосъ, мускатов орах (Myristica fragans, Muscari moschatum).

мръзост на ластїе, неузимање хране, ἀνορεξία (anorexia).

мрътва костъ, мртва кост (tuberculum, exostosum).

мѫрика, дуд (Morus alba et niger).

мѫшкѫш, мошус (Moscus, према C. I.).

мъхъ, длаке на батрљици пера од птица (vexilium).

мъчтанїе, сан, сањарење (somnus, imaginatio).

мѵ̈рра, мира (мирисна смола) (Myrrhis odoratus).

Н

надиманїе, надутост, метеоризам, μετεωρισμὸς (meteorismus).

напѣлѫшъ, напрстак (Napelus, Digitalis purpurea).

налѫѕмєра,	под овим изразом треба подразумевати реинфекцију после пребољевања великих богиња или секундарне инфекције настале у току болести.
напасть,	невоља, беда, акутна болест (morbus acutus).
нафа,	једна врста отровних печурки (Amanita virosa).
нардъ,	пипац, злокос (Nardus strica — по P. D. Andropogon nardus).
нардин,	уље од неке индијске биљке (по P. D. ова реч је изведена од Nard indicus или spicanard).
нарда пишщи,	овај израз односи се на смолу или уље (Oleum nardini). По Симоновићу ово име потиче од Nardus stricta.
наркодъ,	наркотикум (narcoticum).
настѫдъ,	назеб (refrigeratio).
настѫ(ж)дити,	назепсти (refrigere).
наѫздати,	надати се (sperare).
наштѫщїѧмъ,	поточарка (Nasurtium arvensis).
неблюденїе,	непажња, небудност (nihil curans).
неѫѕли,	једна врста олеандра (Narium oleandri).
неможенїе водѫ пѫстити,	смањено или обустављено измокравање (oliguria, ischuria).
неможенїе пождирати,	немогућност гутања (aphagia).
немоштъ,	тешка болест (хронична) (morbus).
немошти дѫхъ къ сѣкѣ поимати,	тешко дисање (disponoea).
ненѫфар,	локвањ (Nuphar Nimphea luteum).
непокоенїе,	узнемиреност, тегоба, брижност (jactitatio)
несложенїе жилѣ,	неслагање пулса (dissotiatio pulsi).
нигела,	начков брк, нигела (Nigela damascena);.
ницина,	стара рана, гнојни оток, црни пришт (fistula, abscessus, maligna pustula).
нитрѫм,	шалитра (nitrum).
новомѣсѣчїе,	месечница (menstruatio).
ноздра,	кокос (Nox Indica по P. D.).

норощъ, нора (гљива) (Boletus satans).

носити дѣтѳ до кр҃кмѣна, донети плод до краја.

ноштникъ, онај који мокри ноћу пода се.

нѫкшъ їндїка, индијски орашчић (Myristica fragans).

нѫкшъ мѫшката, исто значење има као нѫкшъ їндїка.

О

wбикнѫти, навићи (се), навикнути (се) (solere, assuescere).

облюштенїе чрева, обољење црева које се јавља као комплика-ција код великих богиња (enteritis mucomembranacea).

облюштити, ољуштити (decorticare).

обострити, зашиљити (acuminare, factigare, cuspidare).

образ wбѫхалъ, отечен образ (oedema buccalis).

обоүшта, обућа (calceus).

wгньица, огњица (febris).

wгньица гнила, гњила (путиридна) огњица (febris putirida).

огнъ, повишена телесна топлота (temperatura).

огница гнила и ефимера, краткотрајна гњила огњица (febris putirida et ephimera).

огница ефимерашт, апостѳомѣ, огњица ефемера због апостеоме (febris ephimera ex apostemate).

огница ефимера шт великыѳ вр҃кинь, огњица ефимера изазвана великом врућином (febris ephimera ex calore exterionae).

огница ефимера шт много рабетанїа, огњица ефемера изазвана због рада (febris ephimera ex laborae).

огница ефимера шт много ѣденїа, ефемерна огњица која настаје због неумерености у јелу (febris ephemera ex repplitionae).

огница ефимера шт глади, ефемерна огњица настала услед глади (febris ephemera ex famae).

огница малигна, септична огњица (febris septica).

огница шт настѫда, огњица изазвана назебом (febris ex frigore).

огница шт мокроти, огњица изазвана влагом (febris ex humore).

огница шт вр8кинѣ,	огњица настала услед врућине (febris ex calore).
огница шт с8хоти,	огњица настала због сухоће (febris ex arido).
огница шстра,	акутна огњица (febris acuta).
огница проста,	обична огњица (febris, pyrexia).
огница пр҃кшстра,	перакутна огњица (febris peracuta).
огница ф҃л8матика,	огњица изазвана флегмом (febris phlegmatica).
огница шт вр҃кнїа димовъ,	огњица изазвана „врењем“ пнеума.
огница шт кр҃ъви,	огњица изазвана поремећајем равнотеже сокова у организму.
огница шт пианости,	огњица која настаје као последица пијанства.
огница ч8мнаа,	прилепчива огњица, редња (morbus infectivus).
огубавити(се),	огубавити се (leprosare).
одежда,	одело (vestimentum).
одрь,	лежај, кревет (lectulum, scrobisculus).
ожст҃кти т҃кло,	жутица (icterus).
око б҃кло,	глауком, зелена мрена, γλαυκός (glaucoma).
окор҃кла рана,	закрастала рана (зарасла) (vulnus crustosum).
оливан8м,	тамјан (Boswellia — bhau dajina).
шмегчати (апостеом8),	смањити оток (deminuere, reducere oedemam).
шмнъканїе,	смањење (deminuitio, minuitio).
шпїш,	опијум, афијон (opium).
опоганыти (се),	заразити (се) (inficere).
опок8нїе,	знојење (sudatio).
опотити (се),	знојити се (sudare, sudorem emittere, desudare).
опразныти,	очистити (стомак и црева) (purgare).
орежи,	прохтев за јелом (appetitus).
орежи шкр҃кпити,	појачати апетит (appetitus roborare).
ориган(ш),	метвица (Origanum vulgaris).
ослабл҃квати,	олакшати болест (hebescere).

остинѫти,	исталожити (precipitare).
остръ,	оштар, љут, јак (firmus, valens, intensus).
ослаба,	олакшање болести (allevatio).
ослабленїѥ моштно,	малаксалост, клонулост (caducus, caducitas).
ослѣпление,	ослепљење (excaecatio).
остръ ѥзикъ,	наслаге слузи на језику (lingua saburalis).
острина въ грълѣ,	гребање у грлу (scabies in laringe).
острѣгати главѣ,	ошишати косу (tondere).
штворити здола,	прочистити, лаксирати (purgere, laxare).
штегчати,	отежати (gravere).
штечеиїѥ въ стомахѣ и въ чрѣвѣхъ,	тимпанитис (накупљање гасова у желуцу и цревима (tympanitis).
штлъстити,	одебљати, угојити се (pinguiscere).
острѣпити,	окрастати се (crustare).
wсъхнѫтїѥ ѕста,	сухоћа уста (dessicatio oris).
штболити,	преболити, оздравити (remediare).
штъврьстиѥ,	отвор (foramen).
отрыгати,	изригати, избацити (eructare).
wчемрѣнїѥ,	отровање (intoxcatio).
wчесем болѣзнь,	болест очију (morbus oculorum).
wчи штеклѣ	избуљене очи (exophtalmus, ophtalmoptosis).
очистити (се) по рожденїю,	чистити се после порођаја (у смислу регенерације утеруса) (purificare post parturationem).
очистити человѣка здола,	очистити, дати клизму (purgare, clysterium dare).
очиштениѥ,	чишћење (purgatio).
wчиштениѥ образѣ,	улепшавање лица (facies obstergere).
wш дѣ корде сѣрви,	дословно преведено значи: кост из јелењег срца (De osse corde cervi, C.I.).

П

павлага на очїю,	очна мрена, катаракта (cataracta).
погоубь,	велика смртност (изазвана епидемијом или услед глади) (magna mortalitas).

падєнїе власи,	опадање косе, ћелављење (morbus vulpis).
паметовати,	памтити (bonum intelegere).
папаверъ,	бели мак (Papaver dubium).
паритарїа,	вијашница (Parietaria officinalis).
пасти болнъ,	разболети се, пасти у постељу (aergotare cepisse).
пасти ѡрѣзи,	изгубити прохтев за јелом (anorexia).
пашникъ,	гркљан, ларинкс (larynx).
пѣгѧка,	пега на лицу (macula).
пеѡнїа,	божур (Paeonia div).
пенцеданїѧмъ,	девесиље, сиљевина (Peucedanium cervaria).
персикорїа (першика),	персикориа (Perseia gratissima). Етиопски лек (Cordia myxa).
петиквлорѧм,	першун (Peteroselinum hortense (vulgare).
печаль,	туга, жалост (tristitia).
пешть,	пећ (formex).
пиган,	рута (Ruta graveolens).
пилѧлѣ аврѣа,	златне пилуле (Pillulae aureae).
пимпинела,	анасон (Pimpinella anisum).
пипанїе жилъ,	пипање пулса (palpatio).
пиперь (пьпрь).	бибер (Piper nigrum).
пирра,	крушка (Pirus sativa).
пиштаци,	мастика (Pistacia lentiscus).
пищцїа,	жути лишај (Physcia stellavus)
плаво билиѥ,	чичак (Arctium lappa)
плантагоша,	жиловлак (Plantago majov)
плашт,	плаштак (Anacompius pyramidalis)
пискати,	шиштати (stridere).
питати,	хранити (nutrire).
пишкъ,	смола (добија се од Pistacia lentiscus), pix или pissa.

плєврѣшиш,	запаљење плућне марамице, πλευρῖτις, πλευρὸν (pleuritis; фран. pleuresie).
плодѡва,	плодница (uterus) (али може да се односи и на цео женски полни апарат).
плодѡва затворена,	затворена материца (obturatio uteri).
плодѡва гнила,	дословно преведено значи гњила материца (uterusus putrifactus).
плѣть,	изглед (habitus).
плюкы,	плућа (pulmo).
поблажєнїе,	олакшавање, ублажавање (attenuatio, mittigatio).
поблажити,	олакшати (attnuare).
погинѹти болѣсть,	престати болест (morbus finem capere).
погибѣль,	смртност, помор (mortalitas).
поглитати,	прогутати (deglutare).
подвизанїе пръси,	ширење грудног коша, дисање (dilatatio thoracis)
подвигнѹти,	подићи се (surgere).
подѥмати	придржавати (sustenere).
пождирати,	гутати (deglutare).
покои,	одмор, мировање (relaxatio, requies animi et corporis).
покоиште,	почивалиште, одмаралиште (tranquillus ad quietem locus).
покоситрєнъ,	калајисан.
полъгшєнїе болѣсти,	олакшање болести (allevatio morbi).
полєгїѹмъ,	мајчина душица (Thymys serpyllum).
пользнь,	користан (utilis).
полъзно,	корисно (utile).
полиподїѹм,	слатка папрат (Polypodium vulgare).
политритъ,	маховина (Polytrichum commune).
половица тѣла всъхла,	кап, одузетост једне половине тела (haemiplegia).
помънканїе (болѣсти),	престанак болести (vessatio morbi).
пѡпользовати,	чувати (се), користити (praeservare).

порода,	врста, порекло (nativitas).
пороша,	пора (porus).
поспанїе въ огныци велико,	бесвесно стање за време напада огњице (deliquium in febre).
поспѣшьствовати,	помагати (adjuvere).
портѵлака,	тушак, портулака (Portulaca, officinarum
потъ,	зној (sudor).
потезати,	извлачити (extrahere, extirpere).
потїе,	знојење (sudatio).
потити (се),	знојити (се) (sudare).
потьмѥнїе ѡчїю,	слепило (ablepsia, anopsis).
похота,	страст, полни прохтев (libido).
почиштена билїа,	лекови за чишћење, лаксирање (laxativa, laxantia).
почиштенїе,	чишћење, лаксирање (laxatio, purgatio).
повмлати дѵхъ,	удисати, узимати ваздух (inspirare).
пра (прахъ),	прах (pulvis).
пржити,	пржити (frigere).
прѣбиваниѳ съ женомъ,	полно општити (cohabitare).
прѣзъмѣрно опокѥнїе,	прекомерено знојење (diaphoresis).
прѣовлѣкшти (се),	пресвући се (vestes muare).
прѣострa огныца,	нагла, перакутна огњица (febris peracuta).
прѣсна магѥрїа,	свежа храна, некувана, пресна (cibus recens).
прѣтило гѵсчїе	гушчије сало (adeps anserinus).
прїимати дѣцѵ,	оплодити се (fecundare).
приликовати,	припадати, сличити (imputare).
примисль,	сумња (dubium).
притисковати жилѵ,	пипати — палпирати жилу пулс (palpare).
прождирати (слинѣ),	гутати (deglutare).
проити долѣ (гнои),	дефецирати (defecere).
проказа,	овај израз означава сва хронична обољења коже (хронични егзем, фурункулозу, псоријазу итд.).

проказати (се), осути се ранама.

прокинѕти, прокинути, пробушити, отворити (perforare).

проходь, пролаз (transitus).

прохѡдь дѕшныи, дисајни пут (lumen trachealis — bronchialis).

прохѡды срѣдчнїи, срчани отвор (foramen, foramina cordis).

проходити, пролазити (за пасажу хране у дигестивном апарату) (trangere).

проходно чр҃ко, задње црево, ректум (rectum).

пришть чюмни, загнојени лимфни чвор (најчешће препонских жљезда — lgd. inguinales) услед инфекције са P. pestis (bubo, adenitis).

рѕна, шљива (Prunus domestica).

рѫхѕтъ, перут (plumae, arum pennae).

пѕмвлѕм, олово (Plumbum).

пѕстити водѕ, мокрити (miscere).

пѕстити дѕхъ, издисати (expirare).

пѕштенїе кръви, пуштање крви (venesectio, phlebotomia).

пѕштенїе много водѣ, прекомерено лучење мокраће (polyuria).

пшїлѵ̈ѡ, жиловлак, боквица, ψύλιον (Plantago psillium — maior — lunceolata).

ρ

радицивѕш, стозрник (Radiola linoides).

разблажити, умањити, олакшати, разредити (diluere).

разгныти, иструлети, распасти се (putrescere).

разгловленїе кости, потпуно преломљена кост (fractura ossiss completa).

раздѣленїе, разлика (differentiatio).

разѫжвати, разжвакати (masticare).

разлико, различито (differenter).

разлѕчєнїе, подела (disociatio).

размѣсити, помешати, припремити (commiscere).

разѫчинити, расподелити, рашчланити (dividere).

рана шт ков штпада мѣсѡ, зла рана (малигни оедем) (oedema malignum).

расипати, распадати се (decompnere).

распоучѣнна оχста, зечија уста (labium leporinum).

растъ, слезина (lien). Овај израз означава и синдром спленомегалије код маларичног обољења.

растатати (сѣ), одвојити се (separare, dejungere).

рѣжина, равет (Rheum officinale).

рѣжина, грожђе (Raisin) по P. D.

рѣѡма, реума, ῥευματικός (rheumatismus); може да означава и сваки гнојни процес у глави (гнојно запаљење уха, енцефалит итд.).

ригаиѣ, повраћање (vomitatio, ructatio).

ригати, подригивати (ructare, eructare).

ритина, ритина, рецина, смола (Ceratophyllum demersum).

родъ, род, врста (species).

родомон, једна врста ружа (Rhodotamnus ehamiscitus).

родостома, ружи наводица (вода) ῥοδόσταμμον (aqua rosata)

рожа, ружа (rosa).

рожина, рецина, смола (Ceratophyllum demersum).

рътѵтъ, жива (Hydrargyrum).

рѵжин гюлап, сируп од руже (sirupus rosatus).

рѵжин сахаръ, шећер помешан са ружиним уљем (saccharum rosatum).

рѵта, рута (Ruta graveolens).

рѵчныкь, убрус, пешкир (manutegrium, sudarium).

С

саказъ, смола (реч турског порекла — од sakiz — смола). Може да означава и једну врсту ракије (мастика). Иначе ова се смола додавала и у сапун.

салвїа, жалфија (Salvia officinalis).

сандалис,	бели сандал (Santalum album) — лек источњачког порекла.
сарамак,	лук-сарансак (турски израз) (Allium sativum).
съблюсти (сѧ),	уздржати се, сачувати се (abstinere).
свѣштникъ,	свећњак (candelabrum).
съвъкѵпление,	полни акт (coitus).
свита,	одело (vestimentum).
сврабъ,	шуга (scabies).
съгнившы,	иструлео (putiridus).
съгниваюшти плътъ,	леш који се распада (corpus putiridus).
сѣме,	семе (semen). Може да означава и мушке расплодне ћелије, σπέρμα (sperma).
сенери,	смиље, зечији купус (Sempervivum tectorum).
сикламенъ,	вучја јабука (Cyclamen europeum).
синап,	синап, слачица (Sinapis arvensis).
сипна,	сипња, сипљивост (emphysema pulmonum).
сирište,	сириште (stomachus, ventriculus).
сирченьак,	сирчењак (Physalus alkekengi).
сирѡвнина,	несварена храна (у избљувку) (viridis cruda).
ситринѵшъ,	лимун (Citrus limonum).
ситнъ тлъ,	ситно (густо) сито (cribrum).
склопьцы,	склопци, тетанус (tetanus).
скрѣжтати,	шкрипати зубима (dentibus frendere, stridere, crepere).
съкрѣшенїе,	ломност тела (lassitudo).
слѣпѣ очїи,	слепоочница (tempora).
сметенїе памети,	губљење свести (syncopa).
смидаль,	брашно, гриз, σεμίδαλις (amylum titricum).
съмнѣнїе,	сумња (dubium).
съмрьть напрасна,	напрасна смрт (exitus, mors repentina-repente).
с(о)нънь,	сањив (somniculosus, somni plenus, somno gravis).
соухы неисцелны недоугъ,	губа, лепра (lepra).

соковитъ,	сочан, сукулентан (mucosus, pituosus).
соль трена,	ситна со, со у праху (sol pulverisatus).
спекла (се ѕ нїих) гнои,	затвор (obstipatio).
спецїа,	специји (Capiscum annuum).
спечка,	затвор (obstipatio).
спихтиосати,	угрушати, згрушаги се (coagulare).
сплосковањїе пръси,	смањење грудног коша после истискивања ваздуха (detumescere thoracis).
сподиѕм,	спора, семенка (Sporobolus gramina).
сподовлењїе,	особина (proprietas).
спреж,	једна врста плесни (Aspergilus herbariorum)
спригати,	испржити (frigere).
спротивотрови,	противотров (antidotum).
съръваньїе крѣкинъ,	пад телесне топлоте (lysis).
сръце весело,	бити весео, добро расположен (hilaris).
сръчлика,	срж, унутарњи део плода (pulpa, medulla).
съсъ (съсъцъ),	сиса, дојка (mamma).
съсъ зачрвенилъи отеклъ,	запаљење млечне жлезде (mammitis).
съставь,	члан зглоб (articulatio) и орган (elementum).
съставлењїе,	састав (constitutio).
съсѣдъ,	суд(vas).
съсѣдъ плоскънъ,	чинија, плоснати суд (catinus, catillus).
стара рана,	неизлечива рана (vulnus moderatum — vetum)
стафиегарїа,	вашљивка (Delphinium staphisagaria) (по P. D.).
стафїегарида,	тешко је одредити значење. По P. D.Delphinium staphisagaria.
сътварь чемерна,	отровна материја (змијски отров, уопште сваки отров) (elementum toxicum).
сътворенїе жилѣ,	стање пулса (status pulsationis).
сътворити младо лице,	улепшати лице (rejuvenescenere).
сътворити млѣко женѣ,	надражити секрецију млека (ablactatio facere)
стѣнилw,	стенило, фитиљ (funiculus, incendarius).

сътѧкшти,	разбити, згњечити (contundere).
столь дѣпкнь,	столица са избушеним седиштем која се употребљавала за парење болесника (sella perfo rata — sella perta).
стомашна болѣстъ,	болест желудца (morbus ventriculi).
стомахъ,	стомак (ventriculus, gaster, stomachus).
стоѩти на постелѥ,	лежати у постељи (agrotere, cubere).
страдати,	боловати (patire, aegrotum esse).
сътрѣсати,	трести се, дрхтати (tremere, quartere).
сътрѣсенїе,	дрхтавица грозница, (trepidatio, tremor).
сътрѣсенїе сѣдца,	лупање срца (tachycardia).
стрѣны,	гласне жице (gamenta vocalia).
стрѣп,	краста (crusta).
ствдена вешт,	средство које хлади (remedium refrigeratum)
ствѣк,	измирна (Styrax officinalis).
свдити,	судити расуђивати размишљати (explorare).
свмак,	сумак (Rhus coriaria).
свмах,	сумах (Cotinus coggygria).
свмрачьнь,	таман (tenebrosus, tenebricosus).
свпрашица,	врућ пепео (arena).
свръ,	сур, блед, сив (coloris palidi).
свхи кашалъ,	суви кашаљ (tussis siccus).
свхи неисцелни недвг,	лепра (lepra).
с(ь)цати,	мокрити (madefacere).
съчѣтати,	полно општити (conjugere).
с(ш)влфвр вївмъ,	сумпор (sulfur).

Т

таини вдъ (мвшкы дѣточинитель),	мушки полни орган (penis, phalus).
таини вдъ мекънъ,	немогућност ерекције (penis non erectibus).

тамаридишъ,	метљика (Tamarix africans).
тамаришкѕшъ,	метљика (Tamarix gallica).
тамарханди,	тамарханд од арапске речи perutamer — урма hindi — индијска, Tamarindus indica, једна врста махуне чији је средњи део сладак.
таркосъ,	бухач (Tanaceum pyrethrum).
ташокарабато,	глушеница (Taraxacum-tharakchakon-Leontodon taraxacum)(по P. D.).
твръда апостеѡма,	тврди оток (aposteoma dura, tumrfactio).
твръда слѣзена,	отечена слезина (splenomegalia).
темъянника,	тамњаника (Asarum europeum).
тѣлесни сѣстав,	људски организам (organismus).
тлѣкшти,	пулсирати (pulsare) (?).
теодорикон,	теодорикон, θεοδωρικόν (Theodoricon) (по P. D.)
терамовина,	мастика (Pistacia terebinthus).
терамбина,	смрдљива (Pistacia terebinthus).
тѣскота ѕ пръсѣхъ,	отежано дисање, δύσπνους (dyspnoea).
терѣбинтин,	уљана смоласта супстанца (N. therebinte, по P. D.).
течна магиѳїа,	течно, чорбасто јело (alimentum liquidum).
теченїе здола,	пролив (enterorrhoea).
теченїе кръвы здола,	опис овога синдрома може да има различита значења као што су крварење из дигестивног апарата (melaena) и из материце (metrorrhagia).
теченїе много иѣда,	слузави пролив (enteritis profusa acuta). ово се може односити на синдром дизентерије и салмонелозе.
теглити,	подносити (tolerare).
тегота къ стомахѕ,	тегоба у стомаку (ardua res).
тежина къ иѕикѕ и дебелостъ,	парализа језика (paralysiss, apoplexia).
тежина ѕ очїю и кромелѥ,	гнојно запаљење очију (conjuctivitis purulenta).
тѣло сѣгниваѥ,	распаднути леш (cadaver putiridus).

тєскота ѕ прсѣх, успорено дисање (bradypnoea).

тєрашигилата, лек у облику коцкица од црвене земље (terra sigillata). Препоручиван је у терапијске и превентивне сврхе против куге.

тєрѣакъ, теријак (theriaca). Стари лек у чији састав су улазила 54 састојка, који су доцније повећани на 100. Последњи пут је припремљен 1787. године у Паризу. Препоручиван је у превентивне и профилактичне сврхе против куге, беснила и за лечење глаукома.

тимпанитисъ, надутост, оток трбуха, τυμπανίτης (tympanitis).

тина, тиња, муљ (alluvio).

тлапаєнїе ѕ нєсвѣстъ, падање у несвест (tombere in vertigo).

тлѣстъ, дебео (crassus, obesus).

тѣмностъ, потамнелост (tenebris).

трагакантѕм, драгантум (Astragalus tragacantha).

трѣбѫхъ твр҃дъ, тврд трбух (може бити синдром тетануса (venter durus).

трєсавица, грозница, треска (febris).

трєсєнїе на сръдцѕ, лупање срца (tachycardia).

трєскавица, исто што и **трєсавица.**

трандафил, ружа (Rosa centifolia, canina).

трид҃невная трѣсавица, терцијарна маларија (malaria tertiana).

трьпко, опоро (sycosus).

трѣстїе, трска (calamus).

тр҃ѕдь, болест (тешка — хронична) (morbus).

тѵрбита, турбанлија (Cucurbita melopepo) једна врста бундева.

тѵцнъ, тучак (pistillum).

тѵштъ, исто што и **портѵлака.**

тѣнкъ, слаб (infirmis).

тѫштанїе, старање, журба (turba, concursus).

У

оуврачевати,	излечити (sanare, sanum facere).
ѕгодити,	наместити се, смирити се (sedere).
ѕдавлєнїе,	штетно деловати (nocere).
ѕдрѣквѣны стомах,	грч трбушних мишића (spasmus musculorum abdominalis).
ѕзригати,	подригивати (eructare, ructare).
ѕкрѣвен человек,	исто што и крѣвень члвѣкъ.
ѕкрѣпити,	ојачати (roborare, firmare).
ѕкропь,	врела вода (aqua fervens).
ѕкѕшенїе	уједа (змије) (morsus, serpentis).
ѕнѣгвентѕмъ контра артетика,	маст противу запаљења зглобова (Unguentum contra arthritis).
ѕнѣбили венериш̃ъ,	ковиље (Capilli veneris - adiantum, Capilli veneris).
ѕпивати(сѳ),	опијати се (inebriare).
ѕсилостъ,	јачина, степен (potentia).
ѕставити гнои,	зауставити пролив (sistere enterorrhoem).
ѕсѣхла половица тѣкла,	одузетост једне половине тела (haemiplegia)
ѕтровѕ заграждати,	изазивати затвор (obstipatio - constipatio provocare).
ѕхвакнїѳ,	наступ, напад (грознице) (accessus, raptus).
ѕхопленїѳ,	уједа (morsus).
ѕхо залегло,	зачепљено ухо (auruis obturatus).
ѕчтетити (сѳ),	заразити се (inficere).
ѕъденїѳ змїи,	уједа змије (morsus serpentis).
ѕъзвити,	ранити (vulnerare).
ѕѣдати,	чупати, гристи (mordere).

Ф

факшинѵшъ, буква (Fagus silvatica).

февриш парашижма, пароксизмална грозница (febris paroxismalis). Под овим изразом у нашој старој медицини. подразумеван је продромални стадиј или инкубациони период неког од инфективних обољења (?).

фелїа, комадић, кришка (fetta).

фени грекко, смиљкита (Trigonella caerulea).

фениквл, плод од урме (Fructus foeniculi).

френежишъ, бунило (delirium), лудило, φρένα, φρενιτκός. (folie delire по P. D.).

ферменто, квасац (faex).

филипенда, сурчица (Filipenda hexapetala).

фитил, фитиљ, стенило (funiculus).

финикь, урма (плод од палме) (Phaenix dactylifera).

фиштика, смоква (Ficus carica).

фиников костьць, костица од урме (ossiculum).

флегма (флевма), слуз, φλέγμα (mucus). Значају сокова у старој медицини био је придаван велики значај. Од равнотеже њиховог лучења зависило је здравствено стање организма.

френежиш, помама, φρενῖτις (furor, frenesis).

фѵместера (фѵмаштера), руско зеље (русница) (Fumaria officinalis).

фѵоу, индијска биљка (по P. D.: foli indica - Folium indum - Folle Malbatar).

фтижишъ, сушица (phtisis).

Х

хабитъ, апт, бурјан (Sambucus ebulus).

хавт, бели пелин (Arthemisia absintinum).

хартїа вѵбакїрина, памучна хартија (chartia bombicina).

хѣлидон, златић, ластавицина трава (Chelidonium majus).

хидропижамъ, водена болест, хидропизам (hydrops, hidropicus).

хракаиѣв, испљувак (sputum, expectoratio).

хракати, пљувати (sputare).

хракотина, слуз (mucus).

хрѣбтъ, крста (sacrum, regio sacralis).

хрѣбтина костъ, крсна кост, сакрална кост (os sacrum).

Ц

цѣгъ, сеђ (lix, lixiva).

цѣкло, стакло (vitrum).

цѣлва, лечење (therapia, curatio).

цѣлити, лечити (curare).

центврїа, кантарион (Centaurium umbellatum).

Ч

челны роглъ, врх чела (angulus frontalis).

чемѣрна змїа, отровна змија (serpens venenatus).

чемерніи въздѹх, затровани ваздух; ваздух који заудара на трулеж (aër putiridus). За овакав ваздух веровало се да садржи отровну мијазму која изазива епидемије.

чесновити лоук, бели лук (Allium sativum).

четири кренента, четири силе које према Галеновом учењу управљају организмом (vis pulsiphica, pneuma psychicon, pneuma physicon и dilatatio cordis).

чланъ, зглоб (articulatio).

чѹѣво, овај израз има врло широко значење. Може да означава задње црево (rectum) али и плодницу (uterus).

чрѣвогнитїе, овај израз означава свако гнојно обољење женског полног органа. Ако се овде мисли на утерус, онда би се он односио на metritis purulenta necroticans).

чрѣслъ, кук (соха).

чрънa жлчъ, црна жуч. То је један од сокова организма који се према учењу Аристотела налази у области бубрега.

чѵмa, куга (pestis).

чѵмa врѣлa и чемерна, велика епидемија куге која се одликује знатном смртношћу. То је септикемична форма која је најчешће владала преко лета и преносила се обично контактом.

чюбрь, чубар (Saturea hortensis).

Ш

шалвїa, жалфија (Salvia officinalis).

шанкѵшъ, горчика (Sonchus arvensis).

шангвїнарїa, сандалово дрво (Santalum rubrum et citrinum).

шандалъ, благ папрат (по старим ботаничарима Digitaria sanguinalis, премда га неки изједначавају са Polypodium aviculare.

шаркокола, козинац (по P. D. лек персијског порекла — Sarcocollae — Astragalus onobrychis).

шаркола, козинац (Astragalus illylcus et thracicus — по Симоновићу) каменда бели (Saxifraga granulata).

шафранъ, кађун (шафран) (Crocus sativus).

шебштен, шебој (Mathiola incana), (matronalis).

шемпервивѵм, пазикућа, зечији купус (Sempervivum patens-tectorum ?).

шеникe, шеника (Glyceria fluitans).

шерапино, попков раст (Serrapyllum laxflora — билька посвећена египатском божанству Серапису).

шерпентина, бели козинац (Arum Dracunulus). По P. D. уљаста смола (Therebintine — serpentaire).

шижамѡ, сусам (Susamum indicum).

шижаминѡ, шишантуб (Helianthus annus).

шикліѥ, шкалина (Cnicus bendictus).

ширακош, сирак (Sorghum caccharatum) и српац (Serratula arvensis) (постоји и cetiniensis).

шкавраδа, каменика (Saxifraga alba et granulosa).

шкадиола, копрач (Scaligaria cretica).

шквиманти, пекмез од грожђа (по P. D. fruit de vigne — Androgogon lanigoi).

шкамонеа, сочница (Convalvulus scamona). По P. D. то је густа смола која се добија од споменутог дрвета, а по Д. С. аљма (Allium ascalonicum).

шквила, никсица (Scilla maritima).

шкрипцїѡ, вежљика (Scripus radicinus).

шинкопа, падање у несвест (syncopa).

ширѡпъ, сируп (sirupus).

шишколѣн, систола (systola).

шмариола, мастикс, трисља (Pistatia lentiscus). Лек персијског порекла који је употребљаван у облику смоле (Fisatak).

шолатро, кокошије грожђе (Solanum nigrum?). Врло стар лек. Спомињу га Плиније и Теофраст.

шпараги, вилина метла, спараги (Aspargus officinalis).

шпиканарда, спиканарда (Lavandula spica).

штокадом, исмирна (Storax officinale — Styrax).

шторакъ, једна врста измирне (Cinammomum cassia, Storax — по P. D. Calamita rubea).

шъствїѥ, путовање, ходање (peregrinatio).

штѹцавица, штуцавица (rictus).

шѹблиматцѣ, жива, сублимат (hydrargyrum bichloratum).

шѹга, шуга (scabies).

Г

гагѳрида, кисело грожђе.

гаденїе, јело, храна (alimentum).

гаденїе безъ сладости, уживање хране на силу, без прохтева за јелом (anorexia).

гаичана љуспа, љуска од јајета (squama ovi). Коришћена је као мера за дозирање неких лекова.

газва, рана (vulnus laceratum).

гаичани жлътцъ, жуманце од јајета (vitellus ovi (ovium).

галнъ, неплодан (infecundus, sterilis).

гакостъ, активност, снага (potentia).

гаръ, оштар, љут (acer, acerbus).

гастїа мокра, течно јело (cibaris — cibus liquida).

Ѥ

ѥдъ, јед (mordus).

ѥза, језа, назеб (продромално стање за већину фебрилних процеса) (frigor).

ѥза напрасна, неочекивани, изненадни назеб (pituitia subita).

ѥстъствa шторовїи, природа, особина отрова (proprietates venenum).

ѥстъствна вешт, природна материја (proprietas, proprium).

ѥчмен, јечам (Hordeum vulgare).

Ю

юнь, млад (juvenis).

юниперъ, вења (Juniperus communis).

юха, чорба (jus, jusculum).

Ѯ

Ѯоχади, хемороиди (hemorrhois).

Ѱ

ѱимидѡ, оловни базични карбонат (cerussa, plumbum carbonatum.

Ѳ

Ѳїмїанъ, тамјан, θύμζαμα (thus).

Ӱ

Ӱпѡштажиш, талог, ὑπόστασις (hypostasis).

ИЗВОРИ

J. Platearius, Liber de Simplici medicina secundum Platearium, Dictus Circa Irstans (C. I.), Venetiis, 1497.

P. Dorveaux, Le livre des simples médicines, Paris, 1913 (P. D.).

Antidotarium Nicolai, Venetiis, 1489.

РЕЧНИЦИ

Vaser, M., *Russisches Ethynologisches Wärterbuch*, Heidelberg, 1950—1958.

Velisavljević *I*, M., *Klinički leksikon*, *Registar simptoma*, Med. knjiga, Beograd—Zagreb, I—III, 1933.

Даничић, Ђ., *Рјечник из књижевних старина српских*, I—III, Фототипско издање В. Караџић, Београд, 1975.

Елезовић, Г., *Речник Косовско-метохијскиоі дијалекша*, Београд, I, 1932. и II, 1935.

Караџић, Ст. В., *Српски Рјечник*, Нолит, Београд, 1969.

Katic, F., *Srpskohrvatsko-latinski Rječnik*, *(po Georgesovu)*, Carsko-kraljevska naklada školskih knjiga, Beč, 1904.

Костић, А., *Медицински речник*, Београд, 1969.

Kostić, A., *Medicinski leksikon*, Med., knjiga, Beograd—Zagreb, 1981.

Miklosich, Fr., *Lexicon palaeoslavenico-greco-latinu*, Vindobonnae, 1862—1865.

Младенов, Ст., *Бъліарски шълковен речник*, Софір, 1951.

Петковић, С., *Речник црквено-словенскоі језика*, Сремски Карловци, 1935.

Симоновић, Д., *Бошанички речник*, САН, Институт за српскохрватски језик, Посебна издања, Београд, 1959, CCCXVIII, 3. ((Д. С.)

V

LE CODE MEDICAL DE CHILANDAR

N. 517

INTRODUCTION

Le *Code médichal de Chilandar* est un document précieux aussi bien de la médecine serbe que de la culture serbe. Il s'agit d'un recueil de textes contennat des descriptions de la médecine scientifique européenne du XIIe au XVe siècle. Grâce à la découverte de ce manuscrit la fausse opinion qui régnait jusque-là dans notre science, qu'au Moyen Age les Serbes étaient principalement soignés par la divination et la magie fut refutée.

Il est exact qu'en Serbie on usait de la divination et de la magie pour guérir les malades mais pas plus qu'aux pays où des écoles de médecine existaient déjà. Il s'agit là, en effet, de la pratique médicale la plus ancienne et la plus répandue dans l'Antiquité et le Moyen Age. La médecine relevant de la magie fondait ses explications de l'état pathologique et de l'état normal sur la doctrine du dualisme éternel, de la lutte entre le Bien et le Mal, entre le démon, cause de la maladie, et l'homme. D'ailleurs, *Hippocrate*, le père de la médecine, fut lui-même l'archiprêtre du temple d'Asclépios où »la divinité«, ou un prêtre, visitait pendant la nuit les malades qui y étaient conduits et leur murmurait les mots magiques de la guérison. La médecine clinique médiévale ne pouvait pas supplanter cette médecine, étant elle-même loin des conceptions actuelles du normal et du pathologique. Basée sur le principe de l'équilibre des humeurs, la médecine médiévale essayait d'expliquer ces deux états par ce principe. Un effort exagéré dans ce sens a abouti à d'innombrables combinaisons mais qui n'avaient pu fournir des explications exactes de ces phénomènes faute d'une base méthodologique de la médecine expérimentale.[1]

Quand on parle de l'application, chez les Serbes, de la divination et de la magie comme méthodes de traitement des malades, il ne faut pas oublier le fait que les vieux Serbes ne connaissaient ni les procès contre les sorcières qui, selon l'opinion généralement répandue à l'Quest, provoquaient toutes sortes d'épidémies, ni l'inquisition, ni l'interdiction aux Juifs de la pratique médicale, etc. Mais, les lois en vigueur dans l'ancien Etat serbe interdisaient la pratique de la divination et de la magie dans le soin des malades. Deux textes juridiques en témoignent: le *Nomocanon*, le plus ancien document juridique serbe (recueil des lois byzantines traduit en slavon-serbe au XIIe siècle par saint Sava et adopté plus tard par les Russes) et le *Code de l'empereur Dušan (Dušanov zakonik)* (art. 20 et 109).[2]

Les textes du *Codes médical de Chilandar* nous permettent d'affirmer que la médecine médiévale serbe n'était pas différente de la médecine scientifique européenne du XIIIe au XVe siècle, période de laquelle date la majeure partie des descriptions contenues dans le *Code médical de Chilandar*. Il est important de souligner encore que cette médecine n'état pas inconnue non plus d'une large population serbe. La preuve en sont les manuels de la médecine populaire serbe *(lekaruše)* qui étaient, comme nous l'avons constaté, des traductions modifiées de l'ouvrage latin *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* auteur appartenant à l'école de médecine de Salerne. Ce texte est intégré aussi dans le *Code médical de Chilandar*, et jusqu'à la première moitié du XVIIIe siècle il fut presque l'unique source où les médecins serbes puisaient les connaissances nécessaires pour l'exercice de leur métier.[3]

Le seul exemplaire conservé du *Code médical de Chilandar* se trouve aujourd'hui dans la bibliothèque de Chilandar, monastère serbe au mont Athos. La Bibliothèque nationale de Serbie, en collaboration avec l'Académie serbe des sciences et Matica srpska, a réalisé en 1980 le projet de publier ce document en phototypie. Cette publication présente un

double intérêt: d'une part elle a assuré la conservation de ce manuscrit et de l'autre elle l'a rendu accessible aux philologues et aux historiens de la médecine serbe pour des recherches approfondies.[4] Cependant les difficultés que représentait le slavon-serbe, peu connu, et la lecture même du texte ont fait que le *Code médical de Chilandar* est resté pratiquement inaccessible à un public plus large. Aussi la Bibliothèque nationale de Serbie a-t-elle décidé d'en publier la traduction en serbe moderne, ce qui rapprochera ce document de tous ceux que le passé de la médecine médiévale serbe intéresse. Ils y trouveront les informations sur le niveau des connaissances de la médecine serbe des différentes branches de cette science. Les recherches actuelles sont impossibles si l'on ne connaît pas ce que savaient ceux qui pratiquaient le même métier avant nous. Tous ces faits pris en considération, nous permettent d'affirmer que la traduction du *Code médical de Chilandar* sera une aide précieuse à nos chercheurs. En même temps ce sera le témoignage de l'état de la médecine chez les Serbes qui sera au même niveau que la médecine européenne jusqu'au XVe siècle presque, période fatale pour le sort du peuple serbe. A cette époque-là, les Etats serbes du Moyen Age perdirent leur indépendance ce qui arrêta le développement de la culture serbe et de ce fait aussi de la médecine serbe. A partir de ce moment-là jusqu'au début du XVIIIe siècle la médecine serbe ne produira aucune oeuvre nouvelle. Elle sera réduite à la copie des recueils thérapeutiques de la médecine médiévale populaire serbe dont le contenu s'éloignera de plus en plus du texte original.

La tradiction du *Code* en serbe moderne fut un travail difficile pour plusierurs raisons, dont nous ne mentionnerons que les plus importantes. Outre le fait qu'il était quelquefois difficile de découvrir de quelle maladie il était question et à quoi se rapporsaient certains synonymes disparus de la langue médicale actuelle, il fallait surmonter plutieurs autres difficultés ce qui est tout à fait compréhensible quand on a en vu l'enseignement de la médecine médiévale et celui de la médecine actuelle. Un problème non négligeable consistait dans le fait que le copiste de l'exemplaire conservé avait quelquefois, en recopiant à la hâte, répété ou omis certaines parties de phrases et même avait souvent fait des erreurs. Ceci explique certaines imprécisions et certaines lacunes de notre traduction que nous n'avons pas pu, en dépit de tous nos efforts, ni éviter ni combler. L'objectif essentiel de la traduction du *Code médical de Chilandar* étant de rendre ses textes aussi compréhensibles que possible aux lectuers, il ne pouvait être question d'une traduction littérale car, pour être comprise, elle exigerait non seulement un dictionnaire mais de nombreuses explications qui allourdiraient la lecture et nous éloigneraient du but primordial de la traduction. Une traduction littérale est possible quand il s'agit de textes juridiques, théologiques ou littéraires mais non pas de textes médicaux.

Les difficultés citées mises à part, le traducteur s'est heurté à plusierus problèmes concernant le style. Nous pensons en particulier aux phrases inachevées (incomplètes et peu claires), à la répétition des mêmes notions deux ou plusieurs fois et à une certaine obscurité des exposés théoriques. Les défauts que nous venons de mentionner ont rendu certains textes si incompréhensibles que nous avons été quelquefois obligés de déchiffrer le cours des idées du copiste du *Code médical de Chilandar* en comparant le texte du *Code* avec les textes latins authentiques. Le désir de présenter un texte médical intelligible nous a poussé à abandonner la traduction littérale, pratiquement irréalisable et qui aurait demandé de nombreux commentaires généraux. Toutefois, pour satisfaire aux besoins des philologues, le texte original du *Code* est transcrit et présenté avec sa traduction. Aussi avons-nous réalisé ce qui seul était réalisable dans une pareille situation: que la traduction soit claire et que le texte original soit facilement lisible.

Il importe de souligner, outre les problèmes déjà exposés, que le dernier copiste a fait certaines omissions justement dans le désir de réaliser une copie fidèle au modèle qu'il avait devant lui. Il n'était pas médecin, et, soucieux de rendre le matériel décrit plus clair, il avait répété les idées, abrégé les phrases etc.

Nous avons, donc, été forcé de recourir à une traduction libre et même quelquefois à raconter le texte. Aussi, pour garder la continuité de certains textes, avons-nous été obligés de ne pas suivre l'ordre existant du manuscrit, le dernier relieur en ayant déplacé certaines parties. Il s'agit, en effet, du *Traité de pharmacologie* le plus long, du *Traité sur le pouls*, de celui *De toxicologie* et enfin du grand texte *Des fièvres*. Pour assurer la continuité du texte, lors de la traduction, nous avons disposé les textes selon leur suite logique et nous avons mentionné les pages où ils se trouvent dans le manuscrit original.

Les traducteurs ont fait de gros efforts pour surmonter les difficultés exposées dans le soucis de présenter le *Code médical de Chilandar* dans la langue la plus proche de celle de la médecine moderne.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Edition spéciale, SANU, DXXXII, 31, Beograd, 1981, 15—58.

2. N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349* et *1354*, SANU, Beograd, 1960, 94 et 120.

S. V. Troicki, *Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjem)*, Spomenik SANU, CII, 1952, et V. Jagić, *Slovenski tekstovi kanona*, Starine, JAZU, IX, 1877, 110.

3. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, *Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, vaterinae*, Beograd, 2, 1978, 35—54.

4. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks* N. 517, Phototypie. Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1980.

BREF APERÇU DE L'ETAT DE LA MEDECINE MEDIEVALE SERBE

Le *Code médical de Chilandar* représente un recueil de textes de la médecine scientifique européenne du Moyen Age dont les auteurs sont en majorité les maîtres de l'école de médecine antique et des écoles de Salerne et de Montepellier. L'existence d'un tel recueil dans la médecine serbe ne peut être expliquée que si l'on connaît l'état dans lequel se trouvait la médecine serbe au moment de la rédaction de ce manuscrit. Ou, plus exactement, ce manuscrit est la conséquence logique de cet état de la médecine, et ce n'est qu'en fonction des caractéristiques de cette situation que la rédaction et l'importance du *Code médical de Chilandar* peuvent être correctement interprétées. Un survol de l'état de la médecine médiévale en Serbie confirmera le bien fondé de ce point de vue.

La médecine médiévale serbe était, par son orientation scientifique, la médecine européenne et par conséquent elle ne se distinguait pas de la médecine italienne et française du XIVe et du XVe siècle. Elle suivait donc l'enseignement des écoles de Salerne et de Montpellier. L'unique différence était que les Serbes n'avaient pas d'écoles de médecine. La médecine européenne du XIVe et du XVe siècle ainsi que la médecine serbe n'ont donné aucun ouvrage de médecine original, aucune traduction intégrale de quelque oeuvre plus importante de la médecine antique. En Europe comme en Serbie la majorité des livres traitant de la médecine étaient des encyclopédies de médecine ou des manuels contenant surtout des textes destinés à satisfaire aux besoins pratiques des médecins. Il s'agit principalement des extraits ou des textes modifiés de la médecine antique et arabe. La médecine de cette époque était la médecine scolastique qui évaitait les interventions chirurgicales et qui expliquait les états pathologiques comme conséquence des altérations de l'équilibre des humeurs. Ce n'est qu'à la Renaissance qu'on voit se manifester dans la médecine européenne un intérêt plus grand pour les disciplines pratiques de la médecine. A partir de cette époque-là on commence à consacrer plus d'attention à l'étude de la chirurgie et de l'anatomie.

Dans les régions de la Péninsule balkanique que les Slaves avaient peuplées, ils avaient rencontré certaines traditions médicales byzantines qui tiraient leur origine de l'antiquité. Ainsi, par exemple, en Macédoine, à l'époque de la domination byzantine, entre le XIe et le XIIe siècle on parle des médecins byzantins et des ouvrages de médecine écrits en grec. *Mercati* et *De Cavalieri* ont publié un manuscrit byzantin de la Bibliothèque du Vatican, dans lequel on parle du médecin *Eustathe* (Eustathios) (Εὐστάθιος ὁ εὐτελὴϛ ἰατρός), qui avait soigné, dans certaines ville de Macédoine (Ohrid, Ber, et Voden) les maladies de l'appareil urinaire, et pratiqué entre autres, la lithotomie. Il faut aussi mentionner le traité byzantin: *Du mal de dents* (Περὶτῶν εν ὀδοῦσι παὼν) de *Néophyte de Prodrome*. Les auteurs cités considèrent que ce texte date du XIe siècle. Le manuscrit grec du XIIe siècle: *De l'urine* (Περὶ οὔρων) de l'évêque Jovan de Prizren, mérite aussi d'être mentionné. Bien qu'il s'agisse des médecins grecs et des ouvrages grecs, nous en indiquons l'existence parce qu'ils témoignent de l'état de la médecine dans ces régions.[1] La présence de ces médecins dans les villes mentionnées nous fournit certains éléments de la situation de la médecine et de l'hygiène dans les régions byzantines qui feront plus tard partie de l'Etat des souverains de la famille Nemanjić.

Quoique nous n'ayons pas suffisamment de données qui nous permettraient d'obtenir une image fidèle de la situation sanitaire dans les régions byzantines à l'époque de la colonisation slave et de la création des premiers Etats serbes, ceci ne veut nullement dire

que dans ces régions il n'y ait pas eu de coutumes ni d'établissements sanitaires. Nous pensons surtout à l'état de l'hygiène communale dans les villes byzantines. En fait, il s'agit de la pratique de l'hygiène qui existait dans nos villes dans l'antiquité et qui s'est maintenue à l'époque byzantine. Aussi est-il fort probable que les règlements de l'organisation des abattoirs en vigueur dans certaines villes médiévales serbes (Kotor et Budva), datent de l'époque antique. Nous affirmons ceci, car il est connu que certaines villes romaines dans nos régions (Domavia près de Srebrnica) avaient leurs abattoirs. De plus, les Romains avaient dans chaque ville deux membres de la direction communale *(»dediles«)* chargés du contrôle de la propreté de la ville, du bon fonctionnement de l'aqueduc, des prostituées, de l'enterrement des morts, en un mot, ils devaient s'occuper de tous les problèmes de l'hygiène communale. Dans certaines villes on parle aussi du chef des médecins *(Lukios arhijatros* — le chef des médecins à Kotor). Pour juger de la situation sanitaire dans les villes byzantines, il faut tenir compte du fait qu'elle était, dans son essence, la suite de la culture médicale du monde antique. Byzance était l'héritière de cette culture, son gardien et, en quelque sorte, son diffuseur dans les premières écoles de médecine (du IXe au XIe siècle). La médecine européenne médiévale sera fondée sur cette tradition. Tout ceci parle en faveur du fait que la médecine médiévale serbe ne s'est pas développée à partir de la médecine empirique serbe et byzantine mais sur de solides bases de la médecine antique.

Lorsque nous parlons de la médecine comme science chez les Serbes au Moyen Age nous pensons à la médecine qui se servait uniquement des moyens thérapeutiques de la médecine scientifique. Il est évident que, pour avancer ce jugement, il faut partir de ce que l'on comprenait par science à l'époque de son développement et non pas de ce que ce terme signifie aujourd'hui. Or, comme nous l'avons déjà dit, dans le traitement des malades on usait aussi bien des connaissances de cette médecine que des prières et de la magie. On pourrait dire sans exagération qu'à cette époque-là, en Italie et en France, les rituels magiques étaient plus souvent conseillés aux malades que les médicaments auxquels la médecine de l'époque attribuait une valeur thérapeutique. Ce phénomène s'explique par plusieurs caractéristiques de la situation de l'époque: a) la médecine magique était la plus ancienne et la plus répandue médecine que les hommes appliquaient depuis des milliers d'années; b) les médicaments n'étaient pas accessibles aux larges masses populaires à cause de leur prix élevés de sorte que leur emploi était généralement réduit à ceux qui pouvaient les payer, et c) le niveau culturel de l'homme médiéval était fort bas.

Quant à la médecine médiévale serbe on peut dire qu'elle s'est développée surtout sous l'influence des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier. Il est difficile de déterminer le moment où les Serbes avaient commencé à s'y intéresser. Toutefois cette question est, sans aucun doute, étroitement liée à la situation générale politique, économique et culturelle de l'époque dans les Etats serbes. Le fait que la médecine occidentale a exercé une influence dominante sur le développement de la médecine pratiquée dans la Serbie médiévale paraît d'autant plus incompréhensible si l'on sait qu'il y avait en Byzance aussi des écoles de médecine. Selon toute apparence l'explication de ce phénomène se trouve dans la différence des systèmes de formation des médecins à l'Ouest et en Byzance. Alors qu'en Byzance on étudiait la médecine comme métier, dans les universités occidentales elle était intégrée dans un système déterminé d'études scolaires grâce auquel les élèves de ces écoles recevaient une formation médicale plus solide que des médecins byzantins. Les écoles byzantines de médecine étaient attachées aux grands hôpitaux où l'on acquérait les connaissances du métier dans la pratique en suivant le travail des médecins. Ainsi dans le typique du monastère de Pantocrator à Constcntinople, dont l'empereur Jean II Comnène (1118—1143) et sa femme Irina furent les fondateurs, on peut lire que l'un des médecins de l'hôpital du monastère avait pour fonction d'enseigner aux fils des médecins la pratique médicale. Une école semblable existait aussi dans *l'Hôpital serbe du monastère de Prodrome*. L'invasion turque arrêta le développement de la médecine byzantine. Lors de la conquête de Constantinople (en 1453), au cours des trois jours de pillage et de la destruction des richesses inestimables d'une civilisation millénaire, les célèbres hôpitaux de Constantinople disparurent et avec eux l'unique possibilité de former de nouveaux médecins.[2]

La médecine que les Serbes avaient reçue de Byzance était la médecine antique, et elle était généralement réduite à suivre le modèle de l'organisation des hôpitaux byzantins des monastères, des services sanitaires communaux dans les villes byzantines conquises et à la traduction des extraits des oeuvres médicales et philosophiques des auteurs antiques. Ces traductions étaient plutôt un travail d'amateur faites en majeure partie par des hommes d'église. En revanche, la médecine médiévale serbe disposait des traductions in-

tégrales des plus importants ouvrages thérapeutiques des écoles de Salerne et de Montpellier.

Nous sommes obligés de mentionner dès le début, que la médecine médiévale serbe ne présentait pas de continuité dans son développement, continuité caractéristique pour les peuples qui n'étaieut pas dérangés dans leur évolution culturelle. Le phénomène cité ci-dessus est donc étroitement lié à la situation politique, économique et culturelle. Lorsque cette situation était favorable, la médecine serbe progressait, alors que les conditions défavorables entrainaient et la dégradation de la médecine et la dégradation de toute vie culturelle du peuple serbe.

La médecine médiévale serbe porte la marque de deux courants dans la médecine de l'époque: dans le domaine des sciences médicales pratiques elle suivait la médecine occidentale, alors que dans le domaine des sciences médicales auxiliaires elle était plutôt sous l'influence byzantine. La médecine médiévale européenne, de même que la médecine serbe, était au fond la médecine d'Hippocrate, de Galien, d'Aristide et des autres médecins de l'antiquité. Mais, comme toute copie, elle était inférieure à l'original, c'est-à-dire à la médecine antique. Outre la médecine antique et la médecine clinique d'Hippocrate, la médecine médiévale faisait un grand usage de toutes sortes de magie, des prières, des formules magiques etc, ce qui explique un faible intérêt pour les sciences médicales fondamentales (l'anatomie et la physiologie). Aussi, la médecine médiévale n'a-t-elle produit aucune oeuvre originale, se bornant à la copie et au remaniement des textes anciens. Or, il est important de citer que lors des traductions et des remaniements des manuscrits des médecins antiques, ces ouvrages avaient subit de tels changements des textes et du contenu qu'ils ne correspondaient presque plus à l'original. Nous l'avons prouvé par la comparaison du traité d'Hippocrate Περὶ χρυσίων avec le même texte du manuel médiéval *De hebdomadis* Περὶ 'Εβδομαδων.[3]

Des phénomènes semblables sont manifestes dans les traductions serbes des ouvrages médicaux antiques et médiévaux.

L'explication de la pathogénie des maladies internes était fondée sur la doctrine de la médecine antique concernant les changements dans la sécrétion des humeurs. La plus grande importance dans le diagnostic et le pronostic des différentes maladies était attribuée à l'analyse de l'urine et des changements dans ses sédiments, alors que le principe thérapeutique de base était: *contraria, contrariis curantur*. Partant du point de vue qu'une maladie peut être prévenue par une saignée, toute une science concernant ce procédé fut élaborée. La médecine de l'époque considérait, entre autres, qu'on ne pouvait obtenir un résultat thérapeutique efficace en faisant la saignée d'une seule veine, de sorte que plus de trente points avaient été déterminés à cet effet, points choisis très souvent d'après les mois de l'année. Tout cela est consigné aussi dans les textes de l'ancienne médecine serbe. En revanche, les interventions chirurgicales se bornaient à la petite chirurgie: soins des blessures et des fractures, incision des abcès, herniotomie. On procédait quelquefois aux trépanations qui étaient généralement faites à la manière greco-romaine et qui, dans la plupart des cas, se terminaient par la mort à cause des infections et des plaies qui n'avaient pas étaient suturées. La situation était analogue en gynécologie. Un si grand retard dans le développement de la chirurgie peut être expliqué par le fait que l'on croyait que verser le sang était »un travail impur« pour le médecin, si bien que, dans certaines universités dans le texte du serment que prêtaient les médecins on trouvait aussi la clause qu'ils ne soigneraient pas les malades »*cum ferro et igne*«. Ce conservativisme exagéré allait si loin qu'au XVIe siècle la Faculté de médecine de Paris refusa de publier toute oeuvre qui ne correspondait pas »à la doctrine sainte d'Hippocrate et de Galien« et que même en 1660, elle adopta une attitude tout à fait négative envers la découverte de Harvey.[4]

Nous avons déjà mentionné au début que l'enseignement de la médecine serbe du XIIIe et du XVe siècle ne différait pas de celui des pays européens où il y avait des écoles de médecine, ce qui s'explique par le fait que l'ancien Etat serbe était aussi sous l'influence de la civilisation occidentale.

Les faits exposés ci-dessus montrent bien que la culture médicale des Serbes n'était pas fondée sur la médecine empirique populaire mais sur les principes de la médecine européenne et byzantine. De plus, il ne faut pas perdre de vue que jusqu'à la formation des écoles de médecine en Italie, Byzance était la seule à appliquer les connaissances de la médecine antique d'Hippocrate et de Galien et à les propager dans le monde entier. Ceci est compréhensible étant donné que la culture byzantine était liée à la culture antique non seulement par des liens génétiques mais aussi par une profonde parenté essentielle.

Aussi Byzance n'a-t-elle pas seulement gardé la médecine antique mais elle l'a transmise à la première école de médecine à Salerne. Beaucoup d'auteurs chrétiens étaient eux-aussi intéressés par la médecine et la philosophie antiques (Grégoire de Nazianze, Jean Chrysostome, Basile de Césarée, Jean Damascène etc.). La majorité d'entre eux suivaient le points de vue de la médecine antique dans la composition de leurs oeuvres philosophiques, biologiques et médicales. L'attitude tolérante du christianisme envers les religions païennes, jusqu'au VIe siècle, a permis à de nombreux auteurs chrétiens de cette époque-là de traiter les problèmes de la médecine antique en attachant une grande importance aux oeuvres d'Aristote, d'Hippocrate, de Galien et d'autres. L'église grecque gardera une position analogue aussi plus tard. Par conséquent l'explication du retard dans le développement de la médecine en Byzance dans la période ultérieure est à chercher tout d'abord dans l'affaiblissement politique et économique de l'Empire byzantin. Après le Ve siècle, la médecine byzantine, tout comme la médecine européenne, est caràctérisée par un faible intérêt pour l'anatomie et la chirurgie, alors que l'on consacre beaucoup d'attention au diagnostic, à la pharmacologie, la pharmacothérapie, la diététique et la thérapeutique des différentes maladies organiques et infectieuses. Mais, il ne faut pas oublier qu'à la différence de la médecine occidentale, ces disciplines de la médecine étaient restées sur les anciennes positions de la médecine antique et de la médecine de l'époque proto byzantine. En revanche, on consacrait une attention particulière à la biologie générale, à la physiologie avec la physiopathologie qui portaient les caractéristiques de la médecine antique. C'est pourquoi les travaux des auteurs antiques concernant les disciplines mentionnées étaient très souvent copiés et remaniés mais, malheureusement, pas intégralement.[5]

La première mention de l'existence chez les Serbes de la médecine dans le sens actuel du terme date du début du XIIe siècle, c'est-à-dire de la période où le centre politique serbe devint stable, ce qui eut une importance décisive pour le développement de la culture serbe. Cette médecine est née dans le grand centre culturel serbe, dans le monastère Chilandar. Nous pouvons affirmer, en toute connaissance de cause, que c'est saint Sava qui a contribué le plus au développement de la médecine serbe au XIIe siècle. Il est le fondateur des premiers hôpitaux serbes, auteur de nos plus anciens textes médicaux (réglements de l'organisation des hôpitaux) et combattant contre le charlatanisme. Les moines des colonies serbes ou byzantines au mont Athos ont joué un rôle primordial dans la propagation de la médecine de Byzance en traduisant les textes théologiques byzantins en slavon serbe. Un travail semblable s'effectuait dans les monastères de Serbie. Malheureusement, seules les connaissances des sciences médicales auxiliaires nous sont parvenues par cette voie et non pas les connaissances de la médecine pratique.

En ce qui concerne la propagation de la médecine européenne de l'époque, les médecins d'origine italienne, vivant et travaillant en Serbie, jouèrent le rôle principal. En effet, il est important de citer que la région littorale de l'Etat serbe se trouvait sous l'influence constante de la médecine italienne et que la Serbie entretenait, par Kotor, des relations commerciales étroites avec les villes de l'Italie du Sud. Ces relations se sont maintenues au-del de l'époque de l'ancien Etat serbe dont temoignent le mieux les livres découverts dans les archives de la ville de Kotor. D'après les informations qu'on y trouve, les médecins et les pharmaciens de Kotor étaient originaires des différentes régions d'Italie et élèves de presque toutes les universités italiennes.

Les textes des sciences médicales auxiliaires arrivaient dans la médecine médiévale serbe par la traduction des oeuvres de la littérature byzantine. En Byzance elles suscitaient toujours un intérêt profond et étaient largement utilisées par les auteurs théologiques byzantins. Ainsi, Basile de Césarée, Jean Damascène, écrivain dogmatique connu, et d'autres auteurs, expliquent la structure de la terre à partir de la doctrine de l'école péripatétique. Pendant tout le Moyen Age les Serbes traduisaient avec enthousiasme les oeuvres de la littérature byzantine et en même temps les textes concernant les sciences médicales auxiliaires. A la vérité, il ne s'agit pas là de traductions intégrales des oeuvres plus amples mais, le plus souvent, de leurs extraits ou de certaines parties remaniées dont les auteurs se servaient dans l'élaboration de leurs ouvrages à caractère essentiellement religieux.

La médecine serbe s'intéressait non seulement à la physiologie normale et la physiopathologie mais aussi à l'anatomie.

Elle était également attirée, quoique un peu moins peut-être, par certains problèmes d'embryologie, et tout particulièrement par les problèmes de la conception et du développement de l'embryon (»comment se transforme l'embryon dans les organes génitaux

de la femmes — l'utérus, et après combien de temps il donne les premiers signes de vie«). Un chapitre du *Recueil de Hodoch* traite de tous ces phénomènes.

Le plus grand nombre de textes serbes du domaines des sciences médicales auxiliaires se rapportent à physiologie normale et à la physiopathologie. L'analyse du contenu de ces travaux nous montre que nos anciens auteurs étaient intéressés par les doctrines d'Hippocrate et de Galien qui avaient influencé la formation de plusieurs vues de la physiologie de la médecine hippocratique.[6] Il ne faut pas oublier non plus d'autres auteurs, tels que: Alcméon, Diogène etc. De plus, la médecine serbe connaissait bien les oeuvres d'Aristote, de Meletios etc. Outre les extraits de l'oeuvre d'Hippocrate qui se trouvent dans le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe siècle) dont nous avons déjà parlé, un autre texte beaucoup plus long, intitulé *Jestestvoslovije (Biologie)* (XIIe siècle) est resté conservé jusqu'à nos jours. Il appartient à la collection des mannuscrits de la Bibliothèque universitaire »Svetozar Marković« de Belgrade (cote PC. 44). C'est le texte le plus ample et le plus détaillé de ce genre dans la médecine médiévale serbe.[7]

Dernièrement M. Harisijades a découvert dans la collection de Marsili dans la Bibliothèque universitaire de Bologne, un texte portant le titre: *L'écrit de Jean Damascène sur l'homme, ce qu'est l'homme* qui date du XVIIe siècle et qui avait appartenu autrefois au monastère Studenica. En fait, c'est un remaniement des textes d'Hippocrate et d'Aristote.[8] Il faut mentionner aussi le *Hexameron* de Jean l'Exarque, copié à Chilandar en 1263 par Teodosije à la demande de l'higoumène Domentian, homme d'une grande érudition Pour écrire ce texte J. l'Exarque s'est servi de l'oeuvre d'Aristote *De animalibus historia* ainsi que du traité d'Alcméon de Crotone *De la nature*.[9]

Les débuts de l'application de la médecine européenne chez les Serbes sont marqués par la fondation des premiers hôpitaux (Chilandar puis Studenica), par la copie des ouvrages importants des sciences médicales auxiliaires (la biologie et la physiologie) et de l'hygiène. En même temps on découvre la pharmacie arabe, l'art d'embaumer les cadavres etc.

D'autre part, le nombre important d'hôpitaux médiévaux serbes témoigne de l'état de la médecine en Serbie au Moyen Age. Dans les typiques des monastères, dans les chartes et les biographies des souverains serbes, nous trouvons beaucoup d'informations sur l'organisation de ces hôpitaux. Dans la plupart des cas leurs chefs étaient des moines, médecins empiriques, mais il y avait aussi des médecins laîques *(L'hôpital serbe à Constantinople* et *l'hôpital du monastère Dečani)*. Il est important de souligner que les premiers hôpitaux serbes ne se développèrent pas des asiles comme ce fut le cas à l'Ouest, mais furent formés dès le début comme établissements de santé. Ceci est confirmé par le fait même qu'il s'agit des hôpitaux des monastères où l'on soignait uniquement les moines, hommes qui avaient les mêmes droits et les mêmes responsabilités, dont la vie était matériellement assureé. Les typiques et les chartes de leurs fondateurs nous apprennent que ces hôpitaux étaient organisés à l'exemple des hôpitaux byzantins. Ils peuvent donc être rangés parmi les plus anciens hôpitaux d'Europe. Etabissements religieux, ils étaient exclusivement réservés à procurer des soins aux moines malades et tout à fait exceptionnellement on y acceptait les personnes âgés et débiles. Les réglements de certains hôpitaux serbes et byzantins nous permettent de l'affirmer, car il y est explicitement dit qu'ils ne doivent servir que comme établissements hospitaliers ou l'on soigne des malades. Ainsi dans les typiques du monastère Evergétis (Monsatère de la Mère de Dieu Bienfaisante) et du monastère de Prodrome on dit que les batiments pour les pouvres et les malades incurables (les hospices) devaient être construits en dehors des édifices du monastere. On trouve une clause semblable dans la charte de l'empereur Dušan concernant l'hôpital de Saints Archanges près de Prizren.

L'apparition des premiers hôpitaux serbes se situe au début d'une période de prospérité de la médecine médiévale serbe (XIIe siècle). Largement dotés par leurs fondateurs ces hôpitaux subsistent jusqu'à la chute de l'Etat médiéval serbe, alors que l'hôpital de Dečani s'est maintenu jusqu'au XVIIIe siècle et celui de Chilandar jusqu'à nos jours. Leur activité ne se limitait pas au traitement d'un seul groupe de maladies mais en englobait plusieurs autres. D'après la charte de la femme du despote Vuk Branković, Mara, et de ses fils Grgur, Lazar et Djordje, donné le 15 octobre 1406 à Chilandar, il semble bien que dans le premier hôpital serbe on traitait plusieurs maladies différentes.

Les anciens hôpitaux serbes vivaient des dotations de leurs fondateurs, des dotations des souverains et des citoyens organisés dans des sociétés de bienfaisance.

On rencontre un phénomène intéressant concernant les legs des fondateurs de certains de nos hôpitaux et plus particulièrement de ceux de Chilandar et de Prizren. Il s'a-

git des legs particuliers destinés à l'entretien des hôpitaux, ce qui paraît quelque peu étrange si l'on prend en considération que c'étaient des établissements des monastères qui étaient en possession de grosses propriétés et qui pouvaient donc assurer sans aucune difficulté le financement de leurs hôpitaux.

Nous ne pouvons expliquer si le don des propriétés aux hôpitaux avait pour but de les assurer en cas de difficultés éventuelles qui pourraient survenir pour quelque raison que ce soit, ou si l'on voulait leur donner par là certains droits autonomes.

Selon les documents conservés, les souverains et les grands seigneurs serbes aidaient en plus hôpitaux serbes, quelques institutions byzantines du même type. D'après Grégoire Camblak, Stefan Dečanski aidait largement l'hôpital du monastère de Pantocartor. Le seigneur Radič a légué deux livres d'argent par an au monastère de Kastomonit au mont Athos pour la nourriture des malades. Il est connu que par son testament écrit le 5 février 1533 à Venise, l'imprimeur serbe Božidar Vuković laissa entre autres, 12 ducats aux hôpitaux vénitiens (»à l'hôpital de Saint — Antoine 4 ducats, à l'hôpital Corabella 4 ducats et à celui des Saint Jean et Paul 4 ducats«).

Alors que l'Hôpital de Belgrade a cessé d'exister avec la chute de l'Etat serbe, certains hôpitaux de la ville de Kotor ont subsisté pendant à peu près trois siècles et même plus. Ainsi l'hôpital du Saint — Esprit fondé au temps de l'empereur Dušan en 1350, exista jusqu'à la fin du XVIIe siècle, et l'hôpital de la Sainte — Croix, fondé en 1372, jusqu'à 1740 lorsqu'il fut annexé à l'hôpital public créé par les Vénitiens. Parmi les anciens hôpitaux serbes ce sont les hôpitaux de Chilandar, puis celui de la Sainte — Croix qui se sont maintenus le plus longtemps.

Le plus ancien hôpital serbe fut fondé en 1199—1200 *par saint Sava, dans le monastère Chilandar.* Il devait être destiné en premier lieu aux moines malades. Dans le chapitre 40 du *Typique de Chilandar: »De l'hôpital et des infirmiers«* *(»O bolnici i rabotajušteh bolem«)* on parle du réglement de l'hôpital mais rien n'est dit des types de maladies qui y étaient traitées. Par sa charte, donnée à Chilandar le 15 octobre 1406, la fille du prince Lazar, Mara, veuve de Vuk Branković, accorde à l'hôpital 100 onces par an sur les taxes du marché du village Hoča près de Prizren. Dans la charte il est précisé à quoi cette somme devait être employée. Ce texte nous fournit donc les informations qui manquaient dans le statut de l'hôpital et le typique. Il semble bien que dans l'hôpital de Chilandar on ne soignait pas seulement les membres de la communauté du monastère atteints de maladies aigües et chroniques, mais d'autres maladies aussi. Dans la charte citée ci-dessus, il est explicitement question des paralytiques (»raslabljenih«), des épileptiques (»sveštenago neduga radi stradalcem«), des infirmes (aveugles et boiteux) et des lépreux (»v ne s'tova jest' stvenih izlivajut se suhago radi i neiscelnago neduga«). Etant donné la nature des maladies mentionnées, il y a tout lieu de croire que l'hôpital servait aussi d'asile pour les malades incurables. Cette thèse est confirmée par le texte de la charte du prince Lazar (de 1380), où il expose les raisons de son don à l'hôpital. Il dit que la somme de 100 onces par an doit servir aux besoins de ceux qui souffrent des maladies incurables. Au début cet hôpital disposait de huit lits et il fut agrandi sous l'empereur Dušan. Par sa charte donnée à Chilandar en 1340, lors de son séjour au monastère avec l'impératrice Jelena et le prince Uroš, il donna 200 perpères vénitiennes par an à l'hôpital et ordonna qu'il y eût 12 lits. A en juger par le fait que, par cette charte, l'empereur Dušan donnait d'importants droits au chef de l'hôpital (il était le seul à pouvoir disposer de tous les biens de l'hôpital) et qu'il offrait une barque de pêche pour les besoins de l'hôpital, il paraît que cet hôpital avait un statut particulier par rapport aux autres hôpitaux serbes des monastères.[10]

Toutefois une question reste toujours obscure: est-il possible qu'il y ait eu parmi les membres de la communauté de Chilandar de grands malades atteints d'épilepsie, des aveugles, des boiteux, des paralytiques et des lépreux? Il est vrai que du point de vue canonique il n'y a pas d'obstacle à ce que ces malades entrent dans les orders. Mais ceci serait en contradiction avec l'objectif principal du fondateur de Chilandar, que tous les moines serbes dispersés dans d'autres monastères du mont Athos soient réunis à Chilandar afin de pouvoir se consacrer à un travail suivi de traduction des textes grecs en slavon serbe et à la construction du monastère. D'autre part, à cette époque-là, des bandes des brigads rôdaient à travers le mont Athos, attaquaient et pillaient les monastères. Seuls des moines en bonne santé pouvaient défendre Chilandar et non pas les malades chroniques (les paralytiques, les lépreux etc.). Il en résulte, donc, que le monastère Chilandar devait avoir à part l'hôpital, un abri pour les malades chroniques, alors que l'hôpital lui-même n'était destiné qu'aux moines qui y étaient soignés.

Le premier hôpital fondé sur le territoir de la Serbie fut celui de Studenica. Il fut fondé en 1207—1216 par saint Sava pendant qu'il était archimandrite du monastère Studenica où il avait fait transporter, pour cause de sécurité, les restes de son père qui se trouvaient auparavant au monastère Chilandar. On ne parle nulle part ailleurs de l'hôpital de Studenica sauf dans le typique de ce monastère. Il est fort probable que dans cet hôpital on ne soignait que les membres de la communauté du monastère.

L'hôpital du monastère bénedictin de la Sainte Vierge de Ratac, à en juger par la charte de la reine Jelena de 1314 et par celle d'Uroš III de 1319. servait d'hospice pour les impuissants et les malades chroniques. D'après la date de la fondation cet hôpital pourrait bien être plus ancien que celui de Chilandar.[11]

L'hôpital du roi Milutin dans le monastère de Prodrome à Constantinople est particulièrement intéressant pour nous. Bien que construit à Constantinople, les documents serbes et grecs temoignent que le roi Milutin s'était chargé dès le début de son financement.

Etant donné la richesse de l'Etat de Milutin, la construction d'un établissement de ce genre n'entrainait aucune difficulté matérielle. A cette époque la Serbie marquait son plus grand progrès politique et économique grâce à l'ouverture de nouvelles mines et au développement du commerce. Des revenus élevés permirent au roi Milutin d'avoir une importante armée de mercenaires grâce à laquelle il était en état de défendre avec succès les frontières élargies de son Etat et d'obliger les Byzantins à signer la paix. Ce donateur généreux était, selon le dire de son biographe Danilo II, »un constructeur insatiable" qui avait fait construire plus de fondations que tous les Nemanjić avant lui. Dans la messe au roi Milutin on dit: »Tu étais encore plus fort dans les victoires . . . riche de biens et de force«. Puis, énumérant ses fonctions, on consacre la même attention à la construction des hôpitaux, acte honoré pendant toute la messe (». . . et des églises sublimes et des hôpitaux aux malades et impuissants pour leur guérison et leur rétablissement«). Il semble que sa grande générosité envers les hôpitaux était très populaire de sorte que l'on en parle le plus dans la messe. La conquête des régions byzantines et la création des liens d'amitié et de parenté avec la cour de Constantinople ont donné un ton tout à fait nouveau à l'évolution historique de la Serbie, ton caractérisé par une puissante pénétration de l'influence byzantine dans les pays serbes. Cette influence se faisait sentir non seulement dans le système administratif mais aussi dans l'organisation du pays, de l'autorité judiciaire, des finances et surtout dans l'adoption des titres et des moeurs grecs. Si l'on tient compte de cette orientation dans la vie culturelle de la Serbie, et des ambitions de son souverain d'adapter la vie et les coutumes de la cours à l'ésprit grec et »au gôut byzantin« comme le dit N. Grégoras, il est alors facile de comprendre les motifs qui ont guidé Milutin lors de la construction de l'hôpital serbe à Constantinople. Les souverains byzantins ont agi de la même manière et ce au moment où la politique et l'économie de l'Etat étaient secouées par des guerres extérieures. En revanche, la Serbie était alors un Etat riche et puissant, avec une assez bonne organisation interne, ce qui a permis à son souverain de construire des fondations à Constantinople, Jérusalem et au mont Athos. Aux motifs déjà cités il faut ajouter le désir du roi Milutin de faire de l'église un allié puissant dans la lutte contre la noblesse ambitieuse, car il ne faut pas oublier qu'il monta au trône après une rude guerre civile provoquée, justement, par la lutte pour le trône entre lui et son frère, le roi Dragutin, guerre dans laquelle la noblesse joua un rôle important. D'autre part, d'après Stojan Novaković, la construction des monastères et des hôpitaux à Constantinople et à Jérusalem était aussi liée au prétentions de Milutin dans la politique extérieure de la Serbie.

Dans les chartes des empereurs byzantins: Andronic II (1282—1328) et de son corégent Andronic III (1321) ainsi que dans le »Praktikon« de 1323, on peut lire »que c'est l'étranger, mon fils bien-aimé et le gendre de mon empire, le très grand roi de Serbie« qui a construit l'hôpital. Il était situé dans le quartier de la ville appelé Pétra (τῆς πέτρας) assez près du palais impérial de Blachernes). L'hôpital serbe fut probablement construit en 1308, après une incendie dans cette partie de la ville qui avait endommagé le monastère et dont la reconstruction fut aidée par le roi Milutin. D'autre part, dans la biographie de Milutin, Danilo II (1324—1337) écrit entre autres: »Il fit don à l'hôpital de beaucoup de villages des régions grecques dont la dîme serait payée à l'hôpital, et ayant trouvé beaucoup de médecins habiles, il leur donna beaucoup d'or et tout ce dont ils avaient besoin afin de veiller sur les malades et de les soigner. Il nomma aussi . . . ses gens, qui visiteraient les malades et les infirmiers et les aide-

raient en tout, afin qu'aucun des malades ne se plaigne, mais qu'on leur donne ce qu'ils demandent«. Les documents grecs confirment le témoignage de Danilo II. On trouve les même renseignements dans la charte impériale donnée à ce monastère en septembre 1323 où il est dit que l'hôpital de Milutin avait des propriétés dans la région de Paropolje. Tout ce qui vient d'être exposé montre bien que le roi Milutin n'avait pas seulement fondé cet hôpital, mais avait aussi assuré les moyens financiers nécessaires pour l'entretien de l'hôpital, pour payer les médecins et les infirmiers. A la demande de son gendre, le roi serbe, l'empereur byzantin confirma par sa charte du 1er août 1322, les droits de possession de l'hôpital que le roi Milutin lui avait assuré. Le privliège donné par l'empereur Andronic II dans sa charte de 1321, à l'higoumène du monastère Chilandar, témoigne de la renommée de cet hôpital en tant que fondation de bienfaisance du monarque serbe. D'après ce document l'higoumène disposera de trois cellules et d'une chapelle, dans la deuxième cour de l'hôpital, pendant son séjour et son repos quand il viendra à Constantinople (ἔχη κελλία ταί, εν οἷς εύρίσκεται καὶ ναός, ἀπο τῶν ὄσπητίων τῶν ὄντων ἐν τῇ αὐλῇ ... τοῦ ξενῶνος).

Cette renommée du monastère et une solide situation économique de l'hôpital de Milutin (Ξενὼν τοῦ Κράλη) ont contribué à ce que, au début du XVe siècle, l'école de médecine, dont on parle déjà au XIVe siècle, soit élevée à un rang supérieur et obtienne le nom de Κατλικὸν μουσε τον ou de Μουσεῖον τοῦ/ Ξενῶνος, alors que l'hôpital garda toujours le même nom: Ξενων του Κβάλη. Nous savons qu'au début du XVe siècle Jovan Hortosmen avait enseigné dans cette école et qu'il avait en 1405, relié le manuscrit du *Codex de Dioscoride* écrit en 412 pour Anicia Juliana fille de l'empereur romain Olibrius. Selon le désir de l'empereur byzantin Jean VIII Paléologue' Jean Argyropoulos avait aussi enseigné dans cette école (ἤρξατο διδάσκων προτροπῇ βασιλέως ἐν τῷ ξενῶνος καυολυκῷ μουσεῖῳν). Sur une miniature de l'époque, Jean Argyropoulos est représenté à sa chaire en train d'enseigner, alors que derrière on voit les contours de l'hôpital serbe. En marge de cette miniature on trouve l'inscription suivante: »Argyropoulos enseigne aux médecins Jean Panaretis et Démétrios Ange ... dans l'hôpital royal«. Après la chute de Constantinople, Jean Argyropoulos s'est enfui en Italie avec beaucoup d'autres savants grecs. Comme le monastère de Saint Jean le Précurseur se trouvait près du palais impérial, il fut pris, avec le palais, pour première cible de destruction et de pillage des janissaires. Le ravage qui dura trois jours et trois nuits détruisit les richesses inestimables de la plus grande civilisation de l'époque. Alors se décida aussi le sort de l'hôpital serbe à Constantinople. Le sultan Mahomet II offrit le monastère abandonné à la mère du grand vizir Mahmut pacha. Elle était Serbe et avait gardé sa religion ortodoxe.[12]

Il y avait encore un hôpital hors des frontières de la Serbie. Il se trouvait dans le monastère des Saints-Archanges à Jérusalem. Ce monastère, ainsi que le monastère de Saint-Georges à Acre, fut construit par le roi Milutin en 1315, à la mémoire de la victoire commune des Serbes et des Byzantins sur les Persans en Anadolie. Plus tard, sa charte de 1348, l'empereur Dušan fit don du monastère Vranjina sur le lac de Skadar, à l'hôpital de Jérusalem. Les souverains de Zeta (Djurdje Stratimirović en 1404, Balša III en 1413 et Ivan Crnojević en 1468) firent de même. Le monastère et l'hôpital percevaient le tribut de Ston jusqu'au 15 avril 1479, date à laquelle le monastère fut déserté. A partir de cette date-là, sur l'ordre de Mara, fille du despote Djuradj Branković, ce droit passa au monastère Chilandar. Dubrovnik s'acquitta de cette obligation pendant toute la période de son indépendance. Nous n'avons pas d'informations plus précises sur l'organisation de cet hôpital.[13]

Le monastère des Saints-Archanges appartint à la Serbie jusqu'en 1678 pour devenir par la suite propriété de la patriarchie de Jérusalem. On peut considérer qu'à partir de ce moment-là l'hôpital cessa d'exister.

L'hôpital de Stefan Uroš III Nemanjić dans le monastère Dečani représente l'un des plus grands hôpitaux serbes. Le motif immédiat de la construction de cet hôpital fut, selon toute apparence, le séjour de sept ans de Stefan Uroš III et de sa famille dans le monastère de Pantocrator à Constantinople. En effet, après la révolte manquée contre son père le roi Milutin, par ordre de ce dernier, Stefan Uroš fut aveuglé au feu rouge (en 1313) et envoyé avec toute sa famille en captivité à Constantinople chez l'empereur Andronic II (1300—1328). Stefan et sa familie passèrent sept ans de captivité dans le monastère de Pantocrator (de 1313 à 1320).

Pendant son long séjour dans le monastère de Pantocrator Stefan Uroš à eu l'occasion de bien connaître l'organisation de l'hôpital du monastère. Grégoire Camblak, biographe.

de Stefan Uroš III nous laisse la description d'où l'on apprend que dans l'hôpital de Dečani étaient réunis: 1) les malades atteints d'épilepsie, 2) »ceux dont le visage était rongé et qui perdaient leurs doigts aux jointures«, 3) ceux qui étaient courbés et par conséquent incapables de travailler et 4) ceux qui souffraient des maladies pulmonaires. Dans le groupe des épileptiques il faudrait classer aussi les autres maladies graves du système nerveux. Sous le terme de »malades criblés de blessures« il faut comprendre non seulement les lépreux, mais aussi les malades atteints du cancer, de la syphilis, de l'ergotisme et des maladies de la peau. Le groupe des malades courbés englobe outre les estropiés, les différents paralytiques, alors que sous le terme des »souffrant des maladies pulmonaires« il faut comprendre non seulement les tuberculeux avec un emphysème pulmonaire, mais aussi les malades atteints de différentes maladies cardiaques graves. Pour les épileptiques il est dit que c'étaient des moines, alors que, pour les autres malades, il n'y a pas de renseignements semblables.

Après la bataille de Kosovo, le monastère Déčani s'est dépeuplé et probablement l'hôpital aussi, mais il a quand même subsisté sous les Turcs en dépit des conditions difficiles, ce que nous pouvons conclure d'après la note de Longuine sur une icone monumentale de Stefan Uroš III faite de 1574—1586, qui représente la vie d'Uroš III et sa guérison miraculeuse. D'après cette note Longuine était atteint de la lèpre. Cet hôpital continua son existence pendant les guerres autriches-turques de 1687 à 1739. Il existera aussi après la deuxième grande migration de notre population de cette région qui eut lieu sous le patriarche Arsenije IV Šakabenda (en 1738). L'hôpital du monastère Dečani était organisé à l'exemple du grand hôpital impérial dans le monastère de Pantocrator.[14]

L'hôpital de l'empereur Dušan dans le monastère des Saints-Archanges près de Prizren représenterait notre hôpital le plus important si l'on part du fait que, selon l'acte de fondation de Dušan, il était uniquement destiné aux malades guérissables. Dušan l'a fait construire dans le monastère des Saints-Archanges près de Prizren (en 1342), il y avait 20 lits, alors que l'hôpital de Chilandar n'en avait que 12. Comme il était, donc, uniquement destiné aux malades guérissables, selon la volonté du fondateur on ne devait pas y recevoir des personnes infirmes et des malades incurables (»si quelqu'un tombe malade qu'il soit reçu à l'Hôpital mais non pas les boiteux et les aveugles«). Il en découle précisément qu'il s'agit d'un établissement exclusivement médical et non d'un asile pour les pauvres et les infirmes. Nous soulignons particulièrement ce fait, car ceci était rare à l'Ouest où les hôpitaux étaient créés en premier lieu pour accueillir les personnes pauvres et infirmes. Entre autres, Dušan fit don à cet hôpital de l'église de Saint-Stefan à Prizren »avec . . . ses vignobles, ses moulins, ses arbres fruitiers, pommiers et mûriers, et la dîme de toute la propriété«. Selon toute apparence cet hôpital exista jusqu'à la fin du XVe siècle, jusqu'à la prise de Prizren par les Turcs (en 1455), puisqu'au XVIe siècle le monastère des Saints Archanges fut dévasté et en 1615, Sinan-pacha le détruisit pour construire de son matériau la mosquée de Parizren.[15]

La biographie du prince Lazar (XVIIe siècle) nous apprend qu'il a fait construire un *hôpital dans le monastère Ravanica* (en 1381): »Il édifia la deuxième église sur la partie est, près du monastère impérial et fit construire un hôpital pour les moines, les étrangers et les affaiblis (qui souffraient des maladies incurables)«. Il s'agissait donc de l'hôpital et de l'hospice pour les malades incurables.[16]

Parmi les hôpitaux municipaux les hôpitaux (hospitalium) du despote Stevan Lazarević à Belgrade et à Kotor méritent tout particulièrement notre attention.

D'après Constantin le Philosophe, le despote Stevan Lazarević fit bâtir un hôpital (à Belgrade) autour duquel il fit planter »toutes sortes d'arbres fruitiers, y joignit les villages et un héritage important, et dans lequel on nourrissait et soignait les malades et les étrangers«. Tout ceci est confirmé par l'arbre généologique de Cetinje. Bien que l'hôpital eût comme annexe une église, il n'avait pas été construit à l'intention des moines mais, selon toute apparence, pour les habitants de Belgrade.

Les hôpitaux de Kotor sont importants pour nous car ils sont, avec l'hôpital de Belgrade, les seuls hôpitaux — hospices connus dans les anciennes villes serbes. De plus, certains d'entre eux nous permettent de suivre l'évolution historique de nos hôpitaux depuis le Moyen Age jusqu'à nos jours. Ces établissements étaient entretenus par les dons des habitants de Kotor. Trois hôpitaux de Kotor méritent d'être mentionnés: *L'hôpital du Saint-Esprit* fondé en 1350, *l'hôpital de la Sainte-Croix*, fondé en 1377 et la *Léproserie*, fondée en 1431.

L'hôpital du Saint-Esprit fut fondé (en 1350) par la Société de bienfaisance du Saint-Esprit. C'était l'époque du règne de l'empereur Dušan, l'époque de la plus grande prospérité économique de Kotor qui était alors l'une des plus prestigieuses villes de Serbie.

Le deuxième établissement, *l'hôpital de la Sainte-Croix* fut fondé, selon l'inscription publié par I. Stijepčević, en 1372 par la Confrérie de la Sainte-Croix qui appartenait à l'église portant le même nom. Cette confrérie était considérée comme l'une des sociétés de bienfaisance la plus renommée du vieux Kotor, fondée sous le roi Uroš II (en 1289). L'hôpital fut d'abord connu comme hospice pour les pauvres *(»Hospitale pauperum sancte Crucis«)*, mais ses protégés y furent soignés aussi. La fonction du directeur de l'hospice était confiée au chef de la Confrérie de la Sainte-Croix.

La Léproserie de Kotor (»Domus leprosorum — λεπροκομετα) se trouvait hors des murs de la ville, derrière le monastère démoli de Saint-François. Comme on n'y soignait que les lépreux, alors que dans les léproseries des monastéres Chilandar et Dečani on trouvait outre les lépreux, des malades atteints d'autres maladies chroniques, la Léproserie de Kotor était l'unique établissement de ce genre sur le territoir de la Serbie médiévale. Elle avait dû être créée à l'exemple des institutions semblables des villes italiennes. D'après Kovijanić et Stijepčević, il en est question pour la première fois en 1431. Dans les archives de Kotor, la Léproserie est appelée: »*Domus leprosorum*« ou »*Hospitale St. Lazzaro*«. En dépit de très gros efforts, nous n'avons malheureusement pas pu déterminer le nombre moyen de lépreux isolés dans cet établissement. La Léproserie exista jusqu'à la première moitié du XVIIe siècle et à partir de cette époque on ne trouve plus aucune mention la concernant. La fermeture de cette institution est, sans aucun doute, étroitement liée à la diminution du nombre de lépreux sur la côte. Dans l'ancien Kotor on prêtait une attention particulière à cet établissement. Au début, il y avait un seul chef appelé »*procurator leprosorum*«, alors que plus tard deux chefs étaient élus. La première mention de ceci date de 1431. Dans un document de 1440, on cite le nom de Trifun Drago, chef des lépreux *(»procurator hospitalis St. Lazzari«)*. Les chefs de la Léproserie étaient élus chaque année lors de la fête de saint Georges lorsqu'on nommait aussi le médecin, le juge, les membres du Grand et du Petit conseil etc. Nos recherches ont montré que les deux derniers chefs de la Léproserie *(»Dui Procuradori della fabrica di St. Lazzaro«)* furent élus le 21 avril 1621, et ce furent, comme toujours d'ailleurs, deux des plus éminents membres de la noblesse de Kotor *(Laurentio Boliza* et *Aluisi Bucchia)*.

Il est intéressant de constater que le plus grand nombre de legs des citoyens du vieux Kotor étaient faits à la Léproserie. Il s'agit là d'un acte de charité à cause de l'état grave des malades. Presque riche bourgeois croyait de son devoir de penser dans son testament à ces gens pauvres.

Lorsqu'on parle des hôpitaux médiévaux serbes qui, en fait, faisaient partie de la médecine sociale, nous ne pouvons omettre ici le soins portés aux cas sociaux: malades incurables (paralytiques, aveugles etc.), personnes âgées et pauvres. Ce problème était résolu de la façon suivante: les asiles n'étaient pas suffisants; les monastères et les évêques avaient pour obligation d'aider les pauvres comme il est souvent précisé dans les chartes des souverains serbes, données aux églises et aux monastères. L'aquittement de cette obligation était réglé par le *Nomocanon*, recueil des lois byzantines où il est dit: »que nous ne nous occupions pas seulement de nous-mêmes, mais aussi de notre prochain et que personne n'ait plus que l'autre; ni le maître de son domestique, ni le prince de ses sujets, ni l'empereur du soldat, ni le savant de l'ignorant . . .«[18] Le recueil contient aussi des instructions concernant la mise en oeuvre de l'aide sociale: outre les hospices pour les malades chroniques et les pauvres il y avait aussi des cantines où l'on distribuait gratuitement la nourriture aux pauvres. Dans l'ancien Etat serbe on veillait tout particulièrement à l'accomplissement de cette obligation. C'est ainsi que l'article 28 du *Code de l'empereur Dušan* prévoit des châtiments rigoureux pour les évêques et les higoumènes des monastères qui n'aident pas les pauvres. La punission consistait dans la destitution du titre d'évêque ou d'higoumène.[19]

Le premier témoignage écrit de l'existence des pharmacies en Serbie date de 1326, époque du roi Stefan Dečanski. La pharmacie fut fondée suivant le modèle des institutions semblables en Italie et se trouvait à Kotor qui était le principal port maritime de l'Etat serbe. Le premier pharmacien dont il est mention en Serbie fut l'Italien *Albergetus* (1326) de Venise *(Albergetus spetiarius de Venetiis)*. Les autres pharmaciens des périodes ultérieures étaient eux aussi Italiens sauf l'un d'entre eux qui était d'origine serbe *(Raticho Ozrenich olium spetiario et salariato Communitatis Cat(ari)* (1378).[20] C'était à peu près la même chose pour les médecins. Ils étaient le plus souvent au service des souverains, de certains seigneurs et des grandes villes (Prizren, Bar, Kotor etc.). C'est en 1326 que l'on parle pour la première fois d'un médecin d'origine italienne en Serbie médiévale, c'est-à-dire à l'époque de Stefan Uroš III Nemanjić (Dečanski). Il s'agit du médecin de la ville de Kotor *Philippus de Cermo*. En 1330 *Menca Antibaranus (Menca Antibaranus medicus)*

était médecin à Bar alors qu'un certain *Milicinus (Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris)* était médecin à Prizren en 1354, à l'époque de l'empereur Dušan. Le roi Stefan Uroš III Nemanjić, avait en 1326 son médecin personnel, Italien lui-aussi *(magister Egidius)* et l'empereur Dušan en 1333, le maître Antonius *(Magister Antonius physicus sallariatus domini regis)*. On parle du premier docteur en médecine en Serbie en 1434, au temps du despote Djuradj Branković. Il s'agit du *maître Jacob (magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor)*. Après celui-ci vient le Florentin *Angelo Muado*, au service du despote entre 1429—1439 *(Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae et Albaniae)* qui mourut en Serbie en 1439. C'est en 1545 que l'on cite le premier médecin de Kotor, docteur en médecine *Giovani Mangrella (excellens artium et medicinae professor)*. Outre les médecins cités il y avait d'autres médecins, disciples des écoles italiennes, qui étaient au service des seigneurs serbes. Du XIVe au XVIe siècle 59 médecins d'origine italienne et 29 pharmaciens vivaient et travaillaient dans la Serbie médiévale. Au XIVe siècle il y avait quinze médecins, au XVe trente et au XVIe quatorze. La plupart d'entre eux venaient d'Italie (de Rome, Padoue, Bologne, Venise, Ferma etc.). Ils ont tous fait des études de médecine dans les écoles de médecine, alors qu'en Byzance les connaissances de la médecine étaient généralement acquises aux côtés d'un médecin, dans la pratique. C'est pourquoi les médecins italiens jouissaient d'une grande renommée partout dans le monde et par conséquent étaient très recherchés et nommés au service des villes et des souverains serbes.[21]

Tout ceci montre bien que la médecine serbe avait en grande partie les mêmes caractéristiques que la médecine occidentale. Cela n'est évidemment pas dû au hasard mais au fait que la médecine occidentale était meilleure que la médecine byzantine. Les médecins de Stefan Dečanski et de Dušan n'étaient pas de Byzance mais d'Italie, bien que les deux monarques aient passé presque une décennie en captivité au monastère de Pantocrator dont l'hôpital était l'un des plus connus à Constantinople. Malgré l'intolérence envers les Latins, une opinion semblable concernant la médecine italienne s'est maintennue à Constantinople dans les périodes ultérieures aussi. L'existence d'une terminologie médicale assez élaborée parle en faveur de l'affirmation que la médecine européenne était à cette époque-là pratiquée chez les Serbes. Nous pouvons affirmer en toute connaissance de cause que du point de vue linguistique cette terminologie donnait des solutions beaucoup plus adéquates que la terminologie médicale moderne.

Bien que les traités plus amples de gynécologie, de neuropsychiatrie et de chirurgie n'aient pas été conservés jusqu'à nos jours, ceci ne veut pas dire que ces disciplines ne suscitaient pas l'intérêt de la médecine médiévale serbe.

La gynécologie avait une place importante dans la médecine serbe qui s'intéressait à tous les problèmes entrant dans le domaine de cette discipline: la contraception, la gravidité, la pathologie et la thérapeutique des organes génitaux de la femme etc. L'enseignement de la médecine serbe sur la physiologie de la conception était basé sur la doctrine de Zénon (490 av. J. C.), médecin et philosophe grec, disciple de Parménide, doctrine qui avait assez longtemps dominé la médecine scientifique européenne. Le point de vue concernant l'existence des cellules de reproduction correspond à la doctrine d'Hippocrate, alors que l'explication de la différenciation des genres après la conception, correspond à l'enseignemnt d'Aristote, repris par Galien. Dans la traduction serbe de *Circa Instans* et dans les notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* il est largement question de la pathologie et de la thérapeutique de l'appareil génital de la femme.[22]

Bien qu' aucun texte de neuropsychiatrie ne soit parvenu jusqu'à nos jours, nous savons qu'il était souvent question des maladies neuropsychiatriques dans la médecine serbe de l'époque. Ainsi Grégoire Camblak écrit entre autres que dans l'hôpital de Dečani on soignait aussi les malades atteints du grand mal (épilepsie). Cette maladie est mentionnée aussi dans le *Code médical de Chilandar*. Parmi d'autres maladies, il y est question des maladies neuropsychiatriques telles que: la dépression, la néurose, l'histérie, l'impotence etc. La pathogénie de ces maladies est expliquée le plus souvent de la même façon que dans la médecine antique, c'est à dire par le déséquilibre des humeurs et du pneuma (Hippocrate). Dans les textes du *Code médical de Chilandar* se rapportant aux maladies internes et infectueuses, ainsi que dans les traités d'hygiène on parle souvent du rôle que jouent les différents états psychiques dans le développement de ces maladies et dans leur guérison. Les méthodes décrites ont beaucoup de points commune avec la thérapeutique psychosomatique actuelle. Evidemment, nous sommes loin de parler de leur actualité. La description des soins que saint Sava a donné à un malade histérique ne témoigne-t-elle pas en faveur des faits exposés? Voici ce qu'en dit le biographe Théodosije: »... et il apporta le malade dans l'église ... Et quand la nuit tomba, il resta seul avec lui ... et ne permit à per-

sonne de l'aider, il s'efforça de secourir le malade tout seul. Il tomba aux pieds du Seigneur et se confessant, attirant sa grâce par son humilité (psychanalyse), il pria Dieu de l'exaucer, d'accorder sa grâce au malade«. Une méthode semblable de traiter les malades neuropsychiatriques était répandue en Byzance d'où elle est parvenue jusqu'aux Serbes. D'ailleurs elle tire son origine de la médecine antique. Il est connu que dans les sanctuaires d'Asclépios, Amphiaraos et Trophonios etc. (Ἱερατου Ἀσκληπνοῦ, Αμφιαράου, του Τροφωνίου) les prêtres païens usaient de la même technique de traitement. La même méthode était appliquée par l'orateur antique Antiphon (50 av. J. C.) que l'on considère aujourd'hui être le père de la thérapeutique psychosomatique. Mais il y a eu assez souvent des abus tels que la torture qui était malheureusement appliquée en psychiatrie moderne jusqu'au XIXe siècle.[23]

L'analyse de l'état de la médecine médiévale serbe nous permet de conclure qu'elle n'était pas en retard sur la médecine européenne de l'époque. La seule exception était la chirurgie dont nous ne disposons d'aucune oeuvre sauf d'un traité assez court sur la phlébotomie déjà mentionné qui fait partie du *Code médical de Chilandar* et de quelques notes dans les anciens recueils thérapeutiques *(Le Recueil de Hodoch, Le Recueil de Grigorović* etc.).

De même, aucune description du traitement opératoire n'est conservée, bien qu'il soit souvent question du traitement des maladies chirurgicales par des médicaments. Toutefois, tout ceci ne signifie pas que chez les Serbes la chirurgie était à un niveau moins élevé qu'à l'Ouest, ce qui est confirmé par l'existence d'un nombre important de chirurgiens en Serbie, parmi lesquels il y avait ceux qui avaient acquis une formation médicale dans les écoles italiennes.

Nous avons beaucoup de documents concernant l'activité des chirurgiens chez les Serbes. Dans la plupart des cas, c'étaient des barbiers qui, outre leur métier, pratiquaient aussi la chirurgie.

Les meilleurs connaisseurs de la chirurgie étaient les chirurgiens de la région littorale qui venaient pour la plupart d'Italie où la chirurgie était étudiée dans les écoles de médecine comme une discipline scientifique. D'après les rapports des chirurgiens, découverts dans les archives de Kotor, qui se rapportent à la période du XIVe au XVIe siècle, nous pouvons constater que les chirurgiens de l'époque étaient très habiles dans le traitement des blessures. Bien que nous ayons consulté une riche documentation, nous n'y avons trouvé aucune mention du charlatanisme dans l'exercice de leur profession, alors qu'il en est si souvent question dans les documents plus récents trouvés dans les archives des villes du nord (Zemun, Novi Sad, Karlovci etc.). Le testament du pharmacien Antonius de 1684, qui pratiquait la chirurgie et dont le frère Tulius était chirurgien, témoigne du niveau professionnel des chirurgiens de l'ancien Kotor. Ainsi on cite dans ce testament des livres de chirurgie *(»diversi libri di chirurghia«)* et parmi eux l'oeuvre de *Gabriel Fallopio* intitulée *La Chirurghia*. Les chirurgiens de Kotor avaient influencé la propagation de ce métier dans l'arrière-pays. Il est tout à fait possible que ce soit l'une des raisons pour laquelle il y a eu dans ces régions de très bons guérisseurs de plaies. Une appréciation générale de l'état de la chirurgie en Serbie au Moyen Age serait qu'elle était pratiquée surtout comme métier, ce qui s'explique par les conditions culturelles générales qui régnaient à cette époque en Serbie, et par le fait que les connaissances nécessaires dans ce domaine pouvaient être facilement acquises jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, presque.[24]

La médecine serbe du XIVe et du XVe siècle n'était pas limitée uniquement à la médecine pratique. Elle s'intéressait aussi aux travaux de chirurgie et surtout aux travaux qui traitaient des problèmes de diététique et de physiologie de la nutrition. Bien que la médecine scientifique byzantine eût à cette époque beaucoup de textes de diététique très connus (Περὶ διαίτης de Michel Psellos), nos recherches ont montré que la majorité des textes serbes qui sont parvenus jusqu'à nous et qui traitent des questions de diététiques, étaient sous l'influence de l'école de médecine de Salerne. Ceci peut aussi s'appliquer au texte du *Recueil No* 54 *de la Bibliothèque nationale* de Belgrade, pour lequel Stojan Novaković affirme qu'il fait beaucoup penser au texte de S. Seth (Σύνταγμα κατα στοιχεῖων περι δυναμεος). La ressemblance de ce texte avec certains chapitres des *Règlements sanitaires de Salerne (Regimen sanitatis Salerni)* montre bien que quelques extraits de ces réglements ont été intégrés dans notre texte. Lorsque l'on parle des textes d'hygiène de l'ancienne médecine serbe, il est indispensable de mentionner les réglements de l'hygiène communale. Dans le *Statut de Kotor* (1321—1616) nous découvrons les réglements de l'organisation sanitaire de la ville (propreté des rues, des abattoirs, des égouts etc.) et dans la *Loi serbe sur les mines (Srpski rudarski zakon)* du despote Stefan Lazarević (1412) les réglements concernant la ventilation des puits des mines.[25]

La chute de l'Etat serbe entraina un arrêt dans le développement de la médecine médiévale serbe. Ceci se produisit au début de la renaissance de la médecine européenne qui dans son étape finale aboutira au renouveau de la pensée médicale. Ebranlant l'autorité de Galien, elle rejeta la médecine arabe et mit en doute l'autorité de la science scolastique. L'église catholique romaine se soulevera contre cette renaissance en condamnant comme héretiques les porteurs de la pensé libre: Copernic, Galilée, Giordano Bruno et bien d'autres. Dans cette période la médecine s'enrichit de nouvelles connaissances en anatomie et en chirurgie qui signaleront indirectement l'importance des recherches expérimentales pour le progrès de la médecine, et entraineront le rejet des bases philosophiques de la médecine, soutenues par des exemples antiques. Les chercheurs s'orienteront, par conséquent, vers des observations pratiques qui représentent la base du travail de recherche dans les sciences biologiques.

Vers la fin du XVe siècle apparaissent en médecine de nouveaux points de vue concernant la lutte contre les épidémies. Pour la médecine de l'époque l'apparition de Girolamo Fracastoro, homme d'une grande culture, excellent connaisseur de la philosophie, des mathématiques, de la littérature et de la médecine, fut très importante. Girolamo Fracastoro peut être considéré à juste raison, comme l'un des personnages les plus importants de la Renaissance italienne. Basant sa doctrine sur les méthodes d'Hippocrate, il étudie l'influence des facteurs extérieurs sur la manifestation d'une épidémie. Fracastoro s'est particulièrement occupé de l'épidémiologie des maladies infectueuses (la syphilis, le typhus et la peste). En observant les épidémies, il remarque que les maladies contagieuses sont transmises du malade à la personne non encore atteinte par un contact direct ce qu'il démontre dans son oeuvre *De contagione et contagiosis morbis*, publiée à Venise en 1546. Il y combat énergiquement les superstitions et les conceptions scolastiques concernant l'apparíton de l'épidémie.[26]

L'opinion de la médecine serbe du XVe siècle était assez proche de celle de Fracastoro, car dans le *Code médical de Chilandar* on dit, en parlant des maladies contagieuses que: »... le traitement de la peste doit s'effectuer en deux sens, une règle pour les malades atteints de la peste et une autre pour les personnes non atteintes se trouvant parmi les malades« (p. 65a — 66b).[27]

Malgré la stagnation de la médecine, et de la culture en général, entrainée par la chute de l'Etat médiéval serbe, l'intérêt du peuple serbe pour la médecine ne s'éteint pas. Nous en trouvons la confirmation dans les textes de médecine conservés qui ont été écrits après l'envahissement des pays serbes par les Turcs. C'est de cette période que date la seule copie conservée du *Code médical de Chilandar* (fin du XVe début du XVIe siècle) puis *Jestestvoslovije (Biologie)* (XVe siècle) et le *Hexameron* de Jean l'Exarque (copie de 1649). Jusqu'à sa renaissance au XVIIIe siècle, la médecine serbe se bornera à copier la traduction du recueil *Practica Brevis* de *Ioanes Platearius* parvenu jusqu'à nous au XIIIe ou au début du XIVe siècle.

Les faits cités confirment notre point de vue exposé tout au début de ce chapitre, voire que, étant donné l'état général de la médecine en tant que science au Moyen Age, l'existence des textes qui se trouvent dans le *Code médical de Chilandar* est tout à fait compréhensible. Par conséquent, le *Code* représente pour nous l'expression du niveau des connaissances des médecins qui vivaient alors en Serbie, et un témoignage sur les opinions des masses populaires serbes. Car il ne faut pas perdre de vue que la traduction du manuel — recueil de notes tirées de *Practica brevis* de *Ioanes Platearius*, intégré dans le *Code médical de Chilandar* était tellement en usage dans notre peuple qu'il était considéré comme un recueil de la médecine populaire serbe.

NOTES

1. G. Mercati i P. De. Cavalieri, *Codices Vaticani graeci, I,* Roma, 1923. 420—430.
2. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 60.
3. Ibid, 62.
4. V. Stanojević, *Istorija medicine*, Beograd, 1953, 311; I. Guirot, *Histoire de la médicine française*, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, *The story of medicine in the Middle ages*, New York, ed. Haeber, 1970. i G. C. Pouranopoulos, *The real value of medieval greek medecine* (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Méd., Athènes — Kos., 1960., 34.

5. B. L. Gordon, *Medieval and Renaissance medicine*, London, ed. P. Owen, 1960. et P. Delaunay, *La vie Médicale aux XVI*e*, XVII*e *et XVIII*e *siècles*, Paris, ed. Hippocrate, 1935.

6. Hippocrate, *Oeuvres complètes*, Traduction accompagnée d'une introduction par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.

7. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 74—81.

8. M. Harisijades, *Pismo Jovana Damaskina o čoveku u jednom srpskom rukopisu XVII veka*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, Beograd, 1971, 135—139.

9. R. Aitzetmuller, *Das Hexameron des Exarchen Ioanes*, I et II, 9160, Graz et B. Mole, *Šestodnev Jovana Egzarha s Kozmom Indikoplavom iz 1649. godine u manastiru sv. Trojica kod Pljevlja*, Spomenik, SKA, XLIV, 38.

10. R. V. Katić, *Bolnica Sv. Save u manastiru Studenici*, Osam vekova manastira Studenice, Beograd, 1986, 201—207.

11. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 171—176.

12. M. Živojinović, *Bolnica kralja Milutina u Carigradu*, Zbornik radova Vizantijskog instituta SANU, XVI, Beograd, 1975, 105—115.

13. D. Glumac, *Srpske zadužbine u Palestini*, Glasnik srpske crkve, 10, 12, 1946, 252.

14. *Stare srpske biografije XV—XVI veka*, traduit par L. Mirković, SKZ, 1963, Beograd, 13, 18, 23 i 26 i R. Katić, *Na kome se mestu nalazila Dečanska bolnica*, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.

15. St. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, SKA, 1912, 699.

16. V. Petković, *Manastir Ravanica*, 1922, 7.

17. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 183—184.

18. M. Petrović, *Krmčija Svetog Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih*, Beograd, 1983.

19. N. Radojčić, *Zakonik cara Dušana*, 48, art. 28.

20. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 126.

21. R. Kovijanić, *Apotekari i ljekari u Starom Kotoru*, Zdravlje, 1954, 78 et 232, R. V. Katić, *Poreklo srednjovekovne medicine*, 192—201.

22. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 67.

23. D. Kouretas, *Aspects modernes des cures psychothérapeutiques pratiques dans les sanctuaires de la Grèce antique*, XII Congrès int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758*. Acta hist. med., pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.

25. S. Mijušković, *Zdravstvene institucije u Kotoru u Nemanjićkom i postnemanjićkom periodu*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, 1971, 110—112, *Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616;* N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, SANU, Beograd, 1962.

26. V. Stanojević, *Istorija medicine*, 303.

27. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 71; R. V. Katić, *Medicina kod Srba u srednjem veku*, SANU, Edition spéciale, CCCX, 12, Beograd, 1958.

ORIGINES ET DATE DU CODE MEDICAL DE CHILANDAR

Le manuscrit du *Code médical de Chilandar* fut découvert en 1952 dans la Bibliothèque du monastère Chilandar par Djordje Sp. Radojčić qui lui donna ce nom de *Code médical* d'après la première page du manuscrit portant le titre de »*Discours de la connaissance des maladies par le pouls*« (Бесѣда отъ познанїа болѣсти по пипанїю жилъ).

L'existence de ce manuscrit nous fut signalée en 1958 par N. Radojčić, chargé de la révision de notre ouvrage *Medicina kod Srba u srednjem veku (La médecine chez les Serbes au Moyen Age)*. Depuis ce temps—là ce manuscrit a été l'objet de nos recherches dont les résultats furent publiés de temps à autres. Au cours de nos études nous avons réussi à expliquer bien des questions concernant ce manuscrit, en particulier le problème de ses origines et de sa date. Ce travail nous a amené à conclure que le *Code médical de Chilandar* représentait un ouvrage de médecine d'une signification capitale non seulement pour l'histoire de la médecine serbe mais aussi pour l'histoire de la médecine européenne. Il présente un grand intérêt pour les Serbes, leur médecine et leur culture, par le fait même qu'il témoigne qu'au Moyen Age les Serbes connaissaient la médecine scientifique européenne et qu'il y avait chez les Serbes des médecins d'une haute érudition. Son importance pour la médecine européenne est également grande, étant donné que c'est le seul exemplaire connu d'un riche recueil de textes médicaux des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier écrit en langue populaire, textes qui n'existent pas chez les autres peuples slaves dont l'alphabet est cyrillique (les Russes et les Bulgares) et même chez la majorité des peuples d'Europe ayant une tradition beaucoup plus riche que la nôtre. Nous soulignons ce fait car, à l'époque où ce manusrcit fut écrit, le latin était la langue de l'enseignement dans les écoles de médecine et la langue de presque tous les ouvrages de médecine.

Au cours de notre étude de certains textes et de leur comparaison avec les textes originaux en latin, nous avons constaté que beaucoup d'entre eux étaient de simples traductions et d'autres des traductions complétées. Ceci se rapporte surtout à certains chapitres du traité de pharmacologie dont les compléments intégrés étaient pris dans l'*Antidotarium* de *N. Praepositus*. De plus, on trouve dans certains textes des notes du traducteur, ou, plus précisément, du modificateur, de sorte qu'on pourrait dire qu'ils portent la marque d'une certaine originalité. Nous signalons ceci surtout à cause du fait que toute la médecine médiévale n'était pas une production originale et qu'elle n'avait donné aucun ouvrage vraiment original, mais uniqueuent des textes modifiés, souvent même altérés d'Hippocrate et de Galien ou de la médecine arabe. Aussi les textes du *Code médical de Chilandar* représentent-ils des traductions parfois si libres d'ouvrages antérieurs qu'elles vont jusqu'à n'en être que des interprétations. Nous citerons donc en faveur de cette constatation quelques chapitres d'un des textes les plus complets du *Code*, le texte de pharmacologie *(Liber) De simplici medicina dictus Circa Instans* dont l'auteur est *Matthaeus Platearius* (fils de Ioanes), descendant de la célèbre famille des *Platearius*, qui vivait au XIIe siècle. Ce sont les textes suivants:

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est femininum. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quas-

dam tuberosiates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra cotidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet eodem modo et aliter: clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc slistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua aqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilissimo pulvere confice cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit et malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco ciclaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet costi, salis, tartari, agarici et scariticatione, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predictis et temperentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

wт агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко вр҃к юст и с҃х въ тр҃тїи степенъ. агарїко юст шиѣи печ҃рке кое се наход҃к на др҃квое. и находи се ѕ латїнскои землю кога се зов҃к лѧмбардїа. тер҃ с҃ два рода wт агарїко, едно мѫжиак, др҃го женка. и такои можеш познати кои е женка или мѫжиакъ. женъскы юст в҃клъ и лъгъкъ, и можеш га растръти. добро юст за wчищенїе флѡмѣ. и може дъжати .ѥ. л҃тъ. и такожде юст добро за очищенїе чрънѣ жлъчи. и такожде ю добро за грозницѫ свакодн҃ьню, кога се чини wт флегмъ. бъзми агарїка. а҃. а҃ѯака и дан мѫ пити съ ючменном водѡм с҃тра къд га похита зима. бъзми пол ѕнче агарика, и праха wт ѳѕмѫцеръ. .а҃. ѕнчю. и сока wѕ морача .ѳ҃. ѕнче. и смѣшан заѥдно и дан мѫ пиѕи наипр҃ъво нехо похита грозница, добро юст. и wщи бъзми агарїка .а҃. ѕнчю и кваса wт ючменнаа чрашина .а҃. ѕнчю. и масла др҃ъвенаго .в҃. ѕнч҃к. и соли. а҃. ѕнчю. и вод҃к .в҃. кѕи҃к. и свари все заѥдно и потѡм проц҃кди тер҃ мѫ чини и глистиѡръ. Добро юст за всакѫ болѣстъ тр҃ъѕшиѫ, и за грижен҃їе чр҃ква. и еще бъзми шашкиѳраѕ и свари въ вод҃к моцинѡ. и потѡм проц҃кди, и постави къ ню и праха wт агарїка .а҃. ѕнчю. и даваи мѫ пити свако ютро докле тече, колико кокошиню ганце. добро юст за он҃кх кои имаю камен, или п҃съвъ, или кои кр҃ъв шч҃и. и wщи бъзми солъ и коцю, и тартаро тч҃ю. истри како прахъ wт вс҃кхъ и смѣшан с мало меда, и малѡм мастила коими се пише, и стави вр҃хъ ши҃кх ранъ коем сѫ живин҃к, и и вр҃хъ гнил҃кхъ кости. такожде юст добро за оно л҃кстѡ кое израща залишнѡ. и еще бъзми прах wт агарїко. и сокъ wт сикламенъ и боквица и масло др҃квено топло тъкмо, и смѣшан заѥдно и скваси бѫбакъ, и постави топло здола на прохѡд. добро юст за он҃кхъ коем сѫ ѯохади. и wщи бъзми агарико и солъ. и кошти, и тартарѫм, и медъ тъкмо, и смѣшаи, заѥдно докле бѫде како мастъ. и мажи ши҃ки в҃кл҃кг҃к в҃кл҃к по wбразѫ, и по вс҃кмъ т҃клѫ ѕ баниѳ(?). добро юст за онѫи болѣст кога се зов҃к морфеа. и еще бъзми агарїко, и сф҃кшъ, и шквїнанти, и шен҃к (?) тъкмо. и стлъци моцю и свари ѕ в҃кл҃кмъ винѫ довр҃к. и потом проц҃кди и даваи за .ѳ. дни. на всако ютро колико кокошиню ганце. добро юст за ши҃кх коех боли глава, и кои имаю слаб стомах: +

De belliculis marinis

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapides.

wт в҃кликѫи: (л. 30.а)

В҃кликѫи ст҃дн҃к с҃тъ и с҃х҃к. нъ ф҃лософ҃ии с҃т поставили ѕ колико степенъ ст҃дн҃ена юст и с҃ха, бъзми в҃кликѫи и стълци с толикожде кокошиниюга сала, и мажи образ, добро юст за он҃кхъ жен коем сѫ п҃кг҃ки по образѫ: +

De berberis

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua, et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

ѡт вербери: (л. 31. а)

Кербери стѫдѣнии сѫ и сѫси ѕ дрѫги степен. воцїе ѥст кое се наѯоди ѕ дрѣкѫ ѕ раиском земліѭ. и окрѫгло е и мало подѫговато како маслинѣк. добро ѥст за всакѫ ѡгницѫ остроѫ и прѣкостроѫ. свари вербери въ водѣк, и потѫм процѣди, и постави къ онои водѣ толикожде заѯара. и вари докле ѕври половина онѣки водѣк. и потѫм съними съ огна и остави. и давай пити по .в. ложицѣк, или по .ѓ. сѣкѕившии толикожде водѣк стѫдсинѣк къда нѣк бѫде драго. добро ѥст за онѣх коем ѥ огньица остра и прѣкостра. и още възми прахъ ѡт вербери и постави вѣ водѣк и нѣкка кисѫ всѫ ноцъ. и потомъ дай мѫ пити ѡт онѣ водицѣк къда мѫ драго, добро ѥст за ѡнѣхъ коехъ боли глава ѡт вѫкинѣк: +

Nous découvrons des phénomènes analogues aussi dans d'autres textes. Ces faits pris en considération, nous nous demandons si les textes du *Code médical de Chilandar* doivent être pris comme des traductions du latin ou bien comme des remaniements. Or, ayant en vue que dans la médecine européenne des pratiques semblables étaient habituelles lors de la rédaction des ouvrages médicaux, nous pourrions le considérer comme une oeuvre originale sinon par ses idées, au moins par la manière de sa rédaction. Pourtant, tout ceci nous amène à la constatation que les textes du *Code médical de Chilandar* avaient été traduits en slavon-serbe par des médecins très bons connaisseurs et de la médecine scientifique européenne de l'époque, et du latin et du slavon-serbe. De ce point de vue donc, ces textes représentent un monument important non seulement de la médecine serbe, mais également de sa culture.[2]

Le *Code médical de Chilandar* n° 517 est un recueil de textes scientifiques de la médecine médiévale et ce, principalement, des écoles de Salerne et de Montpellier. Ces textes étaient destinés au médecin et contenaient, en plus des indications pratiques, de très larges explications concernant l'étiologie, la pathogénie, l'image clinique de diverses maladies et leur traitement. Aussi, ce *Code* est-il intéressant non seulement pour les historiens de la médecine médiévale serbe, mais aussi pour la science médicale en général.

Come nous l'avons déjà dit, le *Code médical de Chilandar* a été pendant longtemps l'objet de nos recherches. Nous en avons publié de temps à autres les résultats qui présentaient non seulement le contenu de certains textes, mais aussi des problèmes importants pour une meilleure connaissence de cette oeuvre précieuse de la médecine médiévale serbe. Or, ces temps dernier on a vu paraître des ouvrages qui offrent des informations fausses sur la destination de ce *Code*, ses origines et son appartennance culturelle.

Avant de passer à l'exposition du thème de ce chapitre nous nous bornerons seulement à certaines questions de caractère général. Tous les textes du *Code médical de Chilandar* n'ont pas été traduits en slavon-serbe à la même époque. Ils ont pu être rédigés du XIIIe au XVe siècle (ou au début du XVIe siècle). Aussi, pourrait-on considérer, à juste titre, que l'auteur du recueil n'avait pas été en même temps le traducteur de tous les textes contenus dans le *Code*. Son mérite est d'avoir recueilli dans un livre unique les textes médicaux existants. Il est évident que cela n'exclut pas du tout la supposition qu'il ait pu y intégrer certains textes qu'il aurait traduit lui-même. A en juger par la valeur médicale des textes contenus dans le *Code*, ce travail serait l'oeuvre d'un médecin savant, ce que nous affirmons ayant en vue que la matière médicale *(materia medica)* qui y est élaborée constitue une synthèse des conceptions les plus actuelles de la médecine scientifique du XIVe et du XVe siècle. Il est facile de constater ce fait étant donné que l'auteur cite les noms des auteurs des textes auxquels il se réfère lorsqu'il désire souligner l'authenticité de ce qu'il expose ou affirme *(et beaucoup de maîtres disent*, p. 18a — и миоѕїи ѕчителіе говоѵѣ, л. 18 а; 180; *disent les maîtres*, p. 31a — скоѵѣ ѕчителїе, л. 31 а). 31 a). Il se réfère entre autres à: *Discoride* (єѵъ дїашкоридиш и дрѫѕїи ѕчителїе, p. 36a); *Hippocrate* (Иппократа ѳилософа, p. 1a); *Galien* (Глаголѭтъ Галїено, 13a); *Avicenne* (Єѵъ тако вели авиѵѣна, p. 13a); *Gerardus de Solo* (Геѳаѳдѫшъ ѕчителъ, Геѳаѳдъ p. 13a); *Vincent de Beauvais* (Кинцентиѫшъ p. 128a) etc. soulignant très souvent qu'il donnera des indications thérapeutiques pertinentes.

Quant au désordre de certaines pages du *Code médical de Chilandar*, il ne peut être attribué à la hâte du copiste et de la copie, mais à un phénomène fréquent dans les manuels de médecine imprimés à cette époque-là, comme c'est le cas de l'ouvrage de *Ioanes Platearius Circa Instans*. Nous citerons comme un exemple classique de ce phénomène, le titre d'un livre de médecine imprimé en 1514, qui se trouve dans la collection des livres rares de la Bibliothèque de la Faculté de médecine de Paris: *Rosa gallica aggregatoris Lugdunesis domini Symphoriani Shamperij, omnibus sanitatem . . . precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscoridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumque, aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.*

Dans leur ouvrage *Apostolov* et *Botev* affirment arbitrairement que le *Code médical de Chilandar* a été rédigé sous l'influence de la littérature du mont Athos.[3] Le *Code médical de Chilandar* n'a pas été écrit au mont Athos, car c'est un manuel de médecine qui contient non seulement des exposés théoriques, mais surtout des conseils thérapeutiques pratiques des maîtres des écoles de Salerne et de Montpellier, fait que nous prouvernos dans la suite de notre analyse. Il y est dit par exemple:

Єгда видитъ врачъ, л. 3 a, p 4; и ты врачю чѕваи сє, 3 a, p 10 a; ти врачю кои пипаш жилѵ, л. 4 a, p. 8; аще бѵдет стогалъ нѣкиы врачъ при нѣкоем господарѵ, л. 916, п. 17; и врачевѣ веште хвале, л. 142 a, p. 8; врѣме врачевѣ хвалѣ, л. 142 a, p. 18; да бѵдетъ могалъ врач, л. 142 a, p. 24; и того ради и многа шти прѣкварет сє врачѣ, л. 143 a.

Ensuite on attire l'attention sur le rôle néfaste que jouent les charlatans et on y recommande autoritairement »*Pour cela, je dois t'apprendre comment il faut soigner les malades*« (Того ради тѵѣбѣ да те навчимо да знаш како хоштеши видати, 92 a). Ceci est confirmé par la remarque suivante du traducteur:« *et tu seras toujours respecté par les médecins*« (p. 134a, l. 11[11] (И всегда бѣдеш вѣрован междѵ врачени", «, г. 134a, l.11).

Nous considérons donc qu'à ce propos tout autre commentaire est inutile.

On y dit, ensuite, que si l'effet thérapeutique ne peut être atteint en suivant les indications de ce manuel, il est recommandé au médecin de se référer à un autre manuel. S'il s'agit d'un traitement plus compliqué, il souligne qu'il est nécessaire de s'exercer d'abord dans sa pratique mais on constate plus loin les tristes effets d'un travail peu consciencieux de certains médecins: *Il y a parfois beaucoup de médecins qui tâtent le pouls, mais ne sont pas capables de rien découvrir, et ils ne se soucient pas de l'homme* (Понєже сѵтъ миожїи врачевѣ кои пипаю жилѵ и по жилѣ не могѵтъ познан ништа и не χаю за ѕловѣка, p. 134b).

Ceci n'est pas l'unique preuve que ce recueil ait été destiné au médecin et qu'il n'ait pas été rédigé au mont Athos; la pathologie et la thérapeutique qui y sont indiquées justifient cette assertion. Ainsi, presque un tiers des maladies et de leur traitement se rapportent aux maladies de l'appareil génital de la femme (métrite, pyométrie, torsion de l'utérus, satyriasis, stérilité, inflammations des seins etc.) ainsi qu'à l'impotence de l'homme. Nous trouvons qu'il serait déplacé de souligner que tout cela ne présentait aucun intérêt pour les moines, et ce à l'époque où l'isicasme régnait au mont Athos exigeant une ascèse rigoureuse. Les constatations faites ci-dessus excluent toute supposition que le *Code médical de Chilandar* ait été un produit de la littérature du mont Athos.

Avant de jeter un coup d'oeil rétrospectif sur la date et les origines des textes du *Code médical de Chilandar*, nous désirons mentionner que ce problème avait parfois été abordé d'une manière assez superficielle. Nous sommes loin de nier l'importance des recherches archéographiques, car elles fournissent des éléments importants aux efforts de porter un jugement exact sur ce problème, mais ces éléments sont malheureusement souvent incomplets, surtout dans ce cas précis. Nous le disons parce que le *Code médical de Chilandar* est composé de textes qui ont été rédigés à des époques différentes. Une grande confusion est jetée à propos de cette question par la controverse au sujet du nombre de copistes: s'il y en avait un, deux ou plusieurs. A notre avis, on y découvre plusieurs écritures différentes, et la langue des textes n'est pas la même (parler de Prizren, dialecte du Sud). Aussi, des éléments plus sûrs nous sont-ils fournis par les noms des auteurs cités dans les textes, ainsi que par la matière médicale *(materia medica)* elle-même, car elle caractérisait, par sa doctrine, les différentes époques du développement de la médecine scientifique. C'est la raison pour laquelle nous nous sommes servis des données mentionnées ci-dessus afin d'établir notre jugement. Enfin, avant de passer à notre exposé, nous insistons sur le fait que le seul exemplaire actuel de ce document n'est que la copie

d'un manuscrit antérieur. Nous en trouvons le témoignage dans la note d'un copiste en haut de la page 31a: »*Je ne sais pas ce qui est écrit dans le texte original, car on dit que cette plante pousse dans le pays du paradis.*« (Нєзнам како пише ѕ изводѕ те ве ни шво биліе наѯоди се ѕ раиском ѕем(л)и, а може бити ѡ.)

Les extraits de ce document, que l'on trouve dans le *Typique médical de la Bibliothèque nationale de Belgrade n°* 54 du XVIIIe s., témoignent que l'exemplaire actuel du recueil est vraiment une copie et que recueil a dû être très connu. C'est ainsi que la prescription du *Code médical de Chilandar* (p. 26a, 1. 6): *Pile des amandes amères et ajoute un peu de sucre ... puis fais — les bouillir avec de la farine jusqu'à en obtenir une bouillie ... c'est bon pour l'asthme ou la toux* (Стлъци горкіе мигдал҃к и постави къ нимъ мало ѕаха|ра ... потом свари ѕ брашномъ и с водѡм докле бѣде како каша ... добро јест за он҃х коемъ је т҃ескота ѕ пр҃сѣх҃ъ или кашалъ) se trouve également dans le *Typique médical* cité, formulée comme suit: *Fais bouillir du miel jusqu'à en obtenir un sirop épais puis ajoute des amandes amères pilées* (Свари медь добр҃к, јако бѣдеть (ни) велме гѣст ... и по сѣд҃к, вложи вь нь мигдаль горькыхъ растълч҃кнехъ.). Nous trouvons cette prescription aussi dans l'*Iatrosophie de Chilandar pour toutes les maladies (Hilandarska ijatrosofija o vsakoj vešti)* du XIVe s.: *Prends 12 amandes, ou plus, mets — les dans un récipient, ébouillante-les et laisse reposer jusqu'à ce qu'elles gonflent; enlève la peau, pile — les ... Ajoute du sucre.* (Изкїи. а. мигдаль, или веште. И попари ихъ съ вкропомь въ единь лисѣрь. И егда ли се поддѣеть кожица. Бѣзѣмы облюшти ихъ и сѣтъци добр҃к ... И присыпан къ семѵ сахарь. Il en est même pour la prescription du *Code médical de Chilandar* (p. 55b, 1.14) qui y est ainsi conçue: *Prends un coing,coupe-le en deux et fais-le cuire ... ajoute autant de miel ... donne-lui à manger* (Ѣмѕъми гдѵню и раѕр҃кїи ихъ на пол҃к, и потѡм ихъ вари ... и паки постави к нимъ толикожде|меда ... давши мѵ гасти) et on le retrouve dans le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe s.) (prescription n° 32) comme suit: *Prends un coing, fais-le cuire avec du miel et mange-le* (Ѣѕми гдѵню и пражи с м҃кдомь и гаждь.). Une preuve beaucoup plus sûre qu'il devait y avoir plusieurs copies du *Code* nous est fournie par le nombre de recueils thérapeutiques de notre médecine populaire qui ont été conservés et qui contiennent la partie thérapeutique du *Code* prise dans le traité latin *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* — texte dont nous reparlerons plus en détail par la suite.

Prenant comme point de départ le principe que nous avons mentionné auparavant, nous avons classé en trois groupes les textes du *Code médical de Chilandar* d'après l'époque de leur rédaction: premier groupe — textes datant du XIIIe et du XIVe siècle; deuxième groupe — textes de 1497 ou de 1499; troisième groupe — textes de 1512—1528.

Premier groupe de textes (XIIIe et XIVe s.)

Ce groupe comprend les textes suivants: *De l'uroscopie (Ici commence le texte sur le diagnostic des maladies d'après les changements de l'urine* p. 138a—148b et 175a—182a) (Ѯде почнет wт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ л. 138a—148b i 175a—182a); *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls (Ici commence le texte sur le diagnostic des maladies d'après les changements du pouls* p. 1a—8b et 132—138b) (Ѯде почнет весѣда wт познанїа болѣсти по пипанїю жилъ 1a—8b i 132—138b); ensuite *les notes thérapeutiques se trouvant p. 125a—138b; Des poisons (Ici commence un traité sur un grand nombre de poisons* p. 160a—166b) (Ѯде почнет великы съборъ wтрови по пит҃х л. 160a—166b) et *De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée* p. 11b—14a) (Ѿвде почи҃к wт пѵштенїа кръви л. 11b—14a).

Les deux premiers textes ont été introduits dans le recueil par une même personne, ce que l'on peut constater d'après la note à la p. 139a, 1.6 rédigée comme suit: *Nous avons déjà parlé du pouls, et maintenant nous devons parler de l'urine* (Ici *on commence à parler du diagnostic des maladies d'après les changements de l'urine* (wт жилъ смо гла. голали, нинига, т҃квце да глаголемо wт воде (Ѯде почнет wт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ).

Le texte *De l'uroscopie* est le texte le plus ancien et le plus complet de la médecine médiévale serbe. Son auteur fut, très probablement, un des maîtres de l'école de médecine de Salerne. Nous sommes portés à l'affirmer parce qu'on y mentionne comme les plus jeunes auteurs les maîtres de cette école *Constantin* du XIe siècle *(dit Constantin. p. 143b, 1.4)* (Глаголиетъ Константинъ. л. 143b, red 4) et *Théophilos Filaretos* du VIIe siècle (Философъ Θеофил, p. 139a, 1. 15) appartenant à l'époque protobyzantine. Parmi les noms des vieux auteurs on cite: *Isaac Israéli* du IVe siècle, auteur juif (Исакъ p. 139a 1.15, Ижлак, p. 125b). et les anciens: *Galien (dit Galien p. 143a)* (Глаголиетъ Галїено, л.,

143a) et *Hippocrate* et son texte *Aphorismes (dit le philosophe Hippocrate dans un texte qui s'appelle Aphorismes* p. 140b, 1.19) (глаголѥтъ Иппократ философъ въ єдиномъ книзѣ иже глаголѥт се и н. афорижми л. 140b, red 19).

L'uroscopie comme méthode diagnostique était largement appliquée dans la médecine médiévale aussi bien occidentale que byzantine. Ainsi, on cite parmi les premiers auteurs de livres de médecine traitant de cette méthode: *Constantin l'Africain*, auteur de l'oeuvre περὶ οὔρων traduite en latin aussi *(De urinis)*. Deux vieux maîtres de l'école de Montpellier: *Bernardus de Cordovio* (mort en 1310) et *Ricardus Anglicus* (mort en 1252) son les auteurs d'un traité analogue *(Tractatus de urinis)*.

Le traité *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls* a été aussi rédigé en suivant l'enseignement de l'école de Salerne. On le constate d'après les noms latins des différentes genres de pouls. Ainsi le pouls *caprinus* s'appelle капризнѣшъ, p. 137b; *tremolosus* — тремоложѣшъ, p. 38b et 39b; *spasmosus* — шпажможѣшъ, p. 138b etc. *Galien* et *Hippocrate* sont les seuls auteurs cités. De même que le texte préscédent, ce traité a été écrit uniquement à l'usage des médecins *(lesquels peut reconnaître le médecin en tatant le puls*, p. 1a; *je te dis, à toi, médecin qui tâte le pouls*, p. 4a) (коєѫ може и врач пипакши жилѣ, л. 1a; ты врачѣ кои пипаш жилѣ глаголю ти, л. 4a).

Par leur matière médicale ces deux textes peuvent être classés parmi les plus anciens textes de la mèdecine mèdièvale serbe et parmi les plus anciens textes traduits du latin en slavon-serbe. Ils ont dû nous parvenir vers la fin du XIIIe siècle.

La partie *des notes thérapeutiques*, de la page 124a à la page 131a, date aussi de cette époque (alors que la seconde partie, de la page 183a à la page 192b, provient de *Circa Instans)*. Les noms cités des auteurs dans lesquels ces notes ont été prises indiquent qu'elles représentent les prescriptions thérapeutiques des écoles de Salerne et de Montpellier. Parmi les prescriptions venant de la premère école, on trouve aussi celles qui sont parvenues de la médecine arabe et de l'école de médecine d'Alexandrie et elles s'accordent absolument avec l'enseignement de l'école de Salerne, car cette doctrine s'est constituée sous l'influence de la médecine de l'antiquité, de la médecine arabe et de la médecine de l'époque proto-byzantine, science médicale cultivée dans l'Afrique du Nord (l'école d'Alexandrie). On trouve les prescriptions des auteurs d'ouvrages de médecine de l'antiquité, et ce de: *Dioscoride*, médecin du Ier siècle (Дїошкофидишъ ѕчитєл, p. 128a, 1. 12 et 18); *Sextus Placitus*, auteur latin d'ouvrages de pharmacologie du IVe s. (Шиштѣш) dont l'ouvrage *Medicinae ex animalibus* a incité au XVIIe siècle *Christian von Paulen* à écrire son *Dreckapotheke; Isaac Judeus-Jacub (Ishak ben Soleiman el Israeli)* auteur de *Opera Omnia, De diaetis universalibus et particularibus* et *De diaetis particularibus;* puis *Macer Floridus* auteur d'ouvrages de pharmacologie du Xe s. (Месєръ, p. 125b, 1.12) et *Constantin l'Africain* qui vivait au XIe siècle (Констанцишъ, p. 125b, 1.18; 25; p. 128b, 1.18 et 22).

Les auteurs de l'école de Montpellier que l'on cite sont: *Gilbertus Anglicus*, disciple de Salerne et professeur à l'Université de Montpellier, du XIIIe siècle, auteur du *Compendium medicinae (Laurea Anglicana)* (Ѥилєртѣш, p. 128a, 1.6); puis *Vincentus Bellovacensis (Vincent de Beauvais)*, XIIIe s., (Ѥисинѣшъ, p. 128a, 1.6) l'un des encyclopédistes du Moyen Age et précepteur du roi de France Saint Louis, auteur de *Speculum majus tripertitum*, et, enfin, *Gerardus de Solo* (XIVe s.) (Геѧрдѣшъ, Геѧрдѡ, Геѧрд, p. 130a, 1.14 et 131, 1.2). Le dernier auteur cité ayant appartenu à l'école de médecine de Montpellier est *Matthaeus Platearius* du XIIe siècle.

On metionne aussi les ouvrages de médecine suivants: *Viaticum* (Ѥиатѣкѣшъ) du médecin arabe *Ibn el Djacara* traduit en latin par *Constantin l'Africain* et le texte *Circa Instans* (Ѳирка Инстанш, p. 125b, 1.5 et 128b, 1.6 et p. 129).

Cette partie des notes comprend les prescriptions thérapeutiques les plus anciennes dans la médecine serbe du Moyen Age. Le seul fait que l'on s'y réfère aux auteurs d'oeuvres médicales, que l'on considérait à cette époque comme les plus grandes autorités en matière médicale, indique que l'auteur de ces notes était un médecin très savant. Ceci prouve aussi la grande influence que la médecine médiévale française avait exercé sur la médecine serbe du Moyen Age.

Le texte *Des poisons* (p. 159a—166b) est un texte assez court *(Ici on commence à parler d'un grand groupe de poisons)* (Ѯдє почнет великын съворъ штроови по питѣх). A en juger par le fait que de tous les auteurs on n'y cite que *Galien* et que l'on s'y réfère aux maîtres de l'antiquité *(dit Galien* p. 162a; *et les anciens maîtres ont dit*, p. 166b) (глаголѥтъ Галиенѡ, k. 162a; и стари ѕчителіе сѣтъ рекли, 166b) ce texte pourrait être classé parmi les textes très anciens de notre médecine du Moyen Age et il serait l'oeuvre d'un auteur de l'école de médecine de Salerne. On y parle de plusieurs espèces de poisons

(les narcotiques, le poison du scorpion, les psymides — *cerussa psymida, letargirum-plumbum oxydatum* etc.), des antidotes et de la thérapeutique. Le texte fournit une description détaillé et exacte de l'image clinique de l'état d'empoisonnement par le mercure à laquelle on n'aurait rien à redire même du point de vue de notre médecine actuelle. C'est un traité scientifique destiné uniquement au médecin, fait auquel on attire incessamment l'attention *(et pour cela, toi médecin, quand tu vois*, 161a, 1.7; *et toi, médecin quand tu vois*, 161,a 1.23 et *certains avaient des doutes*, 164b, 1.3) (Того ради ты врачю егда видиш, 131a, p. 7; И ты врачю егда видиш, 161a, p. 23 и И нецїи сѣтъ шт врачевѣ имали сѣмию 164b, p. 3). A la fin, on rappelle au médecin tout le sérieux du traitement des intoxications et on lui recommande d'user de certains remèdes populaires s'il n'a pas à portée de la main des médicaments appropriés *(entre autres nous voulons attirer ton attention sur un remède populaire, soit: de l'ail pilé avec du vin*, 166a, 1.3) (Иъ междѣ въсѣкыїи хоштемо ти писати єдно билїе севаjскш и се юст: Бѣли лѣкъ тлъчен с виномъ., 166a, p. 3). Etant donné que nous avons fourni dans nos derniers travaux des renseignements détaillés sur ce texte, nous y attardernos plus.

De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée, p. 11b—14a) (Gвде почнѣ сот пѣштенїа кръви л. 11b—14a) est un texte assez court donnant des prescriptions sur l'application de la saignée ainsi que des indications concernant cette méthode dont on parle, d'ailleurs, beaucoup dans les recueils thérapeutiques de notre médecine populaire.

A en juger par son contenu, ce texte appartiendrait aux écoles de Salerne et de Montpellier.

Deuxième groupe de textes (de 1497 à 1499)

Ce groupe englobe les textes empruntés dans *Practica JO. Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de simplici medicina. Liber de simplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis* édité à Venise en 1497 ou 1499. Le texte de cet ouvrage inséré dans le *Code médical de Chilandar* est le suivant: *le Texte pharmacologique — Circa Instans* (sa majeure partie) provenant du XIIe siècle et dont l'auteur est *Matthaeus Platearius*. Sa première édition date de 1488, alors qu'il fut publié à Venise en 1497 ou 1499. L'une des éditions de ce texte que nous avons également eu en main, avait été publiée à Lugano en 1528 avec les textes de *Nicolaus Praepositus* dans son *Antidotarium*. Dans le *Code médical de Chilandar* ce texte porte le titre suivant: *Traité concernant différents remèdes chauds ou froids, secs ou liquides et l'usage de chaque remède* (Сказанїе юстствѣ шт всакого билїа или юст врѣкю или ю стѣдено, или мокрш и въсако билїе за что ю добро (141a—159b et 193a—202b). Notre traduction a gardé presque le même ordre des textes que celui des éditions latines originales. Nous avons publié dans un des recueils de Matica srpska de Novi Sad le texte intégral et nous l'avons fait suivre d'un essai critique dans lequel nous avons présenté les résultats de nos études de ce texte, recherches faites sur l'édition de 1497 ou 1499. Nous affirmons qu'il s'agit de cette édition parce que l'on trouve dans le *Code médical de Chilandar* un chapitre sur les fièvres et des prescriptions thérapeutiques s'y rapportant, chapitre que l'on ne trouve pas dans l'*Antidotarium* de *N. Praepositus* mais seulement dans les éditions mentionnées. A propos da ce texte, il faut dire qu'il représente, entre le XIIe et le début du XVIIIe siècle l'un des ouvrages le plus important de la médecine européenne sur lequel, surtout, était fondée toute la pharmacothérapie.

Comme nous l'avons déjà dit, notre texte a été composé d'après l'édition de Venise de 1497 intitulée *Practica JO. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medicina dictus Circa Instans. Practica Platearis. P. Dorveaux* considère que l'ouvrage *De simplici medicina* fut rédigé entre les années 1130 à 1160 à Salerne, époque à laquelle l'école de médecine de cette ville avait atteint le sommet de sa prospérité. *M. Platearius* a également écrit *Glossae in Antidotarium Nicolai*. Il était médecin à Salerne au XIIe ou au XIIIe siècle, alors que son père *Ioanes Platearius*, comme nous l'avons délà mentionné, avait vécu dans la première moitié du XIIe siècle.

La plus ancienne traduction française de cet ouvrage, datant du XIIIe siècle, se trouve aujourd'hui dans la Bibliothèque Sainte-Geneviève de Paris (n° 3113). Notre traduction, comme nous l'avons déjà indiqué, comprend les descriptions de 145 remèdes, bien qu'il y ait des éditions latines postérieures comprenant les descriptions de 432 remèdes composés de plantes médicinales. Si l'on compare le contenu des descriptions des remèdes du texte latin imprimé en 1497 avec les descriptions que l'on trouve dans la traduction française citée, on peut constater des différences assez importantes, non seulement dans la

manière de leur descriptions mais aussi dans l'ordre de la matière décritte, bien que dans la *materia medica* il n'y ait pas une grande différence.

Dans la bibliothèque de la Faculté de Pharmacie de Paris on trouve aussi, outre les éditions citées de *Circa Instans (De simplici medicina)*, les éditions vénitiennes des années 1523, 1525 et 1530. Selon *P. Dorveaux*, on puisait dans cet ouvrage le matériel nécessaire pour la rédaction de divers textes de botanique et, entre autres, pour le *Grand(t) Herbier* de *Pierre Garon* du XVe siècle dont il y a eu au XVIe siècle 12 éditions. Par conséquent, l'existence d'un texte de ce genre en slavon-serbe est d'une grande importance non seulement pour connaître l'état de la médecine serbe au Moyen Age, mais aussi pour connaître le passé des sciences naturelles dans notre pays ce qui indique que, dès le XVe siècle, nous possédions une traduction en slavon-serbe d'un des plus importants ouvrages de botanique de l'époque.

Le *Dispensarium magistri Nicolai Praepositi* fut publié en 1517, 1524 et 1536 à Lyon et en 1537, 1538, 1564 et 1582 à Paris.

Le traité *Des fièvres contagieuses* porte le titre suivant: *Ici commence le traité sur les fièvres contagieuses, sur toutes leurs formes, sur la variole, la varicelle et toutes les autres fièvres contagieuses* (p. 61a—73a) (Ѯде почнет wт огньце чѣмнѣ и wт родовъ ю Є и wт козїчъ, и wт дрѣгыѭ болести кое привикѣютъ къ чѣмномѣ родѣ л. 61a—73a).

Dans le chapitre *Des fièvres aiguës (Ici commence l'exposé sur le premier groupe des fièvres aiguës p. 73b et des fièvres occasionnées par la phlegme* p. 120a) (Ѯде почны пъѵы съкоръ wтъ всаке огнице пѵкwстѵѣ, л. 73б и Ѻт огнице флематикѣ, л. 120a) on parle des fièvres éphèmères (Ѻт огнице ефимеѵѣ, p. 88a) alors que l'on trouve jusqu'à la page 120b la description des diverses formes de la malaria *(de la fièvre qui dure un jour, puis en saute un sans changements* p. 103a) (wтъ гроѯнице коіа ѯхвати юданѯ дънъ ѯа дрѣгы нѣ везъ пѵкмѣкнюнїа, л. 103a). Dans les descriptions de ces fièvres sont mélées les descriptions de l'image clinique du typhus exanthématique, de la salmonélose, des fièvres recurentes et de differents états scéptiques. Or cette diversité ne peut aucunement être attribuée à l'ignorance de l'auteur ou du traducteur, car, à cette époque et jusqu'aux grandes découvertes de Pasteur, c'était la théorie de la médecine.

Etant donné que nous avons parlé fort amplement de tout cela dans notre livre sur les origines de la médecine serbe médiévale, nous nous bornerons à ne citer ici que quelques exemples qui parlent en faveur de notre assertion que ces textes proviennent de *Practica brevis*. Ainsi, on trouve à la fin du sixième traité *De practica brevis* de *I. Platearius*, après le titre *De curatione almefir(a)e* le chapitre *Curatio variolorum* que nous trouvons dans notre texte sur les maladies infectueuses sous le titre: *Ici commence le traitement de la variole* (p. 70a) Ѯде почнетъ виданїе wт богин. л. 70a). La partie de ce texte est aisni conçue en latin: *Custodii oculos adeo egredientur in eis ulcera . . . cum ergo apporent ulcera difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri* etc. et dans notre texte: »*Pour protéger les yeux des plaies de la variole . . . le mieux c'est de laver l'oeil avec de l'alcool coupé d'eau de coriandre*« (»Čuvanije oku ot rane ot variole . . . najboljše jest da činiš v oko alkohol i postavi ga v vode koliandre (koriandra)«) etc. Les similitudes sont aussi évidentes dans le chapitre *Des fièvres éphémères:* Ainsi »*la fièvre éphémère vient d'une grande tristesse*« (p. 78a) (ognjica efemera jaže stvarajat se ot velike žalosti, 1. 78a) correspond au texte latin *De febre ephimera quae sit ex tristitia* (CCIXa); *De la fièvre qui vient des soucis* (p. 78a) (ot ognice efimere jaže stvarate se ot zlovoljenija, 1. 78a) — *De febre ephimera ex vigilis* (CCIXb); *De la fièvre éphémère qui vient de trop de travail* (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot mnogo rabotanija) — *De febre ephimera quae sit ex labore* (CCXa); *De la fièvre éphémère qui vient des syncopes* (p. 80a) (ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot šinkopa, 1. 80a) . . *De fibre ephimera quae sit ex sincopa* (CCXIIa); *De la fièvre éphémère qui vient de l'indigestion* (p. 81) (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot velikago natovarenija stomašna, 1. 81) — *De febre ephimera quae sit ex repletione* (CCXIa); puis, *De la fièvre éphemère qui vient de l'apostème* (p. 85a) (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot apostoeome, 1. 85a) . . *De febre ephimera quae sit ex apostemate* (CCXIIa) et *De la fièvre éphémère qui vient d'une grande chaleur* (p. 87b) (ot ognice efimere jaže stvarajet se od velike vrućine, 1. 87b) . . *De febra ephimera quae sit a calore exteriori.* Le même phénomène se reproduit au chapitre: *De la fièvre qui vient du sang* (Ѻт огнице іаже ствафдет се wт кѵвы, p. 119a) ce qui correspond au chapitre du texte latin *De febre sinocha r. est febris sanguinis* (Lib); *De la fièvre ephémère qui vient de la putréfaction des humeurs* (p. 121a) (Ѻтъ огньце флематикю, гліностъ, створена къ флеоме, p. 121a) — *Febris emissemerina accit ex flegmata. . . . putirida.*

Les faits mentionnés confirment l'origine latine de ces textes.

De ce texte provient *une partie des notes thérapeutiques* de la page 183a à la page 192b.

Nous avons déjà indiqué que ces notes, ainsi que les précédentes, sont très importantes pour nous, car elles sont entrées dans tous les receuils thérapeutiques de la médecine populaire serbe. C'est là que les Serbes puisaient toutes les prescriptions médicales jusqu'au XVIIIe siècle presque, de sorte que nous les trouvons au large de tous les pays où vivaient les Serbes, de Mostar à Buda et de Hodoch (Roumanie) à Skadar. Nous citerons, à l'appui de nos assertions les résultats de nos recherches comparatives entre ces prescriptions et les prescriptions analogues des divers recueils et de *Circa Instans (Practica brevis)*. A cet effet, nous nous sommes servis des recueils suivants: le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe s.), *Iatrosophie de Chilandar* (XIVe siècle), *des notes thérapeutiques du Code médical de Chilandar* (XVIIIe s.), *Recueil médical de Dečani* (XVIe s.), *Typique médical de la Bibliothèque nationale de Belgrade* (XVIIIe s.). Ces recherches ont démontré que certains titres des recettes données dans les notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* et dans d'autres recueils thérapeutiques étaient identiques aux titres latins de *Practica brevis* de *Ioanes Platearius*.

Dans l'*Iatrosophie de Chilandar*, par exemple, on trouve les recettes suivantes de *Practica brevis:* recette n° 1 *Des maladies de dents* (Ot bolezni zubnoj) — *De dolore dentium;* recette n° 3 *Du prurit aigü du corps* (Ot časani krastnijem) — *De pruritu acute in corpore* et recette n° 9 *Du cancer* (Ot živine) — *De canceris.*

Dans *la première partie* des notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* nous avons constaté la similitude des recettes: n° 1 *De la chute des cheveux* (O padenija vlasi počinje) — *De alopetia;* n° 2 *Des plaques crouteuses sur la tête* (Ovde počinje od kraste što biva po glave) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 5 *Ici commence le texte sur la maladie dite léthargie* (Ovde počne bolest koja se zove letargija) — *De letargia* et n° 7 *Ici commence le discours sur l'épilepsie, en serbe elle s'appelle le grand mal* (Ovde počne ot epilepsija, srbski se zove velika bolest) — *De epilepsia.*

Dans *la seconde partie* ce sont les recettes: n° 1 *Ici commence le texte sur les femmes qui perdent beaucoup de sang* (Zde načinajet ot oneh žen, ot kojih mnogo krvi ide) — *De fluxu sanguine ex matrice;* n° 3 *Ici on parle des femmes dont l'utérus est obstrué ou comprimé* (Ovde načinajet za oneh žen koje imajut plodovu zatvorenu ili zadušenu) — *De suffocationa et presipatatione matricis;* n° 4 *Ici on parle des femmes qui ne peuvent avoir d'enfants* (Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut primati decu) — *De mulieribus que non impregnatur;* n° 5 *Ici on parle des femmes qui ne peuvent garder l'enfant quand elles sont enceintes* (Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut držati decu k'd su teške) — *De mulieribus que abortinatur;* n° 7 *Ici on commence à parler de ceux qui souffrent des maladies des articulations et des membres. Elle s'appelle artetica en latin* (Zde načinajet o oneh koji imajut bolest po članoveh i po udoveh. I ova se bolest zove latinski artetika) — *De artetica passione;* n° 9 *Des femmes qui ont des couches pénibles* (Kogda žena ne može skoro roditi) — *De illis quibus partus sit difficillis;* n° 14 *Du mal de dents* (O bolezni zubnjej) — *De dolore dentium* et *Ici commence l'exposé sur la maladie dite »icteritia«. En serbe elle désigne quand on a le teint jaune.* (Ovde počinje bolest koja se zove ictricija. Serbski se zove kad ima človek žltinu na obrazu) — *De icteritia.*

Dans le *Recueil médical de Dečani (Dečanski vračbenik)* on trouve des correspondances des titres des recettes prises dans *Practica brevis* et ce: n° 2 *Pour qu'une femme stérile puisse avoir un enfant* (Da neplodna žena ima dete) — *De impedimento conceptionis;* n° 11 *Du mal de dents* (O zubnoj bolesti) — *De dolore dentium;* n°12 *Du cancer* (Od živine) — *De canceris;* n° 14 *De la calvitie* (Kome kosa opada) — *De alopetia;* n° 17 *De la morsure de chien* (Kada ujede pas) — *De cane rabioso;* n° 20 *Quand la bouche pue* (Kada usta smrde) — *De fotore oris;* n° 26 *Du mal de tête* (Protivu glavobolje) — *De dolore capitis;* n° 26 *Contre l'hémoragie* (Protiv krvarenja) — *De fluxu sanguinis;* n° 47 *Des plaques crouteuses sur la tête* (O ranama na glavi) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 52 *Quand on ne peut retenir l'urine* (Kada neko ne može zadržati mokraću) — *De involuntaria emissione urine;* n° 57 *Contre la démangeaison* — la gale (Protiv svraba — šuge) — *De scabie* et n° 61 *Contre la toux et l'asthme* (Protiv kašlja i sipnje) — *De tussi et astmati.*

Dans le *Recueil de Hodoch (Hodoški zbornik)* la majorité des recettes correspondent aux titres des recettes de *Practica brevis:* n° 4 *De la rage* (Ot besa) correspond à la recette *De cane rabiosa;* n° 8 *Du mal de tête* (O glavnoj bolezni) — *De dolore capitis;* n° 16 *Quand la bouche pue* (Kagda smrdet ousta) — *De fetoris oris;* n° 17 *Du flux de sang* (Ašče kto ščit

krv) — *De fluxu sanguinis;* n° 10 *Du cancer* (Ot živin) — *De canceris, De scrophulis;* n° 31 *Comment arrêter la diarrheé* (O ježe sustaviti črevnicu) — *De diaria;* n° 22 *De la dysenterie* (O bolezni srdčnjej) — *De disinteria;* n° 43 *Quand quelqu'un a le teint jaune* (Ašče kome požltejet obraz) et n° 73 *Quand quelqu'un a le corps et les yeux jaunes* (Ašče komu požltejet telo vse i oči) — *De icteritia;* n° 44 *Du prolapsus rectal de l'intestin* (Jegda komu izlazit črevo prohodno) — *De exitu ani;* n° 48 *De la lèpre* (Ot gub) — *De lepra;* n° 50 *De l'abcès et de la fistule* (Ot nicine i izmeta) — *De fistula;* n° 52 *De ceux qui urinent pendant le sommeil* (O iže v sne kvaseštih) — *De involunteria emissione urine;* n° 51 *Quand quelqu'un perd ses cheveux* (Jegda kosmi padajut glavni) — *De alopetia;* n° 54 *Quand quelqu'un boit trop de vin et a mal à la tête* (Ašte kto pijet vina mnogo i glavoju bolit) — *De soda accidente ex potu vini;* n° 62 *De l'asthme* (Ot zasipa) — *De astmati;* n° 72 *De celui qui ne peut coucher avec sa femme.* (Jegda ne možet kto imjeti postelju s ženoju svojeju) — *De impedimento conceptionis;* n° 71 *Quand on ne peut pas uriner.* (Jegda ne možet človek vodu pustiti)— *De retentione emissione urine;* n° 76 *Quand quelqu'un vomit tout ce qu'il a mangé* (Ašte kto bljujet čto ljubo ized) — *De vomitu;* n° 77 *Quand on s'est brûlé* (Jegda kto iždežet se) — *De combustione ignis;* n° 78 *Quand quelqu'un à la goutte ou un gonflement qui envahit les articulations et fait mal* (Ašte kto imat guti ili kseropom ježe prehodit po članove i bolit) — *De artetica passione* et n° 82 *Du mal de dents* (Jegda bolit zoub) — *De dolore dentium*, etc.

Dans le *Recueil de Bosnie (Bosanski zbornik)* on trouve les analogies suivantes: recette n° 2 *Ce qui est écrit sur la femme qui n'a pas d'enfants* (Što piše koja žena dece nema) — *De mulieribus que non impregnatur (De impedimento conceptionis);* n° 3 *Remède contre la toux* (Ot kašlja liek) — *De tussi et asimate;* n°8 *Quand on a mal à la tête* (Kada čoveka boli glava) — *De dolore capitis;* n° 9 *Quand on a mal aux dents* (Kada zubi bole) — *De dolore dentium* (72a); n° 12 *Remède contre le cancer* (Ot živine liek) — *De canceris* et n° 14 *Quand l'urine s'arrête* (Kada bi voda stala) — *De retentione emissione urine.*

Les recettes suivantes du *Recueil de Skadar (Skadarski zbornik)* ont été prises dans *Practica brevis:* recettes n° 3 *Des dents* (Ot zuba) — *De dolore dentium;* n° 31 *Quand* une *femme a des couches pénibles* (Koja žena ne može roditi) — *De mulieribus quibus partus est difficillis;* n° 32 *De l'impotence de l'homme* (Kad ko sa ženom ne može biti) — *De impedimento conceptionis;* n° 33 *De la toux et de l'asthme* (Od kašli i zaduhe) — *De tussi et astmati;* n° 35 *Quand la vulve est enflée* (Kad oteknu ženske sramne udi) — *De imoderata erectione virge;* n° 41 *Contre les poux* (Da nema ušiju) — *De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 53 *De la diarrhée* (Od srdobolje) — *De diaria;* n° 69 *Des plaques crouteuses et des plaies sur la tête* (U koga krastava i ranjava glava) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 73 *De la calvitie* (Kome je glava ćelava) — *De alopetia;* n° 74 *De la dysentérie* (Od srdobolje) — *De dissinteria* et *De diaria;* n° 71 *Du cancer* (Od živine) — *De canceris;* n° 84 *Du mal de tête* (Koga glava boli) — *De dolore capitis;* n° 92 *De la morsure de chien* (Koga ujede pas) — *De cane rabioso;* n° 96 *Du prolapsus rectal de l'intestin* (Kome izlazi stražnje crevo) — *De exitu ani;* n° 98 *Du mal de dents* (Od zubobolje) — *De dolore dentium.*[4]

Les résultats de ces recherches montrent que certaines parties du *Code médical de Chilandar* étaient connues des Serbes et qu'ils les mettaient largement dans la pratique de sorte qu'elles étaient devenus partie intégrante de la médecine populaire serbe.

Le troisième groupe des textes (1512–1528)

Le troisième groupe des textes tire son origine dans l'*Antidotarium.* Ce sont les recettes sur la préparation des remèdes compliqués: onguents, huiles, pilules. Nous les rattachons à la période indiquée, car on ne les trouve pas dans *Practica brevis* ni dans *Circa Instants.*

Dans le *Code médical de Chilandar* ces recettes commencent à la page 168a jusqu'à la page 174a, tandis qu'à la page 167a et à la page 60b on trouve les recettes des pilules. Ces extraits proviennent de l'*Antidotarium* de *Nicolaus Praepositus* texte publié en 1512 et 1528 à Lugano. Nous trouvons la preuve que ces recettes proviennent de cet ouvrage-là dans certains titres analogues, soit: recette de l'onguent au basilic *(Unguentum basilicum magnum); Ici commence l'onguent au citron* (Ovde počne mast citrina) *(Unguentum citrinum); en serbe on l'appelle pommade d'or* (srpski se zove zlatna mast) *(Unguentum aureum); Ici commence l'onguent »populeon«* (Ovde počne mast populeon) *(Unguentum populeon); Ici commence l'onguent »Agrippa«* (Ovde počne mast agripa) *(Unguentum Agrippa); Ici commence h'luile de roses* (Ovde počne ot ružinogo masla) *(Oleum rosaceum (rosatum)); Ici commence l'huile de camomille* (Ovde počne maslo od romonike sireč kamomile) *(Oleum camomilium);*

Ici commence l'huile de sinapi (moutarde) (Ovde počne maslo ot sinapa) *(Oleum sinapinum); ici commence l'huile de rutacée* (Ovde počne mast ot rute) *(Oleum rutaceum)* etc. Comme nous avons plus amplement parlé de ces remèdes dans notre livre sur les origines de la médecine serbe médiévale, nous n'y reviendrons plus. Nous n'indiquerons que le texte latin concernant l'application de l'huile de rose et sa traduction en slavon-serbe dans le *Codex médical de Chilandar: Oleum rosatum virtutes habet frigidam et stipticum et ideo... dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intestines;* en slavon-serbe: »Dobro jest za mnogo bolesti. Najprvo je dobro ako možeš njim čelo, dobro jest od glavne bolesti (glave). I ako pije dobro jest za stomašne bolesti«.[5]

Nous avons aussi compris dans ce groupe le texte *De la pédiatrie (Ici commence comment il faut soigner les jeunes enfants, depuis la naissance jusqu'à 4 et 9 mois*, p. 10a—11a) (Ѿвде почнѣ како трѣбѣе видати младѧ дѣцѧ. отъ рожденїа до .ѳ. мѣсеце до .ѳ. мѣсецъ л. 10a—11a). C'est un texte assez court et par son contenu de peu d'importance.[6]

Ces textes ont dû paraître successivement jusqu'à ce qu'ils n'aient été recueillis, au XVe siècle, par un médecin instruit qui en composa un corpus. Par conséquent, le seul exemplaire qui nous est parvenu, et qui se trouve dans la bibliothèque du monastère Chilandar, en est la copie qui aurait pu être faite à la fin du XVe siècle ou au début du XVIe. C'était la période de la domination turque, de sorte que les copistes y ont introduit les synonymes turcs de certains termes médicaux ou de certains remèdes. A en juger par le fait que dans ce recueil on cite, certains titres de textes comme si s'était le nom de l'auteur *(Circa Instans* — сирка ништин ѕчитеи 127б) le copiste n'aurait pa dû être un médecin instruit, mais plus probablement un praticien — un médecin empirique.

Etant donné que nos recherches ont démontré que des extraits du *Code* se trouvent également dans d'autres ouvrages de médecine (recueils thérapeutiques) et prenant en considération la note du dernier copiste du texte de pharmacologie, l'exemplaire du *Code médical de Chilandar* qui nous est parvenu, et qui se trouve dans la bibliothèque du monastère Chilandar, ne pourrait être pris comme l'unique exemplaire de ce recueil.

Efin, comme conclusion à ce chapitre: *Le Code médical de Chilandar* est un recueil d'ouvrages de la médecine scientifique européenne des écoles de Salerne et de Montpellier rédigé à l'usage des médecins. Les textes rassemblés dans le *Code* proviennent de différentes périodes, et les plus anciens en seraient: *De l'uroscopie (Ici commence l'exposé sur le diagnostic des maladies par l'examen de l'utrine)* (Ѯде почнет отъ познанїа болести по гледанїю водѣ); *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls* (Ѯде почнет весѣда отъ познанїа болѣсти по попипанїю жилъ); *Des poisons (Ici on commence à parler* d[1]un grand nombre de poisons) (Ѯде почнет великыи свѡѫ отрови по питѣх) et *De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée)* (Ѿвде почнѣ отъ пѫштенїа кръви). On paurrait y ajouter *le groupe des notes thérapeutiques* des pages 183a à 192a. Ces textes se situeraient au XIIIe ou au XIVe siècle. Le plus ancien en serait celui *De l'uroscopie*, dont on pourrait supposer, d'après les auteurs qui y sont cités, qu'il a été rédigé au XIIIe siècle. Les autres seraient du XIVe siècle.

Quant aux textes du deuxième et du troisième groupe, ils auraient été rédigés entre les années 1497—1528.

NOTES

1. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearіusa*, Matica srpska, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXV, 2, 1977, 199.

Đ. Sp. Radojčić, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru*, Arhivist, II, 1952, 2, 72—73.

2. Practica 10. *Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans.* Practica Platearii, Venetiis, 1497.

A. Wolfel, *Das Arzneibuch Circa Instans*, Berlin, 1939.

P. Dorveaux, *Le livre des simples medicines*, Paris, 1913.

3. M. Apostolov i V. Botev, Rukopisi s medicinskogo sadržanije ot Aton, Hilandarski medicinski zbornik N° 517, Staroblgaristika, VI, 1982, Sofija 59—87.

4. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.

5. Antidotarium, *Additiones Petri Aponi*, Aditiones Francisci de Pedimontium.

Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii, Joanes de Sancto Amando super antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes item marginales. Tractatus quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus bulcasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae navitaer addite. Prima ad brevius et facilius invendu quo libet antidotarii in antidotariis, venuandantur Lugduni vico in mercuriali sub ligno Angeli, 1512.

6. L. Dulieu, *La Chirurgie à Montpellier des ses origines du XIIe siècle*, 1975, Avignon, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La Pharmacie à Montpellier de ses origines à nos jours*, Avignon, 1975, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La médicine à Montpellier, I, le Moyen Age*, 1975, *Avignon*, Presse Universitaire.

P. Masford, *L'Histoire de la Gynécologie à Montpellier*, Montpellier, 1909.

L'IMPORTANCE DU CODE MEDICAL DE CHILANDAR

L'intérêt majeur du *Code médical de Chilandar* est dans le fait qu'il indique incontestablement que la médecine serbe du XIIIe au XVe siècle n'était pas en retard sur la médecine scientifique européenne de l'époque. Dans nos travaux antérieurs, nous avons signalé qu'à partir des données que nous fournit ce manuscrit on peut conclure *que les traducteurs des textes contenus dans le Code médical de Chilandar et les rédacteurs du receuil devaient être des Serbes.*[1] A notre regret, nous sommes obligés d'en reparler une fois de plus dans ce chapitre. Nous le faisons parce qu'on a vu paraître récemment dans certaines revues bulgares des travaux qui donnent des renseignements faux non seulement sur la destination du *Code médical de Chilandar,* mais aussi sur son appartenance culturelle (Apostolov et Botev).[2] Nous avons déjà dit que l'affirmation que ce manuscrit avait été rédigé sous l'influence de la littérature du mont Athos manquait absolument de fondement. Le *Code médical de Chilandar* est un manuel de médecine destiné aux médecins instruits. C'est un recueil de textes de médecine scientifique écrits à partir de l'enseignement des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier. Si l'on se penche plus sérieusement sur ces textes, il est possible de remarquer lesquels sont ceux qui appartiennent à l'école de Salerne et lesquels autres ont pour sources l'enseignement de l'école de Montpellier. Les auteurs du *Code médical de Chilandar* ont dû, incontestablement, être des personnes ayant des connaissances médicales exceptionnellement grandes. Quant aux explications en langue maternelle, sur les notions médicales les plus compliquées, elles ne pouvaient être données que par un medecin d'une très haute culture médicale et d'une excellente connaissance et du latin et de sa langue maternelle. Le choix des textes contenus dans le *Code médical de Chilandar* le confirme absolument. Ce recueil a été composé avec tant de compétence que nous sommes emmerveillés par l'instruction médicale de ce vraiment grand médecin serbe. Nous lui donnons à juste titre cette épithète, non seulement pour sa grande érudition médicale mais aussi à cause de l'importance de son oeuvre pour notre médecine et le passé culturel du peuple serbe. Ceci peut également être appliqué aux auteurs de ses textes. Ils ont réussi à trouver pour les deux tiers des notions médicales des termes populaires et ont posé la base de la terminologie médicale serbe. C'est grâce à eux qu'il fut possible de rectifier l'idée erronée, répandue dans la science, que les Serbes du Moyen Age ne connaissaient pas la médecine scientifique.[3] L'indication constante des termes médicaux serbes, que nous constatons dans tous les textes, témoigne que ces textes étaient vraiment écrits en slavon-serbe et pour les Serbes. Les examples suivants confirmeront cette constatation:

Anetum graveolens, en serbe c'est *kopr*, page 22b (Chapitre); en serbe c'est *šafran (Crocusativus)*, page 44a; en serbe c'est *oman (Talekia specioas)*, page 125, ligne 9; *Matricaria chamomilla* en serbe c'est *romanika*, page 125, ligne 12; *Tanaceum (Pyretrum) balsamita* en serbe c'est *tarkos*, page 125, ligne 14; et prends encore *alumen crudum*, en serbe c'est *kiseli kamen*, page 127a, ligne 8; et prends de l'encens, en serbe c'est *tamjan*, page 127a, ligne 8; ici en parle de l'épilepsie, en serbe c'est *velika bolest* (le grand mal), page 129a (Chapitre), page 129b *Papaver dubium*, en serbe c'est *beli mak*, page 129a, ligne 15; en serbe c'est *čubar (Saturea hortensis)*; page 128a; *Apium vulgare (graveolens)*, en serbe c'est *selin*, page 130a, ligne 13; en serbe c'est *eleborf* ou *kukurek*, *Helleborus viridis*, page 128a ligne 23; feuille de *livrre*, en serbe c'est *bršljan*, page 129a, ligne 9; *Papaver dubium* en serbe c'est *crni mak*, page 129b, ligne 23; les pilules d'or, en serbe se disent *zlatne pilule*, page 167a, ligne 20; Ici on commence à parler de l'*Oleum absinthinum*, en serbe c'est *ulje od pelina*, page 169 (Chapitre); ici on commence à parler de l'*Oleum lilium*, en serbe

c'est *ulje od krina*, page 170 (Chapitre); ici on commence à parler de l'Huile de raifort *(Oleum raphanum)*, en serbe c'est *ren*, page 170a (Chapitre); ici il est question de l'huile d'anethum *(Anethum graveolam)*, en serbe c'est *kopr*, page 171a (Chapitre); . . .*hydrargirum bichloratum*, en serbe c'est *suliman*, 253a page 203a, ligne 14. Ici on commence à parler de la maladie qui s'appelle l'ictère. En serbe cette maladie c'est *žutica* (ictère) c'est-à-dire quand on a la figure jaune, page 129a (Chapitre) etc.

Ѡт анѣѕмъ, сѹѣвскы се зовѣ копръ, p. 22б (chapitre); сѹѣвскы зовѣ . . . шафранъ, p. 43б, l. 2; сѹѣвскын се зовѣ wманъ, p. 125. l. 9; камомила сѹѣвскын се зовѣ ромоника, p. 125. l. 12; пиретро сѹѣъскын се зовѣ таркосъ, p. 125, l. 14; И wште ѕзми алѣмен. Сѹѣвскы се зовѣ кисѣли камен, p. 127a, l. 8; И ѕзми тѣриштъ Сѹѣвскы се зовѣ вѣли дїмиан, p. 127a, l. 8; Ѡвде почиѣ wт епиленжїа. сѹѣскы се зовѣ велика волѣстъ, p. 129b (chapitre); папаверъ, сѹѣвскын се зовѣ вѣли мак, p. 128, l. 15; сѹѣвски се зовѣ чювръ, сѹѣвскын се зовѣ вѣли мак, p. 128a, l. 15; сѹѣвски се зовѣ чювръ, p. 128a, l. 15; апїо сѹѣскы се зовѣ селин, p. 130b, l. 13; wт елевор сѹѣвскы се зове вѣли кѣкѣрекъ, p. 129b, l. 23; и листеїе wт едрѣ, сѹѣвскын се зовѣ бишан p. 129a, l. 9; папаверши чрънїи . . . сѹѣвскын се зовѣ чръни мак, p. 129b, l. 23; пилѣлѣ аѣреа, Сѹѣвски се зовѣ златнѣ, пилѣлѣ p. 167, l. 20; wвде почнѣ масло wт пшинти. Сѹѣвскы се зовѣ пелин, p. 169 (chapitre); wвде почне масло wт лилиѣм, сѹѣвскы се зовѣ крин, p. 170a (chapitre); wвде почнѣ масло wт рафанѣм, сѹѣвскы се зове хрѣн, p. 170a (chapitre); wвде почнѣ масло wт анѣтѣмъ, сѹѣвскы се зовѣ копръ, p. 171a (chapitre); Мастъ ситрино. Зове се сѹѣвски жлъта мастъ, p. 172a (chapitre); . . . и сѹѣвскин глаголют се сѣлиман, p. 203a, l. 14; Ѡвде починю вѡлѣстъ кога се зове итерїца. Сѹѣвскы се зове кон има човекъ жлътинѣ на образѣ p. 129a (chapitre etc.).[4]

Les ouvrages de l'école de médecine de Salerne étaient considérés comme des textes scientifiques durant tout le Moyen Age. On s'en servait beaucoup dans l'Italie du Sud où se trouve la ville de Salerne. Les relations culturelles et commerciales entre l'Italie du Sud et la ville de Kotor, port maritime principal de la Serbie médiévale, étaient permanentes. On pourrait mettre en rapport avec ces relations le fait que dans le domaine de la médecine, on se référait souvent non seulement aux auteurs classiques mais aussi aux auteurs de l'école de médecine de Salerne. D'ailleurs, nous en trouvons la confirmation dans la culture sanitaire du vieux Kotor qui était organisée à l'instar des villes italiennes (médecins communaux, pharmacie, hygiène communale etc.).[5] Dans le *Code médical de Chilandar* il n'est absolument pas question de chirurgie, fait caractéristique pour la médecine scolastique de l'époque interdisant l'effusion de sang. En revanche, la pharmacothérapie, les maladies internes, les maladies infectueuses et leur diagnostic y sont amplement traités. Ce qui est important de souligner à ce propos, c'est que le *Code médical de Chilandar*, à la différence des recueils semblables dans le monde, ne contient aucun texte d'astrologie. Ce n'est pas un recueil composé de petites notes, mais de textes traduits ou remaniés de la médecine scientifique de l'époque, textes qui ne fournissent pas uniquement des prescriptions thérapeutiques, mais aussi des explications théoriques approfondies sur l'étiologie, la pathogénie et la thérapie des différentes maladies. Leur méthodologie est telle qu'elles revetent le caractère de traités médicaux ou de manuels. Il est facile de s'en rendre compte et nous citerons quelques exemples à l'appui de cette constatation. Ainsi, lorsque les auteurs désirent donner des explications faisant autorité, ils se réfèrent aux auteurs de l'antiquité: *Hippocrate (dit Hippocrate le philosophe* dans un livre qui porte le titre d'*A*phorismes 139b) (глаголют Иппократ филосоѳъ въ юдном книзѣ таже глаголютъ се афорижмю 139b) et *Galien (Galien en dit 70a)* (Зга нив глаголют Галїено 70a); puis *Dioscoride* (Ier s. de notre ère) (дїашкоридишъ 128a); *Sextus Placitus* (IV^e^s. de notre ère) (Шиштѹшъ); *Isaac Ben Israéli*, auteur juif de l'école de médecine d'*A*lexandrie (Исак 139a); *Théophile Protospator* (VIIe s.) auteur protobyzantin (Теоѳило филосоѳ, 139a); *Constantin l'Africain* maître de l'école de Salerne (Констатин, Конъстантинъ, 143a); *Ioanes Platearius*, appartenant lui aussi à l'école de Salerne (Платеариѕшъ 129b); *Vincentus Belovacensis (Vincent de Beauvais)* (XIIIe s.) (Кисинѕшъ 128a); *Gerardus de Solo* (XIVe s.) (Герардѕшъ, Герълад 129b) etc. Parmi les auteurs de l'école de Montpellier on mentionne surtout *Gerardus de Solo* (XIVe s.) le plus jeune des auteurs cités, grand amateur et traducteur des textes médicaux arabes et auteur d'un assez grand nombre d'ouvrages de médecine. Il est l'auteur des traités suivants: *Comentarium auper Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comentarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris (Rhases)*. De plus, il a traduit de l'arabe en latin toutes les oeuvres de *Constantin l'Africain* dont le nom est le plus souvent cité dans les notes thérapeutiques du XIIIe siècle et dans les textes de médecine interne. Or, lorsqu'il s'agit de souligner l'importance d'un point de vue sur cette branche de la médecine, on ne cite pas seulement le nom de l'un ou de l'autre auteur

mentionné ci-dessus, mais on se réfère à beaucoup de maîtres sous le nom collectif de philosophes *(beaucoup de philosophes l'ont dit 139a)* (Философи казали сѫтъ иногы, 139a). Si l'on veut attirer une attention particulière sur quelque point on dit: *Nous avons déjà parlé de cela, mais nous le rappelons de nouveau,* 98a (Глаголала смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за памет 98a). Ou bien s'il s'agit d'un problème compliqué, on conseille le médecin de bien y réfléchir avant de décider du traitement *(Et toi, médecin... tu dois juger des urines de trois manières, la première c'est comment est son aspect,* 140a) (И ти врачю ... трѣбѣе да се домышлямо wт водѣ по ѓ. законѣ. Пръво какво ѥи лице 140a). Puis, quand il s'agit du risque que court le médecin d'être infecté lors de l'examen d'un malade atteint de la peste, on le prévient d'observer d'abord l'image clinique indiquant le stade où le malade présente le plus de danger de propager l'infection et quand le médecin doit fuir le pestiféré pour ne pas être infecté lui-même *(et quand le médecin remarque ce symtome, il doit fuir,* 63a) (И ѥгда онаи вѣлѣгъ вѣдетъ трѣбѣе да вѣжи врач wт нюго 63a).

On prévient encore le médecin de montrer beaucoup de prudence en posant son diagnostic *(Quand tu constates ces symtomes, ne pense pas qu'il est mort, mais n'espère pas beaucoup non plus qu'il guérira,* 115a*)* (Єгда таковѣи вѣлѣгїе виднш̃ъ, немои га сѣдити за мр̃тва, ни се наѕѫдаи много нюговѕ ѫдравїю 115a) Puis on attire son attention sur la différence entre les traitements des malades pratiqués par les anciens et les nouveaux médecins *(Ce traitement était appliqué par les anciens médecins et ceux d'aujourd'hui commencent aussi à l'appliquer,* 120a) (И сїе виданїе чинили сѕ пр̃ъвїи, и wвїи, сѫдашнїи почели сѕ нїмїи видати 120a). En outre, on indique souvent l'importance d'agir avec précaution dans le choix du traitement *(Si tu n'es pas assez prudent, il peut arriver que la fièvre reprend* 109a) (И аwте не вѣдеш разѕмнѣ, вратити мѕ хоштеши сїю wгньцѕ на всакодн̃ьню 109a) et la valeur de l'observation diagnostico-différentielle: »*Aussi ne peut-on pas considérer que le pouls constaté est exact tant que le malade tremble de froid. Ce n'est que lorsqu'il a la fièvre qu'il est exact, car, tant qu'il frissonne ses lèvres tremblent*« (И того ради не трѣбѣе вѣровати въ сїю жилѕ догде трѫпи зима, тъкмо кѣд га врѕкина ѕхвата ер ѣ докле ѥ зимо wн се сам сътреса а не жила. И егда ѕхвата врѕкина вса ѥ врѕкина по тѣлѕ, и тогда трѣбѣе вѣровати ѕ то чте жила каже) ou »*Si tu veux l'expliquer correctement, alors tu dois savoir que plus les poisons sont forts, plus leur effet est fort. C'est pourquoi il faut traiter les malades avec du lait de vache et du beurre frais*« (165a) (И аште хоштеши ихъ познати, сице можеш, да вѣси понѣже елико сѫтъ отрови врѕки толикон острѣе сѫт, и веште режѕ. Того радї потрѣбѣетъ ихъ видати съ мл̃ком и съ кравїнмъ маслwм пр̃сн̃ѣм 165).[6]

Les faits mentionnés indiquent clairement que le *Code médical de Chilandar* est composé de textes choisis avec beaucoup d'esprit critique, ce qui parle en faveur de ses hautes qualités scientifiques et de ce fait de la grande valeur que cet ouvrage présente pour notre médecine et notre culture. Le texte de pharmacologie est également d'une grande importance pour nos connaissances de ce que représentait la botanique dans notre science médiévale, car le *Code médical de Chilandar* contient la description et la nomencalature scientifique de beaucoup de plantes différentes dont la médecine se servait pour le traitement des maladies.

L'importance du *Code médical de Chilandar* peut être appreciée à ca juste valeur uniquement lorsqu'on aura examiné auparavant tout ce qui avait été écrit chez nous avant et après sa rédaction. D'abord il faut avoir en vue que certains de ses textes représentaient, jusqu'à l'époque moderne presque, les seules études complètes de certaines branches de la médecine. En appreciant sa valeur scientifique, nous ne pouvons pas prendre comme point de départ le niveau actuel de la science, mais comment ces textes étaient appréciés au temps de leur parution et de leur application pratique. Le fait que ces textes étaient les ouvrages les plus importants de la médecine scientifique depuis le XIIe jusqu'au XVIIIe siècle confirme la valeur scientifique du *Code médical de Chilandar*.

Il est important de signaler à la fin que certains textes et certains traités sur la thérapie de différentes maladies pris dans *Practica brevis* ont joué un grand rôle dans la composition des manuels thérapeutiques de la médecine médiévale serbe et ont contribué à ce que la médecine de l'école de Montpellier fût largement propagée chez nous. Sa grande application chez nous jusqu'à nos jours témoigne que cette médecine a revêtu le caractère de médecine populaire. D'ailleurs, un autre témoignage aussi le confirme: la note d'un des copistes qui dit: »*On a vu un paysan qui a guéri*« (130a) (Єидели сѕ ѥднога себри где ѥст ѫдравѣка 130a). Cette constatation exige la correction d'un point de vue habituel dans notre sciences que les recueils thérapeutiques de la médecine populaire serbe *(lekaruše)* ne contiennent que des remèdes consignés par des médecins populaires n'ayant pas une vraie formation médicale. Lors de l'appréciation de la valeur thérapeutique de ces recueils populaires,

il est nécessaire de prendre pour point de départ leurs sources, ou plus précisément de juger si ces sources étaient considérées à leur époque comme des textes scientifiques ou pas, et nullement du point de vue de leur valeur par rapport à la médecine actuelle. *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* et les autres textes du *Code médical de Chilandar* représentaient des ouvrages de la médecine scientifique européenne du Moyen Age (des écoles de Salerne et de Montpellier).

Le *Code médical de Chilandar* est également important pour la médecine européenne car il prouve que la médecine des écoles classiques de médecine de l'Occident (Salerne et Montpellier) étaient également bien connue dans les pays où dominait l'influence de la civilisation byzantine. Par le fait même qu'il a été rédigé en langue populaire et vu l'époque de sa parution, il constitue un ouvrage exceptionnel et rare dans le monde.

Il s'ensuit donc que les textes du *Code médical de Chliandar* représentent un monument précieux de la médecine et de la culture serbe. Ils témoignent que la médecine serbe dans son développement jusqu'à la fin du XVe siècle, c'est-à-dire jusqu'à l'invasion des pays serbes par les Turcs, suivait parallélement les progrès de la médecine européenne. La domination turque a interrompu le développement de toutes les branches de la culture et de ce fait aussi le progrès de la médecine. Aussi, jusqu'à la venue du premier médecin serbe Jovan Apostolović (1757), docteur en médecine de l'Université de Jéna, la médecine serbe sera-t-elle plus de 250 ans fondée sur l'enseignement des écoles de Salerne et de Montpellier, enseignement qui a laissé des traces ineffaçables dans les monuments écrits de la science médicale serbe parvenus jusqu'à nous.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa* N. 517, Narodna biblioteka Srbije, Arheografski prilozi, 6—7, Beograd, 1984—1985, 173—184.

2. M. Apostolov i M. Botev, *Rakopisi s. med. sadržanie ot Aton*, 80 et 36.

3. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks*, MXXVII—XLIII.

4. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa*, 164 et note No 2.

5. R. Kovijanić i I. Stijepčević, *Kulturni život Staroga Kotora* (XIV—XVIII vijek), II, ljekari — apotekari — apoteke, Cetinje, 1957.

6. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina*, 199—220.

R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 82—151.

M. Pietro Andrea Matthioli, *Nei terzo Libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo*, Venetia, 1544. N. Lemery, *Farmacopea universale che contiente*, Firenze, 1696.

VI

THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

N. 517

INTRODUCTION

The *Chilandar Medical Codex* is an invaluable monument not only of Serbian medicine but of Serbian culture as well. It is an anthology containing descriptions of European scientific medicine from XII to the XV century. Its discovery has disproved the erroneous view of Yugoslav scientists that the Serbs in the Middle Ages had mainly cured themselves by soothsaying and witchcraft.

It is true that the Serbs had practiced soothsaying and witchcraft but no more than in France and Italy where medical schools existed. Actually this was the oldest medicine which was the most widely used in Antiquity and the Middle Ages. Interpretations of normal and pathological conditions according to medicine based on magic rested on the teaching of eternal dualism, the struggle between good and evil, between the demon of illness and man. Even Hippocrates himself, the founding father of medicine, was archpriest at the Asclepios Temple to which the sick were brought to be visited during the night by the deity or one of the priests who would whisper words of cure. Medieval clinical medicine could do little to suppress this kind of medicine as it was also far from contemporary concepts of the normal and the pathological. Based on the principle of an equilibrium of juices, medieval medicine sought to explain the mentioned conditions with the help of this theory. In the process, endless combinations were made but none of them could provide a correct explanation for these conditions as they lacked the methodological bases of experimental medicine.[1]

Talking about soothsaying and witchcraft in the treatment of Serbs, it should be noted that old Serbs had no trials of witches which were in the West mostly thought to be the cause of all kinds of epidemics, nor the Inquisition, nor prohibitions for Jews to practice medicine etc. On the contrary, there were laws in the old Serbian state prohibiting soothsaying and witchcraft in the treatment of disease. This is evidenced by the *Nomokanon*, the oldest Serbian legal document (an anthology of Byzantine law translated into Serbian-Slavonic by St. Sava in the twelfth century and later taken over by the Russians from the Serbs) and by the *Code of Law of Emperor Dušan* (articles 20 and 109.)[2]

On the basis of the writings of the *Chilandar Medical Codex* we can claim today that Serbian medieval medicine did not differ from European scientific medicine from XII to XV century which is the period from which most of the writings contained in the Chilandar Medical Codex date. It should also be noted that this type of medicine was familiar to the ordinary Serbian people as well, as evidenced by handbooks for treatment based on Serbian folk medicine *(lekaruše)*. It has been ascertained that these are revised translations of the Latin work *Practica brevis* by *Ioanes Platearius*, of the Salerno Medical School. This text is also included in the *Chilandar Medical Codex* and it was with the help of it that the Serbs treated themselves until the first half of the XVIII century.[3]

The only preserved copy of the *Chilandar Medical Codex* is to be found in the library of the Serbian Monastery of Chilandar on Mount Athos. The National Library of Serbia in cooperation with the Matica Srpska had included this document in the plan of its phototype editions and the edition came out in 1980. In this way not only was it preserved on a lasting basis but this document was made available for serious research by philologists and historians of Serbian medicine.[4] However, due to the Serbian-Slavonic language in which it was written which few people could read and understand, the *Chilandar Medical Codex* virtually remained inaccessible to a broader circle of readers.

That was the reason that prompted the National Library of Serbia to publish a modern, Serbian translation of the Codex so as to put it at the disposal of all those interested in the history of Serbian medieval medicine. From it they will learn what Serbian medicine knew about various branches of medicine. It is not possible to engage in contemporary research without knowing what those who practiced the same profession before us were familiar with.

In view of this we believe that the translation of the *Chilandar Medical Codex* will be of invaluable assistance to our researchers. At the same however, it is a testimony of the state of medicine among the Serbs which remained virtually at the same level of development until the XV century which was to prove fateful for the Serbian people. It was in that period that the Serbian medieval states lost their political independence whereby the further evolution of Serbian culture, including medicine, was brought to a halt. From that time until the XVIII century, our medicine will not produce a single new work. It was reduced to copying therapeutic anthologies of Medieval Serbian Folk Medicine which departed increasingly from its original source.

It should be noted that translating this anthology into modern Serbian was no easy task. The reasons are numerous but we shall mention here only the most important. Aside from the difficulty of ascertaining which kind of disease was meant by certain synonyms which are no longer in current usage in medical terminology, there were others. In view of the teaching of medieval and contemporary medicine in addition to the me ntioned problem, this is only understandable. Another serious difficulty was due to the fact that the copyist of the original manuscript in haste repeated or left out parts of the sentence frequently made other mistakes. That is how certain inprecisions in our translation which in spite of all our efforts we were unable to avoid or overcome should be explained. Since the principal aim of translating the *Chilandar Medical Codex* was to make its writings as understandable as possible to readers, a litteral translation was out of the question because in that case in addition to a dictionary, special explanations would be required which would make reading difficult and the aim of the excercise would not be achieved. Such an approach is possible in the case of legal, documents, religious writings and literary prose but not in the case of medical writings.

In addition to the difficulties mentioned above there were others of a stylistic nature. We are referring to incomplete sentences (or unclear ones), the repetition of the same terms two or more times and the difficulty of comprehending the theoretical discourses. Due to all these shortcomings, some texts were so unclear that were forced in order to fathom their meaning to the copyist of the *Chilandar Medical Codex* to comparer them with the original Latin source. As we wanted to have a readily understandable medical text, we had to renounce literal translations which would be virtually unfeasible and would have to be accompanied by exhaustive supplementary comments. To meet the needs of philologists, the original text of the anthology has been transcribed and published alongside with the translation. In this way we opted for the only possible solution in the given situation and that is to have a clear translation and a readily legible original text.

Aside from the shortcomings mentioned above, it should be pointed out that the last copyist made many errors in the desire to produce a faithful copy of the text before him. He was not a physician so that in the desire to give as clear a description as possible he was repetitious, he shortened sentences, etc. Due to all this we frequently had no choice but to give a free translation and at times even to relate the text in our own words. Also, in order to ensure a logical sequence we could not always follow the order in which the texts appear in the manuscript as in several cases the order of pages had been mixed up when it was rebound. That is the case with the texts on *pharmacology* which are the most voluminous, on the pulse, on toxicology and a large text on poxes. In order to ensure continuity of the text, in translating them we grouped them together and indicated the pages on which they are to be found in the original manuscript.

Translators have done their best to overcome all these difficulties so as to make the translation as understandable as possible to readers, so that the translation of the texts of the *Chilandar Medical Codex* should conform as much as possible to modern medical terminology.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Spec. ed., SANU, DXXXII, 31, Beograd, 1981, 15—58.

2. N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354*, SANU, Beograd, 1960, 94 and 120.

S. V. Troicki, *Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjem)*, Spomenik SANU, CII, 1952, 1 i primedba 100 and *V. Jagić, Slovenski tekstovi kanona, Starine, JAZU*, IX, 1877, 100.

3. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Plateariusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, veterinae*, Beograd, 2, 1978, 35—54.

4. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks N. 517*, Fototipsko izdanje, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1980.

BRIEF REVIEW OF SERBIAN MEDIEVAL MEDICINE IN GENERAL

The *Chilandar Medical Codex* is a collection of writings of medieval scientific European medicine whose authores mainly belong to the ancient and the Salerno and Monpellier schools. The very existence of such an anthology in Serbian medicine can be correctly interpreted only if one has some insight into the state of medicine in Serbian at the time it was compiled. Or, more correctly, its compilation is the logical reflexion of that state. Otherwise the emergence and significance of the *Chilandar Medical Codex* cannot be properly understood. To corroborate such a view here is a brief overview of the state of medicine in medieval Serbia.

By its teaching, Serbian medieval medicine was European medicine so that it did not differ from Italian and French XIV and XV century medicine. It was the medicine nurtured by the Salerno and Monpellier schools. Serbian medicine, like European medicine of the XIV and XV century did not produce a single original work of medicine nor a complete translation of any major work of ancient medicine. Most medical books in Europe as among the Serbs constituted medical encyclopaedias or handbooks which mostly contained writings intended for practical use by physicians. They were mostly extracts or revisions of ancient and Arab medical writings. They spoke of scholastic medicine which avoided surgery and attributed pathological conditions to disturbed balance of juices. It was not until the Renaissance that European medicine showed any marked interest in practical branches of medicine. It is since then that medicine began to attach greater attention to the study of surgery and anatomy.

As the Slavs came to settle on the Balkan peninsula they came acroses certain Byzantine medical traditions originating from ancient rule. In Macedonia for instance during Byzantine rule, between the XI and XII century there is mention of Byzantine doctors and medical writings written in Greek. *Mercati* and *De Cavallero* have published a Byzantine manuscript from the Vatican library dating from the XI or XII century which mention is made of the physician Eustathios (Εὐστάθις ὁ εὐτελὴς ιατρός), who had treated certain patients with ailments of the urinary tract in some Macedonian towns (Ohrid, Ber and Vodeno) and had, among other things, carried out lithotomy. The same applies to the Byzantine text *On Toothache* (Περὶ τῶν εν ὀδοῦσι πθαὼν) written by *Neofitos Prodromenos*. The mentioned authors believe this text was written in the XI century. Mention should also be made here of the Greek text *On the Urine* (Περὶ οὔρων) of the XII century written by *Bishop Jovan of Prizren*. Though these are Greek doctors and writers, we are mentioning them because they are indicative of the state of medicine in these parts.[1] Their existence in these towns provides us with certain elements for gaining insight into the medical conditions in these Byzantine regions which were later to become a component part of the state ruled by the Nemanjić family.

Though we lack data that would give us a complete picture of the state of medicane in the Byzantine regions at the time the Slavs came to settle and when the first Serbian states were formed, this does not mean to say that certain medical customs and institutions had not existed there. This applies in particular to the state of communal hygiene in Byzantine towns. Actually, we are referring to practice that had existed in our towns as long ago as ancient times and continued into the Byzantium. It is thus highly probable that the regulations on slaughterhouses in certain Serbian medieval towns (Kotor and Budva) have their origins in antiquity. Our conviction is based on the fact that

it is well known that certain Roman towns in these parts (Domavia near Srebrnica) had their own town slaughterhouses. In addition, in all municipal administrations (*("eoediles")* the Romans had two members who were responsible for the cleanlines of the town, the functioning of the water supply system, the prostitutes, burial of the dead, in brief for all aspects of communal hygiene. Mention is found in some towns of the chief doctor (*"Lukios arhijatros"* the chief doctor in Kotor). When assessing the state of medicine in Byzantine towns when the Slavs came to settle one must bear in mind that they were essentially a follow-up of the medical culture of Antiquity. The Byzantium had inherited that culture, nurtured it and to some extent passed it on to the first schools of medicine (IX to XI century). European medieval medicine mainly developed from these traditions. All this goes to show that the underlying basis of Serbian medieval medicine was not Serbian or Byzantine empirical medicine but the sound foundations of ancient medicine.

When referring to medicine as a science among the Serbs in the Middle Ages we are referring to the medicine that applied only the therapeutic devices of scholatic medicine. Naturally, when making such an assessment it is essential to bear in mind the concept of science at the time of its inception, not today. But, as we have already mentioned, aside from this kind of treatment, soothsaying and preyers were also widdely used. It could be said without any exaggeration that magic rituals were more frequently recommended as treatment in Italy and France in those dyas than the drugs which were thought by medicine at the time, to have a therapeutic effect. The explanation for this should be sought primarily in the fact that medicine based on magic was the oldest and most widespread kind of medicine that had been in use for thousands of years. Furthermore, being expensive, medicaments were not readily accessible to the popular masses so that their use was mainly limited to those who could afford to buy them. Another reason is that most of the population in the Middle Ages was unenlightened.

Serbian medieval medicine can be said to have developed mainly under the influence of the Salerno and Montpellier schools of medicine. It is hard to tell exactly when the Serbs began to show an interest in it. This is without doubt closely related to the overall political, economic and cultural conditions which prevailed in the Serbian lands in those days.

The fact that western medicine had a dominant influence on the development of Serbian medieval practical medicine appears all the more difficult to understand considering that there were medical schools in the Byzantine Empire. The explanation should probably be sought in the different systems of training physicians in the West and in Byzantium. Whereas in the Byzantine Empire medicine was treated as a craft, at Universities in the West there was a scholastic system of study so that students at these schools acquired a more thorough medical education than Byzantine doctors. Byzantine medical schools were attached to large hospitals and medical knowledge was mostly acquired through practice, that is as a craft from the doctors who practicaed it. In the typicon of the Pantocrator Monastery in Constantinople founded by Byzantine Emperor John Komnen II (1118—1143) and his wife Irina mention is made of a doctor in his hospital who was assigned the task of teaching the sons of physicians the skill of treating the sick. A similar school for doctors existed in the *Serbian Hospital of the Prodrome Monastery*. The Turkish invasion put an end to the development of Byzantine medicine. During the conquest of Constantinople (1453) in three days of pillage and destruction of invaluable treasures of a civilization which had been nurtured for more than a thousand years, the famous hospitals of Constantinople and with them the possibility of training physicians disappeared.[2]

The medicine passed on to the Serbs by the Byzantines was ancient medicine which could be reduced to acceptance of the organization of Byzantine monastery hospitals and communal health services in conquered Byzantine towns and to the translation of excerpts from the works of ancient medical and philosophical writers. The latter was an amateurish undertaking as most of the copyists were clergymen. As opposed to this, Serbian medieval medicine had its own complete translations of some of the most significant therapeutic writings of the Salerno and Montpellier school.

It has to be noted at the very outset that the development of Serbian medieval medicine did not follow a steady upward trend as that of nations whose cultural evolution was unhampered. This is closely related to prevailing political, economic and cultural conditions. When these were favourable, Serbian medicine flourished, when they were adverse medicine, like all the other aspects of the Serbian nation's cultural life, regressed.

Serbian medieval medicine can be said to have had the same characteristics as western medicine of those times in terms of practical medical science whereas the ancillary medical branches were more under Byzantine influence. In essence, European medieval medicine and therefore Serbian medicine as well, was the medicine of *Hippocrates*, *Galen*, *Aristedes* and other Greek physicians. But like any other copy, it was not up to the standard of the original, i. e. classical medicine. In addition to Hippocrates' classical and clinical medicine, this type of medicine frequently resorted to soothsaying, prayers, magic formulas and the like. That is why interest in fundamental medical sciences (anatomy and physiology) was poor so that medieval medicine, aside from copying and revising works of classical medical writers did not produce a single work with new ideas. In this connection, it should be noted that during translations and revisions of texts by physicians from the classical period, such significant changes made in the wording and the contents that they did not always correspond to the original texts. This was confirmed when we compared Hippocrates' text Περὶ κρυσίων with the same text from the medieval handbook *De hebdomadis* (Περὶ Ἑβδομαδων).[3]

A similar tendency can be noted in Serbian translations of ancient and medieval medical texts.

The interpretation of the pathogenesis of internal diseases proceeded from the teaching of classical medicine which was based on changes in the secretion of juices. The greatest significance in diagnostics and prognostics of various disease was attached to the examination of the urine and changes in its layers while the main principle of therapy was: *contraria contraiis curantur*. Proceeding from the conviction that a disease can be prevented by letting blood, a theory was developed round this principle. Medicine at the time taught that a therapeutic effect cannot be achieved by letting blood from one vein only so that 30 different spots were designated for that prupose, frequently on the basis of the month of the year. All this can be found in old Serbian medical manuscripts. On the other hand, surgery was limited to small operations, the treatment of wounds and fractures, abscesses, herniotomy and occasionally trephination mainly carried out in the Greco-Roman manner and ending in most cases, due to infection and absence of sutures, in death. The situation was similar in gyneacology. Such delay in the development of surgery can be attributed to the fact that bleeding was considered a "dirty business" for the physician so that at some universities the text of the medical oath taken by physicians includes the pledge that they will not treat "*cum ferro et igne*". To what extremes this conservativism went can best be seen from a decision of the Paris Medical Faculty which in the XVI century not only refused to publish works that did not conform with the "sacrosanct doctrine of Hippocrates and Galen" but even took a negative stand in 1660 towards Harvey's discovery.[4]

We mentioned at the very beginning that our teaching of medicine in the XIII and XIV centuries did not differ from the medicine taught in all the European countries which had medical schools. This should be attributed to the fact that the old Serbian state was susceptible to the influence of western civilization as well.

The above-mentioned facts clearly show that the medical culture of the Serbs did not develop on the basis of uneducated folk empiricism but on that of European and Byzantine medicine. It should be borne in mind in this context that until the foundation of medical schools in Italy, the Byzantium was the main vehicle and promoter of classical, Hippocrates' and Galen's medicine in the world. This is quite undestandable in view of the fact that Byzantine culture was linked to classical culture by not only genetic but profound and substantive ties. As a result, the Byzantium not only safeguarded classical medicine but transmitted it to the first medical school in Salerno. Many Christian writers also had an interest in classical medicine and philosophy (Gregory of Nasianze, John Chrysostom, Basil the Great, John of Damascus and others). Most of them used the views of classical medicine when they wrote their philosophical and biological-medical texts. Thanks to the tolerant attitude of Christianity towards pagan religions up to the VI century, many Christian writers of those times were able to discuss the problems of ancient medicine attaching great importance to the texts of Aristotle, Hypocrates, Galen and others. The Eastern Church upheld a similar attitude even later. Consequently, the explanation for the stagnation in the development of medicine in the Byzantine Empire later should primarily be sought in the political and economic weakening of the Empire. Typical of Byzantine medicine in the period after the V century is neglect of anatomy and surgery which, let us add, was also typical of western medicine of the day. On the other hand, quite considerable attention was devoted to diagnostics, pharmacology with pharmacotherapy, diatetics and therapy of various organic and infectious diseases. Unlike western

medicine, however, in Byzantine medicine these branches remained more or less at the level of ancient or early Byzantine medicine. However, general bilogy and physiology with patophysiology were fostered and retained certain characteristics of ancient medicine. As a result, texts by classical writers in these branches of medicine were widely copied and revised but unfortunately only in excerpts rather than in extenso.[5]

Among the Serbs, the existence of medicine in the present-day sense of the word, is first mentioned in the period when the centre of Serbia became politically stable which had a decisive effect on the unhindered development of Serbian culture, in other words in the beginning of the XII century. This medicine was conceived in the great centre of Serbian culture, in the Monastery of Chilandar. It can quite freely be said that the greatest contribution to the development of our medicine in the XII century was made by St. Sava. He was the founder of the first Serbian hospitals, the author of our oldest medical texts (hospital regulations) and a champion of the struggle against witchdoctors. The most important role in transmitting medicine from Byzantium was played by monks in Serbian and Byzantine colonies on Mount Athos who translated Byzantine medical writings into Serbo-Slavonic. Similar work was done in the monasteries of Serbia. Unfortunately, mainly knowledge of ancillary medical branches rather than practical medicine has reached us through the mediation of those texts.

The main role in bringing European medicine of the day to these parts was played by physicians of Italian origin living and working in Serbia. In this connection, it is important to note that the coastal part of the Serbian state was continuously under the influence of Italian medicine and that via Kotor, Serbia maintained very close commercial ties with towns in southern Italy. These links were maintained not only throughout the existence of the old Serbian state but even later as best testified by the archives of the town of Kotor. Judging by the data they contain, Kotor's physicians and apothecaries came from various parts of Italy and were the students of virtually all the Italian universities.

Texts on ancillary medical sciences reached Serbian medieval medicine though translations of Byzantine works of literature. There was always an interest in them in Byzantium and they were used also by many Byzantine religious writers in their work. Thus for instance, Basil Kesarski, the famous dogmatic writer John of Damascus and others explain the structure of the earth on the basis of the teachings of the Peripatetic school. Throughout the Middle Ages, the Serbs eagerly translated works of Byzantine literature and with them writings on ancillary medical sciences. True, these were not in most cases translations of complete works but rather excerpts from them or revised parts which were used by authors of essentially clerical texts. Among ancillary medical sciences Serbian medicine, in addition to normal and pathological physiology, was also interested in anatomy.

It also had some interest, though of a lesser degree, in problems of embriology and specifically questions related to conception and the development of the embryo ("how the seed changes in the sexual organs of women — in the uterus and how long it takes to come to life"). All this is discussed in a chapter of the *Hodoš Collection*.

The largest number of Serbian manuscripts relating to ancillary medical sciences has to do with normal and pathological physiology. Upon study, their contents indicate that old Serbian writers were interested in the teaching of Hippocrates and Galen which decisively affected many views on physiology in Hippocrates' medicine.[6] There are works by other writers as well among them Alcmeon, Diogenes, etc. Furthermore, Serbian medicine was quite familiar with the works of Aristotle, Meletios and others. In addition to the mentioned excerpts from Hippocrates writings included in the *Hodoš Collection* (XV—XVI century) another rather large manuscript entitled *Jesteslovoslovije* (XV century) has also been preserved to this day. It is part of the collection of manuscripts of the "Svetozar Marković" University Library in Belgrade, registered under RS. 44. It is the most voluminous manuscript of its kind in Serbian medieval medicine.[7]

Quite recently, M. Harisijades discovered in the Marsiglia collection in the University Library in Bologna a manuscript entitled *John of Damascus on man, what is man*. It dates from the XVII century and it used to belong to the Studenica Monastery. Actually it is a revised version of texts by Aristotle and Hippocrates.[8] We should also mention in this context, the *Hexameron* by John the Exarch copied in Chilandar in 1263 by Theodosium upon instructions of the Exarch's pupil, prior Domentian. In compiling this text, the Exarch used Aristotle's work *De animalibus historia* as well as Alcmeon Crotonides' text *On nature*.[9]

The beginnings of modern European medicine among the Serbs coincided with the formation of the first Serbian hospitals in Chilandar and then in Studenica, the copying of major manuscripts on ancillary medical branches (biology and physiology) and on hygiene. At about the same time the Serbs became familiar with Arab pharmacy, mummification techniques, etc.

For an appraisal of the state of medicine in medieval Serbia it is important to take into consideration the existence of an impressive number of Serbian hospitals at the time. Monastery typicons, charters and the biographies of Serbian rulers provide insight into the way in which those hospitals were run. In most cases they were run by monks with only empirical medical training but there were some lay doctors among them as well *(Serbian Hospital in Constantinople* and *Hospital of Dečani Monastery)*. It is worth noting that unlike the first hospitals in the West, those in Serbia did not develop from orphanages but were from the beginning founded for the purpose of providing treatment. This is corroborated by the fact that they were monastery hospitals, meant for the treatment of the monks in them, that is men with the same rights and duties whose livelihood was secoured which means they did not need orphanages to keep them. They were modelled on Byzantine hospitals as can be seen from their typicons and the charters of their founders and, viewed as institutions serving exclusively for treatment, they can be ranked among the oldest hospitaos in Europe. They were in fact church institutions serving primarily for the treatment of the monks and to a lesser degree or not at all, for the care of the old and the helpless. Such a conclusion is warranted by the regulations of some Serbian and Byzantine hospitals which stipulate that they should exclusively provide treatment. Thus the typicons of the Evergetide Monastary and the Prodrom Monastery state that buildings for the accomodation of paupers and those suffering from incurable diseseases should be built outside the monastery walls. A similar clause is contained in Emperor Dušan's Charter for the Hospital of St. Archangel near Prizren.

The first Serbian hospitals (XII century) marked the beginning of the ascent of Serbian medieval medicine. Generously endowed by their founders, they functioned until the fall of the Serbian medieval state while one survived until the XVIII century (Dečani) and the Chilandar Hospital to this day. Their activities were not limited to the treatment of one group of diseases, but they treated many. This appears to hold true even for the first Serbian hospital as can be seen from the Charter Mara, the wife of the despot Vuk Branković and their sons Grgur, Lazar and Đorđe conferred on Chilandar on October 15, 1406.

Old Serbian hospitals were financed by their founders, the rulers and citizens organized into charitable organizations.

One comes across a rather interesting phenomenon in the bequests for some of our hospitals, specifically those in Chilandar and Prizren. Special bequests were made for the upkeep of hospitals. This is rather strange in view of the fact that these institutions be longed to monasteries which owned vast estates so that they could cover the hospital costs without any difficulty.

Whether these bequests to hospitals were made to give them security should difficulties arise over their upkeep for any reasons or to give them a certain degree of autonomy, it is hard to tell.

In addition to hospitals in Serbia itself, there is evidence to show that Serbian rulers and noblemen had assisted certain Byzantine institutions of this kind. According to Gregory Camblak, Stefan of Dečani generously supported the hospital of Pantocrator Monastary. He says: "... the flock of the Pantocrator Monastary was particularly generously endowed." Lord Radič for instance bequethed two pounds of silver annually to the Kastomonit Monastery on Mount Athos for feeding the patients ("let them give delicacies in the hospital too ... enough to satisfy the sick") etc. It is also known that the Serbian printer Božidar Vuković bequethed in his testament drawn up in Venice on Faebruary 5, 1533, among other things, 12 ducats for the hospitals of Venice ("to the Hosspital of St. Anthony 4 ducats; the Hospital of Corabelli 4 ducats; the Hospital of St. John and Paul 4 ducats" etc.).

Unlike the Belgrade Hospital which ceased to exist with the downfall of the Serbian State, some town hospitals in Kotor existed for three centuries and more. The Hosspital of the Holy Spirit for instance, which was founded during the reign of Emperor Dušan in 1350 functioned until the end of the XVII century and the Hospital of the Holy Cross, founded in 1372 until 1740 when it was integrated with the state hospital founded by the Venetians. After the Hospital of Chilandar, the Serbian hospital to survive the longest was that of the Holy Cross in Kotor.

The oldest Serbian hospital was founded by St. Sava in Chilandar Monastery in 1199—1200. It was primarily meant for the treatment of monks who had fallen ill. The 40th Chapter of the *Chilandar Typicon ("On the hospital and nurses")* speaks aboutt the house rules of the hospital but not about the diseases it provided treatment for. The Charter of Lazar's daughter Mara, the widow of Vuk Branković, for the Chilandar monastery issued on October 15, 1406 whereby she donnated to the hospital one hundred ounces a year from the market taxes in the village of Hoča near Prizren states precisely what this sum is to be spent on. In this way the Charter made up for what was missing in the regulations and the typicon. It would appear therefore, that the Chilandar hospital did not treat only acute and chronic ailments of the monks but other disorders as well: specific mention is made of paralytics ("raslabljenih"), epileptics ("sveštenago neduga radi stradalcem"), the handicapped (the blind and the lame) and lepers (v ne s 'tava jest 'stvenih islivajut se suhago radi i neiscelnago neduga"). In view of the nature of these conditions, the hospital obviously provided permanent shelter for these incurable patients. This is confirmed by the text of Prince Lazar's Charter (1380) in which he explains that his donnation of 100 ounces a year should be used to meet the needs of those suffering from incurable diseases. At first, this hospital only had eight sickbeds but was expanded during Dušan's reign. We learn from the Charter he conferred on Chilandar in 1340 when he visited it with his wife Jelena and Prince Uroš that he had decreed that the hospital should be given 200 Venetian perpers a year and that it should have 12 beds. Judging by the fact that by this Charter, Emperor Dušan granted the hospital manager considerable powers (he alone was in charge of the hospital inventory) and donnated a fishing boat for the needs of the hospital, it would appear that it enjoyed special status in relation to the other monastery hospitals of Serbia.[10]

It is still not clear whether it is possible that the communitty of monks of Chilandar included epileptics, paralitics, lepers, blind and lame monks?! It is true that from the canonical point of view there was nothing to prevent those afflicted in this way to become monks. But that would be in contradiction with the principal aim of the founder of Chilandar monastery, ie. to rally the monks of Serbia scattered all over the monasteries on Mount Athos into one where they would intensively work on the translation of Greek works into Serbian-Slavonic and on the expansion of the monastery itself. Furthermore, there were gangs of bandits roaming Mount Athos in those days and attacking and pillaging monasteries. Only monks in good health could defend the monasteries from them and not those afflicted by chronic ailments (paralitics, lepers, etc.) It follows from all this, that in addition to the hospital, Chilandar must have had a shelter for these sufferers while the hospital served exclusively for the treatment of monks as can be seen from the Chilandar typicon itself.

The first hospital to be founded on the territory of Serbia was the Studenica hospital. It was founded by St. Sava between 1207 and 1216 when he was living in Studenica monastery as the archimandrite and where, for the sake of security, he brought the remains of his father from Chilandar monastery. Apart from the Studenica typicon there is no other mention of this hospital. It is highly probable that it only treated members of the monastery community when they fell ill.

The hospital of the Benedictine Monastery of the Holy Virgin of Ratac, to judge by Queen Jelena's charter issued in 1314 and the charter of Uroš III in 1319, served as a shelter (hospital) for the weak and those suffering from chronic diseases. It may even have been founded before the Chilandar hospital.[11]

The Hospital of King Milutin in Prodrom Monastery in Constantinople is of particular interest from the standpoint of Serbian medieval medicine. Though it was built in Constantinople, Serbian and Greek documents clearly show that ever since it was founded it was supported by King Milutin.

In view of the wealth of the state under Milutin, the erection of an institution of this kind did not cause any financial constraints. That was the period of Serbia's political and economic boom thank to the opening of new mines and the intensification of trade. High revenues enabled Milutin to maintain quite a large mercenary army with the help of which he could protect the expanded territory of his state and extort peace with the Byzantines. This generous patron was, in the words of his biographer Danilo II "an insatiable builder" who built more foundations than all the Nemanjićes before him. In a psalm dedicated to King Milutin he is said to have been:" . . . even stronger in victories . . . . full of wealth and might". When his foundations were listed for which he was praised throughout mass, the hospitals he built were referred to with equal reverances (". . . magnificant churches and hospitals for the sick and the weak for treatment and recovery.") His extreme gene-

rosity when it came to hospitals appears to have been very popular so that it was frequently referred to in mass. The capture of Byzantine regions and the establishment of friendly and family ties with the court in Constantinople entirelly changed the tone of the historical development of Serbia with Byzantine influence in Serbian lands gaining significantly in momentum. This could be felt not only in the system of state administration but in the order of the country, the judiciary, finance and particularly in the adoption of Greek titles and customs. In view of such an orientation in the cultural life of Serbia and the ambitions of its ruler to adjust life and customs at Court to the Greek spirit and the "Byzantine taste", as H. Gregor puts it, the reasons that prompted Milutin to build a Serbian hospital in Contantinople can more readily be understood. Byzzantine rulers had acted in the same way and at a time when due to external wars, the Empire was seriously shaken economically and politically. In contrast, Serbia was a strong and rich country at this time with quite a stable internal order. That made it possible for its ruler to build foundations in Contantinople, Jerusalem and on Mount Athos. But aside from these reasons, King Milutin hoped in this way to gain a powerful ally in the Church in his struggle against the ambitious nobility. For, it should not be forgotten that he had come to the throne after a bitter civil war between him and another contender to the throne, his brother King Dragutin in which the nobility had played a significant role. However, according to Stojan Novaković, the construction of monasteries and hospitals in Constantinople and Jerusalem was also linked to Milutin's foreign political pretensions.

In the charters of the Byzantine emperors Andronicus II (1282—1328) and his coregent Andronicus III (1321) as well as in the Practikon of 1323 it can clearly by seen that "the hospital was built by my beloved son and son-in-law of the Empire, his Majesty the King of Serbia". The hospital was situated in a part of town called Petra (τῆς Πέτρας) and it was not very far from the Imperial Palace of Blachernes. The Serbian hospital was probably built in 1308 after in this part of the city had damaged the monastery itself and whose reconstruction was supported by King Milutin. Furthermore, in his biography of Milutin, Danilo II (1324—1337) says among other things that he had "selected a number of villages which had also been captured from the Greeks whose dues would go to the hospital and found many skilled physicians to whom he gave a great deal of gold and everything they needed to take care of the sick and to cure them. He appointed his own men to visit the sick and their nurses, to be at their service so that none of the patients could complain but would be given what they asked for." That these reports of Danilo II are correct is corroborated by data in Greek documents. This is also evidenced by the imperial charter bestowed on this monastery in September 1323 which says that Milutin's hospital had estates in the region of Paropolis.

It follows from all this that not only was King Mulitin the founder of this hospital but he secured the funds for its maintenance as well as for the physicians and nurses. Upon the request of his son-in-law, the King of Serbia, the Byzantine Emperor confirmed by a charter of August 1, 1322 the hospital's right of ownership of the resources provided by Milutin for its maintenance. The privileges granted in a charter of 1321 by Emperor Andronicus II and presented to the prior of Chilandar Monastery testify to the prestige of this hospital as a foundation of the Serbian ruler. According to this charter, the Emperor would have three cells with a chapel inside where he could reside and rest if necessary during his stay in Constantinople. (ἔχη κελλία τρία, ἔν οἷς εὑρίσκεται καὶ ναός, ἀπο τῶν ὁσπητίων τῶν ὅετωε ἐν τῇ αὐλῇ . . . τοῦ ξενῶνος . . .)

Thanks to the reputation enjoyed by the monastery and the sound economic standing of Milutin's hospital, (Ξενών τοῦ Κράλη) the medical school attached to it and mentioned for the first time in the XIV century was raised to a higher level and became (Καθολικὸν μουσεῖον or Μουσεῖον τοῦ Ξενῶνος) while the hospital continued to be called (Ξενὼν τοῦ Κράλη). It is known that John Hortosman who had rebound in 1405 the manuscript of *Dioscorides Codex* written in 412 for Anicia Juliana, the daughter of the Roman Emperor Olibrius, had taught in this school at the beginning of the XV century. Upon the wishes of Byzantine Emperor John VIII the Paleologue, John Argyropoulos had also taught there. (ἤρξατο διδάσκων προτροπη βασιλέως ἐν τῶ ξεῶνος Καθοςυκῷ μουσείῳ). On a preserved miniature, John Argyropoulos is depicted teaching ex cathedra while the Serbian hospital is outlined in the background. The inscription reads: "Argyropoulos lecturing to doctors John Panaretos and Demetrios Angel . . . . . in the royal hospital". Following the downfall of Constantinople, Demetrios Angel, John Argyropoulos and many learned Greeks fled to Italy. Since the Monastery of

St. John the Precursor was situated close to the Imperial Palace it constituted one of the prime targets of the janissaries' attacks and pillage. The devastation went on for three days and three nights and numerous invaluable treasures of the greatest civilization of that period were destroyed. That, also decided the fate of the Serbian hospital in Constantinople. The deserted monastery was given by Sultan Mohammed II to the mother of the grand vezir Mahmut-Pasha who was Serbian and who detained her orthodox faith in 1463.[12]

There was another Serbian hospital outside Serrbia's frontiers — in the monastery of St. Archangel in Jerusalem. This monastery, like the monastery of St. George in Acre was built by King Milutin in 1315. in memory of the joint victory of the Serbs and Byzantines over the Persians in Anadolia. Emperor Dušan by a 1348 charter, donated to the hospital the Vranjina monastery on Lake Skadar. The example was followed by the rulers of Zeta (Đurđe Stratimirovič 1404, Balša III in 1413 and Ivan Crnojević in 1468). The monastery and hospital received the tribute of Ston until April 15, 1479 when the monastery was deserted so that this right was then, by decision of Mara, the daughter of the despot Đurađ Branković, trasferred to Chilandar Monastery. The Republic of Dubrovnik to which Ston belonged, honoured this obligation throughout the period of its independence. We are not familiar with any further details about the organization of this hospital.[13]

The Monastery of St. Archangel remained in Serbian hands until 1678 when it became part of the property of the Jerusalem Patriarchy.

The Hospital of Stefan Uroš III Nemanjić in Dečani Monastery was one of the larger Serbian hospitals of the time. The event that prompted its construction was the seven years Stefan Uroš III and his family spent in the Monastery of Pantocrator in Constantinople. After an abortive rebellion against his father, King Milutin, Stefan Uroš was blinded by fire as punishment (1313) and banished with his whole family to Constantinople and his father-in-law Emperor Andronicus II (1300—1328). Stefan and his family spent all of seven years in captivity in the Monastery of Pantocrator (1313—1320).

Having spent so much time in this Monastery, Stefan Uroš III was able to fully familiarize himself with the way in which the Monastery hospital was run a description of which has been left by his biographer, Gregory Camblak. It emerges from this description that the hospital took in patients suffering from: 1) epilepsy, 2) "whose faces were rotting and whose fingers were dropping off at the joints") 3) those who were bent over and were therefore incapable of work and 4) patients suffering from dieseases of the lungs. The epileptics group included other serious nervous disorders. The group of patients with wounds should be understood to imply not only lepers but those suffering from cancer, syphhilis, ergotism and various skin ailments. The group of deformed patients included in addition to cripples, various paralytics whereas the group of patients with pulmonary diseases, in addition to tubercular patients those suffering from lung emphisema and grave coronary disease. The epileptics are reported to have been monks whereas this is not evident for the other patients.

After the battle of Kosovo, many fled the Monastery and probably, the hospital too but it was in existence throughout Turkish rule in spite of the difficult circumstances. This can be concluded from Longuine's inscription on a monumental icon depicting Stefan Uroš III painted from 1574 to 1586 depicting the life of Uroš III and his miraculous recovery. This hospital had existed even during the Austro-Turkish wars in the period from 1687 to 1739. It persisted even after the second major wave of migration of Serbs from those parts led by Patriarch Arsenije IV Šakabenda (1738). The organization of this hospital was modelled on the big hospital in the Pantocrator Monastery in Constantinople.[14]

Emperor Dušan's Hospital in the Monastery of St. Archangel near Prizren was our most important hospital as according to the will of the founder it was intended to provide treatment only. Dušan built it in his foundation, the Monastery of St. Archangle near Prizren in 1342 and it had 20 beds as compared to the Chilandar Hospital which had 12. It provided only treatment and, according to the wish of its founder, it could not provide care for the weak and those suffering from incurable diseases ("those who fall sick should be taken in by the hospital but not crippled and blind people") This shows clearly that this was a purely medical institution and not a kind of shelter for the deprived and handicapped. We underline this fact in particular as such a situation was quite rare in the West where hospitals were primarily set up to care for the poor and deformed. Among other things, Dušan donated to the Hospital the Church of St. Stefan in Prizren "with . . . vinyards, mills, fruit, apples, mulberries and the tithes on the whole pro-

perty." This Hospital ceased to exist probably at the end of the XV century following the Turkish conquest of Prizren (1455) because the monastery of St. Archangel was devastated in the XVI century and in 1615 Sinan Pasha pulled it down and used the material to build a mosque in Prizren.[15]

We learn from the biography of Prince Lazar (XVII century) that he build a hospital (1381) at the *Ravanica Monastery* He built another temple an the eastern slopes of that locality near the imperial monastery and a hospital for the monks, for foreigners and the disraught (suffering from incurable diseases). Therefore this was a hospital and a nursing home for people that could not be cured.[16]

Among city hospitals, Stefan Lazarević's hospitals in Belgrade and in Kotor deserve special mention.

According to Constantine the Philosopher, despot Stevan Lazarević "built a hospital for the sick round which he planted all kinds of selected fruit and in which the sick and strangers were fed and cared for." All this is confirmed in the history of Cetinje. Though there was a church within the hospital walls, it was not built for the needs of the monks but in all probability for those of the inhabitants of Belgrade.

The hospitals of Kotor are noteworthy as aside from the Belgrade hospital, they were the only other city hospitals-nursing homes in Serbia at the time. Also, some of them provide an opportunity to trace the historical development of our hospitals from the Middle Ages to the present day. These hospitals were financed out of trust funds formed by the citizens of Kotor. Among them three deserve special mention: the *Hospital of the Holy Ghost* founded in 1350, the *Hospital of the Holy Cross* founded in 1377 and the *Leprosarium* founded in 1431.

The *Hospital of the Holy Ghost* was founded by the Holy Ghost charitable society in 1350. This was during the reign of Emperor Dušan when Kotor achieved great prosperity and was one of the most prestigious towns of Serbia.

The second hospital, of the *Holy Cross*, was set up by the Holy Cross Brotherhood attached to the church of the same name, in 1371. This was one of the most reputable charitable institutions of old Kotor founded during the reign of King Uroš II (1289). It started out as a poor house *("Hospitale pauperum sancte Crucis")* but its patrons also came there for treatment. The Hospital was managed by the chairman of the Holy Cross Brotherhood.

The *Kotor Leprosarium* ("*Domus leprosorum*" - λεπροκομεῖα) was situated outside the city walls behind the ruins of the Monastery of St. Francis. In view of the fact that the Leprosariums at the Chilandar and Dečani Monasteries in addition to lepers took in patients suffering from other chronic diseases, the Leprosarium in Kotor was the only institution of its kind on the territory of medieval Serbia. It was probably modelled on similar institutions in Italian towns. According to Kovijanić and Stijepčević the oldest reference to it dates from 1431. In the archival documents of Kotor, the Leprosarium is referred to as the "Domus leprosorum" or as the "Hospitale st. Lazzaro". In spite of all our efforts we have not been able to ascertain how many lepers on the average were isolated in this institution. The Leprosarium existed until the first half of the XVII century after which there is no further mention of it. This is probably due to the decline in the number of lepers along the coast. Old Kotor attached great importance to its Leprosarium. At first it was run by one man referred to as the "*procurator leprosorum*" but later two administrators were elected. The first mention of this dates from 1431. A document dated 1440 refers to a certain Trifun Drago, the administrator of the lepers *("procurator hospitalis St. Lazzari")*. The Leprosarium's administrators were elected annually on the Feast of St. George the same day as the physician, judge, members of the Grand and Small Council, etc. Our research has shown that the Leprosarium's administrators *("Dui Procuradori della fabrica di St. Lazazrro")* were elected for the last time on April 21, 1621 and that, as before, two of the most respected noblemen of Kotor *(Laurentio Boliza and Aluisi Bucchia)* were chosen for this post.

It is interesting to note that most of the legacies of the citizens of old Kotor were left to the Leprosarium. This was an act of charity prompted by the awful condition of its inmates. Virtually every citizen of any means felt it his duty to bequeath in his testament something for these poor souls.

Speaking about Serbian medieval hospitals which were actully a component of social welfare, mention has to be made of the care provided for the underpriviliged in general; people suffering from incurable diseases (paralytics, the blind, etc.), old people and paupers. To deal with this problem it was the duty of monasteries and bishops not only

to provide shelter but to assist the poor which is discussed at lenght in the charters issued by Serbian rulers to churches and monasteries. The legal basis for these activties was provided by the *Nomocanon* a book of Byzantine law which says: "... we should not care for ourselves only but for our neighbours so that no-one should have more than the other; the master than the servant, the prince than his vassals, the emperor than his soldiers, the wise than the illiterate..."[18] The book includes rules on the way in which welfare is extended so that in addition to institutions providing shelter for the chronic patients and the poor, there were public canteens which distributed food free to those in need. This was a strictly honoured obligation in the old Serbian state. Article 18 of the *Code of Laws of Emperor Dušan* provides for severe punishment for bishops and priors who do not help the poor. They were to be strippled of their titles.[19]

The oldest written record of the existence of pharmacies in Serbia dates from 1326 during the reign of King Stefan Dečanski. The pharmacy was founded following the example of similar institutions in Italy and it was situated in Kotor which was the main maritime port of the old Serbian state throughout its existence. The first apothecary mentioned in Serbia was an Italian by the name of Albergetus. All the later apothecaries were also Italians except one of Serbian origin *(Raticho Ozrenich olium spetiario et salariato Communitatis Cathari)* (1378)[20] The situation was similar with physicians. They were mostly in the service of rulers, certain noblemen or larger municipatlities (Prizren, Bar, Kotor, etc.). The first time a physician of Italian origin was mentioned in Medieval Serbia was during the rule of Stefan Uroš III Nemanjić (Dečanski) in 1326. He was the municipal physician of Kotor *Philippus dé Fermo.* In 1330 there is mention of *Menca Antibaranus medicus* in Bar whereas in Prizren in 1354, in the days of Emperor Dušan there is mention of a physician by the name of Milicinus *(Milicinus de Praeserin homo dimini imperatoris)*. In 1326, King Stefan Uroš III Nemanjić had a personal physician also an Italian *(magister Egidius)* and King Dušan in 1333 a physician called Antonio *(Magister Antonius physicus sallariatus domini regis)*. The first doctor of medicine in Serbia is mentioned during the rule of Despot Đurađ Branković in 1434. He was master Jakob *(magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor)* to be followed by a Florentine *Angelo Muado (Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae i Albaniae)* who died in Serbia in 1439. The first municipal physician who was a doctor of of medicine is mentioned in 1545 in Kotor. His name was *Giovanni Mangrala (excellens artium et medicinae professor)*. In addition there were a number of physicians studying at Italian schools in the service of some Serbian lords. Between the XIV and the XVI centuries a total of 49 physicians of Italian origin and 29 apothecaries had lived and worked in medieval Serbia of which 15 physicians in the XIV century, 30 in the XV and 14 in the XVI century. Most of them were natives of Italy (Rome, Padua, Bologna, Venice, Ferma, etc.). They acquired medical training in medical schools whereas in the Byzantine Empire medicine was mostly studied as a craft, working alongside a doctor. That is why Italian doctors enjoyed such prestige in the world in those days so that Serbian municipalities and rulers were glad to have them in their service.[21]

All this clearly shows that Serbian medicine was strongly under western influence. This cannot be said to be any cooincidence but the result of the fact that western medicine was better than the Byzantine. The physicians who treated Stefan Dečanski and Dušan did not come from Byzantium but from Italy even though they had spent almost a decade in captivity in the Monastery of Pantocrator whose hospital was one of the best known in Constantinople. In spite of a certain degree of intolerance towards the Latins, Italian medicine was held in high esteem in Constantinople even later. Another significant fact in support of the assertion that European medicine was practiced among the Serbs in those days is the existence of a quite extensive medical terminology. It can be said without and exaggeration that linguistically it contained far better solutions than today's medical terminology.

Though no major manuscripts on gynaecology, neuropsychiatry and surgery have been preserved this does not mean that there was no interest in Serbian medieval medicine in these branches.

Gynaecology held a significant place in Serbian medicine and it delved into various problems including contraception, pregnancy, pathology and therapy for female sexual organs, etc. The teaching of Serbian medicine on the physiology of conception was based on the doctrine of Greek physician and phylosopher Zenon (490 A. D.) a pupil of Parmanides who was the dominant authority in European scientific medicine for quite a long time. The theory on the existence of reproductive cells corresponds to the teaching of Hippocrates and the interpretation of the differentiation between the sexes after concep-

tion to Aristotle's which was accepted by Galen. The pathology and therapy of female sexual organs are discussed at some length in the Serbian translation of *Circa Instans* and the therapeutic notes of the *Chilandar Codex*.[22]

Though not a single manuscript has been preserved, neuropsychiatric diseases were also widely covered by old Serbian medicine. Gregory Camblak for instance, says among things that patients suffering from the "*clergymen's disease*" (epilepsy). This disease is also mentioned in the *Chilandar Codex*. It also refers to other neuropsychiatric disorders such as depression, neurosis, hysteria, impotence, etc. The pathogenesis of these ailments is mainly interpreted in the same way as by ancient medicine that is by upset balance of juices and pneuma (Hippocrates). The role of various mental conditions in the advent of these diseases and recovery from them is quite frequently referred to in the manuscripts of the *Chilandar Codex* relevant to internal and infectious diseases as well as in the manuscripts on hygiene. The methods of treatment described have much in common with current psychosomatic therapy. Of course, we are far from implying that they can be compared with modern medicine. Is this not borne out by the description of the treattment of a hysterical patient by St. Sava whose biographer Teodosije wrote: " . . . and he brought the sick man into the church . . . . And when night fell, he remained alone with him . . . and he would not let anyone join them . . . but sought to help the patient himself. He fell on his knees before the Lord and first confessed about himself to attract the mercy of the Lord by his humility (psychoanalysis), begging to be heard and for the Lord to show mercy for the sufferer." Similar methods of treating neuropsychiatric cases were widespread in Byzantium from where they had reached the Serbs, though they originate in ancient medicine. It is known that pagan clergymen were treated in a similar manner in the Aesculapian temples of Amfiaros, Trofonios and others. (Ἱερα τοῦ Ἀσκληπνοῦ, τοῦ Ἀμφιαράον, τοῦ Τροφωνίου).

This method of treatment was also applied by the ancient orator Antiphon (50 A. D. who is considered today to be the founding father of psychosomatic therapy. In this con) nection various abuses were resorted to such as torture which was unfortunately not uncommon in modern psychiatry even up to the XIX century.[23]

An overview of the general state of Serbian medieval medicine shows that it had not lagged behind contemporary European medicine. The only exception in this rescept was surgery, on which not a single manuscript is available except the already mentioned short note on phlebotomy included in the *Chilandar Medical Codex* as well as some notes in older therapeutic collections (Hodoš Collection, Grigorić's Collection, etc.).

Similarly, not a single description of operative treatment has been preserved though there is extensive reference to the treatemnt of diseases requiring surgery with chemotherapy. All this however does not imply that surgery among the Serbs was on a lower level than in the West. The existence of a considerable number of surgeons in Serbia among which some who had received medical training at Italian schools, provides eloquent evidence of this.

There is ample material on the activities of surgeons among the Serbs. They were in most cases barbers who in addition to their trade also practiced medicine.

The littoral area boasted of some excellent surgeons, mostly from Italy in which surgery was studied as a science in medical schools. On 'the basis of surgeons' reports preserved in the Kotor Archives, surgeons from the XIV to the XVI century could be said to have been skillful in treating wounds. In spite of the abundance of archival material at our disposal in this area, we have not come across a single report on charlatanism in their work which was such a popular subject in documents of a more recent date in the archives of the northern Serbian towns (Zemun, Novi Sad, Sremski Karlovci, etc.), That the surgeons of old Kotor were highly professional can best be seen from the 1684 testament of Antonio, an apothecary in Kotor, who practiced surgery and whose brother Tulius was also a surgeon. So that, among the books on surgery (*"diversi libri di chirurghia"*) mention is made of the book *La Chirurghia* by *Gabriel Fallopio*. Kotor's surgeons contributed to spreading surgical know-how into the hinterland. This probably explains the existence of good wound healers there. The general view is that surgery in medieval Serbia was treated as a craft and that it was not up to European standards. The explanation for this should be sought in the general cultural conditions prevailing in those parts at the time and in the fact that until the late XVIII century, it was a skill that was readily acquired.[24]

Serbian medicine of the XIV and XV centuries was not limited to practice only. There was a marked interest in writings on surgery but primarily those related to die-

tetics and the physiology of nutrition. Though Byzantine scientific medicine abounded in famous manuscripts on diatetics (Περὶ ὁιαίτης by Michel Psellos) our findings indicate that most of the preserved Serbian manucripts in this area were written under the influence of the Salerno medical school. The same could be said of *Collection no. 54* of *the National Library* of Belgrade which Stojan Novaković claims is reminiscent of S. Seth's manuscript (Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον περὶ τροφῶν βυναμεῖος). The resemblance between this document and certain chapters of the *Salerno Rules on Good Health* indicates that certain parts of the latter *(Regimen Sanitatis Salerni)* had been inserted in it. Talking about old Serbian medical documents on hygiene, mention has to be made of the rules on communal hygiene. The *Statutes of Kotor* for instance, (1321—1616) contain rules on the city's public utilities (street cleaning, slaughterhouses, sewarage, etc.) and the *Serbian Mining Law* of despot Stefan Lazarević (1412) also includes regulations on ventillation in pits and meat categories according to their quality.

The downfall of the Serbian state put an abrupt end to Serbian medieval medicine. This happened at the beginning of the revival of European medicine which will eventually result in a complete renaissance of European medical thinking. Having undermined Galen's authority, it rejected Arab medicine and called in question the authority of scholastic science. The Roman Catholic Church rose against this trend denouncing as heretics the protagonists of free thinking: Copernicus, Galileo, Giordano Bruno and others. In this period, medicine was enriched with fresh knowledge in anatomy and surgery which will indirectly highlight the importance of experimental research for the progress of medicine. This will also effect the rejection of its philosophical basis grounded in antiquity, i. e. more emphasis will be placed on practical observation which constitutes the basis of research work in biological sciences.

Towards the end of the XV century, new views emerged on controlling epidemics. The advent of Girolamo Fracastoro (1483—1553), a man of great culture with in - depth knowledge of philosophy, mathematics, literature and medicine, who can rightly be considered one of the greatest figures of the Italian renaissance meant a great deal for the development of medicine. Using Hippocrates' methods he studied the effect of external factors contributing to the outbreak of epidemics. Fracastoro sturied in particular the epidemiology of infectious diseases (syphilys, typhus fever and the plague). During his observations of epidemics he came to the conclusion that infectious diseases are transmitted from a sick to a healthy man by contact which he demonstrated in his work *De contagione et contagiosis morbis* published in Venice in 1546. In it he spoke out emphatically against prejudice and scholastic views of epidemics.[26]

Serbian XV and XVI century medicine was not far from this relatization for the chapter on infectious diseases of the *Chilandar Codex* says "... treatment of the plague should be carried out in two directions, one applying to those with the plague and the other to healthy people living among them" (pages 65a — 66b)[27]

The collapse of the Serbian medieval state put an end to the development of Serbian culture as a whole and medicine with it. Nevertheless the people continued to show an interest in it. This is corroborated by preserved medical texts dating from the period following the fall of Serbian lands under Turkish rule. The only preserved transcript of the *Chilandar Medical Codex* (end of XV or beginning of XVI century), the *Jestestvoslavije* (Biology) (XV century), the *Hexameron* (copied in 1649) belong to that period. Until its rebirth in the XVIII century, Serbian medicine, went no further than copying translations of *Ioanes Platearius*' collection *Practica Brevis* which reached Serbia in the XIII or early XIV century.

NOTES

1. G. Mercati i P. Fr. Cavalieri, *Codices Vaticani graeci, I,* Roma, 1923, 420—430.
2. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine,* 60.
3. Isto, 62.
4. V. Stanojević, *Istorija medicine*, Beograd, 1953, 311; I. Guirot, *Histoire de la médicine francaise*, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, *The story of medicine in the Middle ages,* New York, ed. Haeber, 1970, i G. C. Pouranopoulos, *The real value of medieval greek medecine* (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Mèd., Athènes — Kos., 1960., 34.

5. B. L. Gordon, *Medieval and Renaissance medicine*, London, ed. P. Owen, 1960. i P. Delaunay, *La vie Medicale aux XVI*e*, XVI,*e *et XVIII*e *siecles*, Paris, ed. Hippocrate, 1935.

6. Hippocrate, *Oeuvres completes*, Traduction accompagne d'une introducion par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.

7. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 74—81.

8. M. Harisijades, *Pismo Jovana Domaskina o čoveku u jednom srpskom rukopisu XVII veka*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, Beograd, 1971, 135—139.

9. R. Aitzetmuller, *Das Hexameron des Exarchen Ioanes*, I i II, 9160, Graz i B. Mole, *Šestodnev Jovana Egzarha s Kozmom Indikoplavom iz 1649. godine u manastiru sv. Trojica kod Pljevlja*, Spomenik, SKA, XLIV, 38.

10. R. V. Katić, *Bolnica Sv. Save u manastiru Studenici*, Osam vekova manastira Studenice, Beograd, 1986, 201—207.

11. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 171—176.

12. M. Živojinović, *Bolnica kralja Milutina u Carigradu*, Zbornik radova Vizantinskog instituta SANU, XVI, Beograd, 1975, 105—115.

13. D. Glumac, *Srpske zadužbine u Palestini*, Glasnik srpske crkve, 10, 12, 1946, 252.

14. *Stare srpske biografije XV—XVI veka*, preveo L. Mirković, SKZ, 1963, Beograd, 13, 18, 23 i 26 i R. Katić, *Na kome se mestu nalazila Dečanska bolnica*, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.

15. St. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, SKA, 1912, 699.

16. V. Petković, *Manastir Ravanica*, 1922, 7.

17. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 183—184.

18. M. Petrović, *Krmčija Svetog Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih* Beograd, 1983.

19. N. Radojčić, *Zakonik cara Dušana*, 84, čl. 28.

20. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 126.

21. R. Kovijanić, *Apotekari i ljekari u Starom Kotoru*, Zdravlje, 1954, 78 i 232, R. V. Katić, *Poreklo srednjovekovne medicine*, 192—201.

22. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 6 .

23. D. Kouretas, *Aspects modernes des cures psychothérapeutiquees pratiques dans les sanctuaires de la Grece antique*, XII Congres int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758*. Acta hist. med. pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.

25. S. Mijušković, *Zdravstvene institucije u Kotoru u nemanjićkom i postnemanjićkom periodu*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, 1971, 110—112, *Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616;* N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazare vića*, SAN , Beograd, 1962.

26. V. Stanojević, *Istorija medicine*, 303.

27. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 71; R. V. Katić, *Medicina kod Srba u srednjem veku*, SAN, Posebna izdanja, CCCX, 12, Beograd, 1958.

ORIGIN AND DATE OF THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

The manuscript of the *Chilandar Medical Codex* was discovered by Đorđe Sp. Radojičić in the Library of the Chilandar Monastery in 1952. He called it according to the first page of the manuscript: "*A Discourse on Recognizing Illness by Feeling the Pulse*". Бесѣда отъ познанїа болѣсти по пипанїю жилъ.

One of the reviewers of my paper *Medicine among the Medieval Serbs* N. Radojičić drew my attention to the existence of this mauscript in 1958. Ever since then I have been studying it. My findings were published from time to time. In the course of research I managed to explain many questions relating to this document the most significant being its origin and the date it was written. My research led me to the conclusion that the *Chilandar Medical Codex* is a medical document of enormous significance, not only for the history of medieval Serbian medicine but also for European medicine. As far as our medicine and culture are concerned, it is interesting because it telles us that the medieval Serbs were familiar with European medical science and that there were extremely learned physicians in Serbia at the time. It is important for European medicine because it is the only known example of such a large collection of medical texts of the Salerno and Montpellier schools written in the vernacular not only among the Slavs who use the Cyrillic alphabet (Russians and Bulgarians) but among most of the peoples of Europe who had richer medical traditions than our own. We mention this because at that time both the lectures at medical schools and medical texts were mostly delivered and written in Latin.

In the course of studies of individual texts and comparisons with the original texts in Latin, we found that many of them were translations or revisions. This applies in particular to certain chapters of the text on pharmacy which were supplemented with extracts from *Antidotarium by N. Praepasitus*. Furthermore, some the texts include comments by their trnaslators or revisers. In view of this some of them can be said to contain a certain measure of originality. We want to underline this as medieval medicine as a whole is not original, it did not produce a single original work, but consisted merely of revised and frequently distorted texts of Hipporates, Galen and Arab medicine. To corroborate the assertion that the texts of the *Chilandar Medical Codex* are free translations to such an extent that some cannot be called translations at all, we shall cite several passages from one of the most complete texts of the *Chilandar Medical* Codex, the pharmacological text *Liber De simplici medicina dictus Circa Instans* by Matthaeus Platearius *(Ioanes'*son), a descendant of the famous *Platearius* family who had lived in the XII century.

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est feminium. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quasdam tuberositates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra co-

tidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet codem modo et aliter :clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc slistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilisimo pulvere confice, cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit et malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco cidaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet ocsti, aslis, tartari, agarici et scariticatione, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predicitis et temperaerentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

wт агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко врѣк юст и сѣх въ трѣтїи степенъ. агарїко юст шиѣки печѣрке кое се находѣ на дрѣвое. и находи се ѕ латїнскон земље кога се зовѣ лѣмбардїа. тер сѣ два рода wт агарїко, едно мѣжіак, дрѣго женка. и такоѥ можеш познати кои є женка или мѣжіакъ. женъскы юст бѣлъ и лъгъкъ, и можеш га растрѣти. добро юст за wчищенїе флшмѣ. и може дъжати .ѣ. лѣтъ. и такожде юст добро за очищенїе чрънѣ жлъчи. и такожде ю добро за грозницѫ свакоднъню, кога се чини wт флешмъ. възми агарїка. ă. аѫака и дан мѫ пити съ ючменном водшм сѣтра къд га похита зима. възми пол ѕнче агарика, и праха wт фѣмѫшеръ. .ă. ѕнчю. и сока wѫ морача .Ғ. ѕнче. и смѣшаи заѥдно и дан мѫ пиѕи наипръво нехо похита грозница, добро юст. и wщ възми агарїка .ă. ѕнчю и кваса wт ючменида чрашина .ă. ѕнчю. и масла дръвенаго .ѣ. ѕнчѣ. и соли. ă. ѕнчю. и водѣ .ѣ. кѕиѣ. и свари все заѥдно и потwм процѣди тер мѫ чини и глистнръ. Добро юст за всакѫ болѣстъ тръбѫшнѫ, и за гнзенїе чрѣва. и еще възми шашкифрагѫ и свари въ водѣ моцнw. и потwм процѣди, и постави къ ню и праха wт агарїка .ă. ѕнчю. и даваи мѫ пити свако ютро докле тече, колико кокошиње ганце. добро юст за онѣх кои имаю камен, или пѣсъвъ, или кои кръв шчїи. и wщ възми солъ и коцю, и тартаро тчїю. истри како прахъ wт всѣхъ и смѣшаи с мало меда, и малwм мастила коим се пише, и стави врхъ шиѣх ранъ коем сѣ живинѣ, и и врхъ гнылѣхъ кости. такожде юст добро за оно мѣстw кое израща залишнw. и еще възми прах wт агарїко. и сокъ wт сикламенъ и боквица и масло дрѣвено топло тъкмо, и смѣшаи заѥдно и скваси бѫбакъ, и постави топло здола на прохwд. добро юст за онѣхъ коем сѣ ѯохади. и wщ възми агарико и солъ. и кошти, и тартарѫм, и медъ тъкмо, и смѣшаи, заѥдно докле бѫде како мастъ. и мажи шиѣки бѣлѣгѣ бѣлѣ по wбразѫ, и по всѣмъ тѣлѣ ѕ баніе(?). добро юст за онѫи болѣст кога се зовѣ морфеа. и еще възми агарїко, и сурѣшъ, и шквїнанти, и шенѣ (?) тъкмо. и стаъци моцю и свари ѕ бѣлѣмъ винѫ доврѣ. и потом процѣди и даваи за .д. дни. на всако ютро колико кокошиње ганце. добро юст за шнѣх коеѫ боли глава, и кои имаю слаѣ стомах: +

*De belliculis marinis**

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapiddes.

wт бѣликѫли: (л. 30.а)

Бѣликѫли стѫдѣнѣ сѫтъ и сѫхѣ. нъ фїлософїи сѫт поставили ѕ колико степенъ стѫдѣна юст и сѫха, възми вѣликѫли и стъпци с толикожде кокошињега сала, и мажи образ, добро юст за онѣхъ жен коем сѫ пѣгѫки по образ: +

*De berberis***

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et

addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua. et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

ѡт вербери: (л. 31. а)

Вербери стѫдѣни сѫ и сѫси ѕ дрѫги степен. вощїе юст кое се находи ѕ дрѣвѫ ѕ фаиском землю. и окрѫгло е и ма о подѫговато како маслинѣ. добро юст за всакѫ wгницѫ острѫ и пръострѫ. свари вербери въ водѣ, и потѡм процѣди, и постави къ онои водѣ толикожде захара. и вари докле ѕври половина онѣи водѣ. и потѡм сънними съ огнја и остави. и даваи пити по .ѣ. ложицѣ, или по .ѓ. смѣсивши толикожде водѣ стѫдѧнѣ къда имъ бѫде драго. добро юст за онѣх коем ю огниица острa и пръшстра. и още възми пр:хъ ѡт вербери и постави вѣ водѣ и нѣка киснѫ всѫ ноцъ. и потомъ даи мѫ пити ѡт онѣ водицѣ къда мѫ драго, добро юст за шнѣхъ коехъ боли глава ѡт врѫкинѣ: +

Similar examples can be found in other texts as well. Having noted this fact we wonder whether the texts of the *Chilandar Medical Codex* should be treated as translations from Latin or as revised texts. In view of the fact that European medical texts were written in much the same way, then these texts could perhaps, if not in ideas than at least in the mode of writing, be considered original works. At the same time all this goes to show that the texts of the *Chilandar Medical Codex* had been translated into Serbian-Slavonic by physicians who were well versed in European medical science at the time, in Latin and the Serbian Slavonic language. Viewed from this standpoint, these texts are invaluable not only as medical documents but as documents of Serbian culture.

The Chilandar Medical Codex no. 517 is a colelection of scientific texts on medieval medicine mostly of the Salerno and Montpellier medical schools. They were all intended for physicians so that in addition to practical instructions on treatment, they contain exhaustive interpretations of etiology, pathogenesis, the clinical picture and therapy for various diseases. This Codex is therefore equally interesting not only for historians of Serbian medieval medicine but for medical science in general.

As we have already mentioned, the *Chilandar Medical Codex* held my attention for quite some time. The findings I came up with were occasionally published and in addition to a presentation of the contents of individual texts I had discussed other matters of significance for a better understanding of this precious document of Serbian medieval medicine. Lately however, some false reports have appeared regarding its purpose, origin and cultural identity.

Before entering into a discussion of the theme of this chapter I shall only briefly refer to some general issues. All the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* were been translated into Serbian Slavonic in the same period. They were probably written in the period between the XIII and XV century (or the beginning of the XVI). There is every reason to assume therefore that its compiler is not at the same time the translator of all the included texts. His greatest achievement is to have collected available medical texts and compiled the collection. This of course does not exclude the possibility that whoever compiled the Codex may not have inserted a text that he himself had translated. To judge by the medical value of the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* this could only have been done by a learned physician. Our allegations are based on the fact that the *materia medica* covered by these texts constitues a synthesis of the latest views of medical science in the XIV and XV centuries. This can readily be seen from the fact that the author of some texts is quoted in the desire to give added credibility to the presentation or assertion: "*and many masters claim*" (и мнѡзїи ѕѵнтелие говорѣ, л. 18 а; *the masters saf:* своѵ ѕчителїе, л. 31 а). 310). Among others, the author quotes *Dioscoride* (Єѵъ Дїашкоридиш и дрѫзїи ѕѵнтелїе, р. 36 а); *Hippocrates* (Иппократ Философъ, р. 1 а); *Galen* (Глаголетъ Галїено, р. 13 а); *Avicenne* (Єѵъ тако вели Авицѣна, р. 13 а); *Gerardus de Solo* (Герардшъ ѕчителъ, Герардо р. 13 а), *Vincent de Beauvois* (Винцентиѫшъ р. 128. and others. Also he frequently underlines that he will provide accurate therapeutic instructions.

The fact that the order of the pages of the *Chilandar Medical Codex* has been upset cannot be attributed to the haste of the copyist but to a phenomenon that is frequently encountered in printed medical handbooks at the time. One of them is the *Circa Instans* by *Ioanes Platearius*. A classical example of this phenomenon is the title of a printed medical book of 1514 which now belongs to the rare books collection of the Medical Faculty Library in Paris: *Rosa gallica aggregatoris Lungdunesis domini Symphoriani Shamperij, om-*

nibus sanitatem . . . precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumquae aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.

In their work, *Apostolov* and *Botev* arbitrarily claim that the *Chilander Medical Codex* had been compiled under the influence of the literature of Mount Athos.[3] The *Chilandar Medical Codex* was not written on Mount Athos as it is a physician's handbook which in addition to theoretical discourses mostly contains practical instructions for treatment as prescribed by the masters of the Salerno and Montpollier schools which we intend to prove in continuation of this text. It says for instance:

Єгда видитъ врачъ, л. 3 а, р 4; и ты врачю чѧвди сѧ, 3 а, р 10 а; ти врачю кои пипаш жилѧ, л. 4 а, р. 8; ащте бѫдет стоялъ нѣкыи врачъ при нѣкоем господарѧ, л. 916, п. 17; и врачевѣ веште хвале, л. 142 а, р. 8; врѣме врачевѣ хвалѣ, л. 142 а, р. 18; да бѫдетъ могълъ врач, л. 142 а, р. 24; и того ради и многа шти прѣварает сѧ врачѣ, л. 143 а.

It then goes on to draw attention to the adverse role of witchdoctors (ѧште га бѫдет видал нѣки человѣкъ невештъ 90 а) and to recommend (Того радї трѣбѫе да те наѫчимо да знаш како хоштеши видати 92А) What has been said above is corroborated by the following comment of the translator: "и всегда бѫдеш бѣрован между врачеви, p. 134. a, b. 11

I think that this matter requires no further comment.

Furthermore, if the desired therapeutic effect cannot be achieved by following these instructions, the physician is advised to look the matter up in another handbook (ащте тѣмъ не може прѣстати а ты мѫ подан дрѫга билїа коа сѫ писана ѕ дрѫгыхъ книгахъ). If a complex method of treatment is recommended, it is stressed that it has to be practiced (ѕвежбати) first. Elsewhere in the text reference is made to the shameful behaviour of unconscientious doctors Понеже сѫтъ многїи врачеве кои пипаю жилѧ и по жилѣ не могѫтъ познати ништа и не хаю за человѣка (л, 134 б).

This is not the only evidence proving that this collection was intended for physicians and that it had not been compiled on Mount Athos; the pathology and therapy for diseases it contains testified to this as well. Almost one third is devoted to the treatment of diseases of the female sexual organs (metritis, pyometrics, torsion of the uterus, satyriasis, sterility, inflammation of the breasts etc.) as well as impotence in men. It is out of place to stress here that all this was of no interest to the monks particularly not at that time when hesychasm flourished on Mount Athos requiring extreme ascetism. All this indicates that there are no grounds to assume that the *Chilandar Medical Codex* was a product of Mount Athos literature.

Before I turn to the date and origin of individual texts in the *Chilandar Medical Codex* I should like to point out that the matter was frequently approached arbitrarily. Far be it for me to deny significance of archeographic research as it provides important elements for making and assessment but unfortunately those elements are not always sufficient, particularly not in this case. I say this because the *Chilandar Medical Codex* consists of manuscripts dating from different periods. Considerable confusion is caused by disagreement as to whether the texts were copied by one or several copyists. In our view one can distinguish several handwritings and the language used is not the same (dialects of Prizren and the south). In view of this far more reliable evidence are the names of the authors mentioned in the texts as well as the actual *materia medica* which differred from one period to another as medical science developed. That is why in making my own conclusions I mostly relied on the above-mentioned indicators. Before going into any details I should like to point out that the sole preserved copy of this document is a transcript of an earlier manuscript. This is confirmed by the preserved note of the copyist on the top of page 31a which reads: Нѣзнам како пише ѕ изводѫ те вели шво билїе находи сѧ ѕ рановои ѯем(л)и, а може бить ѡ.

That the present copy of the collection is indeed a transcript which was quite widespred is confirmed by extracts form it in the *Vračebni tik of the National Library in* Belgrade, n°. 54 (XVIII century). A prescription from the *Chilandar Medical Codex* (1. 26a, p. 6) included in it says: Стлъци горкие мигдалѣ къ нимъ влъожи мало ѯахара. . . потом сварн ѯ брашномъ и с водѫм докле бѫде како каша. . . добро ест ѯа онѣѯ коемъ ѥ тѣскота ѕ пръсѣхъ или кашалъ whereas in the mentioned manual it reads: Сварн мед добрѣ, јако бѫдетѣ (ни) велме гѫст. . . и по срѣдѣ, вложи бь нь мигдаль горьныхъ растлѣчѣнхъ. This prescription can also be found in the Chilandar *ijatrosofija o vsakoj vešti* (XIV century): Изѣи л. мигдалѣ, или веште. И попарн ѫхъ сь ѫкропомь бь единь миснрь. И кьда им сѥ поддѣетъ кожица. Ькъмь облюшти нхъ и сътълци дрѣбѣ. . . И пиньпли кв семѫ сахарь. The

same applies to the prescription of the *Chilandar Medical Codex* on page 55b, line XIV which reads: Ѣꙁми гдѣне и разрѣїн ихъ на полѣ, и потѡм ихъ вари... и паки постави к нимъ толикожде меда... Ѵавши мѕ части and is included in the *Hodoški zbornik* (XV—XVI century (prescription no. 32) in which it reads: Ѣꙁми гдѣню и пражи с мѣдомь и тажди. Far more reliable proof of the fact that there must have been several transcripts of this Codex is the number of preserved therapeutic collections of our folk medicine which contain its therapeutic part taken from the Latin text *Practica brevis* by *Ioanes Platearius* which we shall be coming back to specifically later.

Proceeding from the principle mentioned above, I have divided the texts of the *Chilandar Medical Codex* into three groups according to their date of origin. The first group are texts written in the XIII and XIV century, the second those written around 1497 or 1499 and the third the texts dating from 1512—1528.

a) *First group of texts (*XII *and* XIV *century)*

This group includes the following texts: *On Uroscopy* (ꙁде поүнет wт познанїа болѣсти по гаданїю водѣ p. 138a — 148b i 175a — 182a); *On diagnosing disease by changes of the pulse rate* (ꙁде похнет бесѣда wт познанїа полѣсти по пипанїю жилъ p. 1a — 8b i 132—138b); *therapeutic notes on pages 125a — 135b; On poisons* (ꙁде поүнет велины съворъ wтрови по питѣх p. 160a — 166b) and the *Text on phlebotomy* (Швде поүнѣ wт пѕштенїа кѹъви p. 160a1b—14a).

The first two texts were included in the collection by the same person as can clearly be seen from the note on p. 139a, line 6: wт жилъ смо глаголали, ининга трѣквѕе да глаголемо wт воде (ꙁде почнет wт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ). The *text on uroscopy* is the most complete and oldest manuscript of Serbian medieval medicine. Its author was most probably one of the teachers of the Salerno school of medicine, which can be concluded from the fact that these manuscripts mention as the youngest authors the teachers of this school, Constantine of the XI century (Глаголетъ Константинъ, p. 143b, line 4 and the early Byzantine writer *Teophilos Filaretos* of the VII century (Философ Θеофил, 139a line 5) Among the older authors mentioned are the Jewish writer *Isaac Israeli* of the IV csntury (Исакъ, p. 139a line 15 Инжаак, p. 125b) and the Classics *Galen* (Глаголѥтъ Галїено, p. 143a) and *Hippocrates* and his text *Aphorisms* (Глаглетъ Иппократ Философъ въ ѥднон внизѣ гаже глаголет се и н. Ѩфоризми 140b, line 19).

Uroscopy was widely used as a diagnostic method in both western and Byzantine medieval medicine. Among the early medical writers mentioned as one of the authors of these manuscripts is *Constantine of Africa* the author of περὶ οὔρου which was also translated into Latin *(De urinis)*. A similar manuscript *(Tractatus de urinis)* was written by two older authors and teachers of the Montpellier school *Bernardus de Cordonio* (died 1310) and *Ricardus Anglicus* (died 1252).

The text on diagnosing disease by changes of the pulse rate was also written on the basis of the teaching of the Salerno medical school. This is obvious from the Latin names for various pulse rates, e. g. caprinus is called каприжѕшъ, p. 137b; tremolosus — тѹемоложѕшъ, p. 38b and p. 39b; spasmosus — шпажможѕшъ, p. 138b etc. Among the authors only *Galen* (Галїено ѥст нас наѹчил p. 133b) and *Hippocrates* are mentioned. Like the previous text, this one too was intended exclusively for physicians. (коѥх може познати врач пипавши жилѕ, p. 1a; ты врачѕ нон пипаш жилѕ глаголю ти, p. 4a). By the materia medica they contain, these two texts rank among the oldest of Serbian medieval medicine and also the oldest translated from Latin into Serbian-Slavonic. In all probability they reached us towards the end of the XIII century.

A part of the *therapeutic notes* from page 183a to page 192b also belongs to this period (while the other part from p. 183a to p. 192b derives from *Circa Instans)*. These notes consist of therapeutic prescriptions of the Salerno and Montepellier schools as can be seen from the mentioned names of the authors. Among the prescriptions of the Salerno school are some taken over from Arab medicine as well as from the Alexandria medical school. These fully conform with the teaching of the Salerno school which was formed under the influence of ancient, Arab and early Byzantine medicine which was practiced in Northern Africa (Alexandria school). Among the prescriptions of ancient medicine are those by *Dioscorides,* Greek physician from the I century (Дїашкоридишъ ѕчител p. 128a, lines 12 and 18); *Sextus Placitus* Latin writer on pharmacology from the IV century (Шништѕшъ) whose work *Medicinae ex animalibus* prompted *Christian von Paulin* to write his work *Dreckapotheke* in the XVII century; *Isaac Judeus-Jakub* (Ishak

ben Soleiman el Israeli), the author of *Opera omnia, De diaetis univesalibus et particularibus* and *De diaetis particularibus;* the Latin writer of pharmacology *Macer Floridus* X century (Месеръ, p. 125b, line 12) and *Constantine of Africa* XI century (Констанцинъ p. 125b, line 18; 25; p. 128b, line 18 and 22).

Among the authors of the Montpellier medical school, the following are mentioned: *Gilbertus Anglicus* trained in Salerno and professor of the University in Montpellier who lived in the XIII century and wrote the *Compendium medicinae (Laurea Anglicans)* (Гилбертъс, p. 128 2, line 6); *Vincentus Bellovacensis* (Vincent de Beauvais) (XIII century-(Бисинъ, p. 128a, line 6) one of the encyclopedists of the Middle Ages a tutor of Saint Louis, King of France and the author of *Speculum majus tripertitum* and Gerardus de Solo (XIV century) (Герардъ, Герардо,, Герад, p. 130a, line 12 and 131, line 2). The last mentioned author of the Montpellier medical school is *Matthaeus Platearius* of the XII century.

The following medical texts are quoted: *Viaticum* (Виатъникъ) by the Arab physician *Ibn el Djacara* translated into Latin by *Constantine the African* and *Circa Instans* (Сирка Инстанс, p. 125b, line 5 and 128b, lines 6 and 129).

This part of the notes constitutes the oldest therapeutic instructions in Serbian medieval medicine. The fact that the compiler refers to authors who at the time considered the greatest authorities on medicine, shows that he was a learned physician. These references also indicate the influence French scientific medicine had on Serbian medicine in the Middle Ages.

The text on poisons (p. 159a — 166b) is a short one (ѯде почнет великыи съкоръ отрови по пит'кѫ) and to judge by the fact that among authors only Galen and the Classics are mentioned (глаголетъ Галиенъ k. 162a; и стари оучителіе сѵтъ рекли, 166b) this text could be described as one of the very old manuscripts of Serbian medieval medicine that could be attributed to one of the authors of the Salerno medical school. It discusses various types of poisons (narcotics, scorpion poison, psymides — *cerussa psymida*, letargirum-plumbum oxydosum, etc.), antidotes and therapy. Included is a detailed and very accurate description of the clinical picture of mercury poisoning, even the standpoint of modern medicine. This is a scientific text clearly intended for physicians only as is repeatedly stated in the text itself. И ты врачю егда видиш, 161a, b. 23 и И н'кціи сѵтъ от врѫгъ имали сѵмию 164b; 1.3) At the end the physician is reminded of the seriousness of treatment for poisoning and if he does not have the necessary medication on hand, he is advised to use a popular remedy (Нъ междѵ въс'кмїи хоштемо ти писати едно биліе себарскѡ и се иест: Е'кли лѵкъ тлъчен с виномъ. . . 166a, b. 3).

The text on phlebotomy (ѡвде почн'к от пѵштенїа кръви p. 11b — 14a) is not long and it contains instructions on methods of drawing blood as well as the indications for this treatment which is discussed at length in the therapeutic collections of Serbian folk medicine.

b) *Second group of texts (1497—1499)*

This group consists of texts taken from the work *Practica JO. Serapionis dicta briarum. Liber Serapionis de semplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis* published in Venice in 1497 or 1499. The *Chilandar Medical Codex* includes the following manuscripts from this work: *Pharmacological text — Circa Instans* (a major part of it) written by *Matthaeus Platearius* written in the XII century. It was first published in 1488 and it came out in Venice in 1497 and 1499. Another edition that I have come across was published in Lugano in 1528 together with writings of *Nicolaus Praepositus* in his *Antidotarium.* In the *Chilandar Medical Codex* the text app ears under the following heading: Сказаніе иестсвѵ от всакого биліа или иест врѵкие или ие сѵѣдено, или сѵхо, или мокрѡ и въсако биліе зачто ие добро 141a — 159b i 193a — 202b). In our translation the order is more or less the as in the original Latin editions. We have published the whole text in one of the editions of Matica srpska in Novi Sad together with a critical essay reviewing the results of our studies of this text based on the 1497 and 1499 editions. This is borne out by the fact that the chapter on various fevers and therapeutic instructions in the *Chilandar Medical Codex* cannot be found in *N. Praepositus Antidotarium* but only in the mentioned editions. In connection with this text it should be noted that from the XII to the beginning of the XVIII century it constituted one of the most significant works of European medicine on which pharmacotherapy was mostly based.

As we have already mentioned the text in the Codex was compiled on the basis of the Venice 1497 edition and it is entitled *Practica Jo. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medecina dictus Circa Instans. Practica Platearii. P. Derveaux* asserts that *De Simplici medicina* was compiled between 1130 and 1160 in Salerno whose school of medicine flourished at that time. Apart from this work, *M. Platearius* also wrote *Glossae in Antidotarium Nicolai.* He was a physician in Salerno in the XII or the beginning of the XIII century while his father *Ioanes Platearius* lived in the XI or the first half of the XII century.

The oldest French translation of this work is to be found in the St. Geneviève Library in Paris (No° 3113) and it dates from the XIII century. Our translation, as we have already noted, contains a description of 145 medicines though there are some Latin editions of a later date containing descriptions of 432 medicines of plant origin. If we compare the descriptions of medicines in the 1497 printed Latin edition with the descriptions in the mentioned French translation we find considerable differences not only in the descriptions themselves but in the order of the subject matter described even though in terms of *materia medica* there is little difference.

In addition to the mentioned editions of *Circa Instans (De simplici medicina)*, the 1523, 1525 and 1530 Venetian editions are also to be found in the library of the Pharmaceutical Faculty in Paris. According to *P. Derveaux* this manuscript had served as a source for various botanical works among them for *Pierre Garon*'s *Le Grand Herbier* written in the XV century which had 12 printed editions in the XVI century. Consequently, the existence of a work of such importance in the Serbian - Slavonic language was important not only as an indication of the state of Serbian medicine in the Middle Ages but for gaining an insight into the past of natural sciences in these parts. The fact is that as long ago as the XV century we had a Serbian - Slavonic translation of the most significant botanical manuscript in those days.

The *Dispensarium magistri Nicolai Praepositi* was published in 1517, 1524 and 1536 in Lyon and in 1537, 1538, 1564 and 1582 in Paris.

The *text on infectious fevers is titled:* (ѯдѣ почнет wт огньице чѳминѣ и wт родобъ ıе 6 и wт богин и wт коѯїачъ, и wт дрѳгыхъ болести кое приликѳютъ къ чѳминомѳ родѳ p. 61a — 73a).

The *texts on acute fevers* (ѯдѣ почны съворъ wт всаке огнице пѵкстѵк, p. 73b i Wт огнице Флематикѣ, p. 120a). Includes texts on ephemeral fevers (wт огньице ефимерѵк, p. 88a) whereas up to p. 120b we find descriptions of various types of malaria (wтъ грозьнице кога ѳхвати иеднъ дънъ а дрѳгы нѣ безъ пѵкличнениїа, p. 103a). Descriptions of the clinical picture of typhus fever, salmonellosis, recurrent fever and various septic conditions have been included among the descriptions of ephemeral fevers. but rather to the teaching of scientific medicine at the time, until Pasteur's great discoveries

As we have discussed all this at length in our book on the origins of Serbian medieval medicine, we shall mention here only a few examples which confirm that these texts originate in *Practica brevis.* For instance, at the end of chapter VI of *De practica brevis by I. Platearius* after the title *De curatione almefira* comes a chapter headed *Curatio variolorum* which is also to be found in our text on infectious diseases bearing the following heading: (ѯдѣ поунетъ виданїе wт богин p. 70a). A part of that text in Latin reads: *Custodii oculos adeo agredientur in eis ulcera . . . cum ergo apporent ulcera Difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri* etc. and in our text: "Čuvanije oku ot rane od variole . . . najboljše jest da činiš v oko alkohol i postavi ga v vode koliandre (coriander)" etc. The same applies to the chapter *On ephemeral fevers.* "Ognjica efemera jaže stvarajat se ot velike žalosti (page 78a) corresponds to the Latin *De febre ephimera quae sit ex tristitia* (CCIXa); ot ognjice efimere jaže stvarate se ot zlovoljenija (page 78a). *De febre ephiimera ex vigilis* (CCIXb); ot ognice efimere jaže stvarajet se ot mnogo rabotanija — *De febre ephimera quae sit ex labore* (CCXa); ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot šinkopa (p. 80a); *De febre ephimera quae sit ex sincopa* (CCXIIa); ot ognjice efimere jaže stvarate se ot velikoga natovarenija stomašna (p. 81) — *De febra ephimera quae ex repletione* (CCXIa); "ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot apostoemoe" (p. 85a) — *De febre ephimera quae sit ex apostemate* (CCXIIa) and ot ognjice efimere jaže stvarajet se od velike vrućine (p. 87b) — *De febre ephimera quae sit a calore exteriori.* The same correspondence is found in the chapter: (Wт огнице іаже ствараєт се wт крвы p. 119a) which corresponds to the chapter headed in Latin *De febre sinocha r. est febris sanguinis (Lib);* Wтъ огньице флематикіе, гнилостъ створена въ флеколе, p. 121a — *Febris emissemerina accit ex flegmata . . . putirida.*

All these facts clearly indicate the Latin origin of these manuscripts.

A *part of the therapeutic notes* to be found on pages 183a to 192b also originates from this manuscript.

I mentioned earlier on that these notes, like those that precede them, are extremely important for us as they have been included in all the manuals on treatment of Serbian folk medicine. They served as a basis for the treatment of Serbs practically until the XVIII century so that they can be found in all the lands inhabited by Serbs, i. e. from Mostar to Budim and from Hodoš (Romania) to Skadar. That this is so can be seen from the results of my comparative study of all prescriptions in therapeutic collections and the *Circa Instans (Practica Brevis)*. For the purpose of this comparative study the following collections were used: the Hodoš Collection (XV — XVI century); *Iastrosofija o vsakoj vešti* (XVI century); *therapeutic notes in the Chilandar Medical Codex* (XVIII century); *Dečani Collection* (XVI century); *Vračebni tipik* (Medical typicon) *of the National Library in Belgrade* (XVIIIt century). This study revealed that some of the headings of prescriptions in the notes on treatment in the *Chilandar Medical Codex* and in these therapeutic collections are identical with the Latin headings in *Ioanes Platearius' Practica brevis.*

Thus the following prescriptions from the *Ijatrosofije o vsakoj vešti* are to be found in the *Practica brevis:* prescriptions no. 1 Ot bolezni zubnoj — *De dolore dentium:* prescription no. 3, Ot časani krastnijem — *De pruritu actue in corpore* and no. 9 Ot živine — *De canceris.*

In the first part of the therapeutic notes in the Chilandar Medical Codex we have established the following similarities of prescriptions: no. 1 "O padenija vlasi počinje" — *De alopetia;* no. 2 "Ovde počinje od kraste što biva po glave" — *De furfuribus qui sung in capite et reliquo corpore;* no. 5 "Ovde počne bolest koja se zove letargija" — *de letargia* and no. 7 "Ovde počne ot epilepsija srbski se zove velika bolest" — *De epilepsia.*

In the second part of the notes: no. 1 "Zdje načinajet ot oneh wen, ot kojih mnogo krvi ide" — *De fluxu sanguine ex matrice;* no. 3 "Ode Načinajet za oneh žen koje imajut plodovu zatvorenu ili zadušenu" — *De suffocationa et presipitatione matricis:* no. 4 "Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut primati decu" — *De mulieribus que non impregnatur;* no. 5 "Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut držat decu kad su teške" "Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut držat decu kad stu teške" — *De mulieribus que abrotinatur*, no. 7 "Zde načinajet o oneh koji majut bolest po članove i po udoveh. (This disease is called "artetika" in Latin) — *De artetica passione;* no. 6 "Kogdažena ne može skoro roditi" — *De illis quibus partus sit difficillis;* no. 14 "O bolezni zub njej——— ne može skoro roditi" — *De illis quibus partus sit difficillјis;* no. 14 "O bolezni zubnjej" — *De dolore dentium* and "Here begins a discourse on a disease called 'ictricija' which is in Serbian "kad ima čovek žltinu na obrau" — *De icteritia.*

In the *Dečanski vračebnik* (Medical collection) there are the following similarities in the names of prescriptions with those in *Practica brevis:* no. 2 "For a sterile woman to give birth" *De impedimento conceptionis;* no. 11 "On toothache" — *De dolore !dontium;* no. 12 "Od živine" — *De canceris;* no. 14 "on falling hair". *De alopetia;* no. 17 "On dog bite" — *De cane rabioso;* no. 20 „"On bad breath" — *De fotore oris;* no. 26 „Against headache" — *De dolore capitis;* no. 26 "Against bleeding" — De fluxu sanguinis; no. 47 "On wounds on the head" — *De furfuribus qui sunt in capita et reliquo corpore;* no. 52 "When one cannot retain one's urine" — *De involuntaria emissione urine;* no. 57 "Against scabies" — *De scabie* and no. 71 "Against counghing and asthma" — *De tussi et astmati.*

In the *Hodoš Collection* the majority of prescription titles corresponds to those in *Practica brevis:* Prescription no. 4 "O glavnoj bolezni" — *De dolore capitis;* no. 16 "Jarda smrdet usta" — *De fetoris oris;* no. 17 "Ašče kto ščit krv' — *De fluxu sanguis;* no. 10 "Ot živin" — *De canceris, De schrophulis;* no. 31 "O ježe sustaviti črevnicu" — *De diaria;* no. 22 "O bolezni srdčnjej" — *De disinteria;* no. 43 "Ašče kome požltejet obraz" and no. 73 "Ašče komu požltejet telo vse i oči" — *De icteritia;* no. 44 "Jegda komu izlazit črevo prohodno" — *De exitu ani;* no. 48 "Ot gub" — *De Lepra* no. 50 "Ot nicine i izmeta" — *De fistula;* no. 52 "O iže v sne kvaseštih" — *De involunteria emissione urine;* no. 51 "Jegda kosmi gadajut glavni" — *De alopetia;* no. 54 "Ašte kto pijet zina mnogo i glavoju bolit" — *De soda accidente ex potu vini;* no. 62 "Ot zasipa" — *De stmati* (62); no. 72 "Jegda ne možet kto imjeti postelju s ženoju svojeju — *De impedimento conceptionis;* no. 71 "Jegda ne možet člove vodu pustiti" — *De retencione emnissione urine;* no. 76 "Ašte kto bljujet čto ljubo ized" — *De vomitu;* no. 77 "Jegda kto iždežet se" — *De*

combustione ignis; no. 78 "Ašte kto imat guti ili kseropom ježe prehodit po članove i bolit" — *De artetica passione* and no. 82 "Jegda zoub" — *De dolore dentium* etc.

The *Bosnian Collection* contains the following similarities: prescription no. 2 "Što piše koja žena dece nema" — *De mulieribus que no impregnatur (De impedimento conceptionis);* NO — ! "Ot kašlja liek" — De tussi et asimate; no. 8 "Kada čoveka boli glava" — *De dolore capitis;* no. 9 "Kada zubi bole" — *De dolore dantium* (77a); no. 12 "Od živine liek" — *De canceris* and no. 14 "Kada bi voda stala" — *De retentione emissione urine.*

For the *Skadar Collection* the following prescriptions were taken from *Practica brevis:* prescription no. 3 "Od zuba" — *De dolore dentium;* no. 31 "Koja žena ne može roditi" — *De mulieribus quibus partus estt difficillis;* no. 32 "Kad ko sa ženom ne može biti" — *De impedimento conceptionis;* no. 33 "Od kašli i zaduhe" — *De tussi etastmati;* no. 35 "Kad oteknu ženske sramne udi" — *De imoderata erectione virge;* no. 41 "Da nema ušiju" — *De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore;* no' 53 "Od srdobolje" — *De diaria;* no. 69 "Ukoga krastava i ranjava glava" — *De furfuribus* qui sunt in capite et reliquo corpore; no. 73 "Kome je glava ćelava" — *De alopetia;* no. 74 "Od srdobolje" — *De dissinteria i De diaria;* no. 71 "Od živine" — *De canceris;* no. 84 "Koga glava boli" — *De dolore capitis;* no. 92 "Koga ujede pas" — *De cane rabioso;* no. 96 "Kome izlazi stražnje crevo" — *De exitu ani;* no. 98 "Od zubobolje" — *De dolore yentium.*[4]

The results of this study indicate that certain parts of the *Chilandar Medical Codex* were widely used among the Serbs so that they became part of Serbian folk medicine.

c) The third group of texts (compiled 1512—1528), orignate from the *Antidotarium.*

This group consists of texts on the preparation of compound medicines i. e. ointments, oils and pills. We attribute them to this period because these medicines cannot be found in *Practica brevis* and *Circa Instans.*

Texts on compound medicines are to be found in the *Chilandar Medical Codex* from p. 168a to p. 174a while pills are discussed on p. 167a and p. 60b. These excerpts were taken from *Nicolaus Praepositus'* work *Antidotarium* published in Lugano in 1512 and 1528. That these texts were really taken from the *Antidotarium* is confirmed by the similarity of the terms used for the medicines: the prescription for ointment of basil is referred to in the mentioned work as *Unguentum dasilicom magnum;* "ovde počne mast citrina *(Unguentum citrinum);* srpski se zove zlatna mast *(Unguentum aureum);* ovde počne mast populeon *(Unguentum populeon);* ovde počne mast Agripa *(Unguentum Agrippa);* ovde počne ot ružinog masla *(Oleum rosaceum (rosatum));* ovde počne maslo ot sinapa *(Oleum sinapinum);* ovde počne mast ot rute *(Oleum rutaceum)*" etc. As this kind of medicine was discussed at length in our book on the origins of Serbian medieval medicine, we shall not go into any further details here. We shall just review the Latin text in connection with the use of oil of roses and the Serbian-Slavonic translation from the *Chilandar Medical Codex.* The recommendation on the use of the mentioned oil in Latin reads: *virtutes habet frigidem et stipticum et ieo . . . dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intenstines,* and in Serbian-Slavonic: "dobro jest za mnogo bolesti. Najpre je dobro ako možeš njim čelo, dobro jest od glavne bolesti (glave). I ako pije dobro jest za stomašne bolesti."[5]

We have included in this group a *Text on pediatrics* (Gвде почнѣ како тѫкѣѕе видати младѧ дѣцѧ wт рождєнїа до. г. мѣсеце до є· мѣсецъ. p. 10a — 11a). It is a short text of insignificant content.

All the manuscripts were written one after the other and it was only in the XV century that a learned physician compiled a collection of them. Therefore the present and only preserved copy kept in the library of Chilandar Monastery is a transcript of the original probably written at the end of the XV or the beginning of the XVI century. That was the period of Turkish rule which explains how certain Turkish synonyms for some medical terms or medicines have crept into it. To judge by the fact that the titles of certain texts are taken to be the authors (Circa Instans — Сифкл Ництанш ѕунтел 127b), the copyist could not have been a learned physician but was probably an empiric.

Since our research has shown that extracts from the *Chilandar Medical Cilodex* were included in other medical writings (therapeutic collections for treatment) as well as the note by the last copyist in the pharmacological text, the preserved copy of the *Chilandar Medical Codex* now kept in the library of Chilandar Monastery cannot be considered the only copy of this collection.

In conclusion of this chapter it can be said that the *Chilandar Medical Codex* is a collection of texts of European medical science of the Salerno and Montpellier schools written for physicians. The individual texts date from different period but the fallowing can be considered to be the oldest *Text on uroscopy* (ѯде почнет wт позна҃нїа болести по гледа҃нїю водѣ); the *Text on diagnosing disease according to changes of the pulse rate* (ѯде почнет бесѣда wт позна҃нїа болѣсти по пипа҃нїю жилъ); *Text on poisons* (ѯде почнет великы сборъ wтровии по питѣх) and the *Text on phlebotomy* (Wвде почнѣ wт пѫштенїа кръви). The part of the *therapeutic notes* from page 183 to 192a also belongs here. This group of manuscripts must have been written in the XIII or XIV century. *On uroscopy* can be considered the oldest among them as, to judge by the authors mentioned in it, it may be assumed to have been written in the XIII century. The rest date from the XIV century.

The other texts date from between 1497 and 1528 (the second and third group).

NOTES

1. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearіusa*, Matica srpska, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXV, 2, 1977, 199,
Đ. Sp. Radojčić, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru*, Arhivist, II, 1952, 2, 72—73.

2. Practica 10. *Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans*. Practica Platearii, Venetiis, 1497.

A. Wolfel, *Das Arzneibuch Circa Instans*, Berlin, 1930.
P. Dorveaux, *Le livre des simples medicines*, Paris, 1913.

3. M. Apostolov i V. Botev, Rъkopisi s medicinskoto sъdržanije ot Aton, Hilandarski medicinski zbornik № 517, Starobъlgaristika, VI, 1982, Sofija 59—87.

4. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae vaterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.

5. Antidotarium, *Additiones Petri Aponi*, Aditiones Francisci de Pedimontium.

Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii, Ioanes de Sancto Amando supr antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes ttem marginales. Tractatis quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus bulcasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae navitaer addite. Prima ad brevius et facilius invendu quo libet antidotarii in antidotariis in antidotarius, venuandantur Lugduni vico in mercuricali sub ligno Argeli, 1512.

6. L. Dulieu, *La Chirurgie à Montpellier des ses origines du XIIe siècle*, 1975, Avignon, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La Pharmacie à Montpellier de ses origines à nos jours*, Avignon, 1975, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La mèdicine à Montpellier, I, le Moyen Age*, 1975, *Avignon*, Presse Univer sitaire.

P. Masford, *L'Histoire de la Gfnécologie à Montpellier*, Montpellier, 1909.

THE SIGNIFICANCE OF THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

The greatest significance of the *Chilandar Medical Codex* lies in the fact that it proves without a shadow of a doubt that Serbian medicine from the XIII to the XV century did not lag behind European scientific medicine of that period. In our earlier works we have indicated that it can be concluded on the basis of this Codex that the *translators of the texts contained in the Chilandar Medical Codex as well as its compilers must have been Serbs.*[1] Unfortunately, we have to come back to this matter once again. We are doing so because certain articles have been appearing in Bulgarian journals lately containing fals reports not only on the purpose of the *Chilandar Medical Codex* but about the culture it belongs to (Apostolov and Botev)[2]. We have already noted that there is absolutely no grounds to claim that it was a product of Mount Athos literature. It is a medical manual intended for learned physicians. The *Chilandar Medical Codex* is a collection of scientific medical texts written in line with the teachings of the Salerno and Montpellier schools of medicine. Upon closer examination it can be established with some certainty which of them belongs to the Salerno and which to the Montpellier schools. The authors of the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* must have been men with a rare knowledge of medicine. Only a physician of great medical learning and with an excellent command of both Latin and his mother tongue could have explained the most complicated medical phenomena in the vernacular. This is confirmed by the selection of the texts included in the *Chilandar Medical Codex*. It has been so aptly compiled that one can but admire the great medical learning and creativity of this truly great physician. He fully deserves such an attribute not only because of his own vast knowledge but because of the significance of his work for Serbian medicine and for the general cultural heritage of the Serbian people. The same can be said of the authors of the texts. Their contribution lies in finding popular expressions for two thirds of the medical terms used in the texts and thereby laying the foundations of Serbian medical terminology. Thanks to them the erroneous belief in science that the Serbs had no knowledge of scientific medicine in the Middle Ages has been disproven.[3] That the texts were indeed written in Serbian-Slavonic and for the Serbs is evidenced by the constant reference to Serbian medical terms in all of them. Here are a few examples to illustrate this:

Ѡт анѣѕмъ, сръбскы се зовѣ копръ, p. 22б (chapitre); сръвскы зовѣ . . . шафранъ, p. 43б, l. 2; сръбскын се зовѣ шманъ, p. 125. l. 9; камомила сръвскын се зовѣ ромонка, p. 125. l. 12; пиретро сръбскын се зовѣ таркосъ, p. 125, l. 14; И шште ѕми алѣмен. Сръбскы се зовѣ кнсѣли камен, p. 127a, l. 8; И ѕми тѣришъ Сръбскы се зовѣ бѣли дїмиан, p. 127a, l. 8; Ѡвде почнѣ шт епиленжїа. сръскы се зовѣ велика волѣстъ, p. 129b (chapitre); папаверъ, сръбскын се зовѣ бѣли мак, p. 128, l. 15; сръвски се зовѣ чюворъ, сръбскын се зовѣ бѣли мак, p. 128a, l. 15; сръвски се зовѣ чюворъ, p. 128a, l. 15; апїо сръскы се зовѣ селин, p. 130b, l. 13; шт елевор сръбскы се зове блѣи кѣкврекъ, p. 129b, l. 23; и листеїе шт едрѣ, сръбскын се зовѣ вшлан p. 129a, l. 9; папаверш чрънїи . . . сръбскын се зовѣ чръни мак, p. 129b, l. 23; пилѕлѣ авреа, Сръвски се зовѕ златнѣ, пилѕлѣ p. 167, l. 20; швде почнѣ масло шт пшинти. Сръбскы се зовѣ пелин, p. 169 (chapitre); швде почне масло шт лиливѕм, сръбскы се зовѣ крин, p. 170a (chapitre); швде почнѣ масло шт рафанѕм, сръбскы се зове хрѣн, p. 170a (chapitre); швде почнѣ масло шт анѣтѕмъ, сръбскы се зовѣ копръ, p. 171a (chapitre); Мастъ ситрино. Зове се сръвски жлъта мастъ, p. 172a (chapitre); . . . и сръбъскии глаголют се сѕлиман, p. 203a, l. 14; Ѡвде починю вшлѣстъ кога се зове итерїцїа. Сръвскы се зове кои има човекъ жлътинѕ на образѕ p. 129a (chapitre etc.).[4])

The texts belonging to the Salerno school of medicine were considered scientific texts throughout the Middle Ages. They were particularly widely used in Southern Italy where the town of Salerno is situated. The city of Kotor which was the main maritime port of Medieval Serbia maintained close cultural and commercial ties with this part of Italy. This may partly explain the frequent reference made in the texts, to the authors of the Salerno school in addition to the classical medical writers. This is also corroborated by the way in which medical care was organized in old Kotor. It was modelled on the Italian towns (town physicians, apothecaries, communal hygiene, etc.).[5] Surgery is not covered in the *Chilandar Medical Codex* as scholastic medicine of that time prohibited the shedding of blood. On the other hand, it contains exhaustive texts on pharmacotehrapy, internal diseases, infectious diseases and how to diagnose them. Particularly noteworthy in this connection is that unlike similar collections of that period in the world, the *Chilandar Medical Codex* contains no reference to astrology. This is not a collection compiled on the basis of short notes but a collection of translated or revised texts of scientific medicine of that period. The texts included provide not only instructions for treatment but sound theoretical explanations of the etiology, pathogenesis and therapy for various diseases. The methodological approach is such that they sometimes take the form of medical discourses or textbooks. This can readily be seen from the examples below. When the author wants to assert something with authority he refers to the classical authors: *Hippocrates* (глаголиет Иппократ философъ въ иедноиъ иниѕ'къ таже глаголиетъ се И. Н. афоризмѡ 139 b) *Galen* (ѕа нв глаголиет Галїено 70 a). *Dioscorides* (Isbc. A. D.) (Дїашкоридишъ 128a); *Sextus Placitus* (IV c. A. D.) (Шишт$шъ); *Isaac ben Israeli*, a Jewish author belonging to the Alexandria school of medicine (Исак 139a); the early Byzantine writer *Teofil Protospator* (VII c. A. D.) (Teofilo filosof, 139a); *Constantine the African*, a teacher at the Salerno school (Костантин, Конъстанъкинъ 143a); *Ioanes Platearius*, member of the Salerno school (Платеарин$шъ 129b); *Gerardus de Solo* XIV c. A. D.) (Герард$шъ, Гер'ъгад 129b); *Vincent de Beauvais* (13th c. A. D.) (Кисин$шъ 128a) etc. Among the authors of the Montpellier school, *Gerardus de Solo* (XIV c. the youngest among the cited authors and a great lover and translator of Arab medical texts who wrote a large number of medical works himself was particularly respected. He is the author of the following texts: *Comentarium super Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comentarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris* (Rhases). He also translated all the works of *Constantine the African* from Arabic into Latin. Among all the authors of the Salerno and Montpellier schools of medicine he is the most frequently cited in the therapeutic notes of an older date (XIII century) and in the texts on internal medicine. In addition to references to the mentioned authors individually, in the desire to underline a particular viewpoint, several authors are quite frequently referred to: (Философи казали сѵтъ иногои, 139a). If a particular point wants to be made: Глаголали смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за памет 98a. Or if a particularly complicated problem comes up the physician is advised to think it over carefully before deciding what form of therapy to apply! (И ти врачю. . . тр'кв$е да се домышлиаш wтъ вод'к по г. ѕаконѣ. Пръво каквѡ ien лице 140a). On another occasion when there is a possibility of infection or in the case of an examination of a patient with the plague, the physician is advised of the clinical picture indicating that when the patient is most infectious he should avoid every contact with him so as not to catch the disease. И иегда онаи в'кл'кгъ в$детъ тр'кв$е да в'кжи врач wт нiего 63a).

When setting the diagnosis, the physician is advised to be cautious. (Єгда таков'ки в'кл'кгiе видишъ, немои га сѵдити за мрътва, ни се наѕѕдаи нiеговѡ ѕдравїю 115a). His attention is drawn to the differences in treatment between older and younger physicians (И сїе виданїе $инили сѵ пръвїи, и wвїи съдашнїи почели сѵ . . . видати 120a). Also, emphasis is frequently placed on the importance of caution when making a choice of therapy (И аште не вѣдеш ра$ѕмиъ, вратити мѵ чоштеши сїю wгньцѵ на всакоднъню 109a) and on the value of differential-diagnostic observation (И того ради не тр'кв$е в'крвати въ сїю жилѵ догде тръпи ѕима, тъкмо къд га врѵкина $хвата еръ догде iе ѕима ши се сами сътрса а не кали жила. И егда $вата врѵкина вса iе врѵкина по т'кл$, и тогда тр'кв$е в'крвати $ то что жила каже) or (И аште хоштеши ихъ познати, сице можеш, да в'кси понеже елико сѵтъ отрови врѵки толикои острiе сѵт, и веште режѵ. Того радї потр'къѵетъ ихъ видати съ мл'ком и съ кравїимъ маслом пр'ксн'ки 165a).[6]

All that has been said above clearly shows that the Chilandar collection consists of critically selected texts which contributes to its great scientific value and thereby its enormous significance for Serbian medicine and culture. Its pharmacological texts are also important for gaining an insight into Serbian medieval botany as they contain lists of various plants used for treatment giving their scientific nomenclature.

БИБЛИОТЕКА

For a proper evaluation of the significance of the *Chilandar Medical Codex* it is essential to bear in mind all that had been written in these parts before and after it. First of all, some of the texts it contains constitute the only complete studies on individual medical branches written up to then. When evaluating the scientific impact of the manuscripts we obviously cannot start from the present state of medical science but from the attitude adopted towards these texts at the time they first appeared and while they were in use. The fact that in the period from the XII to the beginning of the XVII century these texts were the most respected works of medical science best confirms the scientific value of the *Chilandar Medical Codex*.

Finally, it is worth noting that some of the texts, like the tracts on the therapy for various diseases taken from the *Practica brevis*, played a significant part in the establishshment of manuals of Serbian medieval medicine thereby helping medicine, as it was taught at the Montpellier school, to spread among the Serbian people. How widely this medicine was practiced in these parts is best shown by the fact that it took on the character of folk medicine. This is confirmed by a comment of the copyist in which he says: Видели сѣ иѣдного сѣвра гдѣ иѣст оздравѣка 130 а. And it has remained a popular medicine to this day. In view of this, the widespread view that the folk medicine handbooks *(lekaruše)* contain only the medicines noted down by our untrained empirics needs to be corrected. When assessing their therapeutic value we must proceed from an assessment of the sources from which they sprang i. e. whether those sources in their day were considered scientific or not rather than from scientific medicine as it is known today. The *Practica brevis* by *Ioanes Platearius* and the other manuscripts of the *Chilandar Medical Codex* constituted texts of scientific medieval European medicine of the time (of the Salerno and Montpellier schools of medicine).

From the standpoint of European medicine the Codex is significant because it shows that the medicine taught at the classical schools of medicine in the West was well known even in a region in which the influence of Byzantine civilization was dominant. The very *fact that the Chilandar Medical Codex* was written in vernacular, given its date of origin, makes it an exceptional and rare document of its kind in the world.

It follows from all this that for Serbian medicine and culture in general, the medical texts of the *Chilandar Medical Codex* are documents of utmost value. They indicate that Serbian medicine in its development had kept abreast of Europena medicine until the Serbian lands were conquered by the Turks (end of XV century). Turkish rule interrupted the development of all forms of cultural creativity including medicine. That is the explanation for the fact that for more than 250 years, that is until the advent of the first Serbian physician, Jovan Apostolović (1757) with a degree in medicine from the University of Jena, Serbian medicine was to remain at the level of the Salerno and Montpellier schools which have left indelible traces in the preserved written documents of Serbian medicine.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa br.* 517, Narodna biblioteka Srbije, Arheografski prilozi, 6—7, Beograd, 1984—1985, 173—184.

2. M. Apostolov i M. Botev, *Rakopisi s med. sadržanie ot Aton*, 80 i 36.

3. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks*, MXXVII—XLIII.

4. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa*, 164 and note No 2.

5. R. Kovijanić i I. Stijepčević, *Kulturni život staroga Kotora* (XIV—XVIII vijek), II, ljekari — apotekari — apoteke, Cetinje, 1957.

6. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina*, 199—220.

R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 82—151.

M. Pietro Andrea Matthioli, *Nei terzo Libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo*, Venetia, 1544. N. Lemery, *Farmacopea universale che contiente*, Firenze, 1696.

ХИЛАНДАРСКИ
МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС
N. 517

Превод

Приредио и уводну студију написао
Рељa В. Катић

ГРАФИЧКИ УРЕДНИК
Душан Пејовић

ПРЕВОДИОЦИ
Милена Кундаковић-Којривица (*француски*)
Олга Бамбић (*енглески*)

ЛЕКТОРИ
Владимир Јовић, Вукосава Брзуљан,
Љиљана Ђурђић

КОРЕКТОРИ
Владимир Јовић, Вукосава Брзуљан,
Љиљана Ђурђић, Љубомир Котарчић,
Младен Миливојевић

МЕТЕР
Ивица Калиан

CIP — Катологизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

61 (497.11) (091)

ХИЛАНДАРСКИ медицински кодекс N. 517 / приредио и уводну студију написао Рељa В. Катић; [транскрипција српскословенског текста и превод Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић]. — Београд: Народна библиотека Србије [итд.], 1989. — L, 507 стр. ; 25 см
Уводна студија: стр. XI—L.
ISBN 86-7035-030-3
I. КАТИЋ, Рељa В.
091=861
ПК: а. Хиландарски медицински кодекс

Штампа и повез:
БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД

Штампање завршено новембра 1988. године.

Тираж: 3000 примерака.

YU ISBN-86-7035-030-3

Τὸ Σκῆτον τῆς ἁγίας Τριάδος.
Προφήτου

рь Хилєндарь

Μοναστήριον τῆ χιλιανδαρία

εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος·

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

III 94549

000654196

COBISS